MUNKÁLATLAN, (munka-al-atlan) mn. tt. *munkálatlan-t*, tb. —*ok*. Amit nem munkáltak, mi természeti állapotban van, bizonyos czélra el nem készített. Különösen, földre nézve am. parlag, ugar. *Munkálatlan földek, kertek.* Határozóként am. munkálatlanul, meg nem munkálva.

MUNKALÁTÓ, (munka-látó) ösz. fn. 1) Legények munkáit sorra vizsgáló czéhküldött. Csizmadiák szava Heves megyében. 2) L. MŰLÁTÓ.

MUNKÁLATOS, (munka-al-at-os) mn. tt. *munkálatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Ami munka alatt van, mi megmunkálás által valamire képes lesz. *Munkálatos parlag. A homokos, gödrös földek már munkálatosak.* 2) Munkás, dolgos.

MUNKÁLKODÁS, (munka-al-kod-ás) fn. tt. *munkálkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonos munkával való foglalkodás. *Ezen könyv több évi munkálkodásunk eredménye.*

MUNKÁLKODIK, (munka-al-kod-ik) k. m. *munkálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan vagy gyakran munkál, dolgozik.

MUNKÁLKOSZIK, (munka-al-kosz-ik) k. A többi időt ‚munkálkodik' igétől kölcsönzi. L. MUNKÁLKODIK.

MUNKÁLÓDÁS, (munka-al-ó-d-ás) fn. tt. *munkálódás-t* tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Tartós s némi visszahatást szenvedő munkálás, fáradozás.

„Holott munkálódásnak terhe elvégeztetik."
Kinizsiné Imakönyve.

MUNKÁLÓDIK, (munka-al-ó-d-ik) belsz. m. *munkálód-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan s mintegy némi visszahatás daczára munkál, dolgozgat.

MUNKÁLOSZIK, (munka-al-osz-ik) k. a jelenen kivül a többi időt a ‚munkálódik' szótól kölcsönzi, melylyel értelemben is egyezik. „Ezzel (t. i. az ország megszakgatásával stb.) terjesztette minden birodalmát a török s ebben munkáloszik most is." (Gr. Eszterházy M. nádor levele Lónyai Zsigmondhoz és némely vármegyékhez 1645-ből).

MUNKAMEGOSZTÁS, (munka-meg-osztás), l. MUNKAFELOSZTÁS.

MUNKAPIACZ, (munka-piacz) ösz. fn. Nyilvános hely, hol a munkások összegyülnek, ahol őket azok, kiknek napi munkásokra van szükségök, megtalálhassák és felfogadhassák. Nemzetgazdasági értelembeu kisebb vagy nagyobb társadalom (város, ország), melyben mindennemü munkás feltalálja munkássága tárgyát.

MUNKÁS, (munka-as) 1) mn. tt. *munkás-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Munkával foglalkodó, dolgozó. Ellentétei: *heverő, henyélő. Munkás cselédek. Nagyon munkás ember. Munkás ló* am. igás. 2) fn. tt. *munkás-t*, tb. —*ok*. Személy, ki kenyerét fogadott kézi munka által keresi, általában minden aki más részére munkálkodik. *Munkásokat fogadni a szőlőbe. Munkások által kapáltatni a kukoricát. Nagy pusztákon sok munkásra van szükség. Esténként kifizetni a munkásokat. Napszámban dolgozó munkások. Méltó a munkás az ő bérére.* (Km.). 3) Régente annyit is jelentett: fáradságos, nyomoruságos pl. a régi halotti beszédben: „És veteve (= veteje v. veté) őt ez munkás világ bele. V. ö. MUNKA.

MUNKÁSOSZTÁLY, (munkás-osztály) ösz. fn. Általán állampolgári osztály, mely testi vagy szellemi munkával foglalkodik; kölönösebben azon néposztály, mely kézi munkájából él.

MUNKÁSSÁG, (munka-as-ság) fn. tt. *munkásság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, melynél fogva valaki a munkát kedveli, különös erőfeszitéssel dolgozik, iparkodik; szorgalmatosság. *Munkássága által szép vagyont szerze magának. A tiszviselőben fő kellék a munkásság.*

MUNKASZABADSÁG, (munka-szabadság) ösz. fn. Általában mindenkinek szabad választása, hogy czéljához képest a munka melyik ágában működjék.

MUNKASZÁM, (munka-szám) ösz. fn. Bizonyos munkának több részekre felosztása. Különösen a munka tárgyára vonatkozva, am. darabszám, pl. *a szabólegényeket munkaszámra fizetni.* Időt illetőleg am. időre osztott munka, pl. reggeltől délig egy munkaszám, déltől estig másik munkaszám.

MUNKASZERVEZET, (munka-szervezet) ösz. fn. Az öszves munkásoknak valamely népes gyárban vagy államban is tehetségeik, hajlamaik szerénti felosztása, vagy a teljesítendő munkák rendezése.

MUNKASZÜNET v. —SZÜNETELÉS, (munka-szünet v. —szünetelés) ösz. fn. Idő, melyben a munkát abban hagyják, pl. midőn reggeliznek, ebédelnek. Különösen estveli idő, mikor a munkások azon napra végképen megpihennek.

MUNKATÁRS, (munka-társ) ösz. fn. Ki valamely munka végrehajtásában egy másikkal együtt fárad. *Szerkesztőségi munkatárs.*

MUNKATEHETŐ, (munka-tehető) l. MUNKABIRÓ.

MUNKATÉR, (munka-tér); l. MUNKAKÖR.

MUNKATÉTEL, (munka-tétel) ösz. fn. l. MUNKÁLÁS, MUNKÁLAT.

MUNKÁTLAN, (munka-atlan) mn. tt. *munkátlan-t*, tb. —*ok*. 1) Kinek tenni valója nincsen; ki munkát nem kap. *Munkátlan mesteremberek. A piaczokon sok munkátlan ember ácsorog, és várja, hogy fogadják meg.* 2) Ki munkálni nem szeret, henye, tunya. *Munkátlan cselédet kár tartani.* Határozóként am. munkátlanul, munka nélkül.

MUNKÁTLANKODIK, (munka-atlan-kod-ik) k. m. *munkátlankod-tam*, —*tál*, —*ott*. Munkátlanul tölti az időt.

MUNKÁTLANSÁG, (munka-atlan-ság) fn. tt. *munkátlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Munkátlan állapot vagy tulajdonság. *Munkátlanságban vesztegelni.*

MUNKÁTLANUL, (mnnka-atlan-ul) ih. Mnnka nélkül; munkát nem kapva, vagy készakarva kerülvén a dolgot. *Munkátlanul tölteni az időt.*

MUNKAVIDOR, (munka-vidor) l. MUNKAKEDVELŐ.

MUNKAVIDORSÁG, (munka-vidorság) lásd MUNKAKEDV.

MUR, elvont gyöke *murgya, murnya, murva* és *murugy* szóknak; l. ezeket.

MURA, fn. tt. *Murá-t.* Stájerországból jövő folyóvíz neve, mely a Drávával az úgynevezett Muraközt képezi.

MURA-CSERNECZ, falu Vas m.; helyr. —*Csernecz-re, —én, —ről.*

MURAKÖZ, (Mura-köz) ösz. fn. Szala megyének azon déli része, illetőleg járása, mely a Mura és Dráva folyók közt fekszik.

MURANY, falu Temes m.; helyr. *Murany-ba, —ban, —ból.*

MURÁNY, vár és mváros Gömör m.; helyr. *Murány-ba, —ban, —ból.*

MURÁNY-HUTA, falu Gömör m.; helyr. —*Hutá-ra, —n, —ról,* stb.

MURÁNYI, mn. tt. *murányi-t,* tb. —*ak.* Murányba való, onnan eredő, oda tartozó, arra vonatkozó stb. *Murányi Venus,* Gyöngyösinek ily czimü költeménye Szécsi Máriáról. *Murányi porczellángyár.*

MURÁNY-LEHOTA, falu Gömör m.; helyr. —*Lehotá-n, —ra, —ról.*

MURA-PETRÓCZ, falu Vas m.; helyr. —*Petrócz-ra, —on, —ról.*

MURA-SZERDAHELY, lásd SZERDAHELY.

MURA-SZOMBAT, l. SZOMBAT.

MURCZ, (mur-cz), elavult vagy elvont törzsök, melyből *murczos* származott, s rokon velc a ‚morotva' szó *morot* törzse. Képzésére nézve olyan, mint a *kör*-t jelentő *korcz*, a hangutánzó *dur*-ból eredt *durcz*, az égést jelentő *pör* gyökből származott *pörcz*, s több mások. Jelent tisztátalan mocskos valamit. Fogalmi rokonságban van a *szurt, szurtos, szurok, czirom, czirmos* szókkal. Mindezekben egyik alaphang az *ir, or, ur.*

MURCZOS, (mur-cz-os) mn. tt. *murczos-t* v. —*at,* tb. —*ak.* Szurtos, czirmos, czirtos, piszkos. *Murczos kovács, varga. Murczos ruha.* V. ö. MURCZ.

MURCZOSAN, (mur-cz-os-an) ih. Murczos állapotban; szurtosan, czirmosan.

MURCZOSSÁG, (mur-cz-os-ság) fn. tt. *murczosság-ot.* Murczos állapot vagy tulajdonság.

MURGA, falu Tolna m. helyr. *Murgá-ra, —n, —ról.*

MURGYA, (mur-gya) fn. tt. *murgyá-t.* Lásd MURUGY.

MURHA, (mur-ha) fn. tt. *murhát.* L. MURVA.

MURMUTÉR, = a német *Murmelthier*; tt. *murmutér-t,* tb. —*ok.* L. MARMOTA.

MURNYA, (mur-nya) fn. tt. *murnyát.* Lásd MURUGY.

MUROK, fn. tt. *murk-ot.* Sárga répa. (Daucus carotta). Egyezik vele a német *Möhre* és cseh-tót *mrkwa* v. *merkwa.* Adelung a ‚Möhre' szót onnan értelmezi, hogy a nedves vizenyős helyeken szeretvén teremni, egyeredetü a ‚Morast' szóval; eszerint a magyar *murok* és *morotva* gyökökben szintén rokonok volnának.

MUROKALAKU, (murok-alaku) ösz. mn. A növénytanban olyan tőgyökérről mondják, melynek a teteje csaknem legszélesebb s onnan aláfelé lassanként hegyesedik el (dauciforme), s e szerént mintegy hegyére állított kúp alakját mutatja. (Gönczy Pál).

MUROKRÉPA, (murok-répa) ösz. fn. l. MUROK.

MURR, elvont hangutánzó gyöke *murran, murrant, murrog, murrogat* szóknak; rokon *mor* gyökkel *morog, mord* stb. szókban, s keményebb hangoztatással *durr* hangutánzóval.

MURRAN, (murr-an) önh. m. *murrant.* Székely tájszólás szerént mikor a követ, karikát stb. hengergőleg dobják az úton, kezdetben egyet murran, s ha tovább hengeredik: murrog vagy durrog. Más ily hangra is vonatkozhatik. *Megmurranta magát a szél.* (Kriza J.), a székelyeknél am. általánosabban: *neki durálta magát. Megmurran* a székelyeknél azt is teszi, meg v. neki búsul, mord kezd lenni. Rokon vele a latin *murmur*, finn *murahdan* = murranok.

MURRANT, (murr-an-t) áth. m. *murrant-ott,* htn. *ni* v. —*ani.* Eszközli, hogy valami murranjon, pl. követ hengergőleg dob, hajít.

MURROG, (murr-og) önh. m. *murrog-tam, —tál, —ott.* Többszörös vagy folytonos *murr* hangot ád, pl. *murrog a szél, az elhajtott karika, kő,* stb. V. ö. MURRAN.

MURROGÓHAL, (murrogó-hal) ösz. fn. Tengeri halfaj, mely tompa *mur mur* hangot hallat. (Mormyrus).

MURROGTAT, (murr-og-tat) miv. m. *murrogtat-tam, —tál, —ott.* Eszközli, hogy valami murrogjon. V. ö. MURROG.

MURROGTATÓ, (murr-og-tat-ó) mn. és fn. tt. *murrogtató-t.* Ami vagy aki valamit murrogtat. Különösen valamely durrogtató eszköz.

MURUGY, (mur-ugy) fn. tt. *murugy-ot.* Szalma-, szénatöredék, hulladék, pl. ami a szénatartó ketrecz fenekén marad, vagy kazalrakáskor összetöredezik. Máskép a tájak szerént: *murugya, murgya, murnya,* s némileg *murha, murva;* idegenszerü néven: *pelyva, polyva.* A ‚murugy' szó gyöke *mur* alapfogalomban mint töredék, egyezik a *morzsa, morzsalék* ‚mor' gyökével, s végelemzésében hangutánzó; innen ‚murugy' nem egyéb mint széna-, szalmamorzsalék.

MURVA, (mur-va) fn. tt. *murvá-t.* 1) l. MURUGY. 2) A növénytanban a virág kocsányján képződött levélforma növés vagy pikkely, mely rendszerént a virág közelében áll, s ha kettő vagy több van egymás mellett, a kocsányból rendszerént különböző magasságban indulnak ki. (Bractea). Ilyen murva van

pl. a tavaszi viola, a szódokfa kocsányján; néha a murva színes, mint a csormolyafintor (melampyrum arvense) növényé (Gönczy Pál). V. ö. MURVÁCSKA. 3) Így nevezik némely tájakon az apró kavicsot. *Murvával meghordani az utakat.* Mindenik értelemben töredéket, vagy töredékformát jelent, s alapjelentésre rokon a *morzsa* szóval, minthogy a kavics, göbics is mintegy más kövek morzsájául tekinthető, különben is gyökük *mor* vagy *mur* teljesen azonos, mely megvan a latin *frango*, német *brechen* gyökében, és a szanszkrit *bharç* gyökben, mely Eichhoff szerént am. leválik, lemorzsolódik. Fábián István szerént *murva* finnül: *mura*, valamint *morzsa* finnül: *muru*, és *morzás* finnül: *muria*. V. ö. MORZSA.

MURVÁCSKA, (mur-va-acs-ka) fn. tt. *murvácskát.* Kis murva, azaz olyan, mely egy más külső murva alatt képződik. (Bracteola). Némely füvész a pázsitfüvek polyváját nevezi származása s állásánál fogva murvának, s következetesen murvácskának a polyva alatt fejlődő ondót. (Gönczy Pál).

MURVAKÖR, (murva-kör) ösz. fn. A növénytanban gallérféle levélkék a fészkesvirágok fészkei alatt (involucrum), mint a milyen van az üszögőr (senecio) némely fajainak. (Gönczy Pál).

MURVAPIKK, (murva-pikk) ösz. fn. Növénynem a kétfőbbhímesek seregéből és födetlen magvúk, a természetes rendszer után az ajakasak (labiatae) rendéből; virágit csészéjök tövénél hosszabb murvák, murvapikkelyek borítják (honnan a neve) négyszögű barka formában, födölékesen; csészéje vagy ötfogu, vagy ajakas, vagy kétlevelű; bokrétájának ajaka felálló, lapos. (Origanum). E nem alá tartozik a *majoránа* is, növénytani néven: *majoránа murvapikk;* és a *varga majoránа*, máskép köznéven: *fekete gyopár* v. *szőfű*, v. *szurokfű*, növénytani néven: *szurokszagu murvapikk* (Origanum vulgare).

MURZSOL, tájdivatosan am. morzsol vagy átvetett hangokkal: *szurmol*. L. MORZSOL.

MUSELIN, fn. tt. *muselin-t*, tb. —*ek*. Könnyű, átlátszó finom szövet. Franciául: *mousseline*, olaszul: *musselino*, v. *mussolo*, ‚Mossul' nevü török várostól a Tigris mellett, hol az legelsőben készíttetett.

MUSINA, erdélyi falu A.-Fehér m.; helyr. *Musiná-ra*, —*n*, —*ról*.

MUSKA (1), fn. tt. *muskát*. Molnár A. szerént Beniczkynél és más régieknél am. borféreg, borban termő legyecske. Gondolatunk ugyan önként odahajlik, hogy ezen szó egy a latin *musca*-val: azonban minthogy a latin ‚musca' általában legyet jelent, a magyarban pedig muskáknak csak az erjedésnek, poshadásnak indult tárgyakat szeretö apró legyecskék neveztetnek így: nem látszik alaptalannak azon vélemény, miszerént a *muska* rokon a *musz*, *muszol* és *mosni*, *mosztol* szókkal. Másképen: *muslicza*, v. *muszlicza;* l. ezt.

MUSKA, (2), erdélyi falu A.-Fehér m.; helyr. *Muská-ra*, —*n*, —*ról*.

MUSKÁSODIK, (muska-as-od-ik) k. m. *muskásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Muskák, azaz borlegyek teremnek benne. *A tisztátalanul tartott borok megmuskásodnak.*

MUSKÁTA, fn. tt. *muskátát*. Szagos növény, az isztragor egyik faja. A népnyelvben másképen: *szagos mályva*, növénytani néven: *szagos isztragor*. (Pelargonium v. geranium odoratissimum.) A ‚muskatál' szóval azonegy.

MUSKATÁL, MUSKATAL, mn. tt. *muskatál-t*, tb. —*ok*. Mondják gyümölcsökről, és a belőlök sajtólt nedvekről, melyek bizonyos és kellemes zamatuak és illatuak. *Muskatál szőlő, muskatál borok. Muskatál alma, körte, szilva.* Népies köznyelven: *szagos*. Az idegen *moschus*-ból (mely arabul: *muszk, miszk*, persául: *musk*, görögül: *μόσχος*, latinul: *muscus*) származott az olasz *moscatello* v. *moscadello*, német *muscateller* stb. s ezekből jött által nyelvünkbe.

MUSKATÁL- v. MUSKATALALMA, (muskatal-alma) ösz. fn. Muskatal ízü alma.

MUSKATÁL- v. MUSKATALBOR, ösz. fn. Muskatalszőlőből készült bor.

MUSKATÁL- v. MUSKATALKÖRTE, (muskatal-körte) ösz. fn. Muskatalízü körte.

MUSKATÁL- v. MUSKATALSZŐLŐ, (muskatál-szőlő) ösz. fn. Muskatalzamatú szőlő.

MUSKATÁLY, l. MUSKATÁL.

MUSKATÉROS, fn. tt. *muskatéros-t*, tb. —*ok*. Egykori franczia gyalog katonák neve, kik régies szerkezetü puskákat (mousquet) viseltek. A *mousquetair* szóból módosúlt, mint a szintén franczia eredetü *granatéros* (grenadier), *saséros* (chasseur).

MUSKOLATBOR, tájdivatos; l. MUSKATÁLBOR.

MUSKOTÁLY, l. MUSKATÁL.

MUSLICZA, l. MUSZLICZA.

MUSNA, erdélyi mváros Meggyes sz., falu Udvarhely sz. helyr. *Musná-ra*, —*n*, —*ról*.

MUST, fn. tt. *must-ot*, harm. szr. —*ja*. Gyümölcsökből, különösen szőlőszemekből kisajtólt, édes lé, melyből erjedés által csipős nedv, illetőleg bor képződik. Egészen egyezik vele a latin *mustum*, a német, holland, dán *most*, olasz, spanyol, portugal *mosto*, angol, svéd *must* stb. Mind valamennyiben közös gyök a hangutánzó *mus*, mely különösen megvan a magyar *mozt*, *mosztol*, továbbá *musz*, *muszol* szókban is; és rokonai a *mocs* és *mos* mint hangutánzók; innen ‚must' magyarból értelmezve annyi volna mint *muszolt* azaz zúzolt, sajtólt gyümölcs leve. A ‚*must*' alak épen olyan, mint ‚lust'; honnan amabból: *mustos*, ebből: *lustos*; és hogy alakja magyaros, mutatják az *üst*, *füst*, *rest*, *nyest*, *nyust*, *rost*, és némely más eredeti magyar szók. Egyébiránt figyelmet érdemel a szanszkrit *madhu*, *madhat* am. méz, nektár.

MUSTA, fn. tt. *mustát*. Vargák és csizmaziák eszköze, kurtanyelü vasbunkó, melylyel a bőrt egyengetik, simogatják. Székelyesen: *mustya*. Megvan a török nyelvben is. A persában pedig, honnan a törökben is használtatik, *must* am. ököl. Úgy látszik, mintha

a *muszol* vagy *moztol* igével volna rokonságban, mennyiben ez nem csupán hangutánzó, hanem zúzást, nyomást, sajtolást is jelent, melyet bizonyos hang szokott követni. E szerént elemezve : *muszt*, *musztó*, *muszta*, vagy suhogó *s*-vel : *musta*, mint *alamuszta* és *alamusta*.

MUSTALLIK, (must-all-ik) k. m. *mustall-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Mustféle lé foly ki belőle. *Mustallik a szőlő, midőn csomoszolják.*

MUSTÁR, fn. tt. *mustár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Beczős növény, melynek magvai igen csípős izüek, s öszvezúzva és musttal vagy boreczettel elkészítve ételekhez mártalékul használtatnak, és ez *sárga* v. *herti mustár*, máskép : *kerti repcse*, növénytani néven : *fejér repcze*. (Sinapis alba). A repczék neme alá tartozik. Egy vele a középkori latin : *mustarda*, olasz és portugal : *mostarda*, franczia : *moutarde*, angol : *mustard* stb. A *must* (mustum) szóból látszik eredettnek, minthogy főleg musttal készitve szokott használtatni. A persában Beregszászi szerént ‚musztár' egészen véve am. must. Van még a népnyelvben : *kis fejér mustár*, melynek növénytani neve : *mustárkáposzta*, l. ezt ; *olasz mustár*, máskép : *olasz repcze*, *vad rezeda*, növénytani néven : *repcserezeda* (rezeda lutea) ; *vad mustár*, máskép : *palaczkfü*, *temondádfü*, növénytani néven : *mezei tarsóka* (thlaspi campestre).

MUSTÁRÁRUS, (mustár-árus) ösz. fn. Személy, illetőleg szatócs, füszerárus, ki mustármagot árul.

MUSTÁRIBRIK, (mustár-ibrik) ösz. fn. Ibrik, melyben a mártaléknak elkészített mustármagot tartják.

MUSTÁRKALÁN v. —KANÁL, (mustár-kalán v. —kanál) ösz. fn. Kis kalán, melylyel a mustármagból készített mártalékot szedik.

MUSTÁRKÁPOSZTA, (mustár-káposzta) ösz. fn. Növényfaj a káposzták neméből, máskép : *kis fejér mustár* (Brassica eruca).

MUSTÁRLISZT, (mustár-liszt) ösz. fn. A gyógyszertárakban am. lisztté tört mustármag. *Mustárlisztel burogatni a fájós tagot.*

MUSTÁRMAG, (mustár-mag) ösz. fn. 1) A mustár nevü növénynek apró magvai. V. ö. MUSTÁR. 2) Veszszőből font korbács, melylyel Apró-szentek napján az ismerősöket, különösen gyermekeket tréfából megsuprikálják, azon kivánattal, hogy kelésesek ne legyenek. Mátyusföldön ezt husvéthétfőn szokták tenni. A névhasonlat vagy onnat van, mert valamint a mustármagból készített tapasz égeti a bőrt, hasonlóan a vesszőkorbács is : vagy pedig *mustár*, és *mustra* v. *mustrál* szójátékul használtatnak, mintha ‚mustármag' helyett ‚*mustrálmag*'-ot akarnának értetni. T. i. a Közmondások könyvében ezt irja Erdélyi János : „Aprószentek napján el szokták küldeni a gyermekeket szomszédba és tovább mustármagot kérni. A háziak már tudják, mi az, és elővevén rekettyevesszőből font korbácsaikat, a kérő gyermeket jól elverik, mert közhit szerént ez használ az egészségnek ; de fő dolog benne annak kiábrázolása, hogy vessző nélkül alig lehet gyermeket nevelni, vagyis szükséges neki a *mustrálás* ; innen a közmondás : a ‚mustármag'-ról' (kikapta a mustármagot), szójátékkal.

MUSTÁRMALOM, (mustár-malom) ösz. fn. Kézi malomféle eszköz, melylyel a mustármagot öszvezúzzák.

MUSTÁRMILLYE, (mustár-millye) ösz. fn. Millye, melyben a mustármagból csinált mártalékot, vagy magát a mustármagot tartják. V. ö. MILLYE.

MUSTÁRTAPASZ, (mustár-tapasz) ösz. fn. Mustárliszthől készített tapasz a test fájós részeinek burogatására.

MUSTIZŰ, (must-izű) ösz. mn. Olyan izű, milyen a must szokott lenni. *Mustizü uj borok.*

MUSTOL, (must-ol), áth. m. *mustolt*. Mustot sajtól bizonyos gyümölcsökből, különösen a szőlőből. *Szőlőt, körtét, almát mustolni.* Néhutt : *muszol*, *csomoszol*.

MUSTOLÓFA, (mustoló-fa) ösz. fn. Rúd, vagy dorong, melylyel a kádban a gyümölcsöt, nevezetesen a szőlőt nyomkodják, zúzzák, hogy leve kifolyjon. Máskép : *muszolófa*, *csomoszlófa*.

MUSTORA, tájdivatosan am. mustra ; l. ezt.

MUSTOS, (must-os) mn. tt. *mustos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Amiben must van. *Mustos kád, hordó, edények.* 2) Musttal kevert, vagy készített. *Mustos pecsenye*, musttal és más alkatrészekkel készített marha vagy egyéb hús ; tréfásan, de egyszersmind a dolog természetével egyezőleg : *lustos pecsenye*.

MUSTOSAN, (must-os-an) ih. Mustos állapotban ; musttal befecskendezve vagy piszkolva.

MUSTRA, fn. tt. *mustrát*. Közvetlenül a német *Muster* vagy olasz *mostra*, közvetőleg a latin *monstro* után alakult idegen eredetü szó. A törökben is *mostra*. Általán jelent oly tárgyat, melyet mint látni érdemest, vagy látni valót mutatni szoktak. Innen 1) a maga nemében válogatott, jeles, a többinek mintegy példánya, vagy azon forma, mely szerént valamit csinálni, alkalmazni kell. Ez értelemben magyarosabb szóval megfelel neki *példány* v. *minta*. 2) Mérés végett mutatott rész vagy darab bizonyos egészből, nevezetesen áruból. *Mustrát küldeni a posztóból, vászonból, gabonából.* Ez értelemben magyarosan megfelel neki : *mutató*, *mutatvány* ; a régieknél : *látó*. „Im elküldtem az négy hordó borth, az ajándékborok, mindenikből egy egy palaczkkal thöltettem látó pohárnak." Levél 1557-ből. (Szalay Á. 400 m. l.). 3) Vizsgálat, mely által bizonyos tárgyakat szemügyre vesznek, különösen a végre, hogy megtudják, ha rendeltetésöknek megfelelnek-e, ha olyanok-e, mint lenniök kell ; magyarosan szólva : *szemle*. Innen átv. ért. mustránnak mondanak oly tárgyakat is, melyekről a szoros szemle következtében kitünt, hogy a maguk nemében nem jók. Máskép : valaminek *aljasa*, *rossza* ; mondják *selejt*-nek is, de ez ismét, úgy látszik, a német ‚schlecht'-ből eredett. Igy történik, hogy néha a szó eredeti jelentésével egészen ellenkező értelmet kap, pl. *mustrajuh*, oly juh, melyet mint nem szapo-

rításra valót a többi közől kivetettek. *Te mustra* = te csúf példa! (Lőrincz K. szerént Kapnik-Bányán divatos). Ezen eltérés az ellenkező értelemre kivált idegen szókkal történik, melyeknek eredeti jelentését a nép nem tudja, pl. katonai nyelven a *remonda* pótlovat jelent, melyet most tanítanak be badi szolgálatra, tehát ép és jobbára fiatal lovat; a nép nyelvén pedig am. romlott, béna ló. 4) Szigorú bánás, fenyíték, kivált gyermek irányában, még veréssel is. *Mustra kell a gyermeknek.* (Km.).

MUSTRABIRKA, l. MUSTRAJUH.

MUSTRAJUH, (mustra-juh) ösz. fn. Juh, birka, melyet mint satnyát, vagy selejtest ástenyésztésre nem valót a többi közől kiválasztanak s tovább adnak rajta. Az ily kiválogatás rendesen tavaszkor történik.

MUSTRAKÖNYV, (mustra-könyv) ösz. fn. 1) Könyv, mely varrásra, himzésre, s több ilyféle női munkákra való mustrákat, mintákat foglal magában. 2) Könyv a kalmároknál, melyben a boltbeli árukból, u. m. posztókból, gyolcsokból, csipkékből stb. mutatványdarabokat tartanak.

MUSTRÁL, (mustra-al) áth. m. *mustrál-t.* 1) Bizonyos sokaság egyéneit sorban, és külön-külön szemügyre veszi, hogy minden oldalról ismérje, főleg hogy a roszakat a jóktól megválaszsza. *Tavaszszal a juhnyájat mustrálni. A ménesből a vén meddő kanczákat kimustrálni. A hadsereget mustrálni.* Minthogy a mustra ezen értelemben magyarosan: *szemle*, innen mustrálni helyett magyarosabb: *szemle alá venni*, rövidebben *szemlézni*, illetőleg: *a rosszát* v. *aljasát kihányni.* 2) Fenyíti különösen a gyermeket, még veréssel is, ha szükséges.

MUSTRALAJSTROM, (mustra-lajstrom) ösz. fn. Lajstrom, melybe a hadi szemle alkalmával a szemletartó főnök a sereg állapotát, illetőleg észrevételeit följegyzi vagy jegyezteti.

MUSTRALAP (mustra-lap) ösz. fn. A rőfös kalmároknál nagy kemény papirlap, melyre az egyes árukból levágott mutatványdarabokat rátűzik, mutatványlap. *A vásárlónak meymutatni a mustralapot.*

MUSTRÁLÁS, (mustra-al-ás) fn. tt. *mustrálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* 1) Cselekvés, mely által valamit mustrára, azaz szemlére vesznek. 2) Fenyítés, különösen gyermek fenyítése. V. ö. MUSTRA, MUSTRÁL.

MUSTRÁLT, (mustra-al-t) mn. tt. *mustrált-at.* Amit mustra alá vettek, illetőleg mint selejtest kiválogattak. *Mustrált, kimustrált juhok.*

MUSTY, fn. tt. *musty-ot.* Lőrincz K. szerént a kapnikbányai szójárásban am. moh, muha.

MUSZ, hangutánzó elvont gyök *muszkol, muszkotól, muszol* szókban; l. ezeket. Rokon *mosz* gyökkel, *mosst, mosstol* szókban.

MUSZAJ, MUSZÁJ, a német *musz seyn* elferdítése; am. *meg kell lenni.*

MUSZKA, 1) l. MOSZKA. 2) falu Arad m.; helyr. *Muszká-ra, —n, —ról.*

MUSZKOL (musz-k-ol); MUSZKOLÓFA, (muszkoló-fa) l. MUSZOL; MUSZOLÓFA.

MUSZKOTOL, (musz-k-ot-ol) áth. m. *muszkotol-t.* A székelyeknél am. elmorzsál, megzúz. *Elmuszkotolja a gyerek a kezibe adott kenyeret.* (Kriza J.). V. ö. MUSZOL, MOSZTOL.

MUSZLICZA, MUSZLINCZA, (musz-ol-i[n]-cza) fn. tt. *muszliczát.* Boros edényekben és általán erjedésnek, poshadásnak indult tárgyakban termő apró (mintegy muszoló) legyecskék. Alakja mutatja, hogy kicsinyítő, és pedig kettőztetve; máskép: *muslicza*, néhutt *muska.* Törzsöke: *muszol*, melyből lett igenév: *muszoló*, kicsinyítve: *muszoli, muszli*, ismét kicsinyítve: *muszlicza.* Alakjára olyan, mint *habarnicza, katrincza.* V. ö. MUSKA, MUSZOL.

MUSZLICZÁS (musz-ol-i-cza-as) mn. tt. *muszliczás-t, v.* —*at*, tb. —*ak.* Muszliczákkal meglepett, melyben muszliczák vannak. *Muszliczás bor.*

MUSZNYA, falu Vas m.; helyr. *Muszny-á-ra, —n, —ról.*

MUSZOL, (musz-ol) áth. m. *muszolt.* Gyümölcsnek, nevezetesen szőlőnek levét zúzás által kinyomkodja. Közel rokon ‚muszkotol' szóval. Máskép: *csomoszol* v. *csömöszöl.* Gyöke a hangutánzó *musz*, mely egy eredetü a *mosst, mosstol* szók *mosz* gyökével, s rokon a *mos, mocs* hangutánzó szókkal. Önható igeként mondják holmi szeszes nedvekről, midőn pezsegnek. *Muszol a fojtott bor, ürmös stb.*; ez értelemben egyezik vele a franczia *mousser*, honnan a németben: *moussiren* v. *mussiren.*

MUSZOLÁS, (musz-ol-ás), fn. tt. *muszolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* 1) Gyümölcs levének zúzás által kinyomkodása. 2) Pezsgés. V. ö. MUSZOL.

MUSZOLÓFA, (muszoló-fa) ösz. fn. Rúd vagy dorong, melylyel a kádba töltött gyümölcsöt, nevezetesen szőlőt zúzzák, nyomdossák, csömöszölik, hogy leve kifolyjon. V. ö. MUSZOL.

MUSZTIKA, (musz-t-i-ka v. mosz-t-i-ka) fn. tt. *musztikát.* A székelyeknél sajtólt lépsalak. (Kriza J.).

MUSZUJ, Kriza J. szerént Erdélyben Toroczkó vidékén am. fersing.

MUT, törzse *mutal, mutaszt, mutat, muti* szóknak, illetőleg származékaiknak; a gyökelem: *mu*, mely a szájnak vagyis ajkaknak csucsoritását láttatja (os-tendit). Ugyanezen gyökelem van meg a latin *monstro, moneo* szókban és magyar *mond* szóban is.

MUTAL (mut-al), régies, MUTAT helyett. L. MUTAT.

MUTASZT, (mut-aszt) áth. m. *mutasztott*, htn. —*ni* v. —*ani.* Ormánsági szó Baranyában. L. MUTAT.

MUTAT, (mut-at) áth. m. *mutat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *mutass.* Bizonyos tárgyra, vagy helyre valamely jellel ráirányoz, hogy azt mással észrevetesse, tudassa, láttassa. Ezt tulajdon értelemben ember teszi, pl. midőn újját valahová irányozza, mit tehet lábbal vagy pillanattal is, vagyis taglejtések és arczjelek által. *Szép könyveket, képeket mutatni vala-*

kinek. Útat mutatni az idegen útasnak. Kimutatni a pályát, melyen futni kell. Megmutatni a vendégnek a város ritkaságait. Szélesb és átv. ért. valamit másnak tudtára ad, az észt ráigazítja valamire. *Megmutatom neki, hogy nincs igaza. Meg kell neki mutatnunk, mint viselje magát mások irányában. Megmutatta a világnak, hogy ő jeles férfiu. Hitedet cselekedetek által mutasd meg. Megmutatták neki az ajtót,* vagy *ajtót mutattak neki,* gúnyosan am. tudtára adták, hogy takarodhatik. *Kimutatja foga fehérét* (km.) am. elárulja magát. *Bemutatni valakit,* am. valahová bevezetni, s kilétét az illetőkkel tudatni. „Bizony te nagy bőségös szerelmedet nekünk mutatád.“ Kinizsiné Imak. Ugyan átv. ért. mondják holmi dolgokról is, melyek bizonyos irányjelül, tudomásul, utasításul stb. szolgálnak. *Ezen felhők esőt mutatnak. Az óra tizenkettőt mutat. Ez mind oda mutat, hogy a dologból semmi sem lesz. A kiaszott rétek arra mutatnak, hogy már régen nem esett.* Ez utóbbi példákból kitetszik, hogy önhatólag is divatozik, különösen felható ragu viszonynevekkel. Midőn tulajdonító ragu névvel jő viszonyba, am. bizonyos alakot, szint, formát vesz fel, s mint olyat tünteti magát elé. *Ő magát okosnak, szentnek mutatja. Mindeddig becsületes embernek mutatta magát.*

A *mutat* legközelebbi rokona: *fitat* (v. ö. FITAT, FIT) továbbá rokon vele *mond* ige, minthogy mindkettőnek czélja valamit tudatni, észrevétetni másokkal; de a különbség köztök az, hogy a *mond* ezt hang által, a *mutat* pedig más jellel eszközli. Egyébiránt *mu mo* gyökelemeik is rokonok, és pedig nem csupán hangra, hanem alapértelemre is, mert mindegyikben alapfogalom a *mozdítás, mozgás,* amabban a tagmozgás (pl. a *motat, motor* származékokban); ebben a szájmozdítás, különösen szájcsucsorítás, mit a latin *ostendit* leginkább fölvilágosít, mely szerint mutatni am. *os tendere,* a szájt kitolva ráirányozni valamire. A *monstro* igében a *mo* v. *mon* szintén rokon a magyar *mond* és *mutat* igék gyökeivel. A persa nyelvben: *nemuden* = mutatni.

Mi a *mutat* ige képzését illeti, valószinü, hogy eredetileg csak *mut* volt, mint *fut, süt, üt,* s az *at* nagyobb nyomatosság végett járult hozzá. Innen van a gyakorlatos *mut-ogat,* mint *sütöget, ütöget, fitogat.* Alakjára hasonló a *motat, kutat, fitat* igékhez. A régi nyelvben *mutat* helyett előfordul *mutal* is, honnan *képmutaló* am. képmutató, és *képmutalat* am. képmutatás (Hypocrisis). Él e szókkal a Müncheni codex irója. Máté 6. és. 23. E tekintetben oly viszony van köztök, mint a *szeretet* és *szerelem* között, melyeknek törzsökei *szeret,* és az elavult *szerel.*

MUTATÁS, (mut-at-ás) fn. tt. *mutatás-t,* tb. *ok*—, harm. szr. —*a.* Cselekvés vagy irányzó jeladás, mely által valamit tudatunk. *Útmutatás. Úrmutatás, Úrfelmutatás,* midőn a pap a szent misében a fölszentelt kenyeret és bort fölemeli. *Kimutatás,* mely által valamit világosságra hozunk, pl. költségek kimutatása. *Bemutatás. Képmutatás.* Mindezeket lásd saját rovataik alatt.

MUTATÉK, (mut-at-ék) fn. tt. *mutaték-ot.* Lásd MUTATVÁNY.

MUTATKOZÁS, (mut-at-koz-ás) fn. tt. *mutatkozás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Elétünés, magának láttatása. V. ö. MUTATKOZIK.

MUTATKOZIK, (mut-at-koz-ik) k. m. *mutatkoz-tam, —tál, —ott,* par. —*zál.* 1) Láttatja magát, elétünik, különösen gyakorlatos értelemben is. *Némely vadak csak esténként mutatkonak. Itt a tavasz, mert a fecskék, gólyák már mutatkosnak.* 2) Bizonyos alakban, több helyen elétünik. *A szőllők és vetések szépen mutatkosnak. A gyümölcs is jól mutatkosik.* 3) Tulajd. ragu viszonynévvel am. bizonyos alakot ölt magára, valamihez hasonló szinben láttatja magát. *Az időjárás állandónak mutatkosik. Szolgám eleinte igen hünek és szorgalmasnak mutatkozott. A képmutató nem az, aminek mutatkozik.*

MUTATLAN, MUTATLANUL, (mut-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy valaki mutatná. *Mutatlanul ráakadni az útra. Mutatlanul eligazodni valamin.*

MUTATMÁNY, (mut-at-mány) fn. tt. *mutatmány-t,* tb. —*ok.* L. MUTATVÁNY.

MUTATÓ, (mut-at-ó) mn. és fn. tt. *mutató-t.* Aki vagy ami valamit mutat. Rendesen összetéve használtatik, és pedig mint jelző a viszonynév előtt áll, pl. *mutatóujj, mutatótábla, mutatóveszső, mutatóóra.* Midőn főnév gyanánt vétetik, összetételben a viszonynevet követi, pl. *képmutató, óramutató, útmutató, tárgymutató, névmutató. Mutatóban küldeni valamit,* am. megtekintés végett. V. ö. MUTAT.

MUTATÓIZOM, (mutató-izom) ösz. fn. Izom, mely a mutatóujjnak közép izén huzódik által, s annak kinyujtására szolgál. (Musculus indicator).

MUTATÓJEGYZÉK, (mutató-jegyzék) ösz. fn. Jegyzék, mely bizonyos tárgy- vagy személyneveket tartalmaz, hogy ezeket valamely nagyobb terjedelmü iratban, könyvben könnyebben feltalálhassuk. Máskép: *mutatótábla.* Különösen a közforgalomban bizonyos árúknak, vagy ezek árának, a vámoknak stb. följegyzése.

MUTATÓKÖNYV, (mutató-könyv) ösz. fn. Törvényszékeknél, nagyobb hivataloknál v. üzleteknél könyv, melyben a tárgy- vagy személynevek betürendben fordulnak elé, a végett, hogy a bővebb tudósításokat azokról illető helyeiken, pl. igtatókönyvben, irat- vagy levéltárban, üzleti könyvekben stb. könnyebben föl lehessen találni.

MUTATÓ NÉVMÁS, a nyelvtanban olyan névmás, mely bizonyos dologra vagy személyre, vagy ezek milységére útal; még pedig távolabb, és közelebb; amazok osztályába tartoznak: *az, amaz, ugyanaz, azon,* és milységre vonatkozva: *oly, olyan, olyas, olyatén, amolyan;* emezekébe: *ez, emez, imez, ugyanez, ezen;* s milységre vonatkozva: *ily, ilyen, ilyes, ilyetén, emilyen, imilyen.*

MUTATÓÓRA, (mutató-óra) ösz. fn. Óramű, mely egyedül az időjárást mutatja, és nem üt, különböztetésül az ütőórától.

MUTATÓ SZÓCSKA, a magyar népnyelvben két igen egyszerű, egyetlen önhangzóval kifejezett, de önálló szó létezik: *a*, *e*, melyek más mutató kifejezések nyomatékául szolgálnak, pl. *ott van a! itt van e! oda menj a! ide jöjj e! így folyt róla a vás e! amott a szobában a!*; de a melyekből számos több szó ered, részint közvetlenül, részint összetétel által; amazokhoz számitandók különösen a mutató névmások és igehatározók, az *a* néha *o*-vá s az *e* *i*-vé változván, pl. *az, amaz, ott, oda, oly*; *ez, emez, itt, ide*, (régiesen: *ede*), *ily* (régiesen: *ely*) stb.; az összetételeknél megemlítendők: *ahol, ehol* v. *ihol, amint, amikor, avagy, aki, ami* stb.

MUTATÓTÁBLA, (mutató-tábla) ösz. fn. Nevek és tárgyak jegyzéke bizonyos sorozatban, kivált ha egynemüek. *A mutatótáblát ábécserendben készíteni. A könyv végére mutatótáblát irni*, melyen a könyvben előforduló tárgyak és személyek nevei följegyeztvék. *A mutatótáblán kitenni a lapszámot, melyen az illető tárgyról vagy személyről szó vagyon.*

MUTATOTT, (mut-at-ott) mn. tt. *mutatottat*. 1) Amit mutattak vagy mutatnak. 2) Tettetett, ami belsőleg más, mint külsőkép mutatkozik.

MUTATÓUJJ, (mutató-ujj) ösz. fn. A hüvelyk mellett levő, második kézujj, minthogy rendesen ezzel szoktunk mutatni.

MUTATVÁNY, (mut-at-vány) fn. tt. *mutatvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Azon tárgy, melyet látás, megnézés végett kitüznek. Különösen, azonnemü tárgyakból egy-rész, melyről a többire ismérni lehet. *Mutatványt küldeni valamely áruból.* Továbbá 2) kicsinyben eléállított mü, melyből valakinek illető képességére következtethetünk. *Iskolai mutatványok a tanulók rajzaiból, irásából. Próbamutatványok.* 3) szinészeti és más hasonló eléadások, látványos tárgyak és játékok szemléltetése valamely közönség előtt, pl. *mülovarok, kötéljárók* vagy *tánczosok mutatványai.*

MUTATVÁNYDARAB, (mutatvány-darab) ösz. fn. Zenei mü vagy más eléadó müvészeti szerzemény, melyben valaki képességét különösen kitüntetheti.

MUTATVÁNYÍV, (mutatvány-ív) ösz. fn. A nyomdászoknál am. valamely nyomtatványból az első ív, melyet megtekintésül, illetőleg megitélésül eléterjesztenek. *A szerzőnek mutatványivet küldeni.*

MUTATVÁNYKŐ, (mutatvány-kő) ösz. fn. Bányászok nyelvén am. kő, vagy érczdarab, melyet mutatás végett kézbe lehet fogni.

MUTATVÁNYLAP, (mutatvány-lap) ösz. fn. l. MUTATVÁNYÍV.

MUTH, puszta Tolna m.; helyr. *Muth-ra*, —*on*, —*ról*.

MUTI, (mut-i) némely tájakon tréfásan mondják ‚mutasd' helyett.

MUTOGAT, (mut-og-at) gyak. áth. *mutogattam*, —*tál*, —*ott*, par. *mutogass*. Gyakran ismételve, többször mutat valamit, vagy többfélét egyenként, egymás után mutat. *Valamely gyüjtemény ritkaságait a vendégeknek mutogatni. Képeket, rajzokat, könyveket mutogatni. Mindenfelé mutogatja magát. A kalmár mutogatja áruit.*"— Ez igének gyöke *mut*, mint a *sütöget, nyitogat, ütöget, veteget*, igéké *süt, nyit, üt, vet*. V. ö. MUTAT.

MUTOGATÁS, (mut-og-at-ás) fn. tt. *mutogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki mutogat. Különösen jelent fitogtatást, vagyis némi kevélységgel járó jeladást, mely által valaki akár valódi akár képzelt jelességeire másokat figyelmeztet; összetétellel is: *magamutogatás.*

MUTOGATÓ, (mut-og-at-ó) mn. és fn. tt. *mutogató-t*. Aki valamit ismételve, gyakran, vagy többfélét mutat másoknak, pl. személy, ki valamely gyüjteménynek egyes tárgyait a nézőknek megnevezi, s a tudnivalókat elmondja rólok.

MUTOS, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Mutos-ra*, —*on*, —*ról*.

MUTUJ, mn. tt. *mutuj-t*, tb. —*ok*. Együgyü, bamba, gyámoltalan természetü. Erdélyi szó. Egynek látszik a román *mutu* szóval, mely talán ismét a latin *mutus*-ból származott.

MÚZEUM, helyesebben: **MUZÉUM**, fn. tt. *muzéum-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Közelebbről a hellen μουσεῖον, távolabbról a hellen-latin *musa* szóból eredett idegen nevezet, s jelent általán oly teremet vagy épületet, melyben különféle tudományos eszközök és segédtárgyak ösze vannak gyüjtve. *Természettani eszközök muzéuma. Nemzeti muzéum Pesten*, mely főleg pénz- v. éremgyüjteményi, természetrajzi, kép- és könyvtári osztályokból áll.

MUZULMAN, fn. tt. *muzulman-t*, tb. —*ok*. Az eredeti arab *moszlem*, többesben *moszlemin*-ból módosított idegen szó, s am. az izlamnak, azaz, igaz hitnek vallója, mely alatt a Mahomed v. Muhamed hivei értetnek. Mind *moszlem*, mind *izlam* pedig ered *szalama* igétől, mely am. magát alávetni, megadni, hódolni, különösen Istennek vetni magát alá.

MUZZOG, (muzz-og) önh. m. *muzsog-tam*, —*tál*, —*ott*. Tompa *muzs muzs* hangon szól, suhog, zúg. *Muzsog a csép, mikor jó keményen csépelnek jó erős legények.* Továbbá am. zúgolódik, duzzog, haragjában fél orrhangon mondogat valamit. Székely szó. (Ferenczi János).

MUZSAJ, falu Sopron m.; helyr. *Muzsaj-ba*, —*ban*, —*ból*.

MUZSALY, NAGY— falu, **KIS**— puszta Bereg m.; helyr. *Muzsaly-ba*, —*ban*, —*ból*.

MUZSDA, l. MESGYE.

MUZSIKA, fn. tt. *muzsiká-t*. A hellen-latin *musica* szóból módosított név, mely a népnyelvben ugyan még általánosan divatozik, de a müveltebb eléadásban *zene* és *zenészet* használtatik helyette. *Nemzeti muzsika. Törökmuzsika. Muzsikával járni. Muzsikát csinálni. Muzsikát tanulni.* Értelmezését l. ZENE és ZENÉSZET szók alatt.

MUZSIKAÉRTŐ, l. ZENEÉRTŐ.

MUZSIKAI, (muzsika-i) l. ZENEI, ZENÉSZETI.

MUZSIKAIGAZGATÓ, l. ZENEIGAZGATÓ.

MUZSIKÁL, (muzsika-al) önh. *muzsikál-t*. Zenél, vagy is bizonyos hangszeren vagy hangszereken játszik.

„A faluban muzsikálnak,
Elmegyek én katonának.“ Népd.

l. ZENÉL.

MUZSIKAMESTER, l. ZENEMESTER.

MUZSIKÁS, (muzsika-as) fn. tt. *muzsikás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Népnyelven általán oly személy, ki valamely zeneszeren játszik. Különösen, a nemzeti és népies zenét művelő czigányokat érti alatta a nép. l. ZENÉSZ.

MUZSIKASZERZŐ, l. ZENESZERZŐ.

MUZSIKASZÓ, (muzsika-szó) ösz. fn. Hangszerek szózata. *Muzsikaszóval kísérni a násznépet. Muzsikaszóval temetni a halottat.* L. ZENESZÓ.

MUZSIKUS, fn. tt. *muzsikus-t*, tb. —*ok* l. ZENÉSZ.

MUZSLA, falu Esztergom, puszta Heves m.; helyr. *Muzslá-n*, —*ra*, —*ról*.

MŰ, a régieknél, sőt Erdélyben ma is am. az első személyes névmás többese: *mi*, vagy teljesen, *mink*. L. MI, személynévmás.

MŰ, fn. tt. *művet* vagy *művet*. Kicsiny. *művecske* v. *művecske*. Széles ért. munka, vagyis, akár testi, akár szellemi, akár mindkét nemü erőnek megfeszitése bizonyos czélra. *Pillanat műve. Századok műve.* Szorosabb értelemben maga az erő megfeszítése által eléállított, elkészült dolog. Minthogy azonban ha valami inkább csak testi erő használása által állíttatik elé, azt *miv*-nek mondjuk, pl. *kézművek*: tehát legszorosabb ért. a *mű* szó alatt inkább csak a szellemi erőnek vagy egyszersmind a szelleminek is alkalmazása és megfeszitése által létre hozott valami, pl. kép, szobor, zene, költemény stb. értetik. *Ez az ő műve. Szép műveket készíteni. Szellemi művek, elmemüvek. Műveket köz nézésre kidállítani. Mestermüvek, remekművek. Mű dicséri a mestert.* (Km.). „A legnagyobb költők sikerültebb művei mindannyi tükör, melyben az iró egész egyénisége vagy annak egyes oldalai tünnek fel.“ (Báró Eötvös József). Ellenben *mív*nek, mint imént érintők, a *mű*-től megkülönböztetve inkább csak testi erő s ügyesség által készített vagy létrehozott dolgot nevezünk. Innen *kézművek, kézműves*, nem pedig ‚kézmüvek‘, kézműves. Így különböznek *művel és mível, művész* és *míves*. V. ö. MÍV.

A *mű* és *munka* v. eredetileg *muka* is rokonszók; mert a *mű* nem egyéb, mint a mély hangu *mu*. Valamint pedig ebben alapfogalom a mozgás: ugyan ez rejlik a *mű* v. *mí(v)* gyökben is. A különbség köztök az elfogadott szokás szerént főleg abban áll, hogy a munka általános erőfeszítést, mozgalmat jelent, a mű pedig, sőt *mív* is némi ügyességet és mesterséget föltételez; honnan pl. *művelni, megművelni* vagy e helyütt szabatosabban: *mívelni, megmívelni a földet*, többet jelent, mint *munkálni, megmunkálni*. A *mű* vagy *mív* is tehát finomabb cselekvést, kiképzést foglal magában, miért szabatosan csak olyan munkákra illik, melyeket bizonyos szabályok szerént, és mesterségi vagy tudományos kiképzés nyomán készített valaki, milyenek a mesteremberek, gyárosok, az úgynevezett művészek vagy tudományos férfiak munkái. Azonban a *mű* szónál, mint föntebb mondók, ismét különbség tétetik mind a törzsben, mind s származékokban az *i* és *ü* hangzók szerént, pl. vamint *mit művelsz* (mit csinálsz)? mást jelent mint: *mit művelsz* (mit képzesz)? azaz micsoda tudományt vagy művészetet gyakorolsz? vagy általán: szellemileg mivel foglalkodol? úgy *mű* és *mív* is különbözők.

Alakjára nézve azon egy tagu szók közé tartozónak tekintethetik, melyek eredetileg rövidek (mint *munka* szóban is), de nagyobb nyomatosság vagy hangzatosság végett vagy véghangzójokat nyujtják meg, vagy *v h j* toldalék hangokkal ejtetnek, mint *fe fé fej, di diu div dij, hi hiu hiv* v. *hiv hij*, ilyenek a *do doh, ro roh*, s maga a *mű* máskép: *müv*, mint a megfelelő *mí*, máskép *miv*, sőt néha *mü*, pl. *kömivez*, Mátyusföldön: *kömihes*.

MŰALAK, (mű-alak) ösz. fn. Valamely műnek külső csínja.

MŰALKAT, (mű-alkat) ösz. fn. Valamely műnek szerkezeti formája, vagy egész szervezete, mint öszveállított egész. *Gépek, gőzhajók, mozdonyok műalkata.*

MŰALKOTÁS, (mű-alkotás) ösz. fn. Valamely műnek eléállítása, művészi készítése.

MŰÁROS v. —ÁRUS, (mű-áros v. —árus) ösz. fn. Ki úgynevezett szépmüvekkel kereskedik, milyenek, képek, aczélmetszetek, rajzok, hangművek stb.

MŰBARÁT, (mű-barát) ösz. fn. Személy, ki a szépmüvészetet és szépmüveket kedveli, pártolja, ámbár ő maga nem azon mértékben gyakorolja, hogy művésznek tartathatnék; másképen: műkedvelő. (Dilettans).

MŰBECS, (mű-becs) ösz. fn. Valamely műnek belső értéke.

MŰBIRÁLAT, (mű-birálat) ösz. fn. Valamely szellemi műnek vagy működésnek az elméleti és gyakorlati széptan szabályai szerénti megitélése. *Az elfogulatlan és teljes kiképzettségen alapuló műbirálat elősegíti a művészet tökélyesbülését.*

MŰBIRÁLATI, (mű-birálati) ösz. mn. Műbirálatot illető, arra vonatkozó. *Ezen festmény vagy építmény műbirálati szempontból nem minden kifogás nélkül való.*

MŰBIRÁLÓ, (mű-biráló) l. MŰBIRÓ.

MŰBIRÓ, (mű-biró) ösz. fn. Személy, ki a szépművek fölött itél, azok érdemeit, jelességeit, illetőleg hibáikat, gáncsaikat stb. kimutatja. Máskép: *műitész*. Szélesb ért. ki az iparmüveket megvizsgálja s érdemeik szerént méltányolja, vagy gáncsolja.

MŰBÖLCSELET, (mű-bölcselet) ösz. fn. Elméleti szabályok fürkészése a művészetről vagy annak egy vagy több ágáról.

MŰCSARNOK, (*mű-csarnok*) ösz. fn. Csarnok vagy terem, melyben különféle szépmüvek és iparmüvek példányai köz megtekintés végett ki vannak állítva. Különösen a képzőművészek ú. m. szobrászok, festészek, aczélmetszők műtereme.

MŰCSIN, (*mű-csin*) ösz. fn. Csin, illetőleg kellemes forma, valamely képzőművön, pl. festmé nyen, szobron.

MŰDÜHÖNCZ, (*mű-dühöncz*) ösz. fn. Oly mübarát vagy szépmüvész, ki az általa kedvelt szép müvek iránt tulságos, szinte dühösséggel határos szenvedélylyel viseltetik.

MŰEGÉSZ, (*mű-egész*) ösz. fn. Valamely műnek öszves alkata.

MŰEGYETÉM, (*mű-egyetém*) ösz. fn. Tanintézet, melyben általán a müipart, és kereskedést előmozditó ismeretek a lehető legnagyobb terjedelemben és tudományos rendszerben adatnak elé. (Polytechnicum). Némely müegyetemekben, pl. a párizsiban, képeztetnek az ifjak hadi tudományok elemeire is.

MŰEGYETÉMI, ösz. mn. Müegyetemet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó stb. *Müegyetemi tanulmányok, készületek, eszközök.* V. ö. MŰEGYETÉM.

MŰEGYLET, (*mű-egylet*) ösz. fn. Müvészek- s műkedvelőkből álló egylet, melynek czélja a művészetet pártolni, előmozdítani és terjeszteni.

MÜEL, MÜELKEDIK, régiesek *művel*, *művelkedik* helyett.

MŰÉLV, (*mű-élv*) ösz. fn. Szellemi élv, melyet a szépmüvek hatása kelt bennünk.

MŰEMLÉK, (*mű-emlék*) ösz. fn. Emlék, mely müvészeti becscsel bír.

MŰERSZÉNY, (*mű-erszény*) ösz. fn. Nők erszénye, melyben varró, kötő stb. eszközeiket tartják, vagy magukkal hordják.

MŰÉRTELEM, (*mű-értelem*) ösz. fn. Valamely mű vagy müvészet szabályainak ismerete. V. ö. MŰÉRTŐ.

MŰÉRTŐ, MÜÉRTŐ, ösz. fn. Személy, ki bizonyos műnek, vagy müvészetnek szabályait isméri, ki a müvekről alapos itéletet képes hozni, ha szinte ő maga azon müvészettel gyakorlatilag nem is foglalkodnék vagy foglalkodott volna.

MŰÉRZÉK, MŰÉRZELEM, MŰÉRZET, (*mű-érzék* v. érzelem v. érzet) ösz. fn. Természetes hajlam a szépmüvek iránt, természetes fogékonyság mindenre, ami a müvészet körébe vág, különösen a gyakorlatban a müvészet kellékeinek elméleti öntudatosság nélküli feltalálása, alkalmazása. *Finom müérzet.*

MŰESZTERGÁLYOS, (*mű-esztergályos*) ösz. fn. Különösen finom, mesterséges müveket készítő esztergályos.

MŰFESTŐ, (*mű-festő*) ösz. fn. Festő, ki a kelméket, szöveteket, különféle szinekkel, virágos, habos rajzokkal stb. tarkázni érti.

MŰFOGÁS, (*mű-fogás*) ösz. fn. A gyakorló müvészetben a kivitel könnyebbitésének vagy ügyesség megszerzésének módja, melyet öntudatosan csak az avatott művészek ismernek.

MÜGE, fn. tt. *mügét.* Növénynem a négyhímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje fogai alig vehetők ki; bokrétája harangalaku v. tölcséres, három-négy hasábu; két magva gömbölyüded; levelei csillagosak. (Asperula). Fajai: *szagos, ugari, kalászos, festői, veresfias, górnyaku müge.*

MŰGOND, (*mű-gond*) ösz. fn. Pontosság, melyet valaki azon szabályok alkalmazásában és kivitelében követ, melyek bizonyos műnek eléállitására szükségesek. *Különös mügonddal készített festmények, szobrok, versezetek.*

MŰGYAKORLÓ, (*mű-gyakorló*) ösz. fn. Ki valamely müvel tüzetesen foglalkodik, s abban képezi magát. *Mügyakorló ifjak, növendékek.*

MŰHAJLAM, (*mű-hajlam*) ösz. fn. Hajlam, illetőleg természeti vonzalom, valamely szépmüvészetre.

MŰHELY, (*mű-hely*) ösz. fn. Hely, illetőleg szoba, vagy akármely zárt tér, hol mesteremberek és legényeik iparmíveket készítenek. *Szabók, vargák, csizmasiák műhelye. Kovácsmühely, asztalosmühely, lakatosmühely. Kádármühely, bognármühely.* Ide tartozik a *borbélymühely* is. A népnyelvben, legalább bizonyos tájakon: *mühely.* Azon szobát, vagy lakot, melyben szépmüveket készítenek, némi különböztetés végett, *müteremnek* mondjuk. *Szobrászok, festészek műtereme.*

MŰIGÉNY, (*mű-igény*) ösz. fn. Igény, mely az illető müvészethez vagy müvészeti tárgyhoz megkivántatik.

MŰINTÉZET, (*mű-intézet*) ösz. fn. Általán intézet, melynek czélja főkép a müvészeteket pártolni, elémozdítani, s az azokba vágó szakismereteket bármimódon terjeszteni.

MŰIPAR, (*mű-ipar*) ösz. fn. Ipar az úgynevezett kézmívekben, hová a gyármivek is tartoznak. *A müipart előmozdítani.*

MÜISKOLA, (*mü-iskola*) ösz. fn. Általán iskola, tanintézet, melyben az illető növendékek leginkább az iparágakra vonatkozó tudományokból oktatást nyernek. L. MŰTANODA.

MŰISMERET, (*mű-ismeret*) l. MŰÉRTELEM.

MŰISMERŐ, (*mü-ismerő*) l. MŰÉRTŐ.

MŰITÉSZ, (*mű-itész*) ösz. fn. l. MŰBIRÓ.

MŰITÉSZET, (*mü-itészet*) ösz. fn. l. MŰBIRÁLAT.

MŰIZLÉS, (*mű-izlés*) ösz. fn. A széptan szabályainak helyes felfogása valamely müvészetben.

MŰJELLEM, (*mű-jellem*) ösz. fn. Valamely müvészeti tárgynak lényeges sajátsága.

—MÜK, l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

MŰKAPTA, (*mű-kapta*) l. MINTAIDOM.

MŰKEDVELÉS, (*mű-kedvelés*) ösz. fn. A szépmüvek s müvészetek iránti tettleges vonzalom, ha-

szinte valaki annyira nem gyakorolja az illető művészetet, hogy a művészi nevezetre igényt tarthatna.

MŰKEDVELŐ, (mű-kedvelő), l. MŰBARÁT.

MŰKEDVELŐSÉG, (mű-kedvelőség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki műkedvelőnek tekinthető. (Dilettantismus).

MŰKERESKEDÉS, (mű-kereskedés) ösz. fn. Kereskedés, melynek áruczikkeit szépművek, ú. m. képek, rajzok, metszetek, zeneművek stb. teszik.

MŰKERESKEDŐ, l. MŰÁRUS.

MŰKERTÉSZ, (mű-kertész) ösz. fn. Kertész, ki a kertek, különösen díszkertek és díszvirágok, dísznövények mívelését a finomabb izlés, illetőleg szépműtan szabályai szerént mesterségesen űzi.

MŰKERTÉSZET, (mű-kertészet) ösz. fn. Kertészet, melyben a díszkerti munkálatok kiképzett műkertész által teljesíttetnek, illetőleg vezettetnek.

MŰKERTÉSZETI, (mű-kertészeti) ösz. mn. Műkertészetet illető, arra vonatkozó. *Műkertészeti szabályok. Műkertészeti képzettség.*

MŰKIÁLLÍTÁS, (mű-ki-állítás) ösz. fn. Iparművek és szépművek, köz látvány és megbirálás, illetőleg jutalmazás végetti kiállítása. Újabb időben másképen: *műtárlat.*

MŰKINCS, (mű-kincs) ösz. fn. Kincs, melynek értéke valamely szép műben vagy művekben fekszik.

MŰKIVÁNALOM, (mű-kivánalom) ösz. fn. Kivánalom (postulatum), mely az illető művészetre vagy művészeti tárgyra vonatkozik.

MŰKÖCS, fn. tt. *műköcs-öt.* Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből; virágzata ernyős, galléros, bokrétájának nyaka tojásdad, torkolata ikrás; tokja gömbölyü, egyrekeszü, ötnyilásu. (Androsace, a görög eredeti után am. férfierő). Fajai: *nagy, gór, északi, gyapjas, köd-, tompalevelü* műköcs. Köznéven a gyapjast nevezik különösen műköcsnek.

MŰKÖCSDARAVIRÁG, (műköcs-dara-virág) ösz. fn. Növényfaj a daravirágok neméből; tőkocsánya két-három leveles; levelei hosszúdadok, tompák, kemények, csipkések; virága fehér. (Draba androsacea).

MŰKÖCSKŐTÖR, (műköcs-kőtör) ösz. fn. Növényfaj a kőtörök neméből; levelei láncsásak, tompák, szőrösek, szára leveletlen, két-három virágu. (Saxifraga androsacea).

MŰKÖDÉS, (mű-köd-és) fn. tt. *működés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Bizonyos művel való foglalkodás, bánás. Különösen, hivatalos elbánás, eljárás. *Az ujonnan kinevezett tisztviselők legott elkezdték működéseiket. Valakit akaddlyozni működéseiben. A bizottság bevégezte működését.*

MŰKÖDIK, (mű-köd-ik) k. m. *működ-tem, —tél, —ött.* Bizonyos művel, munkával foglalkodik. Különösen, rábizott, magára vállalt, hivatalos dologban eljár. *A bizottságok szorgalmasan működnek. Az ügyvédek működnek védenczeik ügyeiben.* Régiesen: *müelkedik,* mint *munkál, munkálkodik.*

MŰKÖDŐ, (mű-köd-ő) mn. tt. *működő-t.* Bizonyos művel, munkával foglalkodó; megbizatásában eljáró. Különösen aki valamely művészet elsajátításában gyakorolja és képesíti magát. *Működő tag* valamely egyletben, pl. zenészetiben, aki ennek eléadásaiban vagy eléadatni szokott mutatványaiban tettleg veszen részt.

MŰKÖR, (mű-kör) ösz. fn. 1) Tér, melyen valakinek működnie lehet, szabad, kell, vagy melyen működni szokott. *Némely tisztviselők működre csak egy városra, másoké egész kerületre kiterjed.* 2) Azon tárgyak mennyisége, melyek körül működik, melyekkel foglalkodik valaki. *Meghatározni a birák működrét. Működrömben iparkodom mindent megtenni, ami kitelik tőlem.*

MŰKÖRI, (mű-köri) ösz. mn. Működrt illető, működre vonatkozó.

MŰLÁTÓ, (mű-látó) ösz. fn. Építéseknél az illető mesteremberekre felügyelő személy. Köz, idegen elnevezéssel: *pallér.*

MŰLELKESÉDÉS, (mű-lelkesédés) ösz. fn. Nemes buzgalom a művészet vagy annak előmozdítása iránt.

MŰLOVAG, MŰLOVAR, (mű-lovag v. -lovar) ösz. fn. Lovag, ki lóháton, mesterséges szökéseket, lejtéseket stb., látványul, a közönség mulattatására visz vagy vitet véghez.

MŰMALOM, (mű-malom) ösz. fn. A közönségesnél mesterségesebb szerkezettel, pl. gőzgépekkel, hengerekkel stb. fölkészített és működő malom.

MŰMARADVÁNY, (mű-maradvány) ösz. fn. Régibb időből fenn levő, akár egész mű, akár csak műtöredék.

MŰMODOR, (mű-modor) ösz. fn. Modor, fogás valamely mű eléállitásában.

MŰNYELV, (mű-nyelv) ösz. fn. Általán nyelv, mely a műipari, művészeti és tudományos tárgyak eléadására szükséges szókat és kifejezéseket foglalja magában, különböztetésül a közönséges társalgási nyelvtől. A műnyelv lényegét az úgynevezett *müszók* teszik. *Kovácsok, asztalosok műnyelve. Festések, szobrászok műnyelve. Természettudósok, bölcselők, vegyészek műnyelve.* Szélesb ért. irói nyelv, melynek már természeténél fogva a közönséges, népies nyelven fölül kell állania.

MŰÖSZTÖN, (mű-ösztön) ösz. fn. Természetes hajlam és vonzalom a művészet iránt.

MŰÖTVÖS, (mű-ötvös) ösz. fn. Ötvös, ki mesterségében művészi tárgyakkal foglalkodik, kinek készítményei művészeti értékkel birnak.

MŰPART, (mű-part) ösz. fn. Mesterségesen készült ki- és berakodási hely a vízbe vagy part hosszában építve. Szélesebb értelemben az ily rakodó partok közelébe eső egész térség is. Francziául: *quai,* s ez után a németben: *Kai* v. *Kaje.* (Kenessey Albert.) Némelyek szerént: *köpart,* de ez lehet természetes is.

MŰPÁRTOLÁS, (mű-pártolás) ösz. fn. A művészetnek alkalmilag az arra szolgáló eszközökkel elémozdítása, vagy elémozdításában kimutatni szokott törekvés.

MŰRÉGISÉG, (mű-régiség) ösz. fn. Művészeti tárgy, mely a régi korból még fennáll akár egészben, akár csak maradványaiban.

MŰREMEK, (mű-remek) ösz. fn. Oly mű, melyet a maga nemében remeknek mondhatunk, máskép: *remekmű*. V. ö. REMEK, (2)

MŰREMEKLŐ, (mű-remeklő) ösz. fn. Művész, kit a maga nemében remeknek mondhatunk; máskép: *remekművész*. (Virtuoz).

MŰRÉV, (mű-rév) ösz. fn. Kikötő-medencze, t. i. Kenessey Albert szerént, a hajók bizton tartására mesterségesen készült kikötő; minő valamely gyártó medencze is, raktárakkal körülépitve, hogy a hajók kényelmesen rakodhassanak; rendesen a gyártómedenczén belül van, hogy a benne levő hajók az épités alattiaknak ne alkalmatlankodjanak, belső mű-rév. (Docke, Hafendocke).

MŰRITKASÁG, (mű-ritkaság) ösz. fn. Művészeti tárgy, mely csak kevés helyen vagy kevés műtárban található.

MŰROKON, (mű-rokon) ösz. fn. Személy, ki egy másikkal hasonnemü művel, különösen művészettel foglalkodik. *A zenészek egymásnak mű-rokonai.*

MŰROKONSÁG, ösz. fn. Rokonság azok között, kik hasonnemű művészetet űznek. *A szobrász a festészszel mű-rokonságban van.*

MŰSEGÉD, (mű-segéd) ösz. fn. Személy, illetőleg műgyakornok, ki akár müiparos, akár művész mellett segédképen munkálkodik.

MŰSOROZAT, (mű-sorozat) ösz. fn. Szinpadon, nyilvános hangversenyeken stb. eléadandó műdarabok jegyzéke.

MŰSZABÁLY, (mű-szabály) ösz. fn. Szabály, melyet bizonyos mű készítésében követni kell, hogy némileg sikerüljön. *Műszabályok szerént épiteni. Műszabályok ellen vétení. Műszabályok szerént itélve e művet lehetetlen nem gáncsolni.*

MŰSZABÁLYOS, (mű-szabályos) ösz. fn. Műszabályok szerint csinált, képzett, készített, szerzett stb. *Műszabályos emlékszobor, tájkép. Műszabályos versek.*

MŰSZABÁLYOSAN, (mű-szabályosan) ösz. ih. A műszabályoknak megfelelőleg.

MŰSZEKRÉNY, (mű-szekrény) ösz. fn. Kis szekrény kemény papirból, szalmából stb., melyben a nők varró, kötő stb. eszközeiket tartják, s magukkal hordják.

MŰSZELLEM, (mű-szellem) ösz. fn. Minden, a mi a müvészetre kedvezőleg hat, mint: *műértelem, művonzalom, műérzelem, műpártolás* stb.

MŰSZER, (mű-szer) ösz. fn. Általán mindenféle eszköz, melyeket az iparmívesek és művészek használnak munkálataikban. Szélesb ért. akármiféle munkára és műtétre szükséges eszközök. *Sebészek, fogorvosok műszerei. Kertészek, földmivesek műszerei.* Népies nyelven: *szerszám.*

MŰSZERCSINÁLÓ, (mű-szer-csináló) ösz. fn. Kézmíves, ki különösen műszereket, pl. sebészeknek valókat készit.

MŰSZERÉSZ, (mű-szerész) ösz. fn. l. MŰSZERCSINÁLÓ.

MŰSZERETET, (mű-szeretet) ösz. fn. A művészetnek lelki hévvel gyakorlása.

MŰSZERKEZET, (mű-szerkezet) ösz. fn. Valamely mű egyes alkatrészeinek az illető mesterség v. művészet szabályai szerént egybeillesztett állapota.

MŰSZERZEMÉNY, (mű-szerzemény) ösz. fn. Leginkább a zenészetben használt szó s jelent valamely zenedarabot, amennyiben valaki annak szerzője. (Compositio).

MŰSZÓ, (mű-szó) ösz. fn. Egyes szók, melyek a mesterségekben, művészetekben, tudományokban, vagy különös üzletekben, foglalatosságban eléforduló tárgyakat és fogalmakat sajátnemüleg kifejezik. *A mesteremberek műszavait összeirni. Festészeti, szobrászati, zenészeti műszók. Az idegen tudományos műszókat megmagyarítani.*

MŰSZOBA, (mű-szoba) ösz. fn. Szoba, melyben valaki rendesen működni, bizonyos kézmivet, művészetet, tudományos foglalkozást stb. gyakorolni szokott; dolgozószoba. V. ö. MŰTEREM.

MŰSZORGALOM, (mű-szorgalom) ösz. fn. Szorgalom, munkásság, melylyel valaki bizonyos iparágat vagy művészetet űz, gyakorol.

MŰSZÓTÁR, (mü-szótár) ösz. fn. Műszók gyüjteménye, illetőleg műszókat tartalmazó könyv. *Bölcsészeti, mennyiségtani, vegytani, természettudományi, törvénytudományi műszótár.* V. ö. MŰSZÓ.

MŰTAN, (mű-tan) ösz. fn. Széles ért. akármiféle mű készítésének szabályait tárgyaló tan. Különösen, mely a müiparra vonatkozó ismereteket adja elé. (Technologia).

MŰTANÁR, (mű-tanár) ösz. fn. Műtan szabályait rendszeresen eléadó tanár.

MŰTANI, (mű-tani) ösz. mn. Műtant tárgyazó, azt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Műtani nyilvános eléadások, felolvasások.*

MŰTANODA, (mű-tanoda) ösz. fn. Tanoda, melyben az iparra, kereskedésre vagy művészetre is tudományos szakismereteket szerezhetni, habár nem azon terjedelemben, mint a müegyetemen.

MŰTAPINTAT, (mű-tapintat) ösz. fn. l. MŰÉRZELEM.

MŰTÁR, (mű-tár) ösz. fn. Tár, illetőleg egy vagy több teremből álló helyiség, hol bizonyos nemü müvek le vannak rakva, vagy mutatványul kiállitva.

MŰTÁRLAT, (mű-tárlat) ösz. fn. Művek, különösen képzőművek, pl. képek, szobrok stb. kiállítása

valamely teremben, csarnokban mutatvány, s köz megtekintés végett. *Állandó műtárlat*, mely folytonosan uj és uj müveket állít ki.

MŰTÁRS, (mű-társ) ösz. fn. Kik ugyanazon művel foglalkodnak, kik egy művészetet gyakorolnak, azok egymásnak műtársai. Különösen egy műhelyben, vagy műteremben dolgozó társak.

MŰTÁRSASÁG, (mű-társaság) ösz. fn. Társaság azok között, kik egynemű iparművet vagy művészetet üznek, vagy kik ugyanazon műhelyben, műteremben dolgoznak.

MŰTERÉM, (mű-terém) ösz. fn. Terem, melyben különösen a képzőművészek, ú. m. festészek, szobrászok, metszők munkálkodnak, különböztetésül a *műhely*-től, melyben iparosok, kézmivesek dolgoznak.

MŰTERMÉK, MŰTERMÉNY, (mű-termék v. —termény) ösz. fn. Főleg a művészetre vonatkozó, művészetbe vágó elmeszülemény.

MŰTERV, (mű-terv) ösz. fn. Valamely mű kivitelét czélzó terv.

MŰTÉT, (mü-tét) ösz. fn. L. MŰTÉTEL.

MŰTÉTEL, (mű-tétel) ösz. fn. Orvosi eszközök által véghez vitt mű valamely beteg testen vagy tagon. *Sebészi, állatorvosi műtétel.*

MŰTEVŐ, (mü-tevő) ösz. fn. Sebész vagy orvos, vagy műértő, ki a kór testeken vagy tagokon bizonyos metszést, vágást, fürészelést stb. visz véghez, pl. midőn a vízhólyagból a követ kimetszi, a lábat elfürészeli stb.

MŰTŐ, l. MŰTEVŐ.

MŰTÖREDÉK, (mű-töredék) ösz. fn. Valamely, kivált régi műremeknek egyes meglevő, megmaradott része.

MŰTŐZS, (mű-tőzs) ösz. fn. Szokottabban l. MŰKERESKEDÉS.

MŰTUDALOM, (mű-tudalom) l. MŰISMERET.

MŰTUDOMÁNY, (mű-tudomány) l. MŰTAN.

MŰÜGYESSÉG, (mű-ügyesség) ösz. fn. Ügyesség, melylyel valaki bizonyos kézmivek vagy szépmüvek eléállitásában bir.

MŰVAKOLÁS, (mű-vakolás) ösz. fn. Művakolattal dolgozás. V. ö. MŰVAKOLAT.

MŰVAKOLAT, (mű-vakolat) ösz. fn. Gipszvakolat, vagyis zúzott fejér márványból és gipszből készített vakolat, mely czifrázatoknál domború munkálatokra használtatik. (Olaszul: *stucco*, innen: *stuccatur*, művakolattal készült munka). A közéletben minden szobai felső padlat vakolását igy nevezik.

MÜVEL, v. MŰVEL (mü-v-el) áth. m. *művelt*. 1) Általában tesz, cselekszik, csinál valamit. *Jót, roszat művelni. Mit művelsz? Egész nap semmit sem művel.* Ez értelemben az általános nyelvszokás szerént inkább: *mivel*. 2) Valamit bizonyos szabályok vagy mód szerént munkál, bizonyos czélra alkalmassá tesz. *Kertet, szőlőt, földet művelni.* Ez is szokottabban és szabatosabban: *mivel*. 3) A testi vagy szellemi tehetségeket képezi, idomítja, nemesíti, finomítja stb. *A táncz, lovaglás, vivás művelik a testet, s a zene, festészet, tudományok* stb. *a lelket. A lelki tehetségeket olvasás, tanulás által művelni. Magát és másokat kimüvelni.* Ezek szerént szabatosan, sőt a közéletben is: *mit mivelsz?* am. mit csinálsz? mivel foglalkodol? (általában); *mit művelsz?* pedig azt jelenti: szellemileg mivel foglalkodol?

A régieknél, pl. Margit életében, Benigna imakönyvében, Debreczeni legendáskönyvben, közbevetett *v* nélkül is: *müel* v. *müel*, v. *miel*, honnan a *müelkedik, müelkedet* származékok is, mint *fual, fualkodik, fualkodás*. V. ö. MŰ.

MŰVÉLEMÉNY, (mü-vélemény) ösz. fn. Műértők, műbirák véleménye valamely műről.

MÜVELÉS, (mü-v-el-és) fn. tt. *művelést*, tb. —*ek*. harm. szr. —*e*. 1) Általán tevés, cselekvés, csinálás. *Jónak, rosznak művelése*; szokottabban és a szabatosságot tekintve: *mivelés*. 2) Képzés, idomítás bizonyos czélra, és szabályok szerént. *Földmüvelés, kertmüvelés, szőlőmüvelés.* Ez is inkább *mivelés*: *földmivelés, kertmivelés, szőlőmivelés*. 3) Különös és saját értelmében a testi vagy lelki tehetségek képzése, idomítása. V. ö. MÜVEL.

MŰVELET, (mü-v-el-et) fn. tt. *művelet-et*, harm. szr. —*e*. 1) Általán tett, cselekedet, müvelés által véghez vitt valami; ez inkább: *mivelet*. 2) Szellemi vagy szellemivel összekötött foglalkodás eredménye. V. ö. MÜVEL.

MÜVELETLEN, (mü-v-el-etlen) mn. tt. *müveletlen-t*, tb. —*ek*. 1) Általában testi dolgokra vonatkozólag, ami eredeti, nyers, idomítatlan állapotban van, mit bizonyos czélra és szabályok szerént nem képeztek, nem javítottak stb. *Müveletlen földek, rétek, kertek, szőlők*; szabatosabban: *miveletlen*. Megfelel neki ez értelemben a *parlag, ugar*. 2) Személyre vonatkozólag különösen szellemi s erkölcsi értelemben am. kinek kiváltkép lelki tehetségei kifejlödve, képezve, idomítva nincsenek. *Müveletlen ember*. Nyersebb kifejezéssel és nagyítva: *bárdolatlan, faragatlan, durva, otromba*. Innen átv. ért. mondják az ily embernek tetteiről, és tulajdonságairól. *Müveletlen beszéd, nevetés. Müveletlen bánásmód, taglejtés. Müveletlen hangok, éneklés.* Határozóként am. müveletlenül, müvelés nélkül. *Müveletlen* (miveletlen) *hagyni a földet. Müveletlen viselni magát.* V. ö. MÜVEL.

MÜVELETLENSÉG, (mü-v-el-etlen-ség) fn. tt. *müveletlenség-et*, harm. szr. —*e*. Különösen személyre vonatkozólag am. a testi és szellemi tehetségeknek nyers, kifejletlen, idomítatlan állapota, vagy tulajdonsága. Keményebb kifejezéssel: *durvaság, nyerseség, otrombaság, faragatlanság, bárdolatlanság. Müveletlensége minden szavából és tettéből kilátszik.* V. ö. MÜVELETLEN.

MÜVELETLENÜL, (mü-v-el-et-len-ül) ih. 1) Müveletlen vagyis miveletlen állapotban, természet adta alakjában. *Miveletlenül hagyott kertek, szőlők,*

földek. Megfelel neki a *parlagul, ugaron.* 2) A testi és lelki tehetségek kiképzése, idomítása, nemesítése nélkül; keményebben szólva: *durván, nyersen, otrombául, faragatlanul, bárdolatlanul. Müveletlenül nöni fel. Müveletlenül elhanyagolni a szellemi tehetségeket.* Különösen am. müveletlen módon, durva emberek szokásaként. *Müveletlenül viselni magát. Müveletlenül megtámadni valakit. Müveletlenül hánynivetni kezeit.*

MÜVELKÉDÉS, (mü-v-el-kéd-és) fn. tt. *művelkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Folytonos művelés, tevés, cselekvés, munkálkodás, vagy egyszerüen is: tett, cselekedet. Régies. *Hogy lássák tü jó művelkedésteket*, (ut videant opera vestra bona Münch. cod. Máté 5.).

MÜVELKÉDET, (mü-v-el-kéd-et) fn. tt. *művelkédet-ét*, harm. szr. —*e*. Tett, cselekedet, különösen erkölcsi tekintetben véve. „János kedig mikoron hallotta volna Krisztusnak müvelkedetit." (Münch. cod. Máté XI.). „Mert valának ő müvelkedetök gonoszok." (U. o. János. III.). Margit életében stb. *müelkedet.*

MÜVELKÉDIK, (mü-v-el-kéd-ik) k. m. *művelkéd-tem, —tél, —ett.* Régiesen am. munkálkodik. „Hat napok vadnak, kikben kell müvelkedni" (operari. Müncheni codex. Lukács XIII.).

MÜVELMÉNY, MÜVELMÉNY, (mü-v-el-mény) fn. tt. *művelmény-t*, tb. —*ék* L. MÜVELET.

MÜVELŐDÉS, MÜVELŐDÉS, (mü-v-el-ő-d-és) fn. tt. *művelődés-t*, tb.—*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valakinek tehetségei müvelődnek. *Művelődést előmozdító eszközök. Az emberi művelődés története.* V. ö. MÜVELŐDIK.

MÜVELŐDÉSI, (mü-v-el-ő-d-és-i) mn. tt. *művelődési-t*, tb. —*ek*. Müvelődést illető, arra vonatkozó. *Művelődési eszközök, alkalom.*

MÜVELŐDIK, MÜVELŐDIK, (mü-v-el-ő-d-ik) belsz. m. *művelőd-tem, —tél, —ött.* Testi és lelki tehetségei fejlődnek, nemesednek, idomúlnak. *Finomabb körökben művelődnek az ifjak erkölcsei. Olvasás, tanulás, utazás által művelődik az ész.*

MÜVELT, MŰVELT (mü-v-el-t) mn. tt. *művelt-et.* 1) Testi tárgyakat illetőleg, amit valamely czélra és szabályok szerént képeztek, idomítottak. *Művelt földek, kertek. Jól művelt szőlők, erdők*, szabatosabban: *mivelt.* 2) Személyről szólva am. kinek testi és lelki tehetségei kifejlődve, képezve, finomítva, nemesítve vannak. *Művelt férfiak, nők. Művelt franczia, ángol nép. Művelt katonák. Művelt társaság.* Különösen a társas viszonyokat illetőleg am. finom erkölcsü, udvarias, az illedelem szabályaiban elméletileg és gyakorlatilag jártas. *Művelt udvari ember. Művelt bánásmód, beszéd.*

MÜVELTSÉG, (mü-v-el-t-ség) fn. tt. *műveltség-ét*, harm. szr. —*e*. Müvelt állapot vagy tulajdonság. Ellentéte: *müveletlenség.* Különösen szellemi kiképzettség, erkölcsi nemesség, társadalmi finomság, udvariasság. *Századunk műveltsége.* V. ö. MÜVELT.

MÜVES, l. MÍVES. A Bécsi codexben különösen annyi is mint *aranymíves* (aurifex).

MÜVES. l. MÍVES.

MŰVÉSZ v. MÜVÉSZ, (mü-v-ész) fn. tt. *művész-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Szoros ért. személy, ki valamely szépmüvészetet gyakorol, milyenek a festészek, szobrászok, képmetszők, zenészek, s néha ide soroztatnak a költők is. Nemesebb ért. oly személy, ki a szépmüvészet egyik vagy másik nemében kitünőleg jeles. Szélesb ért. viselik e nevezetet a színészek és tánczosok is, kik t. i. működéseiket nemesebb fokra emelni képesek. Hibásan s némi rátartós igényből használják e nevet néha a kézmívesek is, pl. *nemzeti lábbeli művész.* Általán a kézmíveket inkább csak testi ügyességgel gyakorlók szabatosan *mívesek;* de ha kézművök finomabbnemü s nagyobb ügyességet igényel, mondhatjuk műveseknek is, pl. *aranyműves, ezüstműves, óraműves.* V. ö. MŰ, MÜVEL.

MŰVÉSZET, MÜVÉSZET, (mü-v-ész-et) fn. tt. *művészet-ét*, harm. szr. —*e*. Általán az úgynevezett szépművek gyakorlata, s mind az, mi a szépművek lényegét, valóját teszi, melyeknek főczéljok a széptani szabályokhoz mért kellemes gyönyörködtetés, vagy a kellemesnek a hasznossal széptanilag való egyeztetése. Ilyenek a zenei, festészi, szobrászi, színészi, irói művészetek stb. *Művészettel foglalkodni. A művészet szabályai szerént megbirálni valamely művet. Képzőművészetek, hangművészet, szinművészet. Régi görög, középkori, ujkori művészet. Művészetet pártolni, előmozdítani.* „Minden leirásnak hatása az olvasó képzelő tehetségétől függ, s az iró művészete csak abban áll, hogy ezt tevékenységbe hozza." (Báró Eötvös József.)

MŰVÉSZET— v. MÜVÉSZETBARÁT, (művészet-barát); l. MŰVÉSZETKEDVELŐ.

MŰVÉSZETI, MÜVÉSZETI, (mü-v-ész-et-i) mn. tt. *művészeti-t*, tb. —*ek*. Művészethez tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Művészeti szabályok. Művészeti tekintetből megbecsülni valamely festményt, szobrot.* V. ö. MŰVÉSZET.

MŰVÉSZET— vagy MÜVÉSZETKEDVELŐ, (művészet-kedvelő) ösz. fn. 1) Személy, ki valamely művészetet nem tüzetesen, hanem egyedül kedvtöltésből, saját gyönyörködtetésére gyakorol (Dilettant). 2) Ki mások művészetében kellemesen gyönyörködik, ki a szépmüveket szereti.

MŰVÉSZI, MÜVÉSZI, (mü-v-ész-i) mn. tt. *művészi-t*, tb. —*ek*. Művészt illető, művészre vonatkozó; művész ügyességével biró; művészet tekintetében kitünő. *Művészi pontosság. Művészi szorgalom. Művészi előadás.*

MŰVÉSZILEG, MÜVÉSZILEG, (mü-v-ész-i-leg) ih. Művészi módon; művészi tekintetben.

MŰVÉSZISÉG, MÜVÉSZISÉG, (mü-v-ész-i-ség) fn. tt. *művésziség-ét.* Művészi tulajdonság; kitünőség.

MŰVÉSZKÉDÉS, MÜVÉSZKÉDÉS, (mü-v-ész-kéd-és) fn. tt. *művészkédés-t*, tb. —*ék*. harm. szr. —*e*. Foglalkodás valamely művészet nemével.

MŰVÉSZKÉDIK, MŰVÉSZKÉDIK, (mű-v-észkéd-ik) k. m. *művészkéd-tem, —tél, —ett.* Bizonyos művészetet rendes, szokott foglalkodásul gyakorol.

MŰVÉSZSÉG, MŰVÉSZSÉG, (mű-v-ész-ség) fn. tt. *művészség-et*, harm. szr. —*e.* l. MŰVÉSZET.

MŰVÉSZ- v. MŰVÉSZTÁRS, (művész-társ) ösz. fn. Széles ért. kik művészettel foglalkodnak, egymásnak művésztársai, pl. a szobrász és festész. Szoros ért. ugyanazon művészet nemét üző személyek, pl. a zenészek a zenészekkel.

MŰVEZET v. MÜVEZET, (mü-v-ez-et) fn. tt. *művezet-et*, harm. szr. —*e.* L. MŰZET.

MŰVEZETŐ, (mű-vezető) ösz. fn. A műiparosok, gyárosok műhelyében műértő személy, ki az alárendelt munkások, műsegédek stb. teendőit rendezi, intézi, igazgatja. Némely mesterségeknél: *műlátó.*

MŰVONZALOM, (mü-vonzalom) l. MŰÖSZTÖN.

MŰZET, (mü-z-et) fn. tt. *műzet-et*, harm. szr. —*e.* 1) Valamely münek szerkezete. 2) Különösen ‚lét' szóval öszvetéve: *létműzet* am. az állati és növényi testnek szervezete. (Organismus). Ez újabb időben szokottabban és egyszerüen: *szervezet.*

Az M-ben van 7502 czikk

N

N, kisded alakban *n*, huszonkettedik betü a magyar ábéczében, s a mássalhangzók sorában tizenötödik, kiejtve: *en.* Hangszervileg legközelebb rokonai az *m* mint orrhang, innen *nevet*, régen: *mevet, nedves*, tájdivatosan: *medves*; és *l* mint nyelvhang; innen *nám* = *lám, gyanánt*, régiesen: *gyalánt, onnan*, régiesen: *onnal.* T. i. az *n* is részint orr-, részint nyelvhangnak tekinthető. A magyar nyelvben is, leginkább közvetlen a *k* és *g* torokhangok előtt álló *n* kimondásában a nyelv mint szerv vagy épen nem, vagy csak alig veszen részt, pl. *hang, peng* szókban; de más esetekben többé-kevésbé a nyelv is megmozdúl illetőleg a felső inyhez ér. Magában az *n*-et mint orrhangot úgy tüntethetjük elé, ha amidőn *m*-et akarunk ejteni, ajkainkat nyitva hagyjuk. V. ö. M. — A szanszkritban a torok-, iny-, nyelv- és fogbetük sorában, illetőleg azok előtt, az *n* hangnak mind külön jegye van; s ezeken kivül van még egy *anuszvara* (= utánhangzó) nevü jegy, melynek némely nyelvészek pl. Boller szerént szintén *n* hang felel meg. Mint szók elején hangzó betü a) Oly szókban fordúl elé, az *m* hanggal is rokonságánál fogva, melyek a *magasság, fenség, emeltség* fogalma alá vonhatók, mint: *nagy, nád, nap, negéd, nevel, nő* és származékaik, s e tekintetben egyezik velök a felszinre vonatkozó *on, én, ön* rag, mely az *i, u, ü* végzetü tőszók után egyszerüen *n*, pl. *tepszi-n, kapu-n, gyürü-n*, s rokonai a *fel* jelentésü hellen ἀνα, német *an*, szláv *na, nad*, továbbá a nagyságra vonatkozó régies magyar: *ne* vagy *nye*, ma: *nyi.* Mellékfogalomban, mint általán *nagyobbodásra, terjedésre* vonatkozók, rokonok a *nő, né, nem, nemz, nevel, nevendék.* Ide tartoznak azon indulatszók, melyek figyelmeztetnek és biztatnak *valamire*, mint *ni!* és *no!* honnan mindkettőnek származékai *felható* ragu neveket vonzanak, mint: *hegyre, égre néz*; *nosza rajta!* munkára, menésre *nógatni.* b) Mint nyelvhang vagyis nyelvmozgatás által képzett folyékony hang, mozgékonyság fogalmát fejezi ki a *ned*, mint folyó testet jelentő szóban, melyből *nedv, nedves, neder, nedencze*, vastaghangon *nad, nadály, nadár, nátha* származnak. De megjegyzendő, hogy a *ned* és származékai *m* változattal is divatoztak részint ma is divatoznak: *med, meder, medves, medencse.* A *nevet* szó a régieknél: *mevet*, úgy látszik az ajkak mozgására is vonatkozik, tehát alakutánzó szó. Mint nyelvhangból magyarázható, hogy az *n* és *l* mint rokonszervü folyékony hangok, némely szókban szintén fölcserélődnek, pl. a föntebbieken kivül: *négely, légely; Nandor, Landor; nódul, lódúl, ne! le!; süln, süll* (disznó). c) Némely idegen eredetü kölcsönzött szókban átalakult *m*, mint: *mespilus nespolya, mandragora nadragulya, madra nádra.* d) Előtét a *Náni, Nanicza*, (Anicza), *nincs* (incs) szókban. e) Eredeti indulathang a hivó *ne!* az adó *ne, nesze, neh*, a tiltó, tagadó *ne, nem*, a fáradt nyögést jelentő *nehez* szókban.

Az *n* kezdetü gyökök száma, minden árnyalataikkal együtt, mintegy harmincz; ellenben az *n* végzetüeké nyolczvannál több, melyek közöl sok önálló, mint; *bán, csen, fen, fon, jön, gyón, ken, men, szán, szün, tün, van, von, ún* igék; *én, in, ön* (hal), *bün, csin, fan, hon, kan, szén, szin* nevek; továbbá egyszerü hangutánzó gyökök: *bon-g, don-g, dön-g, csén-g, pén-g, kon-g, ren-g, zén-g, zson-g* stb.

—N, (1), középképző, több *og, ég, ög* képzésü gyakorlatos igében, mint: *bús-ong, boly-ong, csap-ong, hajl-ong, szor-ong, tol-ong, zsib-ong, fétr-éng, ker-éng, ter-éng, gyül-öng*, stb. s mint olyan az illető igéknek némi nyomatosságot, vagy nagyobb tartósságot és hatályt kölcsönöz.

—N, (2) részint névképző, részint némely neveknél s határozóknál toldalékul szolgál, segédhangzóval: *an* v. *án, on, en, ön*, pl. *józ-an, fossl-án, kaj-án, az-on, ez-én, újd-on, zord-on, öz-ön, kicsi-n*, stb. L. Előbeszéd, 142 l. és —AN, (3).

—N, (3), önhangzókkal: —*an*, —*en.* önható igék képzője; l. —AN, (1).

—N, (4), igehatározók képzője; példák egyszerü *n*-nel: *ben-n, hon-n, hü-n, késő-n* stb. lásd —AN, (4).

—N, (5), névmódosító rag; l. —ÉN, (3).

—N, (6), igerag; l. —ÉN, (1).

—N, (7), toldalékhang némely igéknél; lásd —ÉN, (2).

—N, (8), számneveknél, mintegy határozói alakban gyüszámot vagy többest alkot; l. —AN, (5).

NA, indulatszó, mely csak tájszokásilag divatozik a szokott *no* helyett. L. NO.

—NA, (1), képző némely kétes magyar szókban, mint: *ak-na, daj-na, mál-na, gerez-na, pár-na.*

—NA, (2), magas hangon: —NE, igerag, mely óhajtó módot alkot, mint: *vár-na, kér-ne*, mely a többi személyekben a személyragokkal egybeolvad, pl. *várnék* = vár-na-ek, *várnál* = *vár-na-al*, *várnánk* = vár-na-unk, *várnátok* = vár-na-atok, *várnának*, = *vár-na-onak*; továbbá a tárgyi ragozásban: *várnám* = vár-na-am v. vár-na-i-am, *várnád* = vár-na-ad v. vár-na-i-ad, *várná* = vár-na-a (régiesen: *várnája* = vár-na-i-a), *várnók* = vár-na-uk v. vár-na-i-uk (régiesen: vár-na-juk v. vár-no-jok), *várnátok* = vár-na-atok, *várnák* = vár-na-ak (régiesen: várnájok = vár-na-i-ok); l. —A (4); így az iker igeragozásban is *válnék* = vál-na-ik, *kéretnék* = kéretne-ik stb. Néha könnyebb kiejtés végett, kivált két mássalhangzó után még egy önhangzót (*a* v. *e*) veszen maga elébe, pl. *mond-a-na, küld-e-ne, állít-a-na* v. *állít-na* stb. Alig lehet kétség, hogy ezen rag egészen a *na* v. *no* indulatszó, mit Révay is megérint. Egyébiránt eléjön a cseremisz nyelvben is pl. *tul-ne-m* (jönnék), *tül-ne-m* (fizetnék), a finnben pedig mint kapcsoló mód jellembetüje: *sano-ne-en* (szóljak. Fábián István).

NÁBRÁD, falu Szatmár m.; helyr. *Nábrád-ra*, *—on*, *—ról.*

NACZA, női kn. tt. *Naczát*. Az *Anna* névnek kicsinyítő módosulata; másképen: *Anicza*, *Nanicza*, *Náni*, *Nánika*, *Ánikó.*

NÁCZA, női kn. tt. *Náczát*. Ignatia.

NÁCZI, Ignácz férfi kn. kicsinyzője; tt. *Náczát*. Lásd IGNÁCZ.

NÁD, elavult vagy elvont gyök, melyből *nadály* és *nadár* származékok erednek. Megfelel neki a vékonyhangu *ned*, miszerént *nadály* am. *nedély* azaz nedben élő vagy nedszivó, honnan tájdivatosan *nadályodzik* is ered, mely am. nedüt ereszt; továbbá *nadár* is am. *nedár*, t. i. a megellett baromtól elfolyó nedvesség. Valószinüleg ide tartozik a Fehérvármegyei helység *Nadap* neve is: *Ned-ap* hely, hol a Sárvíz nedve leapadt. Az ornak beteges nedvfolyását jelentő *nátha* is eredetileg *nadha* azaz *nedhe*. — A *nad* gyökkel megegyezik a német *nass*, régi német *naz*, melyből *netzen* am. áztatni, nedvesíteni, továbbá a latin *madeo*, *madidus*, melyeknek közvetlenül, és vékonyhangon a magyar *med*, *medves* felel meg. Finn nyelven *neidet* am. nedv, *näivä* am. nedves, *mäivä* am. nedvréteg a fákban. — Az arabban نَاَّ am. aqua scatuit, aquam ex se emisit.

A szanszkritban *nisz* gyök szintén nedvesítést jelent. Így jönnek öszve a különböző családu nyelvekben a *mad*, *naad*, *nass*, *näivä*, *mäivä*, és a *med*, *ned*, *netzen*, *nisz* rokonhangu és egyértelmü szók.

NÁD, fn. tt. *nád-at*, harm. szr. *—ja*, kicsiny: *nádacska*. Diószegi szerént a polyvás füvek seregéből való növénynem. 1) *Fedő v. közönséges vízi nád*, melynek bugája tág, puha, szára hoszszu. (Arundo phragmitis). *Egyenes, mint a nád. A nád sem indúl szél nélkül.* (Km.). *Nádat vágni, aratni. Náddal födni a házat. Illa, berek, nádak, erek* (km.), azaz mindenféle rejtekhely; hibásan: *nád a kert* (Erdélyi János Magyar közmondások könyve). *Nád tülötte agyon az urát*, v. *férjét* (km.), azaz férj nélkül lett anya. *Gyarló az ember, mint az érett nádszál.* (Km.). *Könnyü a nádból sípolni.* (Km.). *Nádhoz támaszkodni.* (Km.).

„Ég a kunyhó, ropog a nád." Népd.

„Egyenes vagy mint a nád,
Nekem nevelt az anyád." Népd.

2) *Lenge* v. *homoki nád*, rövidebb száru, bugájának ágai öszveállók, levelei begöngyölödtek, tűhegyük. (Arundo arenaria). 3) *Pántlika nád*, melynek bugája füzérszabásu, levelei, különösen a kertinek, tarka csíkosak, pántlikásak (arundo colorata); köznéven: *pántlikafü*. 4) *Siskanád* (arundo epigejos). 5) *Fiókos nád* (arundo calamagrostis). A magyar nevezet után ide számlálhatók még: 6) A *czukornád*, keleti és nyugoti Indiában otthonos növény, melynek nedvéből készítik az ismeretes nádmézet, vagy nádczukrot. (Saccharum). 7) *Bambusnád*, melynek czukra igen nagy becsü, szárából pedig botok készíttetnek. (Arundo bambos, v. bambusa arundinacea). A honi nádak bugájit néhutt *nádczimer*-nek, másutt, nevezetesen alsó Csalóközben, *ballá*-nak mondják. Gönczy Pálnál újabb füvészek után a *calamagrostis* a nemi növény, melyet ő *nádtippan*-nak nevez, s ez alá tartoznak a *fiókos nádtippan* (cal. lanceodata), *parti n.* (c. litorea), *siska n.* (c. epigejos) és erdei n. (c. sylvatica). Ugyanitt a *pántlikanád* neve: *pántlika polyvacsukk* (phaleris arundinacea), s a polyvacsukk neme alá tartozik.

Mi a nád eredeti értelmét illeti, valószinü, hogy a magyar e növény elnevezésében azon tulajdonságát vette tekintetbe, melynél fogva az a rokonnemü bugás füvek között legnagyobb, legmagasabb, miszerint a *nád* rokon volna a *nagy* szóval, mi annál hihetőbb, hogy a *gy* hang a szók végén többször nem egyéb, mint lágyított *d*, pl. *szelígy*, szelid; *ürügy*, tájdivatosan *ürüd*; *Somogy*, Somod, *Szilágy* Szilád stb. Egy 1559-iki levélben kétszer is eléjön: „Nádorispán uram ő *nadsága.*" (Szalay Á. 400 m. levél); és *Nádszeg* helynév is másképen *Nagyszeg* (Pozsony vármegyében). Ezen alapfogalom látszik rejleni az *arundo* és *arbor* szókban. Ellenben a német *Rohr* Adelung szerint a *rühren* (mozog, leng, inog), a szláv *terszt*, *trszt*, *traszit* (remeg) szókkal vannak fogalmi rokonságban, s a nádnak lengeteg ingatag természetét fejezik ki. Persául Beregszászi szerént *naj.*

NADAB, falu Arad m.; helyr. *Nadab-ra*, *—on*, *—ról.*

NADABULA, falu Gömör m. helyr. *Nadabulára*, *—n*, *—ról.*

NADÁJ, l. NADÁLY.

NÁDAL, (nád-al) áth. m. *nádal-t.* 1) Valamit náddal kerít, vagy föd. *Házat, ólat, pajtát nádalni. Körülnádalni a kertet, a juhaklot.* 2) Felhasított nádszárral told valamit, pl. midőn a hordó dongái közé csipteti, mit leginkább úgynevezett pintérkákával tesznek a kádárok. 3) Innen vagy átv. ért. vasat, szántóvasat nádalni am. egy darab vasat hozzá forrasztani s megtoldani, mint t. i. ezt a kádárok a valóságos náddal teszik; vagy pedig itt valósággal a nádnak eredeti ‚nagy' értelme rejlik s am. nagyol, t. i. hozzátoldással nagyobbít, aminthogy ez másképen, eredetéhez is közelebb: *nádol.* 4) Náddal megver valakit. 5) Önhatólag am. nádat vág, nádat gyűjt. *A község nádasában minden lakosnak szabad nádalnia. Akkor szoktak nádalni, ha befagyott a víz.*

NÁDALÁS, (nád-al-ás) fn. tt. *nádalás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* 1) Náddal való födés, kerítés, behúzás. 2) Nádvágás, nádgyüjtés. *Felszabadítani a nádalást.* 3) Valamely elkopott vas szerszámnak, nevezetesen szántóvasnak megtoldása. *Nádalásért fizetni a kovácsnak.* V. ö. NÁDAL.

NADALBESTY, falu Arad m.; helyr. *Nadalbesty-re, —ën, —röl.*

NÁDALJA, l. NÁDALLYA.

NÁDALÓ, (nád-al-ó) mn. és fn. tt. *nádaló-t.* 1) Aki valamit náddal föd, kerít, máskép: *nádazó.* 2) Aki nádat vág. 3) Aki valamely kopott vas szerszámot darabvassal megtold, s megaczéloz, nádoló. V. ö. NÁDAL.

NÁDALLYA, HORVÁT—, MAGYAR—, faluk Vas m.; helyr. *Nádallyá-ra, —n, —ról.*

NADÁLY, (nad- v. ned-ály) fn. tt. *nadály-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Hosszukás, gömbölyü testü vizi pondró, mely az emberek s más állatok testéhez ragad, hogy véröket szívja. Máskép: *piócza.* Minthogy e pondrónak kitünő sajátsága a vérszopás, innen vette neveit is, miszerint *piócza* am. *iócza, ivócza,* mint: ityó pityó, ityókos pityókos, ityi pityi; hasonlóan *nadály* am. *nedély,* a *ned* gyöktől. V. ö. NAD. Átv. ért. nadálynak mondunk oly embert, ki másnak vagyonán élődik; vagy aki más vagyonát uzorával vagy egyéb módon, mint a nadály a vért, kiszívja, mást vagyonából kipusztít.

NADÁLYFŰ, (nadály-fű), l. NADÁLYTŐ.

NADÁLYODZÁS, (nad-ály-od-z-ás) fn. tt. *nadályodzás-t,* tb. *—ok.* L. NADÁRZÁS.

NADÁLYODZIK, (nad-ály-od-z-ik) k. m. *nadályodz-tam, —tál, —ott;* htn. *—ni* v. *—ani.* Lugossy J. szerént fertőmelléki szó. L. NADÁRZIK.

NADÁLYOS, (nad-ály-os) mn. tt. *nadályos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Nadályokkal bővelkedő, megrakott, vagy kereskedő. *Nadályos tavak. Nadályos üvegek.*

NADÁLYOZ, (nad-ály-oz) áth. m. *nadályoz-tam, —tál, —ott,* par. *—s.* Valakinek testére nadályokat rak, hogy vérét megszívják. *Fejszédülés ellen nadályosni valakit.* Szokottabban: *piózáz.*

NADÁLYOZÁS, (nad-ály-oz-ás) fn. tt. *nadályozás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valakit nadályoznak. *Bizonyos betegségek ellen nadályozást ajánlani, rendelni.* Szokottabb népnyelven: *piózázás.*

NADÁLYTŐ, (nadály-tő) ösz. fn. Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje öthasábu, bokrétájának torka felfuvódott, szája ötfogu, torka be van zárva, magva négy. (Symphytum). Fajai: *fekete, gumós, négylevelü nadálytő.*

NADÁNTELEK, falu Bihar m.; helyr. *—telek-re, —ën, —röl.*

NADAP, falu Fehér m.; helyr. *Nadap-ra, —on, —ról.*

NADÁR, (nad- v. ned-ár) fn. tt. *nadár-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—ja.* Azon viznemü nedvesség, mely a megellett vagy megszült nősténytől elfoly. Vékony hangon ejtve: *ned-ár,* t. i. nednek árja, folyása, bősége. V. ö. NAD.

NÁDARATÓ, (nád-arató) ösz. fn. Személy, ki nádat arat, ki a lábon álló nádat levágja, máskép: *nádaló.*

NADÁRZÁS, (ned-ár-oz-ás) fn. tt. *nadárzás-t,* tb. *—ok.* Állapot, midőn a tehén nadárzik. V. ö. NADÁRZIK.

NADÁRZIK, (ned-ár-oz-ik) k. m. *nadárz-ott,* htn. *—ani.* Nedüt ereszt a tehén, borjazása közeledtén. Máskép: *nadályodzik*; Fertőmelléki szó. (Lugossy József).

NÁDAS, (1), (nád-as) mn. tt. *nádas-t* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Náddal benőtt, nádat termő. *Nádas tavak, erek, völgyek.* 2) Náddal födött, kerített, bevont. *Nádas házak, aklok. Nádas kertek.*

NÁDAS, (2), fn. tt. *nádas-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Nádból álló sürüség, náderdő. *Elbujni a nádasba. A nádasok csereklyéjét tavaszszal elégetni. A nádasban vadászni.* E nevet több helység viseli, a *Nádasd* és *Nádaska* származékaival együtt.

NÁDAS, (3), faluk Arad, Hont, Liptó, Pozson, puszták Fehér és Nógrád m.; MÉLY—, falu Temes m.; helyr. *Nádas-ra, —on, —ról.*

NÁDASD, faluk Abauj, Baranya, Borsod, Pozsony, Soprony, Vas m., puszta Somogy m., HADAD—, OLÁH—, faluk Közép-Szolnok m.; helyr. *Nádasd-ra, —on, —ról.*

NÁDASD-LADÁNY, falu Fehér m.; helyr. *—Ladány-ba, —ban, —ból.*

NÁDASKA, faluk Abauj és Torna m.; helyr. *Nádaská-ra, —n, —ról.*

NÁDASKÚT, puszta Nyitra m.; helyr. *—kút—ra, —on, —ról.*

NÁDASLAK, puszta Pozsony m.; helyr. *—lak-ra, —on, —ról.*

NÁDASODÁS, (nád-as-od-ás) fn. tt. *nádasodás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Állapota valamely térnek, midőn nádassá kezd lenni.

NÁDASODIK, (nád-as-od-ik) k. m. *nádasodtam, —tál, —ott.* Benövi a nád, el kezd nádassá lenni. *Az elhagyott völgyi rétek a vizek, erek mentében megnádasodnak.*

NÁDAZ, (nád-az) áth. m. *nádaz-tam, —tál, —ott,* par. —z. Náddal föd, takar, vagy behúz. *Nádazni a háztetőt. Nádazni a gerendázatot.* Továbbá valamely bútort, pl. széket, pamlagot náddal befon; valamely falat, felső padlatot, hogy jobban megálljon rajta a vakolat, náddal berak stb. Néha am. töredéknáddal begazoz. *A nádverők benádazzák a ház környékét.*

NÁDAZÁS, (nád-az-ás) fn. tt. *nádazás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Valamely épületnek vagy térnek náddal való befödése. *A nádazás kevesebbe kerül, mint a zsindelyezés vagy cserepezés.*

NÁDAZAT, (nád-az-at) fn. tt. *nádazatot.* Öszves nádkészülék, pl. a háztetőn, valamely bútoron, a szoba falán, felső padolatán.

NÁDBEREK, (nád-berek) ösz. fn. Berek, mely egészben vagy nagyrészint nádasból, vagy nádasokból áll.

NÁDBOT, (nád-bot) ösz. fn. Indiai czukornád szárából készített bot.

NÁDBOTIKÓ, (nád-botikó) ösz. fn. Népies neve a ‚gyékény' (typha) nemü növénynek; máskép szintén népiesen: *kákabot, busogánysás.*

NÁDBUZOGÁNY, (nád-buzogány) ösz. fn. Tulajdonképen, egy kákafajnak buzogányalaku bugás szára.

NÁDCSIKOLY, (nád-csikoly) ösz. fn. A nád sarja, hajtása.

NÁDERDŐ, (nád-erdő) ösz. fn. Nagyobb terjedelmü nádas. *Sürü, mint a náderdő.* (Km.).

NÁDFAL, (nád-fal) ösz. fn. Nádból csinált kerítés. *Nádfallal kerüteni a juhaklot. A halfogó vejészek nádfalai. Nádfala volt, elégett.*

NÁDFALVA, falu Zaránd m.; helyr. —*falvára, —n, —ról.*

NÁDFEDÉL, v. —FÖDÉL, (nád-fédél) ösz. fn. Nádból csinált fedél, háztető. *Mezei lakok, aklok, ólak nádfedele. A nádfedélbe könnyen belekap a tüz.*

NÁDFÉDELES v. —FÖDELES (nád-fédeles) ösz. mn. Náddal fedett, tetőzött. *Nádfedeles majorházak.*

NÁDFEJ v. NÁDFŐ, falu Sáros m.; helyr. *Nadfej-re, —en, —ről,* v. *Nádfő-n, —re, —ről.*

NÁDFONADÉK, (nád fonadék) l. NÁDFONAT.

NÁDFONAT, (nád-fonat) ösz. fn. Általán mü, melyet hasított nádszárból szőnek, fonnak, pl. kosár, szék, kas, spanyolfal, szőnyeg, stb.

NÁDFÖDÉL, l. NÁDFÉDÉL.

NÁDHAJLÉK, (nád-hajlék) ösz. fn. Nádból épített szegényes, vagy ideiglenes mezei lak, kunyhó, pl. a halásztanyákon, a pusztákon. *Csőszök, gulyások nádhajléka.*

NÁDI, (nád-i) mn. tt. *nádi-t,* tb. —*ak.* Ami nád között terem, vagy lakik. *Nádi füvek. Nádi béka, nádi gém* v. *bika* azaz bölönbika, *nádi kigyó, nádityúk, nádi veréb. Okos, mint a nádi veréb, amit nappal sz—rik, éjjel megeszi.* (Km.).

NÁDIKA, (nád-i-ka) fn. tt. *nádikát.* Nádasokban tanyázó kis madárfaj a verebek neméből.

NÁDKERÍTÉS (nád-kerítés) ösz. fn. Kerítés nádból, nádfalból.

NÁDKÉVE, (nád-kéve) ösz. fn. Kéve, melybe a learatott nádat kötik. *A sáros utat nádkévékkel feltölteni.*

NÁDKOPÓ, (nád-kopó) ösz. fn. Győr megyében am. nádtarló, mintegy kopasztott nád.

NÁDKÖTÉS, (nád-kötés) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn valaki nádat csomóba köt. 2) A nádverőknél maroknyi csomónád, melyet födelezéskor egyenként kötnek föl.

NÁDKUNYHÓ, (nád-kunyhó) ösz. fn. Nádból épített kunyhó, különösen a csőszök, halászok, pásztorok stb. kunyhója.

NÁDKÚP, (nád-kúp) ösz. fn. Kúp, melybe a learatott, és kévékbe kötözött nádat öszverakják, mely ha kisebbféle, *nápkupacz* a neve: Máskép: *gesztencze.*

NÁDKUPACZ, l. NÁDKÚP alatt.

NÁDKÚT, falu Vas m.; helyr. —*kútra, —on, —ról.*

NADLÁNY, falu Nyitra m.; helyr. *Nadlány-ba, —ban, —ból.*

NÁDLÁS, (nád-ol-ás) fn. tt. *nádlás-t,* tb. —*ok.* harm. szr. —*a.* Nádaratás, nádvágás. *Szabad nádlás.*

NÁDMÉZ, (nád-méz) ösz. fn. Czukor, melyet az úgynevezett indiai czukornád nedvéből készítenek. Régi szó, midőn még csak nádból készítettek czukrot. „Megi hagytam Marthon deáknak, hogy nádmézet is vegyen." (Levél 1554-ből. Szalay Á. 400 m. l.). „Annyi már az a kegyelmetek diffidentiája, hogy a nádméz is méregnek látszik. (Gr. Eszterházy M. nádor levele Lónyai Zsigmondhoz. 1644.). Erdélyben, különösen a székelyeknél, ma is így hívnak mindenféle czukrot. Így nevezhetni azon mézet is, melyet a vad méhek az épületek nádüregeibe raknak le.

NÁDMÉZEL, (nád-mézel) ösz. áth. l. NÁDMÉZEZ.

NÁDMÉZES, (nád-mézes) ösz. mn. Nádmézzel hintett, készített, fűszerezett, édesített. *Nádmézes sütemények. Nádmézes kávé, mondola.* V. ö. NÁDMÉZ.

NÁDMÉZEZ, (nád-mézez) ösz. áth. Nádmézzel behint, készít, édesít. *A mákos tésztát nádmézezni. Kávét, theát nádmézezni.* V. ö. NÁDMÉZ.

NÁDMÉZFŐZÉS, (nád-méz-főzés) ösz. fn. Főzés, mely által a czukorból vagy czukorrépából stb. a mézes nedvet, czukoranyagot kivonják.

NÁDMÉZFŐZŐ, (nád-méz-főző) ösz. fn. Személy, illetőleg gyáros, ki nádmézet főz, czukorgyáros. V. ö. NÁDMÉZFŐZÉS.

NÁDMÉZSÜVEG, (nád-méz-süveg) ösz. fn. Czukornád nedvéből való, és csúcsos süvegformára idomított tömörczukor. Széles ért. süveggé alakított akármiféle anyagból főzött czukor.

NÁDMÉZSZELENCZE, (nád-méz-szelencze) ösz. fn. Széles ért. czukortartó szelencze.

NÁDMÉZSZESZ, (nád-méz-szesz) ösz. fn. Úgynevezett rum, melyet, ha valódi akar lenni, czukornád nedvéből, vagy igazi nádméz hulladékaiból készítenek.

NÁDMÉZSZÖRP, (nád-méz-szörp) ösz. fn. 1) Szoros ért. nádmézből készített szörp. 2) Széles értelemben akármily czukorszörp.

NÁDMÉZTERMELÉS vagy TERMESZTÉS, (nád-méz-termelés v. termesztés) ösz. fn. Úgynevezett czukornádnak tenyésztése, és annak nedvéből való czukorkészítés.

NÁDMÉZTERMELŐ vagy —TERMESZTŐ, (nád-méz-termelő v. —termesztő) ösz. fn. Személy ki nádmézet termeszt, különösen nyugotindiai gyarmatos, ki czukornád termesztésével foglalkodik, s annak nedvéből czukoranyagot készit.

NÁDMÉZTISZTÍTÁS, (nád-méz-tisztítás) ösz. fn. A nyersen kiállított czukoranyagnak finomítása, mi égetett csontliszttel eszközöltetik.

NÁDOL, (nád-ol) áth. l. NÁDAL 3).

NÁDOR, fn. tt. *nádor-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hazánkban 1848-ig a törvényhozási és közigazgatási téren legfőbb méltóságu személy, a királynak az országból távollétében helytartója, a nemesi fölkelésekben az ország főkapitánya, a fejedelem és nemzet közti vitás kérdésekben közbenjáró stb. Eleinte, mint az ősi oklevelekből gyanítható, a királynak csupán fő udvaritisztje volt, de idővel, kivált a szabad királyválasztási időszak alatt, tekintete nagyra emelkedett, s a legfőbb politikai, törvényi és katonai méltóságokat egyesítette személyében.

E szónak eredetéről különbözők a vélemények. Nagy János az arab نَادِر szóval rokonítja, mely am. inclytus, illustris vir, Podhorszky Lajos pedig a japan *nadori* szóval hozza viszonyba, mely szerénte am. békebiró. Kállay Ferencz a japáni császárok ‚nadairi' és ‚nadarsin' nevével hozza kapcsolatba. Mielőtt tovább mennénk, megjegyzendő mindenek előtt, hogy ezen főméltóság teljes neve régebben tulajdonkép ‚nádorispán' (néha: *nándorispán*) volt, s Timon, Dankovszky, és Sándor István azt a tót „nadvor zsupán"-tól származtatják. Orosz Ferencz, Perger János és többek szerént am. ‚nagyúr ispán', azaz nem ‚nagyúr ispánja' mintha t. i. a fejedelem ispánja volt volna, mert nálunk a fejedelmet nem hivták nagyúrnak, hanem ő maga nagyúr mint ispán t. i. az ispánok (megyei ispánok) között a főúr, tehát nagyúr-ispán am. főúrispán; t. i. a régi időben fő- és alispánok nem voltak, hanem csak ispánok. Frank Vilmos, „A nádori és országbirói hivatal eredete" czímü pályamüvében (Pest, 1863) legvalószinübbnek találja Német J. által már 1839-ben nyilvánított és okadatolt azon véleményét, mely szerint ‚nádorispán' ‚nagy udvari ispán'-ból vette öszvehuzás utján eredetét, és szószerinti fordítása a ‚magnus comes palatinus'-nak. T. i. Sz. István és utódai udvarukban két főtisztet tartottak, kiknek egyikét ‚comes palatinus', masikát ‚comes curialis' néven nevezték az akkori diplomatiai latin nyelven. Minthogy pedig a ‚comes' a régieknél am. ‚ispán' pl. ‚comes parochianus' vármegye (fő)ispánja, a ‚palatinus' pedig am. palotai vagy udvari, ennél fogva a comes palatinust udvari ispánnak nevezték el őseink. De minthogy továbbá a ‚comes curialis' is mint külön hatóságu udvari tiszt szószerént magyarra fordítva szintén ‚udvari ispán': megkülönböztetés végett a ‚comes palatinus'-t jelentő udvari ispánt ‚nagy udvari ispán'-nak, a ‚curialis comes'-t pedig egyszerüen ‚udvari ispán'-nak nevezték. Végre a ‚nagy udvari ispán' öszvehúzva lett ‚nádorispán' s még rövidebben ‚nádor.' Hogy magyar értelmezéssel, melyet eldobni semmi okunk nincs, az első részben mindenesetre ‚nagy' rejlik, abból látszik bizonyosnak, mert némely régi nyelvemlékeinkben épen e szónál *d* helyett *g* is fordúl elé. „En nagyryspan (= nagirispán) uramnak leginagyobban amiben tudok szolgálnom, mindenkoron ketteles (= köteles) szolgája vagyok." (Levél 1558-ból. Szalay Á. 400 m. l.). Ime itt (a *g gy*-nek vétetvén, mint számtalanszor a régieknél) már csak egyetlenegy betü különbség van a ‚nagyúrispán' és ‚nagirispán' (vagy ottani irásmóddal: ‚nagyryspan') között. Ezen levelekben sokszor olvasható ‚nádrispán' is. Egy levél czimzetén pedig (1560-ból) *nádorispi* áll. — Hasonló módon változott által ‚naddélig' szóban (a Nádor-codexben) a *gy* szintén *d*-vé, e helyett: nagy délig. „Hanem valamint naddéligh imádkozik vala" ‚Nagyság' is egy 1559-iki levélben többször: *nadsáq*. „Nádorispán uram ő nadsága." (Szalay Á. 400 m. l.).

NÁDORI, (nádor-i) mn. tt. *nádori-t*, tb. *—ak*. Nádort illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Nádori méltóság. Nádori elnökség, közbenjárás, kinevezés. Nádori hivatal, törvényszék.* V. ö. NÁDOR.

NÁDORISPÁN, (nádor-ispán); NÁDORISPÁNSÁG, (nádor-ispánság) l. NÁDOR, NÁDORSÁG.

NÁDORSÁG, (nádor-ság) fn. tt. *nádorság-ot*, harm. szr. *—a*. Nádori méltóság. *Nádorságra emeltetni. Nádorságot viselni.*

NÁDORSZÉK, v. NÁDORI SZÉK, (nádorszék) ösz. fn. A kunok és jászok ügyeiben itélő néhai legfőbb törvényszék, melynek főbirája, illetőleg elnöke az ország nádora volt.

NÁDPÁHOL, (nád-páhol) ösz. áth. Valakit nádbottal páhol, dönget, ver. Innen átv. szélesb ért.

akármiféle bottal, vagy ütőeszközzel megpufogat. Máskép: *náspágol.*

NÁDPÁLCZA (nád-pálcza) ösz. fn. Indiai nádszárból való pálcza. *Nyalka leány, apácza, rongyos nadrág, nádpálcza* (km.), mondatik ösze nem illő dolgokról.

NÁDPÁLCZÁZ, (nád-pálczáz) ösz. áth. Nádpálczával ütöget, megver valakit, máskép: *nádpáhol, náspágol.*

NÁDPARIPA, (nád-paripa) ösz. fn. Nádszál, melyet a játszó gyermekek lábaik közé vesznek, s mintha paripa volna, ugrándoznak vele. Innen átv. ért. *nádparipára ülni, nádparipán nyargalni,* am. magát bizonyos tekintetben nagynak képzelni, képzelt nagyságban élni; továbbá, valamely eszmébe különösen beleszeretni, s eszét, beszédét szüntelen azon jártatni.

NÁDPATAK, erdélyi falu Sink székben; helyr. *—patak-ra, —on, —ról.*

NÁDPIH, (nád-pih) ösz. fn. Pih vagy pehely némely nádfajokon.

NÁDRA, fn. tt. *nádrát.* A latin *mater* vagyis *matrix,* talán közelebbről az olasz *madre* után módosult szó, máskép: *mádra.* Magyarosan l. MÉH (2), és MÉHANYA.

NÁDRADÜH, (nádra-düh) ösz. fn. l. MÉHDÜH.

NÁDRAFŰ, (nádra-fű) ösz. fn. l. NÁDRAPÁRTAMAG.

NADRAG, falu és bányászgyarmat Krassó m.; helyr. *Nadrag-ra, —on, —ról.*

NADRÁG, fn. tt. *nadrág-ot,* harm. szr. *—ja* v. *—a.* Széles ért. lábszárakra való kétszáru ruha, mely a deréktól vagy csipőtől kezdve a hast és fart betakarja, s vagy csak térdig nyúlik alá, mint az eredeti német nadrág, vagy bokáig lemegy, mint a magyar szabásu. Szoros magyar jelentéssel azon lábszárra való, melyet a gatya fölé húznak. *Posztóból, bőrből, szőrkelméből való nadrág. Irhás nadrág,* melynek felső része irhával volt behúzva, s már alig van divatban. *Kittölnadrág,* csallóköziesen elrontott kiejtéssel *küttyünadrág,* kittölös durva vászonból, gúnyosan *kukoricsanadrág,* talán azért, mert némely vidéken különösen akkor viselik, midőn kukoriczakórót vágnak. *Lovagló nadrág,* végig gombos oldalakkal, s a lábak között megbőrözve. *Salavárdi nadrág,* régi spanyolos vagy olaszos nadrág, félczombig érő, bő szárakkal, ez volt eredetileg a lovaglók nadrágja. *Tányéros nadrág,* magyar szabásu, feszesen a farhoz álló ülepü. *Isten hozzád már ezután szép tányéros nadrág, karmassinból varrott csisma, többé hasánk nem lát.* (Állítólag Horvát Ádám gúnydalából). *Szíjas nadrág. Szarvasbőr nadrág. Bugyogó (német, török) nadrág. Hosszú (franczia) nadrág. Vörös nadrág, kék nadrág. Feszes, szinóros, sujtásos nadrág. Kimérték neki a nadrágot,* tréfásan am. megverték a farát. *Mérték neki nadrágot kupikék posztóból.*

E szónak eredeti jelentését vagyis a benne rejlő alapfogalmat némi valószinüséggel gyaníthatjuk némely más nyelvekkel tett öszvehasonlítás nyomán. A finnben *ruoket* nadrág, és *ruoko* nád; a latinban *caligae* nadrág, és *calamus* nád, továbbá más test, melynek üres csövü szára van, pl. toll, buzaszár, stb. németül *Hosen* és *hohl* Adelung szerint szintén rokon gyököek. Ezek nyomán indulva a magyar *nád* röviden *nad* és *nadrág* gyöke között először hangazonságot lelünk, továbbá azt gyanítjuk, hogy a magyar is a nadrág nevü ruhát azon tulajdonságáról nevezte, mely szerént szárának csövei mint a nád üresek, nádminőségüek. A szláv nyelvek egészen más fogalmat fejeznek ki e ruhanemű elnevezésében, mert *nohavicze* v. *nogavicze* szórul szóra am. lábravaló. Hasonlat szerint a *nad* gyökből így fejlődhetett a *nadrág*: nad-or-ú, azaz, nádalaku, mint domb, domború, dud, dudorú, mony, monyorú, vagy *l* középképzővel gomb, gombolu, gömb, gömbölü, gombolag, gömböleg. Eredetileg tehát *nadoru* v. *nadora* t. i. öltöny, öszvevonva *nadra,* s a *g* vagy csak hangtoldalék mint a rozmaring, puszpáng, mócsing, és hasonló szókban, vagy azon *g*, mely több ruhanemük neveiben is véghangul szolgál, mint *ing, kalpag, süveg, köpönyeg, pacsmag.*

NADRÁGBÉLLÉS, (nadrág-béllés) ösz. fn. Kelme, pl. vászon, flanél, melyet belülről a nadrághoz varrnak, részint hogy melegebb, részint hogy tartósabb legyen.

NADRÁGCSAT, (nadrág-csat) ösz. fn. Csat, mely a nadrágot derékon öszveszorítja, különösen a szíjas nadrág csatja.

NADRÁGELLENZŐ, (nadrág-ellenző) ösz. fn. A nadrágnak, különösen a magyar szabásunak, hastakaró része, melyet ki lehet bontani, vagy gombolni.

NADRÁGFOLTOZÓ, (nadrág-foltozó) ösz. fn. Személy, különösen szegény szabó, ki új nadrágokat nem varr, hanem csak az ócskákat foltozza. Olyan, mint csizmafoltozó, üstfoltozó.

NADRÁGGOMB, (nadrág-gomb) ösz. fn. Gombok az úgynevezett német nadrágokon vagy hosszu száru bugyogókon.

NADRÁGHÁM, (nadrág-hám) ösz. fn. Lásd NADRÁGTARTÓ.

NADRÁGHASADÉK, (nadrág-hasadék) ösz. fn. Hasadék a nadrágnak hastakaró részén, vagy alább is, a lábak között, melyet be lehet gombolni, továbbá az ellenzős nadrágokon levő nyilás két oldalról. *Hajdan a szebórát a nadrághasadékban viselték.*

NADRÁGHASÍTÉK, (nagrág-hasíték), lásd NADRÁGHASADÉK.

NADRÁGKENGYEL, (nadrág-kengyel) ösz. fn. Akár hosszú (franczia), akár a magyar v. csizmanadrág szárainak aljához varrt szalag, mely a talp alá jön, hogy a felhúzott nadrágot feszesen tartsa, máskép: *talpaló.*

NADRÁGKORCZ, (nadrág-korcz) ösz. fn. A szíjas vagy zsinóros nadrágnak korcza, azaz felső karimája, melybe a szíjat vagy zsinórt belehúzzák. V. ö. KORCZ.

NADRÁGKÖTŐ, (nadrág-kötő) ösz. fn. Kötő, vagyis szalag, zsinór, melylyel a kurta nadrág szárát a czombhoz szorítják, vagy szíj helyett derékon megkötik.

NADRÁGOL, (nadrág-ol) áth. m. *nadrágol-t*. Tréfás népnyelven am. valakinek farára ver, kiporolja a farát, vagy nadrágját. *Jól megnadrágolták ő kelmét.*

NADRÁGOS, (nadrág-os) mn. tt. *nadrágos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Nadrágot viselő, kinek nadrága van. *Szürnadrágos rabok. Kurtanadrágos németek. Vörös nadrágos, kék nadrágos huszárok. Némely vidéken a parasztok is mind nadrágosak, néhutt csak gatyásak.*

NADRÁGÖVEZŐ, (nadrág-övező) ösz. fn. Zsinór vagy szalag, melylyel némelyek derékon átkötik, és megszorítják a nadrágot, hogy termetök karcsubb legyen.

NADRÁGSZÁR, (nadrág-szár) ösz. fn. A nadrágnak azon csőalaku részei, melyek a lábszárakat takarják.

NADRÁGSZÍJ, (nadrág-szíj) ösz. fn. Szíj, melyet a magyar nadrág korczába húznak, s vele a nadrágot megkötik a csipőn. *Nadrágszíjat oldani, s megverni vele a gyereket. Réz csatos, gombokkal czifrázott nadrágszíj. A nadrágszíjat félfaron viselni.*

NADRÁGSZÍJAZ, (nadrág-szíjaz) ösz. áth. Nadrágszíjjal ver, megver valakit.

NADRÁGTALAN, (nadrág-talan) mn. tt. *nadrágtalan-t*, tb. *—ok*. Kinek nadrága nincsen, ki pőre gatyában, hoszszu üngben jár. (Sansculotte.)

NADRÁGTALPALÓ, (nadrág-talpaló) ösz. fn. Általán l. NADRÁGKENGYEL. Különösen a hoszszu, és bugyogóféle nadrágok kengycle, mely a csizma vagy más lábbeli talpa alá megy.

NADRÁGTARTÓ, (nadrág-tartó) ösz. fn. A szíjatlan vagy zsinórtalan nadrágon keresztben a vállakra akasztó ruganyos szíjból vagy más kelméből való készület.

NADRAGULYA, fn. tt. *nadragulyá-t*. Széles, népies ért. mindenféle kábító, bódító fű vagy növény. Szoros növénytani ért. az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből való növénynem, melynek csészéje egy tagu, öt hasábu, tövön gombos; bokrétája harangforma; hímszálai fölül szétállanak; bogyója két rekeszü. Halálos méreg. (Atropa). Fajai: *altató nadragulya*, virága kékes fehér, tavaszszal virágzik (atropa mandragora); népnyelven: *nadragulya, nadrapuja, nagydrágula, álomhozó fű, bolondfű, nagyfű*; továbbá *maszlagos nadragulya*, szárlevelei tojáskerekek, bogyói feketék, virági veresek (atropa belladonna) köznépi néven: *nagyfű, farkascseresznye, mérges cseresznye*. A görög-latin *mandragora* szóból alakult. Példabeszédes nyelvben a nadragulya kábaság, vagy bolondság jelképe. *Úgy beszél, mintha nadragulyát evett volna.*

NADRÁGÜLEP, (nadrág-ülep) ösz. fn. A nadrág öblének azon része, mely az alfelet takarja. *Tányéros, bugyogó, fityegő, feszesen fekvő nadrágülep.*

NADRÁGZSEB, (nadrág-zseb) ösz. fn. Zseb a nadrágon. *Órának való, erszénytartó nadrágzseb. Nadrágzsebekbe dugni a kezeket.*

NADRAP, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Nadrap-ra, —on, —ról.*

NÁDRAPÁRTAMAG, (nádra-párta-mag) ösz. fn. Növényfaj a pártamagok neméből; szára felálló, magas; virágai sátorozók; sugárai a fészeknél nagyobbak; magvának pártája fogas. Máskép köznépi nyelven: *kerti székfű, nádrafű, bécsi nádra*. (Matricaria Parthenium. Linne).

NÁDREKESZ, (nád-rekesz) ösz. fn. A halászok fogó eszköze az erekben, s álló vizekben, melyet nádfalakból képeznek, s úgy van összeviszszaállogatva, hogy a közbe ment halak egy könnyen ki ne menekülhessenek. Máskép: *vejész, vész.*

NÁDSÍP, (nád-síp) ösz. fn. Nád szárából csinált síp, gyermekjátékul. *Könnyü nád között sípot csinálni.* (Km.).

NÁDSZÁL, (nád-szál) ösz. fn. A nád nevü növénynek egyenes dereka. Népies nyelvben az egyenes sudár termetet hasonlítják hozzá. *Olyan legény, mint a nádszál.* Néha a lengeség, állhatatlanság, törékenység jelképe. *Ide-oda hajlik, mint a nádszál.* „De a fejedelmek között lévő atyafiság és barátság olyan, mint a nádszál; ha jól vagyon dolgod, mind az atyafiság, mind a barátság fenn vagyon.“ (Mikes Kelemen törökországi levelei).

NÁDSZEG, v. NAGYSZEG, falu Pozsony m.; helyr. *Nádszeg-re, —en, —ről.*

NÁDSZÉK, (nád-szék) ösz. fn. Szék, melynek némely része nádfonatból van.

NÁDTARLÓ, (nád-tarló) ösz. fn. A learatott nád tarlója; másképen néhutt: *nádkopó* és *csereklye. Meggyujtani, elégetni a nádtarlót.*

NÁDTERMŐ, (nád-termő) ösz. mn. Ahol vagy amiben nád terem. *Nádtermő lapályok, tavak, erek, vízmellékek.*

NÁDTIPPAN, (nád-tippan) ösz. fn. l. NÁD.

NÁDTOLÓ, (nád-toló) ösz. fn. Kaszaforma vas eszköz, melynek két végébe nyelet ütnek, s ezeknél fogva a befagyott jég fölött a nád tövére tolják, hogy learassák.

NÁDUDVAR, mváros Szabolcs, falu Pest m.; helyr. *Nádudvar-ra, —on, —ról.*

NÁDÚJFALU, falu Heves m.; helyr. *—újfalu-ba, —ban, —ból.*

NÁDVÁGÓ, (nád-vágó) ösz. fn. 1) Személy, ki nádat arat. 2) Hoszszukás nyelü, kevéssé hajlott vasu eszköz, melylyel a nádat aratni szokták; de vágnak vele kukoriczakórót is.

NÁDVERÉS, (nád-verés) ösz. fn. 1) L. NÁDALÁS. 2) A háztetőre rakott nádnak sulykolása.

NÁDVERŐ, (nád-verő) ösz. fn. 1) Személy, ki nádat vág. 2) A háztetőket nádazók sulyka, melylyel a fölkötött nádnyalábokat czélirányosan helyeikre verik.

NÁGOCS, falu Somogy m.; helyr. *Nágocs-ra, —on, —ról.*

NAGY, (1), mn. és fn. tt. *nagy-ot*, harm. szr. *—ja*, határozója: *nagyon*, nem: *nagyan*, fokozva: *nagyobb*, nem: *nagyabb*. 1) Ami aránylag akármiféle irányban, nevezetesen fölfelé terjedelmes. *Nagy hegy, nagy torony, nagy ház. Nagy ember, nagy ló, nagy madár.* 2) Különösen mi sok helyet, sok térséget foglal el. *Nagy város, nagy falu, nagy határ, nagy rét, nagy erdő, nagy tó. Nagy lépéseket tenni. Nagy szoba, nagy ablak. Nagy betü. Nagy könyvek, képek.* 3) Részek és egész közti arányra vonatkozólag am. a maga nemében aránylag a rendes mértéket meghaladó. *Nagy fej, nagy kezek, nagy lábak, nagy fülek, nagy szemek, nagy száj, nagy pofa, nagy has. Nagy ágak, nagy levelek. Nagy karimáju kalap. Nagy száru csizma.* Átv. ért. 1) Ami felnőtt. *Már nagy fiai és leányai vannak.* Néha korra nézve jelent öregbet, mint *nagyapa, nagyanya, nagybátya, nagynéne.* 2) Sok számból, több egyes részekből álló. *Nagy rakás pénz. Nagy gyülés, nagy tanács.* 3) Sok belerővel, sok hatással biró. *Nagy meleg, nagy hideg. Nagy öröm, nagy szomoruság. Nagy kárt szenvedni. Nagy fáradsággal, nagy ügygyel bajjal tenni valamit. Nagy érdem, nagy jutalom. Nagy szerencse.* 4) Sok kitünő jó vagy rosz tulajdonságu. *Nagy ember. Nagy hatalmu király. Nagy tolvaj, nagy kurafi, nagy czigány, nagy ördög, nagy bolond, nagy szamár, nagy mamlasz, nagy mihaszna.* 5) Különös nyomatékkal biró. *Nagy dolgokat feszegetni. Nagyba kapni*, v. *nagy fába vágni a fejszét*, vagy *nagy fát mozgatni*, vagy *nagyot falni* (a székelyeknél) am. ereje fölötti munkához fogni. 6) Magas értékü. *Nagy árát szabni valaminek. A pénznek mindenütt nagy becse van. Nagyra lenni valamivel. Nagyra becsülni valakit vagy valakinek jeles tulajdonságát. Nagyra tartani valamit.*

„A malom a vizet alá hajtja
Ez az asszony a lányát nagyra tartja,
Ne tartsa kend olyan nagyra.“ Népd.

7) Magas rangu, állásu. *Nagy méltóság, nagy fejedelemség, nagy herczegség.* 8) Főnevül használva am. magas rangu vagy rendü állapot. *Nagyra menni, jutni. Nagyra vitte dolgát.* Némely ragozásokban am. a többi közől a kitünőbbek kiválogatva, pl. *a fogott halak nagyját kiszedni a hálóból, az aprajját visszahányni a vízbe. Csak úgy nagyjából tenni valamit*, nem egészen. *Nagyján már elmentek*, am. jobbára. Sajátságos kifejezések: *nagy szája van*, azaz másokat megtámadó, megszóló; *nagyot hall*, am. siketecske, *nagyban mulatni, játszani*, am. nagy mértékben; *nagyravágyni. nagyra látni* am. magasra vágyni, fenhéjazni; *nagyra törni; nagyra termett*; *ország nagyjai* v. *országnagyok*, am. főnemesek, főurak, ú. m. herczegek, grófok, bárók, zászlós urak, főispánok; főpapok; *nagy uram*, tiszteletczím, mely ma csak középrendü urakat, és tisztviselőket illet, pl. *nagyuram, ispán uram! nagyuram, biró uram! nagy jó uram!* Tárgyesetben: *nagyot lép, nagyot ugrik, nagyot fohászkodik, nagyot hall* (süket), *nagyot hazud, nagyot kiált, nagyot mond, nagyot iszik* (különböző: *nagyon iszik*).

„Nagyot iszik a hazáért, s fölsivít.“
Vörösmarty.

Midőn némely öszvetételekben főnevül használtatik, jelent bizonyos főnököt, a maga nemében első rangu személyt; ilyenek a régen divatos: *hadnagy, várnagy, folnagy, násznagy*, s az ujabb korban helyesen alkotott *népnagy, örnagy, országnagy, tábornagy, karnagy*. Ezek értelmezéseit l. saját rovataik alatt. Néha am. nagyon, igen.

„Mert nagy drága kincset
Te nálad én hagyok.“

„Kiről neked jövendőre
Nagy sokat szólok.“
Házasok éneke a XVI. századból.

L. NAGY (2).

Ha a *nagy* szóban alapfogalomul a magasságot, vagyis fölfelé terjedést veszszük, úgy legközelebb rokonai *nád*, és *magas, magasztal, máglya* gyökei. Rokonok továbbá némely más nyelvekben a török *anáds*, de ide sorozható a török *böjük* is, minthogy *b* és *m* közel rokon hangok, (honnan *böjük baba* am. nagyapa), latin *magnus, majestas*, hellén *μέγας*, szanszkrit *mahat* stb. gyökei: *mag, maj, meg, mah.* Vékony hangon ide tartozik a *nő* ige (szanszkritul: *mah*), és *növel* gyöke is (l. alább); továbbá a *neh*, a ‚nehéz‘, és *neg*, a ‚negéd‘ szóban, valamint a *nyi* névképző is. A szlávban *na*, oroszban *nad* am. *föl;* a görögben az *ἀνα*, a németben az *an* egyik jelentése szintén valamely magasságra vonatkozik. Ugyanezen alapértelem rejlik a magyar felható *on, ön, ön* ragban, pl. *házon, kerten, csöbrön.* A mongol ban *nojan*, a kalmukban *nojon* am. fejedelem; vezér.

NAGY, (2), a régieknél igen gyakran eléjön, mellléknevekkel és határozókkal öszvetéve ‚nagyon‘ v. ‚igen‘ értelemben. „Hogy az iharosi szőlőhegyen valék, nagysok livéseket (lövéseket) hallánk.“ (Levél 1557-ből. Szalay Á. 400 m. l.). „És azt mondják hogy nagysokan vannak. (1560-ból, ugyanott). „Isten tartsa meg k(egyelmedet) nagysok esztendeig egészségben.“ (1542-ből, ugyanott). „Hogy nagyfel repillene (repülne) onnét.“ (Pesti G. meséi). Thali Kálmán gyüjteményében (Régi magyar vitézi énekek) eléjönnek: *nagysokat, nagyjó, nagyszép, nagybisvást, nagyerősen, nagyfelszóval, nagynevetve, nagykönnyen, nagykegyetlenül, nagykeservesen* stb. Toldy Ferenczet „A Magyar nyelv és irodalom“ czimü

kézikönyvében: *nagygyakorta, nagygyorsan, nagyszépen, nagyohajtván* stb. A mai beszédben is divatosak: *nagyböl̈csen, nagyigazán, nagykésön, nagymessze, nagynehezen, nagysokára, nagysietve.*

NAGY (3), sok város, falu és puszta előneve, melyeket részint l. az illető főnevek czikkei alatt, pl. *Nagy-Abony* l. ABONY, *Nagy-Barom* l. BAROM stb. részint a következő czikkek alatt.

NAGYÁBAN l. NAGYJÁBAN.

NAGY-ABRÁNKA, és ÁBRÁNKA, faluk Bereg m.; helyr. —*Abránká-ra, —n, —ról.*

NAGYÁG, erd. falu Hunyad m.; helyr. —*ágra, —on, —ról.*

NAGYAGYÚHAL, (nagy-agyú-hal) ösz. fn. Halnem, mely nyilt kopoltyún vesz lélekzetet, s hátán két tüskés uszószárnya van. (Mugil cephalus).

NAGYAJAKÚ v. —AJAKU, v. —AJKÚ, vagy —AJKU, (nagy-ajakú) ösz. mn. Kinek vastag, kidudorodott ajaka van. *Nagyajaku négerek.* Máskép: *ajók*, mint: *szem*-ből: *szemök*, *pofá*-ból: *pofók.*

NAGYAKARÓ, (nagy-akaró) ösz. mn. Nagyratörő, fenhéjazó akaratu, ki fejszéjét nagyba vágja.

NAGYÁLLÚ v. —ÁLLU, (nagy-állu) ösz. mn. Kinek aránylag nagy az álla.

NAGY-ALMÁS, falu Bereg m., erdélyi faluk Hunyad és Kolos m.; helyr. —*Almás-ra, —on, —ról.*

NAGYÁLMÚ v. —ÁLMU, (nagy-álmu) ösz. mn. Ki sokat vagy egy húzomban sokáig alszik, álomszuszék, álomtáska.

NAGYALVÓ, (nagy-alvó), l. NAGYÁLMÚ.

NAGYÁNT, (nagy-ánt) ih. L. NAGYRÉSZINT.

NAGYANYA, (nagy-anya) ösz. fn. Az édesapának vagy édesanyának anyja, máskép: *öreganya* v. *másikanya*, székelyesen öszvehúzva: *mánya* v. *mányi.* A nagyanyával viszonyban van az *onoka*, mert onoka nélkül nincs nagyanya. *Apai nagyanya, anyai nagyanya.*

NAGYANYAI, (nagy-anyai) ösz. mn. Nagyanyát illető, nagyanyától való, arra vonatkozó. *Nagyanyai birtok. Nagyanyai örökség. Nagyanyai szeretet, gondviselés. Nagyanyai házban nevelt árva.*

NAGYANYAILAG, (nagy-anyailag) ösz. ih. Nagyanyák módja, szokása szerint, *Nagyanyailag szeretni, elkényeztetni a gyermeket.*

NAGYAPA, (nagy-apa) ösz. fn. l. NAGYATYA.

NAGYAPÓ, (nagy-apó) ösz. fn. l. NAGYATYA.

NAGY-APÓLD, erdélyi falu a Szászföldön; helyr. —*Apóld-ra, —on, —ról.*

NAGYÁRA, l. NAGYJÁRA.

NAGY-ARANYOS, erdélyi falu A.-Fehér m.; helyr. —*Aranyos-ra, —on, —ról.*

NAGYÁRNYÚ v. —ÁRNYU v. —ÁRNYÉKU, (nagy-árnyú v. —árnyékú) ösz. mn. Mi nagy árnyékot vet. *Nagy árnyéku háresa. Nagyárnyéku torony, hegy.*

NAGYÁRÚ, v. —ÁRU, (nagy-áru) ösz. mn. Minek nagy az ára, drága; a maga nemében igen becses. *Nagyáru ház, butorok. Nagyáru szállást bérelni.*

NAGYASSZONY, (nagy-asszony) ösz. fn. Hajdan az előkelő urhölgyek czime, melynek megfelel uraknál: *nagyúr, nayyuram.* Még ma is némi kitünő jelentése van azoknál, kik az úri nőket *tekintetes nagyasszony* neven czimezik. Hogy e czim különös tisztelet jele volt, kitetszik onnan is, hogy Idvezítőnk anyját, a boldogságos szüzet, *nagyasszony*-nak, *magyarok nagyasszonyá*-nak, nevezi a buzgó nép. *Nagyboldogasszony* napján Augustus hó 15-dikén a boldogságos szüz menybemenetelét ünnepelik. Különösebben jelenti a háznál a korosabb asszonyt, az ‚ifjúasszony', (ifiasszony) megkülönböztetésére.

NAGYASSZONYKÖRTE, (nagy-asszony-körte) ösz. fn. Körtefaj, mely Augustus havának közepe táján Nagyboldogasszony napja körül szokott érni, s melyből lekvárt is szoktak főzni.

NAGY ÁTOK. A Debreczeni legendáskönyvben am. egyházi átok (anathema). „A pápa azonnal parancsolá a nagy átok alatt."

NAGYATYA, (nagy-atya) ösz. fn. Az édesapának vagy édesanyának atyja. *Apai nagyatya, anyai nagyatya.* Máskép: *öregatya* v. —*apa, másikatya* v. —*apa, nagyatyus, nagyapó*, a székelyeknél: *mápó* (= másik apó, mint *mányi* v. *mánya* am. másik anya).

NAGYATYAI, (nagy-atyai) ösz. mn. Nagyatyát illető, ahhoz tartozó; nagyatyáról való, arra vonatkozó. *Nagyatyai házban lakni. Nagyatyai szerzemény. Nagyatyai örökség. Nagyatyai gyámság, szeretet.*

NAGYATYAILAG, (nagy-atyailag) ösz. ih. Nagyatyai módon, mint a nagyatyák szokása. *Nagyatyailag szeretni az unokákat.*

NAGY BÁLVÁNY, hajós nyelven azon bálvány, mely folyami fahajóinkon a terhelt hajó mélyedési vonalára esik, s a hajót körülfoglalva segíti emelő erejében és óvja oldalütések ártalma ellen. (Grosse Bräme. Kenessey A.).

NAGYBAN, (nagy-ban) ih. 1) Cselekvésre vonatkozólag am. nagyon, nem kicsinyezve, böven. *Nagyban foly a munka. Nagyban mulattunk világos kivirradtig.* 2) Nagyobb mennyiségben, nagyobb mértékben. *Nagyban vásárolni, árulni. Nagyban eladás.*

NAGYBÁNYA, (nagy-bánya), ösz. fn. Szabad kir. bányaváros Szatmár vármegyében; helyr. —*bányára, —n, —ról.*

NAGY-BÁR, erd. falu Hunyad m.; helyr. —*Bárra, —on, —ról.*

NAGY-BARÁT, falu Győr m.; helyr. —*Barátra, —on, —ról.*

NAGY-BARÁTI, puszta Hont m.; helyr. —*Baráti-ba, —ban, —ról.*

NAGYBÁTRAN, (nagy-bátran) ösz. ih. Elszánt, eltökélett bátorsággal, mit sem félve.

NAGYBÁTYA, (nagy-bátya) ösz. fn. Szoros ért. az atyának vagy anyának fitestvére. *Atyai nagybátyám* (patruus), *anyai nagybátyám* (avunculus). Mivel pedig néha megesik, hogy az atyai v. anyai testvér fiatalabb nálunknál, innen szabatosan az ily atyafit *nagyfivér-* vagy csak *nagyvér*-nek mondhatnók. Szélesb ért. nagybátyának mondják az *ősbátyát* vagy a nagyapának avagy nagyanyának fitestvérét is. V. ö. UNOKABÁTYA, UNOKAÖCS.

NAGYBÉLŰ, v. —BÉLÜ, (nagy-bélü) ösz. mn. Ki rendkivül sokat szokott enni, zabáló, torkos.

NAGY-BÉNY, falu Esztergam m.; helyr. —*Bény-be, —ben, —ből.*

NAGY-BEREZNA, mváros Ung m.; helyr. —*Berezná-ra, —n, —ról.*

NAGY-BISZTRA, falu Bereg m.; helyr. —*Biszirá-ra, —n, —ról.*

NAGYBITTSE, mváros Trencsín m.; helyr. *Bittsé-re, —n, —ről.*

NAGYBIZODALMÚ, vagy —BIZODALMU, ösz. fn. Kihez valaki nagy bizodalommal viseltetik. Használtatik a levelezésekben megszólítási czímül, közép, polgári rendü, s ranggal nem biró személyek irányában. *Nagybizodalmu uram!* Alsóbb fokon: *bizodalmas uram.*

NAGYBIZVÁST, (nagy-bizvást) ösz. ih. Nagyon bizakodva. Régies.

„Röttenetességgel a szép városokat
Dulják és égetik mind a szép falukat,
Nagybizvást rabolják a bennevalókat."

Temesvári István 1569-ben. (Thali K. gyüjt.)

NAGY-BOBRÓCZ, mváros Liptó m.; helyr. —*Bobrócz-ra, —on, —ról.*

NAGY-BÓCSA, puszta Pest m.; helyr. —*Bócsá-ra, —n, —ról.*

NAGY-BOCSKÓ, falu Máramaros m.; helyr. —*Bocskó-ra, —n, —ról.*

NAGY-BODAK, falu Pozsony m.; helyr. —*Bodak-ra, —on, —ról.*

NAGY-BOKOR, falu Nógrád m.; helyr. —*Bokor-ra, —on, —ról.*

NAGYBOLDOGASSZONY, (nagy-boldog-asszony) ösz. fn. A szűz Máriának, a Megváltó anyjának tiszteletczíme a magyaroknál, röviden: *Nagyasszony. Nagyboldogasszony napja*, Augustus havának tizenötödike, melyen a római katholika egyház szűz Máriának mennybemenetelét innepli (németül: Maria-Himmelfahrt).

NAGY BORSOCSKA, népies neve a ‚vetési tarsóka' (thlaspi arvense) nevü növénynek; máskép szintén népiesen: *nyüfü, temondád, vadmustár.*

NAGY-BÓSVA, falu Abaúj m.; helyr. —*Bósvá-ra, —n, —ról.*

NAGYBŐGŐ, (nagy-bögő) ösz. fn. l. GORDON, BRÚGÓ.

NAGYBÖJT, ösz. fn. A római katholika egyház rendelete szerint azon időszak, mely az egyházi évben hamvazó szerdától nagyszombatig bezárólag tart, s mely alatt a hivek az egyháztól kiszabott mód szerint bőjtölni kötelesek. A szorosan vett nagybőjti napok száma Idvezítőnk példájára negyven; a közbe esett hat vasárnap nem szoros bőjt, hanem csak a húsétel mellőzése. Nevezik a nagybőjtöt *negyvennapi bőjt*-nek is.

NAGYBŐJTI, (nagy-bőjti) ösz. mn. Nagybőjtöt illető, arra vonatkozó. *Nagybőjti elmélkedések. Nagybőjti időszak.* V. ö. NAGYBŐJT.

NAGY-BÖLGYÉN, falu Nyitra m.; helyr. —*Bölgyén-be, —ben, —ből.*

NAGY-BRITANNIA, (nagy-Britannia) ösz. fn. Szoros ért. Anglia, Scótia, és Hibernia szigetei együttvéve, vagyis az egész angol szigetbirodalom.

NAGYBRITANNIAI, (nagy-britanniai) ösz. mn. Nagybritanniához tartozó, azt illető, onnan való, arra vonatkozó stb. *Nagybritanniai szigetek. Nagybritanniai kereskedés, müipar.*

NAGYBÜRÖK, (nagy-bürök) ösz. fn. Népies nyelven a büröknemü növény faja; szára bördős, fényes, verhenyes mocskokkal foltos; levelei sokszor szárnyaltak, fényesek; máskép szintén köznépi nyelven: *bölök, sípfü;* növénytani néven: *büdös bürök* (conium maculatum).

NAGY-CSALAMIA, falu Hont m.; helyr. *Csalamiá-ra, —n, —ról.*

NAGY-CSÁNY, falu Baranya m.; helyr. —*Csány-ba, —ban, —ból.*

NAGY-CSÉCS, falu Borsod m.; helyr. —*Csécs-en, —re, —ről.*

NAGY-CSEPCSÉN, falu Turócz m.; helyr. —*Csepcsén-be, —ben, —ből.*

NAGY-CSERE, puszta Bihar m. Debreczen mellett; helyr. —*Cseré-n, —re, —ről.*

NAGY-CSERGED, erdélyi falu A.-Fehér, és Küküllő m.; helyr. —*Cserged-re, —én, —ről.*

NAGY-CSIKE, puszta Nyitra m.; helyr. —*Csiké-n, —re, —ről.*

NAGY-CSOLTÓ, falu Gömör m.; helyr. —*Csoltó-n, —ra, —ról.*

NAGY-CSONGOVA, falu Ugocsa m.; helyr. —*Csongová-n, —ra, —ról.*

NAGY-CSÖMÖTE, falu Vas megyében; helyr. —*Csömöté-n, —re, —ről.*

NAGYCSÖTÖRTÖK v. —CSÜTÖRTÖK, (nagycsötörtök) ösz. fn. Nagyhétben, azaz husvét előtt legközelebb eső csötörtök. Népies nyelven: *zöld csötörtök*, minthogy ekkor valamely zöldséges ételt szokás enni.

NAGY-CSULA, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. —*Csulá-ra, —n, —ról.*

NAGY-CSŰR, erdélyi falu Szeben sz.; helyr. —*Csür-re, —ön, —ről.*

NAGY-CZÉG, erdélyi falu Kolos m.; helyr. —*Czég-re, —én, —ről.*

NAGY-CZENK, mváros Sopron m.; helyr. —*Czenk-re, —én, —ről.*

NAGY-DEBREK, erdélyi falu B.-Szolnok m.; helyr. —*Debrek-re, —én, —ről.*

NAGY-DEMETER, erdélyi falu Besztercze vid.; helyr. —*Demeter-re, —én, —ről.*

NAGY-DENK, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. —*Denk-re, —én, —ről.*

NAGY-DERSIDA, falu Közép-Szolnok m.; helyr. —*Dersidá-ra, —n, —ról.*

NAGY-DEVECSER, erdélyi falu Doboka m.; —*Devecser-re, —én, —ről.*

NAGY-DISZNÓD, erdélyi falu Szeben sz.; helyr. —*Disznód-ra, —on, —ról.*

NAGY-DOBA, falu Köz.-Szolnok m.; helyr. —*Dobá-ra, —n, —ról.*

NAGY-DOBSZA, falu Somogy m.; helyr. —*Dobszá-n, —ra, —ról.*

NAGYDRÁGA, (nagy-drága) ösz. mn. Nagyon v. igen drága. Régies.

„Mert nagydrága kincset most te nálad én hagyok."

Házasok éneke. (Erdélyi J. gyüjt.).

NAGY-ÉCS, falu és hegy Győr m. helyr. —*Écsén, —re, —ről.*

NAGYÉHETŐ, (nagy-éhető) ösz. mn. és fn. Ki igen sokat eszik, vagy képes enni, nagy-bélü. A népmesének *nagyehető hőse* egész ökröt megeszik.

NAGYÉHETŐSÉG, (nagy-éhetőség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki igen sokat képes enni.

NAGY-EKEMEZŐ, erdélyi falu Szeben sz.; helyr. —*Ekemező-re, —n, —ről.*

NAGY-EMŐKE, falu Nyitra m.; helyr. —*Emőké-n, —re, —ről.*

NAGY-ENDRÉD, falu Bars m.; helyr. —*Endréd-én, —re, —ről.*

NAGY-ENYED, erdélyi város A.-Fehér m. helyr. —*Enyed-re, —én, —ről.*

NAGYÉRDEMŰ v. —ÉRDEMÜ, (nagy-érdemű) ösz. mn. Nagy érdemet szerzett, ki sok jutalomra méltó dolgot vitt véghez, nagytiszteletü. Használ. tatik tiszteletczímül is: *Nagyérdemü férfi, hazafi!*

NAGY-ERCSE, erdélyi falu Kolos m.; helyr. —*Ercsé-re, —n, —ről.*

NAGY-ERDŐ, puszta Pozsony m.; helyr. *Nagy-Erdö-n, —re, —ről.*

NAGY-ERNYE, erdélyi falu Maros sz.; helyr. —*Ernyé-re, —én, —ről.*

NAGYERŐSEN, (nagy-erősen) ösz. ih. Igen nagyon. Régies.

„Futnak nagyerősen törökek az hegyre."

Temesvári István 1569-ben. (Thaly K. gyüjt.).

NAGY-ESKÜLLŐ, erdélyi falu Doboka m.; helyr. —*Eskülló-re, —n, —ről.*

NAGY-ESZTERGÁR, falu Veszprém megyében; helyr. —*Esztergár-on, —ra, —ról.*

NAGYESZŰ, v. —ESZÜ, (nagy-eszü) ösz. mn. Kitünő észtehetséggel biró; kinek a dolgokról nagyszerü fogalmai és leleményei vannak. *Nagyeszü csillagász, bölcselő, természettudós.*

NAGYÉTŰ v. —ÉTÜ, (nagy-étü) l. NAGYEHETŐ.

NAGY-ÉTS, l. NAGYÉCS.

NAGYFALU, mváros Árva, faluk Baranya, Hont, Kraszna, Nógrád, Nyitra, Szabolcs, Temes, Vas m., erdélyi falu Besztercze vid.; helyr. —*falúba, —ban, —ból.*

NAGYFARÚ v. —FARU, (nagy-farú) ösz. mn. Mondják emberről, s némely négylábu állatokról, ha kitünőleg nagy faruk van. *Nagyfarú menyecske.* Tájdivatosan: *duczifaros. Nagyfarú paripa.*

NAGYFEJEDELÉM, (nagy-fejedelém) ösz. fn. Czim, melylyel némely uralkodó fejedelmek birtak, vagy birnak, különböztetésül az egyszerü fejedelem czimétől. *Erdélyország nagyfejedelme.* Hajdan az orosz czárok is nagyfejedelmi czimmel éltek; jelennen így nevezik a trónörökös.

NAGYFEJEDELÉMSÉG, (nagy-fejedelémség) ösz. fn. 1) Tartomány, ország, melynek uralkodója nagyfejedelmi czímet visel. 2) Nagyfejedelmi föméltóság.

NAGYFEJEDELMI, (nagy-fejedelmi) ösz. mn. Magyfejedelmet illető, arra vonatkozó. *Nagyfejedelmi méltóság, jogok.*

NAGYFEJŰ, v. —FEJÜ (nagy-fejü) ösz. mn. Kinek, illetőleg minek aránylag vagy rendkivül nagy feje van, gúnyosan (emberről szólva) hájfejü, tőkefejü, csikófejü, buksi.

NAGY-FENTŐS, falu Kővár vidékében; helyr. —*Fentős-ön, —re, —ről.*

NAGYFENNYEN, (nagy-fennyen) ösz. ih. Igen fenhéjazva.

NAGYFIGEKAKTUS, l. NAGYFÜGEKAKTUS.

NAGYFOGÚ v. —FOGU, (nagy-fogu) ösz. mn. 1) Mondják emberről, vagy más állatról, ha fogaik kitünőleg nagyok. 2) Átv. ért. *nagyfogú gerebye, fésü, villa, vasborona* stb. V. ö. FOG, (3).

NAGY-FOLKMÁR, falu Szepes m.; helyr. —*Folkmár-on, —ra, —ról.*

NAGY-FÖDÉMES, falu Pozsony m.; helyr. —*Födémes-én, —re, —ről.*

NAGYFŰ, (nagy-fü) ösz. fn. l. NADRAGULYA.

NAGYFÜGEKAKTUS, (nagy-füge-kaktus) ösz. fn. Növényfaj a kaktusok azon neméből, melynek egy-

másból nőtt húsos levelei minden szár nélküliek. (Cactus ficus indica). A kisfügekaktustól abban különbözik, hogy levelei merőn állanak, nagyobbak, s a bokros fúlánkok közől kemény tövis is nő ki.

NAGYFÜLŰ, v. —FÜLÜ, (nagy-fülű) ösz. mn. Akinek, illetőleg aminek nagy fülei vannak. *Nagyfülü csacsi. Nagyfülü korsó, gomb, kapocs.*

NAGY-GALAMBFALVA, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. *—falvá-ra, —n, —ról.*

NAGYGYAL, (nagy-val) ih. Éltek vele a régiek a mai *sokkal* helyett. Pl. Münch. cod. Luk. 18. „Nagygyal inkább kajáltának" (multo magis clamabant). A Nádorcodexben: *Nagygyal kisebb, nagygyal inkább, erősb* stb. A Debreczeni Legendáskönyvben: *Nagyval előtte, nagyval több, nagyval inkább* stb. V. ö. NÁJ.

NAGYGYALÚ v. —GYALU, (nagy-gyalú) ösz. fn. Erősebbféle gyaluszerszám a kádároknál, asztalosoknál stb., melylyel vastagabb forgácsokat hasítanak.

NAGY-GYŐR, sz. k. város, ilynevü megyében; közönségesen csak egyszerüen *Győr* a neve; helyr. *— Győr-be*, v. (régiesen, mi ott ma is divatos) *—ré* (= —vé), *—ben* v. *—ött, —ből.*

NAGYGYŰLÉS, (nagy-gyülés) ösz. fn. Gyülés, melybe fontosabb tárgyak elintézése végett minden tag meg szokott hivatni. *A Magyar Tudományos Akadémia évi nagygyülései.*

NAGYHALOM, puszta Fehér m.; helyr. *—halom-ra, —ról, halm-on.*

NAGYHASÚ v. —HASU, (nagy-hasú) ösz. mn. 1) Kövér, hájas, hizott, poczokos hasú. 2) Mondják általán minden növényről, ha magzatot, illetőleg vemhet visel. *Nagyhasú menyecske. Nagyhasú kabala.* 3) Átv. ért. nagyöblü. *Nagyhasú korsó, kancsó.*

NAGYHATALMASSÁG, (nagy-hatalmasság) ösz. fn. Ki az európai államok sorába fő vagy első helyet foglal el. *Az öt nagyhatalmasság*, ú. m. ángol, franczia, osztrák, orosz és porosz.

NAGYHATALMASSÁGÚ v. —HATALMASSÁGU, (nagy-hatalmasságú) ösz. mn. Kinek hatalma van nagy dolgokat tenni; sokak fölött uralkodó, parancsoló. *Nagyhatalmasságu fejedelem.*

NAGYHATALMÚ v. —HATALMU, l. NAGYHATALMASSÁGU.

NAGYHATALOM, l. NAGYHATALMASSÁG.

NAGYHATÚ, (nagy-hatú) ösz. mn. Mondják emberről, ki szájjal sokat tesz, ki nagy garral van.

NAGYHEGYKÉN, (nagy-hegykén) ösz. ih. Igen v. nagyon hegykén. V. ö. NAGY, (2).

NAGYHERCZEG, (nagy-herczeg) ösz. fn. Viselik e czímet némely európai, nevezetesen német birodalmi uralkodók, kik fejedelmi rangsorozatra nézve a királyok után állanak, milyenek a bádeni nagyherczeg, hesszeni, mecklenburg-streliczi nagyherczegek stb. V. ö. HERCZEG, FŐHERCZEG.

NAGYHERCZEGI, (nagy-herczegi) ösz. mn. Nagyherczeget illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Nagyherczegi méltóság. Nagyherczegi udvar.* V. ö. NAGYHERCZEG.

NAGYHERCZEGSÉG, (nagy-herczegség) ösz. fn. Tartomány, melynek uralkodója nagyherczegi czímet visel. *Bádeni nagyherczegség.*

NAGYHÉT, (nagy-két) ösz. fn. A keresztény évben azon hét, mely virágvasárnaptól bezárólag nagyszombatig tart, s melyet a hivek mint Idvezítőnk szenvedésének és halálának emlékidejét különös áhitattal szentelnek meg. Ennek egyes napjai hétfőtől kezdve szintén fölveszik a *nagy* jelzőt: *nagyhétfő, nagykedd, nagyszerda* stb.

NAGYHÉTFŐ, (nagy-hét-fő) ösz. fn. A nagyhétben eső hétfő, mely közvetlenül a virágvasárnapot követi.

NAGYHÉTI, (nagy-héti) ösz. mn. Nagyhetet illető, arra vonatkozó. *Nagyhéti imádságok, elmélkedések.*

NAGYHIRŰ v. —HIRÜ, (nagy-hírű) ösz. mn. Kinek nevét, illetőleg tetteit sokfelé emlegetik, hirdetik. Rendesen ‚dicséretes' értelemben vétetik. *Nagyhirü tudósok, művészek.* Alkalmaztatik tettekre is. *Nagyhirü ütközet, győzedelem.*

NAGYHORGONY, (nagy-horgony) l. VÉSZHORGONY.

NAGY-IDA, mváros Abaúj, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *—Idá-ra, —n, —ról.*

NAGYIDŐ, (nagy-idő) ösz. fn. Kései idő.

NAGYIHATÓ, (nagy-iható) ösz. mn. és fn. Ki igen sokat iszik, vagy képes inni; keményebben szólva: *iszákos, részeges, bortömlő* stb. A népmesében oly mesei hős, ki egy nagy hordó bort egy hujjában megiszik. Ilyen egyik személye a „Napos holdas lovak" czimü népmesének.

NAGY-IKLÁND, erdélyi falu Maros sz.; helyr. *—Iklánd-ra, —on, —ról.*

NAGY-IKLÓD, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *—Iklód-ra, —on, —ról.*

NAGY-ILONDA, erdélyi falu B.-Szolnok m.; helyr. *—Ilondá-ra, —n, —ról.*

NAGY-ILVA, erdélyi falu Beszterczevid.; helyr. *—Ilvá-ra, —n, —ról.*

NAGYÍT, NAGYIT, (nagy-ít) áth. m. *nagyított*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Valaminek kiterjedését neveli. *Házát, kertét, szőlejét nagyítja.* 2) Akármiféle számot, mennyiséget szaporít. *Nagyítja cselédeinek bérét.* Ez értelmekben rendesen *nagyobbít* használtatik. 3) Valamit tulságos mértékünek, sokaságunak állít. *Nagyítani a kárt. Nagyítva adni elé valamit. A hazug, a kérkedékeny emberek szeretik a dolgot nagyítani.* 4) Mondják bizonyos látszerekről, melyek a tárgyakat tetemesb alakban tüntetik elé. *Ez a szemüveg nagyít.*

NAGYÍTÁS, NAGYITÁS, (nagy-ít-ás) fn. tt. *nagyítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Tettleges kiterjesztése valaminek, hogy téresebb helyet foglal-

jon el. 2) Képzelt, szóval való sokasítás, a dolognak mértéken túli eléadása. *Beszélte, hogy egyszerre tizenkét farkas támadta meg őt: ez nagyítás.* A nagyítás fogalma alá tartoznak némileg a *hasudás*, és *fillentés*.

NAGYÍTÓ, NAGYITÓ, (nagy-ít-ó) mn. és fn. tt. *nagyító-t.* 1) Aki valamit vagy tettel, és terjedelmileg, vagy szóval nagyít. Különösen 2) látszer, mely a tárgyakat tetemesb alakuaknak, terjedelmüeknek festi. *Nagyító szemüveg, nagyító látcső.*

NAGYÍTÓ CSŐ v. NAGYITÓ LÁTCSŐ, lásd: NAGYÍTÓ, 2).

NAGYÍTÓLENCSE, (nagyító-lencse) ösz. fn. A látszerekben azon lencsenevü üveg, mely a tárgyakat tetemesb alakban tünteti a szemek elé.

NAGYÍTÓMÉRŐ, (nagyító-mérő) ösz. fn. Eszköz, mely által a nagyítóüveggel kimért nagyságot, vagyis terjedelmet meghatározzák. (Auxometrum).

NAGYÍTÓSZÁM, (nagyító-szám) ösz. fn. Azon szám, mely megmutatja, hányszor látszik nagyobbnak a látszög, a távcsőnek nagyítóüvege által, mint ha csupán szabad szemmel nézzük.

NAGYÍTOTT, (nagy-ít-ott) mn. tt. *nagyított-at.* Széles ért. amit nagygyá tettek. Különösen átv. ért. túlzott, valóságnál több, terjedelmesebb, tetemesebb. *Nagyított ára valaminek. Nagyított kár, nagyított elbeszélése valamely eseménynek. Nagyított győzelem, veszteség.*

NAGYÍTÓÜVEG, (nagyító-üveg) ösz. fn. Üveglencsével fölszerelt látcső, vagy csupán üvegből készített szer, mely a tárgyakat nagyítja. V. ö. GÓRCSŐ.

NAGYIVÓ, (nagy-ivó) ösz. fn. Ki sokat iszik; keményebb kifejezéssel: *iszákos, részeges.*

NAGYIZOM, (nagy-izom) ösz. fn. A lovaknál a hátulsó lábczomboknak kidudorodó része, mely a has felé nyúlik, máskép: *ló egere.*

NAGYJÁBAN, (nagy-j-a-ban) ih. Csak nagyobb vagy főbb vonásokban; anyagi tárgyakról értve: nagyobb darabokban, nagyobb részekben.

NAGYJÁBÓL, (nagy-j-a-ból), l. NAGY alatt.

NAGYJÁN, (nagy-j-a-an) l. NAGY alatt.

NAGYJÁRA, (nagy-j-a-ara) ih. L. NAGYRÉSZINT. Máskép: *jobbára.*

NAGYJÓ, (nagy-jó) ösz. mn. Igen vagy nagyon jó. Régies.

„Adj hosszú életet, nagyjó egészséget.“
Thaly K. gyüjt.

NAGY-KADÁCS, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. —*Kadács-ra, —on, —ról.*

NAGY-KAJÁN, erdélyi falu B.-Szolnok m.; —*Kaján-ba, —ban, —ból.*

NAGYKALAPÁCS, (nagy-kalapács) ösz. fn. Nagyobbszerü kalapács, melyet két kézzel fogva használnak, pőröly.

NAGY-KALOTA, erdélyi falu Kolos m.; helyr. —*Kalotá-ra, —n, —ról.*

NAGY-KAPUS, erdélyi faluk Kolos m. és Meggyes sz.; helyr. —*Kapus-ra, —on, —ról.*

NAGYKEDD, (nagy-kedd) ösz. fn. Azon kedd, mely virágvasárnap utáni hétben, azaz, nagyhétben esik. Szóbeli ellentéte: *kiskedd*; de mivel ilynevü nap soha sincsen, innen tréfás népnyelven am. sohanapja. *Holnapután, kiskedden, borjuvágó pénteken*, am. sohanapján.

NAGY-KEDE, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. —*Kedé-re, —n, —ről.*

NAGYKEGYELMESSÉGŰ v. —KEGYELMŰ, (nagy-kegyelmességű v. —kegyelmű) ösz. mn. Herczegi házból valók címe. *Nagykegyelmességű herczeg*, röviden: *nagykegyelmességed*; többek irányában: *nagykegyelmességtek.* Máskép: *főméltóságu.*

NAGYKEGYETLENÜL, (nagy-kegyetlenül) ösz. ih. Nagyon v. igen kegyetlenül. Régies.

„Mely nagykegyetlenül ők hurczoltattanak.“
Nagy-Kunság romlásáról 1698-ban. (Thaly K. gyüjt.).

NAGY-KEND, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. —*Kend-re, —én, —ről.*

NAGYKERESKÉDÉS, (nagy-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melyben az árukat csak nagyban, ú. m. hordó-, darab-, vég-, mázsaszámra stb. adják, nem pedig itczével, röffel, fonttal stb. mérik.

NAGYKERESKÉDŐ, (nagy-kereskédő) ösz. fn. Kereskedő, ki áruit csak nagyban adja; pl. ki a borokat akókkal, a szöveteket végszámra stb. árulja és adja.

NAGYKERESKÉDŐI, (nagy-kereskédői) ösz. mn. Nagykereskedőt vagy kereskedőket illető, arra vagy azokra vonatkozó. *Nagykereskedői testület.*

NAGYKÉRÉSZT, (nagy-kéreszt) ösz. fn. Széles ért. aránylag hosszu, magas, tetemes terjedelmü kereszt, pl. kőből, fából, vagy festve. Különösen, mint lovagrendi diszjel, mely a maga nemében legkitünőbb rangra mutat, s melynek birtokosi legott a rend nagymestere után következnek. A nagykeresztен kivül szokott lenni *közép* és *kiskereszt.*

NAGYKÉRÉSZTÉS, (nagy-kéresztés) ösz. mn. Kit valamely lovagrendnek nagykeresztje diszesít. *Szent István apostoli király rendének nagykeresztes vitéze.*

NAGYKOR, (nagy-kor) ösz. fn. Azon életkor, midőn valaki a szülei vagy gondnoki hatalom alól törvény szerént már föl van mentve, ú. m. a magyar törvények szerént a férfiszemélyek 24 évet, a nőszemély pedig 16 évet meghaladva; azonban az utóbbiak, ha még férjhez nem mentek, tovább is gyámság alatt szoktak hagyatni. Máskép: *teljeskor.*

NAGYKÓRSÁG, (nagy-kórság) ösz. fn. L. NYAVALYATÖRÉS.

NAGYKORÚ, v. —KORU, (nagy-korú) ösz. mn. Ki azon kort érte el, melyben az illető ország törvényei szerént szülei vagy gondnoki hatalom alól törvény szerént fel van mentve. Máskép: *teljeskorú.* Ellentéte: *kiskorú.*

NAGYKORÚSÁG, v. —KORUSÁG, (nagykorúság) ösz. fn. Állapot, vagy tulajdonság, melynél fogva valaki a szülei vagy gondnoki hatalom alól felnőtt koránál fogva föl van mentve. Ellentéte: *kiskorúság.*

NAGYKORUSÁGI, (nagy-korusági) ösz. mn. Nagykoruságot illető, arra vonatkozó, nagykorúságban történt. *Nagykorusági engedély. Nagykorusági cselekvények, szerződések.*

NAGYKÖNNYEN, (nagy-könnyen) régies ösz. ih. Igen könnyen, minden nehézség nélkül. V. ö. NAGY, (2).

NAGYKÖVET, (nagy-követ) ösz. fn. Szoros ért. oly követ, kit valamely fejedelem, vagy álladalom rendkivüli fontos ügyben más fejedelemhez, vagy álladalomhoz küld, különböztetésül az *udvari követtől*, ki fejedelmét vagy országát más udvarnál rendesen és állandóan képviseli.

NAGYKÖVETI, (nagy-követi) ösz. mn. Nagykövetet illető, nagykövetre vonatkozó. *Nagykövetí állomás, hivatal, minőség.*

NAGY-KRISTOLCZ, erdélyi falu B.-Szolnok m.; helyr. —*Kristolcz-ra,* —*on,* —*ról.*

NAGYLAK, erdélyi falu A.-Fehér m.; helyr. —*lak-ra,* —*on,* —*ról.*

NAGYLELKŰ v. —LELKÜ, (nagy-lelkü) ösz. mn. Fölséges, nemes kedélyi tulajdonságokkal biró, pl. ki nemes, szent czélokért buzog, ki alacson boszuállásra nem vetemedik, ki az erényt ellenségében is becsüli és méltatja. Továbbá am. bátorszivü, az akadályoktól vissza nem rettenő. Ellentétei: *kislelkü, gyáva, pulyalelkü.*

NAGYLELKÜEN, (nagy-lelkűen), l. NAGYLELKÜLEG.

NAGYLELKÜLEG v. —LELKÜLEG, (nagylelkülleg) ösz. ih. Nagylelkü emberek módjára, nemes, fölséges érzelmeket és tetteket gyakorolva; továbbá, bátor szivvel, magát feláldozva.

NAGYLELKÜSÉG v. —LELKÜSÉG, (nagylelkűség) ösz. fn. Tulajdonság, melylyel az bir, kit nagylelkünek mondunk. V. ö. NAGYLELKÜ. Továbbá am. bátorszivüség. Ellentétei: *kislelkűség, gyávaság, pulyaság.*

NAGY-LÉVÁRD, mváros Pozsony m.; helyr. —*Lévárd-on,* —*ra,* —*ról.*

NAGYLEVELŰ v. —LEVELÜ, (nagy-levelü) ösz. mn. Legszélesb ért. minek a maga nemében nagy levelei vannak. *Nagylevelü káposzta, dohány. Nagylevelü könyv.*

NAGY-LÓZNA, erdélyi falu B.-Szolnok m.; helyr. —*Lózná-ra,* —*n,* —*ról.*

NAGY-LUDAS, erdélyi falu Szerdahely sz.; helyr. —*Ludas-ra,* —*on,* —*ról.*

NAGYMAGYAR, mváros Pozsony m.; helyr. —*magyar-ra,* —*on,* —*ról.*

NAGYMARIN, (nagy-marin) ösz. fn. Székely tájszólás szerént am. bizonyos mérges kelés az emberi testen. E szóban a *marin* talán öszvetett szó a csomót, dudorodást jelentő *mar* (mor) és *in* szókból, mintha volna: *csomós in.*

NAGY-MARTON, mváros Sopron m.; helyr. —*Marton-ba,* —*ban,* —*ból.*

NAGY-MÁRTON, falu Somogy m.; helyr. —*Márton-ba,* —*ban,* —*ból.*

NAGYMELLŰ v. —MELLÜ, (nagy-mellü) ösz. mn. Kinek aránylag nagy, széles, domború melle van. Különösen nőről szólva am. nagy emlőjü. *Nagymellü leány, menyecske.* V. ö. MELL.

NAGYMÉLTÓSÁG, (nagy-méltóság) ösz. fn. A cs. k. valóságos belső titkos tanácsosok czime. *Nagyméltóságod. Ő nagyméltósága.* Másképen: *Kegyelmességed, ő kegyelmessége.*

NAGYMÉLTÓSÁGÚ vagy —MÉLTÓSÁGU, (nagy-méltóságú) ösz. mn. Mint tiszteletczim megfelel az *exczellencziás* czimnek, s általán véve illeti a cs. kir. valóságos belső titkos tanácsosokat, és azon főrangu személyeket, kiknek hivatalával a titkos tanácsosi czim együtt szokott járni. Másképen mint czím: *kegyelmes.*

NAGYMÉRVŰ v. —MÉRVÜ, (nagy-mérvü) ösz. mn. A közönséges nagysági arányokat meghaladó. Közel áll hozzá értelemben a *nagyszerü.*

NAGYMESTER, (nagy-mester) ösz. fn. Általán valamely lovagrendnek főnöke. *A templomrend, a németrend nagymestere.* Népies nyelven jelent furfangos embert, ki hamar feltalálja magát, kin bizonyos dologban nehéz kifogni. *Nagymester ő kegyelme.*

NAGYMESSZE, (nagy-messze) ösz. mn. és ih. Igen messze.

NAGYMEZŐ, erdélyi falu B.-Szolnok m.; helyr. —*mező-re,* —*n,* —*ről.*

NAGY-MIHÁLY, faluk Borsod és Zemplén m.; helyr. —*Mihály-on,* —*ra,* —*ról.*

NAGYMIHASZNA, (nagy-mihaszna) ösz. mn. és fn. Népies nyelven nagyra felnőtt, de semmire nem használható, henye, tunya, csavargó, kamasz. *Már két nagymihaszna fia van. Nagymihaszna ember.*

NAGYMISE, (nagy-mise) ösz. fn. Több szertartásokkal járó, s több ideig tartó mise; különösen *közönséges énekes mise,* melynek némely imáit énekszóval zengi el a pap; *segédszemélyzettl mise,* melyben több papi személy működik; palóczos népnyelven: *fülstös mise, szoros mise.* Továbbá *püspöksüveges mise,* melyet püspöksüveges egyházi személy végez stb. Ellentéte: *kismise,* népiesen: *susogómise.* V. ö. MISE.

NAGYMON, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Nagymon-ba,* —*ban,* —*ból.*

NAGYMON-UJFALU, falu Köz.-Szolnok m.; helyr. —*Ujfalu-ba,* —*ban,* —*ból.*

NAGYMON-ÚJLAK, falu Köz.-Szolnok m.; helyr. —*Újlak-on,* —*ra,* —*ról.*

NAGYNEHEZEN, (nagy-nehezen) ösz ih. Sok ügygyel-bajjal, sok vesződséggel, több akadály kö-

zött. *Nagynehezen czélunkat értük. Nagynehezen átvergődtek a vizen.*

NAGYNÉNE v. a közéletben: —NÉNI, (nagynéne v. —néni) ösz. fn. Női vérrokon, és pedig a) az édesatyának vagy édesanyának nőtestvére, innen *atyai nagynéne, anyai nagynéne.* b) Közéletben föntebbi ízben is, pl. a nagy, vagy öregatyának, és nagyanyának nőtestvére is, aki szabatosabban: *ősnéne*, sőt az ősatyának és ősanyának nőtestvére is (ősnagynéne) stb. Sokszor közbeszédben némi kedélyből bármely idősb nő *néne* v. *néni.*

NAGYNEVŰ v. —NEVÜ (nagy-nevű) ösz. mn. Átv. ért. híres, kinek nevét, mint jeles emberét, mindenfelé emlegetik, magasztalják.

NAGYNYAKÚ v. —NYAKU, (nagy-nyakú) ösz. mn. Aránylag hosszú nyakú. *Nagynyakú ló, gunár.* Átv. ért. *nagynyakú korsó, palaczk* stb. V. ö. NYAK.

NAGYNYELVŰ v. —NYELVÜ, (nagy-nyelvű) ösz. mn. Tulajd. ért. aránylag nagy anyagi nyelvvel ellátott, különösen vastag nyelvű. Átv. szokott jelentéssel am. sokat beszélő; nevezetesen: másokat rágalmazó, megszóló; mindenbe kottyanó.

NAGYNYOLCZAD, (nagy-nyolczad) ösz. mn. Papirra, nevezetesen irományokra, s nyomtatványokra vonatkozva am. nagy alakú ivnek nyolczad réte. *Nagynyolczad rétü papirra irni valamit. Nagynyolczad rétü kiadás.*

NAGY-NYUJTÓD, erdélyi falu Kézdi sz.; helyr. —*Nyujtód-ra*, —*on*, —*ról.*

NAGY-NYÚL, faluk Győr m.; helyr. —*Nyúl-on*, —*ra*, —*ról.*

NAGY-NYÚLAS, erdélyi falu Kolos m.; helyr. —*Nyúlas-ra*, —*on*, —*ról.*

NAGYOBB, (nagy-obb). Másodfok a *nagy* melléknévből; tt. *nagyobbat.* Dunán túl némely vidéki kiejtéssel, *naobb.* Kicsinyezve: *nagyobbacska*, pl. „Jobb a kutya, mint a macska, mert a kutya nagyobbacska.“ (Km.). Megjegyzésre méltó azon sajátsága, mely szerént némely igék is származnak belőle, mint *nagyobbít, nagyobbúl, nagyobbodik*, mely tulajdonsággal a *kisebb, jobb, roszabb, kevesb* és *öregb* szókon kivül mások nem igen birnak, ámbár nyelvhasonlat szerént birhatnának, pl. miért nem volnának jók ezek is: *szebbít* (nem egészen szokatlan), *magasbít, vörösbít, tökéletesbít* stb.? A *nagyobb* több öszvehasonlító mondatban divatozik, mint: *Nagyobb a fülstje, mint a pecsenyéje. Nagyobb hire volna annak. Nagyobb az annál, hogy* stb. *Nagyobb a szerencséje, mint az esze. Nagyobb a hire, mint a valósága. Nagyobb részint*, azaz, az egészből vagy teljes mennyiségből a többséget véve.

NAGYOBBADÁN, (nagy-obb-ad-án) l. NAGYOBBÁRA.

NAGYOBBAN, (nagy-obb-an) ih. A régiek ‚inkább‘ (régiesen: jonkább) értelemben is használták. „De ha még ennél nagyobban vétközött volna ellened.“ Nádor-codex. „Aki nem akarja megtanúlni és tennie a jókat, nagyobban mutattatik pogánnak lenni, honnemmint keresztyénnek.“ Debreczeni Legendáskönyv. *Legnagyobban* = leginkább, legjobban. „Legi nagyobban amiben tudok szolgálnom.“ (Levél 1558-ból. Szalay Á. 40 0 m. l.).

NAGYOBBÁRA, (nagy-obb-a-ra) ih. Nagyobb részt, keveset kivéve, kis hiával. *Ismerőseim nagyobbára eltávoztak. Nagyobbára már vége az aratásnak.* Megegyezik vele *jobbára* v. *jobbadán.*

NAGYOBB CSERLEVELÜ FŰ, l. NAGY SARLÓSFŰ.

NAGYOBBÍT, NAGYOBBIT, (nagy-obb-ít) áth. m. *nagyobbít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani.* Nagyobbá tesz valamit. *A házat egy emelettel, a kertet néhány négyszög öllel nagyobbítani. A cselédek bérét, a tisztek díját nagyobbítani. A bajt, kárt, veszélyt nagyobbítani.* V. ö. NAGY, NAGYOBB.

NAGYOBBÍTÁS, NAGYOBBITÁS, (nagy-obbít-ás) fn. tt. *nagyobbítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Cselekvés, midőn nagyobbítnak valamit. V. ö. NAGYOBBÍT.

NAGYOBBODÁS, (nagy-obb-od-ás) fn. tt. *nagyobbodás-t*, tb. —*ok.* harm. szr. —*a.* Állapotváltozás, midőn valaminek terjedelmi, számbeli, vagy létegi stb. mennyisége növekedik.

NAGYOBBODIK, (nagy-obb-od-ik) k. m. *nagyobbod-tam*, —*tál*, —*ott.* Mintegy belső erejénél fogva nagyobbra növekedik, szaporodik, sokasodik. *A fák évről évre nagyobbodnak. A szegények száma mindegyre nagyobbodik. Jövedelme nagyobbodik.* V. ö. NAGYOBB.

NAGYOBBÚL, (nagy-obb-úl) önh. m. *nagyobbúlt.* L. NAGYOBBODIK.

NAGY-ÓCS, falu Zaránd m.; helyr. —*Ócs-on*, —*ra*, —*ról.*

NAGYOCSKA, (nagy-ocs-ka) kics. mn. tt. *nagyocskát.* Ami kelletinél valamivel nagyobb, a maga nemében nem oly kicsin, mint a többi. *Ez a szeg nagyocska, el kell belőle ráspolni, faragni. A gyümölcsből kiválogatni a nagyocskákat.* Egyébiránt hasonlításkor *nagyobbacska* divatozik. *Nálunk a szőlőszemek valamivel nagyobbacskák, mint nálatok.*

NAGYOD, falu Bars m.; helyr. —*Nagyod-ra*, —*on*, —*ról.*

NAGY-OKLOS, erdélyi faluk Hunyad és Torda m.; helyr. —*Oklos-ra*, —*on*, —*ról.*

NAGYOL, (nagy-ol) áth. m. *naggolt.* 1) Valamit nagy darabokra oszt, vág, hasít. *Nagyolni az erdőben levágott fát.* Továbbá 2) valamit nagyjából kifarag, pl. midőn az ácsok a fenyőszál felső rétegeit lehasogatják. 3) Valamit nagynak tart; ellentéte: *kicsinyel.* Némelyek a gyakran hallható kiejtést követve itt két *ll*-vel irják, midőn *nagyon-ol*-ból vagy *nagy-vall*-ból származottnak tekinthető. Ha két *ll*-vel

irjuk vagy mondjuk, akkor a múlt *nagyoll-ott*, htn. *—ani*. Azonban ez értelemben valamint a *kicsinyel*, és *kevesel*, midőn ragoztatnak, kivethetik a segédhangzót, hasonlóan a ‚nagyol' is, pl. *nagylom, nagylod, nagylottam, nagylottad, nagylani*, némi különböztetésül az első értelemben vett *nagyol*-tól, miszerént így szólnánk és irnánk szabatosabban: *nagyolom a fát*, nagy darabokra hasítom; *nagylom ezen dorongot botnak*, azaz úgy tartom, hogy ezen dorong botnak nagy.

NAGY-OLÁHFALU, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. *—Oláhfalu-ba, —ban, —ból.*

NAGYOLL, l. NAGYOL, 3).

NAGYOLTÁR, (nagy-oltár) ösz. fn. A római katholikusok templomaiban a főoltár, vagy öregoltár, az úgynevezett szenthelyen, mely rendesen a többieknél magasabb, ékesebb, melynek hajlékában (tabernaculum) a szentséget őrzik, s melynél a nagymiséket tartják; a többi *kisoltár* v. *mellékoltár*.

NAGYOLVASOTTSÁG, (nagy-olvasottság) ösz. fn. Az irodalmi müvek ismerésében nagy jártasság, melyet valaki az illető müvek olvasásával szerzett.

NAGYOLVASOTTSÁGU, (nagy-olvasottságu) ösz. fn. Ki igen sok irodalmi müvet olvasott.

NAGYON, (nagy-on) ih. Nagy mértékben, igen, fölötte tulságosan. *Nagyon szép. Nagyon csunya. Nagyon magas ház, templom, torony. Nagyon szomorú, haragos, beteg. Nagyon lármázni, nevetni, sirni. Nagyon sietni, futni, nyargalni.* Fölvesz maga mellé más határozót is. *Nagyon hamar végezni valamit. Nagyon jól viselni magát. Nagyon okosan beszél. Nagyon korán kelni.* Az ily kifejezésekben, *nagyon kicsin, nagyon kevés, nagyon rövid, nagyon alacson*, szóbeli ellentét látszik lenni, egyébiránt ezeknek ily értelmök van: kelletinél kisebb, kevesebb, rövidebb stb.

NAGYORRÚ v. —ORRU, (nagy-orrú) ösz. mn. Kinek, illetőleg minek, aránylag nagy orra van. Köznépies gúnynyelven: *tülökorrú, uborkaorrú*.

NAGYOSKODIK, (nagy-os-kod-ik) k. m. *nagyoskod-tam, —tál, —ott*. Magát hányja-veti, nagyobbnak akar látszani mint a milyen valósággal, nagyoz.

NAGY-OSZTRÓ, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *—Osztró-ra, —n, —ról.*

NAGYOTHALLÁS, (nagyot-hallás) ösz. fn. Állapot, midőn valaki nehezen hall, midőn nagyobb hangon kell vele szólani; túl a Dunán némely tájakon: *lámpértosság*. V. ö. SIKETSÉG.

NAGYOTHALLÓ, (nagyot-halló) ösz. mn. Ki csak úgy hall, ha magas, erős hangon szólnak hozzá, siketecske. Túl a Dunán néhutt: *lámpértos*.

NAGY-ÓTS, l. NAGY-ÓCS.

NAGYOZ, (nagy-oz) áth. és önh. m. *nagyoztam* v. *nagyzottam, —tál* v. *nagyzottál, —ott* v. *nagyzott*, htn. *—ni*, v. *nagyzani*, par. *—s*. 1) Nagy mértékben, nagy darabokban szab, oszt, taglal valamit; szokottabban l. NAGYOL 1). 2) L. NAGYÍT. 3) L. NAGYOSKODIK.

NAGYOZÁS, (nagy-oz-ás) fn. tt. *nagyozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn nagyoznak valamit; vagy midőn valaki nagyoz. V. ö. NAGYOZ.

NAGY-ÖLBŐ, falu Vas m.; helyr. *—Ölbö-n, —re, —ről.*

NAGY-ÖLVED, falu Esztergom m.; helyr. *—Ölved-re, —én, —ről.*

NAGYŐR, (nagy-őr) ösz. fn. Katonai főőrhely.

NAGY-PACZAL, falu Köz.-Szolnok m.; helyr. *—Paczal-ba, —ban, —ból.*

NAGYPATAK, faluk Bihar m.; helyr. *—patak-ra, —on, —ról.*

NAGYPÉNTEK, (nagy-péntek) ösz. fn. A keresztény évben azon péntek, mely nagyhétben esik, melyen Idvezítőnk keresztre feszítésének és halálának emlékezetét, mint általános gyásznapot, különös szertartások által szentelik meg a hivek. *Nagypénteken böjtölni, s Krisztus koporsóját látogatni.*

NAGYPÉNTEKI, (nagy-pénteki) ösz. mn. Nagypénteken, mint Idvezítőnk halálának emlékezete napján történő, azt illető, arra vonatkozó. *Nagypénteki áitatosság, szentbeszéd, szertartások. Nagypénteki böjt.*

NAGY-PESTÉNY, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *—Pestény-be, —ben, —ből.*

NAGY-PETRI, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *—Petri-be, —ben, —ből.*

NAGY-POJÁNA, falu Zaránd m.; helyr. *—Pojáná-ra, —n, —ról.*

NAGYPRÉPOST, (nagy-prépost) ösz. fn. Valamely székesegyházi káptalan főnöke, ki után az olvasó, éneklő, és őrkanonokok következnek. *Esztergami, kalocsai, egri érseki káptalanok nagyprépostjai. Váczi, győri nagyprépostok.* V. ö. PRÉPOST.

NAGYPRÉPOSTSÁG, (nagy-prépostság) ösz. fn. 1) Nagyprépositi rang. 2) A nagyprépostnak egyházi javadalma.

NAGYRA, (nagy-ra) ih. Erkölcsi átv. ért. bizonyos becsmértéket, némileg fenhéjazást jelent. *Nagyra becsülni valamit. Nagyra tartani magát. Nayyra mondani a csekély dolgot. Nagyra vágyni. Nagyra törni. Nagyra van vele, hogy jutalmat kapott*, azaz dicsekszik, kevélykedik benne. *Nagyra lát*, am. fenhéjáz, magasra tart igényt. V. ö. NAGY.

NAGYRALÁTÁS, (nagyra-látás) ösz. fn. Fennhéjázás, önmagának mások fölött többrebecsülése mint illik.

NAGYRALÁTÓ, (nagyra-látó) ösz. mn. *és* fn. Fennhéjázó.

NAGY-RÁPOLT, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *—Rápolt-ra, —on, —ról.*

NAGYRATERMETT, (nagyra-termett) ösz. mn. Oly lelki tehetséggel megáldott, mely által a közönségesnél nagyobb polczra juthat, vagy nagy dolgokat vihet véghez.

NAGYRATERMETTSÉG, (nagyra-termettség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki nagyratermettnek tekinthető.

NAGYRATÖRŐ, (nagyra-törő) ösz. mn. Kinek vágyai nagy, jeles dolgok után sóvárognak, s ki azokat elérni iparkodik.

NAGYRAVÁGY, (nagyra-vágy) ösz. fn. Lásd : NAGYRAVÁGYÁS.

„Van a léleknek egy erős szava,
A nagyravágy."

Az ember tragoediája. (Madách I.).

NAGYRAVÁGYÁS, (nagyra-vágyás) ösz. fn. A túlzott, s ennél fogva hibás becsületkeresésnek neme, melynél fogva valaki főleg azon van, hogy mások között és fölött holmi külső előnyökkel birjon, pl. hogy rangra, *méltóságra jusson* stb. Minthogy gyakran az ily czélt becstelen utakon, módokon szokták keresni: innen különböztetés okáért a nagyravágyást bal értelemben veszszük; ellenben, ha valaki nemes eszközökkel, és érdem által iparkodik fölemelkedni, azt *nagyratörés*-nek nevezzük.

NAGYRAVÁGYÓ, (nagyra-vágyó) ösz. mn. Mondjuk emberről, kit a dicsvágy nyugtalanít, rang, méltóság stb. elérésére ösztönöz. „Nagyravágyó emberek a magas czélt, melyet maguknak kitűztek, sokszor csak azért nem érik el, mert apró hiúságuknak ellent állni nem tudtak." (B. Eötvös J.).

NAGY-REBRA, erdélyi falu Besztercze vid.; helyr. —*Rebrá-ra*, —*n*, —*ról*.

NAGYREMÉNYSÉGŰ v. —REMÉNYSÉGŰ, (nagy-reménységű) ösz. mn. 1) Aki jelennen több jeleit adja annak, hogy egykor derék, jeles férfiú, vagy nő válik belőle. *Nagyreménységű fiai és leányai e hazának!* Ez értelemben tehát szenvedőleg vétetik, s am. kiről másoknak van nagy reménységök. 2) Cselekvőleg véve, am. kinek magára nézve nagy reménysége van valamihez.

NAGYREMÉNYŰ v. —REMÉNYŰ, (nagy-reményű) ösz. mn. L. NAGYREMÉNYSÉGŰ.

NAGYRÉSZINT, (nagy-részint) ösz. ih. Bizonyos egészből, sokaságból keveset kivéve; csaknem mindnyájan; majd mind. *Bajtársaim nagyrészint elvesztek a háborúban. Az erdőt nagyrészint elpusztították.* Máskép : *nagyánt, nagyjára, jobbára.*

NAGYRIADAL v. —RIADÓ, (nagy-riadal v. -riadó) ösz. fn. Valamely hadi seregnek egészben megindulására vagy megütközésére hívó riadal.

NAGY-ROSKÁNY, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. —*Roskány-ba*, —*ban*, —*ból*.

NAGY-RUNK, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. —*Runk-ra*, —*on*, —*ról*.

NAGYSÁD, öszvehúzott szólítási czím, *nagyságod* helyett. A bevett társadalmi szokás szerént tulajdonképen a nagyobb rangban, különösen magasabb államhivatalban levőket, pl. fő- v. feltörvényszéki birákat, helytartósági, czimzetes királyi stb. tanácsosokat s ezek nejeit illeti, de a túlozni szerető udvariság megtiszteli vele a közép nemesi és polgári rendüeket, különösen az ilyen nőket is. Különböző a *méltóságod* czímtől, mely grófoknak és bárónak, államhivatalban pedig az udvari tanácsosi, elnöki, legfőbb törvényszéki s hasonló rangban levőknek szokott megadatni. Erdélyben kevesebb a *méltóságos* mint a *nagyságos* czím. V. ö. NAGYSÁG, 3).

NAGYSÁG, (nagy-ság) fn. tt. *nagyság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Helynek, vagy helyet foglaló valaminek terjedelmi tulajdonsága, melynél fogva nagynak mondatik. Minthogy pedig ezen tulajdonság aránylagos és viszonylagos, innen általán jelenti valaminek terjedelmi viszonyát másokhoz, vagy bizonyos mértékhez képest. *Meghatározni valamely térnek, városnak, falunak nagyságát. A testek nagyságáról mértanilag értekezni. E szobát nagysága miatt nehéz fűteni.* 2) Átv. ért. annyiféle jelentéssel bir, a hánynyal a *nagy*. V. ö. NAGY. *Szellemi, lelki nagyság. Számok nagysága. Melegnek, hidegnek nagysága. Érdem, jutalom nagysága. Királyi, fejedelmi nagyság.* „Csak azon hatalom, melyet az akarat tettei s meggyőződése akarata fölött gyakorol, képezi minden férfiú nagyságának való mérlegét." (B. Eötvös J.). A Tatrosi codexben ‚majestas' ‚nagyság' szóval fordíttatik, ami már Pesti Gábornál és Erdősinél : felség. 3) Mint szólítási tiszteletczím az egyes és többes számú második személyraggal : *nagyságod* (egy személyhez), *nagyságtok* (többekhez); magyarországi szokás szerént a *méltóságod* után áll, Erdélyben ellenkezőleg. (Az állítmány vagy mondomány ‚nagyságtok' mellett is csak egyes számban állhat, mit a régiek soha el nem hibáztak, pl. *azt mondja, úgy látja, úgy véli kegyelmetek*, és így : *méltóztassék nagyságtok, legyen kegyes nagyságtok, látta-e nagyságtok?* stb., valamint ‚házatok,' ‚könyvetek' is csak egyes birtok). Társadalmi nyelven magasbrangu, vagy előkelő urakat és hölgyeket illet. Szoros ért. mai szokás szerént nagyságosak a királyi tanácsosok, a latin *magnificus* értelmében, mint a feltörvényszéki birák, helytartósági tanácsosok stb. V. ö. NAGYSÁD. A régi hivatalos levelezésekben a vármegyék karai és rendei egymást e czímmel tisztelték : *nagyságtok, kegyelmetek*. Régebben csak a legfőbb ranguakat tisztelték a ‚nagyságos' czímmel, mint a nádort (levél 1560-ból Szalay Á. 400. m. l. — Győrmegye levele gr. Eszterházy Miklós nádorhoz, 1627-ből, Történelmi tár VIII. k.); az erdélyi vajdát (levél 1552-ből, Szalay Á.); az erdélyi fejedelmet (Magyar Nyelvemlékek III. köt., levél 1572-ik évből), az osztrák főherczeget is (ugyanott 1577. és 1578-diki levelek; azonban az alárendeltek ekkor már ‚felséges'-t is írtak, levél ugyanott 1577-ből); és néha a nagybirtokosokat (levelek 1572-ből. Régi m. Nyelvemlékek. III. k. 1551-ből. Szalay Á. 400. m. l. stb.). Másoknak általában, még az országbirájának is, azt írták : kegyelmed. A ‚méltóságos' czím a régieknél ismeretlen volt.

NAGYSÁGOD, (nagy-ság-od) l. NAGYSÁD, és v. ö. NAGYSÁG.

NAGYSÁGOL, (nagy-ság-ol) áth. m. *nagyságol-t.* Valakit nagyságos czímmel tisztel. *A királyi tanácsosokat, a főrangu hölgyeket nagyságolni.*

NAGYSÁGOS, (nagy-ság-os) mn. tt. *nagyságos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* A maga nemében fölötte nagy, fölséges, nagyszerü. *Nagyságos esme, gondolat.* Társadalmi nyelven tiszteletczím, mely szoros ért. csak magasabb rangu urakat és nejeiket, pl. királyi tanácsosokat, főtörvényszéki ülnököket v. birákat, helytartósági tanácsosokat, stb. illet. *Nagyságos ülnök úr!* V. ö. NAGYSÁD.

NAGYSÁGTAN, (nagy-ság-tan) l. MENNYISÉGTAN.

NAGYSÁGTOK, (nagy-ság-tok) l. NAGYSÁG, 3).

NAGYSÁGTUDOMÁNY, (nagyság-tudomány) ösz. fn. Elméleti és gyakorlati tudomány, mely a testek nagyságának tulajdonságait és mérési módját ismérteti; l. MENNYISÉGTUDOMÁNY.

NAGY-SAJÓ, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *—Sajó-ra, —n, —ról.*

NAGYSÁRFÜTEJ, (nagy-sár-fü-tej) ösz. fn. A fütejek neméből való növényfaj, melynek szára sugár, övig érő; ernyője négy águ, négy levélgalléros, azután két-két águ; kisgalléri két levelük, szívesek; levelei szálas láncsásak, ellenesek; gyümölcse szömörcsös, kippattanó. (Euphorbia lathyris). Népnyelven: *nagy* vagy *kerti sárfü, hasindító fü.*

NAGY SARLÓSFÜ, népies neve a ‚sarlós szigorálló' (veronica teucrium) nevü növénynek; máskép szintén köznépiesen: *nagyobb cserlevelü fü.*

NAGY-SÁRMÁS, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *—Sármás-ra, —on, —ról.*

NAGY-SEBES, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *—Sebes-re, —en, —ről.*

NAGY-SELLYK, erdélyi mváros Meggyes sz.; helyr. *—Sellyk-re, —en, —ről.*

NAGY-SENK, l. NAGY-SINK.

NAGYSIETVE, (nsgy-sietve) ösz. ih. Igen sietve, gyors léptekkel, szaporán sürgölődve. *Nagysietve eltávozott.*

NAGY-SINK, erdélyi szász szék; és mváros azon nevü székben; helyr. *—Sink-re, —en, —ről;* mint szék: *—Sink-be, —ben, —ből.*

NAGYSOK, (nagy-sok) ösz. mn. Igen sok. Régies.

„Nagysok nyereséggel hogy megrakodának,
Legottan nagybizvást visszafordulának."

Temesvári István 1569-ben. (Thali K. gyüjt.).

„Kiről neked jövendőre nagysokat szólok."
Házasok éneke.

NAGYSOKÁRA, (nagy-sokára) ösz. ih. Igen későn, másokat sokáig várakoztatva, nem pontosan a kellő időre; végre valahára.

NAGY-SÓLYMOS, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. *—Sólymos-ra, —on, —ról.*

NAGY-SOMKÚT, falu Kővár vid.; helyr. *—Somkút-ra, —on, —ról.*

NAGYSOR (nagy-sor) ösz. fn. Tájdivatosan am. a végzetsorban vagyis sorsban eléjövő nevezetesebb esemény, vagy eshetőség.

NAGYSZAGÚ v. —SZAGU, (nagy-szagú) ösz. mn. Minek v. kinek erős szaga van. *Nagyszagú virág, kenőcs. Nagyszagu pézsma. Némely nők és piperkőczök holmi illatszerektől nagyszaguak.*

NAGYSZÁJÚ v. —SZÁJU, (nagy-száju) ösz. mn. Tulajd. ért. kinek aránylag nagy, tertyedt szája van; köznépies gúnynyelven: *papucsszáju, málészáju, tátott száju.* Átv. ért. sokat és hányaveti módon beszélő, vagy nyelveskedő, különösen, ki köztanácskozásokban a fő szerepet maga magának követeli.

NAGYSZÁMÚ, v. —SZÁMU, (nagy-számu) ösz. mn. Számra nézve sok, nagy sereget képező. *Nagyszámu falusi nép gyült a városba. Nagyszámu tanuló ifjuság, katonaság.*

NAGY-SZEBEN, az erdélyi szászföld fővárosa; helyr. *—Szebenbe, —ben, —ből.*

NAGY-SZEDERJES, erdélyi falu Torda m.; helyr. *—Szederjes-re, —en, —ről.*

NAGY-SZEGH, (1), l. NÁDSZEG.

NAGY-SZEGH, (2), falu Közép-Szolnok m.; helyr. *—Szegh-re, —en, —ről.*

NAGY-SZÉMŰ v. —SZEMÜ, (nagy-szemű) ösz. mn. 1) Kinek, illetőleg minek aránylag nagy szeme van. *Nagyszemü nő. Nagyszemü paripa.* Egy szóval: *szemök*, mint *pofók, pirók, ajók.* Köznépies gúnynyelven: *gurgulaszemü.* Ilyenről azt is mondják, hogy kiülő szemei vannak. 2) Átv. ért. mondják holmi terménymagokról és gyümölcsökről. *Nagyszemü szilva, szőlő. Nagyszemü kukoricza, búza, árpa*; néhutt: *öreg szemü.* V. ö. SZÉM.

NAGYSZERDA, (nagy-szerda) ösz. fn. Nagyhétben eső szerdai nap. V. ö. NAGYHÉT.

NAGYSZERŰ v. —SZERÜ, (nagy-szerű) ösz. mn. A maga nemében kiválólag nagy, nagyságában kitünő, jeles, lélekemelő. *Nagyszerü változások. Nagyszerü ünnepély, pompa, zenemü.*

NAGYSZERŰEN v. —SZERÜEN, NAGYSZERŰLEG v. —SZERÜLEG, (nagy-szerűen vagy —szerűleg) ösz. ih. Nagyszerü módon. V. ö. NAGYSZERŰ.

NAGYSZERŰSÉG v. —SZERÜSÉG, (nagyszerűség) ösz. fn. Nagyszerű, nagyságában kitünő, lélekemelő tulajdonsága valaminek. V. ö. NAGYSZERŰ.

NAGYSZITA, (nagy-szita) ösz. fn. Nagyobb terjedelmü szita, melylyel pl. a sütni való lisztet tisztázzák. *Van itt minden: nagyszita, kisszita.* (Km.).

NAGYSZÍVŰ v. —SZIVÜ, (nagy-szívű) ösz. mn. Átv. ért. kinek szive, vagyis kedélye nagy, nemes érzelmeket táplál.

NAGYSZÍVŰSÉG v. —SZIVŰSÉG, (nagy-szivűség) ösz. fn. Kedélyi tulajdonság, melynél fogva valaki nemesebbféle érzelmeket tanusít.

NAGYSZOMBAT, (1), (nagy-szombat) ösz. fn. 1) A nagyhétnek utolsó napja, mely husvét napját közvetlenül megelőzi. *A római katholikusok templomaiban a nagycsütörtökön elnémított harangok nagyszombaton ismét megszólamlanak. Urunk feltámadásának emlékét nagyszombat estvéjen tartják.*

NAGY-SZOMBAT, (2), szabad kir. város Pozsony megyében; helr. —*Szombat-ba, —ban, —ból.*

NAGYSZOMBATI, (nagy-szombati) ösz. mn. 1) Nagyszombat nevü napra vonatkozó. *Nagyszombati ájtatossag, szertartások.* 2) Nagyszombat városába való, ahoz tartozó, azt illető stb. *Nagyszombati lakosok, tanodák, káptalan.*

NAGY-SZŐLLŐ v. —SZŐLŐ, (nagy-szőlő) ösz. fn. Malozsaszőlő; vagy más nagyszemü szőlő.

NAGY-SZŐLLŐS, v, —SZŐLŐS, mváros Ugocsa és falu Veszprém m.; erdélyi falu Segesvár sz.; helyr. —*Szőllős-re, —ön, —ről.*

NAGYSZÜLE, (nagy-szüle) ösz. fn. Köznév, melyen mind a nagyatyát, mind a nagyanyát egyaránt nevezik. *Atyja, anyja meghalt, s nagyszülei még élnek.*

NAGYTAGÚ v. —TAGU, (nagy-tagú) ösz. mn. Akinek aránylag nagy tagjai vannak, csontos, vállas, markos, tenyeres, talpas.

NAGY-TALMÁCS, erdélyi falu Szeben sz.; helyr. —*Talmács-ra, —on, —ról.*

NAGYTALPÚ v. —TALPU, (nagy-talpú) ösz. mn. Kinek, vagy minek aránylag véve, nagy talpa van. *Nagytalpú leány. Nagytalpu medve.* Átv. ért. *nagytalpú kerék, nagytalpú szánkó* stb. V. ö. TALP.

NAGYTAPASZTALÁSÚ v. —TAPASZTALÁSU, (nagy-tapasztalásu) ösz. mn. Ki maga sokat látott, hallott, sokon átment, átesett, sokfélében részt vett, működött, jót és roszat próbált. *Nagytapasztalásu birák, orvosok. Nagytapasztalási utas, katona.*

NAGYTEHETSÉGŰ, vagy —TEHETSÉGÜ, (nagy-tehetségű) ösz. mn. 1) Ki szellemi erejénél, tulajdonságainál fogva sokat képes tenni; nagyeszü; nagyműveltségü. *Nagytehetségü fiatal ember.* 2) Vagyonos, gazdag, nagybirtoku.

NAGYTEKINTÉLYŰ, v. —TEKINTÉLYÜ, (nagy-tekintélyü) ösz. mn. Ki polgári állása vagy szellemi felsőségénél fogva nagy tekintélyt vívott ki az illető közönség előtt. V. ö. TEKINTÉLY.

NAGYTEKINTETŰ, (nagy-tekintetü) ösz. mn. Rangja, magas polgári állása és befolyása, vagy jeles érdemei, és szellemi tehetségeinél fogva nagy kitüntetésben részesülő, s bizonyos erkölcsi fensőséget gyakorló mások fölött. A czimezésekben felsőbb hatóság megszólítása az alsóbbik által. *Nagytekintetü főtörvényszék.* A német rendszerből ragadt reánk. Németül: *hochlöblich.*

NAGY-TEREMI, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. —*Teremi-be, —ben, —ből.*

NAGY-TEREMIA, falu Torontál m.; helyr. —*Teremiá-n, —ra, —ról.*

NAGY-TERNAVA, falu Zaránd m.; helyr. —*Ternavá-ra, —n, —ról.*

NAGY-TÉTÉNY, falu Pest m.; helyr. —*Tétény-be, —ben, —ből.*

NAGYTISZTÉLETŰ v. —TISZTÉLETŰ, (nagy-tisztéletü) ösz. mn. Jeles erkölcsi magaviselete miatt különös tiszteletben álló. Mint szólítási czimet a középrendü egyházi személyeknek, ú. m. alespereseknek, plébánusoknak stb. szokás adni, máskép: *nagyon tisztelendő.* A felsőbb rendüek: *főtisztelendők* v. *főtiszteletük*, az alrendüek: *tisztelendők* vagy *tiszteletesek.*

NAGYTÓ, puszta Somogy m.; helyr. *Nagytó-ra, —n, —ról.*

NAGYTORKÚ v. —TORKU, (nagy-torkú) ösz. mn. 1) Nagyon lármás, kiáltozó. *Nagytorku falusi kántorok.* 2) Sokat ivó, nagygégéjü. *Nagytorku gödény.*

NAGY-TÓSZEG, falu Torontál m.; helyr. —*Tószeg-én, —re, —ről.*

NAGYTUDOMÁNYÚ, v. —TUDOMÁNYU, (nagy-tudományu) ösz. mn. Kinek a tudományok egy vagy több nemében terjedelmes ismeretei vannak, melyek ha egyszersmind alaposak, akkor ő *mélytudományú.*

NAGYTŰRHETÉS, (nagy-türhetés) ösz. fn. A türelem, a béketürés azon neme, melynél fogva valaki a sokszori bántalmakért boszút nem áll.

NAGYTŰRHETŐ, (nagy-türhető) ösz. mn. Ki a sérelmeket, bántalmakat békével, visszatorlás nélkül elszenvedi, vagy legalább azok büntetésével nem hirtelenkedik, hanem halogatja, várva az illetőnek megjobbulását. *Az Isten nagytürhető, midőn igy szól: Nem akarom a bünösnek halálát, hanem hogy megtérjen és éljen.*

NAGYUJJ, (nagy-ujj) ösz. fn. L. HÜVELYK.

NAGYÚL, (nagy-úl) önh. m. *nagyúl-t.* L. NAGYOBBODIK.

NAGYÚR, (nagy-úr) ösz. fn. 1) Népies nyelven, személyragozva, tiszteletczím, melyet a nép alsóbbrendü tisztviselőknek, urodalmi tiszteknek s előkelőbb polgároknak stb. vagyis azon középosztálynak szokott adni, melynek sem nevezetesb ingatlan birtoka, sem oklevele nincsen; az ilyeket már ‚tekintetes'-eknek czímezvén. *Nagyuram, tisztartó uram, ispán uram. Nagyuram biró uram, nótárus uram. Nagyuram, Tót Pál uram.* 2) Midőn fő vagy előkelő rangu személyt jelent, valódilag nem öszvetett szó, s nem irják öszve. *Mátyás király, a népmonda szerint, a nagy urakat is megdolgoztatta. Szegény legény nem nagy úr* (km.); azonban a származékokat: *nagyúri, nagyuraság* már rendesen öszve szokták irni. 3) A török szultán czíme (Groszherr, Groszsultan, grandseigneur). 4) V. ö. NÁDOR.

NAGYURASÁG, (nagy-uraság) ösz. fn. Előkelő uraság.

NAGYÚRI, (nagy-úri) ösz. mn. Nagyúrra vonatkozó, ahhoz tartozó, attól származó stb. *Nagyúri parancs. Nagyúri szokások. Nagyúri cselédek.* Ez értelemben mindig fő vagy előkelő úr értetik. V. ö. NAGYÚR.

NAGYÚRILAG, (nagy-úrilag) ösz. ih. Nagyúri módon.

NAGYÚT, (nagy-út) ösz. fn. 1) Hosszú, távol helyre tett út, vagy utazás. *Nagyútra ment, nem tudni, mikor jön vissza.* 2) Országút. 3) puszta Heves m.; helyr. *—út-ra, —on, —ról.*

NAGY-ÜLEPŰ v. —ÜLEPŰ, (nagy-ülepű) ösz. mn. 1) Kinek nagy farpofái vannak. 2) Mondják nadrágról, vagy gatyáról, melynek az ülepet takaró öble aránylag terjedelmes és bő. *Nagyülepű nadrág, török bugyogó.*

NAGYÜTKÖZET, (nagy-ütközet) ösz. fn. Főütközet, melyet az ellenséges derékhadak zömei vívnak.

NAGYVAD, (nagy-vad) ösz. fn. Vadásznyelven így nevezik a szarvasokat, őzeket, medvéket, vaddisznókat, farkasokat, hiúzokat, zergéket, túzokokat, darukat, siket- és nyírfajdokat, fáczánokat, császármadarakat, kócsagokat, vakvarjukat, gödényeket, fülesbaglyokat, sólymokat, barna sasokat, keselyűket, héjákat és karvalyokat, (Bérczy K.), melyek t. i. másokhoz képest nagyobbak. *Nagyvadra tölteni*, azaz egyes golyóval vagy ficzkóval.

NAGYVADÁSZAT, (nagy-vadászat) ösz. fn. Vadászat, melynek körébe a nagyvadak tartoznak. V. ö. NAGYVAD.

NAGY-VAJDAFALVA, erdélyi falu Fogaras vid., helyr. *— Vajdafalvá-ra, —n, —ról.*

NAGYVAL, l. NAGYGYAL.

NAGY-VÁRAD, ösz. fn. Szabadalmazott püspöki város Biharvármegyében, egy latin és egy görögszertartású püspöki székkel, mely tulajdonkép négy részből áll, ú. m. Nagy-Váradból, Várad-Olasziból, Várad-Velenczéből és Váraljából. Helyr. *— Várad-ra, —on, —ról.*

NAGYVÁROSI, (nagy-városi) ösz. mn. Olyan mint nagy városokban szokott lenni v. történni. *Nagyvárosi élet. Nagyvárosi czin, kényelem. Nagyvárosi fonákságok.*

NAGYVÁROSILAG, (nagy-városilag) ösz. ih. Nagyvárosi módon.

NAGYVERŐ, (nagy-verő) ösz. fn. A székelyeknél am. pőröly, mely úgy látszik, maga is am. verő.

NAGYVEZÉR v. —VEZÍR, (nagy-vezér v. -vezír) ösz. fn. A török birodalomban első miniszter, arab-törökül : *vezíri azam* v. *azím*, máskép : *szadri azím.*

NAGYVÍGAN, (nagy-vigan) ösz. ih. Nagyon vígan. V. ö. NAGY, (2).

NAGYVILÁG, (nagy-világ) ösz. fn. Családi. iskolai és más szükebb körön kivül általános társadalmi élet. „Oly embernek, ki az úgynevezett nagy világ sivatagjain él, a szerelem többnyire csak azon zsákgyöngyhöz hasonló, melyet a keleti rege szerént a pusztán eltévedt vándor talált, s megnézve boszusan eldobott.“ (B. Eötvös József). Ha e két szót külön írjuk, akkor azok csak tulajdon értelemben vétetnek.

„A nagy világon e kivül
Nincsen számodra hely.“

Vörösmarty.

NAGY VÍZ. 1) Nagyobb szélességü folyóvíz, nagy folyam. 2) A dagály vagy vízár legmagasb foka (Hochwasser). Ez utóbbi értelemben öszve is írhatjuk : *nagyvíz.*

NAGY-ZÁM, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *— Zám-ba, —ban, —ból.*

NAHÁCS, falu Pozsony m.; helyr. *Nahács-ra, —on, —ról.*

NAHÁCZ, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Nahácz-ra, —on, —ról.*

NAINNYA, székely tájszólással öszvehúzva ebből : *nagyanyja. A nainnyád halála ; nainnyád térde.* Akkor mondják, ha valaki roszul találva a tárgyat, szól a beszédbe.

NÁJ, éles hangon : NÉJ, a göcseji és rokon tájszólásban Torkos Sándor, Tóbi Antal s mások szerént a felső fok kifejezésére használtatik : *náj naobb* (= legnagyobb), *néjszebb* (= legszebb.) Nem más mint a régiesen használt *nagygyal* v. *nagyval*, e helyett : *sokkal* ; pl. a Tatrosi codexben : *nagygyal inkább ;* l. NAGYGYAL. A *náj* pedig épen a göcseji szójárás szerént így állott elé : *nagy-val*, nálok : *najje* t. i. a *vel* ragot eredeti alakjában használják, az *l*-et végül elhagyják, s a *gy*-t és *v*-t *j*-re változtatják. (Vass J. Magyar Nyelvészet V. köt. 108. 109. lapokon) ; *najje* szóról pedig alig fogja valaki tagadhatni, hogy a *náj*, illetőleg *néj* szóval ugyanaz.

NAK, falu Tolna m.; helyr. *Nak-ra, —on, —ról.*

—NAK, (1), névmódosító, illetőleg sajátító rag, vékony hangon *nek*, pl. *úr-nak, ember-nek.* l. NEK, (1).

—NAK, (2), tulajdonító rag, l. NEK (2).

—NAK, (3), vékonyhangon *nek*, igerag, a többesszámu harmadik személyben, pl. *áll-nak, ül-nek, állának, ülé-nek ;* néha *anak, enek*, pl. *állt-anak, ültt-enek, álland-anak* v. *—nak, ülend-enek* v. *—nek.* Eredetileg : *önök* (= ök), s némi változással : *enek*, mély hangon : *anak ;* t. i. ezek első alkatrésze *ön* (= ő) egyesszámu harmadik személy, a másik pedig a többesszám *ök* v. *ek*, hangrendi változattal *ak* képzője. L. Előszó 157—58 l.

NÁKÓFALVA, SZŐLLŐS—, falu Torontál m.; helyr. *Nákófalvá-ra, —n, —ról.*

—NÁL, névmódosító rag, magash. *nél :* láb-*nál* fej-*néi.* Eredetileg : *nál*, mert személyragozva : *nálam*

egy régi levélben 1510-ből (Szalay Ágoston gyüjt.) *Ferenczná*l, és tájszokásilag, különösen Göcsejben ma is: *püspöknél, herczegnál.* Személyragozva: *nálam, —ad, —a, —unk* (a székelyeknél: *nálink*), *—atok, —ok.* Közép fok mellett a személyragok után ismétli maga magát: *nálamnál szebb, náladnál jobb* stb.

„Keress nálamnál méltóbbat.“

Népd.

E kérdésre: *hol?* jelent bizonyos tárgy közelében létezést, maradást, tartózkodást, s a távolodási *től*, és közeledési *hoz* között mintegy közép-semleges helyzetet, illetőleg állapotot foglal el. Gyökre nézve egyikkel sincs származási rokonságban, de igen a székelyes *ni* (palóczosan *nyi*), *nott* v. *nitt*, és *nál nül* ragokkal, pl. hová mégysz? *papni* v. *papnyi* (paphoz); hol voltál? *papnott* (papnál); honnan jösz? *papnól* v. *papnül* (paptól). Utórésze *l* ugyanaz, mely az állapodási *elül, hátul, körül, belül, alul, fölül* névutókban, tulajdonképen *hol* szó, s egyezik vele: *ott*; az egész *nál* raggal egyezik a székely *nitt*, palócz *nott*, pl. *papnitt, papnott* = *papnál*, épen úgy, mint eredeti értelemben: *alatt, fölött* = *alul, fölül.* Tehát első része *ni*, és a másik *úl* képző, vagy *hol* szó: *ni-úl* v. *ni-hol*; (palóczosan: *nuá, nié*, azaz *nual, niel* = nál, né[1]); vagy ‚ott‘ összetétellel: *nitt* v. *nott* (=ni-ott). V. ö. NI, NITT stb.

Ezen elemzésnél fogva tulajd. ért. oly igékhez vonzódik, melyek bizonyos helypont, vagy tárgy közelében, mellett, körében való állapodást, maradást, tartózkodást, folytonos létezést, cselekvést stb. fejeznek ki, pl. *nálunk lakik, másnál alszik, barátjánál esik, mulat, játszik; asztalnál, ebédnél ül; gyertyánál olvas; meghussa magát a falnál.*

Különösen a szállodák, fogadók, vendéglők neve után e kérdésre *hol?* pl. *a Szarvasnál, az Orozlánnál szállott meg, a Sasnál ebédel*, másképen: *a Szarvasban, az Orozlánban* stb. A *hová?* kérdésre *hoz* vagy *ba* a felelet: *a Sashoz*, v. *a Sasba.* A feliratokban hibásan írják, pl. *vendégfogadó* vagy *szálloda a sashoz, orozlánhoz, szarvashoz*, ezek helyett: *sasnál, orozlánnál, szarvasnál.*

A *fog, tart, kap* s rokon értelmű igékkel a cselekvési tárgy neve után: *hajánál fogták, gallérjánál tartják; minélfogva, annálfogva.*

A hasonlítási tárgy neve után: *hónál fehérebb. koromnál feketébb.* Ez esetben eredetileg talán *nól, nől*-nek kellene lennie, mely a távolító *tól től*-nek felel meg régiesen és tájdivatosan szólva, pl. *szebb tőlem* = szebb mint én, volna másképen: *szebb nólam.* Ilyenek ezek is: *mentől* hamarabb, *mentől* jobban = *mend-től, mind-től* = a ma szokottabb *mendnél, mindnél*; melytől különbözik: *mennél.* Ezekben: *nálamnál* öregebb, *náladnál* ifjabb, *nálánál* szebb, a második *nál* csak ismétlés, mint a régieknél: *tőlemtől.* Tájdivatosan némely tiszai vidéken, továbbá a palóczoknál, valamint a székelyeknél is gyakran használják ‚hoz‘ helyett is, pl. *jere nálunk*, azaz hozzánk. *Nálunk felé* (azaz hozzánk felé) *jő az ellenség.* (Kriza J.). Nem követendő példa, minthogy a származtatással sehogy sem lehet összeegyeztetni.

A finn nyelvben rokon jelentésü vele a *—lla, —llä*, pl. *maa* föld, *maa-lla* föld-*nél.* Ezen finn ragról szintén azt tartják a nyelvészek, hogy összetett az *—l*-ből és állapoti *na* ragból, tehát am. *—lna.* (Torkos Sándor, Kellgren után. Magyar Nyelvészet. I. kötet. 384. lap). Ha a magyarban is állapító ragunkat *—on, —ön, —én*, vennők alapul, akkor a *nál* egészben annyi volna, mint *on-ul*, az *ul* úgy járulván az *on* raghoz, mint *ast* v. *ost*-hoz, *—astul* ragban vagy képzőben, pl. *ház-ast-ul*; tehát háznál is annyi volna mint *ház-on-ul.*

NALÁCZ, erd. falu Hunyad m.; hélyr. *Naláczra, —on, —ról.*

NÁLKÜL, eredeti és régies alak, összetéve *nál* és *kül* alkatrészekből, sőt a régieknél gyakrabban elkülönítve is találjuk; újabb korban állandóan a hangrendhez alkalmazva: *nélkül.* A régiek mind amaz, mind ez utóbbi alakot használták, t. i. vastaghangu szók után az első, vékonyhanguak után a másodikat. „Valának négyszer ezer emberek, *apródoknálkül* és *némbereknélkül.*“ Münch. cod. Máté 15. „Én nálamnálkül semmit sem tehettek.“ U. o. János 15. „Mert Izraelnak fiai sok napokban ülnek *királynálkül* és *fedelmnélkül* és *áldozatnálkül* és *oltárnálkül.*“ (Bécsi cod. Ozeas III.). „Mert en mind éltigh lehettem az the barátságod nálkül és földednélkül“ (Levél 1559-ből. Szalay Á. 400 m. l.). „Ok nálkül és törvény nélkül hatalmasságával elvevé.“ (Levél 1544-ből. Ugyanott). A két rész néha el is választatott, pl. „Mikoron küldélek titeket zsakcsónál kil es tassolynál kil.“ (Régi magyar Passio. Toldy F. kiadása 38. l.). „Íjnél és nyilnálkül és vértnél és törnélkül. (Bécsi cod.). „Es mezejtelen bocsát ki belőle minden irgalmasságnál kil.“ (Carthausi Névtelen. Toldy F. kiadása. 65. l.). Értelmezését illetőleg l. NÉLKÜL.

NÁM, régies és tájdivatos ‚lám‘ helyett. „Bizony ez es (= is) ű vele vala, mert nám galieai.“ (Régi m. Passio. Toldy F. kiadása 41. l.) „Nám k(egyel)med előtt is megmondták“ (Levél 1556-ból. Szalay Á. 400. m. l.). „Nám még még az idegenekre is gondot visel.“ (1557-ből. U. o.)

„Nám én csak úgy hévizálok.“

Keszthelyi népdal.

NÁMÉNY, v. NAMÉNY, VÁSÁROS—, mezőváros Bereg, KIS— falu Szatmár m.; helyr. *Náméný v. Naméný-ba, —ban, —ból.*

NÁMESZTÓ, mváros Árva m.; helyr. *Námesztó-ra, —n, —ról.*

NÁNA, falu Esztergam, ALSÓ—, falu Tolna, FELSŐ—, TISZA—, Heves m.; helyr. *Náná-ra, —n, —ról.*

NANÁS, fn. tt. *nanás-t*, tb. *—ok.* Aki legénynek leányt, leánynak legényt szerez közbenjárása ál-

tal. Székely szó. (Kriza J.). A kapnikbányai szójárásban Lőrincz Károly szerént *nánás* am. násznagy, melyet ő oláhosnak mond.

NÁNÁS, hajduváros a Hajdukerületben, helyr. *Nánás-ra, —on, —ról.*

NANCSI, tt. *Nancsit;* az *Anna* női keresztnév kicsinyítője.

NÁNDOR, falu Nógrád, erd. falu Hunyad m.; helyr. *Nándor-ra, —on, —ról.*

NÁNDOR-FEHÉRVÁR, (nándor-fehérvár) ösz. fn. A magyar történelemben nagy szerepet játszó városnak és várnak neve, mely hajdan a bolgárok most Szerbia fejedelmének székhelye. A régi latin földleiróknál *Taurunum*, vagy *Alba Bulgarorum*, a honi lakosoknál *Bjelograd*, azaz Fehérvár, népies nyelven: *Belegrád, Belgrád.* A *nándor* nevet tájdivatosan *nandor*, vagy *landor*-nak is ejtették és ejtik. „Es azt is mondá, hogy az Nandorfejirvári szancsokot is várja az basa tíz ezer néppel." Levél 1550-ből. Szalay Á. 400. m. l.). „Mikor Landorfejérvár magyar kézbe vala." (Levél 1555-ből. Ugyanott). Viselik még e nevet egy nógrádi és egy hunyadvármegyei helység. A történetbuvárok feladata kipuhatolni, ha vajjon ezen helyek a *nándor* nevet nem valamely *nádor*-tól (v. ö. NÁNDORISPÁN) kölcsönözték-e? Különösen, mi Nándorfehérvárt illeti, nem onnan vette-e nevét, hogy fejedelmi, tehát *nagyúri* lak volt? Vagy, talán *Nándor* am. *Neander*, vagy *Leander*, mely nevek a bizanti birodalom történetében nem ritkán eléfordulnak. Újabb időben valamely ügyetlen szógyártó, ‚Nándor-t' ‚Ferdinánd' helyett erőrzakolta a nyelvre.

NÁNDORISPÁN, (nándor-ispán) ösz. fn. A régieknél eléjön ‚nádorispán' helyett, pl. „Es hogy ő nagysága nándor ispán uram oly levelet adna, hogy se Szigetben, se Magyar Bálinttól, sem egyebektől semmi bántásom nem volna." (Levél 1559-ből, melyben a czímzettel együtt ‚nándorispán' négyszer fordul elé. Szalay Ágoston 400 m. l.).

NANDRÁS, falu Gömör m.; helyr. *Nandrás-ra, —on, —ról.*

NÁNFALU, falu Máramaros m.; helyr. *—falu-ba, —ban, —ból.*

NÁNHEGYESEL, falu Bihar m.; helyr. *—hegyesel-be, —ben, —ből.*

NÁNI, tt. NÁNIT; NÁNIKA, tt. NÁNIKÁT; l. NANCSI.

NANKIN, fn. tt. *nankin-t*, tb. *—ok.* Eredetileg keletindiai, vagyis inkább sínai gyapjuszövetféle kelme, melynek fő előnye abban áll, hogy (rendszerént borsósárga szinü) festéke nem hagyja el szinét. Nevét *Nanking* sínai várostól vette.

NÁNTŰ, falu Szatmár m.; helyr. *Nántű-be, —ben, —ből.*

NAP, (1), fn. tt. *nap-ot.* Személyragozva: *nap-om, nap-od, nap-ja* (nem: *nap-a*). 1) Égtani széles ért. saját magától fénylő világtest, mely más sötét világtesteknek fényt és meleget kölcsönöz. Ilyenek az úgynevezett *álló csillagok*, melyek helyzeteiket egymás irányában mindig megtartják. 2) Szoros ért. a nap alatt azon világtestet értjük, mely közvetlen összeköttetésben áll a mi földünkkel, mely mind ennek, mind a vele viszonyban levő többi bolygóknak fényt és meleget ad, s amely, mint a mindennapi időjárásban szemeink előtt látszik, kétféle utat teszen, t. i. egy huszonnégy órait a föld körül, és egy évit, midőn szemünk a napot nyáron magasabban, télen pedig alacsonyabban járni látja; azonban mindkettőt földünk viszi véghez; így például ránk nézve *fölkelni* látszik a nap, midőn a tengelye körül forgó föld azon oldalát, melyen mi lakunk, a napnak fordítja; ellen esetben pedig *lemenni* látszik. *Délen* van a nap, a mely perczben az általunk lakott helynek környéke legjobban feléje fordúlt; *alkonyodik*, midőn a mi lakjuk földrész tőle annyira távolodik, hogy a nap a nyugoti láthatárhoz érni látszik. Minden nép nyelve a látszólagos napmozgásokat fejezi ki. A magyar nyelv szerént *a nap kel, támad, feljön*, midőn reggeli látkörünkre feltünik; *hanyatlik, leszáll, lemegy, lenyugszik, leáldozik, leesik*, midőn az esti látkör alá tünik; *délen van* vagy *áll* vagy *süt*, midőn a reggeli és esti látkörünknek mintegy közepére ért s az évszakokhoz képest legmagasabban lenni látszik. Továbbá *süt, világít, fénylik, ragyog* a nap, midőn sugárait semmi homály nem akadályozza; *elborúl, elbuvik, bujkál*, midőn felhők takarják; *fogyatkozik* midőn a sötét hold elfogja előlünk; *éles fogai vannak*, midőn kemény téli időben ragyog; *éget, szúr*, midőn sugárai igen hevítik a testet; *megtüzik*, ha egyenesen neki süt valaminek, s azt mintegy megtüzesíti; *játszik*, ha sugárai rezegni látszanak, pl. a víz szinén, az üvegen. Közmondatok: *Napnak is van foltja. Napot nyugodva dicsérj*, vagy *nyugtával*, v. *lementével*, v. *multával dicsérd a napot. Nap alatt lenni* Mándy Péter szerént Szathmárban am. jegyben járni; néhutt am. a világ itéletének kitéve lenni; ami, úgy látszik, a szathmári értelmezésben is benne foglaltatik. *Nem lehet két nap az égen. Akármint ragyogjon a nap, de csak nem lát a nap. Mennél magasb a nap, annál kisebb árnyékot vet. A napot akkor nézik legjobban, midőn fogyatkozik. Nap fogyatkozását paraszt is észreveszi. Feljön még az én napom. Lement a napja. Le ne menjen a nap haragodon.* Átv. ért. jelent napfényt, napsugárt, napvilágot. *Kiülni a napra. Napon sült málé*, am. nap melegénél megszáradt marhaganaj. *A nedves ruhákat kiteríteni a napra. Sérti szemeit a nap. Nap ellen árnyékot keresni.* 2) Huszonnégy órából álló idő, mely a napnak egyik fölkelésétől a másikig, vagy éjféltől éjfélig tart. *Némely hónap harmincz, némely harmincz-egy napból áll. Egy egész rendes évben 365 nap van. Mindennap egy nap múlik.* (Km.). *Több nap mint kolbász.* (Km.) *Holnap is nap lesz még.* (Km.). *Egy nap nem a világ.* (Km.). *Nem hosszu a nap, kinek sok a dolga.* (Km.) *Hazug napok* am. nyári munkaidő; ‚hazug' nevök onnan van, hogy tartozásait nem szereti a

munkás oly hosszú napi munkával leróni, s igérkezik ugyan, de nem megy, hanem oda tart inkább, hol a hosszú napot jól megfizetik." (Erdélyi János. Magyar közmondások könyve). Az úgynevezett napi időszámítást rendesen éjfél után kezdjük, mint azon időponttól, melyben a nap mintegy legnagyobb mélységét elérvén, ismét felénk közeledni kezd. Éjféltől délig első félnap, déltől ismét éjfélig második félnap. Ily kiterjedése van ezekben és hasonlókban: *Husvét, pünkösd, karácson napja. Vasárnap, innepnap. Böjti napok. Úr napja. Halottak napja. Mindszent napja. Névnap, születési nap. Itélet napja. Néha napján. Soha napján. Holnap, tegnap, harmadnap. Napról napra. Más nap viradóra. Egy hétben hét nap* stb. Egy régi levélben 1550-ből: *nep.* „Ez levél kelt Sárkány szigetében cseterteken Bódog asszony nep előtt." (Szalay Ágoston 400. m. l.). A régi halotti beszédben: *nopun* = napon, az *o* csak a mély *a*-t jelenti. 3) Szükebb ért. napkelettől napnyugotig terjedő időköz, midőn t. i. a nap világa bizonyos látkörön fönn van, szabatosabban: *nappal.* Ellentéte: *éj* v. *éjjel.* Innen: nyáron a napok hosszabbak, mint az éjek, és viszont. *Egy napot és egy éjet tölteni valahol. A napot munkára, az éjet nyugalomra használni. Némely vadak nappal, mások éjjel bujnak elé rejtekeikből. Jó napot mondani valakinek. Milyen a jó nap, olyan a fogadj'* (= fogadja) *Isten.* (Km.). Ez értelemben vett napnak részei: *reggel, dél, alkony* v. *délest és estve.* 4) Néha határozatlan, vagy nagyobb terjedésü időt jelent. *Itt van a fizető nap. Nincs mindig Jakabnap.* (Km.). *Nincs olyan hosszú nap, hogy estéje nem volna.* (Km.). *Minap nálad voltam. Köznap, hétköznap. Hónap,* szoros ért. azon időköz, melyen a hold szokott változatait megteszi, röviden *hó. Holnap* am. legközelebb következő nap. *Jegyezd meg magadnak a napot, melyen megbántottad a papot.* (Km.).

„Napok jönnek, napok mennek,
De búm csak nem távozik."

Kisfaludy S.

Valamint a *nap* a magyar nyelvben jelenti mind az egünkön legnagyobbnak látszó égi testet, mind a járása által határozott időközt, hasonlóan finnül *päiwa päiwä* am. a latin sol és dies, a törökben is *gün*, stb. mindkét értelemben használtatik; így szamojedül *chaier, chaja*, némely szójárásokban ugyanazt jelentik. Egyébiránt a *nap* szóhoz, mint égi test nevéhez legjobban hasonlít egy részről a beresowi *nai*, más részről a persa *áf*, amabban az *n*, itt az ajakhang (*f* = *p*) szerepelvén. Följegyezzük még, hogy a japani birodalmat a bennszülöttek *Nipon* v. *Niphon*nak nevezik, mely név alatt annak egyik fő részét is értik. Nipon vagy Nip-hon pedig, a külföldi tudósok véleménye szerént azt teszi: *naphon* (Sonnenland. Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie. VII. Kötet. 1835.). „Das Japanische Reich, sogenannt nach der Insel *Nipon*, chinesisch: *Jepon* (Land des Lichtes, das Land welches gegen Morgen liegt." Illustrirter Handatlas. Herausgegeben von Traugott Bromme. 1862.). A magyar nyelvben alaphangra és alapfogalomra egyezni látszik vele: *nagy*, minthogy a nap úgy tünik elé, mint az égi testek között legnagyobb. V. ö. NAGY. Vagy ha az egyes hangokat (*n* és *p*) értelmezzük, a növés, nevekedés alapja, vagy ha tetszik, apja, t. i., a mely lényegesen mozdítja elé a növést, növekedést a természetben. Hasonlóképen igen jeles külföldi nyelvészek is, pl. a két Heyse is, az árja nyelvcsaládban, pl. a német *Sonne*, latin *sol*, görög ἥλιος stb. szókat a szanszkrit *szu* gyöktől (mely németül am. *erzeugen*, magyarul *estül*) származtatják.

NAP, (2), némely szók mellett, sőt öszvetételekben egészen határozóként használtatik ‚napon' helyett, pl. *másod nap* = másod napon, *harmad nap* = harmad napon, *minden nap* = minden napon, *tegnap* = tegnapon, *minap* = minapon. A régieknél, pl. a Tatrosi codexben, mindezek teljes alakban használtatnak. „Másod napon ke(dég) látá János Jézust ő hozjá jövette" (János evangyélioma I.). „És harmad napon lőnek menyekezők galileabeli Canaában." (Ugyanott II.). „Tegnapon hatod időben (= órában) hagyá meg (= el) őtet a hideglelet." (U. o. IV.). Benigna asszony imakönyvében toldással is: *minden naponnan.* Így jött szokásba *kor* ‚koron' helyett, pl. *mikor, akkor, mindenkor* stb. ‚mikoron', ‚akkoron' ‚mindenkoron' helyett.

NAP, (3), fn. tt. *nap-at.* Személyragozva az ország nagyobb részében, s ami megkülönböztetés végett is czélszerűbb, *napam* (nem: napom), *napad* (nem: napod), *napa*, tájdivatosan *napdja.* Így nevezi a feleség saját férjének anyját, és viszont a férj saját nejének anyját. Másképen: *anyós.* Hasonló viszonyban áll a házastársakra nézve az *ip* v. *ipa. Minden nap gyülöli menyét és nem szereti.* (Kis Viczay). *Ha nádmésből csinálják is képét* (a menyasszony napának), *as is keserü a menyasszonynak.* (Pázmán Préd. 251. l.) *Napad nem gondolja, hogy ő is csak meny volt.* (Km.). *Megosztatnak . . . . . meny ő napa ellen, és nap ő menye ellen.* (Münch. cod. Luk XII.). Valamint az *ap, any, öcs, báty, nén*, hasonlóan a *nap* is tájszokás szerént toldalék *a* hangot veszen föl, *napa*, mit azonban irói nyelvben követni nem kell, nem is szükség, mert ragozásaiban az égi testet jelentő *naptól* úgy is jobbára különbözik.

Igen valószinü, hogy e szó eredetileg *anap* volt s egyeredetü és alapértelmü az *ana, anya* szóval, s talán annyi mint *anya-pótló*, minthogy a nap a férjnek vagy feleségnek valódi anyja levén, egyszersmind a másik házastársnak mintegy ujonnan fogadott, vagy édes anyját pótló anyjává leszen. Megegyezik vele a finn *anoppi.* Lehet annyi is mint *nő-ip.* V. ö. ANYA, EME, NÉ; és IP.

NAPABRONCS, (nap-abroncs) l. NAPKÖR.

NAPÁLDOZAT, (nap-áldozat) ösz. fn. A napnak lemente. *Napáldozatkor* am. napnyugotkor. Kü-

lönösen gömöri és palócz szó. (Hollók Imre, Szeder Fábián). E szóban: *áldosat*, talán rövid volt eredetileg az *á*, így: *aldosat*, melynek gyöke *al* megegyezik a szinte naplemenésre vonatkozó *alkony* szónak gyökével; vagy pedig e kifejezésben: *a nap leáldosik*, a nyelvszellem azt akarja kifejezni, hogy a nap áldását elvégzi, áldásos pályáját lefutja.

NAPALKONY, NAPALKONYAT, NAPALKONYODÁS, l. ALKONY, ALKONYAT, ALKONYODÁS.

NAPÁLLÁS, (nap-állás) ösz. fn. A látszólagos napjárásnak azon időszakai, midőn úgy tünik fel, mintha a nap, mielőtt megfordúl, egy helyben maradna, mi egy év alatt kétszer történik, ú. m. december 21-dike körül, midőn a nappal legrövidebb és az éj leghosszabb, és junius 21 táján, midőn ellenkezőleg a nappal leghosszabb, és az éj legrövidebb; amaz *téli*, emez *nyári* napállásnak nevezetik, s amabban a tél, emebben a nyár kezdődik. (Solstitium). Másképen: *napfordulat* v. *forduló*.

NAPÁLLÁSI, (nap-állási) ösz. mn. Napállásra vonatkozó, azt illető. *Napállási pontok.*

NAPBOGÁR, (nap-bogár) ösz. fn. Lásd FÜSKATA.

NAPBÉR, (nap-bér) ösz. fn. Bér, melyet valakinek nap szerént számlált szolgai munkálatáért fizetnek. *Kaszások, aratók, gyármunkások napbére.* Másképen: *napi bér.*

NAPCSILLAGFÉREG, (nap-csillag-féreg) ösz. fn. Tengeri féreg neme az európai és indiai tengerekben. (Asterias papposa. L.).

NAPCSŐ, (nap-cső) ösz. fn. Festett üvegü látcső, melylyel a napot nézni és vizsgálni lehet, a nélkül, hogy sugarai a szemeket sértenék. (Helioscop).

NAPDIJ, (nap-dij) ösz. fn. Bizonyos tiszti vagy hivatalos szolgálatért járó dij, melyet nap szerént szabnak meg, és fizetnek. *Irodai gyakornokok, országgyülési képviselők napdija.* Különbözik tőle a szolgai munkákra vonatkozó *napbér.* Szokottabban: *napi dij, napi bér.*

NAPEGYENLÍTŐ, (nap-egyenlítő) ösz. fn. L. EGYENLÍTŐ.

NAPÉJEGYEN, (nap-éj-egyen) ösz. fn. A látszólagos napjárásnak azon időpontjai, midőn a napok és éjek egyenlő nagyságuak, mi kétszer történik évenként, ú. m. március 21-dike körül, midőn a kosjegybe, és sept. 21-dike táján, midőn a mérlegjegybe lép a nap; amaz évrészben a tavasz, emebben az ősz kezdődvén. Másképen: *éjnapegyen.*

NAPÉJEGYENI, (nap-éj-egyeni) ösz. mn. Napéjegyenre vonatkozó, azt illető. *Napéjegyeni pontok. Napéjegyeni időjárás.*

NAPELLENZŐ, (1), (nap-ellenző) ösz. fn. Általán, ami a nap sugarait akadályozza, hogy valahová süthessenek, pl. ablakredőny, függöny stb. V. ö. NAPERNYŐ.

NAPELLENZŐ, (2), (nap-ellenző) ösz. fn. Oly eszköz, mely a nap erős, vagy vakító sugarait tőlünk visszatartja. Különösebben 1) napernyő; l. ezt. 2) Sötétre festett üveg, melynek segitségével, pl. napfogyatkozáskor, a napba nézhetünk.

NAPENYÉSZET, (nap-enyészet) ösz. fn. 1) Azon időpont, midőn a földnek egyik bizonyos félköréről a nap alászáll és eltünni látszik, máskép: *napáldozat, napnyugot, napest* (pl. ‚napestig' szóban). 2) A földnek azon része, mely tőlünk a napenyészeti tájra esik, napnyugot; l. NAPNYUGOT, 2).

NAPERNYŐ, (nap-ernyő) ösz. fn. Kézben hordozható kis ernyő, melynek rendeltetése a fejet és arczot a nap sugarai ellen árnyékban tartani. Czélra nézve különbözik tőle a hasonló alkotásu, de nagyobb alakú *esernyő.*

NAPESET, NAPEST, (nap-eset v. —est) ösz. fn. l. NAPENYÉSZET.

NAPESTIG, (nap-estig) ösz. ih. Azon időpontig, melyen a nap lenyugszik, máskép: *napnyugotig.* Tájdivatosan: *nepestig.* Benigna asszony imakönyvében: *napessetiglen.*

NÁPÉSZ, l. NÁPICZ.

NAPESZTENDŐ, (nap-esztendő) ösz. fn. Azon időszak, melyet a napnak látszólagos körútja szerént számítunk, s melyet az középszámitással 365 nap, 5 óra, 48 első percz, és 48 másodpercz alatt teszen meg; különböztetésül a *holdesztendő*-től, mely rövidebb, és a *polgári* esztendőtől, mely kerekszámmal 365 napból áll. ‚Napesztendő' alatt értetik még a január elsejétől december utolsójáig lefolyó év is, különböztetésül a *katonai esztendőtől*, mely november elsejétől a jövő évi oktober utolsójáig számíttatik.

NAPÉV, (nap-év) ösz. fn. l. NAPESZTENDŐ.

NAPFÉLJÖVET (nap-fél-jövet) ösz. fn. Időpont, midőn a földgömb bizonyos részén a nap feltünik, máskép: *napkelet, naptámadat.*

NAPFÉNY, (nap-fény) ösz. fn. 1) A napnak magában véve, mint égi testnek világossága, különösen mennyiben ezen világosságot szemeink elől semmi sem akadályozza, pl. midőn az ég tiszta. *Napfényt látni. Szemeit sérti a napfény. Még a napfényben is homályt keres.* (Km.). *Többször jön házába napfény mint kenyér.* (Km.). *Süt a napfény, de a kenyeret még sem sütheti meg.* 2) Átv. ért a felfogó észre vonatkozólag am. kétség nélküli tudat, melyet semmi homály nem föd. *Napfényre hozni, deríteni valamit. Alattomos bünei napfényre jöttek. Világos, mint a napfény. Napfénynél világosabb.*

NAPFOGYÁS, (nap-fogyás) ösz. fn. l. NAPFOGYATKOZÁS.

NAPFOGYATKOZÁS, (nap-fogyatkozás) ösz. fn. Állapot, midőn a nap sugarait a sötét hold eltakarja szemeink elől, mi akkor történik, ha épen a nap és a föld közé esik a hold. *Teljes napfogyatkozás*, ha a hold a napot egészen eltakarja; *részletes*, ha ez a napnak csak egy részén történik.

NAPFOGYATKOZAT, (nap-fogyatkozat), lásd NAPFOGYATKOZÁS.

NAPFOGYTIG, (nap-fogytig) l. NAPESTIG.

NAPFOLT, (nap-folt) ösz. fn. 1) Némely különnítettebb helyek a nap tányérján, melyek a többi fény közől foltok gyanánt tünnek ki. 2) A naptányér karimáján látszó, s egyik oldaltól a másikig általmenni tetsző homályos foltok, melyeknek mozgásából azt következtetik a csillagászok, hogy a nap is forog saját tengelye körül. 3) Szeplő az emberi test bőrén, nevezetesen az arczon és kezeken, melyet a nyári nap hősége okoz.

NAPFORDÍTÓ v. —FORDITÓ, (nap-fordító) ösz. fn. Azon képzelt égi kör az úgynevezett éggömbön, melyen túl az állítólagos járásu nap nem halad, hanem, miután azt érintette, ismét visszafordúl a napegyenlítő felé, mi évenként kétszer történik, junius 21-ke körül, midőn a rákjegybe lépett a nap, s e kört máskép *rák-forkör*-nek nevezik (tropicus cancri); és december 21-dike körül, midőn a bakjegyet érinti, melytől az említett kör neve: *bak-forkör*, (tropicus capricorni).

NAPFORDÚLAT v. —FORDULAT, (nap-fordúlat) ösz. fn. A napnak visszatérése azon ponttól, melyet délszak vagy éjszak felé az úgynevezett állatkörön látszólag legmeszszebb tett, valamint azon időpont, melyben ezen visszatérés kezdődik. *Nyári napfordulat*, mely junius 21-dike körül áll be s melylyel a nyár kezdődik. *Téli napfordulat*, mely december 21-dike körül veszi kezdetét, s melytől a telet számítják.

NAPFORDÚLÓ v. —FORDULÓ, (nap-forduló) l. NAPFORDÚLAT.

NAPFORGÁS, (nap-forgás) ösz. fn. A napnak látszatos mozgása, keringése, melyet a föld körül és az állatkörön tesz.

NAPFÜVE, (nap-füve) ösz. fn. l. KUNKOR.

NAPGOLYÓ, (nap-golyó) ösz. fn. A napnak golyóalaku teste.

NAPGÓRCSŐ, (nap-gór-csö) ösz. fn. Nagyítóüveg a nap szemlélésére.

NAPHANYATLÁS, (nap-hanyatlás) ösz. fn. A napnak azon mozgási állapota, midőn nyugot felé közeledni s alászállani látszik.

NAPHASADÁS, (nap-hasadás) ösz. fn. Azon időpont, midőn az éji sötétség szünni, a hajnal pirulni és a nap feltünni kezd. Szorosb ért. különböztetésül a hajnalhasadástól, a nap sugarainak első szétlövelése.

NAPHÉV, (nap-hév) ösz. fn. A nap sugarainak égető, izzasztó melegsége. *Nyári naphév.*

NAPHÓ, (nap-hó) ösz. fn. Hónap, mely a napesztendőnek egy tizenketted részét teszi, ha t. i. a napesztendőt tizenkét egyforma időszakra osztjuk, egyre egyre esik harminez nap, tiz óra, huszonkilencz percz, és négy másodperez. Egyébiránt a polgári és egyházi évben a naphavak nem egyenlők. A naphótól különbözik a *holdhó*, mely a hold megujulásától annak végfogytáig terjed, s a naphónál rövidebb.

NAPHÓNAP, (nap-hónap) ösz. fn. l. NAPHÓ.

NAPHOSSZ, (nap-hossz) ösz. fn. Időszak, mely a nap fölkelésétől annak lenyugtaig terjed. *Juniusban a naphossz nálunk csaknem tizenhat óra.*

NAPHOSSZANT, (nap-hosszant) ösz. ih. Kelettől nyugotig, reggeltől estig, egész napon, napon át. *Naphosszant dolgozni.* Mondják így is: *naphoszszat*, mint alant, alatt. V. ö. NAPOTSZAKA.

NAPHŐ, (nap-hő) l. NAPHÉV.

NAPI, (nap-i) mn. Napra vonatkozó, napra való, napot illető, akár 1) mint égi testre, akár 2) mint időtartamra értve; l. NAPI ÚT, NAPI ÉV, *Napi oldal*, pl. valamely háznak napfelőli (délfelőli) része. *Napi bér, napi díj. Napi esemény. Napi munka. Napi út. Napi lap. Napi parancs. Napi rend* (Tagesordnung). *Napi sajtó* (Tagespresse). Összetéve: *egynapi, kétnapi, minapi, mindennapi, ünnepnapi, vasárnapi* stb.

NÁPICZ, (1), mn. tt. *nápicz-ot.* Túl a Dunán am. igen piczin, pindurka (Matics Imre szerént, Pápa vidéki szó); nyúlánk, idétlen (Lévai László szerént Kemenesali szó); kisded, sorvadt termetü (Beke gyüjteménye szerént); fölötte kicsin, piczurka (Horváth Zsigmond szerént, Balatonmelléki szó). *Nápicz gyerek, nápicz ember.* E szónak *icz* képzője kicsinyítésre mutat; vagy talán öszve van téve *ná* és *picz* (piczi) szókból; t. i. mint összetett és megrövidített szó, s am. *nagyon piczi*; mert túl a Dunán *nagyon* helyett mondják *naon*, melyből rövidítéssel keletkezhetett *nán*, s végre *ná*. V. ö. NÁPISZUSZI.

NÁPICZ, (2), fn. tt. *nápicz-ot.* Növénynem a háromhímesek seregéből és kétanyások rendéből; csészéje két virágu; polyvája kettő, fénylő; bokrétájának ondója mindenik virágon kettő, vagy kalásztalan, vagy tövön kalászos; virágzása bugás. (Aira). Fajai: *vízi, gyepi, vanyiga, hegyi, bérczi, szürke, kikeleti, szegfűnápicz.*

NAPIGVALÓ, (napig-való) ösz. mn. Egy napig tartó, egynapi, egynapos. (Ephemer).

NAPIRNOK, (nap-irnok) ösz. fn. Irnok valamely igazgató, törvénykezési, pénzügyi stb. hivatalban, kinek nem általános évi, hanem csak naponként kiszabott díja van. Máskép: *napdíjnok*, vagy csak: *díjnok.* (Diurnista).

NÁPISZUSZI, (nápi-szuszi) ösz. mn. Szatmármegyei tájszólás szerént am. alamuszi, szuszma. E jelentésből azt gyanithatni, hogy a *nápi* talán am. *lápi*, röviden *lapi*, azaz meglapuló, magát meghúzó, minélfogva a *nápicz* nem csupán hangra, hanem értelemre is rokon hozzá. Hogy az *l* és *n* hangszervi rokonságuk miatt néha fölcseréltetnek, tanusítják a *lám, nám*, a hivó *le!* és *ne!* a *Lándor* és *Nándor* stb.

NAPJÁBAN, (nap-ja-ban) ih. Egy nap folytában, mig egy nap tart. *Napjában háromszor enni*

Napjában tiz labdacsot bevenni. Napjában tizszer is kimegy. Ellentéte, nem : *éjében*, hanem *éjenként*. V. ö. NAPONTA.

NAPJÁRÁS, (nap-járás) ösz. fn. Lásd : NAPFORGÁS.

NAPJÖVET, (nap-jövet) ösz. fn. Azon reggeli időszak, midőn a nap feljön ; napkelet, naptámadat.

NAPKÁSA, (nap-kása) ösz. fn. L. GYÖNGYKÖMAG.

NAPKELÉS, (nap-kelés) ösz. fn. A napnak a látkör szinére feltünése.

NAPKELET, (nap-kelet) ösz. fn. Legszokottabb nevezete azon időpontnak, melyben a nap tányéra a hajnalos ég látkörére felbukik. Továbbá jelenti az égnek azon táját, hol ez történni szokott. *Nyári napkelet*, az északhoz közelebb álló égtájék ; *téli napkelet*, a délhez közelebb levő égtájék. Ellentéte : *napnyugot*. Széles és alkalmazott ért. napkeletnek mondatik azon földtáj, mely bizonyos helyre nézve kelet felé esik. Mi európaiak így nevezzük Ázsiának közép és déli részeit, melyek Európa felé néznek, valamint Európának Ázsiával határos tartományait, különösen Törökországot is. Röviden : *kelet*.

NAPKELETI, (nap-keleti) ösz. mn. Napkeletre vonatkozó, ahhoz tartozó, onnan való, azt illető stb. *Napkeleti szél. Napkeleti tartományok, népek. Napkeleti bölcsek*, kik kelet felől jöttek megnézni és imádni a kisded Jézust. *Napkeleti szokások*. V. ö. NAPKELET.

NAPKELETILEG, (nap-keletileg) ösz. ih. Napkeletiek módjára, mint a keleti tartományokban lakó népek szoktak. *Napkeletileg öltözködni, élni.*

NAPKOR, falu Szabolcs m. ; helyr. *Napkor-ra, —on, —ról.*

NAPKÖNYV, (nap-könyv), szokottabban lásd : NAPLÓ.

NAPKÖR, (nap-kör) ösz. fn. 1) A napnak, mint kerekalaku égi testnek kerülete. 2) Kör az égen, melyet a nap látszólag év alatt megfut, nevezetesen az úgynevezett *állatkör*, melynek tizenkét jegyeit bejárni látszik. 3) Az ég nagy üregének azon kerülete, melyet a nap a hozzátartozó bolygócsillagokkal együtt elfoglal. (Systema solare). 4) A csillag- és földtanban mindazon képzelt körök, melyek az egyenlítővel párhuzamosak. (Circuli diurni).

NAPKÖZ, (nap-köz) ösz. fn. Időköz, napkelettől napnyugotig ; nappali idő. A *ben* ragon kivül alig veszen föl mást. *Napközben nem mutatja magát, csak napnyugot után.*

NAPKÖZBEN, (nap-közben) ösz. ih. L. NAPKÖZ alatt.

NAPKÖZEL, (nap-közel) ösz. fn. A csillagtanban a bolygócsillagnak azon helyzeti pontja, melyen akkor van, midőn a naphoz legközelebb ér. (Perihelium). Ellentéte : *naptáv*.

NAPLEMENET, (nap-le-menet) ösz. fn. Lásd : NAPNYUGOT, NAPÁLDOZAT.

NAPLESI, (nap-lesi) ösz. mn. Gúnyos neve az oly embernek, ki naphosszant semmit sem tesz, s a napot csak azért lesi, hogy tudja, mikor van itt az ebéd vagy vacsora ideje ; máskép : *naplopó, léhütő, ingyenkórász.*

NAPLÓ, (nap-ol-ó) fn. tt. *napló-t*. 1) Ki egy vagy több napot vesztegelve, vagy bizonyos czélból tölt el valahol. V. ö. NAPOL. 2) Jegyzőkönyv, melybe valaki az érdekes, vagy legalább azoknak látszó eseményeket, továbbá saját észrevételeit, tetteit stb., napról napra fölírja. *Úti, házi, gazdasági, tiszti napló.* „Napló a szív, hova, anélkül, hogy tudnók, életünk minden órája beírja megjegyzéseit.“ (B. Eötvös József). Helyesen használják hirlapi czímül is, minthogy a hirlapok kitüzött feladata a kornak mintegy naponkénti eseményeit időről időre tudatni az illető olvasókkal. 3) Kereskedőknél stb. első följegyzési könyv.

NAPLÓKÖNYV, (napló-könyv) ösz. fn. Lásd : NAPLÓ, 2), 3).

NAPLOPÁS, (nap-lopás) ösz. fn. Henyeség, a napnak henyélve töltése. V. ö. NAPLOPÓ.

NAPLOPÓ, (nap-lopó) ösz. mn. és fn. Ki a napokat henyélve tölti. Ilyenről mondják, hogy lopja az időt, vagy, hogy úgy bánik az idővel, mintha lopta volna, azaz, meg nem becsüli, vesztegeti ; máskép : *naplesi*. Dologra vitetve : naplopással járó. *Naplopó élet.*

NAPLÓS, (nap-ol-ó-os) fn. tt. *naplós-t*, tb. *—ok*. Személy, ki a naplóval (naplókönyvvel) foglalkodik, az egyes tételeket abba írja, igtatja. Kereskedelmi műszó.

NAPLÓZ, (nap-ol-ó-oz) áth. m. *naplóz-tam, —tál, —ott*. A naplókönyvvel foglalkodik, abba az egyes tételeket beírja. V. ö. NAPLÓS.

NAPMÉRŐ, (nap-mérő) ösz. fn. Égmértani eszköz, melylyel a napnak látszólagos átmérőjét meghatározzák.

NAPNYUGAT, NAPNYUGATI, l. NAPNYUGOT, NAPNYUGOTI és NYUGOT.

NAPNYUGOT, (nap-nyugot) ösz. fn. 1) Azon időpont, melyben a földnek bizonyos látköréről eltünik a nap ; máskép : *napenyészet, naplemenet, napáldozat, napest*. 2) Az égnek azon tája, hol a nap a látkörről letüuni látszik. *Nyári napnyugot*, mely az éjszakhoz közelebb van, *téli napnyugot*, mely a délszakhoz áll közelebb. 3) Széles földgömbtani ért. a földnek azon féloldala, mely az első délkörtől nyugot felé fekszik. 4) Bizonyos helyhez, vagy vidékhez alkalmazott irányban véve a földnek és égnek azon oldala, mely felől a nap az illető helyet elhagyja, pl. Magyarországra nézve Ausztria és Morvaország napnyugotra feküsznek. „Mond vala ke(dég) a gyülekezeteknek: mikor látandjátok a ködnek napnyugat felől költét.“ (Tatrosi codex. Lukács XII.). Rövidebben vagy egyszerüen : *nyugot*.

NAPNYUGOTI, (nap-nyugoti) ösz. mn. Napnyugotra vonatkozó, onnan eredő, oda tartozó, ott

levő stb. *Napnyugoti égtáj, szelek. Napnyugoti oldala valamely hegynek. Napnyugoti indiai tenger. Napnyugoti népek.* Használtatik egyszerüen is: *nyugoti.* Midőn főnevül áll a mondatban, jelent lakosokat, népeket, kik bevett értelemben bizonyos nyugoti tartományban laknak. A székelyeknél hallhatni így is: *napnyuguti.*

NAPNYUGOTIAS, (nap-nyugotias) ösz. mn. Napnyugoti népek szokása, módja szerint való. *Napnyugotias divatok, öltözékek, életmód.*

NAPNYUGOTILAG, (nap-nyugotilag) ösz. ih. Napnyugoti népek módja, szokása szerént.

NAPNYUGVÁS, (nap-nyugvás) ösz. fn. Naplemenés, napáldozás.

NAPOL, (nap-ol) önh. m. *napol-t.* Valahol, és bizonyos végből eltölti a napot, pl. a régi vármegyei intézkedés szerént a beparancsolt vontatók napoltak, midőn három-négy napig vesztegeltek a megyei udvaron. Képzésre olyan, mint *delel, telel, nyaral,* pl. a csorda a kút mellett *delel;* a juhok az akolban *telelnek;* a nagy urak a fürdőkben, mezei lakokban *nyaralnak. El* igekötővel áthatólag használtatik, s am. egy vagy több nappal későbbre halaszt valamit. *El napolni az ülközetet, a szavazást.*

NAPOLÓ, (nap-ol-ó) fn. tt. *napoló-t.* Személy, kinek egy vagy több napon által valahol, s bizonyos végből vesztegelnie, várakoznia kell. Így neveztettek a régi vármegyei rendszerben a megyeháznál tanyázott előfogatos jobbágyok. Különböztetésül v. ö. NAPLÓ.

NÁPOLY, fn. tt. *Nápoly-t.* 1) Az olasz királyság egyik tartománya a déli részen. 2) Ugyanezen tartomány fővárosa; helyr. *Nápoly-ba, —ban, —ból.*

NÁPOLYI, (nápoly-i) mn. tt. *nápolyi-t,* tb. *—ak.* Nápolyból való, oda tartozó, ott lakó, arra vonatkozó stb. *Nápolyi díszlovak. Nápolyi szigetek, tartományok, hegyek.* V. ö. NÁPOLY.

NÁPOLYORSZÁG, l. NÁPOLY, 1).

NAPONKÉNT, (napon-ként) ösz. ih. Napról-napra, bizonyos számu napok mindenikén, egyik napon úgy, mint a másikon. *Napnoként ötven emberre főzni. A katonáknak naponként két font kenyér jár. Naponként templomba járni.* A régicknél igen gyakran: *naponkéd.* „Naponkéd nállatok ülök vala az templomban.“ (Régi magyar Passio. Toldy F. kiadása 10. l.). Különböztetés végett v. ö. NAPONNAN, NAPONTA.

NAPONKÉNTI, (nap-on-kénti) mn. Naponként való, létező, kimért, kiszabott stb. *A fiukat naponkénti tanulásra sürgetni. Naponkénti fizetése tiz krajczár. Naponkénti látogatása a színháznak.*

NAPONNAN, (nap-on-n-an) ih. Megfelel e kérdésre *mikor?* Ellentéte: *éjjel* vagy *éjennen* v. *éjente.* Jelentése: azon időben, melyet napnak v. nappalnak nevezünk, röviden: *nappal.* Különbözik töle: *naponként,* mely elszámláló jelentésü és mindig több napot teszen föl. Hasonló képzésück: *éjennen,* éjjeli időben, és *estennen* v. tájdivatosan *estenden,* esti időben. Mind ezeknek eredeti egyszerü alakjok: *napon, éjen, esten,* épen úgy, mint *télen, nydron, régen, hajdan,* és így a *nan nen* csak toldalék. „Minden naponnan“ Benigna asszony imakönyvében am. minden napon.

NAPONNAT, (nap-on-n-at), l. NAPONNAN.

NAPONSÜLT, (napon-sült) ösz. mn. Tréfás népnyelven mondják marhaganajról, mely a napon megszáradt. *Naponsült málé, lepény.*

NAPONTA, (nap-on-ta) ih. E szó nyelvhasonlat szerént rokon a *régente, hajdanta, ifjonta* időhatározókhoz, s megfelel e kérdésre, *mikor?* tehát am. naponnan, vagy nappal. pl. *naponta dolgozni kell, éjjel pedig,* vagy *éjente pihenni.* Ennél fogva hibásan harapózott el azon szokás még az irói nyelvben is, mely szerént ezen értelemben használtatik: *naponként,* mert valamint a *régente* és *hajdanta* nem ezt teszi: *régenként, hajdanként,* hanem régi időben, hajdani időben, hasonlóan *naponta* am. nappali időben. Lásd NAPONNAN. Szintén, midőn azt mondjuk valakiről, hogy *ifjanta* szép ember volt, nem ezt akarjuk értetni, *ifjuként,* hanem, midőn ifju volt, fiatal korában. A *naponta* vagy *ifjonta* hasonlatára alkotvák a székelyeknél ezek is: *leánynta,* azaz leány korában, mikor leány volt, *legénynte* = legénykorában; *füente* v. *fűvente,* azaz zsenge fü korában, zöldében, pl. a *téli takarmánynak valót már füente megetették.*

NAPÓRA, (nap-óra) ösz. fn. Eszköz, mely a nappali órákat a sütő nap sugarai által meghatározza. Ennek készítésében lényeges kellék a helybeli délvonalt pontosan eltalálni. A napórának lapja több részre osztatik, s rajta az időt a kellően felállított mutatónak árnyéka tünteti ki, mely a nap haladása szerént tovább-tovább mozdúl. „Minden ember napóra, melyet árnyéka megkerül.“ (B. Eötvös J.).

NAPOS, (nap-os) mn. tt. *napos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* 1) Oly nappali időről mondják, melyen a nap sugarai bizonyos helyre világolnak, vagy, mint mondani szokás, sütnek. *Decemberben kevés napos idő van.* 2) Mint életkori vagy tartóssági mértékre vonatkozó jelent egy vagy több napig élőt, tartót. *Tíz napos gyermek,* ki tíz nap előtt született. *Három napos eső. Öt napos szél. Harmincz napos hónapok.* 3) Mondják akármiféle szolgálattevő személyről, ki többed magával felváltva bizonyos napon működik. *Napos káplár. Nőtestvérei között ma ő a napos a konyhában.* A népmesében *napos, holdas* lovak alatt olyakat értenek, melyeken nap és holdalakú foltok voltanak. Különböztetésül v. ö. NAPI.

NAPOT ESTIG, régies; sajátlag am. *napott estig* v. *Napon át estig,* a Tatrosi codexben: *mend e napot estig* (tota die). V. ö. NAPOTSZAKA.

NAPOTHOSSZÁBAN am. egész napon. *Éjt napothosszában* (pl. Vörösmartynál) am. egész éjen és napon által. V. ö. NAPOTSZAKA.

NAPOTSZAKA, (napot-szaka) ösz. ih. Egész napon által. *Napotszaka vártam őt, de nem jött.* El-

éjtszaka; képzésre rokonai: *teletszaka, hetetszaka, nyaratszaka.* Ha ezen határzókat összehasonlítjuk a következőkkel: *idétt*, elemezve, *idén-t, honnatt* v. *honnat*, elemezve, *honnan-t, onnatt* v. *onnat*, elemezve: *onnan-t; innett v. innet*, el. *innen-t*; *alatt* el. *alan-t*; *hosszatt* el. *hosszan-t*; *hanyatt* el. *hany-ant* stb. azon okszerü véleményre jövönk, hogy azok is *napont, éjent, telent, hetent, nyarant* voltak eredetileg, aminthogy *naponta, éjente* önmagukban is divatosak, s ezekből lett: *napott, éjett, hetett, telett, nyaratt*, s egyszerü *t*-vel: *napot, hetet, telet, nyarat*, épen úgy mint *honnat, onnat, innet, hosszat* (pl. feksezik), az *éjet* helyett pedig röviden lett *éjt*. E szerént az eredeti alakok ezek volnának: *napontszaka, éjentszaka, hetenszaka, telentszaka, nyarantszaka.* Az sem alaptalan vélemény, hogy az *at et* ragok- vagy képzőkben az *idő* szó lappang; ide mutat, elsőben, hogy az imént érintett szók után *szaka*, mint látszik, birtokragos szó következik; továbbá, hogy ezen szók mind időszakra vonatkoznak; e szerént napotszaka volna = *napidőszaka*, éjtszaka = *éjidőszaka*, teletszaka = *télidőszaka*, stb. Hasonló: *éjt napot hosszában* (Vörösmartynál), melyben a ‚hosszában' szinte birtokragos szó, és teljesen csak *éjidő, napidő hosszában* bonczolással lehet elemezni és igazolni. Eléjön a Nádorcodexben: *napot estig* am. napon át estig.

NAPOZ, (nap-oz) áth. m. *napoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Valamit napról-napra halaszt, leginkább *el* igekötővel használtatik. *Elnapozni az adósság lefizetését. Elnapozni a csatát.* V. ö. NAPOL.

NAPÖLŐ, (nap-ölő) ösz. mn. Haszontalan henye ember, ki a napot hiába tölti, naplopó, naplesi, léhütő.

NAPPAL, (nap val ih. és fn. 1) Azon időben, mely alatt a nap látkörünkön fenvan. Ellentéte: *éjjel, Nappal dolgozni, éjjel alunni. A bagoly nappal alszik, éjjel virraszt. Éjjel nappal* am. mindig, folyvást. *Éjjel nappal gyötri őt a lelkiismeret.* 2) Különböztetés végett az égi testet jelentő *nap* szótól használtatik *főnevül* is, amidőn tárgyesete: *nappal-t*, többese: *—ok*; főképen személyes névmással, pl. *se éjjelem, se nappalom. Szomorú nappalai voltak.* Azonban fölveszen némely más ragokat és képzőket is, pl. *nappalra, nappalig, nappali.*

NAPPALI, (nap-val-i) mn. tt. *nappali-t*, tb. *—ak.* Ami nappal történik, létezik, nappalra vonatkozik stb. *Nappali foglalatosságok. Nappali órák. Nappali idő. Nappali szoba*, melyben nappal tartózkodunk. *Nappali bagoly. Nappali fény. Nappali rettegés, éjeli rémülés.* (Km.).

NAPPALLIK, (nap-val-al-ik) személytelen k. m. *nappall-ott*, htn. *—ani.* A nap növekedőben van. Máskép: *nappalodik*, mint hajnallik, hajnalodik, pitymallik, pitymalodik.

NAPPALODIK, (nap-val-od-ik) személytelen k. m. *nappalod-ott*, htn. *—ni.* L. NAPPALLIK.

NAPPALOZ, (nap-val-oz) önh. m. *nappaloztam, —tál, —ott*, par. *—z.* A napot valahol tölti, vagy szokta tölteni. *A szabad ég alatt, az utczákon nappalozni. Kávéházban nappaloz, kocsmában éjjelez.*

NAPPÁLYA, (nap-pálya) ösz. fn. Azon képzelt körút, melyet a nap egy év alatt megjárni látszik, mely az éggolyón *állatkör*-nek v. *barkör*-nek (ecliptica) neveztetik. L. BARKÖR.

NAPPÉNZ, (nap-pénz) ösz. fn. l. NAPBÉR, NAPDÍJ.

NAPPILLE, (nap-pille) ösz fn. Általán azon pillék, melyek nappal szállonganak, éjjel pedig nyugosznak; különböztetésül azon pilléktől, melyek éjjeli időben röpdösnek.

NAPRÁD, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Naprád-ra, —on, —ról.*

NAPRAFORGÓ, (napra-forgó) ösz. fn. Növényfaj a napvirágok neméből, melynek minden levelei szivdedek, három inasak; kocsányai a fészek felé vastagodók; virágai bókolók; szára vastag, taplósbélü; gyökere egy nyári; (Helianthus annuus). Köznépies néven másképen: *tányérvirág;* növénytani egész neve: *napraforgó napvirág.* V. ö. NAPVIRÁG.

NAPRÁGY, falu Gömör m.; helyr. *Naprágy-ra, —on, —ról.*

NAPRANÉZŐ, (napra-néző) ösz. fn. Lásd KUNKOR.

NAPRATARTÓ, (napra-tartó) ösz. fn. Lásd NAPERNYŐ.

NAPRÁTFA, falu Szala m.; helyr. *Naprátfá-ra, —n, —ról.*

NAPRENDSZER, (nap-rend-szer) ösz. fn. Több világtesteknek azon szoros viszonya, melynél fogva, bizonyos törvények szerént egy más világtest, mint középpont körül forognak, s attól fényt v. világosságot és meleget nyernek. A mi naprendszerünkhöz következő *főbolygók* tartoznak: Merkur, Venusz, Tellusz, Marsz, Jupiter, Szaturnusz, Uranusz. Ezek közvetlenül a nap körül forognak, melyek közől ismét némelyeknek saját *darabantjaik* vannak, mint földünknek a hold stb.

NAPSÁG, (nap-ság) fn. és ih. Mint főnév távolító és határvető ragokkal van divatban; *napságtól*, am. bizonyos naptól, pl. *ez napságtól fogva* = a mai naptól kezdve. „A napságtól fogva azért gondolták, hogy megölnék őtet." (János ev. XI.). „A napságtól fogva oly ergalmas kezde lenni." (Debr. Legendáskönyv). Továbbá: *napságig.* „S még nem jött vissza ez napságig." (Székely népmese. Kriza J. gyüjt.). Határozóként *mai napság* kifejezésben am. mai napon; mai v. mostani időben. Molnár A. megjegyzése szerént am. *in dies*, tehát határozó értelemmel is birt *napról napra* helyett.

NAPSÖTÉTÜLÉS, (nap-sötétülés) l. NAPFOGYATKOZÁS.

NAPSUGÁR, (nap-sugár) ösz. fn. A napból, mint világtestből kivillanó, s bámulatos sebességü, melegítő és világító finom test, mely néha úgy látszik, mintha igen vékony fonalakban ragyogna szét.

NAPSZÁLLAT, (nap-szállat) ösz. fn. l. NAPNYUGOT. 1)

NAPSZÁLLTAKOR v. —KORON, (nap-szálta-kor v. —koron) ösz. ih. Midőn a nap leszállott, lenyugodott.

NAPSZÁM, (nap-szám) ösz. fn. 1) Naponként felvállalt, vagy kiszabott munka, melynek bérét nap szerént határozzák meg. *Napszámban dolgozni. Napszámra fogadni a munkásokat.* 1) Azon bér, melyet napi munkáért fizetnek. *Esténként kifizetni a napszámot. Lehúzni a napszámból. Fölverni a napszámot.*

NAPSZÁMOS, (nap-számos) ösz. fn. Oly munkás, kit nem nagyobb időre, és általános béren, hanem naponként meghatározott fizetésért fogadnak, kinek szolgálati ideje mindennap kitelik. *A kömívesek mellett dolgozó napszámosok. Kapálásra napszámosokat fogadni.*

NAPSZÁMPÉNZ, (nap-szám-pénz) ösz. fn. Pénz vagy bér, melyet a napszámosnak fizetnek. V. ö. NAPSZÁMOS.

NAPSZÍN, (nap-szin) ösz. fn. A napnak világító fényessége. Átv. ért. a napéhoz hasonló szín, fényes szín, mint a napé. „Szent Sófia asszonynak ez láthás miatt napszínbe változék ő orczája, úgyhogy Adrianos, es mind az ő vele való népek úgy alitják vala, hogy asszony isten volna." (Nádor-codex. 634. l.).

NAPSZÚRÁS v. —SZURÁS, (nap-szúrás) ösz. fn. 1) A nap sugarainak égetése meleg nyári napokon. 2) Betegség neme, melyet az égető napsugarak okoznak, midőn tüzök a födetlen fejet általjárja. *Napszurásban meghalni.*

NAPTÁMADAT, (nap-támadat) ösz. fn. Lásd: NAPKELET. Eléjön a Bécsi codexben, Benigna asszony imakönyvében stb.

NAPTÁNYÉR, (nap-tányér) ösz. fn. A napnak úgy látszó alakja, mintha tányér volna.

NAPTÁR, (nap-tár) ösz, fn. Könyv, melyben egy vagy több évnyi időszak hónapokra, hetekre és napokra osztva, az eléforduló vasárnapokkal, ünnepekkel, holdváltozatokkal, s egyéb időre és időjárásra vonatkozó dolgokkal följegyeztetik, hogy a polgári és egyházi élet ügyeiben némi utasításul és emlékeztetésül szolgáljon. Régi s általán bevett idegen neve: *kalendáriom. Gergely*-féle *naptár*, mely az év napjainak sorozatát a 16-ik században behozott kiigazítás szerént adja elé. *Görög* vagy *ó naptár*, mely a rómaihoz képest az új évet tizenkét nappal később kezdi. T. i. Julius Caesar idejében, Krisztus születése előtt 46 évvel, a régi római naptár akként igazíttatott ki, hogy három egymásután következő év 365 napból álljon és egyenlő legyen, a negyedik pedig 366 napot foglaljon magában, s így ez szökő év lett; miáltal az égi napnak egész éve egyre-másra $365^1/_4$ idő-napot tett. Azonban az akkori számítás alkalmával az év hoszsza 365 napon túl nem egész 6 óra, hanem csak 5 óra, 48 nagy, és $50^4/_5$ kis percz, vagyis 6 óránál 11 nagy, $9^1/_5$ kis perczczel kisebb volt. Ezen évi különbözet 128 év alatt egy egész napot, és 1300 év alatt 10 napot tett, úgy hogy Kr. sz. u. az 1300-ik évben a tavaszi éjnapegyen (tavasz kezdete), nem a római szerénti mártius 21-dikére esett, mint a régi római naptár megigazításakor, hanem mártius 11-kére. A római vagy juliusi naptár ezen hibáját teljes bizonyossággal csak a XVI. században vették észre, mikor is elvégre XIII. Gergely pápa 1582-ben, különösebben Lilius, Clavius és Dante segitségével azon hibát kiigazította, s ennek következtében, hogy a többek közt a tavaszi éjnapegyen ismét mártius 21-dikére essék, az 1582. évből 10 nap kihagyatott, s különösen október 4-ike után mindjárt október 15-dike számíttatott; s a további kellő számítások is eleve megállapíttattak, melyek szerént az év hossza $365^{97}/_{400}$ napra tétetett, mely csak 21 kisperczczel nagyobb, mint a föntebbi, mely egy egész napot csak 4082 év mulva fogna tenni. Ezek szerént a régi Julius-féle időszámlálás nehány nappal későbbre esik a Gergely-félénél, ú. m. 1583-tól 1699-ig 10, 1700-tól 1799-ig 11 nappal, és 1800-tól 1899-ig 12 nappal. Ezen kiigazított naptár divatos az egész római catholikus és protestáns világban, a görög-oroszok kivételével, kik még eddig a régi római kalendáriumot használják. Mindjárt 1582-ben elfogadták azt Olasz-, Spanyolországban és Portugaliában, azonnal a pápai bulla megjelenésekor; Franczia országban pedig nehány hóval később. Svájczban és Havasalföldön 1583-ban, Lengyelországban 1586-ban, Magyarországon 1587-ben, a protestáns Némethonban csak 1700-ban, Angolországban még később, ú. m. 1752-ben, és Svédországban 1753-ban.

Magyarul írott igen régi (1466. évből szóló) naptárunk a Tatrosi vagy Müncheni codex elején lévő, melyről azt mondja Jászay, hogy „nemcsak azért nevezetes, mert legelső, melyet magyar nyelven a régi korból elémutatni tudunk, de mert teljes is." Sok szent magyarított neveit itt már feltaláljuk, mint: *Adorján, Ágoston, Ágotha* (asszony, szűz), *Antal, Balázs, Damokos* v. *Domokos, Elzsébet* és *Erzsébet, Estván, Emre* (Imre), *Gellérd, Gergely, György, Ilona* és *Hilona, Jakab, János, József, Kálmán, Kelemen, Kolos* (szűz, Scholastica), *Kozma, László, Lőrincz, Lukács, Margit, Máté, Matiás, Miklós, Pál* stb. stb. Különösebben feltünő ünnepek: *Urunk környekezete* (körülmetéltetése) *napja, Vizkereszt napja, Szüz Mária tisztólatja* (Gyertyaszentelő Boldogasszony), *Mária szülleteti* (Kisasszony napja, sept. 8.), *Mendszent* napja, *Úrnak szülletete* (Karácson). ‚Husvét' és ‚pünkösd' semmi néven nem jön elé. A hónapok nevei latinok: Januarius, Februarius, Marcius (így) stb. Az 1506-diki magyar főiskola imakönyvében (a Tudományos Gyüjteménynek 1835-ik évi VI. kötetében közölte Horváth I.) már megvannak az akkori nevezetesebb keresztény ünnepekről nevezett hónapnevek ú. m. *Boldogasszony hava, Bőjtelő hava* stb. Ezek közt a Boldogasszony, Kisasszony és Mindszent ünnepek nem esnek ugyan a rólok nevezett hóna-

pokra, „miólta (úgymond Walther László az 1840-diki ‚Honmüvész' I. k. 223. és következő lapjain) éveinket Kis karácsontól vagyis Krisztus körülmetéltetésének ünnepétől kezdjük, de beléjök estek igenis akkor, midőn még a magyar keresztény a Krisztus születésével (Nagykarácsonnal) kezdette éveit;" e szerént volt december 25-ikétől január 25-ikéig a régi Karácson hava, innen február vége felé Boldogasszony hava, a midőn tehát Gyertyaszentelő boldog asszony napja (február 2-ika) azon hóba esett; így Kisasszony és Mindszent napja is az előbbi hónapokban állottak. Azonban a fönnebbi 1466-iki naptárbeli év már ‚Úr környekezete' napjától kezdődik s a hónapok nevei még latínok. Tehát úgy látszik, mintha a naptárak azon korban nem voltak volna teljesen egyező szabályok szerint szerkesztve. Tudtunkra később Erdősi (Sylvester) ajánlotta első a *télelő, télmás, télharmadhó* stb., vagy pedig: *első-, másod-, harmadhó* stb. nevezeteket; amazokat a mai korban némi változtatással Kunoss Endre, emezeket pedig Fogarasi János kezdette divatba hozni. A hivatalos okiratokban leginkább az ünnepekről és szentekről vett nevezetek divatoznak, a közéletben pedig a latínok. A naptárra vonatkozó közmondások is még a ‚kalendáriom' szót használják, például, minthogy a naptárban időjóslatok is foglaltatnak, innen, ki bizonyos testbajokban szenvedvén, az időváltozást előre érzi, azt mondják róla, hogy *kalendárioma van;* vagy, aki az innep- és névnapokat emlékezetében tartja, *élő kalendáriom*-nak hivják.

NAPTALAN, (nap-talan) mn. tt. *naptalan-t*, tb. —*ok*. Nap nélkül való, midőn a nap nem süt, nem világít. *Naptalan idő.*

NAPTÁV, NAPTÁVOL, (nap-táv v. —távol) ösz. fn. Valamely bolygónak legnagyobb távolsága a naptól. (Aphelium).

NAPTÉRÍTŐ, (nap-térítő) ösz. fn. l. FORKÖR.

NAPTEST, (nap-test) ösz. fn. A napnak tömege.

NAPTON, (nap-t-on) ih. Nyomatékul öszvetéve használtatik: *napton nappal, napton napotsaka*, azaz, egész, teljes napon; a napnak folyton folyó ideje alatt.

NAPÚT, (nap-út) ösz. fn. Azon körvonal, melyet a nap egy év alatt látszólag bejár, mely másképen állat v. barkörnek neveztetik, nappálya (Ecliptica). V. ö. NAPKÖR.

NAPÜVEG, (nap-üveg) ösz. fn. Távcső, festett szemüveggel, melylyel a napot szemlélni lehet, a nélkül, hogy a szemek megerőtetést szenvednének.

NAPVESZTÉGETŐ, (nap-vesztégető) ösz. fn. l. NAPÖLŐ.

NAPVILÁG, (nap-világ) ösz. fn. 1) Tiszta, derült fény, melyet a nap sugárai terjesztenek, különböztetésül a hold-, a lámpa-, a gyertya- stb. világtól. *Napvilágnál látni, megnémi valamit. Tisztább a napvilágnál. Napvilágra hozni valamit*, am. köztudomásra, közszemléletre. 2) A széles ért. vett napok, azaz, álló csillagok összvege. 3) Egyes nap rendszere. L. NAPRENDSZER.

NAPVIRÁG, (nap-virág) ösz. fn. Növénynem, az együttnemzők seregéből és nős-szüzek rendéből; vaczka lapos, polyvás; fészke pikkelyei födelékesek, berzedtek; bóbitája két polyva, lehulló; virága sárga, sugaras, (helianthus, görög szó; *helios* am. nap és *anthos* am. virág). Különbözik tőle: *napranéző* (heliotropium). Nálunk ismertebb fajai: *napraforgó, napvirág* (helianthus annuus), *csicsóka napvirág* (hel. tuberosus, franczíául: *topinambour* és *poire-de-terre*) stb.

NÁRAI v. NÁRAJ, falu Vas m.; helyr. *Nárai-ba* v. *Náraj-ba*, —*ban*, —*ból.*

NARANCS, fn. tt. *narancs-ot*, harm. szr. —*a*. Aranysárga almafaj, mely a czitromalmák neméhez tartozik, s melegebb éghajlat alatt tenyészik. Az arab nyelvben *narands* v. *narang*, (honnan a törökben és persában eléjön: *narinds*), másképen persául: *parands, parank, narank*, törökül meg *turunds*; alma), amazokból származtatják a nyelvészek (Heyse, a közép latin *arangia* vagy *aurantia*, olasz *arancia, arancio*, venéczíai *naranza*, spanyol *naranja*, franczia *orange* szókat. Az új latinban: pomum aurantium (= arany alma, Goldapfel), öszvébbhúzva olaszul: *pomarancia*, németül: *Pomeranze*. Kétségtelen, hogy e szót eleink közvetlenül e nyelvek valamelyikéből vették által. *Narancs is keserü, ha nagyon facsarják.* (Km.).

NARANCSÁG, (narancs-ág) ösz. fn. Narancsfának ága.

NARANCSALMA, (narancs-alma) ösz. fn. L. NARANCS.

NARANCSFA, (narancs-fa) ösz. fn. A czitromfák neméhez tartozó s melegebb, különösen Európa déli tartományaiban tenyésző fa. (Citrus aurantium.) „Az ember narancsfához hasonló, mely gyümölcsöt s virágokat egyszerre hord ágain. Ki ifjú korának lelkesedését s melegebb érzelmeit elveszté, s kit az élet poesise egészen elhagyott, attól ne várjon senki hasznos vagy nagyszerü tetteket." (B. Eötvös József).

NARANCSHAL, (narancs-hal) ösz. fn. Halnem, melynek feje elül tompa, mintha elvágták volna. (Coryphaena. L.).

NARANCSHÁZ, (narancs-ház) ösz. fn. Üvegház, melyben hidegebb éghajlat alatt különös gonddal narancsfákat tenyésztenek.

NARANCSHÉJ, (narancs-héj) ösz. fn. A narancs nevü almának aranysárga s kesernyés ízü héja.

NARANCSKERT, (narancs-kert) ösz. fn. Kert, melyben különösen narancsfákat tenyésztenek.

NARANCSKERTÉSZ, (narancs-kertész) ösz. fn. Narancsfák tenyésztésével foglalkodó kertész.

NARANCSLÉ, (narancs-lé) ösz. fn. Narancsalmából kinyomott lé.

NARANCSNEDV, (narancs-nedv) ösz. L. NARANCSLÉ.

NARANCSOLAJ, (narancs-olaj) ösz. fn. Narancsalmából kivont olaj.

NARANCSOS, (narancs-os) mn. tt. *narancsos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Narancsfákkal bővelkedő. *Narancsos kert.* 2) Narancscsal, narancslével készített. *Narancsos sütemények, italok.* Mint főnév tárgyesete: *narancsos-t*, többese: *—ok*, s jelent narancsfákkal beültetett helyet, vagy kertet.

NARANCSSÁRGA, (narancs-sárga) ösz. mn. Aranysárga színű, milyen a narancs. *Narancssárga kelme.*

NARANCSSZÍN, (narancs-szín) ösz. fn. és mn. A narancs színéhez hasonló szin, vagy színü. *Esen almának, töknek narancsszíne van. Narancsszín kendő.*

NARANCSSZÍNBOGÁR, (narancs-szín-bogár) ösz. fn. Bogárfaj, melynek paizsa narancsszínü sárga.

NARANCSSZÍNŰ v. —SZINŰ, (narancs-szinü) ösz. mn. Olyan színű, mint a narancs, azaz, aranysárga.

NARANCSSZÖRP, (narancs-szörp) ösz. fn. Narancsalmából készített szörpféle sürü édes lé.

NARANCSTÖK, (narancs-tök) ösz. fn. Kisded tökfaj, mely mind alakjára, mind szinére narancshoz hasonló.

NARANCSVIRÁG, (narancs-virág) ösz. fn. A narancsfának virága.

NARANCSVÍZ, (narancs-víz) ösz. fn. Narancslével készített csemegeital.

NÁRCZ, (Gyarmathi Sámuelnél) fn. tt. *nárcz-ot*. Am. nárczis; l. ezt.

NÁRCZIS, fn. tt. *nárczis-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből; pilise csöves, töltséres a magzat fölött; bokrétája hat szirmu; szirmai egyenlők, a pilis oldalából nőttek; hímszálai a pilis belső falából jönnek ki. Hellén eredetü szónak tartják: *νάρκισσος, ναρκόω* (merevítem, bódítom) igétől; egyébiránt a persában is *nargisz*, és az arabban *nardsisz* v. *nardsis*. Nevezetesebb fajai: *fejér, pompás, csupros, kétszinü, piczi, pézsma, szagos* stb.

„Kertem nárczisokkal
Végig ültetéd.“

Csokonai.

NÁRCZIS-KÖKÖRCSIN, (nárczis-kökörcsin), ösz. fn. A kökörcsinek neméhez tartozó növényfaj, melynek virágai ernyősek, levélgallérosak; gyökérlevelei levagdalt fogasak; virága fehér. (Anemone narcissiflora).

NÁRCZOS, tájdivatosan am. nárczis; l. ezt.

NÁRDA, KIS—, NAGY—, faluk Vas m.; helyr. *Nárdá-ra, —n, —ról.*

NÁRDUS, fn. tt. *nárdus-t*, tb. *—ok*. l. NÁRDUSFŰ.

NÁRDUSFŰ, (nárdus-fü) ösz. fn. A gyökönkék neméből való növényfaj köznépi neve, melynek szárlevelei szárnyasak, gyöklevelei épélük, szára sima, (Valeriana Phu). *Hómai nárdus.* Különben *nardus* göröglatin szó, melyet Páriz-Pápai *spikinárd* szóval magyarít, mely ismét Molnár A. szerént latinul: *lavandula latifolia*, németül: *Spikanard.*

NÁRDUS-GYÖKÖNKE, (nárdus-gyökönke); l. NÁRDUSFŰ.

NÁSFA, v. NÁSVA, elavult fn. tt. *násfá-t*, v. *násvá-t*. A régieknél am. aranyból vagy ezüstből készült drágakővel rakott ékszer, melyet férfiak és nők viseltek, latinul: monile. „Te farodnak egybeszerkezése miként násfák, kiket mesteri kéz gyártott.“ (Junctura femorum tuorum, sicut monilia. Döbr. cod. Canticorum 7.) „Felöltöztetett engemet aranynyal szőtt atlaczba, és mérhetlen násvákkal ékesejtett engemet.“ (Et immensis monilibus ornavit me. Cornides-cod. 382 l.) „Ismegh Saaghy Jánosnak egy arany lantza es egy naasfaya vagyon ennalam zalogba.“ (Sági Imre 1573-diki végrendeletében.) Előfordul Paksi Kata hozománya közt is 1539-ben. „Egy gyengyes parta, egy naasfa, tizenegy aranygyerő stb. (Nyelvtud. Közlemények IV. kötet második füzet 1865. 193—95. l. Mátyás Flórián).

„Másfelől pediglen láttam sirénákat,
Letették amelyek drága násfájokat.“

Gróf Koháry István a XVII. századból.

Molnár Albertnél Kresznerics szerént am. a latin inauris, azaz fülbevaló, fülönfüggő. Ha csak ezen jelentések mellett maradnánk, akkor a *násfa* v. *násva* első részében könnyen feltalálnók a *nász* szót, minthogy násznál alkalmával szokták leginkább az akár nyak-, akár fül- és más ékességeket ajándékozni és hordani, amidőn *násfa, násvagy* azaz ‚nászi vagyon‘-félét jelentene (a Tatrosi codexben *vagy* am. *vagyon*), azonban Szabó Dávid szerént am. retesz, kilincs, fazár; melyekre a föntebbi értelmezés nem illik, hanem talán ezek inkább *nyárs-* = tájdivatosan *nyásfá*-val hozathatnának viszonyba; V. ö. NÁSPÁL. Simai Kristóf mindkét jelentését följegyzette: Vectis. Pessulus ligneus. Item: inauris.

NÁSPÁGOL, NÁSPÁHOL, l. NÁSPÁL.

NÁSPÁL, áth. mn. *náspál-t*. Bottal vagy akármiféle ütleggel megver valakit, másképp: *náspáhol, náspágol, nádpáhol.* Valószinű, hogy ezen igékben a verő eszköznek neve rejlik, mint a *botoz, pálczáz, dorongol, arsagol, husángol, rudal* igékben. Különösen a *náspál* alkotó részei *nás*, azaz nyárs, tájdivatosan: *nyás* vagy *nyás* (mint *hárs*, tájdivatosan *hás*, sőt iróknál is pl. Simai Kristófnál: *hásfa* am. hársfa), az utóbbi rész pedig *fa*, mintha volna *nyásfa* (= nyársfa, mint föntebb hásfa = hársfa), *és nyásfál* am. nyársfával ver. *Náspáhol, náspágol* am. nyárssal páhol. Ily öszvetételek: *nádpálczáz, nadrágszíjaz, piszkafáz.*

NASPOLYA, l. NASZPOLYA.

NÁSZ, fn. tt. *nász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ha e szónak minden származékait és öszvetételeit egybehasonlítjuk, világosan kitünik, hogy alapfogalom benne a nősülés, vagyis az illető szók mind oly tárgyakra vonatkoznak, melyek a nősüléssel legszorosb kapcsolatban állanak. Ezen feltevésből kiindulva úgy vélekedünk, hogy a *nász* vékonyhangon nem más, mint *nőss*; vagyis személyre vitetve oly személy, ki bizonyos tekintetben nővel foglalkodik, nevezetesen, ki nővel egybekél. E szerént a *nász* épen oly képzésü, mint az *ijász, vadász, halász*, az *ij, vad, hal* gyököktől. Gyámolítja e véleményt a finn nyelvi hasonlóság, melyben *nainen* am. férjhez mehető nő és *nain* = nőszöm, házasodom, valamint *nuoti* am. házasságkötés. Eredetileg tehát a *nász* részint nőszö személyt jelent, vagyis olyat, ki *nőszik* v. *nősül*, és így ha a Vörösmarty használta ‚vérnász' alatt személyt értünk, ez olyan férfit jelent, ki saját vérét, tulajdon leányát készül venni nőül. Ha pedig a *nász* szót tárgyra, dologra értjük, aminthogy mostani jelentése inkább ide vág (és származása olyan, mint gyász = jajász, kalász stb.), akkor jelent a nősülésel viszonyban álló dolgot, azaz menyekzőt. Különösen ‚nász' szóval összekötve nevezünk több személyt, kik a nősülni készülő férfinak baráti, segédi, közbejárói kezet nyujtanak, kik ezen eljárásában részt vesznek, milyenek a *násznagy, nászapa, nászanya, nászleány, nászlegény, násznép*. Átv. ért. *nász* jelzőt vesznek fel mindazon dolgok, melyek a nősülési szertartással öszveköttetésben vannak, úgymint: *násznap, nászünnep, nászmise, nászkocsi, nászruha, nászkoszorú* stb. Dankovszky szerént megvan a román nyelvben is: *nász*. A székely káromszéki nyelvjárásban pedig eléjön a ‚nősz'-höz közelebb álló *nyüsző, nyüszüleány, nyüszüpogácsa*.

A népies nászlakomával együtt jár némely vidékeken azon legények mulatsága, kiket *herészek*nek mondanak. V. ö. HERÉSZ.

NASZÁD, NÁSZÁD, fn. tt. *naszád-ot*, harm. szr. —*ja*. Könnyü, karcsu, sudar hajó neme (Szabó Dávid, Molnár Albert; ez utóbbi szerént latinul: liburna, navis liburnica). „Az therekek (törökök) reám jövének naszádokkal és az hajókat mind elvivék." (Levél 1551-ből. Szalay Ágoston 400. m. l.). „Mert immár az naszádok es mind kiszállottanak." (Ugyanott). Így nevezték különösen a dunai határőrök hajóit, honnan a *naszádosok*, máskép: *sajkások* neve. Eléjön már Heltainál is. Kenessey Albert szerént osztálynév, mely magában foglalja a dereglyéket, ladikokat, csónakokat. (Boot, kleines Fahrzeug). E szó a görög *ναῦς*, latin, *navis* szókkal látszik viszonyban állani; noha régiesen *náva* is eléjön a magyarban, de talán ez ismét a latin *navis*-ból eredett, s megvan a lengyelben is: *nava*, az olaszban: *nave*. Egyébiránt különös az *ád* végezet, melyet puszta toldaléknak alig tekinthetünk.

NASZÁDOS, NÁSZÁDOS, (naszád-os) fn. tt. *naszádos-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szabó Dávid szerént am. főhajós; többire l. SAJKÁS. V. ö. NASZÁD.

NÁSZÁGY, (nász-ágy) ösz. fn. l. NYOSZOLYA.

NÁSZAJÁNDÉK v. —AJÁNDOK, (nász-ajándék v. —ajándok) ösz. fn. Ajándék, melyet menyasszonyának a vőlegény ad. Idegen eredetü, de közdivatú kifejezéssel: *móring*.

NASZÁLY, falu Komárom m.; helyr. *Naszályba*, —*ban*, —*ból*.

NÁSZANYA, (nász-anya) ösz. fn. Mind a vőlegény mind a menyasszony anyja, mint házasságszerző, és lakodalmat intéző, máskép: *örömanya*. Különösen azon anya, vagy annak asszonyhelyettese, kinek házánál a násznép vendégeskedik.

NÁSZAPA, (nász-apa) ösz. fn. A vőlegény és menyasszony apja, vagy ezt helyettesítő férfirokon,aki különösen a lakodalomban a házi gazdát játszsza, máskép: *örömapa*, tréfás népnyelven: *öreg vigyori*.

NÁSZASSZONY, (nász-asszony) ösz. fn. Így czimezik a vőlegény szülei a menyasszony anyját, és menyaszonyéi a vőlegényét: *nászasszonyom*. Ellenben a hasonló viszonyban levő férfi: *nászuram*.

NÁSZATYA, l. NÁSZAPA.

NÁSZDAL, (nász-dal) ösz. fn. Alkalmi versezet az új házasok tiszteletére, melynek tárgyát a nászinnep, és erre vonatkozó érzelmi kifejezések teszik.

NÁSZÉNEK, l. NÁSZDAL.

NÁSZHÁZ, (nász-ház) ösz. fn. Azon ház, melyben a menyekező násznép öszvegyül és mulat.

NÁSZISTEN, (nász-isten) ösz. fn. A hellén hitregében Hymen, Kalliopénak Apollótól vagy Vénusnak Bacchustól nemzett fia, kit a házasság istenéül tiszteltek.

NÁSZKÉSZÜLET, (nász-készület) ösz. fn. Általán, mindenféle készület és szertartás, mely a házasulandók öszvekelését megelőzni szokta. Különösen a menyasszony számára beszerzett ruházatok, ékes, ségek, bútorzat stb.

NÁSZKOCSI, (nász-kocsi) ösz. fn. Fényes díszkocsi nagyúri menyekzőkön, melyen a menyasszonyt viszik.

NÁSZKOSZORÚ, (nász-koszorú) ösz. fn. Koszorú, melyet némely személyek menyekző alkalmával viselnek, különösen a menyasszony és nászleányok koszorúja. Népies szokás szerént a vőfelek is felkoszorúzzák magukat, vagy botjaikat.

NÁSZKÖLTSÉG, (nász-költség) ösz. fn. Kiadá, sok, költekezések, a férjhez menő leány ruházatára ékszereire, bútorzatára, a menyekzői lakomára stb

NÁSZLAKOMA, (nász-lakoma) ösz. fn. Nász azaz menyekző alkalmával adott lakoma, vendégség.

NÁSZLEÁNY, (nász-leány) ösz. fn. Így nevezik a menyasszonynak leánybarátnőjit, kik őt me-

nyekző alkalmával felkoszorúzva kísérik, s mintegy szolgálatára vannak. Máskép: *nászoló leány, nyoszolyó leány*, Háromszékben: *nyüszüleány*.

NÁSZLEGÉNY, (nász-legény) ösz. fn. A vőlegény barátja, ki a menyekző körül különös szolgálatokat visz véghez. Ezekről l. VŐFÉL.

NÁSZLEVÉL, (nász-levél) ösz. fn. Levél, melyben valakit menyekzői vendégül meghívnak.

NÁSZMISE, (nász-mise) ösz. fn. Szent mise, melyet az esküvőre öszvegyült násznépnek szolgál a pap.

NÁSZNAGY, (nász-nagy) ösz. fn. Személy, ki a házassági szerződésnél és egybekelésnél mint tanu jelen van, s azt aláirja. *Kérő násznagy*, ki a vőlegény részéről az illető nőt megkéri és tanu egyszersmind. *Kiadó násznagy*, a menyasszony tanuja. A népies szertartásu házasságszerzésekben a násznagyok úgy állanak egymás irányában, mint barátságosan alkudozó felek ügyvivői, miért násznagyokká rendesen a legtekintélyesb, legelmésb, s állapotukhoz képest legügyesebb és tréfás embereket szokták választani. A násznagyok tiszte, a lakodalomban tisztességes rendet, és fegyelmet tartani, a mulatságban jó példával menni elül, a tánczot az örömanyákkal megkezdeni stb. Már maga a *nagy* nevezet eléggé tanusítja, hogy a magyar nép e hivatallal bizonyos főnöki hatalmat és tekintélyt párosít, s hogy a násznagy szó jóval jelentékenyebb, mint a német *Beistand*. Eléjön már a Tatrosi codexben is. „Hogy ke(dég) kóstolta volna a násznagy (architriclinus) a borrá lött vizet.“ (János ev. II.). „Hivá a násznagy a vőlegényt.“ (Ugyanott).

„Róka farkát csóválgatja,
Násznagy akar lenni.“
Lakodalmi vers.

NÁSZNAGYI, (nász-nagyi) ösz. mn. Násznagyra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Násznagyi hivatal, kötelesség. Násznagyi intézkedések.*

NÁSZNAGYKODÁS, (nász-nagy-kod-ás) ösz. fn. tt. *násznagykodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Násznagyi kötelesség gyakorlása, násznagyi hivatal viselése.

NÁSZNAGYKODIK, (nász-nagy-kod-ik) ösz. fn. Házassági kötések, menyekzői szertartások, lakodalmak alkalmával mint násznagy működik, rendelkezik.

NÁSZNAGYSÁG, (nász-nagy-ság) ösz. fn. Násznagyi tiszt, kötelesség. *Násznagysággal megtisztelni valakit. Násznagyságot viselni.*

NÁSZNAP, (nász-nap) ösz. fn. l. MENYEKZŐNAP.

NÁSZNÉP, (nász-nép) ösz. fn. Mind azon személyek, kik valamely menyekzőre hivatalosak, s az illető szertartásokban és lakomában részt vesznek. Hol még a régi menyekzős szokásokat megtartják, ott a vőlegény részéről meghitt násznépet a *kérő*, a menyasszony vendégeit pedig a *kiadó* násznagy külön-külön csoportban vezetik.

NASZÓD, erdélyi falu Besztercze vidékén; helyr. *Naszód-ra, —on, —ról.*

NÁSZOLÓASSZONY, (nászoló-asszony) ösz. fn. l. NÁSZANYA. Máskép: *nyoszolóasszony.*

NÁSZOLÓDIK, (nász-ol-ó-d-ik?) k. m. *nászolód-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. szedi öszve magát s holmiját, készülödik (Kriza J.), talán mintha nászhoz készülne. Ikerítve: *násze-nuszálódik.* Ilyenforma értelme van ‚kászolódik‘ szónak is.

NÁSZOLÓLEÁNY, (nászoló-leány) ösz. fn. l. NÁSZLEÁNY.

NASZPOLYA v. NÁSZPOLYA, fn. tt. *naszpolyát.* A naszpolyafának gyümölcse. Máskép: *laszponya.* Legközelebb áll az olasz *nespola* szóhoz; hellénül: *μέσπιλον, μεσπίλη*, latinul: *mespilum*, németül: *Mispel*, lengyelül: *mispla*, törökül Vámbéry szerént: *musmula*, stb.

NASZPOLYA- v. NÁSZPOLYAFA, (naszpolya-fa) ösz. fn. A húszhímesek seregéből és ötanyások osztályából való fa vagy cserjenem; csészéje öt metszésü, bokrétája öt szirmu, bogyója két-tiz magvú. Fajai: *borisü, alacsony, kövi, tövises, molyhos.* V. ö. NASZPOLYA.

NÁSZPOMPA, (nász-pompa) ösz. fn. Menyekzői fényes szertartás, a módosabb és főuri családoknál.

NÁSZRUHA, (nász-ruha) ösz. fn. Széles ért. diszes öltözet, melyben a násznép menyekző alkalmával megjelenni szokott. Különösen menyasszonyi díszöltözék, melyet a menyekzői ünnepélyen visel.

NÁSZSEREG, (nász-sereg) ösz. fn. l. NÁSZNÉP.

NASZTA, női kn. Anastasia. Vékonyhangon *Neszte* v. *Neste.*

NASZTRAJ, falu Gömör m.; helyr. *Nasztraj-ba, —ban, —ból.*

NÁSZ URAM, l. NÁSZASSZONY szónál.

NÁSZÜNNEP, (nász-ünnep) ösz. fn. Azon nap, melyen menyekzőt tartanak, valamint azon szertartások, melyek között a menyekző történik.

NASZVAD, falu Komárom m.; helyr. *Nasvad-ra, —on, —ról.*

NÁSZVENDÉG, (nász-vendég) ösz. fn. Vendég, ki menyekzőre hivatalos. *Vőlegényi, menyasszonyi ház nászvendégei.* Többszörözött értelemben: *násznép, lakodalmas nép.*

NÁSZVENDÉGSÉG, (nász-vendégség) l. NÁSZLAKOMA.

NÁSZVERS, (nász-vers) ösz. fn. Alkalmi vers, melynek tárgyát a nászünnep teszi, milyenek a vőfélek által mondatni szokott komoly és tréfás versek.

NÁTAFALVA, falu Zemplén m.; helyr. —*falvá-ra, —n, —ról.*

NÁTHA, fn. tt. *náthát.* Kóros állapot, midőn meghülés vagy kipárolgás megakadályozása miatt bizonyos nedvektől az orr bedugúl, néha a mell és

torok elfogúl, a hangbeszéd nehezzé és tisztátalanná lesz, s mely néha fejfájással és huruttal párosúl. *Száraz nátha*, midőn a nedvek mintegy megmerevednek. *Folyó nátha*, midőn az orr folytonosan nedves. Eredetére nézve vagy az *n*-től mint orrhangról származtatható, vagy pedig minthogy e szóban alapfogalom a nedvesség, legvalószinübb, hogy gyöke *nát* vagy *nád* egy a *nadár, naddly* szók nedvét jelentő *nad*, magas hangon *ned* gyökével, s képzésre olyan, mint *turha* a *tur, porha* a *por, lomha a lom* gyököktől. A cseh nyelvben is eléjön *nátcha*. Egyébiránt V. ö. NAD.

NÁTHAFŰ, (nátha-fü) ösz. fn. L. SARKVIRÁG alatt.

NÁTHAHURUT, (nátha-hurut) ösz. fn. Hurutos nátha (Influenza, Grippe.)

NÁTHAPOR, (nátha-por) ösz. fn. Nátha elleni orvosság por alakban.

NÁTHÁS, (nátha-as) mn. tt. *náthás-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Náthaféle csúzos betegségben szenvedő. V. ö. NÁTHA.

NÁTHÁSÍT, (nátha-as-ít) áth. m. *náthásít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Náthássá tesz.

NÁTHÁSODÁS, (nátha-as-od-ás) fn. tt. *náthásodás-t*, tb. —*ok*. harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki náthássá lesz.

NÁTHÁSODIK, (nátha-as-od-ik) k. m. *nádhásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Náthaféle baja keletkezik. *Tavaszszal kivált, sokan megnáthásodnak*. V. ö. NÁTHA.

NÁTHÁSSÁG, (nátha-as-ság) fn. tt. *náthásságot*, harm. szr. —*a*. Náthás állapot, gyakori nátha vagy hajlandóság a náthára.

NATRABUJA v. NATRAGULYA; l. NADRAGULYA.

NÁVA, fn. tt. *nává-t*. Molnár A. szerént hajó neme (classis biremis, triremis). Alkalmasint a latin ‚navis' szóval azonos, mely az olaszban: *nave*: a lengyelben: *nava*.

NÁVOJÓCZ, falu Nyitra m.; helyr. *Návojócz-ra*, —*on*, —*ról*.

NÁZNÁNFALVA. erd. falu Maros sz.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

NE, (1), nyilt *e*-vel ejtve, országszerte divatos indulatszó; nyomatékosabban: *neh!* 1) Hivó, idéző értelme van, s am. jer ide, jer közel. E szóval hivogatja a magyar ember a négylábu házi állatokat, ú. m. ökröket, teheneket, lovakat, csikókat, borjukat, disznókat, juhokat, malaczokat, kutyákat. (Csak a macskának mondja különösen *czi czi!*). *Csákó ne!* v. *neh! Ne! Maczi ne! Csikó ne! Ne! bocsi ne! Duncsi, Bodri ne! Ne! kutyó ne!* Az ebet néhutt, nevezetesen Pápa vidékén, így is hivják: *le!* szintén nyilt *e*-vel ejtett hangon. Ellentétei, mint tova nógatók, nevezetesen a lóra és kutyára nézve *czo!* az ökörre, tehénre *haj! to!* a borjura *tola! tilcs, trilcs!* a disznóra: *hilcs, hucs!* stb. stb. E szócskával, határozott *hivó* értelménél fogva rokonságban van a *név*, mely eredetileg rövid: *nev*. A név t. i. oly szó, melylyel valakit hívunk; ezért *hogy hínak?* am. *mi neved?* Innen elemezhető a *nek* az ily mondatokban; *Péternek hínak engemet, Ferencznek nevezik öt*, mintha így állana a mondat: *Péterne!* v. *neh! hínak, Ferencz ne! nevezik*, vagyis is igy hívják: *Péter ne! Ferencz ne!* Úgyhogy régi iratokban a ‚név' szóból a *v* el is marad ezen alakban: *neü* azaz nevü, pl. a Góry-codexben: *Seneca neü mester, Dacianus neü fejedelem*. V. ö. NÉV. 2) Szinte nyilt ajakkal ejtve akkor él vele a magyar, midőn embert vagy oktalan állatot kinál valamivel, midőn ad neki valamit, tehát kináló, adó, tulajdonító értelme van. *Ne!* v. *neh egy darab kenyér. Ne! vedd el! Ne! fogd meg. Ne! neked!* szójárás, t. i. valamely baleseményre vonatkozólag am. megkaptad a magadét, vagy: megkaptuk a magunkét. Fölveszi a parancsolóban divatos *sze* toldalékot, *ne-sze*. A székelyeknél: *me*, *mesze* (Kriza J., Szabó Dávid). *Nesze semmi, fogd meg jól.* (Km.). Ilyenek a szintén indulatszókból eredt parancsolók: *hajsza, hopsza, nosza*, ide tartozik az *uszu* is, mely nem egyéb, mint *u-sza*. Sőt van többes száma is: *netek*, (székelyesen: *metek*) v. *nesztek*: (székelyesen: *mesztek*) am. itt van vegyétek. Pesti Gábor egyik meséjében (CXXXVII) ‚nesze' helyett *ne meg* áll. „Ne meg Jupiter, mit neked igértem", mintha mondaná: ne! megadom stb. Ezekből kitünik ismét a tulajdonitó *nek* rokonsága a *ne* v. *neh* v. *nesze* szóval. 3) Minthogy a hivás által azt akarjuk. hogy más közeledjék felénk, a kinálás, adás alkalmával pedig mi közeledünk máshoz, akár egészen, akár kezünket feléje nyújtva: innen a *ne* v. *neh* indulatszóban a közeledés mellékfogalma is rejlik. Ebből magyarázható ismét a *nek* tulajdonító névragnak azon jelentése, mely szerént bizonyos tárgy felé menést jelentő igékkel viszonyúl, pl. *hegynek, erdőnek megy. Útnak indúl. Bánatnak búnak ered. Nekirohan az ellenségnek. Nekivágtat a tábornak.* És így valamint a *ne!* v. *neh!* indulatszóban, úgy a *nek* tulajdonító névragban a) hivás, b) adás vagy tulajdonítás, c) közeledés fogalmai rejlenek. Rokon hozzá (minde-, nek fölött a székely *me* alakhoz) mind hangbanmind értelemben: *ime*, a törökben: *ma* v. *me* (pre. nez! voila! Hindoglu); a sínai nyelvben *ná* am. manu capere, accipere. A tót nyelvben is *na!* am. ne neked, vedd.

NE, (2), éles hangoztatással, melyben az *e* (= ë) különbözik azon zárt *é* hangtól, mely az *ö*-höz áll közelebb s fél *ö*-nek is mondható, pl. a *vérés, sérés, pérél* szókban. T. i. ezen tiltó értelmü *ne* tudtunkra semmi tájszokás szerént sem ejtetik *në* v. *nö*-nek, hanem az *i*-hez közeledő *ë*-vel; nyilt vagy tertyedt ajakkal pedig legfölebb némely tiszai vidékiek ejtik, kik ily tertyedt beszédüségök miatt a különböző *é, e, ë*, hangok között alig tesznek különbséget. A tagadó *ne*-ben tehát azon *ë* hangzik, mely az *i*-hez áll közelebb, s ezzel gyakran felváltva használtatik, mint *gëlëszta gilisztа, vëlla villa, vëlág világ, ës is, ëhol ihol, mënd, mind* stb. Ezért találjuk némely régieknél: *nitalám*. (Levél 1554-ből. Szalay Ág. 400. m. l.).

Mint indulatszó tiltó, lebeszélő értelmet fejez ki, s ellenkezőjét jelenti azon szónak, melylyel közvetlen viszonyban áll, pl. *adja Isten, ne adja Isten. Menj el, ne menj el. Verjük meg, ne verjük meg. Add meg az adósságot, ne add meg. Félj, ne félj.* Így : *ne haragudjál.* „Ne vígy minket kísértetbe“ (Úri ima). „Kiket Isten egybe szerketett, ember meg ne válaszja.“ (Tatrosi codex); tehát egyenesen ellene tétetik a szoros értelemben vett parancsolás, vagy rábeszélés, biztatás. Némely esetekben ovakodó jelentése van, pl. *netalán ha baj érne bennünket. Ne valaha azt mondják felöllünk, hogy . . . . . Ne valaki meglásson bennünket. Nehogy kárt szenvedjünk.* Egyébiránt az ily mondatokat áttétellel lehet jobbára módosítani, midőn a *ne*, mint hangsulylyal biró, az ige elébe jön. Pl. *Hogy valaha azt ne mondják. Hogy valaki meg ne lásson. Hogy kárt ne szenvedjünk.* Tisztán tagadó (*nem, nincs*) értelemmel alig fordúl elé. V. ö. NYAVALYA, NÉMA. Legközelebb rokona az állítólag tagadó *nem*. Mint tiltók megegyeznek vele a persa *me* (a szanszkritban : *má*), a töröktatár *ne* — *ne* (= se ne — se ne), sínai *ve*, hindosztan *nei*, latin *ne*, szláv *ne* (*nye, nie*), hellen : *μή*, hasonló hozzá a német *nicht*. Mint általán tagadó, vagy fosztó, vagy nélkülöző értelmet kifejezők megfelelnek neki a persa *ne*, (a szanszkritban : *na*), a töröktatár tagadó igeviszonyításnál vagy igeragozásnál : *ma* v. *me ;* neveknél : *ne* — *ne* (= sem — sem), hellen *νή*, pl. *νή-ποινος*, nem bünhödt, és *αν*, pl. *αν-άξιος*, nem méltó, a latin *ne* pl. *ne-quis*, senki (sem-ki), *ne-fas* ; továbbá : *in*, pl. *in-plumis ;* a szanszkrit : *an*, pl. *an-aikas*, nem egyenlő ; német *un*, pl. un-bestraft ; sínai *mì* = nem ; nélkül (non ; sine) ; szláv *ne* pl. ne-dela, nem dolgozó t. i. nap, azaz, vasárnap, E hasonlóság, illetőleg azonság a fenntemlített, és más nyelvekbeli szókkal a *ne* öseredetiségét tanusítja.

A tiltó *ne*, s tagadó *nem* szókban, mintha a menés vagy távozás, távolítás fogalma rejlenék, s azok csakugyan közel rokonok, ha nem azonosak, a *megy*, vagy *megyen* vagy *men* szó *me* gyökével. Ily távolító értelem van a többi tagadó szókban és szórészekben is, mint magában *tagad* szóban a *tag* gyökben *és ta* gyökelemben, továbbá a *tilt* szó *til* gyökében ; a *talan, telen* képző utóbbi része is (lan, len) egynek látszik az *ellen* névutóval, sőt egyszerűbben az *el* igekötővel, honnan *kedvetlen* am. kedvtől (mintegy) elmenő, eltérő, vagy elmenve, eltérve, *mértékletlen* mértéklet ellen v. elleni, mértéktől elmenő stb.

Ha szabad idegen nyelvekbe bocsátkozni : a görög *οὐκ* vagy *οὐχ*, szintén a görög *ἴκω* és *εἴκω* igékkel ; *μή, νε-, νη-*, továbbá *αν-, ὄνευ* (getrennt, entfernt) szóval, a szanszkrit : *na, naha, má, an* a szanszkrit *aun* (wegnehmen) gyökkel, a latin *ne, non, in, meo* igével, a persa *ne, me á-me*-den (az *á* előrag, *den* infinitivus raga) igével, a sínai *ve* (= ne) a *ve* (= prohibere) igével, sínai *mì* (= non) a *mí* (destruere, fugare) igével ; a török *jogh* vagy *jok, jaghma* (= ragadomány) szóval ; *dejil, dejme* (= hagyd el) szóval stb. látszanak viszonyban lenni. — Ezeket, amennyiben idegen nyelvekre vonatkoznak, csak némi figyelemébresztésül jegyeztük föl.

NE, (3), szintén éles *ë-vel*, tájdivatosan, pl. a székelyeknél *ni* helyett. *Në ! në ! te në !* = ime ; felkiáltó szócska figyelemkeltés végett. (Kriza J.).

NE, (4), v. NÉ, zárt *é*-vel ; elvont gyök, mely alapul szolgál némely életszerves lények szaporodását, növését, sokaságát jelentő szóknak, milyenek : *nem*, (genus), *nemz, nemzet, nemes*, továbbá *nevel, nevekedik, nevendék, né, nő, nőstény* (foemina) és *nő* crescit, *nép, népes, népség* stb. Ha ezen szókat külön-külön alosztályokra veszszük, a *nem, nemz, nemzet*, és *nép, népség* jelentik bizonyos fajnak, nevezetesen az emberinek elszaporodott sokaságát ; a *nevel, nevekedik, nevendék*, és a *nő, növekedik, növedék* ugyanazon testnek mintegy magából kifelé terjedő szaporodását, nagyobbodását ; a *né, nő, nőstény* oly állatot jelent, mely által a faj terjed, tenyészik, szaporodik, tehát nő, növelkedik. Ennél fogva azon *ne* gyökben, mely a fennemlített szók alapját teszi, a sokasodás, illetőleg *nagyobbodás* fogalma van kifejezve, s rokon azon *na, ma* és *me* gyökökkel, melyekből szintén amaz értelmü szók erednek, mint *nagy, nád, magas, menny, mén, mény*. L. ezeket saját rovataik alatt. Ide tartozik a nagyságot, mértéket jelentő *nyi*, régiesen *nye, ne*.

—NE, (1), a régieknél számtalanszor eléjön mint névképző, a mai —*nyi* helyett, pl. *mene* = mennyi, *mákszömne* = mákszömnyi, *enne* = ennyi stb. L. —NYI.

—NE, (2), igerag l. —NA.

NÉ, önállólag nem divatozó, csak némely összetételekben használt szó, nevezetesen az időt jelentő *ha* val egyesülve *néha* am. nem mindig, nemmindenha, nem sokszor ; a helymutató *hol, hon, ott* szókkal *néhol, nékon, né-h-ott*, am. nem mindenhol, nem mindenhon, nem mindenütt, nem sok helyen ; a határozatlan számot jelentő *hány* szóval *néhány* v. *nehány* am. nem teljes vagy nem határozott szám, nem sok ; a személyes *ki* (régiesen), a tárgyjelentő *mely, mi* névmásokkal *néki, némely, némi*, am. nem mindenki, nem mindenmely, nem mindenmi, nem sok személy vagy dolog. A régieknél gyakran *ni*, pl. *nihán* v. *nihány, niha, niánszor* (= nehányszor), pl. Szalay Á. 400. m. l. 1552, 1553. stb. évekből. Ez összeállításokból az tünik ki, hogy a *né* jelent először bizonyos sokaságból keveset, nem sokat, másodszor, némi határozatlan értelme van, s ellentéti viszonyban áll vele a teljesen tagadó *se* v. *sem* szó, ú. m. *néha seha* (= soha), *néhol sehol, néhány sehány, néki senki* (= semki), *némely semely, némi semi* vagy *semmi*, és így középértelme van a ‚semmi‘ és ‚minden‘ vagy ‚sok‘ között. Hasonló szerkezetünek látszik hozzá a *vala*, midőn ez a fennemlített szókkal tétetik öszve : *valaha, valahol, valahány, valaki, valamely, valami*, miért a kevésbé szabatos közbeszédben néha föl is cseréltetnek,

pl. *valahol néhol, valamely némely,* Szabó Dávidnál *néha-néha* am. *valaha;* de szorosan véve különböznek egymástól, mert pl. *néha* csak az, mi a latin *nonnunquam, interdum; valaha, olim, quondam, aliquando; néhol* am. itt-ott, egyik-másik helyen, Molnár A. szerént: *passim; valahol* latinul: *uspiam, ubicunque,* bizonyos helyen; *néhány* latinul: *nonnulli; valahány: quotquot,* egyenként mindnyájan; *néki* latinul *quidam, nonnullus; valaki* nemcsak *quidam, nonnullus,* hanem *quicumque, quisquis* is, hasonlóan *némely, némi* és *valamely, valami.* A *vala* szóban t. i. a vanság vagy létezés távol fogalma rejlik, miért *valaha* am. volt időben vagy jövendő időben, de nem a jelenben; *valahol,* távolabb létező helyen, de nem itten; *valahány,* az ott létező számu; *valaki,* az ott létező személy. Ezen *vala* egy a *van val* igével, vagyis ennek *való* részesülőjével; ellenben a *né* az öszvesnek mintegy tagadására vonatkozik. S jelentését illetőleg legvalószinűbbnek látszik, hogy *né* a mennyiséget jelentő *nyi,* régiesen: *ne* v. *né*; l. NÉHA. Figyelemre méltónak látszik a görög *ἐν-ι-οι* (némelyek), *ἐνί-οτε* (néha) szók *ἐν* törzse is.

—NÉ. Csak öszvetételben használtatik, önállólag a *nő* divatozván helyette. Némelyek szerént e kettő egyet jelentene, épen úgy, mint *hé hő, bé bő, csécső, gég gög, lén lön, tén tön,* s több mások. Azonban valószinűbb azok véleménye, kik azt állítják, hogy *né* a *neje* személyragozott szóból húzatott öszsze. Szabatosság végett, kivált irói nyelvben, minden esetre meg kell a kettőt különböztetnünk, mert más: *grófné, báróné,* más *grófnő, bárónő* stb.; amaz am. a gróf, a báró neje, emez grófi, bárói nő vagy hölgy. A *-né* mint éles utó-szónak alkatrésze egészen képzői tulajdonságot veszen föl, s majd vastag- majd vékonyhangu ragokat vonz, a mint a tőnév vastag vagy vékonyhangu, pl. kertész-*nének,* kertész-*névei,* kertész-*nétől*; *hajósnénak, hajósnéval, hajósnétól.* 1) Általán közbeszédben am. más nembeli személy, nem férfi. L. NŐ. 2) Különösen feleség, pl. *Farkasné, Szabóné, Kovácsné* am. Farkas, Szabó, Kovács felesége. Figyelmet érdemel egy 1550-iki levélben (Szalay Ág. 400 m. l.): *uramné.* „Ez level adassék Giczi Zuzsánna asszonynak, Zalay Kelemen uramnénak, nekem thisztelendő asszonyomnak." A mesterségektől, foglalkodásoktól vett nevekben a népies szokás szerént többnyire kétes értelme van, pl. *szakácsné* jelenti mind a szakács feleségét, mind a főző nőt; *juhásznéam.* juhász felesége, és nő (juhásznő, vagy juhászleány), ki juhokat őriz stb.; *szabóné,* szabómester neje és nőszabó, mint tulajdon név (*Szabóné*) pedig, Szabó nevü ember felesége. Szabatos nyelvben igyekezzünk a kettőt megkülönböztetni, minthogy, miként fönnebb is megjegyeztük, midőn házastársat jelent, úgy látszik öszve van húzva a *ne-e* vagy *neje* személyragos szóból, *Farkasné* = Farkas neje, *herczegné,* herczeg neje, *hirdlyné,* király neje; ellenben *herczegnő, királynő* am. herczegi, királyi nőszemély. V. ö. NÉMBER.

NEBELÉG, (neb-el-ég) gyak. önh. m. *nebelégtem, —tél, nebelgett.* Székely tájszólás szerént am. hiábavalóskodik, mit sem tesz, haszontalan jár ideoda. Alapfogalma szerént valószinü, hogy tulajdonkép am. *lebeleg,* mit néhutt így mondanak: *lebsel, lebssel,* azaz *lebesel.* Ez is egyik tanu arra, hogy az *l* és *n* hangok rokonszervüségök miatt néha fölcserélődnek.

NEBOJSZA, (Nefélj) falu Pozsony m.; helyr. *Nebojszá-ra, —n, —ról.*

NÉCZ, l. NEÉCS.

NECZPÁLL, falu Nyitra m.; helyr. *Neczpáll-ra, —on, —ról.*

NED, elvont vagy elavult gyök, melyből *neder, nedv, nedves, nedvesség, nedvesít, nedvesül, nedvesedik, nedvesedés, nedvetlen* származékok erednek. Mint gyökök az *ed* alakra nézve rokonai: *ked, red,* , *ad* vagy *od,* melyekből *kedv, redv, adv* vagy *odv* származtak. Egészen egy jelentésü vele a *med,* honnan *meder, medves, medencze, Medes* helynév stb. keletkeztek. Vastag hangon *nad* megvan a *naddly,* és *nadár* származékokban. V. ö. NAD. Jelentésére nézve l. NEDV.

NEDECZ, falu Trencsín m.; helyr. *Nedecz-re, —én, —ről.*

NEDECZVÁR, falu Szepes m.; helyr. *—vár-ra —on, —ról.*

NEDELICZ, mváros Szala m.; helyr. *Nedeliczre, —én, —ről.*

NEDELISTYE, falu Nógrád m.; helyr. *Nedelistyé-re, —n, —ről.*

NEDÉLY, (ned-ély) fn. tt. *nedély-t,* tb. *—ek.* Tulajdon ért. az emberi testben a nedvesség oly vegyülete, mely, midőn a testet üde állapotban tartja, a lélekre is kellemesen hat; különösen pedig szelídebb kedvcsapongás, enyelgő, derült, azonban mégis némi komolysággal vegyült szellemi állapot, mely az akár körötte valóban történő, akár a költött eseményeket inkább vidor mint komor oldalukról fogja fel vagy terjeszti elé. Újabbkori szó. Idegen, különösen a latinból vett nevezettel: *humor.*

NEDÉLYÉS, (ned-ély-és) mn. tt. *nedélyes-t* v. *—et,* tb. *—ek.* Nedélylyel biró, bővelkedő.

NEDÉLYÉSEN, (ned-ély-és-en) ih. Nedélyes módon vagy állapotban.

NEDÉLYÉSSÉG, (ned-ély-es-ség) fn. tt. *nedélyesség-et.* Nedélyes állapot vagy tulajdonság.

NEDER, (ned-er) ösz. fn. tt. *neder-t* v. *nedret,* harm. szr. *nedre.* Így nevezik alsó Vágmelléken a folyóvíznek árkát, teknőjét, melyben foly, mi az ország egyéb vidékein: *meder,* honnan *Vág nedre, Nyitra nedre, Duna nedre* azaz *medre.* Átv. ért. némely edények hoszszukás belsője, pl. *teknő, vdlu nedre. Hajó, csónak nedre.* E szót a dolog természetével egyezőleg elemezzük, ha azt mondjuk, hogy alkotó részei: *ned* és

ér, röviden *er*, azaz, a nedvnek ere, azon mélység, melyben a *nedv tovább ered*, mely úgy tartja magában a vizet, mint a vérerek a vért. V. ö. MEDER; NEDV.

NEDFESTÉK, (ned-festék) ösz. fn. Festék, mely növényi vagy állati testek nedveiből készül, különböztetésül az ásványokból csinált festéktől.

NEDING, NEDINGÉS, tájszók, l. NEGÉD, NEGÉDÉS.

NEDMÉRŐ, NEDMUTATÓ, (ned-mérő vagy —mutató) ösz. fn. Természettani eszköz, mely a légben időnként létező nedvesség vagy nyirkosság fokát jelöli. (Hygrometer, Hygroscop). Máskép: *légnedmérő*.

NEDŰ, (ned-ü) fn. tt. *nedü-t*. Szokottan lásd NEDV.

„Az áldomások árja enyelgő és komoly,
Mikép Maros aranyja, Tokaj nedüje foly."

Mátyás király Gömörben. Garaytól.

NEDV, (ned-v) fn. tt. *nedv-et*, harm. szr. —*e*. Általán híg, folyó vagy folyékony test, milyen kiváltképen a víz. Különösen a szilárd testek üregeiben létező híg részek, pl. a gyümölcsök leve, a fák s egyéb növények nyirkai, az állati testben a vér. *Szölö nedve* am. bor. Gyöke *ned*, hangváltozattal *med*, melyben ha tekintetbe veszszük, hogy a folyékonyság s továbbra való mozgékonyság az alapfogalom, rokon hozzá: *megy*. Minthogy továbbá az *n* és *l* hangok rokonszervüségök miatt többször fölcseréltetnek, a *ned* gyökhöz rokon a *lev*, *lév*, mint nedvet jelentő szó. A *v* képző nem más, mint az átalakult igeneves *ő*, az elavult *ned med* (megy) igéből, tehát *nedő*, *nedü*, *nedv*, *medő*, *medü*, *medv*, mint *redő*, *redü*, *redv*; *ölő*, *ölü*, *ölv*; *enyő*, *enyü*, *enyv*; *homó*, *homi*, *homv* (omó, omu, omv) stb. stb. V. ö. NAD.

NEDVDÚS, (nedv-dús) ösz. mn. Mondják oly tárgyról vagy tájról, mely természeti nedvvel bővelkedik. *Nedvdús növények, nedvdús völgyek.*

NEDVES, (ned-v-es) mn. tt. *nedves-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Aminek némely részeit nedvek teszik, miben nedv van, mi nedvvel bővelkedik. *Nedves levegö. Nedves föld. Nedves hideg.* Ellentéte: *száraz, aszott.* 2) Amit ideiglen a nedv keresztül járt, a mi megázott. *Nedves ruha. Nedves ablakok. Izzadástól nedves test. Nedves szemek.*

„Szeme nem sír, mégis nedves."

Faludi.

NEDVESÉDIK, (ned-v-es-éd-ik) k. m. *nedveséd-tem*, —*tél*, —*ett*. A nedv általjárja vagy megáztatja, nyirkosodik. *Harmattól megnedvesednek a növények.* Néha am. a nyirkot, nedvet lassan magába veszi. *Megnedvesedik a pinczébe rakott dohány.*

NEDVESÉL, (ned-v-es-él) áth. m. *nedvesél-t* v. *nedveslett*, htn. —*ni* v. *nedvesleni*. Valamit nedvesnek, vagy kelletinél nedvesebbnek tart. *Nedvesli a földet, azért várakozik bevetésével.*

NEDVESEN, (ned-v-es-en) ih. Nedves állapotban; átázottan.

NEDVESHIDEG, (nedves-hideg) ösz. mn. és fn. Midőn a levegő rendkivül teli van nedvvel, egyszersmind hőségfoka alászállott. *Nedveshideg ősszi, tavaszi napok. A nedveshideg kellemetlenebbül bántja a testet, mint a szárazhideg.*

NEDVESÍT, NEDVESIT, (ned-v-es-it) áth. m. *nedvesít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Nedvessé tesz, különösen áztat. *Szemeit és arczát könyük nedvesítik. Az eső megnedvesíti a földet. A vesszőt, az abronesot, hogy szívos legyen, megnedvesíteni. A fonók megnedvesítik ujjaikat*, am. megnyálazzák. V. ö. NEDVES.

NEDVESÍTÉS, NEDVESITÉS, (ned-v-es-ít-és) fn. *nedvesítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn nedvessé teszünk valamit.

NEDVESSÉG, (ned-v-es-ség) fn. tt. *nedvesség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Azon tulajdonsága vagy állapota valaminek, midőn nedves. *E szobát nem lehet lakni nedvessége miatt.* 2) A nedvnek bősége, sokasága valamely testben. Különbözik tőle az egyszerü *ned*s, mely a híg testnek csak általános fogalmát fejezi ki, a nedvesség pedig nedvvel bővelkedő tulajdonságot jelent. V. ö. —SÁG, —SÉG képző.

NEDVESÜL, NEDVESÜL, (ned-v-es-ül) önh. m. *nedvesül-t*. Nedves tulajdonságúvá alakul, megázik.

NEDVESÜLT, (ned-v-es-ül-t) mn. tt. *nedvesült-et*. Ami nedvessé lett, megázott, amit a nedv általjárt; nyirkos.

NEDVETLEN, (ned-v-et-len) mn. tt. *nedvetlen-t*, tb. —*ek*. Aminek nedve, leve nincsen, száraz, aszott, *Nedvetlen, fojtós körte.*

NEDVEZ, (ned-v-ez) áth. m. *nedvez-tem*, —*tél*, —*ett*. L. NEDVESÍT.

NEDVEZÉS, (ned-v-ez-és) fn. L. NEDVESÍTÉS.

NEDVHÁRITÓ, (nedv-háritó) ösz. mn. és fn. Eszköz, mely által a nedvet, hogy kártékony ne legyen, valamely tárgytól, pl. házfaltól stb. elvezetik.

NEDVÍT, (ned-v-ít) áth. m. *nedvít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Szabatosan am. valamit nedvvé tesz, azaz híggá, folyóvá változtat, pl. midőn a viaszt, zsírt felolvasztja. Szélesb ért. használják *nedvesít* helyett is.

NEDVKERINGÉS, (nedv-keringés) ösz. fn. Élő növények egyes részeiben a földből vagy légből átvett nedves tápszereknek folyama vagy járása alulról fölfelé és megfordítva.

NEDVÜL, (ned-v-ül) önh. m. *nedvül-t*. Nedvvé lesz. V. ö. NEDVÍT.

NEDZÖLD, (ned-zöld) ösz. fn. Bizonyos növények nedvéből készített zöld festék.

NÉÉCS, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Néécsre, —én, —ről.*

NEFELEJTS, (ne-felejts) ösz. fn. Közismeretü, kivált a szerelmesek szótárában nélkülözhetlen szó. Füvészek nyelvén a mizsótok neméhez tartozó növényfaj, melynek szárai elágazók, levelei láncsásak, tompák, virágai szelíd-kékek, s a virágnyelvben az állandóság és megemlékezés jelvéül vétetnek. (Myosotis scorpioides).

Jöszte pajtás, öltöztessük bíborba,
Temessük el egy nefelejts-bokorba.
Népd.

NEFELEJTSÁRNŐ, (ne-felejts-árnő) ösz. fn. Növényfaj az árnők neméből, szára lecsepült, két-két águ, levelei láncsásak, érdesek, magvai köldökösek. (Cynoglossum scorpioides).

NEFELEJTSMIZSÓT; l. NEFELEJTS.

NEG, elvont gyöke *negéd* és *negély* szóknak és származékaiknak.

NEGÉD, (neg-éd) fn. tt. *negéd-ét*, harm. szr. *—je* v. *—e*. Oly kevélység vagy rátartás, mely némi kitünő tulajdonságon, elsőségen alapúl, milyenek a szépség, gazdagság, tudomány, születési rang, s mely bizonyos tiszteletet igényel és követel. Szelidebb jelentésü, mint a másokat lenéző *gőg*, de kevesebb nemes érzelemmel vegyült, mint a jó értelemben vett *büszkeség*.

„Az doctorok es ott lőnek,
És ők erről nagy negédet tőnek."
Katalin verses Legendája.

Alapfogalom e szóban a nagyratartás, s némi fenhéjázás, minél fogva *ne* v. *neg* gyökét azon *ne* gyökü szókkal hasonlíthatjuk öszve, melyek valami nagyot, magasat, nagyra, magasra emelkedést jelentenek, milyenek a *nevel*, *nevelkedik*, (*nő* elemezve *ne-ő*) továbbá vastag hangon a *nagy*, *nád*, és a magasságot, felhatást jelentő *on*, *ön*, *ön* ragok. Az arabban is *kebir*, *kibir* am. nagy és kevély. Ezek szerént a *ne* gyökből lett *neg* elavult ige, mint *nyö* gyökből *nyög*, *no*-ból *no-g-at*. A *g* t. i. mint gyakorlatos igeképző az emelkedésnek, magasodásnak folytonosságát jelenti, s *ne-g* am. magasodik, emelkedik, valamint *nyög* am. folytonos *nyö* hangot ad, *zúg* folytonos *zu* hangon szól. A *neg* elavult igéből lett *neget* elvont főnév, s ebből némi módosítással *negéd*. Hogy a *d* és *t* végbetük előtt a rövidhangzókat a nyelvszokás gyakran megnyujtja, tanusítják azt a *garad garád*, *fuvat fuvát*, *korczolat korczolát*, *korlat korlát*, *szemet szemét* stb.

NEGÉDÉL, (meg-éd-él) áth. m. *negédélt*. L. NEGÉLYÉZ.

NEGÉDÉS, (neg-éd-és) mn. tt. *negédés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Némely előnyeinél fogva magát rátartó, fenhéjázó, elbizakodott. Szelidebb jelentésü, mint a *gőgös*, ki másokat lenéz, megvet, kevesebb nemes önérzettel biró, mint a *büszke*, de nem oly képzelt jelességekkel hányakodó, mint a *kevély*. *Negédes urak, asszonyságok. Negédes legény*, ki szépsége miatt, vagy mivel nemes, gazdag, rátartja magát.

„De mert negédös löl benned,
Hogy nem akarál engedned,
Immár ím oly helyre jutottál,
Meglátod aval mit használtál."
Katalin verses legendája.

„Ő is édes, és negédes ám." Faludi.

Túl a Dunán, névszerént Kemenesalon átvetve: *nedénges*, *nedinges*. Eléjön némely régieknél is:

„Gondolom, én valék ilyen állapotban,
Erös, gyors, fiatal, ifjúi voltomban,
Csintalan, nedénges minden útaimban."
Nagy Péter börtönéneke Sárvárott. 1606-ban.
(Thaly K. gyüjt.).

NEGÉDÉSEN, (neg-éd-és-en) ih. Némi kitünő tulajdonságok és előnyök miatt magát rátartva. *A szép legény negédesen megy el a leányok előtt.*

NEGÉDÉSKÉDIK, (neg-éd-és-kéd-ik) k. m. *negédéskéd-tem*, *—tél*, *—ett*. Negédesen, azaz rátartósan viseli magát.

NEGÉDÉSSÉG, (neg-éd-és-ség) fn. tt. *negédéség-ét*, harm. szr. *—e*. Kedélyi tulajdonság vagy állapot, midőn valaki negédes, rátartósság.

NEGÉDSÉG, (neg-éd-ség) fn. tt. *negédség-ét*, harm. szr. *—e*. Szabatos elemzés szerént valamivel szükebb jelentésü, mint a negédesség, mert ez a negédnek gyakoriságát, sokaságát jelenti. A negédség am. maga rátartása, a negédesség am. rátartósság.

NEGÉLY, (neg-ély) fn. tt. *negély*-t. A *negéd* szóval egy gyökből származtatott új szó, a latinos *affectatio* kifejezésére. Jelenti a negédnek azon nemét, midőn valaki akár valódi, akár képzelt, leginkább külsőre vonatkozó jelességeit, rátartólag fitogtatja, hogy a köz figyelmet magára vonja. V. ö. NEGÉD.

NÉGELY, (né-gely) fn. tt. *négely-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Máskép hangváltozattal: *légely*, s úgy látszik, ez az eredeti alak, mely a megfelelő latin *lagena* szót juttatja eszünkbe, hacsak mint nedvtartó edényt a *lé* gyöktől nem származtatnók. Szabó Dávidnál *négoly* is.

NEGÉLYÉS, (neg-ély-és) mn. tt. *negélyés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Negélyre mutató, negélylyel járó. *Negélyes magatartás.*

NEGÉLYÉZ, (neg-ély-ez) áth. m. *negélyéz-tem*, *—tél*, *negélyéz-ett* v. *negélyz-ett*. Negélylyel, rátartólag, s maga kitüntetése végett nagyítva fitogtat valamely valódi vagy képzelt jelességet. *Finomságot*, *uriasságot negélyezni.*

NEGÉLYÉZÉS, (neg-ély-ez-és) fn. tt. *negélyézés-t*, tb. *—ek*. Cselekvés, midőn valaki valamit negélyez.

NEGÉNY, (neg-ény); l. NEGÉLY.

NÉGER, mn. és fn. tt. *néger-t*, tb. *—ek*. Latin eredetü szó, s am. fekete v. feketeszinü, t. i. ember-

faj. Francziául : *nègre*, spanyolul és olaszul : *negro*, tisztán latinul : *niger*.

NÉGY, tőszámnév, tt. *négy-et*. Némely ragok előtt röviden hangzik, mint *negyed*, nem : négyed, *negyven*, nem : négyven. Jelenti azon számot, mely a háromnál egygyel több, s az ötnél egygyel kevesebb. A sokszorozó táblán megfelel neki *kétszer kettő*. *Négylábu is botlik*, vagy : *A lónak négy lába van, mégis megbotlik*. (Km.). *Négy fal, négy szem között sok történik*. (Km.). Eredeti jelentése, mint egyéb számneveké, homályos. A finn nemzetségi nyelvekben némileg hasonlók hozzá a *neljä, nil, nilit, nilen, nyilä, nila, njol, njel, njet, njeda, njedla* változatok. Az árja családu nyelvekkel, sőt még a török-tatárral is hangokban semmi rokonsága. Némi figyelemébresztésül ide írunk két véleményt. Minthogy a *hármas* és *hetes* számok általán a régi népeknél szent számok voltak; innen nem lehetetlen, hogy eleinte hármas és hetes számolórendszer létezett; legalább a magyar és uralaltáji nyelvekben csak a két első számok látszanak egyszerüeknek, a *nyolcz* pedig és *kilencz*, már öszvetetteknek; mintha ezek már tizes rendszerrel állanának viszonyban. Nyelvünkben az *egy, négy*, (röviden *negy*) és *hét* (röviden *het*) igen hasonlóan hangzanak, ha kivált a *t* és *gy* közötti *d* hangot veszszük közvetítőnek, mintha volnának : *ed, ned, hed*; továbbá rokonhanguak a *két* (röviden *ket*) és az *öt*; végre a *három* (röviden *harom*) és *hat*. Öszveállítva az első három volna : *ed, ket, har*(om); második : *ned, öt, hat*, végre bezárólag ismét az *ed* rokona *hed* v. *het*. Más vélemény szerént, ha a kéz öt ujja (vagy mindkét kéz tíz ujja) vétetik alapul : akkor a négy *ne-egy* v. *nem-egy*-ből eredhetett, t. i. egyik kézen egy ujjon kivül, v. egy ujjat nem számlálva (ne-egy), marad négy ujj, épen oly formán, mint a ‚kilencz' szó am. külön-tíz-(ből), azaz egy elkülönitendő a tízből. Gr. Eszterházy M. nádor egyik levelében (Győr megyéhez 1644-ből) írja : „Viszább hoztuk az ő Fölsége hadait, három, niégy (nieégh) öt napig is mulatozván egy helyben." (M. Történelmi Tár VIII. kötet. 192. l.). Egyébiránt v. ö. SZÁM.

NÉGYÁGÚ v. —ÁGU, (négy-águ) ősz. mn. Aminek négy ága van, tulajdon és átv. értelemben véve. *Négyágu veszszö. Négyágu villa, korbács*. V. ö. ÁG.

NÉGYAGYARÚ v. —AGYARU, (négy-agyarú) ösz. mn. Átv. ért. a mohok neméhez tartozó növényfaj, melynek tokszája négy hegyes fogu. (Tetraphis Mnium).

NÉGYANNYI, (négy-annyi) ösz. névmás. Ami egy máshoz sokaságra nézve hasonlítva azzal négyszer fölér, pl. tizenhat ember négyannyi, mint négy ember, negyven forint négyannyit tesz, mint tiz forint.

NEGYED, (1), (negy-ed) fn. tt. *negyed-et*, harm. szr. —*e*. Négy egyenlő részekre osztott egésznek egy része. *A rénesforint negyede tizenöt krajczár. A mázsa negyede huszonöt font, a magyar akóé tizenhat itcze. Az évnek negyede három hó. Hónak*, vagy *holdnak negyede* am. azon állapota, midőn csak negyed része világos; *első negyed*, mely az újulás után, *utolsó negyed*, mely a megtelés után következik. *Negyedóra*, vagy egyszerüen : *negyed. Város negyede*, eredetileg, negyedrésze, utóbb, külön felügyelők alatt álló osztálya. Mindezen jelentésekben köz nyelven a németes *fertály* divatozik.

NEGYED, (2), falu Nyitra m.; helyr. *Negyed-én, —re, —ről*.

NEGYED, (3), (negy-ed) mn. tt. *negyed-et*. Sor vagy szám szerént a három vagy harmadik után következő. *Első, másod, harmad, negyed, ötöd* stb. Hogy mint melléknév ily alakban divatozott eredetileg, mutatja a régi nyelvszokás, pl. a Tatrosi bibliában : Capitulum *másod, harmad, negyed* stb., nem : *negyedik*; továbbá ma is így szólunk : *negyed évi, negyed izben, negyed magával, negyedfü csikó, negyed napra*, ezek helyett : negyedik évi, negyedik izben stb. V. ö. NEGYEDIK.

NEGYEDÉL, (negy-ed-él) áth. m. *negyedél-t*. 1) Valamit négy részre oszt. *Negyedelni a süllt ludat, réczét. Negyedelni a levágott borjút, juhot, bárányt*. 2) Valaminek negyedrészét kiveszi. Olyan, mint *kilenczedel, tizedel*.

NEGYEDÉLÉS, (negy-ed-él-és) fn. tt. *negyedelés-t*, tb. —*ek*. 1) Négy részre osztás. 2) Negyedrésznek kivétele. V. ö. NEGYEDÉL.

NEGYEDÉS, (negy-ed-és) fn. tt. *negyedés-t*, tb. —*ek*. 1) Az úgynevezett negyedekre osztott város vagy helység egy-egy osztályában működő tiszti szolga, pl. bemondó, szállascsináló. 2) Ki valamiben negyed magával osztozik, ki bizonyos javadalomból negyedrészt húz. Különösen használták hajdan a hellen *tetrarcha* helyett. V. ö. NEGYEDLŐ.

NEGYEDÉVI, (negyed-évi) ösz. mn. Ami visszafelé számítva négy évtől fogva létezik; vagy ami négy év előtt létezett. *Negyedévi gabona, bor. Negyedévi szolgálat, fogság. Negyedévi adósság*. Különbözik tőle a megfordított : *évnegyedi*, vagyis az év negyedrészét illető, arra vonatkozó, pl. *évnegyedi házbér*. V. ö. ÉV,

NEGYEDFÉL, (negyed-fél) ösz. mn. Három egész, és egy fél, vagyis a negyedik rész fél. *Negyedfél rénesforint*, három forint harmincz krajczár. *Negyedfél akó*, három akó és fél. *Negyedfél órakor*, három óra után két negyedkor. Ez értelemben a németes számlálás után divatba jött így beszélni : *fél négykor, fél négyre, fél négyig*, az eredeti magyaros *negyedfélkor, negyedfélre, negyedfélig* helyett. Hogy ez következetlen utánzás, abból is látszik, hogy más fordulatokban nem használják, pl. nem mondják : *félnégy forint*, hanem, negyedfél, sem *félnégy esztendeje*, hanem negyedfél esztendeje stb.

NEGYEDFONT, (negyed-font) ösz. fn. A font nevü sulymérték negyedrésze, köznyelven, de idegenül szólva : *fertályfont*.

NEGYEDFONTOS, (negyed-fontos) ösz. mn. Egy fontból negyedrészt nyomó, vagyis akkora, mint a fontnak negyedrésze. *Negyedfontos csipócska.*

NEGYEDFÖLD, puszta Pozsony m.; helyr. *Negyedföld-re, —ön, —ről,*

NEGYEDFŰ, (negyed-fü) ösz. mn. Mondják csikókról és fiatal szarvasmarhákról, melyek már negyedik évbe mennek, vagyis negyedik új füre járnak ki. Össze van húzva, s am. *negyedfüvü. Negyedfü csikót már be szokták fogni. Negyedfü üsző, tinó.*

NEGYEDHANG, (negyed-hang) ösz. fn. 1) A szabályos hang- vagy zeneműben az úgynevezett egész hangnak egy negyede, vagyis melynek kiejtésére csak negyedrésznyi idő kivántatik azon időből, melyet egy egész hang kihúz. 2) A hanglépcsőzeten egy másik hanghoz mérve, négyfoknyi távolságban álló hang v. zönge (Quarta).

NEGYEDHANGJEGY, (negyed-hang-jegy) ösz. fn. Hangjegy, mely negyedhangot jelel. V. ö. NEGYEDHANG, 1).

NEGYEDHÁZHELY, (negyed-ház-hely) ösz. fn. A régi jobbágytelkek felosztása szerént, egy egész jobbágyteleknek negyedrésze, mely az ország különböző tájai szerént majd nagyobb, majd kisebb.

NEGYEDHÁZHELYES, (negyed-ház-helyes) ösz. mn. Ki negyedházhelyet bír. *Negyedházhelyes gazda.* V. ö. NEGYEDHÁZHELY.

NEGYEDHÓ, (negyed-hó) ösz. fn. Aprilhó, mint januártól számítva negyedik; máskép: tavaszhó, Sz. György hava.

NEGYEDIK, (negy-ed-ik) számneves melléknév, tt. *negyedik-et.* Alapértelemre, mint sorozó számnév, am. negyed, pl. már *negyed éve* v. *negyedik éve múlt, hogy.....* Az *ik*, mint nyomatékos toldalék szükségképen kiteendő, midőn e számnév magán áll, pl. *az első hely Péteré, a második Pálé, a harmadik Jánosé, a negyedik üresen marad. Ha te az elsőt választod, én a negyediket vesem.* V. ö. NEGYED.

NEGYEDIKSZÉR, (negy-ed-ik-szér) ih. Negyedízben, háromszor és még egyszer. Rövidebben: *negyedszér.*

NEGYEDJOG, (negyed-jog) ösz. fn. Lásd: LEÁNYNEGYED.

NEGYEDKÓTA, (negyed-kóta) ösz. fn. Lásd: NEGYEDHANGJEGY.

NEGYEDKÖR, (negyed-kör) ösz. fn. Mértani ért. a körnek egy negyedrésze, mely kilenczven foknyi, egyenes szöget zár be.

NEGYEDKÖTET, (negyed-kötet) ösz. fn. Oly könyv, melyben az ívek négy-négy levélre hajtogatott alakban kötvék be.

NEGYEDLAP, (negyed-lap) ösz. fn. Az ív negyedlevelének egy lapja, vagyis oldala. Egy ív papiron nyolcz negyedlap van.

NEGYEDLEVÉL, (negyed-levél) ösz. fn. A négy egyforma részre osztott, vagy hajtogatott papirívből egy levél.

NEGYEDLŐ, (negy-ed-el-ő) fn. tt. *negyedlő-t.* 1) Személy, ki valamiből negyedrészt vesz vagy kap, pl. bizonyos haszonból, jövedelemből. 2) A régi bibliafordítóknál am. *tetrarcha*, pl. *negyedlő Herodes*, máskép: *negyedes* (t. i. negyedes fejedelem). 3) Mérnöki eszköz, mely az egész körnek egy negyedrészét képzi, s kilenczven fokra van felosztva. (Quadrans).

NEGYEDMÁZSA, (negyed-mázsa) ösz. fn. A mázsa nevü sulynak egy negyedrésze, azaz, huszonöt font.

NEGYEDMÉRFÖLD, (negyed-mér-föld) ösz. fn. Mérföldnyi távolságból, vonalból egy negyedrész. *Negyedmérföldet gyalogolni.*

NEGYEDMÉRFÖLDNYI, (negyed-mér-föld-nyi) ösz. mn. Aminek hosszusága, negyedmérföld. *Negyedmérföldnyi fasor.*

NEGYEDMESTER, (negyed-mester) ösz. fn. Alsóbbrendü tisztviselő, vagy tiszti szolga a városokban, ki némely, különösen bemondói, hirdetői, idézői szolgálatokat végez a városnak bizonyos osztályában, melyet negyednek hívnak. Néhutt a *tisedes* nevü tiszti szolgák teszik azt.

NEGYEDNAPI, (negyed-napi) ösz. mn. 1) A mai naptól visszafelé számított negyednapra vonatkozó, azt illető. *A negyednapi, harmadnapi, tegnapi és mai ebédet kifizetni. A negyednapi mulatság jobban ütött ki, mint a mai.* 2) Negyednaptól fogva tartó. *Negyednapi várakozás után elmenni.* V. ö. NEGYEDNAPOS.

NEGYEDNAPOS, (negyed-napos) ösz. mn. Négy napig tartó, négy nap óta létező, élő. *Negyednapos menyekzői mulatság. Negyednapos csecsemő.*

NEGYEDÓRA, (negyed-óra) ösz. fn. A négy egyenlő részre osztott órának egy-egy része, tizenöt nagy percz. Köznyelven: *fertályóra.*

NEGYEDÓRAI, (negyed-órai) ösz. mn. Negyedóráig tartó, vagy annyi időt kivánó. *Negyedórai munka. Negyedórai fáradságba került.*

NEGYEDÓRÁNYI, (negyed-órányi) ösz. mn. Tér- vagy időbeli hosszuságra vonatkozva am. aminek megjárása egy negyedórába kerül, illetőleg, ami egy negyedóra alatt foly le, vagy addig tart. *Negyedórányi távolság. Negyedórányi várakozás.*

NEGYEDOSZTÁLYOS, (negyed-osztályos) ösz. fn. Személy, ki bizonyos köz haszonból, jövedelemből vagy negyedmagával osztozik, vagy annak negyedrészét kapja.

NEGYEDRÉSZ, (negyed-rész) ösz. fn. Négy hasonló nagyságu tagra osztott egészből egy tag. Különösen jelent ilyetén tagból álló járandóságot, jutványt, osztalékot. *A ssákmányból negyedrészt az orgazdának adni. A szénát negyedrésszben kaszálni.*

NEGYEDRÉT, (negyed-rét) ösz. fn. Ha valamely négyszögü, vagy párhuzamos oldalu, egyszersmind öszvehajtható testet négy egyenlő nagyságu darabba hajtanak öszve, ilyetén alakban minden da-

rabja negyedrétnek mondatik. *Abroszt, lepedőt, kendőt negyedrétben összetenni. A papirivet negyedrétben összehajtani. Negyedrétben kiadott könyv*, azaz négyrétre törött ívekben.

NEGYEDRÉTLAP, (negyed-rét-lap) ösz. fn. A negyedrétté törött ívből egy-egy lap, vagyis a negyedrétlevélnek egy oldala.

NEGYEDRÉTLEVÉL, (negyed-rét-levél) ösz. fn. A negyedrétben vett ívnek egy levele, az ívnek negyedrésze; továbbá, levél, melyet valaki negyedrétü papirosra ir.

NEGYEDRŐF, (negyed-rőf) ösz. fn. A rőf nevü hosszmértéknek negyedrésze, továbbá valamely hosszu, vagy széles testből annyi, mely ama mértékkel fölér. *Negyedrőföt méretni valamely kelméből. Ez a végposztó amannál egy negyedrőffel szélesb.*

NEGYEDSZÉR, (negyed-szér) ösz. határozó sorszám. 1) Negyedizben, háromszor és utána megint. *Negyedszer irtam neki, még sem felel. Ma negyedszer fördödtem ez évben.* 2) Bizonyos sorban a negyedik helyen. Élünk vele különösen elszámlálásokban, oktató, vagy vitatkozó beszédben, pl. *kérésedet nem teljesithetem következő okokból: elöször — másodszor — harmadszor — negyedszer.*

NEGYEDSZÖG, (negyed-szög) ösz. fn. Mértani ért. egyenes szög, mely kilenczven fokot tesz.

NEGYEDSZÜNET, (negyed-szünet) ösz. fn. A hang- és zenetanban annyi nyugidő, mely egy egész hangidőnek negyedével fölér, vagyis, mely alatt egy negyedhangot kiejteni lehet.

NEGYEDTELEK, (negyed-telek) ösz. fn. L. NEGYEDHÁZHELY.

NEGYEDTELKES, (negyed-telkes) ösz. mn. L. NEGYEDHÁZHELYES.

NÉGYEL, (négy-el) áth. m. *négyel-t.* Négy darabra, négy részre oszt, szeg, vág, hasit valamely tömör testet. *Kenyeret, sütt ludat négyelni.* Idősb Mándy Péter szerént megnégyel tájdivatosan am. megver.

NÉGYELŐ, (négy-el-ő) fn. tt. *négyelő-t.* 1) Igy nevezik néhutt a szokottabb nevü kisefát, vagyis a négylovas kocsi rúdjára akasztott hámfákat, melyek elé a két első lovat fogják. Négyelőnek mondják, mert csak akkor használják, midőn négy lovat fognak be. 2) Hosszu szíjostor, melylyel négy ökröt hajtanak.

NÉGYEMELETES, (négy-emeletes) ösz. mn. Mondják házról vagy más épitményről, melynek négy emelete van.

NÉGYEMELETŰ v. —EMELETŰ, (négy-emeletű); l. NÉGYEMELETES.

NÉGYEN, (négy-en) ih. Személyekre vonatkozólag am. négy számmal együtt; kétszer ketten, vagy egy hián öten. *Négyen vagyunk egytestvérek. E kocsiban nem férünk el négyen. Ti négyen menjetek együtt, mi hárman megyünk.* Egyébiránt néha oktalan állatokra is alkalmaztatik, legalább ezen népdali vers szerént: „Nyolczan voltak a mi ludaink," igy is szólhatnánk: *négyen voltak.* Kettőztetve: *négyen-négyen*, am. oly csoportokban vagy sorokban, melyeknek mindegyike négyből áll. *A katonák négyen-négyen mentek. A násznépek négyen-négyen ültek a kocsikban.*

NÉGYENKÉNT, (négy-en-ként) ih. Négyből-négyből álló csoportokban, sorokban, társaságban stb. *Négyenként rendezni el a sorba állitott katonaságot. E járdán négyenként járhatnak egy szélében az emberek.*

NÉGYES, (1), (négy-es) mn. tt. *négyes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Ami egy nemből négy egységet foglal magában. *Négyes arany. Négyes malom*, mely négy kerékre jár. *Négyes fogat*, midön egy kocsiba vagy szekérbe négy igás barom van befogva. Születésre vonatkozva: *négyes gyermek*, ki egy hasból negyedmagával született egyszerre, mint *kettős, hármas.* Használják önállólag is főnévként, s jelent általán egynemü négyet. *Két négyes fölér egy nyolczassal. Négyessel sokszorozni valamely számot. A hármas után négyes következik. Négyesben járni*, am. négy lovas kocsiban, négy ökrös szekéren stb. *Négyesbe fogni a lovakat*, am. négyet egy kocsiba. *Négyes* (Quartett) a zenében vagy énekben (négyes mű, négyes-zene, négyes-dal, négyes-ének), melyet egyszerre és együtt négy müvész ad elé, vagy melynek eléadására négy (zene- vagy ének-)müvész kivántatik.

NÉGYES, (2), falu Borsod m.; helyr. *Négyes-re, —ën, —ről.*

NÉGYESÍT, NÉGYESIT, (négy-es-ít) áth. m. *négyesit-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Négyessé tesz, vagyis négygyel sokszoroz valamely öszveget.

NÉGYESZTENDŐS, (négy-esztendős); lásd: NÉGYÉVES.

NÉGYÉVES, (négy-éves) ösz. mn. 1) Aki már négy évtől fogva él. *Négy éves gyermek.* 2) Négy évtől fogva tartó, létező. *Négyéves ruha, bútor.* Másképp: *négyesztendős.*

NÉGYEVEZŐS, (négy-evezős) ösz. mn. és fn. Négy evezővel fölszerelt hajó.

NÉGYÉVI, (négy-évi) ösz. mn. Négy évet magában foglaló; négy éven át tartó. *A négyévi szárazság legtöbb mezeigazdát tönkre juttatott.*

NÉGYEZ, (négy-ez) áth. m. *négyez-tem, —tél, —ett*, par. —*s*. 1) Bizonyos egységet négygyel sokszoroz, szaporit, nagyit. *Négyezni a munkások rendes számát.* 2) Négyével soroz, rendez, csoportoz valamit. *Négyezni a kidállitott katonaságot.* 3) Négyszögüvé, négyoldaluvá alakit. *Négyezni a járdának való köveket, fákat.* 4) Bizonyos számot magamagával sokszoroz. (Elevat ad quadratum).

NÉGYEZET, (négy-ez-et) fn. tt. *négyezet-et*, harm. szr. —*e*. 1) Valaminek négyszögüvé képzett alakja. 2) Valamely mennyiségnek fölemelt állapota, midőn önmagával sokszoroztatik.

NÉGYFEJŰ v. —FEJÚ, (négy-fejű) ösz. mn. Akinek vagy aminek négy feje van. *Négyfejü szörnyeteg.* Leginkább átv. értelemben van helye, pl.

négyfejü kukoriczaszár, melyen négy fej van. *Négyfejü szöllötö.* V. ö. FEJ.

NÉGYFELÉ, (négy-felé) ösz. ih. 1) Négy részre, négy darabra. *Négyfelé vágni, hasitani, metszeni valamit.* 2) Négy különböző helyre, vagy irányt tartva. *A katonák négyfelé mentek a városból.*

NÉGYFÉLE, (négy-féle) ösz. mn. Négy különböző nemü, faju, osztályu, jegyü, tulajdonságu stb. *Négyféle posztóból összeférczelt tarka bohóczruha. Négyféle bort öszvekeverni. Négyféle nyelven adni elé valamit.* V. ö. FÉLE.

NÉGYFÉLEKÉP v. —KÉPEN, (négy-féle-kép v. -képen) ösz. ih. Négy különböző módon, alakban. *Valamely hust négyfélekép elkészitve adni föl. Napjában négyfélekép öltözködni.*

NÉGYFIÓKOS, (négy-fiókos) ösz. mn. Aminek négy fiókja van. *Négyfiókos láda, asztal, szekrény.*

NÉGYFIÓKÚ v. —FIOKU, (négy-fiókú); l. NÉGYFIÓKOS.

NÉGYFOGATOS, (négy-fogatos) ösz. mn. Mibe négy ló, vagy más igás barom van fogva. *Négyfogatos hintó, kocsi. Négyfogatos szekér.*

NÉGYFOGATÚ v. —FOGATU, (négy-fogatú), l. NÉGYFOGATOS.

NÉGYFOGÚ v. —FOGU, (négy-fogú) ösz. mn. Akinek vagy aminek négy foga van. *Négyfogu gereblye.*

NÉGYFONALÚ v. —FONALU, (négy-fonalú) ösz. mn. L. NÉGYNYÜSTÖS.

NÉGYFONTOS, (négy-fontos) ösz. mn. Ami négy fontot nyom, négy fontnyi nehéz. *Négyfontos kenyér, tök, dinnye.* Különösen jelent oly álgyút, melyből négy fontot nyomó golyókat lödöznek.

NÉGYFÖLDES, puszta Somogy m.; helyr. *—földes-re, —én, —ről.*

NÉGYGARASOS, (négy-garasos) ösz. mn. Aminek négy garas az ára. *Négygarasos czipö. Négygarasos bor, sör,* melynek itczéjét négy garason mérik. Mint főnév jelent négygarasnyi értékü pénzdarabot, mely nálunk nincs keletben.

NÉGYGYÉ, (négy-vé) ih. Négyfelé, négy részre. négy darabra. *Négygyé hasitani, metszeni valamit.*

NÉGYHANG, (négy-hang) ösz. fn. Zeneműj mely csak négy hangszerre vagy énekhangra van téve, tehát melyet csak négyen játszanak, vagy melyet négyen énekelnek. Szokottabban : *négyes.*

NÉGYHANGÚ v. —HANGU, (négy-hangú) ösz. mn. Négy zenehangból álló. *Négyhangu zenemü. Négyhangu ének.*

NÉGYHEGYÜ v. —HEGYÜ, (négy-hegyü) ösz. mn. Aminek négy hegye, azaz csúcsosan kiálló végei vannak. *Négyhegyü villa.*

NÉGYHÓNAPI, (négy-hónapi) ösz. mn. Négy hónapra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Négyhónapi munkabér. Négyhónapi idö, várakozás.* Némileg különbözik tőle a *négyhónapos*, mely tulajdonkép korra, élettartósságra vonatkozik. *Négyhónapos borjú, csikó.*

NÉGYHÓNAPOS, (négy-hónapos) ösz. mn. Négy hónapig élő vagy élt. *Négyhónapos gyermek. Négyhónapos kordában megholt csecsemö. Négyhónapos csikó, borjú.* Néha am. négy hónapig létező, tartó. *Négyhónapos tél. Négyhónapos fogság.*

NÉGYHÚROS, (négy-húros) ösz. mn. Négy húrral ellátott, fölszerelt. *Négyhúros hangszer, hegedü.*

NÉGYHÚRÚ v. —HÚRU, (négy-húrú); lásd : NÉGYHÚROS.

NÉGYIGÁS, NÉGYIGÁJU, (négy-igás v. igáju) ösz. mn. L. NÉGYFOGATÚ.

NÉGYKARÚ v. —KARU, (négy-karú) ösz. mn. Aminek négy karja van, pl. *négykarú gyertyatartó.* A huszárról is mondják, midön a mentét panyókásan viseli, s ennek két ujja külön lóg.

NÉGYKEREKŰ v. —KEREKÜ, (négy-kerekü) ösz. mn. Négy keréken járó, minek négy kereke van. *Négykerekü jármü, kocsi. Négykerekü malom.*

NÉGYKÉZGYALÚ v. —GYALU, (négy-kézgyalú) ösz. fn. Nagy gyalú, melylyel két ember bánik.

NÉGYKÉZLÁB, (négy-kéz-láb) ösz. ih. Négylábu állatok módjára menve, azaz, a lábakon kivül földre eresztett kezeken mászva, mintha négylábu állat volna. *A kisdedek először négykézláb járnak. Négykézláb bujkál, hogy meg ne lássák.*

NÉGYKEZŰ v. KEZÜ, (négy-kezü) ösz. mn. A majmokról mondják, melyeknek lábaik és kezeik hasonló alkotásuak, s lábaikat úgy képesek használni, mint kezeiket.

NÉGYKÖVŰ v. —KÖVÜ, (négy-kövü) ösz. mn. 1) Mondják holmi ékszerekről, melyekben négy darab drágakő van. *Négykövü karperecz.* 2) *Négykövü malom*, melyben négy köre örlenek, máskép : *négykerekü.*

NÉGYLÁBÚ v. —LÁBU, (négy-lábú) ösz. mn. Aminek négy lába van, tulajdon és átv. értelemben. *Négylábu állatok. Négylábu asztal. A négylábu is megbotlik,* am. az okos ember is követ el hibát. (Km.).

NÉGYLEVELŰ v. —LEVELÜ, (négy-levelü) ösz. mn. Aminek négy levele van. *Négylevelü lóhere ritkaság.*

NÉGYLOVAS, (négy-lovas) ösz. mn. 1) Aminek eleibe négy lovat fognak, vagy szoktak fogni. *Négylovas hintón járni. Négylovas szekéren terhet szállitani.* 2) Akinek négy lova van, vagy aki négy lovat hajt. *Négylovas gazda. Négylovas kocsis.*

NÉGYNAPI, (négy-napi) ösz. mn. Négy napra vonatkozó, azt illető, arra való, ahhoz tartozó, stb. *Négynapi útra készülni. Csak négynapi költségem van. Négynapi nyugvás.* V. ö. NÉGYNAPOS.

NÉGYNAPOS, (négy-napos) ösz. mn. Negyednaptól fogva élő, létező, tartó. *Négynapos kisded, Négynapos eső.*

NÉGYNYILÁSÚ v. —NYILÁSU, (négy-nyilású) ösz. mn. Amit külön-külön négy helyen ki lehet nyitni, minek négy fiókja, hézaga, szája van.

NÉGYNYÜSTÖS, (négy-nyüstös) ösz. mn. Négy nyüstben szőtt. *Négynyüstös vászon, gyapjúszövet.* V. ö. NYÜST.

NÉGYOLDALÚ v. —OLDALU, (négy-oldalú) ösz. mn. Minek négy oldala van. *A gerendák rendesen négyoldaluak.* V. ö. OLDAL.

NÉGYÓRAI, (négy-órai) ösz. mn. 1) Négy óra folyásáig tartó. *Négyórai munka, sétálás. Négyórai út.* 2) Négy órakor történő. *Négyórai fölkelés. Négyórai ebéd. Négyórai vecsernye.*

NÉGYÓRÁNYI, (négy-órányi) ösz. mn. Annyi ideig tartó, amennyi négy órát teszen, vagy oly messze terjedő, hova négy óra alatt lehet eljutni. *Négyórányi fáradságomba került ezen munka. Négyórányi távolság. Azon falu négyórányira feksziksinnen.*

NÉGYOSZLOPÚ v. —OSZLOPU, (négy-oszlopú) ösz. mn. Aminek négy oszlopa van, négy oszlopon álló, vagy négy oszloppal díszített stb. *Négyoszlopú diadalív, oltár, kapu, homlokzat.*

NÉGYÖKRÖS, (négy-ökrös) ösz. mn. 1) Amibe négy ökröt fognak. *Négyökrös szekéren, szánon járni.* 2) Akinek négy ökre van, aki négy ökörrel bánik. *Négyökrös gazda, béres.*

NÉGYÖKRÜ, (négy-ökrű); lásd: NÉGYÖKRÖS, 1).

NÉGYREKESZÜ v. —REKESZÜ, (négy-rekeszü) ösz. mn. Minek négy külön-külön rekesze van. *Négyrekeszü boroskosár. Négyrekeszü magvak, gyümölcsök.* V. ö. REKESZ.

NÉGYRÉSZÜ v. —RÉSZÜ, (négy-részü) ösz. mn. Négy részből álló vagy öszveállított. *Négyrészü regény, könyv.*

NÉGYRÉT, (négy-rét) ösz. fn. és ih. 1) l. NEGYEDRÉT. 2) Négy egyenlő rétre öszvehajtva. *Négyrét öszvehajtani a kendőt. Négyrét venni a papírivet.*

NÉGYRÉTÜ v. —RÉTÜ, (négy-rétü) ösz. mn. Négyrétben öszvehajtott, négyrétben vett. *Négyrétü papírív.* Néha am. négy szélben vett. *Négyrétü gatyaszár.*

NÉGYSÉG, (négy-ség) fn. tt. *négység-et*, harm. szr. —*e*. Négy által képzett egység, öszveség. Oly képzésü, mint *háromság.*

NÉGYSOROS, (négy-soros) ösz. mn. Négy sorból álló. *Négysoros nyakgyöngyfüzér. Négysoros hadirend.*

NÉGYSORÚ v. —SORU, (négy-sorú) ösz. mn. L. NÉGYSOROS.

NÉGYSZÁLAS, NÉGYSZÁLU, (négy-szálas v. -szálu) ösz. mn. L. NÉGYNYÜSTÖS.

NÉGYSZÉG, NÉGYSZÉGÜ, l. NÉGYSZÖG, NÉGYSZÖGÜ.

NÉGYSZÉM, (négy-szém) ösz. fn. 1) Átv. ért. jelent két embert. *Négyszem között történt*, am. két ember között. *Négyszem közt megmondani az igazat*, am. csak egy másiknak jelenlétében. 2) Némely kártyanemekben azon levél, mely bizonyos színből négyszemet mutat. *Makk négyszem, zöld négyszem*; továbbá a kocskának négy ponttal jegyzett oldala. *A kocska négyszemet vetett.*

NÉGYSZÉR, (négy-szér) ösz. ih. 1) Bizonyos mennyiséget négy ízben véve. *Négyszer négy tizenhat.* 2) Négy ízben téve valamit. *Napjában négyszer enni.*

NÉGYSZÉRÉS, (négy-szérés) ösz. mn. Bizonyos mennyiséghez vagy miséghez képest négyannyi, vagy azonnemü négy. *Négyszeres költség. Négyszeres fáradság, munka.*

NÉGYSZÉRÉSEN, (négy-szérésen) ösz. ih. Négyszeres módon, négyannyi mennyiségben. *Négyszeresen kipótolni valamit.*

NÉGYSZÉRÉZ, (négy-széréz) ösz. áth. m. *négyszérez-tem, —tél, —ett.* Bizonyos mennyiséget négyszer vesz, négyszer ad öszve, vagy három annyivatold meg. *Ha a tizet négyszerezzük, lesz negyven.*

NÉGYSZÉRI, (négy-széri) ösz. mn. Négy ízbeli, ami négyszer történt. *Négyszeri evés. Négyszeri lopás. Négyszeri látogatásomat egyszer viszonozta.*

NÉGYSZÓTAGÚ v. —TAGU, (négy-szó-tagú) ösz. mn. Négy szótagból álló. *Négyszótagú igék*, pl. marakodik, verekedik. *Négyszótagú nevek*, pl. akaratos, nevetkezés.

NÉGYSZÖG, (négy-szög) ösz. fn. Széles ért. oly térség, vagy test, melynek négy oldala vagyis oldalvonala és ezekáltal képzett négy szöge van, például, az ilyen alaku kert, udvar, szántóföld, szoba, ajtó, ablak, asztal. *Hosszukás négyszög*, melynek két párhuzamos oldala a másik kettőnél hosszabb. *Hárántékos* v. *dült négyszög*, melynek oldalai két tompa és két hegyes szöget képeznek. Szoros mértani ért. oly térségi alak, melynek négy egyenlő hosszuságu oldala, és négy egyenes szöge van. Melléknév gyanánt véve am. négyszög alakjával biró, vagyis oly térséget, oly fölszint foglaló, melynek széle és hosszsza, tehát mindnégy oldalvonala egyenlő. *Négyszög ölnyi térség*, melynek mindnégy oldala külön-külön egy ölnyi. *Négyszögmérföld*, melynek mindnégy oldala egy-egy mérföldnyi.

NÉGYSZÖGHÜVELYK, (négy-szög-hüvelyk) ösz. fn. Négyszögü test, vagy tér, melynek mindnégy oldala hüvelyknyi nagyságu.

NÉGYSZÖGÍT, (négy-szögít) ösz. áth. m. *négyszögít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Általán valamely tért, vagy testet négyszögüvé alakít. *A fenyüt faragás által négyszögíteni.* Mértani ért. *kört négyszögíteni* am. keresni azon számot, mely a kör kerülete és általmérője közti arányt pontosan meghatározná.

NÉGYSZÖGLÁB, (négy-szög-láb) ösz. fn. Négyszögü test vagy tér, melynek mindnégy oldala egy lábnyi.

NÉGYSZÖGLET, (négy-szöglet) ösz. fn. Valamely négyoldalu térnek, vagy testnek négy szöge együttvéve.

NÉGYSZÖGLETÉS, (négy-szögletés) ösz. mn. Minek négy szöglete van. *Négyszögletes asztal, szoba.*

NÉGYSZÖGLETŰ v. —SZÖGLETÜ, (négy-szögletü); l. NÉGYSZÖGLETÉS.

NÉGYSZÖGMÉRFÖLD, (négy-szög-mér-föld) ösz. fn. Négyszögü tér, melynek mindegyik oldalvonala egy mérföldnyi hosszu.

NÉGYSZÖGÖL, (négy-szög-öl) ösz. fn. Négyszögü tér, melynek mindnégy oldalvonala egy ölnyi.

NÉGYSZÖGŰ v. —SZÖGÜ, (négy-szögü) ösz. mn. Minek négy oldalvonala és négy szöge van. Közszokás szerént ugyan egy értelemben vétetik a *négyszögletü* szóval, de szabatosan emez inkább csak a térnek vagy testnek alakjára, amaz pedig mértékre is vonatkozik, pl. midőn azt mondjuk: *négyszögletü asztal*, ennek alakjára gondolunk, különböztetésül a kerektől; ellenben ezeknél: *négyszögü mérföld, öl, lábnyom*, a mértéket is tekintetbe veszszük, s ezekről nem is mondjuk, hogy négyszögletüek.

NÉGYTAGÚ v. —TAGU, (négy-tagú) ösz. mn. Ami négy tagból áll, tulajdon és átv. értelemben véve. *Négytagu szó. Négytagu körmondat. Négytagu földbirtok.* V. ö. TAG.

NÉGYUJJÚ v. —UJJU, (négy-ujjú) ösz. mn. Mondják csonka kézről vagy lábról, melynek egy ujja hiányzik.

NÉGYÜLÉSÉS, (négy-ülésés) ösz. mn. Négy ülőhelylyel ellátott. *Négyüléses kocsi.*

NÉGYÜLÉSŰ v. —ÜLÉSÜ, (négy-ülésü); l. NÉGYÜLÉSÉS.

NEGYVEN, (1), (negy-ven) tizes számnév, tt. *negyven-et.* Négyszer tíz. Valamint más számnevek és sokaságot jelentő melléknevek, úgy ez is a viszonyszót egyes számban vonja maga után. *Negyven ember, negyven nap, negyven forint* stb. nem: emberek, napok, forintok stb. Képzésére nézve l. —VAN, —VEN, számképző.

NEGYVEN, (2), puszta Pest-Solt m.; helyr. *Negyven-re, —én, —ről.*

NEGYVENED, (negy-ven-ed) mn. A harminczkilencz után következő és folyó. *Életének negyvened évében meghalt.* Rendesen: negyvenedik. Mint főnév jelent negyven napból vagy évből álló időszakot, s olyan, mint *század, ezred;* továbbá negyvenből álló sokaságot, pl. *negyvened magával;* végre negyven részre felosztott egészből egy részt.

NEGYVENEDIK, (negy-ven-ed-ik) sorozó számnév, tt. *negyvenedik-et.* A harminczkilenczedik után következő; vagy a negyven részre elosztott egészből egyik. *Ma mult negyvenedik napja, hogy haza jöttem. Negyvenedik részt kapni valamiből.*

NEGYVENEDSZÉR, (negy-ven-ed-szér) ih. Negyvenedik ízben, harminczkilenczszer után még egyszer.

NEGYVENEN, (negy-ven-en) ih. Negyvenből álló számmal, négyszer tizen. *Negyvenen vagyunk.*

NEGYVENÉS, (negy-ven-és) fn. tt. *negyvenés-t,* tb. —*ék.* 1) Tárgy, mely negyvenet számlál, képvisel, vagy tartalmaz. Olyan, mint: *tizes, huszas.* 2) Személy, ki életének negyvenedik évét éli.

NEGYVENESZTENDŐS, NEGYVENÉVES, (negyven-esztendös v. -éves; l. NEGYVENÉS, 2).

NEGYVENFÉLE, (negyven-féle) ösz. mn. Számra negyven, de mindegyik más-más nemü vagy faju, vagy tulajdonságu, vagy osztályu stb. *Negyvenféle gyümölcs, alma, körte. Negyvenféle bora van a pinczében.* V. ö. FÉLE.

NEGYVENNAPI, (negyven-napi) ösz. mn. Negyven napra vonatkozó, való, azt illető, ahhoz tartozó, stb. *Negyvennapi költség, munka.* Továbbá, negyven napig tartó. *Negyvennapi böjt, utazás, távollét.*

NEGYVENNAPOS, (negyven-napos) ösz. mn. Aminek életkora, létezése, tartása már negyven napot tesz. *Negyvennapos csecsemö. Negyvennapos esö.*

NEGYVENSZÉR, (negyven-szér) ösz. ih. Negyven ízben.

NÉGYZET, (négy-ez-et) fn. tt. *négyzet-et,* harm. szr. —*e.* Számtani ért. valamely számnak hatványozott állapota, mely azáltal jön létre, ha önmagával sokszoroztatik.

NÉGYZETSZÁM, (négyzet-szám) ösz. fn. Szám, mely bizonyos gyökszámból támadt, miután az önmagával sokszoroztatott.

NEH, (1), elvont gyöke *nehéz* szónak és származékainak. L. NEHÉZ.

NEH, (2), l. NE (2).

NÉHA, (né-ha) időhatározó. Tájdivatosan és sokszor a régieknél is: *niha.* Némely időben, némelykor, olykor, nem mindig, nem sokszor, nem gyakran. *Néha a vak tyúk is talál szemet.* (Km.). *Kinek-kinek pillant néha a szerencse. Néha azt sem tudja, hol az esze. Néha-néha meglátogat.* „Mert niha imett, niha amott vagyon." (Levél 1553-ból. Szalay Ág. 400 m. l.).

„Óh, szomorú eset, óh, gonosz szerencse!
Bőségesen néha vala nálunk kedve,
Kedves magyarok közt vala arany-híre."
Keserv Zrínyi Miklós halálán. 1664. (Thaly K. gyüjteménye).

Néha napján, (Molnár Albertnél: *néha napba)* am. valamikor a mult időben; innen a *néhai* származék mult időre vonatkozik. E szóban a *ha* utórész időt jelent, mint ezekben is: *soha, valaha, mindenha, olyha.*

Fontos kérdés mind ezen, mind a következő szóknál *(néhány, néhol, némely, némi* stb.), hogy az első rész *né,* hol vette magát, és eredetileg micsoda jelentéssel bír. A felelet, ha a régi nyelvemlékeket is segitségül veszszük, nem lesz nehéz. A *né* t. i., mindezen megjelölt szókban valamely mennyiséget

jelent; ugyanezt jelenti a ma szokottabb és rokon *nyi* képző is. Ámde ezen ‚nyi' képző a régi nyelvemlékekben száz- meg százszor *ne* v. *né* és *ni* alakban jön elé, pl. a Müncheni codexben: *an-ne* (= annyi = az-nyi), *en-ne* (= ennyi = ez-nyi), *me-ne* (= menynyi = mi-nyi v. mely-nyi); a Nádorcodexben szintén: *anne*, s innen: *annera*, *anneszor*, *anneval*, továbbá: *enne* és *mene* (s ettől: *menet* = mennyit, *menebe* = mennyiben, *menevel* = mennyivel); a Debreczeni Legendáskönyvben: *anne* és *anni*, továbbá: *enne*, (ettől: *ennet* = ennyit, *ennevel*, ENNEHÁNY), és *mine* v. *mini* (= mennyi = minyi, ettől: *mineben* = mennyiben, *mineket* = mennyiket, *minere* v. *minire* = mennyire, *minészer* = mennyiszer). Így Szalay Á. gyüjtötte 400 m. levélben is, *ani* v. *anni*, *eni* v. *enni* v. *enne*, *meni* stb. Tehát *néha*, *nehány* stb., ha a mai *nyi* helyett a régi *ne* v. *né*-t veszszük, ‚mennyi' értelemben teljesen meg volna fejtve. Azonban itt azon nehézség áll elé, hogy *nyi* s a régi *ne* v. *né* csak képző levén, hogy képző összvetételben előrészül szolgált volna, nyelvünkben szokatlan. De ezen nehézségre, mellőzvén, hogy valamint ragaink, úgy képzőink nagyobb része önálló szóból alakult, szintén a régiségből felelhetünk. Ugyanis már föntebb a Debreczeni Legendáskönyvben kiemeltük az ENNEHÁNY szót, melyet Toldy Ferencz társunk, a régi nyelvemlékekben, valamint általán a magyar nyelvészetben legjelesb tudósaink egyike, azon könyvhöz függesztett szótárban maga az *enne*, azaz *ennyi* szó alá soroz. Azonban vannak több példáink is. Gr. Eszterházy Miklós nádor írja 1638-ban Győrmegyéhez küldött levelében: „Fogyatkozás ne essék miátok, mivel már szöktenek is ENNIHÁNYON el közölek." (Magyar Történelmi tár. VIII. kötet 136. lapon). Szalay Ágoston 400 magyar levele közt egy 1557-dikiben (248. lapon) olvassuk (az eredeti irásmóddal): „Sokaygh warek wramra ẘ n-ra enyhan eztendey," (azaz sokáig várék uramra ő n[agyságá]ra enihán esztendei, azaz esztendeje). Az *eni* itt is = ennyi, mint több száz példában. Ezekből tehát világos, hogy ‚nehány' v. tájdivatosan: ‚nihány,' régente: *ennehán* v. *ennihán*, azaz ennyi-hány volt. A többi idevonatkozó szó is hasonló összvetétellel keletkezett, ú. m. néha = enné-ha, mai kiejtéssel: ennyi-ha, néhol = enné-hol, ennyi-hol, némely = enné-mely, ennyi-mely, némi = enné-mi, ennyi-mi, s a régies néki = enné-ki, ennyi-ki. Különösen idevágnak a Tatrosi codexben azon példák, melyekben *nyi* helyett is ennyi áll, pl. keves-ennyi, e helyett: kevésnyi, ez-ennyi, e helyett: eznyi v. ennyi. Az *egynehány*, *egynémely* szókról pedig azt véljük, hogy azok vagy a nyelvérzés elhalványulása miatt ‚ennehány,' ‚ennémely'-ből ferdültek el, vagy pedig ezekben az *egy*-nek nem határozott, hanem határozatlan (= valamely) jelentése van, mint sok más esetben, és a ‚nehány,' ‚némely' szók nagyobb határozatlanságát akarja kiemelni.

NÉHAI, (né-ha-i) mn. tt. *néhai-t*, tb. —*ak*. 1) Ami egykor létezett, mult időbeli. *Néhai jó napok*, *boldog idők*. 2) Némely kori, némely időbeli, nem sokszor, nem gyakran levő. *Néhai rosz kedve miatt bú komornak tartják őt*. 3) Személyre vonatkozva am. megholt. *Néhai édes apám*. A *hai* am. idői, időbeli, s ugyanezen értelem rejlik a *hai bai*, v. *hái bái* régit, egykorit jelentő szókban. V. ö. NÉHA.

NÉHAKOR, (né-ha-kor) ih. Él e szóval Faludi ezen értelemben: *néha*. Itt az idő fogalma kétszeresen benfoglaltatik, t. i. a *ha* és *kor* szókban. V. ö. NÉHA.

NÉHA-NÉHA, (néha-néha), a ‚néha' szó kettőztetése, s ennek az értelemben sulyosbitása; hasonló hozzá alakban és jelentésben: *olykor-olykor*; összvetételben pedig: *hébekorban*.

NÉHÁNY, NEHÁNY, (né-hány) névmás, tt. *néhány-at*. Tájdivatosan és sokszor a régieknél is: *nihány*. Többes helyett rendszerént a gyüértelmü határzó *néhányan* használtatik. Jelent határozatlan kisebb számot bizonyos egészből, sokaságból, s am. nem mind, nem sok, nem gyakori. *Néhány embert láttam csak az utczán*. *Néhány szép ház van e városban*. *A mükiállitásban néhány mü igen jeles*. *Néhány órái*g, nem egész nap. Régen nagyobb sokaságot is jelentett. „Isten tartsa meg kegyelmedet jól egísigben (egészségben) nihán esztendeigh." (Levél 1552-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). Maga elé veszi az *egy* szót is: *egynéhány*, vagy *egynehány*. „Te k(egyelmed) es (is) meg fog zálagomra (zálogomra) ednihány ezer forinttal segétenie." (Levél 1557 körül. Szalay Ág. 400 m. l. 222. lapon). „Nemhogy engen (engem) egyniha (így) ezer forintra hinnének meg, de még csak egy nihán forintra sem hinnének." (Ugyanott 123. lap.). V. ö. NÉHA.

NÉHÁNYAN, NEHÁNYAN, (né-hány-an) ih. Személyekre vonatkozik, s am. bizonyos sokaságból némelyek, nem sokan. *Néhányan ismerőseim közül*. *A tanulók közül néhányan meghaltak*. ‚Egy' szóval összvetéve: *egynéhányan*, v. —*nehányan*. V. ö. NÉHA, és NÉHÁNY.

NÉHÁNYSZOR, NEHÁNYSZOR, (né-hányszor) ih. Néhány ízben, nem mindég, nem sokszor, nem gyakran, olykor-olykor. *Néhányszor ő is elmegy a színházba*. *Havonként néhányszor meglátogatni valakit*. ‚Egy' szóval összvetéve: *egynéhányszor* v. *egynehányszor*. „Ez pediglen nem echer (eczer, azaz egyszer) volt, hanem egyniánszor." (Levél 1553-ból. Szalay Á. 400 m. l.). V. ö. NÉHÁNY.

NÉHÁNYSZORRA, NEHÁNYSZORRA, (néhány-szor-ra) ih. Néhányszor eléforduló esetre, néhányszor vett ízben. *Ez néhányszorra elég lesz*. *E munkát néhányszorra elvégezheted*. V. ö. NÉHÁNY.

NEHENY, (neh-eny) fn. tt. *neheny-t*, tb. —*ek*. Mindenkor az éreny (platin) kíséretében eléjövő nehéz és nemes fém, mely minden érczcsaládba tartozó fémek között legnehezebben ömlik meg, a legerősebb savakban, magában az úgynevezett királyvízben is feloldhatatlan és minden eddig ismeretes testek között

legsulyosabb; ennélfogva nevezetett magyarul nehenynek. Latin neve: *Iridium.* (Török József tanár).

NEHÉZ, NEHEZ, (neh-és v. —ez; l. a czikk végén) mn. tt. *nehez-et.* Ragos állapotban rendesen rövid, mint: *nehezek, nehezebb, nehezedik, nehezlel, nehezen, nehezül, nehezel, nehezít, nehezék.* Kivétetnek: *nehézkes, nehézség* stb. Általán nehéznek mondatik minden, ami nagyobb erőfesítésbe kerül. 1) Aminek nagy súlya van, amit mozdítani, emelni, hordozni, szállítani csak nagyobb erőködéssel lehet. *Nehéz szekér, hintó. Nehéz mellvas, sisak, saru.* 2) Amit véghez vinni nem könnyü, minek eszközlése több erőt igényel a szokottnál. *Nehéz munka. Nehéz feladat. Nehéz szántás. Nehéz kérdésre nehéz a válasz. Nehéz értelem.* 3) Kedélyre és testi lelki épségre vonatkozva, ami nyomasztó, kellemetlen, fájdalmas szenvedéssel járó. *Nehéz kedvü,* búskomor. *Nehéz erkölcsü,* rosz kedvü; társaságkerülő. *Nehéz lélekzés. Nehéz emésztés. Nehéz szólás. Nehéz hugyozás. Nehéz hallás. Nehéz szag. Nehéz kóság,* v. *nyavalya. Nehéz neven venni valamit,* am. rosz neven, kedvetlenül, roszalva. „Hogy mivel Csáni uram se vennéje ezt jövendőbe és k(egyelmed) nehéz neven." (Levél 1550-ből. Szalay Á. 400 m. l.). 4) Terhet jelentő főnévül vétetik személyragos állapotban. *Nehezemre, nehezedre, nehezére van* vagy *esik. Ne legyen nehezedre, ha kérlek.* 5) Néha am. késedelmes, lassú. *Nehéz járás, nehéz ló. Nehéz fizető.* Mind ezen jelentésekből az tünik ki, hogy a *nehéz* szóban alapfogalom az erőködés, erőfeszítés s némi ellenszegülés. Mellékfogalom a sulyosság, s ellentét a könnyüség. Ha e szónak elemzésében az erőködés fogalmából indulunk ki, akkor az am. *neh-es,* melynek gyöke *neh,* képzője pedig *es,* olyan, mint az *idv-ez, szár-az, ig-az, kop-asz, dob-asz, csup-asz, hor-pasz* stb. szókban eléforduló *ez, az,* v. *ess, asz,* melyeknek megfelel a susogó *as, es, os, és, ös* képzőcsoportozat; s a *neh* rokon a *nyeg* (v. nyek) *nyög* igékkel, mi szerént neh-ez (neh-es) annyi volna, mint nyögéssel (nyekegéssel) járó, nyögést okozó, nyekgető. Ily fogalom lappang ezen szóban *sokon,* pl. *sokon esett neki* am. nehezen, fájdalmasan, melyhez oly rokon a *sokog,* mint a nehezhez a *nyeg, nyög,* és csakugyan valamint a sokogás nagyobb fájdalomra mutat, mint a nyögés, hasonlóan a *sokon esett neki,* több mint: nehezen esett neki. A Tatrosi codexben: *nehez* (az utóbbi *e* is rövid, mi az elemzésnek is jobban megfelel): „Mely nehez, kik pénzt valnak (birnak) Istennek országába bemenniek." Mandsu nyelven: *nicha.*

NEHEZBÉDÉS, (neh-ez-b-éd-és) fn. tt. *nehezbédés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Állapot, vagy szenvedés, midőn valami, vagy valakinek sorsa nehezbedik. V. ö. NEHEZBÉDIK.

NEHEZBÉDIK v. NEHEZEBBÉDIK, (neh-ez-b-éd-ik v. neh-ez-ebb-éd-ik) k. m. *nehezbéd-tem,* —*tél,* —*ett.* 1) Szokottnál nehezebbé leszen, súlya, terhe öregbedik, növekszik. *A ruha nehezbedik, ha átázik.* 2) Több munkába, erőködésbe kerül. *Esős időben nehezbedik az utazás.* „Ezennel nehezebbedni fognak az dolgok." Gróf Eszterházy M. nádor 1644-ben). 3) Több fájdalommal, szenvedéssel jár. *Nyavalyája nehezbedik.* V. ö. NEHÉZ.

NEHEZBÍT, NEHEZBIT, (neh-ez-b-ít) lásd NEHEZÍT.

NEHEZBŰL, NEHEZBÜL, (neh-ez-b-ül) önh. l. NEHEZBÉDIK.

NEHEZBŰLÉS, NEHEZBÜLÉS, (neh-ez-b-ül-és), l. NEHEZBÉDÉS.

NEHEZEBBÉDIK, (neh-ez-ebb-éd-ik) l. NEHEZBÉDIK.

NEHEZEBBŰL, (neh-ez-ebb-ül), l. NEHEZBŰL, NEHEZBÉDIK.

NEHEZECSKE, (neh-ez-ecs-ke) mn. tt. *nehezecskét.* Egy kissé nehéz. Másképp: *nehézke.*

NEHEZÉDÉS, (neh-ez-éd-és) fn. tt. *nehezédés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Állapot, midőn nehezedik valami. V. ö. NEHEZÉDIK.

NEHEZÉDIK, (neh-ez-éd-ik) k. m. *nehezédtem,* —*tél,* —*ett.* 1) Sulyos, terhes leszen, megszünik könnyü lenni, aláfelé kezd nyomulni, huzódni. *A gyümölcs-lepte faágak nehezednek. A sürü felhők a hegyormokra nehezednek. A fáradt ember rá nehezedik társára.* 2) Oly állapotba jő, mely erőfeszítést kiván. *Munkája nehezedik. Az utazás rosz időben nehezedik.* 3) Fájdalmassá, szenvedővé válik. *Állapota, sorsa nehezedik.* Minthogy a nehezedés némi folytonos erőködéssel jár, innen rendesen megegyezik vele a másodfoku *nehezbedik.* V. ö. NEHÉZ.

NEHEZÉK, (neh-ez-ék) fn. tt. *nehezék-et,* harm. szr. —*e.* Gyógyszerészeknél a latnak egy negyede. *Egy latban négy nehezék van.* (Drachma). *A gyógyszerészek nehezékében hatvan szemer* (granum) *van.*

NEHEZÉKNYI, (neh-ez-ék-nyi) mn. tt. *nehezéknyi-t,* tb. —*ek.* Minek sulymértéke egy nehezéket nyom. V. ö. NEHEZÉK.

NEHEZEL, (neh-ez-el) áth. m. *nehezel-t* v. *nehezlett,* htn. —*ni* v. *nehezleni.* 1) Valamit sulyosnak, terhesnek tart. *Ezen uti táskát nehezlem. A kaszálást, kapálást nehezleni.* 2) Rosz neven, nehezen vesz valamit, nem tetszik neki. *Nehezli, hogy elmellőzték. Ne nehezeld, hogy leveledre későn válaszoltam.* „Látván az Szíz Mária ő szent fiát, hogy immár mindönöstül fogva megfogyatkozik vala, és semmit nem mond vala neki, nehezelvén, hogy a tolvajnak szólna, igen meg kezde nehezülni." (Nádorcod.). Így a Tatrosi codexben: „Mit nehezeltek e nemberire?" A Verbőczi István előtt 1523-ban kötött egyességben: „Ennekem megbocsássad, az mit ebből en reám nehezelthél." Ismét: „Hogy ha mi fáradságod és kölséged (költséged) ez dolog miatt volt en reám érette ne nehezel" (nehezely azaz nehezelj). „Bizonyára nehezelt uram the kegyelmedre." (Levél 1556-ból. Szalay Ág. 400 m. levél). „Úgy értem, hogy Zríni uram nehezel Csáni uramra." (Levél 1559-ből. Ugyanott). V. ö. NEHEZTEL.

NEHEZELÉS v. —NEHEZLÉS, (neh-ez-el-és) fn. tt. *nehezelés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Cselekvés,

vagyis nyilatkozás, melynél fogva valamiről kijelentjük, hogy terhesnek tartjuk, vagy hogy nincsen tetszésünkre. V. ö. NEHEZEL.

NEHEZELG, (neh-ez-el-ég) önh. m. *nehezel-gett*, htn. —*eni*. L. NEHÉZKÉDIK. 2).

NEHEZELL, (neh-ez-el-el) áth. m. *nehezell-ett*, htn. —*eni*. L. NEHEZEL, 1).

NEHÉZEMÉSZTETŰ, (nehéz-eméztetű) ösz. mn. Mondjuk étel-, eledel-nemüekről, melyeket a gyomor nehezen emészt meg. V. ö. EMÉSZT.

NEHEZEN, (neh-ez-en) ih. 1) Bizonyos sulylyal, teherrel erőködve. *Nehezen vinni, emelni, húzni valamit.* 2) Fájdalmasan, szenvedőleg. *Nehezen lehelni, beszélni, szülni. Nehezen hugyozni. Nehezen járni. Nehezen-lehés* (= lehelés), *nehezen huddás* (= hugyozás) eléjönnek Molnár Albertnél. *Nehezen-valamennyire* (ma : kiszé nehezen), ugyanott. 3) Kedvetlenül, rosz szívvel. *Nehezen venni valamit.* 4) Alig, aligha. *Nehezen hiszem, hogy jó vége legyen. Nehezen jönnek el a várt vendégek. Nehezen alkusznak meg két eb egy konczon.* (Km.). *Ha eddig nem fizetett, már ezután nehezen fizethet.*

NEHÉZERKÖLCSŰ, l. NEHÉZKEDVŰ.

NEHÉZÉRTELMŰ, (nehéz-értelmü) ösz. mn. 1) Amit akár fellengzős, akár elvont, akár bonyolodott, akár homályos volta stb. miatt világosan észszel felfogni nehéz. 2) Mondják emberről, ki nehéz felfogásu.

NEHEZETHALLÓ, (nehezet-halló) ösz. mn. Kinek nagyon kell fülébe kiáltani, ha azt akarjuk, hogy meghallja, siketecske, lámpértos, nagyothalló.

NEHÉZFEJŰ, (nehéz-fejű) ösz. mn. Tompaeszű, kinek, mint mondani szokás, nehezen lehet valamit a fejébe verni, lassu felfogásu.

NEHÉZHALLÁS, (nehéz hallás) ösz. fn. Állapot, vagyis érzéki hiba, midőn valaki nagyot hall, azaz, siketecske, s mint néhutt mondják, lámpértos.

NEHÉZHALLÁSU, (nehéz-hallásu) ösz. mn. l. NEHEZETHALLÓ.

NEHÉZHITELŰ, (nehéz-hitelü) ösz. mn. Akinek vagy amit nehéz hinni, kevés hitelességgel biró. *Nehézhitelü történetiró. Nehézhitelü dolgok ezek.*

NEHEZÍT, NEHEZIT, (neh-ez-ít) áth. m. *nehezít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Valamit nehezzé tesz. *A vasabroncs nehezíti az edényt. A sár nehezíti az utazást. Az akadályok nehezítik a munkát. Bizonyos körülmények nehezítik a beteg javulását.* V. ö. NEHÉZ.

NEHEZÍTÉS, NEHEZITÉS, (neh-ez-ít-és) fn. Cselekvés, mely által nehezzé tétetik valami. V. ö. NEHEZÍT.

NEHÉZKE, NEHEZKE, (neh-éz-ke) l. NEHEZECSKE,

NEHÉZKÉDÉS, NEHEZKÉDÉS, (neh-ez-kédés) fn. tt. *nehézkédés-t*, tb, —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, vagy tulajdonság, melynél fogva valami v. valaki bizonyos irányra, vagy helyre nehezkedik. V. ö. NEHÉZKÉDIK.

NEHÉZKÉDIK, NEHEZKÉDIK, (neh-ez-kédik) k. m. *nehezkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. 1) Felható ragú viszonynévvel am. sulyával, terhével ráereszkedik, rányomul valamire vagy valakire. *Könyökkel az asztalra nehezkedni. Valakinek vállára nehezkedni. A csónaknak egyik oldalára nehezkedni.* 2) A világtestek járására vonatkozólag ‚felé' névutóval am. bizonyos test irányában huzódik. *Földünk a nap felé nehezkedik.* Ugyanezen értelemben mondják a világtestek egyes részeiről, pl. *földgömbünkön minden test a föld középpontja felé nehezkedik* (gravitat); máskép: *nehézkik*.

NEHÉZKEDVŰ v. —KEDVŰ, (nehéz-kedvü) ösz. mn. Búskomor, kinek kedvét találni, valamit kedvére tenni, kedvében járni nehéz. *Nehézkedvü vén ember.* Szokottabban: nehéz természetű.

NEHÉZKEDVÜSÉG, (nehéz-kedvüség) ösz. fn. Magába zárkozott, mogorva kedélyi állapot, vagy tulajdonság, búskomorság.

NEHEZKÉS, (neh-ez-ke-es) mn. tt. *nehezkés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Mi a maga nemében nehezebb valamicskével, mint lenni szokott, vagy lennie kellene; több aprónemü akadálylyal járó. *Nehezkés fegyver, bot. Nehezkés járás esik a bokrok között.*

NEHÉZKES, (neh-éz-k-es) mn. tt. *nehézkest* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) A régieknél szokottabban, de ma ritkábban mondják némberről, midőn a méhébe fogadott gyermeket viseli. Nemesebb kifejezés, mint a népies *terhes. Nehézkes a felesége. Hogy megadná ő adóját Máriával, ő neki menyezett nehézkes feleségével.* Münch. cod. Luk. II. 5.). *Hogy bévallaná magát Máriával, ő neki jegyeztetett nehézkes feleségével.* (Káldi Luk. II. 5.). Ma szokottabban: *viselős*; más nőstényállatokról pedig azt mondják: *hasas.* 2) Húsosabb tömege, általán aránylag nagyobb nehézsége miatt kissé ügyetlen, alkalmatlan, lassú. *Nehézkes testü, Nehézkes ember. Nehézkes járás.*

E szónak elavult törzsöke hihetőleg: *nehézk*, s ez az oka, hogy képzőjének hangzója rövid. Képződési fokozata: *nehéz, nehézk, nehézkes, nehézkesség*, épen úgy, mint ezeké: *tövis, tövisk, töviskes; viasz, viaszk, viaszkos; varas, varask, varaskos*, módosítva: *varacskos*. Egyébiránt úgy is elemezhető, hogy a *nehézkés* v. *nehezkés* kicsinyezőnek az utóbbi önhangzó megrövidülésével módosult változata.

NEHÉZKESÉDÉS, (neh-éz-k-es-éd-és) fn. tt. *nehézkesédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Némber állapota, midőn magzatot fogad méhébe; köznépiesen: *terhesedés, teherbe esés.* 2) Kisség ügyetlenné levés. V. ö. NEHÉZKES.

NEHÉZKESÉDIK, (neh-éz-k-es-éd-ik) k. m. *nehézkesed-tem*, —*tél*, —*ett*. 1) A nőszemély magzatot fogad méhébe, viselőssé lesz, teherbe esik. 2) Kisség ügyetlenné, lassúvá leszen. V. ö. NEHÉZKES.

NEHÉZKESEN, (neh-éz-k-es-en) ih. 1) Terhes állapotban. 2) Kissé ügyetlenül, tunyán.

NEHÉZKESÍT, NEHÉZKESIT, (neh-éz-kes-ít) áth. m. *nehézkesít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. 1)

Némbert nehézkessé tesz; köznyelven: *teherbe ejt*, aljasan szólva: *felcsinál*. 2) Kisség ügyetlenné vagy tunyává tesz. V. ö. NEHÉZKES.

NEHÉZKESÍTÉS, NEHÉZKESITÉS, (neh-éz-k-es-ít-és) fn. tt. *nehézkesítés-t*, tb. —*ek*. harm. szr. —*e*. 1) Cselekvés, vagyis elhálás, mely által a férfi eszközli, hogy a nő magzatot fogadjon méhébe, hogy tcherbe essék. 2) Kisség ügyetlenné v. tunyává tevés.

NEHÉZKESSÉG, (neh-éz-k-es-ség) fn. tt. *nehézkesség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Nehézkes állapot, melyben oly nő van, ki magzatot méhébe fogadott; viselősség, terhesség, 2) Kissé ügyetlen vegy tunya állapot vagy tulajdonság.

NEHÉZKÓR, (nehéz-kór) ösz. fn. l. NEHÉZKÓRSÁG.

NEHÉZKÓROS, (nehéz-kóros) ösz. mn. Ki nehéz kórságban szenved, máskép: *nyavalyatörős*. V. ö. NEHÉZKÓRSÁG.

NEHÉZKÓRSÁG, (nehéz-kórság) ösz. fn. Borzasztó nyavalya, melytől a szenvedő elveti magát, erős rángatódzásokkal és görcsökkel küzdik, szája babzik stb. Máskép: *nehéznyavalya*, *nyavalyatörés*, vagy egyszerüen: *kórság*. E kórságról azt szokták mondani, hogy *töri*, *kitöri* az embert.

NEHÉZKÓRSÁGOS, (nehéz-kórságos) ösz. mn. L. NEHÉZKÓROS.

NEHÉZLÉS v. NEHEZLÉS, (neh-éz-el-és) fn. tt. *nehézlés-t*, tb. —*ek*. 1) l. NEHEZELÉS. 2) l. NEHÉZKEDÉS, 2).

NEHEZLIK, NEHÉZLIK, (neh-éz-l-ik) k. m. *nehézl-ett*, htn. —*eni*. L. NEHÉZKEDIK, 2).

NEHÉZLOVAS, (nehéz-lovas) ösz. fn. Katona, ki a nehézlovassághoz tartozik. V. ö. NEHÉZLOVASSÁG.

NEHÉZLOVASSÁG, (nehéz-lovasság) ösz. fn. Részint a lófajoknál, részint a különböző fegyverzeteknél fogva a lovas katonaságnak némi eltérésekkel, három faját szokták megkülönböztetni, ú. m. *nehéz-, közép és könnyülovasságot* (francziául: *cavallerie de réserve, de ligne* et *légère*). Az első osztályt alkotják a *vértesek* (Kürassiere), akik vérttel, vagyis idegenszerű néven pánczéllal vannak ellátva; a 2-ikat a dsidások (Ulanen, Franczia-országban a dragonyosok is, alkalmasint a ‚dragon-,' azaz sárkánytól, mint régebben ezeknél divatozott hadijeltől); a 3-ikat a huszárok, néhol a dragonyosok, mint úgynevezett könnyű lovasok (chevau-légers), Ausztriában és Oroszországban a dzsidások, s ahol alkalmaztatnak a lovasvadászok (chasseurs), Oroszországban a kozákok stb. Poroszországban a dsidások is a nehéz lovassághoz számíttatnak.

NEHÉZNYAVALYA, (nehéz-nyavalya) ösz. fn. l. NEHÉZKÓRSÁG.

NEHÉZNYAVALYÁS, l. NEHÉZKÓRSÁGOS.

NEHÉZSÉG, (neh-éz-ség) fn. tt. *nehézség-et*, harm. szr. —*e*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valami nehéz, minden jelentéseiben véve a *nehéz* törzsököt. 1) Sulyosság. *E szekeret nehézsége miatt két ló nem birja. A teher nehézsége alatt leroskadni.* 2) Sok erőködéssel járó tulajdonság. *Némely munka nehézséggel jár.* 3) Akadály, ellenvetés. *Holmi nehézségek adták elé magukat. Némely nehézségeket gördíteni valamely állitás ellen.* 4) Átv. ért. nehézkórság. *Kitörte őt a nehézség. Szegényt a nehézség járja.* Továbbá 5) Valamely méltatlanság, sérelem elleni panasz (Gravamen). *Az országosan egybegyüllt karok és rendek nehézségei.* 6) A régieknél neheztelés is. „Azokért érthem, hogy te kegyelmednek en reám nehézsége vagyon. (Egyezséglevél, mely 1523-ban Verbőczi István helytartó előtt köttetett.)

NEHÉZSÉGEL, (neh-éz-ség-el) áth. m. *nehézségel-t*. Nehézséget azaz kifogást vagy panaszt teszen valami ellen. *Nehézségelt itélet.*

NEHÉZSÉGÉS, (neh-éz-ség-és), mn. tt. *nehézségést*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Sok erőködésbe kerülő, sok akadálylyal járó. *Nehézséges vállalatba kapni.* 2) Nehézkórságban szenvedő. V. ö. NEHÉZSÉG.

NEHÉZ-SZAGÚ, (nehéz-szagú) ösz. mn. A szaglási idegekre igen erősen ható, különösen kellemetlen büzű. *Nehézszagú hugyag, terpentin, olajos mázak.*

NEHEZTEL, (neh-ez t-el) önh. és áth. m. *nehestel-t*. Valamit rosz neven vesz, oly dolog gyanánt tekint valamit, mely a kedélyre nyomasztólag hat, s mintegy ránehezedik. Jelenti a haragnak alsóbb fokát, mely fájdalmas és boszus nemtetszés által nyilatkozik. Képzésére nézve ugyan az átható igék neme alá tartozik; de csak a tárgyra viszonyítva átható, személyre viszonyulva pedig csak önhatólag divatozik, pl. *nehestelni valamit. Nehestelni valamiért, valakire. Nehesteli* (azt), *hagy elmellőztetett. Kérlek, ne ne hestelj rám.*

„A más veszedelmét kedvesen szemléli,
Előmentét pedig nagyon nehezteli."

Nagy-Kúnság romlásáról. 1698. (Thaly K. gyüjt.).

Rokon vele jelentésben a régiesebb *nehezel*. A nyelvhasonlat után indulva talán állíthatjuk, hogy létezett hajdan *nehed*, és *nehezt* ige, mert a *neheztel* alkalmasint oly származék a *nehezt* törzsökből, mint *engesztel* az *engeszt*, *marasztal* a *maraszt*, *vigasztal* a *vigaszt* törzsökökből, és valamint van ezeknek megfelelő *enged*, *marad*, *vigad*; hasonlóan lehetett, vagy lehet: *nehed*, mi annyit tenne, mint sulyos terhes állapotban van; és igy a *nehed* és *nehez* között oly viszony léteznék, mint a *kopad* és *kopasz*, *ragad* és *ragasz*, *szárad* és *száraz* között. V. ö. NEHEZTELÉS.

NEHEZTELÉS, (neh-ez-t-el-és) fn. tt. *neheztelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A nemtetszésnek azon neme, mely némi helytelennek vélt tett vagy szó vagy épen bántalom, sérelem ellenében nyilatkozik, mely a kedélyre kellemetlenül hat, de a haragvásnál szelídebb. A neheztelés alapját sokszor méltatlanságok, a nemesebb érzésen, az öntudaton, s nemes büszke-

ségen ejtett sérelmek stb. teszik. „Nem tudom, ha vagyon-e kegyelmednek hirével, de Lengyelországban a nagy emberek között is nagy hire vagyon, hogy nem kissebb okot adott volna másoknál kegyelmed a tatároknak Lengyelországra való menetelekre is; kiért .... nagy neheztelést vettek föl." (Gr. Eszterházy M. nádor Rákóczy György erdélyi fejedelemhez 1644-ben).

NEHÉZTERMÉSZETŰ, ösz. fn. l. NEHÉZKEDVŰ.

NEHÉZTESTŰ v. —TESTÜ, (nehéz-testü) ösz. mn. Mondják emberről, és más állatról, ha aránylag nagy húsos teste miatt lassabban mozog, több erőködésébe kerül neki a járáskelés, másképen: *nehézkes*; l. NEHÉZKES, 2).

NEHÉZTESTÜSÉG, (nehéz-testüség) ösz. fn. Tulajdonság, midőn valaki nehéztestü. *Nehéztestüsége miatt alig bir a lépcsön fölmenni.* V. ö. NEHÉZTESTŰ.

NEHEZŰL, NEHEZÜL, (neh-ez-ül) önh. m. *nehezült.* Nehézzé leszen, sulya, terhe nő, vagy sok erőfeszítést kiván, vagy akadályok gördülnek elébe. *Egy év alatt húsz fonttal nehezült. Az útak összel rendesen megnehezülnek.* Átv. ért. személyre viszonyúlva: nehézszivü leszen; dolgokra: súlyossá, válságossá, vészessé válik. „Látván az Szíz Mária ő szent fiát ... igen meg kezde nehezülni." (Nádor-codex).

„Megnehezült az idők viharos járása fölötted,
Óh haza."

Vörösmarty.

NEHÉZVIZELÉS, (nehéz-vizelés) ösz. fn. Kóros állapot, midőn valaki bizonyos akadályok, pl. hudhólyag-görcsök, hudcsőszükülés, hudhólyagkő miatt csak erőködve, vagy fájdalmasan képes vizelni.

NEHOGY, (ne-hogy) ösz. ksz. Ovakodó, vagy ovakodtató jelentése van, mely által mintegy figyelmet gerjesztünk bizonyos rosz, kedvetlen, veszélyes dolog ellen. *Siess, nehogy rád boruljon a sötét éj. Nehogy gyávának mondjanak, elmegyek a harczba. Vigyáz, nehogy bajod legyen.* Az ily mondatokat így is lehet módosítani: *Siess, hogy rád ne boruljon az éj; hogy gyávának ne mondjanak; hogy bajod ne legyen.* Egyébiránt első alakban a mondatok, úgy látszik, nyomatosabban hangzanak.

NÉHOL, (né-hol) helyhatározó. Némely helyen, nem mindenütt, nem sok helyen, itt-ott. *Es évben néhol igen jó, néhol pedig szük gabonatermés volt. Néhol igen szép, nemes gyümölcsöt termesztenek.* Másképen mind általán, mind tájdivatosan: *néhon* v. *néhun* v. *néhott* v. *néhutt*; amint t. i. maga a ‚hol' szó is tájdivatosan *hon* v. *hun* is; *hott* pedig alkalmasint a ‚holott' módosulata; l. NÉHOTT.

NÉHON, (né-hon) l. NÉHOL.

NÉHOTT, (né-h-ott v. né-holott), helyhatározó. Értelmére am. *néhol*, azaz, némely helyen, nem mindenütt, nem sok helyen. Alkotó részeinek utóbbika vagy *ott* (né-ott), a *h* csak öszvekötő hang levén; vagy *holott* (né-holott) mely az öszvetételben jobban egybeolvadott. Tájszokásilag *néhutt*, mint: *más, másutt*, e helyett: *másoti.*

NÉHOVA, NÉHOVÁ, (né-hova) helyhatározó, e kérdésre, *hova?* Némely helyre, több helyek közől valamelyikre, egyikre-másikra, erre-arra.

NÉHUN l. NÉHOL.

NÉHUTT l. NÉHOTT.

NÉJ l. NÁJ.

—NEK, (1) a névmódosító illetőleg viszonyragok még pedig különösebben a belviszonyt jelelő ragok egyike, mely a magyarban mindig csak egyik belviszonyt t. i. a *sajáti vissonyt* jelöli, s ezért *sajátító rag*-nak neveztetik, mely viszonyt más nyelvekben rendszerént az úgynevezett genitivus fejezi ki, azonban a magyar itt is jóval szabatosabb sok más nyelveknél. T. i. a nyelvbölcselők azt tanítják, hogy a genitivusi viszony eredetileg a ‚honnan' kérdésnek felel meg. Azonban a magyar nyelvben a külső viszonyt jelentő vagyis a tulajdonképeni helyragok a sajátítótól egészen különálló ragok, s ezek is egymástól határozottabban megkülönböztetvék mint bármely más nyelvben, s a ‚honnan' kérdésre, helyre és időre vonatkozva, az egyszerüek közt *-ból -ből, -tól -től* és *-ról -ről* ragok segitségével felelünk, névutókul pedig e kérdésre felelő még számosabb helyviszonyt jelentő szókkal birunk, pl. *alól, felől, mellől, mögöl.* A sajátító *nek* ragra nézve mind régibb, mind újabb nyelvészeink két tévedésben vannak, azt állítván 1-sőben, hogy azon *nek* mint sajátító rag legtöbb esetben tetszés szerént elhagyathatnék; 2-odszor, hogy azon ‚nek' rag nem más, mint a tulajdonító (dativusi) *nek* volna. Ezen tévedéseket e következőkben mutatjuk ki. Lássuk mindenekelőtt a *nek* működéseit. A ‚nek' rag, mint mondók, mindig csak belviszonyt fejez ki a magyarban, melyet egy szóval sajáti viszonynak nevezünk. Ilyen viszony van pedig főképen 1) a birtokos és birtok között, pl. *a hásnak ura*, (vagy *a hásnak az ura*) és megfordítva is: *Péternek* (mint birtokosnak vagy tulajdonosnak) *a háza*; 2) az egész és rész között, pl. *az asztalnak a lába, a hásnak a teteje*; 3) a törzs és származék között, pl. *az apának a gyermeke*, és megfordítva is: *a gyermeknek az apja*; 4) az ok és okozat között, pl. *mennynek és földnek teremtője.* Mielőtt a ‚nek' eredetét fejtegetnők, meg kell említenünk, hogy a föntebbi példákban a *nek*, ha az első szóhoz ragasztatik, gyakorta kimarad ugyan ú. m. *a ház ura, Péter hása, az asztal lába, a ház teteje, az apa gyermeke, a gyermek atyja, a menny és föld teremtője*; de ez minden egyes esetben szabályszerüleg történik. T. i. itt is főképen a hangsuly szerepel, melyre eddigi nyelvészeink kevés vagysemmi figyelmet nem fordítának. Ha az erős hangsuly a sajátító raggal ellátott szó gyöktagján fekszik, ekkor és csak ekkor van helye az elhagyásnak; ha pedig a személyragos szón, akkor a nek (v. nak) hass-

nálata épen nem mellőzhető, pl. ebben: *a ház tetejét látom*, az erős hangsuly a ház szón fekszik, s a mondat azt teszi: a ház az, (nem a templom, csűr, istálló stb.) melynek tetejét látom; ha pedig ezt mondom: a *házak tetejét* (vagy az utóbbi mellett szintén névmutatóval: *a házak a tetejét*) *látom*, azt teszi: a házon a tető az (nem annak oldala vagy eleje stb.) melyet látok. E példákat minden magyar fül érezni fogja, s az eredeti (nem fordított) régi nyelvemlékekből számtalan példával szolgálhatnánk; de elég legyen a jelen népnyelvre, különösebben (a Kriza J. gyüjtötte) székely népmesékre hivatkoznunk: „*A kinek a szájából* a lang hét ölnyére szakad." (400. l.). „Palkót a *gazdájának úrfija* elkütte titkon." (402. l.). „Az ördögök éjjeli beszégygye annak *a városnak vísztelenségéről* szóllott." (404. l.). „Nagy szorgosan hát a forrást bédugó *kőnek kiásásához* fogtak." (405. l.). „Ezek az attyik *országának hat havasát* mind esszevadászták." (406. l.). „Hárman menjenek három felé *a havasnak három nyilásán*." (U. o.) stb. stb. Vannak mégis magyar nyelvészek, kik azt állíták, hogy a népnyelv közvetlen a vonzó név (nomen regens) előtt sohasem használ sajátító *nek*-et. Ha kell, akár száz példával szolgálhatunk még Kríza gyüjteményéből, ki mindent a népies elbeszélés után írt le. Ugyan ily esetben a sajátító esetben levő név a másiknak utána is jöhet. „Eligazítom *a baját a hitván köjöknek*." (U. o. 396. l.). „*Lakosi Sajó-Szentpéternek*." (Sajó-Szentpéteriek végezése 1403-ban.)

Ellenben midőn szabályszerüleg van elhagyva a sajátító ‚nek', lássuk Kríza meséiben minden keresés nélkül a legelül található példákat. „Mi az apám uram? Az a *király fellegvára*, felelé az óriás." Azaz a király, nem más fellegvára; az erős hangsuly a ‚király' szón fekszik. „Az *óriás tarisznyája* kilencz bihalbőrből vót csinálva." Az ‚óriás' (nem más) tarisznyája; az erős hangsuly az ‚óriás' szón fekszik. „A nagy fákat ..... *a király udvarán* mind kaszajba (kazalba) rakták." A király udvarán, nem másén stb. stb. Így megy ez folytonosan. Ha egymás után két sajátító rag fordulna elé, az elsőbbik hagyatik el: „Egy fertáj óra mulva őt az óriás a *király udvarának a kapuja* előtt letette"; azaz itt is a föntebbi szabályok szerént is a ‚király' és ‚kapuja' szókon fekszik az erős hangsuly. Elhagyathatik pedig a szabályhoz képest a sajátító rag annálfogva is, mert a magyarban az így visszonyított szót mindig személyragos, jobban birtokragos szó követi, pl. ezen viszonyításban *Péter háza* ‚háza' azt teszi: *ház-övé*, tehát itt is tisztán ki van fejezve maga a birtokviszony; így: *ház teteje, gyermek apja* stb. A törökben is *agha at-i* (= úr lov-a, az *i* t. i. ott is birtokrag, mint gyakran a magyar népnyelvben pl. *péns-i, blis-i*) és *aghaniñ at-i* (= az úrnak a lova); az elsőre mondja Kollár: illud enim affixum ex se satis indicare videtur in genitivo esse substantivum praecedens. Mindazáltal a törökben is szabályosan történik a *sajátító* rag elhagyása.

Másik tévedésnek állítók, hogy a sajátító ‚nek' nem más mint a tulajdonító ‚nek' volna. Erre nézve ezen ‚nek' származását és jelentését kell mindenekelőtt szemügyre vennünk.

Legközelebb áll hangokban is a magyar *nek* sajátító raghoz, minden előttünk ismeretes nyelvek között a tatár nyelvbeli *ning* sajátító rag, pl. *er* (= férj) *er-ning* = férjnek; *kapï* (= kapu) sajátító esete a tatárban: *kapï-nïng* magyarul *kapu-nak*, régiesen és a göcseji tájejtés szerint ma is: *kapu-nek*. Ezen ‚ning' eredetére és értelmére nézve Schott Vilmos a legjelesb altaista adja a kulcsot, mely röviden ide megyen ki: „A török és finn-urali törzsbeli nyelvek a birtok tárgyát névmási ragokkal fejezik ki." (pl. a törökben: *baba-m, baba-ñ baba-szi* stb. = *apá-m, apá-d, ap-ja* stb.). „Az altaji család legtöbb nyelvében van egy kérdő névmás, mely eredetileg egytagú, keményebb vagy lágyabb torokhanggal kezdődik, s *m*, *n* vagy ikerhangzóval vagy egyszerü önhangzóval végződik. Kitünőbb alakjai a török *kim*, csuvas *kam*, mongol *ken* és *ke*, szuómi-finn *ken*(e) és *ke*, vogul *kanga* (kan+ga?), mordvin *kon(a)*, osztyák *choi* és *koj(e)*, lapp *kä* és *gi*, magyar *ki*. (A magyar *ki*, mint tudjuk, nemcsak személyről, hanem kivált a régieknél és a népnyelvben ma is igen sokszor dologról is mondatik). A kérdő jelentéshez csatlakozik ezen nyelvek legtöbbjében az ‚aliquis' (valaki) jelentése. Továbbá a török *kim* s magyar *ki* egyszersmind visszahozó (relativ) névmások is. Ezen névmás főképen a mongolban és törökben mint visszahozó rag is nagyban szerepel; pl. a mongolban *ger-de-ki-kümün* haus-in-wer mensch (Schott szavai, azaz magyarúl: ház-ban-ki-ember vagyis házban levő ember), *noorda-ki-usun* see-in-wer-wasser (tóban [v. morotvában]-ki-víz, azaz tóban levő víz); a törökben egészen hasonló módon. Különösen mind a törökök, mind a mongolok találkoznak abban, hogy a *ki* ragasztása által birtokos névmásokat és birtokjelentő mellékneveket képeznek; pl. a törökben *kardes-in-ki*, des bruders wer (testvéré-ki, fratris quid v. fratris suum), *ben-im-ki* meus (én-é-ki, meum quid) a mongolban is *min-ü-kei* meus (én-é-ki), *man-u-chai* noster (mink-é-ki, nostrum quid), *ken-ü-kei* der wessige, cujas" (kié-ki). stb. (Altaische Studien. Berlin 1860). Jelen czélunkhoz képest különösen figyelembe veendő a birtokviszony. A török *kardes-in-ki* szóban az *in* sajátító rag és a *ki* névmás ‚aliquis' jelentéssel; hasonló *ben-im-ki* (= ben-iñ-ki), és a többi személyeknél: szeniñ-ki (= tiéd-ki), *aniñki* (= övé-ki) stb. Ha már tovább nem megyünk is, látjuk az *iñ* ragból, hogy az birtokviszonyt fejez ki: kardes-iñ = testvér-é, *ben-im* = *éné, an-iñ* = övé, mely *in, ün, un, n* és más hasonló hangokban (de néha az *n* elhagyásával is) megvan mint sajátító rag a legtöbb rokon nyelvekben, pl. csuvasban, mongolban (*in, un*, s már ha a név *n*-nel végződik csak *u*); mandsuban (*un, u, jin, ji, i, jugan, jan*, mely utóbbiakban Schott [a *jan-t* is *jügan* részekre elemezvén] a turk nyelvekbeli függő eseti *an*,

különösen finn *hän* harmadik személyi névmásokat látja.) S mi lehet ezen *n*, *in*, *ün*, *un* vagy *n* nélkül is *i*, *u* stb.? Kétségen kivül nem más mint ezen nyelvekben a harmadik személyi névmás, mely ősalakjában (Schott szerént) mint érintők: *han* v. *hän*). „Man wird also in dem ganzen sprachgeschlechte eine urform *han* [*hän*] annehmen dürfen) a magyarban *ő* v. *ön* (l. ezeket; különösen a régieknél, a magyarban is sokszor találunk *h* előbetűt: *hő*, az *n* is végül még a személyragozásban is eléfordúl, így Szalay Á. 400 magyar levelében: *nekin* ‚neki' helyett, pl. 287, 310 lapokon, s az utóbbi valóságos sajátító eset is), a törökben *o* v. *ol*, de a mely a függő (obliquus) esetekben *on-* v. *an-*ná lesz, pl. *onuñ* = övé, *ona* = őneki, *oni* őt, *ondan* v. *onnan* őtőle, *onlar* ők, *anïñki* övé-ki azaz övé-mi stb.; a mongolban *ene*, mely ugyan 3-ad személyként magában az alanyesetben nem használtatik, de a függő eseteknek legalább annak *e* gyöke szolgál alapul (Schott), azonban eléjön *anu* v. *inu* alakban alanymutatóként, sőt a kalmukban névmutatóként is (articulusként, de mindkettőben utól, t. i. a név után); sőt a kalmuk nyelvben a függő esetekben valósággal *ön*. A sajátító *in*, *ün* stb. tehát nem egyéb, mint a 3-dik személyi névmás, az altaji nyelvek természete szerint birtokviszonyban, s a török *er-iñ*, sem több, sem kevesebb, mint *férj-övé* v. *öné*, s a tatár *er-ning* sajátító eset *ning* ragában még a föntebb tárgyalt *ki* v. *kim* névmás is bennfoglaltatik, (épen úgy mint ben-im-ki, szen-in-ki, kardes-in-ki stb.szókban, sőt egészben *aninki* épen azt teszi, amit a magyar *öv-é-ki* v. *ön-é-ki* (sui v. suum quid), vagy a névmást egyszerüen vevén fel: *ön-ki*. Még tovább menve: Bopp Ferencz első fényü nyelvbuvár, ‚Vergleichende Grammatik' czimü munkája 194. §-ában, az árja nyelvekre nézve is az eredeti (szanszkrit) teljes gentivusi *szja* ragról azt tanitja, hogy ennek első része a nominativusi *sz* rag, mely am. ezen névmástörzs: *sza* = er, dieser, jener, (hozzá tehetjük: a rokon magyar *az*, *es*), az utóbbi része *ja* pedig a visszahozó névmás törzse *ja* (a magyar *ki*), tehát magyar szókkal: az-ki, vagy ö-ki v. *ön-ki*, s birtokviszonyi jelentésében: övé-ki vagy öné-ki (suum quid), amiről Heyse azt mondja, hogy nem lehet érteni (System der Sprachwissenschaft. §. 217); igen, mert ő aligha tanulmányozta az altaji nyelveket. Megemlítendő még, hogy a teljes *szja* ragból a *ja* utóbbi rész épen úgy eltünt a legtöbb árja eredetü nyelvekben, mint a tatár ‚ning' utó- vagy torokhangja a mongolban, ozmanliban stb. noha az utóbbiban levő *n*-et úgynevezett süket ñ (= ng) betüvel, mely alakjában azonos a *k* betüvel, szokták írni, tehát az irás még közelít az eredeti hangokhoz. A föntemlített elsőrangu nyelvbuvárok fejtegetése után úgy hiszszük, senki sem fogja tagadni a magyar ‚nek' ragnak a tatár ‚ning' raggal sőt *aninki* szóval hangokban is kétségbevonhatatlan rokonságát. Ezek szerént, habár ezen sajátító ‚nek' egyezik is hangban a tulajdonító (dativusi) ‚nek' raggal, mind azáltal épen nem következik, hogy amaz ezzel eredetre nézve is azonos volna, mint több azonos hangzásu szó is van nyelvünkben, pl. *ás*, *nap*, *kép*, *méh*, stb. melyek kettős alakjukban mást-mást jelentenek és más-más eredetüek. Így a szuómiban is azt tartják, hogy ezen nyelvben tárgyeset nincsen, hanem ez leggyakrabban a birtoki vagy sajátító (—n) raggal fejeztetik ki; holott ha itt is a rokon tatár nyelveket vennők kiindulási pontul, önként jöhetnénk azon gondolatra, hogy a szuómiban a török, mongol, csuvas *in*, *un*, stb. (sajátító rag) és tatár *-ni* (tárgyeseti rag) azonegy alakban, egyedül az *n* megtartása mellett olvadtak össze, bár külön eredetüek. Újabb időben némely nyelvészek nálunk már annyira is mentek, hogy véleményök szerént a sajátító *nek* fölösleges sőt hibás és soha sincsen helye, és hogy a népnyelv ezt soha sem használná. Ezeknek az összes régi és új irodalomból felelhetünk; pl. a régi Halotti beszódben áll: „*Halálnek halálával* halsz"; a Könyörgésben: „*Kinek* ez napon *testét* tömetjök"; a Tatrosi codexben: „Es jövének a *hegynek magaságaiglan*"; a Góry-cod.: „*Úrnak nevében* kezdessék minden jó dolog"; Apostoli hitvallásban: „Hiszek egy Istenben, *mennynek* és *földnek teremtőjében*"; Kinizsiné imakönyvében: „O Uram Jézus, örök *dicsőségnek királya*, és *világnak megváltója*." Újabb példák helyett a classicus székely népnyelvből föntebb idézettekre útalunk, melyek ezen sajátító rag használatát is kitüntetik, ha a szabályokat nem magunk csináljuk, hanem a nyelvből merítjük. A föntebbi fejtegetés szerént a *nek* eredetileg magas önhangzóju, mert *ő* vagy *ön* is ilyen. Azért találjuk a régieknél mély önhangzóju szók mellett is eredeti alakjában, pl. a régi halotti beszédben: *halál-nek*, *pokol-nek*; sőt a göcseji tájszólásban még ma is így hallatszik, pl. *uómá-nek* (almá-nek), *szuómá-nek* (szalmá-nek), *nyavalá-nek*, melyeket ugyan Vass József a tulajdonító ragról mond, de kétségenkivül a sajátítóra is érti. Személyragokkal is a régieknél, de a köznépnél ma szintén találjuk öszvekötve pl. a régieknél gyakran eléfordúl hasonló kifejezés: *ő neki minden angyali dicsérik az urat*, melyben az ‚ő neki' a legvilágosabban sajátító értelemben értetik; egy 1559-iki levélben olvassuk: „Ő nekin minden szerszámátth, lovátt elvettíkh az törökökh." (Szalay Ág. 400 m. l.); így a népnyelvben is: *Péternek a lovát vitték el*, *nekem meg a szekeremet*.

Itt még azon kérdés merül fel: van-e nyoma a magyarban is, hogy a *ki* névmás mintegy rag vagy képző szerepét veszi föl? — Igenis. — Ezt látjuk világosan a *mindenki* (v. mindenik), *senki* szókban; s az előbbi hasonlatára az *egyik*, *másik*, *harmadik*, *tizedik* stb. számnevekben; és ha puszta toldaléknak nem akarjuk tekinteni, a tájdivatos *itten-eg*, v. *itten-ék*, *ottan-ag* v. *ottan-ék*, *osztán-g*, *látod-é-ke? hallod-é-ke?* stb. szókban is.

—NEK, (2), mély hangon: NAK tulajdonító rag, körülbelül azon belviszony megjelölésére, melyet a különböző nyelvek nyelvtanaiban dativus néven neveznek, melyet különösebben a franczia *regime in-*

direct (közvetőleges hatás v. igevonzat) névvel nevez. T. i. midőn az átható igék tulajdonító esetet vonzanak is, többnyire még pedig közvetlenül a tárgyesetet is vonzák, pl. *kenyer-et* (közvetlen hatás v. vonzat) *adni a szegény-nek* (közvetőleges vonzat); hasonlók: *valaki-t biró-nak választani; a bátyám-at Péter-nek hivják; a fösvénység-et bün-nek tartják* stb. Főbb szabályokul a ‚Magyar nyelv rendszere' után e következőket emeljük ki:

1) Tulajdonító ragot vonzanak e következő igék:

a) Melyek adás, tulajdonítás, engedés, igérés, odaszánás, ajánlás, fizetés fogalmát foglalják magukban, pl. *adj alamisná-t a koldus-nak; es-t an-nak tulajdonítod; engedj az okosb-nak; az-t igértem a barátom-nak; e könyv-et más-nak szántam; a terv-et ajánlottam a kormány-nak; az árá-t megfizettem a kalmár-nak.*

b) Melyek vélést, gondolást, sejtést, gyanítást jelentenek; pl. *az-t ross-nak vélem* v. *tartom; es-t pedig jó-nak sejtem; ö-t tolvaj-nak sejdítem; a szappan-t sajt-nak nézte; a tréfá-t komoly szó-nak, a hazugság-ot valóság-nak veszi.*

c) A tanácsadók, javaslók, tiltók, ellenzők: pl. *az-t tanácslom ön-nek; javaslom az egyezség-et a peres felek-nek; az-t parancso-lom a szolgám-nak; megtiltom kend-nek a részegség-et; ellenzette fiá-nak a házasság-ot.*

d) Melyek valamely tárgy felé irányzást, czélzást, indulást vagy ellenkezőt is jelentenek; pl. *fejének irányzotta a vágást; út-nak indúlt; Budá-nak tart; bi-nak eresztí fejét; ellentáll a nyomás-nak, vállat vet valami-nek; mellem-nek szegeste a puskát; fal-nak ment, ugrott, futott, rohant; hátat fordított az ellenség-nek; ellene mondott az elnök-nek.* A göcseji nyelvjárásban még igekötők vagy határozókhoz ragasztva is pl. *alá-nek* (= alá felé), *fö-nek* (fölnek, azaz föl felé), *hátrá-nak, erre-nek, áti-nek* (általnak), *le-nek, be-nek, ki-nek* (ki-felé) stb. (Vass József. M. Nyelvészet. V. K.).

e) Melyek nevezést jelentenek; pl. *Péter-nek hívják; keresztelésekor Pál-nak nevezték.*

f) Melyek valamely hivatalra választást, szolgálatra fogadást, beállást jelentenek; *biró-nak választottuk; gazdá-nak, kertész-nek felfogadtam; beállott hajdú-nak, katoná-nak.*

g) Valaki előtt, valakivel szemben elbeszélést, mondást jelentenek; pl. *mondá a tanítványok-nak; elbeszélé az úr-nak; válaszolá* v. *felelé az ellenfél-nek.*

h) Ezek: árt, beszámít, bead, használ, hiszen, hízelkedik, izen, köszön, látszik, megvall, örül, rémlik, tartozik, világít, ízlik, készül, pl. *Pál Péter-nek 100 forinttal tartozik; Mihály katonának készül.*

i) Ezek: kell, illik, tetszik, fáj, jól v. roszul esik; pl. *elmúlt eső-nek nem kell köpenyeg; a kenyér jól esik az éhező-nek; tetszeni a jók-nak; fáj szivé-nek az elválás.*

k) *Lenni* valaminek, pl. *jó-nak, ross-nak; ha én Pál-nak volnék.*

l) *Van, nincs, sincs,* midőn birásra vonatkoznak, a birt dologhoz személyrag járulván; pl. *Péter-nek szép háza van; Pál-nak sincsen semmi baj-a.*

2) Ugyanezen ragot vonzzák némely nevek, úgymint:

a) A következő és rokonértelmü melléknevek: *adós, alkalmas, ártalmas, hasznos, illő, jó, ross, káros, kedves, kellemes, kényelmes, lehető, lehetetlen, szükséges, szabad, unalmas, üdvös* stb., pl. *adós a csaplárnak, alkalmas inas-nak, ártalmas az egészség-nek; hasznos a beteg-nek; illő az apá-nak, illetlen a pap-nak; jó a maradék-nak; üdvös az egyház-nak.*

b) a *való, termett, született* igenevek, mely esetben képességet, rendeltetést fejeznek ki, pl. *biró-nak való ember; katoná-nak termett legény; költő-nek született fiu.*

c) A *kár* főnév; *kár olyannak a kenyér.*

3) Előfordúl néha az indulatszóknál is, pl. *jaj an-nak a szegény-nek! mit nek-em! uszu nek-i.*

Megjegyzendő, hogy ezen *nak, nek* rag néha némely más ragokkal is fölcseréltetik, pl. *becsületes embernek* v. *ember gyanánt néztem; a hegynek* v. *hegy felé tartott; ivásnak* v. *ivásra adta magát; királynak* v. *királylyá választották* stb. stb.

Ha a föntebbi szabályokat egyszerüsíteni akarnók, körülbelül négy főbb elvet állithatunk fel; t. i. tulajdonító esettel élünk oly szókkal viszonyban, melyek 1) valamely tulajdonítást, ú. m. adást, igérést, tartozást, bírást (*van, nincs* személytelen igékkel viszonyban); 2) állitást, vélést, mondást; 3) nevezést, hivatalra választást, szolgálatra fogadást; 4) valami felé irányulást jelentenek.

Ezeknél fogva ezen tulajdonító *nek* eredetéről úgy vélekedünk, hogy ez azon gyökszóból származtatható, melyből főbb jelentéseit leghihetőbben meg lehet fejteni s ez a *ne!* vagy nyomatékosabban *neh!* v. *nesze,* kedély, illetőleg indulatszó. V. ö. NE (1). Ugyanis e szóval él a magyar népies nyelv, főképen midőn valakinek valamit kinál vagy ad, pl. *ne!* v. *neh!* v. *nesze! egy darab kenyér; ne! neked is, netek* v. *nesztek! vegyétek*; midőn tehát *Péternek pénst, ajándékot ad*, mintha mondaná: *Péter! ne! péns, ne! ajándék.* Az adomány fogalmával összefügg a birtoklás fogalma: *Péternek van elég pénze.* Ez a tulajdonító esetnek leglényegesebb jelentése, miért az a nyelvtanokban általán dativusnak neveztetik, a ‚do' azaz ‚ad-ok' igétől. S nekünk úgy látszik, hogy ezen tulajdonító ‚nek' ragot mind eredeténél fogva, (neh!) mind különböztetés végett (a sajátító ‚nek'-től), ‚nekh' alakban azaz kh betüvel bízvást irhatnók, mint ezt a régieknél valóban találjuk is, pl. „Nagy(ság)os Battyáni Fferecznekh, ki volna az felséghes királnakh tanácsnakh . . . nekem ke(gyelmes) uramnakh." Levél 1559-ből. Szalay Á. 400 m. l.). b) *Ne!* vagy *neh!* szóval szólít és hí a népies magyar nyelv némely házi állatokat: *Bodri ne! Csicsa ne! Codkó ne! Csidu ne!* Ebből elemezhető maga a ‚név' szó is, mely ú képzővel a régieknél igen gyakran *neü*, e helyett *nevü*, tehát mintha az alanyeset csak *ne* volna. A név t. i. azon szó, melynél fogva valakit hívunk, szólítunk;

honnan *mi a neved?* és *hogy hívnak?* egy jelentésüek. Innen értelmezhető azon *nek* is, mely állítja valakiről vagy valamiről, hogy *ki* vagy *milyen*; vagy legalább *kinek* és *milyennek* vél, tart valaki valamit vagy valakit. Ez értelemben ‚ne!' helyett a mutató *ni!* szócskát is tekinthetjük, mely tájdivatosan, különösebben a székelyeknél Kriza János szerént ‚né' (azaz në) is. A hivás fogalmával szoros viszonyban áll c) a közelítésé, valahová irányulásé, pl. *hegynek megy*, am. hegy felé közeledik, irányúl; úgy hogy ezen irányulás (Richtung) a tulajdonító eset általános jelleméül is szokott tekintetni.

A ‚nek' rag fölveszi a személyragokat is, ú. m. *nek-em, nek-ed, nek-i* v. *nek-ie, nek-ünk, nek-tek, nek-ik*, v. *nek-iek* v. *nek-iök*, melyekben tájdivatosan a *nek* *e*-je meg is szokott nyujtatni; ú. m. *nékem, néked* stb. A föntebbiekből az is megtetszik, hogy ezen *nek* ragban is eredetileg magas hangu *e* van, mert a személyragok mindig az eredeti alakhoz járulnak, mi a többek közt mind a régiekből, mind a göcseji nyelvjárásból is bebizonyítható; pl. egy 1554-iki levélben áll: *uram-nek, nagyságá-nek* (Szalay Ágoston 400 m. levelében); a göcseji nyelvjárásban: uómá-nek (= almá-nek, szuómá-nek (= szalmá-nek); *így* mindig *vel*, pl. *vellá-ve, kapá-ve* (= villá-vel, kapá-vel), innen személyragozva is: *vel-em, vel-ed* stb.; ellenben mindig *nál*, pl. *kertná* (= kert-nál), *hely-ná, mindegyik-ná*; mert a *nál* eredetileg mély hangu; innen személyragokkal is: *nál-am, nál-ad*, nem: *nél-em, nél-ed*; *így hegy-ho öcsém-ho* (= hegy-hoz, öcsémhoz), mert a *hoz* eredetileg mély hangu, innen személyragokkal is, *hozz-ám, hozz-ád* stb. (Torkos Sándor, Magyar Nyelvészet. I. Kötet.).

Ami a közelebb rokon nyelveket illeti, a szuómiban nincs tulajdonító rag (Fábián István), a tatárban az *ka, ke, ga, ge*, a csuvasban pedig (épen mint a tárgyeseti rag is) *na, ne* (Kazem-beg), mintha egyik csak a *k*, a másik az *n* hangot tartotta volna meg; a törökben s mongolban pedig (az utóbbiban mint egyik tulajdonító) s olykor a csuvasban is, már mindkét mássalhangzó eltünt, és csak az önhangzó *a* v. *e* maradt fenn. A sínai nyelvben Schott szerént *hiang* nota dativi.

—NEK; (3), mély hangon: —NAK, az igeragozásban többes 3-dik személy raga, pl. *kér-nek*; *kéré-nek*, néha *enek*, pl. *kért-enek* (összébb húzva: *kértek*), *kérend-nek* v. *kérend-enek, kérj-enek* stb. Nem más mint az *önök* (= ők) változata.

NEKED, (nek-ed) a tulajdonító névrag párosulva a második személyi névmással, helyesebben annak birtokragával. Mert csaknem általános ugyan a vélemény, hogy az *ad ed* személyrag maga a személyes névmás: *te*, s talán valóban innen is vette eredetét, azonban a nyelv szelleme több adatot nyújt annak föltevésére, hogy a kettő különböző jelentésü, t. i. a névi személyragokban általán a birtokrag rejlik, vagyis *ad ed* inkább *tied* mint *te* jelentésü, *így am, em*, stb. Innét ‚neked' valóságos értelme inkább *nek-tied* (téged illet) mint *te-nek*, azonban elül fölveszi sulyosbitásul magát a személyes névmást is: *te neked*; mely épen oly alkotásu mint: *te neved, te kezed*. Jelentésére nézve l. —NEK (2) tulajdonító névrag; és v. ö. SZEMÉLYNÉVMÁS.

NEKEM, (nek-em), tulajdonító névrag párosulva az első személyes névmással vagyis inkább ennek birtokragával. V. ö. NEKED.

NEKÉZSENY, falu Borsod m.; helyr. *Nekézseny-be, —ben, —ből.*

NEKI v. NÉKI, (1), (nek-i azaz nek-ő v. nekövé; v. ö. NEKED). Bővítésképen *e* toldalékhangot is fölveszen: *nekie*. Ha a személy több: *nekik* vagy *nekiek*, nyomatosan: *ő nekik*, v. *ő nekiek*, v. *ő nekiök*. 1) Tulajdonító névrag, az egyes harmadik személyraggal párosulva. *Neki adom*. Sokszor még elébe tétetik nyomatosság végett maga a személyes névmás is, ekképen: *ő neki. Ő neki adom. Neki* vagy *nekie adom, nem neked. Van neki, de nekem nincs. Nem kell neki. Tetszik neki.* V. ö. NE, kináló indulatszó. 2) Irányzó, közelítő, bizonyos tárgy felé induló értelme van; mely esetben, ha az irányt erős hangsulylyal akarjuk jelölni, maga a tulajdonító rag gyakran kétszer fordúl elé a mondatban, úgy mint ragosan, és mint puszta névrag az illető viszonynévvel, pl. *neki megy az erdőnek;* erős hangsulyt nélkülözve: *az erdőnek megy*, azaz az erdő felé, vagyis az utóbbi példában az erős hangsuly már az ‚erdő' szón fekszik. Hasonlók: *neki méri a vadnak a puskát*, am. nyomatosan, szenvedélylyel irányozza feléje. *Így neki rohan az ellenségnek. Neki adja magát az ivásnak.* Gyakran pedig az irány tárgya nincsen kifejezve. *Neki szánja magát. Az idő neki bánulja magát*, am. folytonosan borús. *Neki vette magát*, a betegség vagy akármiféle baj daczára. *Neki bátorodik. Neki esik. Neki ered. Neki hisik. Neki hevül. Neki bolondúl*, am. nagyon bele szeret stb. *Neki bősül, neki dühödik. Neki ered az eső. Neki készül. Neki iramodik.* Néha csak egyedül magában fordúl elé, s bizonyos czélra, czél felé törekvést, megindulást, hatályos ellenmüködést jelent. *No most neki! Uccsu neki! Neki legények.* E mondatot: *Isten neki!* úgy kell értenünk, hogy kettő foglaltatik benne, ú. m. az Istennek segítségül hivása, és a föltett czélra biztatás, mintha volna: *Isten velünk! Isten segits!* azután, *rajta! menjünk neki!*; minden esetre e mondatban az elszánás, az Isten akaratára való támaszkodás, vagy magának arrahagyása az alapeszme. *Ha meg kell lenni, tehát Isten neki!* Az *Isten neki* néha szelídebb értelemben am. hagyján, nem bánom, legyen. Ugyanezt jelenti a tájdivatos *oda neki!* A *neki*-ben levő valamint a többi személyragozott tulajdonítókban az *e* meg is szokott nyújtatni; *néki, nékem, néked* stb.

NÉKI, (2), (né-ki), határozatlan névmás, tt. *nékit*, tb. —*k*. A régieknél igen divatos volt, néhutt: *niki*. Ma helyette csak *némely* használtatik. Jelent valamely sokaság közöl határozatlan, bizonytalan személyt, s megfelel neki a latin *quidam* v. *nonnullus*,

v. *aliquis*. „Menjetek nékihez (ad quemdam) a városba.“ (Tatrosi cod.). „Egy néki (quidam) vall vala figefát.“ (Ugyanott). „Mikor a császárné asszony nékit fogadott volna rejája, hogy őtet megölnéje.“ (Debreczeni Legendáskönyv.) Valamint a *némi* dolgokra, és *némely* mai szokás szerént mind dolgokra, mind személyekre vonatkozik, úgy a *néki* régenten csak a személyekre vonatkozott; noha egyébiránt a régiek *ki* és *mi* vagy *mely* között szoros különbséget nem tettek. E három névmás, *ki*, *mely*, *mi* egyéb összetételekben következetesen divatozik, mint: *valaki*, *valamely*, *valami*; *senki*, *semely*, *semi* (v. semmi); *bárki*, *bármely*, *bármi*; de a ‚néki‘ ma már kiment a szokásból. Egyébiránt v. ö. NÉHA. Már a föntebbi hasonlatnál és a példáknál fogva is talán helyesen cselekednénk, ha a régieknél divatozott *néki-t* mint főnevet ujra szokásba hoznók. ‚Némely‘ szó pedig melléknevül megmaradna: *némely ember*, *némely asszony*, *némely gyümölcs*, *némely állat*. Szabó Dávidnál eljön ez értelemben: *egyki*, de ez inkább individuumot — egyént — jelent.

NEKIBÁTORÍT, (neki-bátorít) ösz. áth. Valakibe valami iránt bátorságot önt, melylyel az előbb nem birt.

NEKIBÁTORODIK, (neki-bátorodik) ösz. k. Valami iránt, valamire nézve bátorságra gerjed, mely előbb hiányzott nála.

NEKIBOCSÁT, (neki-bocsát) l. NEKIERESZT.

NEKIBOGÁRZIK, (neki-bogárzik) ösz. k. Bogározva neki indúl.

„Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját,
Hagyja előbb fékkel igazítni száját;
De nekibogárzik minden kicsiségre;
Viszi tűznek-víznek, lehajítja végre.“

Arany János.

NEKIBOLONDÚL, (neki-bolondúl) ösz. önh. 1) A bolondúlásig belészeret valakibe vagy valamibe. 2) Helyes mértéket és irányt veszítve adja magát valamire. 3) Mondják a lovakról, midőn a féket megvetve, vagy ettől megszabadúlva rohannak valamerre.

NEKIBŐSZŰL, (neki-bőszül) ösz. önh. L. NEKIDÜHÖDIK, és NEKIBOLONDÚL.

NEKIBÚSÚL, (neki-búsúl) ösz. önh. Mély búra, nagy elkeseredésre adja magát.

NEKIDÜHÖDIK, (neki-dühödik), ösz. k. Dühödve vagy dühében valamire vagy valami felé rohanva tör.

NEKIE l. NEKI.

NEKIEK l. NEKIK.

NEKIERED, (neki-ered) ösz. önh. Feléje ered. Nagy mértékben megered. *Az agarak nekieredtek a nyúlnak. Nekieredni a szaladásnak. Nekieredt az eső.*

NEKIERESZT, (neki-ereszt) ösz. áth. Feléje ereszt. Eredni enged. *Nekieresztení a nyúlnak az agarakat. Nekieresztení a hadsereget az ellenségnek. Nekieresztení* (am. futásnak ereszteni) *a lovakat.*

NEKIESIK, (neki-esik) ösz. k. 1) Heves indulattal feléje vagy reárohan. 2) L. NEKIFEKSZIK.

NEKIFEKSZIK, (neki-fekszik) ösz. k. Nagy hévvel, buzgalommal adja magát valamire. *Nekifeküdni a tanulásnak, a művészetnek, a tudományoknak.* Csak oly tárgyról mondhatjuk, melyet nyugalmas (nem mozgó) állapotban viszünk véghez; ellenkező esetben szabatosan *nekiesik* szóval élünk. *Nekiesni az ivásnak, a táncznak, a dőzsölésnek, a vadászásnak.* De megfordítva ‚nekiesik‘ a ‚nekifekszik‘ helyett is állhat: *nekiesni a tanulásnak.*

NEKIGYÜRKÖZIK, l. NEKITÜRKÖZIK.

NEKIHÍZIK, (neki-hízik) ösz. k. Tetemes hízásnak indúl.

NEKIHUZALKODIK, (neki-huzalkodik) ösz. k. Kezét vagy karját kinyújtja, kifeszíti hajítás vagy ütés végett.

NEKI ILLENGETI MAGÁT; a székelyeknél am. módosan nekihelyezkedik (Kriza J.).

NEKIK, (nek-i-k), a többes harmadik személy tulajdonító esete. V. ö. NEKI.

NEKIKERŐL, v. —KERŰL, (neki-keről) ösz. áth. Megkerőlve feléje fordúl.

NEKIKÉSZŰL v. —KÉSZÜL, (neki-készül) ösz. önh. A szokottnál nagyobb hévvel vagy buzgósággal készül valamire.

NEKIMEGY v. —MEGYEN, (neki-megy v. —megyen) ösz. önh. Feléje vagy reá nagyobb erővel megy. Feléje vagy ellene fordúl; szembeszáll vele; beleütközik. *Neki menni az erdőnek. Nekimenni az ellenségnek. Nekimenni a falnak.*

NEKIÖK l. NEKIK.

NEKIROHAN, (neki-rohan) ösz. önh. Heves indulattal feléje vagy reárohan.

NEKISZALAD, (neki-szalad) ösz. önh. Szaladva neki megyen.

NEKISZEGEZ, (neki-szegez) ösz. áth. A lőfegyverről mondják, midőn nyomatékosabban akarják kifejezni a czélzást valaki vagy valami irányában. *Nekiszegezni az ágyúkat a városnak.*

NEKISZÉPŰL v. —SZÉPÜL, (neki-szépül) ösz. önh. Feltünőleg szemlátomást szépül.

NEKITÜRKÖZIK, ösz. k. Türközve készül valamire; átv. ért. általán erősen készül valamihez. V. ö. TÜRKÖZIK, GYÜRKÖZIK.

NEKITŰRŐZIK, a székelyeknél am. neki türközik.

NEKIVADÚL, (neki-vadúl) ösz. önh. Elvadúlva neki megy, neki bőszül.

„De nyugtalan, ádáz, mint harczi szilaj ló;
Az is megural, ha bátran töri féked;
De ha kezed gyönge, nekivadúl, s véged.“

Arany J.

NEKIVESZI MAGÁT, ösz. visszaható. Újabb erőhöz jut. *A hossu betegség után ugyancsak neki vette magát.*

NEKTÉK, (nek-ték) a többes második személy tulajdonító esete. V. ö. NEKED és NEKI.

NEKÜNK, (nek-ünk) a többes első személy tulajdonító esete. V. ö. NEKEM és NEKI.

NÉKÜNT, (nél-künt) tájdivatosan különösen Vas megyében am. nélkül; l. ezt.

—NÉL, névmódosító rag, mély hangon: —*nál*, pl. *ember-nél, asszonynál*; azonban a régieknél a magas *nél* helyett is gyakran az eredeti *nál*-t használták, pl. *Ferencnál* (Levél 1510-ből), mint használja ma is a göcseji tájnyelv. L. —NÁL. Nevezetes a Tatrosi codexben, hogy az *e* mindig rövid: *nel.* „Embereknel ez lehetetlen, Istennel ke(dég) mendenek lehetők.“ Máté XIX. (L. M. Nyelvemlékek III. K. 332. lapon). Így rövid mindenütt az *e* ‚nelkül‘-ben is.

NÉLKÜL, (nél-kül) öszvetett névutó, mely alanyesetes név után szokott állani, pl. *pénz nélkül, egészség nélkül, jó barát nélkül.* Eredetileg: *nál-kül*, (= nál kivül), mert a személyragot a mély hangu *nál* veszi föl: *nálam, nálad, nála;* sohasem *nélem, néled* stb.; úgy hogy a régieknél valamint a *nál, nél*, úgy a jelen névutó is a szokott hangrendet követve mindkét alakban használtatott. „Mert én mindéltigh lehettem az the barátságod nálkül és földed nélkül.“ (Levél 1559-ből. Szalay Á. 400 m. l.). Így a Müncheni codexben (Máté 15.): „*Apródoknálkül és némberiek nélkül.*“ (Valamint a *nel*-ben úgy alkalmasint a *nal*-ban is rövid az önhangzó, mit azért nem tudunk bizonyosan, mert a hosszu *á*-nak nincs e codexben külön jegye, mint az *é*-nek). Mikből látjuk, hogy hajdan névrag gyanánt is az illető névhez ragasztották, néha pedig az utóbbi részt (kül v. kil), az elsőtől (nál) egészen elválasztották. V. ö. NÁLKÜL. Tájdivatosan: *nélkül, nélkünt* és némely régieknél *nakü, nakül, nakitül, nalkül* (Szalay Á. 400 m. l.), és *na-* v. *nekil.* Fölveszi a személyragokat is, *nélkülem, nélküled, nélküle, nélkülünk* stb. vagy a közbeszédben általánosabban: *nálam nélkül, nálad nélkül, nála nélkül, nálunk nélkül* stb. Az öszvetétel szerént am. nál- kivül azaz ott-kivül vagyis azon helyen vagy állapoton kivül; s valamint egyes részeiben, úgy egészben jelentésére nézve tökéletesen egyezik a *talan telen* (= ott-nem v. ott-ellen) képzőkkel, pl. *gond nélkül élni* v. *gondtalan élni.* Hasonlók: *szünet nélkül vagy szüntelen, remény nélkül* v. *reménytelen, ész nélkül* v. *esztelen, ruha nélkül* v. *ruhátlan* stb.; megjegyezvén, hogy a *talan telen* végzetü szók mellléknevül is használtatnak, és hogy a gyakorlatban hol egyik, hol másik alak divatos inkább, pl. *kenyér nélkül enni a hust* am. kenyér hiányával, a kenyeret hozzá nem véve, de ‚kenyértelen‘ itt nincs szokásban. Így *könyv nélkül tudni valamit*, am. könyvbe nem nézve emlékezetben tartani; itt nem mondjuk: *könyvtelen.* Azonban ‚kenyértelen‘, ‚könyvtelen‘ más esetben, különösen mint mellléknevek szintén használhatók. A ‚nélkül‘ ellentéte: *vel;* és így *nélkülem, nélküled* stb. ellentéte: *velem, veled, vele*, pl. *társ nélkül*, ellentéte: *társsal;* így *pénz nélkül*, és *pénzzel* stb.

NÉLKÜLEZ; NÉLKÜLEZÉS stb. l. NÉLKÜLÖZ: NÉLKÜLÖZÉS stb.

NÉLKÜLI, (nél-kül-i) mn. tt. *nélküli-t*, tb. —*ek.* Valami nélkül levő, valamiben hiányt látó, szenvedő. *Öröm nélküli élet. Pénz nélküli állapot.* A *talan, telen* ragok használása szokottabb: *örömtelen élet, pénztelen állapot.*

NÉLKÜLÖN, (nál-kül-ön) ösz. névutó *ön* toldalékkal. Regies; eléjön pl. a Tatrosi v. Müncheni codexben: „Gyölekezetnélkülön“ (sine turbis). A Góry-codexben: ‚kétség nékülön‘, ‚test nékülön‘, ‚igazságnak ékössége nékülön‘, ‚félelem nékülön‘, ‚nálad nékülön.‘

NÉLKÜLÖZ, (nél-kül-öz) áth. m. *nélkülöz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*s.* Valaminek hiányával van, valamivel nem bír. *Holmi szükséges dolgokat nehéz nélkülözni. Ezt könnyen nélkülözöm*, nem gondolok vele, hogy nincs. A német *entbehren* kifejezésére helyesen alkotott új szó. Néha am. szándékosan nem használ valamit, nem él vele. *Ha bár van is, szeretem is, de jelenleg nélkülözöm a bort*, azaz, nem iszom.

NÉLKÜLÖZÉS, (nél-kül-öz-és) fn. tt. *nélkülözés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* Állapot, midőn valaminek hiányával vagyunk, vagy szándékosan nem élünk valamivel.

NÉLKÜLÖZET, (nél-kül-öz-et) fn. tt. *nélkülözet-et*, harm. szr. —*e.* Nélkülözés, elvont értelemben.

NÉLKÜLÖZHETETLEN, NÉLKÜLÖZHETLEN, (nél-kül-öz-het-[et]len), mn. tt. *nélkülözhetetlen-t*, tb. —*ek.* Amit nélkülözni, ami nélkül ellenni nem képes valaki; elkerülhetlenül szükséges. *Nélkülözhetlen eszközök bizonyos czélra. Nélkülözhetlen költségek.* Személyre alkalmazva am. kinek jelenléte, részvéte, működése nélkül meg nem történhetik valami. *Ő a hivatalnál nélkülözhetlen személy.* Határozóként am. nélkülözhetlenül.

NÉLKÜLÖZHETETLENSÉG, NÉLKÜLÖZHETLENSÉG, (nél-kül-öz-het-[et]len-ség) fn. tt. *nélkülözhetlenség-et.* Nélkülözhetlen állapot vagy tulajdonság.

NÉLKÜLÖZHETLENÜL, NÉLKÜLÖZHETETLENÜL, (nél-kül-öz-het-[et]len-ül) ih. A nélkül, hogy nélkülözni lehessen; szükségképen; okvetetlenül.

NÉLKÜLÖZHETŐ, (nél-kül-öz-het-ő), mn. tt. *nélkülözhető-t*, tb. —*k.* Aki vagy ami nélkül ellehetni, a mire szoros szükség nincs, aminek hiánya nem okoz rövidséget. *Holmi nélkülözhető költségek, kiadások. Ezen ember nélkülözhető.*

NÉLKÜLÖZHETŐKÉP, NÉLKÜLÖZHETŐLEG, (nél-kül-öz-het-ő-kép v. —leg) ih. Nélkülözhető állapotban.

NÉLKÜLÖZHETŐSÉG, (nél-kül-öz-het-ő-ség), fn. tt. *nélkülözhetőség-et*, harm. szr. —*e.* Valaminek tulajdonsága, vagy minemüsége, melynél fogva nélkülözhető, vagyis, nincs szükség rá.

NEM, határzó beszédrész, melynek tagadó és ellenmondó jelentése van. Közvetlenül azon szó előtt

áll, melyet tagadni, vagy melynek ellenmondani akar, pl. *szabad-e mást bántani? Nem szabad. Nem megyek szinházba*, itt a menés tagadtatik. *Nem szinházba megyek, hanem vendéglőbe*, itt a helyre vonatkozik, hová menni akarok. *Nem mind arany, ami fénylik. Félek, nem félek. Jösz, vagy nem jösz? Szép, nem szép. Jó, nem jó. Három ‚nem' ád egészséget: eleget nem enni, munkától nem félni, és nem bujdlkodni.* (Km.). Különösen a lehet, szabad, illik, tetszik, szükség, stb. akaratra s kedélyre vonatkozó szókkal szeret egyesülni, pl. „Nem szabad, nem illik, nem tetszik barátnak a táncz." (Gúnydal). Használják ellentétes vagy ellenmondó kötszó gyanánt is, s ekkor a viszonyszó előtt vagy mondatban *hanem* (a székely tájdivat szerént: *henem*) felel meg neki. *Nem azt kérdeztük, ki tette, hanem mit tett? Nem Péter, hanem Pál a bünös. Nem holnap, hanem ma kell meglennie. Nem oda, hanem ide.* Tagadó jelentésü melléknevet tudtunkra csak az *issa* szóval képez, ebben: *bornemissa*. Ezen öszvetett határzóban *csaknem* am. csekély (kevés) hián nem, pl. *csaknem elesett*, am. csekély (kevés) hía volt, hogy el nem esett. (Közbevetőleg legyen itt említve, hogy a *csak* és *csekély* között nemcsak fogalmi és hangi rokonság van, hanem Szeder Fábián szerént a palóczoknál, Horváth József szerént pedig Vas vármegyében *csek* divatozik ‚csak' helyett). ‚Csaknem' régiesen *nemmen*, l. ezt.

‚*Hanem*' öszvetétel értelméről több vélemény lehet. Elsőben az úgy, amint kiejtik és írják, *ha-nem* szókból volna egybeállítva. Ez esetben, és midőn a *hanem* ellenmondást fejez ki, az ellentétes szókat vagy mondatokat némi rendváltoztatással kiegészítve érthetjük meg, pl. midőn így szólunk: *nem Pétert hívom, hanem Pált*, ez az értelme: Pétert nem hívom, ha Pált nem hívnám is. *Nem fejér, hanem fekete*, azaz nem fejér, v. fejér épen nem, ha nem volna is fekete. A jeles költő ezen verse: „Nem te valál győző, hanem a kor lelke: szabadság", kiegészítve így állana: Te nem valál győző, ha a kor lelke: szabadság az nem volt volna is. E szerént ezek: *Ha veled nem, mással nem megyek, és mással nem megyek, hanem veled*, egyértelmüek volnának. Más vélemény szerént a ‚hanem' utóbbi része *men* volna, mely *mint*, régiesen *mént, mënt* szóból változott el, s eredetileg: *haménd* v. *haménd*. Ekkor kiegészítve a föntebbi mondatok így állanának: nem Pétert hívom, ha (úgy) mint Pált (hívom). Nem fejér ha mint fekete, (ha úgy mint feketét látom vagy látjuk). Nem te valál győző, ha (úgy) mint a kor lelke: szabadság (volt az, vagy tekintendő annak). Végül alaposnak látszik azon vélemény is, hogy a régies *heon* v. *héon*, v. *hévon* (= csupán, pusztán) a későbbi kor nyelvérzésében értelmét elveszítvén, belőle *hanem* (székelyesen: *henem*) támadott; különben azok felelnének meg legtökéletesebben a mostani ‚hanem' jelentésének: „Nem te valál győző, heon a kor lelke: szabadság", (azaz csupán a kor lelke: szabadság). V. ö. HEON, HÉVON. Néha a *hanem* nem egyenes ellentétet, hanem csak különbséget fejez ki, ekkor általában am. *de*, pl. *e kert nem szép, hanem* (de) *haszonhajtó*. Ekkor bizonyló ereje van, mint a *de* szónak az ilyekben: *de úgy van, de bisony*. Azonban ‚de' szót néha a föntebbiekben is használják.

Elemre és alapfogalomra nézve a ‚nem' határzónak legközelebb rokona a tiltó *ne*, továbbá a latin *non*, német *nein*, szláv *ne, nie, nye*. V. ö. NE, tiltó, tagadó. Túl a Dunán általán a tagadó *nem* élesebben (magasabban) hangzik, mint a szaporodásra vonatkozó *nem* (ném, nöm), s ez következetes kiejtés, minthogy az amazzal rokon *ne* általán nyiltabb hangzatu, mint a növésre, növekedésre, szaporodásra vonatkozó *në*. A székely népköltési gyüjteményben is, akár az *é*-, akár az *ö*-vel beszélő vidékekben, a *ne* és *nem* nyilt *e*-vel van kifejezve; ámbár némely nyelvemlékekben, pl. a Tatrosi codexben ezen szó *e*-jét is zárt *é*-vel (mely az ottani irásmód szerént: *e*), sőt némely másoknál *ö*-vel is találjuk írva; pl. a régi halotti beszédben *num*, melyet a többi irásmóddal egybevetve *nöm*-nek olvasunk: „És nöm iggy (eggy) ember mulchotja (mulhatja) ez vermöt."

NÉM, fn. tt. *ném-et* v. —*ét*. 1) Azon általános fogalom, melyben több rokonfajok egyesülve gondoltatnak, vagyis több rokonfajok öszvege. Közéletben a *nem* és *faj* szók gyakran fölcseréltetnek, de a tudományos nyelvben, különösen a természetrajzban szabatosan megválasztatnak egymástól, hol egyfelül a nem többféle fajt foglal magában, másfelül mint alárendelt fogalom bizonyos osztály alá tartozik, mely pl. az úgynevezett osztály alatt foglaltatik, így a *róka* az emlősök osztályából s kutyák neméből való állatfaj; a növények között nemi fogalom a *rózsa*, mely alá foglalvák a *csipke-, sárga-, fejér-, szászlevelü-, hónapos-* stb. rózsafajok. A nem tehát egyszersmind viszonylagos fogalom. *Az állat-, növény-, ásványországi testeket nemeik szerént elrendezni.* 2) Különösen a tenyésztésre szükséges részeknek hasonlósága, és ennél fogva egyesített egyes testek öszvege. *Férfi, hím nem; asszonyi, női nem, szép nem, Férfi vagy nőnemen levő utódok, örökösök. Némely növényeknél a nemek külön-külön tőszárakon élnek.* 3) Nyelvtanban nemnek neveztetik a főnevek azon tulajdonsága, melynél fogva azok a mellékneveket vagy jelzőket más-más alakban vonzzák, pl. az árja és sémi családu nyelvekben rendszerént van *hímnem, nőnem*, és az árja nyelvekben *köz* (jobban: *közönbös*) *nem* is (genus masculinum, faemininum, neutrum). Innen az ily változatok a szók egyeztetésében: bon*us* vir, bon*a* mulier, bon*um* vinum; pater est occis*us*, mater est occis*a*, pecus est occis*um* stb. Nyelvünkben és általán az altaji nyelvekben, a szók nemek szerénti osztályozása nem létezik. 4) Származási, születési hasonlóság azok között, kik bizonyos törzsatyától erednek, pl. legszélesb ért. *emberi nem*, mennyiben a Szentirás szerént minden ember Ádámtól származik; szükebb értelemben azt nemzetségnek mondjuk, melynek szinte bizonyos korban megállapított s némi tekintet-

ben kezdő ősatyja van. „Azért mert Dávidnak volna házából és neméből." (Tatrosi codex).

„Bátyáim közt küsebb valék,
Atyám házánál hogy növék,
Nememben legalsóbb valék."

Erdélyi szombatosok éneke. (Közli Kríza J.).

„Tisztes öregségben az lész neme atyja."

Arany J.

Másképen: *nemzetség.* 5) Polgári és társadalmi ért. bizonyos személyek és családok közti hasonlóság, mennyiben ugyanazon polgári osztályba tartoznak. *Fő nemből, uri nemből, nemes nemből, polgári nemből született. Királyi nem.*

Minthogy e szónak minden tulajd. értelmü jelentései származási rokonságra vonatkoznak: innen legokszerűbb dolog azt állítani, hogy gyöke azon *ne*, melyből a *nevel, nevelkedik, nevendék, nő*, továbbá a *nép, népség* származnak. Ily fogalmi és gyökhangi rokonság van a hellen *γένος* és *γίγνομαι*, a latin *genus* és *gigno* között. A szlávban *rosztem* am. növök, és *rodina* am. nem, származás. V. ö. NE, elvont gyök.

NÉMA, (1), mn. és fn. tt. *némát*, tb. *némák.* Szoros ért. oly ember, ki szólni, beszélni nem tud, milyenek a siketen szülöttek, kik egyszersmind némák, honnan a *siketnéma* nevezet. *Néma gyereknek anyja sem érti szavát.* (Km.). Szélesb ért. néma minden állat, mely hangot nem ad, milyenek a halak. *Néma mint a hal.* (Km.). Átv. ért. hallgatag, nem szóló, ámbár szólni tudna. *Néma barátok*, kik örök hallgatásra kötelezték magukat. *Néma előljáró*, ki nem szól, midőn intenie kellene másokat. *Néma bűntárs*, ki hallgatagsága által helybenhagyja mások bünét. *Néma mester*, oktató könyv. *Néma mesterektől sokat lehet tanulni.* (Km.). Képes kifejezéssel: *néma csend, néma éj*, midőn hangot nem hallani.

A *néma* szó a magyarban kétfélekép elemezhető: a) Vagy öszvetett szó a tagadó *ne* és *ma* alkatrészekből, s am. *nem ma* v. *mo, nem mocscsanó*, azaz nem mondó, nem szóló, minthogy a *ma mo*, mint gyök némely szavainkban hangot, szót jelent. V. ö. MOND. E szerént oly öszvetétel volna, mint a *ne-vola* (nyavalya) eredeti jelentéssel am. nem birtok, nem vagyon, azaz szegénység. V. ö. NYAVALYA. b) Vagy egyeredetü azon szókkal, melyek bámulást jelentenek, minthogy kivált a siketnémaság és bámészkodó állapot között rokonság van. Különösen hasonló hozzá a baranyai *muma* (a székelyeknél: *mumák*), azaz bámész, szótlan; a szájtátás és bámulás van kifejezve a rokon *má, bá* s *bám* gyökökben is; innen kiindulva *néma* csekély hangváltozattal am. *muma*, ki szájat tát, és semmit sem szól. Figyelmet érdemel, hogy a persa nyelvben *numú-den* am. mutatni, s a részesülőben *numa* am. mutató.

NÉMA, (2), fn. tt. *némát.* Kríza J. szerént Erdélyben, különösen Toroczkón am. presely; Szabó Dávidnál pénztartó csèrépedényke; talán csak az előbbi ‚néma' szó átv. értelemben, minthogy ez is, amaz is szótalan várja az alamizsnát v. kegyes adományt. Molnár A. csakugyan így egészíti ki: *néma pénztartó.*

NÉMA, (3), erdélyi falu Belső-Szolnok megyében; puszta Kolos megyében; csárda Zemplin m.; CSÁK—, ÖREG—, KIS—, puszták Győr megyében, KOLOS—, falu Komárom m.; helyr. *Néná-ra, —n, —ról.*

NÉMABARÁT, (néma-barát) ösz. fn. Így neveztettek a Camaldulensis szerzetesek, kik örökös hallgatásra kötelezték le magukat.

NÉMABŰN, (néma-bün) ösz. fn. A nemszörészekkel maga magában elkövetett természetelleni bün, melyet másképen *önfertőzés*-nek mondanak. (Onania). A Debreczeni Legendáskönyvben am. természetelleni bün (sodomia), így szólván (az 52-ik levelen): „S a némabínben élők akkoron ez velágból hertelen halállal kimúlván" (és az 55-iken): „Kik természet ellen való bínben élnek vala, ez étszaka (éjtszaka) a tüz ölé meg."

NÉMÁG, (nèm-ág) ösz. fn. Jobban: *nemzetségi ág*, t. i. a nemzetséget ábrázoló fán valamely ág, mely a törzsökből egyenes ízen vagy másképen származók sorát adja elé.

NEMÁJ? a székely tájszólásban am. miért? másképen: *mit máj?* mintha *mit már*-ból módosúlt volna. *Nemáj* v. *mit máj vesztegetöm reá a sót.* (Kriza J.).

NÉMAJÁTÉK, (néma-játék) ösz. fn. Játékszíni mutatvány, melyben a szereplő a gondolatokat, érzéseket és cselekvényeket csak arczkifejezések, taglejtések vagy táncz által, de szólás nélkül, (szavak elmondása pélkül) adja elé.

NEMAKARÁS, (nem-akarás) ösz. fn. A kedélynek, illetőleg akaratnak azon állapota, midőn valamit tenni vonakodik. *Nemakarásnak nyögés a vége.* (Km.)

NÉMÁN, (néma-an) ih. Néma állapotban, nem szólva, hallgatva.

NÉMASÁG, (né-ma-ság)fn. tt. *némaság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság vagy állapot, midőn valaki néma. *A született siketség némasággal jár.* V. ö. NÉMA.

NÉMASZEMÉLY, (néma-személy) ösz. fn. A színpadi eléadásoknál azon szereplő, aki oly személy képét viseli, kinek semmi mondani valója nincs, hanem leginkább csak a főbbszereplők kíséretében, vagy a népszemélyesítők körében az eléadott darabhoz képest csak jönni-menni vagy állnia kell.

NEMBARÁT, (nem-barát) ösz, fn. Régibb iratokban am. ellenség. „Ezféle hazugságokat senki egyéb nem szerzette, hanem az k(egyelmed) nembaráti." (Levél 1557-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). „Vadnak (vagynak) oly nembarátim." (Ugyanott.)

NÉMBELI, (nèm-beli) ösz. mn. 1) Bizonyos nemből való. *Egy nembeli, más nembeli. A juh és*

kecske egy nembeli állatok. 2) Nemet illető, nemre vonatkozó. *Nembeli különbség. A tehén és kancza nembeli társak, mennyiben mindegyik nőstény.*

NÉMBELISÉG, (nem-beli-ség) fn. tt. *nembeliséget.* Nemre vonatkozó állapot.

NÉMBÉR, (nő-ember) ösz. fn. tt. *némber-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* E szó ugyan jobbára *némberi* alakban fordúl elé a régieknél, de alkotó részeiből és jelentéséből világos, hogy eredetileg *némber* volt. Némely régieknél, pl. a Tatrosi codexben, az első *e* is rövid. „Menden, ki látand nemberiet ötet kivántára." (Tatrosi cod. Máté V.). „Oh nemberi, nagy te hütöd." (U. o. Máté XV.) „Férfiat és nemberiet (latinosság e helyett: férfivá és nemberivé) töttö azokat Isten." (U. o. Márk X.). „János baptistától (baptistinál) nagyobb proféta nincs nemberieknek szülötti között." (Ugyanott Lukács. VII.). A régi *nemberi* szóba az *i* valószinüleg toldalékként becsúszott s *j*-vé vált hang, mint a *szederj, orj, marj, eperj* szókban. Elemezve kétségtelenül: *nő-ember*; s a régieknél mindig am. mulier, foemina, németül Weib, különböztetésül az *asszonytól*, mely a latin *domina* és német *Frau* szóknak felel meg. Később a némber helyett *asszonyállat* jött szokásba; azonban itt is az ‚állat' szó a régi, t. i. ‚substantia' (ma: állag) vagy ‚ens' (lény) értelemben veendő. Előfordúl néha az *asszonyember* is. Révai ugyan azt állítja, hogy *némberi* am. nő-emberé, uxor hominis, de ez a hasonlóság ellen van, mely szerént akkor így kellene állnia, *ember-né* v. *nő*. Hasonlók: *kanveréb, nőstényszamár*, nem: *verébkan, szamárnőstény* stb. Egyébiránt v. ö. NŐ.

NÉMBERI, (nő-emberi) ösz. mn. Régente főnevül ‚némber' helyett használtatott.

NEMCSÉNY, falu Bars m.; helyr. *Nemcsény be, —ben, —ből.*

NEMCZE, falu Zólyom m.; helyr. *Nemcsé-re, —n, —ről.*

NEMDE? (nem-de) bizonyítást kérő, másnak tanuságára, helyeslésére vonatkozó kérdés. *Nemde jó lesz sétálni? Nemde te is velünk jösz? Nemde Péter vitte el a könyvet?* A latinban: *nonne?* Németben megfelel neki: *nicht wahr?* tótban: *ne prawda?* A *de* itt bizonyló erővel bír, mint ezekben: *de az, de úgy, de igen*, melyekkel a *nem?* kérdésre szoktunk felelni. Tehát az egész jelentése ez: *nem (vagy) de? azaz nem? (vagy) igen?* Lehető az is, hogy *de* a következő *nem-e* szóban csak az *e* v. *é* nyomatékos változata. Egy értelemben használtatik vele a *nemde nem?*

„Szíved javát nemdenem
Megtarthatd mégis nekem?"

Csokonai.

A régieknél gyakran *minem?, minemde? nemde-e* v. *nemde-é?* L. ezeket.

NEMDE-E? (nem-de-e) ösz. kérdő, ugyanaz, a mi rövidebb, nem-de? v. nem-e? Eléjön a többekközt a Nádor-codexben. Gyakran, pl. a Tatrosi codexben, elválasztatik a *nemde* az *e* v. *é*-től: „Nemde a jeles bünös művelkedetbeliek és (= is) teszik azt é?" „Nemde két verebek adatnak egy fél pénzen é?"

NEM-E v. NEM-É? ösz. kérdő. 1) Egyszerű tudakozó kérdésben van helye, és pedig szabatosan szólva a mondatban a *nem* azon szó előtt áll, melyre a kérdés egyenesen vonatkozik, az *e* pedig az ige után tétetik, pl. *nem megy-e Pál Budára?* itt t. i. a megy és nem megy között van a kérdés. *Nem Pál megy-e Budára?* Itt Pál és más között van szó. *Nem Budára megy-e Pál?* stb. Midőn kettő között foly a beszéd, s az előbb szólónak tagadására kérdést tesz a másik szóló, akkor a *nem-e* önállólag bizonyos sürgető, vagy megütköző, vagy bámuló jelentést fejez ki, pl. „*Nem láttam öcsémet.*" „*Nem-e?*" „*Elmentek-e falura?*" „*Nem megyünk.*" „*Nem-e?*" „*Parancsolom tedd meg?*" „*Nem teszem.*" „*Nem-e?*" Ekkor az erős nyomaték az *e* hangon fekszik; ellenben az előbbi esetekben nyomatosabb a *nem.*

NEMECSIN, puszta Pozsony m.; helyr. *Nemecsinbe, —ben, —ből.*

NEMECSKE, falu Nyitra m.; helyr. *Nemecskére, —n, —ről.*

NÉMEDI, falu Tolna m.; ALSÓ—, KIS—, faluk Pest m.; helyr. *Némedi-be —ben, —ből.*

NÉMELY, (né-mely) ösz. határozatlan személyés tárgynévmás, tt. *némely-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Nem mind, hanem csak kevés számmal az egészből. *Némely népfajok fehérek, némelyek feketék, némelyek olajszinüek. A mult hóban némely napok melegek, némelyek hüsek voltak.* Ellentétei: *mind*, vagy *egy sem*, tehát számra, sokaságra vonatkozik. Előtétül fölveszi az *egy* szót: *egynémely*, különösen midőn személyt illet. A régieknél helyette, személyről értve, igen sokszor *néki* szót találjuk (l. NÉKI), de ugyan önálok ily viszonyban eléjön ‚némely' is. „Némelyek ke(dég) ő közölök." (Tatrosi codex). „Kéri vala ötet némely a levalták közől." (Ugyanott). „Mondá egynémely (quidam) ő neki." (Ugyanott). Egyébiránt v. ö. NÉHA.

NÉMELYHELYT, (némely-helyt) ösz. ih. Tájdivatosan am. néhol, néhutt; összevonva: *néhelyt.*

NÉMELYIK, (né-mely-ik), tt. *némelyiket.* Jelentésére egy a *némely* szóval, azon különbséggel, hogy az első alakban inkább önállólag, a másikban főnév előtt használtatik, pl. *némely ember ittas állapotban nevet, némelyik szomorkodik.* Előre tétethetik az *egy* szó itt is: *egynémelyik.* Fölveszi a többesi személyragokat is: *némelyiktünk, —tek, —tök*, v. *egynémelyiktünk* stb. Többes számban az *ik* rendesen elmarad, tehát *némelyek*; a tájdivatos *némelyikek* csak a személyragos *némelyikök.* V. ö. NÉMELY, NÉHA.

NÉMELYKOR, (né-mely-kor) ösz. ih. Egyszermásszor, nem mindig, nem sokszor, néha, olykor-olykor. ‚Egy' szóval összetéve: *egynémelykor.*

NEMEMBÉR, (nem-ember) ösz. fn. Oly emberről mondják, ki erkölcseire, kivált szívtelen, vad indulatra nézve inkább oktalan fenevadhoz, vagy ba-

romhoz hasonló. Szokták kivált a köznépnél így is használni: *semmi ember*, németül: *Unmensch*.

NEMERE, fn. tt. *Nemerét*. 1) Magas hegy Erdélyben Csik szék és Moldvaország között. 2) Ezen hegyről fúni szokott igen erős északi szél, mely, Ferenczi János szerént, még az embert is megöli.

NÉMÉS, (1), (ném-és) mn. és fn. Mint mn. tárgyesete: *némés-t* v. *—et*, többese: *—ek*. Mint fn. tárgyesete: *némés-t*, többese: *—ek*. Általános értelemben a megszámlálhatlan szaporodások között bizonyos, mintegy kiváló nemből való, melynek vagy kinek eredete nem homályos, nem bizonytalan, hanem oly kitünő, hogy az megkülönböztetést, emlékezetben tartást igényel, tehát jeles eredetü, nem közönséges származásu. Innen érthetők következő jelentései: 1) Széles ért. állatokra és növényekre vonatkozva, a maga osztályában kitünő, jeles, becses nemü. *A ló nemes állat. Nemes juhok. Nemes gyümölcsök. Nemes borok.* Az ásványországi testekre nézve, *nemes érczek*, ú. m. arany, czüst, platina; de a jeles nemü kövek magyaros szólással inkább *drágák*. 2) Emberről mint polgári társaság tagjáról szólva, oly személy, ki a társadalom többi tagjai fölött különös előnyökkel és szabadalmakkal bir, s több hasonlókkal együtt az illető társadalomnak fensőbb osztályát képezi, s nemességére, kivált a mult időkben, sokat tartott. „A nemes vér, a mit fogad, megtartja.“ (Mikes Kelemen törökországi levelei). Magyar értelemben nemesnek mondják, ki vagy királyi adomány, vagy nemeslevél által emeltetett ezen osztályba, valamint ennek törvényes utódai, és örökösei, különbözvén tőle mint alantabb állók, a szabadosok, városi polgárok, és régen úgynevezett jobbágyok. Ezek neve máskép: *országos nemes*, különböztetésül az úgynevezett *egyházi nemesektől*, kik valamely főpapnak hűbérnökei. Jelen értelemben vett ‚nemes‘ szónak alapját is valamely jeles polgári erény, úgymint, vitézség, fejedelem iránti hűség, stb. teszi. Hogy eredetileg a nemesség földadamánynyal járt, oda mutat a közmondás is: *Nemesember volna, de a fazekasok elhordták a földét*. Tót nyelven csakugyan *zeman* a *zem* (föld) gyöktől am. földes. Sarkalatos jogokra nézve az országos nemesek mind egyenlők, de külső állapotra vagy rangra, vagyonra stb. különbözők, honnan ez ily osztályozások: *főnemesek, kastélyos nemesek, kurta nemesek, bocskoros nemesek, jobbágy nemesek*, kik jobbágytelken laktak, *félnemesek*, kik nemtelen atyától s nemes anyától születtek, s ennek nemes birtokát öröklötték (agilis). Mint melléknév oly főnevekhez csatoltatik melyek születési nemességre vonatkoznak. *Nemes eredet, származat. Nemes vérből, nemes ágyból született. Nemes, nemzetes és vitézlő urak.* 3) Átv. ért. erkölcsi jeles tulajdonságu, mind gondolkozásra, mind cselekvésre nézve; továbbá ily tulajdonságok jeleit magán viselő. *Nemes szivü, nemes lelkü, nemes gondolkozásu ember. Nemes tett. Nemes büszkeség. Nemes magaviselet, nemes indulat, nemes érzés.* „Gondolataink jutalma érzésünkben fekszik. Minden valóban nagy gondolat nemes érzésekhez vezet.“ (B. Eötvös József). *Nemes irásmód*, ellentéte: *aljas, pórias. Nemes arcz. Nemes vonások, nemes idomi képek, képszobrok*. V. ö. NÉM, fn.

NEMES, (2), több helység jelzője, melyeket, a mennyiben itt nem találhatók, lásd az illető helynevek czíme alatt, pl. NEMES-JÁCZ, l. JÁCZ, NEMES-KÉR, l. KÉR.

NEMES, (3), erdélyi falu a meggyesi szász székben; helyr. *Nemes-én, —re, —ről*.

NEMES-APÁTI, falu Zala megyében; helyr. *—Apáti-ba, —ban, —ból*.

NÉMÉSASSZONY, (némés-asszony) ösz. fn. Nemesember felesége, vagy özvegye. „Erdélyi lévén, ott a nemesasszonyoknak a szavok olyan állandó, valamint a brassai havas.“ (Mikes K. törökországi levelei).

NÉMÉSBÉDIK, (ném-és-b-éd-ik), k. m. *némésbéd-tem, —tél, —ett*. L. NÉMÉSBÜL.

NEMES-BIKK, falu Borsod m.; helyr. *—Bikk-en, —re, —ről*.

NÉMÉSBÍT, NÉMÉSBIT, (ném-és-b-ít) áth. m. *némésbít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni*. Nemesbbé tesz. Átv. ért. némely dolgokról, vagy elvont értelmü tárgyakról mondatik. *Nemesbíteni a gyümölcsöket, borokat, lovakat. Nemesbíteni az erkölcsöket*. V. ö. NÉMÉS.

NÉMÉSBÍTÉS, NÉMÉSBITÉS, (ném-és-b-ít-és) fn. tt. *némésbítés-t*, tb. *—ek*. harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valami nemesbbé tétetik. *A juhok nebesbítésére különös költséget fordítani*.

NEMES-BOGYA, l. VÁR- és NEMES-BOGYA.

NEMES-BÜKK, falu Zala m.; helyr. *Bükk-ön, —re, —ről*.

NÉMÉSBÜL, NÉMÉSBÜL, (ném-és-b-ül) önh. m. *némésbül-t*. Nemesbbé leszen. *Oltás által nemesbülnek a gyümölcsfák. Képzés, művelés által nemesbülnek az erkölcsök*. V. ö. NÉMÉS.

NÉMÉSBÜLÉS, NÉMÉSBÜLÉS, (ném-és-b-ülés) fn. tt. *némésbülés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Átmeneti állapot, midőn valaki vagy valami bizonyos tekintetben nemesbbé leszen. V. ö. NÉMÉS.

NEMES-CSOÓ, falu Vas m.; helyr. *—Csoó-n, —ra, —ról*.

NEMES-DÉD, mezőváros Somogy m.; helyr. *—Déd-en, —re, —ről*.

NEMES-DEDINA, falu Árva m.; helyr. *—Dediná-n, —ra, —ról*.

NEMES-DÖMÖLK, falu Vas m.; helyr. *—Dömölk-ön, —re, —ről*.

NÉMÉSÉDÉS, (ném-és-éd-és) fn. tt. *némésédés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. 1) Rangbeli emelkedés, midőn valaki a nemesek osztályába fölvétetik. *Megnémésédés*. 2) Állapot, midőn bizonyos dolgok a magok nemében jelesebb, becsesebb tulajdonságuakká válnak. V. ö. NÉMÉS.

NÉMÉSÉDIK, (ném-és-éd-ik), k. m. *némésédtem, —tél, —ett.* 1) Valamely személy a nemesek osztályába fölvétetik. Leginkább *meg* igekötővel. *Kitünő polgári érdemei által megnemesedett.* 2) Úgynevezett nemes tulajdonságokat vesz fel, nemesből. *Nemesednek az erkölcsök. Nemesednek a gyümölcsök, lovak, juhok.* V. ö. NÉMÉS.

NÉMÉSEMBÉR, (némés-embér) ösz. fn. l. NÉMÉS, fn. „Én is Trincsin vármegyén nemesember vagyok.“ (Gr. Eszterházy Miklós nádor. Újabb Nemzeti könyvtár).

NÉMÉSEMBÉRÉS, (némés-embérés) ösz. mn. Nemesemberi tulajdonságu, szokásu. *Nemesemberes büszkeség, rátartás. Nemesemberes viselet, életmód.*

NÉMÉSEMBÉRI, (némés-embéri) ösz. mn. Nemesemberhez tartozó, azt illető, arra vonatkozó. *Nemesemberi jogok, kiváltságok.*

NÉMÉSEN, (ném-és-en) ih. Nemes módon, nemes érzéshez, gondolkozáshoz illően.

NEMESEST, falu Krassó m. helyr. *Nemesest-én, —re, —ről.*

NÉMÉSHÁZ, (némés-ház) ösz. fn. Tulajd. ért. nemesi birtokhoz tartozó ház, vagy, mint hajdan nevezték, szabadtelek, nemestelek, udvartelek, különböztetésül a polgár- vagy parasztháztól. Átv. nemes család. *Nemes házból származott ember.*

NEMES-HOLLÓS, falu Vas m.; helyr. *—Hollós-on, —ra, —ról.*

NÉMÉSI, (nem-és-i) mn. tt. *némési-t*, tb. *—ek.* Nemes embert illető, azzal viszonyban levő, arra vonatkozó stb. *Nemesi birtok, jogok, kiváltságok. Nemesi czímer. Nemesi levél, Nemesi rend.* V. ö. NÉMÉS.

NEMESICZ, falu Nyitra m.; helyr. *Nemesicz-én, —re, —ről.*

NÉMÉSILEG. (ném-és-i-leg) ih. Nemesi módon, nemes gondolkozáshoz, érzéshez stb. illően, nemesen. *Nemesileg bánt vele.*

NÉMÉSÍT, NÉMÉSIT (ném-és-ít) áth. m. *nemesít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni.* 1) Nemesemberré tesz valakit, nemesi czímerrel, névvel, jogokkal felruház. Igekötővel: *megnemesít.* 2) Átv. valamit a maga nemében jeles, kitünő tulajdonságuvá tesz, képez. *Nemesíteni az erkölcsöket. Lovakat, juhokat, gyümölcsfákat, virágokat nemesíteni.* V. ö. NÉMÉS.

NÉMÉSÍTÉS, NÉMÉSITÉS, (nem-és-ít-és) fn. tt. *némesítés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által valakit vagy valamit nemesítenek. V. ö. NÉMÉSÍT.

NEMESJÓSZÁG, (nemes-jószág) ösz. fn. Régibb törvények szerént tulajdonul csak nemes személy által bírt és bírhatott jószág.

NEMESKE, falu Somogy m.; helyr. *Nemeské-re, —n, —ről.*

NEMES-KESZI, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *—Kessi-be, —ben, —ből.* Máskép: *Magyar-Kessi.*

NÉMÉSKISASSZONY, (némés-kis-asszony) ösz. fn. Úri nemesházból született kisasszony. V. ö. KISASSZONY.

NÉMÉSLAK, (némés-lak) ösz. fn. Ház, mely nemesi birtokhoz tartozik vagy tartozott, melyben nemes család lakik vagy lakott.

NÉMÉSLELKŰ v. —LEKKÜ, (némés-lelkü) ösz. mn. Kinek erkölcsi érzései, vágyai, kivált mások irányában nyilatkozólag, nem alávalók, nem közönségesek, pl. ki nem alacson boszuálló, ki az erényt az ellenségben is tiszteli, ki gyöngédségre, részvétre hajlandó; nemes érzésü, nemesszivü.

NÉMÉSLELKŰLEG v. —LELKÜLEG, (némés-lelküleg) ösz. ih. Nemeslelkűek módjára. *Nemeslelkűleg megbocsátani a személyes sértést. Nemeslelkűleg feláldozni javát, életét.* V. ö. NEMESLELKŰ.

NÉMESLELKŰSÉG v. —LELKÜSÉG, (némés-lelküség) ösz. fn. Hajlandóság oly tettekre, melyek nemes érzést, nemes lelket, szivet árulnak el. *Nemeslelküségedben bizom.* 2) Nemes érzésből, nemes szivből eredett cselekedet. *Nemeslelküségedért örök hálával tartozom.* V. ö. NÉMÉSLELKŰ.

NÉMÉSLEVÉL, (némés-levél) ösz. fn. Régi magyar törvény szerént czímeres oklevél, mely által a fejedelem valamely érdemes férfit, javak adományzása nélkül, a nemesek sorába emel, megengedvén neki, hogy saját czímerrel, gyürüvel stb. élhessen. (Literae armales).

NEMESNÉP, falu Szala m.; helyr. *Nemesnép-re, —én, —ről.*

NEMES-SÁNY, falu Szepes m.; helyr. *—Sányba, —ban, —ból.*

NÉMÉSSÉG, (ném-és-ség) fn. tt. *némesség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Nemesi rang. *Nemességért folyamodni. Nemességre emelni valakit. Nemességtől megfosztani. Szegény örökség a puszta nemesség.* (Km.). 2) Mint gyünév jelenti az egész nemesi kart, nemesi osztályt. *Ország nemessége. Vármegye nemessége. A nemességet kösgyülésre meghíni.* 3) Átv. ért. valaminek föntebb nemü, jelesebb tulajdonsága. *Szív nemessége. Érzés nemessége. Erkölcsök nemessége.*

NÉMÉSSÉGÉS, (ném-és-ség-és) mn. tt. *némességés-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Régies nyelvszokás szerént am. igen nemes, fölötte kitünő a maga nemében. Ilyféle értelem van ezekben is: *dicsőséges, magasságos, böséges, nagyságos* stb.

NÉMÉSSÉGTELEN, (ném-és-ség-telen) mn. l. NEMNÉMÉS.

NÉMÉSSÓLYOM, (némés-sólyom) ösz. fn. Mintegy tyúknagyságu sólyomfaj, melynek lábai sárgák, derekának tollai hamuszinü- és barnapettyesek. (Falco gentilis).

NEMES-SÚR, falu Pozsony m.; helyr. *—Súron, —ra, —ról.*

NEMES-SZEGH, puszta Pozsony m.; helyr. *—Szegh-én, —re, —ről.*

NEMES-SZER, falu Szala m.; helyr. *—Szerén, —re, —ről.*

NÉMÉSSZÍVŰ v. —SZIVÜ, (némés-szívü) ösz. mn. l. NÉMÉSLELKŰ.

NÉMÉSSZIVŰSÉG, (némés-szivűség) ösz. fn. l. NÉMÉSLELKŰSÉG.

NÉMÉSTELEK, (némés-telek) ösz. fn. Általán kisebb nemesi fekvőbirtok, melyet régibb törvényeink megkülönböztettek a jobbágy- vagy polgári telektől. *Belső, külső nemestelek.* V. ö. TELEK.

NÉMÉSUDVAR, (némés-udvar) ösz. fn. Nemesi belsőtelek, különösen, hol maga a nemesbirtokos lakik, nemesház, nemeslak. (Curia).

NÉMÉSŰL, NÉMÉSÜL, (ném-és-ül) önh. m. *némésül-t.* 1) A nemesi osztálynak tagjává lesz. *Megnemesül.* 2) A maga neméhen jelesebb, kitünőbb tulajdonságokat vesz föl, pl. a gyümölcsfák oltás, szemzés által.

NÉMÉSÜLÉS, (1), (némés-ülés) ösz. fn. Lásd: NÉMÉSUDVAR. „Az nemös ülésen való ház udvarán lakik." (Levél 1553-ból. Szalay Á. 400 m. l.).

NEMES-ÜLÉS, (2), puszta Nyitra m.; helyr. — *Ülés-én, —re, —ről.* Máskép: *Egeri.*

NÉMÉSŰLÉS, NÉMÉSÜLÉS, (ném-és-ül-és) fn. tt. *némésülés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Átmeneti vagy átalakulási állapot, midőn valaki vagy valami nemessé lesz. V. ö. NÉMÉS.

NEMES-VID, falu Somogy m.; helyr. — *Vid-én, —re, —ről.*

NEMESVÖLGY, falu Mosony m.; helyr. *Nemesvölgy-re, —ön, —ről.*

NEMES-ZSUK, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *—Zsuk-ra, —on, —ról.*

NÉMET, (1), fn. és mn. tt. *német-et,* harm. szr. *—je.* Neve azon közismeretü népségnek, mely magát *Deutsch* néven nevezi. *Felső dunamelléki, rajnamelléki németek. Merő német,* ki nem tud máskép, mint németül. Mint jelzővel több oly főnevek előtt élünk, melyek német eredetre mutatnak. Különösen jelent oly mesterembert, ki németek módja szerént dolgozik. *Német szabó, varga, szücs.* Innen a kézmívek ilyetén nevei is: *német ing, német nadrág, német saru* stb.

Mi e szónak eredetét illeti, már Tacitusnál előfordul, (De Moribus Germanorum) a germán népnek egy ága *nemet-es* név alatt (az *es* latin többes). Úgy látszik, hogy a szomszéd szláv népek ezekről nevezték el az egész germánságot *nemecz, njemecz*-eknek. A törökben *nemcse* ám. Némethon, és *nemcselü*, német. Hihetőleg a szlávból kölcsönöztetett a magyar *német* is. Horvát István s némely mások véleménye szerént a *német* szónak eredeti jelentése *néma* volna, mely a szlávban is *nemavi*, (nemuvi, nemluvi = nem beszél), minthogy kevésbeszédüek voltak, s maga a *deutsch* név a *deuten* igével rokon levén, ez a föntebbi vélemény szerént oda mutatna, hogy inkább jelek által, mint szóval beszéltek.

NÉMET, (2), több helység jelzője, pl. NÉMET-BOLY, l. BOLY, NÉMET-DIÓSZEG, l. DIÓSZEG, s a többi.

NÉMETALFÖLD, (német-al-föld) ösz. fn. Európai királyság, mely az éjszaki tenger, Hannovera, a porosz rajnai tartományok és Belgium között fekszik. Alföld nevét onnan vette, mert a többi német tartományokhoz képest legalacsonyabb fekvésü. Németül: *Niederland* v. *Holland.*

NÉMETALFÖLDI, (német-alföldi) ösz. mn. Németalföldre való, ott termett, készített, gyártott, oda vonatkozó stb. *Németalföldi lakosok, kereskedők, gyárak, kézmívek.*

NÉMETÁRPA, (német-árpa) ösz. fn. Szálkátlan kalászu árpafaj, melynek toklászai szétberzednek. (Hordeum zeocritum).

NÉMETBIRODALOM, (német-birodalom) ösz. fn. Több német országok és tartományok öszvege. *Északi német birodalom.* Kevéssel ezelőtt (1866-ig) egy szövetség tartotta (úgy a hogy) öszve az egész németséget, de az 1866-ban Ausztria és Poroszország közt kitört háboru és ezt követett békekötés folytán, azon szövetség felbomlott és Poroszország jogot nyert egy északi német birodalmat alkothatni.

NÉMETBIRODALMI, (német-birodalmi) ösz. mn. Németbirodalomból való, oda tartozó, ott készült, arra vonatkozó stb. *Németbirodalmi népek, királyok, fejedelmek, püspökök.*

NÉMETDOLMÁNY, (német-dolmány) ösz. fn. Sinórtalan, nemmagyar szabásu dolmányféle öltöny, milyet a németek, s utánok mások is viselnek. Az eredeti *Jacke* után magyarosan: *jankli.*

NÉMETEGYHÁZA, puszta Fehér m.; helyr. *—egyházá-ra, —n, —ról.*

NÉMETÉS, (német-és) mn. tt. *németés-t* v. *—et,* tb. *—ek.* Németek szokását, divatát, erkölcsét követő, *Németes ruházat, életmód. Németes szójtás.*

NÉMETÉSÉDÉS, (német-és-éd-és) fn. tt. *németésédés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Átalakulási állapot, midőn valaki németes szokásokat, különösen német nyelvet vesz föl, saját nyelvét mellőzve, vagy felejtve.

NÉMETÉSÉDIK, (német-és-éd-ik) k. m. *németéséd-tem, —tél, —ett.* Német erkölcsöket, szokásokat ölt, olyanná alakúl, milyenek a németek szoktak lenni. Különösen am. anyai nyelve helyett a németet veszi föl, s azzal él rendesen. *Volt idő, midőn a magyar főnemesség igen németesedett. Csehországnak egész vidékei elnémetesedtek.*

NÉMETÉSEN, (német-és-en) ih. Németes módon, mint a németek szoktak. *Németesen ejteni a magyar szókat. Németesen öltözködni.*

NÉMETÉSÍT, NÉMETÉSIT, (német-és-ít) áth. m. *németésít-ett,* par. *—s;* htn. *—ni* v. *—eni.* Németessé tesz, alakít valakit v. valamit. *Iskolák által németesíteni a honi ifjuságot. Különféle módok, eszközök által elnémetesíteni valamely népet.* V. ö. NÉMETÉS.

NÉMETÉSÍTÉS, NÉMETÉSITÉS, (német-és-ít-és) fn. tt. *németésítés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által németesítenek valakit. V. ö. NÉMETÉS, NÉMETÉSÍT.

NÉMETÉSSÉG, (német-és-ség) fn. tt. *németéség-et*. Németes szokás; főképen más nemzet beszédében németes kiejtés, szókötés, szórend. (Germanismus).

NÉMETÉSÜL, (német-és-ül), l. NÉMETÉSÉDIK.

NÉMETÉSŰLÉS, (német-és-ül-és) fn. l. NÉMETÉSÉDÉS.

NÉMETÉZ, (német-éz) áth. m. *németéz-tem*, *—tél*, *—ett*. Valamely idegen szót vagy beszédet németre tesz által, németül mond el. Olyan, mint *magyarás*. Van önható jelentése is, midőn am. német módon ejti ki valamely idegen nyelvnek szavait. *Midőn magyarul beszél, nagyon németez*. Továbbá: német szokásokat követ.

NÉMETFALU, faluk Szala, puszta Vas m., KAPI—, TAPLYI— Sáros, LESENCZE— Szala m.; helyr. *—falu-ba*, *—ban*, *—ból*.

NÉMETFORINT, (német-forint) ösz. fn. Németbirodalmi régibb pénzláb szerint megállapított forint, mely hatvan krajczárból állott, máskép: *rénesforint*, különböztetésül más, nevezetesen a régi magyar forinttól, mely ötven krajczárt tett. Azon forint pedig, mely három darab tizenhét krajczáros máriásból, azaz, ötvenegy krajczárból állott, *vonásforint*-nak neveztetett.

NÉMETGYÖMBÉR, (német-gyömbér) ösz. fn. l. KONTYVIRÁG.

NÉMETHAS, (német-has) ösz. fn. Lágy has, hasmenés, midőn valakinek elcsapja valami a hasát. *Némethasa van*. Gúnyos népmondán alapuló kifejezés, mely szerént a hazánkba bevándorlott németek eleinte ilyféle bajba estek, akár a szokatlan víztől, akár a kövérebbféle ételektől, nevezetesen szalonnától.

NÉMETHON, (német-hon) ösz. fn. Azon földrész, melyen németek laknak, honolnak; különösebben: Németország. L. ezt.

NÉMETHONI, l. NÉMETORSZÁGI.

NÉMETI, mváros Hont, faluk Bars, Baranya, Sopron m., ALSÓ—, FELSŐ—, Ung, HERNÁD—, Zemplén, HIDAS—, Abaúj, SAJÓ—, Borsod—, SZATMÁR—, Szatmár, TORNYOS—, Abaúj m.; helyr. *Németi-be*, *—ben*, *—ből*.

NÉMETÍT, NÉMETIT (német-ít) áth. l. NÉMETÉSÍT.

NÉMETLEN, (ném-etlen) mn. tt. *németlen-t*, tb. *—ek*. 1) Aminek nincs neme azaz nemi szerve. 2) A nyelvészetben azon nyelv, melyben a dolgok nevei rendszerént nemi meghatározás nélkül állanak, pl. a magyar, töröktatár, mongol nyelv, általán az altaji nyelvek, de a persa nyelv is. 3) Személyre alkalmasva oly emberről mondható, kiről bizonyosan nem tudni, mi nemből származott, pl. ki törvénytelen ágyon kivül született. Polgári ért. ki nem veszi eredetét nemes vérből, s e kifejezés helyesebb és kíméletesebb a latin ‚ignobilis' magyarázatára, mint a *nemtelen*, mert ez átvitt értelemben is használtatván jelent becstelent, alávalót. Pl. *nemtelen tett*, *magaviselet*. A nemetlent máskép *nemnemes*-nek is mondják.

NÉMETLENSÉG, (ném-etlen-ség) fn. tt. *németlenség-et*. Nemetlen azaz nemnélküli állapot vagy tulajdonság.

NÉMETLÓHERE, v. —LÓHER, (német-lóhere v. ló-her) ösz. fn. A csigacsők (medicago) neme alá tartozó növény; ugyancsak népnyelven másképen idegen nyelvből vett szóval és szokottabban: *luczerna*, növénytani néven: *kék csigacső*. (M. sativa).

NÉMETMEZŐ, puszta Heves m.; helyr. *—Mezőre*, *—n*, *—ről*.

NÉMETMUROK, (német-murok) ösz. fn. A bolonyikok neme alá tartozó növényfaj, melynek a virág körül levő levelei hármasak, s gyökere édes. (Sium Sisarum). V. ö. BOLONYIK.

NÉMETORSZÁG, (német-ország) ösz. fn. Széles ért. az egész németbirodalom. Régi földirat szerént a hajdani Germania.

NÉMETORSZÁGI, (német-országi) ösz. mn. Németországból való, oda tartozó, azt illető, ott készült, gyártott, oda vonatkozó stb. *Németországi kézmívesek, gyárosok, kereskedők. Németországi városok, egyetemek*.

NÉMETPARAJ v. —PARÉJ, (német-paraj v. paréj) ösz. fn. Növényfaj a maglapélek neméből; szára felálló, levelei három szegletüek, rövidnyelüek, kihegyzettek, halovány sárgák, máskép: *labodaparéj*, *üetlen fü*, növénytani néven: *kerti maglapél*. (Atriplex hortensis).

NÉMETREKÉTTYE, (német-rekéttye) ösz. fn. Rekettyenemű növényfaj, melynek szára cserjés, tövises; tövisei bibircsós fogasak; ágai tövistelenek, levelei láncsásak, borzasak; virágfürtei az ághegyeken leveletlenek. (Genista germanica).

NÉMETSÉG, (német-ség) fn. tt. *németségét*. 1) Német nyelv. 2) Német sajátság. 3) Német nép.

NÉMETSZEGFŰ, (német-szeg-fű) ösz. fn. Növényfaj a szegfüvek neméből, melynek virágai csoportos szabásúk; csészepikkelyei tojásdadok; gallérja a virággombnál rövidebb, kalászhegyü; levelei szálasak, három inúk; szirmai fölül szőrösek, pirosak: máskép: *barátszegfü* (Dianthus Carthusianorum).

NÉMETSZÖVETSÉG, (német-szövetség) ösz. fn. Az öszves németországi tartományok uralkodó fejedelmei között 1815-dik évben junius 8-dikán költ oklevélnél fogva kötött politikai szerződés és egység, melynek főczélja volt az illető országok és fejedelemségek külső és belső biztonságának közös fentartása. Állott a német szövetség 35 különböző nagyságu fejedelemségből, és négy szabad városból. Ezen szövetség az 1866-diki osztrák-porosz háború és békekötés következtében megszünt, s belőle az osztrák-birodalmi németség kilépvén, az északi részből porosz fensőség alatt északi németbirodalom van ala-

kulóban; a déli rész, mint Bajorország, Báden stb. különállónak nyilvánítatván.

NÉMETTARNICS (német-tarnics) ösz. fn. Növényfaj a tölcséres bokrétáju tarnicsok neméből, melynek bokrétája ötmetszésü, szőrös torku, gyertyatartóforma; metszései tojásdadhegyesek; levelei tojásdadláncsásak; ágai a czikkelyeknél hosszabbak. (Gentiana germanica).

NÉMETÜL, (német-ül) ih. Német nyelven, vagy nyelvet. *Németül beszél, ír, olvas; németül tanúl.*

NEMEZ, (nem-ez) fn. tt. *nemezt*, tb. *ék*, harm. szr. —*e*. Krezneries szerént hellen-latinul *gnaphalium*, mely Páriz-Pápainál gyapjas fü, azaz gyopár nevü növény. Molnár Albert szótárában *pannus coactilis, lana coacta*. (Szőrből kallott; összevert valamely pokrócz- vagy posztófaj). Szabó Dávidnál összeveretett, avatott, pl. posztó vagy gyapjú, kalapposztó. Régi szó. „Továbbá minapon küldtem vala k(egyelmed)nek húsz pénzt nemez-venni, the k. kiülgye meg az nemezt vele." (Levél 1529-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). A székelyeknél különösen jelent oly szőrpokróczot, melyet a ló nyerge alá tesznek. Innen Margit életében *nemezkapcza* jelent ilyféle posztóból lábravalót, mely Molnár Albertnél *lemezkapcza*, miből az tünik ki, hogy a *lemez* és *nemez* egy eredetüek, s azon nehány szók osztályába valók, melyekben az *l* és *n* fölcseréltetnek. Van a *lemez* szónak más jelentése is, t. i. csoroszla, vagyis azon lapos, éles vas, mely az ekegerendelyből *lefelé* állva a szántóvas előtt hasítja a földet, továbbá szélesebb értelemben jelent laposra nyújtott érczdarabot, pléhet. A lemezvas máskép *lemesvas*, miből azt következtethetni, hogy amabban az *ez* képző épen olyan, mint az *igaz, száraz, üdvöz, idvez* szókban az *öz, ez, az*, melyek az *as es os és ös* képzőknek felelnek meg. V. ö. LEMEZ, és LEMES. E szerént a *lemes vas* olyan vas, melynek *leme* van, és *lemez posztó* is am. lemes posztó, melynek leme van. Mi már a *lem* gyököt illeti, legvalószinűbb, hogy egy a *lep* szóval, melytől *lepedő, lepény* is stb. származik, és vastag hangon *lap* sőt *lam* szóval is, mely utóbbi különösen nemcsak lustot jelent, hanem lelógó szőrt, gubanczot is, honnan *lamos farkú majom* am. simia, quae ultimam partem caudae villosam habet (Festus.) Mind a fenn kitett jelentéseket öszvevéve az tünik ki, hogy a *lem* (illetőleg hangváltozattal *nem*) és *lam* gyökben v. hangban alapfogalom a *le* és *al* (infra), mert egy részről lelógó gubanczot, szőrösséget jelent, mint a lemez (nemez-) posztó szóban, innen a gyopárnak lemez neve is, mert magbubja szőrös; más részről pedig, mi a lemezvasat és lemezt illeti, ebben ugyan leginkább a laposság fogalma rejlik, s e tekintetben egyezik vele mind hangban, mind jelentésben a latin *lamna, lamina* is; azonban a *lap, lapos, lepény, lepedő* stb. szók alapértelme szintén *alá* v. *lefelé nyomulás* is; hozzájárulván még azon körülmény, hogy a lemezvas szintén merően lefelé áll az ekegerendelyben, és lapos is. Mai időben szabatosan megkülönböztetve e két szót, *lemez* am. laposra kinyújtott vagy faragott szilárdabb test, pl. *kőtábla, czin, vas*, vagy másnemü *érczlábla*; s a növénytanban a levelek kiterült része; *nemez* pedig am. szőrből, gyapjúból kallott valamely pokróczféle kelme, mint a kalap, némely saru, czipő stb. anyaga.

NEMEZBÁDOG, (nemez-bádog) ösz. fn. A kalaposok vas vagy rez bádoga, vagy pléhe, melyen a gyapjút izzó tűz fölé tartva öszvegyürik, dörzsölik, illetőleg nemezzé alakítják. V. ö. NEMEZ.

NEMEZBÉL, (nemez-bél) ösz. fn. A kalaposoknál am. erős, de puha papiros, melyet gyüréskor a nemcz rétegei közé tesznek, hogy öszve ne ragadjanak.

NEMEZBOTOS, (nemez-botos) ösz. fn. Botos nemezféle anyagból. V. ö. BOTOS.

NEMEZCZIPŐ, (nemez-czipő) ösz. fn. Nemezposztóból gyártott meleg czipő. V. ö. NEMEZ.

NEMEZÉL, (nem-ez-él) áth. m. *nemezél-t*. A gyapjút vagy szőrt megástatva, úgy gyüri, gyömöszöli, hogy öszveálljon és nemezzé legyen, mint ezt a kalaposok szokták tenni. V. ö. NEMEZ.

NEMEZFA, (nemez-fa) ösz. fn. A fésüsöknél, nemezzel vagy darócsposztóval behúzott fa, melyen a fésüket simára dörzsölik.

NEMEZFÉLE, (nemez-féle) ösz. mn. Nemezből való. Olyan mint a nemez.

NEMEZGYÁRTÓ, (nemez-gyártó) ösz. fn. Mesterember, ki a gyapjút vagy szőrt nemezzé alakítja, mit a kalaposok, süveggyártók rendesen maguk tesznek.

NEMEZKALAP, (nemez-kalap) ösz. fn. Nemezből csinált kalap, milyenek a közönséges gyapjúból, vagy nyulszőrből valók, különböztetésül a szalma-, nád- s más kalapoktól. V. ö. NEMEZ.

NEMEZKALLÓ, (nemez-kalló) ösz. fn. 1) Személy, ki nemezeket készít. 2) Kalló, melyben nemezposztót kallanak. V. ö. KALL.

NEMEZKÖPENY v. KÖPÖNYEG, (nemez-köpeny v. —köpönyeg) ösz. fn. Nemezféle gubanczos posztóból készített köpeny. V. ö. NEMEZ.

NEMEZMŰ, (nemez-mű) ösz. fn. Akármelyféle mű, melynek anyaga nemez, pl. kalapok, pokróczok, botosok.

NEMEZPAPIR, (nemez-papir) ösz. fn. Vastag, tömör papir, melyet holmi takarókul, borítékul stb. használnak.

NEMEZPARÓKA, (nemez-paróka), ösz. fn. Roszul csinált, borzas, gubanczos paróka, melynek szálai öszvevissza vannak kuszálva. V. ö. NEMEZ.

NEMEZPOSZTÓ, (nemez-posztó) ösz. fn. Gyürés, gyömöszölés által sajátnemüleg csinált posztó, különböztetésül a szőtt posztótól.

NEMEZSARU, (nemez-saru) özz. fn. Vastag nemezposztóból varrott saru, botos. *Hideg ellen nemezsarut viselni.*

NEMEZSÁTOR (nemez-sátor) ösz. fn. Nemezposztóból készitett sátor, különböztetésül másféle, pl. ponyva-, gyékénysátortól.

NEMEZTÁBLA, (nemez-tábla) ösz. fn. A kalaposok táblája, vagy asztala, melyen a gyapjút vagy szőrt gyömöszölik. V. ö. NEMEZ.

NEMEZTALP, (nemez-talp) ösz. fn. Valamely lábbelinek, pl. czipőnek, sarunak nemezből való talpa. V. ö. NEMEZ.

NEMEZÜST, (nemez-üst) ösz. fn. A nemezkallók, nemezgyártók, illetőleg kalaposok üstféle edénye, melyben a munkába vett gyapjút és szőrt áztatják, főzik.

NEMFIZETHETŐ, (nem-fizethető) ösz. mn. Aki oly kedvezőtlen körülmények közé jutott, hogy tartozásainak eleget tenni nem képes. (Insolvent.)

NEMFIZETHETŐSÉG, (nem-fizethetőség) ösz. fn. Nemfizethető állapot. (Insolvenz). V. ö. NEMFIZETHETŐ.

NÉMHAJLÍTÁS, (ném-hajlítás) ösz. fn. l. NEMI alatt.

NEMHOGY, (nem-hogy) ösz. ksz. A viszonymondatban megfelel neki a *hanem inkább*, *hanem még*, *hanem jobban*, vagy valamely másodfokú határsző. Oly két mondatot füz ösze, melyek közöl a második az elsővel fokozatos ellentétben vagy különbségben áll, s a vezérigét a feltételes mód jelen vagy múltnak idejében vonzza; a második mondat igéje pedig a jelentő mód jelen idejébe vagy félmultjába tétetik, pl. *Nemhogy elmenne, hanem inkább itt letelepedni készül. Nemhogy enyhült volna nyavalyája, hanem még inkább sulyosbodék*, vagy *sulyosbodott. Nemhogy megdicsérnélek, hanem még meg is szidlak.*

Midőn a viszonymondatban *hanemhogy* felel meg neki, akkor okadó jelentése van, s mindkét mondatban az ige a kapcsoló mód jelen idejébe tétetik, pl. *Városba jött, nemhogy tanuljon, hanemhogy mulasson.* Egyébiránt itt a *nemhogy* am. nem azért, hogy; minél fogva elválasztva is irható: *nem hogy.*

NÉMI, (ném-i) mn. tt. *némi-t*, tb. —*ek*. Általán, ami nemre vonatkozik, azt illet, ahhoz tartozik, abból ered stb. *A növények vagy állatok nemi sajátságait leirni. Nemi ösztön. Nemi különbség.* A görög, latin stb. nyelvtanokban: *nemi hajlitás* am. nemek szerénti hajlitás. V. ö. NÉM.

NÉMI, (né-mi) ösz. s dolgokra vonatkozó, határozatlan jelentésü névmás. Különbözik tőle a *néki*, mely kizárólag személyt, és a *némely*, mely dolgot és személyt is illet. V. ö. NÉKI, NÉMELY. *Némi kétséget támasztani valami ellen. Jobbuldsának némi jeleit kezdi adni.* Az ‚egy' szóval összetétel: *egynémi* kevésbé van szokásban. V. ö. NÉHA.

NÉMIKÉP, NÉMIKÉPEN, (némi-kép v. -képen) ösz. ih. Némi határozatlan, bizonytalan, esetleges módon; valahogyan, valamikép.

NÉMILEG, (ném-i-leg) ih. Nemi tekintetben; nemi ösztön szerént. *Nemileg kiválasztani.*

NÉMILEG, (né-mi-leg), l. NÉMIKÉP.

NEMILLETŐ, (nem-illető) ösz. mn. L. ILLETÉKTELEN.

NÉMINAP, (né-mi-nap) ösz. ih. Régente am. a szokottabb *minap*, s talán ez is amabból származott. „Ez néminap is kenyergettem (könyörgöttem) vala k(egyelmed)nek valami keves jószág felől." (Levél 1560-ból. Szalay Ág. 400 m. l.).

NÉMI-NÉMI, l. NÉMINEMŰ.

NÉMI-NÉMIKÉP, l. NÉMIKÉP.

NÉMINEMŰ v. —NEMŰ, (némi-nemű) ösz. mn. Némi nemből való. Valami határozatlan, bizonytalan, kétes értelem lappang benne. „Ez szent könyörületösségnek jószágáról (jóságáról) jeles példát egyebek között ezt olvassok: Hogy néminemű jámbor asszony, ki némely nömös vala, mind test szerént, mind lélök szerént, ez jámbor asszony az kórokon, legjonkább (inkább) az poklosokon igön könyörül vala." (Górycodex. 40. l.). Némelyek így is mondják: *némi-némi*, mi oly kettőztetés, mint a *kiki*, *olykor-olykor*, *néhanéha*, és ennek van saját jelentősége, mintegy kitüntetni akarván az alapfogalmat. De hibás a *néminémü* v. *némünémü* hosszú *é*-vel az utóbbi szóban, mert *ném* főnév nyelvünkben nem létezik. A Tatrosi codexben is állandóan: *néminemő.*

NÉMINEMŰKÉP, (némi-nemű-kép) ösz. ih. Néminemű, határozatlan módon, valahogyan, valamikép, némileg.

NÉMISÉG, (némi-ség) fn. tt. *némiségét*. Nembeli minőség, sajátság, természet.

NÉMÍT, NÉMIT, (néma-ít) áth. m. *némít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Némává tesz; eszközli, hogy valaki szót se szóljon; elhallgattat. Leginkább átv. értelemben s *el* igekötővel használtatik. *Erős okok által elnémítani a vitatkozó ellenfélt. Elnémítani a rágalmazókat. Elnémítani az ellenség dlgyüjit.*

NÉMÍTÁS, NÉMITÁS, (néma-ít-ás) fn. tt. *némítás-t*, tb. —*ok*. Némává tevés; elhallgattatás.

NEMKÉPES, (nem-képes) ösz. mn. A ‚képes' ellentéte; tehát 1) képekkel nem ékesített; 2) tulajdon értelemben vett; 3) nem illő, nem helyes; 4) valamire nem alkalmas; 5) valamire tehetőséggel nem biró; 6) az erdélyi szójárásban: nem lehető.

NÉMKÜLÖNBSÉG, (ném-különbség). Különbség a férfi és nő, vagy hím és nőstényállatok között. Jobb hangzással: *nemi különbség.*

NEMLEG, (nem-leg) ih. Nemet mondva valamire; tagadólag; ellenmondólag.

NEMLEGÉS, (nem-leg-és) mn. tt. *nemlegés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Ami valamit tagad; ami bizonyos tételt, állitást egy más ellenkező által elront, megsemmisit. *Nemleges erő* (vis negativa). *Nemleges mennyiség* (quantitas negativa). Ellentéte: *igenleges* (positivus).

NEMLEGÉSSÉG, (nem-leg-és-ség) fn. tt. *nemlegéség-ét*, harm. szr. —*e*. Nemleges minőség.

NEMLÉT, (nem-lét) ösz. fn. Létnek hiánya. Fogalom, mely a létnek egyenesen ellentétetik. *Lét és nemlét.*

„Miért, miért e percznyi öntudat,
Mutatni a nemlét borzalmait."

Az Ember tragoediája. (Madách Imre).
V. ö. LÉT.

NEMMÉG, Molnár Albertnél és tájdivatosan am. még nem.

NEMMEN, (nem-mént? azaz nem-mint, mely utóbbi a régieknél : mént). Szabó Dávidnál, am. csaknem (néhol : *csakmen)*, és : szintén úgy, helyesebben : nem egészen úgy. Pázmán Péternél eléjön : *közel nemmen*, (Krcsznerics szerént : satis prope, utcunque prope), *későn nemmen* (satis v. utcunque tarde), *lágyan nemmen* (satis molliter). ‚Csakmen' is talán am. csaknemmen. Eléjön Molnár Albertnél is ‚utinstar', ‚propemodum' értelemben.

NEMNÉMÉS, (nem-némés) ösz. fn. Polgári ért. oly személy, ki nem nemesi rendből való. Gyöngédebb kifejezés, mint : *nemtelen.*

NÉMRAG, (ném-rag) ösz. fn. Névrag, mely az illető nevek nemét jelöli, pl. a latinban *us, a, um, bon-us, bon-a, bon-um.* Jobbhangzással : *nemi rag.* Ilyen rag a magyar nyelvben nem létezik.

NEMSA, erdélyi falu Meggyes székben ; helyr. *Nemsá-ra, —n, —ról.* Máskép : NEMES.

NEMSEMMI, (nem-semmi) ösz. fn. Olyan dolog, melyet nem lehet semminek vagy csekélységnek tartani, azaz fontos tárgy.

NEMSÓCZ, falu Vas m. ; helyr. *Nemsócz-ra, —on, —ról.*

NÉMSZÓ v. —SZÓCSKA, (ném-szó v. -szócska) ösz. fn. Azon nyelvekben, melyek a főneveket nemek szerént megkülönböztetik, oly szócska, mely egyrészről névmutató (articulus), másrészről az illető főnévnek nemét határozza meg, mint a hellenben *ὁ, ἡ, τo*, a németben *der, die das*, a franczióban *le, la* stb. A magyarnak nincs sajátlagos nemszócskája, hanem általában névmutatója *(az* v. *a)*. Ugyanez áll némely más nyelvekről is, pl. az ángolról. Némely másoknak pedig, pl. a latinnak, töröktatárnak stb. névmutatójuk sincsen.

NÉMTELEN, (ném-telen) mn. és fn. tt. *némtelen-t*, tb. *—ek.* 1) Isméretlen, homályos nemből származott, milyenek általán azok, kiknek nemesi oklevelök és czímerök nincsen, kik ősi származásukat hiteles kútfőből nem képesek elémutatni, máskép : *nemnemes*, vagy *nemetlen*, (ignobilis). 2) Átv. ért. erkölcseire nézve elfajzott, alávaló, azon tökélyeket nem biró, melyekért valakit a nemesek sorába szoktak igtatni. *Nemtelen korcs ember. Nemtelen tettek. Nemtelen életmód.* V. ö. NÉMÉS. Határozóként am. nemtelenül, nemtelen módon.

NÉMTELENÉDIK, (ném-telen-éd-ik) k. m. *némtelenéd-ett.* Átv. ért. erkölcsi jeles tulajdonságait romlás, korcsosodás által elveszti. Mondhatni állatokról és növényekről, midőn elfajulnak, elkorcsosodnak.

NÉMTELENÍT, NÉMTELENIT, (ném-telen-ít) áth. m. *némtelenít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni.* Nemtelenné tesz, átv. értelemben. *A rosz erkölcsök, elnemtelenítik a fényes eredetet.* V. ö. NÉMTELEN.

NÉMTELENSÉG, (ném-telen-ség) fn. tt. *némtelenség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Születési állapot, melynél fogva valaki nem a nemesek osztályába tartozik. *Nemtelenségből nemességre vergődni.* 2) Átv. és szokottabb értelemben am. erkölcsi alávalóság ; ellentétei : *nemeslelkűség, nemesszivűség.*

NÉMTELENÜL, (ném-te-len-ül) ih. Átv. ért. nemtelen módon, alávalóan, erkölcstelenül, az emberi méltósággal ellenkezőleg. *Nemesnek nút dolog nemtelenül élni.* V. ö. NÉMTELEN.

NEMTELENÜL, (ném-telen-ül) önh. m. *némtelenül-t.* L. NÉMTELENÉDIK.

NEMTI, falu Nógrád m. helyr. *Nemti-be, —ben, —ből.*

NEMTŐ, fn. tt. *nemtőt*, tb. *—k.* Előfordul e szó Molnár Albert és Calepinus szótárában, és Szabó Dávidnál is, latin *genius* név alatt. Ha itt a latin *genius* jó szellemet tesz, mely az emberek fölött őrködik : úgy valószinű, hogy nemtő am. az átvetett *mentő* részesülő a *ment* igétől, s megfelel neki a német *Schutzengel, Schutzgeist.* Annyi tisztán áll, hogy *nemtő* a magyar *ném* szóval, és származékaival semmi fogalmi rokonságban nincsen.

NEMTŐI, (nemtő-i) mn. tt. *nemtői-t*, tb. *—ek.* Nemtőtől származó, arra vonatkozó. *Nemtői kegy. Nemtői átalom.*

NÉMÚL, NÉMUL, (néma-úl) önh. m. *némúlt.* Némává lesz, midőn vagy hangszervei nem képesek hangot adni, vagy midőn valaki megszün szólani, mintha néma volna. *Megnémúlni. Elnémúlni. Ijedtében a nagy verés alatt ideiglen megnémúlt.* Átv. ért. mondatik akármily hangzó testről, midőn szólani szün. *Elnémúltak az ágyúk, harangok.* V. ö. NÉMA.

NÉMÚLÁS, NÉMULÁS, (néma-úl-ás) fn. tt. *némulást*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Állapot, midőn valaki, vagy átv. értelemben valami némává lesz. V. ö. NÉMA.

NÉMŰ, NÉMÜ, (nem-ü) mn. tt. *nemü-t*, tb. *—k* v. *—ek.* Bizonyos nemhez vagy nem alá tartozó. Összetételekben használtatik. *Egynemü állatok, növények. Hasonnemü, különnemü, másnemü dolgok.* V. ö. NÉM fn.

NÉMŰNÉMŰ, roszul ‚néminemű' helyett ; l. ezt.

NÉMÜTT, (né-mi-ütt v. —ott) ih. Némi helyütt. Ritka használatu.

NÉMZ, (ném-z) áth. m. *némz-ett*, htn. *— eni.* Szoros ért. férfiról mondják, midőn nővel közösülve nemét szaporítja, midőn magvát magzattá fogantatja. *Ábrahám nemzé Izsákot, Izsák pedig nemzé Jákóbot... Bóoz pedig nemzé Obedet Ruttól .... Dávid király pedig nemzé Salamont attól, a ki Uriásé volt. Fiakat és leányokat nemzeni.* Szélesb értelemben és nemesebb kifejezéssel mondhatni az állatokról is a népies *csinál*

helyett, pl. ezen *ménló sok szép csikót nemzett.* V. ö. SZÜL.

NÉMZEDÉK, (ném-z-ed-ék) fn. tt. *nemzedék-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Bizonyos törzsatyától származott utódok együtt véve, olyan értelemben, mint *ivadék. Ti, ös magyarok nemzedékei. A mai nemzedék elfajzott.* 2) Bizonyos korban nemzett emberek sokasága, viszonyban azokkal, kik közvetlenül előttök éltek, vagy utánok következnek. *Egy szásadra rendesen három nemzedéket számítanak. Nemzedékről nemzedékre általment hagyományok, szokások. Az új nemzedéktől sok jót várunk.*

NEMZEDÉKI, (ném-z-ed-ék-i) mn. tt. *nemzedéki-t*, tb. —*ek*. Nemzedékre vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Nemzedéki ágazat, viszonyok. Nemzedéki sor* v. *rend. Nemzedéki leszármazás.*

NEMZEDÉKREND, (nemzedék-rend) l. NEMZEDÉKSOR.

NÉMZEDÉKSOR, (némzedék-sor) ösz. fn. Sor, melyben valamely törzsatyától kezdve fiúról-fiúra elszámláltatnak az egymásután következő utódok, nemzedéki rend.

NÉMZÉK, (ném-z-ék) fn. tt. *némzék-ét*. l. NEMZEDÉK.

NÉMZÉKI, (ném-z-ék-i); NÉMZÉKREND, (némzék-rend) l. NÉMZEDÉKI; NEMZEDÉKREND.

NEMZEMÉNY, (ném-z-e-mény) fn. tt. *némzemény-t*, tb. —*ék*. Akit valaki vagy amit valami nemzett, ivadék. *Dicső ősök nemzeménye. Nemes ló nemzeménye.*

NÉMZÉS, (ném-z-és) fn. tt. *némzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Az állati, különösen emberi nemnek nemi közösülés által szaporítása. V. ö. NÉMZ.

NÉMZET, (ném-z-et) fn. tt. *némzet-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Szóelemzésileg am. bizonyos nemből lett vagy eredt származék, nemzedék. Ilyenek a *faj, mag, sarj* szókból eredt *fajzat, magzat, sarjazat.* Ez értelemnek megfelel Molnár A. szerént a latin *genus, prosapia* (nemzetség). A régiek sokszor vették ez értelemben. „Kecskekigyóknak nemzeti, ki mutatott nektek elfutnotok Istennek jövendő haragjától." (Tatrosi codex. Máté III.).

„Imé mire hozám éltem!
Gyászban borítám én fejem;
Megrutítám szép vénségem,
Nemes nemzetem."

Búcsu-éneke egy fejvesztésre itéltnek. 1688.
(Thaly K. gyüjt.).

2) Egy égöv alatt és földrészen lakó, hasonló eredet és nyelv által másoktól különböző emberek sokasága, pl. *magyar, német, franczia, ángol, spanyol nemzet.* „Hogy azoknak gonoszságok miatt is vagyon az Istennek látogatása szegény hazánkon és nemzetönken." (Gr. Eszterházy M. nádor. 1627). Különbözik tőle a *nép*, mely többféle eredetü és nyelvü embersokaságból is állhat; továbbá a nemzet valami egészet, s polgárzati egységben élő emberek sokaságát jelenti, a nép pedig határozatlan embertömeg, s különféle viszonyban vehető, pl. *városi, falusi, pusztai nép; úri, polgári, pór nép; hadi népek, köznépek;* de nem mondhatjuk: *városi, falusi nemzet* stb. A nemzetet bizonyos testalkati, és szellemi tulajdonságok jellemzik, milyenek a nemzeti arczvonások, nemzeti nyelv, nemzeti erkölcsök, továbbá nemzeti szokások, pl. táncz, zene, viselet. V. ö. NÉP. 3) Az ómagyar alkotmány értelmében, a nemzet a nemesek és nemesi szabadalmakkal élők testületéből állott, tekintet nélkül az eredet és nyelvek különségére, honnan minden nemes magyar volt, habár horvát, szlavon, szerb, tót, román, német stb. vérből származott; és habár anyai nyelve nem volt magyar. Erdélyben székely, magyar és szász nemzetet különböztetett meg a régibb törvény.

NÉMZETELLENÉS, (némzet-ellenés) ösz. mn. Ami vagy aki a nemzet érzületét, szokásait, nyelvét, törvényeit sérti. *Nemzetellenes izgatások, kormányrendeletek.*

NÉMZETÉS, (ném-z-et-és) mn. tt. *nemzetés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Szoros ért. nemesembert illető czim. *Nemes, nemzetes és vitézlő Farkas Péter urnak.* Széles ért. a nép tisztes rendüeket czimez vele, ha nem nemesek is, pl. jegyzőket, uradalmi ispánokat, előkelő polgárokat. *Nemzetes ispán uram. Nemzetes uram.*

NÉMZETÉSÉDIK, l. NÉMZETISÉDIK.

NÉMZETÉSÍT, jobban: NÉMZETISÍT. L. ezt.

NÉMZETÉSSÉG, (ném-z-et-és-ség) fn. tt. *némzetésség-ét*, harm. szr. —*e*. Állapot vagy tulajdonság, melynél fogva valaki nemzetes. V. ö. NÉMZETÉS.

NÉMZETGAZDASÁG, (némzet-gazdaság) ösz. fn. A nemzet vagyis öszves nép anyagi jólétének előmozdítását czélzó gazdálkodási mód. *Az államgazdaság alapja a nemzetgazdaság.*

NÉMZETGAZDASÁGTAN, (némzet-gazdaságtan) ösz. fn. Rendszeres egybeállítása a nemzetgazdaságra vonatkozó elveknek és szabályoknak.

NÉMZETGAZDÁSZAT, l. NEMZETGAZDASÁGTAN és v. ö. GAZDÁSZAT.

NÉMZETGYILKOLÁS, (némzet-gyilkolás) ösz. fn. Valamely nemzetnek anyagi vagy erkölcsi eszközök, erőszakosságok által megrontása, megvesztegetése, kiirtása.

NÉMZETGYILKOLÓ, (némzet-gyilkoló) ösz. mn. Ami eszközli, hogy valamely nemzet romlásnak induljon, és elveszszen. *Nemzetgyilkoló idegen erkölcsök, elpuhulás, kicsapongások, árulások.* Személyről szólva l. NÉMZETGYILKOS.

NÉMZETGYILKOS, (némzet-gyilkos) ösz. fn. Ki valamely nemzetet, mint állodalmi közönséget, önállásától, jogaitól megfoszt, akár erőszak, akár árulás, akár a nemzeti erkölcsök megvesztegetése s kiirtása által.

NÉMZETI, (ném-z-et-i) mn. tt. *némzeti-t*, tb. —*ek*. Minden, ami valamely nemzetet jellemez, amit sajátjának vall, különösen, ami polgári viszonyaival

és bevett erkölcseivel, szokásaival szorosan összefügg. *Nemzeti gyülés. Nemzeti innep. Nemzeti szinek, zászlók, lobogók. Nemzeti zene, táncz, öltözet, bélyeg. Nemzeti nyelv, törvény, szokások, szertartások. Nemzeti irodalom. Nemzeti büszkeség.* V. ö. NÉPI.

NÉMZETIES, (ném-z-et-i-es) mn. tt. *némzeties-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Nemzeti szokásokra, erkölcsökre mutató, olyan, mint a nemzeti szokott lenni. Alakjára hasonló az *úrias, pórias, népies, városias, falusias* stb. szókhoz. V. ö. NÉPIES.

NÉMZETIESEN, (ném-z-et-i-es-en) ih. Nemzeties módon, a nemzetben divatozó, a nemzetet jellemző szokások szerént. V. ö. NÉMZETIES.

NÉMZETILEG, (ném-z-et i-leg) ih. Nemzeti szokás szerént, nemzeti módon. V. ö. NÉMZETI.

NÉMZETISÉG, (ném-z-et-i-ség) fn. tt. *némzetiség-et*, harm. szr. —*e*. Széles ért. a nemzetnek mind polgári, mind társadalmi köz életében, erkölcseiben, szokásaiban, sajátságos jelleme, mely létével szorosan összefügg, s melynek elromlása és megszünte után eredetiségét elveszti, s idegenné fajúl. A nemzetiségnek különös kelléke, az anyai nyelv.

NÉMZETISÍT, (ném-z-et-i-es-ít) áth. m. *némzetisít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valamely nemzet tagjává tesz, beavat, átalakít. *Bizonyos ideig tartó lakás valamely országban nemzetisíti az idegent. A külföldről bevándorlott gyarmatokat nemzetisíteni.*

NÉMZETISÍTÉS, NÉMZETISITÉS, (ném-z-et-i-es-ít-és) fn. tt. *némzetisítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által egyes személyeket vagy népeket nemzetisítenek. V. ö. NÉMZETISÍT.

NEMZETKÖZI, (nemzet-közi) ösz. mn. Különböző nemzetek, vagyis országok közt fennálló, létező vagy létezni kellő. *Nemzetközi viszonyok, szerződések. Nemzetközi jog. Nemzetközi kérdés.* (International).

NÉMZETÖLÉS, (némzet-ölés); NÉMZETÖLŐ, (némzet-ölő); l. NÉMZETGYILKOLÁS; NÉMZETGYILKOLÓ.

NÉMZETŐR, (némzet-őr) ösz. fn. Polgári katona, ki rendkivüli esetekben fegyveres szolgálatot tesz.

NÉMZETŐRI, (némzet-őri) ösz. mn. Nemzetőrre v. -őrségre vonatkozó, azt illető. *Nemzetőri egyenruha. Nemzetőri gyakorlatok. Nemzetőri szervezet, szabályzat, törvények.*

NÉMZETŐRSÉG, (némzet-őrség) ösz. fn. Nemzetőrökből álló polgári katonaság.

NÉMZETŐRSÉGI, (némzet-őrségi), lásd: NÉMZETŐRI.

NÉMZETSÉG, (ném-z-et-ség v. ném-z-éttség) fn. tt. *némzetség-et*. Bizonyos törzsatyától származott ivadékok összesége. A ‚nemzetség' szélesebb értelmü, mint a ‚család", amannak a latin *genus, gens, generatio*, emennek a *familia* felel meg. A nemzetség magában foglalja az egy tőről eredt rokoncsaládokat mindöszvesen, pl. a Zichy nemzetség minden Vázsonkői Zichyt, az Eszterházy nemzetség minden Galánthai Eszterházyt. Innen: *nemzetségi czímer*, mely mindenkit illet, ki ugyanazon nemes törzsatyától származott. — Ha e két szót: *nemzet* és *nemzetség*, szoros nyelvhasonlat szerént értelmezzük, úgy a nemzet szükebb, a nemzetség szélesebb értelemmel birna, mert a *ség ság* az alapszónak jelentését sokasítja, pl. *népség* am. nép sokasága, több népek összesége; *hegység, erdőség, völgység* több hegyek, erdők, völgyek együtt véve; *katonaság, papság, polgárság*, több katona, pap, polgár stb., tehát *nemzetség* annyi volna, mint több nemzetből álló sokaság. De észre kell venni egyrészről, hogy a *nemzet* betüszerinti értelme nem *natio*, hanem *prosapia, genus*, honnan nemzetség am. complexus universae prosapiae; hogy a nemzet a szélesebb *natio* jelentését is fölvette, azt egyedül a kivételes nyelvszokásnak tulajdoníthatni; másrészről, nemzetség tulajdonképen: *nemzettség*, azaz a nemzettek összesége, kiket t. i. egy törzsök nemzett közvetlenül vagy közvetve.

NÉMZETSÉGÉS, (ném-z-et-ség-és) mn. tt. *némzetségés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Nemzetséggel járó, apáról fiúra szálló. *Nemzetséges erkölcsök, tulajdonságok, nyavalyák.* Szokottabban: *nemzetségi.*

NÉMZETSÉGFA, ösz. fn. Élőfa által ábrázolt nemzetségi sorozat, t. i. az ősatyát, vagy összülőket jelenti a fának törzsöke, ezeknek gyermekeit a főágak, unokáikat a mellékágak, másodunokáikat a mellékágak sarjai és úgy tovább.

NÉMZETSÉGI, (ném-z-et-ség-i) mn. tt. *nemzetségi-t*, tb. —*ek*. 1) Nemzetséghez tartozó, azt illető. *Nemzetségi javak, jogok. Nemzetségi oklevél, czímer.* 2) Bizonyos nemzetség tagjainál szokásos. *Nemzetségi nyavalya*, melyben valamely nemzetség ivadékai többnyire szenvednek.

NÉMZETSÉGKÖNYV, (nemzetség-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben valamely nemzetségnek minden ivadékai a törzsatyától kezdve az utolsó szülöttig följegyezvék. Szélesb ért. több nemzetségek ivadékainak neveit magában foglaló könyv, vagy lajstrom, milyenek a szentirás több helyein olvashatók. *Jézus Krisztus nemzetségkönyve.* Máté I.).

NÉMZETSÉGTÁBLA, (némzetség-tábla) ösz. fn. Valamely nemzetség ivadékainak sorozata, leírva vagy lenyomtatva.

NÉMZETSÉGTUDOMÁNY, (nemzetség-tudomány) ösz. fn. A történettudománynak egyik segédága, mely a nemzetségek eredetét, elágazását, leszármazását oklevelekből, czimerekből s egyéb történeti kútfőkből kutatja.

NÉMZETT, (ném-z-ett) mn. tt. *némzett-et*. Akit vagy amit valamely szüle hozott létre akár közvetlenül akár közvetve. *Nemzettek*, különösen valamely törzsökszülétől igenyes ágban leszármazók (descendentes), pl. *fiú, unoka, másod-* v. *kisunoka* stb.

NÉMZETTEST v. —TESTÜLET, (nemzet-test v. —testület) ösz. fn. A nemzet összesen véve mint egy egész.

NÉMZETVAGYON, (nèmzet-vagyon) ösz. fn. Közvagyon, melyet valamely nemzet mint erkölcsi testület bir, melynek jövedelmei a nemzeti jólét köz czéljaira fordítandók. Továbbá azon vagyon, melyet valamely nemzet összes tagjainak gazdasága kereskedelme, és műipara eléteremt.

NEMZŐ, (nèm-z-ő), mn. és fn. tt. *nemző-t*, tb. —*k*. Általán aki vagy ami nemz, ami bizonyos nemet szaporít. *Nemző mag* az állatokban és növényekben. *Nemző tagok*. Különösen mint főnév jelent atyát. V. ö. NÉMZ.

NÉMZŐERŐ, (nèmző-erő) ösz. fn. Különös erő az állati testben, mely az által jelenkezik, ha saját nemét szaporítja.

NÉMZŐESET, (nèmző-eset) ösz. fn. Némelyek által használt név a latin ‚genitivus' szószerénti kifejezésére.

NÉMZŐI, (nèm-z-ő-i), mn. tt. *nemzői-t*, tb. —*ek*. Nemzőt illető, nemzőre vonatkozó. *Nemzői tulajdonság. Nemzői rész.*

NÉMZŐPOR, (nèmző-por) ösz. fn. A növények virágaiban a porhonból (portokból) megéréskor kiömlő porforma állomány, mely a nő bibéjére hullván, onnan lehat a magzatba (maghonba) s ezt megtermékenyíti, máskép: *hímpor*. (Pollen). Gönczy Pálnál : *virágpor*.

NÉMZŐRENDSZER, (nèmző-rendszer) ösz. fn. Az állati és növényi testnek azon szerkezete, s a hím- és nőnemek egymás iránti viszonya, mely a nem szaporítására vonatkozik.

NÉMZŐRÉSZ, (nèmző-rész) ösz. fn. Az állati és növényi testekben azon szerves részek egyike, melyek által a nemzés közvetlenül véghez megy; különösen 1) az embernél az úgynevezett szeméremrészek; 2) a növényeknél a termékenyítő részek, ú. m. a hím (stamen, Gönczy Pálnál: *poroda*) és nő vagy anya (pistillum, Gönczy Pálnál: *terme*, azaz termő).

NÉMZŐSZERV, (nèmző-szerv) l. NEMZŐRÉSZ.

NÉMZŐTAG, (nèmző-tag) l. NÉMZŐRÉSZ.

NÉMZŐTEHETSÉG, (nèmző-tehetség) ösz. fn. l. NÉMZŐERŐ.

NÉMZŐTEST, (nèmző-test) l. NÉMZŐRÉSZ.

NENE, l. NÉNE.

NÉNE, Baranyában az Ormánságban: NENE, fn. tt. *nénét* v. *nenét*; kicsinyz. *néni, nénike*, tájdivatosan: *nenüs, nenüske, nenne*, harm. szr. *nénje*. 1) Szoros ért. nőtestvér, ki nálunk korosabb, valamint az idősb férfitestvér: *bátya. Egy testvérnéném és két testvérbátyám van. Nagynéne*, az atyánknak vagy anyánknak vagy a közéletben nagyszüleinknek is nőtestvére. 2) Szélesb ért. minden korosabb nő, akár rokonunk, akár nem. Népies nyelven tiszteletczíme minden korosabb nőnek. *Kedves néném, hová való? Hogy a csibe nénémasszony? Az öreg néném összevültek.* Mivel a ‚néne' személyragozva a harmadik személyben *nénje*, innen hasonlat nyomán azt következtethetjük, hogy eredetiebb alakja *nén* v. *nen*, mint az *atya, apa, anya, bátya*, eredetileg *aty, ap, any, báty*, honnan *atyja, atyjok, apja, apjok, anyja, anyjok, bátyja, bátyjok*. De a *nén* v. *nen* sem látszik eredeti tiszta gyökszónak, s valószinü, hogy az első *n* oly előtét, vagyis ismétlése a gyök mássalhangzónak, mint ezekben: *apa papa, aba baba, ata tata táti, anya nyanya, ángy gyángy*, így lett az *ég* főnévből *kék*, az ivást jelentő *iti, ütü*-ből, *titi, tütü*, stb. E szerént tiszta gyöke volna *en*, melyekhez rokon a vastaghangu *an any*, és a vékonyhangu *ene, em, eme*, melyek általán szülő, vagy szülésre megérett, tehát korosabb nőt vagy nőneműt jelentenek. Kifejlődési fokozatai: *en, ene, nene* vagy *néne*, melyhez még leghasonlóbb a *bátya*, a mennyiben ‚atya' szóból *b* előtéttel származtatható. Különben hangra egyezik vele a mandzsu *non*; továbbá a török *nene* v. *nine* am. anya; nagyanya; a hellén *νάννη* vagy *νέννα* (nagynéne), sőt itt hangban és értelemben némileg rokon a *νάννας* v. *νέννος* (nagybátya) is. Rokonul tekinthető még a német *Nonne* s olasz *nonno* (nagyapa), és *nonna* (nagyanya).

NÉNI, l. NÉNE.

NÉNIKE, (néni-ke) kicsiny. fn. tt. *nénikét*. Kedveskedő, hizelgő, nyájas beszédben használják, a komolyabb ‚néne' helyett. V. ö. NÉNE.

NÉNYE, HÁZAS—, LUKA—, faluk Hont m.; helyr. *Nényé-re, —n, —ről*.

NÉP, fn. tt. *nép-et*, harm. szr. —*e*. Mint gyűjtnév jelent kisebb vagy nagyobb számu, s különböző viszonyokban és körülményekben valami egészet tevő embersokaságot, pl. nyelvre nézve: *magyar, német, szláv nép*; lakhelyre: *városi, falusi, pusztai nép*; rangra, állapotra: *úri, polgári, pór nép, hadi nép, fegyveres nép, szolga nép, köznép, hási nép*; nemre: *férfinép, nőnép* v. *fehérnép*, néhutt *nősténynép*. Általános értelemben mindezeket valamely államban együtt is értjük a ‚nép' alatt. Innen e közmondás: *nép szava, Isten szava*. „Az uralkodók . . . a törvények tiszteletének fentartása nélkül soha el nem érhetik se a népeik boldogságát, se az attól elválhatatlan magok dicsőségét." (Gr. Teleky József Ugocsa megye rendeihez 1790-ben). „Akár belső csend fenntartása, akár külellenség elleni védelem forogjon szóban, akár a status szükségei jőjjenek kérdésbe: mindenik esetben csak vagyonos nép segíthet." (Kölcsey F.). „Ha mindenkor csak alamizsnát adunk, ha egyszersmind a népnek szorgalmát czélirányos törvények által nem ébresztgetjük, kötelességünket csak félig, sőt félig sem teljesítettük." (Deák Ferencz.) „Haladni csak úgy lehet, ha, míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk. Ez első törvénye minden haladásnak, mely szintúgy áll, ha nagy államok s egész népek, mintha csak egyes emberek haladását tekintjük." (B. Eötvös József). Különösen a polgári társulatnak alsóbb osztályu személyei együtt véve, és viszonyban a felsőbb osztályuakkal, nevezetesen a felsőséggel. *A város tanácsa és*

népe. A helység elöljáróit a nép választja. „És mikor vádoltatnék a papok fejedelmitől és a népeknek vénitől.“ (Tatrosi cod. Máté XXVII.). *Adózó nép*, a régi alkotmány szerént am. nemnemesek, különösen jobbágyság. Hadi seregnél magában a ‚nép‘ szó is hadi népet jelent. „Épécsen megh k(egyelmed) töb néppel, merth az mennen (mennyin) vagyonk akár az házban legyönk, akár peneglen harczra mennénk, minden félre kevessek vagyonk.“ (Levél 1557-ből. Szalay Ágoston 400 m. l.). Megvető értelemmel birnak a *gyülevész-*, *söpredék-*, *csőcseléknép* kifejezések. Ide tartoznak: *nép szemete, söpreje, salakja*; ellentéteik: *nép színe, gyöngye, virága; válogatott deli csinos nép.* Midőn többes számban használtatik, gyakran am. emberek, pl. *ki népei vagytok? Micsoda népek ezek? Jönnek a bucsús népek. Népekkel jön* (venit cum gentibus).

A *nép*, mint sokaságot jelentő, alapfogalomra és gyökre rokon a *nő*, *nem*, *nemz*, *nevekedik* v. *növekedik* szókkal. A latin *plebs* is rokonnak látszik a *pleo*, *plenus*, és a német *Volk* a telit jelentő *voll* szóval.

NÉPAKARAT, (nép-akarat) ösz. fn. A népuralomban az öszves nép vagy legalább ennek többsége által nyilvánított akarat.

NÉPÁMITÁS, (nép-ámitás) ösz. fn. A népnek egy vagy másképen tévutra vezetése, balhiedelembe ejtése.

NÉPÁMITÓ, (nép-ámító) ösz. mn. és fn. Aki a népet egy- vagy másképen tévutra vezeti, balhiedelembe ejti.

NÉPBABONA, (nép-babona) ösz. fn. Babona, melyben a nép hisz, melyet bizonyos esetekben gyakorolni szokott, pl. bizonyos betegségek gyógyításában. Ide tartoznak az úgynevezett megboszorkányozások, megigézések, ördögidézések stb. stb. V. ö. BABONA.

NÉPBARÁT, (nép-barát) ösz. fn. Oly személy, ki a népnek jólétét, boldogságát mindenképen előmozdítani iparkodik, ki a népet barátjaként szereti.

NÉPBOLDOGITÁS, (nép-boldogitás) ösz. fn. A nép jólétének előmozditása.

NÉPBOLDOGITÓ, (nép-boldogító) ösz. mn. és fn. Aki a nép jólétét előmozdítja. Egyébiránt néha e szót gúnyos értelemben veszik, midőn olyanról értik, aki csak nagy szavakkal vagy épen ferde elvek hirdetésével izgatja inkább mint boldogítja a néptömeget.

NÉPCSOPORT, (nép-csoport) ösz. fn. Egy csoport valamely népségből.

NÉPDAL, (nép-dal) ösz. fn. 1) Oly dal vagyis költemény, mely tárgya és egyszerü kifejezései által a nép minden osztályai előtt értelmes és érdekes, mely a szívnek legbelsőbb rejtekéből ered, egyszerüen, mint a természet, szivhez szól, s jellemvonásai által a nép sajátságait, szokásait, vágyait, felfogási módját hozza emlékezetbe. A népdalokban rejlik minden nemzet felsőbb nemü, különösen lantos, hősi és regényi költészetének magva. V. ö. NÉPKÖLTÉSZET. 2) Jelenti azon énekszót, melylyel a nép vagy népies zene a népies költeményt hangoztatja.

NÉPDALNOK, (nép-dalnok) ösz. fn. 1) Személy, ki népies dalokat költ. V. ö. NÉPDAL. 2) Énekes, ki népies dalszerzeményeket hangoztat vagy szokott hangoztatni.

NÉPELEM, (nép-elem) ösz. fn. A népéletnek valamely egyes erkölcsi vagy szellemi része.

NÉPÉLET, (nép-élet) ösz. fn. A nép szokásainak, sajátságainak folytonos nyilvánulása. *A népéletet ismerni, tanulmányozni.*

NÉPELLENÈS, (nép-ellenès) ösz. mn. Ki a közrendü népet nem kedveli, s a hol és mikor teheti, annak vágyai, törekvései ellen müködik.

NÉPELLENÈSSÉG, (nép-ellenèsség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki népellenes. *Népellenességéről ismeretes szónok.* L. NÉPELLENÈS.

NÉPÉNEK, (nép-ének) ösz. fn. Széles ért. mindennemü énekek, melyeket a nép énekelni szokott. *Egyházi, világi népénekek.* Ide érthetni az úgynevezett népdalokat is. V. ö. DAL, ÉNEK.

NEPER, fn. tt. *Neper-t.* Folyóvíz neve Oroszországban, mely néhány mértfölddel Szmolenszken felül ered s a Feketetengerbe foly. A régi földleiróknál *Borysthenes*, az oroszoknál *Dnieper.*

NÉPÉRZÜLET, (nép-érzület) ösz. fn. A népben nyilatkozó érzület.

NÉPES, (nép-es) mn. tt. *népes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Ahol nép lakik. *Népes puszta.* Ellentéte, néptelen, pl. *néptelen vidék.* 2) Aránylag számos néptől lakott. *Népes város, falu.* 3) A hol ideiglen sok nép gyült öszve. *Népes vásárok, gyülések, tánczvigalmak.*

NÉPESÈDÉS, (nép-es-èd-és) fn. tt. *népesèdés-t*, tb. *—èk*, harm. szr. *—e.* Állapot, midőn bizonyos helyen nép gyülekszik öszve akár tartós ottmaradás, akár ideiglenes mulatás végett. *Némely városok népesedése igen sebesen halad.* V. ö. NÉPESÈDIK.

NÉPESÈDIK, (nép-es-èd-ik) k. m. *népesèd-tem, —tél, —ett.* Valamely helyre sok nép gyülekezik vagy azért, hogy ott megtelepedjék, vagy csak bizonyos időre. *Pest városa a jelen században nagyon népesedett. A tagosztályok által több puszta megnépesedett. A közgyülés mindegyre népesedik.*

NÉPESÍT, NÉPESIT, (nép-es-ít) áth. m. *népesít-ett*, par. *—s*, htn, *—ni* v. *—eni.* Valamely helyen, országban a nép számát szaporítja, vagy puszta helyre népet telepít. *Gyarmatok által népesíteni a puszta vidékeket. A vásár megnépesíti ideiglen a várost.*

NÉPESÍTÉS, NÉPESITÉS, (nép-es-ít-és) fn. tt. *népesítést*, tb. *—èk*, harm. szr. e. Cselekvés, mely által valamely hely népessé tétetik. V. ö. NÉPES.

NÉPESSÉG, (nép-es-ség) fn. tt. *népesség-et*, harm. szr. *—e.* Népes állapota vagy tulajdonsága valamely helynek. Népszám. *A városok népességét összeirás által megtudni.* V. ö. NÉPSÉG.

NÉPESŰL, NÉPESÜL (nép-es-ül), önh. m. *népesül-t.* l. NÉPESÉDIK.

NÉPESŰLÉS, NÉPESÜLÉS (nép-es-ül-és), l. NÉPESÉDÉS.

NÉPÉSZ, (nép-ész) fn. tt. *népész-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. A középkori latin *plebanus* után szószerént fordított új szó. L. LELKÉSZ, PLEBÁNOS.

NÉPETLEN, l. NÉPTELEN.

NÉPFAJ, (nép-faj) ösz. fn. Nép, mely egy más népből mint törzsből származottnak tekintetik. V. ö. NÉPTÖRZS.

NÉPFŐ, (nép-fő) l. NÉPFŐNÖK.

NÉPFÖLKELÉS, (nép-föl-kelés) ösz. fn. Midőn rendkivüli esetben, pl. ha a hazát nagy veszély fenyegeti, a föld népe fegyvert ragad.

NÉPFÖLSÉG, v. —FÖNSÉG, (nép-fölség v. fönség) ösz. fn. A népuralmi álladalmakban a nép által közvetlenül gyakorlott törvényhozási és megbizottjai által gyakorolt kormányzási (országlási) főhatalom.

NÉPFŐNÖK, (nép-főnök) ösz. fn. Általában valamely népségnek vagy ennek képét viselő testületnek feje; különösen a régi római államban az évenként választatni szokott két államfő. (Consul).

NÉPGYÜLEKEZET, l. NÉPGYÜLÉS alatt.

NÉPGYŰLÉS, v. —GYÜLÉS, (nép-gyülés) ösz. fn. Szoros ért. alkotmányos és szabad köztársasági álladalmakban a népnek összejövetele, hogy némely közügyek fölött együttesen értekezzenek, terveszenek, indítványokat tegyenek, követeket válaszszanak stb. E kifejezésnek tehát polgárszati szinezete van, s különbözik tőle a szélesb értelmü *népgyülekezet*, mely jelenthet akármely végre összetódult népsokaságot.

NÉPHAD, (nép-had) ösz. fn. A nép közől háboru idején hevenyében összeállított rendkivüli fegyveres had, különböztetésül a rendes katonaságtól.

NÉPHANGULAT, (nép-hangulat) ösz. fn. A népnek kedélyállapota, melynél fogva az valamely tárgy iránt hajlammal vagy ellenszenvvel viselkedik.

NÉPHATÁROZAT, (nép-határozat) ösz. fn. Az egész nép vagy annak választott képviselői által hozott határozat. (Plebiscitum). *Néphatározat által számüzni valakit.*

NÉPHIT, (nép-hit) ösz. fn. Alaptalan, vak, vagy igen csekély valószinüségen épült hit, melyet a nép bizonyos tárgyakra nézve táplálni szokott s mely gyakran a népbabonával szoros kapcsolatban áll. Különösen a vallási dolgokban oly hit, melyet az egyház nem tanít, hanem a népnek tulzó vakbuzgóságából, vagy saját erkölcsi felfogásaiból származik, pl. néphit, hogy minden embernek van egy csillaga, mely eltünik, ha az ember meghal; vagy valahányszor, mint mondják, egy csillag tisztül, mindannyiszor egy lélek szabadul ki a purgatóriumból stb.

NÉPI, (nép-i) mn. tt. *népi-t*. tb. *—ek*. Népre vonatkozó, népet illető, ahhoz tartozó. *Népi szokások. Népi énekek.* Egyébiránt ez értelemben rendesen a *nép* mint főnév az illető viszonyszóval összetett szót alkot, *népszokások, népmulatságok, népdalok, népmondák, népmesék*, stb. V. ö. NÉPIES.

NÉPIES, (nép-i-es) mn. tt. *népies-t* v. *—et*, tb. *—ek*. A nép szokásaival, erkölcseivel, tulajdonságaival egyező, azokhoz hasonló. *Népies mulatság, táncz, lakodalmi szertartások. Népies beszédmód a szónoklatban, oktatásban.* Alakjára olyan, mint *úrias, póriás, városias, falusias, pusztaias, háziás.* Különbözik némileg: *népszerü*. V. ö. NÉPSZERŰ.

NÉPIESSÉG, (nép-i-es-ség) fn. tt. *népiesség-et*, harm. szr. *—e*. Népies szokásokra vonatkozó tulajdonság. V. ö. NÉPIES.

NÉPISÉG, (nép-i-ség) fn. tt. *népiség-et*. L. NÉPIESSÉG.

NÉPISKOLA, (nép-iskola) ösz. fn. Az alsóbb nép osztály számára rendelt vagy alapított iskola; különbözik a felsőbb mü- és tudományos tanodáktól.

NÉPISME, (nép-isme) l. NÉPRAJZ.

NÉPIZGALOM, (nép-izgalom) ösz. fn. Társaságot nyugtalanító, kedélyeket háborgató, csendet zavaró lázongás.

NÉPIZGÁR, (nép-izgár) ösz. fn. és mn. L. NÉPIZGATÓ.

NÉPIZGATÓ, (nép-izgató) ösz. mn. és fn. Aki a nép szenvedélyeit leginkább lázító beszédekkel felkölteni, felingerleni törekszik.

NÉPJOG, (nép-jog) ösz. fn. 1) Az összes népet, népséget megillető, arra vonatkozó jog. (Volksrecht). 2) Különös ért. jogok és kötelességek összege, melyeket a különböző népek (vagyis országok) egymás irányában tisztelni, s illetőleg teljesiteni viszonyosan tartoznak. *Természeti népjog*, mennyiben ezen jogok és kötelességek tiszta természetjogon alapulnak. *Szerzett népjog*, mely a közösen elfogadott szokásokon, és szerződéseken épül. Az utóbbi értelemben helyesebb: *népek joga*. (Völkerrecht).

NÉPJOGI, (nép-jogi) ösz. mn. Népjogot illető, arra vonatkozó, népjogból folyó. *Népjogi kérdések.*

NÉPJOGILAG, (nép-jogilag) ösz. ih. Népjogi értelemben vagy tekintetben.

NÉPKEDVELÉS, (nép-kedvelés) ösz. fn. Polgári tulajdonság vagy erény, melynél fogva valaki a nép javára és kedve szerént cselekedni iparkodik.

NÉPKEDVELŐ, l. NÉPBARÁT.

NÉPKÉPVISELET, (nép-kép-viselet) ösz. fn. Állapot v. cselekvény, midőn valaki valamely népség nevében működik, szavaz, intézkedik, mint annak megbizottja. V. ö. KÉPVISELET.

NÉPKORMÁNY, (nép-kormány) ösz. fn. Polgári kormány neme, a nép kebeléből szabadon választott tisztviselők által.

NÉPKÖLTEMÉNY, (nép-költemény) ösz. fn. Egyes költemény, mely a nép szájában forog vagy a népéletben keletkezett. V. ö. NÉPKÖLTÉSZET.

NÉPKÖLTÉS, (nép-költés) l. NÉPKÖLTÉSZET.

NÉPKÖLTÉSZET, (nép-költészet) ösz. fn. A nép szájában forgó vagy a nép felfogásához, izléséhez alkalmazott költői művek, melyeknek szerzőik legtöbbnyire ismeretlenek; különösen kötött nyelven dalok, regék s más versezetek; továbbá kötetlen nyelven mesék, s ha némi történelmi alapjok van, vagy történelmi nevekre vonatkoznak, mondák. Nálunk kitünő gyüjtemények e tekintetben: Népdalok és mondák, a Kisfaludy-társaság megbizásából szerkesztette és kiadta Erdélyi János; és: Vadrózsák, székely népköltési gyüjtemény, szerkesztette Kriza János.

NÉPKÖLTÖZÉS, (nép-költözés) ösz. fn. Közös lakváltoztatás neme, midőn valamely nép seregestül odahagyván előbbi lakhelyét máshová megy uj hazát keresni. Valamint a *nép* szó jelent majd kisebb, majd nagyobb csoportozatot: hasonlóan a népköltözés alatt érthetni majd egyes helységek, és vidékek, majd egész tartományok és országok lakosinak vándorlását.

NÉPKÖR, (nép-kör) ösz. fn. A népből való embereknek bizonyos sokasága; a népszokásoknak, sajátságoknak stb. bizonyos pontban egyesülése.

NÉPLÁZADÁS, (nép-lázadás) ösz. fn. L. LÁZADÁS.

NÉPLÁZITÁS, (nép-lázitás) ösz. fn. L. LÁZITÁS.

NÉPLÁZÍTÓ, (nép-lázító) ösz. fn. Lásd LÁZÍTÓ.

NÉPMESE, l. MESE.

NÉPMONDA, (nép-monda) ösz. fn. Némi történeti adaton épülő, de a nép képzelő tehetsége által költőileg módosított, gyakran csodaszerű elbeszélés, melyet a nép nemzedékről nemzedékre hagyományoz által. Ilyenek például a Mátyás királyról és Toldi Miklósról divatozó népmondák. Szélesb ért. a nép ajakain forgó majd példázatos, majd csodaszerű mesék. V. ö. MESE.

NÉPMOZGALOM, (nép-mozgalom) ösz. fn. Mozgalom a nép kebelében.

NÉPMOZGÁS, (nép-mozgás) l. NÉPMOZGALOM.

NÉPNAGY, (nép-nagy) ösz. fn. Az úgynevezett belső- és külső tanáccsal ellátott községekben, illetőleg városokban, a külsőtanács főnöke, máskép: *népszószóló*. (Tribunus plebis).

NÉPNEVELÉS, (nép-nevelés) ösz. fn. Általában a nép, különösen pedig az alsóbb néposztály müvelődésére szolgáló intézkedés.

NÉPNYELV, (nép-nyelv) ösz. fn. Azon nyelv, melyen a nép sajátságos mód szerént érzelmeit és gondolatait eléadni szokta mind anyagi, mind alaki tekintetben; továbbá oly nyelvbeli eléadás, mely a nép ismereteihez, felfogásához van alkalmazva, melyet a nép megért; különböztetésül a felsőbb nemü, a müveltebb társasági, s a tudományos nyelvtől, de nemkülönben a *póriás*-tól vagy *aljas*-tól is. A népnyelv füszerét leginkább a népnél szokott szójárások, közmondások, példabeszédek, hasonlatosságok, elmésségek, s a nép belső életének, törekvéseinek, vágyainak ismérete és ezeknek helyes tapintatu érintései stb. adják meg.

NÉPOKTATÓ, (nép-oktató) ösz. fn. Személy, ki hivatalánál vagy kitüzött feladatánál fogva a népet oktatja.

NÉPORSZÁGLÁS, (nép-országlás) ösz. fn. Az országlásnak sajátságos neme, melyben a törvényhozáson kivül a végrehajtási és igazgatási hatalmat is szabadon választott képviselői által a nép gyakorolja. (Regimen democraticum).

NEPOSZ, erdélyi falu Besztercze vid. helyr. *Neposz-ra*, *—on*, *—ról*.

NÉPOSZTÁLY, (nép-osztály) ösz. fn. Általában jelenti a polgári társaság tagjainak azon részét, mely foglalkodásánál, müveltségénél, állásánál fogva alantabb fokon áll. Különösebben az összes népségnek egyik vagy másik része, mely az egyesek rokonabb foglalkodásainál, szokásainál, érzelmeinél fogva egy tömböt képez. *Alsó néposztály. Közép néposztály.*

NÉPPÉZSGÉS, (nép-pézsgés) ösz. fn. Általán, a népnek akármi okból eredt sürü mozgása, tolongása, pl. népi mulatságok, nemzeti innepélyek alkalmával.

NÉPPUSZTÍTÁS, NÉPPUSZTITÁS, (nép-pusztítás) ösz. fn. Valamely föld lakóinak háboru, gyilkolás, üldözés, sanyargatás és más csapások által okozott irtása, kevesbítése.

NÉPRAJZ, (nép-rajz) ösz. fn. Valamely nép szokásainak, sajátságainak, történetének stb. rendszeres leirása, eléadása. (Ethnographia).

NÉPRAJZI, (nép-rajzi) ösz. mn. Néprajzra vonatkozó, azt illető.

NÉPREGE, (nép-rege) ösz. fn. L. NÉPMONDA; NÉPMESE.

NÉPSAJÁTSÁG, (nép-sajátság) ösz. fn. Valamely nép testi és lelki jó vagy rosz tulajdonainak állandó nyilatkozata.

NÉPSÉG, (nép-ség) fn. tt. *népség-et*, harm. szr. *—e*. Bizonyos számu nép egész terjedelmében véve. Itt a *ség* képző egyetemes fogalmat fejez ki, mint a *katonaság*, *ifjuság*, *papság*, *polgárság*, *diákság* am. a katonák, ifjak, papok, polgárok, diákok egyetemben vagy mindöszvesen. Különbözik tőle a *népesség*, mely bizonyos hely népes voltára, azaz lakosainak számbeli miségére vonatkozik.

NÉPSOKASÁG, (nép-sokaság) ösz. fn. Sokaság, melyet a nép alkot.

NÉPSZÁM, (nép-szám) ösz. fn. A népségnek határozott számokban kifejezett mennyisége.

NÉPSZÁMLÁLÁS, (nép-számlálás) ösz. fn. Az összes népségnek égyes személyek szerénti kinyomozása és számokban meghatározása.

NÉPSZAPORODÁS, (nép-szaporodás) ösz. fn. Állapot, midőn a nép száma növekedik.

NÉPSZAVAZAT, (nép-szavazat) ösz. fn. Szavazat, mely az összes szavazható néptől ered.

NÉPSZELLEM, (nép-szellem) ösz. fn. A gondolkozásnak és érzelemnek módja, minemüsége, mely a néptömegben általán uralkodik.

NÉPSZENVEDÉLY, (nép-szenvedély) ösz. fn. A nép izgatott állapota, mely őt gyakran veszélyes kitörésekre és nem menthető tettekre ragadja.

NÉPSZERETŐ, (nép-szerető), lásd: NÉPKEDVELŐ.

NÉPSZERŰ, v. —SZERÜ (nép-szerű) ösz. mn. 1) Személyre vonatkozva, ki magát a nép gondolkozása és érzelmei módjához alkalmazva, annak kegyét, tetszését birja. *Népszerű szónok, költő.* 2) Minden, mi a nép gondolkozásával és érzelmeivel, vágyaival megegyezik. *Népszerű költemények. Népszerű szónoklatok, indítványok.* „Középszerü észbeli tehetség egy bizonyos adag szónoki tehetséggel s még több élelmességgel, ez az, mi által legtöbben népszerüekké váltak." (B. Eötvös József).

NÉPSZERÜEN, NÉPSZERŰN, (nép-szerűen) ösz. ih. A népnek gondolkodása és érzelmei szerint. *Népszerüen írni, beszélni.*

NÉPSZERŰLEG, (nép-szerűleg) ösz. ih. Lásd: NÉPSZERŰEN.

NÉPSZERÜSÉG, (nép-szerüség) ösz. fn. Személynek vagy dolognak azon közkedvességü tulajdonsága, melynél fogva azt népszerünek mondják. V. ö. NÉPSZERŰ.

NÉPSZERŰSÍT v. NÉPSZERÜSIT, (nép-szerűsít) ösz áth. Népszerüvé teszen, azaz a nép felfogásához, gondolkodása módjához, érzelméhez, izléséhez alkalmazza eléadásait, magaviseletét; továbbá a nép előtt tetszetősséget szerez valaminek vagy valakinek.

NÉPSZERŰSÍTÉS, (nép-szerűsítés) ösz. fn. Népszerüvé tevés. V. ö. NÉPSZERŰSÍT.

NÉPSZERÜTLEN, (nép-szerütlen) ösz. mn. Aki vagy ami nincs a népnek gondolkodása vagy érzelmei szerint, s annak tetszését, helybehagyását, kegyét nem birja. *A népszerütlen szónok hiába erőködik. Népszerütlen dolgok vitatása által elidegeníteni a hallgatókat.* V. ö. NÉPSZERŰ.

NÉPSZERÜTLENÍT, NÉPSZERÜTLENIT, (nép-szerütlenít) ösz. áth. Népszerütlenné teszen. V. ö. NÉPSZERÜTLEN.

NÉPSZERÜTLENSÉG, (nép-szerütlenség) ösz. fn. Állapot vagy tulajdonság, mely szerint valaki vagy valami népszerütlen. *Népszerütlensége miatt megbukott indítvány.*

NÉPSZESZÉLY, (nép-szeszély) ösz. fn. Szeszély, mely a néptömeget jellemezni szokta.

NÉPSZINHÁZ, (nép-szin-ház) ösz. fn. Szinház, melyben népies szinmüvek és mutatványok adatnak elé.

NÉPSZOKÁS, (nép-szokás) ösz. fn. Szokás, mely a nép életmódjában, különösen öltözetében, mulatságaiban, játékaiban, tánczaiban, lakodalmi szertartásaiban stb. divatozik. *Valamely vidékbeli népszokásokat leírni.*

NÉPSZÓNOK, (nép-szónok) ösz. fn. Szónok, ki a néposztály gondolkodása módjához és esze járásához alkalmazva magát, a népre nagy hatást gyakorol.

NÉPSZORGALOM, (nép-szorgalom) ösz. fn. Szorgalom, melyet valamely nép fejt ki.

NÉPSZÓSZÓLÓ, (nép-szószóló) ösz. fn. Lásd: NÉPNAGY.

NÉPSZÖVETSÉG, (nép-szövetség) ösz fn. Szövetség, melyet több, főleg szabad népségek alkotnak egymással; ilyennek tekinthető például a svájczi, északamérikai szövetség.

NÉPTANITÓ, l. NÉPOKTATÓ.

NÉPTANODA, (nép-tanoda) ösz. fn. Elemi tanoda, melyben az alsóbbosztályu nép gyermekeit tanítják, leginkább falusi iskola; másképen: *népiskola.*

NÉPTÁRSASÁG, (nép-társaság) ösz. fn. Társaság, melynek tagjai a szükebb értelemben vett népből valók; alsóbbrendü személyek társasága.

NÉPTELEN, (nép-telen) mn. tt. *néptelen-t*, tb. *—ek.* 1) Szoros ért. hol senki sem lakik. *Néptelen puszták, vidékek, vadonok.* 2) Hol aránylag kevés nép van. *Néptelen vásár, gyülés, táncvigalom.* V. ö. NÉPES.

NÉPTELENÉDÉS, (nép-telen-éd-és) fn. tt. *néptelenédés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Fogyó állapot, midőn valamely helynek népe kevesbedik, vagy egészen elfogy. *Dögvész és háboru által okozott néptelenedés.*

NÉPTELENÉDIK, (nép-telen-éd-ik) k. m. *néptelenéd-tem, —tél, —ett.* Valamely helynek, országnak népe, lakossága fogyatkozóban van. Ellentéte: *népesedik.* V. ö. NÉPTELEN.

NÉPTELENÜL, NÉPTELENÜL, (nép-telen-ül) önh. m. *néptelenül-t.* L. NÉPTELENÉDIK.

NÉPTELENÍT, NÉPTELENIT, (nép-telen-ít) áth. m. *néptelenít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni.* Eszközli, okozza, hogy bizonyos hely néptelenné legyen, hogy lakossága elfogyjon, elköltözzék, kihaljon stb. *A döghalál és háborúk néptelenítik az országot. Irlandot a sürü kivándorlás évről évre jobban népteleníti.*

NÉPTELENÍTÉS, NÉPTELENITÉS, (nép-telen-ít-és) fn. tt. *néptelenítés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Valamely hely népének, lakosainak irtása, fogyasztása, pusztítása.

NÉPTÖMEG, (nép-tömeg) ösz. fn. A népnek nagyobb, tehát alsóbb osztálya. „Városokban lelem a lépcsőt, minek segédével nemességünk a milliomokból álló néptömeggel kapcsolatba jöhet.“ (Kölcsey Ferencz).

NÉPTÖRZS, (nép-törzs) ösz. fn. Nép, melyből mások mint fajok származtak, vagy általánosabb fogalomban vett nép, melyhez mások mint fajok tartoznak, pl. *sémi törzs*, melyhez számíttatnak az *arab*, *héber*, *szír*, *khald*, *kopt* és *ethiop* népfajok.

NÉPURALKODÁS, (nép-uralkodás) ösz. fn. Uralkodás neme, midőn a főhatalmat leginkább választott képviselői által a nép gyakorolja.

NÉPURALKODÁSI, NÉPURALMI, (nép-uralkodási v. -uralmi) ösz. mn. Népuralkodásra vonatkozó, azt illető.

NÉPURALOM, (nép-uralom), l. NÉPURALKODÁS.

NÉPURASÁG, (nép-uraság), l. NÉPURALKODÁS, NÉPFÖLSÉG.

NÉPÚRI, (nép-úri), l. NÉPURALKODÁSI.

NÉPÜNNEP, (nép-ünnep) ösz. fn. Ünnep, melyben különösen a nép veszen részt.

NÉPVÁNDORLÁS, (nép-vándorlás), l. NÉPKÖLTÖZÉS.

NÉPVÉGZET, l. NÉPHATÁROZAT.

NÉPVEZÉR, NÉPVEZETŐ, (nép-vezér v. -vezető) ösz. fn. Ki bizonyos közügyekben, nevezetesen a nyilvános tanácskozásokban, népgyüléseken, lázadásban, csatában a nép élén áll, s mint főnök működik. Köznépies kifejezéssel : *népkolompos*, vagy egyszerüen : *kolompos*.

NÉPZENDÜLÉS, (nép-zendülés) ösz. fn. L. ZENDÜLÉS, LÁZADÁS.

NÉRCZ, l. NYÉRCZ.

NESIDER, l. NEZSIDER.

NESPOLYA, l. NASPOLYA, LASPONYA.

NEST, l. NYEST.

NESTE, l. NESZTE, (2).

NESZ, hangutánzó önálló gyök, fn. tt. *nesz-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Lassan susogó, szuszogó hang, mely valamely testnek mozgása, motszanása által támad és terjed. E jelentésénél fogva a hangutánzók osztályába tartozik, s alaphangja a szuszogó v. szisszegő *sz*. *Nincs semmi nesze*, am. leggyöngébb hangját, szuszogását sem hallani. *Mintha valami neszt hallottam volna. Hallani a futkározó egerek neszét. Nesst fog*, a vadászok nyelvén a rőtvad, midőn figyelve fülel. (Bérczy K.). Jelenti különösen a szaglászó orrnak szuszogását, innen *neszelni valamit*, am. szaglászni, szaglászva keresni, kutatni. 2) Átv. ért. minthogy a hírek, kivált titkosak, csak suttogva terjeszkednek, tehát a nesz jelent alattomban, susogva bujdosó hírt. *Némi neszét már én is kaptam*, vagy *hallottam. Még semmi nesze sem vala, mikor már én tudtam a dolgot*. 3) Ugyan a fennemlített oknál fogva am. alattomos ürügy, melyet valaki csak sugdosva közöl. *Azon nesz alatt ment el, hogy rokonait látogatja.*

NESZE, (ne-sze), a kináló *ne* szónak igeszerü alakja, mely a parancsoló módnak felel meg, s értelme : *ime vedd! itt van, vedd el!* Itt a *sze* utóragról azt tartják, hogy az nem egyéb, mint a második személyes névmás *te*, pl. *jösste* igében, mi máskép : *jersze*; azonban azon *sze* eléjön mind a régieknél, mind a mai tájnyelvben a 3-ik személyü ige mellett is (v. ö. SZE), sőt a *ne* szóval összetéve, mind a *te*, mind a *sze* együtt is fordul elé, pl. *neszte* (= ne-sze-te), *nesztek* (ne-sze-tek). Itt is tehát a *sze* valamely ösztönzést fejez ki. Hasonló összetételüek az indulatszók közöl : *nosza*, *hopsza*, *hajsza* és *uszu*, eredetileg *usza*. Több személyhez intézve : *netek* (hic habetis) v. *nesztek*. Egyébiránt v. ö. NE, (1) kináló, hivó.

NESZEL, (nesz-el) áth. m. *neszel-t*. Valamit szaglározva, azaz orrával szuszogva, a levegőt szivogatva megérez, vagy keres. *A vizslák neszelik a vadat. Neszelni valamely büzt.* Átv. ért. valamire némi figyelemmel lenni. *Nem is neszelt* (= nem is hederített) *reá*. Miskolczvidéki szó. (Id. Mándy Péter). V. ö. NESZ.

NESZELEJ, falu Szala m.; helyr. *Neszelej-be*, —*ben*, —*ből*.

NESZELŐ, (nesz-el-ő) mn. és fn. tt. *neszelői*. 1) Aki vagy ami neszel, v. ö. NESZEL. 2) Vadászok nyelvén a szarvas nevü állat orra. (Bérczy Károly).

NESZERE, (nesz-er-e) mn. tt. *neszerét*, tb. *neszerék*. Székely tájszólás szerint am. szeles, szeleverdi, szeleskedő, serteperte; szelesbolond, félessü. Eredeti alakja valószinüleg *neszele*, azaz : *neszelő*, *neszel* igétől, melyben az *l* átalakult rokon *r*-vé, mint a *nyosszoló* Mátyusföldén : *nyosszorú*. Máskép : *nesze*, *neszeti*. V. ö. NESZEL, NESZES, 3).

NESZES, (nesz-es) mn. tt. *neszes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Neszszel mozgó, járó. *Neszes selyemköntös*, *szoknya*. 2) Mondják róla, mely minden neszre megijed, valamint *legyes*, mely nyugtalankodik, mintha legyek csípnék. 3) Emberre alkalmazva am. szeleverdi, széleszü, ki szelessége által folytonosan neszt üt; székelyesen : *neszere*.

NESZESÉDIK, (nesz-es-éd-ik) k. m. *neszesédtem*, —*tél*, —*ett*. L. NESZESÜL.

NESZESÜL, NESZESÜL, (nesz-es-ül) önh. Neszessé lesz. V. ö. NESZES.

NESZETI, (nesz-it-ő) mn. tt. *neszeti-t*. A székelyeknél am. neszere, vagyis neszelő.

NESZEZ, (nesz-ez) önh. m. *neszez-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. 1) Beszédnek, hirnek neszére figyel, hallgatódzik, pl. a kis gyermek neszez, midőn figyelmezni kezd a beszédre. 2) Némely vidékeken túl a Dunán am. fenhangon beszél, lármáz. A mindkét értelemben vett *nesz* különösen emberi hangra vonatkozik. V. ö. NESZ.

NESZÍT, (nesz-ít) alakjára áth. de jelentésére nézve önh. m. *neszít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Eredeti-

leg am. neszet csinál; a székelyeknél *neki nesztett* am. vágyat kapott reá. (Kriza J.).

NESZMÉLY, falu Komárom m. helyr. *Neszmély-be, —ben, —ből.*

NESZTE, (1) (ne-sze-te) l. NESZE alatt.

NESZTE, (2) női kn. tt. *Nesztét.* Anastasia.

NESZTEJE, (ne-sze-te-je) régiesen am. az egyszerűbb ‚neszte.'

„Neszteje komámasszony, igyunk mi is egyet!
Töltsük meg bögrénket ugy mint az egy pintest."
Ének a részegségről a XVI. századból.
(Thaly K. gyüjt.).

NESZTEK, (ne-sze-tek, vagy a *h sz* hanggá változván, neh-tek) l. NETEK.

NESZÜDÉS, (nesz-üd-és) fn. tt. *neszüdés-t,* tb. *—ék.* Állapot, midőn valaki neszüdik.

NESZÜDIK, NESZŰDIK, (nesz-üd-ik) k. m. *neszüd-tem, —tél, —ött.* Sebes mozgásnak indul, nagy széllel mozgani kezd. Különösen Kemenesalon am. neki gyulad, felháborodik; a székelyeknél, Kriza J. szerint indulatosan vágyik reá.

NET, elvont gyöke a tájdivatos *netet, netez* és *neténtók* szóknak. Egynek látszik ‚nesz' szóval; l. NETET.

NETALÁN, (ne-talán) ösz. ksz. Legszokottabb értelme am. nehogy v. hogyne. Azon mondatot vezérli, mely kétkedéssel vegyes félelmet, tartózkodást jelent bizonyos történhető dologról. *Jól elrejtsd, netalán* (nehogy) *meglássák.* A régieknél s tájdivatosan ma is: *netalántán,* melyben az utóbbi ‚tán' az előbbi ‚talán' ismétlése. „Es áldozzál a menyei isteneknek, ... netalántán haragodjanak reád es veszessenek el tégedet." (Sz. Krisztina élete. Toldy F. kiadása). A közéletben sokszor csak am. az egyszerü ‚talán.' „Az mely szolgám fogta volt, annak adnám, nitalám vehetne valamit rajtok." (Levél 1554-ből. Szalay Á. 400 m. l.). Különösebben midőn a feltételes *ha* tétetik elébe, am. az egyszerűbb ‚ha talán;' s ekkor az utána következő ige akár a mutató, akár az óhajtó mód jelenében állhat, pl. *ha netalán kérdésre vonnak vagy vonnának, azt mondd, hogy .....*

NETALÁNI, (ne-taláni) ösz. mn. Netalán létező v. meglevő.

NETALÁNTÁN, l. NETALÁN.

NETEK (ne-tek, azaz ne-tik), a kináló és adó *ne* szócskának többes második személye s am. itt van, vegyétek. *Netek, mindegyiknek tiz forint.* L. NE (1), hivó, kináló.

NETÉNTÓK, (net-ént-ók mintegy neténtő v. netető, a ‚neténtók' helyett, melynek *ő* ragja *-ök* vagy mély hangon *-ók* képzőt vett föl); fn. tt. *neténtőkot.* A székelyeknél am. ügyetlen, együgyü. (Kriza J.). V. ö. NETET, NETEZ.

NETET, (net-et) önh. m. *netet-tem, —tél, —ett.* A székelyeknél: szeleskedve összezavar valamit, idestova kapkod. *Ne netess te neszere! te neszeti!* (Kriza János).

NETEZ, (net-ez), önh. m. *netez-tem, —tél, —ett.* Tétovázik, kapkod, néz szerteszét. *Mit netessz annyit te?* (Kriza J.).

NETHUS, erdélyi falu Segesvár székben; helyr. *Nethus-on, —ra, —ról.*

NETÓD, erdélyi falu Fogaras vidékében; helyr. *Netód-on, —ra, —ról.*

NETOVÁBB, (ne-tovább) sajátlag isz., de a mely néha főnévként némely ragokat is fölveszen, am. ez vagy itt a legvégső határ, ez a maga nemében a legkitünőbb. *Netovábbot mondani. Ez valamennyinek a netovábbja.*

NETREBULA, tájdivatosan am. nadragulya.

NÉV, (ne-ü, ne-v) fn. tt. *nevet,* tb. *nevek.* Általán röviden hangzik a személyragok és képzők előtt is: *nevem, neved, neve, nevünk, neveték, nevök* v. *nevék; nevü, neves, nevetlen, nevez, nevezés;* kivétetik: *névtelen, névleg, névi.* 1) Legszélesb ért. oly szó, mely személyt v. dolgot, továbbá, mely ezeknek minőségét v. mennyiségét juttatja eszünkbe. Midőn személyt jelent, megfelel e kérdésre *ki?* pl. *Péter, Pál, Szabó János.* Midőn dolog értetik alatta, e kérdésre felel meg, *mi?* pl. *kenyér* az eledele, *bor* az itala. Mindkét esetben nyelvtanilag *főnév*-nek mondjuk. A minőséget jelentő név a *minő?* v. *mily?* a mennyiséget jelentő *mennyi* v. *hány* kérdésre felel meg; pl. *régi, új, szép, rút,* s ezek melléknevek, *egy kettő, sok, kevés* számnevek. A főnév ismét vagy *tulajdonnév,* mely egyedi alanyt, azaz, egyedi személyt vagy tárgyat jelent, pl. *Ádám, Éva, Buda, Bakony, Balaton, Duna;* vagy *köznév,* mely azonegy nemü vagy faju személyek, dolgok mindenikére illik, pl. *város, falu, ember, hegy, völgy, tó, folyó;* vagy *gyünév,* mely több egyenlő, vagy külön részekből álló sokaságot foglal magában pl. *sereg, csapat, nyáj, csorda, gyülevész, csoport;* vagy *összeirti név,* mely a személyt vagy dolgot teljes létezésében, miuden tulajdonságait együtt véve jelenti, pl. *Isten, ember, állat;* vagy *elvont,* mely az önálló egyedtől elgondolt jegyet, tulajdonságot, működést stb. jelent, pl. *szépség, jóság, boldogság.* 2) Különösen személyre vonatkozólag mindazon szók, melyekkel valamely személyt másoktól megkülönböztetés végett jelzeni szoktunk, milyenek: *keresztnév,* melyet valaki keresztségben kapott; *vezetéknév,* melyet mi magyarok jelző gyanánt a keresztnév elébe teszünk, pl. ezek közől: *Farkas Mihály,* az első vezeték, a második keresztnév. Egyébiránt a keresztnév is lehet vezeték: mint *Péter István, Ferencz Imre,* mi némely vidékeken nagyon divatos, midőn a fiú az apjának keresztnevét viseli vezetékül, pl. Péternek Jancsi fiát így nevezik: *Péter Jancsi.* Az adományleveles nemeseknél régi szokásban volt és van a *birtoknév,* melyet a vezeték előtt mondanak és írnak, pl. *Vásonykői Zichy, Monyorókeréki Erdődy, Homonnai Druget, Gróf Ország,* melyek többnyire már csak előnevek, birtok

nélküli, vagyis ürcs nevek. *Azt se tudja, mi a neve.* Végtére maga nevét is elfelejti az ember. (Közmondás.) Nagy dolog ha valaki szégyenli nevét. (Közmondás). A mondottak népnyelven szólva: *becsületes nevek;* különböztetésül a *gúny*, vagy *csúfnév*-től, mely néha állandóvá és közszokásuvá leszen, mi egyébiránt nálunk magyaroknál nem oly gyakori, mint némely szomszéd nemzeteknél. *Álnév, költött név,* melyet valaki bizonyos körülményekben azért veszen föl, hogy személyét eltitkolja. *Jó név,* mely erkölcsileg jó oldalról ismertetik és becsültetik. *Mindennél jobb a jó név.* (Km.). *Nagy név,* melyet a társadalomban nagyszerü és nemes polgári tettek s erények vívtak ki. *A magyar történelemben nagy név a Hunyadi név. Veszett név*, rosz oldalról ismert név. *Kinek veszett neve indult, a szél is árt annak..* (Km.). Sajátságos szokás, hogy az ebeket, lovakat, ökröket, a teheneket stb. szintén tulajdonnevekkel különböztetik meg, pl. *Szikra, Villám, Csillag, Tüzes* stb. lónevek; *Csákó, Szarvas, Szilaj, Villás* stb. ökörnevek. Átv. ért. 1) Mint a valódi személynek vagy dolognak ellentéte jelent oly valamit, minek csak a neve van, valóban pedig nem létezik. 2) Jelenti azon jó vagy rosz hírt, közvéleményt, melyben valamely személy áll. *Nagy, híres nevet szerezni. Dicső, halhatatlan név. Híre, neve mindenfelé elterjedt. A katonának szép a neve, rosz az élete.* (Km.). *Veszszen el a neve.* 3) Hasonlatra mutat, s am. *gyanánt* ezen kifejezésekben: *jó néven venni valamit*, úgy, mint jó dolgot. *Rosz néven venni*, úgy, mint roszat. *Panasz neven venni*, megpanaszolni, szemrehányni valamit. *Isten ne vegye panasz néven.* 4) Néha az illető személy helyett áll, pl. *király nevében kiadott rendelet. Az udvarnok távollevő urának nevében fogadja a vendégeket. Másnak nevében tenni valamit. Valakinek nevét gyalázni, becstelenitteni.* Jámbor keresztényi nyelven: *Isten nevében kérni* vagy *adni valamit*, am. alamizsnaképen, melyet az Isten egykor megjutalmaz, megfizet. Néha élünk e kifejezéssel: *Isten nevében!* s azt akarjuk jelenteni, hogy valamit nem ellenezünk, vagy jó szerencsét kivánunk hozzá. *Menj Isten nevében!* másképen: *hirével.*

Mi azon alapfogalomból kiindulva, hogy a név tulajdon eredeti értelemben oly szó, mely által valakit vagy valamely állatot hivunk, felszólítunk: legvalószinübbnek tartjuk, hogy a név gyöke a hivást, idézést jelentő indulatszó *ne!* melyből *ü* képzővel lett *ne-ü, nev*, s megnyújtva *név*, t. i. a *neü* úgy tekintendő, mint más *ó, ő* v. *u, ü* képzőjü melléknevek, melyek főnevekké lettek, pl. *nyelő nyelü nyelv, ölő ölü ölv, homu homv* stb. Sőt a régieknél csak tisztán *ne* v. *né* törzs igen gyakran található, pl. „Egy özvegyasszony, kinek csak két fillére vala, azt es isten nébe (= nevébe) adá." (Góri-codex). „Seneca neü (= nevü) mester." (Ugyanott). „Dacianus neü fejedelm." (U. o.). „Cassiodorus neü doctor." (U. o.). Egyébiránt más nyelvekben számos rokonságai vannak, hasznte más származatuak lehetnek, ú. m. a német *Name*, dán *navn*, angol *name*, (olvasd: *ném*), görög *ὄνομα*, szanszkrit *náman*, latin *nomen*, persa-török *nam*, finn *nimi*, mongol *nere* stb.

NÉVALÁIRÁS, (név-aláirás) ösz. fn. Általán cselekvés, midőn akármiféle iromány, különösen okmány alá nevünket odajegyezzük.

NÉVBÉCS, (név-bécs) ösz. fn. 1) Általán mi a valódi értéknek csak nevét, czimét, szinét viseli, minek magában véve belbecse nincsen, pl. a papirospénznek névbecse, az ezüstnek valódi becse van. 2) Különösen azon érték, mely valamely papirpénzen, állam- vagy magánkötelezvényen stb. kiirva van, különböztetésül azon üzleti értéktől, melyet a forgalomban adnak vagy igérnek érette; pl. gyakran olvassuk a tőzsdei folyamjegyzékekben: *5% (százalékos) földtehermentesitési kötvény 70 frt*, azaz a kölcsönkötelezvényben 100 frt van beirva, s az állam évenként 5 százalékot fizet tőle, de a tőzsdén adásvevési ára csak 70 frt., ennyiért lehet venni vagy eladni.

NÉVBECSÜLÉS v. —BECSÜLÉS (név-becsülés) ösz. fn. A váltóüzletben, azon cselekvény, midőn a váltón megnevezett vagy megnevezettek vagyis megbizottak, vagy bármi módon kötelezettek a váltó elfogadását vagy kifizetését nem teljesitvén, egy harmadik járul közbe, és valamely megbizott vagy váltóadós hitelének fentartása végett, ennek nevét meg is nevezvén s mintegy megtisztelvén, késznek ajánlkozik a bemutatót kielégiteni. (Honoration, Ehrenannahme, Ehrenzahlung).

NÉVBECSÜLÉSI, NÉVBECSÜLÉSBELI, (névbecsülési v. —becsülésbeli) ösz. mn. Névbecsülésre vonatkozó, *Névbecsülési elfogadás. Névbecsülési fizetés.* V. ö. NÉVBECSÜLÉS.

NÉVBECSÜLŐ, (név-becsülő) ösz. mn. és fn. Közbenjáró valamely váltón, aki valamely megbizott vagy váltókötelezett, de a megbizást vagy kötelezettetést bármely okból nem teljesitő nevére a váltóbemutató követelésének eleget tenni igérkezik, vagy már eleget is tett. (Honorant, Ehrenacceptant, Ehrenzahler). V. ö. NÉVBECSÜLÉS.

NÉVBECSÜLT, (név-becsült) ösz. mn. és fn. A váltóüzletben, kinek nevére, vagy hitelére, tehát mintegy becsületére, a váltókötelezettséget valamely közbenjáró teljesiti. (Honorat).

NÉVCSERE, (név-csere) ösz. fn. 1) Midőn valamely név helyett mást veszünk, vagy mondunk. 2) A nyelvbeli, nevezetesen szónoki és költői előadásban, midőn a tárgy neve helyett annak tulajdonságaét, vagy viszont használjuk, vagy általán a fogalmakat egymással fölcseréljük, mennyiben bizonyos rokonság létezik köztök, pl. *Tokajnak arany gyöngyei*, hol az arany sárgát, a gyöngyök pedig borcseppeket jelentenek. (Metonymia).

NÉVED, falu Bars m.; helyr. *Néved-re, —en, —ről.*

NEVEDÉK, (nev-ed-ék) fn. tt. *nevedék-et*, harm. szr. *—e.* Ami növő állapotban létezik, ami még ki

nem nőtte magát. Szokottabban: *nevendék* v. *növendék*. Ama szóból az tünik ki, hogy létezett hajdan *neved* önható ige, melyből *ék* képzővel úgy lett *nevedék*, mint a *marad*, *fakad*, *terjed* igékből: *maradék*, *fakadék*, *terjedék*.

NEVEDÉKENY, l. NEVENDÉKENY.

NÉVEGYEZTETÉS, (név-egyeztetés) ösz. fn. 1) Szókötési működés, midőn a nevet, mint a mondatnak alanyát, személy, szám és rag szerint az állítmánynyal összeilleszt jük. 2) A szókötésnek azon része, mely ezen működés szabályait eléadja.

NEVEKÉDÉS, (ne-v-e-kéd-és) fn. tt. *nevekédés-t*, tb. *ék*, harm. szr. —*e*. Általán azon állapot, midőn valami nevekedik, tulajd. és átv. értelemben. *Állatok, növények nevekedése. Számnak, sokaságnak nevekedése.*

„Vigan látjuk házasságunk
Drága gyümölcsét.
Mindennemü jószágunknak
Nevekedését.“

Házasok éneke a 16. századból.

NEVEKÉDIK, (ne-v-e-ked-ik) k. m. *nevekédtem*, *—tél*, *—ett*. Tulajd. ért. valamely életszerves test folytonosan nő, nagyobbodik. Közönségesen ugyanegy értelemben vétetik vele a *nevelkedik*, de szabatosan véve azon különbség látszik köztök lenni, hogy az első egyedül önmagában fejlődő növést, gyarapodást jelent, pl. nevekednek a vadon tenyésző növények és állatok; ellenben, ami külső gond, ápolás által nő, vagyis, amit *nevelnek*, az nevelkedik, pl. a kerti növények, a házi állatok, az ember. Átv. ért. mondható mindenről, minek száma, mennyisége, terjedelme szaporodik, sokasodik. *Nevekedik a város népsége. Nevekedik a jövedelem. Becsülete hire, nevekedik.* „Az ellenséges körülmények nevekedő hatalma nemcsak szebb jövendőnk reményeit, de a jelent is veszélylyel fenyegette.“ (Deák Ferencz). Hangmódosítással *növekedik*, mi változatosabban, szebben is hangzik, s a *nő* igével világosabb összhangzatu v. ö. NE (4), elvont gyök.

NEVEL, (ne-v-el) áth. mn. *nevel-t*. Széles ért. eszközli, hogy valami nőjön, hogy nagyobb száma, mennyisége, terjedelme, hogy több legyen, tehát am. nagyít, szaporít, sokasít. *Ipar által nevelni a jövedelmet. Gyarmatok által nevelni a népességet.* „Neveli fájdalmunkat annak érzése, hogy szánakozásnál, és kérelemnél nincs hatalmunkban egyéb, amit az elnyomottakért tehetnénk.“ (Deák Ferencz a lengyelek ügyében.)

„Neveled óránként gyönyörüségemet.“

Zrínyi.

Szükebb ért. életszerves lénynek növését, szaporodását eszközli, előmozdítja. *Fákat, virágokat nevelni. Szarvasmarhát, házi madarakat nevelni.* Legszorosb ért. emberi magzatot születésétől fogva bizonyos korig testileg ápol, táplál, egyszersmind testi és lelki tehetségeit idomítja, képezi, főleg erkölcsi és vallási tekintetben szóval és példával oktatja. *Árva gyermekeket nevelni. A fiúkat, leányokat köszintészetben nevelni.* „Es keresztyén hitben ütet neveli vala.“ (Nádor-cod.). *Katonának, papnak, készmívesnek nevelni valakit. Jól, roszul nevelni. Némely fiait kinevelte, másokat elhanyagolt.*

NEVELDE, l. NÖVELDE.

NEVELÉS, (ne-v-el-és) fn. tt. *nevelés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Szélesb érs. minden cselekvés, mely által valami növő, szaporodó, sokasodó állapotba tétetik. *A népesség nevelésére intézkedéseket tenni. Jövedelme neveléséről gondoskodik egyedül. A fák nevelésére gondot fordítani.* Szoros ért. folytonos működés, mely által valaki emberi magzatot nevel, továbbá azon eredmény, melyet e működés létre hozott. *Gyermekek nevelésével foglalkodni. Jó nevelése, rosz nevelése van. Nincs semmi nevelése*, am. müveletlen, idomítatlan, udvariatlan. A legszorosabb értelmü nevelés különösen erkölcsi képzésre vonatkozik, s különbözik tőle az oktatás és tanítás, mennyiben ennek czélja egyedül tudományt és ismereteket terjeszteni. *A gyermekeknek nemcsak oktatásra, hanem nevelésre is van szükségök.* „Nevelésünk el van hibázva, — mi rendszerető emberek nem vagyunk.“ (Gr. Széchenyi István).

NEVELÉSBELI, (nevelés-beli) ösz. mn. Nevelést illető, arra vonatkozó. *Nevelésbeli szabályok, módszerek.*

NEVELÉSI, (nev-el-és-i) mn. l. NEVELÉSBELI.

NEVELÉSMÓD, (nevelés-mód) ösz. fn. Gyakorlati mód, melyet valaki a nevelésben követ.

NEVELÉSTAN, (nevelés-tan) ösz. fn. Elméleti ismeretek és gyakorlati szabályok rendszeres tana, melyek az ember tökéletes neveltetésére szükségesek. V. ö. NEVELÉS.

NEVELÉSTANI, NEVELÉSTUDOMÁNYI, (nevelés-tani v. —tudományi) ösz. mn. Neveléstant illető, arra vonatkozó, azt tartalmazó stb. *Neveléstani értekezések, könyvek.*

NEVELÉSTUDOMÁNY, (nevelés-tudomány, l. NEVELÉSTAN.

NEVELÉSÜGY, (nevelés-ügy) ösz. fn. Ügy, mely nevelést tárgyaz.

NEVELÉSZ, (ne-v-el-ész) fn. tt. *nevelész-t*, tb. *—ék*. L. NEVELŐ.

NEVELÉSZET, l. NEVELÉSMÓD és NEVELÉSTAN.

NEVELETLEN, (ne-v-el-et-len) mn. tt. *neveletlen-t*, tb. *—ék*. 1) Gyermekekről szólva am. kiskoru, föl nem nőtt. *Három neveletlen árvát hagyott maga után.* 2) Kinek testi és lelki tehetségei rendeltetéséhez képest kimüvelve, kiképezve nincsenek; különösen erkölcsi tekintetben, durva, faragatlan, udvariatlan magaviseletü. *Neveletlen ripők, betyár. Neveletlen tuskó.* Határozóként am. neveletlenül.

NEVELETLENSÉG, (ne-v-el-et-len-ség) fn. tt. *neveletlenség-et*, harm. szr. —*e*. Emberi nevelés hiányára mutató tulajdonság. Különösen erkölcsi ért. durvaság, nyereség, faragatlanság; a fínomabb társalgási életmódban, az udvariasság szabályaiban való járatlanság.

NEVELETLENÜL, (ne-v-el-et-len-ül) ih. 1) Föl nem nőtt állapotban. *Neveletlenül hagyott árva gyermekek.* 2) Emberi nevelés nélkül. Különösen erkölcsi és társadalmi tekintetben, nyersen, durván, faragatlanul; a fínom életmód szabályait megvetve, udvariatlanul: *neveletlenül viselni magát.*

NEVELKÉDÉS, (ne-v-el-kéd-és) fn. l. NEVEKÉDÉS.

NEVELKÉDIK, (ne-v-el-kéd-ik) k. l. NEVEKÉDIK alatt.

NEVELŐ, (ne-v-el-ő) mn. és fn. tt. *nevelő-t*. Széles ért. minden, ami vagy aki valamit nagyít, szaporít, növeszt. *Hajnevelő kenőcs. Virágokat nevelő kertész.*

„A lány csak bűnevelő,
Mert egy sem hű szeretőː"

Tréfás népdal. (Erdélyi J. gyűjt.).

Különösen emberi, testi és lelki tehetségeket fejtő, képző, idomító. *Nevelőintézet*, melyben gyermekeket, ifjakat képeznek. *Nevelőatya*, ki más gyermekét magáé gyanánt neveli. Mint főnév jelent oly személyt, kinek kitűzött feladata vagy hivatása, gyermekek és ifjak nevelésével foglalkodni. V. ö. NEVEL, NEVELÉS.

NÉVELŐ, (név-elő) ösz. fn. Nyelvünkben azon szócska, mely a név elébe tétetvén, a név által jelentett tárgynak vagy lénynek közelebbi vagy távolabbi megjelölésére szolgál. A magyarban is, mint több más nyelvben, kétféle névelő van, ú. m. határozott: *az* vagy *a*, és ritka esetekben a határozatlan: *egy;* amaz által azt jelentjük ki, hogy a maga nemében bizonyos meghatározott lényt vagy általános fogalmat értünk, pl. *suhog a szél, remeg a fa, az ég dörög, hull az eső, az ember halandó, a kutya hűséges állat.* A határozatlan által pedig azt, hogy azon nemből nem közelebbről meghatározott, hanem csak a többi között valamely gondolható tárgyat vagy lényt akarunk értetni, pl. *volt hajdan egy király*, azaz valamely király, kit közelebbről nem akarunk megjelölni; ha azt mondjuk *a király*, ezalatt már bizonyos, vagy közelebbről meghatározott királyt értünk, pl. a költő ezen versében: „a legelső magyar ember a király", a magyar királyt értjük. A határozott névelő rokon a távolra mutató *a* v. *az* szócskával, sőt alkalmasint ebből is vétetett át, csakhogy hangsulyát elvesztette; a határozatlan névelő pedig az ‚egy' számnévből, hangsulyát ez is elveszítvén, úgy hogy pl. *ẽgy embert ismerek* (hangsulylyal), és: *egy ẽmbert ismerek* (az ‚egy' (sulytalan) különböző jelentésüek. *Az* vagy *a* helyett tájdivatosan *es* vagy *e* használtatik. V. ö. AZ, EGY, EZ, és NÉVMUTATÓ.

NEVELŐANYA, (nevelő-anya) ösz. fn. Nőszemély, ki másnak gyermekét anya gyanánt ápolja, neveli, milyenek kötelességöknél fogva a mostohaanyák, vagy, kik valamely gyermeket örökbe fogadtak.

NEVELŐATYA, (nevelő-atya) ösz. fn. Férfi, ki mostoha, vagy örökbe fogadott gyermeket nevel. Alkalmazott értelemben szent Józsefet, szűz Mária jegyesét, Jézus nevelőatyjául tisztelik a keresztények.

NEVELŐHÁZ, l. NEVELŐINTÉZET.

NEVELŐI, (ne-v-el-ő-i) mn. tt. *nevelői-t*, tb. —*ek*. Nevelőre vonatkozó, nevelőt illető. *Nevelői tulajdonok. Nevelői pálya.*

NEVELŐINTÉZET, (nevelő-intézet) ösz. fn. Intézet, melyben gyermekeket nevelnek. Különösen oly intézet, melyben a növendékeket köz élelmezéssel ellátják, bizonyos tanulmányokra oktatják, és erkölcsi képződésökről gondoskodnak. *Katonai, egyházi nevelőintézet.*

NEVELŐNÉ, jobban: NEVELŐNŐ, (nevelő-né v. -nő) ösz. fn. Nőszemély, kinek kitűzött feladata és rendeltetése neveléssel foglalkodni, akár valamely intézetben, akár magáncsaládnál.

NEVELŐSKÖDIK, (ne-v-el-ő-ös-köd-ik) k. m. *nevelősköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Nevelői pályán működik, nevelői hivatalt visel.

NEVELŐSZÜLE v. —SZÜLŐ, (nevelő-szüle v. -szülő) ösz. fn. Nevelőatya v. anya. L. ezeket.

NEVELT, (nev-el-t) mn. tt. *nevelt-et*. 1) Akit v. amit neveltek. *Kösintézetben nevelt árvák.* 2) Átv. ért. jó erkölcsü, udvarias. *Nevelt fiatal ember.*

NEVELTSÉG, (ne-v-él-t-ség) fn. tt. *neveltség-et*, harm. szr. —*e*. Művelt, fínom, udvarias erkölcsiség.

NEVELVÉNY, (ne-v-el-vény) fn. tt. *nevelvény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Körülbelül egyjelentésü a *nevendék* szóval, csakhogy amaz inkább növényekre és oktalan állatokra, emez személyekre vonatkozik. *A virágok a kertésznek nevelvényei. E nevelőnek sok nevendéke van.*

NEVENDÉK, (ne-v-end-ék) fn. tt. *nevendék-et*, harm. szr. —*e*. Általán nevelés alatt levő gyermek vagy ifjú; különösen valamely nevelő- vagy képzőintézetnek serdülő tagja. *Katonai, papi nevendékek.* „Hogy ifjabb s nevendéktársaink is tudhassák." (B. Orczy Lőrincz, Abaújmegye főispánja 1784-ben). Melléknevi értelme is van, de ekkor rendesen a viszonyfőnévvel összvetett szót alkot. *Nevendékkatona, nevendékpap.* Szélesb ért. mondják serdülő növényekről s állatokról is. *Nevendékvessző. Nevendéktyúk.* E szóban a közép *n* becsusztatott hang, s eredetileg *nevedék* a *neved* azaz *növed* törzsöktől; és csakugyan Szabó Dávidnál eléjön ‚nevedékeny' am. nevendékeny. Az sincs alap nélkül, ha azt teszszük fel, hogy törzse a feltételes jövő *nevend, növend*, mintha oly gyermeket jelentene, ki felnövend.

NEVENDÉKÉNY, (ne-v-end-ék-ény) mn. tt. *nevendékeny-t*, v. —*et*., tb. —*ek*. Folytonos növésben levő, serdülő. *Nevendékeny ifju, fiatal csemete.* Innen átv. ért. *nevendékeny ujj*, máskép: *nevendékujj*, mely a kisujjhoz képest már serdülőnek tekinthető, de mégsem a leghosszabb, mint a középujj; még máskép: *nevetlen ujj, gyürüs ujj, (digitus annularis)*; l. NEVETLEN UJJ.

NEVENDÉKPAP, (nevendék-pap) ösz. fn. Gyermek, vagy ifju, vagy férfi, ki papi hivatalra szánta magát, s a szükséges egyházi tudományokban mint a papnevelőintézet tagja oktatást vesz, illetőleg pappá neveltetik.

NEVENDÉKUJJ, (nevendék-ujj) ösz. fn. L. ‚NEVENDÉKENY' alatt.

NEVENKÉNT, (ne-v-en-ként) ih. Mindeniket külön-külön nevénél fogva említve, megnevezve. *Nevenként elmondani a tény részeseit. A katonákat nevenként szólitani.*

NEVENKÉNTI, (ne-v-en-ként-i) mn. tt. *nevenkénti-t*, tb. —*ek*. Különkülön nevénél fogva említett, nevenként való.

NÉVER, falu, részint Bars, részint Nyitra m.; helyr. *Néver-re*, —*en*, —*ről*.

NÉVÉRTÉK, (név-érték) ösz. fn. l. NÉVBÉCS.

NÉVÉRTÉKI, (név-értéki) ösz. mn. Névértékre vonatkozó, névszerént vett vagy veendő. *Névértéki ár, folyam.* V. ö. NÉVBÉCS.

NEVES, (ne-v-es) mn. tt. *neves-t*, v. —*et*. tb. —*ek*. Tulajd. ért. kinek vagy minek neve van, melyen különösen hívják. *Az igás barmok, ú. m. ökrök, lovak nevesek szoktak lenni, ellenben a gulyabeliek nevetlenek.* Átv. ért. oly emberről mondják, kinek nevét sokan emlegetik, kinek nagy híre van. *Híres, neves ember*; összehúzottan is: *hírneves ember.*

NEVESSÉG, (ne-v-es-ség) fn. tt. *nevesség-et*, harm. szr. —*e*. Hiresség, midőn valakinek nevét, kivált dicséretes oldalról, sokan és gyakran emlegetik.

NEVET, önh. és áth. m. *nevet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *neves*. Alakutánzó vagy alakutánzásból is eredett szó, amennyiben nyilt ajakkal ejtetik; t. i. furcsának látszó, vagy különösen tetszö dolgon belsőleg megindulva szájának izmai széthúzódnak, s az *n* által teljesen, vagy a régies ‚mevet' szóban az *m* kiejtése után, nyilt ajkai közől olyféle hang ömlik ki, melynek alapja az *e* szintén nyilt önhangzó s ismételve és lehelettel ejtve *hehe* gyanánt is szól. Némi változattal a régieknél mint érintők: *mevet*. Alaphangokra nézve (*ne*) leginkább egyezik vele a sínai *in* (subridere; hilaris); közelít hozzá a szanszkrit *smi* és szláv *szmejem* is. Miben különbözik a *vihog, ihog, mosolyog, kaczag, hahotás, röhög* igéktől, erről l. MOSOLYOG.

Mint önható egyszerüen a kedélynek illető állapotát fejezi ki. *Aki hamar nevet, hamar is sír. Nevet, mint a bolond, mint a fakutya, mintha elment volna az esze. Majd megpukkad, úgy nevet.* (Közmondások). Különösen állapító ragú neveket vonz. *Holmi sületlen tréfákon nevetni. Minden hiábavalóságon nevet. Azon nevet, hogy bakot löttem. Majd nevet rajta, ha megtudja. Jót nevetett rá.* Áthatólag a) valakit vagy valamit nevető hangon gúnyol, csúfol, visszatorol. *A kevély szegényt mindenki neveti. Azt esküszi, hogy szeret, egyet fordul, kinevet.* (Népd.). b) Tetszését, kedvét jelenti ki valami iránt. *A bohócsot nevetik a nézők.* c) Valamivel nem gondol, s a komoly dolgot könnyen veszi. *Nevetem a világot, a világ bolondságát. Mások törik, marják magokat, ő meg neveti az egész dolgot.* Átv. ért. mondják lelketlen dolgokról is, melyek kedves, vidám, vonzó külsejök által tetszésre, s mintegy nevetésre gerjesztenek. *A sok szép gyümölcs, piros alma szintén nevet a fákon. A szeme is nevet.* (Népd.).

NEVETÉS, (nevet-és) fn. tt. *nevetés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A kedélynek nyilatkozata sajátszerü arcz- és hangmódosítás által, midőn t. i. valaki nevet. *Vidám, jó kedvü nevetés. Gúnyos, csúfolódó nevetés. Hangos, erős nevetés. Nevetésre fakadni. Nevetéssel elárulni magát.* V. ö. NEVET.

NEVETÉSI, (nevet-és-i) mn. tt. *nevetési-t*, tb. —*ek*. Nevetésre vonatkozó. *Nevetési visszketeg. Nevetési mód.*

NEVETGÉL, (nevet-g-él) önh. m. *nevetgélt*. Gyakran nevet, de bizonyos mérséklettel. Végképzőjének hangzója eredetileg rövid: *nevetgel*. V. ö. NEVET.

NEVETGÉLÉS, (nevet-g-él-és) fn. tt. *nevetgélés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Gyakori folytonos, de mérsékelt vagy nyájaskodó, tréfás nevetés.

NEVETKÉREZ, (nevet-ke-er-ez) önh. m. *nevetkérez-tem*, —*tél*, —*ett*. L. NEVETKEZIK.

NEVETKEZÉS, (nevet-kez-és), fn. tt. *nevetkezés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Többszöri vagy folytonos nevetés. V. ö. NEVETKÉZIK.

NEVETKÉZIK, (nevet-kéz-ik) k. m. *nevetkéztem*, —*tél*, —*ett*, par. —*zél*. Másod, vagy többed magával viszonyos jó kedvből, tréfából stb. gyakran vagy folytonosan nevet. Ez igében a közép *k* átalakult gyakorlatos *g*, mintha volna *nevetgezik*.

NEVETLEN, (nev-etlen) mn. tt. *nevetlen-t*, tb. —*ek*. Kinek vagy minek neve nincsen, vagy nevét nem tudni. *A gulyából kifogott nevetlen tinónak nevet adni.* Használják e szót az irók aláirásul, midőn nevöket nem akarják kitenni. Máskép: *névtelen*. Határozóként am. nevetlenül, név nélkül.

NEVETLENFALU, falu Ugocsa m.; helyr. —*falu-ba*, —*ban*, —*ból*.

NEVETLEN UJJ, a kisujj és középujj között; hasonló nevezete fordul elé némely nyelvekben mind az árja, mind az altaji családban. Máskép a magyarban: *nevendékujj, gyürüs ujj.*

NEVETŐS, (nevet-ő-ös) mn. tt. *nevetős-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Aki hamar és örömest nevet. *Nevetős gyer-*

mek, leány. Olyan nevetős szája van. V. ö. MOSOLYGÓS.

NEVETŐSEN, (nevet-ő-ös-en) ih. Úgy, mintha nevetni akarna, nevetésre készen.

NEVETSÉG, (nevet-ség) fn. tt. *nevetség-ét*, hrm. szr. —*e*. 1) Sok nevetés, többek nevetése együtt véve. *Volt nevetség, midőn a bohócz föllépett. Nevetségre indítani a társaságot.* 2) Valamely furcsa dolognak tulajdonsága, melynél fogva nevetésre indít, különösen gúnyos, csúfolódó módon. *Az egész dolog kész nevetség.*

NEVETSÉGÉS, (nevet-ség-és) mn. tt. *nevetségés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Furcsasága által nevetésre indító, kigúnyolni, kicsúfolni való; akin vagy amin szükségképen nevetni kell. *Nevetséges bohózatok. Nevetséges ember. Nevetséges dolog azt hinni, hogy .... Ne tedd magadat nevetségessé. Némely ember előtt a komoly dolog is nevetségesnek látszik.*

NEVETSÉGÉSEN, (nevet-ség-és-en), ih. Nevetséges módon.

NEVETSÉGÉSSÉG, (nevet-ség-és-ség) fn. tt. *nevetségésség-ét*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, melynél fogva valaki vagy valami nevetséges, nevetni, kigúnyolni, kicsúfolni való; tréfás, bohózatos oldala valaminek.

NEVETTETŐ, (nevet-tet-ő) mn. tt. *nevettető-t*. Ami furcsasága által nevetésre indít. *Halálra nevettető bohóczkodás.*

NEVEZ, (ne-v-ez) áth. m. *nevez-tem, —tél, —ett*, par. —*s*. 1) Valakinek vagy valaminek nevét kimondja. *Nem nevezem, ki lopta el az órát, de jól tudom. Megnevezni a bűnrészeseket. Többeket nevezett, de elfeledém neveiket.* 2) Tulajdonító ragu névvel am. valakit v. valamit bizonyos néven hí, vagy különböztet, nevet ad neki. *Első fiát Péternek, másodikat Pálnak nevezte. Hát téged kinek nevesnek? Bolondnak, ostobának, tolvajnak nevezni valakit. Hogy is nevezik őt? Sándornak.* E másod értelemben egy értelmü vele a *hí*, mely szintén a megszólító s hivó, *he* v. *hé* indulatszóból eredett; miből legvalószinübb azon állítás, hogy a *név* gyöke is a hivó *ne!* nyilt ajakkal ejtve. V. ö. NE indulatszó. Öszvetételei: *elnevez*, határozott, maradós nevet ad. *Gúnyból elnevezték őt szuszogónak. Megnevez*, nevét megmondja. *Kinevez*, valakit bizonyos hivatalra emel. *Ő Felsége N. N. alispánt a Királyi tábla ülnökévé nevezte.*

NEVEZÉS, (ne-v-ez-és) fn. tt. *nevezés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Valamely névnek kimondása. 2) Néven való hivás, vagy névadás. Általán szólás, mely által valakit vagy valamit nevezünk. Innen az öszvetételek: *megnevezés, elnevezés, kinevezés*. V. ö. NEVEZ.

NEVEZET, (ne-v-ez-et) fn. tt. *nevezet-ét*, harm. szr. —*e*. Azon szó, mely valakinek vagy valaminek nevül szolgál, melyen valakit vagy valamit rendesen hini szoktak. A név a nevezetnek mintegy alapját, anyagát teszi, s olyforma viszony létezik köztök, mint a *mag és magzat, faj és fajzat, hólyag hólyagzat* stb. között. V. ö. NÉV. Midőn így szólunk, *nevezet szerint*, a többi általánosságban érintett dolgok közől egyet vagy többeket különösen ki akarunk tüntetni. A ‚nevezet' szóban nagyobb meghatározás, és bizonyos terjedelmesség alapfogalma rejlik, honnan a *nevezetes* származéknak értelme is kitünik. V. ö. NEVEZETÉS.

NEVEZETÉS, (ne-v-ez-et-és) mn. tt. *nevezetés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Kinek vagy minek nevét rendkivül sokan tudják, emlegetik, sok nyelven forgó. Különösen jó oldalról véve, nagy hírben álló, jeles, dicső. *Nevezetes történeti férfiak. Nevezetes ember a maga nemében. Ezek mind nevezetes események.*

„Ez a csárda nevezetes,
Gólya jár rá nagy kelepes."
Vörösmarty.

Néha am. fontos, nagyszerü. *Nevezetes változások készülnek. Igen nevezetes dolgot fogok elmondani.* Használjuk csodálkozási indulatszóul is. *Nevezetes! Nevezetes test* Pesti Gábor meséiben am. szeméremtest.

NEVEZETÉSEN, (ne-v-ez-et-és-en) ih. 1) Név szerint megnevezve. *Sokan voltak jelen, nevezetesen a vidék főemberei és tisztviselői.* 2) Különösen, kiválólag. *Ezredünk legénysége nevezetesen vitézül harczolt.*

NEVEZETÉSSÉG, (ne-v-ez-et-és-ség) fn. tt. *nevezetésség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Kitünő tulajdonság, mely közbeszéd tárgyát teszi. 2) Oly tárgyak, melyek kitünő, ritka, jeles tulajdonságuak a maguk nemében, melyeket tudni, látni érdemes, melyeknek hirök nevök van. *Megnézni a város nevezetességeit. E vidéken nincsen semmi nevezetesség.* 3) Fontosság, nagyszerüség. *Nevezetessége miatt e dologról tanácskozni kell.* V. ö. NEVEZETÉS.

NEVEZETLEN, (ne-v-ez-etlen) mn. tt. *nevezetlen-t*, tb. —*ek*. 1) Aki vagy ami nevezve nincsen, elhallgatott nevü. *Nevezetlen hási szegények számára kéregetni.* 2) Nevezet nélkül levő, akinek vagy aminek nevet nem adtak. *Ujonnan feltalált nevezetlen szigetek. Nevezetlen gulyabeli tulkok, ménesbeli csikók.* 3) Menynyiben a *nevezetes* szónak ellentéte, jelenthet személyt vagy tárgyat is, kinek, illetőleg minek semmi híre neve nincsen.

NEVEZGET, (ne-v-ez-g-et) gyak. áth. m. *nevezget-tem, —tél, —ett*, par. *nevezgess*. Többeket egymás után, vagy egyet többször, gyakran nevez. V. ö. NEVEZ.

NEVEZGETÉS, (ne-v-ez-g-et-és) fn. tt. *nevezgetés-t*, tb. —*ek*. Gyakori nevezés.

NEVEZHETETLEN, NEVEZHETLEN, (ne-v-ez-het-etlen) mn. tt. *nevezhetetlen-t*, tb. —*ek*. Akit vagy amit nevezni nem lehet, nem illik, nem szabad, nem tanácsos stb. *Bizonyos tekintetből nevezhetlen személyek.* Továbbá, ami oly különös, oly sajátszerü, hogy kellő kifejezésére szót nem találunk. *Nevezhetlen érzés, öröm, fájdalom.* Határozóként am. nevezhetlenül, meg nem nevezhető módon.

NEVEZHETŐ, (ne-v-ez-het-ő) mn. tt. *nevezhető-t.* Kit vagy mit nevezni lehet, szabad, illik, jó, tanácsos, helyes. Különösen a) megmondható, kijelenthető; b) bizonyos névvel illethető, különböztethető. *Ezen ember első pillanatra gőgösnek nevezhető.* V. ö. NEVEZ.

NEVEZŐ, (ne-v-ez-ő) fn. tt. *nevező-t.* 1) A törtszámban (részlőben) azon szám, mely kijelenti, hány egyenlő részre osztatott valamely egység, vagyis valamely egész, (denominator); különböztetésül a *számlálótól* (numerator); például ebben: $^3/_4$ forint, az alsó szám, vagyis négy, azt jelenti, hogy a forintban, mint egységben, négy részt kell nevezni, vagyis a forint négy részre osztatott, a felső szám pedig, vagyis a három azt teszi, hogy azon négy részből három részt kell érteni, vagyis számlálni. Teljesen kiírva a denominator *résnevező*, és a numerator *részszámláló*. 2) l. ALANYESET.

NEVEZŐESET, (nevező-eset), l. ALANYESET.

NÉVHATÁROZÓ, (név-határozó) ösz. fn. 1) Általán, mindazon szók, s illetőleg ragok, melyek a nevek különféle viszonyait kijelölik, milyenek a *névelő, névutók, névragok.* 2) Némely nyelvészeink, különösen a (határozott) névelőt értik alatta, mennyiben a névnek eléje tétetvén, annak határozott jelentést kölcsönöz. V. ö. NÉVELŐ.

NÉVI, (nev-i) mn. tt. *névi-t*, tb. *—ek.* Nevet illető, névre vonatkozó. *Főnévi, melléknévi.*

NEVICZKE, falu Ung m.; helyr. *Nevicské-re, —n, —ről.*

NÉVJEGY, (név-jegy) ösz. fn. Valamely névaláírás helyett használtatni szokott jegy, kivált a melyben a név egyes betűi egybe vannak mintegy fonva.

NÉVJEGYZÉK, (név-jegyzék) ösz. fn. Bizonyos osztályba tartozó nevek sorozata, lajstroma. Máskép: *névmutató. Valamely történeti műhöz személyes és helyi névjegyzéket csatolni. A vádlottak névjegyzéke. Személyzet névjegyzéke.*

NÉVJEL, (név-jel), l. NÉVJEGY.

NÉVKÉPZÉS, (név-képzés) ösz. fn. Nyelvi és nyelvtani működés, midőn az úgynevezett névképzők által új szókat alkotunk. V. ö. NÉVKÉPZŐ.

NÉVKÉPZÉSI, (név-képzési) ösz. mn. Névképzést illető, arra vonatkozó. *Névképzési szabályok.*

NÉVKÉPZŐ, (név-képző) ösz. fn. Nyelvünkben oly betű vagy szótag, mely valamely önálló vagy elvont gyökhöz, vagy már egy vagy több képzőjü tőszóhoz járulván, ezekből újabb nevet alkot. Különösen *főnévképző*, mely főneveket, *melléknévképző*, mely mellékneveket alakít, pl. ezen önálló gyökökből: *ad, csap, üt, ver* leszen, *ás* és képzővel: *adás, csapás, ütés, verés*, ezekből ismét *i* képzővel: *adási, csapási, ütési, verési*; ezekből: *dob, bor, lap* leszen, *ol* v. *os* képzővel: *dobol, boros, lapos*; ezekből ismét némely más képzőkkel: *doboltat, borosan, laposság*; az elvont *ig, id* gyökökből leszen *iga, igaz, idő, ideg*; ezekből ismét: *igás, igasság, időz, ideges* stb. A magyar nyelv a képzőkben leggazdagabb nyelvek egyike. V. ö. MAGYAR NYELV.

NÉVKÖLTEMÉNY, (név-költemény) ösz. fn. Versezet, melynek soraiból az első betük öszvevéve bizonyos nevet tesznek. (Acrostichon). Költeménynevet alig érdemlő versjáték.

NÉVKÖNYV, (név-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben bizonyos testülethez tartozó tagok s egyéb személyek nevei, rang, hivatal, állás, lakhely szerint stb. följegyezvék. *Püspökmegyei, katonai, esinházi névkönyv.* (Schematismus.)

NÉVLEG, (név-leg) ih. 1) Név szerént, nevén híva, megnevezve. 2) Névérték szerént.

NÉVLEGÉS, (név-leg-és) mn. tt. *névleges-t* v. *—et*, tb. *—ek.* 1) Névszerénti, megnevezett. 2) Névértékszerénti.

NÉVMAGYARÁZAT, (név-magyarázat) ösz. fn. Valamely tulajdon névnek, különösen helyneveknek, keresztneveknek szószármaztatás után vagy az eredeti nyelvből értelmezése, pl. Kecskemét am. kecskemenet, vagyis kecskejárás; István (Stephanus) a görögben am. koszoru.

NÉVMÁS, (név-más) ösz. fn. Oly szó, mely a mondatban név helyett áll, mely név képét viseli, vagy névre vonatkozik. 1) *Személyes* névmás, mely személynév helyett áll, úgymint *én, te, ő, mi, ti, ők*, ide tartozván a *visszatérő* névmások is: *enmagam, tenmagad, önmaga*, vagy *emenmagam, tennenmagad* stb. 2) *Birtokos* névmás, *enyém, tiéd, övé* stb. 3) *Mutató* névmás, mint: *ez, emez, az, amaz.* Ide számítják a nyelvészek az *a e* mutató szócskákból származott milységi mellékneveket: *ily, ilyen, oly, olyan, emily, emilyen, amoly, amolyan.* 4) *Visszahozó*, vagy *viszonyló* névmás, úgymint a személyre nézve: *ki*, a dolgokra: *mely, mi.* 5) *Kérdő*, mint *ki? kicsoda? mi? micsoda? mily, milyen?* 6) *Határozott*, milyenek: *egyik, másik, mindenik, kiki, mindenki, senki.* 7) *Határozatlan*, mint *annyi, ennyi, akkora, ekkora*, mennyiségre mutatók; *néki* (régies), *némi, némely, néhány*, részletet jelentők; *valaki, valamely, valami*, bizonytalan személyre, vagy tárgyra vonatkozók; *akárki, akármely, bárki, bármi, bármely* stb.

NÉVMÁSA v. **—MÁSSA**, az utóbbi birtokragos szó, s a többesben: *névmásai* v. *másai*; a régieknél, pl. Szabó Dávidnál am. a ma szokottabb névmás.

NÉVMUTATÓ, (név-mutató) ösz. fn. 1) Általánosabb jelentésü, mint a ‚névelő' szó; minthogy vannak nyelvek, melyekben különösen a határozott névmutató a név után tétetik, így a skandináv pl. dán nyelvben utól áll: *kong-en* (király-az), *hus-et* (ház-az), így a román nyelvben is. A latinban, szanszkritban, tatárban s több más nyelvben épen nincs névmutató. 2) *Névjegyzék.*

NÉVNAP, (név-nap) ösz. fn. Az egyházi naptár rende szerint azon szentnek tiszteletére kitűzött nap, kinek valaki nevét viseli keresztnevül. Személyragozva: *nevemnapja, nevednapja, nevenapja, nevemnapján, nevemnapjára, nevemnapjától* stb. *Névnapot*

üllni, tartani. Valakit neve napján megköszönteni. Mindszent napján minden embernek nevenapja van.

NÉVNAPI, (név-napi) ösz. mn. Névnapra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Névnapi köszöntés, vers, ajándék, lakoma.*

NEVOLYA, NEVOLYÁS, elavult szók, l. NYAVALYA, NYAVALYÁS.

NEVŐ, a székelyeknél am. növő. (Gyarmathi Sámuel).

NÉVRAG, (név-rag) ösz. fn. Oly szócska, mely a névhez kapcsolva, annak értelmét különféle viszonyok szerént módosítja. Ilyenek 1) a *személyragok*, a) *tulajdonképeni személyragok*, melyek a személyes névmások viszonyait fejezik ki, mint: *nekem, neked* stb. *velem, veled*, stb. *tőlem, tőled* stb. *hozzám, hozzád*, stb. stb., b) *személyi birtokragok*, melyek a névnek birtokszemélyi viszonyát mutatják, mint *házam, népem, lábad, kezed*, egy birtok, egy személy; *házaim, népeim*, több birtok, egy személy; *házunk, népünk*, egy birtok, több személy; *házaink, népeink*, több birtok, több személy. E kétféle ragok nemcsak értelemre, hanem önmagukban is némileg különböznek egymástól, mert a több birtokot mutató ragok (*aim, eim, ainк, einк* stb.) a személyragoknál elé nem fordulnak. 2) *Belvisonyt* jelentők, mint a sajátító *-nak* v. *nek*, a tulajdonító *-nak* v. *nek*, a tárgyeseti *-t*. 3) Külviszonyt jelentők vagyis helyragok, melyek a névnek közeledési, maradási, vagy távolodási viszonyait fejezik ki, mint: *házba, házban, házból; házra, házon, házról; házhoz, háznál, háztól*. 4) Különféle ragok, melyek a névnek egyéb, általános szabály alá nem vonható viszonyait jelelik, mint: *ért, kor, vá, ul*. A névragok értelmét és alkalmazását egyenként l. saját rovataik alatt.

NÉVRAGOZÁS, (név-ragozás) ösz. fn. Nyelvtani működés, melynél fogva a nyelv szabályai szerént a névnek értelmét hozzá kapcsolgatott névragok által különféle viszonyokhoz képest módosítjuk. V. ö. NÉVRAG.

NÉVRAGOZÁSI, (név-ragozási) ösz. mn. Névragozást illető, arra vonatkozó. *Névragozási szabályok.*

NÉVROKON, (név-rokon) ösz. mn. és fn. Kik egy nevet viselnek, egymás irányában névrokonok; pl. *Szilágyi, Német, Szabó, Hunyadi*; ha különösen a keresztnév rokonságát értjük, akkor az másképen s az általános divat szerént: *druzsa*, a székelyeknél férfiak között: *ját*, nőszemélyek között: *szuráta* (sorror v. *sore*-ját?)

NÉVROKONSÁG, (név-rokonság), ösz. fn. Ugyanazon nevet, különösebben keresztnevet viselő két vagy több személy közti rokonság.

NÉVSOR, (név-sor) ösz. fn. l. NÉVJEGYZÉK.

NÉVSZERÉNT, ösz. ih. Nevénél fogva, nevezve, nevét a többieké közől különösen kiemelve. *Név szerént elszámlálni a társaság tagjait.*

NÉVSZERÉNTI, (név-szerénti) ösz. mn. Névszerént való. *Névszerénti felszólítás.* V. ö. NÉVSZERÉNT.

NÉVSZÓ, (név-szó) ösz. fn. l. NÉV alatt.

NÉVTELEN, (né-vte-len) mn. tt. *névtelen-t*, tb. *—ek*. L. NEVETLEN. *Béla király névtelen jegyzője.*

NÉVTELENÜL, (név-te-len-ül) ih. Név nélkül, nevét elhallgatva, alá nem irva.

NÉVTELENSÉG, (né-v-telen-ség) fn. tt. *névtelenség-et*, harm. szr. *—e*. Névtelen állapot, név nélküliség. V. ö. NÉVTELEN.

NÉVUTÓ, (név-utó) ösz. fn. Oly szó, mely rendesen a név után áll, melynek értelmét módosítja, s azt leginkább *hely*, továbbá *idő*, és *ok* szerént meghatározza. A névutó a bevett helyesirási szabályok szerént nem olvad öszve a névvel, s néha reájok vonatkozó szabályok szerént annak elébe is tétethetik. A *helyhatározó* névutók gyökei: *al, föl, fél, hegy, kör, köz, mög, mell*, honnan: *alá, fölé, felé, hegyé, köré, közé, mögé, mellé* stb. Ide tartoznak: *által, ellen, iránt, után, nélkül, helyett*. Időre vonatkoznak: *ólta* v. *óta, múlva*; okra: *miatt* stb. Részletesen l. saját rovataik alatt.

NEVŰ, NEVÜ, (ne-v-ü) mn. tt. *nevü-t*, tb. *—k*, v. *—ek*. Bizonyos nevet viselő, vagy névvel nevezett. *Péter nevü szolga.* V. ö. NÉV.

NÉVÜNNEP, (név-ünnep) ösz. fn. Ünnep gyanánt megtisztelt névnap. *Atyánk tiszteletére névünnepet tartsunk.* V. ö. NÉVNAP.

NÉVVÁLTOZTATÁS, (név-változtatás) ösz. fn. Az öröklött vagy előbb viselt név helyett más újnak fölvevése. V. ö. NÉVCSERE.

NÉVVERS, (név-vers), l. NÉVKÖLTEMÉNY.

NÉVVONZAT, (név-vonzat) ösz. fn. A nyelvtanban, illetőleg szókötésben a neveknek mint a beszéd részeinek viszonybeli öszveköttetése, pl. *Péter okosabb Pálnál*, v. *okosabb mint Pál*, azaz a középfoku hasonlításban a hasonlított szó ‚nál' ragot veszen magához, vagy pedig elébe ‚mint' szó tétetik.

NÉZ, (ni-ez v. në-ez, l. a czikk végén) önh. és áth. m. *nés-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—s*. Szemeit bizonyos tárgyra függeszti s rajta tartja, rendesen a végett, hogy észrevegye, milétét, vagy milyenségét megtudja. Különbözik tőle a *lát*, mely a nézés eredményét fejezi ki, s oly viszony létezik köztök, mint ok és okozat, eszköz és czél között. *Nés, de nem lát. Nézünk, hogy lássunk valamit. Néha nézünk, még sem látjuk, amit keresünk. Sötétben erősebben nézünk, mint világos nappal, mégis kevesebbet látunk.*

„Ne nézz rám, ne nézz rám,
Mert megölsz engemet."

Népdal.

A *nés* latinul *spectat, intuetur*, németül *schauet*; ellenben *látni* latinul *videre*, németül *sehen. Merőn, figyelmesen nézni. Föl-, le-, ki-, benézni. Félrenézni, alánézni, körülnézni, összenézni, visszanézni, általnézni. A bagoly is fényre nés.* (Km.). *Bátran az ember szemébe nés. Úgy néz, mint a sült hal, mint borjú az új kapura.* (Km.). *Mire nézed a napot?* am. miért töltöd az időt henyélve?

Kancsal kovács nem oda üt, a hová néz. Különösen, valamit vizsgálat alá vesz, figyelemben tart. *Háztüznézni*, am. a vőlegény házához menni, s annak gazdasági állapotát szemügyre venni. *Szinjátékot, lovaglást nézni. Tüzet, munkásokat nézni. A ritkaságok gyüjteményét, a képtárt megnézni.* Átv ért. bizonyos irányban áll, bizonyos pont felé van fordulva. *Az én ablakaim az utczára, a tiéid az udvarra néznek. Városunk legszebb házai a Dunára néznek.* Továbbá valamit figyelembe veszen. „Úr Isten igazságot néz.“ (Bécsi codex. Machabeus). Felható viszonyrag mellett am. vár: *sok néz reám*, v. *sok dolog nés reám.* Sajátságos jelentéssel bir ezen öszvetételekben: *lenéz* pl. *valakit*, azaz, magát kevélyen más fölé emeli, s ezt mint magánál alacsonyabbat megveti; *elnéz valamit* am. nem akad fenn, engedékenyen viseli magát oly dolog iránt, melyet akadályozhatna, roszalhatna; *kinéz*, pl. *lator, zsivány nés ki belőle; szeméből is kinéz, hogy gonosz ember; nem sok néz ki belőle; azt néztem ki minden mozgásából, hogy katonának kellett lennie.* Németes kifejezések: *jól néz ki, roszul néz ki*, ezek helyett jó, rosz szinben van, v. jó, rosz kinézésü; noha Kriza J. szerént amazok a székelyeknél is divatosak. Latinos ezen mondat: *ami azt nézi*, quod hoc concernit, magyarosan: *ami azt illeti*, köznépi nyelven: *arra való nézve.* A székelyeknél eléjön *nőz* is.

„Szeress rózsám! csak nőzd meg kit,
Mett (= mert) a szeretet megvakitt.“
Székely népdal. (Kriza J. gyüjt.).

Ezen ige jelentésében a folytonosság alapfogalma is benfoglaltatik, minthogy nézni am. folytonos figyelmü szemmel tartani valamit; innen okszerüleg azt is állithatjuk, hogy nem tiszta gyök, hanem oly származék, mint a *tüz, főz, üz, ráz* igék, s gyöke a figyelmeztető *ni* v. *ne*, melyhez *ez* képző járulván, keletkezett *ni-ez* v. *ne-ez*, öszvevonva *nés* (v. ö. NI); mint a mutató *la* gyökből lett *lát.* Innen a régieknél eléjön az eredeti alakban is: „Kire tekéntsek es niézjek hacsak (= hanemha) az alázatus szivűre es az en beszédimet félőre“ (Carthausi névtelen; mint látjuk a többi szóban az *é* nem változik *ié*-vé). Rokonok finnül *näen* (nézek); arab-török nyelven: *nezr* (nézés); sínai nyelven: *niàng* (aspicere, exspectare); Alapfogalomra nézve legközelebb rokona *tekint;* de ez abban különbözik tőle, hogy ez csak kezdő, és kisebb terjedelmü szemrevevést jelent, pl. *valahová tekinteni* am. egyes pillantást vetni, ellenben *valahová nézni*, tartósabban, figyelmesebben odafüggeszteni a szemeket. Azonban átv. ért. egyik a másikkal néha fölcseréltetik.

„Kit úgy szeret, néz, mint önnen fiát.“
Erdélyi János.

V. ö. LÁT, TEKINT.

NÉZCSŐ, (néz-cső) ösz. fn. L. LÁTCSŐ.

NÉZCSÖVECSKE, (néz-csövecske) ösz. fn. Közel fekvő tárgyakat nézni való kis látcső, milyenek a színházi látcsövek.

NÉZDEL, (ni-ez-del) önh. és áth. L. NÉZEL.

NÉZDEGEL, (ni-ez-d-eg-el); NÉZGEL vagy NÉZGÉL (ni-ez-g-el), l. NÉZKÉL.

NÉZÉGET, (ni-ez-ég-et) gyak. önh. és áth. m. *nézéget-tem, —tél, —ett*, par. *nézégess.* Mint önható, am. gyakran néz valahová, vagy valahonnan. *Az ablakokon benézegetni. Kinézegetni az erkélyről az utczára.* Áthatólag, egy dolgot többször, gyakran, vagy többeket és külön-külön szemügyre vesz. *Nézegetni az alku alatt levő csikót, paripát. A gyüjtemény ritkaságait megnézegetni.* V. ö. NÉZ.

NÉZÉGETÉS, (ni-ez-ég-et-és) fn. tt. *nézégetés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* A szemeknek némely figyelembe vett tárgyakon jártatása; vizsgálgatás, kutatgatás. V. ö. NÉZÉGET.

NÉZEL, (ni-ez-el) áth. m. *nézel-t* v. *nézlett*, htn. *—ni* v. *nézleni.* Átv. ért. valamit lelki szemekkel néz, vagyis a felfogott tárgyat elmélkedve több oldalról tekintetbe veszi, megvizsgálja. (Intueri, contemplari).

NÉZELÉS, (ni-ez-el-és) fn. tt. *nézelés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* Lelki szemekkel nézés, elmélkedve vizsgálgatás.

NÉZELŐDIK, (ni-ez-el-ő-d-ik) belsz. m. *nézelőd-tem, —tél, —ött.* 1) Tulajd. ért. ide-oda néz, többfelé tekintget, vizsgálódik. 2) Átv. a felfogott tárgy felől elmélkedik, gondolkodik.

NÉZÉS, (ni-ez-és) fn. tt. *nézés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e.* 1) Cselekvés, midőn valaki bizonyos tárgyra vagy irányban néz. Valamint a *néz*, hasonlóan a *nézés* többféle öszvetételekben divatozik: *elnézés, kinézés, megnézés, fölnézés, lenézés, alánézés, visszanézés, általnézés.* V. ö. NÉZ. 2) Azon mód, vagyis arczkifejezés, melylyel valaki nézni szokott. *Mogorva, haragos, vidám nézés. Nézéséből látni, hogy nem jó ember. Micsoda nézés ez!*

NÉZET, (ni-ez-et) fn. tt. *nézet-et*, harm. szr. *—e.* Átv. ért. azon kép, melyet valaki nézelés, elmélkedés által bizonyos dolognak miléte vagy milyensége felől alkot magának. E szerint ugyanazon tárgyról a nézetek különbözők lehetnek, amint azokat egy vagy más szempontból veszszük föl. *Nézetem szerint máskép áll a dolog.*

NÉZETI, (ni-ez-et-i) mn. tt. *nézeti-t*, tb. *—ek.* Nézetre vonatkozó, azt illető.

NÉZETKÜLÖNBSÉG v. —KÜLÖNSÉG, (nézet-különbség v. -különség) ösz. fn. Különség egyik és másik ember nézete között. V. ö. NÉZET.

NÉZGÉL, (ni-ez-ég-él) gyak. önh. és áth. L. NÉZKÉL.

NÉZHELY, (néz-hely) ösz. fn. Lásd: NÉZŐHELY.

NÉZKÉL, (ni-ez-k-él) önh. és áth. m. *nézkél-t.* Gyakran, vagy ide-oda néz; valamit többször, vagy több tárgyat külön-külön szemügyre vesz. *Egész nap az utczán áll, és nézkél. A nők egymás öltönyeit és fejékeit nézkélik.* Ez igében a *k* átalakult gyakorlatos *g*,

s a második hangzó eredetileg rövid, mint általán a többi hasonnemü igékben, tehát: *nézgel, nézegel.*

NÉZLEL, (ni-ez-el-el) gyak. áth. Folytonosan nézel valamit. V. ö. NÉZEL.

NÉZLET, (ni-ez-el-et) fn. tt. *nézletét.* Belső, szellemi látás, mint az ismerő tehetségnek egyik fokozata. (Intuitus).

NÉZŐ, (ni-ez-ő) mn. és fn. tt. *néző-t.* 1) Aki valahová, vagy valamire néz. *Tükörbe néző leány. Káposztás kertbe néző, azaz görbén, kancsalul néző szemek. Alánéző macskának nem kell hinni. Másokat lenéző kevély. Égre néző csillagász.* 2) Mondják tárgyakról, melyeket vagy melyekkel, vagy honnan nézni szokás, mely esetben a viszonynévvel összetett szót alkot. *Nézőcső, nézőhely, nézőjáték, nézőpont.* 3) Főnév gyanánt használva és önállólag a) személy, ki különösen valamely látványt szemmel tart. Ilyenek a szinházi nézők. b) Személy, ki a fölvetett kártyákból, vagy más babonajelekből holmi rejtélyes, titkos, jövendő dolgokat fejteget, máskép: *látó.* c) Cselekvés vagy eljárás, midőn valaki megnézni megy valamit. *Nézőben voltunk. Menjünk leánynézőbe.* V. ö. NÉZ.

NÉZŐHELY, (néző-hely) ösz. fn. Hely, melyről valamit néznek, vagy nézni lehet. *Nézőhelyek a szinházban.*

NÉZŐI, (ni-ez-ő-i) mn. tt. *nézői-t*, tb. *—ek.* Nézőt illető, arra vonatkozó. *Nézői ülőhelyek.*

NÉZŐJÁTÉK, (néző-játék) ösz. fn. Széles ért. minden szinmü, mennyiben az valamely cselekvényt a nézők előtt visz véghez. Szorosan véve, a dráma azon középneme, mely a szomorú és vígjáték között áll, minthogy egyfelől komoly cselekvények szövevénye által aggódásra s részvétre buzdít, másfelől szerencsés kimenetellel vidámít föl. *Történeti nézőjáték,* mely a történelemből, *jellemi, családi nézőjáték,* mely a jelen müvelt életből veszi tárgyát. V. ö. SZÍNMŰ, SZOMORÚJÁTÉK.

NÉZŐPONT, (néző-pont), l. NÉZPONT.

NÉZŐSÉG, (ni-ez-ő-ség) fn. tt. *nézőség-et.* A nézők összvesen véve. NN. szinész úgy remekelt, hogy a nézőséget többszöri tapsra ragadá.

NÉZŐSZÍN, (néző-szín) ösz. fn. Olyan nézőhely, melynek szín neve van, vagy a szín nevü helynek részét teszi, pl. a szinházban.

NÉZŐTÉR, (néző-tér) ösz. fn. Nézőhely nagyobb terjedésben véve.

NÉZPONT, (néz-pont) ösz. fn. Azon pont, melyre a szemek különösen irányoszvák, midőn valamit néznek. Átv. ért. a gondolkodás, elmélkedés tárgyának azon oldala, melyről azt a fürkésző, vizsgálódó ész tekintetbe veszi. *A nézpontok különfélesége szerént a hozott itéletek is különfélék szoktak lenni.* Máskép: *szempont.*

NÉZT, (ni-ez-t) névhatározó, l. NÉZVE. Képzésre olyan, mint: *kivált*, a *kiválik* igéből.

NÉZTE, (ni-ez-t-e) egyes harmadszemélyi birtokragos igenév; a többi személyekkel: *néztem, néz-ted, néztünk, nézték* stb. Am. nézet, különösen átv. ért.; alakjára olyan, mint éltem, élted, élte.

„És más világba szállnak néztei,
Hol nyugosznak volt jámbor ősei."

Erdélyi J.

NÉZVE, (ni-ez-ve) névhatározó. Felható ragu neveket vonz, s am. tekintettel bizonyos tárgyra, dologra, személyre; mennyiben valakit v. valamit illet. *Péterre nézve örvendetes hirt hozok. Erre nézve semmi kifogásom. Mire nézve azt határoztuk, hogy . . . Rám nézve nagy baj.* Rendesen egyértelmü vele: *illetőleg.* Hosszadalmas népszokás szerint: *mire való nézve, arra való nézve, erre való nézve, mi okra való nézve* stb.

NÉZSA, falu Nógrád m.; helyr. *Nézsá-ra, —n, —ról.*

NEZSETTE, falu Nyitra m.; helyr. *Nezsetté-re, —n, —ről.*

NEZSIDER, mváros Mosony m.; helyr. *Nezsider-re, —én, —ről.*

NÉZSIT, fn. tt. *nézsit-et*, harm. szr. *—je.* Az együttnemzők seregéből és egyenlőnősök rendéből való növénynem; vaczka polyvás, fészke félgolyóbis, födelékes; bóbitája nincs; virága sárga. (Santolina.) Alakjára olyan, mint *pázsit.*

NEZSITHÁZA, falu Liptó m.; helyr. *—házá-ra, —n, —ról.*

NI, mutató indulatszócska, mely által másokat figyelmeztetünk valami különös, meglepő dologra, hogy nézzék, és lássák. Gyakran bámuló indulattal párosúl. *Ni! mily sebesen nyargal! Ott van ni!* Gyakran kettőztetve is. *Ni ni! mit látok! Ni ni! hiszen ez ő.* Igen nagy bámulásban háromszoroztatik is *ni ni ni!* Ettől származik *nés*, régiesen és tájdivatosan *nics.*

Minthogy e szóban alapfogalom a figyelmeztetés, a végett, hogy valamit közelebbről szemléljünk: innen okszerüleg állíthatni, hogy alaphang benne azon *i*, mely több szavainkban közeledést, közelséget jelent, milyenek *ide, itt, ihol, innen, ily, igy.* A székelyeknél *ne* (në, éles *é*-vel); l. ezt; egyébiránt esen *i*-hez általában legközelebb áll az *e*, pl. *es, ezen, erre, ehol, emitt* szókban is. Az *n* pedig e szónál az általános mutató *m* képét viseli, úgy hogy a *ni* csaknem azonos *ím*, v. *ime*, v. *eme* szóval, s rokon hozzá közelebb a latin *en*, hellén *ἰνί*, sínai *mín* (aspicere, intueri). V. ö. —NI, (1) névrag.

—NI, (1), névrag, mely a székely és palócz tájnyelvben am. a közdivatu *hos, hés, hös.* Járul egyedül személy, s különösebben családi nevekhez, mindig lakhelyre vonatkozólag, e kérdésre: *hová?* pl. *Pál-ni, Nagy-ni, Antal-ni, pap-ni, biró-ni, mester-ni megyek,* azaz Pálhoz vagy Pálékhoz, Nagyhoz v. Nagyékhoz, Antalékhoz, paphoz, mesterhez. Mondják így is: *Pálékni, birókni, mesterékni.* Ezen kérdésre: *hol?* a felelet: *nitt* (a székelyeknél), v. *nott* (a palóczoknál): *Nagy-nitt* v. *Nagyék-nitt, Antal-nitt, pap-*

nitt, mester-nitt, v. *Nagy-nott* stb. E kérdésre : *honnan? nál nül*, v. *nól nől ; Nagy-nül* v. *—nól, Antal-nül* v. *—nól.* A nógrádi és hevesmegyei palóczoknál néha azon különbség van, hogy a *ni* lágyítva hangzik : *nyi*, pl. *pap-nyi, mester-nyi.* E három helyviszonyrag : *ni, nitt* v. *nott*, és *nól* úgy állanak, mint ezen névutók : *alá, alatt, alól ; fölé, fölött, fölől ; mögé, mögött, mögől* stb. Figyelemre méltó, hogy ezen *—ni* helyviszonyító ragunk, teljesen egyezik a tatár nyelvekbeli tárgyeseti *—ni* raggal, pedig a nyelvbölcselők szerént a tárgyeset (accusativus), szintén a ‚hová' kérdésre felel.

Véleményünk szerint a fentebbi helyviszonyragok lényeges része szintén a valamire mutató *ni!* melyből egyszerü használattal lett a helyreirányzó *ni ;* a *hol?* kérdésre lett : *ni-ott*, öszvehúzva : *nitt* v. *nott : pap-nitt, pap-nott ;* a *honnan?* kérdésre a távolító *el* képzővel *ni-el*, öszvehúzva : *nől*, mély hangon : *nól* (mint : *től tól, ről ról, ből ból* ragok is) : *Illés-nől, Antal-nól*, vagy *Illés-nül, Antal-nül.* Inuen lehet megfejteni, hogy a *tól, től* a régieknél a hasonlító fok mellett néha am. *nál, nél*, pl. *szebb tőlem, jobb tőlem* = szebb, jobb nálam, t. i. ezen *nál* itt tulajdonkép úgy tekinthető, mint *nól.*

—NI, (2), a határtalan mód ragja, pl. *ír-ni, olvas-ni, men-ni, jár-ni, kel-ni ;* néha több mássalhangzó után *a* v. *e* segédhangzókat veszen közbe, pl. *szánt-a-ni, irt-a-ni, fest-e-ni, fényl-e-ni ;* valamint akkor is, ha a törzsben végső *t*-t hosszú önhangzó előzi meg, pl. *bocsát-a-ni, épít-e-ni.* Némely tájbeszédben : *nyi.*

A határtalan mód ezen ragjának eredetét nyomozván, mindenek előtt annak használatát kell szemügyre venni. T. i. a magyar határtalan mód főképen két esetben használtatik, 1-ször mintegy főnévként, 2-or irányzóul. Főnévként használtatik pl. ezen és hasonló mondatokban : *írni akarok, tetszik írni, illik hallgatni, szép a hazáért meghalni*, melyek Révay M. szerént is az értelem megerőtetése nélkül főnévvel is fölcserélhetők : *írást akarok, tetszik az írás, illik a hallgatás, szép a hazáért meghalás.* Irányzó (supinum) jelentése van az ilyen mondatokban : *írni megyek* (= irás végett v. czéljából megyek), *látogatni jöttem* (= látogatás czéljából jöttem). Midőn főnévnek tekinthető a határtalan mód, akkor a *ni* rag talán am. *mi*, csagataj nyelven : *ni ;* mikor pedig irányzónak, talán am. *ni* mutató szócska, vagy az ebből származott *—ni* helyrag (l. ezt). Az első esetben gyakran fölveszi a személyragokat is ; pl. *írnom, írnod, írnia, írnunk, írnotok, írniok kell ; szabad mennem, menned, mennie, mennünk, mennetek, menniök ; illik hallgatnom, hallgatnod, hallgatnia* stb. ; az első és második személyben az *i* mind az egyes, mind a többes számban elenyészett, pl. *írnom* e helyett áll : *írniom ;* de a régieknél találunk reá példákat, hogy az *i* a többi személyben is megmaradt, pl. „Jó vana (volna) az mónáth elveniünk es az tóth meghalasóthaniunk." (Levél 1557-ből. Szalay Á. 400 m. l.).

Ezen *ni* rag a többé-kevésbé rokonnyelvekben vagy teljesen egyenlő, vagy legalább hasonló alakban feltaláltatik, pl. Révay szerént a votjákoknál *vasst-a-ni* am. foszt-a-ni, *min-i-ni* am. menni ; az eszteknél *neel-ma* am. nyel-ni, *tund-ma* am. tud-ni ; a töröktatárban *it-mek* am. te-n-ni, *gel-mek* am. kel-ni (menni), *bil-mek* am. tud-ni, *kül-mak* am. cseleked-ni, *ol-mak* am. lenni, azonban kivált főnévként használva a *mak-mek*-ből a *k* el is marad, pl. *kül-ma* = *cse*lek-mény v. cselek-vény, *bil-me* am. tud-o-más ; a persában *pus-íd-en* am. födöz-ni, *firist-ád-en* am. ereszte-ni, sőt a görög *—σιν* s a német *--en* határtalan módbeli ragok is ide sorozhatók stb.

—NIA, határtalan mód képzője az egyes harmadik személy ragjával. E szóban *innia* a határtalan mód *i*-je az *n*-et némely tájbeszédben meglágyítja, s önmaga eltűnik : *innya.* V. ö. —NI, (2).

NICS, l. NINCS.

NICZK, falu Vas m. ; helyr. *Niczk-re*, *—en*, *—ről.*

NICZKIFALVA, falu Temes m. ; helyr. *Niczki-falvá-ra*, *—n*, *—ról.*

—NIE, l. —NI, (2).

NIÉ, palóczos kiejtése *nél* ragnak ; l. NÁL.

NÍHA, tájdivatosan am. néha ; l. ezt.

NIHÁNY, tájdivatosan am. nehány ; l. ezt.

NIKÁPOLY, helynév, tt. *Nikápoly-t.* Város neve Bolgárországban, (Nicopolis). Helyr. *Nikápoly-ba*, *—ban*, *—ból.*

NÍKI, régies tájnyelven am. *néki* névmás ; l. ezt.

NIKLA, falu Somogy m. ; helyr. *Niklá-ra*, *—n*, *—ról.*

NIKLAVA, falu Sáros m. ; helyr. *Niklavá-ra*, *—n*, *—ról.*

NIKÓ, féfi kn. l. MIKÓ, MIKLÓS.

NIKODÉM, (hellén eredetü, jelentése : népgyőző), férfi kn. tt. *Nikodém-ot.* Nicodemus.

NIKOLINCZ, falu Krassó m. ; helyr. *Nikolincz-ra*, *—on*, *—ról.*

NÍMA, tájdivatosan am. néma ; l. ezt.

NIMFA, fn. tt. *nimfát.* Növénynem a sokhímesek seregéből és egyanyások rendéből ; csészéje négyöt levelü, belül szines ; bokrétája sokszirmu ; bibéje száratlan ; tokja húsosbelü, sokrekeszü. Virágai és levelei a víz szinén lábók. Népies nyelven : *visi tök.* (Nymphaea). Van *vízisárga* és *vízifehér nimfa* (n. lutea, alba), *melegvízi nimfa* (n. lotus).

NÍMI, tájdivatosan am. némi ; l. ezt.

NIMNICZ, falu Trencsín m. ; helyr. *Nimnicz-re*, *—en*, *—ről.*

NINA, kn. tt. *Ninát.* Az *Anna* női keresztnévnek kicsinyített módosulata.

NINCS, sajátnemü tagadó szó, mely személytelen vagy hiányos igének mondható, ellentéte a létezést állító *van* igének ; többesben toldalékosan : *nincsenek*, a régieknél az egyszerü ‚nincs' után : *nincsek* (l. NINCSEN) ; ellentéte : *vannak.* Mint tagadó

jelenti a mondat alanyának nem létét. *Nincs esze, nincs kenyere, nincs pénze, nincs hazája. Nincs jó dolga. Nincs kedve. Nincs mit ennie. Nincs mihez fognunk. Nincs tudtára. Nincs többé. Nincs rosszabb egy kenyérnél.* (Km.). *Sok nincs őrzi a vagyont.* (Km.). *Hol nincs, Isten se vesz.* (Km.). *Hol nincs, ne keress.* (Km.). Toldalékkal : *nincsen. Nincsen neki sem orczája, sem pofája. Nincsenen vessi a semmin adottat.* (Km. a tolvajról).

„Az a jó csak azért tetszik jónak, hogy nincsen hatalmunkban."
Mikes Kelemen.

„Nincsen nekem semmi bajom,
Csakhogy pénzem nincsen." Népd.

„A nagy világon e kivül,
Nincsen számodra hely."
Vörösmarty.

Már gr. Eszterházy M. nádor is mondotta 1634-ben : „Nem hazánk-e tehát nekünk is ez, mint édes Elleinknek? Az bizony, más nincsen kivűlle. (Történelmi Tár. VIII. K. 91. l.). Értelméből kitünik, hogy egyik alkotó része *nem*, élesen ejtve *nim;* második részében pedig a *van* fogalma rejlik, mintha volna : *nemvan.* Révai szerint, Elab. Gramm. Vol. II. p. 843. a vég *ts* (cs) rokon a chaldeai *ith* v. *its* (van) szóval. Egyébiránt közel áll ehöz a latin *est* is, mely a hellénben *ἐστί*, a szanszkritban *asti*, a németben, góthban *ist*, a persában *est* stb.; különösen a szláv nyelvekben *nijesti, nejesti*, szintén am. *nincs*, és *nicz, nyics, nyice, nyist* am. semmi; a persában pedig a tagadó szóból és létigéből öszvetéve minden személyben feltalálták *nisztem* (nem vagyok), *nissti* (nem vagy), *nisst* (nincs), *nisztím* (nem vagyunk) *nisztid* (nem vagytok), *nisztend* (nincsenek). A Müncheni codexben a *nincs* változtatva : *incs, incsen,* melyhez legközelebb áll az *ingy, ingyen*, t. i. a *cs* és *gy* úgy változkodnak itt, mint a *roncs* és *rongy*, a *varancs* és *varangy*, a *göröncs* és *göröngy* szókban. Ide tartozik a jó állapot tagadását jelentő *inség* (nyomorúság), és *inkedik* (nyomorog). Mindezeket öszvevetve kilátszik, hogy a *nincs* szónak alapját tagadás teszi, mely *nem, ne, ni*, megfordítva : *in, an, un* alakokban több nyelvek tulajdona, s méltán egy köz ősi nyelv maradványának tartható. Mi pedig vég kifejlődését illeti, hihetőbb, hogy az a magyar nyelv észjárása nyomán alakult, mely szerint az *s*, gyakran *cs* v. *gy* hangokra változva majd bizonyos tárgyat, majd állítást, majd tételt jelent, pl. e szókban *roncs, loncs, varancs, göröncs*, az elemzett fogalmak : *romos, lomos, varas, görös* valami; *kajcs* oly tárgy, melynek kaja (görbesége) van; *vakarcs* oly test, mely vakarás által létesült. E szerint *nemcs* vagy *nincs* am. *nem tárgy, nem létező.* A régieknél eléjön *nics* is. „Még arra válaszonk nics." (Levél 1541 v. —47-ből. Szalay Ágoston 400 m. l. 12. l.). „Hiszem szerető uram és apám hogy te ke(gyelmednek) nyilván nicsen, minemü dolgam ennekem történék." (Levél 1547-ből. U. o.). „Forgách Sigmont uram kevánà azt, hogy az húsz húsz pénzbel es (pénzből is) esnék az ravók (rovók) jargalássára, de en nem akarom, mer ara tannosságom nics." (Levél 1548-ból. U. o.). Ezen *nics* az *n* és *i* betühangok helycseréjével egészen egyezik a szintén régies *incs* szóval.

NINCSEN, (nincs-en) l. NINCS. Amarra] nézve megjegyzendő, hogy többes száma is van : *nincsenek*, mely régiesen *nincsek* is, tehát csupán a ‚nincs' többese. „Az therek (török) soksága felől azt mondja egy ember, ki keztek (köztök) volt, hogy bizonynyal nincsek öt ezeren."

NINCSI, női kn. tt. *Nincs-it*, tb. —*k*. Az *Anna* névnek kicsinyített alakja, máskép : *Nancsi, Nina.*

NINI, (ni-ni) figyelmeztető, bámulási indulatszó, l. NI.

NINKA, (1), a ‚Nina' szónak ismèti kicsinzője tt. *Ninkát.*

NINKA, (2), fn. tt. *ninkát.* Hont megyében am. nénike. Mikes leveleiben is eléjön *néne* mély képzővel : *nénékám.*

—NIOK, —NIÖK, l. —NI (2) alatt.

NISPESZ, falu Zemplén m.; helyr. *Nispesz-re*, —*en*, —*ről.*

NITALÁN, régies, *netalán* helyett; l. ezt.

NITT, székelyes és palóczos névrag, e. h. *nál*, *nél*, pl. *Pap-nitt* v. *papék-nitt, Antal-nitt* stb. *voltam.* L. —NI (1), névrag alatt.

NIZSNA, falu Nyitra m.; helyr. *Nizsná-ra*, —*n*, —*ról.*

NIZSNYA, falu Árva m.; helyr. *Nizsnyára*, —*n*, —*ról.*

NO, indulatszó, melynek alapértelme, a mozgásra, tovább haladásra, működésre való bíztatás, szólítás. Kitetszik ez származékaiból : *nosza, noszit, noszogat, noszol, nódít, nódul, nógat, nógatás.* Tájdivatosan *na.* E szó előhangváltozattal rokon azon elvont *mo* gyökhöz, vagyis gyökelemhez, melyből mozgást jelentő származékok erednek, mint : *mozdít, mozdúl, mozzan, mozog* stb. Amennyiben *l* is mozgást, haladást jelent, rokon hozzá az elvont *lo* gyök is, melyből egészen hasonló módon : *lódít, lódúl, lógat, lóbál* stb. szók alakulnak. Rejlik benne a távolság, távolodás mellékfogalma is, melynek képét különösen az *o* hangzó viseli, mint az *ott, oly, oda, onnan, ovakodik, ozo, to, tol, nyom* stb. szókban. 1) Élünk vele, midőn valakit vagy valamit rögtöni megindulásra, menésre vagy valaminek tevésére bíztatunk. *No legények, menjünk! Siessünk no! Hajh no! No most!* Néha arra szólít föl, hogy a megkezdett működést, munkálkodást folytassuk. *No csak tovább! No még! No még egyszer! No már most lassabban mehetünk!* Ezekben szeret egyesülni ‚sza' ösztönző vagy biztató szórészecskével is : *nosza legények! nosza még egyszer!* 2) Néha egyszerü felszólításul szolgál. *No mit akarsz? No mi kell? No mi es?* 3) Olykor, kivált régiesen am. tovább, azután foytatólag. *No-*

hát mit csináljunk! No majd meglássuk. „No mikoron immár neveködnék.“ (Nádor-codex).

„No ezek Szigetvárhoz elindulának
Mikor oztán kapukhoz közel jutának.“
Gr. Zrínyi Miklós.

4) Van ráhagyó, mintegy beleegyező jelentése is. *No no, Isten neki!* 5) Ellenkező, tiltó, óvó, fenyegető értelmű az ily mondatokban: *No bison, nagy dolog. No no! majd adok. No no! csak ne hallgass. No no! ne oly hirtelen! No! csak gyere haza, gonosz gyermek!* A görög *νὴ, νήν*, szanszkrit *nu, nú*, német *nun*, góth *nu, nuh*, holland, svéd, dán, izland *nu* stb. mind hangban, mind némileg értelemben is hasonlók hozzá. A görögben is *νέομαι* am. megyek. A finnben *nohitan* vagy *nohotan* am. noszolok, noszítok. Betüáttétellel ugyan csak ‚nosza‘ szócska van az *onszol, onszolás* vagy *unszol, unszolás* származékokban, mintha *nossol, noszolás* volnának.

NÓDÍT, NÓDIT, (no-od-ít) áth. m. *nódít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. *ani*. No no! biztató szóval menésre, mozgásra, működésre szólít, biztat valakit, vagy valamit. *Nódítsd meg azt a lovat, hadd menjen gyorsabban.* Alakra s némileg értelemre is hasonló hozzá: *lódít*. V. ö. NO.

NÓDÍTÁS, NÓDITÁS, (no-od-ít-ás) fn. tt. *nódítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által embert vagy más állatot no no! biztató szóval mozgásra indítunk.

NÓDÚL, NÓDUL, (no-od-úl) önh. m. *nódúl-t*. Mozgásnak indúl, működni kezd. *Vérszemet kell venni, bátorságra nódulni.* (Faludi). Alakra s némileg értelemre hasonló hozzá: *lódúl*. V. ö. NO.

NOÉ, férfi kn. tt. *Noé-t*. ‚Noach‘ a héberben am. nyug, mely amazzal hangokban is egyezik.

NÓGAT, (no-og-at) gyak. áth. m. *nógat-tam, —tál, —ott*, par. *nógass*. No no! biztató szóval valamire sürget, ösztönöz, siettet. *A munkásokat nógatni, hogy siessenek. A serény embert nem kell nógatni. Felnógatni a heverőket.*

NÓGATÁS, (no-og-at-ás) fn. tt. *nógatás-t*, tb. — *ok*, harm. szr. — *a*. Cselekvés, mely által valakit nógatunk. *A gyakor unszolás és szép nógatás indítja a gyermeket.* (Km.)

NÓGATLAN, (no-og-at-lan) mn. Akit vagy amit nógatni nem kell vagy nem kellett. Határozóként am. nógatlanul. *Nógatlan tenni valamit.*

NÓGATLANUL, (no-og-at-lan-ul) ih. Nógatás nélkül.

NÓGRÁD, egyik vármegye a Dunabalparti kerületben; továbbá mváros Nógrád m.; ez helyr. *Nógrádra, —on, —ról*; ha pedig megyét értünk alatta: *Nógrád-ba, —ban, —ból.* — Mint vármegye, Pest, Hont, Zólyom, Gömör, Heves vármegyékkel határos. A *Nógrád* szlavul *Novigrad*, magyarul volna: Újvár.

NOHA, (no-ha) ksz. Élünk vele, midőn két mondat tétetik egymás ellenében, melyek közől az egyik bizonyos előzményt, illetőleg okot vagy eszközt vagy czélt föltételez, a másik pedig amazokkal ellenkező, vagy nem egyező eredményt fejez ki. A föltételes mondatot a *noha* vezérli, a másikat pedig *mégis*, vagy *mégsem*, vagy *mindazáltal, mindamellett* stb. *Noha háromszor írtam neki: mégsem jött el. Noha semmi kedvem sincsen, mégis megteszem kedvedért, hogy útra megyek veled.* Néha viszonykötszó nélkül is használtatik, kivált midőn a vezérlette mondat másod helyen áll. *Nem jöttél el, noha bizonyosan vártunk.* Rokon értelmüek vele: *bár, ámbár, hasztalan, jóllehet, ugyan.*

Hogy e szóban feltétel fogalma rejlik, abban nincs kétség, mert ezt a *ha* világosan mutatja; a mi pedig a *no* jelentését illeti, itt is a *no* idulatszónak cselekvésre biztató mintegy *bizonyló* értelme szolgál alapul. Az sem látszik valószínütlennek, hogy a *no* átalakult *ne*, mint *soha, seha, sohol, sehol*: tehát *neha* = *noha*.

NOHÁT, (no-hát) ösz. indulatszó. Biztató, fölszólító, ösztönöző értelme van, kivált bizonyos előzmények után. *Nohát menjünk. Nohát mit tegyünk?* E szóban a *hát*, az időt jelentő *ha*-ból eredt határozó, mint a *ma* és *idő* szókból van *mast, idétt*. Ugyanezen alapértelem lappang az öszvetett *tahát* (tehát) szóban, melynek első része a távolságot jelentő *ta*, a *hát* pedig am. időben, és igy tahát am. további időben vagy egyszerüen *tovább*. A *tahát tehát* következtetési kötszó, a következtetésnek pedig lényegét teszi a gondolkozás, vagy itélés fonalán való tovább haladás, *és igy*, midőn bizonyos állitások után ezt mondjuk: *tahát*, jelenteni akarjuk, hogy tovább ez következik a gondolkodás fonalán, s ezt igy mondja a latin: *ultro sequitur*, vagy consequenter. V. ö. TEHÁT. Ezen következtetési jelentése van a *nohát* szónak is, pl. *no hát mi is megyünk. Nohát úgy semmi baj.*

NOHISZEN l. NOJSZEN.

NOJSZEN, (no-iszen, vagyis no-hiszen) ösz. indulatszó. 1) Jelent némi nagyító, vagy csudálkozó bizonyítást oly dologról, ami ezután leszen. *Nojszen majd lesz dinom-dánom. Nojszen majd meglátod.* Viszonyban áll vele a *dejszen*, mely ellenkező bizonyítást jelent. *Dejszen tudom én azt. Dejszen nem lesz abból semmi.* Midőn valamit akár a multra, akár a jelenre, akár a jövőre nézve állítunk, rokon vele *bezeg* v. *bezzeg*. *Az volt bezzeg az ember. Bezzeg derék katona vált belőle. Bezzeg lesz jeles tanárunk.* 2) Néha félelmet, fenyegetést, váratlant jelent. *Nojszen jaj lesz nektünk. Nojszen megadja az nektünk. Nojszen csak gyere haza.* Megfordítva *iszen no* v. *hiszen no*, hasonlólag bizonyít, de az ellentét mellékfogalmával.

„Hiszen no, csendes este van, nincs semmi szél.“
Csokonai.

E szó öszve van téve a távolodást, különösen itt az időtávolságot jelentő *no*, és a bizonyító *iszen* v. *hiszen* szókból, mely ismét rokon a *biz, bizony, bezeg* szókkal; s mennyiben erős bizonyítást jelent, hasonló hozzá az elavult *isa*.

—NOK, —NÖK, névképző; pl. *baj-nok, ál-nok, fegyver-nök*; hangokban egyezik *-ánk, -énk* képzővel; a persában: *nak*, pl. *sad-nak*, vid-or, *sahir-nak*, mérg-es; *gajib-nak*, gyalázat-os (Beregszászi). L. Előbeszéd 145, 146. l.

—NÓL, vékonyhangon *nől* névrag, pl. *pap-nól, mester-nől*, am. papéktól, mesteréktől, l. —NI névrag.

NOLÁNA, fn. tt. *nolánát*, tb. *nolánák*. Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje három hasábu, hasábjai szélesek; bokrétája harangforma; magva öt; anyaszára a magvak közől nő; bibéje gombos. (Nolana, a latin ‚nola' szótól mely csengetyűt jelent). Faja: *tyúkörröm nolána*, mert a tyúkok nagyon szeretik, szára lecsepült. (Nolana prostrata).

NOLCSÓ, falu Turócz m.; helyr. *Nolcsó-ra, —n, —ról.*

NO MOST, l. NO alatt.

NÓRANY, (nór-any) fn. tt. *nórany-t*, tb. *—ok*. Igen ritka s kevéssé ismeretes könnyű fém, mely rendesen a jáczany (circonium) kiséretében jön elé, s minthogy nórhoni (norvégiai) ásványokban fedeztetett fel, latinul *norium*, magyarul *nórany* nevet kapott. (Török József tr.).

NÓRÁP, falu Veszprém m.; helyr. *Nórápra, —on, —ról.*

NORSINCZ, falu Vas m.; helyr. *Norsincz-ra, —on, —ról.*

NOS, (no-s) indulatszó. Összve van téve a biztató vagy sürgető *no*, és a kapcsoló *és s* szócskákból, mintha volna *no és. Nos mit láttál*, am. no és (azután) mit láttál? *Nos mi történt?* V. ö. NO.

NOSZA, (no-sza) indulatszó, mely a buzdító, ösztönző *no* szónak nyomatékosabb módosítása, t. i. a ‚sza' nem egyéb, mint a parancsoló módhoz járulni szokott *sze sza*, pl. *jersze, addesza, hozdesza*, még pedig 3-dik személynél is, mint *adja sza, fogja sza*, s a régieknél egyebütt is; miből megtetszik, hogy az nem ‚te' módosulata, mint közönségesen tartják. V. ö. SZA, SZE. E szerint a nosza mintegy igealakot ölt, s am. mozdulj, vagy mozduljon ön, vagy mozduljunk, mozduljatok. Ilyenek a *haj! hop! ne!* indulatszókból eredt *hajsza! hopsza! nesze!* továbbá az *uszu*, azaz *u-sza*. (Az *osdi* v. *usdi* már inkább csak am. *oste* az *oson* igének *os* gyökéből, s az elrontott *iszkurdi* eredetileg *iszkódj-te*, v. *iszkolódj-te*). Használtatik erélyesebb biztatás, és ösztönzés gyanánt. *Nosza rajta legények! Nosza utána! Nosza no! Nosza félre a bíval! Nosza vigadjunk!* Gömörben: *nossi*, hol általában a *sza* v. *sze*, *szi* alakban használtatik, pl. *hallja szi, mondja szi.* (A világért sem a német ‚Sie').

NOSZALY l. NOSZOLLY.

NOSZÁT, falu Kraszna m.; helyr. *Noszát-on, —ra, —ról.*

NOSZI l. NOSZA.

NOSZÍT, NOSZIT, (no-sza-*ít*), áth. m. *noszított*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *ani*. E biztató szóval: *nosza!* valakit bizonyos tettre ösztönöz, buzdít. Rokon hozzá az *u u!* gyökből származó, s kutyabuzdító-*uszít*, és a *haj haj!* gyökből eredő *hajesol*, s az *ü ü* gyökü *üs*, (ü-öz).

NOSZÍTÁS, NOSZITÁS, (no-sza-ít-ás) fn. tt. *noszítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Biztatás, buzdítás, ösztönzés, sürgetés ezen indulatszó által: *nosza!*

NOSZKOVA l. NUSZKOVA.

NOSZLOP, falu Veszprém m.; helyr. *Noszlopra, —on, —ról.*

NOSZOGAT, (no-sza-og-at), gyak. áth. m. *noszogat-tam, —tál, —ott*, par. *noszogass*. Gyakori *nosza!* kiáltással sürget, ösztönöz, buzdít valakit. E szóban a közép *a* hang kimarad, mi a hangzóval végződő tőszók előtt néha megtörténik, ha gyakorlatos képző járul hozzájok, pl. *tiszta, tisztogat*. V. ö. NOSZA.

NOSZOGATÁS, (no-sza-og-at-ás) fn. tt. *noszogatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Gyakori *nosza* szó által történő biztatás, buzdítás.

NOSZOL, (no-sza-ol) m. *noszol-t*; NOSZOLÁS, (no-sza-ol-ás), tt. *noszolás-t*, tb. *—ok*, l. NOSZÍT, NOSZÍTÁS.

NOSZOLLY, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Noszollyba, —ban, —ból.* Máskép: *Nassoly, Nossaly.*

NOSZPOLYA, l. NASZPOLYA.

NOSZTÁNY, puszta Tolna m.; helyr. *Nosztányba, —ban, —ból.*

NOSZVAJ, falu Borsod m.; helyr. *Noszvaj-ba, —ban, —ból.*

NÓTA, (latinból kölcsönzött) fn. tt. *nótá-t*. 1) Szokottabban a hangoknak zeneszerű folyama, mely bizonyos egészet képez. Különösen az emberi hangra vonatkozólag oly zeneszerű hangzat, melynek lejtései szerént énekelni szokás, mit máskép ujabban *dallam*-nak neveztek. *Vig, szomorú, komoly nóta. Valamely népdalra nótát szerezni. Új dalt régi, ismert nótára énekelni. A nótát már tudom, de a dal szövegét nem. Oly ismeretes nóta, hogy már a gyermekek is fütyölik az utczán. Valamely nótát hegedün elhúzni, zongorán verni, furulyán fújni. Szomorú a magyar nóta. Minden éneknek van nótája. Egy nótát fúj. Csak a régi nótát fújja.* (Km.). 2) Hangjegyek, melyek az illető zenemüvet alkotó hangok lejtéseit, módósitásait, mérsékletét stb. mutatják; l. KÓTA.

—NOTT, (ni-ott), névrag, a palócz tájnyelven, am. *nál, nél*, pl. *Antal-nott, pap*-nott, l. NI névrag alatt.

NOVA, falu Szala m.; helyr. *Novára, —n, —ról.*

NOVAJ, falu Borsod m.; ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Abauj m.; helyr. *Novaj-ba, —ban, —ból.*

NOVÁK, falu Nyitra, puszta Pozsony m.; MÁTRA—, falu Nógrád m.; helyr. *Novák-ra, —on, —ról.*

NOVAKOVECZ, falu Szala m.; helyr. *Novakovecz-re, —ën, —röl.*

NOVÁLY, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Novályba, —ban, —ból.*

NOVELLA, (latin eredetü, *novus* [am. új] szótól) fn. tt. *novellát*. 1) Költői kisebbszerü elbeszélés neme, mely nem annyira a tárgynak fontossága, mint

meglepő ujdonsága, vagy kalandszerűsége által érdekel, s főleg némi időtöltő mulattatás a czélja. 2) Jelent általán ujdonságot, és 3) különösebben újabb törvényrendeleteket; így neveztettek különösen Justinián újabb törvényei.

NOVEMBER, (latin eredetű, jelentése a régi római naptár szerint: kilenczedhó), fn. tt. *november*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A polgári évnek tizenegyedik hava, mely harmincz napból áll. Régi naptári névvel: *Szent András hava*, újabban kezdett felosztás szerint: *őszutó*, vagy *tizenegyedhó* vagy *végelőtti hó*.

NOVERGA, mn. tt. *novergát*. Székely tájszólás szerint jelent együgyűt. Ugyan a székelyeknél hasonló értelmüek: *ergója*, *gendeboja*. Mint népies gúnynevekről föltehetni, hogy eredeti magyarok, de épen, mint gúnynevek, valószinüleg a nép szájában elvesztek ősi alakjokat s így homályosakká lőnek, talán öszvetétel *no-ergója* szókból. Így keletkeztek a *hóbolygó* szóból a magukban érthetlen *hőbölygő*, *hőbörgő*, *hődöri*, *hóbortos*, *hőbörtös* változatok.

NOVOSZELLO, falu Bács m.; helyr. *Novoszelló-ra*, —*n*, —*ról*.

NOZDROVICZ, falu Trencsín m. helyr. *Nozdrovicz-ra*, —*on*, —*ról*.

NŐ,(1) (rokon vele a szanszkrit *mah*, mely szintén am. nő); önh. *növök*, *nősz*, *növünk*, *nőtök*, *nőnek*; első mult: *növék*; második mult: *nőtt*; jövő: *növend*; par. *nőj*. 1) Szoros ért. valamely életszerves test belülről kifelé, mintegy önmagából magasodó vagy szétterjedő irányban nagyobbodik. Midőn a növényekről vagy állatokról egyszerüen mondjuk, hogy nőnek, rendesen a fölfelé emelkedő terjedelmet értjük alatta, némi kivétellel. *Nőnek a fák. Nő a fü, a gabona, a virág. Nőnek a barmok. Nőnek a gyermekek. Nagyra, magasra nőni. Lassan nőni.* 2) Szélesb ért. a növényi vagy állati test terjedelme mindenféle irányban nagyobbodik. *A fenyvek magasra, a tölgyek vastagra és terepélyesre nőnek. A kígyó hosszura nő.* Ugyanazt mondhatni a növények és állatok egyes részeiről. *Nőnek a fák sarjai, levelei, gyümölcsei. Némely gumókból és gyökerekből évenkint uj szárak nőnek. Az embernek nő a hasa, haja, bajusza, szakála, körme. A szarvasnak és ökörnek szarvai, a ráknak ollói nőnek.* Alapfogalomra nézve rokon hozzá a *terem*, csakhogy ebben azonfelül az *eredet* s a nagyító vagy eléállító *erő* mellékfogalma is foglaltatik, miért *termeszteni* többet jelent, mint *növeszteni*; a *terem* magában foglalja az illető testnek egész kifejlődését első eredetétől fogva, a *nő* pedig a megfogant életnek csak fejlődését jelenti. A latin és német mindkettőre egy szót használ, *crescit*, *wächst*. V. ö. TEREM. Átv. ért. 1) akármiféle életszervetlen testnek terjedelme bizonyos hozzájáruló részek által nagyobbodik. *Nő a vis*, midőn árad. *Nő a hold*, midőn sötét tányérán a fény tovább-tovább terjed. *Nőnek a szélhordta buczkák, az árvis által megtorlott zátonyok.* 2) Mondatik elvont dolgok szaporodásáról. *Nő a jövedelem, az elégületlenek száma. Tapasztalásai, ismeretei nőnek. Tavasszal a napok, ősszel az éjek nőnek.*

Igekötőkkel: *benő*, mely önhatólag és áthatólag használtatik, pl. *benőtt a feje lágya. Az utakat benőtte a gaz. Kinő*, bizonyos téren kivül, vagy túl terjed, pl. *az indás növények kinőnek az utfélre. A fa ágai kinőttek a kerítésen.* Néha am. hibásan, ferdén nő. *Némely gyermekek hibás szokásu testtartás által kinőnek.* — *Öszvenő*, midőn két vagy több életszerves test öszveragad, vagy egymásba tekerődzik. *Ránő*, vagyis oly nagyra nő, mint egy valaki más. *Fiaim már mind rám nőttek.*

Ez igének gyöke lenne azon *nő* v. félzárt ajakkal ejtett *ne*, melyben alapfogalom a magasodás, mellékfogalom pedig a terjedés, szaporodás. Innen vannak a *növel*, *nevel*, *növendék*, *nevendék*, *nő né* változatok, l. NE elvont gyökelem. Alakjára ezen egyszerü igék osztályába tartozik: *lő*, *sző*, *fő*, *ó*, *ró*, *vi*, *hi*, *szi*, *nyi*, *nyö*, *jö*, melyek eredeti alakban valószinüleg mind rövidek voltak: *lö*, *sző*, *fö*, *o*, *ro*, *vi*, *hi*, *szi*, *nyi*, *nyö*, *jö*, valamint világosan rövidek a *te*, *ve*, *le*, *vi*, *hi*, a *tesz*, *vesz*, *lesz*, *visz*, *hisz* származott igékben; de ezeknek félmultjaik: *te-v-ék*, *ve-v-ék*, *le-v-ék*, *vi-v ék*,*hi-v-ék*, t. i. a *v* csak széphangzati középragasz levén bennök; és épen e hasonlat szerént ragoztatnak amazok is: *lö-v-ék*, *szö-v-ék*, *fö-v-ék*, *o-v-ék*, *ro-v-ék*, *vi-v-ék*, *hi-v-ék*, *szi-v-ék*, *nyi-v-ék*, *nyö-v-ék*, *jö-v-ék*; hasonlóan amazokból lesz: *tevés*, *vevés*, *levés*, *vivés*, *hivés*; s épen így emezekből: *lövés*, *szövés*, *fövés*, *ovás*, *rovás*, *vivás*, *hivás*, *szivás*, *nyivás*, *nyövés*, *jövés* stb. stb.

NŐ, (2), fn. tt. *nő-t*, tb. —*k*, személyragozva: *nőm*, *nőd*, *nője*, v. *nejem*, *nejed*, *neje*. Kicsinyezve: *nőcske*, Vörösmartynál eléjön *nőke* is: *szellemi nőke*. 1) Széles ért. személy, ki nem a férfinemhez tartozik, korbeli, életviszonyi, és rangbeli tekintet nélkül. *Nőt szült, nem fiút. Nőgyermekei nincsenek. Ugyan derék nő, nem tudom lány-e vagy már férjnél van. Úri nő, polgár nő, pór nő. Fiatal, koros, vén nő. Nőkkel társalkodni. Nők iránt lovagiasan viselni magát.* Ezen új alkotásu szókban: *úrnő*, *delnő*, a nemesebb értelmü *asszonyság* helyett áll. 2) Szorosb ért. oly más nembeli személy, kinek férje van vagy volt, első esetben különösen: *feleség*.

„S ha tettdús életed
Zajában elnémúl az égi szó,
E gyönge nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és sziverén keresztül,
Költészetté fog és dallá szürődni.“

Madách Imre. (Az ember Tragoediája).

„Legszebb pedig a nő piros szerelemmel.“

Arany J. (Buda halála).

Ez értelem van különösen a tagadó *nőtelen* szóban, mely oly férfit jelent, kinek felesége nincsen, továbbá: *nős*, *nősül*, szókban, melyek mind feleségre vo-

natkoznak. Az illető férjnek nevével szokottabban *né* (= neje) alakban tétetik összve: *Nagyné, Kovácsné, Farkasné, bíróné, ispánné, jegyzőné, papné*, s am. az illető férjnek (Nagynak stb.) neje vagy felesége. Szabatosság végett is, de azért is, mert né = neje, felesége, nő pedig általános értelemben (mint az 1. alatt) vétethetik, különbséget kell tenni pl. *királyné* és *királynő* között; amaz a király felesége, emez nőszemély királyi hatalommal, pl. jelenleg az ángol és spanyol királynők, kik nem férjeik után neveztetnek így. A régi *nember* (am. nőember) hasonlóságára helyesebb volna ugyan *nőkirály*, azonban a nyelvszokás egy-két kivétellel, mint *nőfegyenc, nőszemély*, ezen öszvetételt eddig még nem kedvelte meg. A Tatrosi codexben is *asszonybarát* am. a mai *barátnő*. Hasonló különböztetésnek van helye a *grófnő* és *grófné, bárónő* és *báróné, szakácsné* és *szakácsnő* s több számtalanok között. Mint *né* képző vagy összetétel a ragokat nem mint öszvetett, hanem mint képzett szó veszi fel hangrend szerint, pl. *Királynénak, Nagynénak, Nagynéval, Nagynéhoz*, nem: királynének, Nagynének stb. Mai divat szerént így ragozzuk a *husvétot* is, régiesen *husvétet*. Ellenben királynőnek, grófnőnek, bárónőnek stb. 3) A székelyeknél Cserey Elek szerént jelent különösen menyasszonyt, újasszonyt. 4) Átv. alkalmaztatik egyéb állatokra is, mint a hím nemnek ellentéte, csakkogy ezekre nézve inkább a belőle származott *nőstény* divatozik. V. ö. NŐSTÉNY. 5) Növénytanban a növénynek azon lényeges része, melyből a termés vagy gyümölcs lesz (pistillum, némelyeknél: *nőcze*, Gönczy Pálnál: *terme*), melynek rendszerént ismét három része van: a *magzat* (Gönczynél: *maghon*), az *anyaszár* (Gönczynél: bibeszár), és a *bibe;* továbbá jelenti némely növényeknél azon szárt, melyen a nőrészek elkülönítve vannak a hímrészektől, pl. *nőkender* am. magvas, *hímkender* am. virágos kender.

Ezen értelmekből kitetszik, hogy a *nő* főnév egy alapfogalom alá tartozik a *nő* igével, mennyiben mindkettőben alapfogalom az önmagából fejlődő szaporodás, terjeszkedés, nagyobbodás. A nőnek, legyen az ember vagy oktalan állat, vagy növény, életszervi rendeltetése, hogy nemét közvetlenül szaporítsa, terjeszsze, tenyészsze, növeszsze. Így a szanszkrit *mahí* (asszony, nő), világosan a *mah* (nő) gyökből eredett. E szerint a ‚nő' főnév nem más, mint cselekvőleg értett igenév *növő* v. *ne-ő*, épen úgy, mint a *vő* am. vevő, a *hű* am. *hivő*. — Rokonságban van vele a sínai *niü* (femina; filia); továbbá megfordítva a német *in*, pl. a *Hündin, Gärtnerin, Schneiderin* szókban; a finn *nainen* am. férjhez mehető nő, ettől: *nain*, nőszök, feleséget veszek (Fábián István).

Különbség van a *nő, hölgy* és *asszony* szók között. *Nő*, mint föntebb eléadatott, általában is értethetik, tekintet nélkül a házassági viszonyra; *hölgy* leginkább előkelő személyeknél, különösen szintén ily általános értelemben vétetik; végre *asszony*, kiváltképen házas nőről mondatik, kivévén némely öszvetételeket, milyen pl. *kisasszony*, mely előkelő családbeli, de még férjhez nem ment nőszemélyt jelent, *asszonyember*, mely alatt általában nőnembeli személyt értünk.

NŐALAK, (nő-alak) ösz. fn. Nőt ábrázoló termet vagy kép vagy szobor. Olyan alak, milyen a nőké.

NŐBARÁT, (nő-barát) ösz. fn. 1) Ki a nők irányában különös vonzalommal viseltetik, ki velök társalogni szeret, stb. 2) Megfordítva *barátnő* helyett. *Van férfibarátom és nőbarátom.*

NŐBARÁTSÁG, (nő-barátság) ösz. fn. Nővel kötött baráti viszony. V. ö. BARÁTSÁG.

NŐBECSÜLET, (nő-becsület) l. NŐTISZTELET.

NŐCSELÉD, (nő-cseléd) ösz. fn. Házi szolgálati minőségben álló nőszemély.

NŐCSELÉDSÉG, (nő-cselédség) ösz. fn. Nőcselédek öszvege bizonyos háztartásban, vagy helységben, vagy városban stb.

NŐCZE, (nő-cze) fn. tt. *nőcsé-t*. L. NŐ, 5).

NŐDÖGÉL, NŐDÖGEL, (nő-d-ög-el) gyak. áth. m. *nődögél-t*. Lassan-lassan, nem hirtelen, de folytonosan nő, felnő.

NŐÉK, (nő-ék) ösz. fn. Általán mindenféle drágaságok, cziczomák, csecsebecsék, melyeket a nők szépítő, kellető, vonzó szerekül magukra vesznek, öltözékeikre alkalmaznak, pl. gyöngyök, hajtűk, karpereczek, fodrok, szalagok stb. Átv. ért. lelki tulajdonság, mely a nőket mindenek fölött diszesíti. *A szűz szemérem egyik legszebb nőék.* V. ö. ÉK, (2).

NŐÉKESSÉG, l. NŐÉK.

NŐERÉNY, (nő-erény) ösz. fn. Erény, mely különösen a női kötelességek magasabb nemű teljesítésében áll, milyenek a szemérmesség, szelídség, gyermekszeretet, férj iránti hűség stb.

NŐFÉLTÉS, (nő-féltés) ösz. fn. Nyugtalan aggódás neme, midőn valaki akár alapos okból, akár alap nélkül s merő gyanuból attól fél, azon búsul, attól tart, hogy neje hűtelen lehet, hogy mások elcsábíthatják.

NŐFÉRTŐZŐ, (nő-fértőző) ösz. mn. és fn. Ki tisztességes nőket, akár hajadonokat, akár férjeseket vagy özvegyeket nemi ösztönének kielégítésére erőszakosan használ.

NŐGYILKOS, (nő-gyilkos) ösz. fn. 1) Ki maga nejét megöli. 2) Ki nőszemélyt öl általában. 3) Ellentéte a férfi nemen levő gyilkosnak, vagyis oly gyilkos, ki nemére nézve nő, azaz fehérszemély, gyilkosnő.

NŐGYILKOSSÁG, (nő-gyilkosság) ösz. fn. A gyilkosságnak azon neme, midőn valamely férfi saját feleségét öli meg. Szélesb ért. akármily nőn elkövetett gyilkosság.

NŐHANG, (nő-hang) ösz. fn. A rendes férfihangnál vékonyabb és magasabb hang, milyen a nőszemélyeké. *Némely férfinak nőhangja van;* ezt *kappanhang*-nak is nevezik.

NŐHARISNYA, (nő-harisnya) ösz. fn. Harisnyaféle lábravaló, milyet a nők szoktak viselni. V. ö. HARISNYA.

NŐHELY, (nő-hely) ösz. fn. Bizonyos köztéreken, vagy körökben, vagy középületekben azon elválasztott hely, mely különösen a nők számára van rendelve. Ilyen némely templomokban a baloldal, vagy nőkarzat.

NŐHOZOMÁNY, (nő-hozomány) ösz. fn. Törvényünkben azon ingó vagy ingatlan vagyon, melyet a menyasszony akár menyekző alkalmával, akár később is, szüleitől vagy másoktól is kapott, vagy öröklött és férjéhez hozott. (Allatura).

NŐHŰBÉR, (nő-hű-bér) ösz. fn. Oly hűbér, melyet a nőkre, vagyis nőörökösökre át lehet szállítani, különböztetésül a férfihűbértől, melyet nő nem örökölhet. V. ö. HŰBÉR.

NŐHŰSÉG, (nő-hűség) ösz. fn. A nőnek, mint házastársnak erénye, melynél fogva testtel és lélekkel folyvást és egyedül törvényes férjéhez ragaszkodik.

NŐI, (nő-i) mn. tt. *női-t*, tb. —*ek*. Nőre vonatkozó, nőt illető, azzal viszonyban levő. *Női gyöngédség, szeretet, szelidség. Női hűség, erény. Női gyöngeség, hiuság, bosszú, irigység.* V. ö. NŐ, (2).

NŐIES, (nő-i-es) mn. tt. *nőies-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Nők tulajdonsága, vagy nők szokása szerént való.

NŐIESEN, (nő-i-es-en), ih. Nők tulajdonsága, nők szokása szerént.

NŐIESSÉG, (nő-i-es-ség) fn. tt. *nőiesség-et*. Női tulajdonság.

NŐIETLEN, (nő-i-et-len) mn. tt. *nőietlen-t*, tb. —*ek*. Nők tulajdonságával vagy szokásával ellenkező.

NŐINTÉZET, (nő-intézet) ösz. fn. Általán intézet, melyben nőszemélyek neveltetnek, oktattatnak, ápoltatnak.

NŐIRÁS, (nő-irás) ösz. fn. Sajátságos jellegü irás, milyen rendesen a nőké szokott lenni, kivált kik ritkábban szoktak irni.

NŐJOG, (nő-jog) ösz. fn. 1) Jog, melyet a nő férje irányában a házas élet czéljánál fogva bir. 2) Azon jogok öszvege, melyek a polgári törvény szerint a nőt illetik, milyenek különösen az özvegyi jogok.

—NÖK, l. —NOK.

NŐKALAP, (nő-kalap) ösz. fn. Kalap, milyet a nővilág viselni szokott, mely, mint a férfiaké, sőt még inkább, különféle alakú és módosításu.

NŐKAPOCS, (nő-kapocs) ösz. fn. L. NŐSTÉNYKAPOCS.

NŐKEBEL, (nő-kebel) l. NŐSZIV.

NŐKELLEM, (nő-kellem) ösz. fn. Kellem, mely különösen a nőt teszi kedvessé, tetszőssé, mely tulajdonkép a nőnem sajátja, pl. gyöngéd, szelid arczvonások, szerény magatartás. *Testi és lelki nőkellemek.*

NŐKÓRSÁG, (nó-kórság) ösz. fn. Zabolátlan indulat és vágy a nők iránt, akár a finomított, akár a durva állatiság ösztönéből ered.

NŐKÓRSÁGOS, (nő-kórságos) ösz. mn. Ki a nőnembe zabolátlanul, szinte bolondulásig szerelmes.

NŐL, (nő-öl) önh. m. *nől-t*. Tájdivatos ige *nő* helyett.

„Kicsin vagyok én,
Majd megnőlök én.“
Népdal. (Erdélyi J. gyüjteménye).

L. NŐ ige.

—NŐL, vastaghangon *nól*, névrag a székely és palócz tájnyelvben, némely különös esetben am. *től, tól*. L. —NI alatt.

NŐLAK, (nő-lak) ösz. fn. Általán a háznak azon osztálya, mely különösen a házbeli nők, vagy házi asszony tartózkodási helye. Ilyenek voltak a régi hellenek *gynaeceumi*, vagy ma is az elökelőbb uri házaknál az urnők lakosztályai. Nevezetesen a keleti népeknél, hol még a soknejüség divatozik, azon szorosan elzárt s gondosan őrizett lak a nők számára, hová az illető uron kivül más férfinak, kivévén heréltnek, bemenni tilos. (Harem).

NÖM, l. NÉM fn. és NEM tagadó ih.

NÖMÖS, tájdivatosan am. nemes.

NÖMÖSKŐ, (nömös-kő) ösz. fn. A Góry-codexben am. drágakő.

NŐNÉM, (nő-ném) ösz. fn. Azon nem, mely nőkből áll, mely alá a nők tartoznak, ellentétül a férfinemnek. *A nőnemből is váltak jeles hősök, és nevesetes irók.* Átv. ért. némely nyelvekben alkalmaztatik szókra is, midőn általán azokat *nő-* v. *hím-* v. *közneműekre* osztályozzák: pl. a latinban ezek: *terra, arbor, domus*, a nőnemhez tartoznak.

NŐNÉMŰ, (nő-némű) ösz. mn. Nőnemből való, ahhoz tartozó. *Nőnemű személyek. Nőnemű főnevek.* V. ö. NŐNEM.

NŐNÉV, (nő-név) ösz. fn. Általán név, különösen keresztnév, melyet nőknek szokás adni, pl. *Erzsébet, Katalin, Mária, Sarolta.*

NŐNEVELÉS v. —NEVELTETÉS, (nő-nevelés v. —neveltetés) ösz. fn. Nőgyermekek nevelése akár családi körben, akár valamely intézetben. V. ö. NEVELÉS.

NŐORSZÁGLÁS, (nő-országlás) ösz. fn. Országlás, midőn valamely nő fejedelmi czimmel, pl. mint császár, király, uralkodik. *Nagy-Britanniában jelenleg nőországlás van.* Továbbá, midőn valamely ország kormányában a nők döntő befolyást gyakorolnak.

NŐORZÁS, (nő-orzás) ösz. fn. l. NŐRABLÁS.

NŐPIPERE, (nő-pipere) ösz. fn. Pipere, cziczoma, milyenekkel a nők diszítik, éke sítik, czifrázzák öltönyeiket, különösen válogatottabb nemü divatczikkek, nőék. V. ö. PIPERE.

NŐRABLÁS, (nő-rablás) ösz. fn. Az emberrablásnak azon neme, midőn valamely férfi, vagy nő is,

valamely nőszemélyt erőszakosan elragad, rendesen a férfi ösztön kielégitése végett, vagy, ahol lehetséges, kereskedelmi czélból.

NŐRABLÓ, (nő-rabló) ösz. fn. Személy, illetőleg férfi, ki nőt vagy nőket rabol. V. ö. NŐRABLÁS.

NŐRAGADÁS, (nő-ragadás) l. NŐRABLÁS.

NŐRÁK, (nő-rák) ösz. fn. Nőnemü rák, melynek ikrái vannak.

NŐRÉSZ, (nő-rész) ösz. fn. l. ASSZONYILLETMÉNY.

NŐRÍM, (nő-rím) ösz. fn. Rím, midőn két versor két végszótagjai hasonló hangzatuak, melyek közől az előbbi hoszszu, az utóbbi rövid mértékü, pl. *jára, fára, ága, vága, ége, vége, tépe, képe.* Ellentéte: *férfirím*, midőn csak az utósó szótagok egyeznek és hoszszak, pl. *kidz, folyás, kacsint, tekint.* A német nyelvben ez utóbbi csak egytagu szókra alkalmazható. V. ö. RÍM.

NŐRINCZ, tájdivatosan, különösebben a székelyeknél am. Lőrincz; l. ezt.

NŐRUHA, (nő-ruha) ösz. fn. Sajátnemü szabásu ruha, milyet a nők szoktak viselni, mely jobbára kelméjére nézve is különbözik a férfiak viseletétől.

NŐS, (nő-ös) mn. tt. *nős-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Férfi, kinek törvényes felesége van; népies nyelven: *házas*, ámbár ez szélesebb értelmü, mert a nőre is, mint feleségre illik. *Nős ember, férfiszemély. Nős papok, katonák.* V. ö. NŐ, fn.

NŐSÍT, NŐSIT, (nő-ös-ít) áth. m. *nősít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. *eni*. Nőssé tesz, megházasít valakit. *Az apák és anyák szeretik nősíteni fiaikat.*

NŐSÍTÉS, NŐSITÉS, (nő-ös-ít-és) fn. tt. *nősítés-t*. tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit nőssé tesznek, házasítás.

NŐSÖZVEGY, (nős-özvegy) ösz. fn. Diószegi Füvészkönyve nősözvegy seregnek nevezi, melyben vagy ugyanazon tövön egyik virág nős (l. NŐSVIRÁG), a másik csupa hím vagy csupa nőstény, (melyeket egy szóval *özvegy*-nek mondhatunk); vagy külön tövön egyik tő nősvirágokat, a másik tő vagy csupa hím vagy csupa nőstényvirágokat hoz; milyenek a *zászpa, juhar, köris.* (Polygamia). A nevezet e kétféle virágtermésről (nős és özvegy) vétetett.

NŐSPARÁZNA, (nős-parázna) ösz. mn. és fn. Feleséges férfi, házas ember, ki idegen nővel nemileg közösül, s mint mondani szokás, házasságtörést követ el; házasságtörő férfi.

NŐSPARÁZNASÁG, (nős-paráznaság) ösz. fn. Házasságtörés, melyet feleséges férfi követ el.

NŐSSÉG, (nő-ös-ség) fn. tt. *nősség-et*, harm. szr. —*e*. Állapot vagy tulajdonság, midőn valamely férfi bizonyos nővel szoros házassági viszonyban van, vagy arra lekötelezte magát. Ellentétei: *nőtlenség, legénység; özvegység.*

NŐSTÉNY, fn. tt. *nőstény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Általános nevezete azon állatoknak, melyek nem a hímnemhez tartoznak. *Nőstény és hím között való különbség.* 2) Átv. ért. a növényekre nézve l. NŐ, fn. 2) Mint melléknév általán minden emlős állatra alkalmazható, kivált azokra, melyeknek nemet jelentő különös nevök nincsen, pl. *nőstény bárány, nőstény nyúl, nőstény tokló, nőstény macska, nőstény oroszlán*; ellenben a nőstény ló inkább *kancza*; a nőstény kutya: *szuka*; a nőstény szarvas és némely más szarvasmarha: *tehén*; a sörtés: *eme, emse* vagy *magló*. A madarak több nemeinél a nőstény inkább *jércze*; de a verebet talán azért, mivel igen szeret nőszni, rendesen nősténynek nevezik, valamint hímét a nagyobb bujaságra mutató *kan* névvel illetik. Az emberi nőnem csak népies és tréfás gúny-nyelven: *nősténynép* vagy *nőstényszer.*

Hogy e szónak gyöke a rokon jelentésü *nő*, abban kétség nem lehet. Kiképzett alakjára nézve leginkább hasonló a *jövétény* és *növétény* szókhoz, melyek törzsökei eredeti alakban a *jöved* és *növed* önható igék, s lett belőlök *jövedény, növedény*, rokon hangváltozattal *jövétény, növétény*. E hasonlat szerint a *nőstény* törzsöke lehetett *nőicsd* vagy *nősd*, mint *es-d, kez-d, ol-d, tol-d*, s a nőstény am. *nőiesedő, nősdő*, s még *ny* képzővel *nősödény, nősdény*, vagyis oly nőies alany, mely az állati növést, szaporodást közvetlenül előmozdítja. A hímállatok nevei közől alakra hasonlónak látszik hozzá: *ártány* (= ortány), mely jelent kandisznót, herélt állapotban. Némelyek szerint *nőösztön* módosúlata.

NŐSTÉNYÁLLAT, (nőstény-állat) ösz. fn. Nemi különbség szerént valamely állatnak azon faja, mely anyai minőséggel bir, mely közvetlen a szaporítást eszközli, amely tehát szülni, elleni, fiadzani, vagy a madaraknál tojni szokott.

NŐSTÉNYKAPOCS, (nőstény-kapocs) ösz. fn. Karikaforma füles kapocs, melybe az úgynevezett kankapocs görbéje belemegy.

NŐSTÉNYVIRÁG, (nőstény-virág) ösz. fn. Diószegi Füvészkönyve nőstényvirágnak azt nevezi, melyben csak anya van hím nélkül (Flos foemineus); máskép: *anyavirág.*

NŐSÜL, NŐSÜL, (nő-ös-ül) önh. m. *nősül-t*. Nőssé leszen, házasságra lép valamely nővel. Társalgási nyelvben tisztább értelmü kifejezés, mint a kétes *nőszik*, mely elhálást is jelent.

NŐSÜLÉS, NŐSÜLÉS, (nő-ös-ül-és) fn. tt. *nősülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Házasodás, feleségesedés. V. ö. NŐSÜL.

NŐSVIRÁG, (nős-virág) ösz. fn. Diószegi Füvészkönyve e nevezetet a növénytanban azon virágról használja, melyben hím is van, anya is. (Flos hermaphroditus).

NŐSZ, (nö-ösz), l. NŐSZIK. Valószinü, hogy létezett hajdan *nősz* ige és fn. mint van *halász, vadász, rákász, madarász*, melyek igék és nevek. E szerént a *nősz* mint ige önható erővel bir, s am. nő után

jár, nőt keres; a *nőez* főnév pedig am. nő után járó, nőt kereső személy, s ebből keletkezett hangváltozattal a *nász*, melyről bővebben l. NÁSZ.

NŐSZÁR, (nő-szár) ösz. fn. Növénytani ért. némely virágokban kis száracska, mely a magzat tetejéből nő ki (stylus). Máskép: *anyasszál* v. *anyaszár*, v. *bibeszár*. V. ö. NŐ, (2). Ennek tetején van a *bibe* v. *porfogó*.

NŐSZDÜH, (nősz-düh) ösz. fn. A nemi ösztön kielégítésére törekvő zabolátlan indulat a férfiban, mely kóros jelenségekkel, s mintegy dühvel szokott párosulni. Alkalmazható kifejezés más hímnemü állatokra is.

NŐSZEMÉLY, (nő-személy) ösz. fn. Általán, akármily koru és állapotu nő, nember, fehérszemély.

NŐSZEMÉLYZET, (nő-személyzet) ösz. fn. Nőszemélyek öszvege bizonyos körben, pl. valamely színháznál.

NŐSZEREP, (nő-szerep) ösz. fn. Szerep, mely nőt ábrázol, s melyet nő szokott vinni.

NŐSZÉS, (nö-ösz-és) fn. tt. *nőszés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Valamely nőnek feleségül, házastársul vevése. *Könnyebb a nőszés, mint a kétszer főzés.* (Km.). Öszvetéve: *megnőszés, összenőszés*. Szokottabban: *nősülés*. 2) Különösen, férfi elhálása valamely nővel, akár házastársa, akár nem. V. ö. NŐSZIK.

NŐSZESZÉLY, (nő-szeszély) ösz. fn. Szeszély, mely különösen némely női kedély változásaiból, vágyaiból ered. V. ö. SZESZÉLY.

NŐSZIK, (nö-ösz-ik) k. m. *nősz-tem*, —*tél*, —*ött*. 1) Valamely nőt kerülget, utána jár, hogy házasságra megnyerje; máskép régiesen: *hősöl*, mely valószinüleg a *hölgy* szóval van gyökrokonságban. Ide tartozik a mély hangu *nász* is. V. ö. NÁSZ. 2) Különösen am. valamely nővel házasságra lép. „Sinyei uram izene az uttról, hogy megfogassam, mert ott fen felesége vagyon, itt is meg akar nőszni. (Levél 1558-ról. Szalay Ágoston 400 m. l.). 3) Valamely nővel elhál, honnan a *nőszés* Molnár A. és Calepinus szerint jelent elhálást is. Ily jelentése van Apáti Ferencz feddő énekében: *Diákok (ti) elmentek, leányokat néztek. Szégyenséggel nőszték.* Szabatosb különböztetés végett, midőn am. házasodik, feleséget vesz, helyesebben: *nősül*. Ellenben *nősik* tisztességesebb kifejezése azon fogalomnak, mely *elhálást* jelent, más egyéb aljas és pajkos, erre vonatkozó igék helyett.

NŐSZINGER, (nősz-inger) ösz. fn. Nemi ösztön, mely a hímállatot, különösen férfi személyt nővel való közösülésre indítja. V. ö. NŐSZDÜH.

NŐSZIROM, (nő-szirom) ösz. fn. Növénynem a háromhímesek seregéből és egyanyások rendéből; bokrétája a magzat fölött hat szirmu, tövön öszvenőtt, hárma felál, hárma lekonyúlt; anyaszára igen rövid; bibéje három nagy, széles sziromformáju és szinü, honnan a neve. Vannak *kihajló* és *kopasz* szirmu fajai. (Iris.)

NŐSZÍV, (nő-szív) ösz. fn. Átv. ért. női kedély, női gyöngédség, mely a női nemesebb, mind lelki, mind érzéki vágyó tehetséget rejti magában.

NŐSZOBA, (nő-szoba) ösz. fn. Különös szoba, valamely családhoz tartozó nő vagy nők számára.

NŐSZŐ, (nő-ösz-ő) mn. tt. *nőszö-t*. Aki nősz vagy nőszik. *Nőszö legények. Nőszö legény nem kiméli a költséget.* (Km.). *Nőstön nőszö vén menyecske.* (Faludi.).

NŐSZŐFŰ, (nőszö-fü) l. KOSBOR.

NŐSZTEHETETLEN v. —TEHETLEN, (nőszteheť[et]len) ösz. mn. Aki bármely testi hiba miatt a nemi közösülésre nem képes.

NŐSZTEHETETLENSÉG v. —TEHETLENSÉG, (nősz-teheť[et]lenség) ösz. fn. Állapot, midőn valaki nőszteheteteln.

NŐSZTET, (nő-ösz-tet) miv. m. *nősztet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *nősztess*. L. HÁZASÍT.

NŐSZÜL, NŐSZÜL, (nő-ösz-ül) önh. m. —*t*. Feleséget vesz. Helyesebben: *nősül*.

NŐSZÜLÉS, NŐSZÜLÉS, (nő-ösz-ül-és) fn. tt. *nősztülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki feleséget vesz. Helyesebben: *nősülés*.

NŐSZÜLŐASZSZONY, (nőszülő-aszszony) ösz. fn. l. NÁSZASZSZONY, NÁSZOLÓASZSZONY, NYOSZOLYÓASZSZONY.

NŐSZVÁGY, (nősz-vágy) l. NŐSZINGER.

NŐTELEN, (nő-telen) mn. tt. *nőtelen-t*, tb. —*ek*. Kinek neje nincs, nem feleséges, nem házas, milyenek az úgynevezett legények vagy özvegy férfiak. *Nőtelen katonák, papok, szerzetesek.* Innen átv. ért. *nőtelen élet*. Határozóként am. nőtelenül.

NŐTELENKORI, (nőtelen-kori) ösz. mn. Nőtelen korban történt vagy történő; nőtelen korból való. *Nőtelenkori barátaim mind elhagytak.*

NŐTELENSÉG, (nő-telen-ség) fn. tt. *nőtelenség-et*, harm. szr. —*e*. Nőtelen állapot, midőn a férfinak felesége nincsen. Különösen a római katholika egyházban a papok és szerzetesek nőtelen állapota, melynek nyomaira ugyan már az első keresztény századokban találunk; de általános lekötelezésképp csak hetedik Gergely pápa alapította meg.

NŐTELENÜL, (nő-te-len-ül) ih. Feleség nélkül, nőtelen állapotban. *Nőtelenül élni, maradni, meghalni.*

NŐTERÉM, (nő-terém) ösz. fn. Különös terem, kizárólag a nők számára, kényelmére.

NŐTERMET, (nő-termet) ösz. fn. Termet, milyen a szabályos alkotásu nőké szokott lenni.

NŐTESTVÉR, (nő-testvér) ösz. fn. Nőnemen levő testvér, ki, ha nálunk idősebb, *néne*, ha fiatalabb, *húg* a neve. Midőn egyről van szó, szabatosabb a *nén* és *húg*. Ha általán szólunk, a nőtestvér áll helyén. *Nőtestvéreim elutastak, és pedig néném Szegedre, húgom Debreczenbe.* Rövidebben: *nővér*, mi a magyar nyelvszokással nem ellenkezik, mert a magyar, kit

igen szeret, vagy kihez nagy szeretetből akar szólani, azt *édes véré*-nek nevezi.

NŐTINCS, falu Nógrád m.; helyr. *Nőtincs-re, —én, —ről.*

NŐTISZTELET, (nő-tisztelet) ösz. fn. Tisztesség, becsület, melyet a szívben, lélekben jeleskedő nők iránt minden müvelt ember nyilvánít.

NŐTLEN; NŐTLENSÉG; NŐTLENÜL, l. NŐTELEN; NŐTELENSÉG; NŐTELENÜL.

NŐTOPÁN, v. —TOPÁNKA, (nő-topán vagy topánka) ösz. fn. Kurtaszáru czipőféle lábbeli, milyet a nők viselnek, különböztetésül a *férfitopán*-tól.

NÖVED, (nö-v-ed) önh. m. *növed-tem, —tél, —t.* Azon származott igék osztályába tartozik, melyek élő igékből *ed ad* képző által alakulnak, mint *forr forrad, iss issad, mer mered.* Viszonyban van vele az átható cselekvésü *növeszt.* Értelme: folytonosan nő, gyarapodó fejlődésben van. Egyébiránt noha az ily képzőjü igék száma igen nagy, helyette inkább az egyszerü *nő* van divatban. Származékai: *növedék, növedékeny.*

NÖVEDÉK, (nö-v-ed-ék) fn. tt. *növedék-ét.* Ami növés által valamihez járul, növés általi szaporaság. Átv. ért. jelenthet másnemü szaporodást is, pl. *népességi növedék.*

NÖVEDÉKENY, l. NEVENDÉKÉNY.

NÖVEKÉDÉS, (nö-v-e-kéd-és) l. NEVEKÉDÉS.

NÖVEKÉDIK, (nö-v-e-kéd-ik) l. NEVEKÉDIK.

NÖVEKSZIK, (nö-v-ek-sz-ik) l. NEVEKÉDIK.

NÖVEKVÉS, (nö-v-ek-v-és) l. NEVEKÉDÉS.

NÖVEKVŐ, (nö-v-ek-v-ő) mn. tt. *növekvő-t.* Nevekedés által előhaladó, öregbedő.

NÖVEL, (nö-v-el) l. NEVEL.

NÖVELDE, (nö-v-el-de) fn. tt. *növeldé-t.* Nevelő hely, nevelő intézet.

NÖVELÉS, (nö-v-el-és), l. NEVELÉS.

NÖVELKÉDIK, (nö-v-el-kéd-ik), l. NEVEKÉDIK.

NÖVENDÉK, (nö-v-end-ék) fn. l. NEVENDÉK.

NÖVENY, NÖVÉNY, (nö-v-ény) fn. tt. *növény-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Természetrajzi ért. mindazon testek, melyek részint táplálásukra, részint szaporításukra szükséges életszervekkel ellátvák, azonban önkéntes mozgásuk nincsen és érzéketlenek, s gyökerök által többnyire álló helyökhöz — talaphoz — tapadnak, s ezekben különböznek lényegesen az állatoktól. E nevezet alatt értetnek valamennyi fák, cserjék, füvek, mohok, gombák stb. s öszvesen az úgynevezett növényországot képezik. *Hegyi, vizi, szárazföldi növények. Hideg, meleg égalji növények. A növényeket seregekre, nemekre, fajokra osztályozni.* A növény lényeges részei, vagyis szervei kétfélék: 1) *elemiek,* 2) ezekből *összetettek.* Az elemiek a) a *sejtek* v. *sejtecsek,* b) az *edények.* Öszvetettek A) *Külsők*; *legkülső* a *hám,* mely a növény minden részét, a bibe kivételével, beborítja, a kéreg külső rétegén terülvén el, a honnan köznyelven ez is külső szervnek mondatik; egyébiránt a külső szervek vagy a) *táplálatiak,* ú. m. a *gyöktörzs* és *levelek*; vagy b) *szaporítók,* ú. m. a *rügy, hajma, gumó* (v. *csucsor*), *lencsike*; c) *nemsők* a *virág* és *gyümölcs.* B) *Belső* szervek a) tudományos nyelven a *kéreg* (cortex, Rinde), b) a *háncs* (liber, Bast), c) a *sziács* (alburnum, Splint), d) a *gezsi* (lignum, Holz), e) a *bél,* (Medulla, Mark). Nem lényeges szervek a) a *gyámok* v. *támaszok* (fulcra v. fulcimenta), mint a *kacs* (cyrrhus), *butyka* (ampulla), *kapasz* (alligator); b) a *fegyverek* (arma) szurós részek, mint a *fulánk* (aculeus), *tövis* (spina), *tollász* v. *szálka* (arista); c) *öltözékek,* a hám nyulványai, mint a *fanok* v. *szőrök* (pili), *serték* (setae), *bököczék* (murices), *mirígyek* (glandulae), *bibircsók* (verrucae), *toldványok* (appendices) stb.

NÖVÉNYÁGY, (növény-ágy) ösz. fn. A kertészeknél, különösen elkészített földszakasz, melyben a kikelt fiatal növényeket ápolgatják. *A növényágyból kiültetni a virágokat.*

NÖVÉNYÁLLAT, (növény-állat) ösz. fn. Oly állatok neme, melyek szaporodásukra s növésökre és alkotásukra nézve sokban a növényekhez, táplálkozásukat és önkéntes mozgásukat illetőleg pedig az állatokhoz hasonlók, mint pl. a korallok és habarczok.

NÖVÉNYBONCZOLÁS, (növény-bonczolás) ösz. fn. Növénytani működés, midőn valaki a növények alkatrészeit külön-külön választja és vizsgálat alá veszi.

NÖVÉNYCSERÉP, (növény-cserép) ösz. fn. Kellő földdel megtöltött cserépedény, melyben élő növényt tartanak, és táplálnak; továbbá akármiféle cserép, mely a növények tenyésztésére használtatik, pl. melylylel a csirázó spárgát letakarják.

NÖVÉNYÉLET, (növény-élet) ösz. fn. A növények sajátságos élete, mely növésben, nedvek beszivásában és kipárolgásában, s tenyésző erőben áll, szabad mozgás, és érzőképesség nélkül. Innen átv. értelemben, *növényéletet élni,* am. növények módjára létezni, enni, inni, alunni, mit sem tenni.

NÖVÉNYENYV, (növény-enyv) ösz. fn. Növényekből, különösen gabonanemüekből készült enyvféle ragadós anyag.

NÖVÉNYÉSZ, NÖVENYÉSZ, (1), (nö-v-ényész) fn. tt. *növényész-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Növények ismerésével foglalkodó természetbuvár, füvész.

NÖVÉNYÉSZ, NÖVENYÉSZ, (2) (mint föntebb) önh. m. *növenyész-tem, —tél, —ett.* Növények ismerésével foglalkodik, füvészkedik.

NÖVÉNYFAJ, (növény-faj) ösz. fn. Olyan növények egyike, melyek mind külső jellegeikre mind belszerkezetökre nézve egymással megegyeznek; ilyen faj minden egyes növény. V. ö. NÖVÉNYNEM.

NÖVÉNYGYÜJTEMÉNY, (növény-gyüjtemény) ösz. fn. Széles ért. gyüjtemény, mindenféle növényekből. Különösen azon növények gyüjtemé-

nye, melyek a szoros ért. vett füvésztudomány tárgyai, nevezetesen az orvosi füveké.

NÖVÉNYGYÜJTŐ, (növény-gyüjtő) ösz. fn. Személy, ki akár tudományos czélból, akár szenvedélyi hajlamból, akár kereskedés végett növényeket szed öszve.

NÖVÉNYHÁZ, (növény-ház) ösz. fn. Kertészek melegháza, üvegháza, melyben az év hidegebb napjai alatt a növényeket tartogatják, táplálják, s illetőleg tenyésztik.

NÖVÉNYI, (nö-v-ény-i) mn. tt. *növényi-t*, tb. —*ek*. Növényre vonatkozó, azt illető, abból való. *Növényi élet. Növényi szerekből készített orvosság.*

NÖVÉNYISKOLA, (növény-iskola) ösz. fn. Különösen arra készített földterület, hogy benne fiatal növényeket, nevezetesen csemetefákat termeszszenek, s miután bizonyos nagyságra nőttek, más rendelt helyre ültessék. *A falusi tanodák mellett növényiskolákat állítani.*

NÖVÉNYISME, (növény-isme) ösz. fn. Általán a növények ismerete; különösen a növények tudományos, rendszeres leirása.

NÖVÉNYISMERŐ, (növény-ismerő) ösz. fn. Személy, ki a növényeket bizonyos tudományi rendszer nyomán seregek, rendek, nemek és fajok szerént meghatározni tudja.

NÖVÉNYKE, (nö-v-ény-ke) kicsiny. fn. tt. *növényké-t*. Kisded növény.

NÖVÉNYKŐ, (növény-kő) ösz. fn. Kővé alakult növény vagy növényrész.

NÖVÉNYKÖNYV, (növény-könyv) ösz. fn. 1) Füvészek könyve, melynek levelei közé a szedett füveket becsiptetik, hogy megszáradván, növénygyüjtemény gyanánt szolgáljanak. 2) Oly könyv, melyben mindenféle növények le vannak irva vagy rajzolva.

NÖVÉNYLEIRÁS, (növény-le-irás) ösz. fn. A növények ismertető jegyeinek elszámlálása, különösen, melyeknél fogva azokat bizonyos rendszer nyomán a növénytudósok seregekre, rendekre, nemekre és fajokra osztályozva meghatározzák.

NÖVÉNYMÉREG, (növény-méreg) ösz. fn. Méreg, mely némely növényekben rejlik, különböztetésül az állati és ásványi méregtől. V. ö. MÉREG.

NÖVÉNYNEDV, (növény-nedv) ösz. fn. A növényekből kiszivárgó, kifolyó, kicsepegő, kifőzött, kisajtólt, kivont nedv, különösen, melyet gyógyszerül, italul vagy festékül használnak.

NÖVÉNYNEM, (növény-nem) ösz. fn. Olyan fogalom a növényeknél, mely alá virága részei s termései alkatában, s általán külső termete és belszerkezetében egymással megegyező növényfajokat foglalhatni egybe. Ilyen nemi fogalom pl. a *szegfű*, (dianthus); mely alá foglaltatnak a többek között ezen fajok: *csillagszegfű*, (d. barbatus); *barátszegfű*, (d. Carthusianorum); *árvaszegfű*, (d. diminitus); *pompászegfű* (d. caryophyllus) stb. A nem, pl. szegfű, mint fogalom magában nem létezik, hanem csak az egyes fajokban, így az ‚ember' fogalma sem létezik önmagában, hanem csak az egyes személyekben.

NÖVÉNYNEMŰ, (növény-nemű) ösz. mn. Növények neméhez tartozó. *Növénynemű testek.* Továbbá am. növényekhez hasonló, pl. habarcz.

NÖVÉNYNYÁL, (növény-nyál) ösz. fn. Némely növényből, pl. a birsalma magvából, lenmagból stb. víz által kihúzott nyálkás anyag (Pflanzenschleim).

NÖVÉNYOLAJ, (növény-olaj) ösz. fn. A növényekből vagy azok egyes részeiből, pl. magvaikból, bogyóikból kivont olaj, különböztetésül az állati vagy ásványi olajoktól.

NÖVÉNYORSZÁG, (növény-ország) ösz. fn. A növények mindensége, mennyiben az állati és ásványi testektől elválasztva külön egészet tesznek, s a szaktudósok által bizonyos törvények szerint elrendeztetnek.

NÖVÉNYREND, (növény-rend) ösz. fn. L. NÖVÉNYSEREG alatt.

NÖVÉNYROST, (növény-rost) ösz. fn. Rostok a növényi testben. V. ö. ROST.

NÖVÉNYSAV, (növény-sav) ösz. fn. A növényekből készült sajátnemü sav, milyen péld. a sóskáé. V. ö. SAV.

NÖVÉNYSEJT v. —SEJTECS, (növény-sejt v. —sejtecs) ösz. fn. Elemi szerv a növényekben, t. i. vékony, fejér, átlátszó, folytonos, egynemü hártyából képződött hólyagcsa, részint szilárd, részint és többnyire folyó anyaggal v. nedvvel telve, mely minden egyéb szervek alapjául szolgál. (Cella, cellula).

NÖVÉNYSEREG, (növény-sereg) ösz. fn. Linne rendszeréhez képest olyan fogalom, mely alá az alapjegyül fölvett fő jellegben egymással megegyező növények tartoznak, pl. az *öthímesek serege*, melyekben lehetnek azután *egy-*, *két-*, *három-*, *négy-*, *öt-*, *sokanyások*, mely utóbbiak *növényrendek*-nek hivatnak.

NÖVÉNYTAN, (növény-tan) ösz. fn. A növények tudományos, rendszeres ismérete.

NÖVÉNYTÁR, (növény-tár) ösz. fn. Növénygyüjtemények tára.

NÖVÉNYTUDOMÁNY, l. NÖVÉNYTAN.

NÖVÉNYVILÁG, (növény-világ) ösz. fn. A földnek öszves növényzete; a növények öszvesége. Növényélet.

NÖVÉNYZET, (nö-v-ény-z-et) fn. tt. *növényzet-et*, harm. szr. —*e*. Növények öszvege, kifejlett, díszlő állapotban véve. *Gazdag, dús növényzet.*

NŐVÉR, (nő-vér) ösz. fn. l. NŐTESTVÉR.

NÖVÉS, (nö-v-és) fn. tt. *növés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Az állati vagy növényi testnek fejlődésben és nagyobbodásban levő állapota, különösen magasra emelkedő irányban. Innen jelenti azon alakot, melyet a növő test kifejt. *Karcsu, egyenes, vastag, görbe növés; szép növés;* ez utóbbiak szabatosan: *növet*. 2) A növények hajtása, sarja. *A megnyesett, lebo-*

tolt fának új növései. 3) Átv. ért. életszervetlen testnek is nagyobbodása. *Hold növése.* V. ö. NŐ ige.

NÖVESZT, (nö-v-esz-t) áth. m. *növesz-ett*, par. *növessze*, htn. —*ni* v. —*eni*. Eszközli, hogy nőjön valami. *Különféle idegen faju füveket növeszteni. Hajat, szakált, bajuszt, körmöt növeszteni*, am. hagyni, vagy eszközleni, hogy megnőjenek.

NÖVESZTÉS, (nö-v-esz-t-és) fn. tt. *növesztés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által eszközöljük, hogy valami növedjen. Különösen, *haj-, szőr-, bajusz-, szakálnövesztés*. V. ö. NÖVESZT.

NÖVET, (nö-v-et) fn. tt. *növet-ét*, harm. szr. —*e*. Az állati vagy növényi testnek növés által létre hozott alakja vagy mennyisége; különösen a növényekre nézve am. sarj, sarjadék. *Harmadévi, tavali, ezidei növetek. Egyenes növetü fenyük.*

NÖVEVÉNY, (nö-v-e-vény) fn. tt. *növevény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. NÖVÉNY.

NÖVEVÉNYI, (nö-v-e-vény-i) fn. tt. *növevényi-t*, tb. —*ék*. L. NÖVÉNYI.

NŐVIRÁG, (nő-virág) ösz. fn. A kétlaki növényeknél azon virág, melynek magzata, anyaszára és bibéje egészen különböző ágon, sőt száron van, mint a hímvirágé, pl. különböző ágon van a tökféléknél, különböző száron van a kendernél.

NÖVÖTÉNY, (nö-v-öd-ény) fn. tt. *növötény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Régies szó az ujabb divatú *növény* értelmével.

„Nő a növötény is, ha öntözik jobban.“

Gyöngyösi.

„A vad növötény kérelemmel járula
Zeüsz szinéhez: engedné felnőni őt
Nyesetlenül.“

Czuczor.

Elemezve: *növödény* v. *növedény*; *növed* törzsöktől.

NUÁ, palóczos kiejtése *nál* ragnak.

NUKSÓRA, (Nyuksora) erd. falu Hunyad m. helyr. *Nuksórá-ra*, —*n*, —*ról*.

—NÚL v. —NUL, vékonyhangon —NŰL v. —NÜL, névrag a székelyek és palóczok tájnyelvén némely esetben am. a közdivatu *tól, től*, pl. *honnan jösz? Mikó-núl* v. *Mikóék-núl*, *Illés-nül* stb. V. ö. —NI, névrag.

NUNTA, fn. tt. *nuntát*. Kriza J. szerént a Hétfalu vidéki székely tájnyelven am. menyekző. Alkalmasint a latin ‚nuptiae‘ után módosult szó.

NUSZKOVA, falu Vas m. helyr. *Nuszková-n*, —*ra*, —*ról*.

NUSZT, l. NYUSZT.

—NŰL v. —NÜL, l. —NI névrag alatt.

NÜNNY, hangutánzó elvont gyök ‚nünnyög‘ szóban; l. ezt.

NÜNNYÖG, (nünny-ög) öuh. m. *nünnyög-tem*, —*tél*, —*ött*. A székelyeknél am. ümmög, t. i. *nünny* v. *ümm* hangon az orrán beszél; általánosabb szokással: *dünnyög*.

NÜNÜ, fn. tt. *nünü-t*. Nádból vagy más üres csövü növényszárból csinált síp. Hangutánzónak látszik, mint a hegedűt jelentő *czinicsini* vagy a *barabora*.

NÜNÜKE, fn. tt. *nünüké-t*. Földi természethistoriájában am. cserebogár hernyója. Nevét talán onnan vette, hogy hengerded teste a sipféle nünühöz némileg hasonló; vagy mivel rokon a lágy hangu *nyü* szóval, s am. *nyüke, nyüvecske*.

Az N-ben van 1969 czikk.

Ny

NY, kisded alakban *ny*, huszonharmadik betü a magyar ábéczerendben, s a mássalhangzók sorában tizenhatodik. Az egyszerü s keményebb *n* hangnak lágyított módosulata, mint *nyő* (nő), *nyöstény* (nőstény), *nyavalya* (nevola), *fenyeget* (feneget) szókban; némely tájejtések szerint más szókban is, midőn *i* következik utána, mint: *járnyi, ülnyi, karácsonyi, balatonyi*; sőt néha az *i* el is marad mint csaknem az általános szoká sszerént: *innya* (= innia), továbbá: *hínya*, melyek Torkos Sándor szerént a göcseji nyelvjárásban kétségtelenül am. ‚innia‘, ‚hínia‘, és pedig az egyszerü ‚inni‘, ‚híni‘helyett, mikre elégpéldánk van a régieknél. Általán a szók végén némely tájnyelvek lágyítva szokták ejteni az *n*-t, mint: *keny, feny, fony, vony, szány*, sőt nehány szókban mint *fennyen* az általános nyelvszokás is lágyan ejti. Több szóban *j*-ből alakult, mint: *nyargal* régiesen *jargal*, *bornyu borju, varnyu varju, sarnyu sarju*. Hasonlóan *j* raggal összeolvadva, *nny* (= nyny) gyanánt hangzik az ily általános kiejtésekben: *bánnya* (= bánja), *szánnya* (= szánja), *fonnya* (= fonja), *kennye* (= ken-je) stb. noha helyesirásunkban a külön álló részeket tisztán írjuk ki, mint a zárjel közötti szók mutatják. A *meny* (nurus) szóban am. —*ni*, *meni* (= menő, férjhez menő).

Mint gyökhang 1) hangutánzóknak szolgál alapul, s az illető hangnak némi erőködéssel járó kinyomását fejezi ki, s jobbára kelletlen vagy fájdalmas érzésekre vonatkozik, mint: *nyaf, nyafog; nyif, nyifa; nyifog, nyiffancs; nyef, nyefeg; nyám, nyámog ‚nyámándi, nyáv, nyávog; nyek, nyekeg, nyekken; nyerít; nyihog, nyiharász; nyikog, nyikkan, nyikácsol, nyikorog; nyiret, nyirettyü; nyív, nyívás, nyivákol; nyöfög; nyög, nyögdicsel, nyök, nyökög, nyökörög; nyöszög, nyöszörög*. Ide sorozhatók a *nyal, nyel* igék, s a *nyál* főnév. Tudnivaló, hogy mindezekben a közvetlenül következő hangzó, mint alkatrész, az illető hangutánzók jelentését módosítja, s azokat más-más árnyéklatban tünteti elé. 2) Mint előtétes hang némely rövid gyökszóknak némi nyomatékot, s határozottabb értelmet kölcsönöz, mint: *nyanya* (anya), *nyárs*, melyben a szúró eszközt jelentő *ár* v. *árr* rejlik, *nyir* fn. honnan *nyirok, nyirkos, nyiring*, hangváltozattal *nyers*, melyekben a hig, nedves testet jelentő *ir* lappang.

Az *ny* kezdetü gyökszók száma, mint: *nyaf, nyak, nyám, nyif* stb. mintegy negyven, s az ily végzetüeké, mint: *any, eny, íny, gíny* szintén körülbelül annyi.

—NY, az *any, eny, ány, ény, mány mény, vány vény* képzők alkatrésze, pl. az *arany* (?), *savany, heveny, silány, lepény, alkotmány, teremtmény, tanítvány, szökevény* stb. szókban. L. Előbeszéd, 143 l.

—NYA, magas hangon —NYE, 1) névképző, mely azonban ritkán fordúl elé s többnyire kétes származásu szókban, milyenek *afonya, burgonya, galagonya, mácsonya, páponya, dinnye, jegenye*, melyekben talán ‚növény' értelemmel bír; tehát ‚nő' igéből származhatott; továbbá *harisnya, koponya, finnya, kocsonya, rusnya, satnya, susnya, vésznya* v. *véznya, lönye, szekernye, pernye* stb. melyekben talán a *na, ne* képző, vagy *—nó* (= n-ó), *—nő* (= n-ő) részesülői végzet *n*-je lágyult *ny*-nyé, mint *keskenyő, teknyő*, (törökül: *tekne*) stb. tájdivatos szókban is. 2) *—Nia, —nie* határtalan módi ragból változott el; l. NY betü.

NYÁBÁLÓDIK, (nyáb-ál-ó-d-ik) k. m. *nyábálód-tam, —tál, —ott*. L. NEBELEG. Székely szó.

NYAF, állati hang, különösen a vadakat üldöző ebeké, vagy értelmetlenül, kelletlenül, hibásan szóló emberé, melyből *nyafog, nyafogás* erednek; magas hangon *nyef*, és éles hangon *nyif*, ikerítve *nyifnyaf*. Rokon hozzá még *nyáv*, ‚nyávog' szóban és talán *nyav* is ‚nyavalya', ‚nyavalyog' stb. szókban.

NYAFFAN, (nyaf-u-an, nyaf-v-an) önh. Egyes *nyaf* hangot ad. *Egyet nyaffant s megdöglött.*

NYAFFANT, (nyaf-u-an-t) alakra átható, de értelemre csak önh. s am. nyaffan; m. *nyaffant-ott*, htn. *—ni* v. *—ani*. L. NYAFFAN.

NYAFLI, (nyaf-ol-i) mn. tt. *nyafli-t*, tb. *—k* v. *—ak*. Elkényeztetett nyafogó gyermek, nyafiga.

NYAFOG, (nyaf-og) gyak. önh. m. *nyafog-tam, —tál, —ott*. 1) A vadászeb *nyaf nyaf* hangon kiált, midőn a vadakat üldözi, különösen midőn a kopó hajtani kezd. 2) Mondják emberről is, különösen gyermekről, midőn hibás szokás vagy kifejletlen hangszervei miatt értelmetlen orrhangon beszél, vagy gyermekes kényességből, daczból *sí-rí*. *Nyafogott valamit, de nem értettem. Ez a gyermek mindig nyafog. Kérlek, ne nyafogj, hanem mondd meg, mi bajod.* Ikerítve: *nyifegnyafog*. Vékonyhangon: *nyefeg*; rokonok hozzá; *nyifog, nyávog*.

NYAFOGÁS, (nyaf-og-ás) fn. tt. *nyafogás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. *Nyaf nyaf* hangon szólás. 2) Éretlen, értelmetlen, gyermekes, sivórivó orrhang.

NYAFOGÓ, (nyaf-og-ó) mn. tt. *nyafogó-t*. *Nyaf nyaf* hangon szóló; vagy gyermekesen, kényes hangon, értelmetlenül sivórivó. *Nyafogó gyermekek*. V. ö. NYAF.

NYAGGAT, NYAGGATÁS, l. NYAKGAT, NYAKGATÁS.

NYÁGÓ, falu Zemplén m.; helyr. *Nyágó-ra, —n, —ról*.

NYÁGOVA, falu Marmaros m.; helyr. *Nyágová-ra, —n, —ról*.

NYÁGRA, falu Arad m., erdélyi falu A.-Fehér m.; helyr. *Nyágrá-ra, —n, —ról*.

NYÁJ, fn. tt. *nyáj-at*, harm. szr. *—a*. Társaságban élő, együtt járó, együtt legelő négylábu állatok serege, különösen a szelid természetüeké, milyenek a juhnem alá tartozók, honnan a *juhnyáj, kecskenyáj* kifejezése; a szarvasmarhák serege sajátlag *csorda*, mint: *ökörcsorda, tehéncsorda*, vagy *gulya*, a lovaké *ménes*, a sertéseké *konda* vagy *csorda*. *A nyájat kihajtani a legelőre. Nyájat őrizni. Egy rühes juh az egész nyájat megemészti.* (Km.). „Visszavaló dolognak látván azt, mind az testi s mind az lelki dologban, az mikor az nyáj akarja es kivánja legeltetni az pásztort." Gr. Eszterházy M. nádor levele 1632-ből. (Magyar Történelmi Tár. VIII. k.). *Ábel is vün* (ajándékot) *az ő nyájának első fajzásiból*. Mózes I. könyv. 4. fej.). Átv. ért keresztény hivek gyülekezete. *Nem a mi nyájunkból való*, azaz hitfelekezetünkből. A nyáj szóban alapfogalomnak látszik a sokaság, vagyis, több ugyanazon nemü állatok együttléte, társalgása, honnan legvalószinübben a sokasodást, szaporodást jelentő *ne, nye, nyi, nő, nagy* szókkal tehetni egy rokonságba, az *n* t. i. meglágyult, mint tájszokásilag a *nyő, nyől; nyáj* gyöke tehát *ná* v. *nyá* s a *j* véghang lehet képző, lehet, mint sokszor, csak szóhajlékonyító toldalékhang, mint a régies *szá* után *száj*, a *bübá* után *bübáj*, a régies *é* után *éj*, a régies *fe* után *fej* s több mások. Rokon hozzá idegen nyelven Vámbéry szerént a csagataj *jajlak*, török *jajla* am. nyáj; legelő; nyári lak. Beregszászi szerént a sziriai *one* (nyáj); távolabb a csagataj *möj-mek*, s török *böj-mek* am. nőni, továbbá a szanszkrit *mah* am. nő, honnan: *mahat* am. nagy. Továbbá, minthogy a nyájban élő állatok már természetöknél fogva szelidebbek, innen a ‚nyáj' szó némely származékaiban átvitt fogalom a társas szelídség, egymás iránti vonzalom; s ebből magyarázandó különösen a *nyájas* származék értelme. V. ö. NYÁJAS.

NYÁJAN, ih., mely csak a *mind* szóval összetéve divatozik: *mindnyájan*, melynek értelme vagy am. az egész nyáj, egész sereg együtt és összvesen véve; vagy pedig azon szó a *mind-annyian* összvetételből változott át némi módosulattal.

NYÁJANKÉNT, (nyáj-an-ként) ih. Nyájakra osztva, seregenkint, nyájszámra. *A juhokat nyájanként elhajtotta az ellenség.*

NYÁJAS, (nyáj-as) mn. tt. *nyájas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Tulajdon eredeti értelemben mondható volna mindazon állatokról, melyek nyájban élnek, pl. a juhok, sertések, nyájas azaz nyájbeli állatok. 2) Szokott ért. mondjuk emberről, ki társalogni szeret, s mindazon tulajdonságokkal bir, melyek a társas életet kedvessé, vonzóvá teszik, tehát am. udvarias,

mások iránt megelőző, barátságos, szives, kedveskedő. *Nyájas társalgó. Nyájas fogadás, nyájas beszéd. Ő ma különösen nyájas volt hozzám. A hol nyájas az anya, kényes lesz a leánya.* (Km.).

„A te nyájas víg személyed
Nekem így kedves."

Házasok éneke a XIV. századból.

A Debreczeni Legendáskönyvben am. kedvelt vagy kedves: „Mert a zsidó nép ő felségének tulajdon és nyájas népe volna." V. ö. NYÁJASKODÁS, NYÁJASKODIK.

NYÁJASAN, (nyáj-as-an), ih. Udvariasan, szivesen, barátságosan, különös vonzalmat mutatva. *Nyájasan üdvözölni, fogadni a vendéget. Nyájasan beszélgetni valakivel.*

„Nyájasan beszélnek ő fejedelmökkel."

Feddő ének a XVI. századból.

V. ö. NYÁJAS.

NYÁJASÍT, NYÁJASIT, (nyáj-as-ít) áth. m. *nyájasít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Nyájassá tesz valakit. V. ö. NYÁJAS.

NYÁJASÍTÁS, NYÁJASITÁS, (nyáj-as-ít-ás) fn. tt. *nyájasítás-t*, tb. —*ok*. Nyájassá tevés.

NYÁJASKODÁS, (nyáj-as-kod-ás) fn. tt. *nyájaskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szives, udvarias, hizelgő, kedveskedő társalkodás. Régiesen pl. Komjátinál, a Nádor-codexben általánosabb értelemben s eredetéhez hűbben am. társas élet, társalkodás. Mai értelemben még különösen am. szerelmeskedés, szerelmi enyelgés.

NYÁJASKODIK, (nyáj-as-kod-ik) k. m. *nyájaskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyakran vagy folytatólag vagy többek iránt nyájasan viseli magát; udvariasan, szivesen, kedvesen társalkodik. Régiesen általánosabb értelemben, am. társalog, pl. a Müncheni codexben: „Ők ke(dég) Galileában nyájaskodván" (conversantibus autem eis in Galilea); a Bécsi codexben: „Ezek után a földön láttatott és emberekkel nyájaskodott" (conversatus est). Mai értelemben még különösen szerelmi vonzalomból hizelkedik, kedveskedik, enyeleg. *Szép nőkkel nyájaskodni.* V. ö. NYÁJAS.

NYÁJASODIK, (nyáj-as-od-ik) k. m. *nyájasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Mondják emberről, ki előbb visszatartó, magának való, vad természetü volt, de már simulni, társas életet kedvelni, másokhoz barátságos, szives lenni kezd.

NYÁJASSÁG, (nyáj-as-ság) fn. tt. *nyájasság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, midőn valaki mások iránt szives, barátságos, megelőző, udvarias, hizelgő, kedveskedő, szelid. *Szivbeli, tettetett nyájasság. A házi ur nyájassága füszereste a lakomát. Különös nyájassággal fogadni a kedves vendéget.*

„Bánatos érzéssel nézek vissza rátok,
Ti szelid szerelmek s vidám nyájasságok
Örömmel telt órái."

Berzsenyi D.

V. ö. NYÁJAS.

NYÁJBELI, (nyáj-beli) ösz. mn. Nyájból való, nem magányosan, nem különösen járó, élő. *Nyájbeli juhok. Ason nyájbeli* am. egy nyájból való; különösen, emberekre alkalmazva, am. egy osztálybeli, egy életsorsu, pl. az egy hitvalláson vagy egy lelki pásztor alatt levő hivek egy nyájbeliek.

NYÁJÉB, (nyáj-éb) ösz. fn. Eb, mely a nyájat kisérni, őrizni, terelni szokta; pásztorok ebe.

NYÁJŐR, (nyáj-őr) ösz. fn. Személy, ki felügyelőképen a nyájjal jár, azt legelteti, s gondot visel rá; szokott, de idegen kifejezéssel: *pásztor*. Mondatik ebről is, mely a nyájat, illetőleg a nyájőrt kiséri.

NYÁJŐRZŐ, (nyáj-őrző) ösz. fn. l. NYÁJŐR.

NYÁJVEZÉR, (nyáj-vezér) ösz. fn. A nyájban élő állatok között az, mely járáskeléskor a többi előtt szokott menni, pl. a juhok nyájvezére kos vagy ürü, a kecskéké bak. Minthogy a nyájvezér nyakára rendesen kolompot kötnek, innen másképen: *kolompos* a neve.

NYAK, (1) fn. tt. *nyak-at*, harm. szr. —*a*. 1) Állati test része a derék és fej között. *Vastag, vékony, hosszu, rövid nyak. Egyenes, görbe nyak. Nyakat kinyújtani, összehúzni, meggörbíteni, félrehajtani. Nyakon csapni, ütni, vágni, felejteni valakit. Nyakon csípni, ragadni a tolvajt. Nyakra fojtani a kötelet. Kolompot kötni az ökör nyakára. Szeretnék az egerek, ha kolompot kötnének a macska nyakára.* (Km.). *Nyakig bemenni a vízbe. Nyakig adósságba verni magát*, am. egészen eladósodni. *Nyakát meghosszabbítni* am. felakasztani. „Ha városi tolvajt fognak meg, arra olyan itéletet teszen, hogy fel nem akasztják, ha fizethet neki; de ha nem, abban bizonyos lehet, hogy meghosszabbítják a nyakát." (Mikes Kelemen). *Nyakra főre*, am. nagy sietséggel, hirtelenkedve. 2) Minthogy némely barmok igát viselnek nyakaikon, innen átv. ért. nyomásra, teherre vonatkozik. *Nyakára járnak a hitelezők, kéregetők. Nyakán marad a sok adósság. Kérlek, ne járj a nyakamra. Nem tudom őt lerázni a nyakamról. Nyakig vagyok már vele. Ott ült a nyakamon. Nyakamon van. Nyakán van az ellenség. Nyakába varrta magát.* „Úgy hiszem az az mi vörös vitézünk az eget is nyakamba szakasztaná, ha bírna vele." Gr. Eszterházy M. nádor levele 1631-ből. (Újabb Nemzeti Könyvtár). 3) Minthogy az életnek szükséges kelléke, a lélekzés, a nyak belsejében megy véghez, innen átv. ért. am. élet. *Nyakamat teszem föl rá, hogy nem igaz. Nyakába került. Nyakát szegte.* 4) Különös szólamok: *nyakába venni a várost, a világot*, am. bebarangolni. *Nyakamra nőtt*, oly nagy lett mint én. *Nyaka közé szedte lábát* am. elillant. *Nyakon csípni* am. fülönfogni. *Nyakat vonszanak*

egymással, azaz, veszekednek. *Nyaka közé verni* stb. 5) Bizonyos edények vagy más testek azon karcsúbb része, mely a többi részhez képest olyan, mint az állatok nyaka azok derekához. *Korsó nyaka. Palaczk nyaka. Lopótök nyaka. Hegedü nyaka.* 6) A növénytanban a vált szirmu bokréta keskenyedő s a csészébe nyuló része; ilyen nyaka van pl. a szegfü szirmainak. (Ungvis).

Hangra és értelemre megegyeznek vele a török *jak* szón kivül, mely Vámbéry szerént am. nyakgallér, a német *Nacken*, angol *neck*, svéd *nacke*, dán *nakke*, olasz *nuca*, *nocco*, finnlapp *nikke*, franczia *nuque*, a középkori latin *genuculum*. Ha e szóban alapfogalmul a *hajlékonyságot* veszszük, a *nyak* am. a megfordított *kany*, melyből *kanya* v. *konya*, *kanyar*, *konyúl* stb. származnak, s rokon hozzájok: *könyök* gyöke *köny*, minthogy a könyök is hajlást, kinyulást jelent, mint a láb konyulását jelentő hellen *γόνυ*, és német *Knie*, melynek ismét a fordított *nicken*, *neigen*, felel meg. Hogy a *nyak* szóval a magyar a hajlás fogalmát kapcsolta öszve, onnan is kitetszik, mert a népies *nyaklik* am. hajlik, csuklik, félre szegül, *nyakingat* am. biczeg, gyökinget, és *nyakint* am. biczczent. V. ö. KACS, KACSKARINGÓ, KAJ, KAJSZ, KAJSZA, KAJMÓ.

NYAK, (2), vékonyhangon: *nyek*, elvont gyök *nyakgat* s talán *nyakángat* szóban is; l. ezeket.

NYÁK, fn. tt. *nyákot*; l. NYÁLKA.

NYÁKA, l. NYÁLKA.

NYAKAGYAR, (nyak-agyar) ösz. fn. Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje nincs, bokrétája harangforma, hat szirmu, minden második szirom tövén belül két bibircsó. (Erythronium).

NYAKÁNGAT, (nyak-án-g-at) önh. m. *nyakángat-tam*, —*tál*, —*ott*. Vonakodást nyilvánít, mintegy nyakat fordít; vagy talán az elvont *nyak (nyek)* gyökből származott, mintegy nyekegve vagy nyekegéssel válaszol valamire. Székely szó. *Te mit nyakángatsz annyit, tán nem akarsz jöni.* (Kriza J.).

NYAKÁNGATÁS, (nyak-án-g-at-ás) fn. tt. *nyakángatás-t*. tb. —*ok*. Vonakodás nyilvánítása. V. ö. NYAKÁNGAT.

NYAKAS, (nyak-as) mn. tt. *nyakas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Tulajd. ért. nyakas minden állat, melynek nyaka van. Átv. 1) mondjuk némely növénytermények ről, melyeknek nyelvszokás szerént nyakuk van. *Nyakas körte. Nyakas tök. Nyakas szirom* a virág bokrétájában. 2) Mondják edényekről, melyek közepe karcsúbb, mint alsó és felső részök. *Nyakas kancsó, korsó, pohár.* 3) Makacs, ellenszegülő természetü, kinek akarata hajlatlan, mint a szilaj, makacs barom nyaka, midőn megköti magát, honnan a km.: *Kemény a nyaka, vagy ökör, vagy okos.*

NYAKASAN, (nyak-as-an) ih. 1) Nyakkal nőve, nyakkal ellátva. 2) Makacsul, magát megkötve föltételében, minden józan okok daczára, hajlatlanul. *Nyakasan ellenszegülni.*

NYAKASÍT, NYAKASIT, (nyak-as-ít) áth. m. *nyakasít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Nyakassá, makacscsá, önfejüvé tesz valakit. *Elnyakasította a gyermekét.*

NYAKASÍTÁS, NYAKASITÁS, (nyak-as-ít-ás) fn. tt. *nyakasítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nyakassá v. makacscsá tevés.

NYAKASKODÁS, (nyak-as-k-od-ás) fn. tt. *nyakaskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Akaratbeli megátalkodás, makacskodás, fejeskedés, föltett szándékhoz való hajlatlan ragaszkodás, mely bizonyos daczczal jár.

NYAKASKODIK, (nyak-as-k-od-ik) k. m. *nyakaskod-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonosan, vagy gyakran makacsul viseli magát, nem enged, józan okokra nem hallgat, megköti magát. V. ö. NYAKAS, 3).

NYAKASODÁS, (nyak-as-od-ás) fn. tt. *nyakasodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nyakassá v. fejessé levés.

NYAKASODIK, (nyak-as-od-ik) k. m. *nyakasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Átv. ért. nyakassá, azaz makacscsá, fejessé válik. *A gyermek nyakasodik, ha sokat ingerkednek vele.*

NYAKASSÁG, (nyak-as-ság) fn. tt. *nyakasságot*, harm. szr. —*a*. Átv. ért. tulajdonság, midőn valaki makacsul, megátalkodva s némi daczczal ragaszkodik föltételeihez. Rokon értelmüek vele: makacsság, fejesség, daczosság, megátalkodottság.

NYAKASZAKADTÁBAN, ih. Oly annyira, hogy csaknem nyaka szakad benne. *Nyaka szakadtában futni, dolgozni.*

NYAKAVÁGÓ, (nyaka-vágó) ösz. fn. Augustus hó 29-dik napja, melyen a keresztény anyaszentegyháź Keresztelő sz. János lefejezésének emlékét ülli. *Nyakavágói pesti vásár. A szerencsétlen mohácsi ütközet nyakavágó* (sz. János) *napján történt.*

NYAKAZ, (nyak-az) áth. m. *nyakaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Állatnak vagy más testnek nyakát vágja, metszi. *A halálra ítéltet lenyakazni. A pulykákat nyakazni szokták.* Ezen igekötővel *meg* am. nyakon ver, üt, szorongat valakit. *Jól megnyakazták.*

NYAKAZÁS, (nyak-az-ás) fn. tt. *nyakazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit nyakaznak. V. ö. NYAKAZ.

NYAKAZTAT, (nyak-az-tat) miv. m. *nyakaztat-tam*, —*tál*, —*ott*. Eszközli, parancsolja, hogy valakit vagy valamit nyakazzanak. V. ö. NYAKAZ.

NYAKBAÖLTŐ, (nyakba-öltő) ösz. mn. és fn. Nyakba akasztott, pl. tarisznya, láncz; főnevül pedig leginkább tarisznyát értenek alatta. Másképen: *nyakbavető.*

NYAKBAVETŐ, (nyakba-vető) l. NYAKBAÖLTŐ. *Nyakbavető török kard. Nyakbavető arany láncz.* (Szabó D.).

NYAKBELI, (nyak-beli) ösz. fn. Nyakat takaró ruha, mint a lábravaló: *lábbeli.* Szokottabban: *nyakravaló, nyakkendő.*

NYAKBETEGSÉG, (nyak-betegség) ösz. fn. Betegség a nyakon, pl. a guga, görvély, daganat.

NYAKBODOR, (nyak-bodor) ösz. fn. Bodros gallér, mely némely öltönyökön a nyakat keríti.

NYAKBONCZ, (nyak-boncz) ösz. fn. Nyakat ékesítő gyöngyfüzér vagy láncz. V. ö. BONCZ.

NYAKCSAPFŰ, (nyak-csap-fü) ösz. fn. A péra nevü növények neme alá tartozó növényfaj; szára arasznyi, fünemü, ágatlan; virágai a levelek felső lapján, egy kis levélkefödél alatt. (Ruscus hypoglossum). Máskép: *bájfü, nyelvespéra.* V. ö. PÉRA.

NYAKCSATLÓ, (nyak-csatló) ösz. fn. Csatos nyakravaló; különösebben örv az ebek nyakán.

NYAKCSIGA, (nyak-csiga) ösz. fn. A hátgerincznek azon hét legfelsőbb gyürüs csontjai, melyek az emberi nyakat képezik, s forgékonnyá teszik. (Vertebrae colli.) Személyragozva: *nyakamcsigája, nyakadcsigája* stb.

NYAKCSIGOLYA, l. NYAKCSIGA.

NYAKDÍSZ, (nyak-dísz) ösz. fn. Fényüzési öltözékszer, mely különösen a nyakat ékesíti, milyenek a gyöngyfüzérek, nyaklánczok, nyakszalagok, nyakbodrok.

NYAKÉKESSÉG, (nyak-ékesség) l. NYAKDÍSZ.

NYAKÉREM, (nyak-érem) ösz. fn. Érem azaz emlékpénz, melyet nyakba akasztanak.

NYAKFÁJÁS v. —FÁJDALOM, (nyak-fájás v. —fájdalom) ösz. fn. Nyakbetegségből származó fájdalmas érzés, különösen a nyak belső részeiben, mint torokgyuladás, a nyeldeklőnek megdagadása stb.

NYAKFALVA, (nyak-falva) ösz. fn. Tréfás népnyelven am. nyak tája. „Nyakfalvára megyek, pofonszállást kérek" köznépiesen am. nyakon csaplak, felpofozlak.

NYAKFÁTYOL, (nyak-fátyol) ösz. fn. Nyakra kötött, nyakat takaró, nyakon hordozni szokott fátyolféle kendő.

NYAKFEKÉLY, (nyak-fekély) ösz. fn. Fekély a nyaknak külső vagy belső részeiben.

NYAKFODOR, (nyak-fodor) ösz. fn. l. NYAKBODOR.

NYAKFÜGGŐ, (nyak-függő) ösz. fn. Nyakdísz, mely a nyakról aláfügg, pl. kereszt, szalagcsokor.

NYAKGAT, (nyak-og-at) gyak. áth. m. *nyakgat-tam, —tál, —ott,* par. *nyakgass.* Vagy am. valakit nyakánál szorongat, fojtogat; vagy pedig mivel különösen a nyak szorongatása alatt bizonyos *nyak nyek* hangot nyom ki a szenvedő: innét e szónak hangutánzó jelentése van, s egyezik vele a vékonyhangu *nyekget*, melynek önható törzse *nyekeg*, s a *nyek* gyökből származik *nyekken* is. Szélesb ért. kínoz, gyötör, keményen nyomkod, s ez által fájdalmas nyökögésre kényszerít valakit vagy valamit. *Nyakgatni a gyereket, a kutyát.* Képzésre hasonlók hozzá a *fak, sak, lik* gyökökből eredő *fakgat, szakgat, likgat.*

NYAKGATÁS, (nyak-og-at-ás), fn. tt. *nyakgatás-t*, tb. —*ok.* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által embert vagy más állatot nyakgat valaki. V. ö. NYAKGAT.

NYAKGERINCZ, (nyak-gerincz) ösz. fn. lásd NYAKCSIGA.

NYAKHÁLÓ, (nyak-háló) ösz. fn. Hálóforma takaró, a kényesebb úri lovak nyakát befödni való, s a legyek csipése ellen oltalmazó.

NYAKIDEG, (nyak-ideg) ösz. fn. Ideg a tulajdon értelmü állati nyakban. V. ö. IDEG.

NYAKINGAT, (nyak-in-g-at) önh. m. *nyakingat-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. gyökinget v. gyökkenget, szundikálva bólogat.

NYAKINT, (nyak-int) önh. m. *nyakint-ott,* htn. —*ni* v. —*ani.* A székelyeknél am. biczczent (Kriza János), t. i. a nyakával vagyis fejével. V. ö. NYAKINGAT.

NYAKIZOM, (nyak-izom) ösz. fn. Izmok a nyakban. *Széles nyakizom*, mely a melltől nyúlik fölfelé; *domboru nyakizom*, mely a nyakat hátrahajtani segíti; *hossu nyakizom*, mely a nyakat előre hajlítja.

NYAKKALODA, (nyak-kaloda) ösz. fn. 1) Karika vasból, valamely pelengéren vagy falon, melylyel a vád alatt levő vagy elitélt vétkes nyakát odaszorítják. 2) Fából vagy vasból csinált karikaféle eszköz, melyet akkor vetnek a vétkes nyakára, midőn valahová viszik, melynek egyszersmind kézszorító gyürüi is vannak. Máskép gúnyosan: *hegedü.* 3) A vadászok nyelvén a föntebbiekhez hasonló alaku eszköz, mely az átbuvó borzot megfojtja. (Bérczy Károly).

NYAKKÁVA, l. NYAKKALODA.

NYAKKENDŐ, (nyak-kendő) ösz. fn. Kendő, melyet nyakra szoktak kötni. *Selyem, tarka, fekete nyakkendő. Aranycsipkés nyakkendő.*

NYAKKÖTŐ, (nyak-kötő) ösz. fn. Szalagféle nyakravaló. Különösebben az ebek nyakára való örv.

NYAKKUPA, (nyak-kupa) ösz. fn. Vas megyében am. völgyecske, az emberi nyak hátsó oldalán, a fejnek tövében.

NYAKLÁNCZ, (nyak-láncz) ösz. fn. Nyakdíszül szolgáló, aranyból, ezüstből való láncz.

NYAKLÉ, (nyak-lé) ösz. fn. Gúnyos népnyelven am. nyakon csapás, valamint *poflé* am. pofonütés.

NYAKLEVES, (nyak-leves) ösz. fn. Lásd NYAKLÉ.

NYAKLIK, (nyak-l-ik) k. m. *nyakl-ott,* htn. —*ani.* Népies nyelven, valamely hajlékony test félre, hátra, vagy előre görbed, csuklik. Különösen mondják késről, midőn hátra csuklik.

NYAKLÓ, (nyak-ol-ó) fn. tt. *nyakló-t.* 1) Kötél vagy szíj, vagy láncz, melylyel a befogott ló nyakát a rúdhoz kötik. Oly alkotásu, mint *hasló*, a ló hasát átkötő heveder. 2) Sopron megyében nadrágtartó (Hosenträger). 3) Kenessey hajózási műszótárában azon karika, melyet kötél végén csinálnak, hogy azt valahol beakaszthassák, vagy vele valamit szorosan tarthassanak (Flechting, Stropp); továbbá azon kötél, mely az árboczon körülvetve, a vitorlafát középen átöleli s tartja (Rack einer Raa).

NYAKLÓLÁNCZ, ösz. fn. l. NYAKLÓ, 1).

NYAKLÓSZÍJ, (nyakló-szíj) ösz. fn. 1) Lásd NYAKLÓ, 1). 2) Csép nyelét a hadaróval összekötő szíj.

NYAKLÓZ, (nyak-ol-ó-z) áth. m. *nyaklóz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Nyaklót köt a ló nyakára, s a rúdhoz köti vele; általában valamit nyaklóval ellát. V. ö. NYAKLÓ.

NYAKLÓZÁS, (nyak-ol-ó-z-ás) fn. tt. *nyaklózás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn nyaklót vetnek a ló nyakára; általán midőn valamit nyaklóval ellátnak.

NYAKMEREVEDÉS, (nyak-merevedés) ösz. fn. A nyaknak olyan állapota, midőn hajlékonyságát veszítve feszessé leszen. Máskép Szabó D. szerint: *farkasnyak.*

NYAKMIRIGY, (nyak-mirigy) ösz. fn. Azon mirigyek, melyek a fejhajlás mögött fekszenek, s melyekben a fejnek szivó erei (vasa absorbentia) mind öszvegyülnek. (Glandulae jugulares).

NYAKÓ, (nyak-ó) fn. tt. *nyakó-t.* 2) Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje öthasábu, bokrétája tölcséres, görbenyaku (honnan a neve); magva négy. (Lycopsis). 2) Görbe nyaku ember.

NYAKÓCZ, (nyak-ó-cz) mn. tt. *nyakócz-ot.* 1) Bodrogközben am. meztelen nyaku. 2) L. CZÉRNAKÜRT.

NYAKÓCZON, (nyak-ó-cz-on) ih. Meztelen nyakkal.

NYÁKONY, (nyák-ony) fn. tt. *nyákony-t,* tb. *—ok.* Zöldes hártya a lomha folyón vagy álló vizen. (Id. Mándy Péter).

NYÁKOS, (nyák-os) v. NYÁKÁS (nyáka-as) l. NYÁLKÁS.

NYÁKOSSÁG (nyák-os-ság), lásd NYÁLKÁSSÁG.

NYAKPERECZ, (nyak-perecz) ösz. fn. 1) Lásd NYAKKALODA. 2) Azon gyűrűs csontok, melyek a nyakgerinczet képezik. 3) Az öthímesek seregéből és egyanyások rendéből való növénynem, melynek bokrétája kerékforma, nyaka rövid, torkolatán kidőledt karika, honnan a neve. (Cortusa).

NYAKPIRICS, (nyak-pirics) ösz. fn. Nyakon csapás, nyakra ütött fricska; pofleves. V. ö. PIRICS.

NYAKPRÉM, (nyak-prém) ösz. fn. Némely, különösen télrevaló meleg öltözékeken azon prém, mely a nyakat övedzi. *Nyakprém a mentén, suban, ködmenen.* Különösen prémgallér, melyet nyak közé kötnek.

NYAKRAFŐRE, (nyakra-főre) ösz. ih. Átv. ért. nagy hirtelenséggel kapkodva, mindent egymásra hányva, nagysietve.

NYAKRAVALÓ, (nyakra-való) ösz. fn. Általán, mit a nyakra szoktak kötni, mint főkép: nyakbodor, gallér, nyakkendő. Tréfás népnyelven, akasztófa kötele. *Ráfujtották a nyakravalót,* am. felakasztották.

NYAKRAVALÓS, (nyakra-valós) ösz. fn. Nyakravalót viselő. *Selyem nyakravalós legény.*

NYAKRAVALÓZ, (nyakra-valóz) ösz. áth. *nyakravalóz-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* Nyakravalóval ellát. Átv. gúnyos ért. nyakánál fogva felakaszt valakit. *Megnyakravalózták.*

NYAKRÉSZ, (nyak-rész) ösz. fn. Általán az állat nyakából való rész. Különösen koncz, az enniváló állatok nyakáról, milyen a szarvasmarhák tarja.

NYAKROVAT, (nyak-rovat) ösz. fn. Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások rendéből; csészéje nincs, bokrétája hat szirmu, s minden szirom tövén belül egy hoszszudad árkocska, honnan a neve. (Uvularia).

NYAKSI, (nyak-as-i) mn. tt. *nyaksi-t,* tb. *—ak.* Vállak közé merült, rövid, görbe nyaku. Gúnyos értelme van, mint a *buksi, töksi, vaksi, silapsi* szóknak.

NYAKSINÓR, (nyak-sinór) ösz. fn. L. NYAKZSINÓR.

NYAKSZALAG, (nyak-szalag) ösz. fn. Szalag, melyet ékességül vagy más okból, pl. csúz ellen viselnek a nyakon.

NYAKSZEG, (nyak-szeg) ösz. fn. Szeg fából vagy vasból, melylyel az igát a szekérrudhoz vagy tézslához csatolják.

NYAKSZEGÉS, (nyak-szegés) ösz. fn. A nyaknak ficzamodása, kitörése, s minthogy ez gyakran halált hoz, jelent egyszersmind halálos veszedelmet.

NYAKSZEGŐ, (nyak-szegő) ösz. mn. Tulajdon ért. nyakficzamító, nyaktörő. Átv. ért. halálos veszedelemmel járó, halállal fenyegető. *Nyakszegő utakon, meredek hegyeken járni.*

NYAKSZER, (nyak-szer) ösz. fn. Amit valaki gyógyszerül, vagy bizonyos veszedelmek ellen óvószerül visel a nyakán, pl. selyemsinór a hurut ellen.

NYAKSZIJ, (nyak-szíj) ösz. fn. Szíj, melyet némely állatok nyakára kötnek, pl. nyakló a befogott lovak nyakán, vagy örv az ebekén.

NYAKSZIRT, (nyak-szirt) ösz. fn. Az emberi nyaknak hátulsó részén való dudorodás. *Nyakszirton ütni valakit.*

NYAKSZIRTCSONT, (nyak-szirt-csont) ösz. fn. Csont a nyakszirtban. V. ö. NYAKSZIRT.

NYAKSZORÍTÓ, (nyak-szorító) ösz. mn. és fn. Általán, mivel a nyakat megszorítják, vagy ékességül átkötik, mint nyakzsinór, nyakszalag, nyaklánczc. *Nyakszorító vas, örv, gyöngyök.*

NYAKTÁLYOG, (nyak-tályog) ösz. fn. Tályog nevü daganat a nyakon. V. ö. TÁLYOG.

NYÁKTAPASZ, (nyák-tapasz) ösz. fn. Növények és magvak nyálkáiból készített gyógytapasz.

NYAKTEKERCS, (nyak-tekercs) ösz. fn. 1) Görcsös baj a nyakban, mely azt ideoda tekeri, rángatja. 2) Madárfaj. (Jynx torquilla.)

NYAKTEKERŐ, (nyak-tekerő) ösz. mn. és fn. 1) Személy, ki bizonyos görcsbajok következtében nyakát ideoda tekerni, rángatni szokta. 2) Nyaktekercs madár. (Jynx torquilla).

NYAKTILÓ, (nyak-tiló) ösz. fn. Embereket lefejezni való halálos eszköz, vagy gép, mely némileg a kendertilóhoz hasonló. (Guillotine).

NYAKTILÓZ, (nyak-tilóz) ösz. áth. Valakinek fejét nyaktilóval levágja. V. ö. NYAKTILÓ.

NYAKTŐ, (nyak-tő) ösz. fn. A nyaknak azon része, mely az első és második gyürücsont között fekszik. *Nyaktőben kitörni a nyakat.*

NYAKTÖRÉS, (nyak-törés); NYAKTÖRŐ, (nyak-törő) l. NYAKSZEGÉS; NYAKSZEGŐ.

NYAKVÁGÓ, (nyak-vágó) ösz. fn. A Müncheni codexben, Szabó Dávidnál stb. am. hóhér.

NYAKVAS, (nyak-vas) ösz. fn. L. NYAKKALODA.

NYAKZSINÓR, (nyak-zsinór) ösz. fn. 1) Zsinór, melyet valaki nyakdíszül visel, különösen melyre gyöngyöket, drágaköveket, pénzeket stb. füznek. 2) A törököknél azon zsinór, melylyel valakit halálra fojtanak.

NYAL, áth. m. *nyal-t.* 1) Nyelvét valamely testnek fölszinén húzogatja. *A macska a maga talpát nyalja. Minden tehén a maga borját nyalja.* (Km.) *Nem borja, nem nyalja.* (Km.). 2) Köznyelven am. csókol. *A szerelmesek nyalják egymást. Nyalták-falták egymást, hogy örüm volt őket nézni.* (Népmese). 3) A nyelvnek huzogatása által felszí, felszörpöl valamit. *A medve örömest nyalja a mézet. A juhok nyalják a sót. A vénkecske is megnyalja a sót.* (Km.). *A ki sok mézet nyal, keserüt is fal.* (Km.). Igekötőkkel: *felnyalni, kinyalni, körülnyalni, megnyalni.* Minthogy a nyalás rendesen tetszésből ered, innen: *benyalni magát valahová* am. hizelkedés által kedvessé lenni; *kinyalni magát* am. simává, csinossá, széppé tenni. Megvető értelemben am. csúful hizeleg, alávaló módon keresi mások kedvét; továbbá, mások asztalánál élősködik, torkoskodik.

Ezen igében azon alaphang rejlik, melyet a mozgó, különösen nedvet nyaló nyelv adni szokott, rokon a *nyál, nyel, nyelv* szókkal, s alkotó részeit csakugyan az *ny* és *l* nyelv- és rokonhangok teszik más nyelvekben is, mint a finn *nuolen* (nyalok), *nielen* (nyelek), a latin *lingo, lambo*, a német *lecken, labben*, a hellen *λείχω* stb. igékben. V. ö. NYÁL.

NYÁL, fn. tt. *nyál-at*, harm. szr. —*a*. 1) Azon nedv, mely a szájban az úgynevezett nyálmirigyek által kifejlődik, az ételekkel vegyülve a gyomorba megy, s azokat megemészteni segíti, s mely néha evésen kivül is kisebb vagy nagyobb mennyiségben kiszivárog. *Az ételt nyállal megnedvesíteni. Lenyelni, kipökni a nyálat. Beszédközben fecseg a nyála.* Átv. ért. *foly a nyála valamire* am. igen kiván valamit. 2) Szélesb ért. némely híg testek, nedvek, melyek a szájbeli nyálhoz némileg hasonlók, pl. nyál a csigákon, békákon. Átv. értelme van a *farkasnyál, ökörnyál* szókban, melyeket l. saját rovataik alatt.

Nyelvünkben legrokonabb hozzá: *nyal, nyel*, továbbá *nyám, nyámog*, s úgy látszik, valamennyi a nedves és mozgó nyelv hangjának utánzása. Finnül Fábián István szerént *nila, nilja*. Csagataj nyelven Vámbéry szerént *jala* am. nyál, *jalin* am. nyelv, s a csagataj és török *jalamak* am. nyalni. V. ö. NYAL.

NYALÁB, (nyal-áb) fn. tt. *nyaláb-ot*, harm. szr. —*ja*. Vékonyabb szálakból, vagy göngyölékeny testekből akkora csomó, vagy kötés, melyet kézben vagy hón alatt el lehet vinni. *Nyalábvessző, nyalábszéna, nyalábszalma, nyalábkender, nyalábpapiros, nyalábruha, nyalábvászon, nyalábpávatoll.* A nyaláb kisebb, mint a *kéve*, s körülbelül egy fogásra való, s legközelebb áll a *marok* szóhoz, csakhogy ez száratlan, nyeletlen testek mennyiségét is jelenti, pl. *marokpor, marokarany*. Szélesb ért. csomóba kötött málhaféle holmi, melyet kézben, vagy hón alatt lehet vinni.

Ha e szóban alapértelmül azt veszszük, hogy kézzel vagy karral átfogható csomót jelent; úgy legvalószinübben azon magyar szónkkal állíthatjuk rokonságba, mely a testek kézbefogható részét jelenti, és ez a *nyel* (manubrium), miszerint *nyaláb* magas hangon volna *nyelёb*, s valamint a nyelnek a latin *manubrium*, úgy a nyelébnek *manipulus* felel meg.

NYALÁBDAD, (nyal-áb-dad) mn. tt. *nyalábdadot*. Nyaláb alaku.

NYALÁBKA, (nyal-áb-ka) fn. tt. *nyalábká-t*. A maga nemében kisded nyaláb.

NYALÁBOCSKA, (nyal-áb-ocs-ka) fn. tt. *nyalábocskát*. L. NYALÁBKA.

NYALÁBOL, (nyaláb-ol) áth. m. *nyalábol-t*. 1) Nyalábba vagy nyalábokba köt valamit. 2) Nyalábnyi mennyiségben megfog, kézbe vesz valamit: *Átnyalábolni, felnyalábolni valamit.*

NYALÁBOLÁS, (nyal-áb-ol-ás) fn. tt. *nyalábolás-t*, tb. —*ok*. Nyalábba vagy nyalábokba kötés. Nyalábnyi mennyiségben kézbevétel.

NYALADÉK, (nyal-ad-ék) fn. tt. *nyaladék-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Holmi édesség, csemegeféle, melyet inkább csak nyalni, szopogatni, mint enni vagy rágni szoktak. Máskép: *nyalánkság*. 2) Gyógyászati értelemben olyan szer, melyet mintegy nyalva, szopogatva kell bevenni. Máskép: *nyalat*.

NYÁLADÉK, (nyál-ad-ék) fn. és mn. tt. *nyáladék-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. 1) Nyálféle nedvesség. Átv. gúnyos ért. Kemenesalján s Győr megyében: ki nem fejlett

testü és eszü fiatal ember, éretlen, ügyetlen süheder; aljasabban szólva: *taknyos, pállott szájú*, kinek nyála foly. *Ilyen nyáladékra, mint te, nem is nézek.*

NYÁLADZIK, (nyál-ad-oz-ik) k. m. *nyáladz-ott*, par. *—zál*, htn. *ni* v. *—ani*. Nyál foly belőle. *Nyáladzik a szája.* Átv. ért. nyálféle nedvet izzad ki. *A csigák tavaszkor nyáladzanak.*

NYALAKODÁS, (nyal-ak-od-ás) fn. tt. *nyalakodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Valamely édes testnek szopogatása; torkoskodás. Átv. ért. csókolkodás. V. ö. NYALAKODIK.

NYALAKODIK, (nyal-ak-od-ik) k. m. *nyalakod-tam, —tál, —ott*. 1) Valamely édes, vagy ízletes testet nyalogat, szopogat. Különösen, torkoskodik, ahol ételhez italhoz fér, eszik, iszik belőle. *Konyhán nyalakodni. Mások asztalán nyalakodni. Ebek módjára nyalakodni.* 2) Átv. ért. népies kifejezéssel, csókolkodik.

NYALAKOSZIK, l. NYALAKODIK.

NYALÁNK, (nyal-ánk) mn. tt. *nyalánk-ot*. 1) Torkos, ki minden enni inni valót kóstolgatni szeret; tányérnyaló. 2) Étvágyat csiklandó, ingerlő, az inynek különösen kedves, csemegeféle. *Nyalánk ételek, italok. Nyalánk falat.* V. ö. NYAL.

NYALÁNKODIK, (nyal-ánk-od-ik), l. NYALAKODIK 1); és NYALÁNKOSKODIK.

NYALÁNKOSKODIK, (nyal-ánk-os-k-od-ik) k. m. *nyalánkoskod-tam, —tál, —ott*. Torkoskodik, minden ételt italt kóstolgat, izlelget. L. NYALÁNK.

NYALÁNKOZIK, (nyal-ánk-oz-ik), k. l. NYALAKODIK, 1); és NYALÁNKOSKODIK.

NYALÁNKSÁG, (nyal-ánk-ság) fn. tt. *nyalánkság-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Nyalánkoskodó tulajdonság. 2) Csemegeféle étel vagy ital, mely inkább étvágygerjesztésre, vagy torkoskodásra, az inynek csiklandozására, mint éhet és szomjat kielégíteni való. Különösen ide értetnek holmi édességek, czukrászféle sütemények stb.

NYALÁNKSZER, (nyalánk-szer) ösz. fn. Lásd NYALÁNKSÁG, 2).

NYALÁS, (nyal-ás) fn. tt. *nyalás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A nyelvnek működése, midőn valamit nyal. Átv. ért. *tányérnyalás*, am. mások asztalánál való élősködés. *Nyalásfalás*, am. csókolkodás. V. ö. NYÁL.

NYÁLAS, (nyál-as) mn. tt. *nyálas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Nyállal bővelkedő, vagy nyállal nedvesített, mocskolt. *Nyálas száj. Nyálas pipaszár. Nyálas fonal. Nyálas csiga, béka. Nyálas padló.* V. ö. NYÁL.

NYÁLASAN, (nyál-as-an) ih. Nyálas állapotban.

NYÁLASÍT, NYÁLASIT, (nyál-as-ít) áth. m. *nyálasít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—ani*. Nyálassá tesz, nyállal beken, megnedvesít. *Fonáskor megnyálasítani a szöszt. A csiga megnyálasítja a földet, a merre más.* V. ö. NYÁLAS.

NYÁLASÍTÁS, NYÁLASITÁS, (nyál-as-ít-ás) fn. tt. *nyálasítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyálassá tevés, nyállal bekenés.

NYÁLASKA, (nyál-as-ka) fn. tt. *nyálaskát*. Apró nyári körtefaj.

NYÁLASKODÁS, (nyál-as-k-od-ás) fn. tt. *nyálaskodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Átv. ért. szeméremsértő beszédü, mocskos, izetlen tréfálkodás.

NYÁLASKODIK, (nyál-as-kod-ik) k. m. *nyálaskod-tam, —tál, —ott*. Átv. ért. izetlen, sületlen, mocskos tréfákat üz, s mintegy erkölcsileg benyálazza, bemocskítja a száját.

NYÁLASODIK, (nyál-as-od-ik) k. m. *nyálasod-tam, —tál, —ott*. 1) Nyálassá leszen, nyáltól bemocskolódik, vagy nyál szivárog ki belőle. *A rágott étel megnyálasodik.* 2) Mondják némely növényi testekről, nevezetesen nedveikről, midőn romlani, és sürüdni kezdenek. *Nyálasodik a tisztátalanul tartott bor.* Máskép: *nyúlósodik.*

NYÁLASSÁG, (nyál-as-ság) fn. tt. *nyálasság-ot*, harm. szr. *—a*. Tulajdonsága valaminek, midőn nyálas, különösen némely nedveknek rohadása, mely által, mint a nyál, ragadósakká, s nyulósakká lesznek.

NYÁLASZNYIK, (nyál-asz-nyik v. nyál-asnyik) fn. tt. *nyálasznyik-ot*. Gömörben am. levelensült.

NYALAT, (nyal-at) fn. tt. *nyalatot*, harm. szr. *—a* v. *—ja*. L. NYALADÉK, 2).

NYALATÓ, (nyal-at-ó) fn. tt. *nyalató-t*. Vadászok nyelvén a hely, hol dámvad vagy őz számára sót tesznek ki vagy földdel vegyítnek. *Nyalatót vetni* (Salzlecken schlagen. Bérczy K.).

NYÁLAZ, (nyál-az) áth. m. *nyálaz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Nyállal nedvesít, beken, bemocskít valamit. *Fonáskor megnyálazni a szöszt. A tübe öltött czérnát megnyálasni. A csiga benyálazza a fát, melyre mász. A hizelgő kutya benyálazza az urának a kezét. Ebnek add, ha megnyálaztad.* (Km.).

NYÁLAZÁS, (nyál-az-ás) fn. tt. *nyálazás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyállal nedvesítés, bekenés, bemocskolás.

NYÁLAZAT, (nyál-az-at) fn. tt. *nyálazat-ot*, harm. szr. *—a*. Nyálas állomány; nyálak összesége.

NYÁLAZÓ, (nyál-az-ó) mn. és fn. tt. *nyálazó-t*. Általán ami vagy aki nyálaz. Különösebben fonók nyelvén azon nedv, melylyel fonáskor a kendert, lent, illetőleg szöszt megnedvesítik, hogy a fonal simább és csuszósabb legyen. Ezen nedv ugyan rendesen víz, melyet a fonók kisded bögrében a guzsaly nyeléhez kötnek; de a bérben fonók borravalót is értenek alatta, midőn az alkuban a nyálazót is kikötik. Továbbá ugyancsak valami ennivaló, melylyel a fonóban a nők egymást kinálják, pl. pityóka, főtt törökbúza, alma stb.

NYALDOGÁL, (nyal-d-og-ál) gyak. áth. m. *nyaldogál-t*. Folytonosan, vagy gyakran nyal valamit.

NYALDOGÁLÁS, (nyal-d-og-ál-ás) fn. tt. *nyaldogálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Folytonos vagy gyakori nyalás.

NYALDOS, (nyal-dos) gyak. áth. m. *nyaldostam*, —*tál*, —*ott*. Gyakorta vagy folytonosan nyal valamit, pl. a víz a folyam partját.

NYALDOSÁS, (nyal-dos-ás) fn. tt. *nyaldosás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés midőn valami valamit nyaldos. V. ö. NYALDOS.

NYÁLYFOLYÁS, (nyál-folyás) ösz. fn. Szájbetegség, midőn az embernek vagy más állatnak nyála rendkivüli mennyiségben foly.

NYALIFALI, (nyali-fali) ösz. mn. Torkoskodó, minden ételneműt kóstolgató, ízlelgető. A *nyalófaló* igenévnek kicsinyített gúnyos módosúlata.

NYALINT, (nyal-in-t) önh. és áth. m. *nyalint-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Futtában, hamarjában s alig érintve nyal meg valamit.

NYALINTA, (nyal-in-t-a) mn. és fn. tt. *nyalintát*; l. NYALÁNK.

NYALINTÁS, (nyal-in-t-ás) fn. tt. *nyalintás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki v. valami futtában s alig érintve nyal meg valamit.

NYÁLITÓ, (nyál-it-ó) fn. Fonóknak adatni szokott étel ital, hogy nyálok legyen tőle. Máskép: *nyálasó*.

NYALKA, (1) (nyal-og-a) mn. tt. *nyalkát*. Az önállólag nem divatozó *nyalog* ige részesülőjének átalakult módosúlata *nyalogó*, *nyaloga*, *nyalga*, *nyalka*, mint *bugyogó bugyka*, *fecsegő fecske*, *locsogó locska* stb. 1) Molnár A. szerint am. torkoskodó, tányérnyaló, ki mindenütt nyalakodik. Jelenleg ezen értelemben nem divatos. 2) Mai szokott ért. ki a nép nyelve szerint magát kinyalta, kicsinosította, szépen kimosdott, kifésülködött, felöltözködött, egyszersmind rátartós, hegyke, büszke. *Nyalka legény. Úgy szép a katona, ha nyalka. Nyalka leány, apácza; rongyos nadrág, nádpálcza.* (Km.). *Nyalka szarka. Ej ha! beh nyalka!*

NYALKA, (2) falu Győr m.; helyr. *Nyalká-ra*, —*n*, —*ról*.

NYÁLKA, (nyálka v. nyál-og-a) fn. tt. *nyálkát*. 1) Nyulós, sikamlós nedv, mely az állati test nyálhártyáiból fejlik ki, s a közönséges nyálnál szivosabb, milyenek a takony, turha. *Mellet, torkot elfogó nyálka*. 2) Szélesb ért. nyálhoz hasonló, nyulós, vagy sikamlós és ragadós nedv, mely némely, kivált rohadásnak induló állati és növényi testek fölszinét takarja, pl. nyálka a peshedni kezdő húson, ételen. E névnek ugyan kicsinyített alakja van; de talán inkább azon nevekhez sorozható, melyekben a *ka ke* átalakult igeneves *gó gő*; mi szerint *nyálka* elemezve annyi volna, mint *nyálogó*, *nyáloga*, azaz nyálkint nyulongó, sikamló nedv.

NYÁLKAFÉREG, (nyálka-féreg) ösz. fn. Nyálkával bevont testü féreg. Különösen, mintegy nyolcz hüvelyknyi hosszu, s majdnem újnyi vastagságu sikamlós bélféreg, mely a halakba csúszván, azokat egészen elsorvasztja. (Myxine glutinosa).

NYÁLKAHAJTÓ, (nyálka-hajtó) ösz. mn. Ami az emberben fölösleg öszvegyült nyálkát kihajtja. *Nyálkahajtó szerek*.

NYÁLKAHAL, (nyálka-hal) ösz. fn. Halnem, melynek testét sürü, sikamlós nyálka takarja. (Blennius L.). Néhutt: *ingerhal*.

NYÁLKAHINÁR, (nyálka-hinár) ösz. fn. A vízfonalak neméhez tartozó növényfaj, melynek szálai öszveviszsza egymásba szövődtek; tenyészik árkokban és vízjárta helyeken. (Conferva reticulata).

NYÁLKALÁZ, (nyálka-láz) ösz. fn. A testet elfogó nyálkától származó lázbetegség.

NYALKÁLKODIK, (nyal-og-a-al-kod-ik) k. m. *nyalkálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Nyalkán, azaz csinosan, hegykén viseli magát, s minden gondját csak erre fordítja. *Nagy városban nyalkálkodik s költi a pénzt*. V. ö. NYALKA.

NYALKÁN, (nyal-og-a-an) ih. Nyalka módon.

NYÁLKÁS, (nyál-ka-as) mn. tt. *nyálkás-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Nyálkával bővelkedő, nyálkával ellepett. *Nyálkás mell, orr. Nyálkás út. Nyálkás testü férgek. Nyálkás bor, étel, hús*. V. ö. NYÁLKA.

NYALKASÁG, (nyal-og-a-ság) fn. tt. *nyalkaság-ot*, harm. szr. —*a*. A testnek és öltözetnek ékesgetésében, csinosgatásában kitünőleg keresett tulajdonság, egyszersmind vele járni szokott rátartósság, hegykeség. A nyalkaság az izlés és müveltség fokai szerint különféle, pl. más a divaturacsok és katonatisztek, más a közkatonák, falusi suhanczok nyalkasága stb. V. ö. NYALKA.

NYÁLKÁSAN, (nyál-ka-as-an) ih. Nyálkás minőségben vagy állapotban.

NYÁLKÁSHAL, (nyálkás-hal) l. NYÁLKAHAL.

NYÁLKÁSÍT, NYÁLKÁSIT, (nyál-ka-as-ít) áth. m. *nyálkásít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Nyálkássá tesz valamit. *Némely ételek elnyálkásítják a mellet. Az eső megnyálkásította az utat*. V. ö. NYÁLKÁS.

NYÁLKÁSÍTÁS, NYÁLKÁSITÁS, (nyál-ka-as-ít-ás) fn. tt. *nyálkásítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nyálkássá tevés.

NYÁLKÁSODÁS, (nyál-ka-as-od-ás) fn. tt. *nyálkásodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapotváltozás, midőn valamely test nyálkássá kezd lenni. V. ö. NYÁLKÁS.

NYÁLKÁSODIK, (nyál-ka-as-od-ik) k. m. *nyálkásod tam*, —*tál*, —*ott*. Nyálkássá leszen, nyálka fejlődik ki belőle, ellepi a nyálkaféle sikamlós, nyulós, ragadós nedv. V. ö. NYÁLKÁS.

NYÁLKÁSSÁG, (nyál-ka-as-ság) fn. tt. *nyálkásság-ot*, harm. szr. —*a*. Nyálkás állapota vagy tulajdonsága valamely testnek. V. ö. NYÁLKÁS.

NYÁLLIK, (nyál-l-ik v. nyár-l-ik) k. m. *nyál-l-ott*, htn. —*ani*. Mondják állati vagy növényi testekről, illetőleg terményekről, midőn bizonyos erje-

désnek vagy rothadásnak indulnak, s nyálféle nedv fejlődik ki belőlök. *Nyállik a sokáig álló étel. Nyállik a tisztátalanul kezelt vagy meleg helyen tartott bor.* A dolog természete oda látszik mutatni, hogy ez igének gyöke vagy *nyál*, miért a némely vidékeken divatozó *nyárlik* csak tájszólási kiejtés; vagy pedig itt a ‚nyár' törzs nedvességet jelent; v. ö. NYÁRASODIK.

NYÁLMENET, (nyál-menet) ösz. fn. l. NYÁLVEZETÉK.

NYÁLMIRIGY, (nyál-mirigy) ösz. fn. A szájnak belsejében azon mirigyek, melyek a nyálat készítik, és elválasztják, s melyekből az a szájba kiömlik. Különösen ide tartoznak az állmirigyek, fülmirigyek és nyelvmirigyek. (Glandulae salivales).

NYÁLMIRIGYKÓR, (nyál-mirigy-kór) ösz. fn. Lovak betegsége, mely a nyálmirigyben szokott támadni.

NYALÓ, (nyal-ó) mn. és fn. tt. *nyaló-t.* Jobbára öszvetéve divatozik, s jelent személyt, ki torkos módon eszik-iszik; vagy pedig magát lealacsonyítva hizeleg másoknak. *Tányérnyaló. Nyalófaló.* V. ö. NYALÓCZ. Gúnyosan: *tintanyaló* am. iródiák. Vadászok nyelvén ‚nyaló' jelenti a szarvasvad nyelvét (Lecker).

NYALÓCZ, (nyal-ó-cz) fn. tt. *nyalócz-ot.* Másoknak magát lealacsonyítva hízelgő. Aljas nyelven: *seggnyaló.* V. ö. NYALÓ.

NYALOGAT, (nyal-og-at v. nyal-o-gat) gyak. áth. m. *nyalogat-tam, —tál, —ott,* par. *nyalogass.* Folytonosan vagy gyakran nyal valamit. *A tehén nyalogatja borját. A macska a talpát nyalogatja. Az ökrök nyalogatják a sót. A ki mézet metsz, újjait nyalogatja.* (Km.). Tréfásan am. csókolgat.

NYALOGATÁS, (nyal-og-at-ás) fn. tt. *nyalogatás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Gyakori vagy folytonos nyalás; csókolgatás. V. ö. NYAL, NYALOGAT.

NYALÓKA, (nyal-ó-ka) mn. l. NYALÁNK.

NYALÓSÓ, (nyaló-só) ösz. fn. Darab só, kősó, melyet a barmok elé tesznek, hogy nyalják.

NYALÓSZER, (nyaló-szer) ösz. fn. l. NYALAT.

NYÁLÖZÖN, (nyál-özön) ösz. fn. l. NYÁLFOLYÁS.

NYÁLSIPOLY, (nyál-sipoly) ösz. fn. Sipolyféle cső, vagy nyilás a nyálmirigyekben, melyen nyál szivárog ki.

NYÁLSZIVÁR, (nyál-szivár) ösz. fn. A nyálnak rendkivüli mennyiségben való szivárgása a nyálmirigyekből, kivált midőn ez orvosi szerek által történik.

NYÁLVÉRŰ v. —VÉRŰ, (nyál-vérű) ösz. mn. Hidegvérű, lanyha, egykedvü, közönbös természetü. (Phlegmaticus).

NYÁLVÉRŰSÉG, v. —VÉRŰSÉG, (nyál-vérűség) ösz. fn. Hidegvérüség, lanyha, közönbös természet, egykedvüség.

NYÁLVEZETÉK, (nyál-vezeték) ösz. fn. Azon igen finom vékonyságu csövecskék, melyeken a nyálnedvek tovább szivárognak.

NYÁLZÓ, (nyál-z-ó) mn. és fn. tt. *nyálzót.* L. NYÁLAZÓ, NYÁLITÓ.

NYÁM, elvont gyök, vagy inkább elavult fn., melyből névragozva lett *nyámmal,* és képzővel *nyámog, nyámándi.* Eredeti jelentése, szájtátás, akár bámulásból, akár tunyaságból, ostobaságból; s rokonságban van azon nagy szószereggel, melyekben az *ám* vagy *am* alaphang szájtátásra vonatkozik, mint *ámé, ámúl, bámé, bámész, bámúl, bamba, mamlasz, mámmám, mámor* stb. Különösen jelenti oly ember szájának tátogatását, ki lassan, immel-ámmal, kelletlenül eszik, s húzogatja a száját, mivel az étel nem kell, nem izlik neki.

NYÁMÁNDI, (nyám-án-di) mn. tt. *nyámándi-t,* tb. *—ak.* Dunán tuli tájszólás szerint, tátott szájú, mamlasz, báva, gyáva, együgyü; továbbá, lassú, Isten taszította. *Nyámándi ember.* A székelyeknél: *nyámi, nyámó, nyavicska.* V. ö. NYÁMOG, NYÁM.

NYÁMI, (nyám-i) mn. tt. *nyámi-t,* tb. *—ak.* L. NYÁMÁNDI.

NYÁMMAL, (nyám-val) ih., mely rendesen ikerítve divatozik, *nyimmel nyámmal,* s am. tunyán, lassan, száját tátogatva; különösen: kelletlenül rágódva valamin. *Nyimmel nyámmal beszél, eszik.*

NYÁMMOG, v. NYAMMOG, l. NYÁMOG.

NYÁMOG, (nyám-og) önh. *nyámog-tam, —tál, —ott.* Száját tunyán tátogatja, midőn beszél, vagy eszik. *Nyámogva mondja ki a szót. Nyámogva eszik,* mert nem tetszik neki az étel, vagy nincsen étvágya. V. ö. NYÁM.

NYÁMOGÁS, (nyám-og-ás) fn. tt. *nyámogás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn valaki nyámog.

NYANYA, l. ANYA, és v. ö. NY betü.

NYÁNYÓ, (nyány-ó = nyám-ó v. nyám-u), mn. tt. *nyámót.* L. NYÁMÁNDI.

NYAR, 1) elvont gyök *nyargal* szóban s valószinüleg azonos *jár* igével. L. NYARGAL. 2) Nyár névnek némely ragozások és képzéseknél ékvesztett törzsöke, l. NYÁR fn.

NYÁR, (1) elvont törzsöke *nyárs szónak,* l. est.

NYÁR, (2), fn. tt. *nyarat,* tb. *—ak.* Röviden hangzik némely személyragok és képzők előtt is, mint: *nyaram, nyarad, nyara* stb. *nyaral, nyaranta, nyaratszaka.* 1) Mint a télnek egyenes, és szokott ellentéte, jelenti az évnek azon időszakát, mely alatt tartósabb és nagyobb foku melegség uralkodik, a növények tenyésznek, s gyümölcsöznek. A szójárásokban és közmondásokban a tél és nyár mint egész év, vagyis az egész évnek megfelelő időrészek említtetnek, pl. *hét tél hét nyár megválasztja,* (km.), azaz eldönti, ha jó vagy rosz-e; *hét tél hét nyár próbálja meg őket* (t. i. a házastársakat. Km.). *A ki nyáron nem gyüjt, télen keveset fül,* vagy: *télen agg ebül bánkodik.* (Km.). *Nyárban szakgatja a téli subát.* (Km.). *Télen nyáron könnyen él.* 2) Szükebb ért. az éjszaki félgömbön, nevezetesen a mérsékelt égöv alatt, három hónapi időszak az úgynevezett

nyári napfordulattól az őszi éjnapegyenletig, vagyis körülbelül junius 21-től september hason táju napjáig, midőn a nap látszólagosan a rák, orozlán, és szűz csillagzatait bejárja. Ennél fogva ujabb nevezet szerint, minthogy a nyár juniusban kezdődik, a junius *nyárelő*, a julius *nyárhó*, az augustus *nyárutó*. Régente a nyár első részét *kajsz*-nak nevezték, honnan *kajszi* baraczk, sárga baraczk, mely juliusban érik, különböztetésül az *őszi* baraczktól. *Nyár kezdete, nyár közepe*, v. *dereka, nyár vége. Meleg, forró, száraz, nedves, esős nyár. Nyáron aratni.*

„Azt énekli a kis madár:
„„Az életben egyszer van nyár
S mikor eltöltöd a nyarat,
Csak a száraz lombja marad.““

Szász Károly.

Mi e szónak elemzését és eredeti jelentését illeti, valószinü, hogy eleinte rövid volt: *nyar*, mert ma is az általános szabályok szerént az önhangzóval kezdődő ragok és képzők előtt többnyire röviden hangzik. Értelemre és hangra legközelebb áll hozzá a török *jaz* (minthogy a törökben *r* és *z* könnyen fölcseréltetnek). Rokon még vele a tavaszt jelentő hellen ἔαρ, és szláv *jar, jaro*; továbbá a német *Jahr*, mely ugyan mai szokás szerint egész évszakot jelent, de, mint Adelung állítja, hajdani értelme *nyár* volt, s *Ar* alakban létezett, mely a régi német nyelvjárásokban *aratást* jelentett, miszerint a nyarat az aratástól nevezték volna el. A görögben is a θέρος nyár és aratás. Ily mind fogalmi, mind hangbeli rokonság létezik a magyar *nyar* és *aratás* között is, melyeknek közgyökük: *ar* v. *or*. melyből lett *arat, ort*, és amely *s* előtéttel megvan a *sarol, sarabol*, s *t* előtéttel a *tarol* igében. Ily előtétnek tekinthető ‚nyár' szóban az *ny* vagyis *ni* (am. mutató) a honnan *niar*, v. *njar* v. *nyar* v. megnyujtva *nyár* mintegy mutatója az aratásnak. Más elemzéssel az *ny* lehet am. *nő* (ige), honnan nyár annyi volna, mint *nö-ár* t. i. a növésnek, tenyészésnek árja, özöne, bősége. Egyébiránt különös figyelmet érdemel az arab: *nár*, mely *tüzet, és nár*, mely meleget, továbbá a mongol *naran*, mely napot jelent s ezek szerént a lényeges *r* hangban a ‚tűz' (pír) vagy ‚meleg értelme rejlenék.

NYÁR, (3), fn. tt. *nyárt*, tb. —*ak*. L. NYÁRFA.

NYARÁD, falu Ung m.; helyr. *Nyarád-ra, —on, —ról.*

NYÁRAD, falu Győr m.; helyr. *Nyárad-ra, —on, —ról.*

NYÁRÁD, falu Veszprém. m.; FELSŐ—, MEZŐ— faluk Borsod, KIS—, NAGY— Baranya m.; helyr. *Nyárád-ra, —on, —ról.*

NYÁRÁDTÓ, erdélyi falu Maros sz.; helyr. *Nyárádtó-ra, —n, —ról.*

NYARAL, (nyar-al) önh. m. *nyaral-t*. Bizonyos helyen tölti a nyarat. *Az urak falun szeretnek nyaralni, városban telelni. A gulyák szabad ég alatt a mezőn nyaralnak. Fürdőben nyaralni.*

NYARALÁS, (nyar-al-ás) fn. tt. *nyaralás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A nyárnak bizonyos helyen töltése.

NYARALÓ, (nyar-al-ó) mn. tt. *nyaraló-t*. 1) A nyarat bizonyos helyen töltő. *Pusztán nyaraló nyájak, csordák. Fürdőben, falun nyaraló urak.* 2) Ahol a nyarat tölteni szokták. *Nyaraló hely, nyaraló ház.* Ez értelemben egyszerüen főnevül is használtatik, a latin ‚villa' értelmében. *Nyaralóban lakni.*

NYARANKÉNT, (nyar-an-ként) ih. Nyárról nyárra, egyik nyárról a másikra, több nyáron. Különbözik: *nyaranta*, mint *naponként* = napról napra, és *naponta* = napon át.

NYARANTA, (nyar-an-t-a), ih. Nyári időben, azalatt, mig a nyár tart. *Nyaranta falun lakni, fürdőben mulatni.* Képzésre nézve hasonló a *hajdanta, régente, naponta*, határzókhoz, s valamint a két első tulbőségből még *n* hangot is vesz föl, *hajdantan, régenten*, hasonlóan mondják ezt is: *nyarantan*. Másképen: *nyaratszaka*. Különbözik: *nyaranként*.

NYÁRAS, (nyár-as) mn. tt. *nyáras-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Nyárfákkal bővelkedő, benött. *Nyáras vidék, erdő, vízmellék.* Mint önálló főnév tárgyesetben *nyárast*, tb. *nyárasok*, s jelent nyárfaerdőt, mint *szilas, füzes, nyires* szil-, füz-, nyirerdőt. 2) A borra értve am. nyulós; v. ö. NYÁRASODIK.

NYÁRASD, ALSÓ—, mvár., FELSŐ—, TÓS— faluk Pozsony m.; helyr. *Nyárasd-ra, —on, —ról.*

NYÁRASODIK, (nyár-as-od-ik) k. m. *nyárasod-tam, —tál, —ott*. Mondják borról, midőn elromlik, s nyulóssá leszen. Ezen ige vagy hangváltozattal am. *nyálasodik*, vagy gyöke *nyár* nem más, mint az átalakult és nedvet jelentő *nyir*; másképen: *nyárlik, nyállik*. V. ö. NYÁRFA.

NYÁRASPATAKA, erdélyi falu F.-Fehér m. helyr. —*pataká-ra, —n, —ról.*

NYARATSZAKA, (nyarat-szaka) ösz. ih. Nyár folytában, azon idő alatt, mig a nyár tart. Képzésre hasonlók hozzá a *napotszaka, teletszaka, hétetszaka, éjtszaka*, melyek eredetikép vagy *napont-, nyarant-, hetent-, telent-, éjentszaka* voltak, s ezekből keletkezett *napott, nyaratt, hetett, telett, éjett*, s egyszerüen *napot, nyarat-, hetet-, telet-, éjtszaka*; ilyenek: *hosszant, hosszatt, hosszat; alant, alatt; innen, innent, innét; onnan, onnant, onnét, onnat* stb.; vagy pedig az *at, et*, szórag az *idő* szóból módosult; minthogy az utána következő ‚szaka' birtokragozott viszonyban áll. V. ö. NAPOTSZAKA.

NYÁREGYHÁZA, puszta Pest m. helyr. —*egyházá-ra, —n, —ról.*

NYÁRELŐ, (nyár-elő) ösz. fn. Junius hava, melyben a nyár kezdődik. Másképen: *Szent Iván hó*, v. *hava.*

NYÁRFA, (nyár-fa) ösz. fn. A kétlakiak seregéből és hathímesek rendéből való fanövény neme. Hímvirágának barkája hengeres vagy tojásdad, pik-

kelyei egy virágnak, rongyos szélüek, bokrétája visszás, kúpos, kajsza szájú. Anyavirágának barkája és bokrétája, mint a hímé; bibéje négy águ, tokja két rekeszü, magvai koszorúsak. (Populus). Nevezetesebb fajai: *fehér, szőke, rezgő, fekete, jegenye* nyárfa.

Minthogy a nyárfák leginkább a nyirkos, vizenyős helyeket kedvelik, valószinünek látszik, hogy a *nyár* szóban a nedvesség alapfogalma rejlik, melynek vékony hangon megfelel a nedvet jelentő *nyir* a *nyirfa, nyirok, nyirkos* szókban, t. i. az *i* így váltakozik *á* hanggal az *ír* és *ár* szókban is, melyek mint folyékony valamit jelentő szók szintén rokonok. V. ö. NYIR fn.

NYÁRFALEVÉL, (nyár-fa-levél) ösz. fn. lásd NYÁRLEVÉL.

NYÁRFÁS, (nyár-fás) ösz. mn. l. NYÁRAS, 1).

NYÁRFORDULAT, (nyár-fordulat), NYÁRFORDULÓ, (nyár-forduló) l. NAPFORDULAT.

NYARGAL, (nyar-og-al) önh. m. *nyargal-t.* Mondják különösen lóról, vagy más hátas állatról, midőn vágtatva fut, tehát különbözik tőle a lassubb futást jelentő *üget* vagy *taptat* (trappen), vagy *kocsog*, vagy *poroskál.* Nyargal az ember is, midőn az így futó hátas állaton ül. *Délczeg paripán nyargalni. Sebesen nyargalni. Kinyargalni a mezőre.* Némely igekötőkkel tárgyesetes neveket vonz. *Benyargalni a pusztát. A csikós körülnyargalja a ménest.*

„Roppant sereg előtt
Távol a sík mezőt
Szélylyel nyargalják, nézik."

Balassa B.

Szélesb ért. mondják más sebesen futkosó, ló módjára szaladgáló állatokról, és gyalog emberről is, midőn szaladgál, vagy ügető léptekkel siet valahová. Székely tájszólás szerint *nyarkal* v. *nyargal* am. járkál. (Gyarmathi Sámuel). Molnár Albert szótárában *jargal* am. futkos, szaladgál.

„Nagy bőséggel úgyan nyilván jargal az hamisság."

Horváth András a XVI. században.

És így legvalószinübb, hogy a *nyargal* ennek csak módosított alakja, s eredetileg ‚jár' gyöktől származott. Költői képes nyelvben mondják a sebesen toluló forgetegről, szélről, felhőről, hullámokról is. Gúnyosan, *nyargal az ember esze*, midőn más-más tárgyra ugrál, midőn szeleverdiskedik.

NYARGALÁS, (nyar-og-al-ás) fn. tt. *nyargalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Sebes vágtató futás, szaladgálás, különösen a hátas állatnak futása, illetőleg a rajta ülő általi futtatása. *Nyargalásban kifáradni, kifárasztani a lovat.* V. ö. NYARGAL.

NYARGALÁST, helyesebben: NYARGALVÁST, (nyar-og al-va-as-t) ih. Sebes vágtató futásban vagy futás által.

NYARGALÁSZ, (nyar-og-al-ász) önh. m. *nyargalász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sz.* Ide-oda, gyakran, vagy folytonosan nyargal; száguldoz. *Az előőrsök a tábor előtt nyargalásznak.*

NYARGALÓ, (nyar-og-al-ó) mn. és fn. tt. *nyargaló-t.* 1) Nyargalva, vágtatva futkosó, szaladgáló. *A nyargaló paripák dobogása távolra elhallik.* Átv. ért. *nyargaló szél, förgeteg, hullámok.* 2) Némely vidéken azon díj, melyet a lovas pandurnak fizetnek az elfogott gyanus emberért, vagy a kerülőnek a behajtott marháért.

NYARGALÓCZ, (nyar-og-al-ócz) fn. tt. *nyargalócz-ot.* L. IRAMSZARVAS.

NYARGALÓCZI, (nyar-og-al-ócz-i) fn. tt. *nyargalóczi-t*, tb. —*ak.* Gúnyneve az oly embernek, ki mindenfelé lót-fut.

NYARGALÓDZÁS, (nyar-og-al-ód-oz-ás) fn. tt. *nyargalódzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Nyargalva futkosás, szaladgálás, száguldozás.

NYARGALÓDZIK, (nyar-og-al-ó-d-oz-ik) k. m. *nyargalódz-tam*, —*tál*, —*ott.* Gyakran, folytonosan nyargal; száguldoz, portyázik, ideoda lótfut, szaladgál.

NYARGONCZ, (nyar-og-oncz) fn. tt. *nyargoncz-ot.* Lovas hirnök, különösen ki a csatamezőn az illető vezér parancsait, rendeleteit hordja, s viszont hireket, tudósításokat hoz.

NYÁRHÓ, (nyár-hó) ösz. fn. Julius v. Sz. Jakab hó v. hava.

NYÁRI, (1), (nyár-i) mn. tt. *nyári-t*, tb. —*ak.* Általán mi a nyárra vonatkozik, azzal viszonyban áll, stb. 1) A mi nyáron terem, tenyészik. *Nyári virágok, gyümölcsök, zöldségek. Nyári szarvas*, gyöngébb testalkatu szarvas, mely jó legelőn juliusban már felhízott. (Bérczy K.). 2) Nyárra való, mit nyári időben használnak. *Nyári ruha. Nyári lak, szoba, palota.* 3) Nyárszakot tevő. *Nyári évnegyed, nyári hónapok, nyári napok.* V. ö. NYÁR, (2).

NYÁRI, (2), puszták Somogy és Tolna m. helyr. *Nyári-ba*, —*ban*, —*ból.*

NYÁRIAS, (nyár-i-as) mn. tt. *nyárias-t* v. —*at*, tb. —*ak.* 1) Az idő mérsékletére vonatkozva olyan, mint nyáron szokott lenni. *Nyárias langy, meleg napok. Nyárias időjárás.* 2) Nyáron divatozó. *Nyárias öltözet.*

NYÁRIASAN, (nyár-i-as-an) ih. l. NYÁRILAG.

NYÁRILAG, (nyár-i-lag) ih. Nyári módon, úgy mint nyáron szokás. *Nyárilag öltözködni.*

NYARJASVÖLGY, puszta Nógrád m.; helyr. —*völgy-re*, —*ön*, —*ről.*

NYÁRJEGY, (nyár-jegy) ösz. fn. A barkörben azon csillagjegyek, melyeken a nap nyári idő alatt általmegy, úgymint a *rák*, az *oroszlán*, és a *szűz.*

NYARKAL, l. NYARGAL.

NYÁRLEVÉL, (nyár-levél) ösz. fn. A nyárfának levele, különösen a rezgő nyárfáé, melyet költői nyelvben a félelem és remegés jelképéül használnak. *Reszket, mint a nyárlevél.*

„Hiszen no, csendes este van,
Nincsen semmi szél,
Mégis hogyan, hogyan rezeg
A nyárlevél. Csokonai.

NYÁRLIK, (nyár-l-ik) k. l. NYÁLLIK.

NYÁRLÓ, falu Bihar m.; ALSÓ—, FELSŐ—, CSÖMÖRLŐ—, KÉKES—, erd. faluk Doboka m.; helyr. *Nyárló-ra, —n, —ról.*

NYÁRLOMB, (nyár-lomb) ösz. fn. A nyárfának lombja.

NYÁRLOTT, (nyár-l-ott) mn. tt. *nyárlott-at.* Borról mondják, midőn a melegségtől megromlott s megnyálasodott. V. ö. NYÁLLIK.

NYÁROL, (nyár-ol) áth. m. *nyárol-t.* Forgatót vagy keverőt szánt, mi rendesen julius és augustus hóban történik.

NYÁRON, (nyár-on) ih. Nyári időben, mikor nyár van. *Nyáron hét esztendeig.* gúnymondat. *Tanult ő is nyáron hét esztendeig.*

„Télen, nyáron pusztán az én lakásom."
Népdal, Tompától.

NYARONTA, l. NYARANTA.

NYÁRRA (nyár-ra), ih. Nyári időre, akkorra, midőn nyár volt vagy lesz; továbbá: nyáron, nyári időben. *Valamit jövő nyárra halasztani. Még a mult nyárra igérkezett, s ez idén sem jött el. Jövő nyárra fürdőbe megyek.*

NYÁRS, (nyár-s) fn. tt. *nyársat,* harm. szr. *—a.* Hosszu, vékony s hegyes eszköz, mely különösen arra való, hogy valamibe szúrják. *Konyhai nyárs,* melyre a sütni való húst, vagy más eleséget ráhuzzák, s a tüzre tartják. *Nyárson sült csibe, lud, récze, malacz. Nyárson pirított szalonna, kenyérszelet, kukoricza. Vas nyárs. Fa nyárs. Nem állja meg szerdék a nyársat.* (Km.) Jelent hegyes karót is fából, melyre a vad századokban büntetésül vagy kinzásul embereket is húztak. *Kiált, ordít, mint a kit nyársra húsnak.* Aljas népnyelven oly emberről, ki igen merevült feszes testtel jár, azt mondják, hogy nyárs van az alfelében, vagy: mintha nyársat nyelt volna el. Volt ilyforma hegyes fegyver is, melyet nyársgerelynek hivtak.

Ha a ‚nyárs' szóban alapfogalmul a hegyességet, szurósságot veszszük, úgy rokonságban van a hegyes szuró eszközt jelentő *ár* v. *árr*, továbbá a *dárda*, és a szeges *kárt* szókkal, miszerint *nyárs* am. *árs*, azaz *áras*, az *ny* a főfogalmat szinte nevelvén, mint *nyir, nyirk* (nedv), és *nyir, nyirkál* (metsz). V. ö. NYIR fn. és ige. Alaphangra megegyezik vele a latin *veru.*

NYÁRSAL, (nyár-s-al) áth. m. *nyársal-t.* Valamit nyársra húz. *A húst megsózni, azután nyársalni.* Továbbá hegyes karóra húz valakit. V. ö. NYÁRS.

NYÁRSALÁVALÓ, (nyárs-alá-való) ösz. fn. Tepszi, melyet a nyársra húzott s tüzhöz tett hús alá tesznek, hogy a lecsepegő zsírt felfogja.

NYÁRSAPÁT, puszta Pest m.; helyr. *—apát-ra, —on, —ról.*

NYÁRS-ARDÓ, falu Sáros m.; helyr. *—Ardó-ra, —n, —ról.*

NYÁRSFORGATÓ, (nyárs-forgató) ösz. fn. 1) Személy a konyhán, ki a felszerelt nyársat a tüznél forgatja. 2) Keréken forgó konyhai eszköz, mely a bele alkalmazott nyársat hajtja. Mindkettő máskép: *pecsenyeforgató.*

NYÁRSGERELY, (nyárs-gerely) ösz. fn. Régi fegyvernem, mely a közönséges nyárshoz hasonlított, melyet az ellenség ellen kilökni szoktak, s a nyelén levő szijnál fogva ismét visszarántottak. Máskép: *hajtó* vagy *vetődárda.* Szabó Dávid szerént jelent spékelő azaz szalonna-füző tűt is.

NYÁRSLÁB, (nyárs-láb) ösz. fn. Úgynevezett macskák vagy bakok a tűzhelyen, melyekre a nyársat fektetik. V. ö. MACSKA.

NYÁRSLEPÉNY, (nyárs-lepény) ösz. fn. Nyárson vagyis dorongon pirított és sütött lepényféle sütemény; máskép: dorongfánk.

NYÁRSTARTÓ, (nyárs-tartó) ösz. fn. lásd NYÁRSLÁB.

NYÁRSZAK, (nyár-szak) ösz. fn. Az évnek azon szaka, midőn nyár van; jobb hangzással: *nyári szak.*

NYÁRSZÉG, falu Bihar m.; helyr. *Nyársségre, —én, —ről.*

NYÁRSZÓ, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Nyárszó-ra, —n, —ról.*

NYÁRUTÓ, (nyár-utó) ösz. fn. Augustus hava, máskép: *Kisasszony hava.* V. ö. NAPTÁR.

NYÁS, l. NYÁRS. Tájdivatos tunya kiejtés, mint a *bors* helyett *bos* (*bostörő* szóban), *hárs* helyett *hás, társ* helyett *tás.*

NYÁSKÁL, (nyá-as-g-a-al) ösz. mn. *nyáskál-t.* L. NYÁSKÁLÓDIK.

NYÁSKÁLÁS, (nyá-as-g-a-al-ás) fn. tt. *nyáskálás-t,* tb. *—ok.* L. NYÁSKÁLÓDÁS.

NYÁSKÁLÓDÁS, (nyá-as-g-a-al-ó-d-ás) fn. tt. *nyáskálódás-t,* tb. *—ok.* Kényeztetett gyermekek nyafogása vagy nagyobbaknál ily gyermekes nyűgölődés.

NYÁSKÁLÓDIK, (nyá-as-g-a-al-ó-d-ik) belsz. m. *nyáskálód-tam, —tál, —ott.* Leginkább nyafogó, anyás, kényeztetett kis gyermekről mondják, midőn anyja ölébe kéredzik stb. Nagyobbakról mondják, midőn ily gyermeki módra nyűgölődnek, feszengenek. Alaphangja *nyá* rokonnak látszik az idétlen gyermeksirást jelentő *nyaf, nyif, nyáv* gyökökkel. A tájszótárban: *nyáskolódik.*

NYÁSKOLÓDIK, (nyá-as-og-ol-ó-d-ik) k. m. *nyáskolód-tam, —tál, —ott.* L. NYÁSKÁLÓDIK.

NYÁSKOTOL, (nyá-as-og-ot-ol) önh. m. *nyáskot olt.* L. NYÁSKÁLÓDIK.

NYASLAT, (nyas-ol-at) önh. *nyaslat-tam, —tál, —ott.* Gyarmathi Sámuel szerént am. járkál, peslet. A suhogó hangu *nyas* gyök hangutánzónak és *oson* szóval hangáttétel által rokonnak látszik.

NYÁSS, tájdivatos, *nyárs* helyett; l. ezt.

NYASSÁN, ih. Él e szóval Faludi egyik pásztori versében: „Csikorgó nádsíppal kínoztad versedet, Nyassán pörjén (pőrén) mondád nyálas énekedet. Talán am. *nyámosan* vagyis *nyámogva*, azaz, minden költői tűz nélkül, s ekkor a *pőrén* átv. ért. annyi volna, mint költői dísz, költői ékesség nélkül.

NYAV, elvont gyöke *nyavodik*, és ha úgy tetszik, *nyavalya, nyavalyog* szóknak; rokon *nyaf* gyökkel.

NYÁV, macskahang, melyből *nyávog, nyávogás* erednek. Emberre, különösen gyermekre alkalmazva jelent bizonyos siró, kérő hangot, melyhez legközelebb áll a *nyaf, nyafog*, és a macskahang *miáu*.

NYAVALYA, (ne-vola v. nyaf-aly-a?) fn. tt. *nyavalyát*. Azon szók közé tartozik, melyek értelme korszakról korszakra megváltozott. A Bécsi és Müncheni codexekben *nyavalya* am. a latin *penuria*, tehát szegénység, vagyontalanság, eleséghiány, például Mark. XII. fejezetében; így midőn Lukács evangyeliomában a Vulgata így szól: *et coepit egere*, ezt a Müncheni codex így fordítja: *és kezde nyavalygania*, ami Pestinél: *szükölködni*. Ezen korszakban tehát a nyavalya jelentett szükölködést. Pesti Gábornál,maga a ‚nyavalya' szó am. baj, nyugtalanság. „Inkább akarom bátorsággal az én kevesemet, hogy nem mint ennyi nyavalyával az te sokadat. (IX. mese az városi és mezei egérről). Ugyan ő nála a II. mesében ‚nyavalyás' am gyönge: „Ha az hatalmas gonoszt akar tenni, Köni (könnyü) az nyavalyáshoz hamis okot lelni." Molnár A. szótárában már am. *miseria, aerumna*, azaz nyomoruság, és *nyavalyás* miser, aerumnosus, németül: elend, arm, azaz nyomorú és szegény. A görög bölcsek jeles mondásiban is: „Egy hálaadatlan minden nyavalyásoknak árt." (Toldy F. kiadása 282. l.). Az újabb korban pedig am. betegség. ‚Nyavalygok' szónál már Molnár A. is az ‚aegroto' szót szintén felhozza. *Ragadós nyavalya. Rothasztó nyavalya. Nehéz nyavalya. Köszönséges nyavalya. Könnyen felejti az ember a más nyavalyáját.* (Km.). *Kiki legjobban érzi a maga nyavalyáját.* (Km.). *Nyavalyád nincs, bibét keresse.* (Km.). *Töri a nyavalya;* v. ö. NYAVALYATÖRÉS.

E szónak eredetét és eredeti jelentését földeríti a Margit életében eléforduló *nevolás* és *nevolasságos*, melyek a *nevola* törzsből erednek, s értelmök: *nyavalyás, nyavalyasságos*, azaz szegény, szükölködő, mint az eredeti szövegből kitetszik. Egy 1559-iki levélben is olvassuk: „Ne hagyon (hagyjon) te n(agyság)od ez nagy inséghes nevoljába (nevolyába) veszni, császár rabsághába vagyok. (Szalay Á. 400. m. l.). Ez alapértelemből kiindulva okszerüleg állíthatni, hogy a *nevola* összetett szó, melynek első része a tagadó *ne*, a második a birtokot jelentő *vola* v. *vala*; mert a régi nyelvben *vol* v. *val* annyit tett, mint *vanol* azaz *van* neki (habet), és *valál* am. possessio; honnan az igenév *voló* v. *való* am. habens, possidens, és a *vola* v. *vala* am. possessio, mint *csal, csaló, csala; szül, szülő, szüle; ill, illő, illa* stb. tehát *nevola* v. *nevala* am. *nem-vola, nemvala*, nem-birok, non-possessio (Unvermögen, Mittellosigkeit), és *nevolás, nevalás* am. non habens, non possidens, szegény, szükölködő. Végre hangrend szerint lett *navala, nyavalya*, mint *seha, soha, sehol, sohol; sehonnai, sohonnai*. Ezen elemzés szerint a nyavalya első eredeti értelme: szükölködés, vagyontalanság. Mivel pedig a szükölködéssel karöltve szokott járni a nyomorúság: innen szélesb átv. ért. jelenteni kezdett *nyomorú állapotot*, és ez volt a történet szerint közvetlenül kifolyó második jelentése. Végre minthogy a nyomorú állapot mind a testet, mind a lelket elgyengíti, s gyakran beteggé is teszi, harmadik, még ujabb közvetett értelme: kórság, betegség. A föntebbi elemzés mellett figyelmet érdemel azon nézet is, hogy *nyav* elvont gyökként és *nyaf* gyökkel (*nyafog* szóban) azonosnak tekinthető, mit igazolni látszik a *nyavalyog* (nyafalyog) származék, a midőn a *nevolás* szó Margit életében, inkább csak tájszólásból eredett volna.

NYAVALYÁD, falu Szala m.; helyr. *Nyavalyádra, —n, —ról.*

NYAVALYÁS, (ne-vola-ás) mn. tt. *nyavalyás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Legrégibb ért. szegénységben, szükölködésben élő. *Hogy szegényeket, özvegyeket, árvákat és ilyenféle nevolásokat oltalmazna.* (Margit legend. budai kiadása.) 2) Újabb jelentéssel nyomorú. *Oh te nyavalyás!* 3) Mai közszokás szerént am. beteges, kórságos, különösen, nyavalyatörős. V. ö. NYAVALYA.

NYAVALYÁSFALVA, erd. falu Hunyad m., helyr. *—falvá-ra, —n, —ról.*

NYAVALYÁSKODÁS, (ne-vola-as-kod-ás) fn. tt. *nyavalyáskodás-t*, tb. *—ok, harm. szr. —a*. Gyakran eléforduló, vagy folytonosan tartó nyavalyás állapot, nevezetesen betegeskedés. *Nyavalyáskodása miatt nem dolgozhatik.* V. ö. NYAVALYÁS.

NYAVALYÁSKODIK, (ne-vola-as-kod-ik) k. m. *nyavalyáskod-tam, —tál, —ott*. Gyakorta, vagy folytonosan nyavalyás állapotban szenved, nyavalyog, különösen: betegeskedik. V. ö. NYAVALYA, NYAVALYÁS.

NYAVALYÁSSÁG, (ne-vola-as-ság) fn. tt. *nyavalyásság-ot*, harm. szr. *—a*. Régi ért. szegénység, nyomorúság. Mai ért. beteges, sinlődő állapot, vagy tulajdonság. V. ö. NYAVALYA, NYAVALYÁS.

NYAVALYÁSSÁGOS, (ne-vola-as-ság-os) mn. tt. *nyavalyásságos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Molnár A. szerint nyomorúságos, inséges.

NYAVALYÁSUL, (ne-vola-as-ul) ih. Régies értelemben am. szegényül, szegényesen, szükölködőleg, nyomorúan. Újabb jelentéssel: betegesen, sinlődve.

NYAVALYATÖRÉS, (nyavalya-törés) ösz. fn. l. NEHÉZKÓRSÁG.

NYAVALYATÖRŐS (nyavalya-törős) ösz. mn. Kit azon nyavalya tör, azaz gyötör, bánt, melyet nehézkórságnak neveznek. V. ö. NEHÉZKÓRSÁG.

NYAVALYGÁS, (ne-val-og-ás), fn. tt. *nyavalygás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki nyavalyog; inségben szenvedés; sinlődés, betegeskedés.

NYAVALYODIK, (ne-vol-od-ik) k. m. *nyavalyod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szegényedik, nyomorodik, betegedik. *Egészen elnyavalyodik. Valamire nyavalyodni* am. szükségből, szegénységből rászorulni, s megfelel neki a fordított *fanyalodik*.

NYAVALYOG, (nyaval-og, v. nyavaly-og) önh. és gyak. m. *nyavalyog-tam*, v. *nyavalygottam*, *nyavalygottál*, *nyavalygott*, htn. —*ni* v. *nyavalygni* v. *nyavalygani*. Inségben, szükségben szenved, nyomorog; továbbá: betegeskedik, sínlődik. Ez igében a törzsnévnek véghangzója a képző előtt elmarad, mint a *tiszta* szóé, midőn lesz belőle *tisztogat*; vagy pedig nyavalyog am. nyafalyog. V. ö. NYAVALYA.

NYAVICZKA (nyav-iczka) mn. tt. *nyaviczkát*, L. NYÁMÁNDI; és v. ö. NYAVALYOG, NYIVÁCZKA.

NYAVODIK, (nyav-od-ik) k. m. *nyavod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szabó Dávidnál am. nyomorodik. *Egészen elnyavodt*. (Sz. D.)

NYÁVOG, (nyáv-og) önh. m. *nyávog-tam*, —*tál*, —*ott*. Tulajd. ért. macskáról mondják, midőn *nyáv* v. *miáv*, *miáu*, hangon siránkozik. Rokon hozzá a magyarban a gyermekes *nyafog*, más nyelvekben, melyek szintén ezen hangot utánozzák, a német *miauen* v. *mauen*, finn *nauvun* stb.

NYÁVOGÁS, (nyáv-og-ás) fn. tt. *nyávogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A siránkozó vagy kérő macskának *nyáv nyáv* hangon szólása. Rokona a gyermekes *nyafogás*.

—NYE, v. —NYÉ, v. —NE, —NÉ, minthogy az *ny* jele nem mindig van kitéve; egyébiránt éles *ë*- vagy pedig hosszú *é*-vel. Régies alaku a mai *-nyi*, mint mennyiséget jelentő képző értelmében. „Menye (v. mene = mennyi) béresek bővelkődnek kenyerekkel en atyám házában.“ (Müncheni codex. Lukács XV.). „Menye ideiglen e világon vagyok.“ (Ugyanott, János IX.). „Menyével (v. menével = mennyivel) tartozol en uramnakh.“ (U. o. Lukács XVI.). „Menyészer akartam te fiaidat egybegyüjtenem.“ (U. o. Lukács XIII.). „Ki vala hatvan láb földnye“ (azaz földnyire. U. o. Lukács XXIV.). „És ő eltávozék ő töllök egy kő hagyejtásnyé“ (azaz hagyitásnyira. U. o. Lukács XXII.). „Négyszegő kövekből és faragottakból raká ő kőfalit hetven könyökletnye magasságban, és szélességét harmincz könyökletnye, ő tornyit kedég veté száz könyökletnye magasságba.“ (Bécsi codex. Judith).

„Örömekben hősek az egész étszaka
Csak egy mákszömnyét is nem aludtak vala.“
Temesvári István deák. 1569-ben.
(Thaly K. gyüjt.).

A székely tájszólásban még ma is feltalálható: „Távulról repül egy sas, a kinek a szájából a lang hét ölnyére szakad.“ (Kríza J. Vadrózsák. 400. l.). L. —NYI.

NYEF, elvont hangutánzó gyöke *nyefég*, *nyefe* szóknak. Vastaghangon *nyaf*, éles hangon: *nyif*.

NYEFE, (nyef-e) l. NYIFA.

NYEFÉG, (nyef-ég), önh. m. *nyefég-tem*, —*tél*, —*ett*. Mondják kényes, siró gyermekről, midőn *nyef nyef*-féle hangon jelenti ki nem tetszését, fájdalmát, panaszát. Hangváltozattal: *nyafog*, *nyifeg*, *nyifog*. Továbbá am. értelmetlen orrhangon nyög ki valamit, honnan *nyefe* v. *nyifa* am. orron beszélő.

NYEFÉGÉS, (nyef-ég-és) fn. tt. *nyefégés-t*, tb. —*ek*. harm. szr. —*e*. A gyermek sirásának azon neme, midőn *nyef-nyef* hangon panaszkodik; továbbá orron való értelmetlen szóhang; máskép: *nyifogás*, *nyafogás*.

NYEG, elvont gyöke *nyegle* szónak. Azonos *neg* gyökkel *negéd* szóban. V. ö. NYEGLE és NEGÉD.

NYÉG, Molnár Albertnél és székelyesen am. nyög; l. ezt.

—NYÉG v. —NYIG, némely szójárásban pl. a székelyeknél, öszvetett képző: *nye-ég* v. *nyi-ig* egyszerü képzőkből. pl. *hajtásnyég* = hajtásnyiig. (Kríza János.)

NYÉGERFALVA, erdélyi falu Belső-Szolnok m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

NYEGGET, NYEGGETÉS, l. NYEKGET, NYEKGETÉS.

NYEGLE, (nyeg-el-e) mn. tt. *nyeglét*, tb. *nyeglék*. Ujabb időben a franczia *charlatan*, német *Marktschreier* kifejezésére divatba hozott szó. 1) Szélesb ért. valamely jelességekkel, előnyökkel kérkedő, dicsekedő, magát hányövető, fitogtató. 2) Különösen mondják oly orvosokról és sebészekről, kik tudományukat, ügyességöket, gyógyszereiket úton-útfélen hirdetik, magasztalják, ajánlgatják. *Nyegle fogorvos*, ki piaczokon, vásárokon műtétez. Minthogy e szóban alapfogalom a kérkedés, hányakodás, önmagasztalás: innen mind értelemre, mind gyökhangra legrokonabb a *negéd* szóhoz, melynek gyöke *neg*, lágyítva *nyeg*; ebből keletkezett *nyegel* ige, s innen a *nyeglő*, *nyegle* igenév, mint a *hetel*, *kotol*, *kajol* v. *kajlik*, *tokol*, *vissol*, igékből lett *hetle kotla*, *kajla*, *tokla*, *vizsla*. Ilyképen fejlődtek ki a *tészla*, *csáklya* (csákla), *szablya* (szabla), *szegle* s több mások. V. ö. NEGÉD.

NYEGLÉLKÉDÉS, (nyeg-el-e-el-kéd-és) fn. tt. *nyeglélkedés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állítólagos jelességekkel kérkedés. V. ö. NYEGLÉLKÉDIK.

NYEGLÉLKÉDIK, (nyeg-el-e-el-kéd-ik) k. m. *nyeglélkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Holmi állitólagos tulajdonokkal, jelességekkel kérkedik, dicsekedik. Különösen: orvosi tudományát, ügyességét, gyógyszereit fitogtatja vagy ajánlgatja. V. ö. NYEGLE.

NYEGLÉN, (nyeg-el-e-en) ih. Nyegle módon, kérkedőleg, fitogtatólag. V. ö. NYEGLE.

NYEGLENCZ, (nyeg-el-encz) fn. tt. *nyeglenczét*, L. NYEGLE.

NYEGLESÉG, (nyeg-el-e-ség) fn. tt. *nyeglesége-t*, harm. szr. —*e*. Kérkedékenység, bizonyos tudománybeli vagy ügyességi jelességekkel, különösen a gyógyításban. V. ö. NYEGLE.

NYEGLÉSZKÉDIK, (nyeg-le-esz-kéd-ik) k. m. *nyeglészkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. L. NYEGLÉLKÉDIK.

NYÉGŐDÖZ, (nyég-ŏd-öz) önh. m. *nyegődöz-tem*, —*tél*, —*ött*. Nyögve v. nyekegve ejt ki valamit. *Mondd ki már egyszer no! ne nyegődöz annyit vele.* (Kriza J.).

NYEGREFALVA, falu Szatmár m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

NYEGROVECZ, falu Máramaros m.; helyr. *Nyegrovecz-re*, —*en*, —*ről*.

NYEK, torkon akadt hang, melyből *nyekeg*, *nyekereg*, *nyekken*, *nyekint*, *nyektet*, *nyekget* származnak. Rokon hozzá a fájdalmas kecskehang *mek*, továbbá az emberi s fájdalmasan kinyomuló tompább *nyög*, székelyesen: *nyég*, és az élesebb *nyik* (*nyikkan*).

NYÉK, mváros Sopron, faluk Borsod, Pozsony, puszta Veszprém m.; ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Hont, KÁPOLNÁS —, puszta Fehér m.; helyr. *Nyék-re*, —*en*, —*ről*.

NYEKÉG, (nyek-ég) önh. m. *nyekég-tem*, —*tél*, —*ett*. Kinjában, fájdalmában, kivált ha nyakon szorongatják, nyomkodják, akadozó, töredezett *nyek* hangon szól. Hangmódosítva: *nyökög*. V. ö. NYEK.

NYEKÉGE, (nyek-ég-e) mn. tt. *nyekegét*. A ‚nyekegő' igenévnek módosított alakja, s am. nyekegve szóló, akadozó szavu, milyenek a golyvás emberek szoktak lenni. Képzésre olyan, mint *bugyoga*, *czinege*.

NYEKÉGÉS, (nyek-ég-és) fn. tt. *nyekégést*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Fájdalom, kinzás miatt *nyek* *nyek* töredezett hangon szólás. V. ö. NYEK.

NYEKÉGTET, (nyek-ég-tet) l. NYEKGET.

NYEKÉRÉG, (nyek-ér-ég) gyak. önh. m. *nyekérég-tem*, —*tél*, v. *nyekérgéttem*, —*éttél*, *nyekérgétt*, htn. —*ni* v. *nyekérgni* v. *nyekérgeni*. Folytonosan nyekeg, rekedt hangon nyögdécsel; élesebb hangon: *nyikorog*.

NYEKGET, (nyek-ég-et) gyak. áth. m. *nyekget-tem*, —*tél*, —*ett*; par. *nyekgess*. Kinzás, gyötrés, különösen oldalnyomkodás, vagy nyakszorongatás által valakit kényszerít, hogy nyekegjen. Vastag hangon *nyakgat*, élesen *nyikgat*. Mondják dudáról is, midőn nyomkodás által fülsértőleg hangoztatja valaki. *Ne nyekgesd, hanem fújd, mint kell.*

NYEKGETÉS, (nyek-ég-et-és) fn. tt. *nyekgetést*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit nyekegni kényszerítnek. V. ö. NYEKÉG.

NYEKKEN, (nyek-ü-en) önh. m. *nyekkent*. Egyes *nyek* hangot ad. *Kinjában nyekkent, midőn fogát kirántották. Földhöz vágták, csak úgy nyekkent.* Éles hangon *nyikkan*, pl. a malacz.

NYEKKENÉS, (nyek-ü-en-és) fn. tt. *nyekkenést*, tb. —*ek*. Egyes *nyek* hang hallatása.

NYEKKENT, (nyek-ü-en-t) áth. m. *nyekkent-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Eszközli, hogy valaki vagy valami nyekkenjen. V. ö. NYEKKEN.

NYÉKÓ, (nyék-ó) fn. tt. *nyék-ót*. Veres tarka madárfaj a hangicsálók neméből. A madarászok hivókának szokták alkalmazni, mert több kis madár hangját utánozni tudja.

NYEKŐJE, fn. tt. *nyeköjét*. Székely tájszólás szerint, mellcsont. Ha itt a mellcsont alatt azon felső csont értetik, mely elül a nyakat öv gyanánt keríti, azt lehetne vélni, hogy eredetileg *nyaköve* volt.

NYEKTET, (nyek-tet) mivelt. m. *nyektet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *nyektess*. Valakit kényszerít, hogy *nyek* hangon kiáltsa el magát; kinoz, gyötör. *Nagy gyűlölségesen nyektetik.* (Pázmán Kal. 735. l.). Máskép: *nyekget*.

NYEL, (1) áth. m. *nyel-t*. Állatról mondjuk, midőn eledelt, italt vagy más testet nyelvének segítségével a torkon bevesz. *Nem is rágja az ételt, csak nyeli. A kígyó egészen lenyeli az eledelt. Port, füstöt nyelni. Elnyelni a szájba vett pénzt, gombostűt. A hal elnyeli a horgot.* Átv. ért. valamit nagy mértékben, vagy mohón vesz, vagy élvez. *Sok mérget nyel*, am. sokat boszontják. *Csak úgy nyeli a jó levegőt. Nyaljafalja, csakhogy el nem nyeli.* Néha am. valamit magába rejt, eltitkol, magában megemészt. *A cselédnek a ross gazdától sokat el kell nyelni.* Szinte átv. ért mondjuk oly tárgyakról, melyek más testeket magukba vesznek, s elemésztenek, vagy elrejtenek, mint torok az ételt. *Elnyelték őt a habok. A tenger már sok hajót elnyelt.* Képes mondatok: *Az idő mindent elnyel. A háboru sok embert és pénzt elnyel.* A Tatrosi bibliafordításban *vagyont elnyelni* am. azt meg- vagy fölemészteni. „Kik benyelik (devorant — megemésztik — Tárkányi) özvegyeknek házokat." (Mark. XII.). „Ki benyelte ő javát (devoravit substantiam suam. Lukács. XV.).

Mind hangra, mind alapértelemre legrokonabb hozzá a magyarban a vastaghangu *nyal*, s lényegöket a nyelvhangok teszik, minthogy mindkettő nyelv által eszközöltetik; finnül: *nielen* am. nyelek. Több más nyelvekben is a nyelést nyalást, jelentő szók főalkotó része az *l*, mint a csagataj és török *jala-mak* (nyal-ni), honnan a csagataj *jala* (nyál), *jalin* (nyelv; Vámbéry); továbbá a szanszkrit *gal* (nyel, deglutire, Eichoff), honnan a szanszkrit *galasz* v. *gallasz* (am. a német *Hals*;) latin *glutio*, melyre nézve még ha *gluten* vétetik is törzsül, ez szintén valami nyálkást t. i. enyvet, pépet (Leim, Pappe) jelent, mint a görög *γλοία* v. *γλία* is), a német *schlingen*, *schlucken*, s talán *Kehle*, *Hals*, továbbá *λείχω lambo*, *lingo*, *lecken* stb. stb. Ez alapfogalomnál fogva a nyelést eszközlő tag magyarul: *nyelv*, azaz, mint gyakran a régieknél: *nyelő*, latinul: *lingva*, hellenül: *γλῶσσα*.

NYEL (2), v. NYÉL, fn. tt. *nyel-et*, tb. *nyel-ek*, Röviden hangzik rendszerént az önhangzón kezdődő személyragok és képzők előtt is: *nyelem*, *nyeled*, *nyele* stb. *nyeles*, *nyeletlen*, *nyellik*, *nyelü*. 1) Eszközök, szerszámok többé vagy kevésbé kinyuló része, melynél fogva azokat meg lehet markolni, kézbe venni. *Kasza*, *kapa*, *villa*, *lapát*, *kés nyele*. *Fejsze*, *bárd*, *szekercze*, *balta nyele*. *Serpenyő nyele*. *Valamit nyelénél fogni*. *Minden fejszének akad nyele*. (Km.). *A seprüt nyélbe ütni*. *Szerencséjét nyélbe ütni*, azaz megalapítni. *Nyélbe ütni v. sütni valamit* am. a maga helyére alkalmazni, vagy használhatóvá tenni, czélszerüen eligazítani. *Majd nyelbe ütöm én azt* v. *csinálok én abba nyelet* am. rendbe hozom én azt, módját találom én annak, ami különben használhatlan volna. 2) Növénytanban, azon száracska, melyen a levél áll, t. i. a növény szárából vagy ágáról növő nyujtvány, melynek a vége a levél lapjába benyulván, ott gerinczczé alakúl, s a melyen a levél lapja áll (petiolus); ilyen nyele van pl. a viola levelének. 3) Néhutt nyélnek mondják bizonyos terményck egyes szárait, pl. egy nyél kukoricza, egy nyél szőlő. 4) Vadászok nyelvén így hívják a farkas farkát. (Bérczy K.).

Minthogy a nyel oly részt jelent, mely valamely testből mintegy kinőtt, kinyúlik, mely annak mintegy folytatását jelenti: innen legvalószinübb, hogy alapfogalom benne a *növés*, *kinövés*, s gyöke *nye* rokon a *nő*, lágyítva *nyő* igével; sőt egészben azonosnak tekinthetik *nyúl* igével is. Mellékértelem benne a *fogaték*, honnan van *nyalább*, azaz *nyelőb*, amit kézbe lehet fogni. V. ö. NYALÁB.

NYELCSAP, (nyel-csap) ösz. fn. l. NYELVCSAP.

NYELCSŐ, (nyel-cső) ösz. fn. Azon cső a torokban, melyen az étel ital a gyomorba lemegy, különböztetésül a légcsőtől.

NYÉLCZE, (nyél-cze) fn. tt. *nyélczét*. Lásd NYELECS.

NYELDÉGÉL,(nyel-d-ég-él)gyak. áth. m. *nyeldégél-tem*, —*tél*, —*t*. Gyakran vagy egymás után többet nyel, péld. a ki eszik, az egyszersmind nyeldegel. *Nem rágja*, *csak nyeldegeli az ételt*.

NYELDÉGÉLÉS, (nyel-d-ég-él-és) fn. tt. *nyeldégélés-t*, tb. —*ék*. Gyakori vagy egymás után nyelés.

NYELDÉK, (nyel-d-ék) fn. tt. *nyeldék-et*. Lásd NYELDÉKLŐ. Képzésre olyan mint *könyök*, *köldök*.

NYELDÉKÉL, l. NYELDÉGÉL.

NYELDÉKLŐ, (nyel-d-ék-él-ő) fn. tt. *nyeldéklő-t*. A belső szájnak hátulsó részén az ételnyelő cső.

NYELDEL, (nyel-ed-el) áth. m. *nyeldel-t*. Többször nyel, azaz nyeleget. Tréfásan főnevül is használtatik. *Nyeldellel*, v. *nyeldelttel lakik jól*, azaz koplal, nyeli a száraz kortyot.

NYELECS, (nyel-ecs) kicsinző fn. tt. *nyelecs-et*. Kicsided nyele, kicsi fogatója valaminek. A növénytanban nyelecs vagy nyelecske az, midőn a füzött levél közös nyeléből apró nyelek indúlnak, melyeknél fogva vannak reá a levélkék felfüzve; ilyen nyelecse vagy nyelecskéje van pl. a rózsa szárnyas levele levelkéinek. V. ö. NYÉL.

NYELECSKE, (nyel-ecs-ke) kicsinző fn. tt. *nyelecskét*. L. NYELECS.

NYELECZ, (nyel-ecz) fn. tt. *nyelecz-et*. Gönczy Pál szerént (Pest megye és tájéka viránya) a háromporodások (háromhímesek) seregébe és kétterméjüek (kétanyások) rendébe, a polyvás virágu pázsitfüvekhez tartozó növénynem (brachypodium), melynek egyik faja (br. tenue) Diószeginél *útféli vadócz* (lolium perenne) néven fordúl elé.

NYELEFEL, áth. m. *nyelefel-t*. Mohón eszik, habsol, torkoskodik. Kemenesalji szó. Úgy látszik, hogy a nyel-fal igének hangrend szerénti módosúlata.

NYELES, (nyel-es) mn. tt. *nyeles-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Aminek nyele van. Ellentéte *nyeletlen*. *Nyeles háló*. *Nyeles kefe*. *Nyeles kési tükör*. Tudnivaló, hogy ezen szó oly eszközök vagy edények jelzője, melyeknek rendesen nincs nyelök. Átv. ért. *kotynyeles*, ki mindenbe belekottyan, locsogó, fecsegő. V. ö. NYEL, főnév.

NYELÉS, (nyel-és) fn. tt. *nyelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Az ételnek, italnak stb. a nyeldeklőn által lenyomása a nyelcsőbe.

NYELET, (nyel-et) fn. tt. *nyelet-et*, harm. szr. —*e* Amit valaki egy ízben nyel; mint a mit egyszerre befalunk: *falat*. Gyógyászati ért. gyógyszer, melyet a beteg mézbe, szörpbe, ostyába stb. takarva vesz be.

NYELETLEN, (nyel-et-len) mn. tt. *nyeletlen-t*, tb. —*ék*. A minek nyele nincsen. *Nyeletlen fejsze*, *kés*, *kasza*, *kapa*. *Nyeletlen seprü*. *Nyeletlen háló*. *Nyeletlen falevelek*. Átv. ért. *nyeletlen furkó* am. faragatlan, hegyke, szeleburdi. V. ö. NYEL, fn. Határozói minőségben am. nyel nélkül. *Nyeletlen adtad kezembe a kést*.

NYELEZ, (nyel-ez) áth. m. *nyeles-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*s*. Valamit nyellel ellát, nyelet csinál, nyelet üt valamibe. *Nyelezni az ásót*, *kapát*, *kaszát*. *A kések pilingái már készek*, *csak nyelezni kell őket*. V. ö. NYEL, fn.

NYELEZÉS, (nyel-ez-és) fn. tt. *nyelezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamely eszközbe nyelet ütnek, nyéllel ellátnak valamit.

NYELEZET, (nyel-ez-et) fn. tt. *nyelezetét*, hrm. szr. —*e*. Valamely eszköznek vagy edénynek stb. egész nyele minden egyes részeivel. *A kések*, *kardok ezüst és csont nyelezete*.

NYELFEG, fn. tt. *nyelfeg-et*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Kemenesalján a süvegnek lecsüggő leffentyüje. Valószinüen eredetileg: *nyelveg*, a *nyelv* gyöktől (mint ‚nyelventyü' is), minthogy némileg a lelógó nyelvhez hasonlítható.

NYELIFALI, NYELIFELI, tájdivatosan am. nyelő-faló vagy nyaló-faló, valamit nagy mértékben vagy mohón evő vagy élvező; továbbá: nyalánk.

NYELÍZŰ, (nyel-ízü) ösz. mn. Borról mondják, melynek a szőlő szárától (nyelétől) bizonyos kesernýes íze van. Szójátékul: *nyelízü bor* am. nyelni való bor.

NYÉLKE, (nyél-ke), fn. tt. *nyélkét* L. NYELECS, NYELECSKE.

NYELLIK, (nyel-el-ik) k. m. *nyell-ett*, htn. —*eni*. Mondják növénylevelekről és gyümölcsökről, midőn nyeleikről, azaz, száraikról lefonnyadnak, leszáradnak vagy nyelestül lehullanak. Képzésre olyan, mint *hámlik, toklik, vedlik*.

NYELŐ, (nyel-ő) mn. és fn. tt. *nyelő-t*. Aki vagy ami nyel. Némely régibb nyelvemlékeinkben am. *nyelv*.

NYÉLREFUTÓ, (nyélre-futó) ösz. mn. A növénytanban azon állapotról mondják, mikor a levél válla lenő a nyélre s azt gatyássá teszi.

NYELSZŐLŐ, (nyel-szőlő) ösz. fn. Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál am. szőlőgerezd, szőlőfürt, szőlőfej.

NYELŰ, (nyel-ü) mn. tt. *nyelü-t* v. —*et*, tb. —*k* vagy —*ek*. Bizonyos tulajdonságu nyellel ellátott. *Hosszu, rövid, egyenes, görbe, vastag, vékony nyelü szerszámok. Ezüst, vas, csont, fa nyelü kések.*

NYELV, (nyel-ő, nyel-ü, nyel-v) fn. tt. *nyelv-et*, harm. szr. —*e*, kicsiny. *nyelvecske*. 1) Lapos, elül valamivel vékonyabb és kcskenyebb húsból álló testrész, mely a szájüregben fekszik, s az ízlő érzéknek közvetlen szerve. *Nyelvet ölteni, mozgatni, meggörbíteni. Kinjában haraŋja a nyelvét. Nyálkás, tiszta, piros, tüskés nyelv. Marhanyelvet enni. Kihúsni, elmetszeni a nyelvet. Nyelvvel körülnyalni az ajakat.* Az emberben ezen húsrész a beszédnek kiváltképen való eszköze, honnan sokféle tulajdon és átv. értelmü kifejezésekre használtatik. *Nehés, akadozó, hőbögő nyelv. Sebes, szapora nyelv. Megoldották a nyelvét*, alkalmat vagy engedelmet adtak neki tetszése szerint beszélni. *Megeredt a nyelve*, megszólamlott; és: amint elkezdte vala, folyvást, szakadatlanul beszél. *Nyelvén van a lelke*, közel van a meghaláshoz. *Nyelvét féken, zabolán tartja. Nyelvével vétkezik. Nyelvével mindent tesz, tettel semmit. Gonosz, rágalmasó, lustos nyelv. Minden embert nyelvére vesz. Jár a nyelve, mint a kerepelő. Csak a nyelve jár, Hallgass nyelvem, nem fáj fejem. Félnek a nyelvétől. Nincs jobb és nincs rossabb a nyelvnél. Nyelvemen volt már s megint elfeledtem.*

„Mint a gyöngyöt erős eczet,
S elolvasztja tüz az érczet,
Így gonosz nyelv égő tüzet,
Okád alád, s forró vizet."

Beniczky Péter a XVII. században.

Szélesebb és átvittebb ért. képesség, melynél fogva belső állapotunkat hangok által kifejezzük, vagy kijelentjük, s ez értelemben az állatoknak is van nyelvök. Különösen emberi képesség, mely által érzelmeinket s gondolatainkat bizonyos szerkezetü hangok, illetőleg szók segédeszközével kifejezzük, s azokat mások értésére adjuk. *Világos, értelmes, homályos nyelven szólani. Nyelve megelőzi az eszét. Nyelvére adni valakinek, mit mondjon. Nyelvet mérni valakivel* am. visszafeleselni. *Komoly, haragos nyelven beszélni. Szerelmesek, szónokok nyelve. Népies, irói, költői nyelv*, melyen t. i. a nép, az irók, a költők sajátlag fejezik ki magukat. *Műnyelv, mesteremberek nyelve*, mely a müvek és mesterségek körül divatozó kifejezéseket foglalja magában. Nevezetesen, mindazon szók és kifejezések, és szószerkezetek összege, melyekkel az emberek érzéseiket és gondolataikat kijelentik, egymással közlik. Minthogy pedig ez különböző népfajoknál különféle módon történik: innen a nyelvek többféle osztályai. *Régi, holt nyelvek. Újabb, élő nyelvek. Ázsiai, áfrikai, európai nyelvek. Sémi nyelvek*, milyenek a zsidó, arab, chaldaeai, kopt, és rokonaik. *Indoeurópai* vagy *árja nyelvek*, mint a szanszkrittal rokon hellen, latin, német, szláv, celta stb. *Altaji nyelvek*, ú. m. finn, tatár, török, mongol, magyar stb. *Müvelt, müveletlen nyelvek. Nyelvet tanulni. Több nyelvet v. nyelven beszélni. Érteni a nyelvet. Magyar nyelven irt könyvek, oklevelek. Magyar nyelv sajátságai. A magyar nyelv lágyabb igen sok más nyelveknél.*

„Félre, kishitüek, félre! nem veszett el —
Élni fog nyelvében, élni müvészettel —
. . . E nemzet! . . .

Arany János.

2) Átv. ért. valamely test vagy eszköz, mely némileg, pl. mozgékonyságára vagy beszorulására nézve a nyelvhez hasonló, pl. *síp nyelve*, billegetője. *Földnyelv*, szük föld, mely vizek közé szorúl. *Mérleg nyelve, mely a mérleg közepén* ideoda mozog, mig a serpenyők sulyegyenbe nem jönnek. *Csat nyelve*, a kancsat v. kankapocs horga, mely a nősténycsat üregébe megy. *Békó nyelve*, azon rugós tollu vas, melylyel bezárják a békót, midőn azt fölverik. *Nyelvét kinyujtja*, huszáros kiejtéssel am. kardot ránt. stb. A *nyelv* azon számos szók közé tartozik, melyekben a *v* képző átalakult igeneves *ó* v. *ő*, tehát eredetileg *nyelő*, melyből lett: *nyelü*, végre: *nyelv*, mint *ölő, ölü, ölv, oló, olu, olv, homó* (omó), *homu, homv* (hamv). Így képződtek elavult gyökökből: *enyü, enyv; könyü* (gönyü) *könyv; nedü, nedv; kedü, kedv; fenyü, fenyv;* stb. Legtökéletesebben összeüt e származtatással a csagataj *jalin* = nyelv, *jala-mak* igétől mely am. nyal-ni (Vámbéry); hogy pedig *nyal* és *nyel* teljesen rokonok, nem hiszszük, hogy valaki kétségbe vonná. Több régi nyelvemlékben eredeti alakjában találjuk. *Minden nép, nemzet és nyelő* (azaz nyelv) *valamely káromlatot beszélend.* (Bécsi codex, Daniel profétában). *És ő szájokban álnok nyelő nem lelettetik.* (Sophonias profétában). Sőt néhutt csak *nyel*. „Szólásnak vagy nyelnek ő büne." (Nádor-codex). „Ez átkozott har-

mad nyelnek gonoszsága." (Góry-codex). Rokonok a vogul *nelma*, *nilm*, osztyák *nälim*, *nälem*. Egyébiránt v. ö. NYEL, (1). A finn *kieli* szót némelyek más eredetünek tartják, s ezért a magyar ‚nyelv'-nek ‚nyelő' eredetét is kétségbe vonják. De a magyar régiség minden kétséget eloszlat, s többet bizonyít bármely rokon nyelvnél, különben pedig acsagataj nyelv is mellettünk szól. A mongolban is *k*-val áll: *kelen*.

NYELVALAK, (nyelv-alak) ösz. fn. A szóknak s beszédnek azon része, melynek önmagában rendszerént nincs szokásos értelme, hanem csak a szóknak mint a tárgyak jegyeinek egymáshozi viszonyát, egybefüggését alkotja, pl. a magyarban a ragok és képzők rendszere.

NYELVALAKÚ, (nyelv-alakú) ösz. mn. Ami alakjára nézve az állati nyelvhez hasonló. *Nyelvalakú ék*.

NYELVANYAG, (nyelv-anyag) ösz. fn. Értelemmel biró egyes szók a nyelvben, melyeknek t. i. a kül- v. belvilágban határozott tárgyak felelnek meg. Különbözik: *nyelvalak*.

NYELVBÉKA, (nyelv-béka) ösz. fn. Lovak és szarvasmarhák betegsége, midőn nyelveik alatt feketés daganatok és keményedések támadnak.

NYELVBELI, (nyelv-beli) ösz. mn. A nyelvet, mint érzéseink és gondolataink kifejező eszközét illető, arra vonatkozó. *Nyelvbeli sajátságok, hibák*. V. ö. NYELV.

NYELVBETŰ, (nyelv-betü) l. NYELVHANG; és v. ö. BETŰ.

NYELVBOTLÁS, (nyelv-botlás) ösz. fn. 1) A nyelvnek, mint szólási eszköznek megakadása, höbögése, vagy midőn a kellő hang helyett egy mást ejt ki. 2) Hiba az illető nyelvnek szabályai ellen. 3) Erkölcsi ért. illetlen, vagy másokat bántó szólás.

NYELVBÖLCSELET vagy —BÖLCSÉSZET, (nyelv-bölcselet v. —bölcsészet) ösz. fn. Bölcsészet, mely az emberi nyelv azaz beszéd eredetét, szervezetét s minden sajátságait az emberi elme egyetemes törvényeiből megfejteni, továbbá egy vagy több nyelvek tényeiből általános elveket elvonni, s ezekre újabb tényeket, illetőleg szabályokat alapítni törekszik.

NYELVBŐR, (nyelv-bör) ösz. fn. Azon finom bőr, mely a nyelvet takarja. *A forró levestől, erős dohánytól, lement a nyelvbőre*.

NYELVBUVÁR, (nyelv-buvár) ösz. fn. Személy, ki egy vagy több nyelvek eredetének, egyes alkatrészeinek, sajátságainak kutatásával, meghatározásával, s az ide tartozó segédtanulmányokkal foglalkodik.

NYELVBUVÁRKODÁS, v. — BUVÁRLÁS, (nyelv-buvárkodás v. —buvárlás) ösz. fn. A nyelvbuvárnak foglalkodása valamely nyelv eredetének, sajátságainak stb. kutatásában, meghatározásában. V. ö. NYELVBUVÁR.

NYELVBUVÁRLAT, (nyelv-buvárlat) ösz. fn. 1) Nyelvbuvárkodás elvont értelemben. 2) Ennek eredménye.

NYELVCSAP, (nyelv-csap) ösz. fn. Hengerded csapforma husocska, mely a szájpadlástól függőlegesen a nyelvnek leghátsó részén alácsügg, s a nyeldeklőt bezárja.

NYELVCSAPFŰ, (nyelv-csapfü) ösz. fn. l. NYAKCSAPFŰ.

NYELVCSONT, (nyelv-csont) ösz. fn. Csontok, melyek a nyaknak közép tájain fekszenek. Ezek közől a *közép nyelvcsont* hoszszukás, négyszögü. A *mellékcsontok* a középsőből nyúlnak hátrafelé, és keskenyen öszvemennek.

NYELVCSOPORT, (nyelv-csoport) ösz. fn. Egymással rokon több nyelvek együttvéve.

NYELVDED, (nyelv-ded) mn. tt. *nyelvded-et*. L. NYELVALAKU.

NYELVDÍJ, (nyelv-díj) ösz. fn. Törvényes nyelvben, pénzbeli büntetés, pénzbirság, melyre nyelv által elkövetett kihágásért, pl. becstelenítésért itélnek valakit. (Emenda linguae.)

NYELVDIVAT, (nyelv-divat) ösz. fn. NYELVSZOKÁS.

NYELVEJTÉS, (nyelv-ejtés) ösz. fn. l. NYELVJÁRÁS.

NYELVEL, (nyel-v-el) áth. és önh. m. *nyelvel-t*. Valakit rágalmaz, vagy, mint mondani szokás, nyelvére vesz, megszól. Önhatólag am. jár a nyelve. *Egész nap nyelvel*.

NYELVELLENES, (nyelv-ellenes) ösz. mn. Valamely nyelv természetével, sajátságaival meg nem egyező.

NYELVEMLÉK, (nyelv-emlék) ösz. fn. Régibb nyelv irott vagy nyomtatott maradványa, mely a régebben divatozott nyelvnek mintegy emlékeül szolgál.

NYELVENTYŰ v. NYELVENTYÜ, (nyelv-entyü v. nyelv-en-t-ő) fn. tt. *nyelventyü-t*. A székely tájszólásban szántásnál a két első ökör tésoláját: (tézsláját) feltoldó v. öszvekötő eszköz v. peszlek. (Kriza J.).

NYELVÉR, (nyelv-ér) ösz. fn. Ér a nyelvben. V. ö. ÉR fn.

NYELVEREDÉS, (nyelv-eredés) ösz. fn. Lásd NYELVHASADÁS.

NYELVÉRTŐ, (nyelv-értő) ösz. mn. és fn. Aki bizonyos nyelv szavainak és szólásmódjainak értelmét, jelentését ismeri.

NYELVÉRZÉK, (nyelv-érzék) ösz. fn. Belső érzék, melyet a nyelv szabályossága v. sajátsága iránt egész életünkben v. hosszas gyakorlatban szerzettünk.

NYELVES, (nyel-v-es) mn. tt. *nyelves-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Akinek vagy minek nyelve van. Átv. ért. ki sokat fecseg, kinek mindig jár a szája; különösen másokat szóló, rágalmazó, másoknak ellenmondó. *Nyelves fü*, v. *péra*. L. NYAKCSAPFŰ.

NYELVESKÉDÉS, (nyel-v-es-ked-és) fn. tt. *nyelveskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Sokat fecsegő, másoknak ellenmondani, másokat rágalmazni hajlandó tulajdonság vagy szokás.

NYELVESKÉDIK, (nyel-v-es-kéd-ik) k.m. *nyelveskéd-tem, —tél, —ett.* Gyakran, helyen és időn kivül, másoknak ellenmondogatva, másokat rágalmazva, megtámadva fecseg.

NYELVESPÉRA, (nyelves-péra) ösz. fn. Lásd NYAKCSAPFŰ.

NYELVESSÉG, (nyel-v-es-ség) fn. tt. *nyelvesség-et,* harm. szr. —*e.* Fecsegő, ellenszóló, másokat rágalmazó ember tulajdonsága.

NYELVÉSZ, (nyel-v-ész) fn. tt. *nyelvész-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Személy, ki egy vagy több nyelvvel tudományosan foglalkodik, nevezetesen ki rendszeres nyelvtani ismereteket gyüjt, ki a nyelvek eredetét, elemeit vizsgálja, azokat öszvehasonlítja, stb. (Philologus).

NYELVÉSZET, (nyel-v-ész-et) fn. tt. *nyelvészet-et,* harm. szr. —*e.* Tudomány, mely a nyelvek vizsgálatával, s alapos és rendszeres megismerésével foglalkodik. Különösen a müvelt nyelvek és az ezeken megjelent észmüvek taglalása, fejtegetése, ismértetése, az ide tartozó segédforrásokkal együtt. *Hellén, római nyelvészet. Ujabbkori nyelvészet.* (Philologia).

NYELVÉSZETI, (nyel-v-ész-et-i) mn. tt. *nyelvészeti-t,* tb. —*ek.* Nyelvészetet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Nyelvészeti kutatások, vizsgálatok. Valamely müvet nyelvészeti tekintetből megbirálni.* V. ö. NYELVÉSZET.

NYELVÉSZETILEG, (nyel-v-ész-et-i-leg) ih. Nyelvészeti tekintetben.

NYELVÉSZSÉG, (nyel-v-ész-ség) fn. Lásd NYELVÉSZET.

NYELVETLEN, (nyel-v-et-len) mn. tt. *nyelvetlen-t,* tb. —*ek.* Nyelvnek hiával levő, pl. kinek a nyelvét kimetszették, vagy aminek átv. értelmü nyelve nincs, pl. *nyelvetlen béké.* Átv. ért. néma, ki beszélni nem tud. Határozói minőségben am. nyelv nélkül.

NYELVEZET, (nyel-v-ez-et) fn. tt. *nyelvezet-et,* harm. szr. —*e.* Irásmód vagy irály, nyelvbeli előadás. *Tiszta, hibátlan nyelvezet.*

NYELVFEJLÉS v. —FEJLŐDÉS, (nyelv-fejlés v. —fejlődés) ösz. fn. A még egészen müveletlen állapotban levő nyelvnek tökéletesbülése, főleg az élet szükségeinek szaporodtával s az eszméknek tágasbultával és bővültével önmagából tisztábbá, szabályosabbá alakulása, válogatott szókban, szabatos mondatokban stb. gazdagodása.

NYELVFÉK, (nyelv-fék) ösz. fn. A nyelvbőrnek folytatása a nyelv alsó lapján, mely ezt az állkapocscsal öszveköti. (Frenulum linguae).

NYELVFEKÉLY, (nyelv-fekély) ösz. fn. Lásd NYELVBÉKA.

NYELVFÉREG, (nyelv-féreg) ösz. fn. Az ebek nyelvféke, mely alakja miatt féreghez hasonló, s melyről azt tartják, hogy ha kimetszik, az ilyen eb a dühödés ellen biztos. V. ö. NYELVFÉK.

NYELVGARAT, (nyelv-garat) ösz. fn. Nyelőcső, melyen, mint garaton, az étel-ital lemegyen. V. ö. GARAT.

NYELVGARATIDEG, (nyelv-garat-ideg) ösz. fn. Ideg a nyelvgaratban. (Pharynx).

NYELVHANG, (nyelv-hang) ösz. fn. Nyelvtani ért. azon betü- v. szóhangok, melyeket különösebben a nyelv idomitása és mozgatása által ejtünk ki, milyenek az *l n r d t* és módosulataik. Egyébiránt a *g k h* torokhangok s a sziszegő foghangok kiejtésekor is a nyelv sajátnemüleg működik.

NYELVHASADÁS, (nyelv-hasadás) ösz. fn. Szabó D. szerént am. megszólamlás (t. i. főleg a kisdedeknél).

NYELVHASONLAT, (nyelv-hasonlat) ösz. fn. Széles ért. hasonlat, mely különböző nyelvek között létezik. Különösen *szótári* nyelvhasonlat, midőn egyes szógyökök, szótörzsökök hasonló értelmüek. *Nyelvtani* hasonlat, midőn a szóképzés, szóragozás, és szószerkesztés között több vagy kevesebb rokonság találtatik. Továbbá a nyelveknek azon belső sajátsága, melynél fogva hasonló esetekben hasonló szabályok szerint módosulnak. E szerint történnek a ragozások, szóképzések, a hangok változásai, egymáshoz hasonulásai, stb. pl. a magyar nyelvben amely főnevek tárgyeseti ragában *a* hangzó van, azok más ragokat és képzőket szintén *a* hangzóval vesznek fel a nyelvhasonlat (analogia) szerint, mint: *házat, házak, házam, házas, házal,* ellenben *o* hangban egyeznek meg ezek: *botot, botok, botom, botos, botol, botos.* A nyelvészeti fürkészésekben, szóelemzésekben, ragozásokban, s általán a nyelv szabályainak megállapításában egyik vezérfonal a nyelvhasonlat. (Analogia).

NYELVHASONLÍTÁS v. —HASONLÍTÁS, (nyelv-hasonlítás) ösz. fn. Különböző nyelvek egyes szavainak vagy mondatainak, amennyiben egymással rokonok, vagy egymáshoz hangokban és értelemben, s egész mondatokat illetőleg, sajátságaikban hasonlók, egybevetése.

NYELVHASONLÓSÁG, (nyelv-hasonlóság) ösz. fn. Több, kevesebb hasonlóság különböző nyelvek között, azoknak akár anyagára vagyis az egyes szókra, akár nyelvtani alakjára nézve. „Én részemről azt, hogy minden emberi nyelv között hasonlóságok léteznek, ép oly természetesnek találom, mint azt, hogy a madarak egyes nemei, habár tengerek által elválasztva, hasonló módon csiripelnek." (B. Eötvös J.)

NYELVHIBA, (nyelv-hiba) ösz. fn. A nyelvnek bevett szabályai ellen elkövetett hiba, akár az egyes szók értelmére, vagy alkalmazására, akár azok képzésére, ragozására, szerkesztésére, akár a hangok és szók kiejtésére nézve. Különösen a nyelvnek, mint szólási eszköznek, akadozó vagy höbögő, szóval nem tiszta kiejtési módja. *A pösezeség, selypesség, nyelvhibák.*

NYELVI, (nyel-v-i) mn. tt. *nyelvi-t,* tb. —*ek.* Nyelvet illető, arra vonatkozó.

NYELVIDEG, (nyelv-ideg) ösz. fn. Ideg az állati nyelvben. (Nervus lingvalis). V. ö. IDEG.

NYELVIDOM, (nyelv-idom) ösz. fn. Helyesebben: nyelvalak; l. ezt; és v. ö. IDOM, ALAK.

NYELVILEG, (nyel-v-i-leg) ih. Nyelv tekintetében. *Ezen mondat nyelvileg nem szabatos.*

NYELVISME, (nyelv-isme) ösz. fn. Valamely nyelvnek szabályok szerénti tudása, értése.

NYELVISZAM, (nyelv-iszam) ösz. fn. A nyelvnek a szájüregből való beteges, akarat nélküli kiesése, és künn maradása.

NYELVIZOM, (nyelv-izom) ösz. fn. Izom az állati nyelvben. (Musculus hyoglottides.) L. IZOM.

NYELVJÁRÁS, NYELVJÁRAT, (nyelv-járás v. —járat) ösz. fn. A nyelvre, mint beszélő képességre vonatkozólag, sajátságos, különös mód a szók hangoztatásában, illetőleg némely szók és szószerkezetek használata, melyek csak némely tájakon, vidékeken divatoznak, nem pedig az egész népcsaládnál, mely különben ugyanazon nyelven beszél. (Dialectus). Így különböztek a helleneknél az attikai, joniai, aeoliai, doriai nyelvjárások. Mi magyarok különbséget teszünk a dunamelléki, tiszamelléki, székely, palócz stb. nyelvjárások között, melyek ismét több árnyéklatuak, pl. túl a Dunán a somogy-baranyai, a göcseji, az őrségi; továbbá a tiszai vidéken a gömöri barkó, ahevesi matyók nyelvjárások stb.

NYELVJÁRÁSI, NYELVJÁRATI, (nyelv-járási v. —járati) ösz. mn. Nyelvjárást illető, arra vonatkozó. *Nyelvjárási különösség.*

NYELVJAVÍTÁS v. —JAVITÁS, (nyelv-javítás) ösz. fn. Általán a nyelv hibáinak kiigazítása, vagy hiányainak betöltése, illetőleg a nyelv tökéletesítése. V. ö. NYELVHIBA.

NYELVJAVÍTÓ, v. —JAVITÓ, (nyelv-javító) ösz. fn. Személy, nevezetesen nyelvtudós, ki a nyelvben elharapozott hibákat az illető nyelv szabályai szerint, tekintettel az általános nyelvszabályokra is, kiigazítja. Különösen, ki bizonyos elmeműben létező nyelvtani hibákat jókká tesz, helyesebb szókkal és kifejezésekkel fölcserél.

NYELVKEVERÉK, (nyelv-keverék) ösz. fn. Nagy részben két vagy több nyelvnek is vegyületéből keletkezett nyelv; minthogy különben alig van nyelv, melyben némely egyes szók nem más nyelvből vagy nyelvekből kölcsönzöttek volnának. Továbbá valamely beszédben, eléadásban stb. idegen nyelvből vagy nyelvekből vett szókkal és szólásmódokkal tarkázott nyelv. V. ö. NYELVKEVERÉS.

NYELVKEVERÉS, (nyelv-keverés) ösz. fn. Különféle nyelvcsaládokhoz tartozó szóknak összevegyítése és használása a beszédben. Ez különféleképen történhetik. pl. midőn egyik nyelv a másiktól kölcsönzött szókat és szólásmódokat saját szabályaihoz alkalmazza, s mintegy magáévá átalakítja; vagy midőn két vagy több nyelv vegyületéből egy egészen új keletkezik, milyen a latin, celta, szász nyelvekből képződött ángol nyelv; vagy midőn valaki több nyelvet értvén, a majd egyikből, majd másikból kikapott szókat egy mondatba füzi, mit nálunk nem ritkán hallani stb.

NYELVKEZELÉS, (nyelv-kezelés) ösz. fn. Bizonyos mód a nyelvbeli eléadásban, nyelvvel való bánás akár az élő beszédben, akár az irásban. Nem igen ajánlatos összetétel, mert a ‚kezelés' szó nagyon anyagi működést előfeltételez. Hasonló jelentésü, de helyesebb alkatu a ‚nyelvezet' szó.

NYELVKINCS, (nyelv-kincs) ösz. fn. A nyelvnek, különösen a réginek nyelveredeti, szóelemzési vagy bármely tekintetből igen nagy becscsel biró egyes része.

NYELVKŐ, (nyelv-kő) ösz. fn. Kő, mely alakjára nézve állati nyelvhez hasonló, különösen a csápahalak megkövült nyelve. (Glossopetra).

NYELVKÖNYV, (nyelv-könyv) ösz. fn. Könyv, mely nyelvtani szabályokat és gyakorlatokat foglal magában, az illető nyelvtanulók számára; szokottabban: *nyelvtan.*

NYELVKÜLÖNÖSSÉG, (nyelv-különösség) ösz. fn. Az általános nyelvtől eltérő szó vagy szólásmód, pl. tájszó, vagy szólás.

NYELVMÁZ, (nyelv-máz) ösz. fn. A nyelv felső bőrét behúzó nyálka.

NYELVMESTER, (nyelv-mester) ösz. fn. Személy, kinek kitüzött foglalatossága vagy hivatása másokat bizonyos nyelvre tanítani. *Ángol, francia, olasz, német nyelvmester.*

NYELVMIRIGY, (nyelv-mirigy) ösz. fn. 1) A nyelvnek leghátsó részén levő mirigyek, melyek a nyelv mélyedésébe nyulnak alá (Glandulae lingvales). 2) Elül a nyelv alsó lapján létező mirigy (Glandula sublingvalis). V. ö. MIRIGY.

NYELVMŰSZER, (nyelv-mű-szer) ösz. fn. Azon műszerek vagyis szervek, melyek segedelmével, alkalmazásával a hangokat, illetőleg a szókat kiejtjük, milyenek a torok, nyelv, fogak, ajak.

NYELVMŰVELÉS v. —MÜVELÉS, (nyelv-művelés) ösz. fn. Általán nyelvet illető működés, mely által az minél gazdagabbá, az érzések, gondolatok és fogalmak szabatos kifejezésére alkalmasabbá, hajlékonyabbá, csinosabbá, szebbé, hibátlanná, tisztává leszen.

NYELVMŰVELŐ, v. —MÜVELŐ, (nyelv-művelő) ösz. mn. és fn. Aki a nyelvet müveli. *Nyelvmüvelő irók, tudósok. Nyelvmüvelő társulatok.* V. ö. NYELVMÜVELÉS.

NYELVRAJZ, (nyelv-rajz) ösz. fn. A nyelv szabályainak egyszerü egybeállítása, azoknak mélyebb buvárlati megvitatása nélkül.

NYELVRÁK, (nyelv-rák) ösz. fn. Rák nevü betegség a nyelvben. A szarvasmarháknál ezen betegség közönséges szájrohadásból vagy kipárlásból áll. V. ö. RÁK.

NYELVRÁKFENE, l. NYELVRÁK.

NYELVRÉGISÉG, (nyelv-régiség) ösz. fn. 1) Régi szó vagy szóalak vagy szófüzési sajátság. 2) Valamely nyelvemlék; l. ezt.

NYELVRITKASÁG, (nyelv-ritkaság) ösz. fn. A nyelv birodalmában igen ritkán eléforduló s azért a szokottnál nagyobb becscsel biró valamely egyes rész vagy emlék.

NYELVROKONSÁG, (nyelv-rokonság) ösz. fn. Különböző nyelveknek egymással egyezése mind egyes szókban, mind némely nyelvtani alakban. V. ö. NYELVHASONLÓSÁG.

NYELVROMBOLÁS, (nyelv-rombolás) lásd NYELVRONTÁS.

NYELVROMBOLÓ, (nyelv-romboló) l. NYELVRONTÓ.

NYELVRONTÁS, (nyelv-rontás) ösz. fn. Valamely nyelv sajátságainak eltorzítása, idegen szólásmódokkal fölcserélése stb. V. ö. NYELVRONTÓ.

NYELVRONTÓ, (nyelv-rontó) ösz. mn. és fn. Aki valamely nyelvnek bevett szabályai, és sajátságai ellen beszél, vagy ir, pl. ki a nyelvhasonlat és annak természete ellen gyárt új szókat, vagy a honiak helyett idegen szólásmódokat, idegen szókat használ, stb.

NYELVSAJÁTSÁG, (nyelv-sajátság) ösz. fn. Széles ért. azon különös jegyek, melyek valamely nyelvet másoktól többé vagy kevésbbé megkülönböztetnek, pl. vannak sajátságai az olasz nyelvnek, melyek azt a rokon franciától, spanyoltól megkülönböztetik; hasonlóan nyelvsajátságok által különböznek egymástól a rokon cseh, lengyel, orosz, horvát nyelvek stb. Különösen oly szószerkezetek, és mondatok, melyek az illető nyelven beszélő népnek sajátnemü észjárására mutatnak, s melyeket idegen nyelven szóról szóra kifejezni nem lehet, pl. e latin mondatokat: *jacturam facere*, *votum solvere*, *vela dare ventis*, vagy e magyarokat: *apjára ütött; nagyra lát; számot, betűt, téglát vet* stb. A nyelvsajátságok a nyelvnek belső jellegei, a ki ezek ellen vét, a jelleget korcsosítja el.

NYELVSZABÁLY, (nyelv-szabály) ösz. fn. Minden nyelv bizonyos vezérfonalakat követve fejlődik és képződik, miszerint hasonló esetekben hasonló alakokat és módosításokat vesz föl. Ezen vezérfonalak képezik az úgynevezett nyelvszabályokat, melyek tulajdonkép nem egyebek, mint a hasonló esetek többsége elvont állapotban véve és bizonyos állítmányban kifejezve, pl. nyelvünkben egyik szabály: „A vastaghangu gyökökhöz és törzsekhez vastaghangu ragok és képzők járulnak; a vékonyhangúakhoz vékonyhangúk.“ Szintén nyelvszabály: „A tárgyeset hangzóját veszik föl a többesszám, a személyrag és az illető névhez járuló képzők“. pl. nyak*at*, nyak*ak*, nyak*am*, nyak*as*, nyak*az*; bot*ot*, bot*ok*, bot*om*, bot*os*, bot*oz*, bot*ol*; fej*et*, fej*ek*, fej*em*, fej*es*, fej*ez*, fej*el*, fej*ez*; kert*ét*, kert*ék*, kert*ém*, kert*és*, kert*él*; körm*öt*, körm*ök*, körm*öm*, körm*ös*, körm*öl*, stb. A nyelvszabályoktól, mint hasonló esetek többségétől való eltérés *kivétel*-nek vagy *rendhagyás*-nak mondatik.

NYELVSZABÁLYOS, (nyelv-szabályos) ösz. mn. A nyelv szabályai szerint való, azokkal megegyező. *Nyelvszabályos beszéd, irásmód.* V. ö. NYELVSZABÁLY.

NYELVSZABÁLYOSSÁG, (nyelv-szabályosság) ösz. fn. Szó- vagy irásbeli elé adásnak azon tulajdonsága, melynél fogva az a nyelv szabályaival egyezik. V. ö. NYELVSZABÁLY.

NYELVSZABATOSSÁG, (nyelv-szabatosság) ösz. fn. A mondat határozott értelmének teljesen megfelelő, minden kétértelműséget kizáró tulajdonság. V. ö. SZABATOSSÁG.

NYELVSZELLEM, (nyelv-szellem) ösz. fn. Az emberi elménck azon csodaszerü működése, mely mind a nyelvek létrehozásában, alkotásában általán és különösen nyilvánúlt, mind azok fentartása s tovább fejlődésében uralkodik.

NYELVSZOKÁS, (nyelv-szokás) ösz. fn. Szokás, mely a szók és mondatok alakítása, módosítása, és értelemadása körül általán divatozik, melynél fogva az egyszersmind szabálylyá leszen. A nyelvszokás ereje és hatalma gyakran önkényes, kivált a nép nyelvében, miért sokszor a rendes szabályoktól egészen is eltér; az ily hibás nyelvszokást megigazítani a nyelvtudomány föladata, mit néha sikerül is neki teljesíteni.

NYELVSZÜZESÉG, (nyelv-szüzeség) lásd NYELVTISZTASÁG.

NYELVTAN, (nyelv-tan) ösz. fn. Azon szabályok összvege, melyek szerint valamely nyelvet jól érteni, beszélni, és irni tanulunk; továbbá azon könyv, mely e szabályokat bizonyos mód- vagy rendszerben eléadja. *Magyar, német, franczia, ángol nyelvtan.*

NYELVTANÁR, (nyelv-tanár) ösz. fn. Nyelvtanító, ki valamely nyelvet tudományosan fejtegetve, alaposan ismértetve, különösen valamely közintézetben, pl. főiskolában, ad elé. Ennél alsóbbrendü a közönséges *nyelvtanító* vagy *nyelvmester.*

NYELVTANI, (nyelv-tani) ösz. mn. Nyelvtant illető, ahoz tartozó, arra vonatkozó. *Nyelvtani szabályok. Nyelvtani eléadások. Nyelvtani tekintetből megbirálni valamely észmüvet. A nyelvtani hibákat kijavítani.*

NYELVTANILAG, (nyelv-tanilag) ösz. ih. Nyelvtani tekintetben, a nyelvtanra s ennek szabályaira vonatkozva.

NYELVTANÍTÁS v. —TANITÁS (nyelv-tanítás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valakit bizonyos nyelvre tanítunk. *Nyelvtanítással keresi kenyerét.*

NYELVTANÍTÓ, v. —TANITÓ, (nyelv-tanító) ösz. fn. Széles ért. ki másokat valamely nyelvre tanít; nyelvmester. V. ö. NYELVTANÁR.

NYELVTISZTASÁG, (nyelv-tisztaság) ösz. fn. A nyelvnek, mint beszédeszköznek, állapota vagy tu-

lajdonsága, melynél fogva idegenszerü szóktól és szólásmódoktól ment. (Purismus). Ily tulajdonságu nyelv általános szoros értelemben nem létezik, kivéve talán oly népeknél, kik a legősibb időktől elszigetelve élnek. De a nyelvtisztaságra törekedni lehet, s azt őrizni az egyéniség jellemének fentartása javasolja, ezen okszerü főelv szerint: ha saját nyelvünkben valamely fogalomnak kifejezésére alkalmas szót birunk, vagy ilyet a nyelv anyagából helyesen alkothatunk: akkor az idegent mellőzzük. Ezen főelv különösen az idegen nyelvsajátságok kikerülésére és a honiak használására ajánlatos. V. ö. NYELVSAJÁTSÁG.

NYELVTISZTÍTÓ, v: —TISZTITÓ, (nyelv-tisztító) ösz. fn. 1) Eszköz, mely az emberi nyelven lerakodott nyálkát levakarja, lehúzza. 2) Személy, ki arra törekszik, hogy valamely nyelvből az idegen szókat és szólásmódokat kiküszöbölje, s helyettök vagy anyaiakat használjon, vagy helyes szóalkotással újakat képezzen.

NYELVTÖREDÉK, (nyelv-töredék) ösz. fn. Valamely nagyobb nyelvemlékből egyes fenmaradt rész.

NYELVTÖRVÉNY, (nyelv-törvény) ösz. fn. L. NYELVSZABÁLY.

NYELVTÖRTÉNET, vagy —TÖRTÉNELEM (nyelv-történet v. —történelem) ösz. fn. A nyelvnek egyes részeiben, t. i. mind anyagában (a szókban) mind alakjában (hajlítási vagy ragozási szervezetében), a régi időtől fogva közbejött változások, vagy ezeknek kimutatása.

NYELVTUDOMÁNY, (nyelv-tudomány) ösz. fn. Széles ért. szabályszerü, alapos, rendszeres ismeretek összege egyik vagy másik nyelvről. A nyelvtudomány tárgyai: a szoros ért. vett nyelvtan, a szóelemzés, a nyelvek összehasonlítása, s a nyelvbölcsészet, mely különösen a nyelvek szellemének kifürkészésében tünteti ki magát.

NYELVTUDOMÁNYI, (nyelv-tudományi) ösz. mn. Nyelvtudományt illető, arra vonatkozó, azt tárgyazó stb. *Nyelvtudományi vizsgálatok, értekezések. A magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztálya.*

NYELVTUDÓS, (nyelv-tudós) ösz. fn. Személy, ki egy vagy több nyelvnek szabályszerü, alapos, rendszeres fejtegetésével, elemzésével, értelmezésével, s az ide tartozó segédforrásokkal foglalkodik.

NYELVÚJÍTÁS v. —ÚJITÁS, (nyelv-újítás) ösz. fn. A nyelvnek némely újabb szókkal, szólásmódokkal bővítése, müvelése; de a melynek, ha czélt téveszteni nem akar, a nyelvsajátság határán túl menni nem szabad.

NYELVUJÍTÁSI, (nyelv-ujítási) ösz. mn. Nyelvujítást illető, arra vonatkozó.

NYELVÚJÍTÓ v. —ÚJITÓ, (nyelv-újító) ösz. mn. és fn. Nyelvújítással foglalkodó. (Neologus). V. ö. NYELVÚJÍTÁS.

NYELVÜR, (nyelv-ür) ösz. fn. Gönczy Pál szerént (Pest megye és tájéka viránya) a porodástermőjüek (anyahímesek) seregébe tartozó növénynem. (Coeloglossum.)

NYELVVÁLTÓ, (nyelv-váltó) ösz. fn. Molnár Albertnél am. tolmács.

NYELVVÁLTSÁG, (nyelv-váltság) ösz. fn. l. NYELVDÍJ.

NYELVVIZSGÁLÓ, (nyelv-vizsgáló) ösz. fn. Általán nyelvtudós, ki valamely nyelvnek eredetét, elemeit, szóalkotása módját, szerkezetét, szabályait keresi s meghatározni törekszik, nyelvbuvár.

NYELVZAGYVALÉK, (nyelv-zagyvalék) ösz. fn. Gúnyos értelemben vett nyelvkeverék; V. ö. NYELVKEVERÉK.

NYELVZAVAR, (nyelv-zavar) ösz. fn. 1) A szók valódi értelmének hibás fölcserélése vagy szabály elleni szószerkezet által támadt homályosság a beszédben. 2) Több nyelvbeli szókból álló keverék s gyakran értelmetlen zagyvalék. *Bábeli nyelvzavar. A népvándorlások alatt keletkezett nyelvzavarok.*

NYEMTI, puszta Nógrád m.; helyr. *Nyemti-be, —ben, —ből.*

NYÉN, NYÉNY, erdélyi falu F.-Fehér m.; helyr. *Nyén-be, —ben, —ből.*

NYENYERE, fn. tt. *nyenyerét.* Cziteraféle húros hangszer. Népies tájszó; hangutánzónak látszik, mint jobbára a hangszerek nevei, pl. síp, bőgő, brúgó, zongora, harsona.

NYENYERÉS, (nyenyere-es) fn. tt. *nyenyerés-t*, tb. —*ek*. Nyenyere nevü húros eszközön játszó személy. Olyan mint *hegedüs, furulyás, dudás, bőgős, czimbalmos.*

NYENYERÉZ, (nyenyere-ez) önh. m. *nyenyerésztem, —tél, —ett*, par. —*s*. Nyenyere nevü húros hangszeren játszik. V. ö. NYENYERE.

NYER, (1), 1) elvont gyöke a) *nyereg* főnévnek és származékainak; l. NYEREG; b) *nyers, nyering* szók és származékaiknak. L. NYERS. 2) Hangutánzó gyöke *nyerít* igének. L. NYERÍT.

NYER, (2), áth. m. *nyer-t*. A törzsben megnyujtva is divatos: *nyér*, de másutt nem. Általán bizonyos verseny, küzdelem, erőfeszítés, akadályelhárítás által elér, kap, szerez valamit. Ellentéte: *vesz*. Ez alapfogalom alá tartoznak következő alárendelt fogalmak: 1) Másnak legyőzésével, tehát nagyobb erő vagy ügyesség által, bizonyos előnyt viv ki magának. *Diadalmat, győzelmet nyerni. Aki mer az nyer.* (Km.). *Aki nem próbál, se nem nyer, se nem vesz.* (Km.). *Megnyerni a csatát. Nem nyeri el a pályát, a ki útjában horgot vet.* (Km.). *Hol vette a király a várat?* fel. *Nyerte.* (Km.). 2) Akárminemü játékban vagy sorsolásban más fölött előnyt, hasznot, dicsőséget szerez. *Kártyán, kockán, tekeasztalon nyerni valamit. Megnyerni a fogadást.* 3) Üzlet, kereskedés által az árukba fektetett pénzét szaporítja. *A tavali gabonán és borokon több ezer forintot nyert.* 4) A per alatt levő ügyet részére kedvezőleg döntik el a birák.

Megnyerte a pert. 5) Szélesb ért. bizonyos keresett czélt elér, valamit megkap. *Hivatalt, szolgálatot nyerni. Megnyerte, a miért folyamodott.* „És ammit kiván, azt akarja, hogy Istentül azt megnyerje. (Góry-codex 64. l.).

E jelentésből kitetszik, hogy a nyer igében alapfogalom bizonyos törekvés, erőködés, mely által valamire jutunk, valamit *elértünk*; s ez alapfogalom legvalószinübben azon *er* szórészben fekszik, mely több más szóban is általában az *erő* fogalmával rokon, milyen a *mer* (audet), *férj*, mint erősebb nem, honnan a hellen: *ἄρρην*, latin: *vir*, török: *er* stb. megegyezések; egyezik továbbá és különösen az *ér* (valamit elér) ige jelentésével. Egyébiránt a dolgot végelemzésben véve, az *ar, er, ir, or, ur* gyökök igen sok szóban bizonyos erőfeszítést jelentenek; s *nyer* szóban különösen az *ny* az alapfogalomnak nagyobb fokát, nyomatékosságát látszik jellemzeni.

NYÉR 1) L. NYER, (2). 2) Tájdivatosan s némely régieknél pl. Molnár Albertnél am. nyír; l. ezt.

NYÉRCZ, fn. tt. *nyércz-et.* A vidrák neme alá tartozó állatfaj Oroszországban, Szibériában, Lengyelországban stb., melynek sötétbarna, közben-közben sárgával vegyült szőre van; jobbára álló vizekben éldegel, s halakkal és egyéb vizi állatokkal táplálkozik. (Mustela luteola). Németül: *Nerz*, v. *Nörz*, v. *Nürz*, (Heyse. Máskép: *Sumpfotter*). Rokonok hozzá a szinte oroszországi *nyest, nyuszt*, mint afféle finom prémü állatok, s valószinüleg mindannyian idegen eredetüek.

NYÉRCZBŐR, (nyércz-bőr) ösz. fn. A nyércz nevü állatnak finom szőrü s prémül használt bőre.

NYERCZE, erd. falu Kolos m.; helyr. *Nyerczére, —n, —ről.*

NYERÉG, (nyer-ég) fn. tt. *nyerg-et*, harm. szr. *e.* 1) Ülésféle készület, melyet a lónak, vagy akármely úgy nevezett hátas baromnak hátára kötnek, hogy kényelmesebben lehessen rajta ülni, vagy valamely terhet vinni. *Magyar nyereg, franczia nyereg. Lapos, kápás nyereg. A nyerget felkötni, megszorítani. Magát nyeregbe vetni. Nyeregbe való legény. Nyereg alá való csikó. Kivetni valakit a nyeregből. A nyerget ütik, hogy a ló éresze.* (Km.). *Rest ökör nyerget kér.* (Km.). *Két nyerget ülni egy seggel nehéz.* (Km.). *Minden nyeregbe odafér.* (Km.). A népdalokban gyakran eléfordúl a *selyem- és bársonynyereg. Bársonynyereg szamárra, aranyperecz disznóra.* (Km.).

„Mert vajjon egy lóra két nyerget teszünk-e?
Két lovas egy nyergen tud-e ülni szinte."
Arany. (Buda halála).

Vadászok nyelvén *nyeregbe szorúlt* azon agár, mely teljesen lefutotta tehetségét, erejét ha volt; ha nem volt, úgy gazdája szégyenére szokták mondani. (Bérczy K.). 2) Átv. valamely testnek fölemelkedett, kiálló része, péld. hegynek orma; továbbá darab fa, vagy fésüforma eszköz, melylyel némely hangszereken a húrokat feltámasztják. *Nyereg a hegedün, brügón*, szokottabban: *láb, húrláb.*

Ezen szó képzésre nézve olyan mint a *sereg, férég, kérég, mérég, csúnyog*; továbbá a keményebb képzőjü *berek, kerek, telek* stb. főnevek, melyekben az *eg, og, ög, ek* stb. szóképzők. A nyereg gyöke *nyer*, de mely mint ösmeretes ige alapfogalomra nézve semmi rokonságban nincs a *nyereg* szóval. Tehát azon gyöknek más értelme rejlik. A nyeregnek megfelelő német *Sattel*, és tót *Sedlo* az üléstől vették neveiket; de mint Adelung helyesen jegyzi meg, a magasodás fogalma is rejlik benne, miért átv. értelemben csakugyan magasságot, emelkedést jelent. Ennél fogva mi a *nyer* gyököt azon magyar szók családja közé igtatjuk, melyekben az *ar, er, or, ur* előtét nélkül, vagy előtéttel magasságot, emelkedést fejez ki, milyenek a *mar marj, mart, part, erdő, erkély, mered, meredek, or, orom, orj, hóri, torlik* stb. Az *ny* vagy előtét mint a *nyir* (ige és főnév,) *nyirk, nyanya, nyers* szókban, vagy átalakult *m*, mintha volna *mereg* a fölmeredéstől. Egyébiránt hangokban is rokon vele, különösebben a ‚nyer' törzszsel a török *ejer*, csagataj *iger* (Abuska).

NYERÉGALY, NYERÉGALJ, (nyerég-al, v. —alj) ösz. fn. A mit nyereg alá szoktak teríteni, midőn felkötik, péld. pokrócz, posztó, sobrák.

NYERÉGBŐR, (nyerég-bőr) ösz. fn. Bőr, melylyel a nyeregvánkost behuzzák.

NYERÉGCSINÁLÓ, l. NYERÉGGYÁRTÓ.

NYERÉGCSONT, (nyerég-csont) ösz. fn. A koponyában azon szitaforma csont, mely a közbeszorított üreggel együtt a lónyereghez hasonló.

NYERÉGFA, (nyerég-fa) ösz. fn. A nyeregben azon két görbe fa, melyek két felül a ló gerinczét veszik körül, s a nyeregnek vázolatát teszik.

NYERÉGFAR, (nyerég-far) ösz. fn. A nyeregnek hátulsó része.

NYERÉGFEJ, (nyerég-fej) ösz. fn. A nyereg elejének magasabb része, rendesen szíjcsattal, melynél fogva szegre lehet akasztani. *Az ügyetlen lovagló a nyeregfejbe kapaszkodik.* Máskép: *nyeregkápa.*

NYERÉGFŐ, l. NYERÉGFEJ.

NYERÉGFÖDÉL, (nyerég-födél) ösz. fn. Háztető, mely, mint ló hátán a nyereg, két felül emelkedik fölfelé, különböztetésül az egy oldalu vagy lapos födéltől.

NYERÉGGYÁRTÓ, (nyerég-gyártó) ösz. fn. Szoros ért. mesterember, ki egyedül nyergeket készít. Szélesb ért. a nyereggyártók nem csak nyergek készítésével, hanem kocsik fölszerelésével is foglalkodnak, s tulajdonképen *kocsigyártók.*

NYERÉGGYÁRTÓSÁG, ösz. fn. l. NYERGESSÉG.

NYERÉGHEVEDER, (nyerég-heveder) ösz. fn. Heveder, melylyel a nyerget a hátas állatra szorítják, hogy feszesen álljon. V. ö. HEVEDER.

NYERÉGJÁRTÓ, l. NYERÉGGYÁRTÓ.

NYERÉGKAMARA, (nyerég-kamara) ösz. fn.

Kamara, illetőleg raktár, melyben nyergek vannak lerakva, péld. a hadi fegyvertárak mellett.

NYERÉGKÁPA, (nyerég-kápa) ösz. fn. lásd NYEREGFEJ, és v. ö. KÁPA.

NYERÉGKOCSI, (nyerég-kocsi) ösz. fn. Kocsi, melynek ülése közepett és hosszában van, s úgy lehet rajta ülni, mint a nyeregben.

NYERÉGOSZTRIGA, (nyerég-osztriga) ösz. fn. Osztrigafaj, mely más testekre nyereg gyanánt ragad, vagy beléjök furja magát. (Ostrea ephippium. L.)

NYERÉGPÁRNA, (nyerég-párna) ösz. fn. A nyeregnek párnaféle rugalmas része, az ülő farpofáinak kényelmére.

NYERÉGSZÁN, NYERÉGSZÁNKA, (nyerégszán v. -szánka) ösz. fn. Szánka, melynek hosszan nyuló ülése van, s úgy lehet rajta ülni, mint a nyergen.

NYERÉGSZERSZÁM, (nyerég-szer-szám) ösz. fn. Nyereg, minden hozzávalóval együtt, mint, lótakaró, sabrák, heveder.

NYERÉGTAKARÓ, l. CSÓTÁR.

NYERÉGTÁSKA, (nyerég-táska) ösz. fn. Nyereghez csatolt táska, holmi utravalókat beletenni.

NYERÉGTERÍTŐ, ösz. fn. l. CSÓTÁR.

NYERÉGTÖRÉS, ösz. fn. l. TÚR, fn.

NYERÉGVÁNKOS, l. NYERÉGPÁRNA.

NYEREGVÁPA, (nyereg-vápa) ösz. fn. A nyeregnek felső, behajlott része, melyen a lovagló ül.

NYEREKÉDÉS, (nyer-e-kéd-és) fn. tt. *nyerekédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Üzlet, kereskedés általi szaporítása a forgatott pénznek, vagyonnak. 2) Tulságosbaszonnak, kamatnak keresése, uzoráskodás.

NYEREKÉDIK, (nyer-e-kéd-ik), k. m. *nyerekéd-tem*, —*tél*, —*ett*. 1) Az üzlet, kereskedés által forgatva pénzből vagy vagyonból több-több hasznot keres magának. *Bevásárlott borokkal, gabonával, marhával nyerekedni.* 2) Törvénytelen módon, nevezetesen uzorával neveli vagyonát. *Az árvák pénzével nyerekedni.*

NYEREKÉDŐ, (nyer-e-kéd-ő), mn. tt. *nyerekédő-t*, tb. —*k*. Üzlet, kereskedés által magának hasznot szerző. Különösen, ki bizonyos árukat fölcsigázott áron adogat el, vagy pénzével uzoráskodik.

NYEREMÉNY, (nyer-e-mény) fn. tt. *nyeremény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. *Nyereség*, 2), 3), 4),

NYERÉS, (nyer-és) fn. tt. *nyerés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Előnyhöz jutás, birtoklás, szerzés, midőn valaki nyer valamit. V. ö. NYER, ige.

NYÉRES, puszta Hont m. helyr. *Nyéres-re*, —*en*, —*ről*.

NYERESÉG, (nyer-e-ség) fn. tt. *nyereség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Küzdés által elért jutalom, díj, dicsőség. *Vitességgel jár a nyereség.* Ellentéte: *veszteség.* 2) Akárminemü játék, vagy koczka, vagy sors által szerzett előny, haszon. *Nyereségért játszani. Nyereségből élni. Sorsjátéki nyereség. Egynek nyeresége, másnak vesztesége.* (Km.). 3) Üzlet, kereskedés által szerzett pénz, vagy birtok, mely t. i. az üzletbe fektetett költséget fölülmulja. *Az eladott lovon ötven forint nyeresége van. A nyereségen osztozó kereskedőtársak.* 4) Akármiféle előny, vagy haszon, vagy kedvező eredmény. *Utazásomból az a nyereségem, hogy embereket tanultam ismerni. Nincs abban nyereség, amit barmainak eleségéből elvon a gazda.* V. ö. NYER, ige.

NYERESÉGÉS, (nyer-e-ség-és) mn. tt. *nyereségés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ami nyereséget hoz. Ami által valamit megnyerni, elérni lehet. *Nyereséges vállalat.* „Az elyetén imádság sem érdömös, sem kedég nyereségös, mert az oly imádságot Isten meg nem hallgatja." (Góry-codex. 64. l.).

NYERESÉGÉSEN, (nyer-e-ség-és-en) ih. Nyereséges módon.

NYERÉSVÁGY, (nyerés-vágy) l. NYERVÁGY.

NYERÉSZ, (nyer-ész) fn. tt. *nyerész-t*, tb. —*ék*. l. NYERKÉM.

NYERÉSZET, (nyer-ész-et) fn. tt. *nyerészet-et*. L. NYERKÉMLET.

NYERÉSZKÉDÉS, (nyer-ész-kéd-és) fn. tt. *nyerészkédés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, foglalkodás, midőn valaki nyerészkedik.

NYERÉSZKÉDIK, (nyer-ész-kéd-ik) k. m. *nyerészkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Azon mesterkedik, hogy adás-vevésből, s általán valamely üzletből nyereséget húzzon.

NYERETÉS, (nyer-et-és) mn. tt. *nyeretés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Molnár Albertnél, Szabó Dávidnál am. nyertes; l. ezt. Pesti Gábornál: *nyerettes.*

NYERETLEN, (nyer-etlen) mn. tt. *nyeretlen-t*, tb. —*ek*. Lóversenyzéseknél nyeretlen lónak mondják, mely még soha nem nyert.

NYERGEL, (nyer-ég-el), áth. m. *nyergel-t*. A hátas állatra nyerget köt, hogy ülni, vagy valami terhet szállítani lehessen rajta. *Megnyergelni a vadászparipát.* Használják önhatólag is tárgyesetes viszonynév nélkül. *Trombitaszóra minden legény nyergeljen. Nyergeljetek, asután lóra!* Átv. ért. *megnyergelte urát a feleség*, am. föltette a süveget (Szabó D.).

NYERGELÉS, (nyer-ég-el-és) fn. tt. *nyergelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, illetőleg fölszerelés, midőn a hátas állatra nyerget kötnek.

NYERGELETLEN, (nyer-ég-el-et-len) mn. tt. *nyergeletlen-t*, tb. —*ék*. Amit nyereggel föl nem szereltek. *Nyergeletlen lovakon futtató falusi suhanczok.* Határozóként am. nyergeletlenül, nyereg nélkül.

NYERGELŐ, (nyer-ég-el-ő) fn. tt. *nyergelő-t*, Személy, különösen lovász, ki urának lovát, vagy lovait nyergelni szokta. V. ö. NYERGEL.

NYERGÉS, (1) (nyer-ég-és) mn. és fn. tt. *nyergés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Amire nyerget tettek, kötöttek, vagy amely állatnak az a különös rendeltetése, hogy üljenek rajta. *Nyerges ló, szamár. Két szép nyerges lovat tart.* Különbözik tőle a *kocsis-* v. *igáslo*,

mely teherhuzásra van szánva; továbbá a *málhás*, azaz teherhordó. Mivel pedig a kocsiba, vagy szekérbe fogott lovakat némely tájakon nyeregből hajtják; innen *nyergesló* vagy csak *nyerges* a neve azon lónak, melyet a rúdnak bal oldalára fognak, s melyen a kocsis szokott ülni. (A rúd jobbfelén befogott lovat pedig *rudas*-nak, négyesben az elül bal felen levőt *gyeplős*-nek, a jobb oldalon menőt *kisafás*, v. *ostorhegyes*-nek hívják).

NYERGÉS, (2) (nyer-ég-és), fn. tt. *nyergés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. 1) Mesterember, ki nyergeket készít, kocsikat szerel, s holmi párnaféle zsákokat csinál, kitöm stb. L. NYEREGGYÁRTÓ. 2) Nyerges ló. L. NYERGÉS, (1) alatt.

NYERGÉSÁRR, (nyergés-árr) ösz. fn. A nyergesek árrféle hegyes eszköze, melylyel a munkában levő bőrökön, párnazsákokon stb. likakat csinálnak.

NYERGESBOGÁR, (nyerges-bogár) ösz. fn. l. HERNYÁSZ.

NYERGESCSŐDÖR, (nyerges-csődör) ösz. fn. Csődör, melyet nyereg alá fognak.

NYERGESKOCSI, (nyerges-kocsi) ösz. fn. 1) Hadi szállító kocsi, melynek hátulsó tengelyére nyeregforma emeltyűt tesznek, hogy az ágyucsövet szállítsák rajta. 2) L. NYEREGKOCSI.

NYERGESLÓ, (nyerges-ló) ösz. fn. Ló, melynek különös rendeltetése, hogy nyerget viseljen s lovagoljanak rajta, paripa.

NYERGÉSSÉG, (nyer-ég-és-ség), fn. *nyergességet*, harm. szr. —*e*. Mesterség, mely különösen nyeregcsinálással, szélesb ért. kocsik, hintók fölszerelésével, párnák kitömésével stb. foglalkodik, vagyis az úgynevezett nyereggyártók mestersége. *Nyergességet tanulni.*

NYERGES-UJFALU, falu Esztergam m. helyr. —*ujfalu-ba*, —*ban*, —*ból*.

NYERING, (nyer-ing) fn. tt. *nyeringet*. Lugossy József szerént a székelyeknél am. nyirok.

NYERÍT, NYERIT, (nyer-ít) önh. m. *nyerített*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Tulajd. ért. lóról mondják, midőn heves vágytól izgatva, különösen a nemi ösztön által ingerelve, vagy eledel után sóvárogva, erős, fülhasító (ní-er-er-er) hangon elkiáltja magát. Rokon vele a német: *wiehern*. *Nyerít a csődör, midőn kanczát éres. Árokszállás, Kecskemét, nyerít a ló, ehetnék.* (Toborzó rím). Nyerít a kancza is, midőn elveszett csikaját hívja, vagy keresi. Átv. és lealázó kifejezéssel mondják nőszemélyről, ki buja érzelmeit az által árulja el, hogy a férfiak után fenhangon hahotáz, vihog, röhög. — A lónak egyéb hangjai: *röhög*, midőn örül, péld. ha abrakot hoznak neki, vagy elveszett csikaja eljön; *ihog, nyihog, vihog*, midőn haragszik, s egymást harapja, rugdalja; *tüszköl*, ha megijed, vagy nem tetszik neki valami; *horkol, hortyog, fortyog*, ha megijed.

A *nyerít* igének gyöke az erős *r* hangban rejlik, s törzsöke *nyer*, az *ít* pedig képző, mint az állati hangra vonatkozó *ordít, sipít, visít, sivít, vonít* (a kutya), *kukorít*, stb. igékben.

NYERÍTÉS, NYERITÉS, (nyer-ít-és) fn. tt. *nyerítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A lónak legerősebb, fülhasító kiáltása.

NYERKÉM, (nyer-kém) ösz. fn. Üzér, ki a jövő vevési s eladási, általán üzleti körülményekre hozzávetőleg figyelve, nyereségre iparkodik szert tenni. (Speculant).

NYERKÉMKEDIK, (nyer-kémkedik) ösz. k. Nyerkémlettel foglalkodik. V. ö. NYERKÉMLET.

NYERKÉMLET, (nyer-kémlet) ösz. fn. Nyerkémi üzérkedés (Speculatio). V. ö. NYERKÉM.

NYERLET, (nyer-el-et) fn. tt. *nyerlet-ét*. L. NYEREMÉNY.

NYERMEGY, falu Bihar m. helyr. *Nyermegyre*, —*én*, —*ről*.

NYERMÉNY, l. NYEREMÉNY.

NYERŐ, (nyer-ő) mn. és fn. tt. *nyerő-t*, tb. —*k*. 1) Általán aki vagy ami valamit nyer. *Nem szép, ha a nyerő (fél) a veszteset kigúnyolja. Csatát nyerő vitézek.* 2) Kártya- vagy sorsjátékban azon lap, illetőleg szám, melynek birtokosára bizonyos nyereség néz. 3) A külkereskedelemben *nyerő tőzs* v. *kereskedés*, midőn a kivitelért befolyt érték meghaladja a behozatalért fizetett értéket.

NYERŐSZÁM, (nyerő-szám) ösz. fn. A sorsjátékban azon szám, melyet kihúznak, s melynek tevője bizonyos nyereséget kap.

NYERPONT, (nyer-pont) ösz. fn. Lóversenyzéseknél a birói páholylyal szemközt azon oszlop, mely a birónak irányvonalul szolgál annak megitélésére, melyik ló ért ahhoz elsőnek és másodiknak.

NYERS, (nyer-és), mn. tt. *nyers-et*. 1) Mondjuk növényi testről, vagy terményről, melynek eredeti, természetes nedvei még megvannak. Ellentéte: *szárasz, aszu. Nyers fa, nyers ágak. A szárasz fa mellett a nyers is elég.* (Km.). *Nehéz a nyers fának száradtát várni.* (Km.). *Nyers füge, nyers szilva, nyers alma*, mely meg nem aszott, vagy melyet nem aszaltak, vagy nedvét főzés, sütés által ki nem vonták, meg nem fogyasztották. *Nyers kender*, mely még meg nem száradt, s melyet még meg nem áztattak. 2) Állati testekre vonatkozva, aminek életnedvei eredeti épségökben megvannak. *Nyers hús*, melynek nedve, zsírja főzés, sütés, füstölés, szárítás által ki nem folyt, el nem röpült. *Nyers vér*, mely híg állapotban létezik, meg nem aludt. *Nyers gyapju*, melynek zsirját ki nem mosták. 3) Minthogy a nedvek az állati és növényi testet rugalmassá, szivossá teszik, s valódi életet kölcsönöznek neki: innen átv. ért. a nyers jelent a maga nemében szilárdat, erőset, a külső benyomásnak ellenállót. *Nyers erő, nyers karok. Nyers idő. Nyers bor*, mely vizzel nincs elegyítve, vagy csipős, metsző, meg nem higult. 4) Ami kikészítve nincsen, vagy is némely állati és növényi testek eredeti állapotban. *Nyers bőr. Nyers selyem. Nyers vászon;* általában: *nyers anyag, nyers termény.* — A ‚nyers' szónak fenn említett értelmeiből kitetszik, hogy főleg a nedvesség, nyirkosság fogalmával áll viszonyban, s *nyer* gyöke

‚nyirk' törzsnek *nyir* gyökével, sőt az önálló *nyír* szóval mind hangokban, mind értelemben egyezik, melyekkel ismét közel rokon a mongol *nor-khu* átázni, *naghor*, Schottnál: *noor* tó; miért véleményünk szerént azon szók osztályába tartozik, melyekben az *ir* előtéttel, vagy a nélkül nedvet, nyirkot, hig testet jelent, milyenek az *ír* (kenőcs), *zsír*, *nyír*, *nyirk*, *nyirkos*; mik szerént a *nyers* nem egyéb, mint *nyirs*, *nyires*, azaz: nyirkos. Maga az *ny* is az *enyü*, s *enyek* szókban valami vizenyőst jelent. Igaz ugyan, hogy a *nyers* szóban az erőnek mellékfogalma is benn foglaltatik: de ezen erő az állati és növényi testet éltető, tápdús nedvektől ered; tehát úgy látszik, a nedvesség, nyirkosság fogalma előbbre való és ok, az erő fogalma pedig okozat, vagy eredmény, t. i. a jelen szónak értelmezésében. Finnül Fábián István szerént: *nuori*; a mongolban pedig *nieri* am. fris, új (mint a nyers szokott lenni). 5) Erkölcsi átv. ért. müveletlen, bárdolatlan. *Nyers hang. Nyers ifjú. Nyers ember. Nyers erkölcs.*

NYERSEN, (nyer-és-en) ih. Nyers állapotban. 1) Növényi és állati nedveitől meg nem fosztva. *Nyersen égetni a fát.* 2) Meg nem aszalva, ki nem főzve vagy sütve, meg nem füstölve. *Nyersen enni a húst.* 3) Szilárdan, erősen. 4) Durván, müveletlenül, készítetlenül. V. ö. NYERS.

NYERSES, (nyer-és-es) mn. tt. *nyerses-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Itt-ott, helylyel közzel, többé-kevesbbé nyers állapotú. *Ez a kender nyerses, még nincs jól kiázva. Nyerses húst adni fel az asztalra.* V. ö. NYERS.

NYERSESÉDIK, (nyer-és-es-éd-ik) k. m. *nyersesëd-tem*, —*tél*, —*ett*. Nyersessé leszen, nyirkosodik.

NYERSESÉG, (nyer-és-e-ség) fn. tt. *nyerseség-et*, harm. szr. —*e*. Állapota, vagy tulajdonsága a növényi vagy állati testnek, midőn nyers. *Ezen fát nyersesége miatt alig lehet meggyujtani. A kender nyerseségét áztatással kihúsni.* Átv. ért. müveletlen, durva, készítetlen állapot vagy tulajdonság. *Hangnak, beszédnek, erkölcsnek nyersesége.* V. ö. NYERS.

NYERSESÍT, NYERSESIT, (nyer-és-es-ít), áth. m. *nyersesít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Nyerssessé, azaz: átv. ért. durvává, müveletlen erkölcsüvé tesz valakit. *A magán falusi élet, és aljas társalkodás elnyeresítette őt.* V. ö. NYERSES.

NYERSFESTÉS, (nyers-festés) ösz. fn. Képirás módja, midőn valamit a fris, még nedves meszeletre v. vakolatra festenek, mi által a festmény igen tartós lesz. (Fresco-Malerei). 2) L. NYERSFESTMÉNY.

NYERSFESTMÉNY, (nyers-festmény) ösz. fn. Festmény, mely nyersfestés által létesült. (Fresco-Gemälde). V. ö. NYERSFESTÉS.

NYERSÍT, NYERSIT, (nyer-és-es-ít) áth. m. *nyersesít-ett*, htn. —*ni*, v. —*eni*, par. —*s*. Nyerssé tesz valamit, vagy átv. ért. valakit. V. ö. NYERS.

NYERSÜL, (nyer-és-ül) ih. Nyers állapotban. *Nyersül enni a húst, gyümölcsöt.* Máskép: *nyersen.*

NYERSÜL, NYERSÜL, (nyer-és-ül) önh. m. *nyersül-t*. Nyerssé leszen: *Ha a fa elszáradt, nem nyersül az meg.* (Km.).

NYERSZÁMLA, (nyer-számla) ösz. fn. Nyereségek számlája a könyvvitelben. *Vesst- és nyerszámla.*

NYERTES, (nyer-t-es) mn. tt. *nyertes-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Aki valamit nyert, péld. ki másokon győzedelmeskedett, kinek a játékban haszna, előnye van, stb. *Nyertes fél. Nyertes hadak. Aki nyertes a játékban, adjon áldomást.* Főnevül használva jelent személyt, ki valamit nyert; vagy a sorsjátékban számot, melynek beváltója nyereséget húz. Ezen értelemben a tárgyesot: *nyertest*, többes: *nyertesek*. Törzsöke a múlt időbeli igenév: *nyert*, mint az *éltes*, *mentes*, *jártas* igéké *élt*, *ment*, *járt*. Némely régieknél: *nyeretes*; ellentéte *vesztes*, összevhúzottan ebből *veszettes*.

NYERTESEN, (nyer-t-es-en) ih. Nyertesként, mint nyertes, nyereséggel. *Nyertesen tért vissza.*

NYERTESSÉG, (nyer-t-es-ség) fn. tt. *nyertesség-et*, harm. szr. —*e*. Nyertes állapot, győzedelmesség. Ellentéte volna: *vesztesség*, melytől különbözik a *veszteség*, a jelenidőbeli *vesst* törzsöktől, melylyel ellentétben a szinte jelenidőbeli *nyer* törzsöktől eredő *nyereség* áll.

NYERVÁGY, (nyer-vágy) ösz. fn. Vágy, melynél fogva valaki arra törekszik, hogy üzletben, kereskedésben, vagy játékban, fogadásban stb. pénze, vagyona szaporodjék.

NYERVÁGYÓ, (nyer-vágyó) ösz. fn. Aki nyerni kiván, nyereségre vágyó. *Nyervágyó üzér, játékos.*

NYERVÉNY, (nyer-vény) fn. tt. *nyervény-t*, tb. —*ek*. L. NYERŐSZÁM.

NYES, áth. m. *nyes-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*s*. Éles eszközzel valamely testnek kinövő sarjait, kiálló részeit metéli némi idomítás végett. Mondják különösen a növények, fák ágainak, sarjainak lemetéléséről. *Nyesni az útmelléki bokrokat, cserjékel. Nyesni az elágazott akáczokat. A fattyuhajtásokat lenyesni. Megnyesni a beoltani való vadcsemetét. Szüntelen azt nyesi* (km.), azon bakot nyúzza, vagy azon egyet sokszor mondja. Hangutánzónak látszik, s a ‚nyiszol' ige *nyisz* gyökével azonosnak. Egyébiránt a metszéssel járó hangot látszanak utánozni némely más *sziszegő* vagy *suhogó* hangu szók is, honnan ezen megegyezések hangra és fogalomra nézve a következő igékben: *szeg*, *szel*, *szakad*, *szab*, *szánt*, *nyiszál*, *nyesszetel*, *hasad*, melyekhez rokonok a német *schneiden*, *schnitzeln*, *spalten*, a latin *scindo*, *sculpo*, *scalpo*, *scabo*, *seco*, *scarifico*, a hellen σχάξω, σχέω stb. E szerént a *nyes* igében alaphang az *es*; az *ny* előtét pedig a cselekvéssel járó nyomást látszik kifejezni. Rokonnak tekinthető a *met* szóval is, vagyis inkább ennek *mets* származékával. Mondják és irják megnyujtva is: *nyés*, s ez olyan tájszokás, mint *kel*, *nyer*, *nyel*, *ad* igék helyett: *kél*, *nyér*, *nyél*, *ád*. V. ö. NYISZ, NYISZÁL.

NYESDEL, (nyes-ed-el) gyak. áth. m. *nyesdel-t*. Gyakran, vagy többfélét, vagy valamit több oldalról nyes. *A kertészek tavasszkor nyesdelik a fákat.* V. ö. NYES.

NYESDELÉS, (nyes-ed-el-és) fn. tt. *nyesdelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori nyesés; többfélének nyesése; valaminek több oldalról nyesése. *Fanyesdelés. Ágnyesdelés.*

NYESEDÉK, (nyes-ed-ék) fn. tt. *nyesedék-ét*, harm. szr. —*e*. Hulladékágak, sarjak, hajtások, melyeket valamely növényről lenyestek. *A nyesedéket összekötni, és tűzre vinni.* V. ö. NYES.

NYESEGEL, NYESEGÉL, (nyes-eg-el) gyak. áth. m. *nyesegel-t*. Gyakran, vagy többfélét, vagy valamit több oldalról nyes. *A kertész nyesegeli az itt melléki bokrokat.* Másképp: NYESDEL.

NYESEGELÉS, NYESEGÉLÉS, (nyes-eg-elés) fn. tt. *nyesegélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. NYESDELÉS.

NYESELÉK, (nyes-el-ék) fn. tt. *nyeselék-ét*, harm. szr. —*e*. L. NYESEDÉK. Törzsöke a divatban nem levő gyakorlatos *nyesel* ige. Alakra olyan mint, *főzelék*, *tartalék*, *maṛtalék*, *mártalék*, s némely mások.

NYESÉS, (nyes-és) fn. tt. *nyesés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A növények ágainak, sarjainak, hajtásainak éles eszköz általi lemetszése. V. ö. NYES.

NYESGÉL, (nyes-eg-él) l. NYESDEL, NYESEGEL.

NYESŐ, (nyes-ő) mn. és fn. tt. *nyesö-t*. 1) Személy, ki valamit nyes. 2) Eszköz, melylyel nyesni szoktak, péld. kés, kertészolló, kaczor.

NYESŐLÉK, (nyes-ő-öl-ék) l. NYESELÉK.

NYESS; NYESSEN, tájdivatosan am. nyers; nyersen; l. ezeket.

NYEST, fn. tt. *nyest-ét*, harm. szr. —*je*. Négy lábu emlős állat a menyétek neméből; feje kicsiny és háromszögletes, orra hegyes, és bajuszos, füle rövid kerek, nyelve hosszu sima, teste nyulánk, lábai igen rövidek, s farka hosszu szőrü. (Mustela martes L.). Bőréből finom prém készül. *Nem vágyakodhatik minden ember nyestre; kinek lova nincsen, gyalog menjen Pestre.* (Km.). Ezen nemhez tartoznak a *nyuszt* és *nyércz*. E három szó egy gyökünek látszik, s eredeti értelmöket valószinüleg azon éjszaki népek nyelvében kell keresni, melyeknek földén ezen állatok otthonosak. Finnül: näätä am. nyest. V. ö. NYÉRCZ.

NYÉSTA, falu Abauj m. helyr. *Nyéstá-ra*, —*n*, —*ról*.

NYESTBŐR, (nyest-bőr) ösz. fn. A nyest nevü állatnak finom szőrü bőre, melyből fövegeket, prémeket, karmantyúkat stb. készítenek.

NYESTFOGÓ, (nyest-fogó) ösz. fn. 1) Személy, ki nyestekre vadász. 2) Csapdaféle készület, kelepcze, melylyel nyesteket fognak.

NYESTIKE, (nyest-i-ke) fn. l. PEREMÉR.

NYESTMENYÉT, (nyest-menyét) ösz. fn. l. NYEST.

NYESZ, hangutánzó gyök 1) *nyeszeg*, *nyeszetel* igékben; azonos *nyiss* gyökkel; 2) *nyeszereg* igében azonos *nyörs*, vagy szintén *nyiss* gyökkel.

NYESZEG, (nyesz-eg) önh. m. *nyeszeg-tem*, —*tél*, —*ett*. L. NYISZOG.

NYESZÉRÉG, (nyesz-er-ég) gyak. önh. m. *nyeszerég-tem*, —*tél*, v. *nyeszerg-éttem*, —*éttél*, —*ett*, htn. *nyeszeregni* vagy *nyeszergeni*. L. NYÖSZÖRÖG, NYISZOROG.

NYESZETÉL, NYESZETÖL, (nyesz-et-él), v. (nyesz-et-öl) gyak. áth. m. *nyeszetél-t*. Életlen rosz eszközzel, tompa késsel metél, nyeseget valamit. Egy eredetü a *nyes* és *nyiszál* igékkel. V. ö. NYES.

NYESZKENYE, puszta Veszprém m. helyr. *Nyeszkenyé-re*, —*n*, —*ről*.

NYETRE, (nyet-er-e) mn. tt. *nyetré-t*. Kemenesalon am. ideoda csukló, hanyatló pengéjü kés, bicsak. Ezen szó, mint alakja, értelme, és a nyelvhasonlat mutatja, módosított igenév az elavult *nyetrik* v. *nyetlik* igéből, s olyan mint *hetle*, *kotla*, *hetre*, *setre*, *sedre*, az eredeti *l* t. i. átalakult *r*-ré, mint *botlánkozik* lett *botránkozik*. Gyöke *nyet* rokon, sőt azonos a *nyit* igével, mert a nyetre eszköz az, mely ideoda nyilik.

NYEVERE, (nyef-er-e? mintegy nyef-el-ő v. nyif-org-ó) mn. tt. *nyeveré-t*. Kriza J. szerént a székelyeknél am. kényes; gyáva; továbbá: minden lébe kalán.

NYEVERÉG, (nyev-er-ég v. nyef-el-ég) (vagy nyif-or-og) önh. m. *nyeverég-tem* v. *nyeverg-éttem*, *nyeverég-tél* v. *nyeverg-éttél*, *nyeverg-ett*; htn. *nyevergeni*, v. *nyevergeni*. Kriza J. szerént a székelyeknél am. nyavalyog, tehát egyezik a mély hangu ‚nyiforog' szóval.

NYEZSÉG, (nyezs-ég) önh. m. *nyezség-tem*, —*tél*, —*ett*. L. NYÜZSÖG.

NYI, hangutánzó gyöke 1) közelebbről *nyit* s *nyílik* igéknek és származékaiknak; jelenti t. i. azon nyikkanást avagy nyivást, melyet nyitáskor vagy nyiláskor, különösen valamely ajtó szokott hallatni; V. ö. NYÍLIK. 2) Szintén hangutánzó gyökeleme ezen gyököknek: *nyí* v. *nyiv*, *nyih* (honnan: *nyihog* stb.), *nyif* (honnan: *nyifog* stb.), *nyik* (honnan: *nyikog* stb.).

—NYI, (1), mennyiségi rag, illetőleg képző, pl. *láb-nyi*, *öl-nyi*. Lásd Előbeszéd 126. lap. és —NYE.

—NYI, (2), névrag, mely a palóczoknál némely esetekben am. a közönségesb használatu *hos*, *hez*, *höz*, p. *hová mégy?* Felelet: *pap-nyi* (a paphoz v. papékhoz) *mester-nyi*. *Hol voltál? pap-nott*. *Honnan jösz? papnól* v. *papnál*. Székelyesen, lágyítás nélkül: —*ni*, l. —NI, névrag.

—NYI, (3), tájdivatosan lágyított *ni*, mint az igéknél a határtalan mód ragja, néha *nya* (= nia) és *nye* (= nie) alakokká is változik pl. *innya*, csaknem általánosan, *hínya* (= hínia Göcsejben Torkos Sándor). Egyébiránt l. —NI, igerag.

NYÍ, v. NYÍV, (1), önh. m. *nyí-tt* v. *nyí-vott*. Mondják különösen kutya- és macska-kölykekről, midőn az anyai vaczokban éles vékony hangon sírnak. Átv. ért. alkalmazzák a kisded csecsemőkre is.

Gyöke a hangutánzó *nyi*, melyből *nyihog*, *nyifog*, *nyifa*, *nyikog*, *nyikorog*, *nyikkan*, *nyiharász*, és származékaik erednek.

NYÍ, v. NYÍV, (2), fn. tt. *nyív-et*. L. NYŰ, fn.

NYIF, állati, különösen orrból jövő emberi hang, melyből *nyifa*, *nyifatol*, *nyifog* stb. erednek. Kettőztetve, *nyifnyaf*, v. *nyifnyef*, a vadszagoló ebek hangja. Így szokták a vadászok a kopók kiáltását eléadni: *Hát egyszer csak halljuk: nyifnyaf, nyifnyaf!*

NYIFA, (nyif-a) mn. tt. *nyifá-t*. Túl a Dunán oly emberről mondják, ki a hangokat hibásan, nevezetesen az orrán ejti ki, ha kivált orrában lényeges szervi hiba van. Gúnyos szó, valamint a *tutyma*, *szuszma*, *tutyi mutyi*, *szussi mussi*, *totya*, *potya*, stb.

NYIFÁTA, (nyif-a-ta) mn. tájdivatosan am. *nyiffancs*. L. NYIFFANCS.

NYIFATOL, (nyif-at-ol) önh. m. *nyifatol-t*. A székelyeknél am. nyifog. L. NYIFOG.

NYIFFAN, (nyif-u-an) önh. m. *nyiffan-t*. Nyif hangon elkiáltja magát. *Nyiffant a kopó, vadat érez. Egyet sem nyiffant.*

NYIFFANÁS, (nyif-u-an-ás) fn. tt. *nyiffanás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Egyes ‚nyif' hang kiáltása.

NYIFFANCS, (nyif-u an-cs) mn. tt. *nyiffancs-ot*. Nyifogva, vékony orrhangon beszélő; nyifogva síró, nyögdécselő. Bodrogközi szó. Törzsöke *nyiffan*, mint a *puffancs* szóé *puffan*. Elemezve: *nyiffan-cs*; a *cs* v. am. cseál, csinál; vagy pedig *s*-ből módosult, mintegy *nyiffan-os*, melyből a hangzót kiugratva, s az *s* hangot rokon *cs*-re változtatva lett *nyiffancs*, (*puffan-os puffancs*), mint: *vakaros vakarcs*, *bogás bogdcs*, *kajás kajács*, *ordas* tájdivatosan *ordacs*, *bekes bekecs*, *bordás bordács stb.*

NYIFFANT, (nyif-u-an-t) alakjára áth. de jelentésére csak am. *nyiffan*; m. *nyiffant-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. L. NYIFFAN.

NYIFFANTÁS, (nyif-u-an-t-ás) fn. tt. *nyiffantás-t*, tb. —*ok*. L. NYIFFANÁS, és v. ö. NYIFFANT.

NYIFOG, (nyif-og) gyak. önh. m. *nyifog-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) A vadászeb megszagolván a vadat *nyif-nyaf* hangon kiáltoz. 2) Emberről szólva am. tisztátalan orrhangon beszél. Hangváltozattal: *nyefeg*, *nyafog*, *nyivog*. Ikerítve: *nyifog-nyafog*. V. ö. NYIF.

NYIFOGÁS, (nyif-og-ás) fn. tt. *nyifogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) A vadászebek *nyif* hangon való kiáltozása. 2) Orron hangzó, hibás, tisztátalan szólás. V. ö. NYIFOG.

NYIFOROG, (nyif-or-og) önh. m. *nyiforog-tam*, —*tál*, v. *nyiforg-ottam*, —*ottál*, *nyiforgott*; htn. *nyiforogni* v. *nyiforgani*. V. ö. NYIFOG. Hasonló hozzá a székely *nyevereg*.

—NYIG, *nyi* képző és *ig* rag összetétele; lásd —NYÉG.

NYIGGAT, l. NYIKGAT.

NYIGGATÁS, l. NYIKGATÁS.

NYIH, hangutánzó gyöke *nyihog*, *nyiharász*, stb. szóknak.

NYIHARÁSZ, (nyih-ar-ász) önh. m. *nyiharász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*ss*. Mondják pajkos fiatal legényekről, leányokról, midőn élénk, vékony, s csintalanságra mutató hangon ihognak, vihognak, nyihognak.

NYIHARÁSZÁS, (nyih-ar-ász-ás) fn. tt. *nyiharászás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki nyiharász.

NYIHELŐDZIK, (nyih-el-ő-d-z-ik), belsz. m. *nyihelődz-tem*, —*tél*, —*ött*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Mondják különösen oly emberről, ki nyugtalankodva húsza vonja magát, majd itt majd ott vakaródzik, mintha viszketne teste, vagy a nyivek, férgek csipnék. Alsó nyelvbe való kifejezés. Jelentéséből kitünik, hogy gyöke *nyí* v. *nyív*, tehát eredetileg: *nyivelődsik*, máskép: *nyülhelődsik*. A *v* és *h*, mint tudva levő dolog, gyakran fölcseréltetnek, rokonhangzásuk miatt, mint *kömives*, *kömihes*. A *nyihelődzik* alakja szerént képződtek: *rühelődsik*, rühét vakarja, vagy miatta izog mozog; *bogárosik* a tinó, midőn a bogarak csipésére ugrál, ficskándozik; *legyeskedik* a ló, midőn a legyek csipkedésére nyugtalankodik. Mind ezen igék átv. ért. élénk, nyugtalankodó, kicsapongó mozgékonyságot is jelentenek.

NYIHOG, (nyih-og) gyak. önh. m. *nyihog-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Emberről szólva, csintalan, pajkos, élénk, vagy félig elnyomott vékony *nyi nyi* hangon nevet. *Nyihognak a csintalankodó legények és leányok.* 1) Nyihog a ló is, midőn egymást bántja, vagy haragszik, vagy nyugtalankodik. V. ö. NYERÍT.

NYIHOGÁS, (nyih-og-ás) fn. tt. *nyihogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Csintalan, pajkos, félig elnyomott, vékony nevetés, melyben az éles *i* hang a lényeges. 2) Hang, melyet a ló hallat, midőn nyihog. V. ö. NYIHOG.

NYIK, vékony éles hang, melyből *nyikácsol*, *nyikgat*, *nyikkan*, *nyikog*, *nyikorog*, és származékaik erednek. Rokonai a *nyek*, *nyekken*, *nyekget*, *nyekeg*, *nyekereg*, s a vastag hangu *nyakgat*. Mindnyájokban alaphang a szoros torkon nyögve kinyomuló *nyi*.

—NYIK, főnévképző; mely szláv eredetre látszik mutatni a *komornyik* szóban; de a *nyálasnyik*, gömöri tájszóban kétesnek látszik; egyébiránt alkalmasint összeüt a —*nok* képzővel.

NYIKÁCSOL, (nyik-ács-ol) önh. m. *nyikácsol-t*. Vékony, éretlen *nyi* hangon kiáltoz. *Nyikácsolnak a kisded csecsemök. Ismértem, mikor még kis nyikácsoló gyerek volt. Nem alhatni e kisded miatt, mert egész éjjel nyikácsol.* V. ö. NYIVÁCSKOL, RIKÁCSOL.

NYIKÁCSOLÁS, (nyik-ács-ol-ás) fn. tt. *nyikácsolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki nyikácsol.

NYIKET, puszta Heves m. helyr. *Nyiket-re*, —*én*, —*ről*.

NYIKGAT, (nyik-og-at) gyak. áth. m. *nyikgattam, —tál, —ott*, par. *nyikgass*. Embert, különösen gyermeket, vagy más fiatal állatot nyomkodás, szorongatás által kényszerít, hogy éles vékony *nyik* hangon kiáltozzon. *Nyikgatni a kisdedet. Ne nyikgasd azt a malacsot, ebkölyket.* Rokonai: *nyekget, nyakgat.*

NYIKGATÁS, (nyik-og-at-ás) fn. tt. *nyikgatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyomkodás, torok szorongatása, mely által valakit v. valamit kényszerítenek, hogy nyikogjon. V. ö. NYIKOG.

NYIKKAN, (nyik-u-an, nyik-v-an) önh. m. *nyikkan-t*. Éles *nyik* hangon hirtelen elkiáltja magát. Egyszerü cselekvést jelent, s különbözik tőle az ismétlést, gyakorlatot jelentő *nyikog. A disznót úgy megölték, hogy alig nyikkant. Meg ne nyikkanj!* Rokona: *nyekken.*

NYIKKANÁS, (nyik-u-an-ás) fn. tt. *nyikkanás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Éles *nyik* hangu egyszeri kiáltás.

NYIKKANT, (nyik-u-an-t, nyik-v-an-t) áth. m. *nyikkant-ott*, par. *—s*. htn. *ni* v. *ani*. Eszközli, hogy valaki vagy valami nyikkanjon. *Megnyikkantani a kisdedet.* Képzésre olyan mint: *durrant, zörrent, csattant, rezzent* stb.

NYIKKANTÁS, (nyik-u-an-t-ás) fn. tt. *nyikkantás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valaki nyikkant.

NYIKOG, (nyik-og) gyak. önh. m. *nyikog-tam, —tál, —ott*. Fájdalomtól kényszerítve vékony, éles *nyik* hangon kiáltoz. Legközelebb áll hozzá a vidámabb kedélyből eredő *nyihog.*

NYIKOGÁS, (nyik-og-ás) fn. tt. *nyikogás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Vékony, éles, és fájdalomból eredő kiáltozás, midőn valamely fiatal állat nyikog. *Gyermekek nyikogása.* V. ö. NYIKOG.

NYIKOGTAT, (nyik-og-tat) l. NYIKGAT.

NYIKORGÁS, (nyik-or-og-ás) fn. tt. *nyikorgás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A dörgölődző, sima, kemény, száraz testnek fülsértő hangzása, midőn nyikorog. *Talicska nyikorgása.* Különösen, a tisztátalan toroknak, vagy roszul illetett hangszer húrjainak fülsértő hangzása. *Ez nem éneklés, hanem nyikorgás. Nem hallgathatom hegedüd nyikorgását.* Rokon hozzá a még élesebb és fülsértőbb *csikorgás.*

NYIKORGAT, (nyik-or-og-at) gyak. áth. m. *nyikorgat-tam, —tál, —ott*, par. *nyikorgass*. Valamit nyikorogni késztet, kényszerít. *Ne nyikorgasd azt a talicskát, hanem kend meg. Nem húzza a hegedüt, hanem nyikorgatja.*

NYIKORGATÁS, (nyik-or-og-at-ás) fn. tt. *nyikorgatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, illetőleg nyomkodás, dörsölés, mely által nyikorgatnak valamit.

NYIKORGÓ, (nyik-or-og-ó) mn. tt. *nyikorgó-t*. Vékony, éles, fülsértő *nyik* hangon szóló. *Nyikorgó malom, kútcsiga.* Vékony hangon, *nyekergő.* V. ö. NYIKOROG.

NYIKOROG, (nyik-or-og) gyak. önh. m. *nyikorog-tam, —tál*, vagy *nyikorg-ottam, —ottál, nyikorgott*, htn. *—ni*, v. *nyikorg-ni*, v. *nyikorg-ani*. Mondjuk egymáshoz dörgölődző kemény, száraz testekről, midőn vékony, éles, fülsértő *nyik*, v. *nyikor* hangot adnak. *Nyikorog a kenetlen szekér tengelye, a száraz kerekü talicska. Nyikorog az ajtó. Nyikorog a csiga gugorája. Nyikorog, mint a kukoriczamalom.* (Km.). Továbbá, nyikorog az ember torka, vagy a húros hangszer, midőn idétlen, kellemetlen, hamis, fülsértő hangon szól. *Hiszen ő nem tud énekelni, csak nyikorogni. Nyikorog a disznó.* Rokon hozzá a még élesebb hangot jelentő *csikorog*, és az énekre vonatkozó, megfordított *kornyikál.*

NYIL, (Molnár Albertnél: NYÍL) fn. tt. *nyil-at*, harm. szr. *—a*. 1) Lövő fegyvernem, mely a lőpor feltalálása előtt általán divatozott, s némely vad népeknél még ma is szokásban van. Keményfából készült veszszőforma szál, melynek előcsúcsa vassal vagy csonttal hegyezett, s néba lefelé hajló kajmókkal ellátott, alján pedig metszett nyilás van, hogy az ív húrjára lehessen illeszteni, s ennek különösen *nyilaj* neve volt a régieknél (pl. Molnár Albertnél), azon eszközé pedig, mely által a nyilat ellőtték, *ív*, v. *íj*, v. *kézij. Nyilat hegyezni, ajazni, mérgezni. Nyilat tompítani. Nyilat tompít, ki serpenyőt lövöldöz* (Km.). *Nyilat hordozni. Nyillal meglőni, megsebesíteni, megölni valakit. Sebesen repül, megy, mint a nyil.* „Kivonatott a vérző sebből a sértő nyilnak benn törött darabja, s könnyítve van ez által a gyógyításnak eszközöltetése.“ (Deák Ferencz. Követjelentési beszéd 1840-ben).

„A sebesen repülő nyilakat megelőzi futással.“
(Vörösmarty).

Részint sebes repülésétől, részint öldöklő erejétől átv. ért. *Isten nyila* am. leütő villám, köz nyelven: *mennykő. Lelőtött az Isten nyila. Üsse meg az Isten nyila.* Néha az Isten szó el is marad. *Üsse meg a nyila! Mi a nyila!* Továbbá, egyenes menetére vonatkozva, *folyónak nyila* am. a folyóviznek fővonala, legsebesebb iránya. 2) Szintén átv. ért. jelent sorsot, minthogy hajdan szokásban volt sorshuzásra nyilakat, v. nyilvetéseket használni. Innen: *nyilat vetni*, am. sorsot vetni; *nyilat húzni* am. sorsot, sorsjegyet húzni; *nyil szerént* kapott rész am. sorshúzás szerént. „Megosztván ő ruháját, ereszténck nyilakat“ (miserunt sortes. Tatrosi cod.). Erdősinél is: *nyilat vonának* (Lukács XXIII; Pestinél: *sorsot vetének*). „Eresztelék nyil edénybe“ (missa est sors in urnam. Bécsi cod.). *Egy nyilas rét*, am. azon osztályrét, melyet a köz kaszálóból valaki nyilvetés által kapott; különösen a réteket általán ‚nyilas‘ számra veszik, mint a szántóföldeket *hold*, v. *láncz* számra. V. ö. NYILAS, 2). Hajdan jelentett rudat, dorongot is, v. ö. NYILAL.

A *nyil* szónak értelméből kitetszik, hogy alapfogalom benne a sebes haladásu mozgás, menés,

miért okszerüleg azon szók osztályába sorozható, melyekben az *il* gyök részint előtétlenül, részint előtéttel könnyü, élénk, sebes mozgást jelent, milyenek: *illan, illant, illeg, pillant, pillangó, pille, világ, villám, villant.* Az *ny* előtét ugyan, de, úgy látszik, a nyomásnak, előre tolásnak fogalmát segíti kifejezni, ugyan erre mutatnak a felhozott rokon szókban létező *p v* előtett ajakhangok. Fogalmilag és hangilag rokonok hozzá a latin *pilum*, mint repítő, lökő dárda, szanszkrit *piluss*, s az ezekből lett német *Pfeil*, és a benne rejlő *eil*, továbbá a hellen *βέλος*. Finnül: *nuoli.* A mandsu nyelvben: *niru*, az *l*-et *r* váltván fel, melynek egyik jelentése, pl. *iram, rep-ül* szókban és származékaikban, szintén gyorsaság. T. i. az *il* v. *el* tiszta gyök több nyelvbeli szók öszvehasonlítása szerént élénk mozgásra, gyorsaságra vonatkozik, s reszketőbb hangon *ir, er* stb. ugyan azt teszi az *ireg, iramlik, iramodik, irány, ered, eresz* stb. származékokban.

NYÍL, l. NYÍLIK.

NYILADÉK, (nyi-l-ad-ék) fn. tt. *nyiladék-ot*, harm. szr. —*a.* Azon hézag, vagy üres hely, mely egymáshoz tartozó, de elvált testek, vagy részek között létezik. *Nyiladék az elrontott sövényen. Nyiladék a kapu szárnyai között.* V. ö. NYÍLIK.

NYILAJ, (nyil-aj) ösz. fn. Metszés, vagy hézag a nyilveszszőnek alsó végén, melynél fogva azt az ijnak húrjára illesztik. V. ö. AJ, AJAZ.

NYILAL, (nyil-al) áth. m. *nyilal-t.* 1) Nyillal lő, meglő, megszúr, megsebesít valakit, vagy valamit. 2) Átv. mondják bizonyos betegségekről, különösen vértolulásokról, melyek időnként, s némely testrészeken oly érzést gerjesztenek, mintha hegyes eszközzel szurdálnák. *Valami nyilalja az oldalamat.* Máskép *szeges*, honnan a *nyilalás*, és *szegezés* egyet jelentenek. 3) A székelyeknél, Abaujban, Balaton vidékén stb. am. valamit rúddal, doronggal fölemel, miből az tünik ki, hogy a nyil hajdan átv. ért. rudat, dorongot is jelentett. *Fölnyilalni a terhet. A házat fölnyilalni* am. födelét dorongok által felcsaptatni. Vagy talán a *nyel, nyél* főnévnek módosúlata.

NYILALAKÚ, v, —ALAKU, (nyil-alakú) ösz. mn. Olyan alakú, mint a nyilé szokott lenni. Különösen így nevezik a növénytanban az olyan vállu levelet, vagy levélnemü szervet, melynek a vállai hegyesen megnyulván függőleg állanak; ilyenek a nyilfü, a kis- és nagyszulák. Máskép: *nyildad, nyilforma, nyilfarku.*

NYILALÁS, (nyil-al-ás) fn. *nyilalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* 1) Nyillal való lövés, sebzés, szurás. 2) Átv. testben érzett szurás, szegezés. *Nyilalásban, oldalnyilalásban, fognyilalásban szenvedni.* Ez inkább: *nyilallás.* 3) Rúd vagy dorong, illetőleg *nyél* általi fölemelés. V. ö. NYILAL.

NYILALLÁS, (nyil-al-l-ás) fn. tt. *nyilallás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Testi kín neme, midőn oly érzése van valakinek, mintha szúrnák; máskép: *szegezés.* V. ö. NYILALLIK.

NYILALLIK, (nyil-al-l-ik) k. m. *nyilall-ott*, htn. —*ani.* A testnek valamely része oly kínt, szenvedést érez, mintha hegyes eszközzel szurdalnák.

„Egy szó nyilallott a hazán keresztül."

Arany. Széchenyi halálára.

Némelyek így is mondják; *nyilamlik*, s ekkor gyöke volna a *nyilik* ige, és csakugyan nyilaláskor úgy tetszik, mintha a szurás, szegezés alatt a fájos rész némileg nyiladoznék.

NYILAMAT, (nyil-am-at) fn. tt. *nyilamat-ot.* A székelyeknél am. nyiladék, pl. hegyé. (Kriza J.).

NYILAMLÁS, (nyil-am-l-ás) fn. tt. *nyilamlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Állapotváltozás, midőn valami nyilamlik. V. ö. NYILAMLIK.

NYILAMLIK, (nyi-l-am-l-ik) k. m. *nyilaml-ott*, htn. —*ani.* 1) Hirtelen megnyilik, széthasad, szétválik, rés, hézag támad benne. *Nyilamlanak a felhők, midőn a nap sugarai áttörnek rajtok.* 2) A székelyeknél am. előre nyulamodik. *A ló elénylamlott* v. *nyilamodott.* (Kriza J.).

NYILAMODIK, (nyil-am-od-ik) k. m. *nyilamodtam*, —*tál*, —*ott.* L. NYILAMLIK, 2).

NYILÁNY, (nyi-l-ány) mn. tt. *nyilány-t.* Baranyában am. ritka, foszlott. Mondják különösen ruhanemüekről. *Nyilány ruha.* Olyan forma, mint *silány, hitvány.* Gyökc a hézagra vonatkozó *nyílik.*

NYILAS, (1), (nyil-as) mn. tt. *nyilas-at.* Nyillal ellátott, fölszerelt. *Nyilas vitézek. Nyilas puszdra.*

NYILAS, (2), (nyil-as) fn. tt. *nyilas-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* 1) Személy, különösen vadász, vagy katona, ki lövő fegyverül nyilat használ. 2) Átv. csillagzat neve a barkörön, melybe a nap november huszonkettedike körül lép. 3) A köz kaszáló rétekből egy osztályrész, legalább is egy kaszás. Nevét vagy onnan vette, mert különösen a réteket nyilhuzás által szokták felosztani; vagy pedig a nyillövésnyi távolsággal akarták a szélességet, vagy hoszszaságot megjegyezni. V. ö. NYIL.

NYÍLÁS, NYILÁS, (nyí-l-ás) fn. tt. *nyilás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* 1) Valamely üreget, öblöt csukva tartó eszköznek, készületnek feltárulása. *Kapu, ajtó, ablak nyilása.* 2) Azon hézag, vagy üreg, mely bizonyos testnek elmozdítása, feltárlása által támad. *Nyilás a lövöldözött falon. Nyilás a repedt edényen. Nyilás az elszakadt ruhán.* 3) Sürü növények, nevezetesen erdők, bokrok, nádasok közti tiszta hely, melyen ellátni, vagy menni lehet. *Az eltévedt vadászok keresik a nyilást.* 4) Átv. ért. megürült helyzet, állapot, pl. hivatal, tisztség, melyet elfoglalni lehet. *A főtiszt halála által ismét egy nyilás támadt.* 5) Átv. szövevényes ügyből, nehézségből kiigazító, kivezető út. *Menekülésre egyetlen egy nyilás van.* V. ö. NYÍLIK.

NYÍLÁSOS, NYILÁSOS, (nyí-l-ás-os) mn. tt. *nyílásos-t*, v. —*at*, tb. —*ak.* Amin egy vagy több nyílás, pl. rés, hasadék, repedék, hézag, szakadás van. *Nyílásos kerítések, sövények. Nyílásos falak*

szellőztetés végett. Nyílásos pincze. Sürü növényekre, erdőkre, nádasokra stb. vonatkozva, am. tisztás. *Az erdőben nyílásos helyeket hagyni.*

NYÍLÁSTALAN, NYILÁSTALAN, (nyí-l-ás-talan) mn. tt. *nyílástalan-t*, tb. —*ok*. Amin nyílás, hézag, rés, repedék stb. nincsen. *Nyílástalan sürü erdő.* V. ö. NYÍLÁS.

NYILAT, (nyi-l-at) áth. m. *nyilat-tam*, —*tál*, —*ott*. A Tatrosi codexben am. nyit.

NYILATKOZÁS, (nyi-l-at-koz-ás) fn. tt. *nyilatkozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Átv. ért. valamely titoknak, rejtett dolognak tudomásra hozása, kijelentése; véleménynek, gondolatnak eléterjesztése, kimondása. *Valakit nyilatkozásra felszólítani. E tárgyra nézve nyilatkozással tartozol. Nyilatkozásod szerént a dolog máskép áll, mint gondolám. Isteni nyilatkozás*, melyet az Isten csodák, vagy választott férfiak megihletése által tesz, midőn az embereket észt fölül muló dolgokkal, szent igazságokkal ismerteti meg. (Revelatio).

NYILATKOZAT, (nyi-l-at-koz-at) fn. tt. *nyilatkozat-ot*, harm. szr. —*a*. Végre hajtott cselekedet, mely által valamely titok, vagy rejtett, vagy mély igazság, vagy magányos vélemény tudomásra jött, továbbá maga a tudomásra hozott dolog. *Háborut izenő követi nyilatkozat. A felszólított elnöknek hivatalos nyilatkozata. Kétes, homályos nyilatkozat. Isteni nyilatkozatok*, azaz: természetfölötti igazságok, melyeket Isten rendkivüli uton közlött az emberi nemmel.

NYILATKOZIK, (nyi-l-at-koz-ik) k. m. *nyilatkoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál*. 1) Betü szerénti ért. nyilás támad rajta, péld. midőn meghasad, megreped, megnyilik valami. 2) Szokott, de átv. ért. tudomásra hoz valamit, vagyis, elmondja véleményét, gondolatát. *A követek már mindnyájan nyilatkoztak e tárgyról. Ő még vonakodik nyilatkozni. Nyilatkozzatok már, mit akartok?* 3) Bizonyos titok, rejtett dolog köztudomásra jön. *Nincs oly titok, mely idővel ki ne nyilatkozzék.* (Km.). 4) A keresztény vallási ért. *nyilatkozik az Isten*, midőn emberi ész által föl nem található, vagy megfoghatatlan erkölcsi tanokat, és igazságokat természet fölötti módon megismértet az emberekkel. *Az Isten a próféták által nyilatkozott a világ Megváltójának eljöveteléről.*

NYILATKOZTAT, (nyi-l-at-koz-tat) áth. m. *nyilatkoztat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyilatkoztass*. Átv. valamely titkos, rejtett dolgot köz tudomásra hoz, az illetőknek kijelent, értésökre ad. Rendesen *ki* igekötővel fordúl elé. *Innepélyesen kinyilatkoztatta szándékát, terveit.* Különösen, Istenről szólva, am. emberek idvességére szolgáló szent igazságokat természet fölötti módon ismertet meg. *Hinnünk kell, amit az Isten a próféták és szent Fia által kinyilatkoztatott.*

NYILATKOZTATÁS, (nyi-l-at-koz-tat-ás) fn. tt. *nyilatkoztatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valaki nyilatkoztat valamit. *Hivatalos isteni nyilatkoztatás.* V. ö. NYILATKOZTAT.

NYILATKOZVÁNY, (nyi-l-at-koz-vány) fn. tt. *nyilatkozvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán, eddig nem ismert, nem tudott igazságnak, vagy akármiféle dolog mibenlétének köz tudomásra hozása, élő szóbeli, vagy irásbeli hirdetés által. Különösen, a felsőségnek kiadott és hirdetett akarata, parancsa, vagy szándéka, rendelete valamely országos, nyilvános ügyben. (Manifestum).

NYILAZ, (nyil-az) önh. m. *nyilaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. 1) Nyilakkal lődöz. *A szemben álló ellenség ellen nyilazni.* 2) Sorsot húz, mit hajdan nyilhuzással szoktak tenni. „Ne megygyük (metjük, azaz messük, vágjuk) meg azt (a szoknyát) de nyilazjonk ő rólla kié legyen“ (sortiamur de illa cujus sit. Tatrosi cod. János XIX. Pestinél: vessünk sorsot rejá). 3) Átv. mondják kovácsról, midőn patkoláskor a ló lábát megsérti, vagy is a szeget az eleven húsba üti. *Sántít a ló, mert az ügyetlen kovács megnyilazta.*

NYILAZÁS, (nyil-az-ás) fn. tt. *nyilazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Nyilakkal való lődözés. *Az ütközeteket hajdan nyilazással kezdették.* 2) Sorshuzás. *Nyilazásra szólítani föl az osztályos feleket.* 3) A ló lábának patkólás alkalmával megsértése. V. ö. NYIL, NYILAZ.

NYILAZGAT, (nyil-az-og-at) gyak. áth. Többször vagy egymás után nyilaz. V. ö. NYILAZ.

NYILESŐ, (nyil-eső) ösz. fn. A régi hadviselésben képes kifejezéssel am. kilőtt nyilak sürüsége, mely eső gyanánt hull a czélba vett tárgyra. *Nyileső hullott a várfalakról az ostromló ellenségre.* Máskép: *nyilzápor.*

NYILDAD, (nyil-dad) mn. tt. *nyildad-ot*. Nyil szabásu, olyan, mint nyil. *Nyildad ablakvessző. Nyildad növénylevelek.* L. NYILALAKÚ.

NYILDOGÁL, (nyi-l-dog-ál) önh. m. *nyildogál-t*. Gyakran nyílik.

NYILEGYENEST, (nyil-egyenest) ösz. ih. Oly egyenes vonalban, mint a nyil szokott repülni. Nagyító kifejezéseink egyike, s hasonló hozzá a szintén irányra vonatkozó *torony iránt. Nyilegyenest neki vágtatni az ellenségnek. Nyilegyenest repülő madár.*

NYILFARKÚ, NYILFARKU, (nyil-farkú) ösz. mn. Aminek nyilforma hegyes vége van, péld. a növénytanban *nyilfarkú*, v. *nyilforma* levél, melynek viszszanézö két hegyes válla van. L. NYILALAKÚ.

NYILFORMA, (nyil-forma) lásd NYILALAKÚ, NYILFARKÚ.

NYILFŰ, (nyil-fű) ösz. fn. Az egylakiak seregéből és sokhímesek rendjéből való növénynem; hímvirágának csészéje három levelü; bokrétája három szirmu; hímszála sok. Anyavirágának csészéje és bokrétája, mint a hímé, magva sok és fedetlen; vizben lakik. (Sagittaria). Nevét onnan kapta, mert levelei hegyesek, nyilformák.

NYILHEGY, (nyil-hegy) ösz. fn. A nyilnak szurós vége.

NYILHUZÁS, (nyil-huzás) ösz. fn. Sors olás módja, midőn az illető sorsolók több öszvekötött, vagy öszvehalmozott nyilak közől egyet húztak.

NYILHÜVELY, (nyil-hüvely) ösz. fn. Tok, melyben az ijászok nyilaikat tartani szokták, volt. Máskép: *tegez, puzdra, nyiltok.*

NYÍLIK, v. NYILIK, (nyí-l-ik) k. m. *nyíltam, nyíl-tál, nyíl-t*, v. *nyílott.* Általán, bizonyos öszvekapcsolt, szorosan együvé tartozó részeknek egymástól való szétválása által rés, hézag, üreg támad. *Nyílik a kapu, ajtó, ablak*, midőn sarkon fordulva, s csukott helyzetét elhagyva hézagot hagy maga után. *Nyílik a fal*, midőn valahol szétválik, elreped. *Nyílik a könyv*, ha kétfelé tárják. *Nyílik a szem*, ha a lezárt szemhéjat fölemeljük. *Megnyílik a föld*, midőn szétreped. *Nyílnak a felhők*, midőn szétoszlanak, s a kék eget láttatják. „És legottan megnyíltának ő fülei.“ (Tatrosi cod.). „Meglátjátok mennyet nyílván.“ (U. o.) *Megnyílnak az egek, és látni fogjátok az ember fiát. Nyílnak a virágok*, midőn bimbójik kifeslenek. Igekötőkkel: *megnyílik, elnyílik, szétnyílik, fölnyílik, kinyílik, benyílik.* Átv. ért. *nyílik a tavasz*, midőn a növények beburkolt csirái, rigyái, bimbaji kifejlenek; *kinyílt az esze, szeme*, am. észreveszi amit eddig nem tudott. Általán átv. ért. am. bizonyos akadályok félre vonulnak, s ez által bizonyos üres tér keletkezik, melyben működni, mozogni lehet. *Új alkalma és módja nyílt magát kitüntetnie. Ezen erdőben csak egy út nyílik a kimenésre.*

„Másnak szerelemre soha meg se nyiltál“
Arany J. (Buda halála).

A *nyílik* némi szenvedő jelentéssel biró középige, s megfelel neki az átható *nyit*, oly viszony levén mind értelmi, mind elemzési tekintetben közöttök, mint a *fejlik* és *fejt, rejlik* és *rejt, hajlik* és *hajt, hámlik* és *hámt, himlik* és *himt, emlik* és *emt, omlik* és *omt, bomlik* és *bomt, oszlik* és *oszt* s több mások között. E hasonlat szerint a *nyílik* igének gyöke, vagy gyökeleme *nyi*, melyből egyszerü *t* képzővel lett a cselekvő *nyi-t*, mint a *sü* gyökből *sü-t*, továbbá *l* képzővel *nyí-l-ik*, mint a *him* gyökből *him-l-ik*, a *fej, haj, om, osz, fosz* gyökökből *fej-l-ik, haj-l-ik, om-l-ik, osz-l-ik, fosz-l-ik.* Továbbá azon véleményben vagyunk, hogy a *nyi* v. *nyí* gyök, vagy hangutánzó, a nyivástól, nyikorgástól vevén eredetét; vagy pedig az *ny*, mint némely más szókban, csak előtét, mely az alaphang jelentésének bizonyos erőt, vagy nyomatékot, vagy hangzatot kölcsönöz; l. NY, betü. E szerint a *nyi* tiszta gyöke volna *i*, tudniillik azon *i*, mely nyelvünkben az *aj oj* hangoknak felel meg, s néha megfordítva a *jo ju* hangokkal azonos, pl. *alajt alít, kajált kiált, majmol mimel, vajudik viudik, sikojt sikít;* a régies és eredeti *szabadojt, tanojt, szabadejt, tanejt* stb. mai divat szerint: *szabadít, tanít, juhász, ihász, jogtat, igtat* stb. Minthogy tehát a *nyílik* igében alapfogalom a rés, hézag, a benne rejlő alaphang *i* legokszerübben azon *aj* vagy *ai* gyökkel azonosítható, mely nyelvünkben nyilást, rést, üreget jelent, s melyből lett *aj-ak*, szájnyílás, *aj-t, ajtó*, t. i. nyílást csináló, és így *nyílik* am. *i-lik, aj-l-ik*, és *nyit* am. *i-t, aj-t.*

NYILKÁVA, (nyil-káva) ösz. fn. A nyilnak abroncsa, melyet a meghúzott húrral vagy íjjal megfeszítnek, hogy a nyilat elrúgja.

NYILKÉNT, (nyil-ként) ösz. ih. 1) Egyenesen, és sebesen, mint nyil. *Nyilként végig nyargalta a seregeket. Nyilként elrepülő madár.* 2) Élesen, érzékenyen, mint a nyilnak szurása. *Szavaid nyilként megsebzették szivemet.*

NYILLOG, (nyil-ol-og) önh. m. *nyillog-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. nyilong; l. **NYÍLONG.**

NYILLÖVÉS, (nyil-lövés) ösz. fn. A nyilveszszőnek elröpítése a megfeszített kézíjról.

NYILLÖVÉSNYIRE, (nyil-lövésnyire) ösz. ih. Oly távolságra, mennyire a kilőtt nyil elrepül. *A két ellensereg már csak nyillövésnyire állott egymástól.*

NYÍLONG, NYILONG, (nyí-l-on-g) gyak. önh. m. *nyílong-tam, — tál*, v. *—ottam, —ottál, —ott.* htn. *— ni* v. *ani.* Többször nyílik, vagy folytonos nyilt állapotban van, tátong. *Nyilongnak a járók-kelőktől az ajtók. Nyilong a szája. Nyilongni látszik az ég, midőn villámlik. Nyilong a ruha hasítéka.*

NYÍLONGÁS, NYILONGÁS, (nyí-l-on-g-ás) fn. tt. *nyílongás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Többszöri, vagy folytonos nyílás.

NYILSEBES, (nyil-sebes) ösz. mn. Olyan sebes menésü, repülésü, mint a nyil. Nagyító kifejezés. *Nyilsebes lovaglás, repülés.*

NYILSEBESEN, (nyil-sebesen) ösz. ih. Oly sebesen, mint a nyil repülése. *Nyilsebesen elvágtatott, elrepült.*

NYILT, (nyil-t) mn. tt. *nyilt-at.* 1) Kitárt, bizonyos üres tért, hézagot mutató, képző. *Nyilt ajtó, kapu, ablak. Nyilt födelü pipa. Nyilt seb. Nyilt könyv. Nyilt karokkal fogadni valakit. Nyilt tér, udvar, nyilt hely.* 2) Bimbójából kifejlett.

„Mit mutatod hatalmadat gyönge ágakon,
Csak tegnapi hajnalban nyilt virágszálakon?“
Ányos.

3) Átv. *nyilt ész*, mely a dolgokat világosan felfogja, mely az ismeretek előtt fel van tárva; *nyilt szív, nyilt kebel*, őszinte, nem titkolódzó, kinek szivébe bele lehet látni; *nyilt levél, nyilt parancs*, melynek tartalma mindenkinek szól, ellentéte: *zárt, pecsétes, titkos.* 4) *Nyilt hangzók* vagy *önhangzók*, melyeket nyilt v. tátott ajkakkal ejtünk ki, ú. m. *a, á, e*, különböztetésül a zárt önhangzóktól, melyek a magyar *a* (az *o*-hoz hajló), *é, o, ó, ö, ő, u, ü.*

NYILTAN, (nyi-l-t-an) ih. 1) Be nem zárva, be nem csukva, feltárva. *A kaput, ajtót és ablakokat nyiltan találtam.* 2) Átv. őszintén, nem titkolódzva, világosan, egyenesen, himezés nélkül. *Nyiltan meg-*

vallani, kimondani valamit. Nyiltan szólni, beszélni. „Ellenségemet is becsülni tudom, ha nyiltan lép fel ellenem.“ Beöthy Ödön (Politikai Szónoklat).

NYILTESZÜ, (nyilt-eszü) ösz. mn. Tiszta, világos felfogásu, kinek elméje, esze mintegy feltárul az ismeretek befogadására. *Nyilteszü ifjú, tudós.*

NYILTESZÜSÉG, (nyilt-eszüség) ösz. fn. Tulajdonság, mely szerént valaki nyilteszünek mondathatik.

NYILTFEJÜ, l. NYILTESZÜ.

NYILTKEBLÜ, (nyilt-keblü) ösz. mn. Ki érzelmeit nem titkolja, ki úgy beszél, mint érez, nyiltszivü.

NYILTKEBLÜSÉG, (nyilt-keblüség) ösz. fn. Tulajdonság, mely szerént valakit nyiltkeblünek lehet mondani. L. NYILTKEBLÜ.

NYILTLELKÜ, (nyilt-lelkü) ösz. mn. l. NYILTKEBLÜ.

NYILTLEVÉL, (nyilt-levél) ösz. fn. Általán, levélformában irt közlés, tudósítás, mely bizonyos közönséghez van intézve, vagy valamely közlöny által valakinek tudtára adva. *Hirlapban kiadott nyiltlevél által értesiteni valakit;* különösebben: nyiltparancs.

NYILTOK, 1), (nyil-tok) ösz. fn. L. NYILHÜVELY.

NYILTOK, (2), (nyil-tok) ösz. fn. 1) A lopva nőszők, nevezetesen mohok seregéből való növénynem; hímvirágai apró golyók a száron, vagy leveleken, vagy ágakon, tokja négy felé keresztesen szétnyilik, honnan a neve (Jungermannia).

NYILTPARANCS, (nyilt-parancs) ösz. fn. Nyilvánosságra szánt és juttatott legfelsőbb rendelet, melynek tartalma mindenkinek szól. (Patent). *Császári nyiltparancs.*

NYILTSÁG, (nyi-l-t-ság) fn. tt. *nyiltság-ot,* harm. szr. —*a.* Átv. ért. őszinteség, nyiltlelküség, nyiltszivüség.

NYILTSZIVŰ, v. —SZIVÜ, (nyilt-szivü) ösz. mn. Őszinte, ki úgy beszél, miut érez, ki magát nem tetteti, nem képmutató, egyenes szivü, nem hamis. *Nyiltszivü gyermek.* Népies értelemben: *szókimondó,* ki *zsákban nem árul macskát.*

NYILTSZIVŰEN, v. —SZIVÜEN, (nyilt-szivüen) ösz. ih. Őszintén, magát nem tettetve, úgy, mint érez, nem hazugul, nem képmutatólag. *Nyiltszivüen megmondotta véleményét. Nem tetszését nyiltszivüen kijelentette.*

NYILTSZIVŰLEG, v. —SZIVÜLEG, (nyiltszivüleg) ösz. ih. l. NYILTSZIVÜEN.

NYILTSZIVŰSÉG, v. —SZIVÜSÉG, (nyiltszivüség) ösz. fn. Őszinteség, egyenes szivüség, tettetés vagy képmutatás nélküli tulajdonság.

NYILVA, (nyi-l-va) ih. A székelyeknél am. nyilván, bizonyosan; Pázmánnál eljön mint részesülő, személyraggal: „Oly nyilvák voltak a csudák.“ L. NYILVÁN.

NYILVÁN, (nyi-l-va-an) ih. Átv. köz tudomásra, nem titkolva, világosan, a nagy közönség előtt. *Nyilván beszélni, működni, megfeddeni, megdicsérni valakit.* „Íme nyilván beszél.“ (palam loquitur. Tatrosi cod.). *A haza ügyében nyilván föllépni. Nyilván való dolog, adósság. Nyilván vagyon,* am. köz tudomás van róla. Irják összevetetten ‚nyilvános‘ v. ‚nyilván való‘ értelemben is, pl. *nyilvánbeszéd, nyilvándolog, nyilvánkönyv.* V. ö. NYILVÁNY. Néha am. alighanem, jóformán, hihetőleg. *Nyilván baja történt, azért nem jön. Nyilván családra viselt, hogy oly rosz kedvü.* (Km.). *Nyilván ő is ott lesz.* Lőrincz Károly is eléhozza a kapnikbányai szójárásban: *nyilván hallotta s azért mondja; nem fogad szót, nyilván veszteit érzi; akaratja neki nyilván.* Másod fokozatban: *nyilvábban.*

NYILVÁNBESZÉD, (nyilván-beszéd) ösz. fn. Régiesen am. egyszerü, czifrátlan beszéd. Eléjön a Toldy F. kiadta magyar Cátóban (Pesti G. meséi végén) a 315. lapon.

NYILVÁNDOLOG, (nyilván-dolog) ösz. fn. Nyilvánvaló dolog.

NYILVÁNÍT, NYILVÁNIT, (nyi-l-va-an-ít) áth. m. *nyilvánít-ott,* par. —*s,* htn. —*ni,* v. —*ani.* Valamit köz tudomásra juttat, köz ismeret tárgyává tesz, kihirdet. *Hirlapok által nyilvánítani valamit.*

NYILVÁNÍTÁS, NYILVÁNITÁS, (nyi-l-va-an-ít-ás) fn. tt. *nyilvánítás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valamit nyilvánítunk; hirdetés, tudósítás. V. ö. NYILVÁNÍT.

NYILVÁNJOG, (nyilván-jog) ösz. fn. Az összvesre vagyis államra vonatkozó jog.

NYILVÁNKÖNYV, (nyilván-könyv) ösz. fn. Olyan könyv, melybe betekinteni mindenkinek szabadságában áll; különösen így hivják a telekkönyveket.

NYILVÁNLIK, (nyi-l-va-an-l-ik) k. m. *nyilvánl-ott,* htn. —*ani.* Nyilvánvalónak mutatkozik; nyilvánvalóvá lesz. *Kinyilvánlik.*

NYILVÁNODÁS, (nyi-l-va-an-od-ás) fn. tt. *nyilvánodás-t,* tb. —*ok.* Állapot, midőn valami nyilvánodik. V. ö. NYILVÁNODIK.

NYILVÁNODIK, (nyi-l-va-an-od-ik) k. m. *nyilvánod-tam,* —*tál,* —*ott.* Az eddig nem tudott, nem ismert, vagy eltitkolt, rejtett dolog köztudomásuvá kezd lenni, kitudódik; nyilvánossá leszen. *Kinyilvánodott rá, hogy részt vett ő is a gyilkosságban.* Néha am. bizonyosodik, kétségtelenné válik. Rokon vele: *nyilvánúl.*

NYILVÁNOS, (nyi-l-va-an-os) mn. tt. *nyilvános-t,* v. —*at,* tb. —*ak.* 1) Köztudomásu, mindenek előtt ismeretes, kihirdetett; bizonyos, kétségtelen. *Nyilvános dicséret, gyalázat; nyilvános föllépés, beszéd; nyilvános dolog, parancs, rendelet; nyilvános büntett; ez nyilvános jele a betegségnek.* 2) A közre vonatkozó, mint a ‚magános‘ vagy ‚magán‘ ellentéte. *Nyilvános tanintézet, tanár.*

NYILVÁNOSAN, (nyi-l-va-an-os-an) ih. Köztudomásra, mindenek láttára, hallatára, közhelyen; továbbá, bizonyosan, kétségtelenül, világosan. *Nyilvánosan kiadott parancs, kimondott szó, elkövetett bün.* V. ö. NYILVÁNOS.

NYILVÁNOSÍT, NYILVÁNOSIT, (nyi-l-va-an-os-ít) áth. m. *nyilvánosít-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*, par. —*s*. Nyilvánossá tesz, köztudomásra hoz, kihirdet valamit. V. ö. NYILVÁNOS.

NYILVÁNOSÍTÁS, (nyi-l-va-an-os-ít-ás) fn. tt, *nyilvánosítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamit nyilvánossá, köztudomásuvá teszünk, kihirdetünk. *Valamely jeles tettnek hirlapokban közlött nyilvánosítása.*

NYILVÁNOSSÁG, (nyi-l-va-an-os-ság) fn. tt. *nyilvánosság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valami köztudomásu, vagy mindenek láttára, tudtára történik. *Nyilvánossága miatt mindenek előtt ismeretes dolog. Rejtett dolgot nyilvánosságra hozni. Tanácskozásokba nyilvánosságot hozni be.*

NYILVÁNSÁG, (nyi-l-va-an-ság) fn. tt. *nyilvánság-ot*, harm. szr. —*a*. Köztudomásu, nyilvánvaló állapot. Különösen am. bizonyos, kétségtelen, elvitázhatatlan dolog. A maga nemében olyan, mint: *igazság, hazugság, valóság*, midőn igaz, hazug, való dolgot jelentenek. Ujabb időben használják az idegen ‚evidentia' vagy ‚Evidenz' szó kifejezésére is, mely jelenti azon intézkedést, hogy valamiről minden perczben kellő tudomásunk legyen. Innen: *nyilvánosságban tartás*, másképen: *nyilvántartás.*

NYILVÁNSÁGGAL, (nyi-l-va-an-ság-val) ih. Nyilvánvalóképen, nyilvánságosan.

NYILVÁNSÁGOS, (nyi-l-va-an-ság-os) mn. tt. *nyilvánságos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Mindenek előtt köztudomásu, bizonyos, kétségtelen, elvitázhatatlan. *Nyilvánságos botrány, hazugság, embercsalás.*

NYILVÁNTARTÁS, (nyilván-tartás) ösz. fn. L. NYILVÁNSÁG alatt.

NYILVÁNÚL, NYILVÁNUL, (nyi-l-va-an-úl) önh. m. *nyilvánúl-t*. Nyilvánná, nyilvánossá, azaz: köztudomásuvá, bizonyossá, kétségtelenné, világossá leszen. *A mondottakból kinyilvánul, hogy . . .*

NYILVÁNÚLÁS, v. NYILVÁNULÁS, (nyi-l-va-an-úl-ás) fn. tt. *nyilvánúlás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valami nyilvánossá leszen. V. ö. NYILVÁNÚL.

NYILVÁNÚLAT, NYILVÁNULAT, (nyi-l-va-an-úl-at) fn. tt. *nyilvánúlat-ot*. Nyilvánulás elvont értelemben.

NYILVÁNVALÓ, (nyilván-való) ösz. mn. Nyilvános, ami köztudomásu, nem titkolt, nem rejtett. *Nyilvánvaló büntett, sérelem, adósság.* Különösen am. bizonyos, kétségbe hozhatatlan, el nem tagadható. *Nyilvánvaló igazság, esemény, történet.* Másod foka: *nyilvábban való* (a Nádor-codexben) am. nyilvánosabb.

NYILVÁNVALÓSÁG, (nyilván-valóság) ösz. fn. 1) Tulajdonsága, vagy állapota valaminek, midőn köztudomásu, mindenek előtt ismeretes. 2) Valaminek bizonyos, kétségtelen állapota. *E dolog nyilvánvalósága felöl mind meg vagyunk győződve.*

NYILVÁNY, (nyi-l-va-any) fn. tt. *nyilvány-t*, harm. szr. —*a*. Nyilvánosság azon értelemben, midőn az állapotot jelent. *Rejtett dolgot nyilványra hozni. A nyilvány egyik legjobb ellenőre a köztisztviselőnek.*

NYILVÁNYOS, (nyi-l-va-nyos) mn. tt. *nyilványos-t*, v. —*at*. A közre vonatkozó. Lásd NYILVÁNOS, 2).

NYILVARRÁNY, (nyil-varrány) ösz. fn. Boncztani ért. varrány a koponyában, mely a szögletvarránytól a koronavarrányig kinyúlik, és az előfej csontjait összeköti. (Sutura sagittalis). V. ö. VARRÁNY.

NYILVAS, (nyil-vas) ösz. fn. Hegyes vas a nyilveszszö végén.

NYILVESZSZŐ, (nyil-veszső) ösz. fn. Veszszőalaku szál, leginkább fából, vagyis a nyilvas nyelestül véve.

NYILVETÉS, (nyil-vetés) ösz fn. Sorsvetés, sorshúzás, t. i. a régieknél szokásban volt nyilakat használni, midőn soroztak. V. ö. NYILAS.

NYILVONÁS, (nyil-vonás) ösz. fn. l. NYILHUZÁS.

NYILZÁPOR, (nyil-zápor) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. a régi hadviselésben sürüen lövöldözött nyilak sokasága. *Az eget elhomályositotta a nyilzápor.*

NYIM, (1), mint ikertárs eléjön *nyim-nyám* ikerített törzsben. *Nyimmel-nyámmal eszik.* V. ö. NYÁM.

NYIM, (2) falu Somogy m. helyr. *Nyim-be, —ben, —ből.*

NYIMEG, (nyim-eg), mint ikertárs eléjön *nyimeg-nyámog* ikerített szóban. V. ö. NYÁMOG.

NYIR, v. NYÍR, (1) fn. tt. *nyir-t*, tb. —*ek*. 1) Fanem az egylakiak seregéből és sokhímesek rendéből; hím- és anyavirágai külön födelékes barkákban; hímvirágában minden pikkely alatt három virág; csészéje egy kis pikkely; bokrétája nincs; hímszála tiz—tizenkettő; anyavirágában minden pikkely alatt két virág; bokrétája nincs; magva egy szárnyas leppendék; barkája tobozforma. (Betula). Fajai: *fehér, szőke, tátrai, fürtös, törpe nyir.* 2) Szabolcs vármegye egyik vidéke; másképen: *Nyirség*, melynek nevezetesb helye *Nyiregyháza*, s mely nevét a nyires erdőktől vette. Helyragokkal: *Nyír-be, —ben, —ből.*

Legvalószinübbnek látszik, hogy ezen fát őseink onnan nevezték *nyir*-nek, mivel igen sok nyirka, azaz: nedve, vize van, minthogy a vizes nedvesség némely esetekben *nyirk* v. *nyirok*-nak is hivatik. Ezen levet az illető vidékiek tavaszkor lecsapolni és inni szokták; miszerént gyöke volna a hig, olvadékony testet jelentő *ir* honnan az *iró*, t. i. a vajas tejfölnek hig része, továbbá előtétek által a *nyirk, nyiring, nyirkos, czirom, csiriz, virics, zsir* mind nedves, leves, olvadó

testekre vonatkozó szók származnak; *nyers* is am. *nyeres* v. *nyires*, azaz nedves. V. ö. NYERS. E származékok majd vastag, majd vékony hanguak, minthogy köztudomás szerint az *i* gyökhang mindenféle hangzóval egyesülhet. Gyökhangra (*ir*-re) nézve rokonok hozzá a német *Birke*, és szláv *breza*, *briza*, *beresnik* stb.

NYÍR, NYIR, (2) áth. m. *nyír-t*. A ragokat és képzőket különféle tájszokás szerint majd vastag, majd vékony hangzókkal veszi fel, pl. *nyirok*, *nyirunk*, *nyiró*, vagy *nyirek*, *nyirünk*, *nyirő*. A származékok is így váltakoznak, pl. *nyirás* v. *nyirés*, de állandóan: *nyiret*, *nyirbál*, *nyirkál* stb. Tájdivatosan van *nyír* is, honnan a *Nyírő* családnév. Általán, a növényi, vagy állati, vagy akármily testek kinövéseit, széleit, különösen a szálasakat bizonyos metszőszerrel elvágja, elmetszi, mit rendesen úgy nevezett ollóval visznek végbez. *Fákat*, *bokrokat nyírni*, am. ágaikat, sarjaikat rövidebbre metszeni; különbözik tőle a *nyes*, mely késsel, baltával stb. nem ollóval, és töből, vagy izből való kimetszést jelent. *Hajat*, *gyapjut*, *posztót*, *vásznat nyirni*. *Az aranyat*, *ezüstöt*, *lemezt körülnyírni*. *A juhot nyirni*, *nem nyúzni kell*. (Km.). Igekötőkkel: *elnyirni*, *megnyirni*, *lenyirni*, *kinyirni*, *körülnyirni*, *összenyirni*. Átv. valakinek erejét, hatalmát, vagyonát kevesbíti. *Lenyirték a szárnyát* (Km.). *Ezen kocsmáros nagyon nyíri vendégeit*.

Világos, hogy e szóban alapértelem a metszés, vágás, mely valamely testnek részeit erőszakosan elválasztja egymástól, egyszersmind azon erős hangot fejezi ki, mely az ily metszéssel párosulni szokott. E szerint azon nagy számu szók osztályába tartozik, melyek a nyelvekben általán részint erőszakos metszést, részint arra szolgáló eszközöket jelentenek. Ilyenek a magyarban: *ir*, minthogy az eredeti irás nem volt egyéb, mint fába, kőbe, érczbe metszés, rovás; innen származott *irt*, vastaghangon *ort*, megfordítva *ró*, *rovás*; továbbá *arat*; és előtétekkel *firkál*, *gyarat*, *farag*, *forgács*, *harap*, (foggal metsz), *nyír*, *nyirkál*, *nyirbál*, *tör*, *darab* (elmetszett rész), *mar*, *tarol*, *sarol*, *sarabol*, *karcz*, *karczol*; a metszés által alakuló *barazda*, *barkócza*; a metsző eszközök: *kard*, *kardács*, *sarló*, *csoroszla*, *doroszló*, *orló* (olló), a szúrva metsző *ár* vagy *árr*, mely megvan a *dárda*, *bárd*, *nyárs*, *kárt*, *gárda* szókban. A ‚nyír' igének is rokonaiul tekinthetők idegen nyelvekben a szanszkrit: *csár* v. *csiri* (vág, hasít), hellen: *κείρω*, latin: *rado*, német: *Scheere*, izland: *eskarr* (kard), tót: *rezám*, *rezsem*, stb. stb. V. ö. NYES.

NYIR, NYÍR, (3) falu Bars m. helyr. *Nyír-re*, *—en*, *—ről*.

NYIR, NYÍR, (4) vékony, de erősen kitörő természeti hang, mely mint gyök megvan a *nyiret*, *nyirettyű*, *nyirbál* (egyik jelentésében), *nyirkaszkodik* v. *nyirkuszkodik*, *nyirkudik* származékokban, s rokon a szintén hangot utánzó *sír*, *ri*, *rivalg*, *rimánykodik* szókhoz.

NYIR-ÁBRÁNY, puszta Szabolcs m. helyr. *Ábrány-ba*, *—ban*, *—ból*.

NYIRÁD, falu Szala m. helyr. *Nyirád-ra*, *—on*, *—ról*.

NYIRADÉK, (nyir-ad-ék) fn. L. NYIREDÉK.

NYIR-ADONY, falu Szabolcs m. helyr. *Adonyba*, *—ban*, *—ból*.

NYIRÁNGOS, (nyir-áng-os) mn. tt. *nyirángos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. A székelyeknél am. nyirkos, különösen az utról mondják. (Kriza J.). Máskép: *nyiringés*.

NYIRÁS, (nyir-ás) fn. L. NYIRÉS.

NYIRATLAN, (nyir-atlan) mn. tt. *nyiratlan-t*, tb. *—ok*. L. NYIRETLEN.

NYIR-BAKTA, mváros Szabolcs m. helyr. *Baktá-ra*, *—n*, *—ról*.

NYIRBÁL, (nyir-ba-al) gyak. áth. m. *nyirbál-t*. 1) Midőn gyöke a metszést jelentő *nyír*, am. valamit folytonosan, gyakran, vagy apró részekre metélget, máskép: *nyirkál*. 2) Midőn a rívó hangot jelentő *nyír* gyökből ered, am. rimánkodva, sírva ríva, kér valamit. Élnek vele ez utóbbi értelemben, különösen Mátyusföldön; másutt, kivált túl a Dunán, szokottabb: *kunyorál*, *kunczog*. Szabó D. is eléhozza: *kinyirbálta (kikunczogta, kikunyorálta) az anyjától a pénzt*.

NYIRBÁLÁS, (nyir-ba-al-ás) fn. tt. *nyirbálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Metélés, nyirkálás. 2) Sívó, rívó, rimánkodó kérés. V. ö. NYIRBÁL, továbbá NYIR, ige és hang.

NYIR-BÁTOR, falu Szabolcs m. helyr. *Bátor-ra*, *—on*, *—ról*.

NYIR-CSAHOLY, falu Szatmár m. helyr. *Csaholy-ba*, *—ban*, *—ból*.

NYIRCSIMAZ, (nyir-csimaz) ösz. fn. A nyirfákon tenyészni szokott csimazféle féreg.

NYIRDEGÉL, (nyir-deg-él) áth. m. *nyirdegél-t*, Többször, vagy többeket, vagy egymás után folyvást nyír, apróbb darabokra nyirva metélget.

NYIRDOMB, puszta Vas megyében; helyr. *Nyirdom-bon*, *—ra*, *—ról*.

NYIREDÉK, (nyir-ed-ék) fn. tt. *nyiredék-et*, harm. szr. *—e*. Nyirés által elhullott részek. *Posztó-*, *vászon-*, *börnyiredékek*. *A fa-*, *csorjenyiredéket csomóba kötni*.

NYIREDÉKGYAPJÚ, (nyiredék-gyapjú) ösz. fn. A posztónyirőknél am. a posztónyirés alatt elhullott gyapjúszálacskák.

NYIRÉGET, (nyir-ég-et) gyak. áth. m. *nyirégetem*, *—tél*, *—ett*, par. *nyirégess*. Gyakran, vagy folytonosan, vagy többeket nyir. *Hajat*, *bajuszt*, *szakált havonkint nyiregeti*. *A kertészek nyiregetik a fa- és bokorsorokat*. *A szabó nyiregeti a posztót*, midőn *ruhát szab belőle*. Különbözik tőle a gúnyos, és hibás nyirésre vonatkozó *nyirkál*.

NYIREGYHÁZA, mváros Szabolcs m. és puszta Pest m.; helyr. *Nyiregyházá-ra*, *—n*, *—ról*.

NYÍRERDŐ, (nyír-erdő) ösz. fn. Nyirfákból álló erdő, nyíres.

NYÍRÉS, vagy NYIRÉS, (1), (nyir-és) mn. tt. *nyirés-t*, v. — *et*, tb. — *ek*. Nyirfákkal bővelkedő, benőtt. *Nyíres vidék, hegy.* Főnevül vétetve tt. *nyirés-t*, tb. — *ek*, am. nyirerdő, s hasonló a *szilas, füzes, tölgyes, magyalos* stb. főnevekhez.

NYIRÉS, (2) puszták Somogy, Nógrád és Szala m.; erd. falu Kolos m.; KIS-, NAGY-, faluk Kövár vidékében; helyr. *Nyires-re*, — *én*, — *ről*.

NYÍRÉS, NYIRÉS, (nyir-és) fn. tt. *nyirés-t*, tb. — *ék*, harm. szr. — *e*. Cselekvés, midőn valamit metsző eszközzel, nevezetesen ollóval levágnak. *Haj-, szakál-, gyapjúnyirés. Nyirés előtt a juhokat megmosni. Nyirésért fizetett bér. A juhnyirést darabszámra fizetni.* Különösen gyapjúra vonatkozva, azon gyapjú, melyet bizonyos évszakban nyirnek. *Tavaszi, őszi nyirés. Ezen gyapjú mind egy nyirésből való. A múlt őszi nyirést eladtam, de a tavaszira még nem akadt vevő.*

NYIRESFALVA, faluk Bereg és Hunyad m. helyr. *falvá-ra*, — *n*, — *ról*.

NYÍRET, NYIRET, (1), (nyír-et) fn. tt. *nyiret-et*. Amit lenyirtek. *Egy nyiret haj. Tavaszi, őszi nyiret a gyapjúból.* V. ö. NYIRETŰ.

NYÍRET, NYIRET, (2), (nyír-et) mivelt. m. *nyíret-tem*, — *tél*, — *ett*, par. *nyíress*. Eszközli, parancsolja, rendeli, hogy valaki nyirjen valamit. *Hajat, szakálat fodrászszal nyiretni. Juhait évenként egyszer nyiretni.*

NYÍRET, NYIRET, (3), (nyir-et) önh. m. *nyiret-ett*, par. *nyiress*. Mondják különösen tehénről, midőn borjazás előtt vajudván, fájdalmas rívó hangon nyögdel. Kresznerics szerént a lóról is mondják; de ez szokottabban: *nyerít*. Gyöke a rívó hang *nyir*.

NYÍRETLEN, NYIRETLEN, (nyír-et-len) mn. tt. *nyíretlen-t*, tb. — *ek*. Aminek szálait, kiálló részeit, széleit ollóval el nem metszették; szőrös, gyapjas, bozontos, gubanczos, ágasbogas. *Nyiretlen hajat, szakált viselni. Nyiretlen posztó. Nyiretlen juhok, bárányok. Nyiretlen fasorok, kerítések, sövények.* Határozóként am. nyiretlenül.

NYIRETLENÜL, (nyir-et-len-ül) ih. Nyiretlen állapotban: szőrösen, gubanczosan, gyapjasan, ágasbogasan, tüskésen. *A hajat nyiretlenül viselni. Nyiretlenül maradt juhok.*

NYÍRETTYŰ, NYIRETTYŰ, (nyir-ety-ű) fn. tt. *nyírettyű-t*. Lószőrből készült vonó eszköz, melylyel némely húros hangszereket, nevezetesen a hegedünemüeket hangoztatják. Máskép: *vonó*, (hegedűvonó, brúgóvonó stb.). Gyöke a hangutánzó *nyír*, l. NYIR, (4) melyből lett *nyiret*, s ebből igenév *nyiretŏ, nyiretlı, nyirettyű*, azaz: húrokat mintegy ríkató, vagyis hangoztató eszköz. Hasonlóan átalakult igenevek: *forgatyú, fergetyű, pattantyú, csikoltyú, brúgatyú*, (tájdivatos) *tárigatyú, csengetyű* stb. a forgató, fergető, pattantó, csikoltó, brúgató, tarigató, csengető igenevekből. Mint hangszert hangoztatók különösen rokonai a *billentyű, tárigatyú*.

NYIRETTYŰHORDOZÁS, (nyirettyű-hordozás) ösz. fn. A hegedűféle hangszeren játszónak működése, melyet vonójával a húrokon keresztül általában le- s fölfelé tesz.

NYIRETTYŰHUZÁS, (nyirettyü-huzás) lásd NYIRETTYŰVONÁS.

NYIRETTYŰRÁNTÁS, (nyirettyü-rántás) ösz. fn. A hegedűféle hangszeren játszó személynek egyes vonása, melyet vonójával v. nyirettyűjével az illető hangszer húrjain keresztül lefelé erősebben tesz. V. ö. NYIRETTYŰ.

NYIRETTYŰTOLÁS, (nyirettyü-tolás) ösz. fn. A hegedűféle hangszeren játszó személy által a nyirettyűnek a húrokon keresztül fölfelé vitele (Aufstreich).

NYIRETTYŰVONÁS, (nyirettyü-vonás) ösz. fn. Sajátlag a hegedűféle hangszeren a nyirettyűnek lefelé vitele, vezetése; azonban általános értelemben annak le- s fölfelé vitelét is értik alatta. (Bogenstrich).

NYIRETŰ, (nyir-et-ű) mn. tt. *nyiretü-t*, tb. — *k* v. — *ek*. Nyirt gyapjuról mondják. *Egy nyiretü gyapju*, t. i. olyan juhról való, melyet évenkint egyszer nyirnek; *két nyiretü*, oly gyapju, mely félév alatt nőtt; *tavaszi, őszi nyiretü gyapjú*.

NYIRFA, (nyir-fa) ösz. fn. Értelmére nézve, l. 1) NYIR, fn. Öszvetételekben: nyirfahéj, nyirfagomba, nyirfavessző, nyirfaviz. 2) Levágott nyír, vagy ennek nagyobb-kisebb része. *Nyirfakisasszony* tréfásan am. nyirveszső. „Gyermeknek legjobb feleség a nyirfakisasszony. (Rajnis).

NYIRFAGOMBA, (nyir-fa-gomba) ösz. fn. L. NYIRGALÓCZA.

NYIRFAHÉJ, (nyir-fa-héj) ösz. fn. A nyirfának fehérszinü kérge, melyet a cserző timárok csávában szoktak használni.

NYIRFAJD, (nyir-fajd) ösz. fn. A havasi nagy fajdnál kisebb faju fajd, melynek farka villaforma; lábai szőrösek; szemei fölött vörös ivvonal látszik; s a nyiresekben lakván, leginkább a nyirfák tobozaival él. (Tetrao tetrix, urogallus minor). V. ö. FAJD.

NYIRFALÉ, (nyir-fa-lé) ösz. fn. Lé, vagy folyó nedv, mely tavasz elején nagy mennyiségben fejlik ki a nyirfából, kivált ha megfurják; íze kellemetes, miért nem csak gyógyszerül, hanem nyalánk italul is használják az illető nyires vidékek szegényebb lakosai. Máskép: *nyirics, nyirvirics, nyirvíz*.

NYIRFALKA, puszta Bars m. helyr. *Nyirfalká-ra*, — *n*, — *ról*.

NYIRFALVA, falu Zaránd m. helyr. — *falvára*, — *n*, — *ról*.

NYIRFÁS, (nyir-fás) ösz fn. Nyirfákkal benőtt, bővelkedő. *Nyirfás vidékek, hegyek, erdők.*

NYIRFASÉPRŰ, (nyir-fa-sèprű) ösz. fn. A nyirfának piros szinü, hajlékony, szivos vesszőágai-

ból kötött seprű, melyet különösen a gyermekek verésére is szoktak használni.

NYIRFAVÍZ, (nyir-fa-víz) ösz. fn. L. NYIRFALÉ.

NYIRGALÓCZA, (nyir-galócza) ösz. fn. A galóczák neméből való gombafaj, mely a vén pudvás nyirfák törzsökein terem. (Agaricus betulinus).

NYÍRGOMBA, (nyír-gomba) lásd NYIRFAGOMBA.

NYÍRHÉJ, (nyír-héj) l. NYÍRFAHÉJ.

NYÍRI, NYIRI, (1), (nyír-i) mn. tt. *nyíri-t*, tb. —*ek*. Nyírbe tartozó. Nyírből való. Nyírről nevezett. *Nyíri makk. Ungvári bor, beregi búza, nyíri makk nem szerez böséget.* (Km.). *Nyíri kakas* a székelyeknél am. erdei vagy magyaros kakas. (Cserey Elek).

NYÍRI, NYIRI, (2), falu Abaúj m. helyr. *Nyíri-be*, —*ben*, —*ből*.

NYIRICS, (nyir-ics) fn. tt. *nyirics-et*, harm. szr. —*e*. A nyirfának leve. Rokon hozzá a *virics*, mely széles ért. akármiféle növényből kisajtólt, kihúzott levet, nedvet jelent; máskép: *nyirvirics, nyirvíz, nyirfalé, nyirlé*. V. ö. NYÍR. fn.

NYIRIGLI, (nyir-ig-el-ő) mn. tt. *nyirigli-t*, tb. —*ek*. Kemenesalon am. igen lenyirt haju; máskép általánosabban: *csitri*. Mindkettő gúnyos kifejezés. Az elsőnek törzsöke a gyakorlatosan kicsinyező *nyirigel* (nyirogál), s nem egyéb mint a módosított végzetü igenév *nyiriglő*.

NYIRING, (nyir-ing) fn. tt. *nyiring-et*, harm. szr. —*je*. A székelyeknél am. eső után nyirkossá lett út; máskép: *nyering* (Lugossy József); s egyezik vele a ‚nyirángos' szó *nyiráng* törzse is. Gyöke a nedvet jelentő *nyir* v. *nyer*. V. ö. NYIROK, NYERS.

NYIRINGÉS, (nyir-ing-és) mn. tt. *nyiringés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. L. NYIRÁNGOS.

NYIRJ, (nyir-j) fn. tt. *nyirj-et*. L. NYIR, fn. Képzésre hasonló *cserj, sarj, marj, eperj, szederj* stb. szókhoz.

NYIRJES, (nyir-j-es) mn. és fn. 1) l. NYÍRÉS. 2) Falu Sáros m. helyr. *Nyirjes-re*, —*én*, —*ről*.

NYIRK, (nyir-k) fn. tt. *nyirk-ot*. L. NYIROK.

NYIRKÁL, (nyir-og-ál) gyak. áth. m. *nyirkál-t*. Mintegy játék gyanánt, időtöltésből, vagy apró darabokra, vagy elrontva, hibásan, roszul metélget valamit. *Papirt, ruhadarabokat nyirkálni. Elnyirkálni a kelmét. Körüskörül megnyirkálni, benyirkálni valamit. Körmeit nyirkálja. Nem tud szabni, csak nyirkálni.* Hangra, alapértelemre, és képzésre rokon hozzá az *irkál, firkál;* továbbá képzésileg hasonlók: *szurkál, turkál, furkál, áskál, vájkál, szurogál, turogál, furogál, ásogál, vájogál*, mint kicsinyítve gyakorló igék.

NYIRKÁLÁS, (nyir-og-ál-ás) fn. tt. *nyirkálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg ollóval való metélgetés.

NYIRKASZKODIK, (nyir-k-asz-kod-ik) k. m. *nyirkaszkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Kresznericsnél am. valamibe kapaszkodik. *Belé nyirkaszkodott. Hajába nyirkaszkodott.* Különböző: *nyirkuszkodik*.

NYIRKÁTRÁNY, (nyir-kátrány) ösz. fn. Kátrány nyirfahéjból.

NYIRKEDÉNY, (nyirk-edény) ösz. fn. Az állati testben a véredényekhez hasonló, de ezeknél sokkal kisebb edények, melyek különösen az életre szükséges nedveket beveszik s elkészítik. (Vasa lymphatica).

NYIRKÉR, (nyirk-ér) ösz. fn. Lásd NYIRKEDÉNY.

NYIRKMIRIGY, (nyirk-mirigy) ösz. fn. Az állati testben, a nyirkedényekkel szoros viszonyban levő mirigyek.

NYIRKOS, (nyir-k-os) mn. tt. *nyirkos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Mondják általán testről, melynek rostjain, erein, vagy fölszinén vékony nedvesség terjed el, melyet különösen nyiroknak neveznek. *Nyirkos fa*, ellentéte száraz. A száraz testekről, midőn nedvesek lesznek, azt mondják, hogy *nyirkosodnak*, v. *megereszkednek*, miből kitünik, hogy az *er*, és a *nyir* gyöke *ir* itt rokonértelmüek. *Nyirkos az idő*, midőn nedves levegő van. *A dohány nyirkossá lesz, ha pinczébe teszik.* Elemre, és értelemre rokon hozzá *nyers*.

NYIRKOSAN, (nyir-ok-os-an) ih. Nyirkos állapotban.

NYIRKOSÍT, NYIRKOSIT, (nyir-ok-os-ít) áth. m. *nyirkosít-ott*, par. —*s*. htn. —*ni* v. —*ani*. Nyirkossá, azaz: nedvessé, s a nedvek által sikamlóssá, lágygyá, szivossá tesz valamit. *A köd megnyirkosítja a füveket. A száraz dohányt pinczében nyirkosítani.* V. ö. NYIRKOS.

NYIRKOSÍTÁS, NYIRKOSITÁS, (nyir-ok-os-ít-ás) fn. tt. *nyirkosítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valamely száraz, aszú testnek nyirkossá tevése.

NYIRKOSODÁS, (nyir-ok-os-od-ás) fn. tt. *nyirkosodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapotváltozás, midőn valamely száraz, aszú test nyirkossá, azaz: nedvessé, szivossá, nyerssé válik. V. ö. NYIRKOS.

NYIRKOSODIK, (nyir-ok-os-od-ik) k. m. *nyirkosod-tam*, —*tál*, —*ott*. A száraz, aszú test külsejét, vagy belsejét is nyirok azaz nedvesség lepi el, és szivossá, nyerssé teszi. *Ködös időben megnyirkosodik a száraz fü. A pinczébe tett dohány, a vizbe mártott abroncs megnyirkosodik.* V. ö. NYIRKOS.

NYIRKOSSÁG, (nyir-ok-os-ság) fn. tt. *nyirkosság-ot*, harm. szr. —*a*. Nyirkos, azaz: nedvtől lepett, vagy áthatott állapota, vagy tulajdonsága valamely testnek. Vétetik maga a ‚nyirok' helyett is. V. ö. NYIRKOS.

NYIRKOSÚL, NYIRKOSUL, (nyir-ok-os-úl) önh. m. *nyirkosúl-t*. Nyirkossá, azaz: nedvessé, szivossá, illetőleg nyerssé alakúl. *A nedves helyen tartott börök megnyirkosúlnak.* V. ö. NYIRKOS.

NYIRKÖZ, (nyir-köz) ösz. fn. Szabolcs, és szomszéd vármegyei vidékek, melyek nyirerdőkkel bővelkednek, honnan *Nyiregyháza, Nyiradony, Nyirbátor, Nyirmegygyes* helynevek.

NYIRKUDIK, (nyir-kud-(v. —kod)-ik) k. m. *nyirkud-tam, —tál, —ott.* L. NYIRKUSZKODIK.

NYIRKUSZKODIK, (nyir-ok-usz-k-od-ik) k. m. *nyirkuszkod-tam, —tál, —ott.* Kemenesalon am. esengve, sírva, ríva ásítozik valamire, s könyörög, rimánkodik érette. Gyöke a hangutánzó *nyir*, melyből *nyíret, nyirbál* (egyik jelentésében) fájdalmas hangra vonatkozó szók erednek. V. ö. NYIR, természeti hang.

NYIRLAK, (nyir-lak) ösz. fn. Puszta neve Szala vármegyében, helyr. *Nyirlak-on, —ra, —ról.*

NYIRLÉ, (nyir-lé) ösz. fn. L. NYIRFALÉ.

NYIRMEGYGYES, ösz. fn. Falu neve Szatmármegyében; helyr. *—Megygyes-re, —én, —ről..*

NYIRMEZŐ, ösz. fn. Erdélyi faluk Alsó-, Fehér- és Hunyad megyékben; helyr. *Nyirmező-n, —re, —ről.*

NYIRMON, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Nyirmon-ba, —ban, —ból.*

NYIROG, (nyir-og) önh. m. *nyirog-tam, —tál, —ott*, v. *nyirg-ott*, htn. *—ni*, v. *nyirgani*. Éles, vékony síró hangon szól. V. ö. NYIRBÁL 2), NYIRKUSZKODIK, és NYIRET, igéket.

NYIROGÁL, (nyir-og-ál) l. NYIRDEGÉL.

NYIROGÁS, (nyir-og-ás) fn. tt. *nyirogás-t*, tb. *—ok.* Éles, vékony síró hangon szólás.

NYIROK, (nyir-ok) fn. tt. *nyirk-ot*, harm. szr. *—a.* Általán, a testek rostjaiban elterjedt, vagy fölszineiket meglepő finom, vékony nedv. Különösen az élő állati és növényi testekben szivárgó, s azokat szivos, nyers állapotban tartó nedvesség, melytől az állatokban különbözik a vér. A nyirok nagyító, sokasító, többes jelentéssel bir, mit a *k* képző fejez ki, s gyöke az egyszerü *nyir*, előtét nélkül *ir*. V. ö. NYÍR, fn.

NYIROKDAGANAT, (nyirok-daganat) ösz. fn. Az állati nyirok kóros állapotából eredő vagy eredett daganat.

NYIROKFA, (nyirok-fa) ösz. fn. L. NYIRFA.

NYIROKSIPOLY, (nyirok-sipoly) ösz. fn. Sipolynemü kórállapot a nyirkedényekben, vagy nyirkmirigyben.

NYIRŐ, (nyir-ő) mn. tt. *nyirö-t.* Aki valamit nyir, vagy, a mivel nyirnek. *Gyapjunyirő napszámosok. Hajnyirő, ágnyirő, körömnyirő* (ollók). Mint önálló főnév jelent valamely ollót, s olyan mint a *metsző, orló, sarló, vakaró, doroszló* eszköznevek.

NYIRŐASZTAL, (nyirö-asztal) ösz. fn. Asztal, vagy asztalféle tábla, melyen valamit nyirnek, különösen a posztónyirők asztala.

NYIRŐOLLÓ, (nyirö-olló) ösz. fn. Olló, melylyel egyetmást nyirnak. Így nevezik különösen azt, melylyel juhokat nyirnak.

NYIRŐPÉNZ, (nyirö-pénz) ösz. fn. Nyirésért járó díj, bér, például a posztónyirők, juhnyirők díja.

NYIRPÓZNA, (nyir-pózna) ösz. fn. A nyirfának főágából való pózna. *Nyirpóznával pózndlja fejét*, azaz: őszíti. (Km.), melyet Molnár A. latinul így értelmez: limen senectae, midőn a haj fehéredik, mint a nyirfa kérge.

NYIRSÉG, (nyir-ség) fn. tt. *Nyiresg-et.* Szabolcs vármegyének felső vidéke, melynek nevezetesebb helye Nyiregyháza. Szélesb ért. akármely nyirerdős vidék.

NYIRSÉPRŰ, (nyir-séprü) ösz. fn. L. NYIRFASÉPRŰ.

NYIRSID, falu Köz.-Szolnok m.; helyr. *Nyirsid-re, —én, —ről.*

NYIRTYÚK, (nyir-tyúk) l. NYIRFAJD.

NYIRVASVÁRI, falu Szatmár m.; helyr. *Vasvári-ba, —ban, —ból.*

NYIRVIRICS, (nyir-virics) ösz. fn. A nyirfának leve. L. NYIRICS, és v. ö. NYIR, fn., VIRICS.

NYIRVÍZ, (nyir-víz) ösz. fn. L. NYIRICS.

NYISZ, hangutánzó gyöke *nyiszál, nyiszol, nyiszitél*, továbbá *nyiszít, nyiszorog* stb. szóknak.

NYISZÁL, (nyisz-a-al) gyak. áth. m. *nyiszál-t.* Életlen rosz eszközzel mintegy nyúzva, csiszolva vagdal, metél, szegdel valamit. *Nyiszálni a kenyeret, hust.* Másképen: *nyiszol.* A székelyeknél: *nyiszitel, nyiszkitel, nyüszöl.* Erősebb hangon rokon hozzá: *riszál.* Képzésre rokonai: *kuszál, viszál.*

NYISZÁLÁS, (nyisz-a-al-ás) fn. tt. *nyiszálás-t*, tb. *—ok.* harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn valaki nyiszál.

NYISZÍT, (nyisz-ít) önh. m. *nyisztott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani.* Éles, vékony, *nyisz*-féle hangon szól. Mondják különösen ebekről.

NYISZLÉTT, (nyisz-l-ett) mn. tt. *nyisztett-et.* Dunán túl am. hitvány testalkotásu, elsoványodott, nyuzga, vézna. *Nyisztett takács.* Máskép: *nyesztett.* Mint alakja mutatja, eredetileg mult időbeli igenév az elavult *nyisztik, nyesztik* törzsökből, mint *foszlott, oszlott, feslett*, foszlik, oszlik, feslik származékai. Gyöke mind hangra, mind alapértelemre rokon a *nyes* igéhez, melyből ha nyelvhasonlat szerint *nyesztik* igét képezünk, ez annyit tenne, mint nyesés alatti állapotban szenved, azaz: testének tömege kevesbedik, vékonyodik. Ugyanezen értelemmel bír a *nyesztik, nyesztett* is, mely nem egyéb, mint a sziszegősen kiejtett *nyesztett.* Ilyenek az erkölcsi fogyatkozást, hitványságot jelentő *vásott, feslett.*

NYISZOG, (nyisz-og) önh. m. *nyiszog-tam, —tál, —ott.* Többszöri, vagy folytonos *nyisz* hangot ad. L. NYISZOROG.

NYISZOGÁS, (nyisz-og-ás) fn. tt. *nyiszogás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés vagy állapot, midőn valami nyiszog.

NYISZOL, (nyisz-ol) áth. m. *nyiszol-t.* Jelentésére nézve l. NYISZÁL. Alaphangját és értelmét tekintve rokona: *csiszol.*

NYISZOLÁS, (nyisz-ol-ás) fn. L. NYISZÁLÁS.

NYISZORGÁS, (nyisz-or-og-ás) fn. tt. *nyiszorgás-t*, tb. *—ok.* Cselekvés vagy állapot, midőn valami nyiszorog.

NYISZOROG, (nyisz-or-og) önh. m. *nyiszorog-tam, —tál,* v. *nyiszorg-ottam, —ottál, —ott;* htn. *—ni,* v. *nyiszorgani.* A székelyeknél am. nyikorog pl. az ajtó; másképp ugyanott: *nyekereg, nyakorog;* néhutt: *nyeszereg;* általánosabban: *nyiszog.*

NYIT, (1), (nyi-t) áth. m. *nyit-ott;* régiesen és tájdivatosan 1-ső és 2-dik személyben: *nyit-tam, —tál;* par. *nyiss;* tájdivatosan: *nyitt,* midőn a htn. *nyittani* (Szabó D.). Bizonyos zárló eszköznek, vagy résznek, vagy készületnek félre mozdítása által némi rést, hézagot, üreget csinál, vagy láttat. *Ajtót, kaput, ablakot nyit.* „És legottan mikor megnyitta volna az ajtót." (Bécsi codex. Dániel XIV.). *Ersznyt nyit. Könyvet nyit, hogy olvasson belőle. Rám nyitotta szemét.* Átv. ért. némi akadályok elhárítása által működésre szabad tért enged, csinál. *Utat nyitni a tömeg közé bemenni akarónak. Hivatalra, kitüntetésre alkalmat, módot nyitni valakinek. Szőlőt, fát nyitni,* am. a földet töve körül kiásni. Igekötőkkel: *benyitni* az ajtót, kaput; *kinyitni* „*Nyisd ki babám az ajtót.*" (Népd.); *fölnyit, megnyit; nem minden kulcs nyit meg minden ajtót.* (Km.); *rá nyitották a zárt kaput,* ellenére, akarata ellen bementek, betörtek; *nyisd föl a szádat,* szólj értelmesen. Elemzésére nézve l. NYÍLIK.

NYIT, (2), (nyi-t) fn. Csak harmadik személyraggal divatozik, *nyitja,* s am. valaminek kulcsa, mely által annak elzárt titkaiba juthatni. *Nem tudom a nyitját; megtaláltam a nyitját,* v. *nyitjára találtam; nyitjára jöttem; mindennek megvan a maga nyitja. Titok nyitja.*

„Nézte alattomban, sátora szűk nyitján."
Arany J. (Buda halála.

Azon szók osztályába való, melyek rokon értelemben igék és nevek, mint: *nyom,* premit, és *nyom* vestigium; *sár* claudit és *sár* sera; *les* insidiatur és *les* insidiae stb.

NYITÁNY, (nyi-t-ány) fn. tt. *nyitány-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a,* v. *—ja.* Az *opera* nevü dalművek bevezető zenéje. (Ouverture). *Ezen opera nyitánya igen szép.* „Hunyady László" *nyitánya Erkeltől.*

NYITÁS, (nyi-t-ás) fn. tt. *nyitás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valamit nyitunk. *Kapunyitásért, nyitásdíjt,* v. *nyitáspénzt fizetni a házmesternek. Ajtónyitás, ablaknyitás, útnyitás, zárnyitás, lakatnyitás, ládanyitás, szekrénynyitás, szemnyitás.* A szőlőmiveseknél előtavaszi munka, midőn a tőkék tövéről a földet elmozdítják.

NYITATLAN, (nyi-t-atlan) mn. tt. *nyitatlan-t,* tb. *—ok.* Ami be van zárva, csukva. *A feltámadt Jézus nyitatlan ajtón ment be tanítványaihoz.* Határozóként: anélkül, hogy nyitva volna, nyitatlanul.

NYITÓ, (nyi-t-ó) mn. tt. *nyitó-t.* 1) Aki valamit nyit. *Ajtónyitó szolga.* 2) Amivel nyitnak, s ekkor öszvetett szót alkot. *Nyitóvas, nyitóhorog, nyitószer.*

NYITÓDIK, (nyi-t-ó-d-ik) belszenvedő; m. *nyitód-tam, —tál, —ott.* Mondják záró testekről, pl. ajtóról, kapuról, ablakról, becsukó födélről (pl. láda stb. födeléről), midőn önmagukban rejlő ok, pl. saját súlyok következtében kinyílnak.

NYITOGAT, (nyi-t-og-at) gyak. áth. m. *nyitogat-tam, —tál, —ott,* par. *nyitogass.* Valamit gyakran, vagy több hasonló neműt nyit, kitár. *A járómenő szolga nyitogatja az ajtót. Szellőztetés végett nyitogatni az ablakokat. Szemet nyitogatja.* V. ö. NYIT.

NYITOGATÁS, (nyi-t-og-at-ás) fn. tt. *nyitogatás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valamit nyitogatunk. *Kapu, ajtó, ablak nyitogatása.* V. ö. NYITOGAT.

NYITÓHOROG, (nyitó-horog) ösz. fn. Horogféle eszköz, melylyel valamely zárt kinyitnak.

NYITÓSZER, (nyitó-szer) ösz. fn. Általán minden szer, eszköz, mely által valamit nyitnak, pl. kulcs, kilincs, retesz. A nyitószerek rendesen zárszerek is.

NYITÓVAS, (nyitó-vas) ösz. fn. Általán, eszköz vasból, melyet holmi zárak, vagy lezárolt dolgok fölnyitására használnak, pl. a lakatosok kajmós vasa, a zárakat fölnyitni való.

NYITRA, fn. tt. *Nyitrá-t.* 1) Folyóvíz neve, éjszak-nyugati Magyarországban, mely Komáromnál a Vág-Dunába szakad. 2) Püspöki város és vár a fenn említett folyó partján; helyr. *Nyitrá-ra, —n, —ról.* 3) Nyitra vármegye. Midőn vármegyét jelent, helyragokkal: *Nyitrá-ba, —ban, —ból. Nyitrában fekülsznek jószágai és Nyitrán lakik.*

NYITRAMALOM, puszta Somogy m.; helyr. *—malom-ba, —ban, —ból.*

NYITRASZEG, falu Bars m.; helyr. *—Szeg-re, —en, —ről.*

NYITRA VÁRMEGYE, a Dunán tuli kerülethez tartozó vármegye, melynek székvárosa *Nyitra.*

NYITVAÁLLÓ, (nyitva-álló) ösz. mn. Tárt állapotban levő.

NYÍV, (1), fn. tt. *nyív-et.* A lekaszált széna vagy gabonarend alatt itt-ott elmaradt, kasza nem fogta fü vagy gabona, *kaszanyív.* Valószinüleg a tépést, elszakgatást jelentő *nyű* igével egyeredetű. V. ö. NYŰ ige.

NYÍV, (2), fn. L. NYŰ, NYŰV, fn.

NYÍV, (3), önh. m. *nyív-ott.* L. NYÍ, önh. ige.

NYIVÁCS, (nyiv-ács) elvont vagy elavult törzsöke *nyivácskol, nyivácsol* igéknek és származékaiknak. Képzésre hasonló a szintén hangutánzó *rikács*-hoz.

NYIVÁCSKOL, (nyiv-ács-k-ol) önh. l. NYIVÁCSOL.

NYIVÁCSOL (nyiv-ács-ol) önh. m. *nyivácsol-t.* Éles, vékony *nyi*-félo hangon sir. Mondják különösen a macska- és kutyakölykekről, de a kisded csecsemőkről is. V. ö. NYI, hang.

NYIVÁCSOLÁS, (nyiv-ács-ol-ás) l. NYIVÁKOLÁS.

NYIVÁK, (nyiv-ák) elvont tője *nyivákol* igének.

NYIVÁKOL, (nyiv-ák-ol) l. NYIVÁCSOL.

NYIVÁKOLÁS, (nyiv-ák-ol-ás) fn. tt. *nyivákolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Éles, vékony, fülsértő *nyi*-féle hangon való sirás. *Kis csecsemők, macskafiak, kutyakölykek nyivákolása.* V. ö. NYI, hang.

NYÍVÁS, NYIVÁS, (nyív-ás) fn. tt. *nyivás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Éles, fülsértő sirása a kis kutyának vagy macskának.

NYIVÁSZKA, (nyiv-ász-ka) mn. tt. *nyivászká-t*. A székelyeknél Kriza J. szerént am. élhetetlen, vannyogó, mintegy nyivácskoló; leginkább leánykáról mondják.

NYIVAT, (nyiv-at) miv. m. *nyivat-tam*, —*tál*, —*ott*. Nyivogtat, nyifogtat. *Ne nyivasd a gyermeket* (Szabó D.).

NYIVOG, (nyiv-og) gyak. önh. m. *nyivog-tam*, —*tál*, —*ott*. Fülsértő, vékony, éles *nyi* hangon siránkozik, pl. a rókafiú (Id. Mándy Péter). Legrokonabb hozzá a különösen emberre vonatkozó *nyifog*.

NYIVOGÁS, (nyiv-og-ás) fn. tt. *nyivogás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Fülsértő, vékony éles *nyi* hangon siránkozás; nyifogás.

NYIVOGTAT, (nyiv-og-tat) miv. m. *nyivogtat-tam*, —*tál*, —*ott*. Nyivogni v. nyifogni kényszerít.

NYIZA, (nyiz-a) a gyök azonos *nyesz*, *nyuz* gyökökkel); mn. tt. *nyizá-t*. Lásd NYESZLETT, NYUZGA.

NYÓJT, NYÓJTÁS, régiesen és tájdivatosan am. *nyújt*, *nyújtás*. L. NYÚJT.

NYÓL, NYÓLIK stb. régiesen és tájdivatosan am. *nyúl*, *nyúlik*. L. NYÚL, NYÚLIK igéket.

NYOLCZ, tőszám neve, mely sorban a *hét* után következik, s mennyiségére nézve am. kétszer négy; tárgyesete: *nyolczat*; népiesen ejtve *l* nélkül *nyócz*. A semi és árja nyelvekben nincsen hangi rokona, vagy hasonmása: de a vogul nyelvben némileg hasonló hozzá *nyalalu*, s az osztyákban *nyigedlah*; minthogy pedig ugyanazokban a *nyilli* és *nyeda* v. *nyet* am. a magyar *négy*, innen azt gyanítják némelyek, hogy mindegyikben a nyolczat jelentő szó a négynek csak némi módosítása volna, mely által ennek *kettőztetését* akarták kifejezni. Ily viszony létezik a szamojed nyelvcsoport egyikében is, hol *szede*, *szide*, *ssit*, *side* = kettő, *tét*, *tiet*, *tyét*, *téde*=négy, *szidengyél*, *sintéde* = két négy, azaz nyolcz. Különösen nyelvünkben a vékony és vastag hangu szók között gyakran oly viszony létezik, mely szerént a vékony hangu kevesebbet, kisebbet, a vastag hangu többet, nagyobbat jelent, mint: *csécs*, *csucs*, *dirib darab*, *filit falat*, *kever kavar*; ily hasonlati viszony lehet a vékony hangu *négy* és vastag *nolcz*, *nyolcz*, *nyócz*, *nócz* között is. Mások (Révay Miklós, Schott Vilmos, Hunfalvy Pál) véleménye szerént némely más altaji nyelvek példájára is a *cz* véghang *tíz* volna, s a *nyól* vagy más nyelvekben ehez rokon hangok (Schott szerént tibet *nyisz*, sínai *nyi*) kettőt jelentenének; s az egész azt tenné: kettő tízből. Hunfalvy Pál szerént a vogul *nyala-lu* és osztyák *nyiged-lah* szókban is az utórész a vogul *lau* = tíz (Reguly Antal hagyományai); de *nyol*, *nyala*, *nyiged*, hol jelent kettőt, nem érintetik. Még más vélemény szerént nyolcz am. *nyult*, régiesen: *nyolt*; t. i. a kéznek nyúlt, azaz leghosszabb ujja, mely az egyik kézen három, azaz orom, szintén előnyulást jelent, tehát am. a másik kézen is három, azaz, ha az egyik kézhez (öt ujjhoz) a másik kéz ujjait szintén a leghosszabbikig (a harmadikig) hozzászámítjuk, ez nyolczat tesz. Egyébiránt v. ö. SZÁM.

NYOLCZACSKA, (nyolcz-acs-ka) kics. számnév; t. i. a magyar kisebb mennyiségü tőszámneveknek azon sajátságuk van, hogy a kicsinző képzőt is fölveszik, midőn aránylag valamely más számhoz igen keveset akarunk értetni alatta. *Nyolczacskán voltunk a gyülésen*, azaz csak nyolczan, midőn sokkal többnek, talán százaknak is jelen kellett volna lenniök. Különösen így nevezték el némileg a nyolcz soru olasz versnemet (ottave rime).

NYOLCZAD, (1), (nyolcz-ad) sorszám, tt. *nyolczad-ot*. Azon szám, mely a sorozásban a hetedik után következik. *Nyolczad napra eljövök. Nyolczad éve, hogy nem láttam öt. Nyolczad magával van.* Különben az *ik* sorozó képzőt veszi fel. *Testvéreim között én vagyok a nyolczadik szülött. Minden nyolczadik nap meglátogatlak.* L. —AD és —IK számnévképző.

NYOLCZAD, (2), (nyolcz-ad) tt. *nyolczad-ot*, harm. szr. —*a*. Osztószám, mely önállólag használtatik s am. nyolcz részre osztott egésznek egy része, péld. az osztrák forintból egy nyolczad teszen tizenkét és fél krajczárt. A nyolczad egy negyednek fele.

NYOLCZADFÉL, (nyolczad-fél) ösz. mn. Hét és fél, t. i. a nyolczadik csak fél. *Nyolczadfél osztrák forint*, am. hét forint ötven krajczár; *nyolczadfél font*, am. hét font s (rendszerént) tizenhat lat; *nyolczadfél órakor*, am. hét óra után két negyedkor. V. ö. NÉGY.

NYOLCZADHÓ, (nyolczad-hó) ösz. fn. Augustus hava, mely új évtől számítva nyolczadik; másképp: *Kisasszony hava*, v. *nyáruló*.

NYOLCZADIK, (nyolcz-ad-ik). Sorosztó számnév, tt. *nyolczadik-at*. Aki vagy ami valamely sorban a hetedik után következik. V. ö. NYOLCZAD. sorszám.

NYOLCZADIKSZOR, (nyolcz-ad-ik-szor) lásd NYOLCZADSZOR.

NYOLCZADKÖTET, (nyolczad-kötet) ösz. fn. Ha a papiríveket nyolcz egyenlő levéllé hajtják öszve, és bekötik: az ily papirtömeget, illetőleg könyvet, nyolczadkötetnek mondják.

NYOLCZADLEVÉL, (nyolczad-levél) ösz. fn. A nyolcz egyenlő részre osztott papirívből egy levél.

NYOLCZADRÉSZ, (nyolczad-rész) ösz. fn. Nyolcz egyenlő részre osztott egészből egy osztalékrész, egyszerüen: *nyolczad*.

NYOLCZADRÉT, (nyolczad-rét) ösz. fn. A nyolcz egyenlő levéllé tört vagy hajtott papirívnek alakja. *Nyolczadrétben kiadott könyv; kis, nagy nyolczadrét.*

NYOLCZADRÉTLAP, (nyolczad-rét-lap) ösz. fn. A nyolcz egyenlő részre hajtott papirívnek egy lapja.

NYOLCZADSZOR, (nyolcz-ad-szor) igehatárzói sorosztó szám, am. nyolczad izben, a hetediknek betölte után még egyszer, nyolczadikszor. *A vendégművész ma nyolczadszor lép fel.*

NYOLCZAN, (nyolcz-an) a leghihetőbb vélemény szerént igehatárzói szám, mely nyolczból álló összeget jelent, s am. nyolcz együtt véve, nyolczból álló számmal. Az *an* képző oly jelentésü, mint a *sokan, kevesen, néhányan, mindnyájan* mennyiségi határzókban.

NYOLCZANNYI, (nyolcz-annyi) ösz. mn. Oly mennyiségü, melyben a vele öszvehasonlított dolog nyolczszor találtatik. *Huszonnégy forint nyolczannyi, mint három forint.*

NYOLCZAS, (nyolcz-as); 1) mn. tt. *nyolczas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Nyolcz egyenlő részből álló, pl. *nyolczas gyertya*, milyen nyolcz szál van egy fontban. 2) Főnév, tt. *nyolczas-t*, tb. —*ok*. A nyolcz szám képviselője, hordozója pl. kártyajátékban jelent oly lapot, melyen bizonyos jegyből vagy színből nyolcz szem van. *Vörös, tök, makk, zöld nyolczas.* Számjegyek közől azon jegy, mely nyolczat jelent p. 8 v. VIII.

NYOLCZESZTENDEI, (nyolcz-esztendei) ösz. mn. Nyolcz esztendő folytáig tartó, vagy nyolcz esztendőt illető. *Nyolcz esztendei szolgálat, bér, fogság, szenvedés, távollét.*

NYOLCZESZTENDŐS, (nyolcz-esztendös) ösz. mn. Életkorra vonatkozólag am. nyolcz esztendőt élő, vagy élt. *Nyolczesztendős fiú; nyolczesztendős korában meghalt.* Mondják élettelen dolgokról is, mennyiben létezésök tart, vagy tartott. *Köpenye már nyolczesztendős, és jó. Nyolczesztendős bort iszik.*

NYOLCZÉVES, (nyolcz-éves); NYOLCZÉVI, (nyolcz-évi) l. NYOLCZESZTENDŐS, NYOLCZESZTENDEI.

NYOLCZFELÉ, (nyolcz-felé) ösz. ih. 1) Nyolcz részre, pl. *nyolczfelé vágni a kenyeret, nyolczfelé osztani a jószágot.* 2) Nyolcz külön külön irányban. *Nyolczfelé küldeni kémeket.*

NYOLCZFÉLE, (nyolcz-féle) ösz. mn. Számra nyolcz, de mindegyik más-más nemü, jegyü, tulajdonságu. *Nyolczféle étel, bor, gyümölcs.*

NYOLCZFÉLEKÉP, (nyolcz-féle-kép) ösz. ih. Nyolcz külön-külön, más-más módon. *Valamely mondat szavait nyolczfélekép elhelyezni.*

NYOLCZFOGATÚ, v. —FOGATU, (nyolczfogatú) ösz. mn. Ami elé nyolcz igás, vagyis vonó állatot fogtak. *Nyolczfogatú díszhintó. Nyolczfogatú ökrös szekér.*

NYOLCZGARASOS, (nyolcz-garasos) ösz. mn. Minek nyolcz garas az ára. *Nyolczgarasos csipó, pipa.* Mint önálló fn. jelent nyolcz garast érő pénzdarabot.

NYOLCZHÓNAPI, (nyolcz-hónapi) ösz. mn. Nyolczhónapnyi időt illető, arra vonatkozó. *Nyolczhónapi szolgálat, díj, bér. Nyolcz hónapi börtönre ítélt bünös.*

NYOLCZHÓNAPOS, (nyolcz-hónapos) ösz. mn. Kinek vagy minek élete nyolcz hónapot tesz, vagy tett; nyolcz hónaptól fogva élő. *Nyolcz hónapos kisded, csikó, oltoványa.* Továbbá: nyolcz hónaptól fogva tartó, létező. *Nyolczhónapos betegség, terhes állapot.*

NYOLCZIGÁS, (nyolcz-igás) ösz. mn. Lásd NYOLCZFOGATÚ.

NYOLCZÍJAS, (nyolcz-íjas) ösz. fn. A lopvanőszők, nevezetesen gombák seregéből való növénynem; bögre v. gyertyatartóforma, öble lapjáról apró hártyacsövek nőnek fel, mindenikében nyolcz mag, melyek csak nagyító üvegen láthatók. (Octospora).

NYOLCZLÁBÚ, v. —LÁBU, (nyolcz-lábú) ösz. mn. Aminek nyolcz lába van, tulajd. és átv. ért. *Nyolczlábú bogarak. Nyolczlábú hosszú asztal.*

NYOLCZLOVAS, (nyolcz-lovas) ösz. mn. Akinek nyolcz lova van. *Nyolczlovas gazda.* Továbbá: amibe nyolcz lovat fogtak. *Nyolczlovas hintó, társzekér.*

NYOLCZNAPI, (nyolcz-napi) ösz. mn. Nyolcznapot illető, arra vonatkozó. *Nyolcznapi munka, bér. Nyolcznapi távollét, költség.*

NYOLCZNAPOS, (nyolcz-napos) ösz. mn. Nyolcz napig tartó, élő. *Nyolcznapos eső. Nyolcznapos gyermek.*

NYOLCZOLDALÚ, v. —OLDALU, (nyolczoldalú) ösz. mn. Aminek nyolcz oldala van.

NYOLCZÓRAI, (nyolcz-órai) ösz. mn. Nyolcz óráig tartó. *Nyolcz órai munka, távolság, mulatság.* Továbbá: ami reggeli vagy esti nyolcz órakor történik. *Nyolczórai mise, harangozás, reggeli, vacsora.*

NYOLCZÓRÁNYI, (nyolcz-órányi) ösz. mn. 1) Nyolcz óra folyásáig tartó. *Nyolczórányi lovaglás.* 2) Oly messzeségü, hová nyolcz óra alatt juthatni el. *Nyolczórányi távolság. Pesttől Gyöngyös nyolczórányira fekszik.*

NYOLCZOSZLOPÚ, v. —OSZLOPU, (nyolczoszlopú) ösz. mn. Nyolcz oszlopon álló, nyolcz oszloppal diszített, stb. *Nyolczoszlopú diadalív.*

NYOLCZSOROS, (nyolcz-soros) ösz mn. Nyolcz sorra osztott, nyolcz sorból álló. *Nyolcsoros ültetvényágy, kukoriczafej. Nyolczsoros hirdetmény, levél.*

NYOLCZSORÚ, v. —SORU, (nyolcz-sorú) l. NYOLCZSOROS.

NYOLCZSZOR, (nyolcz-szor) sokszorozó számnév és ih. Nyolcz izben. *Nyolczszor voltam csatában.* Különösen bizonyos mennyiséget, számot nyolcz izben véve. *Nyolczszor tíz, nyolczvan.*

NYOLCZSZORI, (nyolcz-szor-i) mn. Nyolcz izben történő vagy történt. *Nyolczszori látogatás.*

NYOLCZSZOROS, (nyolcz-szoros) ösz. mn. Nyolcz-nyolcz részből, darabból álló, nyolczrétü. *Nyolczszoros fiókzatu könyvszekrények.* Továbbá: számra vonatkozva, mit nyolczczal szabatosan el lehet osztani, péld. 16, 24, 32, 64, nyolczszoros számok.

NYOLCZSZÖG, (nyolcz-szög) ösz. fn. Koczka, vagy köbforma testnek alakja, melyen nyolcz szöglet van.

NYOLCZSZÖGÜ, NYOLCZSZÖGÜ, (nyolcz-szögű) ösz. mn. Aminek nyolcz szöge van. *Nyolczszögü koczkacsont.*

NYOLCZVAN, (nyolcz-van) tt. *nyolczvan-t*, v. —*at*. Számnév a tizesek sorából, s ám. nyolczszor tiz. *Nyolczvan forint, esztendő, nap, mérföld, akó, mérő.*

NYOLCZVANAD, (nyolcz-van-ad) tt. *nyolczvanad-ot.* 1) Sorozó számnév, s jelenti azon számot, mely közvetlenül a hetvenkilenczediket követi. *Nyolczvanad éve múlt, hogy . . . . Nyolczvanad magával átszökött az ellenség táborába.* Továbbá 2) nyolczvan felé osztott egészből egy rész, olyan mint, *tized, harminczad.*

NYOLCZVANADIK, (nyolcz-van-ad-ik); tt. *nyolczvanadikat.* Sorozó számnév, tt. *nyolczvanadik-at.* Ami a hetvenkilenczedik után következik.

NYOLCZVANADIKSZOR, (nyolcz-van-ad-ikszor) l. NYOLCZVANADSZOR.

NYOLCZVANADSZOR, (nyolcz-van-ad-szor) sorosztó szám, és ih. Nyolczvanad izben. *Ezen szindarabot nyolczvanadszor adják.*

NYOLCZVANAS, (nyolcz-van-as) ha mn. tt. *nyolczvanas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*; ha főnév, tt. —*t*, tb. —*ok.* 1) Amiben ugyanazon nemü egység nyolczvan izben találtatik. *Nyolczvanas szám.* 2) Nyolczvan esztendös. *Nyolczvanas korában még jól birta magát.*

NYOLCZVANESZTENDŐS, (nyolczvan-esztendös) ösz. mn. Aki vagy ami már nyolczvan év óta él, vagy tart. *Nyolczvanesztendös ember, tölgyfa.*

NYOLCZVANÉVES, (nyolczvan-éves) lásd NYOLCZVANESZTENDŐS.

NYOLCZVANSZOR, (nyolcz-van-szor) sokszorozó szám, am. bizonyos nemű számot, mennyiséget nyolczvan izben véve.

NYOM, (1) áth. m. *nyom-tam, —tál, —ott.* 1) Egyik test a másikat, neki feszített erővel, vagy csupán sulyának nehézkedése által szükebbre szorítja, vagy akármily irányban helyéből kimozdítani törekszik. *A menönek lábai nyomják a földet. A beteg ember sokáig nyomja az ágyat. Térddel, vállal, kézzel, ököllel nyomni valamit. Vállait nagy teher nyomja.* Mindenféle igekötökkel párosúl. *Benyomni a kalap tetejét, oldalát. Kinyomni a czitrom levét. A birkozó társat lenyomni a földre. A konkoly, gaz elnyomja a búzát. A gép fölnyomja a vizet. Taposva szétnyomni valamit. A turót gomolyába összenyomni. A csámpás láb félrenyomja, elnyomja a csisma sarkát.* 2) Sulya által a mérlegcsészét, v. serpenyőt lefelé hajtja, s ez által a suly mennyiségét kimutatja. *Mázsát, fontot, latot nyomó áru. Es a búza többet nyom amannál.* Innen erkölcsi, és szellemi ért. am. a maga nemében bizonyos hatása, értéke van. *Az ö szava sokat nyom. Ezen felkozott okok keveset nyomnak. Némely szót megnyomni,* am. erősebb hangon ejteni. 3) Rászorítás által bizonyos testek alakját más testeken kiképezi. *Vászonra, gyolcsra holmi képeket, czifraságokat nyomni. A levélre a pecsétet rányomni. A kiszedett betüket, metszett képeket papirra nyomni.* Átv. ért. 1) Másnak nehézséget, gondot okoz, erkölcsileg szorongat. *Jobbágyait, alattvalóit nyomja. A szükség nagyon nyomja öt. Az erényt lehet nyomni, de nem elnyomni.* 2) Szorítás által fájdalmat okoz. *Nyom a csisma, kalap, csat, öv, szij. A ló hátát nyomja a nyereg. Valami nyomja a gyomrát, mellét. E nehéz levegö nyomja a tüdöt. Valami nyomja a szivét.*

A *nyom* igében két viszonyos fogalmat kell megkülönböztetnünk, t. i. cselekvési erőt és szenvedő állapotot; ami nyom, az előbbre hatol, amit pedig nyomnak az többé-kevésbé enged, hátrál; tehát általán a távolítás (még pedig kényszerítő távolítás) alapfogalma alá tartoznak. V. ö. NY betü. Legközelebb fogalmi és hangrokonságban áll a *no!* indulatszóval, mely továbbmozgásra, indulásra buzdít, honnan *nossa, noszol, nódít, nógat* erednek; megfordítva *on*, melyből *onszol* származik. Így keletkezett a szintén távolt jelentő *to* gyökből *tol, tosz*, s a vékony hangu *tö*-ből *töm*, mely a *tol* és *nyom* igékkel értelmi rokonságban van, mint a *tömösöl*, hangváltozattal, *csömösöl, gyömösöl*, vastaghangon *csomoszol* származékokból kitünik. Vámbéry szerént a csagataj nyelven *jom-mak* s a törökben *jum-mak* am. szemet húnyni; kezét benyomni; honnan: *jomruk, jumruk* am. bezárt kéz, ököl.

NYOM, (2) fn. tt. *nyom-ot*, harm. szr. —*a*. Azon szavaink egyike, melyek egy alakban igék és nevek, s értelmüleg legbensőbb rokonok, milyenek: *zár, les, nyit, zavar* stb.

„Karabuk (ló), mint madár, nem nyom nyomot földön."

Zrinyi.

A törökben is Vámbéry szerént *iz* v. *uz* am. nyom fn. és *iz-mek* am. nyomni. Széles ért. akármiféle jel, melyből észrevehetni, hogy bizonyos (nyomkodva) működő erő maradandólag hatott valamire. Különösen 1) testekre vonatkozva, és tulajdon ért. a nyomó, szorító erőnek látszatos eredménye, képe, bélyege, péld. a *lábak nyomai*, melyeket a járókelő ember vagy más állat hagy maga után. *Embernyom, lónyom, farkasnyom, nyulnyom, vadnyom a porban, sárban, hóban. Lópatkó, csizmapatkó, nöczipö, mezitelen lábak nyomai.* „És monda: Figyelmezzed a pagyimentomot ki nyomi ezek. Tehát király monda: Látom férfiaknak és nemberieknek és gyermekdedeknek nyomokat."

(Bécsi cod. Daniel XIV.). Innen 2) jelenti azon helyet, tért, vonalt, melyen ember, vagy más állat hevert, állott, jártkelt. *Se nyoma, se helye. Nyomában lenni, járni valakinek. Nyomába jönni. Nyomára lelni, jutni, akadni, találni az eltévedt baromnak. Itt a vadnak semmi nyomát nem látni. Elveszteni, eltéveszteni a futó tolvaj nyomát. Nyomon követni, nyomon érni az ellenséget. Nyomról nyomra utána megy. Egy nyommá sem megyen.* (Pázmán Kal. 669. l.). Vadász szólások: *nyomra lelni* (zur Fährte kommen); *nyomot tartani* (fortbringen); *nyomra vinni* (anlegen); *nyom szimatja*, ha csak épen azon a helyen vagy közel ahhoz, hol a vad lábai érték a földet, fekszik a szimat. (Bérczy K.). 3) Mint az emberi lábnyomról vett mértéknév jelenti a bécsi ölnek egy hatod részét. Máskép *láb.* 4) Átv. ért. eredmény, melyet valamely erőnek működése maga után hagy. *A betegség nyomai még látszanak rajta. A pusztítás nyomai még maiglan fen vannak e vidéken. Nyom nélkül múlt ki e világból. Ittlétének semmi nyoma sem maradt. Bottal ütheted a nyomát*, am. eltünt, elveszett, oda van. 5) Szintén átv. ért. példa, előkép, melynek hasonlatára valaki cselekszik, melyet követni, utánozni szokás. *Őseinek dicső nyomán jár. E derek embernek nyomába sem érhetsz.* 6) Az ész működéseire vonatkozva, am. azon eszmék, ismeretek, melyek vezérfonal gyanánt ujabb eszmékre, ismeretekre vezetnek. *A régi történetirók nyomain indulva kipuhatolni valamely nép eredetét. A mondottak nyomán az következik, hogy . . . .* 7) Am. nemzedék. *Késő nyom. Egész emberi nyom sokszor tudatlanságban marad.* (Incze József). Elemzésére nézve l. NYOM, ige.

NYOMADÉK, (nyom-ad-ék) fn. tt. *nyomadék-ot*, harm. szr. —*a*. A nyomásnak eredménye, nyomás által létrehozott valami, s képzésére olyan, mint *hulladék, ivadék. Nyomadékkép*, melyet kinyomnak. (Szabó Dávid). Különösen átv. ért. bizonyos erkölcsi cselekvényi suly, szellemi erő, mely valamit nagyobb hatással eszközöl. *Nyomadékkal beszélni, parancsolni.* Keményebb foghangon: *nyomaték*, és ez szokottabb is.

NYOMADÉKOS, (nyom-ad-ék-os) mn. tt. *nyomadékos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Átv. ért. erkölcsi, szellemi sulylyal biró, a szokottnál hatályosabb. *Nyomadékos parancs, tilalom, fenyegetés.* Keményebb foghangu kiejtéssel: *nyomatékos.*

NYOMAG, (nyom-ag) fn. tt. *nyomag-ot*, harm. szr. —*ja*. Az úgynevezett boszorkánynyomás (Alp) kifejezésére alkalmazott új szó, s tulajdonkép jelenti azon szorongó állapotot, midőn valakinek nehéz álma van, s úgy tetszik, mintha mellét nyomná, szorongatná valami, mit a babonahitűek boszorkánynak, vagy ilyféle gonosz szellemnek tulajdonítanak.

NYOMAKODÁS, (nyom a-kod-ás v. nyom-ak-od-ás) fn. tt. *nyomakodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nyomulás küzködve ellenállással. V. ö. NYOMAKODIK.

NYOMAKODIK, (nyom-a-kod-ik v. nyom-ak-od-ik) k. m. *nyomakod-tam*, —*tál*, —*ott*. Gyakorlatos kihatást és egyszersmind visszahatást, vagyis a cselekvésre visszaható szenvedési állapotot jelent, mert aki nyomakodik, az másokat nyom és azoktól visszanyomatik, péld. midőn nagy tömeg között keresztül akar törni. „Sőt visszahoztuk az hadakat, s ha kegyelmed még újobban utánok nem nyomakodott volna . . . itt fen ugyan veszteg lettek volna.“ Gr. Eszterházy Miklós nádor Rákóczy Györgyhöz 1644-ben. Ily jelentésüek: *tolakodik, marakodik, verekedik*, melyekben a *k* átalakult gyakorlatos *g*, a *d* pedig cselekvést, és az *ik* visszahatást képeznek. Különösen am. nyomról nyomra előre megy, odább törekedik, ellentállással küzködve nyomúl. *Előre az ellenséggel szembe nyomakodni.* Ez értelemben a visszahatást azon nehézség képezi, mely nagyobb erőfeszítést kiván. *Meg-* v. *lenyomakodik* am. saját nyomása vagy sulya alatt megülepedik. Különbözik tőle: *nyomkod*, és *nyomúl.*

NYOMAKOSZIK, (nyom-ak-osz-ik) k. Ez alakban csak a jelen időben divatos, s a többi időt ‚nyomakodik‘ igétől kölcsönzi. L. NYOMAKODIK.

NYOMAKOZIK, (nyom-ak-oz-ik) k. m. *nyomakoz-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) A nyomán megyen. 2) L. NYOMAKODIK.

NYOMANTYÚ, (nyom-an-ty-ú) fn. tt. *nyomantyú-t*, tb. —*k*. A *pattantyú* s több ily szók hasonlatára képzett új kifejezés; jelenti a zongora s orgonaféle hangszerek billentyűjét. Valamint a *pattantyú, billentyű* eredetileg, s elemezve, *pattantó, billentő*; hasonlóan a *nyomantyú* elemezve *nyomantó*, a *nyomant* (kicsinyezve nyomint) törzsöktől.

NYOMÁR, falu Borsod m.; helyr. *Nyomár-ra*, —*on*, —*ról.*

NYOMÁS, (nyom-ás) fn. tt. *nyomás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, mely által valamit, v. valakit nyomnak, akár tulajdon, akár átv. értelemben véve. *Engedni a nyomásnak. Lábnyomás, kéznyomás. Kinyomás, benyomás, lenyomás, felnyomás, megnyomás, elnyomás, összenyomás, szétnyomás, visszanyomás. Levegőnyomás. Jobbágyok, alattvalók nyomása.* Szenvedőleg is. *Nyomás alatt meghajolni, meggörbedni. Éjjeli* v. *boszorkány nyomás* (Alp); l. NYOMAG. 2) Mezőgazdasági ért. midőn valamely határt úgy osztanak fel, hogy részeit felváltva majd ugarnak s legelőnek hagyják, majd őszi, s majd tavaszi vetés alá használják, az ily határrészek egy-egy nyomást tesznek. E szerént három nyomásu határ az, melynek körülbelül egy harmada ugar, egy harmada őszivel és egy harmada tavaszival van bevetve. (Calcatura). 3) A székelyeknél jelent baromjárást, marhacsapást is.

NYOMASZ, (nyom-asz) fn. tt. *nyomasz-t*, tb. —*ok*. Nyomó eszköz, amivel valamit lenyomnak, pl. leveleket s más papirdarabokat.

NYOMASZT, (nyom-asz-t, mondják és irják két *mm*-vel is: *nyommaszt*, amidőn talán ez am. nyom-v-aszt); áth. m. *nyomaszt-ott*, par. *nyomaszsz*, htn.

—ni, v. *—ani*. Valamit bizonyos suly, teher, nehézség által szorongó, szenvedő állapotba tesz. Leginkább átv. erkölcsi, kedélyi értelemben használtatik. *A bünnek öntudata, a bánat, a gondok terhe nyomasztja szivét.* Továbbá: az életerőnek, lélekzetnek gátlására, nehezítésére vonatkozik. *A nagy hőség, a tisztátlan levegő nyomasztja a testet.*

NYOMASZTÁS, (nyom-asz-t-ás) fn. tt. *nyomasztás-t*, tb. *—ok*. Sulyos, szorongó állapotban tartás. V. ö. NYOMASZT.

NYOMASZTÓ, (nyom-asz-t-ó) mn. tt. *nyomasztó-t*. Ami bizonyos suly, teher, nehézség által a testet, vagy lelket szorongó állapotba hozza. *Nyomasztó melegség, levegő. Nyomasztó lelki fájdalom, aggodalom, bánat, szükség. Nyomasztó bajok.* „Fájdalmasan éreztük azon nyomasztó állapotot, melyet polgári szabadságunk vérző sebei . . . okoztak.“ Deák Ferencz. V. ö. NYOMASZT.

NYOMAT, (1), (nyom-at) miv. m. *nyomat-tam, —tál, —ott*. Valaminek nyomását, nyomtatását eszközli, pl. *valamely könyvből 1000 példányt nyomatni*. Ez értelemben *nyomtattatni* helyett.

NYOMAT, (2), (nyom-at) fn. tt. *nyomat-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Nyomás által okozott, alakult valami; amit nyomtak. *Egy nyomat sajt. A sajtó alól kivett nyomatokat zsinegre akgatni.* 2) Különösen azon alak, forma, kép, mely nyomás következtében az eredetinek mását ábrázolja. *Képnyomatok.* 3) Átv. ért. azon vonások, melyek bizonyos előképre emlékeztetnek. *Keleti, éjszaki népfajok arcznyomata.*

NYOMÁT, erd. falu Maros sz.; helyr. *Nyomát-ra, —on, —ról.*

NYOMATÁS, (nyom-at-ás) fn. tt. *nyomatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, midőn valaki valamit nyomat. V. ö. NYOMAT, miv. 2) Állapot, midőn valaki vagy valami külerőtől nyomást szenved.

NYOMATÉK, (nyom-at-ék) fn. tt. *nyomaték-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Am. meg-, fel-, lenyomás által alakúlt valami. Különösen *hangnyomaték* újabb korban helyesen alkalmaztatott az idegen *accentus* kifejezésére, minthogy a *hangsuly* elnevezés csak a magas accentusra illik, ellenben *nyomaték* a mély accentust is magában foglalja; egyébiránt v. ö. HANGNYOMATÉK. 2) Egy vagy több szónak, vagy mondatnak is a beszédben erősebb hangoztatása. *Szónoki nyomaték.* 3) Erkölcsi, szellemi suly, mely valaminek nagyobb hatást kölcsönöz. *Személyes tekintély által nyomatékot adott szavainak.* 4) Anyagi suly, mely ráadásul adatik bizonyos sulymértékhez, szokottabban: *nyomtaték.* 5) Sebészi eszköz neve.

NYOMATÉKOS, (nyom-at-ék-os) mn. tt. *nyomatékos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Nyomatékkal biró, különösen a maga nemében erkölcsi hatással biró; hatásos, fontos.

NYOMATÉKOSAN, (nyom-at-ék-os-an) ih. Nyomatékkal, nyomatékot használva.

NYOMATÉKOZ, (nyom-at-ék-oz) áth. m. *nyomatékoz-tam, —tál, —ott*. Nyomatékot használ, nyomatékkal ejti ki a szót vagy szótagot, vagy mondatot. V. ö. NYOMATÉK.

NYOMATÉKOZÁS, (nyom-at-ék-oz-ás) fn. tt. *nyomatékozás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőu valaki nyomatékoz. L. NYOMATÉKOZ.

NYOMATHELY, (nyomat-hely) ösz. fn. Nyomtatási hely, ahol t. i. könyvet, képet stb. nyomnak.

NYOMATIK, (nyom-at-ik) külszenvedő; m. *nyomat-tam, —tál, —ott*. Külerő általi szenvedő állapot a ‚nyom‘ átható igének minden jelentései után. V. ö. NYOM, áth.

NYOMATYÚ, v. NYOMATTYÚ, (nyom-aty-ú) fn. tt. *nyomatyú-t*. Általán eszköz, mely által valamit előbbre, vagy hátrább, alább, vagy fölebb, általán ide-oda lehet nyomni, péld. a zárnak, kilincsnek, puskakakasnak nyomatyúja. Különösebben a gépészetben vizet fölfelé nyomó eszköz, mely különbözik a *szivattyútól*. Elemezve *nyomató*, mint a *pergetyü, fergetyü, csengetyü* szók; eredetileg, *pergető, fergető, csengető*.

NYOMBAN, (nyom-ban) ih. Mindjárt, tüstént, legott, közvetlenül, el nem maradva, hanem az előre bocsátott dolognak mintegy sarkában, nyomában járva. *Nyomban követlek, ott leszek.* „Ugyanazon nyomba menék Bánfi István uramhoz.“ Levél 1559-ből (Szalay Ág. 400. m. l.). *Nyomban hagyott maradék*, am. tüstént, legközelebb következő utódok. *Egy nyomban*, szokottabban: *egy nyomon járnak.*

NYOMBÉL, (nyom-bél) ösz. fn. Vékony bél, mely a jobb felül levő gyomornyilásnál kezdődik, s a hasnak felső táján fekszik. (Intestinum duodenum).

NYOMDA, (nyom-d-a) fn. tt. *nyomdá-t*. Müintézet, melyben könyveket, képeket, rajzokat, stb. arra készített sajátnemü sajtó által, kiszedett betükről, metszetekről stb. lenyomnak. *Könyvnyomda, könyomda, fanyomda.*

NYOMDAI, (nyom-da-i) mn. tt. *nyomdai-t*, tb. *—ak*. Nyomdára vonatkozó. *Nyomdai költségek.*

NYOMDÁR, (nyom-da-ar) fn. tt. *nyomdár-t*, tb. *—ok*. L. NYOMDÁSZ.

NYOMDASEGÉD, (nyomda-segéd) ösz. fn. A nyomdában egy vagy más ágban működő személy.

NYOMDÁSZ, (nyom-da-asz) fn. tt. *nyomdász-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyomdával foglalkodó. *Könyomdász. Könyvnyomdász.*

NYOMDÁSZAT, (nyom-da-asz-at) fn. tt. *nyomdászatot*. Nyomtatás mestersége. *Könyvnyomdászat.*

NYOMDATULAJDONOS, (nyomda-tulajdonos) ösz. fn. Ki valamely nyomdát saját tulajdonaképen bir.

NYOMDAZSENGE, (nyomda-zsenge) ösz. fn. A könyvnyomdászat feltalálása után első nyomtatványok közől való a XVI. század elejéig.

NYOMDÉK, (nyom-d-ék) l. NYOMDOK.

NYOMDESZKA, (nyom-deszka) ösz. fn. A könyvnyomtatóknál azon deszkák, melyek között a papirt megnedvesítik, mielőtt sajtóba tennék.

NYOMDOGÁL, (nyom-d-og-ál) gyak. áth. m. *nyomdogál-t*. Gyakran, vagy aprózva, vagy lassacskán nyomdos, szorongat, puhitgat valamit. *Ujjak közt nyomdogálni a viaszt, hogy megpuhuljon.*

NYOMDOGÁLÁS, (nyom-d-og-ál-ás) fn. tt. *nyomdogálás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valamit nyomdogálnak.

NYOMDOK, (1), (nyom-d-ok) fn. tt. *nyomdok-ot*, harm. szr. —*a*. 1) A tulajd. értelemben vett nyomásnak, különösen lábnak hátrahagyott jele. *A hóban, sárban, homokban menőnek nyomdoka.* 2) Átv. ért. bizonyos cselekvésnek, vagy szenvedésnek látszatos, vagy érezhető eredménye. *A verésnek nyomdokai most is láteszanak rajta. Háboru, betegség nyomdokai.* 3) Példa, utánzott tett. *Őseinek nyomdokait követi.* Régiesen és tájdivatosan: *nyomdék*. „Kit úgy mondnak avagy irnak, hogy lött légyen tizenöt lábnyomdék.“ Régi magyar Passio (Toldy F. kiadása. 160. l.). Különbözik tőle a *nyom* törzs, mely egyszerü értelemmel bir, *nyomdok* pedig több, vagy hatályosabb nyomot jelent. Alakjára olyan, mint: *szurdok, szándok, hajlok* stb., melyek jobbára ily formában is divatoznak: *szurdék, szándék, hajlék* stb.

NYOMDOK, (2), (nyom-d-ok) áth. m. *nyomdok-tam, —tál, —ott*. Molnár Albertnél am. nyomdos.

NYOMDOKOL, (nyom-d-ok-ol) áth. m. *nyomdokol-t*. Nyomdokot követ s az által rá akar jönni valamire, megtalálni akar valamit, nyomoz. Képzésre olyan, mint: *szándokol, undokol, tudakol.*

NYOMDOS, (nyom-d-os) gyak. áth. m. *nyomdos-tam, —tál, —ott*, par. —*s*. Gyakran, vagy folytatólag nyom valamit. *Lábbal, tenyérrel nyomdosni valamit.* Másképen: *nyomkod, nyomogat, nyomdogál.*

NYOMDOSÁS, (nyom-d-os-ás) fn. tt. *nyomdosás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit lábbal, kézzel, valamely eszközzel stb. nyomdosunk. V. ö. NYOMDOS.

NYOMDOZ, (nyom-d-oz) áth. m. *nyomdoz-tam, —tál, —ott*. L. NYOMDOS.

„Az templomnak küszöbét
Gyakorta nyomdozzad.“

Régi házassági ének. (Thaly K. gyüjt.)

NYOMDOZÁS, (nyom-d-oz-ás) l. NYOMDOSÁS.

NYOMERŐ, (nyom-erő) ösz. fn. Általán erő, mely más testet továbbra nyomni, vagy összeszorítani képes. *A természettudósok nyomerőből magyarázák a vizek fölszivárgását.* Különösen a kezekben rejlő erő, melyet bizonyos eszköznek összeszorításából szoktak megmérni.

NYOMHELY, (nyom-hely) ösz. fn. Általán hely, melyen a nyomásnak jele látszik. Különösen a járókelő állat talpának alakját mutató hely.

NYOMINT, (nyom-in-t) áth. m. *nyomint-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Gyöngén nyomít. V. ö. NYOMÍT.

NYOMINTÁS, (nyom-in-t-ás) fn. tt. *nyomintás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyöngébbféle, csekélyebb erővel eszközlött nyomás. *A zár egy nyomintásra megnyilt.*

NYOMÍT, NYOMIT, (nyom-ít) áth. m. *nyomít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Eszközli, hogy valami nyomás által megmozduljon. *Előre, hátra, föl, le, ki, benyomítani valamit.*

„Czifra bunda válla hegyét nyomítja,
A sallangja lába fejét borítja.“

Pusztai dal.

Módosítva: *nyomint*, mely alakban némi kicsinyítő jelentése van. *Félre nyomintani a süveget, kalapot. Gyöngén nyomintani a húrt, kilincset, sebészeszközt.* Ilyenek: *taszint, hajint, csattint, zuhint, emelint* stb.

NYOMÍTÁS, NYOMITÁS, (nyom-ít-ás) fn. tt. *nyomítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valamit nyomítunk.

NYOMJA, falu Baranya m.; helyr. *Nyomjá-ra, —n, —ról*.

NYOMKOD, (nyom-kod) gyak. áth. m. *nyomkod-tam, —tál, —ott*. Gyakran, vagy folytonosan nyom, szorongat, tapos, keményebben fogdos valamit. *Nyomkodni a dinnyét, a megfakadt sebet, a viaszt.* Ezen és több rokon képzetü igében a *kod, ked, köd* nem egyéb, mint a módosított gyakorlati képző *ogat, eget, öget*, péld. kapkod kapogat, csapkod csapogat, köpköd köpöget, csipked csipeget, stb.

NYOMKODÁS, (nyom-kod-ás) fn. tt. *nyomkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakorlatos cselekvés, mely által valamit nyomkodnak, szorongatnak. V. ö. NYOMKOD.

NYOMMASZT, l. NYOMASZT. Az *m* hang kettőztetése fölöslegesnek látszik; hanemha vagy némi hangsuly gyanánt akarnók használni, vagy azt hinnők, hogy az alakban *nyomvaszt* szó helyett áll.

NYOMÓ, (nyom-ó) mn. tt. *nyomó-t*. Minden, aki, vagy ami, akár tulajdon, akár átv. értelemben nyom. *Vállakat nyomó teher. Könyvnyomó készület. Népeket nyomó zsarnok. Szivnyomó bánat, fájdalom, aggság. Lélekzetnyomó nehéz levegő.* Mint főnév jelent személyt, ki nyom, vagy eszközt, melylyel nyomnak valamit. *Káposztanyomó, mustnyomó, pecsétnyomó.* V. ö. NYOM, ige.

NYOMÓCZ, (nyom-ócz) fn. tt. *nyomóczo-t*. L. NYOMAG.

NYOMOD, (nyom-od) áth. m. *nyomod-tam, —tál, —ott*. A székelyeknél valamint a régieknél is am. nyomkod. „Igen kegyetlenül egyszersmind reá omolnak vala, és igen keményen nyomodván megnyomorítják vala.“ (Régi magyar Passio. Toldy F. kiadása 88. l.). „Kit az sok ló mind benyomodott.“ Levél 1557-ből (Szalay Ágoston 400 m. l.). V. ö. MEGNYOMOD.

NYOMODÁS, (nyom-od-ás) fn. tt. *nyomodás-t*, tb. —*ok*. 1) Tájdivatosan és régiesen am. nyomkodás. V. ö. NYOMOD. 2) ‚Nyomodik' közép igétől am. nyomúlás.

NYOMÓDÁS, (nyom-ó-d-ás) fn. tt. *nyomódás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szenvedő állapot, midőn valami belső nyomás által öszveszorúl. V. ö. NYOMÓDIK.

NYOMODIK, (nyom-od-ik) k. m. *nyomod-tam*, —*tál*, —*ott*. L. NYOMOTIK.

NYOMÓDIK, (nyom-ó-d-ik) belsz. m. *nyomódtam*, —*tál*, —*ott*. Mintegy saját terhe által öszveszorúl, szükebbé leszen. *Rászkódás által lenyomódik a láddába rakott teher. Az egymásra rakott ruhadarabok lenyomódnak. A gyümölcs öszvenyomódik, megnyomódik, szétnyomódik a kádban, puttonyban.* Különbözik tőle a külszenvedő *nyomatik*. Gyöngyösi Istvánnál eléjön a régies ‚nyomódik' (= nyomúl) értelemben is (talán nyomdahiba): „Nyomódik utánna népe a passának."

NYOMOGAT, (nyom-og-at) gyak. áth. m. *nyomogat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyomogass*. Gyakran, vagy folytonosan nyom, szorongat, különösen lábaival tapos, vagy kezeivel fakgat valamit. Megegyeznek vele a *nyomkod*, *nyomdos* szintén gyakorlatos igék.

NYOMOGATÁS, (nyom-og-at-ás) fn. tt. *nyomogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakori, vagy folytonos nyomás, szorongatás, különösen lábbal való taposás, vagy kézzel véghez vitt fakgatás. *Nyomogatással megpuhítni a viaszt, kifolyatni a sebből az evet, megfojtani a kis madarat.*

NYOMÓGÉP, (nyomó-gép) ösz. fn. Általán mindenféle sajtó, melylyel valamit nyomnak, sutolnak, különösen a nyomdászok sajtója.

NYOMÓKÁD, (nyomó-kád) ösz. fn. A szüretelők kádja, melyben a szőlőt gyömöszölik, csomoszolják, tapossák; különböztetésül más kádaktól, milyenek: fördőkád, timárkád.

NYOMÓMŰ, (nyomó-mű) ösz. fn. Általán, mesterséges készület, mely által valamit nyomnak, milyen mindenféle sajtó. Különösen gép, mely a vizet valamely mederből, medenczéből, kútból stb. föl, vagy tovább hajtja.

NYOMON, (nyom-on) ih. 1) Nyomban, azaz: legott valami után, el nem maradva, közvetlenül. *Nyomon követni, kísérni valakit. Némely kihágást nyomon ér a büntetés.* 2) Akkor, midőn valaki elkövetett valamit; tetten; hevenyében. *A tolvajt, gyilkost nyomon érték.* „Genges (Gyöngyös) mellékiek . . . hoztak volt lovakat el . . . az szegény nép befutott vala, utánok lénk (levénk), az nyomon megfogdosajok (fogdosók) es thervényt thénk (tevénk) reájok." Levél 1559-ből (Szalay Ág. 400. m. l.).

NYOMOR, (nyom-or) fn. tt. *nyomor-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Átv. értelmü nyomásra vonatkozik, s jelent szegény, szükséggel küzdő, testi bajokkal terhelt állapotot, mások által okozott szenvedést, mely némi tartós sinlődéssel párosúl, péld. a rabszolgák, a börtönben szenvedők nyomora. Szoros értelmi viszonyban vannak vele származékai: *nyomorék, nyomorog, nyomorí, nyomorkodik, nyomorúság, nyomorgat.*

NYOMORÉK, (nyom-or-ék) mn. és fn. tt. *nyomorék-ot*, harm. szr. —*ja* v. —*a*. 1) Testére nézve igen hibás, péld. sántabéna, vagy bénult, beteges, magával jótehetetlen, dologra nem képes. *Nyomorék ember, nyomorék koldus; nyomorék katona. A háborúból sok nyomorék tér haza. Vénus nyomorékja.* 2) Anyagi szükségekkel küzdő, szükölködő, éhvette szegény. *Ország világ nyomorékai. Szerencse nyomorékja.* 3) Poszáta nevü kis madárfaj, mely más madarak fiait magáéi helyett fölneveli.

NYOMORG, l. NYOMOROG.

NYOMORGÁS, (nyom-or-og-ás) fn. tt. *nyomorgás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szenvedő állapot, midőn valaki nyomorog; nevezetesen testi bajokkal, betegségekkel, kinzásokkal küzködés; szükölködés, tengődve, sínlődve való élés. V. ö. NYOMOROG.

NYOMORGAT, (nyom-or-g-at) gyak. áth. m. *nyomorgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyomorgass*. Nyomorogni kényszerít, folytonosan gyötör, kinoz, szenvedtet, sínlődtet valakit. *Erős munkával, koplalással, veréssel nyomorgatni a rabszolgákat, foglyokat. Az ellenség nyomorgatja a megszállott ország népeit. Ne nyomorgasd a szegényt. Némely orvos nem gyógyítja, hanem csak nyomorgatja a beteget.* V. ö. NYOMOROG.

NYOMORGATÁS, (nyom-or-og-at-ás) fn. tt. *nyomorgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, mely által valaki nyomorgat, azaz: gyötör, szenvedtet, kínlódtat, sínlődtet, szükölködtet stb. valakit. 2) Az ily cselekvés által eszközlött nyomorúság, szenvedés, kínlódás, sínlődés. V. ö. NYOMORGAT.

NYOMORGÓ, (nyom-or-og-ó) mn. tt. *nyomorgó-t*. Testi bajokkal, anyagi szükségekkel küzködő, s miattok erejében fogyatkozó. *Éhen, szomjan, mezítelenül, kemény fagyban nyomorgó koldusok. Szivtelen úr alatt nyomorgó rabszolgák.* V. ö. NYOMOROG.

NYOMORÍT, NYOMORIT, (nyom-or-ít) áth. m. *nyomorít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Nyomorúvá, nyomorékká tesz; nevezetesen: gyötör, kínoz, tartósan szenvedtet, testileg, lelkileg szorongatott állapotba helyez. Igekötőkkel: *megnyomorít, elnyomorít*. V. ö. NYOMORÚ, NYOMORÉK.

NYOMORÍTÁS, NYOMORITÁS, (nyom-or-ít-ás) fn. tt. *nyomorítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nyomorúvá, nyomorékká tevés. V. ö. NYOMORÍT.

NYOMORKODÁS, (nyom-or-kod-ás) fn. tt. *nyomorkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Nyomorgó állapot; folytonos szenvedéssel, szükséggel való küzdés. „Ez ő bódogságus szolgájának lelkét kilemb-kilemb nyomorkodásnak és mukának (munkának)

utánna az erek nyugodalomra hivá." Carthausi névtelen. V. ö. NYOMOROG.

NYOMORKODIK, (nyom-or-kod-ik) k. m. *nyomorkod-tam, —tál, —ott.* Folytonos nyomorgó állapotban szenved, sínlődik, szükölködik; nevezetesen: betegeskedik, nyavalyog.

NYOMORODÁS, (nyom-or-od-ás) fn. tt. *nyomorodás-t,* tb. *—ok.* Állapot, midőn valami nyomorodik. L. NYOMORODIK.

NYOMORODIK, (nyom-or-od-ik) k. m. *nyomorod-tam, —tál, —ott.* Nyomorú állapotba megyen által, nyomorúvá alakúl, változik. Különbözik tőle *nyomorog* és *nyomorkodik,* mert ezek az állapot folytatását jelentik, amaz pedig a nyomorú állapotnak kezdetét és fejlődését fejezi ki. Ily viszony van a *szomorog* és *szomorodik, fanyalog* és *fanyalodik, kesereg* és *keseredik* s több mások között.

NYOMOROG, (nyom-or-og) gyak. önh. m. *nyomorog-tam, —tál,* v. *nyomory-ottam, —ottál, —ott,* htn. *—ni,* v. *nyomorgni,* v. *nyomorgani.* Folytonos nyomorú állapotban szenved, péld. betegeskedik, sínlődik, szükölködik, hideget, éhet, gyötrelmeket türve testének, lelkének ereje fogyatkozik. *Hideg szobában, rongyosan, éhen, betegen nyomorogni. Szigorú börtönben nyomorogni.*

NYOMOROSZIK, (nyom-or-osz-ik) k. A jelenen kivül a többi időket ‚nyomorodik' időtől kölcsönzi, mint számos *—oszik, —észik, —özsik, —uszik* stb. végzetü igékben is az *sz, d*-vel cseréltetik fel mint *betegészik, nyomakoszik* stb. Jelentése is ugyanaz ami ‚nyomorodik' igéé. „Mert ha hol (= valahol) en megfogyatkozom az en tisztességemben, ott az the k(egyelmed) gyermeke is megnyomoroszik." Levél 1547-ből (Szalay Ág. 400. m. l.).

NYOMORTÁRS, (nyomor-társ) ösz. fn. A nyomorban levőnek szintén nyomorú részese, ki valakivel együtt nyomorog, szenved, szükölködik, éhezik, fázik stb. *A rabok, foglyok, koldusok egymásnak nyomortársai.*

NYOMORÚ, NYOMORU, (nyom-or-ú) mn. tt. *nyomorú-t,* tb. *—k,* v. *—ak.* Testi bajokkal, szenvedésekkel küzdő, nagy szükséget szenvedő, magával jótehetlen, nyavalyás, mások által elnyomott. *Nyomorú koldus, sántabéna, nyavalyatörős ember, rabszolga.* Átv. ért. a maga nemében hitvány, alávaló, silány, megvetni való. Használtatik különösen ócsárló értelemben. *Ily nyomorú ember még hetvenkedni mer. Te nyomorú szolgalélek. E nyomorú munkaért ki látta annyit kérni? Add meg neki azt a nyomorú öt forintot.* „De mi olyan nyomorú férgek vagyunk, hogy semmit jól el nem végezhetünk, hogy hacsak az égből segítséget nem veszünk." Mikes Kelemen.

E szép hangzatu és képzésü szóhoz hasonlók: *domború, szomorú, szigorú, monorú,* a vékony haugu *keserü,* s némely mások, melyek számát nyelvhasonlat szerént az *orodik, örödik,* képzőjü igékből szaporíthatni, péld. *dudorú, csucsorú, undorú* stb.

NYOMORÚAN, (nyom-or-ú-an) ih. Nyomorú módon; folytonosan és sokat szenvedve, szükölködve; betegen, éhen, szomjan. *Nyomorúan élni, tengödni.* V. ö. NYOMORÚ.

NYOMÓRÚD, (nyomó-rúd) ösz. fn. Rúd, melylyel a magasra rakott, kivált széna-szalmaféle terhet a szekérre hosszában téve, s elül-hátul leszorítva megerősítik, hogy vitel közben el ne hulladozzon. Magát a cselekvényt pedig *rudalás*-nak hivják. Népies nyelvben, és közmondásokban a vastagság jelképe gyanánt használják, péld. midőn a czigányról mesélik, hogy veszedelem alkalmával oly vastag viaszgyertyát igért az Istennek, mint a nyomórúd.

NYOMORÚL, (nyom-or-úl) önh. m. *nyomorúl-t.* Mint ige önállóan nem divatos, hanem csak mint törzs ‚nyomorúlt' származékban.

NYOMORULT, (nyom-or-ul-t) mn. és fn. tt. *nyomorult-at,* harm. szr. *—ja.* Nyomorúvá lett, s mint olyan folytonosan szenvedő. Törzsöke a divatban nem levő, de nyelvhasonlat szerént helyes *nyomorúl*; s értelme ugyanaz, mi a *nyomorú* melléknévé, ámbár szabatosan véve a dolgot, ‚nyomorú' egyszerüen állapotot jelent, ‚nyomorult' pedig magában rejti a nyomoruvá lételt is. Átv. ért. és megvető, ócsárló kifejezésül használva am. alávaló, becstelen, erkölcsileg, szellemileg szegény. *Nyomorult irkász. Nyomorult az, kinek nem elég, a mije vagyon.* (Km.). „Nincs nyomorultabb teremtés a világon oly embernél, ki egy magasabb lény őrködő hatalmát elismerni nem akarja, vagy hinni nem képes." B. Eötvös József.

NYOMORULTAN, (nyom-or-ul-t-an) ih. Nyomorult módon; szegényül, szükölködve, éhen, szomjan, hideget szenvedve, sínlődve stb. *Csekély fizetéséből csak nyomorultan élhet meg. Nagy nyomorultan kihúzták a telet.* V. ö. NYOMORULT.

NYOMORULTSÁG, (nyom-or-ul-t-ság) fn. tt. *nyomorultság-ot,* harm. szr. *—a.* Nyomorult állapot vagy tulajdonság; szegénység; sokat nélkülöző szükség.

NYOMORULTUL, (nyom-or-ul-t-ul) ih. Nyomorult módon, nyomorúltan; szegénységgel, szükséggel küzdve. Átv. ért. és ócsárolva, gyalázva, am. alávaló módon, csufosan. *Nyomorultul viselte magát az ütközet idején.*

NYOMORÚN, l. NYOMORÚAN.

NYOMORÚSÁG, NYOMORUSÁG, (nyom-or-ú-ság) fn. tt. *nyomoruság-ot,* harm. szr. *—a.* Testet, lelket leverő, erejéből kivetkeztető állapot, melyet különösen a szegénység, szükölködés, betegségek, s folytonos szenvedések, nélkülözések idéznek elé. *Nyomoruságban élni, sínlődni, tengödni. A koldusnak, a betegeskedő embernek, a rabszolgának élete nyomoruság. A háború után csak nyomoruságot látni. A nyomoruság mindig más nyomorusággal párosúl, vagy a nyomoruságot más nyomoruság szokta követni.* (Km.). *Nagy mester a nyomoruság.* (Km.). *Megtanít a nyomoruság imádkozni.* (Km.). *A katonaság czifra nyomoruság.* (Km.).

NYOMORÚSÁGOS, NYOMORUSÁGOS, (nyom-or-ú-ság-os) mn. tt. *nyomoruságos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Ami teli van nyomorúsággal, igen nyomorú. Nagyító értelme van. *Már csak egyszer vége lenne e nyomoruságos állapotnak.* Átv. ócsárló jelentéssel, igen hitvány, nagyon alávaló.

NYOMORÚSÁGOSAN, (nyom-or-ú-ság-os-an) ih. Nyomoruságos állapotban; nyomoruságos módon.

NYOMOS, (nyom-os) mn. tt. *nyomos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Amin nyomok, nevezetesen lábnyomok látszanak. *Nyomos hó.* 2) Átv. minek erkölcsi nyoma van, fontos, különös erejű, hatásu, nevezetes. *Nyomos dolgokról értekezni. Nyomos ellenvetések, észrevételek, kifogások.* Némelyek ezen második jelentésben *nyomós*-nak ejtik.

NYOMÓS, (nyom-ó-os) l. NYOMOS. 2).

NYOMOSAN, (nyom-os-an) ih. Átv. fontosan, hathatósan, különös erőadással. *Nyomosan értekezni valamiről. Nyomosan ejteni ki valamely szót.*

NYOMOSB, (nyom-os-b) hasonlító foka ‚nyomos' melléknévnek, tárgyeset: —*at*.

NYOMOSBÍT, (nyom-os-b-ít) l. NYOMOSÍT.

NYOMOSÍT, NYOMOSIT, (nyom-os-ít) áth. m. *nyomosít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Nyomossá, azaz fontossá tesz, bizonyos szellemi, vagy erkölcsi súlyt kölcsönöz valaminek. Különösen valamely szóhangot vagy szótagot, vagy mondatot sulylyal ejt ki.

NYOMOSÍTÁS, NYOMOSITÁS, (nyom-os-ít-ás) fn. tt. *nyomosítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által nyomossá, fontossá tétetik valami. Különösen a szóhangok, szók hatályosabb kimondása, kiejtése, sulyoztatása.

NYOMOSSÁG, (nyom-os-ság) fn. tt. *nyomosság-ot*, harm. szr. —*a*. Átv. tulajdonság, melynél fogva valami fontos, hatályos, a maga nemében nagyobb erővel biró. *E tárgynak nyomosságát tagadni nem lehet.*

NYOMÓSULY, (nyomó-suly) ösz. fn. Suly, mely valamit lenyom, vagy odább tol, taszít.

NYOMOTIK, (nyom-ot-ik) k. m. *nyomot-tam*, —*tál*, —*ott*. Régi szó, körülbelül am. a mai nyomúl. „Maxentius császár kinyomoték az vidékre valami dolgáért." Katalin prózai legendája. „Azt látván az császárné asszon, azonnal Maxentius császár elében nyomoték." Ugyanott. „Szent István király nyomoték erdeli vajda ellen." Carthausi névtelen. „Es leányival el ura eleiben nyomoték." Ugyanott. Néba: *nyomodik*. „Mert Jézus elnyomodott (Káldinál: eltért) vala az sokasság kezzől, kik ott valának." Báthory László Bibliája. És ez a helyesebb alak, részint, mert van *nyomod* törzs, amidőn *nyomot* törzset nem ismerünk, részint mert általában a *d* hang alkotja nyelvünkben az önhatást, illetőleg a belszenvedést, a *t* pedig az áthatást, illetőleg külszenvedést.

NYOMOZ, (nyom-oz) áth. m. *nyomos-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Hogy valamely eltünt, elbujt, elrejtett személyt, vagy dolgot megtaláljon, mind azon helyeket bejárja, melyeken azt lappangni véli, tehát mintegy nyomában jár. *A tolvajokat, elvesztett barmokat nyomozni. Kinyomozni a sziványok barlangját.* Átv. elrejtett igazságot, ismereteket kifürkészni iparkodik. *Őseink eredetét, régi lakhelyeit nyomozni. Szókat nyomozni*, azaz: eredetöket, s alapértelmeiket kutatni, elemezni. *Kinyomozni a titkot.*

NYOMOZÁS, (nyom-oz-ás) fn. tt. *nyomozás-t*, tb. —*ak*, harm. szr. —*a*. 1) Valakinek v. valaminek nyomában járás, hogy rá akadjunk. 2) Átv. bizonyos igazságnak, ismeretnek, titoknak, törvényszegésnek vizsgálása, keresése, kutatása. V. ö. NYOMOZ.

NYOMOZÁSI, (nyom-oz-ás-i) mn. tt. *nyomozási-t*, tb. —*ok*. Nyomozást illető, nyomozásra vonatkozó, nyomozáson alapuló. *Nyomozási eljárás*, t. i. esen büntető eljárásban a biró (nyomozó) valamely törvényszegés nyomait és bizonyítékait hivatalból kipuhatolni, valamint a gyanus személy vallomását is kivenni, egyszersmind a terhelő és enyhítő körülményeket is kikutatni törekszik. Ezen elven alapuló eljárás összes szabályait aztán *nyomozási rendszer*nek nevezik.

NYOMOZAT, (nyom-oz-at) fn. tt. *nyomozat-ot*, harm. szr. —*a*. A nyomozásnak eredménye, végrehajtott nyomozás. *A birói nyomozatból kitünt, hogy ő büntelen. Történeti nyomozatok a magyarok eredetéről.*

NYOMOZATLAN, (nyom-oz-atlan) mn. tt. *nyomozatlan-t*, tb. —*ok*. Amit nem nyomoztak, nem fürkésztek; ami még köztudomásra hozva, földerítve nincsen. *A népek történetében még sok nyomozatlan esemény van.* Határozóként am. nyomozat nélkül, nyomozatlanul. V. ö. NYOMOZ.

NYOMOZGAT, (nyom-oz-gat) gyak. áth. m. *nyomozgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyomozgass*. Gyakran, vagy folyvást nyomoz valakit, vagy valamit. *Az erdőkben bujdosó tolvajokat nyomozgatni. A bünteti részeseit nyomozgatni. A szók eredetét a nyelv történetéből nyomozgatni*

NYOMOZGATÁS, (nyom-oz-gat-ás) fn. tt. *nyomozgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakori, vagy folytonos nyomozás; kutatgatás, vizsgálgatás.

NYOMOZÓ, (nyom oz-ó) fn. és mn. tt. *nyomozó-t*. Aki vagy ami nyomoz; összetételekben, amiben vagy ami által nyomozás történik. *Nyomozó küldöttség. Nyomozó biró. Nyomozó rendszer. Nyomozó szék.* V. ö. NYOMOZÁSI.

NYOMOZÓDÁS, (nyom-oz-ó-d-ás) fn. tt. *nyomozódás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Fáradozás, munkálódás valami hol- és mibenlétének fürkészésében.

NYOMOZÓDIK, (nyom-oz-ó-d-ik) belsz. m. *nyomozód-tam*, —*tál*, —*ott*. Valaminek nyomát, hollétét, mibenlétét keresve, fürkészve munkálódik, fáradoz.

NYOMOZÓLEVÉL, (nyomozó-levél) ösz. fn. Helyről helyre küldött levél valamely hatóságtól, mely bizonyos megszökött, eltünt bujdokló személy-

nek leirását közli, egyszersmind az illetőket felszólítja, hogy azon személyt letartóztassák, vagy a kitüzött helyre szállítsák.

NYOMOZÓSZÉK, (nyomozó-szék) ösz. fn. Büntető törvényszék, melynek eljárása a nyomozási rendszeren alapszik. V. ö. NYOMOZÁSI.

NYOMÓZSÁK, (nyomó-zsák) ösz. fn. Zsák, melyben különösen a szőlőfürtöket taposssák, hogy a must kifolyjon belőle.

NYOMSZIVACS, (nyom-szivacs) ösz. fn. A könyvnyomtatók szivacsféle, festékes eszköze, melylyel a sajtó alá menő betütáblát festékelik.

NYOMTALAN, (nyom-ta-lan) mn. tt. *nyomtalan-t*, tb. —*ok*. 1) Ami nyom nélkül eltünt, ami nem hagyott nyomot maga után. 2) Amin semmi nyom nem látszik. *Hol nyomtalan a hó fölszine, arra nem megy a vadász. E sár nyomtalan, még senki sem ment rajta.* 3) Átv. minek semmi jele sem látszik, hogy létezett, vagy működött volna. *Nyomtalan henye életü ember.* 4) Határozóként am. nyom nélkül, nyomtalanul.

NYOMTALANUL, (nyom-talan-ul) ih. Nyom nélkül, létének, vagy működésének semmi jelét nem hagyva maga után. *Némely régi népek nyomtalanul eltünek.*

NYOMTAT, (nyom-tat) áth. m. *nyomtat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyomtass*. 1) Széles ért. nyomó eszköz által leszorít valamit. *Rúddal lenyomtatni a szénát, kövel a hordóbeli káposztát, sajtóval a turót.* 2) Különösen: betüket, rajzokat, képeket stb. sajátnemü sajtó által bizonyos lapra lemásol. *Könyvet, képeket nyomtatni. Kömetszetről lenyomtatni valamit.* 3) Gabonát vagy veteményt szérűre ágyazva, lóval vagy más barommal tiportat, hogy szeme kihulljon. *A búzát, árpát, zabot, kölest nyomtassátok el, a zsuppnak való rossot pedig csépeljétek.* 4) A régiebbeknél előfordul önhatólag ‚nyomul' értelemben is (talán mint ‚vágtat,' ‚törtet'). „Amint ím hallom most is, hogy Bakos uram előbb előbb nyomtat és a bányák felé igyekezik." Gr. Eszterházy Miklós Rákóczi Györgyhöz 1644-ből.

„Mikoron Ujhelyben lovon el- béjuta,
Ujhely piaczára szépen bényomtata."

Ilosvai Péter a XVI. századból.

„Nem sok idő múlva a leány eljuta;
Ki páva módjára ajtón benyomtata."

Argirus históriája a XVI. századból
(Görgei Alberttől).

NYOMTATÁS, (nyom-tat-ás) fn. tt. *nyomtatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Széles ért. valamely testnek nyomó eszköz általi leszorítása. Különösen könyvek, képek, rajzok másolása sajtó által. Továbbá: mezőgazdasági munka, midőn a szemes gabona- vagy veteményszárakat nyomtatják. V. ö. NYOMTAT.

NYOMTATÁSBÉR, (nyomtatás-bér) ösz. fn. Bér, melyet valaki a nyomtatásért fizet, péld. a sajtó alól kijött könyvekért, képekért, rajzokért; továbbá a gabonanyomtatóknak járó bér.

NYOMTATÁSHIBA, (nyomtatás-hiba) ösz. fn. A nyomdai szedő által elkövetett hiba, midőn az illető betü, vagy szó, vagy jegy helyett mást szed, és bocsát sajtó alá.

NYOMTATATLAN, (nyom-tat-atlan) mn. tt. *nyomtatatlan t*, tb. —*ok*. 1) Ami nyomdai sajtó alá még nem jött; kéziratban levő. *Nyomtatatlan költemények.* 2) Minek szemeit, magvait nyomtató barmok által ki nem tiportatták. *Nyomtatatlan búzaasztag.* 3) Határozóként am. nyomtatatlanul, nyomtatatlan állapotban.

NYOMTATATLANUL, (nyom-tat-atlan-ul) ih. Nyomtatatlan állapotban. *Nyomtatatlanul heverő kéziratok.*

NYOMTATÉK, (nyom-tat-ék) fn. tt. *nyomtaték-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. A sulymértékben, különösen a húsárusoknál kis darab, holmi czókmók, vagy csontocska, melyet a derékkonczhoz tesznek, hogy a kellő mértéket megüsse. Kenessey Albertnél a hajózásnál am. az idegen *Ballast*, t. i. föld, kavics, vas és egyéb, magukban nem nagy tért foglaló s a hajót kevesebbé rontó sulyos testek, melyeket a hajó fenekére azért raknak, hogy a sulypontot lejebb szállítván, a hajó könnyebben megtarthassa egyensulyát s kemény és biztos állást nyerjen.

NYOMTATGAT, (nyom-tat-gat) gyak. áth. m. *nyomtatgat-tam*, —*tál*, —*ott*. Egyetmást, vagy folytonosan nyomtat.

NYOMTATMÁNY, (nyom-tat-mány) l. NYOMTATVÁNY.

NYOMTATÓ, (nyom-tat-ó) mn. és fn. tt. *nyomtató-t*. 1) Ki sajtó által könyveket, képeket, rajzokat stb. másol, kiad. 2) Ki a gabona- és veteménymagokat lovak vagy más barmok által kitiportatja; különösen e végre fogadott részes munkások, kik saját barmaikkal dolgoznak, s kiknek segédtársait villásoknak nevezik. *Sürüjén hat bokor nyomtató dolgozik. Nyomtató ló*, melylyel nyomtatnak. *Nyomtató lónak nem kötik be a száját.* (Km.).

NYOMTATÓFESTÉK, (nyomtató-festék) ösz. fn. Festék, melyet a könyv-, réz- és kőnyomdászok használnak.

NYOMTATÓINTÉZET, (nyomtató-intézet) ösz. fn. Műintézet, melyben könyveket, képeket, rajzokat stb. nyomtatnak, s az ide tartozó készületekkel foglalkodnak.

NYOMTATÓMŰHELY, (nyomtató-műhely) ösz. fn. Nyomtatóintézethez tartozó műhely, melyben különösen a kiszedett betüket, vagy rézbe, aczélba, kőbe, fába metszett rajzokat, képeket stb. sajtó által lemásolják.

NYOMTATÓPAPIR, v. – PAPIROS, (nyomtató-papir, v. —papiros) ösz. fn. Enyvetlen, vagy

aránylag kevés enyvü papiros, melyet nyomtatásra használnak, különböztetésül az irópapirostól.

NYOMTATVÁNY, (nyom-tat-vány) fn. tt. *nyomtatvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyomtatott példány. *Könyv-, réz-, acél-, kő-, fanyomtatvány. Próbanyomtatvány.*

NYOMÚL, NYOMUL, (nyom-úl) önh. m. *nyomúl-t*. 1) Nyomás következtében ide v. oda mozdúl. *A csizma sarka félre nyomúl.* 2) Nyomról nyomra lépve tovább halad. *Előre-, hátra-, visszafelé-, ki-, benyomulni.* Különösen: nagyobb erővel, némi nehézséggel küzdve, magamagát előre tolva, nyomva megyen. *Átnyomulni a tolongó sokaság között. Benyomulni a várba. No most, nyomuljunk neki!* A régieknél másképen: *nyomodik, nyomotik* sőt *nyomtat* is.

NYOMÚLÁS, NYOMULÁS, (nyom-úl-ás) fn. tt. *nyomulás-t*, tb. *—ok*. Erőködési állapot, midőn valami, vagy valaki nyomúl. *Félre-, előre-, hátra-, ki-, be-, felnyomulás.* V. ö. NYOMÚL.

NYOMVAD, (nyom-v-ad) önh. m. *nyomvadtam, —tál, —t*, v. *—ott*. Nyomás alatt meghajlik, meggörbed, szenved, alászáll, öszveszorúl. Katalin verses legendájában *megnyomvad* am. meggyőzetik:

„Esmerék hogy nincs embertől,
De az hatalmas Istentől,
Hogy ők igy megnyomvadának,
Hogy egy szót se szólhassanak."

Alakra olyan mint *sorvad, posvad, hervad.*

NYOMVADÁS, (nyom-v-ad-ás) fn. tt. *nyomvadás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyomás alatt meggörbedés, szenvedés.

NYOMVADT, (nyom-v-ad-t) mn. tt. *nyomvadt-at*. Nyomás által meghajlott, meggörbedt, öszveszorított. *Nyomvadt vállai roskadoznak a teher alatt.*

NYOMVADTAN, (nyom-v-ad-t-an) ih. Nyomvadt állapotban.

NYOMVÁNY, (nyom-vány) fn. tt. *nyomvány-t*, tb. *—ok*. L. NYOMASZ.

NYOMVASZT, (nyom-v-asz-t) áth. m. *nyomvaszt-ott*, par. *nyomvaszsz*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Bizonyos teher, suly, nehézség nyomása által szorongat, szük állapotba helyez valakit. V. ö. NYOMASZT.

NYOMVASZTÁS, (nyom-v-asz-t-ás) fn. tt. *nyomvasztás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn valaki nyomvaszt.

NYOSZOLA, v. NYOSZOLYA, (nyosz-ol-a) fn. tt. *nyoszolyá-t*. Széles ért. lábakon álló készület, melyen elnyujtózva fekünni, pihenni, nyugonni, alunni lehet. Ezt fejezi ki a Molnár A. és Pápai Páriz értelmezése szerént a latin *grabatus, sponda*, és hellen-latin *cline*. Ez értelemben ide tartozik a pamlag, lésza, katonaágy. Közönségesen az ágy szóval egyértelmüleg használtatik, de, úgylátszik, az ágy különösen alvásra rendelt, és saját ruhanemüekkel, ú. m. párnával, vánkossal, dunnával ellátott készület; régiesen *álgy*, mi azt gyaníttatja, hogy gyöke *ál* vagy *al* azonos az *álom* vagy *alszik* szó gyökével. Ellenben a nyoszolya gyöke rokonnak látszik, a *nyugszik, nyújt, nyúlik, nyújtózkodik*, igék gyökével. Ezen szó eredeti alakban *nyoszoló*, mint némely tájakon divatozik s képzési hasonlóságban vannak vele: *mocsola, pocsola, pongyola* (bongyola), *motóla, gomola, csigola, korcsola, fuvola, bugyola, csoroszla, gereble, meregle, csákla*, melyek mindannyian elavult igetörzsökökből származott részesülők módosított véghangzóval, *mocsoló, pocsoló, pongyoló, motoló* stb. helyett, melyek közől némelyekben a nyelvszokás az *l* hangot meglágyította; mint *mocsolya, gereblye, csáklya*. E szerént nyoszolya am. *nyugolya* vagy *nyuszolya*, melyben az *sz* képző megfelel a *g* gyakorlatos képzőnek s e kettő néha föl is cseréltetik, péld. ha öszvehasonlítjuk ezen igéket: *tömöszöl tömöget, vonszol vonogat, noszol nógat*, azt veszszük észre, hogy mind gyakorlatosak, s ezen értelmök a *g* és *sz* hangokban rejlik; így lett a *nyu* gyökből *nyuszol*, és *nyugot* v. *nyugat* ige, s ennélfogva *nyuszoló*, am. *nyugotó* t. i. készület vagy bútor. V. ö. NYUGOT, ige. Más vélemény szerént a *nyoszolya* szoros ért. annyi volna, mint *nőszölő*, vastag hangon: *nászoló*, azaz: házasok ágya; s ez értelemben szoros viszonyban áll a *nász, nyoszolyóasszony* és *nyoszolyóleány*, székelyesen *nyüsztiasszony, nyüsztileány*, s Nagy-Bánya vidékén *nyuszóleány* szókkal.

NYOSZOLÓ-, v. NYOSZOLYÓ, (nyosz-ol-ó) fn. tt. *nyoszoló-t*. Balaton mellékén am szalmából fonott ágy, lésza; de egyebütt, önállólag nem igen, hanem csak a következő öszvetételekben használják; s kétségtelenül azonos ‚nyoszolya' szóval.

NYOSZOLÓ-, vagy NYOSZOLYÓASSZONY, (nyoszoló-asszony) ösz. fn. A menyasszony körül szolgálatot tevő nő; különösen ki népies szokás szerént a menyasszonyi nyoszolyát elkészíti, a menyasszonyt lefekteti, s elhálás után a fejkötőt fejére köti. Néhutt: *örömanya*; a székelyeknél: *nyüsztü-* (nőszü, nászu) *asszony*. V. ö. NYOSZOLYA.

NYOSZOLÓ-, v. NYOSZOLYÓLEÁNY, (nyoszoló-leány) ösz. fn. A menyasszony meghitt barátja, s bátorítója, ki őt az oltárhoz kíséri s mindig mellette van, mint a vőfél a vőlegény mellett, ki a nyoszolyóasszonynyal a házastársak ágyát is elrendezi. Nyitravölgyében még e század elején szokásban volt, hogy a nyoszolyóasszony és leányok a menyasszony ágyát elfoglalták s guzsalyra ülve fontak és nem adták oda mindaddig, mig le nem itatták, vagy valamely ajándékkal meg nem vesztegették őket. Mátyusföldi kiejtéssel *nyoszorúleány*. A székelyeknél: *nyüsztü* (nőszü, nászu) *leány*, dunántuliasan a németből fordítva: *koszorúleány*. V. ö. NYOSZOLYA.

NYŐ, (1), tájdivatos kiejtés NŐ, önh. ige helyett; l. ezt.

NYŐ, (2), áth. ige; l. NYŰ, áth.

NYÖF, orron kinyomuló, értelmetlen hang, melyből *nyöffen, nyöfög* származnak, s rokon a *nyef, nyif, nyaf* hangokkal.

NYÖFFEN, (nyöf-ü-en, nyöf-v-en) önh. m

nyöffen-t. Nyöf hangot ad; orrhangon mond ki valamit.

NYÖFFENÉS, (nyöf-ü-en-és, nyöf-v-en-és) fn. tt. *nyöffenés-t*, tb. —*ék*. *Nyöf* hangon szólás; orrhang ejtése.

NYÖFÖG, (nyöf-ög) gyak. önh. m. *nyöfög-tem*, —*tél*, —*ött*. Értelmetlen orrhangon beszél valamit. Mondják különösen a sirva, pityeregve beszélő gyermekről, vagy tutyimutyi emberről. Rokonai: *nyefeg, nyifog, nyafog*.

NYÖFÖGÉS, (nyöf-ög-és) fn. tt. *nyöfögés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Értelmetlen orrhangon való szólás, nyögés, tutymogás. Változatai: *nyefegés, nyifogás, nyafogás*.

NYÖG, (nyö-g) önh. m. *nyög-tem*, —*tél*, —*ött*. Nehéz nyomás miatt, mely különösen a tüdőre sulyosodik, vagy fájdalomból erőtetett *nyö-nyö*-féle hangot nyom ki. *Alig nyög a nagy teher alatt. Nyög, midőn szükségét végzi. Nagy nyögve fölemelte a zsákot. Nyög a beteg ember, barom. Kinyögte magát.* Átv. ért. *valamit elnyögni* am. bizonyos bajt eltürni, elszenvedni, vagyis nyögésen kivül egyebet nem tenni. Törökül: *oghun-mak* am. nyög-ni. Sajátsága ezen igének, hogy a gyakorlatos *g* képző előtt a gyökhangzóját nem nyujtja meg, mint más hasonló igék, pl. *bég, búg, bög, súg, zúg*, melyek közül azonban a két utolsó szintén megrövidül, midőn *h* középképzőt vesznek föl: *suhog suhan, zuhog zuhan*.

NYÖGDÉCSÈL, (nyö-g-d-écs-èl) gyak. önh. m. *nyögdécsél-t*. Fájdalomból, de gyöngébben és folytonosan, vagy gyakran nyög. Különösen mondják a nemi ösztön miatt epedő galambnemü madarakról, s átv. értelemben a szerelmesekről. *Nyögdécselnek a galambok, giliczék*. Rokon hozzá a *turbékol*, mely azonban inkább a szerelmi ösztönnek heves, pajkos nyilatkozatára, mint fájdalmas szenvedésre mutat. A középképző *écs* eredetileg a kicsinyező *ics*, miért máskép: *nyögdicsel*, mint: *hangicsál, karicsál*.

NYÖGDÉCSÉLÉS, (nyö-g d-écs-èl-és) fn. tt. *nyögdécselés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Fájdalmas, de gyöngébb nyögés.

NYÖGDEL, (nyö-g-d-el) gyak. önh. m. *nyögdel-t*. Fájdalmasan és folytonosan nyög. Nem annyira lágyított kifejezés, mint a *nyögdécsel*.

NYÖGDELÉS, (nyö-g-d-el-és) fn. tt. *nyögdelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Fájdalmas nyögés.

NYÖGDÖGEL, NYÖGDÖGÉL, (nyög-d-ög-el) gyak. önh. m. *nyögdögel-t*. A ‚nyög' igének kettőztetett kicsinyitője, a gyöngédség és ellágyulás mellékfogalmával. Alakjára olyan mint: *sirdogal, nevetdegel, álldogal, üldögel, mendegel* stb.

NYÖGDÖGELÉS, (nyög-d-ög-el-és) fn. tt. *nyögdögelés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Ellágyult nyögés.

NYÖGEL, (nyög-el) l. NYÖGDEL.

NYÖGÉR, faluk Vas és Veszprém m.; helyr. *Nyögér-re*, —*én*, —*ről*.

NYÖGÉS, (nyö-g-és) fn. tt. *nyögés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Fájdalomból, vagy erőködés, illetőleg lélekzetszorulás miatt nehezen kinyomuló *nyö*-féle hangzás. *Beteg ember nyögése. Szorulásban szenvedőnek nyögése. Kövér, teher alatt meggörbedő ember nyögése. Kinos nyögését a mellékszobába hallani. Nem akarásnak nyögés a vége.* (Km.).

„Oh hát nincsen senki, aki nyögésemet
Hallaná, s enyhíteni akarná ügyemet!"

Ányos.

NYÖK, erőtetve kinyomuló torokhang, melyből *nyökög, nyökörög, nyökörgés, nyökken* erednek. Legközelebb rokonai mind hangra, mind alapértelemre: a *nyög* ige, továbbá *nyek, nyik* hangzók.

NYÖKKEN, l. NYEKKEN.

NYÖKÖG, NYÖKÖRÖG, NYÖKÖRGÉS, lásd NYEKEG, NYEKEREG, NYEKERGÉS.

NYÖKÖGTET, (nyök-ög-tet), l. NYEKGET.

NYÖL, 1) L. NŐL, 2) A palóczoknál am. *nyü* ige, pl. *elnyölni a csizmát; kendert nyölni*. (Szeder Fábián).

NYÖRSZÖG, Gyarmathy S. szerént a székelyeknél a kis gyermekről mondják, midőn fölébred; talán hangáttétellel egy a *nyöszörög* szóval.

NYÖSS, NYÖSSEN, tájdivatosan am. nyers, nyersen.

NYŐSTÉNY, NYŐSTÉN, tájdivatos; l. NŐSTÉNY.

NYŐSTÉNYSZER, (nőstény-szer) ösz. fn. Tájdivatosan am. asszonyi nép, fehér nép.

NYÖSZ, nyögve kinyomuló torokhang, mely leginkább a disznónak hörögő, röfögő hangjához hasonlit, kivált midőn álmodik. Származékai: *nyösszög, nyöszörg, nyöszörgés*.

NYÖSZÖG, (nyösz-ög) gyak. önh. m. *nyösszög-tem*, —*tél*, —*ött*. *Nyösz-nyösz*féle torokhangon szól. Különösen mind erről, mind *nyöszörög, nyökög, nyöfög* szókról Szabó D. úgy értesit, hogy azokat a dunnogva (dunnyogva) siró gyermekről mondják. ‚Nyöszög' alakjára nézve olyan mint a fogak közől kicsuszamodó nyelvhang: *sziszeg*, vagy a fog és orrhangokból vegyült *szuszog*.

NYÖSZÖGÉS, (nyösz-ög-és) fn. tt. *nyösszögés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. *Nyösz-nyösz*-féle hangokon szólás. V. ö. NYÖSZÖG.

NYÖSZÖRGÉS, (nyösz-ör-ög-és) fn. tt. *nyöszörgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Nyögő, nyöszögő hangon szólás. V. ö. NYÖSZÖRÖG.

NYÖSZÖRÖG, (nyösz-ör-ög) gyak. önh. m. *nyöszörög-tem*, —*tél*, v. *nyöszörgöt-tem*, —*öttél*, —*ött*, v. *nyöszörg-tem*, —*tél*; par. —*j*, v. *nyöszörgj*; htn. *nyöszörög-ni*, v. —*eni*, v. *nyöszörg-ni*. ‚Nyösz'-féle rekedt torokhangon nyögdel, mint a midőn valaki vagy valami alszik, vagy álmodik és száját zárva tartván csak úgy magában nyög valamit; kintól gyötretve is sokszor ily fájdalmas hangokat hallat a szenvedő emberi vagy oktalan állati lény. V. ö. NYÖSZÖG.

NYÖVÉS, (nyö-v-és) fn. tt. *nyövés-t*, tb. —*ék*. 1) L. NÖVÉS. 2) ‚Nyövik' igétől am. kopás. 3) ‚Nyö' v. ‚nyű' átható igétől am. koptatás (pl. a csizmáé); kitépés, kiszakgatás (pl. a kenderé).

NYÖVIK, (nyöv-ik) k. m. *nyött*. Hordás, dörzsölés által kopik, nyúzódik. V. ö. NYŰ.

NYU, elvont gyöke, *nyújt, nyúl, nyúlik* szóknak és származékaiknak.

NYUG, elvont törzse *nyugszik* szónak és származékainak. Némely származékaiban tájdivatosan az *u* meg is nyujtatik, pl. *nyúgalom, nyúgasztal* stb. Újabb korban kezdék önálló főnévként is használni, körülbelül ‚nyugalom' helyett; különösebben verselésben és zenében az idegen ‚pausa' kifejezésére is; tt. *nyugot*. Egyébiránt eredetére nézve l. NYUGSZIK.

NYUGÁGY, (nyug-ágy) ösz. fn. Pamlagféle készület, butor, melyen nem csak ülni, hanem hosszant fekünni, nyugonni, heverni is lehet.

NYUGÁLLAPOT, (nyug-állapot) ösz. fn. Állapot, midőn valaki bizonyos munkától, foglalatosságtól megszünik, midőn szokott működését félben hagyja, s kifáradt testi, lelki erejét nyugtatja, pihenteti. Különösen valamely hivatalnak, tisztségnek szünete. *Nyugállapotba helyezni az elaggott tisztviselőket.*

NYUGALMAS, (nyug-al-om-as) mn. tt. *nyugalmas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Se testi, se lelki erőt nem fárasztó, se kedélyt nem zavaró; munka, fáradság, gond nélküli; békés, csendes. *Nyugalmas életet élni. Nyugalmas állapotba helyezni valakit. Nyugalmas falusi magány.* L. NYUGALOM.

NYUGALMASAN, (nyug-al-om-as-an) ih. Testi lelki erőnek megfeszítése, kedélynek háborgatása nélkül; békésen, csendesen; mást nem bántva. *Magányában nyugalmasan él. Nyugalmasan viseli magát. A jó testvérek szép nyugalmasan laknak, élnek együtt.*

NYUGALMASSÁG, (nyug-al-om-as-ság) fn. tt. *nyugalmasság-ot*, harm. szr. —*a*. Nyugalmas állapot, vagy tulajdonság. *Hosszas szolgálat után nyugalmasságra vágyni. A magány nyugalmasságát nem cserélném föl a városi és hivatalnoki élet nyugtalanságával.*

NYUGALMAZ, (nyug-al-om-az) áth. m. *nyugalmaz-tam, —tál, —ott*, par. —*z*. Szolgálatban, hivatalban működött személyt illető működétől fölment; ha egyszersmind eddigi szolgálata fejében bizonyos díjt, fizetést, tartást ad vagy rendel neki, akkor inkább *nyugdíjaz* szóval élünk. *Polgári, katonai tiszteket, hiv öreg szolgákat nyugalmazni.*

NYUGALMAZÁS, (nyug-al-om-az-ás) fn. tt. *nyugalmazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által bizonyos szolgálatban, hivatalban volt személyt az illető úr, vagy felsőség nyugállapotba helyez. V. ö. NYUGALMAZ.

NYUGALMAZOTT, (nyug-al-om-az-ott) mn. és fn. tt. *nyugalmazott-at*. Kit eddigi szolgálatától, hivatalától fölmentettek; s ha ez bizonyos díj megadása mellett történt, ekkor inkább *nyugdíjazott. Nyugalmazott katonatiszt, polgári tisztviselő.* V. ö. NYUGALMAZ.

NYUGALOM, NYÚGALOM, (nyug-al-om) fn. tt. *nyugalm-at*, harm. szr. —*a*. 1) Oly állapot, melyben valaki működni, testi, lelki erejét fárasztani megszünt. *Erős munka után nyugalomnak adni magát.* 2) Különösen: bizonyos szolgálattól, hivataltól menekült állapot. *Az agg katonákat, tisztviselőket nyugalomba helyezni. Nyugalomba vonulni.* 3) Lelki, kedélyi állapot, midőn gonosz öntudat, vagy kedvetlen érzések, izgató vágyak nem háborgatnak valakit. *Lelki nyugalom. Egész nyugalommal nézek jövőmnek elébe. Nyugalmát nem veszti. Ki nem lehet őt nyugalmából venni. Férfias nyugalommal bevárni és eltürni a csapást.* „Elménk s kedélyünk nyugalma a legfőbb, sőt az egyetlen boldogság, melyet a földön találhatunk." B. Eötvös J.

„Setét hajadnak árnyában nyugodtam,
S nyugalmam nem volt enyhe s békhozó."
Vörösmarty.

4) Állapot, midőn valakit külső bajok, alkalmatlanságok nem háborgatnak, midőn mások bántalmaitól menten békés életet él. *Nyugalomra térni. Nyugalmát senki sem háborítja.* Már a régi halotti beszédben eléjön: „Es vezesse őt Paradicsom nyugolmabeli" (nyugalmába).

NYUGALOMÉLVEZET, (nyugalom-élvezet) ösz. fn. Állapot, melyben valaki testileg s lelkileg békés életet él.

NYUGASZT, NYÚGASZT, (nyug-asz-t) áth. m. *nyugaszt-ott*, par. *nyugassz*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Azt eszközli, hogy valaki testi, vagy lelki fáradozás után megnyugodjék; vagy fölindult kedélye csendesedjék; félelme, bánata, haragja lecsillapodjék. Megtoldva: *nyugasztal*, mint: *vigaszt vigasztal, maraszt marasztal, engeszt engesztel*, melyekben a végképző némi nagyító, illetőleg gyakorlatos értelemmel bir. Mondják különösen jámbor kivánatképen a megholt emberekről. *Isten nyugasszza őt.* Másképen: *nyugoszt, nyugosztal*, vagy régiesen *nyugat, nyugot*. Rokon hozzá a miveltető *nyugtat*.

NYUGASZTAL, NYÚGASZTAL, (nyug-asz-t-al) gyak. áth. m. *nyugasztal-t*. A munkában elfáradtat, vagy fájdalmas kedélyüt folytonosan nyugtatja, szenvedéseitől mentegeti. *Nyugasztalni a szomorodott szivüeket, a reménytelenéket, a félékenyeket.*

„Szulimán Harsánhoz már érkezett vala,
Harmad nap táborát ott megnyugasztalá."
Gr. Zrinyi Miklós.

Különösen mondják megholtakról. *Isten nyugasztalja őt, igen jó ember volt.* — Ezen igében az *al* képző folytonosságot, gyakorlatot jelent, mint a *vigasztal, marasztal, engesztel*, továbbá az *álldogal, járdogal, iddogal, eddegel, mendegel* stb. igékben.

NYUGASZTALÁS, NYÚGASZTALÁS, (nyug-asz-t-al-ás) fn. tt. *nyugasztalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valakit nyugasztalunk. V. ö. NYUGASZTAL.

NYUGASZTÁS, NYÚGASZTÁS, (nyug-asz-tás) fn. tt. *nyugasztás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, mely által valakit nyugasztunk.

NYUGAT, NYÚGAT, (1), (nyug-at) áth. m. *nyugat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyugass*. Nyugodni hagy, enged, vagy felháborodott, izgatott kedélyét csendesíti, csillapítja. Máskép: *nyugot*, pl. „Mikor hiveit elnyugotja Isten.“ (Pázmán Kal. 1012. l.). „De mikoron az kegyelmes Úristen meg akarta volna nyugotni az sok munka (munka) után ő hív szerelmes szolgáját.“ Carthausi névtelen.

. . . „Kitünik fekvése Omárnak,
Amint elfordúlva fejét karjára nyugatja.“
Vörösmarty.

Ezen hajdan divatozott igealak helyett ma rendesen *nyugasst*, v. *nyugtat* használtatik, valamint az elavúlt *feket*, *alut*, *ét*, *it*, ma már *fektet*. *altat*, *etet* v. *étet*, *itat*. Valamint pedig ezek gyökei: *fek*, *al*, *é*, *i*; hasonlóan a *nyugat* törzse v. gyöke *nyug*; s a nyugat és nyugszik között oly viszony létezik, mint a *fekszik* és *feket*, *alszik* és *alut*, *észik* és *ét*, (honnan *étő* Szabó D. szerént am. *ételő*), *iszik* és *it* (honnan *Ököritó* helységek neve Szatmárban és Közép-Szolnokban am. *ököritató*), *haragszik* és *haragít*, *aggszik* és *aggít*, *melegszik* és *melegít*, *hidegszik* és *hidegít*, *vastagszik* és *vastagít* között, t. i. a cselekvést jelentő formákban közös képző a tevésre mutató *t*.

NYUGAT, (2) v. NYUGOT, (nyug-at) fn. tt. *nyugat-ot*. 1) Nyugvó állapot, s tulajdonképen azon igenév, mely ezen értelemben személyragozva akként divatos, hogy a végtagban levő *a* v. *o* kiesik: *nyugtom*, *nyugtod*, *nyugta*.

„Nincs nyugtom, nincs békességem,
Lelket alig vehetek.“
Kisf. S.

A tárgyeset is ez értelemben: *nyugot*.

„Hasztalan van olvasásom,
Nyugtot nem lelek.“
Vörösmarty.

2) Átv. ért. az alkonyodó napnak, vagy más égi testeknek látszólagos lemenete a látkör alá, mintha nyugodni mennének, továbbá azon égtáj, melyen a nap bizonyos vidéken lakókra nézve letünik, napnyugat. „Mikor látandjátok a ködnek napnyugat felöl költét.“ Müncheni codex. (Lukács XII.). *Nyugtával kell dicsérni a napot*. Szemközti ellentéte: *kelet*. (Km.). 3) Így neveztetik a földgömbnek azon félrésze is, mely a délvonal keletellenes oldalán túl fekszik, néha ‚hon‘ szóval összvetetten: *nyugathon*, miszerént Európa nagyobb része, t. i. a párisi délvonaltól mérve keleten, ellenben a nagy tenger, és Amérika nyugoton vagy napnyugoton fekszik. Egyébiránt viszonylagos jelentése van, pl. Magyarország Erdélyhez képest nyugatra, Ausztriához képest keletre fekszik. Ezen szónak gyöke az elavult *nyug* v. *nyugik*, melyből úgy lett *nyugat*, mint a vele viszonyban levő *kel*, *száll*, *támad*, *enyész* igékből *kelet* v. *napkelet*, *napszállat*, *naptámadat*, *napenyészet*. A ‚nyugot‘ alak általánosb divatú; mint állapik igéből *állapat* helyett *állapot*.

NYUGATFÉL, (nyugat-fél) ösz. fn. L. NYUGAT, (2), 3).

NYUGATFÉLI, (nyugat-féli) ösz. mn. L. NYUGATI.

NYUGATHON, (nyugat-hon) ösz. fn. L. NYUGAT, 3).

NYUGATHONI, (nyugat-honi) ösz. mn. Nyugathon felé lakó, fekvő; ott termő; onnan eredő. *Nyugathoni nemzetek*, *nyugathoni földrész*. *Nyugathoni növények*, *áruczikkek*.

NYUGATI, v. NYUGOTI, (nyug-at-i) mn. tt. *nyugati-t*, tb. —*ak*. Nyugatra vonatkozó, avval viszonyban létező; napnyugat felé lakó, ott tenyésző, onnan eredő. *Nyugati szél*. *Nyugati földrész*, *tartományok*. *Nyugati növények*, *terményck*, *áruczikkek*. V. ö. NYUGAT.

NYUGATIAS, (nyug-at-i-as) mn. tt. *nyugatias-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. A nyugati földrészen, v. tartományokban lakóknál szokásban levő. Ellentéte: *keleties*, *délies*, *éjszakias*.

NYUGDÍJ, (nyug-díj) ösz. fn. Kiszolgált, vagy hivatalviselt személynek járó tartási díj, akár készpénzben, akár terményekben adva.

NYUGDÍJALAP, (nyug-díj-alap) ösz. fn. Valamely alap (pénztökében, kötelezvényekben stb.), melynek jövedelméből (kamataiból) az illetők nyugdíj fejében bizonyos évi járadékot húznak; vagy mely arra szolgál, s akként kezeltetik, hogy a szabályok szerént beálló esetben az illetők nyugdíjaikat kaphassák.

NYUGDÍJAS, (nyug-díjas) ösz. mn. Nyugdíjjal ellátott. *Nyugdíjas katonatiszt*.

NYUGDÍJAZ, (nyug-díjaz) ösz. áth. Nyugalomba helyez és nyugdíjjal ellát valakit. *Az elöregedett*, *kiszolgált tisztviselőket nyugdíjazni*.

NYUGDÍJAZÁS, (nyug-díjazás) ösz. fn Díjjal ellátott nyugalmazás. V. ö. NYUGDÍJ.

NYUGDÍJAZOTT, l. NYUGDÍJAS.

NYUGDÍJÉLVEZET, (nyug-díj-élvezet) ösz. fn. Állapot, midőn valaki nyugdíji járadékát valósággal húzza.

NYUGDÍJJÁRADÉK, (nyug-díj-járadék) ösz. fn. Évi vagy havi járadék, melyet vki valódi nyugdíj fejében kap.

NYUGÉV, (nyug-év) ösz. fn. A régi hébereknél minden hetedik év, melyben a földeket parlagon vagyis nyugodni hagyták.

NYUGHATATLAN, NYUGHATLAN, (nyughat-[at]lan) mn. tt. *nyughatatlan-t*, tb. —*ok*. Kinek testi lelki szervezete, illetőleg kedélye oly izgékony, oly ingerlékeny, hogy a legcsekélyebb hatásra mozgásba kell jönnie, s nyugton, békén, veszteg maradni nem képes, milyenek általán a gyönge idegzetüek, a

betegek stb. Innen átv. ért. *nyughatatlan álom, fekvés, ülés, állás.* Nevezetesen akaratra, és működési körre vonatkozólag am. igen tevékeny, szüntelen fáradozó, serény, a henyélést, veszteglést gyülölő. *Nyughatatlan gazda, kereskedő, katona.* Továbbá: ki vágyait, indulatait zabolázni nem képes, ki másokat háborgatni szeret, kicsapongó. *Nyughatatlan elme, békezavaró laktárs.* Hasonértelmü a ‚nyugtalan' szóval. Határozóként am. nyughatatlan módon vagy állapotban, nyughatatlanul.

NYUGHATATLANÍT, NYUGHATLANÍT, (nyug-hat-[at]-lan-ít) áth. m. *nyughatatlanít-ott;* htn. *—ni,* v. *—ani.* Nyughatatlanná tesz, nyugodni nem enged. *Az ellenséget nyughatatlanítni.* L. NYUGTALANÍT.

NYUGHATATLANKODIK, NYUGHATLANKODIK, (nyug-hat-[at]lan-kod-ik) l. NYUGTALANKODIK.

NYUGHATATLANKODTAT, NYUGHATLANKODTAT, (nyug-hat-[at]lan-kod-tat) áth. m. *nyughatatlankodtat-tam, —tál, —ott.* L. NYUGHATATLANÍT.

NYUGHATATLANSÁG, NYUGHATLANSÁG, (nyug-hat-[at]lan-ság) fn. tt. *nyughatatlanságot,* harm. szr. *—a.* Nyughatatlan állapot, vagy tulajdonság. V. ö. NYUGHATATLAN. *Nyughatatlanságban élni. Természete a nyughatatlanság.* „Kinek nem ő felsége, sem mi, hanem a fejedelem az oka nyughatatlanságával." Gr. Eszterházy M. nádor a vármegyékhez 1644-ben.

NYUGHATATLANUL, NYUGHATLANUL, (nyug-hat-[at]lan-ul) ih. Nyughatatlan módon; minden benyomásra fölingerülve; izegve mozogva; törekvéseiben, vágyaiban kicsapongólag; szünet, pihenés nélkül. V. ö. NYUGHATATLAN.

NYUGHELY, (nyug-hely) ösz. fn. Oly hely, melyen nyugodni lehet, különösen: fekvésre, heverésre való hely; vagy oly lak, melyben valaki mások háborgatásától ment; továbbá az élet fáradalmaitól halál által megszabadultak helye: a sír; általában minden hely, mely nyugalmat ad, vagy látszik adni.

„Felrémülék irígylett nyughelyemből."

Vörösmarty.

NYUGHÉTFŐ, (nyug-hét-fő) ösz. fn. Némely mesteremberek nél, különösen szabóknál bevett szokás szerént vasárnap után a hétnek első napja, melyben dolgozni nem szoktak, minthogy vasárnapra, és vasárnapon is sokszor sürgös dolgokat kell végezniök. Az ily napot *heverdelnap*-nak is nevezik.

NYUGIDŐ, (nyug-idő) ösz. fn. Általán, idő, mely alatt valaki a rendes munkától megszünik, hogy kinyugodja magát, vagy más szükségének eleget tegyen, péld. hogy egyék, alugyék. *A nyugidő kezdetét és végét harangszó által tudatni a munkásokkal. Egy órai, félnapi, heti, hónapos nyugidő.*

NYUGÍV, (nyug-ív) ösz. fn. Az idegen „Pensionsbogen" értelmében am. papirív, vagy kö nyvecske, melybe a nyugdíjasok fölvett fizetését az illető pénztárnál időnként bejegyzik.

NYUGJEL, (nyug-jel) ösz. fn. Irt, vagy nyomtatott beszédben fekvőleges vonás (—) valamely mondat után; máskép *gondolatjel,* melyet használunk, midőn vagy gondolatunkat egészen ki nem fejeztük, s az olvasót annak kiegészítésére figyelmeztetjük; pl. *ha még egyszer rajta érlek, majd — —;* vagy egymástól elszakgatott mondatrészek közötti zárjel gyanánt alkalmazzuk; vagy, midőn bizonyos szóra, vagy mondatra különös nyomatékot helyezünk.

NYUGNAP, (nyug-nap) ösz. fn. Bizonyos nap, mely alatt valaki rendes munkálatát abban hagyja. *Hetenként egy nyugnapja van. Isten a hetedik napot nyugnapul rendelte.*

NYUGODALMAS, (nyug-od-al-om-as) mn. tt. *nyugodalmas-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Nyugodalommal párosult; fáradság nélküli; csendet, békét nem zavaró; kedélyt nem háborgató. *Nyugodalmas élet, lakhely. Nyugodalmas állapot.* Rendesen egy értelemben vétetik vele a *nyugalmas,* de ezen és más rokonnemü szók között némi elemi különbség létezik. V. ö. NYUGODALOM.

NYUGODALMASAN, (nyug-od-al-om-as-an) ih. Nyugodalmas módon; fáradságtól kipihenve; csendesen vesztegelve; kedélyben meg nem zavarva, föl nem indulva. *Nyugodalmasan tölteni életét. Magát a viszontagságok között nyugodalmasan viselni.* V. ö. NYUGODALMAS; NYUGODALOM.

NYUGODALOM, NYÚGODALOM, (nyug-od-al-om) fn. tt. *nyugodalm-at,* harm. szr. *—a.* 1) Állapot, melyben az van, ki munka, fáradság után testi, lelki erejét pihenteti. *Dolog után édes a nyugodalom.* (Km.).

„Tégedet a hajnal még alva hagy, a delelő nap
Alva talál; nyugodalmadból ragyogása nem ébreszt."

Vörösmarty (Mikes búja).

2) A kedélynek, s általán a lelki működésnek háborítlan állapota. *Szivbeli, lelki nyugodalom.* „A szerelem dárdája, szivemet általjárja, nincs nyugodalmam." (Népd.).

„Rózsám kezc fejem alja,
Szive szívem nyugodalma."

Vörösmarty.

Ezen igének törzsöke az átható *nyugat,* vagy *nyugot,* vagy a visszaható cselekvést jelentő *nyugodik,* s némileg különbözik tőle a *nyugalom,* minthogy ennek közvetlen gyöke az elavult egyszerü *nyug* önható, vagy *nyugik,* közép ige; ellenben előbb lett ebből *nyugat* v. *nyugot,* főnév, v. áth. és *nyugodik* k. ige; honnan azután *nyugodalom* származott. A *nyugalom* tehát egyszerü pihenési állapotot jelent; ellenben a *nyugodalom* tartósabb vagy folytonosabb nyugvási

állapotot látszik kifejezni. Így *biralom* és *birodalom*, *uralom* és *uradalom* is különbözik. Azonban *nyugalom* és *nyugodalom* szókat általános szokás szerént egy értelemben használják.

NYUGODÁS, NYÚGODÁS, (nyug-od-ás) fn. tt. *nyugodás-t*, tb. *—ok*. L. NYUGVÁS.

NYUGODIK, NYÚGODIK, (nyug-od-ik) k. m. *nyugod-tam*, *—tál*, *—t*, v. *—ott*. L. NYUGSZIK.

NYUGODOTT, NYÚGODOTT, (nyug-od-ott) mn. tt. *nyugodott-at*. L. NYUGODT.

„Kis melle nem tud bánatot,
Fájdalma nincs, oly nyúgodott.“
Vörösmarty.

NYUGODT, NYÚGODT, (nyug-od-t) mn. tt. *nyugodt-at*. 1) Ami munkálkodni, mozogni megszünt, s az által új erőhöz jutott. *A nyugodt munkások új erővel látnak dolgaikhoz.* 2) Kedélyre vonatkozva am. nem ingerült, nem izgékony, nem hirtelenkedő. *Nyugodt kedv, elme, szív, lélek. Nyugodt lelkü. Nyugodt lélekkel türni a viszontagságokat.* 3) Észt illetőleg am. higgadt. *Nyugodt észszel megfontolni valamit.* A *d* és *t* hangok szoros rokonsága miatt így is irják: *nyugott.*

NYUGODTAN, NYÚGODTAN, (nyug-od-t-an) ih. 1) A testi fáradság után kipihenve, s új erőhöz jutva. 2) Kedélyre nézve, ingerültség nélkül, csendesen, békén. *A sérelmet nyugodtan türni.* 3) Higgadtan, komolyan megfontolva. *Nyugodtan itélni, véleményt adni valamiről.* V. ö. NYUGODT.

NYUGODTSÁG, (nyug-od-t-ság) fn. tt. *nyugodtság-ot*, harm. szr. *—a*. Nyugodt állapot vagy tulajdonság. V. ö. NYUGODT.

NYUGOLM, a Bécsi codexben e helyett áll: *nyugalom.*

NYUGOM, (nyug-om) fn. tt. *nyugom-ot*. A Nádor-codexben am. nyugodalom. „Mindön éjjel nyugom nekil (nélkül) imádkozik vala.“ Ha mai időben e kinálkozó rövid szót valaki fölvenni akarná, helyesebben *nyugam* alakban kellene használnia, mint *folyam, futam, hajlam, huzam, szólam* stb.

NYUGÓRA, (nyug-óra) ösz. fn. Egy órányi idő, a folyamatban levő munka között, mely arra való, hogy az illető munkás kipihenje magát, s más valamit végezhessen, péld. egyék. *A munkásoknak reggelire, és ebédre engedett nyugóra.*

NYUGOSZIK, v. NYÚGOSZIK, l. NYUGSZIK.

NYUGOSZT, NYUGOSZTAL, NYUGOSZTALÁS, l. NYUGASZT, NYUGASZTAL, NYUGASZTALÁS.

NYUGOT, (1), (nyug-ot) áth. m. *nyugot-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *nyugoss*. Szabó Dávidnál is am. nyugtat. Egyébiránt l. NYUGAT, áth.

NYUGOT, (2) l. NYUGAT, fn.

NYUGOTT, NYUGOTTAN, NYUGOTTSÁG, l. NYUGODT, NYUGODTAN, NYUGODTSÁG.

NYUGOVÁS, NYÚGOVÁS, (nyug-o-v-ás) fn. l. NYUGVÁS.

NYUGPAD, (nyug-pad) ösz. fn. Hosszukás ló czaféle állvány, melyen kinyujtózkodva hevern lehet.

NYUGPÉNZ, (nyug-pénz) ösz. fn. Szolgálattól vagy hivataltól fölmentett személynek pénzben kirendelt díja. *Évi nyugpénze ezer forint.* V. ö. NYUGDÍJ.

NYUGPÉNZES, (nyug-pénzes) ösz. mn. Ki egykoron viselt szolgálata, vagy hivatala fejében az illető urtól, vagy felsőségtől évről évre pénzbeli díjt kap. *Nyugpénzes katonatisztek, tanárok, hivatalnokok.*

NYUGPÉNZI, (nyug-pénzi) ösz. mn. Nyugpénzt illető; nyugpénzt kezelő. *Nyugpénzi intézet, hivatal.*

NYUGPONT, (nyug-pont) ösz. fn. 1) A munka folyamában, s mintegy vonalán azon pont, hol valaki ideiglenesen munkálni megszün. Különösen irásban a teljesen bevégzett mondat, vagy körmondat után álló jegypont. 2) Mostani ért. azon pont, melyen az emeltyűféle erőmü mozdulatlanul fekszik.

NYUGSZAK, (nyug-szak) ösz. fn. Általán valaminek megszakasztott része, hol nyugodni lehet, vagy kell. *Nyugszak az épületben*, azon hely, hol a lépcsők között kisebb vagy nagyobb egyenes tér nyilik. *Nyugszak a zenében*, hol a hang folyása ideiglen megszünik. (Pausa).

NYUGSZÉK, (nyug-szék) ösz. fn. Kényelmesebb nemü hátas, karos szék, zsellyeszék, melyen a testet kényelmesebben lehet nyugtatni.

NYUGSZIK, (nyug-sz-ik v. nyug-osz-ik) k. Ragozva: *nyugszom*, v. *nyugszom, nyugszol*, v. *nyugszol, nyugszik*, v. *nyugszik, nyugszunk*, v. *nyugszunk, nyugsztok, nyugszanak*, v. *nyugszanak*; vagy ‚nyugodik‘ után: *nyugodtam, —tál, —ott*; első mult: *nyugvám*, v. *nyugvám*; másod mult: *nyugod-tam, —tál, —ott*, v. *nyugot-tam* stb.; jövendő: *nyugvandom, nyugvandol* stb.; par. *nyugodjál*; részesülő: *nyugvó*, htn. *nyugodni*, v. *nyugonni*. 1) Fáradni, munkálkodni szün, de főleg azon czélból, hogy dolgát új erővel folytassa. *A mezei munkások közben-közben nyugosznak. Nagy fa árnyékában jobb nyugodni.* (Km.). *Nagy fáradság után kinyugodni magát.* 2) Kedélye háborogni megszünik; ez értelemben különösen *meg* igekötővel divatos. *Valamiben megnyugodni* am. miatta többé nem aggódni, nem busúlni, nem törődni. *Megnyugovék rajta, amit mondtam*, azaz: ellenvetést nem tön, nem kételkedék benne. Midőn a bibliában Istenről mondatik, hogy hetedik napon megnyugodott minden csinálmányától (Káldi), itt a *megnyugszik* latinos szóvonzattal van szerkesztve. 3) Emberről s más állatokról átv. ért. szólva am. alszik. *Puha ágyban, mély álomban nyugszik. Éjfélkor történt, midőn már mindnyájan nyugosunk vala.* Különösen alkalmaztatik halálra. *Itt nyugszik az Úrban N. N. A hivek lelkei Isten irgalmasságából békeségben nyugodjanak.* (Egyházi ima).

„Nyugodj tehát, áldott lélek, békeségedben.“
Ányos.

4) Mondjuk képes beszédben lelketlen tárgyakról, midőn mozogni megszünnek. *Nyugszik a szél, nyugosznak a tó hullámai, a falevelek. Lenyugszik a nap*, midőn a látkör alá száll, mintha éjjeli fekvésre menne.

„A nyugvó nap máskor rózsaszín világa,
Mintha vért hintene a sík láthatárra."

Tompa Mihály.

Mint ezekből kitetszik, a *nyugszik* igében alapfogalom a mozgásnak, működő erőnek ideiglenes vagy végképen való szünete. Gyökhangra nézve legközelebb rokonsi a *nyulik, nyujt, nyujtózik*. Ha tekintetbe azt veszszük, hogy mind a fáradt ember, mind a barom, midőn munkáját végezte, illetőleg nyugonni készül, testét nyujtogatni szereti, sőt földre heverve nyujtózkodni szokott: valószinünek fog látszani, hogy a magyar a nyugvást a nyujtózkodással azonosította, tehát hogy a *nyug* és *nyulik, nyujt, nyujtózik* egy gyökről származott szók. És ekkor a *nyu* gyök, keményebben ejtve *nu* egy volna az odábbra, távolabbra biztató *no!* indulatszóval. Ha pedig azt veszszük, hogy a magát munka után kinyugvó ember vagy állat rendesen pihegni, fújni szokott: akkor a *nyu* gyököt vagy *nyuog* törzsöt kapcsolatba hozhatjuk a vékony hangu *nyög, nyeg* szóval, miszerént nyugonni annyit tenne, mint *nyögni, nyegni*, magát *kinyögni* t. i. a munka s fáradság után; így a *pihen* szó is viszonyban áll a *piheg* szóval.

A *nyug* szónak részint ősi régiségét, részint hangutánzó sajátságát bizonyítja a vele megegyező héber: *nuakh* (נוּחַ), arab: *nákh*, aram: *nokh*. Sínai nyelven: *níng* (quies, pax). Törökül pedig a rokon *ujun-mak* am. aludni, melyben szintén az erősebb lélekzés hangja rejlik.

NYUGTA, (1), (nyug-t-a) birtokragos igenév; a többi személyragokkal: *nyugtom, nyugtod, nyugtunk, nyugtotok, nyugtok*. Am. nyugvási állapot, nyugodalom. *Akit a gonosz lelkiösmeret furdal, se éjjel se nappal nincs nyugta*. L. NYUGAT, (2).

NYUGTA,(2) (nyug-t-a) fn. tt. *nyugtát*. Iromány, melyben valaki saját nevének aláirásával megisméri, hogy egy másik bizonyos tartozásának eleget tett, különösen, hogy valamit lefizetett, vagy megadott. Helyesen alkotott szó a régies *nyugot* v. *nyugat* törzsökből, melynek részesülője *nyugotó, nyugtó*, (t. i. iromány) módosítva *nyugta*. Másképen: *nyugtatvány*.

NYUGTALAN, (nyug-talan) mn. tt. *nyugtalan-t*, tb. —*ok*. Kinek nyugta nincsen, ki gyakori vagy folytonos izgásban, mozgásban van. Különösen testre vonatkozva am. feszelgő, hánykolódó, irgőforgó. *Nyugtalan gyermek*. Kedélyt, s általán lelket illetőleg am. izgatott kedélyü; vágyaitól, indulataitól háborgatott; elméjét szüntelen ide-oda futtató; mások nyugalmát zavaró, háborító. *Nyugtalan indulatu, elméjü ember. Nyugtalan élet. Nyugtalan laktárs, polgárok*. V. ö. NYUGHATATLAN. Határozóként am. nyugtalanul.

NYUGTALANÍT, NYUGTALANIT, (nyugtalan-ít) áth. m. *nyugtalanít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Nyugtalanná tesz; háborít; kedélyt izgat; mást békében nem hagy. *Zajongással az alvókat, ijesztgetésekkel a jó reményüeket nem kell nyugtalanítani. Az előörsök portyázásai nyugtalanítják az ellentábort*. V. ö. NYUGTALAN.

NYUGTALANÍTÁS, NYUGTALANITÁS, (nyug-talan-ít-ás) fn. tt. *nyugtalanítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valaki vagy valami nyugtalanná tétetik; háborgatás; kedélyzavarás; vágyak, indulatok, félelem gerjesztése stb.

NYUGTALANKODÁS, (nyug-ta-lan-kod-ás) fn. tt. *nyugtalankodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki, vagy valami nyugtalankodik; folytonos vagy gyakori kedélyháborgás; vágyaktól, indulatoktól eredő hánykodás. *Betegek, félők, ellenséges felek nyugtalankodása*. V. ö. NYUGTALANKODIK.

NYUGTALANKODIK, (nyug-ta-lan-kod-ik) k. m. *nyugtalankod-tam*, —*tál*, —*ott*. Folytonos, vagy gyakori nyugtalan állapotban van; feszeleg, testileg lelkileg izegmozog, háborog; vágyaitól, indulataitól hányódik, vetődik; mások nyugalmát, békés, csendes állapotát háborgatja. *A szenvedők, betegek, a sokáig várakozók, a félékenyek, a hászártosok nyugtalankodni szoktak. Ne nyugtalankodjál, hanem várd békével, minek jönnie kell*. V. ö. NYUGTALAN.

NYUGTALANSÁG, (nyug-ta-lan-ság) fn. tt. *nyugtalanság-ot*, harm. szr. —*a*. Nyugtalan állapot, vagy tulajdonság. *Jövője miatt nagy nyugtalanságban van. Betegek, félékenyek nyugtalansága*. V. ö. NYUGTALAN.

NYUGTALANUL, (nyug-ta-lan-ul) ib. Nyugtalan módon; szüntelenül mozogva; háborodott, izgatott kedélylyel; vágyaktól, indulatoktól üzve. *Nyugtalanul alunni. Nyugtalanul várni a kétes jövendőt*. V. ö. NYUGTALAN.

NYUGTAT, (nyug-tat) áth. m. *nyugtat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyugtass*. 1) Valakit, vagy valamit a munkától, fáradalomtól megszüntet, hogy ismét új erőre kapjon. *Nyugtatni a munkásokat, a vonó barmot. Testét kényelmes pamlagon nyugtatja. Egyik fogatú lovait nyugtatja, a másik fogaton dolgozik. Karját másnak vállára nyugtatja*, pihenés végett rá fekteti. 2) A háborodott kedélyüt, szóval vagy tettel lecsendesíti; a kedvetlen érzés helyett ellenkezőt támaszt benne; reménynyel, jóval biztat. *A gyermeke végett aggódó anyát nyugtatni*. 3) Bizonyos szerkezetü iromány által bizonyságot ad valakinek, hogy ez tartozásának eleget tett, különösen, hogy adósságát lefizette, megadta.

NYUGTATÁS, (nyug-tat-ás) fn. tt. *nyugtatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A munkától, fáradalomtól szüntetés. Lecsendesítés. V. ö. NYUGTAT.

NYUGTATÓ, (nyug-tat-ó) mn. és fn. tt. *nyugtató-t*. Aki, vagy, ami nyugtat, akár testi fáradságra,

akár kedélyi háborgásra vonatkozólag. *Munkásait nyugtató gazda. Lovait nyugtató kocsis. Félénket nyugtató szavak.* Főnevül használva jelent személyt, ki iromány által bizonyítványt ad bizonyos tartozásnak megtörtént lefizetéséről, továbbá, magát az ide vonatkozó irományt, mely máskép: *nyugta*, v. *nyugtatvány.*

NYUGTATÓ LEVÉL, l. NYUGTA, (2).

NYUGTATVÁNY, (nyug-tat-vány) fn. Lásd NYUGTA, (2).

NYUGTATVÁNYOZ, (nyug-tat-vány-oz) áth. m. *nyugtatványoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Bizonyos tartozásnak megadását, lefizetését, úgynevezett nyugta, vagy nyugtatvány által bizonyítja. V. ö. NYUGTA.

NYUGTATVÁNYUL, (nyug-tat-vány-ul) ih. Arra szolgálólag, hogy a kifizetést, vagy másképeni kielégítést bizonyítsa. A váltóknál divatos idegen ‚per acquit' magyarítása.

NYUGTÉR, (nyug-tér) ösz. fn. Az emeletes épületekben tér vagy folyosó a lépcsők fordulatai között; másképen: *nyugszak.*

NYUGTON, (nyug-t-on) ih. Nyugodva; csendesen, békével; nem háborogva; nyugott kedélylyel. *Nyugton ülni, fekünni, lenni, maradni.* Párosulhat a törzsigével is: *nyugton nyugszik* am. folyton, végképen nyugszik. Ilyenek: *menten megy, jöttön jön, folyton foly* stb. Ezen és hasonló határozóktól elvont hasonlatból kitünik, hogy a *nyugton* gyöke az elavult *nyug* v. *nyugik* ige, melynek multja volna: *nyugtam, nyugtál.*

NYUGVÁS, (nyug-v-ás) fn. tt. *nyugvás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvő állapot, midőn valaki, vagy valami nyugszik; különösen: *fekvés, heverés; vesztegles.* E szóban a középképző *v* átalakult *sz*, v. *d*, mintha volna *nyugoszás, nyugszás*, ilyenek: *fekvés; alvás, evés, ivás, cselekvés, törekvés*, és több rokon középképzőjü igék. Hajdan létezhetett az egyszerü *nyug* gyöktől *nyugás* is, melynek megfelel a *nyugat*, mint volt *alás* (dormitio), ‚alvás' helyett.

NYUGVÓ, (nyug-v-ó) mn. és fn. 1) Aki, vagy ami nyugszik. 2) Különösebben katonáknál estei jeladás a végett, hogy szokott éjjeli szállásukra menjenek. (Zapfenstreich). *Nyugvóra*, v. *nyugvót dobolni.*

NYUJT, v. NYÚJT, (nyu-ít) áth. m. *nyujt-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*. 1) Valamely többé vagy kevesbbé szilárd, de szivos, és rugalmas testet meghúz, vagy szétnyom, vagy kifeszít, s ez által terjedelmét nagyobbá, nevezetesen hosszabbá, vagy szélesebbé teszi. *Húzás által megnyujtani a húrokat, a bört, az összesugorodott vásznat. Nyomva, nyomkodva megnyujtani a tésztát, a viaszt. Fogóval megnyujtani a drótot. Pörölylyel nyujtani a tüzes vasat. A nyakat, a karokat, a nyelvet, a lábakat az illető inak megfeszitése által kinyujtani.* Innen alkalmazott ért. am. kinyujtott kézzel valamit adni, általadni. *Pénzt, alamizsnát nyujtani a szegénynek. Bort, ételt nyujtani a vendégnek. Az ablakon kinyujtani, benyujtani, magasra felnyujtani, fölülről lenyujtani valamit.* Tréfás gúnynyal, *megnyujtani valakit* am. a deresre fektetni, vagy tetőtől talpig megpuhogatni. 2) Átv. valamit továbbra halaszt, vontat, tehát mintegy megnyujtja, meghúzza az időt. *Nyujtja a pört. A határidöt ismét néhány nappal megnyujtani.* 3) Hangejtésre és beszédre vonatkozva am. a hangokat, és szókat vontatva ejti; a beszédet hosszítja. *A hosszu hangzókat meg kell nyujtani. A tiszamellékiek jobban nyujtanak némely szókat, mint a dunavidékiek. Igen nyujtva* (hosszasan) *beszélett. Ha szónokol, órákig nyujtja a beszédet.*

A régieknél, igen gyakran *nyojt*, mint a *fujt* maiglan is *fojt*. Gyöke az elvont *nyu*, vagy *nyo*, keményen *nu*, vagy *no*, melyből egyfelül átható *nyult* (=nyu-ít v. nyo-ít), másfelül önh. *nyúl* (=nyu-úl v. nyo-úl) és k. *nyúlik* származtak. E két ige oly viszonyban áll mind elemzésileg, mind értelmileg egymáshoz, mint: *gyújt gyúl; fújt fúl; fült fül; hült hül; ült ül; döjt dől*; továbbá: *tanít tanúl; lódít lódúl; szüklt szükül*, stb.; *ik* középigés képzővel: *fejt fejlik; rejt rejlik; nyit nyilik; bujt bujik.* Ide tartoznak, melyeknek megfelelő önhatóik nincsenek, de valószinüleg voltak, ú. m. *ajt, esít, tát, olt, ölt, sejt.* Mindezekben egyfelől a *t* képző jelent olyanná tevést; az *l* pedig olyanná levést, milyen az illető gyök: tehát a *nyujt* is am. *nyu-vá* v. *nyo-vá* tesz-valamit. Alapfogalom benne azon távolodás, midőn valamely testnek tömegesített részei bizonyos erőszak következtében előbbi helyzetpontjaikat oda hagyják, s mintegy tovább mennek, mozdulnak. Ennél fogva a *nyu*, v. *nyo* gyökkel legközelebb rokon a *nyom*, s alapértelemben egy azon indulatszó: *no!* mely által valakit tovább menésre, haladásra izgatunk, nógatunk, mi szerént *nyojt* am. *no-it.* Így lett a *haj!* indulatszóból *hajt*, pl. ökröket hajt, azaz: *haj haj!* szóval tovább menni sürget, melytől különbözik a görbítést jelentő *hajt*, minthogy ennek gyöke a *gaj* és *kaj* görbére vonatkozó gyökökkel azonos. Így lett a *su* hangból *su-it, sujt.* — A *nyujt* és *nyúlik* igékkel alapfogalomban egyezik *nyúz*; továbbá; az állatok haskérgét jelentő *nyúl*, és a *nyúl* állat neve is, melyeket lásd saját rovataik alatt.

A magyarnak e szót illető észjárásához hasonlót más nyelvekben is feltalálunk, pl. a latinoknál a *tendo* am. nyujtok; és valahová megyek, távozom.

NYUJTÁS, (nyu-ít-ás) fn. tt. *nyujtás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által valamely testet nyujtunk. *Kéznyujtás, nyaknyujtás, lábnyujtás.* Átv. értelemben halasztás, időnek hosszabbítása. V. ö. NYUJT.

NYUJTÉKONY, (nyu-ít-ék-ony) mn. tt. *nyujtékony-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Amit belső természeténél fogva nyujtani lehet, milyenek a szivos, inas, ideges, rugalmas testek; ellentéte: mereven, törékeny. *Az érczek nyujtékony testek. Az arany igen nyujtékony.* V. ö. NYUJT. Különbözik: *nyulékony.*

NYUJTÉKONYSÁG, (nyu-ít-ék-ony-ság) fn. tt. *nyujtékonyság-ot*, harm. szr. —*a*. Bizonyos testek tulajdonsága, melynél fogva húzás, nyomás, ütés, feszítés által terjedelmök növekedhetik, illetőleg tömegesített részeik szétterjedhetnek. *Húrok, börök, arany nyujtékonysága.*

NYUJTHATÓ, (nyu-ít-hat-ó) mn. tt. *nyujtható-t*. Ami a nyomó, húzó, feszítő erőnek enged, s ennél fogva terjedelmesbbé tehető. Különbözik tőle *nyujtékony*, hogy ez általán képességre vonatkozik, amaz pedig az illető képesség alkalmazását foglalja magában, miért lehet valami nyujtékony, és még sem nyujtható némely körülményben, péld. az ép ember kara nyujtékony, de ha lekötik, nem nyujtható; a vas is nyujtékony, de pusztán kéz által aligha kinyujtható.

NYUJTHATÓSÁG, (nyu-ít-hat-ó-ság) fn. tt. *nyujthatóság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonsága valamely testnek, melynél fogva azt nyujtani lehet. L. NYUJTHATÓ.

NYUJTÓ, (nyu-ít-ó) mn. és fn. tt. *nyujtót*. 1) Aki, vagy ami nyujt. 2) Bizonyos eszközök neve, melyek által némely testek terjedelmét, szélét hosszát nagyítani lehet, péld. konyhai fa hengerke, sodrófa, melylyel a tésztát nyujtják, különösen *laskanyujtó*. Szekérben nyujtónak mondják azon rudat, mely az első tengelytől a hátulsóig nyulik, ezeket egybefoglalja s igy az egész szekeret összetartja. *A lőcs ha görbe nem volna, nyujtó lehetne.* (Km.).

NYÚJTÓD, KIS—, NAGY—, erdélyi falu. Kézdi sz.; helyr. *Nyújtód-ra, —on, —ról.*

NYUJTÓDESZKA, (nyujtó-deszka) ösz. fn. Simára gyalult konyhai deszka, melyen a meggyurt tésztát sodrófával nyomkodva kinyujtják.

NYUJTÓFA, (nyujtó-fa) ösz. fn. Konyhai eszköz, sodrófa, melylyel a tésztát laposra nyomkodják; laskanyujtó.

NYUJTOGAT, (nyu-ít-og-at) gyak. áth. m. *nyujtogat-tam, —tál, —ott*, par. *nyujtogass*. Gyakran, vagy folytonosan nyujt valamit; nevezetesen: kihúzogat, szétnyomogat, kiterjesztget; adogat. *Nyujtogatni a csávából kivett böröket. Tésztát nyujtogatni. Kezet, kart, lábakat, nyakat nyujtogatni. A kőmivesnek téglát nyujtogatni.* V. ö. NYUJT.

NYUJTOGATÁS, (nyu-ít-og-at-ás) fn. tt. *nyujtogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által nyujtogatunk valamit. *Börök, hegedühúrok, vásznak, karok, lábak nyujtogatása. Ételek, italok nyujtogatása.* V. ö. NYUJTOGAT.

NYUJTÓHENGÉR, (nyujtó-hengér) ösz. fn. Általán henger, melynek forgatása által valamely szilárd testet nyujtogatnak, péld. a pénzverő házakban, melylyel az ezüstrudakat nyujtják.

NYUJTÓKALAPÁCS, (nyujtó-kalapács) ösz. fn. Kalapács, illetőleg pöröly, melylyel a tüzes vasat hosszabbra, szélesebbre verik.

NYUJTÓMIV, (nyujtó-miv) ösz. fn. Készület, melylyel valamit nyujtanak, pl. két ellenkező irányban forgó, s egymást dörzsölő henger, melyek között a tömör vasat, ezüstöt stb. kinyujtják.

NYUJTÓPAD, (nyujtó-pad) ösz. fn. Általán pad, melyen valamit kinyujtanak, péld. a halottat, a felbonczolni való holttestet. Különösen a régiek kínpadja, melyre a vádlottat fektették, hogy testét csigázzák, tagjait nyujtogassák.

NYUJTÓPŐRÖLY, (nyujtó-pöröly) ösz. fn. Pöröly a hámorokban és kovácsmühelyekben, melylyel a vasat kinyujtják. V. ö. PŐRÖLY.

NYUJTÓRÚD, (nyujtó-rúd) ösz. fn. L. NYUJTÓ, 2).

NYUJTÓSZUROK, (nyujtó-szurok) ösz. fn. Szurokdarab az arany- és czüstmiveseknél, melyen az aranyat és ezüstöt nyujtják.

NYUJTÓVAS, (nyujtó-vas) ösz. fn. Eszköz vasból, melylyel bizonyos testeket kinyujtanak, péld. a szűcsök nyujtóvasa, melylyel a juhbőröket kifeszítik.

NYUJTÓZÁS, (nyu-ít-óz-ás) fn. tt. *nyujtózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn az ember, vagy más állat nyujtózik. *Sok ülés után jól esik a nyujtózás.* V. ö. NYUJTÓZIK.

NYÚJTÓZIK, NYUJTÓZIK, (nyu-ít-ó-z-ik) belsz. m. *nyujtóz-tam, —tál, —ott*, par. *nyujtózzál*. Mondják emberről, v. más állatról, midőn inait, tagjait kifeszíti, s általán egész testét mintegy hosszabbá teszi. *Ágyban, pamlagon, padon nyujtózni. Hosszu ülés, fáradság után nyujtózni. Csömörbajtól, vagy más betegségtől nyujtózni. Addig nyujtózzál, meddig a takaród ér.* (Km.). *Nyújtózva nem keresik a kenyeret.* (Km.).

NYUJTÓZKODÁS, (nyu-ít-ó-z-kod-ás) fn. tt. *nyujtózkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Embernek, vagy más állatnak azon mozgása, midőn tartósan, vagy gyakran, vagy folytonosan nyujtózik. *A csömör nyujtózkodás által jelenkezik.* V. ö. NYUJTÓZIK, NYUJTÓZKODIK.

NYUJTÓZKODIK, (nyu-ít-ó-z-kod-ik) gyak. belsz. m. *nyujtózkod-tam, —tál, —ott*. Folytonosan, vagy tartósan nyujtózik. Ezen igében a gyakorlat, vagy sokaság fogalma is benfoglaltatik, melyet a középképző *k*, mint átalakult gyakorlatos *g* fejez ki.

NYUJTÓZTAT, (nyu-ít-ó-z-tat) áth. m. *nyujtóztat-tam, —tál, —ott*, par. *nyujtóztass*. Azt eszközli, hogy az állati test nyujtózzék. Különösen am. az állatot, vagy hullaját egész hosszában fekteti. Innen: *kinyujtóztattak valakit*, am. halotti ágyra fektették.

NYUJTÓZTATÁS, (nyu-ít-ó-z-tat-ás) fn. tt. *nyujtóztatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valakit, vagy valamit nyujtóztatnak. V. ö. NYUJTÓZTAT.

NYUJTVÁNY, (nyu-ít-va-any) fn. tt. *nyujtvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Azon dolog, melyet valaki másnak általnyújt, általad. Máskép: *nyujtovány*.

„Mert gyalázatos kéz nyujtománya,
Melyben koczka forg és bűn leánya."
Czuczor. (Remete Péter).

2) l. NYULVÁNY.

NYÚKA, a palóczoknál am. nyúlka vagyis nyúlacska.

NYÚL, NYUL, (1), (nyu-ul) önh. m. *nyúl-t.* Közelítő ragu névvel am. kezét valami után kiterjeszti, hogy megfogja. *Kenyérhez, palaczkhoz nyúlni. Ne nyúlj hozzám. Igen lágyan nyúl hozzá. Szegény ember nem nagy úr, amije van ahhoz nyúl.* (Km.). *Bele nyúlni a szákba, szebbe,* am. kezét beletenni. *Lenyúlni az ablakból. Kinyúlni az ajtón. A földre lenyúl, hogy valamit fölvegyen. Nyulj alább, belebb, kilebb.* Elemzésére és alapértelmére nézve l. NYUJT alatt.

NYÚL, NYUL, (2), fn. tt. *nyúl-at,* harm. szr. *—a,* v. *—ja.* Kicsinyezve: *nyulacska,* palóczosan: *nyulka, nyúka,* baranyaiasan: *nyuszka.* 1) A kérődzők neme alá tartozó emlős állat, mely a mezőkön és erdőkben vadon él, s különösen igen nagy félénkségéről és gyors futásáról ismeretes; fülei és csánkjai aránylag hosszúk, farka pedig igen rövid; felső ajaka hasított, szemei, melyeket álmában is nyitva tart, előre dőlők. Szelid fajának neve: *házi nyúl,* v. *tengeri nyúl.* Közmondások: *Aki két nyulat üz, egyiket sem éri;* vagy: *aki két nyulat hajt, egyet se fog. Hamar cselt vet az öreg nyúl. Hol a nyúl fölnevekedik, ott szeret inkább lakni. Nem azé a nyúl, aki kergeti, hanem aki megfogja. Véletlen bokorban gyakran nyúl feksznik. Hosszú, mint a nyúl farka. Nyúlat fogathatsz vele,* azaz: bármire rávcheted. *Kiugrasztani a nyulat a bokorból* am. jó helyen kutatni valamit. Félékenységére vonatkoznak ezen kifejezések, és közmondások: *nyúlszivű, nyúlember, nyúlvitéz; fél, mint a nyúl; ébren* v. *félszemre alszik, mint a nyúl;* futására emlékeztetnek: *kicsiny a nyúl, de mégis megfuttatja az agarat; kiugratták a nyulat a bokorból; fut, mint a nyúl.* 2) Az állatok haskérge, különösen a disznóké. *Kivágni a disznó nyulát*; tájdivatosan: *nyúját.*

A hellen *λαγώς*, a latin *lepus*, s a német *Hase* szókban a futás alapfogalma rejlik; a tót *zajácz* körülbelül am. nyivákoló, tehát siró hangjáról vette nevezetét. Nyelvalkotó őseink valószinüleg ezen állatnak nyulánk, karcsu testalkatát, vagy a futásban testének előrenyúlását vették különös tekintetbe, s nevét a *nyúl, nyúlik* igével azonosították. Egyébiránt, hogy e szóban a továbbhaladás alapfogalma is rejlik, erről l. NYUJT. Ezen elemzéssel összevág a *nyúl* főnévnek második jelentése, melynél fogva haskérget is jelent, melynek természete a nyulósság. Mellékfogalomban megegyezik vele a *múl* ige, melynek a régi nyelvemlékek szerént eredeti jelentése *elmegy, eltávozik* (praeterit). V. ö. MÚL.

NYÚL, NYUL, (3), KIS—, NAGY— KÁPTALAN—, faluk Győr m.; helyr. *Nyúl-ra, — on, — ról.*

NYÚLACSKA, NYULACSKA, (nyúl-acs-ka) kics. fn. tt. *nyúlacská-t.* Kicsi nyúl, nyúlfi.

NYÚLADOZIK, (nyu-ul-ad-oz-ik) k. m. *nyúladoz-tam, —tál, —ott.* Egymás után többször nyúlik.

NYÚLAJAK, (nyúl-ajak) ösz. fn. 1) A nyúl nevü állatnak szájnyilása. 2) Olyan hasított ajak, milyen a nyúlé, péld. kinek felső ajkát fölmetszik, annak nyúlajka van.

NYÚLAJKÚ, NYÚLAJKU, (nyúl-ajkú) ösz. mn. Kinek felső ajka hasított, metszett, mint a nyúlé.

NYÚLALOM, (nyúl-alom) ösz. fn. A nyúlnak rendes fekhelye, különösen fészke, hol elleni szokott.

NYÚLÁNK, NYULÁNK, (nyu-ul-ánk) mn. tt. *nyulánk-ot.* Mondják oly testről, termetről, mely karcsu, mely könnyen nyulik, s ezen tulajdonságánál fogva valóban hosszura, vagy magasra nött, de egyszersmind megvékonyodott. *Nyulánk termetü legény, leány.* Ellentétei: zömök, tömpe, vastag. Legjinkább megegyezik vele a *nyulékony,* mert mindkettőben alapfogalom a nyulásra hajlandó képesség, vagyis azon tulajdonság, melynél fogva valami folytonosan ki van nyújtva, vagy kinyujtható. Ezen alapfogalmat a gyakorlatos jelentésü *k* képző fejezi ki, s nyulánk eredetileg, elemezve am. nyulók vagy nyulék, melyből hangrend szerént lett *nyulák,* s *n* közbevetéssel *nyulánk.* A nyulék törzsöke t. i. *nyul-é* am. *nyuló,* mert nyelvünkben a részesülőnek *ó ő* hangzója többször *é*-re alakul által, s innen elemzendők az *ámé, bámé, karé, taré, csaté, málé,* s több mások. Képzésre rokonai: *nyalánk* (nyalék), vagy nyalók, azaz: nyalékony; *falánk* (falék, v. falók), falékony; *fulánk,* azaz: furánk, mert alapértelme furás; *szulák,* azaz: *szurák* (aculeus), mert szurékony. A *k* végképző hasonlólag a tulajdonságnak sokaságát jelenti ezekben: *pofók, szemők, csombók, pirók* stb. V. ö. —ÁNK.

NYÚLÁNKOL, NYULÁNKOL, (nyu-ul-ánk-ol) önh. m. *nyulánkol-t.* A székelyeknél am. lassan (mintegy hosszúra nyúlva) dolgozik.

NYÚLÁNKOLÁS, NYULÁNKOLÁS, (nyu-ulánk-ol-ás) fn. tt. *nyulánkolás-t,* tb. *—ok.* Lassú dolgozás. V. ö. NYULÁNKOL.

NYÚLÁNKSÁG, NYULÁNKSÁG, (nyu-ul-ánkság) fn. tt. *nyulánkság-ot,* harm. szr. *—a.* Testalkatnak, termetnek tulajdonsága, midőn nyulánk. V. ö. NYULÁNK.

NYÚLÁNKUL, NYULÁNKUL, (nyu-ul-ánk-ul) ih. Nyulánk módon.

NYÚLAPRÓLÉK, (nyúl-aprólék) ösz. fn. Az ételül készített nyúlnak végtagjai, és ennivaló belső részei, zsigerei. *Savanyú lével, galuskával készített nyúlaprólék.*

NYÚLÁR, v. NYULÁR, (nyu-ul-ár) fn. tt. *nyulár-t,* tb. *—ok.* L. NYÚLÁRNYÉK.

NYÚLÁRNYÉK, NYULÁRNYÉK, (nyúl-árnyék) ösz. fn. 1) A nyúl nevü vadnak árnyéka. 2) Növénynem a hathímesek seregéből és egyanyások

rendéből; csészéje nincs; bokrétája hat hasábu; bogyója három rekeszü. (Asparagus). Legnevezetesb faja: *spárga nyulárnyék* (asparagus officinalis); másképúj abb szóval: *csirág*, a népnyelvben: *lófark*, v. *lófarkfü* és *klárisfü*. Nevét vagy onnan vette, hogy árnyékában a nyúlak heverni szeretnek; vagy pedig felnyuló tulajdonságától, eredetileg: *nyúlár* volt, (innen népnyelven *lófark*-nak is hivják), mely a közbeszédben *nyúlárnyék*-ra ferdíttetett.

NYÚLAS, NYULAS, (1), (nyúl-as) mn. tt. *nyúlas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Nyúlakkal bővelkedő, hol nyúlak laknak. *Nyúlas pagony, mezőség*. Vannak ily nevü helységek is. Átv. ért. Balaton mellékén am. nyúlszivü.

NYÚLAS, NYULAS, (2), falu Mosony m.; KIS—, NAGY—, erdélyi faluk Kolos m.; helyr. *Nyúlas-ra*, —*on*, —*ról*.

NYÚLÁS, NYULÁS, (nyu-ul-ás) fn. tt. *nyúlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) A kéznek valami után kiterjesztése. 2) Valamely testnek nyomás, húzás, feszítés általi meghosszabbulása, kiterjedése.

NYÚLÁSZ, NYULÁSZ, (1), (nyul-ász) önh. m. *nyulász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *nyulásszsz*. Törrel, puskával, vagy agarakkal nyúlakra vadász. *Lóháton agarakkal nyulászni*.

NYÚLÁSZ, NYULÁSZ, (2), (nyúl-ász) fn. tt. *nyulász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Személy, ki nyulakat vadász.

NYÚLÁSZAT, NYULÁSZAT, (nyúl-ász-at) fn. tt. *nyulászat-ot*, harm. szr. —*a*. A vadászatnak azon különös neme, midőn valaki nyulak lövésével, vagy fogatásával foglalkodik. *Az évnek bizonyos szakában tilos a nyulászat*.

NYÚLBÉLLÉS, (nyúl-béllés) ösz. fn. Ruhabéllés kikészített nyúlbőrből.

NYÚLBŐR, (nyúl-bőr) ösz. fn. A nyúl nevü vadnak akár nyers, akár kikészített bőre.

NYÚLCSAPA, (nyúl-csapa) ösz. fn. Nyomok azon helyeken, hol a nyulak járni szoktak. *A szántott földön, hóban hamar észrevenni a nyulcsapát. A jó vadászeb legott megszagolja a nyulcsapát*.

NYÚLCSAPÁS, (nyúl-csapás) ösz. fn. Lásd NYÚLCSAPA és v. ö. CSAPÁS.

NYÚLCSŰD, (nyúl-csűd) ösz. fn. A nyúlnak csánkja, csülke, vagyis hátulsó lábszárcsontja. V. ö. CSŰD.

NYÚLCZIMER, (nyúl-czimer) ösz. fn. 1) A nyúlnak czombja. 2) Czimerül festett, vagy faragott nyúlkép.

NYÚLDERÉK, (nyúl-derék) ösz. fn. A nyúl nevü állat dereka, különösen ételül elkészített állapotban.

NYÚLÉKONY, NYULÉKONY, (nyu-ul-é-kony) mn. tt. *nyulékony-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Ami természeti minemüségénél fogva könnyen nyúlik. *A tészta minél finomabb lisztből van, annál nyulékonyabb. Az állati belek, bélhúrok nyulékony testek*. E szóban, valamint a rokon képzőjükben az *ékony*, (ékény) hajlamot, képességet jelent a gyökszó alapértelmének gyakorlatára, pl. *hajlékony*, ami könnyen hajlik; *kártékony*, aki kárt szokott, szeret tenni; *mulékony*, ami természeténél fogva mulandó stb.

NYÚLÉKONYAN, NYULÉKONYAN, (nyu-ul-ék-ony-an) ih. Nyulékony állapotban.

NYÚLÉKONYSÁG, NYULÉKONYSÁG, (nyu-ul-ék-ony-ság) fn. tt. *nyulékonyság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonsága valamely testnek, melynél fogva könnyen nyúlik. V. ö. NYÚLÉKONY.

NYÚLFALU, falu Vas m.; helyr. —*falu-ba*, —*ban*, —*ból*.

NYÚLFARK, (nyúl-fark) ösz. fn. 1) A nyúlnak farka. Közmondásokban igen rövidet jelent a maga nemében. 2) A háromhímesek seregéből és kétanyások rendéből való növénynem; csészéje egy virágu, két polyváju; bokrétája két ondóju; virágzása füzéres szabásu. (Lagurus).

NYÚLFEK, (nyúl-fek) ösz. fn. Hely, melyen a nyúl fekszik, vagy fekünni szokott, valamint a fekvő nyúlnak hátrahagyott nyoma.

NYÚLFEKVÉS, (nyúl-fekvés) ösz. fn. Lásd NYÚLFEK.

NYÚLFI, (nyúl-fi) ösz. fn. A nyúl nevü állatnak magzata. Átv. gúnyos ért. félékeny, oly vitéz, kinek bátorsága a lábába száll. *Ti nyúlfiak, hová futtok?*

NYÚLFŰ, (nyúl-fü) ösz. fn. Tájdivatos nyelven a csakkör (prenanthes) egyik faja.

NYÚLFÜL, (nyúl-fül) ösz. fn. 1) A nyúl nevü állat füle. 2) Növényfaj a holgyomálok neméből. (Hieracium auricula).

NYÚLFÜLFŰ, (nyúl-fül-fü) ösz. fn. L. NYÚLFÜL, 2).

NYÚLFÜLHOLGYOMÁL, (nyúl-fül-holgyomál) ösz. fn. L. NYÚLFÜL, 2).

NYULGA, (nyu-ul-og-a) fn. tt. *nyulgá-t*. Gönczy Pál szerént (Pest megye és tájéka viránya) a négy főbb porodások (négy főbb hímesek) seregébe és beczősök rendébe tartozó növénynem; beczője csaknem hengeres; magvai tojásdadok, vagy hosszukásak. (Erucastrum). Faja: *harasz nyulga*; ágas szára felálló; levelei nyelesek; az alsók bibircsós szőrrel bolyhasak, öblösen szárnyaltak; karélyai kerekdedek, alig fogasak; szárlevelei lassanként elkeskenyedő karélyuak, a legfelsők szálas láncsásak, kopaszok, épélűek; pongyola fürtje megnyult; virága sárga; beczői kardhegyüek. (Erucastrum elongatum. Diószeghinél: *harasz káposzta*, brassica elongata).

NYÚLGOMBA, (nyúl-gomba) ösz. fn. Ennivaló gombafaj.

NYÚLGÖBECS, (nyúl-göbecs) ösz. fn. Lásd NYÚLSERÉT.

NYÚLHÁJ, (nyúl-háj) ösz. fn. A nyúlnak hájféle zsírja, kövérsége.

NYÚLHAJTÓ, (nyúl-hajtó) ösz. fn. Az úgynevezett hajtóvadászaton azon személyek, kik a nyulakat fekteikből fölverik, s a vadászok felé terelik. *Kikerülne belőle egy vadász, és egy nyúlhajtó.* (Km.).

NYÚLHÁLÓ, (nyúl-háló) ösz. fn. Vastagabbféle fonalokból kötött vadászháló, melylyel nyulakat fognak.

NYÚLHAMARJA, (nyúl-hamarja) ösz. fn. A nyúl lábának csuklójában egy kis csont, vagy inas hús, melyről azt tartják, hogy aki megeszi, jó futó válik belőle, minthogy a nyúl futékonyságát különösen ennek tulajdonítják.

NYÚLHÁT, (nyúl-hát) ösz. fn. A nyúlnak háta, gerincze. *Nagy urak kedve nyúlháton jár.* (Km.) am. hamar elmúlik. (Gratia magnorum leporino tergore fertur).

NYÚLHEREFŰ, (nyúl-here-fü) ösz. fn. Lásd NYÚLSZAPUKA.

NYÚLHÚS, (nyúl-hús) ösz. fn. A nyúl nevü állat húsa, mint eledel.

NYÚLIK, NYULIK, (nyu-ul-ik) k. m. *nyúl-tam, —tál, —t.* Valamely test nyomás, húzás, feszítés által hosszabbra, vagy szélesebbre terjed, vagyis tömegesített részei egymástól, vagy bizonyos ponttól távolodó helyzetbe jönnek. *Nyúlik a hús, ha csigázzák, a bőr ha húzzák. Megnyúlt a kötél. Nyúlik a pörölylyel vert tüzes vas. Kinyúlik a feszített nyak. Nyúlik a bor,* vagy *más hig test,* midőn megsürüsödik, s nyálkássá leszen. *A szomorúfüz ágai lenyúlnak a földre,* am. lefüggenek. Átv. ért. mondják időről, és idővel viszonyló dologról, midőn tovább halasztódik, nagyobbodik. *Nyúlik a pör. Élete kinyúlt, messze nyúlt.* Szintén átv. ért. valamely ingatlan testnek, nevezetesen térnek, földnek, épületnek stb. része a többinél távolabbra terjed. *Ezen határnak egyik csúcsa benyúlik a szomszéd falu határába. Nyúlik az út. Ami házunk átnyúlik a másik utczába.* A *nyúlik* és *nyújt* között oly viszony van, mint a *rejlik* és *rejt, fejlik* és *fejt, hajlik* és *hajt, oszlik* és *oszt, foszlik* és *foszt* s némely rokonnemüek között. V. ö. NYÚJT.

NYÚLKA, (nyúl-ka) kicsiny. fn. tt. *nyúlká-t.* Kis fiatal nyúl, süldő nyúl. Baranyaiasan: *nyuszka,* palóczosan: *nyúka.*

NYÚLKÉK, (nyúl-kék) ösz. fn. L. DUDVA-CSORBÓKA.

NYÚLLÁB, (nyúl-láb) ösz. fn. 1) A nyúlnak futásra termett lábszárai. 2) Nyúllábfü; l. HEREHURA.

NYÚLLÁBFŰ, (nyúl-láb-fü) ösz. fn. L. HEREHURA.

NYÚLNYOM, (nyúl-nyom) ösz. fn. A menő, szökdécselő, vagy futó nyúl lábainak nyomai a földön, porban, havon stb. A nyúl-nyomok öszvesége: *nyúlcsapás.*

NYÚLÓS, NYULÓS, (nyu-ul-ó-s) mn. tt. *nyúlós-t,* v. *—a',* tb. *—ak.* Mondják kevesbbé szilárd, vagy épen lágyabbféle testekről, melyek igen könynyen, és hosszúra nyúlnak. Különösen, nyúlós a bor, midőn romlás által úgy megsürüsödik, hogy folyékonyságát elveszti, s mint a húrt húzni, nyújtani lehet.

NYÚLÓSAN, NYULÓSAN, (nyu-ul-ó-s-an) ih. Nyúlós állapotban, vagy minőségben.

NYÚLÓSÍT, NYULÓSIT, nyu-ul-ó-s-ít) áth. m. *nyulósít-ott,* par. *—s.* htn. *—ni,* v. *—ani.* Nyúlóssá tesz valamit. *A nagy melegség, és tisztátalan kezelés megnyúlósítja a bort.* V. ö. NYÚLÓS.

NYÚLÓSODÁS, NYULÓSODÁS, (nyu-ul-ó-s-od-ás) fn. tt. *nyúlósodás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Állapota valamely testnek, midőn nyúlóssá leszen. V. ö. NYÚLÓS.

NYÚLÓSODIK, NYULÓSODIK, (nyu-ul-ó-s-od-ik) k. m. *nyúlósod-tam, —tál, —ott.* Mondják hig természetü testekről, folyadékokról, midőn megsürüsödnek, és nyúlósakká lesznek. V. ö. NYÚLÓS.

NYÚLÓSSÁG, NYULÓSSÁG, (nyu-ul-ó-s-ság) fn. tt. *nyúlósság-ot,* harm. szr. *—a.* Nyúlós állapota, vagy tulajdonsága valamely testnek. *Méz nyúlóssága.*

NYÚLPECSENYE, (nyúl-pecsenye) ösz. fn. L. NYÚLSÜLT.

NYÚLPÉRJE, (nyúl-pérje) ösz. fn. L. REZGE.

NYÚLREKÉTTYE, (nyúl-rekéttye) ösz. fn. Növényfaj a cserjés rekettyék neméből; szára felálló, vagy tövön megdült; ágai hengeresek, karczoltak, szivosak; levelei láncsások; hüvelye kopasz; másképen: *sárga festőfü.* (Genista tinctoria).

NYÚLSALÁTA, (nyúl-saláta) ösz. fn. Lásd CSORBÓKA.

NYÚLSÁS, (nyúl-sás) ösz. fn. A sások neme alá tartozó növényfaj, másképen: *körkörös sás* (carex ovalis, v. leporina).

NYÚLSÉRÉT, (nyúl-sérét) ösz. fn. Nagyobbféle serét, melylyel a nyulakat szokták löni.

NYÚLSÜLT, (nyúl-sült) ösz. fn. A nyúlnak saját módon elkészített, és sütött húsa.

NYÚLSZÁJ; NYÚLSZÁJÚ, l. NYÚLAJAK; NYÚLAJAKÚ.

NYÚLSZAPUKA, (nyúl-szapuka) ösz. fn. Növényfaj a szapukák neméből; levelei szárnyasak, egyenetlenek, szőrösek; virággombja legtöbbször kettős; virága sárga, vagy fehér; másképen: *nyúlherefü.* (Anthyllis vulneraria). V. ö. SZAPUKA.

NYÚLSZÉM, (nyúl-szém) ösz. fn. 1) A nyúlnak kidüledő szeme. Átv. ért. a nyúlszemhez hasonló emberi szem. 2) l. NYÚLSZÉMFŰ.

NYÚLSZÉMFŰ, (nyúl-szém-fü) ösz. fn. Árnyas helyeken termő növényfaj a cziklászok neméből, melynek egyik faja gyógyerővel bir. (Caryophyllata vulgaris, Geum urbanum L.).

NYÚLSZÉMŰ, v. —SZÉMÜ, (nyúl-szémü) ösz. mn. Kinek szeme olyan, mint a nyúlé, azaz, felső szemhéja igen kicsiny, vagy hátrafelé áll, s a szemet nem takarja be egészen; kidöledt szemü.

NYÚLSZÍV, (nyúl-szív) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. a nyúl nevü állatnak szive. 2) Átv. igen félénk ember, ki nyúl gyanánt a veszély legkisebb neszére megijed, és fut.

NYÚLSZÍVÜ, v. —SZIVÜ, (nyúl-szívü) ösz. mn. Félékeny, s a veszély neszétől is futó, gyáva. *Nyúlszivü katona*, ki sarkával fenyegeti az ellenséget.

NYÚLSZÍVÜLEG, v. —SZIVÜLEG, (nyúlszivüleg) ösz. ih. Félékenyen, mint a nyúl; a veszély legkisebb neszétől megijedve; gyáván; vén banya módjára. *A harcz idején nyúlszivüleg viselni magát.*

NYÚLSZÍVÜSÉG, v. —SZIVÜSÉG, (nyúlszivüség) ösz. fn. Átv. ért. félénkség, gyávaság; legkisebb veszélytől is megijedő ember tulajdonsága.

NYÚLSZÖKÉS, (nyúl-szökés) ösz. fn. A nyúlnak sajátnemü ugrása, mely testének alkotásánál fogva különös könnyüséggel történik.

NYÚLSZŐR, (nyúl-szőr) ösz. fn. A nyúl nevü állatnak szőre, melyet nemezzé gyúrni, s belőle kalapokat csinálni szoktak. *Sima, mint a nyúlszőr.* (Dugonics).

NYÚLTAGY, (nyúlt-agy) ösz. fn. Boncztanban, az agynak hosszabbra kinyúló része. (Medulla oblongata).

NYÚLTETEM, (nyúl-tetem) ösz. fn. Tulajdon ért. a nyúlnak teteme, különösen csontjai. Átv. ért. csomós kinövés a szarvasmarhák lábszárain.

NYÚLVADÁSZAT, (nyúl-vadászat) ösz. fn. L. NYÚLÁSZAT.

NYULVÁNY, (nyu-ul-va-any) fn. tt. *nyulvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Minden ami valamiből ki vagy előnyúlik, milyen általában valaminek a nyele is. 2) Boncztani ért. valamely csontnak túlnövő, és kiálló része (Processus, apophysis).

NYÚLZSÍR, (nyúl-zsír) ösz. fn. A nyúlnak hájféle kövérsége.

NYURGA, (nyu-r-g-a) mn. tt. *nyurgá-t*. Nyulánk karcsu, vékony, illetőleg sovány. *Nyurga nyak.* Alapértelménél fogva valószinüen *nyulga* a *nyúlik*, *nyúlog* igétől, melyből lett részesülő *nyúloga*, *nyúlga*; az *l* t. i. átalakult *r*-ré, mint *botlánkozik botránkozik*, *botolkál botorkál*, *ismél ismér* stb.

NYUSTYA, falu Gömör m.; helyr. *Nyustyá-ra*, —*n*, —*ról*.

NYUSZKA, (nyu-usz-ka) fn. tt. *nyuszká-t*. Baranyai tájbeszédben am. nyulacska.

NYUSZT, fn. tt. *nyuszt-ot*, harm. szr. —*ja*. A nyest nevü állatok egyik faja, mely a maga nemében nemesebb, és finomabb szörü. (Mustela zybelina, zoboles). Van *közönséges*, *kanadai*, *és nyestnyuszt*. V. ö. NYEST. Mind a nyuszt, mind a nyest elemzésére nézve csak véleményeket állíthatunk föl. Hasonlók a latin *mustela* szó gyökéhez, mi szerént az *m* átalakult *n* v. *ny* hangokká, mint a *mandragora* nadragula, *matrix* nádra, *mespilum* naspolya szókban.

Talán eredetileg *nyus*, *nyes*, rokonok testalkatásukra nézve a karcsú, nyúlánk termetü nyúlhoz, mely Baranyában kicsinyezve: *nyuszka*. Ide tartozik a *nyércz* is; elemezve: *nyélcz*, vastag hangon: *nyólcz*, *nyulcz*, azaz: nyulós testü.

NYUSZTMENYÉT, (nyuszt-menyét) ösz. fn. Így nevezik a közönséges nyusztot.

NYÚT, köznépiesen kiejtve am. nyújt.

NYUVAD, (nyu-v-ad) önh. m. *nyuvad-tam*, —*tál*, —*t*. v. —*ott*. Székelyeknél divatozó ige, s am. a torkon akadt csonttól megfúlad. Mondják tűzről is, hogy nyuvadozva ég, midőn a ráhányt holmi nyers forgács elnyomja a lángját, s mintegy megfojtja. A vizbe haló emberről nem mondják, hogy megnyuvad, hanem: megfúl, vizbefúl. Mind a *nyuvad*, mind a *fúl* gyöke az erőködés hangját utánozza, nevezetesen amaz a lélekzet kinyomására, emez fuvásra vonatkozik, és így rokonok a *nyom* és *fú* igékhez.

NYUVADÁS, (nyu-v-ad-ás) fn. tt. *nyuvadás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valaki, v. valami nyuvad.

NYUVADOZ, (nyu-v-ad-oz) önh. m. *nyuvadoztam*, —*tál*, —*ott*. Egymás után többször, vagy folytonosan nyuvad.

NYUVADOZÁS, (nyu-v-ad-oz-ás) fn. tt. *nyuvadozás-t*, tb. —*ok*. Állapot, midőn valaki, v. valami nyuvadoz.

NYUVASZT, (nyu-v-asz-t) áth. m. *nyuvaszt-ott*, par. *nyuvassz*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Eszközli, hogy valaki, vagy valami nyuvadjon. *A torkon akadt csont megnyuvasztja az embert. A tüset rárakott nyirkos fával elnyuvasztani.* V. ö. NYUVAD.

NYUVASZTÁS, (nyu-v-asz-t-ás) fn. tt. *nyuvasztás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midőn valakit, v. valamit nyuvasztanak.

NYÚZ, (nyú-z v. nyu-oz) áth. m. *nyús-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Az állatnak bőrét lehúzza. *Döglött lovat*, *ökröt*, *macskát*, *nyulat*, *kutyát*, *ürgét nyúzni. Kiált*, *ordít*, *mintha nyúznák.* (Km.). *Meg sem fogta a rókát*, *már is nyúzza.* (Km.). Átv. valamit, nevezetesen húst életlen késsel nyiszál, szétszakgat. *Ne nyúzd azt a szállítet*, *hanem metéld szépen.* Szinte átv. fosztogat, kegyetlenül sarczol valakit. *A zsaroló tisztek régente nyúzták a szegény embert.* Továbbá valamely dolgot húzvon, minden oldalról forgat, fakgat. *A roes lelkü ügyvéd nyúzza a pert. Mindig azt az egy nótát nyúzza.*

Ezen igében, mint jelentései mutatják, alapfogalom a folytonos húzásvonás, mely által a testnek részei, vagy takarói egymástól eltávolíttatnak, miért gyöke *nyu* v. *nyo*, rokon a *nyúlik*, *nyújt* igék gyökével; s a *z* képző folytonosságra, vagy gyakorlatra mutat, mint a *ráz*, *fúz*, *úz*, *cserez*, *botoz*, *hámoz*, *héjaz* stb. igékben. V. ö. NYÚJT.

NYÚZÁR, NYUZÁR, (nyú-z-ár) fn. tt. *nyúzár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. 1) Gyepmester, ki a dögöket nyúzza; s gúnyosan, ügyetlen hentes, mészáros, ki a húst inkább nyiszálja, marczangolja,

mint vágja. 2) Átv. személy, ki másokat fosztogat, zsarol, sarczol; húzavona ember. *Ti szegények nyuzárai. Némely vendéglősök valódi nyuzárok.* 3) Szabó D. szerént annyi is, mint nyuzga.

NYÚZÁS, NYUZÁS, (nyú-z-ás) fn. tt. *nyúzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Az állat bőrének lehuzása. 2) Átv. fosztogatás, zsarolás, sarczolás, huzásvonás. V. ö. NYÚZ.

NYUZGA, (nyu-z-og-a) mn. tt. *nyuzgá-t*. 1) Sovány, hitvány, nápicz termetü. *Nyuzga gyermek.* 2) Minthogy az ily nápiczság gyakran testi gyöngeséggel, idegek ingerlékenységével párosúl, innen jelent kényeskedőt, kinek minden érintés, bántalom fájni szokott, mazna. Szabó D. szerént különösen arról mondják, aki magánál erősebbe kap, kötelődzik. Ezen ‚nyuzga' szónak törzsöke az elavult *nyusog*, melyből lett részesülő *nyuzogó*, *nyuzoga*, *nyuzga*, mint *fürög*, *fürögő*, *fürge*; *bugyog*, *bugyogó*, *bugyoga*; *csörög*, *csörögő*, *csöröge*, *csörge*; *czineg czinege*; *ballag balga*, stb. Alapértelemre rokon a *nyúlik nyújt* igékhez, minthogy a nyuzga is nyúlánk termetü, de egyszersmind gyönge; továbbá: mivel a nyuzgaféle sovány olyan, mintha lehúzták volna róla a bőrt, vagy hust, tehát közvetlenül rokon a ‚nyúz' igéhez.

NYUZGASÁG, (nyu-z-og-a-ság) fn. tt. *nyuzgaság-ot*. Nyuzga tulajdonság, vagy állapot.

NYÚZHÁRTYA, (nyúz-hártya) ösz. fn. Sejtszövetes hártya a lenyúzott bőrön; különösen a tőkzacskó ilyetén hártyája.

NYÚZÓ, NYUZÓ, (nyú-z-ó) fn. tt. *nyúzó-t*. L. NYÚZÁR, 1).

NYÚZÓ- v. NYUZÓGÉBICS, (nyúzó-gébics) ösz. fn. Ragadozó madárfaj a gébicsek neméből, mely a zsákmányul fogott apró madarakat széttépi. (Lanius excubitor).

NYÚZÓ- v. NYUZÓHELY, (nyúzó-hely) ösz. fn. Hely, hol a dögöket nyuzzák.

NYÚZÓ- v. NYUZÓTALIGA, (nyúzó-taliga) ösz. fn. Gyepmester taligája.

NYÚZOTT, NYUZOTT, (nyú-z-ott) mn. tt. *nyúzott-at*. Aminek lenyúzták a bőrét. *Nyúzott lódög. Nyúzott ludat sütni. Nyúzott hús* a barkóknál vágott hús, marhahús.

NYŰ, (1) áth. ragozva: *nyüvök*, *nyüsz*, *nyüvünk*, *nyütök*, *nyünek*; első m.: *nyüvék*; másod m.: —*tt*, htn. —*ni*; részesülő: *nyüvő*. 1) Tövestül kitép, kiszakaszt valamit. Mondják a mai általános nyelvben különösen kenderről, lenről, s néha más növényekről is. *A virágos kendert egy hónappal előbb szokták nyűni, mint a magvasat. A veteményt köszöl kinyűni a gaz.* Régibb iratokban eléjön egyébről is. „Nyűni kezdé az ő vén fején való haját." (Nádor-codex). 2) Viselés által valamely ruhaneműt elszakgat. *Elnyűni a csizmát*, *nadrágot*. Módosítva: *nyő*, tájdivatosan: *nyöl*. Alapértelménél fogva ezen ige rokon a *nyús*, *nyúl*, *nyújt* igékhez, minthogy a nyüvés, huzás-vonás, és fosztás által megy végbe, mi szerént *nyű* am. a vastag hangú *nyú*. V. ö. NYŰ, fn.

NYŰ, (2) fn. tt. *nyüv-et*, harm. szr. —*e*. Féreg, mely leginkább a rohadásnak, erjedésnek indúlt állati testben, nevezetesen állott húsban, továbbá növények terményeiben, a gyümölcsökben stb. fejlik ki, mit máskép némely tájakon *kukacz*-nak, *pondró*-nak neveznek. *Nagy melegségben hamar nyüvek esnek a húsba. Néha a disznókat igen meglepik a nyüvek. A sajtban idővel megterem a nyű.* Más kiejtéssel *nyí*, v. *nyív*. Szélesb ért. mindenféle féreg, mely az állatokban és növényekben terem, különösen a tetüféle férgek. Legvalószinübb, hogy a magyar ezen állatnemet élénk mozgékonyságáról nevezte el, miért származéka *nyüthelődik* s talán *nyüzsög* is, am. nyüvek módjára mozog, nyugtalankodik; mi szerént legegyszerübb alaphangja azon *ü*, vagy *i* volna (nyű, nyí, nyív), mely nagy szónemzetségben mozgásra vonatkozik, milyenek: *i-ed i-eszt*, azaz: valamely veszély érzetétől mozgásba jő, megrázkódik, vagy mást megrázkódtat; *iv*, v. *ij*, hajlítható, mozgatható eszköz; *icseg*, *izeg*, *izog*, *ideg*, *idő*, *idegen*, *i-ön* (jön), *i-ut*, jut, *igtat*, *illan*, *inog*, *izeg*, *pizseg*, *iszamodik* stb.; az *ü*-re vonatkozva pedig *üget*, *üz*, *ügy*, *ügyekezik* stb. Ez elemzés szerént az *ny* nyomatékos előtét, mint több egyebekben. — Hasonló, t. i. mozgásra vonatkozó fogalmi rokonság látszik a magyar *féreg* és *fireg*, *fereg*, *fürög*, továbbá a latin *vermis* és *vergo*, *verto* gyökeik között. V. ö. I, gyökelem.

NYŰFÉSZÉK, (nyű-fészék) ösz. fn. Test, vagy testrész, melyben nyüvek teremnek, és hemzsegnek, péld. a párlott, rohadó alfel a disznóban, lóban, vagy a fejen lévő varak. Átv. gúnyos ért. nyüves, tetves ember, mint: *tetüfészek*, *balhafészek*.

NYŰFŰ, (nyű-fű) ösz. fn. Növényfaj a tarsókák neméből; táskái kerekek, alsóbb levelei hosszúdadok, fogasak, kopaszak, a felsők dárdaformák, szárölelők; máskép: *nagy borsocska*, *temondád*, *vadmustár*. (Thlaspi arvense. L.). V. ö. TARSÓKA.

NYŰG, fn. tt. *nyüg-öt*, v. *nyüg-öt*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. Szőrből, vagy kenderből csinált kötélféle eszköz, mely által a mezőre vitt lovakat egyenként, vagy kettesével alsó lábszáraiknál fogva megkötik, mi fapeczek által történik. Hasonló hozzá, de anyagra különbözik tőle: *békó*, v. *békló*, mely lánczból, és vaspereczből áll, és bezárható. *Nyügöt tenni a lovak lábára. A nyüg nem menti meg a tilost.* (Km.). Innen átv. ért. nyügnek mondják a baromfiak lábaira tekerődző pozdorját, továbbá: mindenféle aprólékos akadályt, mely a szabad mozgást, cselekvést hátráltatja; valamint azon embert is, ki másnak alkalmatlan, kit magáról le nem lehet rázni, péld. nyűgnek mondja az anya az oly gyermeket, ki mindig rajta csügg, kitől sehová sem távozhatik. *Némely vendég, látogató valódi nyüg.* A hajózásban oly kötél, mely egy másikat, vagy bármit egyebet valamihez közelebb tart, ilyen például az őrfánál az, mely a lovaskötelet ehhez foglalja. (Bremse. Kenessey A.).

Hangra és értelemre nézve legrokonabb *nyüst*

szóhoz; a mennyiben ez gorombább, vagy erősebb fonalat is jelent. V. ö. NYÜST.

NYŰGCSAT, (nyűg-csat) ösz. fn. L. NYŰGVAS.

NYŰGÉR, (nyűg-ér) ösz. fn. Nyűgtől megvastagodott ér a ló lábszárán.

NYŰGÖLŐDÉS, NYÜGÖLÖDÉS, NYÜGLŐDÉS, (nyűg-öl-ő-d-és) fn. tt. *nyügölődés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Átv. ért. alkalmatlankodás, mely mást valamiben akadályoz, s mintegy lenyügözve tart.

NYÜGÖLŐDIK, NYÜGÖLŐDIK, NYÜGLŐDIK, (nyűg-öl-ő-d-ik) belsz. m. *nyügölöd-* v. *nyüglödtem*, —*tél*, —*ött*. Oly emberről mondják, ki másnak alkalmatlankodik, folytonosan hátráltatja, akadályozza valamiben; ki embertársának terhére van, péld. a szüntelenül anyján csüggő gyermek, a kelletlen vendég stb.

NYÜGÖS, NYÜGÖS, (nyűg-ös) mn. tt. *nyügös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Minek lábai nyüggel vannak megkötve. *A nyügös ló is bemegy a tilosba. A nyügös ló hamar megbotlik.* 2) Átv. alkalmatlan, másnak nyakán ülő.

NYÜGÖSKÖDÉS, NYÜGÖSKÖDIK, l. NYÜGÖLŐDÉS, NYÜGÖLŐDIK.

NYÜGÖZ, NYÜGÖZ, áth. m. *nyügöz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*s*. Nyüggel összeköt. *A legelőre vitt lovakat megnyügözni.*

NYÜGÖZÉS, NYÜGÖZÉS, (nyűg-öz-és) fn. tt. *nyügözés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A ló lábainak nyügbe tevése, nyüggel összekötése.

NYŰGVAS, (nyűg-vas) ösz. fn. Vasból való perecz, karika a nyügnek két végén, melyet a lábakra csatolnak; továbbá a rabok lábait összekötő láncznak pereczei. V. ö. NYŰG.

NYÜHELŐDIK, l. NYIHELŐDIK.

NYÜNY, v. NYÜNNY, természeti hang *nyünnyög*, v. *nyünnyög* szóban.

NYÜNNYÖG, (nyünny-ög) önh. m. *nyünnyögtem*, —*tél*, —*ött*. Orron kinyomott tompa *nyüny* hangon s értelmetlenül szól. Rokon hozzá: *dünnyög*.

NYÜNNYÖGÉS, (nyünny-ög-és) fn. tt. *nyünnyögés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Orrhangon szólás.

NYÜNYÖG, (nyüny-ög), NYÜNYÖGÉS, (nyüny-ög-és), l. NYÜNNYÖG, NYÜNNYÖGÉS.

NYÜRR, a seregély nevü madár hangja és *nyürrög* szó gyöke. Hasonló a *csir* szinte madár hanghoz.

NYÜRRÖG, (nyürr-ög) önh. m. *nyürrög-tem*, —*tél*, —*ött*. Mondják különösen a seregélymadárnak fiáról, midőn *nyürr*-féle hangon szól, cseveg.

NYÜRRÖGÉS, (nyürr-ög-és) fn. tt. *nyürrögés-t*, tb. —*ek*. A seregélynek nyürr-féle hangon szólása, csevegése.

NYÜS, l. NYÜZS.

NYÜSGÉS, l. NYÜZSGÉS.

NYÜSGETEG, (nyü-s-g-et-eg) mn. tt. *nyüsgeteg-et*. Nyughatatlan, szüntelen mozgó, nyüsgölődő. Törzsöke *nyüsög*, vagy *nyüzsög*, melyből lett *nyüsged*, *nyüsgedeg*, *nyüsgeteg*, mint forog forgatag, hervad hervatag, csörög csörgeteg, és sok mások.

NYÜSGÖLŐDIK, l. NYÜZSGÖLŐDIK.

NYÜSKÖTÖL, (nyüs-ög-öt-öl, v. nyüs-ög-öd-öl) önh. m. *nyüskötöl-t*. L. NYÜSZKÖTÖL.

NYÜSÖG, l. NYÜZSÖG.

NYÜST, fn. tt. *nyüst-öt*, harm. szr. —*je*. 1) Dunán túl, nevezetesen Balaton vidékén, kóczból, csepüből font gorombábbféle fonal, holmit zsineg gyanánt összekötni való; *nyüstfonal*, különböztetésül a *szösz-* vagy *szálafonaltól*. 2) A csizmadiák erősebbnemü fonala, némely tájakon tótosan: *dratyva*. 3) A takácsoknál a szövőszékben azon vastag fonalak, melyekbe a mellékfonalakat eresztik, s melyek a borda járásához képest ide-oda mozognak, izegnek. 4) Némely tájakon nyüstnek mondják a felhúzott fonalaknak azon részét, mely a vászon végén rojt gyanánt megmarad.

Eredeti jelentésére részint rokon a *nyü* igéhez, minthogy a *nyüst* (nyüs, nyüttes) némely jelentéseiben tulajdonkép am. kártolás, gerebenezés által elnyütt kóczból készített fonal; részint származtathatik *nyüs*, v. *nyüss* gyöktől is, minthogy kivált a szövőszéki nyüst mindig nyüzsög, vagyis ide-oda izegmozog; egyébiránt rendszerént ez is vastagabb fonalból van készitve.

NYÜSTÖL, (nyüst-öl) önh. m. *nyüstöl-t*. Székely tájszólás szerént am. ki s be lót-fut, satrat. Átv. értelmü ige, a takácsok nyüstétől, valamint t. i. a bordában a nyüst ide-oda jár, hasonlóan tesz a nyüstölő személy.

NYÜSTÖLÉS, (nyüst-öl-és) fn. tt. *nyüstölés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Lótás-futás, satratás.

NYÜSZKÖTÖL, (nyüs-ög-öt-öl) önh. m. *nyüszkötöl-t*. Nyugtalanul hánykolódik. V. ö. NYÜZSÖG.

NYÜSZSÖG, NYÜSZÖRÖG, lásd NYÖSZÖG, NYÖSZÖRÖG.

NYÜSZŰASSZONY, (nyüszü- azaz: nőszü- v. nőszi-asszony) ösz. fn. A székelyeknél am. nyoszolyóasszony; l. ezt.

NYÜSZŰLEÁNY, (nyüszü- azaz: nőszü- vagy nőszi-leány) ösz. fn. A székelyeknél am. nyoszolyóleány; l. ezt.

NYÜSZŰPOGÁCSA, (nőszü- vagy nőszi-pogácsa) ösz. fn. Lakodalmi pogácsa.

NYÜTT, (nyü-tt) mn. tt *nyütt-et*. 1) Kitépett, gyökerestül kiszakított. *Nyütt kender, len.* 2) Kopott, viselt, szakgatott, elmállott. *Nyütt csisma, ing, nadrág*, L. NYŰ, ige.

NYÜV, l. NYŰ, fn.

NYÜVED, (1), falu Bihar m.; helyr. *Nyüvedre*, —*én*, —*ről*.

NYÜVED, (2), (nyü-v-ed) önh. m. *nyüved-tem*, —*tél*, —*t*, v. —*ett*. Viselés, dörzsölés által elszakad, elkopik. Mondják különösen ruhanemüekről. *A ruha térden és könyökön leghamarább elnyüved.*

NYÜVEDÉS, (nyü-v-ed-és) fn. tt. *nyüvedés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Ruha elszakadása, elkopása a viselésben.

NYŰVES, NYÜVES, (nyű-v-es) mn. tt. *nyüves-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Amiben nyüvek vannak, teremnek. *Nyüves disznó. Nyüves hús, sajt.* V. ö. NYŰ, fn.

NYŰVÉS, NYÜVÉS, (nyű-v-és) fn. tt. *nyüvés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Bizonyos növénynek, nevezetesen kendernek, lennek gyökerestül való kitépése. Átv. ért. szakgatás, koptatás, viselés általi elmállás. *Csismanyüvés.* V. ö. NYŰ, ige.

NYÜVESÉDÉS, NYÜVESÉDÉS, (nyü-v-es-édés) fn. tt. *nyüvesédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állapotváltozás, midőn valamely testből nyüvek fejlődnek ki.

NYÜVESÉDIK, NYÜVESÉDIK, (nyű-v-es-édik) k. m. *nyüvesed-tem*, —*tél*, —*ett*. Nyüvek teremnek benne, nyüvek lepik el. *Az avas szalonna, a régi sajt megnyüvesedik.*

NYŰVESÍT, NYÜVESIT, (nyű-v-es-ít) áth. m. *nyüvesít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Nyüvessé tesz, eszközli, hogy nyüvek teremjenek, lakjanak benne. *A nagy melegség megnyüvesíti a húst.*

NYÜVESTÉN, a székelyeknél am. nyőstény, vagyis nőstény.

NYŰVÉSZ, NYÜVÉSZ, (nyű-v-ész) fn. tt. *nyüvész-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Általán állat, mely nyüveket fog, és eszik; különösen nyüvekkel élő nyugotindiai madárfaj. (Crotophagon).

NYÜZS, természeti hangutánzó gyöknek látszik *nyüzsög* szóban és származékaiban; s alapfogalom benne az izgés, mozgás. Némelyek véleménye szerént már a ‚nyű' főnévtől származott törzs volna, t. i. *nyüs*, azaz: *nyüves*.

NYÜZZÖG, (nyüzz-ög) gyak. önh. m. *nyüzsögtem*, —*tél*, —*ött*. Érthetetlen orrhangon, vagy dünnyögve szól.

NYÜZZÖGÉS, (nyüzz-ög-és) fn. tt. *nyüzsögés-t*, tb. —*ek*. Dünnyögve beszélés.

NYÜZSGÉS, l. NYÜZSÖGÉS.

NYÜZSGETEG, (nyüzs-ög-et-eg) mn. tt. *nyüsgeteg-et*. Aki, vagy ami nyüzsgölődni szokott.

NYÜZSGÖLŐDÉS, (nyüzs-ög-öl-ő-d-és), lásd NYÜZSÖGÉS.

NYÜZSGÖLŐDIK, (nyüzs-ög-öl-ő-dik) k. mult: *nyüzsgölöd-tem*, —*tél*, —*ött*. L. NYÜZSÖG.

NYÜZSÖG, (nyüzs-ög) gyak. önh. m. *nyüzsögtem*, —*tél*, —*ött*, v. *nyüzsgött*, htn. —*ni*, v. *nyüzsgeni*. Nyüvek módjára izeg-mozog. Mondják sürüen tolongó, szüntelen mozgásban levő ember, vagy állatseregről. *Nyüzsög a sok nép.* Rokonai: *hemzseg*, *izseg*, *pizseg*.

NYÜZSÖGÉS, (nyüzs-ög-és) fn. tt. *nyüzsögés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Izegés, mozgás.

Az NY-ben van 1442 czikk.

O

O, (1), kisded alakban *o*, huszonnegyedik betü a magyar ábécében, s az önhangzók sorában nyolczadik. Rövid vastag vagy mély hang, mely a zárt *a* és *u* között, mintegy középhelyet foglal, honnan ezekkel különféle tájejtés szerént némely szavakban váltakozik. mint: *adu*, *odu*, *udu*; *avas*, *ovas*; *bagár*, *bogár*, *bugár*; *baglya*, *boglya*, *buglya*; *taszít*, *toszít*, *tuszkol*; *taliga*, *toliga*; *alt*, *olt* v. *alut*; *nos*, *nus*; *orcza*, *arcz*; stb. sőt az *a-u* egybeolvadásából igen gyakran hosszú *ó* válik pl. *monda-uk* lesz *mondók*, *mondana-uk* lesz *mondanók*. Mint vastaghangunak hangrendi párhuzamban a vékonyhangu ö felel meg, és pedig a) magukban a törzsszókban, mint: *ont*, *önt*; *omol*, *ömöl*; *gomb*, *gömb*; *gombolyag*, *gömbölyeg*; *gondor*, *göndör*; *csomoszol*, *csömöszöl*; b) a képzőkben részint ö pl. nyaf-*og*, nyöf-*ög*; fald-*okol*, tünd-*ököl*; kap-*kod*, köp-*köd*; részint (e, é, é, s vékony *i* után) zárt *é*, p. esd-*ékel*, csip-*ked*, stb. c) a ragozásban szinte: ház-*on*, kert-*én*, öbl-*ön*; fal-*hoz*, kert-*hez*, öböl-*höz*; Kolosvár-*ott*, Pécs-*ett*, Győr-*ött*; száz-*szor*, egy-*szer*, öt-*ször*; áll-*ok*, kel-*ek*, ül-*ök*; áll-*tok*, kel-*tek*, ül-*tök* stb. Lásd Előbeszéd 51—53 ll. A szók végén nem fordúl elé, kivévén a sürgetést, hajtást, nógatást jelentő *cso! no! to!* indulatszókban.

Mint gömbölyü ajakkal ejtett hang nagy számu gyökök alaphangzója, melyek valami gömbölyüt, kerekdedet jelentenek, mint: *bob*, *boborcsó*, *bocskó*, *bod*, *bodor*, *bogy*, *bogyó*, *mogyoró*, *boka*, *gomb*, *gomba* stb. stb. L. Előbeszéd 58, 59. ll.

O, (2), távolra mutató gyökhang, mely (pl. *o-da*, *o-ly*, *o-tt*, *o-n-n-at* stb.) mint a közelre mutató *i* hangnak (*i-de*, *i-ly*, *i-tt*, *i-n-n-et* stb. szókban) ellentéte, a maga nemében sajátságos és más nyelveket tekintve hasonlíthatlan példáit mutatja a legegyszerübb szószármaztatásnak. Viszonyban áll vele az előleges kérdő *ho*, mint gyök, melynek származékai: a helyre vonatkozó *ho-v-a?* *ho-l?* v. *ho-n?* és *ho-nn-an?* továbbá a móddal viszonyló *ho-gy?* v. *ho-gy-an?* és a minőségi *ho-ly?* v. *ho-ly-an?* mely a palóczoknál, a Hegyalján és a barkóknál divatozik, az országos *mily* v. *milyen* értelmében. A távolra mutató *o*-val rokon jelentésü a mutató *a*, valamint a közelt mutató *i*-nek rokona a mutató *e*, melyek nagyobb nyomatosság végett *m* toldalékkal előtétet, *n* toldalékkal pedig, vagy néha a nélkül utótétet képeznek, mi a következő összeállításból kitetszik:

Hova? Felelet: *oda*, v. *oda a*, v. *amoda*, v. *amoda a*, t. i. távolhelyre; *ide*, v. *ide e*, v. *emide*, v. *emide e*, t. i. közel helyre.

Hol, v. *hon?* Felelet: *ott*, v. *ott a*, v. *amott a*, v. *amottan*, t. i. távol helyen; *itt*, v. *itt e*, v. *emitt e*, v. *emitten*, t. i. közel helyen; így *ahol*, *ahon*; és *ihol*, *ihon*.

Honnan? Felelet: *onnan*, v. *onnan a*, v. *amonnan*, v. *amonnan a*; módosítva, *honnét?* Felelet: *onnét*, *onnét a*, *amonnét*, *amonnét a*; tájdivatosan van: *onnand*, *onnant*, *onnajd*, távol helyről; *innen*, *innen e*, *eminnen*, *eminnen e*; módosítva: *innét*, *innét e*, *eminnét*, *eminnét e*, tájdivatosan: *innend*, *innent*, *innejd*, közel helyről.

Hogy, v. *hogyan?* Felelet: *ógy*, mely a nyelvszokás szerént *úgy*, melyből *úgy a*, *úgyan*, *amúgy a*, *amúgyan*, vagyis ama távol levőnek módjára; *így*, *így e*, *ígyen*, *emígy e*, *emígyen*, v. *imígy e*, *imígyen*, eme közel levőnek módja szerént.

Holy v. *holyan?* Felelet: *oly*, v. *oly a*, v. *olyan*, v. *amoly*, v. *amoly a*, v. *amolyan*, azaz: bizonyos tulajdonságra ama távollevőhöz hasonló; *ily*, v. *ily e*, v. *ilyen*, v. *emily*, *imily*, v. *emily e*, *imily e*, v. *emilyen*, *imilyen*, azaz: eme közel levőhöz hasonló. Ezen összeállításból kitünik, hogy az *o* és *a* a fennemlített határzókban a helynek távolságára, az *i* pedig és *e* annak közelségére vonatkoznak, azon különbséggel, hogy az *o* és *i* képzőket vesznek fel, s kijelölik az alapfogalmat, az *a* és *e* pedig inkább csak egyszerü rámutatást jelentenek, egyébiránt megtoldva ezek is használtatnak: *az*, *ez*; *az a*, *ez e*; *ama*, *eme*; *amaz*, *emez*; *amaz a*, *emez e*; *azon*, *ezen*; *amazon*, *emezen* szókban.

O, (3), indulatszó, l. Ó, indulatszó.

O., a rövidítésekben am. olvasd; a pénzszámításoknál: osztrák, pl. *o. é.* osztrák értékü, vagy osztrák értékben.

—O, középképző, vagy közbeszúrt segédhangzó, a) oly személyragos főnevek többesszámu második személyében, melyek többesszámban *ok* ragot vesznek fel, pl. *folt*, *folt-ok*, *folt-o-tok* (folt-tok helyett); *gond*, *gond-ok*, *gond-o-tok* (gond-tok helyett); *hant*, *hant-ok*, *hant-o-tok* (=hant-tok); *ok*, *ok-ok*, *ok-o-tok* (ok-tok); *húr*, *húr-ok*, *húr-o-tok* (húr-tok). Ezen szabályt követik az *ak*, *ek*, *ék*, *ök* többesragu nevek, az illető hangzóikra nézve, pl. *ház*, *ház-ak*, *ház a-tok*; *kép*, *kép-ek*, *kép-e-tek*; *szem*, *szem-ék*, *szem-é-tek*; *kert*, *kert-ek*, *kert-é-tek*; *ököl*, *ökl-ök*, *ökl-ö-tök*; *csür*, *csürök*, *csür-ö-tök*. b) Oly jelenidőbeli igék többesszámu második személyében, melynek törzse két mássalhangzóval végződik, mint: *áld*, *áld-o-tok*, (áld-tok); *olt*, *olt-o-tok*, (olt-tok); *irt*, *irt-o-tok*, (irt-tok); *szalaszt*, *szalaszt-o-tok*, (szalaszt-tok); *fogyaszt*, *fogyaszt-o-tok*, (fogyaszt tok). Ezen *o*-nak a vékonyhangu igékben *é* vagy *ö* felel meg, pl. *rejt*, *rejt-é-tek*; *kezd*, *kezd-é-tek*; *dönt*, *dönt-ö-tök*; *küzd*, *küzd-ö-tök*; *ereszt*, *ereszt-é tek*; *fürészt*, *fürészt-ö-tök*. c) Néha *mány*, *vány* névképzők előtt, pl. *tart-o-mány*, *hagy-o-mány*, *tud-o-mány*, *ing-o-vány*, *irt-o vány*; de a vékony hanguakban mindenkor nyilt *e*: *sült-e-mény*, *küld-e-mény*, *tel-e-mény*, *vél-e-mény*, *tel-e-vény*, *jöv-e-vény* stb.

OBÁD, falu Temes m.; helyr. *Obád-on*, —*ra*, —*ról*.

OBERSIA, falu Arad m.; helyr. *Obersiá-n*, —*ra*, —*ról*.

OBON, fn. tt. *obon-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. A gyógyszerészek sulymérlegén am. a fontnak tizenketted része, vagyis két lat. (Uncia). Alkalmasint a hellen-latin *obulus* módosulata, mely a latin szótárirók szerént *kisebbféle* sulyt is jelentett. „Basilius Faber Thesaurus"-ában *siliqua* szó alatt találjuk: *Drachma constat siliquis X et VIII* (= 18), *et scrupulus est ex siliquis VI, et obolus ex III.*

OBORNAK, puszta Szala m.; helyr. *Obornak-on*, —*ra*, —*ról*.

OBROVÁCZ, falu Bács m.; helyr. *Obrovácz-on* —*ra*, —*ról*.

OBSIT, (a német „Abschied"-ból módosítva) fn. tt. *obsit-ot*, harm. szr. —*ja*. A kiszolgált katonának adatni szokott elbocsátó levél, elbocsátvány.

OBSITOS, (obsit-os) mn. és fn. tt. *obsitos-t*, tb. —*ak*, midőn fn. —*ok*. Obsittal elbocsátott katona. V. ö. OBSIT.

OCS, (1), elavult vagy elvont gyöke a) *ocsmány* szónak és származékainak; b) *ocsó*, *ocsú*, *ocsódik* szóknak.

OCS, (2), falu Zaránd m.; helyr. *Ocs-ra*, —*on*, —*ról*.

— OCS, kicsinyítő képző, pl. *bod-ocs*, *lap-ocska*, *bot-ocs-ka* stb. szókban, hangrendhez alkalmazkodva: *acs*, *ecs*, *ócs*, *öcs*, pl. *ur-acs*, *köv-ecs*, stb. l. —ACS, képző.

OCSÁRD, falu Baranya m.; helyr. *Ocsárd-ra*, —*on*, —*ról*.

OCSISOR, falu Zaránd m.; helyr. *Ocsisor-ra*, —*on*, —*ról*.

OCSKÓ, falu Nyitra m.; helyr. *Ocskó-ra*, —*n*, —*ról*.

OCSMÁNY, (ocs-mány) mn. tt. *ocsmány-t*, tb. —*ak*. 1) Külsejére nézve undorító, utálatos, gyomorkeverő, különösen: a látó, vagy szagló érzékeket visszataszító. *Ocsmány varasbéka*, *okádék*. *Ocsmány bűz*. *Ganajtól*, *takonytól ocsmány ruha*. 2) Erkölcsi érzelmet sértő. *Ocsmány beszédek*, *káromkodások*. *Ocsmány fajtalankodás*. *Ocsmány önfertőzés*.

Képzése olyan, mint a *hitvány*, *szakmány*, *tokmány*, *kormány* névgyökből eredt szóké, s alapértelmére nézve azon szók osztályába sorozható, melyekben az *o* távolítást, távolságot, távolodást, s a rokon *u* undort, utálatot jelent. Ezek szerént épen nem támogatjuk azok nézetét, kik azt az *osmán* szótól ercdettnek vélik.

OCSMÁNYAN, (ocs-mány-an) ih. 1) Undorítólag, utálatosan, igen csunyán, puruttyán. *Ocsmányan büzölő gerény*. 2) A finom, gyöngéd erkölcsi érzelmeket sértve, botránkoztatva. *Ocsmányan beszélni*. *A nemi ösztönről ocsmányan nyilatkozni*. V. ö. OCSMÁNY.

OCSMÁNYÍT, OCSMÁNYIT, (ocs-mány-it) áth. m. *ocsmányít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Ocsmánynyá, azaz: utálatossá, undorítóvá tesz, undokít, rútít, becsúnyít. V. ö. OCSMÁNY.

OCSMÁNYÍTÁS, OCSMÁNYITÁS, (ocs-mányít-ás) fn. tt. *ocsmányítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valami ocsmánynyá, utálatossá, undorítóvá, undokká, rúttá, puruttyává, csunyává lesz. V. ö. OCSMÁNY.

OCSMÁNYÍTÓ, OCSMÁNYITÓ, (ocs-mányít-ó) mn. tt. *ocsmányító-t*. Undokító, undorító; vala-

mit rúttá, utálatossá tevő. *Ruhát ocsmányító nyál, turha. Utczaszegleteket ocsmányító ganaj, vizelet.*

OCSMÁNYKODÁS, (ocs-mány-kod-ás) fn. tt. *ocsmánykodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Utálatos, undorító tettek gyakorlása, csunyálkodás. Különösen: gyomrot keverő, vagy erkölcsi érzetet, szemérmet sértő beszélgetés, mivelkedet. V. ö. OCSMÁNYKODIK.

OCSMÁNYKODIK, (ocs-mány-kod-ik) k. m. *ocsmánykod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Undorító, utálatos, gyomorkeverő tetteket gyakorol, péld. illetlenül pökdös, turház, ganajával, vizeletével mocskolódik. 2) Erkölcsi gyöngéd érzelmeket bántó, különösen szeméremsértő beszédeket űz, vagy tetteket gyakorol.

OCSMÁNYODÁS, (ocs-mány-od-ás) fn. tt. *ocsmányodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valaki, vagy valami ocsmánynyá leszen. V. ö. OCSMÁNY.

OCSMÁNYODIK, (ocs-mány-od-ik) k. m. *ocsmányod-tam*, —*tál*, —*ott*. Ocsmánynyá, utálatossá, undorítóvá, rútságossá alakúl, péld. genyedségtől a test, holmi csunyaságtól a ruha. V. ö. OCSMÁNY.

OCSMÁNYSÁG, (ocs-mány-ság) fn. tt. *ocsmányság-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Undokság, utálatosság, rútság, puruttyaság, undorító tulajdonság, vagy állapot. 2) Szemérmet nagyon sértő beszéd, vagy cselekedet. *Ocsmányságokat mondani, hallgatni.*

OCSMÁNYSÁGOS, (ocs-mány-ság-os) mn. tt. *ocsmányságos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Igen ocsmány, ocsmánysággal teljes. *Ocsmányságos fajtalan beszédek.*

OCSMÁNYUL, (ocs-mány-ul) ih. L. OCSMÁNYAN.

OCSMÁNYÚL, OCSMÁNYUL, (ocs-mány-úl) önh. m. *ocsmányul-t*. L. OCSMÁNYODIK.

OCSÓ, (1), (ocs-ó) fő- és mn. tt. *ocsó-t*. 1) A gabonának lazája, léhája, melyet a szél elvisz, melynek szeme kicsi, fonnyadt, s jobbára toklászból áll, miért szórás és rostálás alkalmával a felszinen marad. Ez értelemben főnevi önállósága van. 2) Éber, ébredő, fekteből, altából felkelő.

Véleményünk szerént az *ocsó* eredetileg *alsó*, t. i. az 1-sö értelemben a gabonának aljasa, aljas része; valamint *ócsó*, v. *olcsó* is hasonló eredetü; a 2-dik értelemben pedig *al-os-ú*, azaz: alvásból osonó, azon *os* gyöktől, melyből *on* utótéttel *oson* származott, mint: tesz teszen, visz viszen, hisz hiszen, megy megyen. Az *oson* igében alapértelem az elsuhanás, eltávozás, melyet különösen alattomos, elsuttyanó menésre alkalmazott a nyelvszokás. Innen *ocsódni*, am. álomból, nyugvó helyről föleszmélni, mintegy felosonni. Ily fogalmi rokonság látszik a latin *pergere*, menni, és *expergisci* ocsódni, a német *bewegen*, *wecken*, és *wachen*, *erwachen* között. (L. Adelung). Hogy az *s* és *cs* mint legrokonabb hangok a szók elején, közepén, és végén felcserélteknek, elég példa van rá.

OCSÓ, (2), (ocs-ó) mn. tt. *ocsó-t*. Fiatal kis nyúl.

„Királyi mulatság erdőkben sétálni,
— — — — — — —
Az ocsó nyulakat bokorból felverni,
Fiatal madarkák fészkét felkeverni.“
Faludi.

E szónak gyöke azonosnak látszik az *ocs* kicsinyítő képzővel.

OCSÓDÁS, (ocs-ó-d-ás) fn. tt. *ocsódás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn az alvó állat, nevezetesen az ember fölébred. V. ö. OCSÓDIK.

OCSÓDIK, (ocs-ó-d-ik) k. m. *ocsód-tam*, —*tál* —*ott*. Álmából felébred, vagyis, mind a testnek, mind a léleknek nyugvó, s mintegy lekötött tehetségei szokott mozgékony állapotukat visszakapják. Minthogy ezen ige különösen és egyedül csak a *fel* igekötővel egyesül (*felocsódik*): innen is kitetszik, hogy az ocsódó állapot mozgással jár. V. ö. OCSÓ. Átv. ért. az elfogult, vagy öntudatlan állapotban létezett elme valamit észrevenni, s a dolog mibenlétéről eszmélni kezd.

OCSOVA, DUBRAN-OCSOVA, falu Zólyom m.; helyr. *Ocsová-ra*, —*n*, —*ról*.

OCSÚ, OCSU, (ocs-ú) fn. tt. *ocsú-t*, tb. —*k*. A gabonának lazája, léhája, hitványa, toklászos hulladéka. *Az ocsút fölözővel leseperni a felszórt gabonáról. Ocsút adni a baromfiaknak.* L. OCSÓ, (1).

OCSÚDIK, l. OCSÓDIK.

OCSÚL, (ocs-úl) önh. m. *ocsúl-t*. Lásd OCSÓDIK.

OCTÓBER, l. OKTÓBER.

OD, elvont gyöke *odor*, *odu* v. *odv* szóknak és származékaiknak. Jelentése, mint a származékok mutatják, öblös (o, vagy ö) hely (d).

—OD, (1), l. —AD, (1).

—OD, (2), l. —AD, (2).

—OD, (3), vékony hangon —*éd*, —*öd*, igeképző, mely csak kevés átható igéket alkot, pl. *nyomod*, *böködik*.

—OD, (4), l. —AD, (4).

—OD, (5), l. —AD, (5) alatt.

—OD, (6), közép igeképző, *dos*, *dés*, *dös*, és *doz*, *déz*, *döz* képzőknél, pl. *nyomdos* = nyom-od-os, *verdés* = ver-éd-es, *bökdös* = bök-öd-ös stb.

ODA, (o-da v. o-d-a) helyh. fokozva: *odább*, tájdivatosan: *odébb*. 1) E kérdésre, *hova?* am. ama távol v. távolabb helyre; ellentéte, *ide*, eme közel v. közelebb helyre. *Oda ülj, ne ide. Menj oda, a hova küldenek. Nem oda vág, a hova néz. Ide is, oda is. Se ide, se oda. Ide tekints, ne oda. Oda nyujt, oda ad, oda vet valamit. Véletlenül odavetödni valahova.* Viszonyul a *hova?* kérdésre megfelelő helyhatározókkal. *Oda be, oda ki, oda föl, oda le* v. *alá. Oda be a várba, oda ki* v. *kü a mezöre, oda fel a hegyre, oda le* v. *alá a völgybe.* Különös jelentése van tájdivatosan a tulajdonító ragu személyes névmással, *oda reki*, azaz:

Isten neki, legyen úgy, nem bánom, hagyján. *Oda elé, oda hátra, oda vissza, oda távol. Oda való. Én is oda való vagyok, ahol az a csillag ragyog.* (Népd.). 2) Ezen kérdésre *hol?* használtatik néha *ott* helyett. *Oda alá* (ott alatt) *a pusztán, szilva terem a fűzfán.* (Népd.). *Oda által* (ott túl) *lakik. Oda benn van. Kicsoda az oda elül? Oda hagyta a várost. Oda haza* am. ott honn. *Oda kün*, ott kün. *Oda fenn a hegyen*, ott fenn. *Oda lenn*, v. *alatt a hajó fenekén*, ott lenn. *Nem oda Buda.* (Km.). „Mind elyen (ilyen) hithván nesthek vannak oda" (= ottan). Levél 1557-ből (Szalay Ágoston 400 m. l.). 3) Végképen megszünő állapotra vonatkozik ezen mondatokban: *oda vagyunk falustul*, végünk van, elvesztünk; *minden jószága oda lett, elveszett; két fia oda veszett a háborúban, végképen oda maradt.* L. ODA VAN. E kérdésre, *meddig?* fölveszi a határvető *ig* ragot, *odaig*, nyujtva *odáig*, ellentéte volna: *ideig*, v. *idéig*, azonban a bevett szokás szerént: *idáig. Innen odáig, onnan ideig*, v. *idáig.* Azon *i* képzővel is egyesül, mely a *való* szónak felel meg, pl. *odai emberektől tudom*, azaz: oda valóktól.

Törökül: *onda*, v. *anda*, v. *ande*, melyekben az *on*, vagy *an* az *o*, vagy *ol* (= ő, az) módosulata; *da*, v. *de* pedig helyrag, mely mind helyben maradást, mind helyből más helybe mozdulást, vagy mozgást jelent. A magyar *oda* szóban három külön fogalom rejlik, ú. m. a *távolság*, melyet az *o*, a *helyiséget*, melyet a *d* fejez ki, és a távol helyre *mutatást*, melynek a mutató *a* felel meg. Ellentéte, mint közelre mutató szó: *ide*, melyben *i* az *o*-nak, s *e* az *a*-nak ellentéteként szerepel. Hogy a *d* nyelvünkben általán *helyképző* is, azt helyneveink igen nagy csoportozata bizonyítja, miről l. —D, képző. V. ö. O, távolra mutató. ‚Ide' pedig a törökben: *bunde*, vagy *sunde.* (*Bu*, vagy *su* vagy *sol*, néha *isbu*, a törökben am. ez, emez).

ODAAD, (oda-ad) ösz. áth. Valamit által ad valakinek, hogy azt fogja, tartsa, vagy birja.

ODÁBB, (o-d-a-abb). *Oda* helyhatározónak fokozata. Bizonyos ponttól, helytől távolabbra. *Menj odább egy két lépéssel. Még két házzal odább. Odább állott* am. eltávozott; elszökött. „Meg es (= is) egyeztek benne, hogy őt valami szerént odább állítsák." (Kriza J. Székely népmesék). Tájdivatosan: *odébb.* Ellentéte: *idébb.* Utótéttel, tájdivatosan: *odábbad*, v. *odábbat.* V. ö. ODA.

ODÁBBI, (o-d-a-abb-i) mn. tt. *odábbi-t*, tb. —*ak.* Ami odább van, távolabbi, messzebbi.

ODÁBBOL, (o-d-a-abb-ol) áth. m. *odábbol-t.* Valamit odább vagyis távolabbra tesz, helyez, vagy későbbre halaszt.

ODÁBBOLÁS, (o-d-a-abb-ol-ás) fn. tt. *odábbolás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valaki valamit odábbol.

ODACSOSSZINT, (oda-csosszint) ösz. áth. A székelyeknél am. hebehurgya módon odaad (Kriza J.).

ODACSOSSZINTÁS, (oda-csosszintás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit odább csosszint.

OD'AD, a közéletben egyik *a* kiugratásával am. *odaad.*

„Bujdosója lennék a nagy világnak,
Vagy od' adnám magamat a halálnak."
Petőfi.

ODAÉKEL, (oda-ékel) ösz. áth. Valamit ék gyanánt odaszorít, odacsiptet valamely test közé.

ODAÉKELÉS, (oda-ékelés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valamit odaékel.

ODAENGED, (oda-enged) ösz. áth. Annak, aki valamit kér, vagy igényt tart valamire, az illető vagyont, jószágot jóakaratból odaadja.

ODAENGEDÉS, (oda-engedés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit odaengedünk.

ODAHAGY, (oda-hagy) ösz. fn. Távozva elhagy, magára hagy valakit, v. valamit. *Odahagyván nejét, gyermekeit, elbujdosott. Odahagyni hazáját, s kivándorolni.*

ODAHAZA, (oda-haza) ösz. ih. Megfelel e kérdésre, *hol?* s am. otthonn, vagyis: rendes, szokott lakhelyén. Mint jelentéséből kitetszik, itt az *oda* am. *ott. Délig odahaza maradok. Legjobb odahaza.* V. ö. ODA és HAZA, ih.

ODÁIG, (o-d-a-ig) helyhatározó. Bizonyos kitűzött távolsági pontig, helyig, irányig. *Nem mehetünk odáig, meddig akartunk.* Néha am. bizonyos állapotnak végéig, a dolog vesztéig. *Odáig van a szegény.* Máskor am. addig, s bizonyos lelki elhatározásra, vagy lemondásra vonatkozik. *Mit búsulsz? Mit remegsz? ha elvágják lábszáradat, mankón jársz, s odáig van.* Más kiejtéssel röviden: *odaig;* utótéttel: *odaiglan.*

ODAILLESZT, (oda-illeszt) ösz. áth. Illesztve valamely helyhez, vagy helyzethez alkalmaz.

ODAILLŐ, (oda-illő) ösz. mn. Valamely helyhez, vagy helyzethez illő.

ODAÍTÉL, (oda-ítél) ösz. áth. Mint biró valamely kereset alatti jószágról, pénzről stb. kimondott ítélet által elhatározza, hogy azé legyen, kit jogilag illet.

OD'ALÁ, a népnyelvben összébb van húzva ‚oda alá' szókból.

ODALOPÓDZIK, (oda-lopódzik) ösz. k. Lopva, alattomban, suttyomban valahová bujik, behúzza magát.

ODAMARAD, (oda-marad) ösz. önh. Valahol soká, vagy végképen is elmarad. *Nem tudom elgondolni, öcsém hol marad oda. Fiam az utolsó háborúban odamaradt.*

ODAROL, önh. m. *odarol-t.* Ferenczi János szerént a székelyeknél am. az oldalon befelé a szekér hátuljával csusztatva elmegy; tehát alkalmasint am. ódalol, v. oldalol, (mint: farol).

ODASAJNÁL, (oda-sajnál) ösz. áth. Baranyai tájnyelven am. odaszán. L. ODASZÁN.

ODASZÁN, (oda-szán) ösz. áth. Saját jó akaratából, szivességből elhatározza, hogy valamit adományul, ajándékképen ad valakinek, vagy valahova.

ODATART, (oda-tart) ösz. önh. 1) Bizonyos hely felé igyekezik. 2) Valamely párthoz vagy felekezethez szít.

ODATARTOZIK, (oda-tartozik) ösz. k. Bizonyos helyre, vagy körülményre úgy vonatkozik, hogy annak rendes tartozékául tekinthető. V. ö. ODAVALÓ.

ODAÜL, 1) valamely helyre ülepedik. 2) Lásd ODA VAN, 3).

ODAVALÓ, (oda-való) ösz. mn. E kérdésre *hova?* bizonyos helyhez tartozó, mely egy másikhoz képest távolabb esik; ellentéte: *idevaló, ezen helybeli. Falun nem nehéz megismérni az odavaló embereket, s megkülönböztetni az idegenektől.*

„Én is odavaló vagyok;
Ahol az a csillag ragyog."

(Népd.).

Néha am. bizonyos helyzetbe, állapotba illő, alkalmas. *Ez a szeg nem odavaló. Ő épen odavaló ember, ahová tették.*

ODA VAN, 1) Vége van. *Oda vagyunk* am. végünk van. 2) Ki- vagy elfogyott. *Minden pénzem oda van*, azaz: elvesztettem, vagy elvitték, ellopták minden pénzemet. 3) Sokáig el- vagy kimarad. *Még mindig oda van, pedig már régen elment.* Hason jelentésü ez értelemben: *odaül.*

ODÁZ, (od-a-az) áth. m. *odáz-tam, —tál, —ott.* Valamit elhalaszt, későbbre halaszt. Újabbkori szó, s leginkább *el* igekötővel használtatik: *elodáz, elodázhatatlan* (= elhalaszthatatlan).

ODÁZÁS, (o-d-a-az-ás) fn. tt. *odázás-t*, tb. *—ok.* Későbbre halasztás. *Elodázás.*

ODÉBB, tájdivatos kiejtés, *odább* helyett. „Odébb állottak a veszedelem elől." (Kriza J. Székely népmesék). L. ODÁBB.

—ODIK, vékony hangon: —ÈDIK, —ÖDIK, termékeny igeképző, mely közép értelmü igéket alkot, pl. *vastagodik, nagyobbodik, rakodik, futamodik, álmodik, józanodik, zavarodik; öregbèdik, melegèdik, estelèdik, elegyèdik, telepèdik, tekerèdik, mérgesèdik; öröködik, göndörödik, erösödik, rökönyödik* stb.

ODNAD, régies, *onnat* helyett; l. ezt.

ODÓ, l. ODÚ.

ODOLI, mn. tt. *odoli-t*, tb. *—ak.* Győr tájékán am. idomtalan, csetlen. *Odoli egy ember.* Talán az ‚idomtalan' szó elferdítéséből keletkezett.

ODOR, (1), (od-or) fn. tt. *odor-t*, v. *odr-ot*, tb. *—ok*, v. *odr-ok.* Általán öblös üreg, s gyökre (od) megegyeznek vele *odu, odo,* (v. *udu, adu, odv*), s előtéttel: *podva, pudva.* Különösen a gabonacsürnek oldalt kidudorodó öble, kebele, melybe cséplés- vagy nyomtatáskor a szalmafélét rakják. *Folyóvíz odra*, vagyis a folyó fenekének gödrös helye. Alakjára nézve hasonló a *bodor, fodor, gödör, vödör* szókhoz.

ODOR, (2), tt. *odr-ot;* ODORJÁN, férfi kn. tt. *Odorján-t*, tb. *—ok;* l. ADORJÁN.

ODORFA, puszta Vas m.; helyr. *Odorfá-ra, —n, —ról.*

ODORIN, falu Szepes m.; helyr. *Odorin-ba, —ban, —ból.*

ODORJÁN, puszta Tolna m.; helyr. *Odorján-ba, —ban, —ból.*

ODROS, (od-or-os) mn. tt. *odros-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* A székelyeknél am. nagy bélü, nagy ehető, kinek nagy odra, azaz: gyomra, bendője van. Széles ért. öblös, pl. *odros csür.* V. ö. ODOR.

ODROZ, (od-or-oz) áth. m. *odroz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Odrot csinál, ás, épít. *Odrozni a csürt, a gabonavermet. A víz beodrozta magát.*

ODÚ, v. ODU, (od-u) fn. tt. *odu-t*, v. *odvat.* Tátongó üreg, öböl, nyilás valamely testben, különösen: fában, sziklában, földben, fogban. *Vén füzfák oduiban fészkelő verebek. Sziklaoduba rejtezkedő vad. Meghúzza magát, mint ördög az oduban.* (Km.). Nyiltabb hangon: *adu*, v. *adv;* származékaik: *odvas, advas.* Alapfogalom benne az öblösség, némi nyiladékkal, miért rokonságban látszik állani, kivált a nyiltabb *adu* alakban az *aj, ajt, akona, akna* s a megnyujtott *áj, váj, ás* szókkal, mindazáltal ezekben főfogalom a nyilás, amabban az öblösség.

ODV, (od-v) fn. tt. *odv-at*, harm. szr. *—a.* L. ODU.

„Szavára megrémül az erdő,
S futnak ezer vadak odvaikba."

Berzsenyi.

ODVAR, tájdivatos, *udvar* helyett. „Tizöneggyed használatja az szent imádságnak es, mert az mennyei odvart gyenyerkötteti." (Gory-codex).

ODVAS, (od-v-as) mn. tt. *odvas-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Mondjuk némely szilárd testekről, nevezetesen: faderékról, kősziklárol, csontról, partról, midőn üreg, hézag, nyilás támadt bennök. *Odvas vén fák. Odvas kö*, egy határkő neve Bakonybélben. *Odvas fogak.* Nyiltabb ajakkal ejtve: *advas.* Minthogy ezen értelemben vett nyilás jobbára vénség által okozott romlásnak eredménye, innen átv. ért. jelent korhadtat, vénet is.

ODVASODÁS, (od-v-as-od-ás) fn. tt. *odvasodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Bizonyos testeknek azon szenvedő állapota, midőn odu támad bennök. *Vén fák, fogak, sziklák odvasodása.* V. ö. ODVASODIK.

ODVASODIK, (od-v-as-od-ik) k. m. *odvasodtam, —tál, —ott.* Odvassá változik, odu, v. odúk támadnak benne. *A vén füzfák meg szoktak odvasodni. Odvasodik az eső mosta kö, a víz kotorta part oldala. Odvasodnak a fogak.*

ODVOS, falu Arad m.; helyr. *Odvos-ra, —on, —ról.*

OFRÁL, önh. m. *ofrál-t.* Tájszó, különösen Tata vidékén, am. csavarog, tekereg. Eredetileg alkalmasint a *forog* ige *for* gyökéből am. *fordul.*

OH! v. ÓH! indulatszó. L. Ó! indulatszó.

OHÁBA, erdélyi faluk A.-Fehér, Hunyad m., és Fogaras vid.; helyr. *Ohábá-ra, —n, —ról.*

OHAJ, v. ÓHAJ, (1), (oh-aj, v. óh-aj) Elvont törzsök, mely a nyelvhasonlat szerént olyan, mint a divatozó *sohaj, zörej, dörej, zsibaj, robaj.* Újabb korban főnévként is használni kezdik, amidőn tárgyesete: *ohaj-t*, többese: *—ok.* Jelent vágyakodó érzelemből kifakadt hangot, s mint főnév egyszersmind általa kifejezett vágyat. További származékai: *ohajt, ohajtás, ohajtoz* stb.

OHAJ, v. ÓHAJ, (2), falu és puszta Nyitra m.; helyr. *Ohaj-ba, —ban, —ból.*

OHAJT, v. ÓHAJT, (oh-aj-t) önh. m. *ohajt-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani.* Vágyát szivből fakadó *oh* hanggal fejezi ki, vagy szélesb ért. *oh* hangon felkiált; susogó előtéttel: *sohajt*, honnan különösen a régiek ezen értelemben használták. „És ő szelletével ohajtván (ingemiscens) monda." (Müncheni codex).

„Megemésztő bűnöm siratom, óhajtom."
Ének a XVI. századból.
(Thaly K. gyüjt).

V. ö. OHAJTÁS, OHAJTOZ. Különösen tárgyesetes viszonynévvel: valamit vágyakodva kiván. *Békét, egészséget, szerencsét ohajtani. Amit ohajtasz, mind megless. Ne ohajtsd őt látni.* Gyökhangra és értelemre rokon a latin *optat.* V. ö. Ó! indulatszó.

OHAJTÁS, (oh-aj-t-ás) fn. tt. *ohajtás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) A vágynak, vagy valamely fájdalmas érzelemnek *oh* felkiáltó hangon történő kifejezése. *Hallottam forró, fájdalmas ohajtásodat.* Innen a régieknél ‚sohajtás' értelme: „Mert ami bíneinkből meg nem tisztulhatonk jobban, miként áldozatokkal, azaz jóh mivelködetökkel, s jelösben alamizsnálkodásokkal, bíneinkről való ohajtással." Debreczeni Legendáskönyv. 2) Vágyó *oh* hangon kijelentett kivánás.

OHAJTAT, (oh-aj-ta-t) fn. tt. *ohajtat-ot*, harm. szr. *—a.* Elvont értelemben, az ohajtás által kijelentett vágy, és annak tárgya. *Ohajtatom teljesült.*

OHAJTÓMÓD, (ohajtó-mód) ösz. fn. Az igemódosításban azon sajátságos alak, melyet akkor ölt az ige, midőn oly ragot vesz fel, melynek alapértelme vágyat fejez ki, vagy ohajtást jelentő indulatszóval viszonyúl. (Modus optativus). A hellen nyelv e tekintetben igen szabatos és gazdag, melyben az ohajtómódot az *oi ai* alkotja, pl. *τύπτοιμι, τυψαίμην*, mely a magyar kapcsoló mód *j* ragával egyezik. Magyar nyelvünkben pedig az ohajtó rag *na ne*, melyről valószinünek látszik, hogy egy a nógató, ösztönző *no* indulatszóval. Egyébiránt mi is, mint jobbára más ismertebb nyelvek, ohajtó *bár, bárha, vajha, óh ha* segéd indulatszókat használunk, kivévén a természeti szükségekre vonatkozó ohajtásokat, pl. *ehetném, ihatnám, alhatnám*, melyekben a lehetség fogalma az ohajtás fogalmával egyesül.

OHAJTOZ, (oh-aj-t-oz) gyak. önh. m. *ohajtoztam, —tál, —ott*, par. *—s.* Gyakran, vagy folytonosan ohajt. Erősebb vágyakodásra mutat a susogó előtétü *sohajtoz*, azonban a régieknél ez értelemben találjuk: „És Zsuzsánna ohajtozék" (ingemuit. Müncheni cod.). Mindkettő felveszi általános divat szerént a közép *ik* ragot is: *ohajtozik, sohajtozik*, mint a föntebbi példa is mutatja: ohajtozék.

OHAJTOZÁS, (oh-aj-t-oz-ás) fn. tt. *ohajtozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Gyakori, vagy folytonos ohajtás.

OHÍT, (oh-ít) l. OHAJT és AHÍT. „Itth mindenek nagy(on) ohítják és örömesth várják." Levél 1552-ből. (Szalay Ág. 400 m. l.).

OJT; OJTÁS, l. OLYT; OLYTÁS.

—OJT, vékony hangon: —ÖJT, a régieknél igen gyakori igeképző a mai *—ít* helyett. L. —ÍT.

OK, fn. tt. *ok-ot*, har. szr. *—a.* Széles ért. amiből valami ered, támad, aminek gondolatban, vagy valóságban előbb kell léteznie, hogy más valami létezhessék. A latin nyelvvel összehasonlítva, bölcsészeti értelemben mai szokással két fő jelentése van. 1) *Ratio*, vagyis a gondolkozásban mindaz, mitől valaminek ismérete függ, s *gondolati ok*-nak nevezhető, pl. a föltételes itéletben az előzmény, a bizonyításban a tanuigazság, mely másképp: *okuly.* „A kifejtett eszméket az okoknak győző ereje s az igazságnak hatalma vívja ki." (Deák Ferencz). A gondolati ok az ész működéseire vonatkozik, honnan: *okos ész, okos gondolat, okos állítás, okos itélet, okos következtetés; helyes ok, elvitázhatatlan ok; okkal móddal*, jól megfontolva, és bizonyos móddal végrehajtva; *okoskodni valamiről*, bizonyos okok fonalán ismérveteket származtatni belőle; *oktalan ember*, ki gondolkozásában az ész szabályai ellen vét; *oktalan állat*, mely természeténél fogva emberileg gondolkodni képtelen; *oktatni valakit*, észszerüleg bizonyos ismeretekbe vezetni; *okulni valamin*, a tapasztalat nyomán észre jönni, tévedéstől menekedni, s józanabban gondolkodni; *példának okáért*, hogy bizonyos állítás igazságát példában lássa, s megfogja a gondolkozó ész.

2) *Causa*, mitől valamely valónak, vagy lénynek léte eredett, vagy függ; és ami belőle származik: *causatum*, v. *effectus*, magyarul: okozat. Az *ok* és *okozat* közötti viszony *okiság.* Az ‚ok' ezen értelemben a) *ható ok*, „causa efficiens," mely saját ereje által létesíti a művet; ez alá tartoznak: *elegendő*, v. *elégtelen ok*, amint más oknak segedelme nélkül képes, vagy nem képes valamit létesíteni; *szabad ok*, mely tetszése szerént működhetik, pl. az ember akarata; *kénytelen ok*, mely a kellékek jelenlétében szükségkép működik, pl. a tüz éget, ha nincs akadálya; *közvetlen ok*, ha a tettet önereje által viszi végbe; *közvetett ok*, ha működése által vesz részt a tettnek létrehozásában; *fő ok*, a tettnek első indítója; *mellék ok*, mely a fő czélon kivül egy mást tüz

ki ; b) *anyagi ok*, v. *szerok*, melyből valami a ható ok ereje által létesül ; c) *végok*, v. *indok*, v. *czél*, mely a ható okot működésre indítja. A Müncheni codexben eléjön ‚színlelt ok', azaz ‚ürügy' értelemben is: „Hosszú imádságnak okával" (sub obtentu prolixae orationis). Továbbá ugyanott am. literae cautionales, cautio. *Vegyed te okodat, ülj, és irjh hamar ötvent.* Luk. 16. Erdősinél: *menedéklevél* ; Káldi szerént: *számtartó könyv* ; Pesti Gábornál: *registrom.*

Az oknak 2) pont alatti értelmezéséből fejthetők meg e mondatok: *okot adni valamire*, am. közvetett oknak lenni; *okát adni bizonyos tettnek*, elmondani az indító okot; *igaz okot hozni fél*, a tettnek valódi indokát, czélját; *ez csak színlett ok*, am. ürügy, midőn valaki más czélt tűzött ki, mint amit mutat. *Ő oka minden bajnak. Nem vagyok oka semminek, anyám az oka mindennek.* (Népd.). *Kárt okozni valakinek. Magadat okozd, ne engemet. Azt veti okul, hogy beteg volt ; elég oka van bisülni, haragudni. Azt más okból tettem. Ezen oknál fogva elhatároztam magamat.*

Minthogy szoros értelemben ok nélkül semmi sem létezhetik: tehát, ha még is mondjuk, hogy, *valami ok nélkül történt*, ez azt teszi, hogy nem volt rá helyes, alapos indító ok.

Az *ok* legrövidebb szavaink egyike, milyenek *k* végzettel: *ük, fok, szak, nyak, vak, bak, sok, tok, lik, gyik, csik, sük, gyak, rak, csuk*, stb. Eredeti jelentését valószinüleg következőkép határozhatjuk meg. Föltevén, hogy az *ok* szó eredetileg inkább összetes, (concret), mint elvont fogalmat fejezett ki, így okoskodhatunk: az ok előbb létezik, mint a vele viszonyban levő következmény, eredmény, okozat; innen németül értelmezett neve *Ursache*, am. ős v. eredeti dolog, tótul: *pricsina*, am. előtét, tehát időben, vagy a gondolkozás fonalán *távolabb* eső valami. Úgyde a magyar *ok* szóban is az *o* mint alaphangzóról tudjuk, hogy az távolságra mutat, *o-da, o-tt, o-ly* stb. szókban, a *k* pedig am. ki, azaz mi, a kettő tehát együtt am. *o-ki*, vagyis távolabb, (az időben vagy térben) előbb létező valami. Továbbá: származéka *okos* jelent ovatosat, ovakodót is, ki bizonyos vésztől, bajtól *távol* tartja magát, és *okulni* am. ovatossá lenni, pl. ki a maga kárán okul, az ovakodik, hogy ezután kárt ne szenvedjen. Az *ok* és *ovatosság* fogalmait a latin azon gyökü szókkal fejezi ki: *causa* és *caveo*. (Benfey. Wurzellexicon); hasonló gyökhangu: *caula*, melyet oda magyaráshatni, hogy ovó helyet jelent a barmok számára, pl. az idő viszontagsága, a tolvajok, és a ragadozó vadak ellen, s megfelel neki a magyar *ól*, és rokon származéku *oltalmas*. Ezek szerént a *causa* és *ok* jelentené valaminek távolabb eső eredetét, távolabbi eszközét; a latin *caveo*, magyar *ovok*, am. távolítok ; *cautus sum, ovakodom* am. távolodom valamitől ; *caula, ól*, távolító, ovó hely. Ezen közmondatos kifejezés: *mindennek van oka foka*, nem csupa szójáték, hanem a dolog valóságán alapúl, mert *fok* általán a többitől kiállót, távozót, tovább nyomuló valamit jelent, pl. *hegyfok*, mely kinyomúl a hegylánczból; *vízfok*, mely kifoly; *fejsze foka*, hátra álló szélesebb része stb. Legközelebb áll hozzá *ük*, távolabbi mintegy eredeti szülője valamely nemzedéknek. Szélesb ért. megegyeznek vele, miként föntebb érintők, azon szók, melyekben a távolra vonatkozó *o* az egyik alaphang, mint *oda, ott, onnan, oly, onszol, oson*; továbbá szinte azon *o* gyökhangu szók, melyekben alapfogalom az együtt volt részeknek egymástól elválása, eltávolodása, milyenek: *old, olu, olvad, olvaszt, omlik, ont, oszlik, oszt.* Rokon gyökhangzóju a latin okadó *ob*, a távolító hellen *ἀπό*, latin *a* v. *ab*, s a szláv *od*. Finnül: *aiket* szintén am. ok, mely azonban egészben véve a latin ‚causa' szóhoz áll közelebb. A törökben *uds* am. véglet; czél; ok (extrémité; bout; cause). Sínai nyelven: *ku*, am. *ok* ; ürügy ; mert (causa ; praetextus ; quia).

OKA, fn. tt. *oká-t*. A török birodalomban divatos sulymérték, honnan hazánknak kivált a török uralom alatt huzamosb ideig álló részeibe, pl. Baranyába s Erdélybe is elterjedett, mely két itcze vagy font körüli mértéket jelent. *Egy oka dohány, kávé.* Heyse szótára szerént $2^1/_4$ font, s maga a szó az arab *wakijah* v. *úkíjah*, ez pedig talán a görög *ungía*, v. *ungkija*, latin *uncia* szóból származott.

OKÁD, önh. és áth. m. *okád-tam, —tál, —ott.* 1) Mondják állatról, midőn a bevett ételt, italt, vagy más testet azon az uton adja ki, melyen bevette. Innen a köznépies vastag tréfamondás: *arra jöjön ki, amerre bement.* Gyöngédebb, és kíméletes kifejezéssel: *hány. A részeg ember bort, pálinkát okád. A kisded kiokádta a tejet. Okádnak a macskák, kutyák, disznók. Okádni kiváltkép a torkos állatok szoktak. Attól ugyan nem okádsz*, azaz: nem eszel, nem iszol belőle. *Leokádták egymást. A dösölők beokádták a szobát. Megundorodván elokádta magát.* 2) Bizonyos kórállapot miatt vért, vagy epét hány valaki. *Úgy megütötték a mellét, hogy vért okádott bele. Sok epét okádott.* 3) Átv. bizonyos torkolat úgy ad ki valamit, miként az okádó állat az ételt vagy italt. *Ez a hegy tüzet okád. A czatorna torkolata okádja a vizet.* Erkölcsi ért. *kigyót, békát okádni valaki ellen*, am. legrútabb rágalmakkal illetni.

Ezen ige hangutánzó, s mint olyanok rokonai: *bokákol, ökrend, ökrödik*, valamint a török: *ükürmek*, és *ökülümek* (ökrendni), finn: *oksennan* (okádok), sínai: *ngéu* stb.

OKADÁS, (ok-adás) ösz. fn. 1) Elmondása, eléterjesztése azon oknak, melyre bizonyos állítást, véleményt, tételt alapítunk. 2) Nyilatkozás, mely által bizonyos tettnek indokait eléadjuk ; indokolás. V. ö. OK.

OKÁDÁS, (okád-ás) fn. tt. *okádás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Erőködéssel járó állapot, midőn valamely állat, vagy átv. értelemben más lény okád. *Okádásig megterhelni a gyomrot.* V. ö. OKÁD.

OKADAT, (ok-adat) ösz. fn. Adatképen és tár-

gyilag vett ok, melyre bizonyos tételt alapítunk, vagy mely tettünknek indítója volt.

OKÁDAT, (okád-at) fn. tt. *okádat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Étel, ital stb. amit ember, vagy más állat kiokádott, okádék.

OKADATOL, (ok-adatol) ösz. áth. 1) Valamit eléadott okok, alapelvek által bebizonyít, vagy támogat, erősít. *Állitását okadatolja.* 2) Eléadja azon okokat, melyek akaratát bizonyos tettre elhatározták, indokol.

OKADATOLÁS, (ok-adatolás) ösz. fn. Eléadott okokkal erősítés, bizonyítás.

OKÁDÉK, (okád-ék) fn. tt. *okádék-ot*, harm. szr, —*a*. Okádva kihányt étel, ital. *Undok, büdös okádék.*

OKADÓ, (ok-adó) ösz. mn. Ami okát adja valaminek, indokoló.

OKÁDÓ, (okád-ó) mn. Aki okád. *Okádó részeg ember. Tüzokádó hegy.*

OKÁDOZ, (okád-oz) gyak. önh. és áth. m. *okádoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Gyakran, vagy többször okád. V. ö. OKÁD.

OKÁDOZÁS, (okád-oz-ás) fn. tt. *okádozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakori okádás.

OKÁNY, falu Bihar m.; helyr. *Okány-ba*, —*ban*, —*ból.*

OKATLAN, (ok-atlan) mn. tt. *okatlan-t*, tb. —*ok*. Az *atlan etlen* és *talan telen* képzők ugyan szabály szerént egyértelmüek; de némely képzésekben jelentésök különböző árnyéklatu, pl. *gondtalan*, kinek gondja nincsen, *gondatlan*, ki nem gondol semmivel, ámbár volna gondja; *szemetlen*, am. kinek, v. minek szeme nincsen, pl. vak állat, vagy szemetlen toklász; *szemtelen ember*, kinek szeme ugyan van, de bizonyos esetben úgy tesz mintha szeme nem volna, pl. midőn szégyenében szemeit le kellene sütni, s azt nem teszi. Hasonló viszonyban vannak az *okatlan*, és *oktalan*; amaz am. ok nélküli, azaz helyes v. alapos ok nélkül szükölködő, pl. *okatlan félelem*, melynek alapos oka nincsen, *okatlan tett*, melyet valaki elegendő, helyes indok nélkül hajtott végre; emez (oktalan) a gondolkozó észre vonatkozik, s am. az ész szabályai ellen való, esztelen, meggondolatlan, következetlen; pl. *oktalan állitás, beszéd, következtetés; oktalan állat.* Határozóként am. ok nélkül. V. ö. OKTALAN.

OKATLANSÁG, (ok-atlan-ság) ösz. fn. Ok nélküli állapota, vagy minemüsége valaminek. V. ö. OKATLAN és OKTALAN.

OKATLANUL, (ok-atlan-ul) ih. Okatlan módon, helyes, elegendő ok nélkül. *Okatlanul félni, haragudni. Okatlanul bántani valakit. Okatlanul szenved*, oly dolog miatt, melynek ő nem oka.

OKBELI, (ok-beli) ösz. mn. Okból eredő; okra vonatkozó.

OKBELISÉG, (ok-beliség) ösz. fn. Okból eredés; okra vonatkozás. (Causalitas).

OKELLENES, (ok-ellenes) lásd OKSZERÜTLEN.

OKFEJTÉS, (ok-fejtés) ösz. fn. Valamely történelmi esemény eléadásában a szülő oknak földerítése.

OKFEJTŐ, (ok-fejtő) ösz. mn. Valamely történelmi esemény eléadásában a szülő okot felderítő. *Okfejtő történetrajz.*

OKFŐ, (ok-fő) ösz. fn. L. ELV.

OKI, (ok-i) mn. tt. *oki-t*, tb. —*ak*. L. OKILAGOS.

OKIK, (ok-ik) k. m. *ok-tam*, —*tál*, —*ott*. Gondolkozó tehetsége oly irányt vesz, mely által bizonyos tárgyban helyes ismeretekre jut, vagy cselekvő ügyességet szerez valamiben. *Elmélkedés, tapasztalás által okik az ember. Hivatalába már bele okott.* V. ö. OKÚL.

OKILAG, (ok-i-lag) ih. Okokra támaszkodva, okokkal bizonyítva.

OKILAGOS, (ok-i-lag-os) mn. tt. *okilagos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Okokra támaszkodó, okokkal bizonyító.

OKIRÁNYOS, (ok-irányos) ösz. mn. Ismeretekre vonatkozva, ami a gondolati oknak, okoskodásnak fonalán következik; észtanilag helyes, szabatos, alapos; szokottabban: *okszerü*. Ellentéte: *oktalan*; hitre vonatkozólag: *vak. Legyen a ti hitetek okirányos és nem vak.*

OKIRAT, (ok-irat) ösz. fn. L. OKLEVÉL, OKMÁNY.

OKISÁG, (ok-i-ság) fn. tt. *okiság-ot*, harm. szr. —*a*. Bölcsészettani ért. az ok és okozat közötti viszony.

OKKA, falu Sopron m.; helyr. *Okká-ra*, —*n*, —*ról.*

OKLÁNCZOLAT, (ok-láncz-olat) ösz. fn. Egymással szoros viszonyban álló, egymás után folyó okok, melyek nyomán következtetünk valamit.

OKLÁND, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. *Okland-ra*, —*on*, —*ról.*

OKLEVÉL, (ok-levél) ösz. fn. Széles ért. okmány, vagyis mindenféle iromány, melyet valaminek, pl. jognak, tartozásnak, szerződésnek stb. bebizonyítására használhatni. Szorosb ért. am. a görög eredetü *diploma*, mely öszvehajtottat jelent, mivel a régieknél szokásban volt az okleveleket kettős tábla formában készíteni, és öszvehajtani. Lényegére nézve az oklevél oly nyilvános irat, mely szokásos modorú szólással és kifejezésekkel s határozott jegyekkel ellátva bizonyos jogokról, kötelességekről, vagy tett dolgokról tudósít. *Szabadalmi oklevél* (privilegium). *Adományi oklevél* (literae donationales). *Ügyvédi, tudori, nemesi, polgári oklevél*, mely által valaki ügyvéddé, tudorrá stb. nevesztetik ki. *Ércspecsétes, viaszpecsétes, függőpecsétes oklevél. Király, nádor, érsek, püspök, káptalan által kiadott oklevelek. Könyv-, levélalakú, göngyölt, metszett formáju oklevelek. Eredeti, másolt, hiteles, hamisitott oklevelek.* stb.

OKLEVELES, (ok-leveles) ösz. mn. Oklevéllel biró.

OKLEVELÉSZ, (ok-levelész) ösz. fn. Tudós, ki oklevéltannal foglalkodik.

OKLEVELÉSZET, (ok-levelészet) ösz. fn. L. OKLEVÉLTAN.

OKLEVÉLGYÜJTEMÉNY, (ok-levél-gyüjtemény) ösz. fn. Különféle korban, és tárgyban kiadott oklevelek összegyüjtve, pl. a Fehér György által kiadott oklevélgyüjtemény.

OKLEVÉLTAN, (ok-levél-tan) ösz. fn. Tan, mely oktat bennünket, mint kelljen az okleveleket olvasni, érteni, a valódiakat a hamisaktól megkülönböztetni, és mind történeti, mind jogi tekintetben hasznunkra fordítani.

OKLEVÉLTÁR, (ok-levél-tár) ösz. fn. Tár, melyben bizonyos hatósághoz tartozó, hivatalos irományok őriztetnek; szokottan: *levéltár*.

OKLEVÉLTUDOMÁNY, l. OKLEVÉLTAN.

OKLIK, (ok-l-ik) k. m. *okl-ott*, htn. *—ani*. Kállay szerént (a Tájszótárban) a székelyeknél *megoklani* am. megszenvedni. Kriza J. és Ferenczi J. szerént *megoklok* Udvarhelyszékben am. jótállok, amidőn a törzs ‚megokol.'

OKMÁNY, (ok-mány) fn. tt. *okmány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Mindenféle iromány, mely valaminek bizonyitására használtatik, péld. a szoros értelmü oklevelek, kötelezvények, nyugtatványok, stb.

OKMÁNYBELI, (okmány-beli) ösz. mn. Okmányban foglalt; okmányi.

OKMÁNYI, (ok-mány-i) mn. tt. *okmányi-t*, tb. *—ak*. Okmányt illető, arra vonatkozó.

OKMÁNYILAG, (ok-mány-i-lag) ih. Okmányi tekintetben; okmány által.

OKNÉLKÜLISÉG, (ok-nélküliség) ösz. fn. 1) L. OKATLANSÁG. 2) Alaptalan állapota, vagy tulajdonsága valamely tettnek.

OKOL, (ok-ol) áth. m. *okol-t*. Valaki, vagy valami felöl azt vallja, azt állítja, hogy bizonyos hibának, bünnek, rosznak oka, vagyis azon okot, mely valamely rosszat létre hozott, ráhárítja. *A gyermekek neveletlenségeért a szülléket okolni. Engem ne okolj, mert mitsem tudok benne. Magadat okold, ha pasarlásod miatt tönkre jutottál. Elkésése miatt a rosz időt, és járhatlan utat okolja.* Különböztetésül v. ö. OKOZ. *Megokol* összevetételt l. OKLIK alatt.

OKOLÁS, (ok-ol-ás) fn. tt. *okolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Nyilatkosás, mely által valakit vagy valamit bizonyos hiba, bün, rosz tett okának állítunk. V. ö. OKOL.

OKOLICSNA, falu Liptó m.; helyr. *Okolicsnára*, *—n*, *—ról*.

OKOLMÁZ, hangáttéttel am. kulimàz; l. ezt.

OKORÁG, falu Somogy m.; helyr. *Okorág-ra*, *—on*, *—ról*.

OKOS, (ok-os) mn. tt. *okos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Gondolkozó tehetséggel ellátott. *Az ember okos lény, az ökör oktalan állat.* 2) Ki helyesen, az észtan szabályai szerént gondolkozik; honnan a gondolkozó ész működéseire alkalmazva: *okos gondolat, okos beszéd, okos tanács. A bolondtól ritkán várhatsz okos szót.* (Km.). 3) Ildomos, eszélyes, a körülményekhez helyesen alkalmazkodó; ovakodó; furfangos, ravasz. *Nehéz az okost megcsalni. Okos a veréb, nem megy a törbe. Okos, mint a vén kos, mint a nádi veréb.* (Km.). 4) Néples nyelven, tudós, tanult. *Okos ember.* Mint főnév többesben: *okosok.*

„Ez az élet úgy sem sok,
Használják az okosok."

(Népd.).

A török nyelvben hasonlít ugyan hozzá *okumus*, mely tudóst jelent, azonban ez *okumak* igétől származik, mely am. olvasni, tehát amaz szószerént inkább azt teszi: olvasott.

OKOSAN, (ok-os-an) ih. 1) Az észtan szabályai szerént. *Okosan szólani, beszélni, irni, értekezni.* 2) Ildomosan, a körülményekhez alkalmazkodva, ovatosan, czélirányosan, helyesen, bakot nem lőve; furfangosan, ravaszul. *Okosan viselni magát. Csak okosan, hogy valami kár ne történjék. Okosan kivágni magát a vesszőből.*

OKOSDI, (ok-os-di) mn. tt. *okosdi-t*, tb. *—k*, v. *—ak*. Gúnyneve az oly embernek, ki túlzólag, vagy szükséges előismeretek nélkül, vagy csekély dolgokról fontoskodva szeret okoskodni.

OKOSKODÁS, (ok-os-kod-ás) fn. tt. *okoskodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Ész működése, midőn bizonyos elvekre alapított ismeretek fonalán némi igazságokra eljutni iparkodik. Különösen észtani ért. midőn az ész valamely ismert itéletből következtetés által ismeretlent hoz ki. (Ratiocinatio). *Közvetlen okoskodás*, midőn az előzmény egy itéletből áll, és a következmény minden más tételnek segedelme nélkül foly, pl. *egy ember sem mindentudó: tehát Péter sem az. Közvetett okoskodás*, (syllogismus), mely három itéletből áll, pl. *ami az idegeket gyöngíti, rontja az egészséget; de a részegség az idegeket gyöngíti: tehát a részegség rontja az egészséget. Föltételes okoskodás*, melynek alapja föltételes itélet, pl. *ha az Isten igazságos, úgy a gonosz ember nem marad büntetlentül; de az Isten* stb. *Szétválasztó okoskodás*, mely szétválasztó itéletből foly. *Szarvas okoskodás*, mely két szétválasztó itéletből áll, s akármelyiket engedi meg az ellenfél, mindenkor kelepczébe esik (dilemma) stb.

OKOSKODÁSMÓD, (okoskodás-mód) ösz. fn. Észtani ért. azon sajátságos mód, mely szerént az okoskodó ész bizonyos előzményekből következtetéseket húz, pl. *közvetlen, közvetett, föltételes okoskodásmód.* V. ö. OKOSKODÁS.

OKOSKODAT, (ok-os-kod-at) fn. tt. *okoskodat-ot*. Azon tételek tárgyilag véve, melyekből az alanyi okoskodás áll. (Ratiocinium).

OKOSKODIK, (ok-os-kod-ik) k. m. *okoskod-tam, —tál, —ott.* Széles ért. bizonyos tárgy felett elméjét futtatja, s azt különféle oldalról meghányja veti, hogy megtudja, mit kelljen róla tartania; vagy, ha a tárgy cselekvésre vonatkozik, hogy mitevő legyen. Észtani ért. ismert itéletekből ismeretleneket hoz ki. V. ö. OKOSKODÁS.

OKOSKODÓ, (ok-os-kod-ó) mn. tt. *okoskodó-t,* Aki okoskodik. *Ország dolgairól okoskodó hazai polgárok. Hamisan okoskodó álbölcsek. Korán okoskodó gyermek ritkán szokott megélni.* (Km.). V. ö. OKOSKODIK.

OKOSODÁS, (ok-os-od-ás) fn. tt. *okosodás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Átmeneti állapot, midőn valaki mind elméletben, mind gyakorlatban okosodik. V. ö. OKOSODIK.

OKOSODIK, (ok-os-od-ik) k. m. *okosod-tam, —tál, —ott.* Ismeretei és tapasztalatai szaporodván ildomossá, ügyessé lesz, az élet körülményeihez helyesen, czélirányosan alkalmazni kezdi magát, nem vakon, hanem megfontolva cselekszik; józanodik, gondolkozási és cselekvési módja higgad.

OKOSRAVASZ, (okos-ravasz) ösz. mn. Személyről mondják, ki úgy tudja tettetni ravaszságát, hogy okosságot hisznek róla.

OKOSSÁG, (ok-os-ság) fn. tt. *okosság-ot,* harm. szr. *—a.* 1) Az ész működésének tulajdonsága, melynél fogva a dolgokról helyesen, az észtan szabályai szerént itél. *Beszédnek, állításnak, tanácsnak okossága.* 2) Ildomosság, a cselekvésnek, életmódnak helyessége, czélirányossága. *Okosság volt töled, hogy így cselekedtél. Azt az okosság hozza magával. Idővel gyarapodik az okosság.* 3) Gondolkodó tehetség, ész. „Semmibe nem követi az okosságnak itéletit." Nádor-codex. 4) Élünk vele helybehagyó, dicsérő indulatszó gyanánt is. *Okosság! jól van!*

OKOSSÁGOS, (ok-os-ság-os) mn. tt. *okosságos-t,* v. *—at,* tb. *—ak.* Okossággal teljes, a maga nemében igen okos. „Embör mindön terömtött állatoknál okosságosabb." (Nádor-codex). V. ö. OKOSSÁG.

OKOSSÁGTALAN, (ok-os-ság-talan) mn. tt. *okosságtalan-t,* tb. *—ok.* Kiben vagy miben okosság nincsen. *Okosságtalan, hebehurgya ember. Okosságtalan magaviselet, bánásmód.* V. ö. OKOSSÁG.

OKOSÚL, OKOSUL, (ok-os-úl) önh. m *okosúl-t.* Okossá lesz, okosodik.

OKOZ, (ok-oz) áth. m. *okoz-tam, —tál, ott,* par. *—z.* 1) Mint ható, cselekvő ok létre hoz valamit. *Kora halálát a mértéktelen élet okozta. A háboru sok kárt okoz. Ez a bor fejfájást okoz.* 2) Használják *okol* helyett, s am. valaminek okául állít. *Saját hibádért engem ne okozz. Okozd magadat.*

OKOZÁS, (ok-oz-ás) fn. tt. *okozás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* 1) Cselekvés, mely által valami létre jön. 2) Állítás, melynél fogva valakiről vagy valamiről azt mondjuk, hogy bizonyos dolognak ható, vagy indító, vagy részvevő oka; máskép: *okolás.*

OKOZAT, (ok-oz-at) fn. tt. *okozat-ot,* harm. szr. *—a.* Eredmény, mely a létokból származik. *Hasonló okok, hasonló okozatokat szoktak előhozni. Ha valakinek a bortól feje fáj, a bor ok, a fejfájás okozat.* V. ö. OK.

OKRÁD, puszta Tolna m.; helyr. *Okrád-ra, —on, —ról.*

OKRÁND, v. OKRÁNDIK, önh. s az utóbbi alakban k. m. *okránd-ott,* htn. *—ni,* v. *—ani.* Székely tájszólás szerént am. félelem, vagy utálat miatt visszahökken, hátrább vonja magát. *Megokrándott.* Másképen: *ikránd,* v. *ikrándik.* Úgy látszik összevan téve a hátrálást jelentő *hök* és *ránt* szókból, mintha ezt akarná kifejezni: valamitől meg- vagy visszahökkenve elrándul. Vagy talán a hirtelenül megijedt embernek tompa hangu elkiáltását utánozza?

OKSÁG, (ok-ság) fn. L. OKISÁG.

OKSULY, (ok-suly) L. OKSZER.

OKSZER, (ok-szer) ösz. fn. Gondolati ok, úgy tekintetve, mint az okoskodásnak szere, mely által bizonyos ismeretet létesítünk, s mely a létesített ismeretnek bizonyítéka, (argumentum, ratio).

OKSZERES, (ok-szeres) l. OKSZERŰ.

OKSZERESEN, (ok-szeresen) lásd OKSZERŰEN.

OKSZERŰ, OKSZERÜ, (ok-szerű) ösz. mn. 1) Ismeretre vonatkozva am. gondolati okon épülő, bizonyos előre tett ismeretből következő, a tudás elveivel egyező. *Okszerű állítás, következtetés. Okszerű történeti hit, mely a tanik tudomásán, és igazmondásán alapúl. Okszerű vallási hit,* melyért a kinyilatkoztató Isten csalhatatlansága kezeskedik. 2) Cselekvést illetőleg am. czélirányos, tapasztalat szerént helyesnek ismert, megfontolás szerént intézett. *Okszerű gazdálkodás. Okszerű elintézése valaminek.*

OKSZERŰEN, OKSZERÜN, (ok-szerűen) ösz. ih. Okszerű módon.

OKSZERŰLEG, OKSZERÜLEG, (ok-szerűleg) l. OKSZERŰEN.

OKSZERŰSÉG, OKSZERÜSÉG, (ok-szerűség) ösz. fn. Helyes okokon alapuló tulajdonsága vagy állapota valaminek.

OKSZERÜTLEN, (ok-szerütlen) ösz. mn. Ami nem okszerű. *Okszerütlen következtetés, történeti hit.* Határozóként am. nem okszerű módon. V. ö. OKSZERŰ.

OKSZERÜTLENÜL, (ok-szerütlenül) ösz. ih. Nem okszerű módon, az okszerüséggel ellenkezőleg.

OKTALAN, (ok-talan) mn. tt. *oktalan-t,* tb. *—ok.* 1) Gondolkozást, és gondolkozó ész működéseit illetőleg am. az ész szabályaival ellenkező, alaptalan, elvtelen. *Oktalan beszédek, állítások, következtetések. Oktalan vélemény, tanács, javaslat.* 2) Cselekvést, vagy szenvedést illetőleg, mire elegendő, és helyes ok nincsen. *Oktalan törödés, félelem, harag;* v. ö. OKATLAN. 3) Esztelen, pl. *oktalan állat,* vagy

oly bolondul cselekvő, mintha esze nem volna, pl. *oktalan eszeleverdi*. Határozóként am. oktalanul, nem okosan.

OKTALANÍT, OKTALANIT, (ok-ta-lan-ít) áth. m. *oktalanít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani*. Oktalanná, azaz: butává, ostobává tesz, eszét elveszi valakinek.

OKTALANÍTÁS, OKTALANITÁS, (ok-ta-lanít-ás) fn. tt. *oktalanítás-t*, tb. *—ok*. Oktalanná tevés. V. ö. OKTALANÍT.

OKTALANKODÁS, (ok-ta-lan-kod-ás) fn. tt. *oktalankodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Oktalanul beszélés vagy cselekvés.

OKTALANKODIK, (ok-ta-lan-kod-ik) k. m. *oktalankod-tam*, *—tál*, *—ott*. Oktalanul beszél, vagy cselekszik, pl. ki sületlenül tréfálkodik, vagy minden lépten nyomon bakot lő, fonákságot követ el.

OKTALANODÁS, (ok-ta-lan-od-ás) fn. tt. *oktalanodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Oktalanná, ostobává levés.

OKTALANODIK, (ok-ta-lan-od-ik) k. m. *oktalanod-tam*, *—tál*, *—ott*. Helyes gondolkozása, és cselekvésmódja fogyatkozik, butává, ostobává, esztelenné válik. V. ö. OKTALAN.

OKTALANSÁG, (ok-ta-lan-ság) fn. tt. *oktalanság-ot*, harm. szr. *—a*. Gondolkozásnak, vagy cselekvésmódnak azon tulajdonsága, midőn a józan ész szabályaival ellenkezik, esztelenség, bolondság. *Oktalanság volt úgy beszélned. Minden tette oktalanságra mutat*. V. ö. OKTALAN.

OKTALANUL, (ok-ta-lan-ul) ih. Oktalan módon; a józan ész szabályai ellen; esztelenül, bolondul, ostobául. V. ö. OKTALAN.

OKTALANÚL, OKTALANUL, (ok-ta-lan-úl) önb. m. *oktalanul-t*. L. OKTALANODIK.

OKTAT, (ok-tat) áth. m. *oktat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *oktass*. Szoros ért. valakit rendszeres ismeretekre tanít, midőn előtte az okok és okozatok közti viszonyokat fejtegeti, s őt helyes gondolkozásra szoktatja. Szélesb. ért. tanítás és példa által eszközli, hogy valaki okjék, különösen az élet különös viszonyaiban cselekvési ügyességet szerezzen. Csak személyt lehet oktatni; s nem mondjuk, hogy valamely tudományt, mesterséget oktat, hanem tudományra, mesterségre oktat valakit, (vagy tudományt, mesterséget tanít). Továbbá: roszra oktatni nem lehet, hanem tanítani. *Oktatni a gyermeket, hogy mit szabad, mit tilos, mit hasznos, mit káros tennie. Valakit emberekkel való bánásmódra oktatni. Az anya oktatja leányát, mikép viselje magát férje iránt*.

OKTATÁS, (ok-tat-ás) fn. tt. *oktatás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. 1) Cselekvés, mely által valakit oktatunk. 2) Azon ismeretek összvege, melyek ama cselekvésnek tárgyát teszik. *Az oktatásokat figyelmesen hallgatni, s megjegyezni*. V. ö. OKTAT.

OKTATÓ, (ok-tat-ó) mn. és fn. tt. *oktató-t*. 1) Aki, vagy ami által okik az ember. *Leányát oktató anya. Oktató könyvek, költemények, beszédek. Életmódra oktató tapasztalatok*. 2) Személy, kinek kitűzött föladata, vagy hivatása, hogy valakit, vagy többeket oktasson. Minthogy az oktatás szoros ért. az életbölcseségre vonatkozik, szabatosan szólva csak az erkölcsi és élettani szabályok előadóját kellene oktatónak nevezni, milyenek a hitvallási oktatók; de szélesb ért. jelent akármily tanítót, ki bizonyos tudományt rendszeresen, okszerüleg ad elé. Egyébiránt az oktató szükebb jelentésü, mint a tanító, mert oktatni csak okos lényt, vagy személyt lehet, tanítani pedig oktalan állatot is; továbbá nem lehet mondani: *nyelvoktató, zeneoktató, jogoktató*, hanem *nyelvtanító, zenetanító, jogtanító* stb. V. ö. OKTAT.

OKTATÓREND, (oktató-rend) ösz. fn. 1) Azon személyek erkölcsi testülete, kiknek hivatása, és kötelessége másokat, különösen az ifjuságot oktatni. 2) Szerzetes rend, mely oktatással foglalkodik, pl. hazánkban a kegyes rendbeliek, a benedekiek stb.

OKTATÓSÁG, (ok-tat-ó-ság) fn. tt. *oktatóság-ot*, harm. szr. *—a*. Oktatói hivatal. *Az egyetemnél oktatóságot viselni. Az oktatóság szép, de terhes állapot*.

OKTÓ, a székelyeknél megrövidítve am. oktondi. *Nagy októ vagy te!* L. OKTONDI.

OKTÓBER, fn. tt. *október-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. A polgári évben tizedik hónap, mely harminczegy napból áll; régies, egyházi, és népnyelven: *Mindszenthava*, újabb szokással: *őszhó*, v. *tizedhó*. Eredete latin, s szó szerént nyolczadhavat jelent, minthogy tavaszkezdettől (martiustól) számítva az a nyolczadik hó.

OKTONDI, (ok-ton-di) mn. és fn. tt. *oktondi-t*, tb. *—k*, v. *—ak*. Oktalan, ostoba, együgyü. A székelyeknél megrövidítve: *októ*. E szó, mint alakja mutatja, a gúnynevek osztályába tartozik, s képzésre nézve rokonai: *orrondi, pökhendi, ebhendi, kortyandi* s más ilyenek. Eredetileg talán *okthondi* volt; minthogy nyelvünkben a *h* mint számos képzők előhangja általán testi vagy lelki hiányt fejez ki. V. ö. H (betü).

OKTONDISÁG, (ok-ton-di-ság) fn. tt. *oktondiság-ot*. Oktalan, ostoba, együgyü tulajdonság, vagy állapot.

OKUKA, ALSÓ—, falu, FELSŐ—, puszta Somogy m.; helyr. *Okuká-ra*, *—n*, *—ról*.

OKÚL, OKUL, (ok-ul) ih. Okként, mint ok, vagy oknak. *Okul szolgál. Okul azt hozta föl, hogy...* Harmadik személyraggal: *okául. Betegségének okául a torkoskodást mondják*.

OKÚL, (ok-úl) önh. m. *okúl-t*. Bizonyos ismeretek, és tapasztalatok nyomán eszélyesebb, ildomosabb lesz, valamiben nagyobb ügyességet szerez. *Mások példájából okúlni. Hivatalába már bele okúlt*.

OKÚLÁS, OKULÁS, (ok-úl-ás) fn. tt. *okulás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Eszélyesebbé, ildomosabbá levés. V. ö. OKÚL, önh.

OKVETÉS, (ok-vetés) ösz. fn. Valamely ok ellenvetése.

OKVETETLEN, OKVETLEN, (ok-vet-[et]len) ösz. mn. 1) Emberről szólva am. ellenvetés, mentegetődzés, halogatás nélküli; így használják a székelyek, *midőn a szófogadó, engedelmes embert, munkást* okvetetlennek mondják. 2) Cselekedetre vonatkozva, amit halasztani nem lehet, ami semmi esetre el nem maradhat, szükségkép következő. *Okvetetlen segítségre van szükségünk. Okvetetlen eredmény.* Határozóként am. okvetetlenül, mentegetés vagy halogatás nélkül.

OKVETETLENÜL, OKVETLENÜL, (okvet-[et]len-ül) ösz. ih. Mentegetődzés, vonakodás, halogatás nélkül, szükségképen, anélkül, hogy végrehajtása, vagy megtörténhetése ellen alapos okot lehetne felhozni. *Okvetetlenül ott kell lenned. Munkáddal a rendelt időre okvetetlenül kész légy.*

OL, elavult vagy elvont gyök, melynek hogy hajdan önállólag léteznie kellett, a származtatási hasonlatokból kitünik. Valamint e gyakorlatos igéknek: *öldös, toldoz, faldos, nyaldos, nyeldes, kérdez* gyökeik: *öl, tol, fal, nyal, nyel, kér*: hasonlóan *old, oldoz*, gyöke *ol*. Származékai: *old, oldoz, oldás, oldozás; olu, olvad, olvadás, olvadékony, olvaszt, olvasztás, olvasztó*, melyekben alapfogalom az együtt levő részeknek egymástól távolodása, el- vagy szétválása, el- vagy szétbomlása. Minden csetre rokon mind hangban, mind értelemben *el* és *vál* szókkal. Idegen nyelvekben rokonságok a csagataj *ol* am. vizes, nedves (Vámbéry), *olga-mak* am. szétfolyni, szétoszolni (ugyanaz); a csagataj-török *olug* am. csatorna; a görög *λύω, λύα*, latin *solvo* (= se-olvo. Curtius). Egészen más alapértelmüek, és származatuak: *olt, oltás*, melyeket l. saját rovataik alatt.

—OL, hangrendileg *al, el, él, öl*, ige- és névképző, mint: *gond-ol, gúny-ol, fáty-ol, káty-ol*, l. —L mint képző, és Előbeszéd 142. l.

OLAD, falu Vas m.; helyr. *Olad-ra*, —*on*, —*ról*.

OLÁH, (1), fn. tt. *oláh-t*, v. —*ot*, tb. —*ok*. Római gyarmatoktól, illetőleg ezekkel vegyült népektől származott román nyelvü nép neve, Magyarország keleti oldalán, Erdélyben, és ezzel határos Oláhországban, Moldvában és Bukovinában, saját nyelvükön: *rumunyi, rumén*. A *Wallach* (ez ismét Wahle) szó után alakult (Adelung szerént); valamint a rokon nyelvü *talián* népnek *olasz* neve *wälsch* szóból lett. Az *oláh* név a magyar nyelvben oly divatszerü, mint a *deutsch* helyett a *német, szlovák* h. a *tót, polyák* h. a *lengyel, taliano* h. az *olasz*. Nagyszámu helynevek jelzője, s mint olyat zavar nélkül nem lehet „román“ névvel felcserélni épenúgy, mint a „német“, „tót“, „olasz“ helynevek helyett Deutsch, Szláv, Taliano neveket használni.

Az „Oláh“ jelzős helyneveket, pl. *Oláh-Apáti, Oláh-Lugos*, stb. amennyiben ezen betü alatt nem találhatók l. az egyszerü pl. *Apáti, Lugos* stb. czikkek alatt.

OLÁH, (2) falu Szala m.; helyr. *Oláh-ra*, —*a*, —*ról*.

OLÁH-BAKSA, falu Kraszna m.; helyr. —*Baksá-n*, —*ra*, —*ról*.

OLÁH-BENCSEK, falu Temes m.; helyr. —*Bencsek-én*, —*re*, —*ről*.

OLÁH-BOGSÁN, falu Krassó m.; helyr —*Bogsán-ba*, —*ban*, —*ból*.

OLÁH-CSAHOL, falu Közép-Szolnok m.; helyr. —*Csahol-ba*, —*ban*, —*ból*.

OLÁH-CSERTÉSZ, falu Bereg m.; helyr. —*Csertész-én*, —*re*, —*ről*.

OLÁH-CSIKLOVA, falu Krassó m.; helyr. —*Csiklová-n*, —*ra*, —*ról*.

OLÁHCZIGÁNY, (oláh-czigány) ösz. fn. Így nevezik az országszerte kóborló, és sátorok alatt tanyázó czigányokat, kik leginkább Erdélyből származnak.

OLÁH-CZIKLIN, falu Vas m.; helyr. *Cziklin-be*, —*ben*, —*ből*.

OLÁH-DUBOVA, falu Árva m.; helyr. *Dubová-n*, —*ra*, —*ról*.

OLÁHDUDA, (oláh-duda) ösz. fn. Kecskebőrből csinált duda, mely az oláh népnek kedves hangszere. *Felfujják, mint az oláhdudát*. (Km.).

OLÁH-ÉCSKA, falu Torontál m.; helyr. *Écská-n*, —*ra*, —*ról*.

OLÁHECZET, (oláh-eczet) ösz. fn. Vaczkor, vagy vadalma levéből készített eczet, honnan e gúnyos közmondás: *Erős, mint az oláheczet*.

OLÁH-GYEPES, falu Bihar m.; helyr. *Gyepes-én*, —*re*, —*ről*.

OLÁH-GYÜRÜS, falu Szatmár m.; helyr. *Gyürüs-ön*, —*re*, —*ről*.

OLÁH-HODOS, falu Szatmár m.; helyr. *Hodos-on*, —*ra*, —*ról*.

OLÁH-HÓDOS, falu Bihar m.; helyr. *Hódos-on*, —*ra*, —*ról*.

OLÁH-HOMOROG, falu Bihar m.; helyr. *Homorog-on*, —*ra*, —*ról*.

OLÁH-HORVÁTHI, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Horváthi-ba*, —*ban*, —*ból*.

OLÁH-KAKUCS, falu Bihar m.; helyr. *Kakucs-on*, —*ra*, —*ról*.

OLÁH-KÉKES, falu Szatmár m.; helyr. *Kékes-én*, —*re*, —*ről*.

OLÁH-KESZI, falu Közép-Szolnok m.; helyr. *Keszi-be*, —*ben*, —*ből*.

OLÁHORSZÁG, l. HAVASELFÖLD.

OLÁHOS, (oláh-os) mn. tt. *oláhos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Olyan, mint az oláhoknál szokás. *Oláhos viselet, életmód*.

OLÁHOSÍT, (oláh-os-ít) áth. m. *oláhosít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Az oláh nyelvnek és

szokásoknak behozása által előbbi nemzetiségéből kivetkőztet, s oláhvá tesz valakit. *Moldvában és Havasalföldön már sok magyart elolláhosítottak.*

OLÁHOSODÁS, (oláh-os-od-ás) fn tt. *oláhosodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. L. OLÁHOSODIK.

OLÁHOSODIK, (oláh-os-od-ik) k. m. *oláhosodtam, —tál, —ott*. Oláh nyelv és szokások felvétele által az oláh népnek tagjává leszen.

OLÁHPATAK, falu Gömör m.; helyr. *—patak-ra, —on, —ról*.

OLÁHSÁG, falu Krassó m.; helyr. *Oláhság-ra, —on, —ról*.

OLÁHSÉR, (oláh-sér) ösz. fn. Kiköpült tejfölnek levéből, irójából készített ital.

OLÁHUL, (oláh-ul) ih. Oláh nyelven. *Oláhul beszélni, írni*.

OLÁHVIRÁG, (oláh-virág) ösz. fn. L. PEREMÉR.

OLAJ, (ol-aj) fn. tt. *olaj-t*, v. *—at*, tb. *—ok*, v. *—ak*. Folyékony, zsiros test, melyet víz által nem, vagy alig lehet feloldani, s meggyulva füstöléssel ellángol. *Állati olaj*, melyet állati testekből vonnak ki, mint: hangyaolaj, tojásolaj, zsirolaj; *növényi olaj*, különféle növényekből, és magvaikból, pl. dióolaj, mondolaolaj, lenmagolaj, tökmagolaj, faolaj, repczeolaj stb.; *ásványi olaj*, ú. m. kőolaj, elevenolaj. Használatra nézve: égetni való olaj, asztali olaj, gyógyolaj; *szentelt olaj*, a keresztség, egyházi rend, utolsó kenet feladására. Tréfásan: *türömolaj*, am. béketürés, szenvedés, pl. ezen bajt csak türömolajjal lehet gyógyítani. (Km.). *Olajt ütni. Olajban*, azaz *olajos festékkel irt kép. Tüzre olajt önteni. Nem mindenkor less olaj a mécsben. Ez a bor olyan, mint az olaj*, azaz: könnyen csúszik; vagy olajszinü.

Hangra és jelentésre megegyeznek vele a latin: *oleum*, hellen: ἔλαιον, német: *Oehl*, tót: *olej*, lengyel: *oley*, stb. Úgy látszik, mind ezen szók az eredeti ős nyelvből maradtak fenn; s mi a magyar olajt illeti, azt azon *ol* gyökü magyar szókkal családosíthatjuk, melyekben alapfogalom az olvadás, és szétoszlás, milyenek: *olu, olvad, olvaszt, old*, s képzésre hasonlítható, a karé karaj, taré taraj, paré paraj, gané ganaj, szókhoz, melyek legvalószinübben elavult igékből származott részesülők módosításai.

OLAJÁG, (olaj-ág) ösz. fn. Az olajfának ága; különösen átv. ért. a békének, és csendes életnek jelképe. *Béke, kiengesztelődés olajága*. Ezen jelentése bibliai adaton alapul: „Az (a galamb) pedig megjöve hozzá estvére, zöld levelü olajfaágat hozván szájában. Megérté azért Noé, hogy megszüntek volna a vizek a földön." (Mózes I. k. 8. fej.).

OLAJÁROS, l. OLAJÁRUS.

OLAJÁRULÁS, (olaj-árulás) ösz. fn. Olajjal kereskedés.

OLAJÁRUS, (olaj-árus) ösz. fn. Személy, ki olajjal, különösen asztalra valóval kereskedik, péld. nálunk a lenmag-, kendermagolajjal házalók.

OLAJBOGYÓ, (olaj-bogyó) ösz. fn. Az olajfának hosszukás gömbölyü, sötét zöld bogyóféle gyümölcse, melyből olajt sajtólnak. V. ö. OLAJFA.

OLAJBOGYÓDAD, (olaj-bogyódad) ösz. mn. Hosszukás, gömbölyü, milyen az olajfa bogyója. *Olajbogyódad hengerczige*. (Voluta oliva, L.).

OLAJBOGYÓSZÍN, (olaj-bogyó-szín) ösz. fn. és mn. 1) Az olajbogyó színéhez hasonló sárgás zöld szín. 2) Olajbogyó színéhez hasonló.

OLAJBOGYÓSZINŰ, (olaj-bogyó-szinü) ösz. mn. sárgás zöld szinü, milyen az olajbogyó.

OLAJBOGYÓZÖLD, (olaj-bogyó-zöld) lásd OLAJBOGYÓSZINŰ.

OLAJBOLT, (olaj-bolt) ösz. fn. Kalmárbolt, melyben különösen olajt árulnak.

OLAJCZUKOR, (olaj-czukor) ösz. fn. Czukorral dörzsölt repülő olaj, mely azután, ha vizzel leöntik, a czukorral együtt felolvad a vizben. (Eleosaccharum).

OLAJDIÓ, l. OLAJBOGYÓ.

OLAJEZÜSTFA, (olaj-ezüst-fa) ösz. fn. Hamvas fehér, és keskenylevelü vad olajfa, melynek sárga virágai kellemes illatuak. (Elaeagnus angustifolia, L.).

OLAJFA, (olaj-fa) ösz. fn. 1) Déli Európában tenyésző fa, melynek bogyóiból úgynevezett faolajt sajtólnak, melynek ága a legrégibb időtől fogva a béke, és csendes házi élet jelképeül használtatik. (Olea L.). 2) Vad olajfa, mely különösen Csehországban, Spanyolhonban, és Syriában tenyészik, s bogyókat terem; másképen: *ezüstfa*. (Elaeagnus). 3) Japanban termő, mintegy hat lábnyi magas fa, melynek dióféle gyümölcséből olajat ütnek. (Dryandra oleifera).

OLAJFAHEGY, (olaj-fa-hegy) ösz. fn. Olajfákkal benőtt hegy; különösen a Jerusálem közelében fekvő, s a Bibliában nevezetes olajfák hegye.

OLAJFALEVÉL, (olaj-fa-levél) ösz. fn. Az olajfának sajátságos levele.

OLAJFESTÉK, (olaj-festék) ösz. fn. Len-, dió-, vagy mákolajjal vegyített festékanyag, különböztetésül a vizfestéktől. V. ö. FESTÉK.

OLAJFESTÉS, (olaj-festés) ösz. fn. A festésnek azon neme, mely úgynevezett olajfestékkel történik; továbbá az ily festés által készített kép, olajfestmény; különbözik tőle a *vizfestés, tejfestés*.

OLAJFESTÉSZ, (olaj-festész) ösz. fn. Képző művész, ki olajfestékkel ábrázol valamit.

OLAJFESTMÉNY, (olaj-festmény) ösz. fn. Kép, festett mű, mely olajfestékkel készült.

OLAJFIÓK, (olaj-fiók) ösz. fn. Az olajütőkben azon fiók, melybe a sajtólni való magvakat teszik, s mely alul likas, hogy az olaj lefolyhasson rajta.

OLAJFOLT, (olaj-folt) ösz. fn. Folt, pecsét, melyet az olaj képez, midőn valamely testbe veszi magát. *Olajfoltok a ruhán, bútoron, padlózaton. Az olajfoltokat kivenni a szövetből.*

OLAJFOLTOS, (olaj-foltos) ösz. mn. Olajfoltokkal bemocskolt. *Olajfoltos papir, öltöny.*

OLAJHEGY, l. OLAJFAHEGY.

OLAJÍZ, (olaj-íz) ösz. fn. 1) Az olajnak sajátnemü íze. 2) A kisajtólt olajbogyókból, vagy magvakból hátramaradt pépféle sonkoly.

OLAJKÉP, (olaj-kép) ösz. fn. Olajfestékkel irt kép.

OLAJKERESKÉDÉS, (olaj-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melynek áruezikkei olajból állanak.

OLAJKERESKÉDŐ, (olaj-kereskédő) ösz. fn. Személy, ki olajjal kereskedik.

OLAJKERT, (olaj-kert) ösz. fn. Kert, melyben olajfákat tenyésztenek.

OLAJKOROM, (olaj-korom) ösz. fn. Az égő olajból elszálló s az érintett testekhez tapadó zsiros anyag.

OLAJKŐ, (olaj-kő) ösz. fn. 1) Tirolban honos büdöskőfaj, mely földolajt foglal magában. 2) Olajjal megkent sima köszörükő, milyenen a beretvákat fenik, olajos kő.

OLAJKÖLYÜ, (olaj-kölyü) ösz. fn. Kölyü, vagy sajtóféle gép, melyben olajt ütnek, olajütő.

OLAJLEVÉL, (olaj-levél) ösz. fn. Olajfának sajátságos levele.

OLAJMAG, (olaj-mag) ösz. fn. 1) Olajfabogyó magva. 2) Mindenféle mag, melyből olajt ütnek, sajtólnak, pl. len-, kender-, tökmag.

OLAJMAGSZAK, (olaj-mag-szak) ösz. fn. A kisajtolt olajmagnak hátramaradt pépféle sonkolya; másképen: *olajíz.*

OLAJMALOM, (olaj-malom) l. OLAJKÖLYÜ, OLAJÜTŐ.

OLAJMÁZ, (olaj-máz) ösz. fn. Olajból, vagy olajjal készített máz.

OLAJMILLYE, (olaj-millye) ösz. fn. Millye, vagyis szelenczeféle edény, melyben olajt tartanak. *Templomi olajmillye.*

OLAJNÁDMÉZ, (olaj-nád-méz) ösz. fn. Lásd OLAJCZUKOR.

OLAJNEMEZ, (olaj-nemez) ösz. fn. Olajjal beitatott nemezposztó, melylyel a réznyomók a rézlapokat simítják.

OLAJNEMŰ, v. —NEMÜ, (olaj-nemű) ösz. mn. Az olajok neme alá tartozó, olajminőségü. *Olajnemü kövérség. Olajnemü hig testek.*

OLAJNÖVÉNY, (olaj-növény) ösz. fn. Növény, mely olajat tartalmaz, s melyből olajat ütnek, pl. repcze, napraforgó stb.

OLAJOS, (ol-aj-os) mn. tt. *olajos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Olajjal bővelkedő, miből olajt lehet ütni, sajtólni. *Olajos magvak.* 2) Olajjal bekent, bemocskolt. *Olajos köszörükő, ruha, bútor.* 3) Miben olajt tartanak, vagy árulnak. *Olajos üveg, korsó. Rátartja magát, mint az olajos korsó.* (Km.). 4) Olajjal készített, fűszerezett. *Olajos gdncza, saláta, káposzta.* 5) Mint főnév jelent személyt, ki olajt árul, midőn a tárgyeset: *olajost*, és többes: *olajosok.*

OLAJOSAN, (olaj-os-an) ih. Olajjal készítve, leöntve. *Olajosan enni a salátát.*

OLAJOZ, (olaj-oz) áth. m. *olajoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. 1) Valamit olajjal megken, vagy bemocskít, befoltoz. *Megolajozni az ajtóragasztót, hogy ne csikorogjon. A fenktivet megolajozni. A lámpatisztító beolajozza ruháját.* 2) Olajjal elkészít, fűszerez valamely ételt. *A salátát ecetezni és olajozni kell.*

OLAJOZÁS, (olaj-oz-ás) fn. tt. *olajozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által olajoznak valamit. V. ö. OLAJOZ.

OLAJPÉCSÉT, (olaj-pécsét) ösz. fn. L. OLAJFOLT.

OLAJPRÉS, (olaj-prés) ösz. fn. Lásd OLAJSOTÚ.

OLAJRETEK, (olaj-retek) ösz. fn. Sínában otthonos retekfaj, melynek gyökerei kicsinyek, de szára és hüvelye sok, s bőven termő magvaiból olajt ütnek. (Raphanus chinensis annuus oleiferus. L.).

OLAJSAJTÓ, (olaj-sajtó) l. OLAJSOTÚ.

OLAJSÉPRŰ, (olaj-sèprű) ösz. fn. Az olajnak sürü üledéke, mely az edény fenekén összegyűl.

OLAJSONKOLY, (olaj-sonkoly) ösz. fn. A kisajtólt, vagy ütött olajbogyók, olajmagvak hátramaradt pépje.

OLAJSOTÚ, (olaj-sotú) ösz. fn. Sotu, vagyis présféle készület, gép, melylyel az olajbogyókból, olajmagvakból, stb. olajt sajtólnak.

OLAJSZAG, (olaj-szag) ösz. fn. Az olajnak sajátnemü szaga. *Esen salátán nagyon érnik az olajszag. Ki olajjal bánik, ruhájának olajszaga van.*

OLAJSZAGÚ, v. —SZAGU, (olaj-szagú) ösz. mn. Olyan szagú, mint az olaj; büdös az olajtól. *Az olajos magvakon hízott baromfiak hüsa olajszagu és olajizü.*

OLAJSZAK, (olaj-szak) ösz. fn. 1) Olajjal készített lepényféle sütemény, vagy pép. 2) Olajsonkoly.

OLAJSZÍN, (olaj-szín) ösz. fn. Olyanféle sárgás zöldszin, milyen az olajé.

OLAJSZÍNŰ, v. —SZINÜ, (olaj-színü) ösz. mn. Az olaj színéhez hasonló, sárgás zöld. *Olajszinü zöld szövet. Olajszinüre mázolt falak. Olajszinü arcsbör.*

OLAJSZÜRET, (olaj-szüret) ösz. fn. Az olajfa érett bogyóinak leszedése, és kisajtólása. *Az olajszüret bőven fizetett.*

OLAJTERMŐ, (olaj-termő) ösz. mn. Ahol olajfák tenyésznek. *Olajtermő hegyek, déli tartományok.*

OLAJTÖRKÖLY, (olaj-törköly) ösz. fn. A kisajtólt olajbogyók törkölye. V. ö. TÖRKÖLY.

OLAJTÜLÖK, (olaj-tülök) ösz. fn. Tülök, azaz szaruból készített, vagy szaruformáju edény, melyben olajt tartanak.

OLAJÜTŐ, (olaj-ütő) ösz. fn. 1) Személy, ki különféle magvakból úgynevezett külüben olajt saj-

tól. 2) Maga azon készület, vagy gép, mely által e munkát véghez viszik. *A lenmagot, kendermagot, tökmagot olajütőbe vinni.*

OLAJÜTŐMALOM, (olaj-ütő-malom) ösz. fn. L. OLAJÜTŐ, 2).

OLAJVERŐ, (olaj-verő) ösz. fn. L. OLAJÜTŐ.

OLANY, (ol-any) fn. tt. *olany-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Egyszerü vegyelem a nehéz fémek neméből; jegye *Mo.* (Molybdenum). L. ÓLANY.

OLASZ, (1), fn. tt. *olasz-t*, tb. —*ok*. Itáliának földére való, vagy anyai nyelvére nézve annak lakóihoz rokon. *Milánói, velenczei, génuai, római, nápolyi, piemonti, florenczi, trieszti, fiumei olaszok.* Mint melléknév jelent olasz földre valót, oda tartozót, ott termőt; különösen viselik e nevet több növényországi termények, melyek az *olasz* jelzővel összetett szókat alkotnak, mint: *olaszdió, olaszbab, olaszkapor, olaszkáka, olaszkáposzta, olaszkömény*, stb. Hangra és eredetre rokon hozzá a német *wälsch, wälisch*, s az illyriai *bálisch*. V. ö. OLÁH.

OLASZ, (2), falu Baranya m.; helyr. *Olasz-ra, —on, —ról.*

OLASZATRACZÉL, (olasz-atraczél) ösz. fn. Növényfaj az atraczélok neméből, melynek levelei láncsásak, fodrosak, fényesek, durva szörösek; virágfürtei két ágúk, két levelük; s torokboltozatai rojtosak. (Anchusa italica).

OLASZBAB, (olasz-bab) ösz. fn. A felfutó babnak neve, másképen: *törökborsó, futópaszuly.*

OLASZDIÓ, (olasz-dió) ösz. fn. A közönségesnél jóval nagyobb, s vékonyabb héju diófaj. V. ö. DIÓ.

OLASZFAL, (olasz-fal) ösz. fn. Ide-oda mozdítható szinfal, melyet a lakokban, termekben elleuző, vagy elválasztó, eltakaró állványul használnak. *Ágyhoz, kályha elé állított olaszfal;* másképen: *spanyolfal.*

OLASZFALU, falu Veszprém m.; helyr. —*falu-ba, —ban, —ból.*

OLASZFÉDÉL, (olasz-fédél) ösz. fn. Az épület lapos fedele, tetőzete, mint az olaszoknál divatos.

OLASZFENYŰ, (olasz-fenyű) ösz. fn. Fenyűfaj, melynek levelei párosak, kevéssé érdes élűek; tobozai hosszudad kúposak; pikkelyei tüskések. (Pinus pinaster. W.).

OLASZGESZTENYE, (olasz-gesztenye) ösz. fn. Olasz tartományokban tenyésző gesztenyefának nagyobbféle, ízletes lisztü gyümölcse. (Marone).

OLASZHOLGYOMÁL, (olasz-holgyomál) ösz. fn. A holgyomálok neméből való növényfaj; szára felálló, alig ágas; levelei tojáskerekek, nyeletlenek, szárölelő szabásuk, vállban fogasak; virágai sátorozók. (Hieracium sabaudum).

OLASZHON; OLASZHONI, lásd: OLASZORSZÁG; OLASZORSZÁGI.

OLASZI, BODROG—, falu Zemplén m.; KIS—, NAGY—, faluk Liptó m.; SVÁB—, Bihar m.; SZEPES—, Szepes m.; helyr. *Olaszi-ba, —ban, —ból.*

ŐLASZI-LISZKA, mv. Zemplén m.; helyr. *Liszká-n, —ra, —ról.*

OLASZKAKUKFŰ, (olasz-kakuk-fű) ösz. fn. Czitromszagu melissza; másképen szintén köz nyelven: *méhfű, mézelke, mezgáncs, czitromfű.* (Melissa officinalis).

OLASZKAPOR, (olasz-kapor) ösz. fn. Édes kömény. (Anethum v. Meum foeniculum).

OLASZKÁPOSZTA, (olasz-káposzta) ösz. fn. A főzelékkáposztának egyik ismeretes faja, kelkáposzta. (Brassica sabauda).

OLASZKÍGYÓSZISZ, (olasz-kígyó-szisz) ösz. fn. A kigyószisz nemü növényekhez tartozó növényfaj; szára felálló, borostás; levelei szálas-láncsásak, borostás-borzasak; bokrétái csaknem egyenlők; virága fehér. (Echium italicum).

OLASZLAPU, l. ARTICSÓKA.

OLASZMUHAR, (olasz-muhar) ösz. fn. Muharfaj, melynek füzérbugája ijasfijas, alul megszakgatott, lekonyuló, füzérkéi torlottak, vagy csomósak, virággalléri serteszáluk; másképen köz nyelven: *róka-farku köles, olaszköles.* (Panicum italicum).

OLASZORSZÁG, (olasz-ország) ösz. fn. Széles ért. déli Európának félszigete a közép és ádriai tenger között, mely Svájctól és Tiroltól kezdve Sziziliáig lenyúlik, a hozzá tartozó szigetekkel együtt. *Felső, közép, déli Olaszország.* (Italia).

OLASZORSZÁGI, (olasz-országi) ösz. mn. Olaszországból való, oda tartozó, azt illető, arra vonatkozó, stb. *Olaszországi művészek, mesteremberek, kereskedők; olaszországi termények, árucikkek.*

OLASZOS, (olasz-os) mn. tt. *olaszos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Olasz divatu, olaszok szokása szerént való. *Olaszos építésmód, viselet. Olaszos kiejtés, szóhangoztatás.*

OLASZOSAN, (olasz-os-an) ih. Olasz módon, olasz divat, vagy szokások szerént.

OLASZPINTY, (olasz-pinty) ösz. fn. A pintyek neméhez tartozó kis madárfaj déli Európában, mely a kanárinál valamivel kisebb, és szépen énekel. (Fringilla citrinella).

OLASZRÁNTOTTA, (olasz-rántotta) ösz. fn. Olaszok módjára készített tojásétek.

OLASZRÉPA, (olasz-répa) ösz. fn. A kerti pasztinák (pastinaca sativa) egyik köznépies neve.

OLASZSZŐLŐ, (olasz-szőlő) ösz. fn. Szőlőfaj, melynek levelei vékony szálnak; másképen: *petrezselyemszőlő.*

OLASZTÉSZTA, (olasz-tészta) ösz. fn. Irósvajjal, olaszok módjára készített tészta.

OLASZUL, (olasz-ul) ih. Olasz nyelven. *Olaszul tanulni, érteni, írni, beszélni.*

OLASZ ÚTIFŰ, a kappanőr nemü növény egyik faja; növénytani néven: *hegyi kappanőr.* (Arnica montana).

OLCSA, falu Bihar m.; helyr. *Olcsá-ra, —n, —ról.*

OLCSÁL, OLCSÁLÁS, OLCSÁLÓ, l. OLCSÁROL, OLCSÁRLÁS, OLCSÁRLÓ.

OLCSÁR, (ol-cs-ár) fn. tt. *olcsár-t*, tb. *—ok.* Elavult állapotból helyesen fölélesztett szó, s jelent oly személyt, ki valaminek anyagi vagy erkölcsi becsét, értékét fitymálja, megvetőleg említi, lealázza. Származékai: *olcsárol, olcsárlás*, tájdivatos kiejtéssel: *ócsár, ócsárol, ócsárlás*, v. *ócsálás*. Képzett alakjára nézve hasonló a *hajcsár, tölcsér, buvár, nyuzár, csiszár, tündér, fűzér*, igékből származott nevekhez. E hasonlatok nyomán úgy vélekedünk, hogy létezhetett hajdan *al* gyökből származott *alt* ige, melynek értelme: *alá-* v. *letesz* valamit, gömbölyüen ejtve *olt*, mint az álomra vonatkozó *al* gyökből lett *alt alut*, közdivattal: *olt*, azaz: alvóvá tesz. Amaz előbbi *olt* törzsből lett *oltár*, vagy hangváltozattal *oltsár* (olcsár), mint a *hajt* és *tölt* törzsökből: *hajtár, töltér* helyett: *hajtsár* (hajcsár), *töltsér* (tölcsér). Vagy lásd OLCSÓ.

OLCSÁRLÁS, (ol-cs-ár-ol-ás) fn. tt. *olcsárlás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Erkölcsi becsnek, értéknek fitymálása, kisebbítése, megvető alacsonyítása. Tájdivatos ejtéssel: *ócsárlás, ócsálás, ócsállás*, mint *vásárlás* helyett *vásálás, vásállás.*

OLCSÁRLÓ, (ol-cs-ár-ol-ó) mn. tt. *olcsárló-t.* Valaminek erkölcsi becsét fitymáló, megvetőleg kicsinyítő. *Mások szellemi müveit, érdemeit olcsárló irigyek. Olcsárló mübirálat, beszéd.* Tájdivatosan: *ócsárló*, v. *ócsáló*, v. *ócsálló*, mint *vásárló* helyett: *vásáló, vásálló.*

OLCSÁROL, (ol-cs-ár-ol) áth. m. *olcsárol-t*, v. *olcsárl-ott.* Különösen erkölcsi átv. értelemben am. valakinek vagy minek erkölcsi becsét, érdemét fitymálja, kicsinyíti, alacsonyítja. *Az irigyek olcsárolni szokták mások tetteit.* „Ez megolcsárlatott ö nála.“ Hic diffamatus est apud illum. (Münch. cod. Luk. 16.). „Tenen magadat se dicsérjed, se olcsárjad.“ (Katalin prózai legendája). Különbözik töle az *olcsól*, mely véleményt jelent valamely anyagi árnak, becsnek kicsisége felöl. Tájdivatosan *ócsáról*, v. *ócsál, ócsáll*, mint a *vásáról, vásál, vásáll.* V. ö. OLCSÓ.

OLCSÍT, OLCSIT, (ol-cs-ó-ít) áth. m. *olcsít-ott*, htn. *—ni*, v. *—ani.* Valaminek árát alább szállítja, vagy eszközli, hogy olcsó legyen valami. *A jó termés olcsítja a gabona árát.* V. ö. OLCSÓ.

OLCSÓ, (ol-cs-ó) mn. tt. *olcsó-t.* Szoros ért. adásvevésre vonatkozik, s am. aránylag kicsiny áru, épen nem drága. *Jó termés után olcsóbb a gabona. Olcsó lesz a bor. Olcsó lakást keresni. Olcsó ruha, étel. Olcsó húsnak hig a leve.* (Km.). Átv. minek kevés becse van, mit könnyen adnak, vesztegetnek. *Olcsó jóság a puszta szim.*

E szónak gyöke, mint a benne foglalt alapfogalom mutatja, azon *ol*, melynek szintén vastag hangon megfelel a lefelé irányzó *al*, pl. a régiesen írt *Olpár* szóban, mely ma *Alpár*, mi szerént *olcsó*, am. *alcsó, alsó*, t. i. az *s* és *cs*, mint legrokonabb hangok fölcserélésével. Ezen értelemre vonatkoznak az adásvevési nyelvben divatozó mondások, és kifejezések: *valamit nagyra tartani, feltartani, az árt fölverni*, ellenkezőleg: *árt lejteni, leszállítani, alább hagyni, alább adni valamit*; sőt maga az *alkuszik* is alkalmasint am. alaguszik, a feltartott árnak leszállítása miatt egyezkedik. Tájdivatosan *ócsó*, melyben az *ol* úgy huzódott öszve, mint az *aasó, föösö, bëcsö, kïlsö* a szabályos *alsó, felsö, belsö, külsö* szókban. Törökül: *udsuz*, csagataj nyelven: *ocsuz.* (Vámbéry).

OLCSÓAN, l. OLCSÓN.

OLCSÓDÁS, (ol-cs-ó-d-ás) fn. tt. *olcsódás-t*, tb. *—ok.* Értékének alább szállása.

OLCSÓDIK, (ol-cs-ó-d-ik) k. m. *olcsód-tam, —tál, —ott.* Becse, értéke, különösen adásvevési ára alább száll. *Midön jó termésre van kilátás, olcsódik a gabona.* V. ö. OLCSÓ.

OLCSÓL, OLCSÓLL, (ol-cs-ó-l, v. ol-cs-ó-ll) áth. m. *olcsól-t.* Valamit olcsónak tart, vagy nyilatkoztat, vagyis, azt mondja róla, nem drága; ellentéte: *drágál.*

OLCSÓLÁS, v. OLCSÓLLÁS, (ol-cs-ó-l-ás, v. ol-cs-ó-ll-ás) fn. tt. *olcsólás-t*, tb. *—ok.* Olcsónak tartás vagy nyilatkoztatás.

OLCSÓN, (ol-cs-ó-an) ih. Olcsó áron, nem drágán. *Olcsón adni, venni valamit. Olcsón jutottam hozzá.*

OLCSÓSÁG, (ol-cs-ó-ság) fn. tt. *olcsóság-ot*, harm. szr. *—a.* Az adásvevési szerződésekre nézve azon állapot, midön az illető áruk aránylag csekély áron kelnek, midön belső anyagi értékekhez mért becsök nincsen; ellentéte: *drágaság.*

OLCSU, l. OLCSÓ.

OLCSÚL, OLCSUL, (ol-cs-ó-úl) önh. m. *olcsúl-t.* Olcsóvá leszen, ára, értéke alább száll, ellentéte: *drágúl. Néha az élelmi szerek olcsulnak, az iparmívek pedig drágulnak, és viszont.* V. ö. OLCSÓ.

OLCSVA, falu Szatmár m.; helyr. *Olcsvá-n, —ra, —ról.*

OLCSVÁR, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Abauj m.; helyr. *Olcsvár-ra, —on, —ról.*

OLCZNÓ, falu Szepes m.; helyr. *Olcsnó-n, —ra, —ról.*

OLD, (ol-d) áth. m. *old-ott*, htn. *—ni* v. *—ani.* A „köt“ igének ellentéte, s am. a mesterségesen, vagy természetileg öszvekötött dolgokat, illetőleg valamely egésznek alkotó részeit egymástól elválasztja, a) a kötelékek, kapcsok szétbontása által, pl. *erszényt, zsákot oldani, kioldani; az övet, csatot, nyakravalót megoldani; csomót oldani; kereket oldani;* b) valamely közvetítő szer által, pl. midön a vegyészek az ásványországi vagy másféle testeket alkotó részeikre oszlatják; *savakat oldani, a vasat ecetben feloldani;* c) gyógyerejü szerek által, midön az állati testben megsürüdött, megkeményült, öszveragadt anyagi részek higakká tétetnek, *feloldani a nyálkát, hajtó szerek által megoldani a kemény emésztetet.* Átv. ért. bonyolult dolgot, az ész előtt elrejtett ismereti

tárgyakat rejtélyes állapotukból kifejt, földerít. *Megoldani a rejtélyes mesét. E kérdést nehéz lesz megoldani. A szinmü bonyolult cselekvényét megoldani.* Továbbá, valakit bizonyos tehertől, kötelességtől felment, mely esetben *fel* igekötővel jár, pl. *feloldani valakit a rámért büntetéstől, az adósságtól.*

„Béke már részem: lekötöm hajómat,
Semmi tündérkép soha fel nem oldja.“

Berzsenyi.

Nyelvre, mint beszédszervre vonatkozva am. beszédessé tesz valakit, vagy engedelmet, módot nyújt neki a szólásra. *A bor feloldja a hallgatag ember nyelvét.*

Ezen ige képzésre olyan, mint a részint önálló, részint elvont gyökökből származott *told, kérd, kend, küld, küzd, hord* stb. igék, s gyöke azon *ol*, melyből *olu, olvad, olvaszt* származnak; t. i. az *old* és *olvaszt* között azon fogalmi rokonság van, hogy mindegyik öszvekötött részeket választ el egymástól, azon mellék különbséggel, hogy az *old* mind mereven, mind folyékony részekre oszlat, az *olvaszt* pedig különösen folyékony testekre vonatkozik. Utolsó alapértelmök *távolság*, v. *távolodás*, mely azt fejezi ki, hogy bizonyos tömeghez tartozó részek egymástól elválnak, s e tekintetben rokonok hozzájok az *om*, és *os* gyökökből eredő szók, ú. m. *omlik, omlaszt, omt*, előtéttel: *bomlik, bomlaszt, bomt; oszlik, osztat*, előtéttel: *foszlik, foszlat, foszlékony.*

A régi Halotti beszédben palóczosan *ovd.* „Kinek adott hatalm *ovdania*, és kötnie, hogy *ovdja* mend ő bünét.“ Tudniillik az *l* és *v* hangok a szók elején, közepén, és végén tájdivat szerént fölcseréltetnek, mint: *lépik vépik, lápa vápa, kilül kivül, belül bevül, fel* palóczosan *fell, fev, al, au, av*, st. Ilyenek túl a Dunán a szivom és szilom, a növök és nölök. Vagy pedig a *v* az *ovdja* szóban csak megnyújtása az *o*-nak, mint az többször eléjön a Halotti beszédben, azaz: *ódja.*

OLDA, (ol-d-a) fn. tt. *oldá-t.* Vegytani ért. valamely közvetítő erő által higgá, folyékonynyá tett szilárd test, péld. tűzben felolvadt ércz (fluor). Gyógytani ért. az állati test bizonyos belrészeinek meghigulása, felolvadása, pl. náthafolyás, sebfolyás. Rokon hozzá az *ondó*, mennyiben omlékony természetü, s feloldás következtében omlik ki.

OLDAKŐ, (olda-kő) ösz. fn. 1) Könem, mely az olvasztókemenczékben az érczek feloldását elősegíti, milyen az üvegnemü kovacs. 2) A tűzokádó hegyek által kihányt híg anyag, mely megkeményült állapotban lávának mondatik.

OLDAL, (ol-d-al) fn. tt. *oldal-t*, v. *—at*, tb. *—ak*, harm. szr. *—a.* Általán a testek azon helyzetére vonatkozik, melyet azok egyfelül saját tömegök, másfelül a kültérnek irányában elfoglalnak, s tér- és tömörtanilag véve jelenti azon vonalat, vagy fölszint, melyet a test középpontjától távolodó sugarak végletei egyesülten képeznek, péld. mit a gömbölyü testen látunk, az minden irányban oldal, s a fölszinnel egy jelentésü. Ami ez oldalak között van, a testnek belsejét, vagy öblét teszi, az oldalak pedig külsejét. A szemlélőnek nézpontjából kiindulva oldalnak neveztetnek azon különféle irányu vonalak, és területek, melyek a testnek mintegy véghatárát, szélét, s ily hoszszát, magasságát képezik, honnan minden tömör testnek van jobb és bal oldala, v. széle, alsó és felső oldala, innenső és tulsó oldala. Különösen a testnek lapos területe, melylyel az *él*, vagy *szöglet*, v. *szél* ellentétben áll, pl. *a rézpénznek képes, vagy irásos oldala, a posztónak szinoldala, és fonákoldala; a papirnak, falevélnek oldala; a szekrényajtónak kül- és beloldala.* Szorosb ért. a magassági viszonyban vett testnek területei, lapjai a fenék és tető között, pl. *torony feneke, oldalai, és teteje; hordó feneke, és oldala; fazék oldala, feneke, és szája.* Továbbá azon lapok, melyek valamely testnek elülső, és hátulsó szélei, vagy lapjai mellett húzódnak el, s azokat kétfelül közbe veszik, pl. *az állati test oldalai a mell és hát mellékén. Ház oldala, eleje, és hátulja. Hajó oldala, mely az orrtól a farig terjed. Kazal, asztag oldala. Szekér oldala. Valakit oldalba lökni, ütni, tasztitani. Fáj az oldala. Kardot kötött oldalára. Szive jobb oldalán van*, am. bátor, vagy becsületes. *Jobb oldalon feküdni. Átfordulni a bal oldalra. Valakinek oldala mellett menni.*

„Kidölt bedölt az oldala,
Belejár az Isten nyila.“

(Vörösmarty népd).

Kidölt bedölt kemenczének egy csepp oldala sem volt. (Népmesei kifejezés). Átv. ért. a) azon tájék, hely, irány, melyről valamely testet szemlélünk, pl. *éjszaki, keleti, déli, nyugati oldal; minden oldalról felhők tornyosúlnak; az ellenséget több oldalról megkerüteni.* b) Szempont, melyből valamit észlelünk, pl. *te más oldalról vetted fel a dolgot, mint én; minden oldalról meghányni vetni valamit.* c) Az ismereteknek, vagy cselekvő erőnek bizonyos neme, foka, pl. *művednek némely gyönge oldalai vannak; ez az ő legerősebb oldala; valakit gyönge oldalánál megtámadni.* d) Felekezet, párt, melyet valaki követ, pl. *mi az ellenzéki oldalhoz tartozunk; a jobb oldalon levők erős vitára keltek a bal oldalon levőkkel; szélső bal*, vagy *jobb oldal.*

Minthogy a tulajdon értelmü *oldal* az illető testnek külsejét, vagyis a középponttól legtávolabb eső végleteit jelenti: ennél fogva alapfogalom benne a távolság, s rokon azon *o* gyökhangu szókhoz, melyek általán *távolra* vonatkoznak, l. O, távolmutató, Ó, OLD, ige, és OL, elavult ige. Képzésre hasonló a *fonal, vonal, kötel, födel* igékből származott szókhoz, melyeknek képződési fokozataik: *fon, fonó, fona, fonal; von, vonó, vona, vonal* stb. ezek szerént *old, oldó, olda, oldal*, vagyis a testnek azon véglete, hol a középponttól kihatók részei legodább állanak,

szétoszlanak, nyilt térre kidőlnek, s mintegy kioldódnak. Tájdivatosan: *ódal.*

OLDALABLAK, (oldal-ablak) ösz. fn. Ablak az épület oldalán, vagy, mely egyik szobából a másikba nyilik.

OLDALÁG, (oldal-ág) ösz. fn. Ág, mely a főágból, vagy a növénynek oldaláról nő ki. *Az oldalágakat lenyesni.* Átv. a nemzedéki fán, azon nemzedéksor, mely ugyanazon törzsatyának más-más fiától, unokájától stb. származik le. *Oldalágon levő atyafiak.*

OLDALÁGI, (oldal-ági) ösz. mn. L. OLDALAGOS, 2).

OLDALAGOS, (ol-d-al-ag-os) mn. tt. *oldalagos-t,* v. —*at,* tb. —*ak.* 1) Oldalt levő, menő, jövő. 2) Oldalágon levő. *Oldalagos rokon,* vagy *atyafi.*

OLDALAJTÓ, (oldal-ajtó) ösz. fn. 1) Oldalszobákba, vagy helyiségekbe nyiló ajtó. 2) A hajók oldalain, hadiaknál az álgyukkal irányozhatás, kereskedelmieken pedig a rakma be-, s kivihetése és szellőztetés végett alkalmazott nyilások és azok fedői.

OLDALAS, (ol-d-al-as) mn. és fn. tt. *oldalas-t,* v. —*at,* tb. —*ak.* 1) Minek oldalai vannak. *Oldalas asztal, szekér,* ellentéte: *oldalatlan.* 2) Mellékes, valaminek oldalán fekvő. *A szomszéd házak, telkek egymással oldalasak. Oldalas fekvésü kert. Oldalas szomszéd,* kinek háza oldala a másik házának oldalával érintkezik, mint *hátszomszéd,* kinek háza a másikénak hátat fordít. Mint főnév tárgyesete: *oldalas-t,* többese: —*ok,* s jelenti a négylábu vágómarhának oldalbordás részét, különösen a disznóét. *Füstölt oldalas. Rátotta oldalasával.*

OLDALASLAG, (ol-d-al-as-lag) ih. Oldalról, mellékesen, nem homlokegyenest, vagy hátulról. *Az ellenfélt oldalaslag megtámadni.* Átv. a dolognak, tárgynak mellékoldalát érintve, nem a főpontra irányozva, mellesleg. *Valamiről oldalaslag szólani.*

OLDALAST, (ol-d-al-as-t) ih. Oldalaslag, mellékesen, oldalról. Mozgásra vonatkozva am. oldallal valaminek irányában. *Oldalast menni, hüsödni, nyomulni.* Képzésre olyan, mint *örömest, vegyest, képest, mielest.*

OLDALAZ, (ol-d-al-az) áth. m. *oldalaz-tam,* —*tál,* —*ott,* par. —*z.* Bizonyos készitménynek oldalat, vagy oldalakat csinál. *Oldalazni a hajót, a szekeret.* Különbözik: *oldaloz.*

OLDALAZÁS, (ol-d-a-l-az-ás) fn. tt. *oldalazás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, midőn valamit oldallal ellátnak. *Szekér oldalazása.*

OLDALBORDA, (oldal-borda) ösz. fn. Azon görbe csontok, melyek a hátgerinczből a testnek oldalaira kinyúlnak, s a mellcsonttal egyesülve a mellet és mellüreget képezik. *Alsó, felső, hosszú, rövid oldalbordák.* A hosszú oldalbordák száma az emberi testben hét, a rövidekéöt. *Betörni valakinek az oldalbordáját.* Képes kifejezéssel, mely bibliai adaton épül, am. nőszemély, vagy feleség. *Ez az én kedves oldalbordám.* Átv. bizonyos testek, nevezetesen készítmények oldalán levő részek, melyek az állati bordához hasonlók, péld. az úgynevezett görbe bókonyok a hajókban, melyekhez az oldalgerendákat, vagy deszkákat szegezik.

OLDALBURKONY, (oldal-burkony) ösz. fn. Ugyanaz a nagy hajóknál, mi oldaldeszka a naszádoknál; amaz vastagabb és erősebb, emez vékonyabb és gyöngébb fajta deszka. (Kenessey Albert).

OLDALCSAP, (oldal-csap) ösz. fn. Szélcs ért. az üreges testnek oldalán levő csap, különösen boncztani ért. a légcsőnek legfelső, s mozgékony porczogója, mely azt kinyitja, és bezárja.

OLDALCSAPÁS, (oldal-csapás) ösz. fn. Csapás, midőn embert, vagy más állatot oldalba ütnek.

OLDALCSONT, (oldal-csont) ösz. fn. Az állati oldalborda csontjai. V. ö. OLDALBORDA.

OLDALDARAB, (oldal-darab) ösz. fn. 1) Az állati testnek oldaláról levágott darab, koncz. 2) Szobor, kép, rajzolat, mely bizonyos tekintetben egy másikhoz hasonló, s melléje állítható.

OLDALDESZKA, (oldal-deszka) ösz. fn. Deszka, mely bizonyos térnek, öbölnek, testnek, műnek, stb. oldalát képezi. *Oldaldeszka az ágyban, szekérben, csónakban.* Hajózási nyelven általában a naszádok oldalai, fenék- és mindennemü burkonya. V. ö. OLDALBURKONY.

OLDALDÖFÉS, (oldal-döfés) ösz. fn. Oldalba döfés, midőn valakinek, vagy valaminek oldalába döfnek.

OLDALÉK, (ol-d-al-ék) fn. tt. *oldalék-ot.* 1) A felállított hadseregnek oldalrésze. 2) A vár- vagy erődépitésben oldalvonal.

OLDALÉPÜLET, (oldal-épület) ösz. fn. Épület, mely egy másiknak oldalán fekszik, különösen a főépülethez tartozó alárendelt melléképület.

OLDALÉR, (oldal-ér) ösz. fn. A lovaknál vérér a hasnak azon táján, melyet a lovag sarkantyúja érinteni szokott. (Vena thoracica externa).

OLDALFÁJÁS, (oldal-fájás) ösz. fn. Fájás, melyet valaki az oldal tájékán érez; oldalszurás.

OLDALFÁJÓS, (oldal-fájós) ösz. mn. Kinek oldala fáj, vagy fájni szokott.

OLDALFAL, (oldal-fal) ösz. fn. Az épületnek szoros ért. vett oldalait képező falak, melyektől különböznek a *homlokfal, hátfal,* és *középfalak.*

OLDALFALA, falu Gömör m.; helyr. —*falára,* —*n,* —*ról.*

OLDALFEGYVER, (oldal-fegyver) ösz. fn. Fegyver, melyet oldalra kötve, vagy tüzve viselnek, milyenek a kard, szablya, handzsár, szurony; különböztetésül a kézben vagy vállon viselt fegyverektől, pl. puskától, dsidától.

OLDALFÉLT, (oldal-félt) ösz. ih. Oldalast, oldalaslag, keszegoldalt, nem homlokegyenest. *Oldalfélt szökdelő kényes paripa.*

OLDALFELÜLET, (oldal-felület) ösz. fn. A testnek oldalát mutató lap. Itt a felület nem am. *fölület*, hanem azon *fel* gyökből származtatandó, mely irányt jelent a *felém*, *feléd*, *feléje*, *felölem*, *felöled*, *felöle* származékokban.

OLDALG, l. OLDALOG.

OLDALGÁS, (ol-d-al-og-ás) fn. tt. *oldalgás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Oldalvást menés. V. ö. OLDALOG.

OLDALGÁT, (oldal-gát) ösz. fn. A fögátnak oldalán, mentében húzott mellékgát, mely a víznek első nyomását feltartja, vagy meggyöngíti.

OLDALGÓS, (ol-d-al-og-ós) mn. tt. *oldalgós-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Oldalvást menő, távozó, mozgó. *Oldalgós járásu részeg ember. Oldalgós szánkó.*

OLDALHAJ, (oldal-haj) ösz. fn. A fejnek oldalait fedő haj. *Az oldalhajat csimbókba kötni.*

OLDALHEVEDER, (oldal-heveder) ösz. fn. Általán heveder nevü kötelék, vagy szorító eszköz, mely valamely készítménynek oldalait tartja öszve. V. ö. HEVEDER.

OLDALIRÁS, (oldal-irás) ösz. fn. Irás valamely testnek, münek szélső oldalán, pl. a pénzeken, vagy beirt, nyomtatott lap oldalán tett jegyzetek.

OLDALJEGYZÉK, v. —JEGYZET, (oldal-jegyzék, v. —jegyzet) ösz. fn. Jegyzékek, észrevételek, melyeket valaki az olvasott könyv lapjainak tisztás oldalaira fölir.

OLDALKÉP, (oldal-kép) ösz. fn. Kép, mely valamely arczot oldalról véve ábrázol. (Profil).

OLDALKÖZ, (oldal-köz) ösz. fn. Az oldalak között levő részek, vagy öböl, pl. a szekérnek, hajónak oldalköze. Különösen az állati testben am. belrészek, gyomor. *Jól megrakta az oldalközt*, jól lakott.

OLDALKÜSZÖB, (oldal-küszöb) ösz. fn. Ajtóragasztó. V. ö. KÜSZÖB.

OLDALL, (ol-d-al-ol) önh. m. *oldall-t*, v. —*ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Nem homlokegyenest, hanem oldalast, megy, távozik, mozog. Különösen suttomban, féltében szökik félre, vagy odább áll. *Éresvén, hogy nem jól van a dolog, eloldallt.* Ez igét két *l*-vel kell irni, mert egyik a törzsökhöz tartozik, másik képző, s olyan, mint *farol*, *hátrál*, *hököl*.

OLDALLAP, (oldal-lap) ösz. fn. Lap, melyet valamely testnek szoros ért. vett oldala képez, különböztetésül a *fenék* és *tetölap*-tól. *A faragott könek oldallapjai.*

OLDALLEJT, (oldal-lejt) ösz. fn. Valaminek oldalán azon rész, melyre leereszkedni, rátámaszkodni lehet, pl. a szellyeszék karjai.

OLDALLÉPÉS, (oldal-lépés) ösz. fn. Lépés, melyet valaki egyik vagy másik oldalra tesz, pl. a tánczban, toborzóban.

OLDALLÖKÉS, (oldal-lökés) ösz. fn. Lökés, midőn valakit ököllel, könyökkel, vagy valamely eszközzel oldalba ütnek, különösen tolakodásközben.

OLDALLÖVÉS, (oldal-lövés) ösz. fn. Oldalba lövés; különösen vadászok nyelvén, midőn a vad egyik oldala egészen látszik, s a vadász oldalfélt lő.

OLDALMEDERDESZKA, (oldal-meder-deszka) ösz. fn. Hajózási nyelven azon deszka, mely lapos hajóknál az oldaldeszkák között legalsó és így a medernek felső falát képezi. (Kenessey Albert).

OLDALNÉZET, (oldal-nézet) ösz. fn. 1) Valamely test oldalt álló, vagy fekvő részének látomása. 2) L. OLDALRAJZ.

OLDALNYILALLÁS, (oldal-nyilallás) ösz. fn. Éles fájdalom neme az oldalakban, midőn a szenvedő olyasmit érez, mintha koronként valamely élcs eszköz szurásokat ejtene benne. V. ö. NYILALLÁS.

OLDALOG, (ol-d-al-og) gyak. önh. m. *oldalogtam*, —*tál*, v. *oldalg-ottam*, —*ottál*, —*ott*. Folytonosan féloldalt, oldalvást megyen, távozik. *Oldalog a lejtős és sikamlós uton haladó szán.* Különösen: valamitől félve, ovakodva félre húzódik. *Oldalog az eb, ha bottal fenyegetik. Kit egyik oldalról szorítnak, az másfelé oldalog.*

OLDALOROM, (oldal-orom) ösz. fn. Valamely testnek oldalán emelkedő orom, pl. a ház oldalán a tűzfalak.

OLDALOZ, (ol-d-al-oz) önh. m. *oldaloz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Oldalvást jár, vagy megy, vagy jön.

OLDALÖRÖKÖS, (oldal-örökös) ösz. fn. Örökös, ki mint oldalági rokon örököl valamit.

OLDALÖRÖKSÉG, (oldal-örökség) ösz. fn. Örökség, mely valakit, mint oldalági atyafit illet.

OLDALPÁRNA, (oldal-párna) ösz. fn. Párna az ágyon, vagy pamlagon, melyet a fekvő, vagy ülő oldalra helyez.

OLDALPECSENYE, (oldal-pecsenye) l. OLDALSÜLT.

OLDALRAJZ, (oldal-rajz) ösz. fn. Rajz, mely valamely testet, különösebben arczot oldalról nézve ábrázol.

OLDALRÉSZ, (oldal-rész) ösz. fn. Általán rész, mely valamely testnek oldalát teszi, pl. szekrénynek, ruhának oldalrésze. Különösen az állati test oldalából egy rész, péld. egy koncz a disznó oldalasából.

OLDALROKON, (oldal-rokon) ösz. fn. Személyek, kik ugyanazon törzsatyától, de más-más ágon származnak le, egymásnak oldalrokonai.

OLDALROKONSÁG, (oldal-rokonság) ösz. fn. Rokonság, az oldalágakon leszármazott személyek között. V. ö. OLDALÁG.

OLDALRÓL, (ol-d-al-ról) ih. Azon pontról, mely valamely testnek oldalával van szemirányban. *Oldalról nézni, lerajzolni, lefesteni valamit. Oldalról támadni meg az ellenséget. Oldalról fú a szél.*

OLDALSEB, (oldal-seb) ösz. fn. Seb, az állati testnek oldalán.

OLDALSÜLT, (oldal-sült) ösz. fn. A vágómarhának, négy lábu vadnak stb. oldalából való sült, pl. disznóoldalas sülve.

OLDALSZALONNA, (oldal-szalonna) ösz. fn. Szalonnadarab a disznó oldalából, különböztetésül a *hasa-* vagy *hátszalonnától.*

OLDALSZÁRNY, (oldal-szárny) ösz. fn. Embertömegnek, nevezetesen kiállított hadseregnek azon vége, mely oldalt áll, s mozdulásкor legnagyobbat kanyarodik.

OLDALSZÉL, (oldal-szél) ösz. fn. Szél, mely a testnek bizonyos helyzetéhez képest oldalról fúj, pl. ki éjszak felé megy, arra nézve a keletről, vagy nyugatról fuvó szél, oldalszél. *Az oldalszél partra verte a hajót, árokba döntötte a szekeret.*

OLDALSZELET, (oldal-szelet) ösz. fn. A vágómarhának oldalából vágott szelet, mint asztali koncz, vagy ételadag. (Côtelette).

OLDALSZOBA, (oldal-szoba) ösz. fn. Szoba, mely valamely szobából vagy teremből jobb vagy baloldalra nyilik.

OLDALSZÖKÉS, (oldal-szökés) ösz. fn. Félreszökés, vagy ugrás; különösen vadászok nyelvén a vad félreugrása, hogy az ebek elől meneküljön, vagy ezeket tévutra vigye.

OLDALSZURÁS, (oldal-szurás) ösz. fn. 1) Oldalba szurás. 2) Éles fájdalom az oldalban, midőn oly érzés támad benne, mintha valami szurná, oldalnyilallás.

OLDALT, (ol-d-al-t) ih. 1) Valamely testnek oldala felől. *Az ökör a szekér előtt, a béres pedig oldalt megy. Oldalt kisérni a vonuló katonaságot. Jobb, bal oldalt. Oldalt jön az eső.* 2) A menő, mozgó irányára vonatkozva am. nem homlokegyenest, vagy hátrafelé, hanem oldallal odább, előre. *Oldalt lépegetni, nyomulni.* Más irásmóddal: *oldaltt.*

OLDALTÁBLA, (oldal-tábla) lásd OLDALAJTÓ, 2).

OLDALTÁMADÁS, (oldal-támadás) ösz. fn. Az ellenséges hadseregnek oldalról irányzott megtámadása.

OLDALTÁMASZ, (oldal-támasz) ösz. fn. Általán, támasz valamely bútor oldalán, pl. pamlagon, széken, különböztetésül a háttámasztól.

OLDALTARISZNYA, (oldal-tarisznya) ösz. fn. Tarisznya, melyet oldalon szokás viselni, különböztetésül a *hátastarisznyá*-tól.

OLDALTI, (ol-d-al-t-i) mn. tt. *oldalti-t*, tb. —*ak*. Oldalt, vagy oldalvást levő.

OLDALTÜZ, (oldal-tűz) ösz. fn. A csatározásban oly lövöldözés, mely az ellenfélt oldalról veszi czélba.

OLDALÚT, (oldal-út) ösz. fn. A főút mentében elvonuló mellékút. Átv. kibuvó, alattomos mód, mely által valaki a fő akadályt elkerüli, hogy czélját könnyebben érje.

OLDALÜTŰ, (oldal-ütü) ösz. fn. Rézmívesek ütüje, melylyel az edény oldalát verik, idomítják.

OLDALVÁGÁS, (oldal-vágás) ösz. fn. Oldalba vagy oldalra irányzott vágás.

OLDALVÁST, (ol-d-al-va-as-t) ih. Oldalról, oldalt, jobbról vagy balról, nem homlokegyenest, vagy hátulról. Valamint ezek: *folyvást, bizvást, futvást, nyargalvást*, igéktől származnak, s törzseik, *folyva, bizva, futva, nyargalva*: hasonlóan az *oldalvást* is az *oldall* igétől ered, miért helyesebben két *l*-vel irandó, *oldallvást.* Képzésre hasonló az *örömest, vegyest, képest, egyenest* határzókhoz, azon különbséggel, hogy ezekben a képző hangzója rövid, mert mássalhangzókhoz járúl, amabban pedig hosszú, mert a törzsök véghangzójával egygyé olvad, *oldallva-as-t, oldallvást.*

OLDALVÉG, (oldal-vég) ösz. fn. A marha oldalának végén levő porczogó hús. (Zwergried).

OLDALVONAL, (oldal-vonal) ösz. fn. Vonal, mely valamely test oldalán elhuzódik, vagy annak oldalát képezi; továbbá irott vonal, a test oldalán fölülről lefelé, különböztetésül a *keresztvonal*-tól, a jobb és bal oldal között.

OLDÁS, (ol-d-ás) fn. tt. *oldás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn oldunk valamit, ez igének minden értelmében véve. *Megoldás, feloldás.*

OLDASAV, (olda-sav) ösz. fn. Sav, melyben bizonyos testek feloldódnak.

OLDAT, (ol-d-at) fn. tt. *oldat-ot.* Feloldott szer.

OLDATLAN, (ol-d-atlan) mn. tt. *oldatlan-t*, tb. —*ok*. Általán, amit meg nem oldottak, minek részei öszve vannak kötve, bonyolítva. *Oldatlan csomó, erszény, zsák, öv, ruha, nyakravaló. Oldatlan testek, ásványok*, melyeket vegytanilag részekre nem választottak. *Oldatlan rejtély, mese, kérdés* am. fejtetlen. V. ö. OLD. Határozóként am. oldalatlanul.

OLDATLANUL, (ol-d-atlan-ul) ih. Meg nem oldott állapotban; megkötve, bonyolítva; ismeretlen voltából ki nem derítve, meg nem fejtve. *Oldatlanul hagyott csomó. Oldatlanul maradt ásványok. Oldatlanul elmellőzött kérdés.* V. ö. OLD.

OLDHATATLAN, OLDHATLAN, (ol-d-hat-[at]lan) mn. tt. *oldhatatlan-t*, tb. —*ok*. Ami úgy öszve van kötve, bonyolítva, hogy megoldani, kibontani, megfejteni nem lehet. *Macedoni Sándor az oldhatatlan gordiuszi csomót karddal vágta ketté. Oldhatatlan kérdésen haszontalanság fejedet törnöd.* Határozóként am. oldhatatlanul, meg nem oldhatólag. V. ö. OLD.

OLDHATATLANUL, OLDHATLANUL, (ol-d-hat-[at]lan-ul) ih. Meg nem oldható módon, vagy állapotban.

OLDHATÓ, (ol-d-hat-ó) mn. tt. *oldható-t.* Amit oldani, meg- vagy feloldani lehet.

OLDHATÓKÉPEN, (oldható-képen) ösz. ih. Feloldható módon vagy állapotban.

OLDHATÓLAG, (ol-d-hat-ó-lag) l. OLDHATÓKÉPEN.

OLDÓDZÁS, (ol-d-ó-d-oz-ás) fn. tt. *oldódzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kötelékeiből, csomós állapotából kibomlása valaminek.

OLDÓDZIK, (ol-d-ó-d-oz-ik) belsz. m. *oldództam*, —*tál*, —*ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*, par. —*zál*. Némi belerőszak következtében kötelékei megtágulnak, s kibomlanak, pl. rázás által megoldódzik a szekérre kötött holmi.

OLDÓLEVÉL, (oldó-levél) ösz. fn. L. OLDOZVÁNY.

OLDÓSZER, (oldó-szer) ösz. fn. A vegytanban folyadék, melyben valamely öszvetett test elemére, vagy elemeire bontakozik.

OLDOZ, (ol-d-oz) áth. m. *oldoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Az öszvekötött, bebonyolított dolognak kötelékeit egymás után szétbontja. *Zsákokat oldozni. Lefekvés előtt ruháit oldozza. Az elébe gördített kérdéseket éles ésszel és tudománynyal oldozza. Rejtélyeket, meséket oldoz.* Jogi ért. valakit bizonyos vádtól, tehertől, tartozástól mentnek nyilvánít. *A kereseti vád alatt lévő félt feloldozni. A számadó tisztet feloldozni.* Egyházi ért. a pap *feloldozza* a bünöst, midőn ez büneit töredelmesen megbánja, meggyónja, javulási és elégtételi erős fogadást tesz, a pap pedig az Atyának, Fiunak, és Szent Léleknek nevében megbocsát neki, s azon büntetéstől fölmenti, melyet isteni törvény, és egyházi fegyelem szerént megérdemlett volna.

OLDOZÁS, (ol-d-oz-ás) fn. tt. *oldozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valaki oldoz valamit. *Zsákok oldozása, ruhaoldozás. Rejtélyek oldozásával tölteni az időt. Nehéz kérdések oldozásában törni a fejet. Papi oldozás.* V. ö. OLDOZ.

OLDOZAT, (ol-d-oz-at) fn. tt. *oldozat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Egyházi ért. azon innepélyes szavak, melyek által a pap a kellően meggyónt bünösnek megbocsát, s azt az Isten széke előtt, és egyház törvénye szerént érdemlett büntetéstől fölmenti.

OLDOZVÁNY, (ol-d-oz-vány) fn. tt. *oldozvány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Levél, v. iromány, mely által valaki bizonyos vádtól, vagy kötelezettségtől mentnek nyilváníttatik, pl. mely a számtartóról bizonyítja, hogy számadása pontos, hibátlan.

OLDVÁNY, (ol-d-vány) fn. tt. *oldvány-t*, tb. —*ok*. L. OLDOZVÁNY.

OLEANDERTOROKROJT, (oleander-torokrojt) ösz. fn. Növényfaj a torokrojtok neméből; fáján levelei szálas láncsásak, inasak, mindég zöldek, bőrformák; virágai az águegyeken piroslók, néha teljesek. (Nerium oleander).

OLGYA, falu Pozsony m.; helyr. *Olgyá-ra*, —*n*, —*ról*.

OLLA, (or-l-a) fn. tt. *ollá-t*. Fényes bogárfaj, mely a növénylevelek hátlapján és fák kérgei alatt tenyészik, s farka ollóforma. (Forficula auricularia).

OLLANT, (or-l-ó-ant) áth. m. *ollant-ott*, htn. —*ni*, v. *ani*. Ollóval könnyedén elvág.

OLLÁR, falu Szala m.; helyr. *Ollár-ra*, —*on*, —*ról*.

OLLD, falu Baranya m.; helyr. *Olld-ra*, —*on*, —*ról*.

OLLÓ, (1), (or-l-ó) fn. tt. *olló-t*, kicsiny. *ollócska*. Érsekujvár tájékán: *alló*. Metsző, hasító, nyirő eszköz, két darab éles vasból vagy aczélból, melyeket középtájon szeg foglal öszve, s füles fogatójuknál fogva öszve lehet zárni, és szétnyitni. *Papirnyirő, gyapjunyirő, fanyirő* v. *kertészolló, szabóolló, kisolló, fodrászolló*, stb. *Ollóval nyirni, metszeni, metélni, szabni valamit.* Átv. ért. némely eszközök, melyeknek ágai olló gyanánt keresztül vágódnak, vagy állanak egymáson, pl. az épület födelén az oldalfalakról emelkedő, s fölül egymáson keresztül eresztett rudak, vagy gerendák, melyekre hosszában a szelement fektetik. *Ollóba venni valamit*, pl. midőn két keresztbe vetett rúddal egy fenyüszálat fölemelnek. *Ollóba venni valakit*, vagy *valamit*, két felől megtámadni, megszorítani, pl. két ember egyet, két agár egy nyulat. Továbbá jelenti némely állatok tagjait; melyek olló gyanánt öszvecsukódhatnak, pl. *rák ollója, szarvasbogár ollója.*

E szó, mint alakjából kitetszik, igenév, az elavult *orol* törzsöktől, melynek gyöke *or* am. *ar* és *ir*, honnan *ort* egészen am. *irt*, s rokon értelmü vele *arat* is; *ortókapa* Gömörben am. irtókapa, *orotni* a székelyeknél am. *irtani* s *orotvány* am. *irtovány*. E szerént *olló* elemezve *orló, oroló*, azaz: metsző, nyirő t. i. eszköz, melyben az *r* áthasonult *l*-vé, mint a *sarló, tarló* köz kiejtéssel *salló, talló*. Alapfogalomban rokonai mindazon szók, melyek gyökeit az erősen hangzó *ar, er, ir, or, ur* teszi, s vágásra, metszésre vonatkoznak, mint: *arat*, a tájdivatos *alló* (arló), *gyarat, csoroszla, doroszol, sarol, sarabol, sarló, tarol tarló, kard, karcz, karczol, sért, gereben, ír, írt, nyír, nyirbál*, stb. Ily értelmü és hangu szók más nyelvekben is számosak.

OLLÓ, (2), fn. tt. *olló-t*. A régi nyelvben és a székelyeknél ma is am. fiatal bárány, kecske, vagy öz. *Juholló, kecskeolló, őzolló. Kecskéje két ollót ellett.* „Jonha nem adtál ennekem kecskeollót." (Münch. cod. Luk. 15.). Erdősinél szintén: „Csak egy kecskeollót sem." E szónak az ollóféle eszközzel semmi fogalmi rokonsága nincsen, és csakugyan más eredetü, s nem egyéb, mint az *ellik* igéből származott részesülő *ellő*, melyet a szokás vastaghanguvá alakított, mi nyelvünkben nem ritka, pl. egy jelentésüek a *perzselő porzoló, fergő forgó, fergetyü, forgatyú*, igen rokonok az *ömlő omló, öntő ontó*. E szerént *olló* am. *ellő* szenvedő értelemben véve, mint *tarló*, nemcsak azt jelenti aki tarol valamit, hanem azt is, amit letaroltak; *hágó* nemcsak személyt jelent, aki hág, hanem azon helyet is, melyen áthágni szoktak, pl. Királyhágó; *élő* am. vivens, és victuale, pl. e né-

pies mondatban: „mi is *élővel* élünk.“ Ez elemzést kétségtelenül bizonyitja a Döbrentei cod. Énekek Éneke, IV. fejezet. „Te fogaid miként nyírett csordák, kik mosódóból hágának, és mindenik két ellővel, és közöttök nincsen meddő.“ Ismét a VI. fejezetben: „Te fogaid, miként juhcsordák, kik mosóból hágnak, mindenik kettős *ellővel*.“ Káldi szerént: *fajzattal*. Károli Gáspárnál: melyek mind kettősöket ellenek. A csagataj nyelvben *bala* am. madárfi, és *balalab* am. fiat szülvén, ellvén (Vámbéry. Abuska); a törökben pedig *oghlak* am. kecskefi, kecskeolló (chevreau, biquet. Hindoglu).

OLLÓBOGÁR, (olló-bogár) ösz. fn. 1) Szarvasbogár, melynek csápjai olló gyanánt öszvecsukódnak. 2) Rinyanemü bogárfaj, melynek farka olló-forma. V. ö. OLLA.

OLLÓDAD, (or-ol-ó-dad) mn. tt. *ollódad-ot*. Aminek ollóhoz hasonló formája van. *Ollódad csápok. Ollódad rákláb.*

OLLÓFA, (olló-fa) ösz. fn. Az épület két oldaláról felnyuló, s végök felé keresztben egymásba eresztett vastag rudak, melyeknek tetejébe a szelement fektetik, oldalaikra pedig a léczeket szegezik.

OLLÓKÖSZÖRÜS, (olló-köszörüs) ösz. fn. Köszörüs, ki ollókat élesit.

OLLÓL, (or-l-ó-ol) áth. m. *olló-l-t*. Olló val nyir, szab, metsz valamit. Képzésre olyan, mint *kaszál, bárdol, kapál*, azaz: kaszával, bárddal, kapával metsz, hasit. „Abban nem egyesülhetnek, ha a szénát kaszával kaszálták-e, vagy olló val *ollólták*.“ (Pázmán Kal. 286. l.). „Minden esztendőben *ollólja*.“ (Ugyanaz Préd. 364. l.).

OLLÓLTAT, (or-l-ó-ol-t-at) mivelt. m. *ollóltattam, —tál, —ott*, par. *ollóltass*. Olló val nyiret, metéltet. Él e szóval Pázmán. V. ö. OLLÓL.

OLLÓLTSÁG, (or-l-ól-ol-t-ság) fn. tt. *ollóltság-ot*, harm. szr. —*a*. A szőrös, gyapjas, hajas testnek azon állapota, midőn olló val meg van nyirve, taroltság. Különösen, midőn az állatok szőre, pl. a rókáké, betegség következtében kihull, mintha olló val bőrig megkoppasztották volna.

OLLÓS, (or-l-ó-os) mn. tt. *ollós-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Tulajdon ért. olló val ellátott, vagy dolgozó. *Ollós kézmives, szabó. Ollós bolt*, melyben ollókat árulnak. 2) Átv. olló formáju, olló forma tagu. *Ollós farku bogár. Ollós rák.* 3) Mint főnév tárgyesete: —*t*, többese: —*ok*, s jelent személyt, ki ollókat készit, vagy árul, vagy köszörül.

OLLÓSBOGÁR, (ollós-bogár) ösz. fn. L. OLLÓBOGÁR.

OLLÓTALP, (olló-talp) ösz. fn. Az épület két oldalfalán fekvő gerendák, melyekbe az olló fákat eresztik.

OLLÓTLAN, (or-l-ó-talan) mn. tt. *ollótlan-t*, tb. —*ok*. Aminek olló ja nincs. *Ollótlan rák.*

OLLÓTTSÁG, l. OLLÓLTSÁG.

OLLÓZ, (or-l-ó-oz) áth. m. *ollóz-tam, —tál, —ott*, par. —*z*. Olló val metél, nyirkál, nyeseget. Máskép l. OLLÓL.

OLLÓZÁS, (1), (or-l-ó-oz-ás) fn. tt. *ollózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Olló féle eszközzel való nyirés, metszés.

OLLÓZÁS, (2), (olló-oz-ás az *ollózik* k. igétől) fn. tt. *ollózás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Az anyajuhok, kecskék, őzek állapota, midőn ellenek; eredetileg: *ellőzés*. V. ö. OLLÓ, (2).

OLLÓZIK, (olló-oz-ik) k. m. *ollóz-tam, —tál, —ott*. Ollót, vagy ollókat szül. *Ollóznak a juhok, kecskék, őzek*. Eredetileg: *ellőzik*. V. ö. OLLÓ, (2).

OLLY, OLLYAN, OLLYAS stb. lásd OLY, OLYAN, OLYAS stb.

OLOCSÁN, fn. tt. *olocsán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. Növénynem a háromhímesek seregéből és háromanyások rendéből; csészéje öt levelü; bokrétája öt szirmu, tokja egy rekeszü, hengeres, sok magvu; néha négy, öt hímü. (Holosteum). Nevét a görögből vette.

OLOCSÁNCSILLAGHÚR, (olocsán-csillag-húr) ösz. fn. A csillaghúrok neme alá tartozó növényfaj; szára két-két águ; ágai közt nyilnak virágai; levelei láncsások, árrhegyük, apró fürészfogúk. (Stellaria holostea).

OLOSZKA, falu Vas m.; helyr. *Oloszká-ra, —n, —ról*.

OLOSZTELEK, erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. —*telek-re, —en, —ről*.

OLT, (1), (ol-t) áth. m. *olt-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Ezen ige átv. értelemben divatozik, s am. a nyiltabb ajakkal ejtett régies *alot*, v. *alut*, latinul: sopit, extinguit. Gyöke az elavult *alik*, v. *olik*, melyből *alás*, dormitio, *alu*, dormiens, pl. hét *alu* atyafiak, septem fratres dormientes. (Münch. cod. kalendariuma sept. 13.) és *alszik*. Tudniillik az *alszik* és *olt*, v. *alot* között oly viszony létezik, mint a *fekszik* és *fekt, fektet*; a *nyugszik* és *nyugt, nyugot, nyugtat*, a *nyilik* és *nyit*, a *rejlik* és *rejt*, a *fejlik* és *fejt* között, amazok szenvedő állapotot, emezek áthato cselekvést jelentvén. Ezek szerént az *olt* tulajd. ért. am. *alt*, azaz: alvóvá tesz. Átv. 1) A tüznek égését megszünteti, s mintegy hasonlóvá teszi a mozdulatlan állapotban levő alvó állathoz. *Ha a tüzet oltják, elalszik. A szél eloltotta az égő gyertyát. Az eleven parázst viszel eloltani. Ha nem oltják is, kialszik a tüz a kemenczéből, csak ne tegyenek rá. Ott oltsd, ahol ég.* (Km.). Képes kifejezéssel: *szomjat oltani*, az italért égő vágyat lecsillapitani. 2) Holmi folyékony, hig testeket, repülékeny részeik elszállitása, vagy megkötése által mereven, sürü állapotuakká tesz. *Tejet oltani*, am. bizonyos szer által megsürüsiteni, ordát, zsendiczét csinálni belőle. (*Megalszik a tej*, midőn nemesebb része, a tejföl magasra száll, turósa pedig alant marad, és öszvefut. *Megalszik a kocsonya leve, midőn a hideg levegő megoltja*). 3) Midőn mész-

ről mondatik, am. a mészben rejlő meleget vízzel egyesülés által kibontja, forrongó természetét elveszi, s olyanná teszi, milyen a kialudt tüzü test. *Eleven mész. Oltott mész.*

Mind ezen jelentésekben alapfogalomul szolgál azon nyugvó, mozdulatlan állapot, melyben az alvó állat van, ellentétben az ébernek mozgékonyságával, s ugyan ezen viszony létezik az élő és *haló*, v. *holt* között, miért *alszik olt, hal holt*, nemcsak hangra, hanem alapfogalomra is rokonok.

Mi ezen igének a *mészre* vonatkozó értelmét illeti, arról úgy is lehetne vélekedni, hogy *meszet oltani* = *oldani*, minthogy oltás által a mész csakugyan feloldódik; de miután más köztünk ismert nyelvekben is a benne foglalt hévrészecskék lecsillapítását vették különös tekintetbe, mint a *restinguere calcem, Kalch löschen* mutatják: okszerüen az első értelmezéshez ragaszkodhatunk.

OLT, (2), (ol-t) áth. m. *olt-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. 1) Tenyésztés, különösen nemesítés végett valamely növénybe egy hasonnemü más növényből úgynevezett terműgat, sarjat vagy bimbót bele igtat. *A csipkefába rósát, a vadkörte-csemetébe szelíd körtesarjat oltani. Két, három faju gyümölcságat oltani egy törzsökbe.* 2) Állati testbe bizonyos kóranyagot, pl. himlőt igtat, hogy megfogamodván a valódi kártékony himlőbetegségnek elejét vegye. *Kis gyermekekbe tehénhimlőt oltani.* Átv. ért. erkölcsi jó vagy gonosz érzelmeket csepegtet valakibe; vagy nemzés által a magzattal bizonyos nyavalyát közöl. *A beteges apa beoltja gyermekeibe apjától örüklött nyavalyáját. Erkölcsiséget, hazaszeretetet oltani az ifjuság szivébe.*

„Mert belénk ontatott,
Szivünkbe oltatott,
Eleink vérével
Szereteted.“

(Egyházi ének Szűz Máriáról).

Hogy ez iként eléadott értelmü *olt* igében egészen más alapfogalom rejlik, mint az előbbi rovat alatt állóban, mutatja már a dolog természete; továbbá a nyugvó állapotra vonatkozó *olt* hangváltozattal *alt alut*, s gyöke a régi *alik*; ellenben a bemetszést jelentő *olt* semmi tájszokás szerént sem hangzik nyiltan: *alt*; s végül, midőn az első értelmü *oltás* sikerül, azt mondjuk az illető testről, hogy *elaludt*, péld. a tüz, gyertya, vagy *megaludt*, pl. a tej, kocsonya; ellenben ezen másik oltásnak sikerült következtében a beoltott tárgy *megfogansik*, pl. az ágacska, bimbó, himlő. Tudniillik ebben alapfogalom, vagy a *metszés, vágás, berovás, behasítás*, mi szerént okszerü véleményünk oda megy ki, hogy gyöke azon *or*, mely metszésre vonatkozik, s egy az *ir* elvont gyökkel, mint e származékok rokonságából kitünik: *ort* v. *orot* am. *irt; ortókapa* am. *irtókapa, orotvány irtovány*. E szerént fába *oltani* am. *ortani*, azaz: belemetszeni, behasítani, becsiptetni valamit; *himlőt oltani* am. a testbe ortani, metszeni. Az *r* és *l*, mint rokonszervü hangok, általán a nyelvekben, tehát a mienkben is gyakran fölcseréltetnek, mint: *csürök csülök; türök tülök; kerep kelep; szarufa szalufa; iromba ilomba; orló olló; sarló salló; tarló talló; szurák furánk, szulák fulánk* (aculeus) a szúr és fúr gyököktől stb. Más vélemény szerént itt a törzs *al* v. *aly*, minthogy minden oltás valamely alyba, vagy aljba (alajba) történik; e szerént ‚olt‘ am. alyba tesz valamit, s különböztetésül is helyesen irhatnók *olyt*-nak; amint hogy különösebben ezen *olt* tájdivatosan *ojt*, t. i. az *ly* és *j* népszokás szerént egymással gyakran fölcseréltetnek. Végül így is elemezhetni: *olt* am *ölt*, azaz: valamit bizonyos likba, résbe szúr, pl. *czérnát ölteni a tübe*, s e szerént: *bimbót, ágat oltani* valamely csemetébe, am. *beleölteni*. V. ö. ÖLT, és ONDÓK.

OLT, (3), (ol-t) elavult törzsige, melyből *oltalom, oltalmas*, és származékaik erednek, melyek mind bizonyos veszélynek eltávolítására vonatkoznak, s rokonaik az *ó* igétől: *óvás, ovakodik, ovatos*. Tiszta gyökhangja a távolra vonatkozó *o*, melyből megnyújtva lett *ó* avitus, távol időbeli, és *ó* cavet, azaz: magát valamitől, vagy valamit magától, mint roszat távolít, megnyujtva *ol*, v. *ól*, v. *ov*, v. *óv*, amazokból leszen *old*, v. *óld*, valaminek kötelékeit szétválasztja, és *olt*, v. *ólt*, valakit a fenyegető rosztól elválaszt, eltávolít, és *oltalom, óltalom*, mi által a rosz eltávolíttatik; emezekből a palóczos *ovd*, v. *óvd*, továbbá a közdivatú *ovakodik*, v. *óvakodik, ovatos*, v. *óvatos*, és társaik. Alapfogalomra mind ezektől különbözik azon *olt*, mely alvásra, továbbá azon másik *olt*, mely növények nemesítésére vonatkozik.

OLT, (4), fn. tt. *olt-ot*. Erdélyben eredő folyóvíz neve, mely Oláhországon keresztül futván a Dunába szakad. (Aluta.)

OLTA, (ol-t-a) időhatározó, s am. bizonyos idő múlta, lefolyta után, vagy időtől fogva, vagy, mig bizonyos idő folyamatban volt. *Miolta nem láttuk egymást, azolta sok nevezetes dolog történt. Két nap, három hét, négy hónap, egy év olta Régolta várlak, s te nem jösz.* „Kik miolta künvoltál minden nap részegek voltak.“ Levél 1560-ból (Szalay Ág. 400. m. l.). Fölveszi a *tól* ragot is, *fogva* szóval kísértetve, pl. *az oltától fogva nem láttalak; mioltától fogva elment vala, csak egy levelet irt*. Az iménti levélben *tól* nélkül is: „Hogy az olta fogva (=az oltától fogva) mind reám tör es mind kigyót, békát reám kiáltana ha lehetne.“

Ezen szó alapértelménél fogva időtávolságra vonatkozik, s rokongyökü azon *ó* igével, mely régit, azaz: elmultat, időbeli távolt jelent. Ejtetik megnyujtva is: *ólta*, vagy *l* kihagyva: *óta*. Véleményünk szerént gyöke az elavult *ol* v. *ól* (= avúl) am. időben távolodik, múlik, melyből *t* képzővel lett *olt* v. *ólt*, mint a *jár, vál* igékből *járt, vált* az összetett *mindjárt, kivált* határzókban. A *t* képzőjü időhatározók többször önhangzót vesznek fel utóhangul, mint: *ifjant ifjanta, régent régente, hajdant hajdanta, éjent éjente, napont*

naponta, s ezen hasonlat szerént az *olt* lett *olta*, mint a *vélt*, Molnár A. szerént *vélte* am. a latin ‚raro.' Ugyanezen gyökhang, és régi időre vonatkozó rokonértelem rejlik a latin *olim* szóban. A Müncheni codexben *mioltól* am. ex quo, melyben a *tól* világosan rag, s eredetileg így kellene irva lennie, *miolt-tól*, mint a *miolta* törzsből van *mioltától*. Rokon hozzá az idő, és térbeli távolodást jelentő *múl*, *múlik*, minél fogva az *olt* és *olta* olyanféle jelentésüek, mint a határozólag vett *mult* és *multa*, pl. ezen kifejezéseknek, *régolta*, *két nap olta*, *sok idő olta*, *az olta*, *mi olta*, megfelelnek ezek: régmulta, két nap multa, sok idő multa, a multa, mi multa; és ennek: *régoltától*, megfelel: régmultától. A törökben: *őte*, pl. *ne őte* am. mióta.

OLTALMATLAN, (ol-t-al-om-atlan) mn. tt. *oltalmatlan-t*, tb. —*ok*. Oltalom nélkül való. Határozóként am. oltalom nélkül, oltalmatlanul.

OLTALMAZ, (ol-t-al-om-az) áth. m. *oltalmaztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Véderő vagy mentő eszköz által gonosztól, veszélytől, kártól óv, őriz.

OLTALMAZÁS, (ol-t-al-om-az-ás) fn. tt. *oltalmazás-t*, tb. —*ok*. Véderő vagy mentő eszköz által gonosztól, veszélytől, kártól óvás, őrizés.

OLTALOM, (ol-t-al-om) fn. tt. *oltalm-at*, harm. szr. —*a*. Erélyes hatalom, véderő, mentő eszköz, szer, vagy intézvény, mely valakit, vagy valamit bizonyos gonosztól, veszélytől, kártól stb. megőriz, távol tart; vagy viszont, mely a gonoszt eltávolítja valakitől vagy valamitől. *Isteni*, *emberi oltalom*. *Fegyveres oltalom*. *Valakinek oltalma alá folyamodni*. *Oltalmat kérni*. „Ami Istenünk oltalom és erő." 45. Zsoltár. „Az Úr én erősségem, oltalmam, és szabadítóm." 17. Zs. „Mert az én erősségem és oltalmam te vagy." 70. Zs. „Uram, oltalmunk lettél nekünk nemzetségről nemzetségre." 89. Zs. (Káldi.). „Előtted tűz, hátad megett víz. Oltalmad is neked veszedelemnek látszik, s oltalom nélkül örökkén való veszedelemben eredt." Gr. Wesselényi Ferencz 1661-ben. (Politikai szónoklat). „Kér azon is, hogy oltalmunkba vennők: azért mi törvénytelen háborgatók ellen az ő oltalmát kegyelmetekre biztuk." Báthori István lengyel király, 1582-ben. (Történelmi Tár VIII. k. 326. l.). Továbbá: cselekvés, melyet a véderő kifejt. *A vár oltalmát válogatott vitézekre bizni*. *A hasa oltalmában elveszett seregek*. *Siessünk társaink oltalmára*.

Képzésre és ragtani minőségére nézve olyan, mint a részint élő, részint elavult cselekvő igékből származott *hatalom*, *rágalom*, *méltalom*, *tudalom*, *szidalom*, *förtelem*, *rejtelem*, *sejtelem*, *védelem*, *gyötrelem*, *értelem*. Gyöke: *olt*, miről l. OLT, (3).

OLTALOMLEVÉL, (oltalom-levél) ösz. fn. L. MENEDÉKLEVÉL, 2).

OLTÁR, fn. tt. *oltár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Általán, emelvény a föld szine fölött, melyen a zsidók az igaz Isten, s a pogányok a hamis istenek tiszteletére égő, vagy más áldozatokat ajánlottak föl. „Akkor tesznek a te oltárodra borjúkat." 50. Zsolt. *Athenében az ismeretlen Isten tiszteletére is emeltek oltárt*. ‚Oltáron néző' a Bécsi codexben am. ariolus vagy hariolus, azaz: jós, jósló. 2) A keresztényeknél asztalféle emelvény a templomokban, kápolnákban stb., melyen a pap az úgynevezett véretlen áldozatot, a szent misét végzi, mint a latin és görög szertartásuaknál, vagy az Úr vacsoráját megáldja, és kiosztja, mint a protestánsoknál. *Főoltár*, v. *nagy oltár*, *hordozható oltár*, *kis oltár*. *Szűz Mária oltára*. *Oltár előtt térdelni*, *imádkozni*. *Oltárhoz járulni*. *Oltárt kerülni*. *Esik hamis eskü az oltár előtt is*. (Km.). *Czifra*, *mint az aranyos oltár*. (Km.). Átv. képzeletben létező hely, melyre gondolunk, midőn bizonyos tiszteletből, vagy vonzalomból feláldozunk, felajánlunk valamit. *Haza oltárára tette le vagyonának nagy részét*. *A szabadság oltára előtt meghajolni*. *Szerelem oltárán fáklyát gyujtani*, *áldozni*. *Tiszteletoltárt emelni*. — E szó a latin *altare* után képződött.

OLTÁRCZ, falu Szala m.; helyr. *Oltárcz-ra*, —*on*, —*ról*.

OLTÁRFI, (oltár-fi) ösz. fn. L. OLTÁRNOK.

OLTÁRGYERTYATARTÓ, (oltár-gyertya-tartó) ösz. fn. Gyertyatartó a keresztények, nevezetesen a latin és keleti szertartásuak oltárán.

OLTÁRI, (oltár-i) mn. tt. *oltári-t*, tb. —*ak*. Oltárt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Ki oltári szolga*, *oltárral veszen részt*. (Km.).

OLTÁRISZENTSÉG, (oltári-szentség) ösz. fn. A római és keleti egyház hite, s értelme szerént, legméltóságosabb szentség, melyben a kenyér és bor átváltozott állagának (substantia) szine alatt Jézus Krisztus valóságos teste és vére jelen van.

OLTÁRKA, (oltár-ka) kicsiny. fn. tt. *oltárká-t*. Kis oltár, különösen, mely a valódi oltárnak csak ábrázoló mása, pl. melyet a misést játszó gyermekek állítanak.

OLTÁRKÉP, (oltár-kép) ösz. fn. 1) Kép, mely azon szentet, vagy szent történeti jelenést ábrázolja, kiről, illetőleg melyről az oltár neveztetik, pl. Szűz Mária oltárán a Mária képe.

„Vajha még könyezni tudnék
Megsiratván tégedet,
S mint zarándok oltárképnél,
Nyugodhatnám emlékednél."

Gyulai.

A főoltárt annak képe szokta diszíteni, akinek, illetőleg aminek nevét a templom viseli, pl. Szent Márton templomában a Szent Márton képe; szent Kereszt templomában a szent kereszt, vagy Krisztus felfeszítésének képe. 2) Minden, az oltárt ékesítő mellékes kép, pl. és különösen a görög szertartásuak oltárain.

OLTÁRKŐ, (oltár-kő) ösz. fn. Általán, kő, melyből valamely oltár épült, különösen az oltárnak felszentelt alapköve.

OLTÁRMENNYEZET, (oltár-mennyezet) ösz. fn. Az oltárnak magasra emelkedő hátrésze. Továbbá:

a hordozható, és szabadban felállított oltárt födözö sátor.

OLTÁRNOK, (oltár-nok) fn. tt. *oltárnok-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Felszentelt pap, ki valamely kegyes alapítványnyal ellátott oltárnak szolgálatára van rendelve, s egyházi javadalmát az illetö alapítványból kapja. (Altarista).

OLTÁRSZEREK, (oltár-szerek) ösz. tb. fn. Készületek, pl. gyertyatartók, vánkosok, terítök stb. melyekkel az oltárt felszerelik.

OLTÁRTERÍTŐ, (oltár-terítö) ösz. fn. Terítö, melylyel az oltárt befödik, letakarják. Továbbá: azon kis terítö, melyet a pap a kehelytakaró erszényben magával az oltárhoz visz, s a kehely alá terít.

OLTÁS, (ol-t-ás) fn. tt. *oltás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán, cselekvés, mely által valamit oltunk. 1) Az égésnek, tüzességnek megszüntetése. *Tüzoltás, gyertyaoltás, mészoltás, szomjoltás.* 2) A folyékony test részeinek megsürítése. *Tejoltás.* 3) Tenyésztö, illetöleg nemesítö ágnak, sarjnak, bimbónak valamely növénybe illesztése. *Gyümölcsfaoltás*, melynek nevezetesebb nemei: *hasadékba oltás, héjba oltás, szemoltás, koronaoltás, sipolitás.* Továbbá: mütét, mely által bizonyos kóranyagot az állati testbe igtatnak. *Himlöoltás.* V. ö. OLT, (1), és (2).

OLTÁSOS, (ol-t-ás-os) fn. tt. *oltásos-t*, tb. —*ok*. Oltott tejjel, illetöleg zsendiczével készített tésztásétek neme.

OLTATLAN, (ol-t-atlan) mn. tt. *oltatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Aminek égését, vagy tüzességét meg nem szüntették. *Oltatlan tüz, parázs. Oltatlan mész, szomjuság.* 2) Amit folyékony, hig állapotban hagytak, meg nem sürítettek. *Oltatlan tej.* 3) Amibe bizonyos mütét által tenyésztö ágat, sarjat, bimbót be nem illesztettek; vagy a kibe valamely kóranyagot nem tettek. *Oltatlan csemeték, vadfák. Oltatlan kisdedek.* V. ö. OLT.

OLTFALVA, erdélyi falu Csik sz.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

OLTMÁNY, (ol-t-mány) fn. tt. *oltmány-t*, tb. —*ok*. L. OLTOVÁNY.

OLTÓ, (1), (ol-t-ó) mn. tt. *oltó-t*. Amivel oltani szoktak; oltáshoz való. A vele viszonyban levö fönévvel rendesen öszvetett szót alkot, pl. *oltószerek, oltóeszköz, oltóág, oltófürész* stb.

OLTÓ, (2), (ol-t-ó) fn. tt. *oltó-t*. 1) Személy, ki valamely testnek égését, vagy tüzességét bizonyos szer által megszünteti. *A tüzoltók gyakran veszélynek vannak kitéve. A mészoltó a gödörbe esett.* 2) Ki különösen növények vagy himlö beoltásával foglalkodik. *Az ügyes oltó keze után megfoganszanak az oltóványok. A ki kertész, oltónak is kell lennie.* 3) Azon szer, melylyel bizonyos folyékony testeket sürüvé, kocsonyaszerüvé tesznek, pl. *tejoltó*, a szopó állatok, ú. m. kis borjúk, bárányok, gidák bélében megsavanyodott, s megturósodott tej, melyet bonczoláskor kivesznek belölök, s vele a tejet megoltják; ugyan e czélra szokták fordítani ezen állatok öszvevagdalt beleit is. Ilyen oltó a vizahólyag, melyet a czukrászok holmi aluttlevek (szultzok) készítésére használnak.

OLTÓ-, v. OLYTÓÁG, (oltó-ág) ösz. fn. Szemes, és bimbós rendesen egy évi hajtásu ág, melyet tövéről levágva egy más növénybe illesztenek, hogy vele öszveforrjon, s azt nemesebb fajuvá tegye.

OLTÓCSONT, (oltó-csont) ösz. fn. Lapos, kerekvégü, s éles eszköz csontból, melylyel a beoltandó növényt, illetöleg csemetét vagy fát meghasítják, hogy az oltóágat, vagy szemet beleilleszszék.

OLTÓDÉZSA, (oltó-dézsa) ösz. fn. Vaskohókban, kovácsmühelyekben, vizzel töltött dézsa, melyben a tüzes szerszámokat meghütik, a tüzes vasat eloltják, stb.

OLTÓFÉCSKENDŐ, (oltó-fécskendö) ösz. fn. Fecskendö, vizipuska, melylyel tüzet oltanak.

OLTÓFŰ, (oltó-fü) ösz. fn. Növényfaj a galajok neméből; szára felálló, keményke; levelei szálasak, barázdásak; virágai nagy bugát képeznek. Minthogy a tejet megoltja, innen köznépiesen máskép: *tejoltó*, vagy *tejzsugorító fü*; növénytani néven: *tejoltó galaj.* (Galium verum).

OLTÓFÜRÉSZ, (oltó-fürész) ösz. fn. A kertészek fürésze, melylyel a fának azon törzsét, hová oltani akarnak, elfürészelik.

OLTOGAT, (ol-t-og-at) gyak. áth. m. *oltogat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *oltogass*. Gyakran, vagy folytonosan, vagy többeket olt, mindenféle értelemben véve. *Tüzet, meszet, tejet oltogatni. Szomját borral oltogatja. A kertész tavaszszal fákat oltogat. A sebész a helység kisdedeibe himlöt oltogat.* V. ö. OLT.

OLTOGATÁS, (ol-t-og-at-ás) fn. tt. *oltogatás-t*, tb. —*ok*. Cselekvés, midön oltogatunk.

OLTÓGYOMOR, (oltó-gyomor) ösz. fn. Lásd OLTÓ, fn. 3).

OLTÓKÁD, (oltó-kád) ösz. fn. Kád, melyben tüz esetére vizet tartanak, hogy legott oltani lehessen vele. *A fecskendök mellett oltókádakat tartani. Padlásra helyezett oltókádak.*

OLTÓ-, v. OLYTÓKÉS, (oltó-kés) ösz. fn. Kertészek kése, melynek különösen oltásnál veszik hasznát.

OLTÓKÚP, (oltó-kúp) ösz. fn. Szaruforma, üreges kúp, pálczaféle nyélre alkalmazva, melylyel a magasra helyezett égö gyertyákat oltogatni szokták, pl. a templomokban.

OLTOMÁNY, fn. L. OLTOVÁNY.

OLTONCZ, (ol-t-oncz) fn. tt. *oltoncz-ot*, harm. szr. —*a*. Személy, kibe himlöt oltanak, viszonyban az oltószemélylyel. *Oltoncsai közöl többen meghimlöztek. Az oltoncsokat a község házához berendelni.*

OLTÓ-, v. OLYTÓTAPASZ, (oltó-tapasz) ösz. fn. Tapasz, melylyel a faoltáskor tett metszést, vagy hasítást behúzzák, hogy a külsö nedvet, vagy szárító levegöt, és nap sugarait eltávolítsa.

tatik a *lesen*, melyhez Adelung szerént is igen rokon a *lösen*, melynek gyöke *los*, megvan a fordított latin *solvo-*, és a magyar *old*-ban. Különben az *olvas* a mi magyar igéink között talán egyetlen azon tekintetben, hogy *v* utóhangu törzsből nyilt *as es* képzőjü átható igénk aligha van több, hanem léteznek *ad ed* képzővel alakult önhatók, mint: *hamv hamvad, olv olvad, sorv sorvad, posv posvad, senyv senyved, szenv szenved, herv hervad*, továbbá: melyekben az eredeti *v* átalakult rokon *b*, v. *p* hangokká, mint a *görbed, terped, horpad, lappad* igékben az credeti *görved, terved, horvad, lapvad* helyett. Egyébiránt, ha tekintetbe vesszük, hogy az *olvas* ige alapértelménél fogva tartós, folytonos, gyakorlatos cselekvést jelent; e szerént rokon képzésüek vele ez ily átható gyakorlatos igék: *tapos, kapos, keres, faldos, faldoz, pökdös, pökdös* stb.

OLVASÁS, (ol-v-as-ás) fn. tt. *olvasás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Számlálás. *Pénz olvasásával foglalkodni.* 2) Cselekvés, mely által irásjegyeket olvasunk. *Olvasással tölteni az időt. Könyvek, levelek olvasása. Olvasásban elfáradni. Értelmes, tiszta kiejtésü, hebegő olvasás.* Összetéve: *elolvasás, felolvasás, megolvasás, kiolvasás, összeolvasás.* V. ö. OLVAS.

OLVASÁSMÓD, (olvasás-mód) ösz. fn. Mód a hanglejtésben, melyet valaki olvasáskor követ. *Értelmes, nyomatékos, halk, tiszta, szép kiejtésü olvasásmód.* Továbbá: az olvasásra vonatkozó cselekvések. *Megfontoló, biráló, észrevételi jegyzeteket tevő olvasásmód. Hebehurgya, majd ide, majd oda forgató olvasásmód. Bizonyos szókat, kifejezéseket fürkésző olvasásmód.*

OLVASATLAN, (ol-v-as-atlan) mn. tt. *olvasatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Amit meg nem számláltak, minek száma tudva nincs. *Egy rakás olvasatlan pénz hever az asztalon.* 2) Irásjegyekre vonatkozva, aminek tartalmát még valaki el nem olvasta. *Olvasatlan levélre nem lehet válaszolni. Sok olvasatlan könyv hever a szekrényben.* Személyt illetőleg, ki keveset, vagy semmit sem olvasott, tudatlan. *Beszédéből látni, hogy olvasatlan ember.* „Megvallom, igen idióta és olvasatlan ember vagyok.“ Gr. Wesselényi Ferencz 1661-ben. (Politikai szónoklat). Határozóként am. olvasás nélkül; l. OLVASATLANUL.

OLVASATLANSÁG, (ol-v-as-atlan-ság) fn. tt. *olvasatlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Járatlanság oly ismeretekben, melyeket olvasás által szokás, és lehet szerezni.

OLVASATLANUL, (ol-v-as-atlan-ul) ih. 1) Meg nem számlálva. *A hozott pénzt olvasatlanul eltenni a szekrénybe. Egy egész juhnyájat csak úgy általában, olvasatlanul* (vagy: *olvasatlan*) *megvenni. A tolvaj olvasatlanul is elveszi a pénzt.* (Km.). 2) Valamely iromány, nyomtatvány tartalmát által nem nézve. *Olvasatlanul* (vagy: *olvasatlan*) *hagyott levelek, könyvek.*

OLVASGAT, (ol-v-as-g-at) gyak. áth. m. *olvasgat-tam, —tál, —ott*, par. *olvasgass*. 1) Számlálgat, pl. *pénzét olvasgatja*. 2) Irományokat, nyomtatványokat gyakran, folytonosan olvas. *Esténként olvasgatni szokott. Mulatságból, időtöltésből, kiváncsiságból, tudományos czélból olvasgatni.* Néha kicsinyítő jelentése van. *Néha-néha ő is olvasgat. Mert valamit olvasgatott, már azt véli, hogy mindent tud.* V. ö. OLVAS.

OLVASGATÁS, (ol-v-as-gat-ás) fn. tt. *olvasgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakori, vagy többszöri olvasás.

OLVASHATATLAN, OLVASHATLAN, (ol-v-as-hat-[at]lan) mn. tt. *olvashatatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Amit számba venni, megszámlálni nem lehet. *Olvashatlan sokaság. A tenger homokja olvashatatlan.* Szokottabban: *számlálhatatlan*. 2) Mondják irományról, nyomtatványról, melynek jegyeit kiismérni lehetetlen. *Olvashatatlan karczolások. Az elázott, bemocskolt könyvek olvashatatlanokká lettek.* V. ö. OLVAS. Határozóként: nem olvasható módon vagy állapotban, olvashatlanul.

OLVASHATATLANSÁG, OLVASHATLANSÁG, (ol-v-as-hat-[at]lan-ság) fn. tt. *olvashatatlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonsága valamely sokaságnak, vagy irásjegyeknek, melynél fogva olvashatatlanok. V. ö. OLVASHATATLAN.

OLVASHATATLANUL, OLVASHATLANUL, (ol-v-as-hat-[at]lan-ul) ih. Oly módon vagy állapotban, midőn valamit olvasni nem lehet.

OLVASHATLAN, l. OLVASHATATLAN.

OLVASHATÓ, (ol-v-as-hat-ó) mn. tt. *olvasható-t*. 1) Amit meg lehet számlálni. *Ami pénzem van, könnyen megolvasható. A szüntelen kevergő csorda meg nem olvasható.* 2) Aminek irásjegyei határozottak, el nem mázolvák, nem igen aprók. *Olvasható betükkel irt levél.* 3) Belbecsi tekintetből, amit olvasni érdemes, nem unalmas. *Ajánlom e könyvet, valóban olvasható. Ezen rosz versek nem olvashatók.*

OLVASHATÓLAG, (ol-v-as-hat-ó-lag) ih. Irásjegyekre vonatkozva, am. határozott alaku betükkel, tisztán, el nem mázolva, nem igen aprón. *Olvashatólag irni.*

OLVASHATÓSÁG, (ol-v-as-hat-ó-ság) fn. tt. *olvashatóság-ot*, harm. szr. —*a*. Irásnak, nyomtatványnak azon tulajdonsága, melynél fogva azt elolvasni lehet.

OLVASMÁNY, (ol-v-as-mány) fn. tt. *olvasmány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán, iromány, nyomtatvány, könyv, hirlap stb. mint olvasás tárgyai.

OLVASÓ, (ol-v-as-ó) mn. és fn. tt. *olvasó-t*. 1) Számláló, pl. *pénzét olvasó fösvény; juhait olvasó bojtár.* 2) Ki irásjegyeket olvas, pl. *regényeket olvasó fiatalság; hirlapokat olvasó kávéházi vendégek.* Szenvedő ért. ami olvasásra van különösen kitüzve, mely esetben összetéve használtatik: *olvasókönyv*, melyből a nyelvtanuló olvasni tanul, vagy mely az iskolai előadásokat némi vázlatkép foglalja magában. 3) Mint főnév jelent személyt, ki mások oktatására,

vagy szellemi élvezetére olvas fel valamit. 4) A római katholikusoknál imaszer, mely zsinórra füzött, szilárd anyagu golyócskákból áll, tizével egy-egy osztályban, melyeket ujjak közé fogva Üdvözlégy Máriát, az elválasztó nagyobbacska golyókra pedig Miatyánkat mondanak. Ezen imádsági rendet az olvasó végén levő keresztre mondott Hiszekegygyel szokás kezdeni. *Olvasót mondani, imádkozni. Szüz Mária tiszteletére szentelt olvasó.* Tréfás népnyelven: rablánez. *Olvasót zörgetni. Olvasót viselni.*

OLVASÓISKOLA, (olvasó-iskola) ösz. fn. Elemi iskola, tanoda, melyben a növendékek egy vagy több nyelven olvasni tanulnak.

OLVASÓKÖNYV, (olvasó-könyv) ösz. fn. 1) Könyv, melyből a növendékek olvasni tanulnak. 2) A nyilvános tanodákban azon könyv, melyből az illető tanár felolvasásokat tart. *Bölcsészeti, mértani, gyógytani, jogtudományi olvasókönyvek.*

OLVASÓLÁMPA, (olvasó-lámpa) ösz. fn. Lámpa, mely különösen arra van rendelve, hogy olvassanak nála.

OLVASÓMIVES, (olvasó-mives) ösz. fn. Kézmives, ki imádkozásra való olvasókat készit.

OLVASÓÓRA, (olvasó-óra) ösz. fn. A nyilvános tanodákban határozott óra, melyben az illető tanár felolvasást, eléadást tart.

OLVASÓTÁM, (olvasó-tám) ösz. fn. Támféle állvány, melyre a könyvet fektetni szokás, midőn olvasnak belőle.

OLVASOTT, (ol-v-as-ott) mn. tt. *olvasott-at.* 1) Amit megszámláltak. *Olvasott pénz, olvasott barmok. Az olvasott juhot is megeszi a farkas.* (Km.). 2) Aminek irásbeli tartalmát kiolvasták. *A gyakran olvasott könyv elpiszkolódik.* Ellentéte: *olvasatlan.* Személyre vonatkozva, aki sok iromány, nyomtatvány általnézett, s bizonyos nemben ismereteket gyüjtött. *Olvasott férfi.*

OLVASOTTSÁG, (ol-v-as-ott-ság) fn. tt. *olvasottság-ot,* harm. szr. —*a.* Olvasás által szerzett ismeretek bősége, sokasága. *Társalgási beszédei, s tudományos értekezései olvasottságra mutatnak.*

OLVASZT, (ol-v-asz-t) áth. m. *olvaszt-ott,* par. *olvaszsz,* htn. —*ni,* v. —*ani.* Eszközli, hogy valami olvadóvá legyen. *Ólmot, vajat, zsírt, szalonnát olvasztani. A nap sugarai elolvasztják a havat, jeget. Némely testekből kiolvasztani a zsírt.* Átv. gyöngéd, lágy érzésekre gerjeszt. *Beszéde sziveket olvaszt.* V. ö. OLVAD.

OLVASZTÁS, (ol-v-asz-t-ás) fn. tt. *olvasztás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valamit olvasztunk. *Szalonna olvasztásával foglalkodni. Viasz-, ólom-, enyvolvasztás.* V. ö. OLVASZT.

OLVASZTHATATLAN, OLVASZTHATLAN, (ol-v-asz-t-hat-[at]lan) mn. tt. *olvaszthatatlan-t,* tb. —*ok.* Amit elolvasztani, oluvá tenni nem lehet. Határozóként: nem olvasztható módon vagy állapotban.

OLVASZTHATATLANSÁG, OLVASZTHATLANSÁG, (ol-v-asz-t-hat-[at]lan-ság) fn. tt. *olvaszthatatlanság-ot,* harm. szr. —*a.* Tulajdonsága valamely testnek, melynél fogva azt felolvasztani nem lehet.

OLVASZTHATATLANUL, OLVASZTHATLANUL, (ol-v-asz-t-hat-[at]lan-ul) ih. Oly módon vagy állapotban, midőn valamit olvasztani nem lehet.

OLVASZTHATLAN, lásd OLVASZTHATATLAN.

OLVASZTHATÓ, (ol-v-asz-t-hat-ó) mn. tt. *olvasztható-t.* Amit bizonyos módon, és szerrel olvadó állapotba lehet hozni. *A vas kemény, de bizonyos foku meleg által olvasztható. A gyémánt repülékeny, és nem olvasztható.*

OLVASZTHATÓLAG, (ol-v-asz-t-hat-ó-lag) ih. Olvasztható módon vagy állapotban.

OLVASZTÓ, (ol-v-asz-t-ó) mn. és fn. tt. *olvasztó-t.* 1) Ami olvaszt valamit. *Olvasztó tüz, melegség.* 2) Amiben olvasztanak. *Olvasztó kemencze, olvasztó tégely, olvasztó kanál.* Ez értelemben az illető szernek nevével rendesen összetett szóul vétetik. 3) Főnevül használva jelent hutabeli személyt, ki különösen érczek olvasztásával foglalkodik.

OLVASZTÓCSŐ, (olvasztó-cső) ösz. fn. Cső, melylyel a tüz lángját az olvasztandó anyagra fujtatják.

OLVASZTÓEDÉNY, (olvasztó-edény) ösz. fn. Általán: minden edény, melyben valamit olvasztanak; különösen: serpenyő, tégely, tepszi stb.

OLVASZTÓHÁZ, (olvasztó-ház) ösz. fn. Épület a bányatelepeken vagy hutákban, hol az érczeket, illetőleg az üvegnek való anyagokat olvasztják.

OLVASZTÓHELY, (olvasztó-hely) ösz. fn. L. OLVASZTÓHÁZ.

OLVASZTÓHUTA, (olvasztó-huta) ösz. fn. Huta, melyben az érczeket vagy üvegnek való anyagokat kellő elkészítés végett felolvasztják. V. ö. HUTA.

OLVASZTÓINTÉZET, (olvasztó-intézet) ösz. fn. Bányai intézet, illetőleg bányaműi készület, az érczek olvasztásához szükséges épületekkel, kemenczékkel, stb.

OLVASZTÓKALÁN, v. —KANÁL, (olvasztókalán, v. —kanál) ösz. fn. Vas kanál, melyben kisebb mennyiségü érczeket, pl. ónt, ólmot szokás olvasztani.

OLVASZTÓKEMENCZE, (olvasztó-kemencze) ösz. fn. Kemencze az olvasztóintézetekben, hutákban, hol az érczeket, s más olvadékony ásványokat olvasztják.

OLVASZTÓMESTER, (olvasztó-mester) ösz. fn. Hutabeli tiszt, ki az érczek olvasztását intézi, s az illető munkásokra felügyel.

OLVASZTÓMESTERSÉG, (olvasztó-mesterség) ösz. fn. A bányamivelésnek egyik gyakorlati ága, mely avval foglalkodik, hogy az érczekből olvasztás által a fémeket kiválaszsza.

OLVASZTÓSÓ, (olvasztó-só) ösz. fn. L. PÓRIS.

OLVASZTÓSZOBA, (olvasztó-szoba) ösz. fn. Általán: szoba, vagy kamra, melyben olvasztani szoktak, pl. a vegyészek dolgozó szobája. Különösen: a pénzverő intézetekben azon kamara, hol az érmeknek való érczet olvasztás által kellőleg elkészítik.

OLVASZTÓTÉGELY, (olvasztó-tégely) ösz. fn. 1) Tiszta agyagból való tégely, melyben fémeket olvasztanak. 2) A rézhámorokban öblös edény, kovácsolt vasból, melyet előbb sáragyaggal bekennek, s azután öntik bele az olvasztott rezet. 3) Az olvasztóhutákban a kemenczének azon része, melybe a felolvadt érczfolyadék belegyűl.

OLVASZTOTT, (ol-v-asz-t-ott) mn. tt. *olvasztott-at.* Ami bizonyos szer, vagy mód által olvadóvá tétetett. *Olvasztott vaj, zsír, viasz. Olvasztott szurokkal bevonni valamit. Szalonnából kiolvasztott zsír.* V. ö. OLVASZT.

OLVASZTÓÜST, (olvasztó-üst) ösz. fn. Fémekből dolgozó mívesek üstedénye, melyben a fémeket kellő használat végett felolvasztják, pl. az ónöntők olvasztóüstje.

OLVATAG, (ol-v-ad-ag) mn. tt. *olvatag-ot.* Ami természeti tulajdonságánál fogva könnyen olvad, olvadékony. Az ‚olvad' törzsökből képzett szó, mint: *hervad, lankad* törzsökökből *hervatag, lankatag* stb.

OLVATAGSÁG, (ol-v-ad-ag-ság) fn. tt. *olvatagság-ot,* harm. szr. —*a.* L. OLVADÉKONYSÁG; és v. ö. OLVATAG.

OLZNÓ, l. OLCZNÓ.

OLY, (o-ly) mn. tt. *oly-at.* Megfelel e kérdésre: *mily? milyen? minő?* v. palóczosan, s bodrogköziesen: *holy, holyan?* Minőségre vonatkozik, melyet hasonlítás által szoktunk meghatározni, miért fő fogalom benne a hasonlóság, s ez az oka, hogy szoros viszonyban áll a hasonlatra vonatkozó *mint* kötszóval és *mily, milyen* melléknévvel. A hasonlaton kivül *helyiség* fogalma is rejlik benne, és pedig a távol helyiségé, s ellentétetik neki a közel helyü tárgy tulajdonságára mutató *ily.* A távolság fogalmát a távolra mutató *o,* a közelségét a közelre mutató *i* fejezi ki, miről bővebben l. O, távolra mutató. A minőséget az *ly* képviseli, mely itt, véleményünk szerént, nem más, mint a minőségre mutató *ú ű* képző, átalakult állapotban, pl. e szókban *savanyú, keserű, domború, szomorú, nagy szemű, barna hajú,* s ezek hasonlatára az *o i* gyökökből lett, *oi* (palóczosan most is mondják), *ű,* azután *ov iv,* vagy *oj ij,* innen: *ol, il,* lágyítva *oly ily,* mint a *di* gyökből van *diu dij, hi* gyökből *hiu, hij.* Sőt *oly ily* némely szójárásokban ma is *oj ij,* még pedig csak egy *j*-vel, pl. Kriza J. szerént a székelyeknél általánosan. A kalmuk nyelvben *ali* am. mely (welcher, interrogativ und relativ. Siddhi-Kür mesći), mi szerént e mondatnak: *ö oly ravasz, mint a róka,* ez az értelme: *oú,* (*o,* vagy *az* minőségü) *ravasz,* mint a róka; *ily ember, mint te,* am. *iű, i* v. *e* minőségü *ember, mint te.* Bővebben l. MELY, kérdő névmás. Némi nyomatékkal kiejtve az *ly* megis kettőztetik: *olly;* hanem újabb időben állandóul egy *ly*-et használunk, kivévén ha talán a verselési mérték kivánna kettőt. Egyébiránt az *oly ily* e rövid eredeti alakban csak akkor használtatnak, midőn a hasonlítás tárgya nyilván kitétetik, azaz melléknévileg, pl. *oly házat építek, mint a szomszédom; ily szolga kell nekem, milyen te vagy; oly jó, mint az angyal; oly piros, mint a rózsa; oly kemény, mint a vas; ily szinü posztót végy, mint ez; ily rosz ételt nem ehetem.* Ha pedig a hasonlat tárgya csak alattomban értetik, v. főnevileg, *an en* utóhangokat veszsznek fel: *olyan, ilyen. Ő is olyan, mint apja. Ilyen kell nekem, nem olyan.* Azonban melléknévileg ezek is használtatnak: *olyan házat építek*; *ilyen szolga kell nekem* stb. Néha az *oly* általános, nagyító értelmet fejez ki, s mintegy határozói minőségben, pl. *oly gazdag, mégis oly fösvény. Oly okos ember hogy követhetett el oly balgaságot? Oly szép az idő, s nekem honn kell ülnöm.*

„És annyi bal szerencse közt,
Oly sok viszály után,
Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán."

Vörösmarty. (Szózat).

Ez épen olyan határozói minőség, mint a ‚nagy' szóé sok melléknév és igehatározó előtt, kivált a régieknél, pl. *nagy sok* (= nagyon sok), *nagy jó* (= nagyon jó), *nagy szép, nagy bölcsen* stb. V. ö. NAGY, (2).

Újabb korban vitatkozás tárgya, ha vajjon egy *ly-* vagy két *lyly*-vel kell-e irni. A két *lyly* (vagyis *lly*) pártolói körülbelül úgy vélekednek, hogy ‚ollyan' ‚az-lan'-ból származott, melyben a *z l*-re hasonulván, lett: *allan, ollan, ollyan* (mint ez a finn nyelvben is ilyenformán van); honnan az is következik, hogy ez az eredeti, *oly* pedig csak kopott alak. Ennek érveül még felhozzák a közönséges kiejtést és a régi irókat s nyelvemlékeket. Erre mi azt feleljük, hogy *oly* épen úgy származott *ly* képzővel a tovamutató *o*-ból, mint *o-da, o-tt* (v. ö. ILY). A régieknél is ezer meg ezer példában egy *ly*-vel szintén találjuk. A székelyeknél pedig az ‚oly' állandóan *oj* Kriza J. közleményeiben, t. i. a székelyek *ly* helyett mindenütt *j*-t használnak, mint a Tisza vidékiek is. Az *an* vagy oly toldalék, mint *on* ‚azon' szóban, ámbár néha kissé eltérő értelmet ad neki; vagy pedig a mutató *a* szócska, mintha volna *oly-a.*

OLYAN, (o-ly-an) távolra mutató mn. és fn. tt. *olyan-t,* tb. —*ok.* Jelentésére és használatára nézve lásd: OLY. Kérdő és hasonlító viszonyban van vele *milyen,* pl. *amilyen, olyan.* Ellentéte: *ilyen,* pl. *egyik ilyen, másik olyan. Ki ilyen, ki olyan.*

OLYANFÉLE, (olyan-féle) ösz. mn. Hasonló minőségü nemből, felekezetből való, mint az vagy

amaz. A viszonymondatban megfelel neki *mint*, v. *milyen*, v. *minö*. *Ö is olyanféle ember, mint akit minap láttam. Olyanféle kelme, milyen az enyém.* Ellentéte a közel tárgy minőségére vonatkozó *ilyenféle*, kérdője: *milyenféle?* V. ö. OLY.

OLYANKÉP, v. —KÉPEN, (olyan-kép, vagy —képen) ösz. ih. Valamely távol, vagy távolabb levőhöz hasonló módon; úgy, mint amaz, nem úgy, mint ez; az szerént. *Olyanképen viseld magadat, mint ama jeles ifjú.* Ellentéte: *ilyenkép;* kérdője: *milyenkép?*

OLYANKOR, v. —KORON, (o-ly-an-kor, vagy —koron) időhatározó. Bizonyos távol időhöz hasonló időben. *Olyankor megy utasni, mikor legtöbb dolga volna otthon. Olyankor magam is szeretnék ott lenni.* Ellentéte, a jelen időre vonatkozó *ilyenkor*, pl. *ilyenkor ne jöj hozzám, mert sok a dolgom, jöj inkább olyankor, midőn ráérek.* Megfelel e kérdésre: *milyenkor?* Némileg különbözik: *olykor.*

OLYANNYIRA, (oly-annyira) ösz. ih. Oly vagy olyan nagyon; máskép: *elannyira.*

OLYANSÁG, (oly-an-ság) fn. tt. *olyanság-ot.* Olyan dolog; olyan tulajdonság.

OLYAS, (o-ly-as) mn. tt. *olyas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Minőségére nézve bizonyos távolabb levőhöz hasonló. *Olyas mit*, v. *olyas valamit mondott, miért haragudnom kellett.* Némi kicsinyítő, vagy a hasonlítás tárgyát megközelítő értelem is rejlik benne, pl. ez: *olyas valami*, azt teszi, egy másikhoz hasonló valami, de mégis nem egészen az. *Olyas ízü, mint a pogácsa, de még sem az.* Ellentéte: *ilyes;* kérdője: *milyes?*

OLYATÁN, OLYATÉN. Vagy *tán, tén* képzők segítségével alakult szók, melyek *don, dön, tön* képzőknek felelnének meg, melyek ezekben: *újdon, ösztön* (= üz-tön) találtatnak; tehát volna *oly-a-don* am. *oly-a-tén;* vagy pedig nyelvszokási kinövések által alakult szók, melyekről elég tudnunk, hogy az *olyan* értelmében használtattak némely régi iróktól, s tájszokásilag ma is divatosak, de az irói nyelvből bizvást kihagyhatjuk. T. i. ez, és az *ilyetén* épen oly buja hatásu szóknak látszanak, mint: *megintlen, megintségesen, talántán, azutánosztán*, s több mások. Megfelel e kérdésre: *milyetén?* s viszonyúl ‚mint' szóra.

„És ott ö láta egy lejánt,
Ábrázzal igaz olyatánt,
Mint vala az ő tábláján."

Katalin verses legendája.
(Toldy F. kiadása 55. l.)

OLYBÁ, (oly-vá) ih. Olyankép, olyannak, anynyiban, mint azon valamit. *Olybá venni, olybá tartani.* „Olybá tartom rosz embernek reám szólását, mint szeméten gubás ebnek az ugatását" Szirmay. (Hungaria in parabolis). Itt az eredeti *v* átváltozott *b*-re, mint ebben: *magbaváló* (baraczk) *magvaváló* helyett.

OLYFÉLE, OLYFÉLEKÉP, l. OLYANFÉLE, OLYANFÉLEKÉP.

OLYHA, (oly-ha) ösz. időhatározó. Az összevétel szerént nem minden időben, csak néha; szokottabban: *olykor*. T. i. itt a *ha* időt jelent, mint *soha, mindenha, valaha, néha* öszvetett szókban. Így fordul elé, pl. a Margitlegendában: „És felöltözék ciliciumban, olyha siratván mindeneknek az ő álnokságokat." Azonban szintén a régieknél igen sokszor eljön ‚mintha' értelemben. „Olyha az időben, mikoron az Krisztus kénzattaték te érötted, ha jelen voltál volna." Régi magyar Passio (Toldy F. kiadása 76. l.).

„Mert olyha kivéd (kivevéd) en lelkemet,
Ha Porphyriust elveszted."

Katalin verses Legendája.
(Toldy F. kiadása 191. l.).

OLYIK, (o-ly-ik) mn. tt. *olyik-at*. Élnek e szóval túl a Dunán ezen értelemben: *némelyik. Juhai között olyik igen sovány. Olyik ember azt véli, hogy csalhatatlan.* Határozatlan felelet e kérdésre? *melyik*: v. tájdivatosan: *holyik?*

OLYKA-HOMONNA, falu Zemplén m.; helyr. —*Homonná-ra*, —*n*, —*ról.*

OLYKA-KRIVA, falu Zemplén m.; helyr. —*Krivá-ra*, —*n*, —*ról.*

OLYKA-SZTROPKÓ, falu Zemplén m.; helyr. —*Sztropkó-ra*, —*n*, —*ról.*

OLYKÉP, v. —KÉPEN, (oly-kép, v. —képen) l. OLYANKÉP.

OLYKOR, v. —KORON, (oly-kor, v. —koron) ösz. időhatárzó. 1) Bizonyos távol időben, olyankor. *Olykor én is szeretnék ott lenni, midőn te is ott vagy.* Ez értelemben szokottabban: *olyankor.* 2) Néha, nem mindenkor. *Olykor kovács, olykor kapás. Olykor haragos, máskor pedig majd megeszi az embert, úgy szereti.* Néha kettőztetve is használják. *Olykor-olykor ő is elmegy a színházba.* Hanyagul ejtve: *ókor.* Megfelel e kérdésre: *mikor?*

OLYMELY, (oly-mely) ösz. ih. A régieknél eléfordul ‚mintegy' értelemben. „Pilátusnak széki előtt olymely immár ereitül eltávozott vala." (Régi magyar Passio. Toldy F. kiadása 116. l.). Így a Nádor-codexben is. Néhutt: *olymint.*

OLYMELYHA, (oly-mely-ha) ösz. ih. A régieknél am. mintha. „Olymelyha az keresztfa alatt volnál." (Régi magyar Passio. Toldy Ferencz kiadása 122. l.).

OLYMINT, (oly-mint) ösz. ih. A régieknél am. mintegy. „Ur Jézus Krisztus sziletetinek utánna olymint száz héján ezer esztendő felé irván." (Carthausi névtelen. Toldy F. kiadása 9. l.). A Nádor-codexben is.

OLYMÓDON, (oly-módon) ösz. ih. Ama távol térben, vagy időben levőhöz hasonló módon. *Olymódon, mint ő, nem akarok hivatalra jutni.* Megfelel e kérdésre: *mimódon?* Közelre vagy jelenre mutatólag: *ilymódon.*

OLYSAVA, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Zemplén m.; helyr. *Olysavá-ra, —n, —ról.*

OLYSINKÓ, falu Zemplén m.; helyr. *Olysinkó-ra, —n, —ról.*

OLYSÓ, falu Sáros m.; helyr. *Olysó-ra, —n, —ról.*

OLYSZERŰ, (oly-szerű) ösz. mn. Ama valamihez hasonlószerű.

OM, elvont gyök, melyből *omol* v. *omlik, omlad, omladoz, omlaszt, omlít* és származékaik erednek. Ugyanezen gyök rejlik hangváltozattal az *ont* (omt) *ontogat* (omtogat), igékben. Mind ezek fölveszik elől eheletül a *b* ajakhangot, az értelmi módosításnak némi csekély árnyéklatával, ú. m. *bomol, bomlik, bomlad, bomladoz, bomlaszt, bomlít, bont, bontogat.* Vékony hangon megfelelnek nekik: *ömöl, ömlik, ömled, ömledez, ömleszt, önt, öntöget,* de ezek elől ehet nem vesznek fel, hanem taszításra vonatkozó *d* hangot a *dönt, dönczöl, döntöget.* A felhozott szók azon alapfogalomban egyeznek, hogy valamennyien bizonyos egész részeinek egymástól elválására, eltávolodására vonatkoznak, s ezen alapfogalmat az *om, öm* gyök fejezi ki. Rokon értelmüek az *ondó ondok, onsol* szók *on*, és az *old, olvad* igék *ol* gyökei, mint távolodásra vonatkozók.

Hogy az *om* v. *omik* gyök hajdan ige is lehetett, gyaníttatják velünk a *homu* és *homok* szók, előleh nélkül *omu, omok*, t. i. a homu, vagy hamu nem egyéb, mint az elégett testnek hátramaradt, elomlott részecskéi, porai; és a *homok* oly földet jelent, mely természeténél fogva omlékony; és így a *homu* am. *omu*, vagyis részesülő *omó* az *om* vagy *omik* igétől, a *homok* pedig am. *homék, omék*, mint: *marok, marék; szurdok, szurdék; hajlok, hajlék*, s több mások.

—OM, (1), névképző, hangrendileg változva *am, em, ém, öm*, pl. ál-om, foly-am, ver-ém, ür-öm. L. AM, (1), névképző.

—OM, (2), első személyi birtokrag az egyes számban, hangrendi változattal: *am, em, ém, öm*, pl. bot-om, ház-am, hely-em, szém-ém, tőr-öm. L. AM, (2), első személyi rag.

—OM, (3), a tárgymutató igealak egyes számu első személyének raga a jelentőmód jelen idejében, és az egyszerü jövőben, pl. *lát-om, látand-om*, hangrendi változattal: *ém, öm*, pl, *ver-ém, verendém, üt-öm, ütend-ém.*

OMÁNY, falu Borsod m.; helyr. *Omány-ba, —ban, —ból.*

—OMÁS, (om-ás) magas hangon: ÖMÉS, ÉMÉS, ösz. képző *om, öm, ém*, és *ás, és* névképzőkből; l. ezeket.

OMBÓCZ, l OMBÓZ.

OMBÓD, falu Szatmár m.; helyr. *Ombód-ra, —on, —ról.*

OMBOLY, fn. tt. *omboly-t*, tb. —*ok*. Határozatlan jelentésü hinárféle vizi növény. A zsebszótár szerént németül *Meergras, Seegras*, mely ismét Campe értelmezésénél fogva tengeri növény, melyet a hullámok töveikről elszakgatva a partokra kihánynak. E szerént talán hömbölygő tulajdonságától vette nevét, s am. *homboly, hombolygó*, valamint a viz szinén ide-oda lebegő *hinár* am. *inár*, mivel ingadoz. Alakjára nézve hasonló a *gomboly gömböly, csomboly csömböly* törzsszókhoz. A ‚Meergras' növénytani neve Kachler növényszótárában: *statice armeria*, mely Diószeginél magyarul: *gombos lelleg.*

OMBÓZ, erdelyi falu Doboka m.; helyr. *Ombóz-ra, —on, —ról.*

OMLA, (om-ol-a) fn. tt. *omlá-t.* Új alkotásu szó, a „lavina" azaz: havasokról omladozó *hó- és jégrétegek* kifejezésére.

OMLAD, (om-ol-ad) önh. m. *omlad-tam, —tál, —t*, v. —*ott.* Általán mondjuk oly testről, melynek kiegészítő részei között az öszvetartó erő megtágul, enged, s az illető részek elválnak egymástól. *Omlad a házfal*, ha a mészhomok elporlik kövei között. *Omlad a porhanyó kő*, ha sok eső mossa. *Omlad a fogak között a kenyér. Omlad a vizbe tett só, csukor.* Minthogy pedig az omló test a természet törvénye szerént lefelé vonzódik, innen ‚omladni' annyit is tesz, mint aláesni, lerohanni. V. ö. OMOL.

OMLADÉK, (om-ol-ad-ék) fn. tt. *omladék-ot*, harm. szr. —*a.* Az öszvetartó kötelékek megtágulása miatt elvált, s leesett, lehullott része valamely szilárd testnek. Mondjuk különösen kő- és földnemü testekről. *Váromladék, házomladék, falomladék, kősziklaomladék.*

„A puszta vár bús omladékain
Nyögdelő lágy szellő neked harmónia."
Berzsenyi.

Szélesb ért. mondhatni másokról is, pl. *elromlott bútorok omladékai; szekér omladéka; fa-, rőzseomladék; kenyéromladék.*

OMLADÉKFAL, (omladék-fal) ösz. fn. Oly fal, mely nagy részben már csak omladékból áll.

OMLADÉKONY, (om-ol-ad-ék-ony) mn. tt. *omladékony-t*, tb. —*ak.* Ami természeténél fogva könnyen omlik, elválik, leszakad, romlékony. *Omladékony sárfalak. Omladékony homokkő, göröngy.*

OMLADÉKONYSÁG, (om-ol-ad-ék-ony-ság) fn. tt. *omladékonyság-ot*, harm. szr. —*a.* Tulajdonsága bizonyos testnek, melynél fogva kiegészítő részei könnyen szétbomlanak, egymástól elválnak, leszakadnak.

OMLADÉKRAKÁS, (omladék-rakás) ösz. fn. Rakás vagy halmaz csupa omladékokból.

OMLADOZ, (om-ol-ad-oz) gyak. önh. m. *omladoz-tam, —tál, —ott;* htn. —*ni.* Részei folytonosan, vagy egymás után elválva lehullanak, leszakadnak, szétoszlanak. *Omladoz az elhagyott régi vár, az eső, árviz rongálta fal, töltés.* V. ö. OMLAD. Mint ‚omlik' gyakorítója, inkább *omladozik.*

OMLADOZÁS, (om-ol-ad-oz-ás) fn. tt. *omladozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Állapot, midőn valamely testnek részei omladoznak. *A fal omladozását javítás, vakolás által megszüntetni.* V. ö. OMLADOZ.

OMLADOZIK, (om-ol-ad-oz-ik) k. L. OMLADOZ.

OMLADVÁNY, (om-ol-ad-vány) fn. tt. *omladvány-t*, tb. —*ok*. L. OMLADÉK.

OMLÁS, (1), (om-ol-ás) fn. tt. *omlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn valami omol, vagy omlik. *Falomlás, köomlás, leomlás.* Néha jelent erőszakos kitörést, kirohanást. *Vizek kiomlása az elszakasztott gát résén. Véromlás a megvágott éren.* Ezen értelemben másképp: *ömlés*. V. ö. OMOL.

OMLÁS, (2), erdélyi falu Szeben sz.; helyr. *Omlás-ra, —on, —ról.*

OMLÁSALJA, erdélyi falu Belső-Szolnok m.; helyr. *Omlásaljá-n, —ra, —ról.*

OMLASZT, (om-ol-asz-t) áth. m. *omlaszt-ott*, par. *omlaszsz*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Eszközli, hogy omladjon valami. *Az erős zápor leomlasztotta a falat. Az árvíz házakat omlaszt.* V. ö. OMLAD.

OMLASZTÁS, (om-ol-asz-t-ás) fn. tt. *omlasztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, illetőleg erőszak, mely által valami omladóvá tétetik.

OMLATAG, (om-ol-at[ad]ag) mn. tt. *omlatag-ot*. Ami természeti tulajdonságánál fogva omladásra hajlandó, könnyen omladó. *Elhagyott ó vár omlatag falai.*

OMLÉKONY, (om-ol-ék-ony) mn. L. OMLATAG.

OMLIK, (om-l-ik) k. m. *omlott*, htn. *omlani*. Azon igéink egyike, melyeket a nyelvszokás majd *ik*-vel, majd a nélkül használ; az elsőbbet mindig némi szenvedés, vagy kényszerülés kifejezésére; ilyenek: *ömöl ömlik, bomol bomlik, romol romlik, foly folyik, cseles cselesik, utas utasik* stb. Általán am. az öszvetartó kötelékek megtágulása következtében szétválik, helyzetét odahagyja, leesik, lerohan stb. 1) Szilárd testekre vonatkozva. *Omlanak a ledőlő épület falai. Porrá omlik a kalapácscsal zuzott kő. Az elvált kősziklá leomlik a magasról.* Mondják különösen holmi porhanyó, vagy lágy részekből álló eledelekről. *Némely sütemények csak úgy szétomlanak a szájban.* 2) Hig testekre vonatkozólag, am. tartalékjából, öbléből kifoly, némi erőszakkal kinyomúl. *A fecskendőből kiomlik a víz. Érvágáskor kiomlik a vér. A gátrésen omlik az árvíz.* Megfelel neki az átható *ont* (omt), melyet kiválólag vérfolyásra alkalmazunk. *Vérét ontotta honáért.* Más higakra inkább az *önt* használtatik. Ez értelemben vett *omlik* és *olvad* között némi rokonság van, hogy mindegyik folyóvá változást jelent, de a különbség köztök az, hogy az első nemü folyó állapot úgy támad, ha valamely hig test előbbi medréből, öbléből kiválik; a másik pedig, ha a mereven vagy szilárd test higgá alakul által. *Omlólag van*, a székelyeknél az asszonyról mondják, midőn terhes.

OMLÍT, (om-ol-ít) áth. m. *omlít-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*, par. —*s*. Omlóvá tesz valamit, vagyis eszközli, hogy be-, le-, öszveomoljon. Előlehelettel *homlít*, am. 1) szőlővesszőt, vagy más faágat tövén hagyva le bujtani; 2) a lebujtott szőlővessző, v. faág körül az elébb felhányt földet lehúzza, ledönti, honnan homlítani, másképp: *dönteni*, és homlítás, *döntés*.

OMLÍTÁS, (om-ol-ít-ás) fn. tt. *omlítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valami omlóvá tétetik. Előlehvel *homlítás*, am. döntés (szőlőbeli munka). V. ö. OMLÍT.

OMLÓFÉLBEN, (omló-félben) ösz. ih. Omlásnak eredve, omlással fenyegetve, omlani készülő állapotban. *Háza már omlófélben van.*

OMLÓS, (om-ol-ós) mn. tt. *omlós-t*, v. —*at*, tb. —*ok*. Ami könnyen omlik, porhanyó. *Omlós tészta. Omlós torta.*

OMOL, (om-ol) önh. Ezen alakban nem hangugró, mint az *omlik*, miért ragozása így történik: *omolok, omolsz, omol, omolunk, omoltok, omolnak; omolék, omoldl*, stb. *omoltam, omoltál, omolt*, stb. *omolandok; omolnék; omolni, omoló*. Jelentésére nézve köz szokás szerént am. *omlik;* de szabatosan véve a dolgot, az ‚omol' némi cselekvő, emez pedig szenvedő állapotra vonatkozik, pl. aki barátját idvezli, nagy örömmel annak karjaiba, vagy nyakába *omol*, ellenben az ájuló ember székre, pamlagra, földre omlik.

„Hon, besetétedik a te eged, porfelleg omol rá."
Vörösmarty.

V. ö. OMLIK; és ÖMÖL, ÖMLIK.

OMOLTORTA, (omol-torta) ösz. fn. Tortaféle porhanyó sütemény, mely a fogak között szétomlik; jobban: *omlós torta.*

OMOR, falu Temes m.; helyr. *Omor-ra, —on, —ról.*

OMOROVICZA, falu Bács m.; helyr. *Omoroviczá-ra, —n, —ról.*

OMPITÁL, (Ottenthal) mváros Pozsony m.; helyr. *Ompitál-ba, —ban, —ból.*

OMPOLNA, a latin *ampulla*-ból módosult régi szó, am. korsó, palaczk.

OMPOLY, v. OMPOJ, erdélyi folyó Alsó-Fejér megyében.

OMPOLYICZA, erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *Ompolyiczá-ra, —n, —ról.*

OMPOLY-POLYÁNA, erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *Polyáná-n, —ra, —ról.*

ON, 1) távol helyre mutató gyökszó, kettőztetett mássalhangzóval *onn*, melyből származott *onnan*, azon helyről, mely bizonyos helyhez képest távolabbra esik; megfelel e kérdésre: *honnan?* ellentéteik. *in, inn, innen.* Fogalmi rokonságban van vele azon *on* rag, mely hangváltozattal *én, ön*, s jelenti bizonyos tárgynak, testnek fölszinét, pl. *házon, tornyon, székén, térén, göröngyön, ökrön.* Ez azon helymutató rag, mely a helynevekhez szokott járulni e kérdésre; *hon* v. *hol?* pl. *Aradon, Pesten, Kömlődön.* Mind ezen esetekben a nyelvszokás a végbetüt kettőztetve is

szereti ejteni, sőt, ezelőtt irták is így: *házonn, kertènn, öblönn, Aradonn, Pestenn, Kömlödönn*; így csúszott be, s maig fenmaradt az *onnan, onnét* helymutatóban a második *n*. Egyébiránt eléjön a régieknél *odnad*, mintha volna *oda-nad*, v. *ott-natt*; sőt *ad* eléfordul Szalay Ágoston 400 m. levele között többször is ‚az' helyett; tehát *az-nan*, v. *os-nan* (mint oz-tán = az után). 2) Távolodó vagy távolító mozgásra vonatkozik az *ondok, onszol* származékokban, s ugyanezen jelentésü a megfordított *no!* indulatszó, melyből *noszol, nódúl, nódít, nógat* erednek.

Valamennyitől különböző származatu, és értelmü az *ondók, ontok* és *ontora* v. *ontra* szók *on* gyöke, melyeket láss saját rovataik alatt.

—ON, magashangon *—ön, —ön*, névmódosító rag, pl. *ház-on, tér-én, kürt-ön*. Részletesen elemezve l. —ÉN, névmódosító rag.

ONAK, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Onakra, —on, —ról.*

OND, falu Zemplén m.; helyr. *Ond-ra, —on, —ról.*

ONDÓ, (on-d-ó = om-d-ó) fn. tt. *ondó-t.* 1) Calepinus magyarázója szerént am. a latin ‚bilis' (epe). 2) Molnár Albertnél, gonorrhoea, vagyis férfi-, vagy nőmagfolyás. V. ö. ONDÓFOLYÁS. 3) Szintén Molnár Albertnél a kölesnek héja, mely őrléskor lefoszlik róla, mely Érsekujvár körül: *lasa*. Szélesb ért. más gabonaszemek héja, korpája; különösen így nevezik a székelyeknél Gyarmathy Sámuel szerént a kásából a megtörés után kiszitált lisztet, vagy Buczy szerént a köleskásaderczét; s ugyanez utóbbi szerént a pálinkaseprőt is. A növénytanban Gönczy Pál szerént a polyvás füvek virágaiban a polyvák alatt kifejleni szokott 1—2 zöldes-fehér murvanemü takaró, mely a magra néha rá is nő, mint a köles magvára. (Palea). Mindezen felhozott értelmekből az tünik ki, hogy az ondó alapfogalomban oly valamit jelent, mi *omlik*, tehát omló vagy omdó; t. i. az epe, vagy nemzőmag kiomlik, kifolyik, tartalékjából kiválik, a köles héja pedig a kásától válik el, mi szerént az *ondó* igenév, az *ond* v. *omd* elavult törzsöktől, s am. omló, kiomló, vagy leomló, lehulló. Az *ond* v. *omd* alakjára nézve hasonló a *tol, nyom, ken, fen, kér*, igékből származott *told, nyomd, kend, fend, kérd* igékhez. Mint folyást jelentőhöz hasonló a latin *unda*.

ONDÓÁLLATKA, (ondó-állatka) ösz. fn. Kicsinyded, s csak felfegyverzett szemmel látható állatkák, az emberek és más állatok nemzőmagvaiban.

ONDÓBARCSA, (ondó-barcsa) l. ONDÓÁLLATKA.

ONDÓD, falu Fejér, puszta Bihar m.; helyr. *Ondód-ra, —on, —ról.*

ONDÓEDÉNYEK, (ondó-edények) ösz. tb. fn. Boncztani ért. az állati testben azon edények, melyekben a nemzőmag képződik és foglaltatik.

ONDÓÉR, (ondó-ér) ösz. fn. Boncztani ért. azon erek, melyek az ondóedényekkel közvetlen öszvecsöttetésben vannak.

ONDÓFOLYÁS, (ondó-folyás) ösz. fn. Széles ért. a nemzőondónak ömlése. Különösen kórállapot, midőn a betegnek ondója folytonosan ömlik, csepeg; népies nyelven: *kankó*; orvosi műnyelven: *takár*, mintegy tulajdonkép takonyféle nyálkafolyás. Minthogy ezen szó Molnár Albertnél az *ondok* szó után jön elé, innen némelyek úgy vélekednek, hogy ez ‚ondok folyás' helyett állana; azonban Molnár Albertnél nem kell a betürendet igen szigorun venni; így kevéssel előbb ‚olvadtt' is ‚olvasok', ‚olvasztok' s több ezekből származott szók után áll.

ONDÓFONAT, (ondó-fonat) ösz. fn. Idegfonatok, melyek az ondóüterekkel aláhajlanak. (Flexus spermatici).

ONDÓHÓLYAGCSA, (ondó-hólyagcsa) ösz. fn. Vastagabbféle hártyából álló hólyagos részek a hudhólyag hátsó lapjának alsó felén, melyekben az állati ondó foglaltatik.

ONDÓIDEG, (ondó-ideg) ösz. fn. Idegek, melyek az ondóedényekkel szoros viszonyban vannak.

ONDOK (on-d-ok) mn. tt. *ondok-ot*. Utálatos, mitől undorodunk; szokottabban: *undok*. Gyöke *on* v. *un* távolodásra vonatkozik, mivel a mit ununk azt magunktól távol tartani, vagy eltaszítni vágyunk.

ONDÓK, fn. tt. *ondók-ot*, harm. szr. *—ja*. A székelyeknél jelenti a gyapotfonó keréknek azon középfáját, melybe a húrt belehúzzák. Hogy e szót némi valószinüséggel elemezhessük, ide mellékeljük az *ontok* és *ontora* szók értelmezését is. *Ontok*-nak nevezik a takácsok azon fonalat, melyet az úgynevezett vetélő által a mellékbe öltenek (melyet Gyarmathy Sámuel a cseh *ontek*, illir *vutek*, cárniol *votk*, orosz *usok* szókkal rokonít); ez másképen: *bélfonal*. *Ontora* v. *ontra* jelenti azon behajtott varrást a pendelyen vagy gatyán, melybe a madzagot húzzák (mely másképen: *korcz*); továbbá a kádároknál a hordó csinján vagyis a hordó oldaldongáinak végén azon behornyolt rovatékot, melybe a fenékdongákat csiptetik, (melyet egyébiránt Dankovszki a szláv nyelvekben eléforduló *vontor, útori, utor* szókkal rokonít). Esen értelmeket öszvehasonlítva az tünik ki, hogy e szók olyasmit jelentenek, amit valamibe vagy amibe valamit öltenek, azaz: beleszúrnak, beleszorítanak és csakugyan a székelyeknél Kriza J. szerént *ontok* másképen: *öltő*, azaz: *öltő*; minél fogva, ha magyar származtatásukat megkisérteni szabad, véleményünk az, hogy e három szó eredetileg vékonyhangu volt, s gyökük *öl*, v. *öld*, melyből fokozatosan így képződhettek, és alakulhattak által: *öl*, *öltő*, *ölték*, *oltók*, *onték*, *ontok*, t. i. beöltött fonal; *öld*, *öldő*, *öldök*, *oldók*, *ondók*, mibe a fonókerék húrját beleöltik; *öl*, *öltöl*, *öltölő öltöle*, *oltola ontola*, *ontora ontra*, mibe a madzagot öltik, vagy a hordó fenékdongáit beszorítják. Hogy a vékony és vastag hangok nyelvünkben játszilag változnak, sok a példa rá, ú. m. *önt ont*, *öntő öntő*, *omló ömlő*, ós ös, *gomb gömb*, *gombolyag gömbölyeg*, *gyomoszol gyömösöl*, *csomoszol csö-*

mösről, kondor köndör, hóbolygó hőbölygő, dorombol dörömböl, zomok zömök, koloncz kölöncz, pofók pöfök, stb. tehát hasonlat szerént *öndök ondók, öntök ontok, öntöre ontora*. Továbbá, az *l* átalakúl *n*-re, pl. *balga banga, talál tanál, lám nám, dalol danol*, stb. tehát e hasonlatra: *öldök, öndök, ondók; ölték, önték, onték, ontok; öltöle öntöle, ontola;* végre az *l* igen sokszor átalakul *r*-vé, mint: *hetle hetre, nyetle nyetre, botolkál botorkál, botlánkozik botránkozik* (a botlik törzstől), *gússolodik gusserodik, csuszkolál csuszkorál*, stb. stb. és így *ontola ontora*.

ONDOKÍT, (on-d-ok-ít) áth. L. UNDOKÍT.

ONDOKOL, (on-d-ok-ol) áth. L. UNDOKOL.

ONDOKSÁG, (on-d-ok-ság) fn. L. UNDOKSÁG.

ONDOKUL, (on-d-ok-ul) ih. L. UNDOKUL.

ONDÓÖMLÉS, (ondó-ömlés) ösz. fn. A nemző-ondónak, nemzőmagnak kifolyása, mely akaratlanul, pl. álomban történik.

ONDÓSÉRV, (ondó-sérv) ösz. fn. Gyógytani ért. sérv, mely a nemző ondónak szerfölötti öszvetódulásából támad.

ONDÓSINÓR, l. ONDÓZSINÓR.

ONDÓSZIVÁR, v. —SZIVÁRGÁS, (ondó-szivár, v. —szivárgás) ösz. fn. L. ONDÓFOLYÁS.

ONDÓVISZÉR, (ondó-viszér) ösz. fn. Ondóerek, melyek a férfiaknál, s más hímeknél a tökből jönnek ki, a nőknél pedig a petefészekből és méhkürtből, s a hasgyürün felhuzódnak (Venae spermaticae).

ONDÓZSINÓR, (ondó-zsinór) ösz. fn. Különféle edényekből képzett zsinór, melyből a férfi-, illetőleg hímherék függenek.

ONDÖZÖN, (ondó-özön) ösz. fn. l. ONDÓFOLYÁS.

ONDROHÓ, puszta Nyitra m.; helyr. *Ondrohó-ra, —n, —ról.*

ONGA, falu Abauj m.; helyr. *Ongá-ra, —n, —ról.*

ONKA, fn. tt. *onká-t.* Ragadozó vad, éjszaki Áfrikában, Perzsiában, Sinában stb.; mintegy három és fél lábnyi hosszu, melynek szőre nagyobb a párduczénál, különben csikjai és pettyei a párduczéihoz hasonlók. Nem oly vérengző természetü mint a tigris, párducz. (Felis uncia.)

ONKAMACSKA, (onka-macska) ösz. fn. Lásd ONKA.

ONNAL, (on-n-al, v. on-val?) L. ONNAN.

ONNAN, (on-n-an) ih. Megfelel e kérdésre: *honnan?* ellentéte: *innen*, t. i. amannak értelme: azon helyről, mely távol, vagy viszonylag távolabb fekszik, emezé: azon helyről, mely közel, vagy közelebb esik. *Onnan kivülről, ne innen belülről. Onnan alól, és innen felől. Onnan a hegytetőről, és innen a völgyből. Én is onnan való vagyok, honnan te. Az onnan jön, ez pedig innen megy.* Néha ám. abból, pl. *Onnan tudod meg, hogy hamis ember, ha nem mer szemedbe nézni. Onnan láthatod, hogy . . .* Öszvetéve: *innen-onnan* am. közelről és távolról, egyik és másik ellenirányu helyről; különösen am. körülbelül, hozzávetőleg, pl. *innen-onnan öt éve lesz, hogy nem látták egymást.* Tájszokásilag: *onnat, onnét, onnand, onnend, onnaton, onnajd, onnajt, onnejd, onnejt.* A régieknél igen gyakran ‚onnal' alakban találjuk; eléjön *odnad* is. „De masthan keth felől vagyon az táncz az vár kapuja előtth, es az malom előtth; onnal levik" (= lövik.) Levél 1556-ból. (Szalay Ág. 400 m. l.). E határozónak gyöke a távol helyre mutató *on*, nyomatosan ejtve: *onn.* V. ö. ON, távol helyre mutató.

ONNAJD, ONNAJT, ONNAND, lásd ONNAN.

ONNANI, (on-n-an-i) mn. tt. *onnani-t*, tb. *—ak.* Ama helyről való, mely bizonyos ponttól távolabb esik, ellentéte: *inneni*, azaz: egy másikhoz képest közelebbről, vagy bizonyos határon innen való, pl. a Pesten lakóra nézve a budaiak onnaniak, a pestiek inneniek.

ONNANVALÓ, (onnan-való) ösz. mn. L. ONNANI.

ONNAT, ONNEJT, ONNEND, ONNÉT, a különböző tájakon többé-kevésbé divatos szók, ‚onnan' helyett. L. ONNAN.

ONOKA; ONOKAHÚG; ONOKAÖCS stb. L. UNOKA; UNOKAHÚG stb.

ONOR, falu Nyitra m.; helyr. *Onor-ra, —on, —ról.*

ONSZOL, (on-sz-ol, v. no-sz-ol) áth. m. *onszol-t.* 1) Indulásra, mozgásra, menésre sürget valakit, különösen arra, hogy valamit tegyen. *Útra, dologra, szorgalomra onszolni. Hagyj békét, ne onszolj. Arra onszolják, hogy katonává legyen. Miért onszolod őt, ha látod, hogy nincs kedve hozzá?* 2) Kérve, könyörögve sürget valakit. „Onszollak tégedet Istenre, hogy engemet ne gyötörj." (Münch. cod. Márk. 5.). „És bizony egyebeket sokakat onszolván evangyelizál vala a népnek." (U. o. Luk. 3.). Ezen igének gyöke a távolságra, távolításra, mozgásra vonatkozó *on*, megfordítva *no*, mely indulatszó, s értelme biztatás, sürgetés, továbbra indítás, honnan *noszol, nódít, nódúl, nógat* származnak. Hangokban s némileg alapfogalomban rokon hozzá: *vonszol*, azon különbséggel, hogy a kit *onszolunk*, azt nógatni, továbbra indítani akarjuk, akit pedig *vonszolunk*, azt magunk felé indítjuk, s ezt a fuvó, vagyis itt szivó erejü, *v* hang látszik kifejezni. ‚Onszol' *u* gyökhangzóval másképen: *unszol.*

ONSZOLÁS, (on-sz-ol-ás, v. no-sz-ol-ás) fn. tt. *onszolás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Szólás, vagy tényleges cselekvés, mely által valakit sürgetünk, nógatunk, vagy sürgetve nógatva kérünk. *Annyi onszolásának lehetetlen volt ellentállani. Hiába minden onszolásod.* V. ö. ONSZOL.

ONT, (om-t) áth. m. *ont-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani.* Széles ért. mint az *omlik* szenvedő állapotu igének megfelelő cselekvő am. az együtt, vagy bizonyos tartalékban levő részeket egymástól elválasztja, szét-, elboutja, honnan e jellemzetes közmondás: *rak*, s *ont*, (struit, et destruit). Szorosb ért. oly hig testet, mely bizonyos mederbe, öbölbe zárva, s öszvetartva

létezett, az illető medernek megnyitása által, kifolyaszt, kiömleszt. Innen elemezhető az alsó Csalóközben fekvő *Ontopa* puszta neve, mely a Duna kiöntésének különösen ki van téve. Főleg használjuk ez igét, a vérnek erőszakos kifolyatásáról. *Vért ontani. Vérét ontotta hondért.*

„Nincs itt kegyetlen harcz, s veszedelmes ércz,
Melyért halandók véröket ontanák."
Berzsenyi.

Úgy látszik, némi hatásosb jelentése van, mint a vékony hangu *önt* igének, innen az egyházi énekben:

„Mert belénk ontatott
Szivünkbe oltatott
Eleink vérével, tiszteleted."

Gyöke azon *om*, mely alapértelemben távolodásra vonatkozik; l. OM, elvont gyök. Mint átható ige oly viszonyban áll az *omlik* középigével, mint a következők, melyekben a gyökbeli *m* a következő *t* előtt *n*vé alakul által, ú. m. *bomlik bont, ömlik önt, romlik ront, hámlik hánt, himlik hint, hármlik hárint*; megtartja gyökhangját *emlet* (‚eml' után).

ONTÁS, (om-t-ás) fn. tt. *ontás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Széles ért. am. öntés, vagyis, cselekvés, erő, mely által bizonyos folyadék kiömlik medréből. Szükebb ért. kiválólag vérről mondatik, melyet erőszakkal fegyver által eresztenek ki; innen a *vérontás* öszvetett szó. *Mohács, Mohács, régi vérontás.* (Ponyvavers).

ONTOGAT, (om-t-og-at) gyak. áth. m. *ontogat-tam, —tál, —ott*, par. *ontogass*. Gyakran, vagy folytonosan ont, nevezetesen vért. *A harcsoló ellenségek egymás vérét ontogatják.* V. ö. ONT.

ONTOK, l. ONDÓK, és BÉLFONAL.

ONTOPA puszta Komárom m.; helyr. *Ontopára, —n, —ról.*

ONTORA, v. ONTRA, fn. tt. *ontorá-t*, v. *ontrá-t*. L. ONDÓK alatt.

ONTORÁCZ, fn. tt. *ontorácz-ot* A székelyeknél Kriza J. szerént az oly kakascsirkét nevezik így, melyben a nemi ösztön késöre fejlődik; átv. ért. legényről is mondják. Homályos eredetü szó.

ONTOZIK, (om-t-oz-ik) k. m. *ontoz-tam, —tál, —ott*, par. *ontozzál*. Vas vármegyében mondják oly állatról, mely sok kölyket ellik, ú. m. a kutya, macska, disznó. Ugyanott az Őrségben am. magát kiüríti, szükségét végzi Mindkét értelemben az illető lény kiontja, ami benne volt. V. ö. ONT.

ONTRA, l. ONTORA.

ONTRÁS, (ontra-as) mn. tt. *ontrás-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Ontrával ellátott, felkészített. *Ontrás gatya, pendely. Ontrás hordó.*

ONTRÁZ, (ontra-az) áth. m. *ontrás-tam, —tál, —ott*. Valaminek ontráját csinálja.

ONTRÁZÓ, (ontra-az-ó) mn. és fn. Aki ontráz, vagy amivel ontráznak; különösen főnévileg ilyen eszköz.

ONZOL; ONZOLÁS, l. ONSZOL; ONSZOLÁS.

OPÁKA, falu Abauj m.; helyr. *Opáká-ra, —n, —ról.*

OPÁL, fn. tt, *opál-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. A kovák neme alá tartozó drágakő, jobbára tejszinü, de átmegyen zöld, sárga, vörös, kék szinekbe is, félig átlátszó, nem fölötte kemény, s a drága-kövek között egyetlen, melyet mint állítják, utánozni nem lehet. (Latinul *opalus*, görögül *ὀπάλλιος*, alkalmasint a szanszkrit *upola* után, mely követ, drágakövet jelent).

OPÁLKŐ, (opál-kő) ösz. fn. L. OPÁL.

OPATICZA, falu Temes m.; helyr. *Opaticzá-ra, —n, —ról.*

OPERA, olasz szó, mely eredetileg a latin *opus*ból származva művet jelent; l. DALMŰ, DALJÁTÉK.

OPERAHÁZ, (opera-ház) ösz. fn. Szinház, melyben különösen daljátékokat, s mellesleg balleteket adnak elé. V. ö. DALJÁTÉK.

OPERENCZIÁS, a köznép nyelvében, különösen meséléseiben eléforduló szó: *operencziás tenger*; midőn t. i. valamely országot vagy tájékot igen nagy távolságban akar elétüntetni, így szól: *még az operencziás tengeren is tul volt.* Hihetőleg az *Ober-Ens*-ből lett elcsavarítva, midőn ez még nagy távolságnak tartatott.

OPPOROVECZ, falu Szala m.; helyr. *Opporovecz-re, —en, —ről.*

OPRA, férfi és népnév, Pápai Páriz szerént am. *Afer.*

OPTIKA; OPTIKAI, lásd LÁTTAN; LÁTTANI.

OR, (1), igen termékeny gyök, melynek alaphangját a rezgést, rázkódást, erőkitörést, erőszakot, s ezekhez rokonuló fogalmakat jelentő *r* hang teszi. Itt azonban csak azon szókat osztályozzuk, melyekben az *or* gyök akár előtét nélkül, akár előtéttel másmás árnyéklatu, de alapfogalomban rokon *erős, terjedő* értelmeket fejez ki.

1) Erős rázkódtató hangot utánoz e szókban: *ordít, ortályoz*, előtéttel: *doromb, dorombol, dorbézol, dorgál, fortyog, kortyog, horkan*, fordítva: *robaj, robog, ropog, rohan* stb.

2) A testekre rontva, metszve, törve, erőszakosan ható cselekvésnek, működésnek alapfogalma rejlik ezekben: *ort, orot, orotvány, ortókapa*, előtéttel: *borot, borotva, borona, dorossol, csorossol, csorossza, csorba, hornyol, horzsol, mor* (mar), *morsza*, fordítva: *rom, ront, rongy, roncs* stb. átv. ért. a metszett, vágott, irott testhez hasonló *ordas, borda*. E jelentésü szók egyszersmind rezgő, erős hangot fejeznek ki.

3) Görbeségre, kerekségre vonatkoznak: *orsó, orgovány*; előtéttel: *borsó* (latinul: *orbum*, németül: *Erbse*, tótul: *hrach*), *borit, borogat, burkol, forr, forog, horog, korong, korsó, korlat, korcs*; fordítva: *rokka, róta*. Minthogy a görbedés, kerekedés, kerekforgás, illetőleg görbe kerek mozgás nagyobb erőt igényel, és gyakran rázkódással jár: innen esen szók *or* gyöke is a hangutánzók közé sorozható.

4) Erőszakos elmozdításra vonatkoznak: *or* (fur), *oros*, *orozlán*, fordítva, és nyiltabb hangon: *rab*, *rabol*, *ragad*, *rabló*, *ránt*, *rág*, melyekben szintén némi árnyéklata van a hangutánzásnak.

5) Magasra emelkedés, felfelé törekvés alapfogalmában egyeznek megezek: *orr*, *arcz*, *orj*, *óriás*, *orom*, *ormó*, *ormós*, előtéttel: *marj*, *borz*, *borzad*, *gór*, *góré*, *hóri*, *hórias*, *torz*, *torzomborz*, *torlik*, *torlasz*, *torony*, *toromba*. Ide tartozik az *otromba*, mely eredetileg Molnár Albert szerént am. grandis, immanis, tehát visszafordítva: *ortomba*. Átv. ért. ide sorozandó a régies *or*, mai szokás szerént *úr*, azaz: magas polgári állásu, mások fölé emelkedett személy; innen a rokonság az *óriás*, és *úrias* között. Ez osztálybeli szók gyöke a hangutánzó *or*-val annyiban fogalmi rokon, hogy a fölreppenő madár helyzet irányához hasonlítható, némely esetben pedig csakugyan rázkódó hanggal jár, pl. a *borzad*, *torlik* szókban.

6) Terjedő és fölfelé törekvő minőségü tüzet, illetőleg ennek vörös tulajdonságát jelenti ezekben: *orbáncz*, *porzsol*, *parázs*, fordítva: *rós*, *rőt*, *rozsda*, *ragya*, *róka*. Megfelel ennek a latinban: *uro*. A képző hangjába olvadt e szókban: *rát*, (azaz: pirít, süt), *rátotta*, (azaz: pirított, sütött), és *rák*.

Ezen *or*, illetőleg *r* gyök hasonló jelentésü szóosztályokat képez más nyelvekben is, mit az egyes szók elemzésénél részletesen megjegyzünk.

OR, (2). fn. tt. *or-t*, tb. —*ok*. Oly ember, ki másnak ingó vagyonát alattomban elveszi, s magának tulajdonítja, ellopja, máskép: *orv*, *tolvaj*. Különbözik tőle a *rabló*, ki a tulajdonos szeme láttára, nyilván, és erőszakosan *sajátít* el valamit. A régieknél az *or* am. a latin fur, furax, a tolvaj pedig praedo, latro, mint Molnár A. értelmezi, s a Müncheni codex használja. „Jöttenek orok és tolvajok." (Venerunt fures et latrones) „Ki nem megyen be az ajtón . . . az or és tolvaj." (Qui non intrat per ostium, ille fur est et latro. János. 10.). Egyébiránt az *or* szóban eredetileg nem csak az alattomos, hanem a nyilvános erőszaku eltulajdonítás fogalma is foglaltatik, honnan a ragadozó állat *orállat*-nak neveztetik; orozni tehát ezt is teszi, elvinni valamit erőszakkal. Az elvitel fogalmával áll viszonyban a hellen φωρ (φέρω), a latin *fur* (fero), és a magyar *hord*. Ort jelentenek a finn *wor*, *wora*, és a török *oghri*, v. *orï* (Vámbéry). Nyiltabb gyökhangon a magyar régies *armás* Pápai Páriz szerént am. latro. A Münch. codexben változva *or* és *ur*. V. ö. ORV.

—OR, (1), igeképző, hangzóváltozattal: *ar*, *er*, *ér*, *ör*, mint: *kot-or*, *tak-ar*, *kev-er*, *péd-ér*, *gyöt-ör*. Értelmezését illetőleg l. R, gyökhang.

—OR, (2), fő- és melléknévképző, hangrendileg változva: *ar*, *er*, *ér*, *ör*, mint: *bát-or*, *bok-or*, *fany-ar*, *csud-ar*, *sik-er*, *emb-ér*, *göd-ör* stb. Értelmezését l. R, gyökhang alatt.

ORÁLKODIK, (or-ál-k-od-ik) k. m. *orálkodtam*, —*tál*, —*ott*. Sándor István szerént am. leselkedik, utonállóskodik; hangváltozattal *olálkodik*, v. *ólálkodik*. Véleményünk szerént ennek gyöke az alattomosságra vonatkozó *al*, régiesen irva *ol*, valamint az egyértelmü leselkedik gyöke az alá mutató *le*, miszerént ólálkodik (= alálkodik) oly képzésü, mint a *hálálkodik*. Egyébiránt mint ‚orálkodik' az *or* (tolvaj) szóból is elemezhető L. ÓLÁLKODIK.

ORANGUTÁNG, fn. tt. *orangutáng-ot*, harm. szr. —*ja*. Keletindiai nagy majomfaj, mely a többi majmok között az emberhez leginkább hasonló, s malayi nyelven vad embert jelent.

ORAVICZA, NÉMET—, OLÁH—, mvárosok Krassó m.; helyr. *Oraviczá-ra*, —*n*, —*ról*.

ORBÁN, latin eredetü férfi kn. jelentése: városi; módos, nyájas; tt. *Orbán-t*, tb. —*ok*. Urbanus. *Szent Orbán a szőlőhegyek védszente*. *Orbán ereszti bogarait*. (Km.). *Jár kel, mint az Orbán lelke*. (Km.). *Föltette az Orbán süvegét*. (Km.).

ORBÁNCZ, fn. tt. *orbáncz-ot*, harm. szr. —*a*. Tüzes kórállapot, vagyis gyuladás az emberi test bőrén, mely sárgavörös szinben mutatkozik, pörsenések, vagy bibircsók nélkül, máskép: *Szent Antal tüze*. *Kiütötte az orbáncz*. (Erysipelas). Gyöke legvalószinübben azon *or*, vagy *b* toldattal (már mint törzs) *orb*, mely mind ami nyelvünkben, mind másokban oly szóknak is teszi alapját, melyek tüzet, égést, vöröset jelentenek; s megfordítva és az *í ó* ra vastagodva am. *pír*; és hihetőleg olyképen fejlődött ki, mint a *suhancz*, *ifjoncz*, *különcz*, *ribancz*, *gubancz*, *bogáncs*, *varancs*, *görönc* stb.; innen *or-b-áncz*. Gyarmathi Sámuel nézete szerént lehetett régente Orbán tüze is, mint Antal tüze, tehát am. *Orbántüz*. Hogy az *orbáncz* szóban őseink minden esetre a vörösséget vették tekintetbe, onnan is gyaníthatni, mert a linka nemü növények azon fáját, melynek piros bibéje van, *orbánczfü*-nek nevezték. Megvan a román nyelvben is, *orbancz*, v. *orbalcz* alakban.

ORBÁNCZFŰ, (orbáncz-fü) l. CSENGŐLINKA.

ORBÁNCZOS, (orbáncz-os) mn. tt. *orbánczos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Amin orbánczféle gyuladás ütött ki. *Orbánczos homlok*, *lábszárak*. V. ö. ORBÁNCZ.

ORBÁNCZOSODÁS, (orbáncz-os-od-ás) fn. tt. *orbánczosodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, midőn az emberi test bőre orbánczossá leszen.

ORBÁNCZOSODIK, (orbáncz-os-od-ik) k. m. *orbánczosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Orbáncz nevü gyuladás üt ki a bőrén. V. ö. ORBÁNCZ.

ORBÁNFALVA, falu Vas m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

ORBÁNOSFA, falu Szala m.; helyr. *Orbánosfá-ra*, —*n*, —*ról*.

ORBARLANG, (or-barlang) ösz. fn. Barlang, földalatti rejtekhely, odu, melyben az orvok meghúzzák, elrejtik magukat. V. ö. BARLANG.

ORBÓ, falu Közép-Szolnok és Torda m.; helyr. *Orbóra*, —*n*, —*ról*.

ORCZA, (or-cz-a) fn. tt. *orczá-t*. Széles ért. a fejnek elülső oldala, melyen az orr, és szemek vannak, honnan *dlorcza*, ami a fejnek ezen részét utánozza, hazudja, betakarja. Szorosb ért. a szájszélek, fülek, és szemek közötti részek; aljasabb, de jelentékeny kifejezéssel: *pofa*, mivel puffadékony, a régieknél: *tügy*, mely dudorékony, dagadékony minőségre mutat, s ez utóbbi rokon a *tüdő*, *tüttös*, *dödöle* szók gyökeivel, melyek szintén dudoru, düdörü, dagadó testeket jelentenek. *Piros*, *halavány*, *teli*, *beesett orczák*. *Jobb orcza*, *bal orcza*.

„Piros orczám hová levél?
Hervadsz, mint az őszi levél."

„Két piros orczádon játszik a szerelem."

„Orczáid rózsái ha közel volnának,
Égő szivem mellé tűzném bokrétának."

Népdalok.

Képes kifejezéssel am. szégyen, minthogy a szégyen az orczán változást, pirulást szokott okozni, honnan: *se orczája*, *se pofája* am. a szemtelen emberhez és kutyához hasonló; *orczátlan*, ki nem szégyenli magát, el nem pirul, mintha orczája sem volna; *nincs orczája*, *csak pofája*.

Ezen szó nyiltabb gyökhanggal *arcza*, röviden *arcz*, t. i. az *a* csak utóhang, mint több, pl. *apa*, *anya*, *bátya*, *ipa*, és tájdivatos *zúza*, *mája* szókban. Valószinü, hogy eredetét vagy azon *or* gyöktől vette, mely általán terjedést jelent, vagy azon különös *or* gyöktől, mely rokonságban áll az emelkedést, magasodást jelentő *or* gyökü szókkal, milyenek: *orom*, *orj*, *ormó*, *óriás* stb. A cz vagy *cza cze* nemcsak kicsinyítő értelmü képző, hanem a helynevekben helyképző, pl. *Szencz*, am. locus speculae, németül Wartberg, *Tarcz* am. tar hely; mi szerént *orcz*, *arcz*, lehet am. *orrcz*, *arrcz*, orr helye, tájéka, azon része a testnek, mely annak mintegy ormát, vagy ormóját alkotja. V. ö. ARCZ.

ORCZAFESTÉK, (orcza-festék) ösz. fn. Festék, melylyel az orczát, vagy orczákat hiuságból, vagy más czélból, pl. a szinpadi eléadás alkalmával festeni szokták. *Piros*, *fehér orcsafesték*. Másképen: *arczfesték*, *orczakendő*, *orczamáz*.

ORCZAKENDŐ, (orcza-kendő) ösz. fn. 1) Kendő, melyet az izzadó orczának törölgetésére használnak. 2) Szépitő szerek, melyekkel az orczát kendőzni szokták.

ORCZAMÁZ, (orcza-máz) l. ORCZAFESTÉK.

ORCZAPIRULÁS, (orcza-pirulás) ösz. fn. 1) Pirosság, mely az arczbőrön rendkivüli módon elétünik, pl. külső, vagy belső hőség miatt. 2) Átv. ért. szégyenkedés, erkölcsi zavarodás, mely a gyöngédebb érzelmüek arczát pirosra festi. *Orczapirulással el kellett mennie. Ily mocskos beszédet nem lehet orczapirulás nélkül hallani.*

ORCZÁTLAN, (or-cz-a-at-lan) mn. tt. *orczátlan-t*, tb. —*ok*. Átv. ért. oly emberről mondjuk, kinek erkölcsi érzékei eltompultak, kinek szemérme nincsen, ki nem szégyenli magát, ki a szemére lobbantott bünért szemeit le nem süti, arcza el nem pirul, szóval ki úgy viseli magát, mintha se szeme, se orczája nem volna. *Orczátlan ringyó*, *kurafi*. *Orczátlan tányérnyaló*, *tolakodó*. *Orczátlan eb*. Dorgáló és gyalázó kifejezéseink egyik legkeményebbike. Határozóként am. orczátlanul; l. ezt.

ORCZÁTLANKODÁS, (or-cz-a-at-lan-kod-ás) fn. tt. *orczátlankodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szemtelen, szemérmetlen, szégyenből kivetkezett magaviselet. *Gyalázatos*, *elvetemedett*, *hallatlan orczátlankodás*.

ORCZÁTLANKODIK, (or-cz-a-at-lan-kod-ik) k. m. *orczátlankod-tam*, — *tál*, —*ott*. Szemtelen, szemérmetlen, szégyent levetkező módon viseli magát; úgy cselekszik, mintha emberi orczája, vagyis erkölcsi érzéke nem volna. V. ö. ORCZÁTLAN.

ORCZÁTLANODIK, (or-cz-a-at-lan-od-ik) k. m. *orczátlanod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szégyene, szemérme, erkölcsi érzete fokonként alább száll, fogyatkozik. Különbözik töle az *orczátlankodik*, mely a szemtelenségnek gyakorlását, üzését jelenti.

ORCZÁTLANSÁG, (or-cz-a-at-lan-ság) fn. tt. *orczátlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Szégyen nélküli, szemtelen, szemérmetlen állapot, magaviselet. Vonatkozik különösen szemérmetlenséget eláruló tárgyakra, és tettekre, továbbá oly cselekedetekre, melyek a becsületérzés, nemes büszkeség teljes hiányát árulják el. V. ö. ORCZÁTLAN.

ORCZÁTLANUL, (or-cz-a-at-lan-ul) ih. Szemtelenül, szemérem és szégyen nélkül; a becsületérzésből kivetkezve; tolakodólag. *Öltözetben*, *beszédben*, *testmozgásban orczátlanul viselni magát*. *Orczátlanul visszamenni oda*, *honnan csufságosan elutasitották*. V. ö ORCZÁTLAN.

ORCZÁZ, (or-cz-a-az) áth. m. *orczáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*s*. Szemrehányások, szégyentettek elsorolása által megszégyenit, pirongat valakit. Az *ál* szóval öszvetéve am. álorczával takar, beföd. *Álorczázza magát*.

ORCZÁZÁS, (or-cz-a-az-ás) fn. tt. *orczázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Pirongatás, szemrehányás, megszégyenítő dorgálás. V. ö. ORCZÁZ.

ORCZÁZÓ, (or-cz-a-az-ó) mn. tt. *orczázó-t*. Szemrehányó, pirongató, szégyenítő. *Orczázó szidások*, *irások*. „Antiochus pedig állítván magát megutáltatni, és az ötet orczázónak szavát is megvetvén . . . (II. Makab. 7. 24. Káldi).

ORCZI, falu Somogy m.; helyr. *Orczi-ba*, —*ban*, —*ból*.

ORCZIFALVA, falu Temes m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

ORCZIMBORA, (or-czimbora) ösz. fn. Tolvajtárs.

ORCZUL, l. ARCZUL; régente ‚orczel' is, pl. a régi magyar Passióban, Döbrentei codexben stb.

ORCZULAT, l. ARCZULAT.

ORDA, (1), (ol-d-a), fn. tt. *ordá-t*. Oltóval, vagy turós savóból csinált tejétek. Minthogy az orda az alutt, vagy oltott tejnek egyik neme, legvalószinübb, hogy gyöke azon *ol*, melyből az *olt*, régi *alut* származik, és így eredetileg *olda*, *olta*, ami be van oltva, vagy megalutt. V. ö. OLT.

ORDA, (2), falu Somogy m.; helyr. *Ordá-ra*, *—n*, *—ról*.

ORDACS, (or-d-acs) mn. és fn. Egy értelmü vele a szokottabb *ordas*, t. i. az *s*, és *cs* mint legrokonabb hangok gyakran fölcseréltetnek. L. ORDAS.

ORDAS, (1), (or-d-as, azaz: ir-at-os) mn. tt. *ordas-t*, v. *—at*, tb. *—ak*, v. *—ok*. Amin barna tarkás vonások, vagy pettyek látszanak. Jobbára csak következő nevek jelzőjeül használtatik: *ordas farkas*, mivel szőre tarkás barna; *ordas kutya*, mely szőrére a farkashoz hasonló; *ordas gém*, pettyes tollu; *ordas alma*, melynek héja pettyegetett, mint a pulykatojás. E szóban alapfogalom a tarkaság, czifraság, s gyöke azon hangutánzó *or*, mely az *ir* igével egy értelmü, az *ort irt*, *orotvány irtovány*, *ortókapa irtókapa* szókban. Az *ir*, mint tudjuk, nem csak am. metsz, ró, hanem rajzol, fest, tarkáz pl. *képet irni*, *szobát irni*, *gussalyt irni* a székely népdal szerént am. czifrán kimetélni. Ezen jelentésü *or* gyökből az *ordas* kétféleképen eredhetett, t. i. az *or*-ból *d* képzővel lehetett *ord* főnév, mint a halványt jelentő *hol*-ból *hold*, az *ér* gyökből *érd*, s valamint ezekből lett *holdas*, hószinü foltos, hóka, és *érdes*; hasonlóan amabból, *ordas*. Vagy az elavult *or* (ir) igének múlt időbeli harmadik személyből *ort*, képződött *ortas*, hangváltozattal *ordas*, mint az *itt*, nyert mult időkből, *ittas*, *nyertes*. E szerént ordas annyi volna, mint *irtas*, v. *iratos*, azaz: beirt. Ugyanezen alapfogalom és alaphang rejlik az *iromba* szóban, mely a székelyeknél és Abaujban sötétes barna, kendermagos pettyüt jelent a tyukok között, pl. midőn egyik székelynő mondja a másiknak: *Ej be szép iromba tyukja van kegyelmednek*. V. ö. OR, gyök, 2).

ORDAS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *ordas-t*, tb. *—ok*. Midőn önállólag, mint főnév fordul elé a beszédben, különösen farkast jelent.

ORDAS, (3), falu Pest-Solt, puszta Nógrád m.; helyr. *Ordas-ra*, *—on*, *—ról*.

ORDÁS (ol-d-a-as), mn. tt. *ordás-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Oltott téjjel, vagy alutt tejnek savójával készitett. *Ordás leves*. V. ö. ORDA, (1).

ORDASHÁZA, puszta Pest m.; helyr. *—házára*, *—n*, *—ról*.

ORDÍT, ORDIT, (or-d-ít) önh. m. *ordít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *ani*. Légrázkódtató igen erős hangon kiált. E kiáltásra az illető állat nagy fájdalomtól, dühtől, vagy vágytól ingerelve fakad. Mondják különösen az orozlánról, farkasról, kutyáról. *Ordít a szamár is*, de a ló *nyerít*. *Ordítanak az éhes disznók*. A szarvasmarhák *bőgnek*. Átv. gúnyos ért. ordít az ember is, midőn rút hangon sír, vagy ijedtében, fájdalmában, haragjában nyers állati hangon kiáltoz. Mondják erős szélről, fergetegről is.

„Ordítson orkán, jöjön ezer veszély,
Nem félek." Berzsenyi.

Gyökhangja a rengő *r*, mely a hellen *βρυμαίνω*, *βρυχάομαι*, latin *rugio*, német *brüllen*, tót *ricsám* stb. szókban is alaphang. Képzésre nézve hasonló a *bödít*, *nyerít*, *sivít*, *visít*, *sápít*, *sipít*, *vonyít*, *kukorít*, *rikolt*, *sikolt*, *üvölt*, *süvölt*, *kiált*, *ohajt*, *sohajt*, mind természeti állathangot utánzó gyökü igékhez.

ORDÍTÁS, ORDITÁS, (or-d-ít-ás) fn. tt. *ordítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Azon állatok erős, nyers, rút kiáltása, melyekről különösen mondjuk, hogy ordítanak. *Orozlán*, *szamár*, *farkas ordítása*. Emberről szólva am. rút sirás, kiáltozás. *Kinlódó ember*, *vesszőzött gyermek ordítása*. V. ö. ORDÍT.

ORDÍTÓ, ORDITÓ, (or-d-ít-ó) mn. tt. *ordító-t*. Ordítva kiáltó, vagy rút nyers hangon siró. Összetéve: *farkasordító* farkasok oduja, barlangja. *Hideg a szobája, mint a farkasordító*. (Km.).

ORDÍTOZ, ORDITOZ, (or-d-ít-oz) gyak. önh. m. *ordítoz-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *—s*. Gyakran, sokszor, vagy folytonosan ordít. *Ordítoz a kölykevesztett orozlán*. *Ordítoznak az éhes farkasok*. *Ordítoz az éles fájdalomban kinlódó beteg*. V. ö. ORDÍT.

ORDÍTOZÁS, (or-d-ít-oz-ás) fn. tt. *ordítozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Gyakori, folytonos ordítás; vagy rút, nyers hangu emberi sirás, kiáltozás. V. ö. ORDÍTÁS.

ORDÓD, falu Sopron m.; helyr. *Ordód-ra*, *—on*, *—ról*.

OREMOS, férfi kn. Molnár A. szerént am. Jeromos. (Hieronymus)

ORFALU, falu Vas m.; helyr. *—falu-ba*, *—ban*, *—ból*.

ORFÉSZEK, (or-fészek) ösz. fn. Tanya, vagy barlang, vagy akármely rejtekhely, hol az orvok együtt lakni, s hova a lopott jószágot takarítani szokták. Továbbá oly helység, vagy vidék, vagy erdőség, melyben sok orv tartózkodik.

ORFŰ, falu Baranya m.; helyr. *Orfű-be*, *—ben*, *—ből*.

ORGAZDA, (or-gazda) ösz. fn. Személy, ki az orvoknak szállást ad, a lopott jószágot eltakarja, s a lopást elősegíti. *Ha orgazda nem volna, tolvaj sem lenne*. (Km.).

ORGAZDAI, (or-gazdai) ösz. mn. Orgazdára vonatkozó.

ORGAZDASÁG, (or-gazdaság) ösz. fn. Orgazdai minőség.

ORGONA, (1), fn. tt. *orgoná-t*. Nagyobb és kisebb fa és czin sipokból összeállított hangműkészület, melynek sípjai úgy szólnak, ha a velök összeköttetésben levő, és nyomkodott tömlőnek levegője belé-

jök megy, hangjainak zengedeztetése pedig billentyük által eszközöltetik. Mint fölséges, és ünnepélyes hangszernek rendesen a templomokban van helye, s förendeltetése, hogy a buzgó közönség énekét vezérelje és kísérje. *Orgonán játszani. Orgonát billegetni, nyomni. Orgona mellett énekelni. Nagy orgona, kézi, kis, hordozható orgona.* A görög-latin *organum* után módosított idegen eredetü szó, francziául: *orgue, orgues*, németül: *Orgel*, olaszul: *organo*, törökül: *erghanun* (Hindoglu) stb.

ORGONA, (2), fn. tt. *orgoná-t.* L. ORGONAFA.

ORGONABOKOR, (orgona-bokor) ösz. fn. L. ORGONAFA.

ORGONACSINÁLÓ, (orgona-csináló) ösz. fn. Mives, ki orgonaféle hangszereket készít.

ORGONACSŐKORALL, l. ORGONAKORALL.

ORGONAFA, (orgona-fa) ösz. fn. A lilák neme alá tartozó fa, vagyis bokoralaku növény; levelei tojáskerekek, vagy szivdedek; virágai az ághegyeken hosszu fürtökben; máskép köz nyelven: *indiai mogyoró, borostyán, boroszlán, szelencze, tengeri bodza;* növénytani néven: *orgona lila.* (*Syringa vulgaris*, németül: *spanischer Hollunder*). Némely vélemény szerént, valamint a görög-latinban a syringa (syrinx) csőt, sípot jelent: hasonlóan valószinü, hogy a magyar orgonafa is onnan vette nevét, mivel bodzanemü ágai székbelesek, és síppá alakíthatók; v. ö. LILA, (1); virágának egyes részei is csövesek; mikből korrendileg az következnék, hogy ezen név későbbi eredetü, mint az illető sípos hangszeré. Azonban más és hihetőbb vélemény szerént ezen fa az arab-persa-törökben: *erghaván, erghuván* (Zenker, Hindoglu), mely némely irók szerént ma is használtatik a magyar nyelvben ezen értelemben (v. ö. ORGOVÁNYFA); tehát eredetileg nyelvünkben is ez alak divatozott, melyet a népnyelv később az ismeretesb ‚orgona' szóval cserélt fel; igy lett a *syringa*ból is *szelencze.* A ‚lila' szó is a persa ‚lilac'-tól jön, francziául: *lilas*, ángolul eredeti alakjában: *lilac* (Encyclopädisches Pflanzen-Wörterbuch von Johann Kachler).

ORGONAFUVÓ, (orgona-fuvó) ösz. fn. Fuvó, mely a levegőt az orgonasípokba nyomdossa. V. ö. FUVÓ.

ORGONAHANG, (orgona-hang) ösz. fn. Az orgona nevü hangszernek sajátszerü szózata.

ORGONAHÚZÓ, (orgona-húzó) ösz. fn. Személy, ki az orgona-szíjakat húzza. V. ö. ORGONASZÍJ.

ORGONAKAR, (orgona-kar) ösz. fn. A templomnak emeltebb helye, vagyis kara, melyen az orgona áll.

ORGONAKORALL, (orgona-korall) ösz. fn. A korallok egyik faja, melynek csövei az orgonasíphoz hasonlók. (Tubipora musica L.).

ORGONÁL, (orgona-al) önh. m. *orgonál-t.* Orgonán játszik. *Mise, vecsernye alatt orgonálni. A kántor orgonál, midőn a nép énekel.* Képzésre olyan mint: *dudál, sípol, trombitál, hegedül, furulyál.*

ORGONÁLÁS, (orgona-al-ás) fn. *orgonálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Orgonaverés, orgonán játszás.

ORGONALILA, (orgona-lila) ösz. fn. L. ORGONAFA.

ORGONAMŰ, (orgona-mű) ösz. fn. Az orgonának belszerkezete, mely mint hangszernek lényegét teszi.

ORGONANYOMÓ, (orgona-nyomó) ösz. fn. Ki az orgona fuvójával öszveköttetésben levő rudat vagy rudakat nyomja, tapossa.

ORGONÁS, (1), (orgona-as) mn. tt. *orgonás-t*, v. —*at*, tb. —*ak.* 1) Orgonával ellátott. *Orgonás templom. Orgonás mester*, ki orgona mellett énekel, különböztetésül a *könyökös mester*-től, ki orgonátlan templomban könyökére dölve végzi énekét. 2) Orgonafás, orgonafát termő, vagy orgonafával beültetett. *Orgonás kert.*

ORGONÁS, (2), fn. tt. *orgonás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* • 1) Aki orgonákat csinál. 2) Zenész, ki orgonán játszik. *Hires, ügyes orgonás.* Képzésre olyan mint: *dudás, trombitás, furulyás, fütás, hegedüs, brügós, czimbalmos.* 3) Orgonafát termő vagy ilyennel beültetett hely, kert vagy vidék.

ORGONASÍP, (orgona-síp) ösz. fn. Síp az orgona nevü hangszerben. A fa orgonasíp négyszögü, a czinből készült gömbölyü, hengeres, és különbféle nagyságu. Minthogy ezen sípok nagysága fokozatosan emelkedik, innen átv. tréfás nyelven az egymás után cseperedő testvérekről, vagy sorba állított meneteles nagyságu gyermekekről szokás mondani: úgy jönnek, vagy állnak egymás után, mint az orgonasípok.

ORGONASZÉK, (orgona-szék) ösz. fn. Szék vagy pad, melyen az orgonajátszó személy ül.

ORGONASZEKRÉNY, (orgona-szekrény) ösz. fn. Szekrényforma alkotmány, melybe az orgonamüvet helyezik.

ORGONASZÍJ, (orgona-szij) ösz. fn. Az orgonaszekrény oldalából kiálló szíjak, melyek húzogatása által az orgonafuvó levegővel megtelik.

ORGONASZÍN, (orgona-szín) ösz. fn. L. ORGONAVIRÁGSZÍN.

ORGONASZÓ, v. —SZÓZAT, (orgona-szó, v. szózat) ösz. fn. Az orgonának hangja; valamint azon hangmű, melyet az orgonán eljátszanak. *Orgonaszóval kísérni a hivek, vagy pap énekét.*

ORGONAVIRÁG, (orgona-virág) ösz. fn. Az orgonafának szelid illatu, és egyes részeiben csöves alaku virága, mely többnyire kékes vagy bíboros viola szinü, honnan ezt lilaszinnek is mondják, de vannak rózsapiros és fehér orgonavirágok is.
V. ö ORGONAFA.

ORGONAVIRÁGSZIN, (orgona-virág-szin) ösz. fn. Olyan szin, milyen rendszerént az orgonavirágé,

mely többnyire kékes vagy bíboros violaszín, másképp: *lilaszín*. V. ö. ORGONAVIRÁG.

ORGONAVIRÁGSZINŰ, (orgona-virág-szinű) ösz. mn. Hasonló szinü az orgonafa virágaihoz; másképp: *lilaszinü*.

ORGONÁZ, (orgona-az) ön- és áth. m. *orgonáztam*, —*tál*, —*ott*. L. ORGONÁL.

ORGONISTA, latinos fn. tt. *orgonistá-t*. Személy, ki orgonán játszik, különösen, kántor, vagy iskolamester, kinek kötelessége szokott lenni a templomban orgonálás.

ORGOVÁNY, (1), (or-g-o-vány) fn. tt. *orgovány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Sándor I. és Szabó Dávid szerént am. síkság, nyilt térség, lapály. Van ily nevü puszta is a Kis-Kunságban. Képzésre nézve hasonló az *ingovány*, *halovány*, *kelevény*, *oltovány*, *irtovány*, *járvány*, s több más szókhoz, melyek igékből származnak. E hasonlat szerént az orgovány gyöke *org* v. *orog* elavult gyakorlatos ige volna, s gyökét azon *or* gyökü szókkal tehetjük rokonságba, melyekben alapfogalom a kerekség, milyenek: *orsó*, *borsó*, *forog*, *korong*, *korsó*, *korlát* stb. t. i. az orgoványnak, mint nyilt térnek, síkságnak, azon láttani tulajdonsága van, hogy messzeterjedten kerekalakunak tetszik, hogy terjedt kerekséget képez, akár hol állunk meg rajta; mi szerént orgovány annyi volna, mint kerekföld, kerektér. Ugyanezen hangi és értelmi rokonság van a *róna* szóban is. Egyébiránt, mint síklapályos tért jelentő így is elemezhető: *al-g-o-vány*, az *al* gyöktől, s az *l* úgy változhatott *r* hanggá mint ‚Erzsébet'-ben ‚Elisabeth'-szótól.

ORGOVÁNY, (2), puszta a Kis-Kunságban; helyr. *Orgovány-ba*, —*ban*, —*ból*.

ORGOVÁNYFA, (orgovány-fa) ösz. fn. Sándor István, Gyarmathi Sámuel szerént am. orgonafa. Szokottabban l. ORGONAFA. Hogy e szónak a síkságot jelentő orgoványnyal fogalmi rokonsága nincsen, a dolog természete mutatja, minek csak úgy volna jelentése, ha az orgonafa különösen vad állapotban az orgoványokon tenyésznék. Minthogy pedig a törökben ezen fa az arab-persa nyelv után, mint ORGONAFA alatt olvasható, *erghavan* v. *erghuvan*, innen leghihetőbb, hogy ezen szót a török vagy persa nyelvből vettük által; valamint ennek másik (nemi) neve *lila* is persa eredetü.

ORGYILKOL, (or-gyilkol) ösz. áth. Lesből, alattomosan vetett csel által, hátulról kerülve, orozva, véletlenül meglepve gyilkol. Ki így öl meg valakit, *orgyilkos* a neve.

ORGYILKOLÁS, (or-gyilkolás) ösz. fn. Alattomosan, lesből, orozva elkövetett gyilkolás.

ORGYILKOS, (or-gyilkos) ösz. fn. Személy, ki lesből, alattomosan, orozva, védetlenül gyilkol meg valakit, és pedig szoros ért. gyilokkal, tőrrel, vagy más ilynemü fegyverrel.

ORGYILKOSSÁG, (or-gyilkosság) ösz. fn. Szoros ért. embergyilkolás, melyet valaki orozva, cselvetve, alattomosan gyilokkal, tőrrel, s ilynemü eszközzel hajt végre.

ORGYILKOSUL, (or-gyilkosul) ösz. ih. Orgyilkos módjára, azaz: lesből, alattomosan, cselvetve, orozva. *Orgyilkosul megtámadni*, *megszúrni*, *megölni valakit*.

ORGYÜLEVÉSZ, (or-gyülevész) ösz. fn. Orvokból, tolvajokból, zsebmetszőkből álló csőcseléknép.

ORHAL, (or-hal) ösz. fn. Általán azon ragadozó halak neme, melyek más halakkal vagy nagyobb állatokkal táplálkoznak, milyenek pl. a harcsa, csuka, czápa.

ORHELY, l. ORFÉSZEK.

ORHIDEG, (or-hideg) ösz. fn. Láz, mely nem erősebb rohamok által, hanem lassan-lassan emészti az egészséget, és életet; másképp: *orláz*, *tolvajláz*, *tolvajhideg*.

ORJ, (or-j) fn. tt. *orj-at*, harm. szr. —*a*. A disznónak hátgerincze, melyet a nyaktól farig kivágni, és fölfüstöini szoktak. *Pörkölt káposzta*, *fanos répa*, *disznóorjával*. „Paréj orjjal" (parey orial. Levél a XVI. századból. Szalay Ág. 400 m. l.). E szónak gyöke a magasságot jelentő *or*, minthogy az orj a disznónak hátrészét képezi, a *j* pedig vagy utóhang, mint a *szederj*, *eperj* szókban, vagy eredetileg *oro*, *orv* volt, s a *v* átalakult *j*-re, mint a *diu div*, *hiu hiv* szókból lett *dij*, *hij*. Gyökre és alapfogalomra megegyeznek vele az előtétes *mor morj*, v. *mar marj*, t. i. a ló két első lába fölött emelkedő legmagasabb része, és a *tarj*, a szarvasmarhának ugyanazon tája. Ugyan így egyeznek meg a magasság fogalmában a *mart*, *part* és *tarcs* (meredek, kapaszkodó hely).

ORJAS, (or-j-as) mn. tt. *orjas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Ami disznóorjával van készítve. *Orjas káposzta*, *édes répa*.

ORJEGY, (or-jegy) ösz. fn. Előfordul többször a Bécsi codexben Judit könyvében, s a görög-latin ‚conopeum' fordítására használtatik, mely Páriz Pápai szerént am. szúnyogháló, sátor és ágy eleibe függesztett superlát. Káldi-Tárkányi Szentirásában: szőnyeg. Faber Thesaurusában: „Velum seu papilio lineus vel bombycinus quo Aegyptii utuntur ad arcendos culices, quos Graeci *κώνωπας* vocant. . . . Ein Umhang." Kárpit, függöny. Az *or* szó itt mintegy födözést, illetőleg födözőt, a ‚jegy' pedig szövetfélét jelent.

ORKADELFIN, (orka-delfin) ösz. fn. Tompa, zömökfejü delfinfaj az éjszaki tengerben. (Delphinus orca. L.).

ORKÁN, fn. tt. *orkán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*ja*. A forgószélnek, s viharnak, kivált a tengerinek legdühösebb, legerősebb neme. Olaszul: *orcano*. Adelung szerént e nevet a hajósok hozták Amerikából. Egyébiránt mint hangutánzó, egyszersmind kerek forgásra vonatkozó *or* gyöke, valamint több más nyelvekben, úgy a mienkben is megvan, *fergeteg*, *förgeteg*, *forgatag* szókban.

ORKERESKÉDÉS, (or-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme holmi tiltott árukkal, melyeket bizonyos helyekbe, országokba bevinni nem szabad, árukkal való csempészkedés; vagy, szabadalom nélkül, alattomban űzött kereskedés.

ORKERESKÉDŐ, (or-kereskédő) ösz. fn. Ki tiltott árukkal kereskedést űz; vagy ki kereskedik, a nélkül, hogy az illető hatóságtól szabadalma volna rá.

ORKÖRÖM, (or-köröm) ösz. fn. Ormadár körme. (Griffe).

ORKULCS, (or-kulcs) ösz. fn. Álkulcs, utánzott kulcs, melylyel az orvok az ajtókat felnyitják, tolvajkulcs.

ORKUTA, falu Sáros m.; helyr. *Orkutá-ra, —n, —ról,*

ORLAK, (or-lak) ösz. fn. Tanya, barlang, rejtek, általán hely, hol orvok laknak, tartózkodnak.

ORLÁT, erdélyi falu Szeben sz.; helyr. *Orlát-ra, —on, —ról.*

ORLÁZ, (or-láz) ösz. fn. L. ORHIDEG.

ORLÁZAS, (or-láz-as) ösz. mn. Orlázban szenvedő. Orlázzal járó. *Orlázas beteg. Orlázas betegség.*

ORLÓ, falu Sáros m.; helyr. *Orló-ra, —n, —ról.*

ORLÓCZ, puszta Ung m.; helyr. *Orlócz-ra, —on, —ról.*

ORMADÁR, (or-madár) ösz. fn. Általán minden ragadozó madár, mely más madarakat, és állatokat fojtogat, s azok vérével, husával él, milyenek a sasok, ölvek, karvalyok, stb.

ORMÁND-BÜK, falu Szala m.; helyr. *—Bük-re, —ön, —ről.*

ORMÁNDLAK, falu Szala m.; helyr. *—lak-ra, —on, —ról.*

ORMÁNGALLÉR, (ormán- v. ormány-gallér) ösz. fn. L. ORMÁNY alatt.

ORMÁNY, (1), (or-mány) fn. tt. *ormány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a* Az elefántnak csőalakulag kinyuló, s ide-oda hajtható orra, melylyel mintegy kéz gyanánt él. Használják általában a német ‚Rüssel' kifejezésére, a mennyiben némely állatoknak meghosszabbított s orr módjára hegyesedő szája arra szolgál, hogy az ételnemüt magukhoz vegyék, pl. *disznó ormánya.* Hajósok nyelvén *hajóormány* am. orradzó árbocz; l. ezeket. Calepinus magyarázója szerént *ormánygallér* hajdan nyakkötőt jelentett, melyet különösen hideg ellen használtak. Szabó Dávidnál *ormánygallér* a mente vagy dolmány galléra.

ORMÁNY, (2), puszta Hont m; helyr. *Ormány-ba, —ban, —ból.*

ORMÁNY, (3), erdélyi falu B. Szolnok m.; helyr. *Ormány-ba, —ban, —ból.*

ORMÁNYSUDÁR, (ormány-sudár) ösz. fn. A hajóormányt toldó fenyöszál, mely ép azon szolgálatot teszi, mint az árboczágak valamelyike. (Klüverbaum. Kenessey A.).

ORMÁNYSUDÁRVITORLA, (ormány-sudár-vitorla) ösz. fn. Az ormánysudárra feszített vitorla. (Klüver. Kenessey A.).

ORMÓ, (or-m-ó) fn. t. *ormó-t.* Valaminek kiálló, kidudorodó teteje. *Hegynek, háznak ormója. Káposztafejnek ormója*, közép kiálló része. Bodrogközben Mindszenti szerént a hidas vagy zselyép (zsilip ?) oldala, mely azoknak is fölfelé álló részét teszi. Gyöke a magasat jelentő *or*, törzsöke *orm* v. *orom*; s képzésére nézve mint a *koszmó, kajmó, gajmó, szemó* szók. Kettős alakja van, ú. m. *ormó* és *orom.* L. OROM.

ORMÓCSERÉP, (ormó-cserép) ösz. fn. Lásd OROMCSERÉP.

ORMÓCSÚCS, (ormó-csúcs) ösz. fn. L. OROMCSÚCS.

ORMÓGOMB, (ormó-gomb) ösz. fn. L. OROMGOMB.

ORMÓLAP, (ormó-lap) ösz. fn. Az ormónak felső lapos része.

ORMÓPÁRTÁZAT, (ormó-pártázat) ösz. fn. Pártázat valamely épitménynek az ormóján.

ORMOS, (1), (or-om-os) mn. tt. *ormos-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Aminek kiálló, földomborodó, fölhegyesedő csúcsa, tetője van, ellentéte: *lapos, alacson. Ormos koporsó, ormos födelű láda.* V. ö. OROM. A növénytanban, midőn a növény szervén kiálló él van, pl. a polyvacsukk polyváján.

ORMOS, (2), (mint fölebb) fn. tt. *ormos-t*, tb. *—ok.* A malom kőpadjának eleje, melyen a lisztelőlyuk van átvésve.

ORMOS, (3), puszta Borsod m.; helyr. *Ormos-ra —on, —ról,*

ORMÓS, (or-m-ó-os) l. ORMOS (1).

ORMOSAN, (or-om-os-an) ih. Ormos alakban, magasabbra emelkedve, tetősen, csúcsosan. *Ormosan szántott föld*, melynek barázdái közepett felmagasodnak.

ORMÓSAN, (or-m-ó-s-an) l. ORMOSAN.

ORMOS- v. ORMÓSCSIGA, (ormos- v. ormóscsiga) l. BIBORCSIGA.

ORMOZ, (or-om-oz) áth. m. *ormoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Orommal ellát, tetőz valamit. *Kazalt, baglyát, asztagot, sirgödröt ormozni. Házat, tornyot ormozni. Országutat, szántóföldet ormozni*, domboruan feltölteni, illetőleg felszántani. *Káposztát ormozni.* am. felső leveleit leszedni.

ORMÓZ, (or-m ó-oz) áth. m. *ormóz-tam, —tál, —ott.* 1) L. ORMOZ. 2) A székelyeknél Ferenczi János szerént a káposztalevélről (talán: káposztáról) a vastag ormót lehántani.

ORMOZÁS, (or-om-oz-ás) fn. tt. *ormozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valamit orommal ellátnak, csúcsosra, hegyesre csinálnak. V. ö. ORMOZ.

ORMÓZÁS, (or-m-ó-oz-ás) fn. tt. *ormózás-t*, tb. *—ok.* 1) L. ORMOZÁS. 2) A káposztáról a vastag ormók lehántása.

ORMOZAT, (or-om-oz-at) fn. tt. *ormozat-ot*, harm. szr. —*a*. Magaslat, tetőzet, csúcsozat, mely az ormot képezi, különösen azon műkészület, melyből valaminek orma áll. *Toronynak köből, fából, bádogból csinált ormozata.*

ORMÓZAT, (or-m-ó-oz-at) l. ORMOZAT.

ORMOZATOS, (or-m-oz-at-os) mn. tt. *ormozatos-t*, v. — *at*, tb. — *ak*. Ormozattal ellátott, vagy minek több orma van. *Ormozatos királyi palota. Ormozatos határszél.*

ORMÓZATOS, (or-m-ó-oz-at-os) l. ORMOZATOS.

ORMOZÓGYALÚ, (ormozó-gyalú) ösz. fn. Gyalú, melylyel a fát ormosra gyalulják, másképp: *gerincsgyalú*, mivel mintegy gerinczet képeznek vele.

ORMOZOTT, (or-om-oz-ott) mn. tt. *ormozott-at*. Amit orommal vagy ormokkal elláttak, föltetőztek. *Ormozott sir.*

ORMÓZOTT, (or-m-ó-oz-ott) l. ORMOZOTT.

ORNY, (or-ny) fn. tt. *orny-ot*. A Tájszótárban eléfordul Matics Imre után a latin ‚rostrum' kifejezésére, midőn t. i. ez különösen a madár orrát (csőrét) jelenti. *Hegyes, vékony, széles, egyenes, görbe ornyu madarak.*

ORÓCZ, falu Zólyom m.; helyr. *Orócz-ra*, —*on*, —*ról*.

OROKLÁN, falu Szala m.; helyr. *Oroklán-ba*, —*ban*, —*ból*.

OROM, (or-om) fn. tt. *orm-ot*, személyragozva: *orm-om, orm-od, orm-a*, v. *oromja*. Általán valamely magasló testnek legfelső, különösen feldudorodó, csúcsosodó része, teteje. *Hegynek, toronynak, háznak, templomnak orma. Kazal, baglya, asztag orma. Garmada, sirdomb orma. Fák ormai. Falak, sánczok, bástyák orma. Szántóföld orma*, magasra barázdolt középvonala. *Töltött út orma.*

„Megtelepíti hadát, és sátort üttet az ormon."

Vörösmarty.

„És könnyű süveg álla fején, s toll reszkete ormán."

Ugyan az.

Máskép, nevezetesen az erdélyieknél: *ormó*. E szónak gyöke *or*, mely nem csak a magyar, hanem más, különösen az árja nyelvekben magasat jelent, pl. a görög *ὄρος*, szláv *hor, hore* szókban; sőt az altaji között különösen a mongolban is, hol *orvi* szintén am. orom, tető, és a törökben *ur* am. kiálló, kinyuló valami (Vámbéry); továbbá *borun* am. orr, és hegyfok. Képzésre olyan, mint: *korom, köröm, üröm, verem, járom, alom, halom, szirom* s több mások.

OROMCSERÉP, (orom-cserép) ösz. fn. Téglaféle, homoruan alakított födélcserép, mely a tetők ormaira szokott tétetni.

OROMCSERÉPMINTA, (orom-cserép-minta) ösz. fn. Téglavetők mintája, melylyel az agyagból oromcserépnek való vályogot alakítanak.

OROMCSÚCS, (orom-csúcs) ösz. fn. Az oromnak csúcsba menő vége.

OROMGOMB, (orom-gomb) ösz. fn. Általán, gomb valamely épület ormán. *Oromgomb a tornyon, a háztetőn.*

OROMLAP, (orom-lap) l. ORMÓLAP.

OROMSZEG, (orom-szeg) ösz. fn. Szegek, melyekkel az épület ormát leszorítják.

OROMVÉG, (orom-vég) l. OROMCSÚCS.

OROMVITORLA, (orom-vitorla) ösz. fn. Vitorla a hajóárbocz ormán; továbbá vitorlaféle lemez az épület tetőjén, mely forgékony lévén a szélnek járását mutatja.

OROND, puszta Fehér m.; helyr. *Orond-ra*, —*on*, —*ról*.

ORONDI, (or-ond-i) fn. tt. *orondi-t*, tb. —*k*, v. —*ak*. 1) Brasiliai madárfaj a keselyük neméből, melynek fejét és nyakát igen kevés toll födi. (Vultur Brasiliensis. Klein). 2) L. ORRONDI.

ORONT, (or-on-t, v. orr-on-t) áth. m. *oront-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Valamit szaglászva megérez. *A vissla vadat oront, mert nyugtalankodik.* Gyöke a szaglás érzékét jelentő *or*, v. *orr*, s képzésre hasonló a *tapint, tekint, pillant, ízelint* igékhez, melyek szintén érzéki tapasztalatokra vonatkoznak.

OROS, falu Szabolcs m.; helyr. *Oros-ra*, —*on*, —*ról*.

OROSHÁZA, falu Békés m.; helyr. —*házá-ra*, —*n*, —*ról*.

OROSI, puszta Bihar m.; helyr. *Orosi-ba*, —*ban*, —*ból*.

OROSZ, (1), fn. és mn. tt. *orosz-t*, tb. —*ok*. 1) Széles államtani ért. az Oroszbirodalom polgára, lakosa. 2) Szorosb ért. szláv eredetü és nyelvü népfaj, mely Európának leginkább keletéjszaki részén lakik; népiesen: *muszka*, az Oroszbirodalom Moszkau nevü hajdani fővárosától. Ide tartoznak azon oroszok Lengyelhonban, Magyarországban stb. kik népies nyelven: *ruthenok, russzinok, rusznyákok*. Már őseinkkel sok orosz költözött hazánkba, kik véghelyekre őrökül, vagy némely szolgálatokra alkalmaztattak, honnan Molnár A. szerént az *orosz* jelentett *poroszlót* (oroszló?), kapunállót is (*satelles, janitor*), s több helység mindkét magyar hazában neveztetett rólok, különösen a nyugoti határőrök főhelye Oroszvár. — Mint melléknév jelent orosz eredetüt, oroszhoz tartozót, arra vonatkozót stb. *Orosz katona, pap. Orosz termények, áruk. Orosz korbács, kancsuka. Orosz hitü.* Hazánkban vannak tiszta magyar ajkuak is, kiket oroszoknak hivnak, mert az orosz hitvallást követik.

„Tiszán túl, orosz pap is
Prédikál csak magyarul."

(Népd.).

Törökül: *orusz* v. *rusz*, németül: *Russe, Reusse; russisch*; francziául: *russe* stb. Az ‚orosz' (russ) név, mint mondják, a finnektől vette volna eredetét, a fin-

nek Svédország lakosit *ruscsik*-nak, és a svéd tengerpartot, honnan a warägiek, (kik a mostani Oroszbirodalom alapját megvetették) állításuk szerént jöttek, *Roslagen*-nek nevezvén. (Galletti J. G. A. Egyetemi világrajza. Átdolgozta Dr. Falk Miksa).

OROSZ, (2), puszta Pest m.; helyr. *Orosz-on, —ra, —ról.*

OROSZ, (3), több helység jelzője.

OROSZBIRODALOM, (orosz-birodalom) ösz. fn. A Péterváratt székelő orosz czár birodalma, mely Európának éjszakkeleti oldalán és Ázsiának éjszaki részén terjed el.

OROSZFÁJA, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Oroszfáját-ra, —n, —ról.*

OROSZFALU, faluk Szatmár m. és Erdélyben Kézdi sz.; helyr. *—falu-ba, —ban, —ból.*

OROSZFÜRDŐ, (orosz-fürdő) ösz. fn. L. GŐZFÜRDŐ, 2).

OROSZHEGY, erdélyi falu Udvarhely sz.; helyr. *Oroszhegy-re, —en, —ről.*

OROSZHON, (orosz-hon); OROSZHONI, (orosz-honi) l. OROSZORSZÁG; OROSZORSZÁGI.

OROSZI, puszta Somogy m.; DIVÉNY—, falu Nógrád, GYÖNGYÖS—, Heves, KIS—, Nógrád, Bars, Torontál, NAGY—, Nógrád, NEMES—, Bars, VÁMOS—, Szatmár m.; erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *Oroszi-ba, —ban, —ból.*

OROSZ-IDECS, erdélyi falu Torda m.; helyr. *—Idecs-re, —en, —ről.*

OROSZIKRA, (orosz-ikra) ösz. fn. Idősb Mándy Péter szerént am. *kaviár*, melyet Heyse szótára tatár szónak mond. Némely halak ikrája a Volgában és Káspi tengerben.

OROSZLÁN, v. OROSZLÁNY, (1), származékaival és öszvetételeivel együtt l. OROZLÁN és ezt követő czikkekben.

OROSZLÁN, OROSZLÁNY, (2), falu Komárom m.; helyr. *Oroszlán-ba, —ban, —ból.*

OROSZLÁNOS, OROSZLÁNYOS, falu Torontál m.; helyr. *Oroszlános-ra, —on, —ról.*

OROSZLÓ, falu Baranya m.; helyr. *Oroszló-ra, —n, —ról.*

OROSZMEZŐ, erdélyi falu B. Szolnok m.; helyr. *—mező-re, —n, —ről.*

OROSZ-MOCSÁR, falu Ung m.; *—Mocsár-ra, —on, —ról.*

OROSZORSZÁG, (orosz-ország) ösz. fn. Széles ért. l. OROSZBIRODALOM. Szükebb ért. az oroszok régibb hazája, melynek fővárosa: *Moszkau.*

OROSZORSZÁGI, (orosz-országi) ösz. mn. Oroszországból való, ott termett, készült, azt illető, arra vonatkozó. *Oroszországi termények, áruk.*

OROSZOS, (orosz-os) mn. tt. *oroszos-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Az oroszhoz hasonló. *Oroszos viselet. Oroszos bánásmód.*

OROSZTELEK, puszta Bihar m.; helyr. *—telek-re, —en, —ről.*

OROSZTONY, falu Szala m.; helyr. *Orosztonyba, —ban, —ból.*

OROSZUL, (orosz-ul) ih. Oroszok nyelvén. *Oroszul tanulni, érteni, beszélni, irni.*

OROSZVÁR, (orosz-vár) ösz. fn. Mezőváros Mosony m.; nevét azon oroszoktól vette, kik a IX-dik század végén őseinkkel ide költöztek, s az ország nyugoti határain végőrökül telepedtek le; helyr. *Oroszvár-ra, —on*, v. *—ott, —ról.*

OROSZVÉG, falu Bereg m.; helyr. *Oroszvég-re, —en, —ről.*

OROSZVIRÁG, (orosz-virág) ösz. fn. A büdöskék nemhez tartozó növényfaj; szára terepély; levelei szárnyasak; levelkéi láncsásak, szemszőrös fürészesek; kocsányai egyviráguk, felül kevéssé botulók; csészéi simák; virága sárga, néha pirosló; máskép szintén köznépies nyelven: *kis oláhvirág*; növénytani néven Diószegi szerént: *kis büdöske.* (Tagetes patula).

OROT, (or-ot) áth. m. *orot-tam, —tál, —ott*, par. *oross.* Valamely fanemü növényt gyökeréről, vagy gyökerestül kivág, kimetsz, kfás. A székelyeknél divatozó tájszó, mely egy az *ort, irt* hasonló értelmü igékkel, s legközelebbi rokona a nyiltabb ajakkal ejtett *arat*, előtéttel: *gyarat, sarol, tarol.* V. ö. OR, elvont gyök.

OROTÁS, (or-ot-ás) fn. tt. *orotás-t*, tb. *—ok.* A székelyeknél am. az általánosabb *irtás.* V. ö. OROTVÁNY.

OROTVA, erdélyi puszta Gyergyó sz.; helyr. *Orotvá-ra, —n, —ról.*

OROTVÁNY, (or-ot-vány) fn. tt. *orotvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Székely tájszólás szerént am. irtovány, irtás, vagyis oly hely, melyen az erdőt, a fákat gyökerestül kivágták s kiásták, habár fel sem szántották, pl. ily kaszáló, legelő. Az általános nyelven: *irtovány.* V. ö. OROT, IRT.

OROVNICZA, falu Bars m.; helyr. *Orovniczára, —n, —ról.*

OROZ, (or-oz) áth. m. *oroz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Másnak vagyonát alattomban elviszi, s magáénak tulajdonitja, máskép: *lop.* Az Istennek hetedik parancsolata így szól: *ne orozz.* Minthogy a lopás alattomban, leselkedve történik: innen, valakit *orozva megtámadni, megölni* am. lesből; *valahová beoroszkodni*, am. belopódzni, alattomban becsuszszanni; *kioroszkodni a házból*, alattomban kiszökni. A Münch. codexben változva: *oroz* és *uroz.* A Góry-codex 7. l. olvassuk: „Gonoszbak az rágalmazók az *orvoknál*, és tolvajoknál, kik emböröknek jószágokat *elurozák.*“ V. ö. OR, fn.

OROZÁS, (or-oz-ás) fn. tt. *orozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valaki más jószágát alattomosan eltulajdonitja magának, lopás.

OROZAT, (or-oz-at) fn. tt. *orozat-ot*, harm. szr. *—a.* Végrehajtott orozás, továbbá: maga az elorzott vagyon.

OROZBAN, (or-oz-ban) l. OROZVA.

OROZKODÁS, (or-oz-kod-ás) fn. tt. *orozkodás-t*, tb. —*ok*. Valahová lopva, alattomban menés. V. ö. OROZKODIK.

OROZKODIK, (or-oz-kod-ik) k. m. *orozkodtam*, —*tál*, —*ott*. Alattomban, megsunyva, titkon, lopva megy valahová. *El-*, *be-*, *kiorozkodni*.

OROZLÁN, OROZLÁNY, (or-oz-la-an) fn. tt. *orozlán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A macskák nemèhez tartozó, meleg égöv alatt otthonos, de köz ismèretü ragadozó vadállat, melynek szine sötétes sárga, feje zömök, lábai vastagok, izmosak, és rövidek, karmai nagyok, farka hosszu, s vége bojtos szőrrel benőtt; hímje serényes. (Leo. L.). Kitünő ereje, bátorsága, ordító hangja, villogó nagy szemei, komoly tekintete, s általán rettegést gerjesztő külseje miatt már a régiek állatkirálynak nevezték. E tulajdonságoktól többféle hasonlatokat kölcsönzött a költői beszéd. *Erős, bátor, rettenthetetlen, méltóságos orozlán. Ordít, dúlfúl, mint a kölykeveszett orozlán. Ne bántsd az alvó orozlánt. Döglött orozlánt a nyulak is kinevetik.* (Km.). *Orozlánt ijesztgetsz árnyékkal.* (Km.). Közönségesen *oroszlán*-nak ejtik és irják.

„Mint fene kölykes oroszlánok barlangja dübödten
Zúg az egész tábor."

Vörösmarty.

Az égtanban azon csillagzat neve, mely a barkörön, a rák és szűz jegyei között látszik.

Mi e szónak eredeti jelentését illeti, legvalószinübb, hogy nevét ezen állatnak ragadozó (orzó) tulajdonságától vette, ámbár azt is lehetne gyanítani, hogy az *ordít* igével áll fogalmi viszonyban. A hellen *λέων*, mely más árja nyelvekbe is átment, és a *lesa* zsákmány, préda, továbbá: a *ληστής*, rabló között elég világos mind a gyökhangi, mind a fogalmi rokonság; a szaszkritban *lumat*, *lúnakas* szintén ragadozó állatot jelent, s ugyan ilyesmit sejtünk a magyar *orozlán* és *oros* között, mi szerént orozlán annyi volna, mint *orozló*, részesülő az elavult *orosol* (ragadoz) tőzsöktől. Az *ó ő* képzőü részesülők t. i. különböző fokozatokon *a e, an en, án én, ány ény* alakuakká fejlődnek ki nyelvünkben, pl. *visló visla, bogló bogla, tokló tokla, kajló kajla, bongyoló bongyola, pongyola, csoroszló csorosza, szögelő szögle, dödölő dödöle, élő eleve, elő eleve; n* utóhangzattal: *eleve eleven, mereve mereven, merevén, tejő teje tején* (tehén) *foszló foszlán*; lágyított *ny* hanggal: *merevén merevény, halava halva halaván halván, bojtorló bojtorlány*, melyből lett *bojtorván, bojtorján*, mert bojtorkodik, azaz: kötelődzik, akgatódzik; *foszló foszla, foszlán foszlány* stb. Ezen hasonlatok szerént, melyek számát szaporítani lehet, az *orozol* (ragadoz) törzsből lett: *orozló, orozla, orozlán*, s könnyebb hangoztatás végett a *s* rokon *sz*-re változva: *oroszlán*. Épen így fejlődött ki a *pérészlén*, (verticillum), melynek gyöke azon *pér*, honnan pérég, pérget, pérdül, pérdít származnak, ugyan ebből folyt ki a *pér-ész-él, pérészlő, peresle, pérészlen, pérészlen, pérészlén*. V. ö. PERESZLEN. A persa, mongol és török nyelvben: *arszlán*, a mandsuban: *arszalan*. Héberül אַרְיֵה (ari).

Egy 1558-diki levélben (Szalay Ág. 400 m. l.) többször eléjön *Orozlán bégh*, s egyszer *Arazlán bégh* is. Továbbá: egy 1548-diki levélben (ugyanott) *Orozlán basa*; egy 1555-ikiben pedig *Orozlyán bég*. Egyébiránt a régiek mind az *sz*-et, mind a *z*-t többnyire csak *z*-vel irták. A köznép, midőn szebben akar szólani, így ejti, *oroszleány*, mintha oly véleményben volna, hogy öszvetett szó az *orosz* és *leány* részekből. Megvan t. i. népünkben azon okszerü tulajdonság, hogy értelmesen akar beszélni, honnan nem egyszer az történik rajta, hogy midőn a szónak eredeti jelentését nem tudja, helyette olyat használ, melynek valamely értelme van, pl. midőn a *hagymáz* betegséget *hagymás*-nak nevezi, mert a hagymát jól isméri, s e helyett *büdi* boszorkány, így szól: *böjti* boszorkány, stb.

OROZLÁNBARLANG, (orozlán-barlang) ösz. fn. Földben vagy kőoldalban létező üreg, melyben az orozlán szokott tartózkodni.

OROZLÁNBŐR, (orozlán-bőr) ösz fn. Az orozlán nevü állat bőre. Átv. ért. Aesóp meséjére czélozva, mely szerént a szamár orozlánbőrbe öltözött, jelent vitézségre, bátorságra mutató külső jeleket, melyekkel a gyávaság felékesíti magát. Szélesb ért. álarcz. *Orozlánbőr alól kilátszanak a nagy fülek.*

OROZLÁNBŐRÖS, (orozlán-bőrös) ösz. mn. Orozlánbőrbe öltözött. Kaczagányul orozlánbőrt viselő. *Orozlánbőrös vitézek.*

OROZLÁNCSA, (or-oz-lán-csa) fn. tt. *orozláncsá-t*. Kis orozlán, orozlán kölyök. Eléjön a Bécsi codexben Naum prófétában: És te orozláncsaidat tűz eszi meg." Tárkányinál: „És a te oroszlánkölykeidet a szablya emészsze meg."

OROZLÁNEB, (orozlán-eb) ösz. fn. Ölebecske, melynek nyakát, lábait és farka hegyét bozontos szőr födi, mi szerént némileg az orozlánhoz hasonló.

OROZLÁNFEJ, (orozlán-fej) ösz. fn. Az orozlánnak gömbölyü macskafeje. A természetrajzban bársonycsigafaj, melynek hosszu meggörbedt farka van. (Murex pyrum. L.).

OROZLÁNFOG, (orozlán-fog) ösz. fn. 1) Az orozlánnak éles, szakgató foga. 2) A pitypangok neme alá tartozó növényfaj; külső csészéje lefittyent; levelei kaczúrosak, kopaszak; hasábjai láncsásak, fogasak; máskép köznéven: *gyermekláncfű, bimbófű, pömpömpára*; növénytani néven Diószeginél: *pongyola pitypang*. (Leontodon taraxacum). Gönczy Pál magát a nemet (Leontodon) nevezi *arszlánfog*-nak; ‚pitypang' név alatt pedig nála a ‚taraxacum', mint szintén nemi név fordul elé, s *pongyola pitypang* am. taraxacum officinale.

OROZLÁNFÓKA, (orozlán-fóka) ösz. fn. A fókák neméből való állatfaj, mely alakjára az orozlánhoz némileg hasonló. *Sörényes* orozlánfóka, melynek

hímje sörényes (Phoca jubata). *Síma*, melynek teste igen kövér. (Phoca leonina).

OROZLÁNI, (or-oz-lán-i) mn. tt. *orozláni-t*, tb. *—ak*. Orozláné; orozlánt illető; orozlánnak való; orozlán tulajdonságu. *Orozláni kalitka. Orozláni erő. Orozláni bátorság.*

OROZLÁNKŐ, falu Trencsin m.; helyr. *Orozlánkő-re, —n, —ről.*

OROZLÁNKÖLYÖK, (orozlán-kölyök) ösz. fn. Az orozlánnak szülötte. Általán a macska és kutya nemhez tartozó állatok fiait kölyköknek nevezi a magyar. A Bécsi codexben: *oroszláncsa.*

OROZLÁNKÖRÖM, (orozlán-köröm) ösz. fn. Az orozlánnak nagy, erős körmei, melyekkel a zsákmányt megragadja, és széttépi.

OROZLÁNLÁB, (orozlán-láb) ösz. fn. 1) Az orozlánnak izmos, rövid lábai. 2) A természetrajzban l. OROZLÁNTALPFŰ.

OROZLÁNMAJOM, (orozlán-majom) ösz. fn. Hosszufarku, különben kis termetü majomfaj Amérikában, melynek feje, nyaka, és farka, mint az orozláné, bozontos szőrü.

OROZLÁNREND, (orozlán-rend) ösz. fn. Lovagrend némely németországi fejedelemségekben, ú. m. Bajorországban, Bádenben, Hessenben; továbbá: Németalföldön.

OROZLÁNSZÁJ, (orozlán-száj) ösz. fn. Az orozlánnak tertyedt, vigyorgó szája. Természetrajzi értelemben növényfaj a pintyők neméből, másképen szintén köznépi néven: *orrosfejü fü, ebfejü fü, borjúorru fü, piros gereszdes;* növénytani néven: *aranyevő pintyő.* (Antirrhinum majus).

OROZLÁNSZÍV, (orozlán-szív) ösz. fn. 1) Átv. ért. bátor, rettenthetlen sziv, illetőleg ember. 2) A csillagászok nyelvén a barkörön levő orozlán nevü csillagzatban a legnagyobbik csillag. (Cor leonis).

OROZLÁNTALLÉR, (orozlán-tallér) ösz. fn. Hollandi ezüst pénz, melyre orozlán van verve, s mely egy rénes tallért és három garast ér. Van tizenhét garast érő kis orozlántallér is. (Campe).

OROZLÁNTALP, (orozlán-talp) ösz. fn. 1) Tulajdon értelemben az orozlán lábának alsó, földet érő, vagy földön nyugvó része. 2) L. OROZLÁNTALPFŰ.

OROZLÁNTALPFŰ, (orozlán-talp-fü) ösz. fn. Növényfaj a bokálok neméből; levelei veseformák, karéjosak, fürészfogúk; virágai sátorozók; másképen szintén köz nyelven: *palástfü;* növénytani néven Diószegi szerént: *karélyos bokál.* (Alchemilla vulgaris. L.).

OROZLÁNVERÉM, (orozlán-verém) ösz. fn. Verem, melyben orozlánokat fognak, vagy zárva tartanak, mint a farkasfogó neve ‚farkasverem'. *Dániel próféta az oroszlánveremben.*

OROZVA, (or-oz-va) ih. Or módjára, alattomban, titkon, lesből. *Orozva megtámadni, megülni, meggyilkolni valakit.* Másképen: *orozban.*

ORR, fn. tt. *orr-t*, v. *—ot*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Az ember és több állatok szája fölött kinyomuló része az arcznak, melyben a szaglás idegei végződnek, miért az orr mint szagló érzék az izlő érzékkel szoros összefüggésben áll. *Nagy, kicsi, vastag, vékony, lapos, hegyes, nyerges, pisze, tutyma, fitos orr;* gúnyosan: *tülökorr, tokmányorr, uborkaorr; eborr,* mely mindenfelé szaglász, pl. *nem érzi eborrod a jó szagát?* az emberi orrt az állatokéhoz hasonlítva: *sasorr, vércseorr, majomorr, kosorr.* Szólásmódok: *orrát fintorgatni. Feltartani az orrát,* kevélyen tartani magát; *orrát felütni valamiért,* megharagudni, durczáskodni. *Nem kell mindent más orrára kötni,* v. *bigyeszteni. Tormát reszeltek,* vagy *borsot törtek az orra alá. Orrándl fogva vezetni valakit. Orrándl tovább kell látni az embernek. Eb is bánja az orrát. Orrára ütöttek neki. Orrából szól, orrán beszél. Kifújja, megtöri az orrát. Mindenbe bele üti az orrát. Alig ütötte ide az orrát, már is parancsolni akar. Törvénynek viasz szokott lenni az orra. Orrán, száján bugyog a vér. Jó orra van,* a jószaglásu kutyáról mondják. *Orrán vissi,* vagy *orrossa* a nyúlat azon agár, mely nem éri a nyulat, vagy nem fordít ugyan a nyulon, de mégis jó darabig csak egy lépés üres tért hagy maga s a nyúl között, más agarat pedig addig elébe nem ereszt, mig aztán végre nem vág a nyúlon; az ilyen agarat másképen: *piszkáló, tassigáló* agárnak nevezik. (Bérczy Károly). Általán az orr, valamint más érzékek, és tagok, több képes kifejezésekre használtatik, melyeknek azonban jobbára csak népies, alsó beszédnemben van helyök; ilyenek: *Orrot kapni. Fogd orrodnál magadat,* vagy *fogd meg az orrod. Hosszu orral ment el. Orrándl fogva hurczolni valakit. Jó orra van,* azaz megérez valamely rejtettebb dolgot, mint a jó szaglásu eb. *Nem a te orrodra való. Orra előtt fekszik, és nem látja. Ő is orra után megy, mint az ökör. Más orra elől elkaparítani valamit. Orra előtt becsapták az ajtót. Nem lát tovább az orrándl. Orrod tőle foghajmás. Valamit valaki orrára bigyeszteni.* 2) Átv. ért. a madaraknak kinyuló szaruféle ajka, csőre, melyet *orny*-nak is mondanak. 3) Hasonlatnál fogva mondják oly tárgyakról, illetőleg testekről, melyek orr gyanánt előnyomulnak. *Hegy orra,* azaz: felső vége, *és hegy farka,* alsó vége. *Hajó orra,* valamivel magasabb eleje, és *hajó fara,* hátulja. *Szán orra és fara. Sziget orra és farka. Csizma, csipő, papucs orra,* melynek ellentétetik a *sarka.*

Az *orr* elemi tekintetben azon szók osztályába tartozik, melyekben az *or ar er ir ur* gyök magasságot, kiállást, kidudorodást jelent, milyenek: *orom, orj, óriás, mor, morj* stb. Kettőztetett *r*-vel nagyobb szabatosság és különböztetés végett irjuk, épen úgy, mint a *forr* igét, mely egy a *for* gyökkel, melyből *forog, forgat, fordúl,* stb. származnak. A hellen ὀίς, vagy ῥίς, és latin *naris* szókban is alaphang az r. V. ö. OR, gyök.

ORRABLÓ, (or-rabló) ösz. mn. és fn. Aki

orozva, alattomban lopózkodik valahová, hogy azután ott rabolhasson.

ORRADZÓ, (orr-ad-z-ó) fn. tt. *orradzó-t.* 1) A kantárnak vagy féknek azon szalaga, mely az orron fekszik, máskép: *orrfék.* 2) A bocskor orrába húzott szij. 3) A szán orrát képző fa. 4) Hajósok nyelvén folyami fahajókon az ezek elején és hátulján a bakok (kötélbakok, oszlopok) között levő emelkedettebb hely; tengeri hajókon a hajó elején a fődélzet tetején levő épület, melyre hadi hajókon nehéz lövegeket is alkalmaznak. (Kenessey Albert). Másképen: *orrodzó, orrozó.*

ORRADZÓÁRBOCZ, (orradzó-árbocz) ösz. fn. A hajó orrán kiálló erős fa, melynek a hajó kezelését illetőleg ép azon szerep jut, mely az árbocztörzsé. (Bugspriet. Kenessey A.).

ORRADZÓEVEZŐ, (orradzó-evező) ösz. fn. L. ORRADZÓLAPÁT.

ORRADZÓFA, (orradzó-fa) ösz. fn. Az evezőnek meglehetős hosszu, mennyire lehet ruganyos fából készült része, melynek egyik végén az evező lapát van, s másik vége fogantékul, és az egész, evezésközben mintegy emelcsőül szolgál, evezőrúdnak, ezek nagyobb fajtája pedig, mely tölgyhajókon vízzel aláereszkedéskor a hajó orrán és farán a kormányevező szárát vagy rúdját képezi, orradzófának neveztetik. (Kenessey A.).

ORRADZÓLÁB, (orradzó-láb) ösz. fn. Azon állvány a hajó elején, melyet a felső dunai hajókon, keresztbe állitott rudakból és ezekre épitve látunk. (Vorderer Krockerschlag. Kenessey A.).

ORRADZÓLAPÁT, (orradzó-lapát) ösz. fn. A fahajók elején használt nagy evező, melylyel a hajó eleje tetszés szerént kormányoztathatik. Csak ereszkedéskor vagy vízzel aláhajózván használják. (Richtgeschirr. Kenessey A.).

ORRATLAN, (orr-atlan) mn. tt. *orratlan-t,* tb. —*ok.* Orr nélküli ember vagy más állat. *Fene ette, orratlan arczu ember.*

ORRATLANÍT, ORRATLANIT, (orr-atlan-ít) áth. m. *orratlanít-ott,* htn. —*ni,* v. *ani,* par. —*s.* Orrától megfoszt.

ORRBETŰ, (orr-betü) ösz. fn. Az orrhang betűjegye. Ha maga az ‚orrhang' helyett vétetik, l. ORRHANG.

ORRBOGÁR, (orr-bogár) ösz. fn. L. ZSIZSIK.

ORRBÓKONY, (orr-bókony) ösz. fn. A hajó orránál épen a horgonylánczlyukak alá eső bókonyok közől való. (Bugstück, Bugholz. Kenessey A.).

ORRBŰZ, (orr-bűz) ösz. fn. A tisztátalan, vagy rohadásnak induló orr bűze, nehéz szaga.

ORRCSEPEGÉS, (orr-csepegés) ösz. fn. Állapot, midőn valakinek az orrából cseppek hullnak.

ORRCSIGA, (orr-csiga) ösz. fn. Hegyes orru csigafaj.

ORRCSIPTETŐ, (orr-csiptető) ösz. fn. Kovácsok eszköze, melylyel a ló orrát öszveszorítják, ha patkólás alatt veszteg maradni nem akar.

ORRCSONT, (orr-csont) ösz. fn. Az orr tövét alkotó csont, a homlokcsont alatt.

ORRCZIMPA, (orr-czimpa) ösz. fn. Azon porczogós test, mely az orrlikat bekeríti, illetőleg az orrt képezi. *Orrczimpájánál fogva húzni valakit.*

ORRDAGANAT, (orr-daganat) ösz. fn. Lobos bántalom, midőn az orrczimpa megdagad.

ORRDUGÚLÁS, v. —DUGULÁS, (orr-dugúlás) ösz. fn. Állapot, midőn az orrnak szelelő likai behegednek, mit az öszvegyült, s megszivosodott takonyenyek szokott okozni.

ORRFÉK, (orr-fék) ösz. fn. A kötőféknek vagy kantárnak azon része, mely a fölszerelt állatnak, nevezetesen lónak, öszvérnek stb. orrán fekszik.

ORRFEKÉLY, (orr-fekély) ösz. fn. Fekély az orrban, mely, ha igen elmérgesedik, a czimpát elcsi.

ORRFINTORGATÁS, (orr-fintorgatás) ösz. fn. A nemtetszésnek, fitymálásnak neme, melyet valaki az által nyilvánít, hogy orra czimpáját ide-oda rángatja.

ORRFINTORITÁS, v. —FINTORÍTÁS, (orr-fintorítás) ösz. fn. Nemtetszés nyilvánitására az orrczimpájának félreránditása.

ORRGOMBA, (orr-gomba) ösz. fn. Boborcsóféle kinövés, csomó az orron, melyről gúnyosan azt szokták mondani, hogy megfiadzott.

ORRGYŰRŰ, (orr-gyürü) ösz. fn. Gyürü, vagy karika, melyet valamely állatnak, pl. medvének orrába húznak; továbbá némely félvad népeknél a kilikasztott orrczimpában ékszerül viselt karika.

ORRHAL, (orr-hal) ösz. fn. Hegyes orru halfaj. (Chaetodon rostratus. L.).

ORRHANG, (orr-hang) ösz. fn. Hang, melyet a beszélő féligmeddig az orrán bocsát ki, pl. a dünnyögő *hm hm, hüm hüm* indulatszóban. A mássalhangzók közől az *m* és *n*-et, az önhangzók közől pedig az *ü*-t szokták leginkább orron által hangoztatni; ki általán orron szokott beszélni, tutymának mondják. V. ö. M és N betüket.

ORRHANGOZÁS, (orr-hangozás) ösz. fn. Orron át ejtés.

ORRHÁT, (orr-hát) ösz. fn. Az orrnak többékevesbé emelkedett felső része. Az olyan orrot, melynek háta középtájon kitünőleg fölemelkedik, *nyerges orr*-nak hivják.

ORRHEGY, (orr-hegy) ösz. fn. Az orrczimpának legvége, csúcsa. Személyragozva: *orrom hegye, orrod hegye, orra hegye,* stb. *Légy ült az orra hegyére. Töröld meg az orrod hegyét.*

ORRHEGYBÓKONY, (orrhegy-bókony) ösz. fn. Hajósok nyelvén azon orrbókonyok közől való, melyek két oldalt az orrtőkéhez csatlakoznak. (Kenessey A.).

ORRJÁRAT, (orr-járat) ösz. fn. Azon járatok, vagyis csatornák az orrban, melyek a nagy orrüregből kifelé mennek. *Felső, közép, alsó orrjárat.*

ORRKENDŐ, (orr-kendő) ösz. fn. Kendő, melybe az orrot fúni s vele az orrot törleni szokták; másképen: *zsebbeli* v. *zsebkendő, zsebbe való.*

ORRKÖZFAL, (orr-köz-fal) ösz. fn. Azon porczogólap, mely az orrüreget kétfelé választja.

ORRLEHELET, (orr-lehelet) ösz. fn. Lehelet, mely különösen az orron jön ki, melynek, midőn hanggal párosul, különféle nevei vannak: *szusz, tuty, muty, horty, forty, szorty.* Némely népek bizonyos hangokat orrlehelettel ejtenek, pl. a franczia sokszor az *n* hangot, *in, en, an* szótagokban.

ORRLYUK, (orr-lyuk) ösz. fn. Az orrüregnek nyilásai; különösen az *elülső orrlyukak*, melyek kivülről láthatók, s a testek szagos párolgásait, büzeit, vagy illatait a szagló idegekhez vezetik, és a *hátsó orrlyukak*, belülről az inycsontok szélén.

ORRMÁNY, l. ORMÁNY.

ORRMENET, (orr-menet) ösz. fn. L. ORRJÁRAT.

ORRNY, (orr-ony) fn. L. ORNY.

ORROCS, (orr-ocs) fn. tt. *orrocs-ot.* L. ORNY.

ORRODZÓ; ORRODZÓFA; ORRODZÓEVEZŐ; ORRODZÓLÁB, stb. Lásd ORRADZÓ; ORRADZÓFA stb.

ORRÓK, (orr-ók) mn. tt. *orrók-ot.* Kinek aránylag nagy orra van; gúnyosabban: *tüllökorru, tokmányorru, uborkaorru.* Alakjára olyan, mint *pofók, szemők, pirók, ajók, monyók*, mind nagyító értelmüek.

ORROL, (orr-ol) áth. m. *orrol-t.* 1) Valamit szagol, orrával megérez. *A vizsla megorrolja a vadat.* 2) Átv. valamiért, minthogy nem tetszik neki, orrát fintorgatja, vagy népiesen szólva: felüti az orrát. Szabó Dávidnál am. boszankodik: „Nagyon orrolta hátrahagyatását.“ Kriza J. szerént a székelyeknél azt is teszi: boszút forral.

ORROLÁS, (orr-ol-ás) fn. tt. *orrolás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valaki vagy valami valamit orrol.

ORRONDI, (orr-on-di) mn. tt. *orrondi-t*, tb. —*ak.* Igen nagy orru. Ily forma alakulásu az *ebhendi*, és az igékből származott *kortyandi, pökhendi, csalavandi*, mindannyian nagyító gúnynevek.

ORRONGAT, (orr-on-og-at) önh. m. *orrongattam*, —*tál*, —*ott.* Kriza J. szerént a székelyeknél am. haragot mutat.

ORRONT, (orr-on-t) l. ORONT.

ORRONY, (orr-ony) fn. tt. *orrony-t*, tb. —*ok.* L. ORNY.

ORROS, (orr-os) mn. tt. *orros-t*, v. —*at*, tb. —*ak.* 1) Tulajdon értelmü orral ellátott, különösen nagy orru. 2) Átv. minek orrformára kinyomuló, kihegyesedő része van. *Orros kanta.*

ORROSAN, (orr-os-an) ih. Orral ellátva, orrformára kihegyesedve.

ORROSFEJŰ FŰ, l. OROZLÁNSZÁJ.

ORROTT, (orr-ott) ih. Orrával a földre borulva. *Orrott esett.* Képzője helyrag, mint a *hanyatt* és *oldaltt* v. *oldalt* szókban.

ORROZ, (orr-oz) áth. m. *orroz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z.* Átv. ért. valamit úgy készit el, úgy hegyesit meg, hogy orr gyanánt kiálljon. *Orrozni a háztetőt hajót, szánt, csizmát, bocskort.* Továbbá: orrával csaknem érint. *Orrozni a nyúlat*, l. ORR alatt.

ORROZÁS, (orr-oz-ás) fn. tt. *orrozás-t*, tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valamit orroznak.

ORROZAT, (orr-oz-at) fn. tt. *orrozat-ot*, harm. szr. —*a.* Valamely műnek, épületnek orr gyanánt kinyomuló része. *Hásznak, hajónak orrozata. Szánnak orrozata.*

ORROZÓ, (orr-oz-ó) fn. tt. *orrozó-t.* 1) L. ORRADZÓ. 2) Agárról szólva l. ORR alatt.

ORRÖBÖL, (orr-öböl) ösz. fn. L. ORRÜREG.

ORRPÉCZÉK, (orr-péczék) ösz. fn. Ütés, melyet valakinek orrára a hüvelykről elpattant mutató vagy középujjal adnak, másképen: *fricska.*

ORRPORCZ, (orr-porcz) ösz. fn. Lásd ORRCZIMPA.

ORRPUSZTULÁS, (orr-pusztulás) ösz. fn. L. ORRVÉSZ.

ORRREKEDÉS, (orr-rekedés) ösz. fn. L. ORRDUGÚLÁS.

ORRSZÁRNY, (orr-szárny) ösz. fn. Az orrczimpának egyik-egyik oldala. *Jobb orrszárny, bal orrszárny.*

ORRSZARVÚ, (orr-szarvú) ösz. fn. A legnagyobb szárazföldi állatok egyike Ázsiában, és Afrikában, melynek orrából szaru nő ki; testalkotása idomtalan; lábai aránylag rövidek; bőre vastag, zsugorodott, s kedves lakhelye mocsáros vidék. Az ázsiai orrszarvunak egy szarva van, mintegy másfél, vagy két lábnyi hosszu, az afrikainak kettő. (Rhinoceros).

ORRSZARVUCSEREBÜLY, (orr-szarvu-cserebüly) ösz. fn. Azon cserebülyök neme, melyeknek fején szaruforma hegyes kinövés van. *Európai*, mely barna, mintegy másfél hüvelyknyi termetü, s szarva egészen elül van. (Scarabaeus nasicornis. L.). *Keletindiai*, mely még egyszer akkora, mint amaz, és fekete. (Scarabaeus rhinoceros. L.). V. ö. SZARVASBOGÁR.

ORRSZARVUMADÁR, (orr-szarvu-madár) ösz. fn. Indiai madárfaj, melynek homlokán levő szaru forma kinövése fölfelé görbed; patkányokkal, egerekkel stb. él, s a vadászok által elejtett vadak béleit mohón megeszi, miért a vadászokat szokta kísérni, s vadászmadárnak is nevezik a természetrajzolók. (Buceros rhinoceros. L.).

ORRSZIJ, (orr-szij) ösz. fn. A kantárnak azon szija, mely a fölszerelt állat orrát fekszi meg, másképen: *orrodzó.*

ORRSZŐR, (orr-szőr) ösz. fn. Az orrlyuknak előnyilásán nőni szokott szőr.

ORRTŐ, (orr-tő) ösz. fn. Az orrnak legfelső része, hol az a szemgödrök közől kinyomúl.

ORRTŐKE, (orr-tőke) ösz. fn. Hajósok nyelvén a hajó orrában levő erős vázfa (Gerippe); tőshajóknál a tőgerenda elővégét folytató erős fadarab. (Kreuzelstock, Steven, Vorsteven, Kropf. Kenessey Albert).

ORRÜREG, (orr-üreg) ösz. fn. Az orrnak belső öble, melyet az úgynevezett orrfal, vagy orrsövény kétfelé választ.

ORRVÉRFOLYÁS, (orr-vér-folyás) ösz. fn. A vérnek az orrból, vagy orron kiömlése.

ORRVÉSZ, (orr-vész) ösz. fn. Nyavalya, rákfene, mely az orr czimpáját eleszi. (Ozoena).

ORRVEZETÉK, (orr-vezeték) ösz. fn. Lásd ORRJÁRAT.

ORS, (or-s) mn. tt. *ors-at*. Szeged táján am. reves, taplós. *Ors fa, ors fülek*. Gyöke azon megfordított *ro*, melyből *rom, ront, romol, roh, rohad, rongy* stb. származnak, melyekkel az *ors* fogalmilag rokon; tehát mintegy *rohos*. Képzésre hasonló a *gyors, bors, nyárs, nyers* szókhoz, melyekben az *os es* képző öszve van rántva, mi szerént *ors* am. *or-os*.

ORSÁG, (or-ság) fn. tt. *ország-ot*, harm. szr. —*a*. Lopás, tolvajság, mely által valaki másnak jószágát alattomban eltulajdonítja magának. *Országot ne tégy*. (Münch. cod. Luk. 18.).

ORSIK, tt. *Orsik-ot*; l. ORSOLYA.

ORSÓ, (or-os-ó) fn. tt. *orsó-t*. Több eszköz neve, melyek forgás, és forgatás által működnek. 1) A rokkán, mire a fonal rátekeredik. *Ha az orsó teli van, kivesik, és mást tesznek helyébe*. A guzsalyon fonóknál azon nyellel ellátott kis pereszlen, melyet a fonó újjai között forgat, s úgy tekergeti rá a fonalat. *Az ügyes fonó el-eleresztí az orsót, ismét megkapja*. 2) A sajtókban azon tekervényes, csigaféle rud, melynek forgatása által a sajtón szorítanak, vagy tágítanak. 3) A malmokban vas rud, mely az alsó malomkő közepén általmegy, s a felső malomkövet forgatja. 4) Hajósoknál közös neve mind annak, aminek rendeltetése, hogy vele v. általa valami megakasztassék; máskép: *förgetyű, fog, kapocs, kampó* (Belegholz). Különösen azon faszeg, melybe egy kötélkarika vagy gúzs alkalmaztatván, az az evezőnek tartalékul szolgál. (Studel. Kenessey).

Világos, hogy az orsónak rendeltetése forgás, és forgatás, miért gyöke *or* azon szókkal rokon, melyekben az *or ör ér* a forgás, kerekség, kerekdedség alapfogalmát fejezi ki, s az *orsó* nem egyéb, mint az elavult *oros* igének részesülője *orosó, orsó*, azaz: forosó, forgó. A forgás alapjelentése rejlik a *borsó, örv, örül, örvend, öröl, örül, pereszlén, pergetyű, forgatyu, fergetyü*, stb. szókban is. V. ö. OR, gyök.

ORSÓALAKÚ, v. —ALAKU, (orsó-alakú) ösz. mn. L. ORSÓDAD.

ORSÓCSIGA, (orsó-csiga) ösz. fn. Azon csigák neme, melyeknek farkai hosszura és hegyesre kinyulnak. (Murex).

ORSÓCSINÁLÓ, (orsó-csináló) ösz. fn. Lásd ORSÓS, fn.

ORSÓCSONT, (orsó-csont) ösz. fn. L. KARKÜLLŐ, 2).

ORSÓCZ, falu Sáros m.; helyr. *Orsócz-ra, —on, —ról*.

ORSÓDAD, (or-os-ó-dad) mn. tt. *orsódad-ot*. Aminek orsóhoz hasonló alakja van. *Orsódad csiga*.

ORSÓFÉRÉG, (orsó-férég) ösz. fn. Azon orsódad farku férgek neme, melyek rendesen az emberek, s más állatok beleiben laknak. (Ascaris. L.).

ORSÓHAL, (orsó-hal) ösz. fn. Ángolnaforma folyóvizi hal, melynek szálkái, halpénzei, és szárnyai nincsenek; nyakán egy vonalban hét nyilás látszik, melyeken lélekzik. (Petromyron. L.).

ORSÓIZOM, (orsó-izom) ösz. fn. Azon izmok, melyek az orsócsont, vagyis karküllő mentében feküsznek és a kar hagyintását elősegítik.

ORSÓKARIKA, (orsó-karika) ösz. fn. Karika az orsók végein, pl. a gyalog rokkán a fonók orsójának pereszlene; a malomorsóban azon fogas karika, mely forgása által az orsót hajtja, stb.

ORSOLYA, női kn. Ursula. Eredetét vette a latin ‚ursus'-tól, mely medvét jelent. *Orsolyaasszúk*, a XVI. században szent Orsolyáról nevezett apáczák, kik ifju leányok nevelésével és betegek ápolásával foglalkodtak.

ORSÓNYA, (or-os-ó-nya) fn. tt. *orsónyá-t*. L. ORSÓFÉREG.

ORSÓPÉRGETYŰ, (orsó-pergetyű) ösz. fn. L. PÉRÉSZLEN.

ORSÓS, (or-os-ó-s) 1) mn. tt. *orsós-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Orsóval ellátott, felszerelt. 2) fn. tt. *orsós-t*, tb. —*ok*. Mesterember, ki orsókat készít, vagy személy, ki orsókat árul.

ORSOVA, erdélyi falu Torda m.; Ó—, mv. a Bánsági végvidékben; helyr. *Orsová-ra, —n, —ról*.

ORSZÁG, (or-ság, vagy ur-ság, úr-ság) fn. tt. *ország-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Széles ért. bizonyos határok közé szorított földkerekség, nagyobb vidék, mely különös helyzete vagy lakóinak különbsége által némileg egy a maga nemében. Ez értelemben kell venni az ily kifejezéseket: *görbe ország*, hegyes völgyes tartomány, vidék; *vizes ország*, melyet tavak, mocsárok lepnek, gyakori árvizek borítanak; *hét ország*, mi alatt hihetőleg a hét főmagyar által elfoglalt tartományokat, öszvesen egész Magyarországot kell érteni; innen e közmondások: *hét országra szól, mint a lőcsei kalendárium; heted hét országban nincsen mása; hol volt, hol nem volt, heted hét országon is tul volt*. A nép olyanról, ki több vármegyét, vidéket beutazott, azt szokta mondani: *sok országot, világot látott*. 2) Szorosb ért. bizonyos fejedelem, vagy igazgató felsőség alatt élő polgárok hazája, mely esetben rendesen a benlakó népnek nevével öszvetett szót alkot, pl. *Magyarország, Németország, Ángolország, Spanyolország, Oroszország, Oláhország*; néha más tulajdonságtól veszi jelző nevét, pl. *Szigetország* (= Anglia), *Erdélyország, apostoli ország* = Magyarország, így neveztetve Szent Istvánról, ki a

magyaroknak apostola volt. „Boldogabb valóban sok más európai tartományoknál ezen apostoli ország, a mi kedves hazánk.“ Gr. Battyány József herczegprimás 1790-ben. *Ahány ország, annyi szokás. Se országa, se hazája.*. Innen jelenti a benne lakó polgárok összes testületét. *Országot kormányozni. Az országra rendkivüli adót vetni. Az ország törvényeit, szokásait, szabadalmait, jogait megtartani.* „Minden alkotmányos országban szabad jogának kell lenni a polgárnak, hogy összejöhessen és értekezhessék.“ Klauzál Gábor (országgyülési beszéd, 1844. marcz. 15-én). „Meg tudunk mi alkudni a körülményekkel, és azt hiszem, meg is fogunk alkudni mindenkor, midőn az ország köz java azt kivánja.“ Deák Ferencz. (országgyülési beszéd 1866. febr. 22-dikén). 3) Átv. *Isten országa*, a keresztény vallás tanait követő hivek mindensége; *mennyország*, a boldogult hivek lakhelye, hol az Istent szinről szinre látják; *pokol országa*, az elkárhozottak helye; *természet országa*, t. i. a földön létező mindenféle testek összesége, honnan: *állatok országa, növények országa, ásványok országa.*

Hogy ezen szó az *or* gyökből és *ság* képzőből alakult, nem kételkedhetni benne; a *ság* csangós hangoztatással am. a közönséges *ság*, mely megvan a *jószág* szóban is *jóság* helyett. Mi az *or* gyök értelmét illeti, arra nézve kétféle véleménynyel lehetünk. Ha alapfogalomul azt veszszük, hogy az ország bizonyos földkerületet jelent, úgy az *or* azon gyökökkel, és származékokkal rokonítható, melyek kört, kerületet jelentenek, mi szerént ország annyi volna, mint *körség, föld, kerület*, valamint az orgovány a láthatár által alakított kerek, sík földet jelent; ily viszony létezik a tót *kraj* (kör), és *krajna* (ország) között. A mongol nyelvben is az egyező gyökü *oron* környék, és ország. Ha pedig alapfogalomul azt veszszük, hogy a polgári értelmü ország bizonyos földön uralkodást jelent, úgy annyi volna, mint *ur-ság*, régiesen: *uruság*, azaz: *ur-ság*, pl. magyarok *ursága*, azon föld, melyen a magyarok uralkodnak.

ORSZÁGALKOTMÁNY, (ország-alkotmány) ösz. fn. Általán azon megállapított polgári intézmények összege, melyek a törvényhozó, végrehajtó, és igazgató államszervezetet teszik. Ez értelemben minden országnak van saját alkotmánya, mennyiben bizonyos törvények, és kormányszabályok szerént igazgattatik. Szorosb ért. az illető fejedelem és nemzet közt kötött szerződések összege, melyeknél fogva a törvényhozási, végrehajtási, és igazgatási hatalmat többé-kevesbbé közösen gyakorolják. Ez értelemben az önurasági, vagy kényuri kormány alatt nincs országalkotmány. (Constitutio).

ORSZÁGÁRULÁS, (ország-árulás) ösz. fn. Ki az országot ennek ellensége hatalmába ejteni törekszik. V. ö. ORSZÁGÁRULÓ.

ORSZÁGÁRULÓ, (ország-áruló) ösz. fn. Oly polgára az országnak, ki gyalázatos módon, rejtélyes utakon oda működik, hogy saját hazájának jogait, szabadságait egy harmadik által elnyomassa, pl. ki az ország ellenségeivel czimborál, ki háboru alatt az ellenfélnek kém gyanánt szolgál, stb.

ORSZÁGÁSZ, (or-ság-ász) fn. tt. *országász-t*, tb. *—ok*. Aki, akár elméletileg, akár gyakorlatilag, országot érdeklő ügyekkel foglalkodik.

ORSZÁGÁSZAT, (or-ság-ász-at) fn. tt. *országászat-ot*. Ismeretek rendszere, mely azt tanítja, miképen lehet egy vagy több országot vagy álladalmat úgy alakitni s kormányozni, hogy társadalmi rendeltetésöknek lehető legjobban megfeleljenek.

ORSZÁGBÁRÓ, l. ZÁSZLÓSÚR.

ORSZÁGBELI, (ország-beli) ösz. mn. Bizonyos országban levő, vagy onnan való, azt illető, arra vonatkozó stb. *Sok országbeli népek. Magyarországbeli lakosok.*

ORSZÁGBIRÓ, (ország-biró) ösz. fn. Hazánkban a világi főméltóságok között az ország nádora után levő személy, az ország egyik zászlós ura, a kir. főtörvényszéknek (a nádor után) másod elnöke, s régebben az országgyülésen a nádor vagy helytartó távollétében a főrendi táblán és a vegyes ülésben szintén elnökölt. Mai törvény szerént a főrendi tábla elnökének kinevezése a fejedelmet illeti.

ORSZÁGBIRÓI, (ország-birói) ösz. mn. Országbirót illető, arra vonatkozó, arról nevezett, ahhoz tartozó. *Országbirói méltóság, hivatal. Országbirói itélőmester. Országbirói iroda.*

ORSZÁGDÚLÓ, v. —DULÓ, (ország-dúló) ösz. mn. és fn. Az országot pusztító, az ország jólétét felforgató.

ORSZÁGFEJEDELMI, (ország-fejedelmi) ösz. mn. L. FEJEDELMI. Az ‚ország‘ szóval összetétel fölösleges, melyet olyan fordító csúsztatott nyelvünkbe a német nyelv után, ki a magyar ‚fejedelem‘ mai értelmét nem ismerte, mely mindig annyit tesz, mint a német ‚Landesfürst‘; tehát ‚fejedelmi‘ már magában am. ‚landesfürstlich.‘

ORSZÁGFŐ, ORSZÁGFŐNÖK, (országfő- v. —főnök) ösz. fn. Szószerénti fordítása a ‚Landeschef‘ v. ‚Landesoberhaupt‘ idegen szóknak, am. fejedelem, vagy köztársaságokban az elnök is.

ORSZÁGFUTÓ, (ország-futó) ösz. fn. Csavargó, kinek bizonyos lakhelye nincsen, kinek, mint mondani szokás, se országa, se hazája, országkerülő, tótosan: *pribék*. Szelidebb ért. hazájából bizonyos polgári bünért menekült, bujdosó.

ORSZÁGGAZDASÁG, (ország-gazdaság) ösz. fn. Elméleti tanok rendszere, mely azt adja elé, miképen kell az országot vagy országokat úgy kormányozni, hogy ezek általában a lehető legmagasabb jólétet élvezhessék.

ORSZÁGGYÜLÉS, v. —GYÜLÉS, (országgyülés) ösz. fn. Az ország képviselőinek, és előkelőinek összejövetele a végett, hogy az illető ország alkotmányának értelmében a köz ügyek fölött tanácskozzanak, új törvényeket alkossanak stb.

ORSZÁGGYÜLÉSI, v. —GYÜLÉSI, (országgyülési) ösz. mn. Az országgyülést illető, arra vonat-

kozó, oda tartozó. *Országgyülési terem. Országgyülési irományok. Országgyülési követek* vagy *képviselők, főrendek.*

ORSZÁGHÁBORGATÓ, (ország-háborgató) ösz. fn. Személy, ki törvénytelen utakon módokon az ország lakosait a fennálló törvények, illetőleg felsőség ellen izgatja, a rendet, békét, csendet, vagyon- és személybiztonságot zavarja, stb.

ORSZÁGHÁZ, (ország-ház) ösz. fn. Nyilvános épület, melyben az ország képviselői tanácskozás végett öszvegyülnek, vagy melyben az országigazgatási, vagy igazságszolgáltatási hivatalok székelnek, és üléseket tartanak.

ORSZÁGI, (or-szág-i) mn. tt. *országi-t*, tb. —*ak*. Csak az illető népnek, vagy helynek nevével öszvetéve használtatik, s am. azon országból való, ottlakó, onnan eredő, azt illető, arra vonatkozó. *Magyarországi borok, erdélyországi lovak, franczia országi gyárak.* stb.

ORSZÁGIGAZGATÁS, (ország-igazgatás) ösz. fn. Az ország köz ügyeinek vezetése, az e végre megbizott hatóságok által.

ORSZÁGISME, (ország-isme) ösz. fn. Általán ismeretek öszvege valamely országról, mind földirati, mind népirati, népszokási, mind államtani tekintetben.

ORSZÁGISMERET, (ország-ismeret) lásd ORSZÁGISME.

ORSZÁGJOG, (ország-jog) ösz. fn. Az országnak, mint állami testületnek bizonyos szerződés által megállapított joga az illető fejedelem, vagy országfőnök irányában.

ORSZÁGKERÜLŐ, (ország-kerülő) ösz. fn. Hazátlanul ide-oda csavargó ember; különösen: alattomban majd itt, majd ott lappangó, bujdosó.

ORSZÁGKORMÁNY, (ország-kormány) ösz. fn. Felsőségi hatalom, melynél fogva egy vagy többen az országnak, mint állami társadalomnak köz ügyeit igazgatják. Továbbá azon testület, mely magában az öszves kormányzókat, kormányférfiakat egyesíti, kormányszék.

ORSZÁGL, régies irásmóddal am. országol; l. ezt.

ORSZÁGLAKÓ, (ország-lakó) ösz. fn. Bizonyos országnak polgára, különböztetésül az idegentől, jövevénytől, külfölditől, ki ma itt van, holnap megy.

ORSZÁGLÁR, (or-szág-ol-ár) fn. tt. *országlár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. L. KORMÁNYNOK, MINISZTER. Az utóbbiak kifejezésére nem egészen alkalmas, mert az országlás a fejedelmet illeti, a miniszterek csak kormányoznak.

ORSZÁGLÁS, (or-szág-ol-ás) fn. tt. *országlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valamely országnak legfelsőbb, pl. császári, királyi, fejedelmi hatalommal való igazgatása. V. ö. ORSZÁGOL.

ORSZÁGLÁSZ, (or-szág-ol-ász) fn. tt. *országlász-t*, tb. —*ok*. L. ORSZÁGÁSZ.

ORSZÁGLAT, (or-szág-ol-at) fn. tt. *országlat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Országlás elvont értelemben. „Nem akarjuk ennek országlatját.“ (Müncheni codex). Különösen am. országászat; l. ezt.

ORSZÁGLATI, (or-szág-ol-at-i) mn. tt. *országlati-t*, tb. —*ak*. Országlatra vonatkozó.

ORSZÁGLÓ, (or-szág-ol-ó) mn. tt. *országló-t*. Ki valamely országot felségi hatalommal és czimmel felruházva igazgat. *Országló fejedelmek, herczegek.* Különösen mint főnév jelent fölséget.

ORSZÁGLÓSZÉK, (országló-szék) ösz. fn. L. KORMÁNYSZÉK.

ORSZÁGNAGY, (ország-nagy) ösz. fn. A magyar alkotmányban am. mágnás, vagyis főszármazatu, vagy rangu személy, ki az országgyüléseken a felső táblának tagja. Az országnagyok testületileg véve *főrendek*. Születésöknél fogva országnagyok a herczegek, grófok, bárók. Egyházi főrangjaiknál fogva az érsekek, püspökök, stb. Világi fő hivataluknál fogva: nádor, országbiró s többi zászlósurak, főispánok, stb.

ORSZÁGNOK, (or-szág-nok) fn. tt. *országnok-ot*. Némelyek által használt szó az idegen ‚diplomat‘ kifejezésére.

ORSZÁGOL, (or-szág-ol) önh. m. *országol-t*, v. *országl-ott*, htn. —*ni* v. *országlani*. Felségi, fejedelmi hatalommal és czimmel uralkodik bizonyos ország, illetőleg polgári állam fölött. (Regnare). „Es ur isten országl ő rajtok.“ Bécsi cod. (Micheas IV.). „Nabuhodonozor Assiriosoknak királa, ki országl vala Ninivének nagy városában.“ U. o. (Judith I.).

„Most Buda országol, (mert ő vala közbül)
Atyja örökségén három fia közzül.“
Arany. (Buda halála).

„Onnan Buda nyáját őrzi vala békén,
Szeliden országol húnok erős népén.“
Ugyanaz.

ORSZÁGOS, (or-szág-os) mn. tt. *országos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Egész országra, vagy annak nagyobb részére kiterjedő. *Országos hatalom, törvény, rendelet, parancs. Országos háboru, éhség, dögvész. Országos eső, országos kárcsapás. Országos gond. Országos vásár*, melyben az egész ország kereskedői, kézmívesei szabadon üzérkedhetnek, árulhatnak. *Országos kocsis*, ki országszerte fuvaroz. 2) Az egész ország előtt ismeretes, különösen becstelen, erkölcstelen oldalról tekintve. *Országos csaló, gazember, szivány, tolvaj, czimbora, czinkos. Országos szégyen, gyalázat.*

ORSZÁGOSAN, (or-szág-os-an) ih. Országszerte; az országot képviselve.

ORSZÁGOSDIVATÚ, (országos-divatú) ösz. mn. Ami országszerte divatban, szokásban van, különösen viseletet illetőleg. *Országosdivatú nemzeti öltözet.*

ORSZÁGOSÍT, (or-szág-os-ít) áth. m. *országosít-ott*, htn. —*ni*, v. *ani*. L. POLGÁROSÍT.

ORSZÁGOSÚL, (or-szág-os-úl) önh. m. *Országosul-t*. L. POLGÁROSÚL.

ORSZÁGRAJZ, (ország-rajz) l. ORSZÁGISME.

ORSZÁGRENDÉK, (ország-rendék) ösz. többes fn. Azon személyek, kik az illető ország alkotmánya szerént az országgyülés felsőházának tagjai, összvesen véve.

ORSZÁGRONTÓ, (ország-rontó) ösz. mn. Általán, az ország javát, boldogságát, a személy- és vagyonbiztonságot veszélyeztető; a nemzetnek, népnek erkölcseit megvesztegető, elkorcsosító. *Országrontó lázadások, forradalmak.*

ORSZÁGSÉRELÉM, (ország-sérelém) ösz. fn. Általán, minden sérelem, melyet valamely országon rendkivüli, és törvénytelen terhek ejtenek. Különösen alkotmányos országban, a szerződésileg megállapított jogok és szabadságok megsértése, a végrehajtó főhatóság által.

ORSZÁGSZÉL, (ország-szél) ösz. fn. Azon határvonalak, melyek egyik országot a másiktól elválasztják.

ORSZÁG SZERINT, l. ORSZÁGOSAN.

ORSZÁGSZERTE, (ország-szerte) ösz. ih. Az illető országnak egész területén, mindenfelé; valamennyi lakosai között az országnak. *Országszerte dühöngő dögvész, uralkodó szükség. Országszerte elterjedt hír. Országszerte kihirdetni az új törvényeket.*

ORSZÁGTAN, (ország-tan) ösz. fn. Elméleti és gyakorlati tan az országok alkotmányáról stb.

ORSZÁGTANÁCS, (ország-tanács) ösz. fn. Széles ért. az ország ügyeit intéző tanács. Különösen a fejedelem vagy országfő személye körül működő, s a fontosabb államügyekben tanácsadás végett megkérdeztetni szokott államtanácsosok testülete. Ha valamely állam több országból áll, különböző lehet tőle a birodalmi tanács.

ORSZÁGTANÁCSNOK, v. —TANÁCSOS, (ország-tanácsnok, v. —tanácsos) ösz. fn. Ország- vagy államtanács tagja. Különböző lehet tőle a birodalmi tanácsos. V. ö. ORSZÁGTANÁCS.

ORSZÁGTÖRVÉNY, (ország-törvény) ösz. fn. Általán, törvény, mely az ország minden polgárait kötelezi. Különösen: alkotmányos országban a fejedelem és nemzet képviselői által köz egyezéssel alkotott, s az egész országot illető törvény. Ha valamely állam több országból áll, különböző lehet tőle a birodalmi törvény.

ORSZÁGTUDOMÁNY, (ország-tudomány) ösz. fn. Rendszerbe foglalt ismeretek, az országnak, mint polgári államnak a lehető legczélszerübb alkatáról és bölcs igazgatási módjairól.

ORSZÁGUL, (or-ság-ul) ih. Országgyülésben, mint az országnak képviselői. *Ő felségének országul gyülésünkben meg is köszöntük.* (Korponai országgyülés).

ORSZÁGÚT, (ország-út) ösz. fn. Szélesbre szabott, némi gonddal készített, pl. töltött, kirakott, s az ország nevezetesebb helyeit, városait, postaállomásait stb. összekötő út, különböztetésül a közlekedési utaktól, melyek a szomszéd helyeket kötik összve. Régenten: *hadút. Régibb az országútnál.* (Km.). Néhutt így nevezik a tiszta csillagos égen látszó, milliárdnyi csillagokból álló fehérséget, mely szokottabban *téjút*, a székelyeknél: *hadak útja.*

ORSZÁGÜGY, (ország-ügy) ösz. fn. Az országnak köz javát, boldogságát illető ügy, különböztetésül a magán ügytől; másképen: *országos ügy.*

ORSZÁGVESZTŐ, (ország-vesztő) ösz. fn. L. ORSZÁGRONTÓ.

ORSZAK, v. ORRSZAK, (or-szak, v. orr-szak) ösz. fn. A szán orrához tartozó részek, annak előrésze. *Vonó orsak*, mely az eplényből előnyulik, s az ökörrudat akasztják bele; *keresztorsak*, mely a szán szárnyait egybefoglalja, s a lovak kisefáját kötik rá. Más kiejtéssel: *orszok.*

ORSZÉR, (orsz-ér) ösz. fn. A *vena basilica* után nevezik a boncztudósok a karnak legnevezetesebb vérér-törzsét, mely a kézháton levő véréres hálóból ered, az alkaron negyed körrésznyi fordulat után emelkedik a felkar belső oldalához, s azon tovább haladva a hónaly üregébe ér. Helyesebb volna: *királyér.* V. ö. ORSZKIGYÓ.

ORSZKIGYÓ, (orsz-kigyó, mintha volna: országló kigyó) ösz. fn. Afrikai mérges kígyó, melynek fejét koronához hasonló búb ékesíti, honnan a görög ‚basiliskos' neve, mely szerént helyesebben *királykígyó*-nak nevezhetnők.

ORSZOK, l. ORSZAK.

ORT, (1), (or-t) áth. m. *ort-olt*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Tájdivatosan am. a szokottabb *irt*, honnan *ortókapa* Gömörben, Tornában am. irtókapa. L. OROT, IRT.

ORT, (2), fn. tt. *ort-ot*. Kriza J. szerént a székelyeknél *egy ort rák* am. 25 rák. Molnár A. és Szabó D. szerént forintnak vagy tallérnak negyed része. Talán a székelyek a szászoktól vették át, mivel Adelung irja, hogy ‚Ort' számos német nyelvjárásban valamely mérték negyed részét jelenti; tehát 25 is 100-nak egy negyed részét tenné.

ORTAHÁZ, falu Szala m.; helyr. *Ortaház-ra*, —*on*, —*ról.*

ORTÁLY, fn. tt. *ortály-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Heltai szerént am. tanácsi határozat, itélet. „Nem sok tanács után kihozák az *ortályt* az uraknak tanácsából, hogy Hunyadi Mátyást választották volna magyar királylyá." (Krónika 2. dar. 7. l.). Ez értelemben, úgy látszik, nem egyéb, mint a magyarított német *Urtheil.* Azonban *ortályoz* és *ortályozás* származékai túl a Dunán jelentenek perlekedést, zsörtölődést, goromba visszafelelgetést, tehát zörgőborgő beszédet, mely értelemben *or* gyöke az erős hangutánzók közé, milyenek: *ordít, ordítoz, hurogat, perel, zsörtöl*, sorozható.

ORTÁLYOZ, (ortály-oz) önh. m. *ortályoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Pörlekedik, zsörtölődik, goromban visszafelelget. V. ö. ORTÁLY.

ORTÁLYOZÁS, (ortály-oz-ás) fn. tt. *ortályozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Pörlekedés, zsörtölődés, szóbeli veszekedés, erősebb lármával történő feleselgetés.

ORTANYA, (or-tanya) ösz. fn. Orvok, tolvajok rejtekhelye, orbarlang, orfészek.

ORTÁS, (or-t-ás) l. IRTÁS.

ORTÓ, puszta Ung m.; helyr. *Ortó-ra*, —*n*, —*ról*.

ORTÓKAPA, (ortó-kapa) ösz. fn. Kapaféle erős, éles eszköz, melylyel a vastagabb növények, nevezetesen fák gyökereit kiirtják; máskép: irtókapa.

ORTOVÁNY, (or-t-o-vány) l. OROTVÁNY.

ORV, (or-v) fn. tt. *orv-ot*. Jelentését illetőleg l. OR, fn. Minthogy ezen név cselekvésre vonatkozik, s am. lopó, ragadó: innen hasonlat szerént valószinü, hogy eredetileg igenév, azaz: részesülő az elavult *or* igétől, mint a *nyelv*, *ölv* a *nyel* és *öl* gyököktől, tehát elemezve: *or-ó*, *or-u*, *orv*.

ORVADÁSZ, (or-vadász) ösz. fn. Személy, ki tilos helyeken vadász.

ORVÁLLAT, (orv-állat) ösz. fn. Általán minden állat, mely más állatokra les, és azokat, ha szerét ejtheti, megöli, hogy velök táplálkozzék, különösen a négylábu fenevadak, pl. orozlán, tigris, farkas. Másokat osztályneveikről szokás híni, pl. *ormadár*, *orhal*.

ORVAS, a székely tájszólásban am. orvos; l. ezt.

ORVIRAT, (orv-irat) ösz. fn. Irói orzásból eredett mü. (Plagium). V. ö. ORVIRÓ.

ORVIRÓ, (orv-iró) ösz. fn. Iró, ki más irónak észmüveit kiirja, és saját szüleménye gyanánt nyilvánítja, midőn a forrást, melyből merítette volt, elhallgatja. (Plagiarius).

ORVKÖRÖM, (orv-köröm) l. ORKÖRÖM.

ORVMADÁR, (orv-madár) l. ORMADÁR.

ORVOS, (or-v-os = ir-v-os) fn. tt. *orvos-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Széles ért. személy, ki az állatok, különösen emberek betegségeit gyógyítja. *Kuruzsoló orvos; paraszt orvos*, *asszony orvos*, azaz: gyógyító paraszt, vagy nőszemély. Szorosb ért. személy, ki az állati, különösen emberi test ép és beteges állapotainak ismeretében tudományosan képezte magát, valamint abban is, mikép kelljen bizonyos betegségeket kellő szerek által elhárítani, s a szenvedőket egészséges állapotba visszaállítani. *Okleveles orvos. Szemorvos, fogorvos, seborvos. Állatorvos, lóorvos. Udvari orvos, megyei, városi, kórházi orvos. Beteg vigasztalja az orvost* (km.), kétértelmü beszéd. *A kegyes orvosnak pokol a helye.* (Km.). E jó hangzatu szó helyett újabb időben a nyúlós *gyógyász*-t ajánlották némelyek, de ez, mint látszik, nem életre való. Átv. ért. akármiféle bajnak, különösen erkölcsi, szellemi romlásnak, vésznek elhárítója. *Lelki orvos*, gyónta tó atya, ki a bünösnek romlott erkölcsi állapotát szoros vizsgálat alá veszi, s azt megjavitani törekszik.

Mi az *orvos* szónak eredetét illeti, nem alaptalan azon vélemény, mely szerént gyöke a kenőcsöt jelentő *ir*, melyből az *ir-ó*, *ir-u*, *ir-v* származékok fokozatán fejlődött ki az *irv-os*, s hangváltozattal *orvos*, mint: *irt ort*, *irtókapa ortókapa*, *irotvány orotvány*. Tudniillik a legrégibb gyógyitásmód a gyógyszerek külső alkalmazásában, nevezetesen kenegetésekben állott, mi maiglan népünknél kitünőleg szokásban van, nemcsak külső, hanem belső bajok, pl. gyomorbajok, csömörlések ellen is.

ORVOSBOR, (orvos-bor) ösz. fn. Bor, melyet az orvos gyógyszerül ajánl a betegnek, vagy, melyet bizonyos gyógyszerek készitéséhez használnak.

ORVOSDOCTOR, l. ORVOSTUDOR.

ORVOSFŰ, (orvos-fü) ösz. fn. L. GYÓGYFŰ.

ORVOSI, (or-v-os-i) mn. tt. *orvosi-t*, tb. —*ak*. Orvost illető; orvostól származó; ahhoz tartozó; arra vonatkozó. *Orvosi kötelesség. Orvosi bizonyitvány, tanács, tilalom, rendelet. Orvosi szer.*

ORVOSITAL, (orvos-ital) ösz. fn. Hig gyógyszer, melyet orvosi rendelet szerént kisebb-nagyobb adagokban, s időnként innia kell a betegnek, gyógyital.

ORVOSKOVÁCS, (orvos-kovács) ösz. fn. Állat-, különösen lógyógyitáshoz értő s azt gyakorló kovács.

ORVOSLÁS, (or-v-os-ol-ás) fn. tt. *orvoslás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán működés, melynél fogva a beteget bizonyos szerek, vagy mód által gyógyitják. *Orvoslás alatt lenni. Szegények, kórházi betegek orvoslásával foglalkodni.*

ORVOSLAT, (or-v-os-ol-at) fn. tt. *orvoslat-ot*, harm. szr. —*a*. Végrehajtott orvoslás, az orvosi eljárásnak sikeres, vagy sikeretlen eredménye. *Perorvoslat* az alsóbb birói határozat ellen, mintegy ennek megorvoslása végett felsőbb biróra történt hivatkozás.

ORVOSNÖVENDÉK, (orvos-növendék) ösz. fn. Orvosi tudományokat hallgató, vagy tanuló.

ORVOSOL, (or-v-os-ol) áth. m. *orvosol-t*, vagy *orvoslott*, htn. —*ni*, v. *orvoslani*. A beteget, vagy betegséget bizonyos szer, eszköz, vagy mód által gyógyitja. *Orvositalok, labdacsok, porok, kenőcsök, fürdők, delejezés, villanyozás által orvosolni.* Átv. ért. erkölcsi, szellemi, lelki bajokat, romlásokat szüntet, panaszra valamely jogsérelmet elhárit. „Ahhoz, hogy a szólás szabadságán ejtett sérelmek csupán kegyelemből orvosoltassanak, nem járulhatok.“ Palóczy László. (Országgyülési beszéd 1839. julius 3).

ORVOSOLHATATLAN, ORVOSOLHATLAN, (or-v-os-ol-hat-[at]lan) mn. tt. *orvosolhatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit, illetőleg akit meggyógyitani nem lehet, elkerülhetetlenül vésznek, romlásnak indult. Átv. ért. erkölcsileg lelkileg, szellemileg javithatatlan. Határozóként am. orvosolhatlanul, oly módon, vagy

állapotban, midőn valakit, vagy valamit orvosolni nem lehet.

ORVOSOLHATATLANSÁG, ORVOSOLHATLANSÁG, (or-v-os-ol-hat-[at]lan-ság) fn. tt. *orvosolhatatlanság-ot*. Orvosolhatatlan állapot.

ORVOSOLHATÓ, (or-v-os-ol-hat-ó) mn. tt. *orvosolható-t*. Amit, illetőleg akit meg lehet gyógyítani. *Orvosolható sebek, törések*. Átv. ért. erkölcsileg, szellemileg javítható, helyrehozható. *Orvosolható visszaélések, kihágások*.

ORVOSOLHATÓLAG, (or-v-os-ol-hat-ó-lag) ih. Orvosolható módon.

ORVOSPOR, (orvos-por) ösz. fn. Porrá zuzott alakban rendelt és használt gyógyszer, gyógypor.

ORVOSSÁG, (or-v-os-ság) fn. tt. *orvosság-ot*, harm. szr. —*a*. Általán: minden szer az állati, növényi, vagy ásványi országból, mely akár a rendszeres orvostudomány, akár az avatlanok véleménye szerént betegségek gyógyítására alkalmasnak tartatik. *Füben, fában adta Isten az orvosságot*. (Km.). *Halál ellen nincs orvosság*. (Km.). Átv. ért. czélszerü intézkedés, eszköz bizonyos erkölcsi bajok elhárítására.

ORVOSSÁGOS, (or-v-os-ság-os) mn. tt. *orvosságos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Orvosságokkal bővelkedő, vagy, miben orvosságot tartanak. *Orvosságos kamara. Orvosságos üveg, szelencze*.

ORVOSSÁGSZAG, (orvosság-szag) ösz. fn. Az orvosszerek sajátnemü szaga, patikaszag.

ORVOSSEGÉD, (orvos-segéd) ösz. fn. Orvosi tudományokat végzett ifju, ki valamely nyilvános gyógyintézetben vagy orvosi tanodában a főorvos vagy tanító mellett segédkép működik. (Assistens).

ORVOSSZER, (orvos-szer) ösz. fn. L. GYÓGYSZER.

ORVOSTANÁR, (orvos-tanár) ösz. fn. Tanár, ki egy vagy több orvosi tanból nyilvános eléadásokat tart.

ORVOSTANULÓ, (orvos-tanuló) ösz. fn. Ki az orvosi rendszeres tudományokban, mint egyetemi vagy főtanodai hallgató képezi magát.

ORVOSTUDOMÁNY, (orvos-tudomány) ösz. fn. Széles ért. azon tudományok, és tanok összvege, melyek közvetlenül vagy közvetőleg az állati, nevezetesen emberi betegségek alapos ismeretére, s gyógyítására vonatkoznak, milyenek különösen: *boncztan, növénytan, gyógyszertan, kórtan*, a szoros ért. vett *gyógytan* stb.

ORVOSTUDOMÁNYI, (orvos-tudományi) ösz. mn. Orvostudományt illető, arra vonatkozó. *Orvostudományi könyvek, értekezések*.

ORVOSTUDOR, (orvos-tudor) ösz. fn. Személy, ki jártasságát az orvosi tudományokban szigoru vizsgálatok által az illető orvosi kar előtt kimutatta, s annak bizonyitványául hiteles oklevéllel ellátva az orvosok testületébe igtattatott.

ORZ, l. OROZ.

ORZÁS, (or-oz-ás) fn. tt. *orzás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Lopás, tolvajlás. V. ö. OROZ.

ORZÓ, (or-oz-ó) mn. és fn. tt. *orzó-t*. Lopó, tolvaj, ragadozó.

ORZOTT, (or-oz-ott) mn. tt. *orzott-at*. Amit elloptak; alattomban eltulajdonított. *Orzott jószágból élő tolvajok*. V. ö. OROZ.

—OS, (1), melléknév-képző, hangrendileg: *as, es, ös*, pl. *bot-os, ház-as, lép-es, szem-ös, bör-ös*, l. —AS, melléknévképző.

—OS, (2), gyakorlatos igeképző, vékonyhangon: *es, és, ös*, pl. *fut-os, tap-os, ker-es, rep-és, csip-d-és, öl-d-ös*; l. —ÉS, (2), igeképző.

OS, hangutánzó gyöke *oson, osont* és *ostor* szóknak és származékaiknak. Rokon *hus* gyökkel (*huság* szóban), és a megfordított *su* v. *suh* gyökkel (*suhan, suhog, suhít* stb. szókban); v. ö. OSON, OSONT.

OSDI, l. OSON alatt.

OSDOLA, erdélyi falu Kézdi sz.; helyr. *Osdolá-ra*, —*n*, —*ról*.

OSGYÁN, falu Gömör m.; helyr. *Osgyán-ba*, —*ban*, —*ból*.

OSIKÓ, falu Sáros m.; helyr. *Osikó-ra*, —*n*, —*ról*.

OSKERDA, falu Trencsin m.; helyr. *Oskerdá-ra*, —*n*, —*ról*.

OSKOLA; OSKOLAHÁZ; OSKOLAI; OSKOLAMESTER; OSKOLAPÉNZ; OSKOLÁS stb. L. ISKOLA, ISKOLAHÁZ stb.

OSON, (os-on) önh. m. *oson-t*. Suttonban, és sietve távozik vagy megy valahová. Élünk ez igével, midőn valakiről azt akarjuk jelenteni, hogy féltében, titkolódzva be-, vagy ki-, vagy ellopódzik, elillan, elsurran. *A tolvaj észrevevén, hogy nyomában vannak, elosont. Anélkül, hogy észrevették volna, kiosont a házból*. Kemenesalján am. bivatlanul valahová megy. *Utána oson* v. *osont*, Pápa vidékén am. leskelődve utána megy.

Azon igék osztályába tartozik, melyekben alapfogalom a távozás, és gyökhang a sebes menést utánzó suhogás, vagyis *su si* hang, milyenek: *suhan, surran, siet, suttyan, sonfordál*, melyek mind sebes, és suhogással járó mozgásra vonatkoznak. Tiszta gyöke *os*, melyből még divatban van a tréfás parancsoló mód második személye *osdi* v. *usdi*, azaz: *oss te, uss te!* mint *hajdi* am. haj te! *iszkurdi* am. iszkódj te! Csagataj nyelven is *ucs-mak* am. mozogni, sietni, s törökül am. elrepülni, melyben, mint tudjuk, a *mak* csak a határtalan mód ragja = *ni*. Az *on* tehát, úgy látszik, a magyar igében csak hangzatosság végett járult hozzája. A török *ucsum* származék már főnév s am. repülés.

OSONÁS, (os-on-ás) fn. tt. *osonás-t*, tb. —*ok*. Suttonban és sietve távozás. *Be-, el-, kiosonás*. V. ö. OSON.

OSONT, (os-on-t) önh. m. *osont-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Jelentésére am. oson; a *t* csak

toldalék, mint: *illan illant, kukkan kukkant, horkan horkant* szókban. „A fejedelem második fia elosontván Bécsből .... tegnap előtt ide érkezett.“ (Mikes Kelemen törökországi levelei). Simai Kristófnál és Szabó Dávidnál *ussant, ussint* is.

OSONTÁS, (os-on-t-ás) l. OSONÁS.

—OST, (os-t) ösz. határzói képző; vékony hangon: *est, ést, öst;* a régieknél gyakran eléjön, pl. *bátorságost* a Nádor-codexben am. bátorságosan; *kögyelmest* Benigna asszony imakönyvében am. kegyelmesen stb. hasonlók a mai ‚örömest‘ szóhoz. L. —AST.

OSTÁBLA, (osz-tábla?) ösz. fn. tt. *ostábla-t.* Hatvannégy koczkára osztott tábla, s talán innen a neve: oszt-tábla = osz-tábla = os-tábla, melyen két személy, mindegyik tizenkét vagy tizenöt csont-, vagy fakarikával játszik. Gyarmathi Sámuel ‚ossea tabula‘ latin szókból alakultnak véli, melyek csonttáblát jelentenek. Törökül: *tavla.*

OSTÁBLAJÁTÉK, (ostábla-játék) ösz. fn. Játék neme két személy között, melyet ostáblán játszanak. V. ö. OSTÁBLA.

OSTÁBLAKARIKA, (ostábla-karika) ösz. fn. Karikák, fából vagy csontból, melyekkel az ostáblán játszani szoktak. V. ö. OSTÁBLA.

OSTÁBLÁZ, (ostábla-az) önh. m. *ostáblás-tam,* —*tál,* —*ott,* par. —*z.* Ostáblán játszik.

OSTÁBLÁZÁS, (ostábla-az-ás) fn. tt. *ostáblázás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Ostáblán való játszás.

OSTFI-ASSZONYFA, falu Vas m.; helyr. —*Asszonyfá-ra,* —*n,* —*ról.*

OSTOBA, mn. tt. *ostobá-t.* Természeténél fogva tompa eszü, ki nehezen tanul, kinek felfogó tehetsége nincsen. *Az ostoba embert hiába tanítod. Oly ostoba, hogy a Miatyánkot sem birja megtanulni. Ostoba, mint a lúd.* 2) Szélesb ért. tudatlan, müveletlen. *Ostoba falusi kukkó, ostoba paraszt.* Észműre, beszédre, cselekedetre vonatkozólag am. sületlen, esztelen, ügyetlen. *Ostoba gondolat, állítás, beszéd, tréfa. Ostoba cselekedet, eljárás.* Valószinüleg a latin *stupidus* után magyarított szó.

OSTOBÁLKODÁS, (ostoba-al-kod-ás) fn. tt. *ostobálkodás-t,* tb. —*ok.* Ostoba módon szólás, vagy cselekvés. V. ö. OSTOBÁLKODIK.

OSTOBÁLKODIK, (ostoba-al-kod-ik) k. m. *ostobálkod-tam,* —*tál,* —*ott.* Ostoba módon, tudatlanul, ügyetlenül, esztelenül beszél, vagy cselekszik. V. ö. OSTOBA.

OSTOBÁN, (ostoba-an) ih. l. OSTOBAUL.

OSTOBASÁG, (ostoba-ság) fn. tt. *ostobaság-ot,* harm. szr. —*a.* 1) Az észtehetségnek tompasága, felfogási erőnek hiánya. *Ostobasága miatt semmire sem használhatni őt.* 2) Tudatlanság, müveletlenség, ügyetlenség, melyet valaki beszédében vagy tetteiben kellő ismeretek, és ügyesség hiányában mutat.

OSTOBÁSKODÁS, (ostoba-as-kod-ás) l. OSTOBÁLKODÁS.

OSTOBÁSKODIK (osoba-as-kod-ik) l. OSTOBÁLKODIK,

OSTOBAUL, v. OSTOBÁUL, (ostoba-ul) ih. Ostoba módon; tudatlanul, ügyetlenül, sületlenül; a józan ész szabályai ellen, a kitett czélra épen ellenkező eszközöket használva stb. *Ostobaul beszélni, tréfálni. Valamit ostobaul intézni, rendezni.*

OSTOBÍT, (ostoba-ít) áth. m. *ostobít-ott,* par. —*s,* htn. —*ni,* vagy —*ani.* Ostobává tesz, butít, a felfogó tehetséget tompítja.

OSTOBÍTÁS, (ostoba-ít-ás) fn. tt. *ostobítás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Ostobává tevés.

OSTOBÚL, v. OSTOBUL, (ostoba-úl) önh. m. *ostobúl-t.* Ostobává lészen, észtehetsége, felfogó ereje tompúl, butúl.

OSTOBÚLÁS, v. OSTOBULÁS, (ostoba-úl-ás) fn. tt. *ostobúlás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Ostobává létel.

OSTOR, fn. tt. *ostor-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Bizonyos fonadékból álló eszköz, melynek fő rendeltetése a barmokat hajtani, menésre nógatni, biztatni, illetőleg ütni. *Szíjostor,* mely öszvefont szijakból áll; *kenderostor,* melyet kenderből fontak; *körmön font ostor,* különböztetésül a kemény ostortól, melyet kampón fonnak; *ökörostor,* ökröket hajtani való; *lóostor,* melynek, ha az hosszu gyeplőre fogott (bakos) négy lóra való, különösen *suhogó* a neve; *karikás ostor,* a csikósoknál, gulyásoknál, melyet karikákra szedve a nyeregfejre akasztva, vagy nyakba vetve viselnek. *Ostorral suhogatni, pattogatni, csattantani, rittyenteni, durrantani, durrogatni. Ostorral megvágni, megugratni, megtáncoltatni a lovat. A jó lónak zabla kell, nem ostor.* (Km.). *Megszokta az ostort, mint a czigány lova.* (Km.). Tréfásan képes kifejezéssel: *szíj gyártó abrakja.* Átv. ért. mint ütő verő eszköz, jelent csapást, szenvedést, különösen oly személyt, ki az embereket csapások, kemény bánásmód, zsarolások által rettegteti, kinozza. *Népek, nemzetek ostora.* Hitvallási, és hiterkölcsi ért. a bűnöket sujtó igazságos Istennek büntetése. *Isten ostora van rajtunk. Etele hun királyt a korabeli történetirók Isten ostorának nevezték.*

„Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?“

Berzsenyi.

Ha e szóban alapfogalomul a hajtást, menésre nógatást, üzést veszszük; úgy gyöke *os* megegyezik azon igével, melyből az *oson* származik; mi szerént az *os* gyökből miveltető *t* képzővel keletkezett *ost,* azaz: siettet, sietö menésre készt, sürget. mint az *osz, fosz, es* (ik) gyökökből lett *ost, fost ejt,* (= es-t). Továbbá a nyelvhasonlat szabályai szerént valószinü, hogy utóbbi része, vagyis az *or* képző nem egyéb, mint első részének, vagyis *ost* ige részesülőjének megnyujtása, ú. m. az *osto* (hajtó, üző) részesülőből kifejlett az *ostor,* mint *fosztó, fostor* (szenvedő értelemben), *bojtó bojtor,* kötelődző, akadékoskodó, *fondó*

fondor, cselfonó, cselszövő, *gomdó gomdor gondor*, *gömdő gömdör göndör*, stb. Tudnivaló, hogy mennyiben a sietést jelentő *os* gyök a menőnek suhogását utánozza, az ostor is végelemzésben, a hangutánzók közé sorozható, mi az ostor egyik nemében, melyet *suhogó*-nak neveznek, elvitázhatlanul világos. Az *ostor* tájdivatosan, nevezetesen túl a Dunán *ustor*, valamint *oson*, *osont*, *osdi*, tájdivatosan: *uson*, *usont* v. *usint*, *usdi*. Gyarmathi és Dankovszky a szláv *ostroha*, *ostruha* szókkal rokonítják, illetőleg ezekből kölcsönzöttnek vélik, melyeknek sarkantyú (calcar) és ösztön (stimulus) jelentésök van; de egy az, hogy bajos megfogni, a magyarban az ostor szónak miért támadott volna egészen eltérő értelme; más az, hogy *ocskor* v. *ucskur* a törökben am. madzag. (Vámbéry).

OSTORADÓ, (ostor-adó) ösz. fn. Egyes személyre, vagy egész községre, országra vetett pénzbeli büntetés, melyet különösen háboru alkalmával szoktak a föld népére vetni. Szélesb ért. a népet rendkivül terhelő adóztatás.

OSTORÁNG, fn. tt. *ostoráng-ot*, harm. szr. *—ja*. Székelyes kiejtéssel am. a szokottabb *istráng*, *estráng*, mindegyik a német *Strang*, vagyis latin *strangulum* szóra emlékeztet.

OSTORÁSZ, (ostor-ász) fn. tt. *ostorász-t*, tb. *—ok*. Vadászok nyelvén, ki a kopókat vadászat alatt a falkár rendeletei szerént féken tartja. (Bérczy K.).

OSTORCSAPÁS, (ostor-csapás) ösz. fn. Csapás, melyet az állaton akár nógatásul, akár más okból ejtenek.

OSTORCSAPÓ, (ostor-csapó) ösz. fn. Vékonyabbféle fonadék, leginkább lószőrből, az ostor végén, máskép: *sugár*. Ezt kell érteni, midőn péld. mondják: *ostorhegyre veszik a lovat*, azaz: a sugárral megpecsczentik.

OSTORCSATTANÁS, (ostor-csattanás) ösz. fn. Csattanó hang, melyet bizonyos módu csavarintásra az ostor ad.

OSTORDURRANÁS, (ostor-durranás) ösz. fn. Erősebb nemü „durr" hang, melyet a két kézzel megcsavarított nagy ökörostor ad.

OSTORFA, (ostor-fa) ösz. fn. 1) A gémes kutak rudja, melyen a vödör függ, egyszerüen: *ostor (kútostor)*, vagy *mén*, v. *mény* (ostormény). 2) A bányákban azon fagépezet, mely által a kiásott érczeket az aknából felhajtják. 3) Hajósok nyelvén gerenda, mely a hajóban a bókonytalpakat a fenék egész hosszában lefoglalja. (Kohlschwinn v. Kohlschwein. Kenessey A.).

OSTORHÉGY, (ostor-hégy) ösz. fn. Az ostornak vége, mely rendesen úgynevezett sugárból áll. *Ostorhegyre venni a lovat. Ostorhegygyel megpeczczenteni a csikót. Ostorhegyre hord a puska*, vadászok nyelvén azon puskáról mondják, mely a serétet hosszant és nem terítve vágja. (Bérczy Károly).

OSTORHÉGYES, (ostor-hégyes) ösz. mn. és fn. A négyesbe és hosszu gyeplőre fogott első lovak közől a jobb felől menő, máskép: *kisefás*; a balról, vagyis a nyerges előtt járónak neve: *gyeplős*.

OSTORINDA, (ostor-inda) ösz. fn. Némely növény tövéből nőni szokott, s a földön elterülő hengeres (ostor forma) hajtás, mely a végén legyökerezik, rendszerént még keletkezése évében szárat vagy virágot hajt; ilyen ostorindája van a tavaszi violának. (Gönczy Pál).

OSTORINDÁS, (ostor-indás) ösz. mn. Ostorindával ellátott, ostorindát növesztő. *Ostorindás növény*. V. ö. OSTORINDA.

OSTORKODÁS, (ostor-kod-ás) fn. tt. *ostorkodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Orczátlankodás. V. ö. OSTORKODIK.

OSTORKODIK, (ostor-kod-ik) k. m. *ostorkodtam*, *—tál*, *—ott*. Székely tájszólás szerént am. orczátlankodik, szemtelenül viseli magát. Talán a székelyek az ‚ostorkodás' alatt eredetileg oly orczátlankodást értettek, melynél fogva valaki, mintegy ostorlás, vagyis szemtelen sürgetés, erőszakolt kérés, zsarolás által gyötör másokat?

OSTORL, (ostor-ol) áth. m. *ostorl-ott*, htn. *—ani*, v. *ostorol-ni*. Régies igealak a köz szokásu *ostoroz* értelmében, melyből lett a szintén régies szenvedő *ostorlatik*, vagy *ostorlattatik*. „Mert adatik pogányoknak, és megkáromlattatik, és megostorlattatik, és miután megostorozandják, megölik őtet." (Münch. cod. Luk. 18.).

OSTORLÁS, (ostor-ol-ás) l. OSTOROZÁS; és v. ö. OSTORL.

OSTORMÉN, v. OSTORMÉNY, (ostor-mén, v. *—mény*) ösz. fn. A bangiták neméhez tartozó cserjefaj; veszszeje puha kérgü, bőr tapintatu; galyai szőrösek; levelei szivded kerekek, ellenesek, fürészesek, eresek, alul molyhosak; bogyói előbb veresek, azután feketék; máskép szintén köznépi néven: *ostorménfa*, *iszalag*, (mely különbözik azon iszalagtól, mely a bércse [clematis] egyik faját teszi); növénytani néven: *ostorménbangita*. (Viburnum lantana. L.). Sándor István szerént *ostornyelü fa*. Minthogy a *mény* v. *mén* nyelet jelent, pl. a *kútmény* szóban (v. ö. MÉN, fn. és NYEL, fn.), innen lett az *ostormény* elnevezése, t. i. az ostornyélhez való hasonlattól.

OSTORMÉNBANGITA, (ostor-mén-bangita) l. OSTORMÉN.

OSTORMÉNBOGYÓ, (ostor-mén-bogyó) ösz. fn. Az ostorménynak bogyója, mely eleinte vörös, és midőn megérett, fekete szinü.

OSTORMÉNFA, (ostor-mén-fa) lásd OSTORMÉN.

OSTORNYEL, v. OSTORNYÉL, (ostor-nyel, v. *—nyél*) ösz. fn. Majd szivos és hajlós ágból, majd mereven fából álló fogattyú, melyre az ostort kötik, és melynél fogva tartják, suhogatják. *Somfaágból csinált ostornyel*.

OSTOROL, (ostor-ol) áth. m. *ostorol-t*, v. *ostorlott*: htn. *ostorolni*, v. *ostorlani*. L. OSTORL, és OSTOROZ.

OSTOROS, (1), (os-t-or-os) mn. és fn. tt. *ostoros-t*, v. —*at*, tb. —*ak*, mint fn. —*ok*. Ostort viselő, vagy ostorokkal bövelkedő. *Ostoros gyerek*, ki ostorral játszik. *Ostoros bolt*. Különösen mint főnév jelent kis bérest, ki a hat vagy nyolcz ökrös öreg béres mellett segédkedik, pl. vele szekeret rak, szánt, az ökröket legelteti stb. A. Mátyusföldén még ki nem veszett népmonda szerént Mátyás király, mielőtt az angyalok maguk tették volna fejére a koronát, ostoros fiú volt, mely mondára Mátyásnak nagy népszerüsége adhatott alkalmat.

OSTOROS, (2), faluk Borsod és Sopron m.; helyr. *Ostoros-ra*, —*on*, —*ról*.

OSTOROZ, (os-t-or-oz) áth. m. *ostoroz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Ostorral ver, üt, kinoz, gyötör. *Ostorozni a húsni nem akaró barmot*. Átv. ért. mondják Istenről, midőn az emberekre csapásokat, szenvedéseket bocsát, nevezetesen am. büntet. *Isten ostorozza a bünöst, hogy lakoljon, és megtérjen. Éhséggel, döghalállal, háboruval ostorozza Isten a népeket.*

OSTOROZÁS, (os-t-or-oz-ás) fn. tt. *ostorozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által embert, vagy más állatot ostoroznak. V. ö. OSTOROZ.

OSTORPATTANÁS, (ostor-pattanás) ösz. fn. Pattanó hang, melyet az ügyes kézzel megcsavarított vastagabbféle ostor ad.

OSTORPATTANTÁS, (ostor-pattantás) ösz. fn. Cselekvés, mely által eszközli valaki, hogy az ostor pattanó hangot adjon. Tudniillik a pattantás, mint cselekvőnév különbözik a pattanástól, mint állapotnévtől.

OSTORPÉNZ, (ostor-pénz) ösz. fn. Pénz, melyet borravaló fejében a kocsisnak adnak; különösen a postakocsisoknak, vagy előfogatosoknak a rendes vitelbéren kivül járó, s meghatározatlan díj, borravaló.

OSTORSUGÁR, (ostor-sugár) ösz. fn. Rendesen lófarkszőrből készített vékonyabbféle fonadék, melyet az ostor végére kötnek, hogy suhogóbb, egyszersmind csapása csipősebb legyen.

OSTORSZÍJ, (ostor-szíj) ösz. fn. Szalagokra szeldelt szíjak, melyekből a szíjostort fonják.

OSTORTELEK, (ostor-telek) ösz. fn. Azon vékony kötel, vagy zsineg, melylyel az ostort az ostornyelre kötik; mint: *bocskortelek*, melylyel a bocskort felkötik. Ebből valószinüen gyaníthatni, hogy ezekben némi hangáttétellel a *telek* am. *kötel*.

OSTORÚ, v. OSTORU, (ostor-ú) mn. tt. *ostorú-t*, tb. —*k*, v. —*ak*. Ostorforma, ostoralakú.

OSTORVÁGÁS, (ostor-vágás) ösz. fn. Vágás, csapás, ütés, melyet ostorral ejtenek.

OSTROM, fn. tt *ostromo-t*, harm. szr. —*a*. Hadi műtét, midőn egyik ellenfél tömegesen megrohanja a másik *félt*, mely bizonyos védgát mögött, sánczok között, erődben, várban erős állást vön. *Ostromra megfúni a trombitákat, verni a dobokat. Ostromot futni*, németes szólás. *Ostrommal bevenni a sánczot, a várat. Kiállni, visszaverni az ostromot.*

„Undok viperafajzatok
Dúlják fel e várt, mely sok ádáz
Ostromokat mosolyogva nézett.“

Berzsenyi.

Néha a magyarban csak annyi, mint: megszáll, újabb hadtani nyelven: *táborol*, inuen: *ostromállapot, ostromzár*. Átv. ért. erkölcsi erőszakoskodás, mely által valakit sürgetnek, hogy valamire rábirják, hogy valamit megnyerjenek töle. *Kérelmezők, koldusok ostroma*. Továbbá: akármely erőszakos tolakodás, mely által bizonyos tömeg valahová bejutni törekszik. *Ostrommal kellett betörni a színházba, oly nagy volt a tolongás.*

E szó nem más, mint a német *Sturm*, melyből önhangzó előbocsátásával: *ostrom* magyar kiejtéshez alkalmazkodva módosult; tiszta magyarsággal: *roham*, néha: *vívás*.

OSTROMÁGYÚ, v. —ÁLGYÚ, v. —ÁLGYU, (ostrom-ágyú, v. —álgyú) ösz. fn. Álgyú, melyet erődök, várak ostromlására használnak.

OSTROMÁLLAPOT, (ostrom-állapot) ösz. fn. Állapot, midőn az ellenség valamely várat, várost, tartományt, vagy országot megszállva tart; különösebben, midőn valamely városban, tartományban, vagy országban a lázadás, vagy forradalom legyőzése végett, vagy legyőzése után még darab ideig többé-kevésbbé szigorú katonai törvények szerént kormányoznak.

OSTROMÁROK, (ostrom-árok) ösz. fn. A várvivásoknál azon mellvédes árkok egyike, melyeket a várostromlók czélszerü irányokban és kanyarulatokban húznak, hogy általok elfödve lévén az ostromlott helyhez biztosabban közeledhessenek.

OSTROMBORONA, (ostrom-borona) ösz. fn. Vas hegyezetü vastag karókból álló, boronaforma készület, melyet az ostrom alatt levő ellenfél állít, hogy a lovasságnak és gyalogságnak rohanását megakadályozza.

OSTROMDESZKA, (ostrom-deszka) ösz. fn. Vas szegekkel ellátott gerendák, vagy fahasábok, vagy padlódeszkák, melyekkel az ostrom alatt levők a vár körüli nyilásokat, hézagokat elzárják, hogy a rohanók ne közeledhessenek hozzájok.

OSTROMFÉDÉL, v. —FÖDÉL (ostrom-fédél, v. —födél) ösz. fn. A régieknél fából csinált fedélforma készület, melyet ide-oda mozgatni lehetett, s melynek alája húzták magukat az ostromlók, hogy az ellenök szórt nyilak, kövek stb. ellen védve legyenek.

OSTROMHÍD, (ostrom-híd) ösz. fn. A régieknél hídféle készület, melyet az ostrom alatt levő várfalnak közelébe tolt mozgó toronyról a falra cresztettek, hogy rajta benyomulhassanak.

OSTROMKARÓ, (ostrom-karó) ösz. fn. Karók egyike, melyekkel az ostrom ellen bizonyos helyet, tért, nevezetesen sánczokat, várakat elzárnak.

OSTROMKOSZORÚ, (ostrom-koszorú) ösz. fn. Hadi tüzmű, koszorúalakban, melyet gránátokkal megrakva ostrom alkalmával a rohanó ellenségre röpítenek.

OSTROMLAJTORJA, (ostrom-lajtorja) ösz. fn. Lajtorja, melyet a bástyák, várak ostrománál használnak, hogy rajta a falakra, illetőleg sánczokra, bástyákra felhágjanak.

OSTROMLÁS, (ostrom-ol-ás) fn. tt. *ostromlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Hadi működés, mely által bizonyos erődített helyet, pl. sánczokat, bástyákat, várakat ostromolnak. Átv. ért. erőszakos kérés, kicsikarás, zsarolás, vagy tolongás, tolakodás. V. ö. OSTROMOL.

OSTROMLAT, (ostrom-ol-at) fn. tt. *ostromlat-ot*, harm. szr. —*ja*. Ostromlás elvont értelemben.

OSTROMLÉTRA, (ostrom-létra) l. OSTROMLAJTORJA.

OSTROMLÓ, (ostrom-ol-ó) mn. és fn. tt. *ostromló-t*. Aki vagy ami ostromol.

OSTROMOL, (ostrom-ol) áth. m. *ostromol-t*, v. *ostrom-lott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Hadviselési ért. valamely erődített helyet, pl. sánczot, bástyát, várat tömegesen megrohan, hogy azt bevehesse.

„Ki tudja méltán írni az öklelő
Hajdú vivását, amikor a lovast
Dárdája szúrja, s mennykövek közt
A meredek falat ostromolja?

Berzsenyi.

Szélesb ért. valamely helyet hadsereggel bekerít, körülvesz. Átv. ért. erkölcsi erőszakkal valakit rábirni törekszik valamire. *Naphosszant ostromolják őt a kérelmezők.* Továbbá erőszakkal tolakodik, nyomul, hogy valahová bejuthasson. *A kiváncsi néptömeg időnek előtte ostromolja a szinkört, szinházat.*

OSTROMOLÁS; OSTROMOLÓ, l. OSTROMLÁS; OSTROMLÓ.

OSTROMOZ, (ostrom-oz) áth. m. *ostromoz-tam*, —*tál*, —*ott*, v. *ostroms-ottam*, —*ottál*, —*ott*. Lásd OSTROMOL.

OSTROMOZÁS, (ostrom-oz-ás) l. OSTROMLÁS.

OSTROMZÁR, (ostrom-zár) ösz. fn. Valamely helynek, illetőleg ellenséges földnek hadi erővel bekerítése, és bekerítve tartása. Újabb hadtani nyelven: *táborlat*. V. ö. OSTROMÁLLAPOT.

OSTROMZÁS, (ostrom-oz-ás) l. OSTROMLÁS.

OSTROMZSÁK, (ostrom-zsák) ösz. fn. 1) Földdel vagy más anyaggal megtöltött zsákok egyike, melyeket az ostrom alatt lévők, vagy ostromlók némely helyeken védgátul felhalmoznak. 2) Bőrből vagy kittölös vászonból való zsákok, golyókkal és lőporral töltve, gyutacscsal ellátva, szurokkal behúzva, melyeket az ostromló ellenségre hánynak.

—OSTUL, l. ASTUL.

OSTYA, fn. tt. *ostyá-t*. Kovásztalan búzaliszt-ből tüzes vaslemezek között sütött hártyavékonyságu lepényke, milyet a latin szertartásu római katholikusok a szentmiseáldozatnál, és Úr vacsorájául használnak. Az így fölszentelt ostya a római catholicus egyház tanitása szerént am. Krisztusnak valóságos teste, honnan az egyházi ének: *Imádunk szent ostya, drágalátos manna, seregeknek ura, királyok királya.* Szélesb ért. akármi czélra fordított hasonnemü sütemény. *A keserü labdacsokat ostyába takarva bevenni. A levelet ostyával bepecsételni. Olyan vékony, mint az ostya.* A latin eredetü *hostia* után magyarított szó.

OSTYABÉLÉS, (ostya-bélés) ösz. fn. Ostyavékonyságu rétegekből álló bélesféle tésztaétek. V. ö. OSTYA.

OSTYAFÖLD, puszta Győr m.; helyr. *Ostyaföld-re*, —*ön*, —*ről*.

OSTYASÜTŐ, (ostya-sütő) ösz. fn. 1) Személy, ki templomi vagy más használatra való ostyákat süt. 2) Vas lemezekből álló eszköz, melylyel az ostyát sütik.

OSVÁT, férfi kn. tt. *Osvát-ot*. Osvaldus. Régi német eredetünek tartják, melynek mai jelentése: „Hausverwalter" házgondviselő.

OSZ, hangutánzó gyöke *oszol*, *oszlik* stb. szóknak, a sebes haladástól, a lég hasitásától, vagy szelésétől, suhanásától átvéve. Rokon *os* gyökkel. V. ö. OS, OSON és OSZLIK. ‚Oszít' szóban pedig ‚usz' helyett áll.

OSZHELY, puszta Győr m.; helyr. —*hely-re*, —*én*, —*ről*.

OSZÍT, tájdivatosan am. uszít; l. ez.

OSZKÁR, férfi keresztnév; tt. *Oszkár-t*, tb. —*ok*. Régi német szónak tartják, melyben *os*, v. *as* am. Isten, és *gár* am. dárda.

OSZKÓ, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Vas m.; helyr. *Oszkó-ra*, —*n*, —*ról*.

OSZLÁNY, mváros Bars m.; helyr. *Oszlány-ba*, —*ban*, —*ból*.

OSZLÁR, puszták Pest és Somogy, TISZA—, falu Borsod m.; helyr. *Oszlár-ra*, —*on*, —*ról*.

OSZLÁS, (osz-ol-ás) fn. tt. *oszlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A tömegben egyesülve létesett részeknek egymástól különféle irányban történő elválása, elszéledése, pl. midőn az emberek a templomból, szinházból, gyülésből haza mennek, vagy a felhők szétszakadoznak, stb. *Apostolok oszlása*, midőn a világ külön tájaira elmentek az evangyeliumot hirdetni. Öszvetéve: *eloszlás*, *megoszlás*, *felosszlás*, *szétoszlás*. A Bécsi codexben am. viszongás (dissensio). „Menden nemzeteknek egyességét ő oszlásokkal megtörné." (Eszter XIII.). Tárkányinál: *visszavonás*. A Debreczeni Legendáskönyvben: pártütés (seditio). „S a bálványimádó papok oszlást szerözvén ah népek között, felkajáltva mondják vala: Öld meg ez ördöngös asszonyállatot."

OSZLAT, (1), (osz-ol-at) áth. és mivelt m. *oszlat-tam, —tál, —ott*, par. *oszlass*. Eszközli, hogy a tömegben együtt volt részek egymástól elváljanak, különböző irányban elszéledjenek. *Fegyveres kézzel eloszlatni az összecsoportosult lázadókat. Szétoszlatni a gyülés tagjait, a hadsereget. A nap sugarai oszlatják a ködöt, a fölszél oszlatja a felhőket. Bizonyos szerek által a daganatot, csömört eloszlatni.* Átv. ért. a kedélynek borús állapotát, vagy az ész homályát elüzi. *Gondot, bút, bánatot, szomoruságot borral oszlatni. Kétséget oszlatni. Valamely történeti kérdés nehézségeit, homályait eloszlatni.*

OSZLAT, (2), (osz-ol-at) fn. tt. *oszlat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Oszlás elvont értelemben. A régieknél, különösen a Müncheni codexben am. megoszlás, viszongás, meghasonlás (dissensio). „Es úgy ő érte oszlat lött a gyülekezet között." (János evangy. VII. fejezet). Károlyinál: *hasonlás*, Tárkányinál: *szakadás*. Továbbá a Bécsi codexben am. elválás. „Hogy ne adatnának ő gyermekdedek ragadatba es ő feleségek oszlatba" Tárkányinál: „Hogy ne adassanak gyermekeik ragadományra, feleségeik elválásra." (Judith 4. 10.).

OSZLATÁS, (osz-ol-at-ás) fn. tt. *oszlatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által eszközöljük, hogy valami oszoljon.

OSZLATLAN, (osz-ol-atlan) mn. tt. *oszlatlan-t*, tb. —*ok*. Aminek alkotó részei tömegesen együtt vannak, egymástól el nem váltak, el nem széledtek. *Oszlatlan népgyülés, társaság. Oszlatlan sürü köd, terhes felhök, sötétség. Oszlatlan barátok, testvérek.* Átv. ért. a kedélyre vagy elmére vonatkozólag: *oszlatlan gond, bú, szomoruság*, mely a kedélyt folytonosan nyomja; *oszlatlan kétség, elmehomály*, mely a valót, igazat, bizonyosságot eltakarja. Határozóként am. el nem oszolva, el nem válva, el nem széledve, oszlatlanul.

OSZLATÓ, (osz-ol-at-ó) mn. tt. *oszlató-t*. Aki vagy ami eszközli, hogy bizonyos tömegnek, egységnek részei egymástól elváljanak, különböző irányban elszéledjenek, illetőleg elmúljanak. *Gyülést oszlató elnöki szó. Néplázadást oszlató rendőrség. Daganatot, csömört oszlató szerek. Ködoszlató napfény, felhöoszlató szelek. Oszlató szer*, a vegyészetben jelent oldó, vagy választó szert is. (Medium). Átv. mi a kedélyre kelletlenül ható benyomásokat, vagy az ész működése elől az akadályozó homályt eltávolítja, elüzi. *Gondoszlató szórakozás, bioszlató mulatság, bánatoszlató baráti vigasztalás; kétségoszlató tanuságok, bizonyitványok.* V. ö. OSZLAT.

OSZLIK, (osz-ol-ik) k. m. *oszl-ott*, par. *oszoljál*, htn. *oszlani*. Azon igék osztályába tartozik, melyek majd *ik*-esen, majd a nélkül divatoznak; ámbár szabatosan véve az *oszlik* inkább szenvedő, az *oszol* inkább cselekvő állapotra vonatkozik, pl. midőn valamely néptömeget szétkergetnek, helyesebben mondjuk róla, hogy *oszlik*, midőn pedig önszántából, szabad akaratból megy szét, akkor pontosabban szólva, *oszol*. E szerént oszlik minden, mi bizonyos erőszak, kényszerítés által, nem önként elszakadoz, mi különféle irányban elválik, elszéled, minek részei között az öszvetartó kapcsok megtágulnak, továbbá: ami elmúlik, előbbi állapotában létezni megszünik, pl. a köd, felhő, daganat, búbánat, szomoruság, kétely.

„Nem csökken az által húnok birodalma,
Hogy kétfelé oszlik tetején hatalma."

Arany.

Ezen igének gyöke *osz*, melyből egyfelől az önható *oszol*, és közép *oszlik*, másfelől az átható *oszt* származnak, oly viszonyban levén egymáshoz, mint az *om, fosz, fej, rej, bom, rom* gyökökből származó *omlik* és *omt, ont, foszlik* és *fosst, fejlik* és *fejt, rejlik* és *rejt, bomlik* és *bomt, bont, romlik* és *romt, ront*. Legközelebbi rokonai: *foszlik*, mely szükebb értelemben csak a rostos testek részeinek elválására, szétszakadására vonatkozik, és a *koszlik*, mely koptatás általi elválását jelenti az illető egész részeinek. Egyébiránt alapértelemben megegyeznek vele azon *o* hangon kezdődő szók, melyek más-más segédmássalhangzó felvételével valamennyien a részeknek egymástól elválását, illetőleg távolodását fejezik ki, milyenek: *old, olvad, omlik, omt, ondó*, a megnyujtott *ólom*, továbbá: *ocsó*, és az egyszerü távolodást jelentő *oson*, honnan: *oszolj innen* am. menj innen, osonj innen, ezekben az *s* és *sz* a sebes menést utánzó természeti hangok levén. V. ö. OSON. Az *oldódik, olvad, omlik* és *oszlik* azon alapértelemben mind megegyeznek, mely szerént bizonyos tömeget, egységet képező részeknek egymástól elválását, eltávolodását jelentik; de *oszlik* különösen csak oly tömeg, melynek részei mintegy ideiglenesen gyülekeztek öszve, pl. valamely sereg, népség, köd, felhő, gondok; *oldódik*, ami kötés által alakult egy tömeggé, s utóbb kötelékei szétbomlanak; *omlik*, ami az egyes részek laza öszvetartása, vagy bizonyos belső megromlás következtében válik szét; *olvad*, aminek szilárd, mereven állapotu tömege hig, folyó részekké válik. Bővebben lásd mind ezeket saját rovataik alatt.

OSZLOP, (1), fn. tt. *oszlop-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Építészi ért. függőleges irányban emelkedő, s leginkább hengerded állvány fából vagy kőből, téglából, melynek fő rendeltetése a ráépített terhet tartani, mellékes pedig az épületnek diszét emelni. *Fa oszlopokon álló pajta, szénatartó. Márvány oszlopokkal ékesitett palota. Doriai, korintuszi alakban épitett oszlopok.* 2) Hasonló nemü állvány, melyet valamely jeles férfi, vagy nevezetes esemény emlékeül állítanak. *Emlékoszlop, siroszlop, tiszteletoszlop.* Ha valamely személyt egész termetében ábrázol, pontosabban: *szobor*. 3) Átv. ért. alkalmaztatik oly tárgyakra, melyek egyenesen fölemelkedvén némileg hasonlíthatók az oszlophoz. *Füstoszlop, felhöoszlop, lüzoszlop, lángoszlop.* 4) Költői nyelven oly férfi, vagy dolog, ki vagy

mi másoknak gyáma, erkölcsi támasza, biztosítója. *A jeles férfiak a nemzet oszlopai. Ledőlt hazánknak oszlopa.* (Virág.).

Eredetére nézve közvetőleg vagy a hellen *στύλος* és a szláv *sztlp, szloup, szlup* szóból, vagy a homéri *σκόλοψ* szóból származottnak látszik; közelebb a *szlup*-ból lehetett vékony hangon *csölöp*, vastag hangon pedig és előtéttel *oszlop*. A magyar *osz* gyökü szókkal csakugyan alig van más fogalmi rokonságban annál, hogy oszlopok mind a természetben, mind a művészetben, rendesen több számmal levén, mintegy a részekre oszlás fejeztetnék ki általa. Minden esetre viszonyban áll *szobor* főnévvel is, mely némi áttétellel: *oszrob* közel rokon hangokban egyezik *oszlop* szóval.

OSZLOP, (2), falu Sopron és Veszprém m.; helyr. *Oszlop-ra, —on, —ról.*

OSZLOPALAKÚ, (oszlop-alakú) ösz. mn. Alakjára oszlophoz hasonló. *Oszlopalakú támasz, emlékkö.*

OSZLOPÁLLÁS, (oszlop-állás) ösz. fn. Azon rend és mód, mely szerént az épület oszlopai elhelyezvék.

OSZLOPBOLT, (oszlop-bolt). ösz. fn. Födött folyosó, mely boltozatok által összekötött oszlopokon nyugszik. (Arkade).

OSZLOPCSA, (oszlop-csa) fn. tt. *oszlopcsá-t.* A maga nemében, vagy aránylag kisded oszlop.

OSZLOPCSARNOK, (oszlop-csarnok) ösz. fn. csarnok, melynek oszlopokon, oszlopsorokon nyugvó boltozata vagy felső padolata van, oldalfalak nélkül. (Porticus).

OSZLOPCZIM, (oszlop-czim) ösz. fn. A nyomtatványok lapjai vagy oszlopai fölött azon nyomtatott betük, vagy szók, melyek az illető lapon vagy oszlopon tárgyalt dolgok czimeit fejezik ki, pl. a szótárakban az illető szók gyökbetüi.

OSZLOPDAD, (oszlop-dad) mn. tt. *oszlopdad-ot.* Minek oszlophoz hasonló formája van, oszlopalaku. *Oszlopdad emlékkö, határkö.*

OSZLOPDERÉK, (oszlop-derék) ösz. fn. Az oszlopnak fő része, közepe, mely az oszlopfej, és talap között van.

OSZLOPFEJ, v. —FEJEZET, (oszlop-fej, v. — fejezet) ösz. fn. Az oszlopnak felső része.

OSZLOPFOLYOSÓ, (oszlop-folyosó) ösz. fn. Folyosó, melyet oszlopsorok alkotnak.

OSZLOPFŐ, l. OSZLOPFEJ.

OSZLOPGYÁM, (oszlop-gyám) ösz. fn. Oszlopalakú támasza valamely épületnek, fordítva: *gyám-oszlop.*

OSZLOPKA, (oszlop-ka) kics. fn. tt. *oszlopká-t,* Kicsi. oszlop, oszlopocska.

OSZLOPKÉP, (oszlop-kép) ösz. fn. L. SZOBOR.

OSZLOPKORLÁT, (oszlop-korlát) ösz. fn. Egymással összekötött kis oszlopokból álló korlát, pl. a lépcsőzet mellékén.

OSZLOPKÖZ, (oszlop-köz) ösz. fn. Köz vagy tér, egyik oszloptól a másikig.

OSZLOPLÁB, (oszlop-láb) ösz. fn. Az oszlopnak alsó része, melyen az oszlopderék áll.

OSZLOPMŰ, (oszlop-mü) ösz. fn. Oszlopokból álló építészi mü, pl. folyosó, homlokzat; továbbá valamely épület oszlopai összvesen véve.

OSZLOPOROM, (oszlop-orom) ösz. fn. Az oszlopfejnek teteje, melyet különféle czifrázatokkal ékesítnek.

OSZLOPOZ, (oszlop-oz) áth. m. *oszlopos-tam, —tál, —ott,* par. —*s.* Oszlopokkal ellát, diszesit valamely épületet. *Oszloposni a palota homlokzatát, kapualját, a folyosót.*

OSZLOPOZÁS, (oszlop-oz-ás) fn. tt. *oszloposás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Építés neme, midőn valamely épületet oszloposnak. V. ö. OSZLOPOZ.

OSZLOPOZAT, l. OSZLOPZAT.

OSZLOPPÁRKÁNY, v. —PÁRKÁNYZAT, (oszlop-párkány, v. —párkányzat) lásd OSZLOPPÁRTA.

OSZLOPPÁRTA, v. —PÁRTÁZAT, (oszlop-párta, v. —pártázat) ösz. fn. Az oszlopfejet övedző párta, vagy koszoruforma czifrázat, dombormü.

OSZLOPPOLCZ, (oszlop-polcz) ösz. fn. A szabadon álló, pl. emlékoszlop tetejét takaró födélmü.

OZSLOPREND, (oszlop-rend) ösz. fn. Az oszlopok egyes részeinek bizonyos viszonya és aránya egymás között, továbbá: több oszlopnak bizonyos építészi mód szerént felállítása, és diszítése. *Toskánai, jóniai, római* stb. *oszloprend.*

OSZLOPSIKÁTOR, (oszlop-sikátor) ösz. fn. Oszlopok, oszlopsorok által képezett sikátor, vagyis folyosóféle keskeny szorulat.

OSZLOPSOR, (oszlop-sor) ösz. fn. Építészetben több oszlopból álló, rendszerént páros sor. Hadi ért. hosszu, keskeny sorban felállított sereg.

OSZLOPSZÁR, (oszlop-szár) ösz. fn. Az oszlopnak dereka egész hosszában véve, vagyis az oszlopfej és oszlopláb közötti része.

OSZLOPSZÉK, (oszlop-szék) l. OSZLOPTALAP.

OSZLOPTALAP, (oszlop-talap) ösz. fn. Rendesen négyszögü alkotmány kőből, melyre az oszlopot rakják, vagy állítják, hogy annak magasságát némileg emelje, kitüntesse, egyszersmind szilárdabb állapodást kölcsönözzön neki; máskép: *oszloptő, oszlopszék.*

OSZLOPTORNÁCZ, (oszlop-tornácz) ösz. fn. Oszlopokon álló, oszlopokkal, oszlopsorokkal kerített, diszített tornácz.

OSZLOPTŐ, (oszlop-tő) l. OSZLOPTALP.

OSZLOPZAT, (oszlop-oz-at) fn. tt. *oszlopzat-ot,* harm. szr. —*a.* Több oszlopokból álló mü; továbbá: valamely épület oszlopai együtt, összvesen véve.

OSZOL, (osz-ol) önh. m. *oszol-t.* Ragozása általán szabályszerü: *oszolok, oszolsz, oszolék, oszoltam, oszolandok, oszolj, oszolni, oszoló;* mire nézve külön-

bözik tőle az *oszlik*, mint hangugrató: *oszlom, oszlám, oszlottam, oszlandom, oszlani, oszló.* Értelmére s elemeire nézve l. OSZLIK alatt.

OSZOLHATATLAN, OSZOLHATLAN, (osz-ol-hat-[at]lan) mn. tt. *oszolhatatlan-t*, tb. —*ok*. Ami oly szilárd tömeget, vagy egységet képez, melyet részekre választani, egymástól eltávolítani nem lehet; elválhatatlan. *Keresztény hittan szerént a Szentháromság oszolhatatlan egység* (Indivisa unitas). Nagyító kifejezéssel am. igen szorosan együvé állott, egymástól nehezen elszakasztható. *Oszolhatatlan barátság, szövetség.* Átv. ért. kedélyre vonatkozva: *oszolhatlan bánat, szomoruság, fájdalom*, melyet elűzni nem lehet vagy igen nehéz; elmét illetőleg: *oszolhatatlan kétség, homály*, mely miatt a valót, az igazat megtudni lehetetlen. Határozóként am. oszolhatatlan módon vagy állapotban, oszolhatatlanul.

OSZOLHATATLANSÁG, OSZOLHATLANSÁG, (osz-ol-hat-[at]lan-ság) fn. tt. *oszolhatatlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Állapot, vagy tulajdonság, melynél fogva bizonyos tömeg vagy egység részekre nem válhatik, el nem oszolhat.

OSZOLHATLAN, OSZOLHATLANSÁG, lásd OSZOLHATATLAN; OSZOLHATATLANSÁG.

OSZOLHATÓ, (osz-ol-hat-ó) mn. tt. *oszolható-t*. Minek részei nem alakultak oly szilárd állásu tömeggé, egésszé, hogy egymástól el nem válhatnának; továbbá: amit elűzni, eltávolítani lehet, nevezetesen a kedélyt, és elmét illetőleg, pl. *oszolható bánat, szomoriság*; *oszolható kétely, homály*. V. ö. OSZLIK.

OSZOLHATÓLAG, (osz-ol-hat-ó-lag) ih. Oszolható módon vagy állapotban.

OSZOLHATÓSÁG, (osz-ol-hat-ó-ság) fn. tt. *oszolhatóság-ot*, harm. szr. —*a*. Állapota, vagy tulajdonsága valaminek, mely szerént azt részekre választani lehet, vagy önerejével elválható, egymástól eltávolodható. V. ö. OSZOLHATÓ.

OSZPORA, fn. tt. *oszporá-t*. Török ezüst pénz, körülbelül egy polturát érő. Erdélyben is kelendő volt a XVI-dik század közepe táján. Az új görögben *aspros* fehéret jelent; magában a törökben inkább *akdse* v. *ahdse* (a Müncheni codexben *akcsa*), melynek gyöke *ak* szintén am. fejér. A székelyeknél maiglan am. papi bér, melyet a hivek fizetnek. Ez értelemben talán am. a hellen *προσφορά*, mely ajándékfélét jelent.

OSZRÓ, falu Baranya m.; helyr. *Oszró-ra*, —*n*, —*ról*.

OSZT, (osz-t) áth. m. *oszt-ott*, par. *osz-sz*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Széles ért. bizonyos tömeget, egészet, egységet részekre választ, mi által a részek közti előbbi szoros viszony megszünik, s térben, időben, vagy gondolatban egymástól eltávolíttatnak, különösen: 1) Valamely mennyiséget külön-külön önálló részekre választ el, s ugyanannyi egységet alkot. *Az örökösök három részre osztották az apai jószágot. A határt három nyomásra osztani. A kaszálót nyilasokra osztani. A házat több szellérlakokra osztani.* Időmennyiségre vonatkozva am. az időben történt eseményeket bizonyos szakaszokra választja. *A magyarok újabb történelmét Árpád véréből, vegyes házakból, és austriai házból származó királyok korszakára osztják. A napot órákra, az órákat perczekre osztjuk. Az időt czélirányosan munkai, evési, nyugovási szakokra osztani.* 2) Valamely egésznek, mennyiségnek részeit adag gyanánt elválasztja, s oda nyujtja. *A betegnek levest, a koldusnak kenyeret, pénzt osztani. Havonként néhány forintot kiosztani. A nyereséget egymás között elosztani. A ragadmányt felosztani. Kártyát osztani.* 3) Testületek alakítására vonatkozva: *az ujoncokat különféle ezredekbe osztani, beosztani*, am. beigtatni; *a gyanus czimborákat szétosztani*, egymástól elválasztva másmás testületbe vegyíteni. 4) Számtani ért. bizonyos mennyiségből annyiszor veszen ki egy másikat, a hányszor ez amabban találtatik, pl. aki tizet kettővel oszt, az ötször veszen ki belőle kettőt. 5) Átv. valakinek véleményét, itéletét osztani am. benne részt venni, s mintegy kijelenteni, hogy azon vélemény, itélet nem egyedül az övé, hanem kettőé, illetőleg többé.

Ezen igének gyöke *osz*, melyből a tevést jelentő *t* képzővel lett *osz-t*, mint a *fosz, rom, om, bom, öm, döm*, gyökökből *fosz-t, rom-t*, (ron-t), *om-t, bom-t, öm-t, döm-t* stb. V. ö. OSZLIK.

OSZTADÉK, (osz-t-ad-ék) fn. tt. *osztadék-ot*. L. OSZTÁLYRÉSZ; és OSZTALÉK.

OSZTAG, (osz-t-ag) fn. tt. *osztag-ot*. Osztály, különösen valamely badseregben.

OSZTÁG, tájdivatos, ‚aztán' (= az után) helyett; l. OSZTÁN.

OSZTALÉK, (osz-t-al-ék) fn. tt. *osztalék-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Akármiféle társas üzérkedésből bejött tiszta nyereségnek azon része, mely az illető részvényeseknek, vagy más vállalati tagoknak egy vagy több részvényök, vagy betett tőkéjök után jut. (Dividende). *Gőzhajózási, vasuti, czukorgyári osztalék.*

OSZTÁLY, (osz-t-ály) fn. tt. *osztály-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) A részekre elválasztott egészből, tömegből, térségből, seregből stb. egy-egy szakasz, mely némileg önálló egységet képez. *Az erdőséget osztályokra kiszabni, s évenként egy osztályt kivágni. E puszta három osztályból, ú. m. szántóföldből, kaszálóból, és legelőből áll. E nagy háznak sok lakosztálya van. A hadsereg három osztályban nyomul előre. Az ezerednek egyik osztályát tartalékul hátrahagyni.* 2) Adagul kiszakasztott bizonyos rész, járandóság. *Az örököknek egy-egy osztályban ezer holdnyi telek jutott. Kiki vegye által a maga osztályát. Egyenlő osztály nem támaszt háborút.* Innen jelenti azon cselekvést is, mely által bizonyos vagyont az illetők között kiosztanak. *Osztály végett összegyült örökösök. Az osztály megtörtént. Osztály után foglalja el kiki a magáét.*

„Atyafi osztályban láng nem fogy a lánggal."

„Éjfélig örömmel ittanak és ettek,
Hogy Buda és öcscse ilyen osztályt tettek."
Arany. (Buda halála).

3) Az egy seregheż tartozó személyek, vagy dolgok külön-külön szakasza, nemek, fajok, minemüségek szerént elválasztva, elkülönözve. *Nemesi, polgári osztályból való. A népnek különféle osztályai. Oskolai, hivatali osztályok. A tanulóknak szorgalom szerénti osztályai. A nemzeti museum természettudományi, régiségi stb. osztályai. A magyar t. akadémia nyelvtudományi, bölcsészeti stb. osztályai. Első, másod, harmad osztály alá tartozó határ. Az adót bizonyos osztályok szerént kivetni.*

Ezen igének törzse *oszt*, képzője *ály*, melynek alakulásáról l. —ÁLY, —ÉLY, képző.

OSZTÁLYÁROK, (osztály-árok) ösz. fn. Árok, mely az elosztott földterület részeit elválasztja egymástól.

OSZTÁLYFŐ, (osztály-fő) ösz. fn. Általán bizonyos hivatalhoz tartozó, vagy nyilvános, országos szolgálatban levő személyek osztályának elöjárója, igazgatója. *Igazságügyi, hadügyi osztályfő. Hadi osztályfő. Tanodai osztályfő.*

OSZTÁLYFŐNÖK, l. OSZTÁLYFŐ.

OSZTÁLYIGAZGATÓ, (osztály-igazgató) ösz. fn. Valamely nyilvános, országos hivatali osztálynak főnöke igazgató czimmel.

OSZTÁLYIGAZÍTÁS, vagy —IGAZITÁS, (osztály-igazítás) ösz. fn. Törvényes eljárás, melynél fogva bizonyos jószág, örökség elosztásakor vagy utána is történt némely hibákat helyrehoznak, (rectificatio divisionis); úgy hogy az eredeti osztály lényeges pontjai vagy részeiben nem változik; és ebben különbözik az új osztálytól, vagy osztályujítástól.

OSZTÁLYLEVÉL, (osztály-levél) ösz. fn. Oklevél, mely valamely jószágnak az illető örökösök között történt felosztását tartalmazza, illetőleg bizonyítja.

OSZTÁLYNOK, (osz-t-ály-nok) fn. tt. *osztálynok-ot*, harm. szr. —*a*. Általán, valamely köz hivatali osztálynak főnöke, különösen a hadvezényletben tábornok, ki a hadtest egyik szárnyát vezényli. (Divisionär.)

OSZTÁLYONKÉNT, (osztályon-ként) ösz. ih. Osztályokra választva, külön-külön osztályokban; részenként. *Az erdőt osztályonként vágni, eladogatni. A hadsereget osztályonként a helységekbe szállásolni.* V. ö. OSZTÁLY.

OSZTÁLYOS, (osz-t-ály-os) mn. tt. *osztályos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Különösen oly személyről mondjuk, kinek bizonyos jószághoz, nevezetesen örökséghez másod vagy többed magával birtoklási joga van. *Osztályos atyafiak.* Használtatik főnevül is, s ekkor tárgyesete: *osztályost*, és többese: *osztályosok.*

OSZTÁLYOZ, (osz-t-ály-oz) áth. m. *osztályoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Valamely gyüegésznek alkotó részeit nemek, fajok, minemüségek, sajátságok stb. szerént szakaszokra választja, sorozza. *Osztályozni az egynemü, de különféle terményeket. A könyveket a könyvtárban tartalom, forma, nyelvek stb. szerént osztályozni. A földeket termékenység szerént osztályozni. A tanodai ifjuságot szorgalom szerént osztályozni.* V. ö. OSZTÁLY.

OSZTÁLYOZÁS, (osz-t-ály-oz-ás) fn. tt. *osztályozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által bizonyos gyüsokaságot nemek, fajok, minemüség stb. szerént szakaszokra választunk, sorozunk. *Erdők, földek, gyapju, kelmék osztályozása.* V. ö. OSZTÁLYOZ.

OSZTÁLYOZAT, (osz-t-ály-oz-at) fn. tt. *osztályozat-ot*, harm. szr. —*a*. Valamely gyüsokaság részeinek felosztása által alakult egyes szakaszok, sorozatok. *Könyvek osztályozatai a könyvtárban. Az oskolai ifjuságnak szorgalom szerénti osztályozata.*

OSZTÁLYPARANCSNOK, (osztály-parancsnok) ösz. fn. L. OSZTÁLYNOK.

OSZTÁLYPÉR, (osztály-pér) ösz. fn. Általán valamely közös jószág, illeték, járandóság felosztása, nevezetesen örökség fölött meghasonlott felek pere egymással.

OSZTÁLYREND, (osztály-rend) ösz. fn. 1) Az osztályok közötti rend, vagyis sorozat, fokozat, pl. valamely polgári társaság, vagy hivatali személyzet osztályrende. *Az adót osztályrend szerint kivetni. A jövedelem szerént becsült földek osztályrende.* 2) Szorosb ért. az ugyanazon osztály alá tartozó nemek, fajok, egyének sorozata. 3) A járandósági osztályban azon rend, vagy sorozat, mely szerént az illetők egymás után kikapják részeiket.

OSZTÁLYRÉSZ, (osztály-réaz) ösz. fn. Azon rész, vagy adag, vagy illeték, mely bizonyos jószág, pl. örökség, részvényosztalék elosztásakor egynek-egynek jut. *Orozlán osztályrész*, mely az egészet magában foglalja. *Férfiági, leányági osztályrész.*

OSZTÁLYSOR, (osztály-sor) l. OSZTÁLYREND.

OSZTÁLYSORSOS, (osztály-sorsos) ösz. fn. Azonegy polgári osztályból való.

OSZTÁLYSZELLEM, (osztály-szellem) ösz. fn. Szellem, mely bizonyos társulatnak, egyesületnek, testületnek sajátja, mely az illető egyének gondolkozási, és cselekvési módján elömlik. *Papok, katonák, hivatalnokok osztályszelleme.* Máskép: *testületi szellem.*

OSZTÁLYUJÍTÁS, (osztály-ujítás) ösz. fn. Cselekvés, különösen törvényes eljárás, mely által bizonyos jószágnak, nevezetesen örökségnek valamely közbejött tetemes változások miatt egészbeni felosztása ismételtetik (nova divisio); különbözik: *osztályigazítás.*

OSZTÁLYZAT, l. OSZTÁLYOZAT.

OSZTÁN, OSZTÁNG, OSZTÁG, OSZTÁNAN, OSZTANNAN, OSZTÉG, OSZTÉN, OSZTÉNG stb.

tájdivatos, és hibás kiejtések a szabályszerü *aztán*, vagyis *az után* helyett. Népies elbeszélésben gyakran hallani: *azután osztán*, vagy *asutén osztén*, vagy *asuténg oszténg*.

OSZTANDÓ, (osz-t-and-ó) fn. tt. *osztandó-t*. Számtani ért. azon mennyiség, melyet annyi részre választanak, a hány egység egy másik számban az úgynevezett osztóban találtatik, pl. ebben: 20 : 4 v. $\frac{20}{4}$ = 5, 20 az osztandó, a 4 pedig osztó, az 5 osztmány vagy hányad.

OSZTANIVALÓ, (osztani-való) l. OSZTANDÓ.

OSZTÁS, (osz-t-ás) fn. tt. *osztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Általán cselekvés, mely által bizonyos gyüsokaságot, sereget, külön-külön részekre, pl. szakaszokra, adagokra, nemekre, fajokra stb. szakasztanak. Összetéve: elosztás, beosztás, kiosztás, felosztás, szétosztás. *Osztásra megjelent örökösök. Ételosztás, pénzosztás, kártyaosztás* stb. Számtani ért. a szám, illetőleg mennyiség kicsinyítésének neme, mely szerént bizonyos mennyiségből annyiszor veszsznek ki egy másikat, a hányszor ez amabban találtatik. V. ö. OSZT.

OSZTAT, (osz-t-at) fn. tt. *osztat-ot*, harm. szr. —*ja*. L. OSZTMÁNY, illetőleg HÁNYAD.

OSZTATLAN, (osz-t-atlan) mn. tt. *osztatlan-t*, tb. —*ok*. 1) Tárgyra vonatkozva am. amit részekre, adagokra, illetékekre el nem szakasztottak, mi egész valóságában, egységében megvan. *Osztatlan jószág, örökség, nyeremény, zsákmány*. 2) Személyeket illetőleg, akik bizonyos jószágot, örökséget közösen birnak, jóllehet joguk volna azt maguk között felosztani. *Osztatlan testvérek, atyafiak, örökösök*. Határozóként am. osztatlanul.

OSZTATLANUL, (osz-t-atlan-ul) ih. A nélkül, hogy részekre volna osztva, tagolva, egy tömegben, egy tagban. *Három testvér osztatlanul bír egy uradalmat*.

OSZTÉG, OSZTÉNG, l. OSZTÁN.

OSZTHATATLAN, OSZTHATLAN, (osz-t-hat-[at]lan) mn. tt. *oszthatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit erkölcsileg, vagy törvényesen, vagy észtanilag részekre osztani nem lehet. *Oszthatatlan női hüség. Felosztható-tatlan hitbizomány. Az egyszerü elemek oszthatatlanok*. Határozóként: el nem osztható módon vagy állapotban, oszthatatlanul.

OSZTHATÓ, (osz-t-hat-ó) mn. tt. *osztható-t*. Amit részekre, szakaszokra, nemekre, fajokra, adagokra stb. választani lehet. *Osztható számok, mennyiségek*. V. ö. OSZT.

OSZTHATÓLAG, (osz-t-hat-ó-lag) ih. Osztható módon vagy állapotban.

OSZTHATÓSÁG, (osz-t-hat-ó-ság) fn. tt. *oszthatóság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonsága vagy állapota bizonyos mennyiségnek, tömegnek, sokaságnak, melynél fogva azt részekre választani, elosztani lehet. V. ö. OSZT.

OSZTMÁNY, (osz-t-mány) fn. tt. *osztmány-t*, tb. —*ok*. L. HÁNYAD, és OSZTANDÓ.

OSZTÓ, (osz-t-ó) mn. és fn. tt. *osztó-t*. 1) Általán, aki oszt, vagy, amivel osztanak tulajd. és átv. ért. véve. Jobbára a viszonytárgy nevével összetett szót képez, pl. *alamizsnaosztó, jutalomosztó személy, ételosztó szolga, levesosztó kanál*. 2) Főnevül használva a szám- és mértanban azon szám vagy mennyiség, melyet egy másikból annyiszor veszünk ki, ahányszor abban találtatik, pl. ebben: $\frac{12}{2}$, a 2 osztó, ebben; $\frac{a}{b}$, a *b* osztó. Kártyajátékban azon játszótárs, ki a kártyalapokat szétadogatja.

OSZTOGAT, (osz-t-og-at) gyak. áth. m. *osztogat-tam, —tál, —ott*, par. *osztogass*. Széles ért. gyakran, folytonosan oszt; különösen: járandóság, illetőség gyanánt adogat, ajándékoz. *Pénzt, kenyeret osztogatni a szegényeknek. Ételt osztogatni. Mindenét elosztogatja. Czimeket, hivatalokat osztogatni*. V. ö. OSZT.

OSZTOGATÁS (osz-t-og-at-ás) fn. tt. *osztogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamit osztogatnak, nevezetesen adag, adomány, ajándék gyanánt nyújtogatva. V. ö. OSZTOGAT.

OSZTÓJEL, (osztó-jel) ösz. fn. 1) A helyesirásban azon jel, mely által egyes szókat, mondatokat, vagy czikkeket, fejezeteket egymástól akár könnyebb érthetőség, akár más tekintetekből elválasztunk, pl. fa-ló, képmű-kiállítás, ide-odaszaladgálás, ottan-ottan. 2) Szám- és mennyiségtanban az osztót az osztaléktól elválasztó jel pl. ab: c, vagy $\frac{15}{3}$.

OSZTOPÁNY, falu Somogy m.; helyr. *Osztopány-ba, —ban, —ból*.

OSZTOTT, (osz-t-ott) mn. tt. *osztott-at*. Amit részekre, szakaszokra választottak, amit adagokban többfelé odanyujtottak. *Elosztott rétek; hatfelé osztott sereg; négy darabra osztott kenyér; szegődött bér, osztott koncz*. (Km.). V. ö. OSZT.

OSZTOTTIDEG, (osztott-ideg) ösz. fn. Az agybeli ideg eknek ötödik párja. Osztottnak neveztetik, mert három, ú. m. *szem—, felső*, és *alsó* állagból áll. Máskép: *közép együttérző ideg*. (Musculus sympathicus medius).

OSZTOVÁT, fn. tt. *osztovát-ot*, harm. szr. —*ja*. L. OSZTOVÁTA.

OSZTOVÁTA, fn. tt. *osztovátá-t*. A takácsok szövőszéke. Szabó Dávid elemzése szerént am. *osztóváltó*, minthogy a fonalakat mintegy osztva váltva szövi egybe. De ugyan Szabó D. szerént *szováta* is am. szövőszék, s vékony hangon *szövéte*, azaz: szövő eszköz. Dankovszky szerént vend nyelven: *sztátva*, v. *sztátve*.

OSZTOZÁS, (osz-t-oz-ás) fn. tt. *osztozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvő állapot, midőn valamely jószágból, pl. örökségből, nyereményből, zsákmányból a hozzá köz jogot tartók kiveszik illető részeiket. *A végrehajtott lopás után osztozáshoz fognak a tolvajok*. Minthogy e cselekvés gyakran perre,

veszekedésre ad alkalmat az illetők között: innen átv. ért. jelent pert, veszekedést, ortályozást is.

OSZTOZATLAN, (osz-t-oz-atlan) mn. tt. *osztozatlan-t*, tb. —*ok*. Oly személyekről mondjuk, kik bizonyos jószágon, örökségen, nyereményen stb., melyhez köz jogot tartanak, meg nem osztoztak. *Osztozatlan atyafiak, kereskedők, rablók.* Határozóként am. osztozatlan állapotban, osztozatlanul. V. ö. OSZTOZIK.

OSZTOZIK, (osz-t-oz-ik) k. m. *osztoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *osztozál*. Bizonyos jószágból másod vagy többed magával a neki járó illetéket, adagrészt kiveszi. *Örökségen osztozó testvérek, atyafiak. A részvényesek osztoznak a nyereményen. A rablók osztoznak az elragadt pénzen, drágaságokon. Az orozlán úgy osztozott vadásztársaival, hogy minden neki jutott. Az orgazda a tolvajokkal osztozni szokott.* Átv. ért. felesel, perel, veszekedik valakivel, mint gyakran azok szoktak tenni, kik osztoznak. Benható ragu viszonynévvel am. másnak kedves v. kedvetlen érzelmeiben, továbbá gondolkozási módjában részt vesz. *Örömeidben és fájdalmaidban osztozom. E véleményben, szándékban nem osztozhatom.*

OSZTOZKODÁS, (osz-t-oz-kod-ás) fn. tt. *osztozkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Mindenféle sürgölődés, szedés-vevés, hányás-vetés, rakosgatás, kimérés, kivetés, kiszabás stb., mely által az illető jószágot a hozzá jogot tartók egymás között elosztják.

OSZTOZKODIK, (osz-t-oz-kod-ik) k. m. *osztozkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Az osztozást másod vagy többed magával részletesen gyakorolja. V. ö. OSZTOZKODÁS.

OSZTOZÓDIK, (osz-t-oz-ó-d-ik) belsz. m. *osztozód-tam*, —*tál*, —*ott*. Átv. ért. másod vagy többed magával perlekedik, veszekedik.

OSZTRÁK, fn. és mn. tt. *osztrák-ot*. 1) Mint népnevezet am. a szoros ért. vett Osztrákország lakosa, különböztetésül más németföldi tartományok lakosaitól, milyenek a bajorok, szászok, tiroliak stb. 2) Osztrákországot és lakosait illető, azokhoz tartozó, azokra vonatkozó stb. *Osztrák törvények; osztrák borok.* Másképp: *ausztriai*. A német ‚Österreich' szóból módosult. Rövidítve *o.*, pl. 10 forint o. é. (= osztrák értékben).

OSZTRÁKORSZÁG, (osztrák-ország) ösz. fn. L. OSZTRIA.

OSZTRÁKOS, (osztrák-os) mn. tt. *osztrákos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. Osztrákok szokása, módja szerént való. *Osztrákos német kiejtés.*

OSZTRÁKUL, (osztrák-ul) ih. Nyelvre, beszédmódra vonatkozólag am. osztrákok szokása szerént. *Osztrákul ejteni a német szókat.*

OSZTRIA, fn. tt. *osztriá-t*. Szoros ért. Magyar-, Stájer-, Salzburg-, Bajor-, Cseh-, és Morvaországok között fekvő főherczegség. *Alsó és Felső Osztria.* Széles értelemben ausztriai birodalom. Szokottabban: *Ausztria.*

OSZTRIAI, (osztria-i) mn. tt. *osztriai-t*, tb. —*ak*. Osztriát illető, ahhoz tartozó, onnan származó, ott termett stb. *Osztriai törvények. Osztriai áruczikkek, borok.*

OSZTRIGA, fn. tt. *osztrigá-t*. Kettős teknőjü, s eledelül használható tengeri csigafaj. (Ostrea edulis. L.).

OSZTRIGAÁRUS, (osztriga-árus) ösz. fn. Ki osztrigákat árul, azokkal üzérkedik, különösen: eledelül készített osztrigákat áruló csemegész.

OSZTRIGAHÁLÓ, (osztriga-háló) ösz. fn. Sajátnemü háló, melylyel az osztrigákat fogják.

OSZTRIGAHÉJ, (osztriga-héj) ösz. fn. Tekenőféle burok, melyben az osztriga lakik.

OSZTRIGAIVADÉK, (osztriga-ivadék) ösz. fn. Fiatal osztrigák.

OSZTRIGAKŐ, (osztriga-kő) ösz. fn. Osztriga héja, tekenője megkövült állapotban.

OSZTRIGAPONK, (osztriga-ponk) ösz. fn. Azon magasabb hely a tenger fenekén, hol az osztrigák a sziklákra, vagy levert czölöpökre felmásznak, és hálóba keríttetnek.

OSZTRIGÁSZ, (1), (osztriga-ász) fn. tt. *osztrigászt*, tb. —*ok*. Ki osztrigákat fogdos.

OSZTRIGÁSZ, (2), önh. m. *osztrigász-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*sz*. Osztrigák kézrekerítésével foglalkodik.

OSZTRÓ, faluk Nyitra és Ung m.; helyr. *Osztró-ra*, —*n*, —*ról*.

OSZVALY, erdélyi falu Belső-Szolnok m.; helyr. *Osvaly-ba*, —*ban*, —*ból*.

OTLAKA, falu Arad m.; helyr. *Otlaká-ra*, —*n*, —*ról*.

OTROKOCS, falu Gömör m.; helyr. *Otrokocs-ra*, —*on*, —*ról*.

OTROMBA, mn. tt. *otrombá-t*. Molnár A. szerént latinul: *immanis, grandis;* Szabó Dávid értelmezése szerént is: szörnyü, iszonyu, fölötte nagy; tehát régibb értelme: a maga nemében tulságosan nagy, tömérdek. Ma szokottabb értelemben: idomtalan, darabos erkölcsü, faragatlan; ostoba. *Otromba, nagy mihaszna ember.* Továbbá: ami ily embertől származik, pl. *otromba beszéd, magaviselet, járás.*

Ezen szóban, mint eredeti jelentése mutatja, alapfogalom a nagyság, magasság, melyet mind a magyar, mind más nyelvek több szavainak az *or* gyökében is feltalálunk. V. ö. OR, elvont gyök. Mi szerént valószinü, hogy eredetileg *ortomba*, vagy *toromba* volt, t. i. a ‚toromba' jelent magas kupba öszverakott nádat, hasonlóan a *goromba* más nyelvekben is anyagi, tehát első értelemben vastagot, nagyot jelent a maga nemében, mint a tót *hrubi*, a német *grob*, pl. *goromba posztó, gorombára tört só; grober Sand, grobes Mehl.* Mind ezek erkölcsileg véve átv. értelemben használtatnak. Mi képzését illeti, azon szók osztályába tartozik, melyekben a *ba be, pa pe, fa fe, va ve, ma me* végzetek igeneves tulajdonsá-

guak, egyébiránt alakra *toromba*, *goromba* szókon felül legközelebb rokonai: *iromba*, *gomba*, *csorba*, *görbe* stb.

OTROMBÁLKODÁS, (otromba-al-kod-ás) fn. tt. *otrombálkodás-t*, tb. —*ok*. Otromba magaviselet. V. ö. OTROMBA és OTROMBÁLKODIK.

OTROMBÁLKODIK, (otromba-al-kod-ik) k. m. *otrombálkod-tam*, —*tál*, —*ott*. Otromba módon, azaz: idomtalanul, faragatlanul, darabosan, ostobán viseli magát. V. ö. OTROMBA.

OTROMBÁN, (otromba-an) l. OTROMBÁUL.

OTROMBASÁG, (otromba-ság) fn. tt. *otrombaság-ot*, harm. szr. —*a*. Durva, nyers, ostoba idomtalanság.

OTROMBÁUL, (otromba-ul) ih. Otrombán, azaz: idomtalan, faragatlan, durva, ostoba, esetlen módon.

OTROMBÍT, OTROMBIT, (otromb-ít) áth. m. *otrombít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*ani*. Otrombává tesz, alakít. V. ö. OTROMBA.

OTROMBÚL, OTROMBUL, (otromba-úl) önh. m. *otrombúl-t*. Otrombává lesz. V. ö. OTROMBA.

OTT, (o-tt) helyhatározó. Megfelel e kérdésre: *hol* v. *hon?* Értelme: azon helyen, mely egy vagy több helyhez képest távolabb fekszik; ellentéte a közel helyre mutató: *itt*. Viszonyba lép általán minden helynévvel és helyhatározóval, pl. *ott a városban, nem itt a falun; ott benn van, ott künn jár; ott fenn ül a dombon; ott lenn, ott alatt legel a völgyben; ott elül, ott hátul, ott jobbfelül, ott baloldalt.* Vonatkozik időre is ‚akkor' vagy ‚az időben' helyett.

„Ott régi kaland jut eszibe a vénnek."

— — — — — —

„Ott férfi nyugodtan lát hadi készséghez."

Arany János. (Buda halála).

Nyomatosság végett fölveszi a távolra mutató *a* hangot, *ott a!* öszvetéve és megnyujtva *ottan*, előtéttel: *amott, amott a, amottan*, tájdivatos kinövésekkel: *amottannag, amottannég; ottannag, ottannég; ottannak, ottannék, ottogyon;* a Bécsi codexben *ottogol* is.

E szóban két fogalom van, ú. m. a távolságé, melyet az *o* képvisel. (V. ö. O, távolra mutató) és a helyiségé, melyet a *tt* fejez ki, valamint általán a helynevekben e kérdésre hol? pl. *Győrött, Fehérvárott, Temesvártt*, v. *Temesvárott*. Ugyan ezen képzővel alakultak e helyre mutatók: *lent, fent, alant, künt, bent, mögött, hegyett, előtt, hosszant*. Vas vármegyében a nép szájából még hallani: *od volt*, e helyett *ott volt*, miből azt lehetne gyanítani, hogy ehhez járult a *t*, és lett *odt, ott*. De valószinübbnek látszik, hogy a hely fölületére vonatkozó *on* a törzsök, s ebből lett *on-t, ott*, mint *alan, alant, alatt; hegyen, hegyent, hegyett; fölön, fölönt, fölött; mögön, mögönt, mögött* Ezek: *kün, ben, fen, len* csak egy alakban léteznek: *künt, bent, fent, lent*, és nem: *kütt, bett, fett, lett*. Ama hasonlat szerént szintén valószinü, hogy ezek is: *Fehérvárott, Győrött, Pécsett*, elemezve: *Fehérvár-on-t, Győr-ön-t, Pécs-en-t*. V. ö. ODA.

—OTT, v. —TT, v. csak —T, helynévrag; mai korban leginkább csak az *r*-be végződő helyneveknél divatos, pl. *Fehérvárott* v. *Fehérvárt, Győrött, Temesvárott* v. *Temesvárt, Kolosvárt* stb.; néha más végzeteknél is, pl. *Pécsett*. Régente több más helynevek fölvették e ragot, pl. *Mohácsolt* (Szalay Ág. 400 m. levelében), *Sopront* (Ugyanott). Származására nézve l. OTT, helyhatározó.

OTTAN, (o-tt-an) ih. L. OTT. Kettőztetve: *ottan-ottan* am. helylyel-közzel, itt-ott, néha-néha. *Ottan-ottan jót is cselekszik. Ottan-ottan elmegy a templomba. Ottan-ottan alálhengeredik.* (Pázmán Préd. 1079. l.). Néha, kivált a régieknél am. legottan, tüstént, mindjárt. „Csak választ várok, ottan kész vagyok az kegyelmed parancsolatja szerént számot vetni vele." Levél 1547-ből (Szalay Ág. 400 m. l.). „Egybemenének az két vitézek nagy eréssen, es Béla úgy öklelé (döfé), hogy ottan leesék az feldre, ő kedég csak meg sem mozdúla." Carthausi névtelen.

„Örek állat, rothadatlan,
Mindenható, haláltalan
Ennek enged mind nap, mind hód
S ottan teszik ők ha mit mond."

Katalin verses legendája.

„A te szódat, Uram, mihelyen meghallhatja,
Ottan szent nevedet mint atyját úgy kiáltja."

B. Balassa Bálint a XVI. században.

‚Ottogyan' alakjában: „Es ottogyan Istennek angyala jelenék menyországból." Régi magyar Passio. ‚Ottanag' alakban:

„Mintegy lassú szellő olyan zúgást halla,
Szép hat fejér hattyú, ottanag leszálla."

Árgirus. (Görgei Albert a XVI. században).

OTTANAG, (ott-an-ag) ih. L. OTTAN.

OTTANI, (o-tt-an-i) mn. tt. *ottani-t*, tb. —*ak*. Ama távol helyre való, azt illető, arra vonatkozó. *Ottani lakosok. Párisban levén, az ottani jeles férfiakkal megismerkedém. Az ottani, és az itteni élet között nagy a különbség.* V. ö. OTT.

OTTANNAG, OTTANNÉG, hibás kinövésü tájszólások. L. OTT.

OTTAN-OTTAN, l. OTTAN alatt.

OTTHON, v. —HONN, (ott-hon, v. honn) ösz. helyhatározó. Azon helyen, házban, hol valaki rendesen lakni, tartózkodni szokott; másképp: *oda haza. Mindenütt jó, de legjobb otthonn.*

„Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,
De a szivem csak azt mondja: jobb otthon."

Petőfi.

Otthonn parancsolj. Tréfásan szólva: *nincsenek nála otthonn*, am. elment az esze, jár az esze.

OTTHONI, (ott-honi) ösz. mn. Otthon levő, otthon szokásos, divatozó. *Otthoni társaink. Otthoni viselet, pongyola.*

OTTHONIAS, (ott-honias) ösz. mn. otthon szokásos; fesztelen.

OTTHONIASSÁG, (ott-honiasság) ösz. fn. Szokásos cselekvésmód, vagy magaviselet; fesztelenség.

OTTHONKA, (ott-hon-ka) fn. tt. *otthonká-t*, könnyü, pongyola szabásu felöltő, milyet honn a ház körül szokás viselni.

OTTHONOS, (ott-hon-os) mn. tt. *otthonos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Otthon tartózkodó, magán életet viselő, ide-oda nem járó. *Otthonos leány, házi nő.* 2) Mint a nyilvánosnak ellentéte am. házias, a háznál szokásos. *Otthonos eledel, viselet, illendőség.* 3) Bizonyos helyen gyakran megforduló, valahová jártas. *Ő sok háznál otthonos.* Innen 4) átv. ért. bizonyos dolgokban, ismeretekben jártas. *A legujabb kori irodalomban, valamint a régiben is otthonos férfi.*

OTTHONOSKODÁS, (o-tt-hon-os-kod-ás) fn. tt. *otthonoskodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Magános, házi életnek gyakorlása, folytatása.

OTTHONOSKODIK, (o-tt-hon-os-kod-ik) k. m. *otthonoskod-tam, —tál, —ott*. Magános házi életet visel, rendesen otthon tartózkodik.

OTTHONOSSÁG, (ott-hon-os-ság) fn. tt. *otthonosság-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Házi, magán életü állapot vagy tulajdonság. 2) Jártasság bizonyos dologban, különösen tudományban.

OTTHONRÓL, (ott-honról) ösz. ih. Legközelebb azon helyről, hol otthon van valaki; másképen: *odahazulról.*

OTTI, női kn. tt. *Otti-t.* ‚Ottilia' kicsinyzője.

OTTILIA, női kn. tt. *Ottiliá-t.* V. ö. OTTO.

OTTLÉT, (ott-lét) ösz. fn. Bizonyos távol helyen való lét. *Ottlétéről mit sem tudnak. Ottlétemkor mind egészségesek voltak.*

OTTLEVŐ, (ott-levő) ösz. mn. Aki, vagy ami bizonyos távol helyen van, ellentéte: ittlevő. *Londonba menvén legott fölkeresém az ottlevő földieinket.*

OTTÓ, férfi kn. tt *Ottót.* A nyelvészek ezt és az Ottilia szót a régi német *odo* v. *uodo* v. *udo* szótól származtatják, mely *dúst*, gazdagot és boldogot jelent.

OTTOGYAN tájdivatos; l. OTT.

OTTAGOL, l. OTT.

OTTOK, falu Szala m.; helyr. *Ottok-ra, —on, —ról.*

OTTOMÁNY, falu Bihar m.; helyr. *Ottomány-ba, —ban, —ból.*

OTTOVA, falu Sopron m.; helyr. *Ottová-ra, —n, —ról.*

OVADÉK, (ov-ad-ék) fn. tt. *ovadék-ot*, harm. szr. *—a*. Előrelátó, gondoskodó, vigyázó cselekvény, mely által bizonyos rosznak elejét venni, azt magunktól vagy magunkat attól távol tartani törekszünk. Különösen hiteles iromány, melyet adunk, vagy magunknak adatunk, bizonyos jogok biztosítása, vagy kárnak elhárítása végett. (Cautela; cautio).

OVAKODÁS; OVAKODIK stb. L. ÓVAKODÁS, ÓVAKODIK stb.

OVAS, l. AVAS, és Ó, mn.

OVÁS; OVÁSLEVÉL, l. ÓVÁS; ÓVÁSLEVÉL.

OVAT; OVATOS; OVATOSAN; OVATOSSÁG, l. ÓVAT; ÓVATOS; ÓVATOSAN; ÓVATOSSÁG.

OVIK, tájdivatosan am. AVIK; l. ezt

OVÓESZKÖZ, (ovó-eszköz) ösz. fn. L. ÓVÓESZKÖZ.

OVÓSZER, (ovó-szer) ösz. fn. L. ÓVÓSZER.

OVÚL, Gyarmathi Sámuel szerént a székelyeknél am. avúl.

— OZ, l. —AZ: 2).

OZD, falu Baranya, és Borsod, erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *Ozd-ra, —on, —ról.*

OZDIN, falu Nográd m.; helyr. *Ozdinba, —ban, —ból.*

OZMAN, fn. és mn tt. *osman-t*, tb. *—ok*. A törökök neve Ozman v. Ottoman v. Athman első alapítójokról. A török nyelvben inkább: *osmanlí.*

OZOR, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Trencsin m.; helyr. *Ozor-ra, —on, —ról.*

OZORA, mváros Tolna m.; helyr. *Ozorá-ra, —n, —ról.*

OZTÁN, OZTANNAN, l. OSZTÁN.

OZSONA v. OZSONNA, fn. tt. *ozsonná-t.* Azon eledel, melyet valaki ebéd és vacsora közti időben vesz magához. Mátyusföldén: *harmadebéd.* Pápa vidékén: *lóránt.* Eredetére nézve, ha a magyarból származtatni szabad, talán *osonó*, azaz futó, rövid; mint szokták mondani: *futó ebéd;* egyébiránt az itteni köznépi német *Jausen* megfelelne neki, de a melyet sem Adelung, sem Heyse, sem Mozin szótárai nem említnek. Gyarmathy Sámuel szerént oroszul: *ossina, uzsin*, lengyelül: *jusina*, dalmátul: *uxina*; tehát a szláv nyelvek tulajdonának látszik.

OZSONNÁL, (ozsonna-al) önh. m. *ozsonnál-t.* L. OZSONNÁZ.

OZSONNÁLÁS, (ozsonna-al-ás) fn. L. OZSONNÁZÁS.

OZSONNÁZ, (ozsonna-az) önh. m. *ozsonnáz-tam, —tál, —ott*, par. *—s*. Ozsonnát eszik. V. ö. OZSONNA.

OZSONNÁZÁS, (ozsonna-az-ás) fn. tt. *ozsonnázás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Ebéd és vacsora közti evés.

OZSVÁT, l. OSVALD, OSVÁT.

Az O-ban van 1490 czikk.

Ó

Ó, kisded alakban *ó*, huszonötödik betü a magyar ábécében, s az önhangzók sorában kilencedik. Megnyujtott, zárt vastaghang, melyet a rövid *o*-tól szabatosan meg kell különböztetnünk, nem csak azért, hogy némely szók értelmét változtatja, pl. *kor kór, koros kóros, boka bóka, bob bób*, hanem hangmértani okból is, mennyiben a hosszu *ó* két rövid *o*-nak felel meg, pl. „ónosodik" szóban. S nem hibásunk, azt állítván, hogy, mint minden hosszu önhangzó, ez is

két vagy több rövid s egybeolvadott hangból, melyek egyike minden esetre zárt, állott elé; mit igazolni most nem feladatunk; egyébiránt némely kétségtelen esetet lássz az Előbeszéd 44. lapján. Mint mély, vastag hangzónak hangrendileg megfelelő magas vékonyhangu társa *ő*, pl. *gum-ó güm-ő*, *jár-ó kel-ő*, *járand-ó kelend-ő*, *hány-ó-dik vet-ő-dik*. Sok vidéken többékevésbé terjedt tájejtéssel *ol al* szótagból huzódott öszve, mint: *ódos* oldoz, *ócsó* olcsó, *ódal* és *ódó* oldal, *bódog* boldog, *fót* folt, *tód* told, *ót* olt, *dógozik* dolgozik; *szóga* szolga; *ótár* oltár; *óma* alma; *szóma* szalma stb.

Ó, (1). Mindenek előtt e rövid szócskát, mely nyelvünkben ige is, melléknév is, eredetére nézve kell ismernünk; palóczosan ejtve, *ao* v. *aó*. T. i. *ó* (cavet, defendit), és az *ó* (vetustus, antiquus) alapfogalomban megegyeznek, mert mindegyik *távolságra* vonatkozik, t. i. magát valamitől óni, vagy ovakodni, am. azt magától, vagy magát attól eltávolítani, távol tartani; ugyanezen értelem rejlik az *óvás*, *óvatos*, *óvatosság* szókban; más részről az *ó* vetus, továbbá: *ócska*, *ódon*, *ovít*, *ovik*, *ovúl* oly időre vonatkoznak, mely régen elmult, tehát alapértelmök az *időbeli távolság*, valamint az előbbiekben a *térbeli*, *helybeli távolság*. Ezen fogalomnak nem csak a magyarban, hanem több más nyelvekben is azon *o* felel meg, mely kissé nyiltabb ajakkal ejtve *a*. Nevezetesen térbeli távolságra vonatkoznak a távolra mutató magyar *a*, *az*, *amaz*, *oly*, *ott*, *oda*, *onnan*, *amoly*, *amott*, *amoda*, *amonnan*, a hellen *ἀπό*, és *ἄπο*, a latin *ab*, *olle* (*ille*), a szláv *od*, a német *ab*, *aber*, *oder*; időbeli távolságra, illetőleg régibb korra: *ab*, *aba*, *apa*, *any*, *anya*, *aty*, *atya*, *ag*, *agg*, *assik*, *avik*, *avar*, *avul*, *avas*, *avatag*, a megnyujtott *áp* (= av, ó), am. régiségtől megromlott, előtéttel *záp*, pl. tojás, *áporodik*; továbbá: *ángy*, *báty*, a hellen *αἰών*, az előtétes *πάλαι*, *παλαιός*, latin *aevum*, *olim*, *avus*, *avitus*, német *alt*, *ahn*, *Ohm*, *Oheim*, ángol *old*, holland *oud* stb. Ezen nyelvhasonlatra alapított fogalomból kiindulva úgy vélekedünk, hogy az *ó* hosszu önhangzóju szóban alaphang a távolságra mutató tompa vagy zárt *a*, vagy ennek legközelebbi rokona, az *o*. Midőn az *ó* távol időt, vagy régi időtől fogva létezőt jelent, elemezve: *o-ó*, t. i. azon *ó* (ő) képzővel egyesülve, mely az eredeti, és még tájszokásilag divatos *savany-ó*, *szomor-ó*, *dombor-ó*, *keser-ő* stb. szókban a törzs tulajdonságára mutat, mi szerént *o-ó* am. távol minőségü, távol időbeli, régi kortól fogva létező, olyan, mint azon *o*, mely által távolra szoktunk mutatni. Minthogy továbbá a fennemlített képző gyakran *u*, ez ismét vagy amaz közvetlen is *v* hanggá alakúl, mint: *keserő keserü keserv*, *odó odu odv*, *fenyő fenyü fenyv*; így *könyő könyv*, *hamó hamv*, *enyő enyv*, *üdő üdv*, *elő elv*, *nyelő nyelv*, *ölő ölv* stb. innen az *ó*-ból leszen feloldva: *ov*, *ovík*, *ovúl*, *ovas*, vagy *av*, *avik*, *avúl*, *avas*; továbbá: *avar*, *avatag*, *avitt*. Valamint az elszámlált szók változatából lettek: *keserves*, *odvas*, *fenyves*, *könyves*, *hamvas* stb. hasonlóan az *ov av* törzsökből: *ovas avas*; miből az is kitünik, hogy miként a *keserv*, *odv*, *fenyv*, *hamv* stb. hasonlóan az *ov* és *av* főnévi rangban, vagy ily rangban is állanak. — Midőn az *ó* am. cavet, defendit, alakra hasonló a *ró*, *fú*, *lő*, *fő*, *sző*, *nő*, *nyü*, *hí*, *ví*, *szí*, *sí*, *nyí* igékhez, melyek elemezve: *ro-v*, *fu-v*, *lö-v*, *fö-v*, *szö-v*, *nö-v*, *hi-v*, *vi-v*, *szi-v*, *si-v*, *nyi-v*; mindezekben a gyök önhangzója rendszerént csak akkor veszi fel a *v*-t, midőn ragozáskor ismét önhangzó következnek, tehát az úgynevezett ür (hiatus) elkerülése végett, pl. *ro-v-ok*, *ro-v-unk*, *ro-v-ék*; ellenkezőleg: *ró-sz*, *ró-tok* (vagy a kimondásban kettőztetve is: *ró-ttok*) *ró-tt-am*, *ró-tt-ál* stb. Tévedés volna ezekben a harmadik személyi névmás *ő*-jét vélni, mivel, mint látjuk, mindenik személyben előfordulnak.

Más tekintet alá jönnek: *lesz-en*, *tesz-en*, *vesz-en*, *me-en* (*mén*), *megy-en*, *hisz-en*, *visz-en*, a régies *aloszon*, és ezen függőmultak: *tén tön*, *vén vön*, *lén lön*, *vin vün*, *hin hün*, a régies *ion* (ivék), *ön* (evék); mert ezekben kétségtelen, hogy az *ön on* nem egyéb, mint a toldalékos harmadik személy *ön* = *ő*, minthogy ezen *on*, *ön*, csak épen a harmadik személyben jön elé. Az *ó* névhez képzésileg rokonok a *só*, *szó*, *tó*, *hó*, *ló*, *nyü*, *szü*, *csö*, *kő* nevek is, melyeknek gyökei alkalmasint az egyszerü: *sa*, *sza*, *ta*, *ha* v. *ho*, *lo*, *nyü*, *szü*, *csö*, *kö*, s leszen belőlök *sa-ó* = *sa-v*; hasonlók: *sza-v*, *ta-v*, *ha-v*, *lo-v*, *nyü-v*, *szü-v*, *csö-v*, *kö-v*, honnan e ragozások és képzések: *savam*, *savat*, *savó*, *savany*, *szavam*, *szavat*, *szavas*, *szavaz*; *tavam*, *tavat*, *tavas*; *havam*, *havat*, *havas*; *nyüvem*, *nyüvet*, *nyüves* stb. Így lett az *ó*-ból *avas* v. *ovas*, *avúl* v. *ovúl*, *avik* v. *ovik*, *avar*, *avatag* stb.

Az *ó* igének, mint távolítást jelentőnek *o* gyökéből származik az *old*, régiesen *ovd*, mint a régi Halotti beszéd használja (ha ugyan emitt nem megnyujtás helyett áll); továbbá azon *olt*, melyből az *oltalom*, *oltalmas*, t. i. valami gonosz eltávolítására vonatkozó szók erednek, máskép: *ótalom ótalmas*, midőn t. i. gyökül maga az *ó* ige vétetik. Az időbeli távolságra vonatkozó *ó* gyökből lett magában *ót-a*, vagy a gyököt *l*-vel toldva: *olt-a*, pl. *rég óta*, *az óta*, *öt év olta*; v. ö. OLTA.

Ó, (2), (a-ó, v. o-ó) mn. tt. *ó-t*. Általán régi korra, távol időre vonatkozó, minek ellentéte: *új*, *mai*, *mostani*. V. ö. Ó, (1). Különösen 1) Aminek ideje már régen lejárt, elmúlt, s más ujabb következett utána. *Ó világ*, *ó kor*, *ó történetek*, *ó földleirat*, *ó testamentom*, *ó kalendárium*, *ó esztendő*. *Ó viselet*, *szokások*, *divat*, *módi*. 2) Ami régi időtől fogva tart, vagy más ujabbhoz képest régebben létezik, és ezen tartósság által jelességében inkább nyert, mint vesztett. *Ó háj*, *ó szalonna*, *ó szir*, *ó bor*, *ó pálinka*, *ó dohány*. *Ó bor és ó leány nem egy áron kel*. (Km.). 3) Általán régi. *Ó kocsi*, *ó szekér*, *ó szerszám*. *Ó kocsit vasáért*, *vén asszonyt pénzéért el ne vedd*. (Km.). A régi holmikra nézve máskép: *hái bái*, pl. háibái szerszámok, bútorok. Gyakran fölveszik jelzőül a még fennálló régibb helynevek, midőn hasonló nevü újab-

bakkal jönek viszonyba, pl. *Ó-Arad, Új-Arad, Ó-falu, Új-falu, Óvár, Újvár, Ó-telek, Új-telek, Óhegy, Újhegy, Óvám, Újvám, Óváros, Újváros, Ópiacz, Újpiacz* stb.

Ó, (3), (o-ó v. *a-ó*) áth. Ragozása: *óvok*,v. *ovok*, és *óvlak*,v. *ovlak*,v. *ólak*; *óvsz*,v. *ovsz* v. *ósz*; *óvunk* v.*ovunk*; *óvtok*, v. *ovtok* v. *ótok*; *óvnak* v. *ovnak* v. *ónak*; első m. *óvék* v. *ovék*; *óvál* v. *ovál*; *óva* v. *ova* stb. másod. m. *óvt*,v. *óvott*, v. *ovott* v. *ótt*, jövő: *óvand* v. *ovand*; par. *óvj* v. *ójj*, v. *ovj*, v. *ojj*; htn. *óvni* v. *ovni*, v. *óni*, részesülő: *óvó*, v. *ovó*. Valakit vagy valamit bizonyos rosztól, pl. kártól, veszélytől, romlástól, betegségtől stb. távol tartani, eltávolítani törekszik; honnét távolító ragu viszonyneveket vonz. *Óvd magadat a gonosztól, bűntől, hidegtől. Óvd magadat a szakállas asszonytól.* (Km.). *Az okos veréb óvja magát a törtől. A beteget a meghűléstől óvni.* A távolítás tárgya néha *ellen* névhatározóval jár. pl. *A juhokat a farkasok ellen, a határt az árvíz ellen óni.* Elemzésére nézve l. felebb Ó.

Ó, (4), v. O v. ÓH, indulathang, mely kiejtve az érzések különféleségéhez képest más-más módosítással hangzik: *csodálkozó, bámuló, megütköző*, pl. *ó mily szép! ó te bohó!*; fájlaló, sajnálkozó, pl. *ó jaj nekem! ó te szegény! ó be kár érette!* haragos: *ó ti semmirekellők!* vágyakodó: *ó ha még egyszer láthatnám őt! ó vajha szerencsével járnék!* hálálkodó: *ó Istenem be kegyelmes és irgalmas vagy!* kérő, könyörgő: *ó szent teremtőm, ne hagyj el! ó uram, könyörülj rajtam!* Mint általán mélységes indulatból fakadó hangszellettel is hangzik, *oh*, v. *óh*. *Óh mily bámulandó a te neved az egész földön! Óh Istenem, miért sújtasz engem! Óh be oda vagyok! Óh be fáj! Óh ti Istentől elrugaszkodott gonosztévők! Óh óh, óh, mit cselekedtél megint! Óh csak szerencsét adna a jó Isten! Óh Istenem, áldom szent nevedet! Óh édes szülém, bocsásson meg! Óh édes Jézusom! Óh én nyomorúlt szegény bűnös! Óh átkozott óra! Oh uram Istenem! Oh emberek emberek!* Midőn különösen vágyat fejez ki, származékai, *ohaj, ohajt, ohajtás, ohajtat, ohajtozik.* Mélyebb fájdalomra, vagy vágyra mutat, midőn susogó előlehet vesz föl: *soh, sohaj, sohajt, sohajtoz*, v. *sohajtozik*; s rokonai: *sov, sovár, sovárog, sop, sopány, sopánykodik*, és az *f* ajakhanggal képzett, *foh, fohász, fohászkodik.* Mennyiben haragos, vagy utáló, vagy eltaszító érzést fejez ki, értelmi viszonyban vannak vele azon *o*-val vagy *u*-val kezdődő szók, melyek utálatra, s eltaszításra vonatkoznak, ú. m. *ocsmány, ún, undok, undokol* (régiesen: *ondok, ondokol*), *undor, undorodik, útál, útálat.* Mint indulathangok rokonai az, *a! ah*; *á. áh*, és indulatra vonatkozó származékaik: *ahít, áhít, áld, átok, átkoz, hála, hálálkodik, szán, bán, fáj, sajnál, sápolódik* stb. Rokonságok idegen nyelvekben a török, persa *ah*, a latin *o, ah, aha, eheu*, hellen ἆ, ἀά, αἲ, héber אֲהָהּ, német *ach, oh* stb.

—Ó, (1), vékonyhangon: ő, részesülő-, vagyis igenévképző, pl. *jár-ó, kel-ő, járand-ó, kelend-ő*, l. Előbeszéd 121—123. l.

—Ó, (2), vékony hangon: ő, igéken kivül is általános névképző pl. *kór-ó, csom-ó, dom-ó, sav-ó, loty-ó; el-ő, er-ő, vel-ő, mez ő*, stb. néha nagyító értelemmel, pl. *ap-ó, any-ó, báty-ó, Jank-ó* stb.

ÓÁRUS, (ó-árus) ösz. fn. Ki holmi avult, kopott, ócska szerekkel, árukkal üzérkedik, tarattyús.

Ó-ATYÁS, falu Bihar m.; helyr. —*Atyás-ra*, —*on*, —*ról.*

ÓBÁNYA, falu Baranya, puszta Veszprém m.; helyr. *Óbányá-ra*, —*n*, —*ról.*

ÓBÉGAT, (ó-bé-g-at) önh. m. *óbégat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *óbégass.* Gúnyos-tréfásan am. valamely kár, veszteség fölött, vagy akármely fájdalomból panaszos hangon jajgat. Valószinű, hogy a németek *o weh* v. *au weh!* felkiáltásából alakult. Öszve nem kell zavarni ‚abajgat' igével, mely állandóan áth. és egészen különböző eredetü s jelentésü.

ÓBÉGATÁS, (ó-bé-g-at-ás) fn. tt. *obégatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Rimánkodó jajgatás, kiáltozás, jajveszéklés.

Ó-BUDA, ösz. fn. A mai Budának nyilt sikon fekvő éjszaki része, hol Etele hun király lakott, s mely nevét némely történetirók szerént Etelének hasonló nevü öcscsétől vette; a rómaiaknál *Aquincum*, a német iróknál *Etzilburg.* Helyr. *Ó-Budá-ra*, —*n*, —*ról.* V. ö. BUDA, (1).

Ó-BUDAI, ösz. mn. Ó Budára való, ott lévő, azt illető. arra vonatkozó. *Ó-Budai hajógyár, kikötő.*

ÓBUVÁR, (ó-buvár) ösz. fn. Általán személy, ki régiségek keresésével, ismertetésével foglalkodik, különösen olyakkal, melyek a régi kor történetére világot derítenek.

ÓCS, (ó-ocs) mn. mely rendesen *ka* kicsinyezővel toldva használtatik: *ócska.*

ÓCSÁR; ÓCSÁRLÁS; ÓCSÁRLÓ stb. helyesebben l. OLCSÁR: OLCSÁRLÁS; OLCSÁRLÓ.

ÓCSKA, (ó-ocs-ka v. av-acs-ka) kicsiny. mn. tt. *ócská-t.* Ami egy kevessé régi; leginkább oly tárgyakra alkalmaztatik, melyeket a viselés, használás elkoptatott. *Ócska ruha, csizma, szerszámok, eszközök, bútorok.*

ÓCSÓ, (néhutt: ÓCSU); ÓCSÓDIK; ÓCSÓN; ÓCSÓSÁG stb. L. OLCSÓ; OLCSÓDIK stb.

ÓCZ, Szabó D. szerént régies szó, vagyis régies kiejtése ‚utcza' szónak.

—ÓCZ, —ÓCZA, ritka használatu névképzők, pl. *vadócz, darócz, gom-bócz, martal-ócz, szam-ócza, kab-ócza.*

ÓDA, fn. tt. *ódá-t.* Az eredeti hellen ᾠδή értelmében am. ének, éneklés. Különösen mélyebb érzelemből fakadó, s magasabb szárnyalásu lantos költemény (zengzet, zengemény?), melynek sajátnemü alakot adtak a hellen, és római költök. *Pindar és Horátz ódái. Sappho, Alkaeusz módjára irt ódák.*

ÓDAL; ÓDALAS; ÓDALBORDA; ÓDALFEGYVER stb. L. OLDAL; OLDALAS stb.

Ó-DALMÁND, puszta Tolna m.; helyr. *Dalmánd-ra*, —*on*, —*ról.*

ÓDIK, (= ol-d-ik) tájdivatos k. az ‚old' áth. igéhez egyszerüen ‚ik' járulván, lesz belőle közép szenvedő, épen úgy, mint ‚hall,' ‚hallik.' Néhutt: *ódzik* = *ol-d-oz-ik*, hasonló alakulással. Lásd OLDÓDZIK.

—ÓDIK, (ó-od-ik) magas hangon: ŐDIK, (ö-öd-ik) ösz. igeképző, mely belszenvedő és némely közép igéket alkot, pl. *csal-ódik, morzsol-ódik, fon-ódik, zár-ódik, hány-ódik*; *illet-ödik, dörgöl-ödik, ver-ődik, üt-ödik, tör-ödik* stb. stb.; s közép igék: *agg-ódik, tudakoz-ódik, gunyol-ódik; él-ödik, szerz-ődik, tün-ödik* stb.

Ó DIVATOS, (ó-divatos) ösz. mn. Ami régente divatozott, s ma már alig van, vagy épen nincs szokásban, ómódi, ódon. *Ó divatos viselet, ruhaszabás, bútorok.* V. ö. DIVAT.

Ó DIVATÚ, l. Ó DIVATOS.

ÓDON, (ó-don) mn. tt. *ódon-t*, tb. —*ok*. Ó divatos, öreges, a szokásból kimúlt, kikopott; továbbá: ami a régiség miatt elkopott, ellentéte: újdon. *Ódon ó fejkötő helyett újdon új kalapot tenni föl.*

ÓDONSÁG, (ó-don-ság) fn. tt. *ódonság-ot*, harm. szr. —*a*. Ódivatos állapot, vagy tulajdonság; néha használják magára a tárgyra is, mint ellentétét, az ujdonságot.

ÓDZIK, l. ÓDIK, és OLDÓDZIK.

ÓFALU, mváros Szepes, faluk Baranya, Sáros m. KALOCSA—, HORBOK—, LÁZ— Máramaros m.; helyr. *Ófalu-ba, —ban, —ból.*

ÓFRÁL, önh. m. *ófrál-t*. Sopron és vasvármegyei tájszó, s am. ide-oda csavarog, tekereg, csabukol. Rövid *o*-val is divatos: *ofrál*. Elemezhető ‚forog,' ‚fordúl' stb. szók *for* gyökéből, mintha volna: *forál*, azaz ide-oda forgolódik.

ÓFRÁLÁS, (ófrál-ás) fn. tt. *ófrálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ide-oda csavargás, tekergés.

Ó-GUTTA, l. GUTA, (2) alatt.

ÓH, indulatszó, l. Ó, (4).

ÓHAJ, KIS—, NAGY— faluk Bars m.; helyr. *Óhaj-ba, —ban, —ból.*

ÓHAJ; ÓHAJT stb. L. OHAJ; OHAJT.

ÓHATATLAN, ÓHATLAN, (ó-hat-[at]lan) mn. tt. *óhatatlan-t*, tb. —*ok*. Akit vagy mit bizonyos rosztól, bajtól, veszélytől, kártól stb. megóni nem lehet, vagy viszont, amely roszat eltávolítani lehetetlen; máskép: *óvhatatlan. Árviztől óhatatlan síkság. Óhatatlan veszély, kár.* V. ö. Ó, áth. ige. Határozóként: meg nem óvható módon, óhatatlanul.

ÓHATATLANUL, ÓHATLANUL, (ó-hat-[at]-lan-ul) ih. Oly módon vagy állapotban, hogy megóni nem lehet. V. ö. ÓHATATLAN.

ÓHEGY, falu Zólyom m.; helyr. *Óhegy-re, —én, —ről.*

ÓHID, falu Szala m.; helyr. *Óhid-ra, —on, —ról.*

ÓHÍT, l. OHÍT, AHÍT.

ÓHITŰ, v. —HITÜ, (ó-hitű) ösz. mn. és fn. A nemegyesült keleti egyház hivei közől való. Hajdan szélesb ért. a keleti egyház tagja. E nevezet több történetirók szerént onnan származott, hogy őseink közől még a fejedelmek korszakában a X-dik században többen a görög egyház kebelébe tértek, kiknek hitvallása a később római latin szertartásu magyarokéhoz képest *ó hit*-nek neveztetett. *Óhitűek kalendárioma.*

—ÓK, (1), (ó-k) magas hangon: —ŐK, (ő-k) ösz. névképző, pl. *fiók*; s többnyire nagyító jelentéssel, mint *pof-ók, pir-ók; Erzs-ók; szem-ök.*

—ÓK, (2), (a-uk) magas hangon: —ŐK, (e-ük) ösz. igerag a függő mult többes első személyében, pl. *ad-ók* (= ad-a-uk), *mond-ók* (= mond-a-uk), *lel-ők* (= lel-e-ük) stb. T. i. az *n* a tárgyi ragozásban minden időnél elmarad, ú. m. *adj-uk, adt-uk, adandj-uk, adn-ók* (= adna-uk).

ÓKA, l. OKA.

ÓKÉR, falu Bács m.; helyr. *Ókér-be, —ben, —ből.*

ÓL, (ó-l, azaz óv-hely) fn. tt. *ól-t*, v. —*at*, tb. —*ak*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Általán kerített hely, épület, hová a nagy, vagy apró marhát elzárják, akár azért, hogy el ne széledjenek, akár, hogy a lég viszontagságai, vagy orvok ellen biztosságban legyenek. Innen több vidéken, nevezetesen a gömöri barkóknál, és Baranyában am. a németből lett *istáló*, pl. ököról, lóól, juhól. Országos divatuak: *disznóól*, mely, ha lábakon áll, *lábasól*, vagy *hidasól*, vagy egyszerüen: *hidas; tyúkól, lúdól.* A juhok, szarvasmarhák, lovak számára való tágasabb zárt, vagy kerített helynek neve: *akol. Jobb a teli ól, mint az üres csür.* (Km.). Ha e szóban alapfogalomul azt veszszük, hogy az ól a barmok biztosítására szolgál, nevezetesen: hogy az elszéledéstől, a lég viszontagságaitól, vagy az orvok, és ragadozó állatoktól megovassanak: úgy legvalószinübb, hogy gyöke a rosznak eltávolítására vonatkozó *ó* ige, melyből lett *ó-ó, ó-ú, ó-v, ó-l*, azaz: *óvó hely.* Így fejlődtek ki a *be, kü, fe, o, i, me, mi* gyökökből a *bel, kül, fel, oly, ily, mely, mily* származékok. Hasonló fogalmi és hangrokonság látszik lenni a latin *caveo, cautus*, és a *caula, cavea* között, továbbá talán a hellen ἀυλή, ἄυλιον (ól) és ἀλκέω (óvok, oltalmazok, segítek), ἀλκτήρ (óvó, oltalmazó, segítő), vagy ἀλεύω, ἀλέω (távolítok) között is. Csagataj nyelven: *ov*, és törökül: *ev* am. ház.

ÓLÁLKODÁS, (ol-ál-kod-ás, vagy or-ál-kod-ás) fn. tt. *óláłkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Alattomos, magát megsunyó leselkedés, melynek czélja mást megkeríteni, hatalomba ejteni, megkárosítani, megölni, elragadni stb. V. ö. ÓLÁLKODIK.

ÓLÁLKODIK, (ol-ál-kod-ik, vagy or-ál-kod-ik) k. m. *óláłkod-tam, —tál, —ott.* Magát alattomban megsunyva leselkedik, különösen a végett, hogy mást hatalmába kerithessen, kifoszthasson, megölhessen. *A zsiványok az utak mellett óláłkodnak. A ragadozó vadak a sürüben óláłkodnak.* Szelidebb ért. mondják

emberről, ki azonegy helyen ácsorog, mit sem téve. Ez igében alapfogalom a leselkedés, megsunyás, mely rendesen a testnek meghuzása, lelapulása által történik; honnan egyik vélemény szerént gyöke azon *ol*, mely hangváltozattal *al* (infra, inferior); ebből lett *alal* v. *alál* v. *olál* (mint dob-ál, jár-ál, hál-ál, noha ezekben az *ál* képző igékhez járul; de lehettek eleinte emezek is: jár-al, hál-al); *olal*-ból ismét: *olalkodik* v. *oldlkodik* (= alálkodik). ‚Leselkedik' ige gyöke is az alacsony helyzetre vonatkozó *le*, miről l. LES. Hogy az *al* átváltozik *ol*-ra is, mutatja a régies *alut*, ma *olt*, *halt* általános divat szerént *holt* is, *alsó*-ból lett *olcsó* stb. Más vélemény szerént ‚ólálkodik' némely régi irók és kiejtés szerént: *órálkodik*, pl. Erdősinél: „Orálkodnak vala ő utánna." (Lukács XIV.); melyet *or*-tól származtatván, (oralkodik, vagy orálkodik) azt tenné: or módjára, vagy orosban leselkedik. Az *or* tag könnyen változhatott hosszuvá, mint ‚órgyilkos' szóban is.

ÓLÁLKODÓ, (ol-al-kod-ó, vagy or-al-kod-ó) mn. tt. *ólálkodó-t*. Ki magát alattomban megsunyva leselkedik. *Erdőkben ólálkodó utonállók*. V. ö. ÓLÁLKODIK.

ÓLANY, (ól-any) fn. tt. *ólany-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. A tagadólagos berzü nehéz fémek egyike, melynek ezüstfehér szine, tündöklő fémfénye van. ‚Ólany' magyar nevezetét azon sajátságánál fogva nyerte, mely szerént a természetben leggyakrabban eléjövő vegyülete, az ólanyfényle (Molybdänglanz) némileg az ólomhoz hasonlít. Latin neve: *molybdänum*. (Török József).

ÓLKA, (ól-ka), kicsiny. fn. tt. *ólká-t*. kisded ól, pl. milyet a falusi gyermekek a lemorzsolt kukoricacsutkókból játékszerül állítanak, vagy a házi eb számára csinált kis kunyhó, stb.

ÓLMAG, (ól-m-ag, *ólom* szótól) fn. tt. *ólmag-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. 1) Mészféle anyaggá átalakult ólom, mi olvasztáskor a légnek hozzá járulása által hamar megtörténik, midőn az olvadó ólom fölszinét szürkés por lepi el. 2) Némely savanyokból leszállított ólomrészek.

ÓLMÁR, (ól-m-ár, *ólom* szótól) fn. tt. *ólmár-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Növénynem, öt hímszállal, és egy anyaszállal, melynek némely faja Keletindiában, egy másik déli Europában tenyészik. Nevét ólomszinétől vette, ahonnan németül is Bleiwurz, Bleikelch. Némelyek szerént: *ólmoncz*. (Plumbago. L.).

ÓLMÍT, (ól-om-ít) áth. m. *ólmít-ott*, htn. —*ni*, v. —*ani*. L. ÓLMOZ.

ÓLMONCZ, (ól-om-oncz) fn. tt. *ólmoncz-ot*, harm. szr. —*a*. L. ÓLMÁR.

ÓLMOS, (ól-om-os) mn. tt. *ólmos-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Ólomrészeket tartalmazó. *Ólmos ásványok*. 2) Ólommal fölszerelt, készített. *Ólmos végü korbács, ólmos botok, ólmos ablakkarikák*.

ÓLMOSAN, (ól-om-os-an) ih. Ólmot tartalmazva. Ólommal ellátva.

ÓLMOZ, (ól-om-oz, v. ól-m-os) áth. m. *ólmoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Ólommal beönt, behús, fölszerel valamit. *Hésagot beólmozni. A bot fejét mególmozni. Ablakkarikákat ólmozni*.

ÓLMOZÁS, (ól-om-oz-ás) fn. tt. *ólmozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ólommal behuzása, fölszerelése, elkészítése valaminek.

ÓLMOZAT, (ól-om-oz-at) fn. tt. *ólmozat-ot*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. Ólommű, melylyel valamit behúztak, fölszereltek. Ólomrészek összege.

ÓLOM, (1), (ól-om) fn. tt. *ólm-ot*, harm. szr. —*a*. Az úgy nevezett hangugratók osztályába tartozik, tehát eredetileg *ól-m*, mint az ilyen *lom*, *lém* végzetü főnevek a régieknél általában, pl. *hatalm*, *átalm*, *fejedelm* stb. Nemtelen és nehéz fém, melynek szine kékes fehér, késsel könnyen vágható, s a szilárd fémek között leglágyabb, és az arany után legnehezebb; igen könnyen elolvad, s olvadáskor a lég hozzá járultával hamar ólmaggá azaz: mészféle anyaggá válik. *Ólmot önteni*, különösebben am. babonából az olvasztott ólmot vizbe csöpögtetni. *Ólomból öntött gyürü. Ólommal irni. Ólomból vágott szatymák*. Mint melléknév jelent ólomból valót, vagy némi tulajdonságra nézve ólomhoz hasonlót, mely esetben a viszonyszóval összetétetik pl. *ólompapir, ólomföld, ólomgolyó, ólomgömb, ólommadár, ólomnemü. Nehéz, mint az ólom, friss mint az ólommadár*. (Km.). Nevét olvadékony tulajdonságától vette, s gyöke azon *ol* megnyujtva, melyből *oly*, *olvad*, *olvaszt*, *olvadék* származnak. Az *ol*, vagy nyujtva: *ól*, gyökből lett *oló óló*, *ólv*, *ólm*, t. i. az *m* képző általakult *v*; miről l. Előbeszéd. 140 l.

ÓLOM, (2). (al-om) fn. tt. *ólm-ot*. Székely tájszólás szerént am. az országos divatu *alom*, azaz: barmok alá vetett szalma, vagy holmi gizgaz. Gyöke azon *ol*, mely szokottan *al* (infra) megnyujtva *ól*, mint az *olcsó*, tájdivatosan *ólcsó*; sőt a fémet jelentő *ólom* is olvadékony természeténél fogva, elemezve: *olom*, *olm*, azaz: *oly*.

ÓLOMBÁNYA, (ólom-bánya) ösz. fn. Ólomásványokat tartalmazó bánya.

ÓLOMCSAP, (ólom-csap) ösz. fn. Az arany- és ezüstolvasztó kemenczékben olvasztás után hátramaradt ólom, mely csapalakban lógva marad.

ÓLOMCSŐ, (ólom-cső) ösz. fn. Ólomanyagból készített cső, pl. a vizvezető csatornákban.

ÓLOMCZUKOR, (ólom-czukor) ösz. fn. Sóalakuvá lett ólom, mely úgy képződik, ha az eczetsavanyban felolvasztott ólmot kipárologtatják. (Sal Saturni). Édeses ize miatt a rosz lelkü borkezelők, kocsmárosok ezzel édesítik savanyú boraikat.

ÓLOMECZET (ólom-eczet) ösz. fn. Boreczet, melyben ólmot, vagy ólmagot olvasztottak fel, (Acetum Saturni).

ÓLOMÉR, (ólom-ér) ösz. fn. A bányákban oly ér, melyben ólomrészek találtatnak.

ÓLOMÉRCZ, (ólom-ércz) ösz. fn. Ércz a bányákban, mely ólomrészekkel van vegyítve. Szoroso

ért. főleg ólomanyagból álló ércz. *Kék, barna, zöld, fehér, vörös* ólomércz.

ÓLOMFEHÉR, v. —FEJÉR, (ólom-fehér) ösz. mn. és fn. 1) Ólom színéhez hasonló halvány fehér szinü. *Ólomfehér arczbőr.* 2) Mint főnév jelent eczettel készített ólmagot, különböztetésül az ólomfeketétől.

ÓLOMFÉLE, (ólom-féle) ösz. fn. Ólmok neméhez tartozó, ólomhoz hasonló. *Ólomféle ásványok, érczek.*

ÓLOMFÉNYMÁZ, (ólom-fény-máz) ösz. fn. Általán, ólomból készített máz, melylyel valamely testet befuttatnak.

ÓLOMFÉRJANY, (ólom-férj-any) ösz. fn. l. ÓLOMMIRENY.

ÓLOMFONCSOR, (ólom-foncsor) ösz. fn. Keverék ólomból és higanyból. V. ö. FONCSOR.

ÓLOMFORRASZTÁS, (ólom-forrasztás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valamit öntött ólommal összeragasztanak.

ÓLOMFÖLD, (ólom-föld) ösz. fn. Szétporlott ólomrészek, melyek vagy sárga, sárgás szürke, füstszürke, barnavörös szinüek, és morzsolékonyak, vagy ugyanazon szinüek, de mereven kemények.

ÓLOMFÖVENY, (ólom-föveny) ösz. mn. Ólomrészek fövenypor-alakban, melyeket a fövenyórákban használtak, mert a lég nedvességét nem veszi úgy be, mint a valódi föveny.

ÓLOMFÜST, (ólom-füst) ösz. fn. 1) Az ólom olvasztásakor kifejlődő füst. 2) L. ÓLOMLEMEZ.

ÓLOMGALACS, (ólom-galacs) ösz. fn. Ólomból öntött golyócskák, kivált puskába valók.

ÓLOMGAMÓ, (ólom-gamó) ösz. fn. Ólomból készített gamó, pl. a bot fején.

ÓLOMGELÉT, (ólom-gelét) ösz. fn. Forró meleg által megüvegesített szürke ólmag, mely különféle, nevezetesen fazekas-edénymázak készítésére fordíttatik. V. ö. GELÉT.

ÓLOMGOMB, (ólom-gomb) ösz. fn. Ólomból készült gomb.

ÓLOMGÖMB, (ólom-gömb) ösz. fn. Ólomból öntött gömb.

ÓLOMJEGECZ, (ólom-jegecz) ösz. fn. Elolvasztott s jegeczczé képződött ólom.

ÓLOMJEGY, (ólom-jegy) ösz. fn. 1) Ólomból csinált barczaféle jegy, melyet a gyárból kijött szövetekre, ú. m. végposztókra, vásznakra stb. függesztenek. 2) Vadászok nyelvén azon vonal, melyet a futó szarvas patái a sziklákon képeznek, mert úgy látszik, mintha ólomhuzással jegyezték volna meg.

ÓLOMKÉK, ÓLOMKÉKES, (ólom-kék, v. —kékes) ösz. fn. Ólomszinhez hasonló mocskos kék.

ÓLOMKOHHÁNYAT, (ólom-koh-hányat) ösz. fn. L. ÓLOMGELÉT.

ÓLOMKŐ, (ólom-kő) ösz. fn. 1) Olvasztóhutákban kénnel terhelt ólomnemü kő, mely az ezüstércz olvasztásakor fölül úszkál. *Likacsos ólomkő.* 2) Finom ángol ólany (molybdaenum), mely a közönséges ólomkőnél könnyebb, és erősebb.

ÓLOMLAP, (ólom-lap) ösz. fn. Papirforma vékonyra kinyujtott ólomanyag. *Ólomlapba takargatott pordohány.*

ÓLOMLEMEZ, (ólom-lemez) ösz. fn. Lemezféle ólomlap.

ÓLOMMÁZ, (ólom-máz) l. ÓLOMFÉNYMÁZ.

ÓLOMMÉRLEG, (ólom-mérleg) ösz. fn. 1) Zsineg végére kötött ólomból álló eszköz, melylyel valamely térnek, testnek fekmentes vagy függőleges helyzetét meghatározzák, milyen pl. az ácsok, kőművesek ólommérlege. 2) A bányászok mérlege, melylyel az ólom sulyát mérlegelik.

ÓLOMMÉSZ, (ólom-mész) ösz. fn. 1) l. *Ólmag.* 2) Az ólom tisztításakor azon salak, mely tajtékalakban fönn uszkál, s hamuhoz hasonló porrá alakítható.

ÓLOMMINTA, (ólom-minta) ösz. fn. A fémből dolgozó míveseknél azon ólomlap, v. lemez, melyet a fémlemezre fektetnek, midőn azt domború alakuvá képezni akarják.

ÓLOMMIRENY, (ólom-mireny) ösz. fn. Ólom- és mirenyvegyület vagy vegyíték.

ÓLOMMÍVES, (ólom-mives) ösz. fn. Kézmives, ki ólomanyagból készít holmi míveket.

ÓLOMMUNKA, (ólom-munka) l. ÓLOMMŰ.

ÓLOMMŰ, (ólom-mü) ösz. fn. 1) Bányászi munka, midőn az ezüstérczet ólomtartalmu érczczel vegyítve felolvasztják. 2) Ólomból készített mű, pl. gyürü.

ÓLOMMŰHELY, (ólom-mű-hely) ösz. fn. Huta, a bányák mellett, melyben az ólomérczeket olvasztják.

ÓLOMMÜVES, l. ÓLOMMÍVES ; V. ö. MÍVES.

ÓLOMNEMŰ, (ólom-nemü) ösz. mn. Bizonyos tulajdonságaira nézve ólomhoz hasonló. *Ólomnemü ásványok, érczek.*

ÓLOMOKRA, (ólom-okra) ösz. fn. Okra, mely az elporlott ólomból támadt. V. ö. OKRA.

ÓLOMOLAJ, (ólom-olaj) ösz. fn. 1) Ólomsóból, vagy ólomczukorból öntött, vagy főzött salitromszesz. 2) Ólomból és eczetből álló kövér anyag. 3) Folyó gyántaolaj, vagy terpetinolaj, melyben ólomczukrot és eczetsavas ólmot oldottak fel. (Oleum Saturni).

ÓLOMÖNTÉS, (ólom-öntés) ösz. fn. 1) Kézmívesi működés, mely által ólomból holmit öntenek. 2) Babonás játék, kivált karácson éjjelén, midőn a leányok olvasztott ólmot öntenek valamely vizzel tölt edénybe, pl. tálba, sajtárba, hol a hirtelen megfagyott folyadék a képzelődők szerént különféle alakot ölt, pl. sisakot, kardot, irótollat, holmi szerszámokat stb. ábrázol, miből azt jövendölik, hogy jövendő férjök oly rendbeli ember leszen, ki ilyfélékkel bánik, pl. katona, tudós, kézmives, stb. Tudnivaló, hogy jobbára azt szokták képzelni, amit leginkább kivánnak.

ÓLOMÖNTŐ, (ólom-öntő) ösz. fn. 1) Kézmives ki ólomból különféle dolgokat, pl. golyókat, gömböket, galacsokat, gombokat, gyürüket stb. önt. 2) Személy, ki babonából önt ólmot. V. ö. ÓLOMÖNTÉS.

ÓLOMÖNTŐMŰHELY, (ólom-öntő-mű-hely) ösz. fn. Műhely, melyben ólomból különféle dolgokat, eszközöket öntenek. V. ö. ÓLOMÖNTŐ.

ÓLOMPALA, (ólom-pala) ösz. fn. Palakő, mely ólomrészeket tartalmaz.

ÓLOMPILL, (ólom-pill) ösz. fn. Az ólomércznek pillogó, csillámpozó fényes szemecskéi.

ÓLOMPIR, (ólom-pir) ösz. fn. Sárgaveres por, mely úgy készül, ha a szürke ólmagot izzóvá teszik, s ezen állapotban vizzel befecskendezik, azután finom porrá törve ismét kiégetik. A hiu nők festékül használják. (Minium).

ÓLOMPOR, (ólom-por) ösz. fn. Ólomrészek poralakban, szénporral vegyítve. Ezt a földedénycsinálók mázul használják.

ÓLOMPŐRÖLY, (ólom-pőröly) ösz. fn. Bádogosok, kolompárok, ólommivesek pőrölye, melylyel a munkába vett ólomanyagot, ha göcsörtös, görbés alakú, egyenesre és laposra verik.

ÓLOMPRÓBA, (ólom-próba) ösz. fn. Olvasztó hutákban am. az ércz minemüségének ólomvegyíték általi megtudása.

ÓLOMSALAK, (ólom-salak) ösz. fn. Az ólomnak olvasztás alkalmával elhulló salakja, alja, söpreje.

ÓLOMSANK, (ólom-sank) ösz. fn. L. ÓLOMSALAK.

ÓLOMSIMÍTÓ, v. —SIMITÓ, (ólom-simító) ösz. fn. Ólommivesek eszköze, melylyel az ólmot simára lapítják.

ÓLOMSÓ, (ólom-só) ösz. fn. Ólomrészek sóalakban, mi úgy keletkezik, ha az eczetsavanyban feloldott ólmot kipárologtatják. (Sal Saturni). Minthogy ezen sónak édeskés íze van, innen ólomczukornak is nevezik. (Saccharum Saturni).

ÓLOMSULY, (ólom-suly) ösz. fn. Mérlegnyomatékul használt ólom. Átv. ért. rendkivül nyomasztó teher. *Ólomsulylyal nehezedik reám.*

ÓLOMSZÁRNY, (ólom-szárny) ösz. fn. Átv. mondják az igen késedelmesen haladó, vagy működő cselekvéséről, mintha nehéz ólomból készült szárnyai volnának.

ÓLOMSZÉM, (ólom-szém) ösz. fn. Ólomból öntött apró galacs, labdacs.

ÓLOMSZIN, (ólom-szin) ösz. fn. 1. Halványszürke szin, milyen az ólomé; 2) mn. Lásd ÓLOMSZINŰ.

ÓLOMSZINŰ, (ólom-szinű) ösz. mn. Halványszürke szinű, mint az ólom. *Ólomszinü arcsiör.*

ÓLOMTAJT, ÓLOMTAJTÉK, (ólom-tajt v. —tajték) ösz. fn. Az ólomból olvasztás alatt kibuborodó tajték, melyből a hamuféle ólompor képződik.

ÓLOMTAPASZ, (ólom-tapasz) ösz. fn. Általán minden tapasz, mely égetett ólommal, vagy ólmaggal van vegyítve; különösen olajból, ólomfehérből, és ólompirból készített tapasz.

ÓLOMTEJ, (ólom-tej) ösz fn. Tejded, folyékony test, mely úgy készül, ha ólomolvadékba boreczettel és vizzel feloldott borkősavat csöpögtetnek. (Lac Saturni, lac virginis).

ÓLOMTEKE, (ólom-teke) ösz. fn. Ólomból öntött tekeféle gömb.

ÓLOMTEKERCS, (ólom-tekeres) ösz. fn. Öszvetekergetett, göngyölített ólomlap v. ólomlemez.

ÓLOMVAJ, (ólom-vaj) ösz. fn. Vajhoz hasonló kövér anyag, melyet vegytani műtét által föllengített (sublimatus) ólomból készítenek. (Butyrum Saturni).

ÓLOMVÁLADÉK, (ólom-váladék) ösz. fn. Vegyészi műtétben azon ólomrészek, melyek a többi vegyrészektől elválva leszállanak.

ÓLOMVIRÁG, (ólom- virág) ösz. fn. Vegyész föllengítéskor (sublimatio) az ólomból kivont legfi-i nomabb részecskék, melyek a gorombább részektől fehér pihe alakokban elválnak. (Flores Saturni).

ÓLOZ, (ól-oz) áth. m. *ólo-tam, —tál, —ott.* Szabó D. szerént am. ólban tart; másképen az idegen ‚istálló' után: *istállóz.*

ÓLPÉNZ, (ól-pénz) ösz. fn. Helypénz, melyet az idegen ólba kötött vagy zárt baromtól az illető ól birtokosának fizetnek. *Szállodai, csárdai ólpénz.*

ÓLT, l. OLT, (1), és (2).

ÓLTALMAZ,; ÓLTALOM stb. l. OLTALMAZ; OLTALOM stb.

ÓLTÁR; ÓLTÁRI; ÓLTÁRKÉP stb. l. OLTÁR stb.

ÓLZEKE, (ól-zeke) ösz. fn. Csinvat vászonból, vagy más kelméből való, foszlányöltöny, melyet a kocsisok, lovászok viselnek, midőn dolgaikat az ólban és ház körül teszik.

ÓMA, tájdivatos kiejtés, pl. tul a Dunán, Csalóközben, Mátyusföldén, a tiszta és helyes ejtésü *alma* helyett; palóczosan: *auma*; l. ALMA.

ÓN, fn. tt. *ón-t*, v. —*ot*, v. —*at*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja*. 1) Fehér, kevéssé kékbe vegyülő szinbe menő, nehéz, fényes, és finom lemezekre nyujtható fém, melyek, midőn hajtogatják, sajátnemü csiszorgó hangot adnak. (Stannum). *Ángol ón*, mely legfinomabb. 2) A régieknél, s itt-ott ma is, különösebben ‚fekete' jelzővel am. *ólom*, midőn a Stannum neve *fejér ón*. E névazonosságnak hihetőleg az az oka, hogy az *ón* (stannum) és *ólom* (plumbum) külszinre hasonlók. 3) Melléknevül használva jelent ónból valót, ónből csináltat, pl. *óntányér, ónkanál.* Az első értelemben vett *ón*, népies, de a németből kölcsönzött néven: *czin*, pl. *czintányér, czinkanál, czingombok.*

Az *ón* szónak ólom jelentése valószinüen régibb, mint az, mely mai megállapodás szerént *stannum*-ot tesz, miért a régieknél amaz *fekete ón*, emez *fehér ón*. Az ón t. i. mint ‚plumbum' köz ismeretü, és

honi; mint ‚stannum' pedig különböztetésül csak újabb korban használtatik. Ennél fogva az *ón* eredetileg olvadékony fémet jelentett, s gyöke azon *o* v. *ó*, mely az *ol, olu, olvad, old, ondó, ólom, ont* stb. származékokban az illető egész részeinek egymástól elválását, vagy különösen szétfolyását jelenti. Legközelebb áll hozzá az *ondó* gyöke *on*. Egyébiránt az *n* és *l*, valamint a szók elején és közepén, hasonlóan azok végén változkodni szoktak, pl. *kol hon, dal dan, val van, csel csen, lapály lapány*, túl a Dunán *szelel szenel*, stb. Ámbár e szót úgy is elemezhetni, hogy eredetileg *o-ó* = *ó*, azaz: folyó, melyhez hangzatosság végett járult az *n*, mint ezekből: *külső, gordó, kicsi, piczi, mereve, eleve, fossza*, lett: *külön, gordon, kicsin, piczin, mereven, eleven, fosszán* stb. Képzésre hasonlók hozzá több másokon kivül ezen egytaguak: *kén, vén, mén, szén, szín, kín, bün, in, ön* stb.

ÓNAS, (ón-as) mn. L. ÓNOS.

ÓNAZ, (ón-az) áth. L. ÓNOZ.

ÓNBÁNYA, (ón-bánya) ösz. fn. Bánya, melyből fehérónos érczeket ásnak.

ÓNBOGÁR, (ón-bogár) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. puskagolyó, melyet ónból készítettek.

ÓNÉMET, (ó-német) ösz. mn. Ónémet kor történetéhez tartozó, vagy akkori szokásu. *Ónémet hübér-rendszer. Ónémet viselet, épitészet.*

ÓNÉRCZ, (ón-ércz) ösz. fn. Ércz, mely főleg ónrészeket foglal magában.

ÓNFEHÉR, (ón-fehér) ösz. fn. Kékes fehér szinü, milyen az ón.

ÓNFORRASZ, (ón-forrasz) ösz. fn. Olvasztott ónból készített ragasz, melyet bizonyos testek összeforrasztására használnak.

ÓNFÖVENY, (ón-föveny) ösz. fn. Sokszögü ónércz, mely fehér ónból, azaz czinből, vasból, és fémtelen földből áll.

ÓNGYALU, (ón-gyalu) ösz. fn. Orgonacsinálók gyaluja, melylyel az öntőműhelyből kikerült ónsípokat simára gyalulják.

ÓNIKSZKŐ, (óniksz-kő) ösz. fn. Drágakő, melynek szine olyan, mint az emberi körmöké, t. i. *őrvξ* hellenül am. köröm.

ÓNKOPORSÓ, (ón-koporsó) ösz. fn. Ónból készített koporsó.

ÓNKŐ, (ón-kő) ösz. fn. 1) Kőnem, mely ónérczczel van vegyítve. 2) Az érczkohókban az elválasztott és megtisztított ónércz.

ÓNLAP, (ón-lap) ösz. fn. Ónból csinált lap. *Ónlappal behúzni valamit.*

ÓNLEMEZ, (ón-lemez) ösz. fn. Finom ónlap. V. ö. ÓN.

ÓNLEVÉL, (ón-levél) ösz. fn. Ónból készített levélvékonyságu lemez, vagy lap.

ÓNMÁZ, (ón-máz) ösz. fn. Feketeónból, azaz ólomból készített máz.

ÓNMÉSZ, (ón-mész) ösz. fn. 1) Fehér ónból, azaz: czinből kifejlődő szürke por, midőn olvasztáskor a levegő hozzá fér. 2) Hasonló módon alakuló por, vagy hamuféle részecskék, melyek az olvasztott ólomból fejlődnek ki.

ÓNMIVES, (ón-mives) ösz. fn. Kézmives, ki ónból, azaz czinből különféle edényeket, eszközöket stb. készit; máskép: ónöntő.

ÓNMŰVES, (ón-műves) ösz. fn. L. ÓNMÍVES.

ÓNOD, mváros Borsod m.; helyr. *Ónod-ra, —on, —ról.*

ÓNOS, (ón-os) mn. tt. *ónos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Ónnal bevont, megfuttatott, diszített. *Ónos rézedények. Ónos fejü bot.* 2) Átv. *ónos eső*, am. jeges eső; továbbá: *ónossá lenni* am. igen megijedni, a nagy ijedség miatt elkábulni. Ez értelemben a félelemnek sulyos, nehéz állapota teszi a hasonlat alapját.

ÓNOSAN, (ón-os-an) ih. Ónnal bevonva, megfuttatva; ónos állapotban.

ÓNOZ, (ón-oz) áth. m. *ónoz-tam, —tál, —ott*, par. *—s*. Ónnal behúz, megfuttat, ékesít, megerősít valamit, czinez. *Rézedényeket ónozni. Kés-, villanyeleket ónozni.*

ÓNOZÁS, (ón-oz-ás) fn. tt. *ónozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, midőn ónoznak valamit, czinezés. V. ö. ÓNOZ.

ÓNOZAT, (ón-oz-at) fn. tt. *ónozat-ot*, harm. szr. *—a*. Azon ónmű, melylyel valamit behúztak, megfuttattak, ékesítettek stb. máskép idegen nyelv után: *czinezet. Sok főzés által a rézedény ónozata lekopik.*

ÓNÖNTŐ, (ón-öntő) ösz. fn. Ónmives, ki különféle edényeket, eszközöket stb. ónból öntve készit.

ÓNRESZELŐ, (ón-reszelő) ösz. fn. Ónmivesek reszelője, melylyel a munkában levő ónt ráspolják, egyengetik, metélik.

ÓNVERŐ, (ón-verő) ösz. fn. Ónmives, mennyiben a munkába vett ónt néha verés által idomítja.

ÓNY, puszta Pozsony m.; helyr. *Óny-ba, —ban, —ból.*

ÓRA, fn. tt. *órá-t*. 1) Azon időköznek, mely alatt a földgömb saját tengelye körül egyszer megfordul, egy huszonnegyed része, mely ismét hatvan percsre, és mindegyik percs hatvan másodperczre vagy kisperczre osztatik. Ez értelemben az órákat éjféltől délig, ismét déltől éjfélig tizenkét egyenlő részben számítjuk. *Éjfél után egy, két, három órakor; délután négy, öt órakor. Huszonnégy órán* am. egy egész éjjel és nappal. *Negyvennyolcz óra*, am. két nap. *Reggel öt órakor kelni, hét órakor reggelizni, tizenkét órakor ebédelni, estve nyolcz órakor vacsorálni, tiz órakor lefeküdni. Mindent bizonyos órában tenni. Rendelt órára megjelenni.* 2) Szélesb ért. az időből egy kisebb s határozatlan nagyságu rész. *Ezen órától fogva*, am. jelen pillanattól, mostantól kezdve. *Rövid órán tartó út. Egy hosszú órán várakozni. Nincs egy órája, melyben nem háborgatnák. Eljön még az az óra, melyben megemlegetsz. Ha a halál órája elközeledik. Szerencsétlen óra. Átkozott volt az az óra, melyben megálltam egy szóra.* (Népd.).

„A képzelődések álmába merülök,
S a lelkesedésnek szent óráit élem."

Berzsenyi.

3) Átv. ért. bizonyos foglalkodás, nevezetesen: tanítás, vagy tanulás, mely határozott idő alatt történik, *Egyetemi órákra dél előtt és dél után megjelenni. Zene-, nyelv-, rajztanításból órákat adni. Jogtudományi, természettani órákra megjelenni.* 4) Eszköz, mely sajátnemü készület által időről időre mutatja, hány az óra, vagy bizonyos óraszámot meghatároz, milyen volt a régiek fövenyórája, s milyen a napóra; különösen kerekekkel, s más részekkel ellátott mesterséges szerkezetü mű, melynek egyik mutatója a tizenkét részre osztott lapkörön a szoros értelmü órányi időt, a másik a perczek számát mutatja. *Fa óra, vas óra, tompak óra, ezüst óra, arany óra. Zsebóra, álló óra, falóra, toronyóra, üti óra, ütő óra, henger óra. Hold változatait, napokat, hónapokat mutató óra. Bomlott óra. Annyit hazud, mint a bomlott óra.* (Km.). *Az óra jár, ketyeg, üt. Hallja minden hásnak ura, tizet ütött már az óra.* Éjjeli őr kiáltása. Átv. ért. *nem tudja, hányat ütött az óra* am. a dolgok, körülmények jelentését föl nem fogja, nem érti, különösen azon tekintetben, hogy magát hozzájok alkalmazza; *ütött az óra*, itt van az elhatározó idő.

Az *óra* eredetre nézve ugyanaz, mi a hellen-latin *hora*, melyet több európai népekkel együtt, mint a németben: *Uhr*, ángolban: *hour*, franciában: *heure*, olaszban: *ora* stb. mi magyarok is elfogadtunk. Ha szabad azon magyar *or* gyököt venni alapul, mely az *or-s-ó* szóban is megvan, úgy eredeti jelentése *körü*, vagy *for-g-ó*.

ÓRABILLÉGŐ, (óra-billégő) ösz. fn. 1) Az óra nevü eszköznek ingája. 2) Különösen a zsebórákban azon kis aczéltoll, mely szüntelen billegése által eszközli, hogy az óra járjon..

ÓRAERSZÉNY, (óra-erszény) ösz. fn. Kis erszény, rendesen bőrből, melybe a zsebórát tenni szokták.

ÓRAFÉDÉL, (óra-fédél) ösz. fn. Az óra czimlapját takaró fedél, mely rendesen üvegből van.

ÓRAI, (óra-i) mn. tt. *órai-t*, tb. —*ak*. Órát illető, arra vonatkozó; annyi időt tartalmazó, mennyi egy óra.

ÓRAKALAPÁCS, (óra-kalapács) ösz. fn. Kalapácsféle eszköz, mely az ütőórában a harangot, vagy csengetyűt üti.

ÓRAKERÉK, (óra-kerék) ösz. fn. Kerék az óraműben, melynek többféle nemei vannak.

ÓRAKIÁLTÓ, (óra-kiáltó) ösz. fn. Községi őr, kinek kötelessége időnként fenhangon tudtára adni a községnek, hány az óra. Ilyenek azon éji őrök, kik bizonyos mondatok, vagy versek eléneklésével tudatják, továbbá a toronyőrök, kik nappal is kikiáltják az órát.

ÓRAKOR, (óra-kor) időhatározó, mely az órának száma után áll, pl. *egy órakor, két órakor, tizenkét órakor.* Rövidség okáért az óra ki is hagyható s ekkor a *kor* a számnévhez ragad: *egykor, kettőkor, ötkor, tizkor.* Midőn fél óráról van szó, tiszta magyaros kifejezéssel igy szólunk: *egyedfélkor, ketted*, v. *másfélkor, harmadfélkor* stb. hasonlóan más ragok előtt is: *egyedféltől kettedfélig, negyedféltől hatodfélig, ötödfélre, kilenczedfélre ott lesek.* Hibásak ezen ujabb időben a németek beszédmódja után felkapott szólásmódok: *fél egykor, fél kettőkor, fél tizkor, fél egyre, fél háromra*, vagy e kérdésre, *hány óra? fél kettő, fél három, fél hat*, ezek helyett: *kettedfél, harmadfél, hatodfél.* Hogy ezen szólásmódok idegenek, s nincsenek a magyar nyelvszokással öszhangzatban, kitetszik abból, hogy a többi idő-, továbbá: szám-és mennyiség-mértékeknél nem használják, pl. nem mondják: *fél négy nap, fél négy évig, fél két századtól fogva*, hanem helyesen és következetesen: *negyedfél nap, negyedfél évig, másfél századtól fogva;* hasonlóan nem szólnak igy: *fél két forint, fél öt mázsa, fél tíz mérföld*, hanem: másfél forint, ötödfél mázsa, tizedfél mérföld.

ÓRAKÖR, (óra-kör) ösz. fn. 1) Az eget ábrázoló golyón azon legnagyobbféle körök, melyek mind a két égsarkon általmenve az egyenlítőt kétszer metszik keresztül; különösen tizenkét ilynemü körök, melyek az egyenlítőt huszonnégy részre, mint órákra, osztják. (Circuli horarii). 2) A föld- és égtekén rendesen sárgarézből álló kis kör, mely az éjszaki sark fölött áll, tizenkét részre, vagyis órára osztva, és mutatóval ellátva van. Ennek és a tekének forgatása által határozhatni meg, hogy hány az óra a különféle délvonalak alatt fekvő tájakon.

ÓRAKÖZ, (óra-köz) ösz. fn. Időszak az egymás után következő órák között. *Egy és két óraközben.*

ÓRAKULCS, (óra-kulcs) ösz. fn. Kulcs, melylyel az órát felhúzzák, továbbá azon kulcs is, melylyel a nagyobbféle órák tokját, vagy szekrényét zárják, nyitják.

ÓRALÁNCZ, (óra-láncz) ösz. fn. Aczélból, vagy más nemesebb fémből való diszláncz a zsebórákon.

ÓRALAPKÖR, (óra-lap-kör) ösz. fn. Azon kör az óra lapján, melyre az órák számjegyei, és perczek pontjai följegyezvék.

ÓRÁLKODIK, l. ÓLÁLKODIK.

ÓRAMÍVES, v. —MŰVES, l. ÓRÁS. fn.

ÓRAMUTATÓ, (óra-mutató) ösz. fn. Nyilalaku vesszö aczélból, vagy más fémből az óra lapján, mely folytonos lassu mozgása által az idő járását kimutatja. Szoros ért. vett *óramutató*, mely tizenkét óra alatt, *negyedmutató*, mely egy óra alatt járja be az óralapkört.

ÓRAMŰ, (óra-mű) ösz. fn. Az órának, mint időmutató eszköznek egész szerkezete.

ÓRANEGYED, (óra-negyed) ösz. fn. Egy órának negyed része, 15 perez. *A gőzkocsi egy óranegyed alatt egy mérföldet haladott.*

ÓRÁNKÉNT, (óra-an-ként) ih. Óraszámra, az órákat külön-külön számítva. *Óránként bizonyos számu szegeket készíteni. A nyelvmestert óránként fizetni.* Néha am. több óra hosszáig. *Óránként várakozni valakire.*

ÓRÁNKÉNTI, (óra-an-ként-i) mn. tt. *óránkénti-t*, tb. —*ek*. Óraszám szerént való; külön-külön órában vett. *Bizonyos munkások óránkénti fizetése.*

ÓRÁNYI, (óra-nyi) mn. tt. *órányi-t*, tb. —*ak*. 1) Időre vonatkozva, am. bizonyos számu órafolyásig tartó. *Egy órányi várakozás. Három órányi éles fejfájás. Öt órányi munka.* 2) Térrel viszonyulva oly távolságról mondatik, melyet megjárni bizonyos számu óra alatt lehet. *Két órányi út. Három órányira fekvő város. A szomszéd falu alig van innen félórányira.*

ÓRÁS, (1), (óra-as) mn. tt. *órás-t*, tb. —*ak*. Órával ellátott, díszített, felszerelt. *Órás torony. Órás díszbot.*

ÓRÁS, (2), (óra-as) fn. tt. *órás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Míves, ki órákat csinál, vagy az elromlottakat kiigazítja.

ÓRÁSSÁG, (óra-as-ság) fn. tt. *órásság-ot*, harm. szr. —*a*. Mesterség, mely órák készítésével, és kijavításával foglalkodik. *Órásságot tanulni.*

ÓRASULY, (óra-suly) ösz. fn. Suly a nagyobbféle, pl. torony- vagy falórákon, mely az illető óraművet hajtja.

ÓRASZALAG, (óra-szalag) ösz. fn. Szalag a zsebórán, melynél fogva azt nyakba vetik, vagy megkötik, és az órának a zsebből kihuzására használják.

ÓRATÁBLA, (óra-tábla) ösz. fn. 1) A csillagászok és tengeri hajósok számító táblája, melyen az észrevett napmagasságból a napnak minden óráját meghatározzák. 2) Tábla, melyen az oktatási órák sora, és száma följegyezvék.

ÓRATARTÓ, (óra-tartó) ösz. fn. Eszköz, melyre az órát helyezni, függeszteni szokták, különösen zsebóráknak való.

ÓRATOK, (óra-tok) ösz. fn. 1) Azon tok, mely az óraművet közvetlenül takarja. *Ezüst, arany óratok.* 2) Külső tok, mely az órát egészben véve betakarja, milyen pl. az úti óra tokja.

ÓRATOLL, (óra-toll) ösz. fn. Aczélból készített toll az órában, mely az óraművet hajtja.

ÓRAÜTÉS, (óra-ütés) ösz. fn. Ütés, melyet az ütőóra kalapácsa a harangon, illetőleg a csengetyűn tesz. *Óraütésre fölébredni.*

ÓRAÜVEG, (óra-üveg) ösz. fn. Domború üveg a zsebóra, vagy más álló órák lapján, hogy az óramutatót átlátni lehessen rajta.

ÓRAVONAL, (óra-vonal) ösz. fn. A napórán azon vonalak, melyeken a mutató árnyéka elhuzódik, midőn bizonyos óra elérkezik.

ÓRAZSEB, (óra-zseb) ösz. fn. Különös zseb az öltönyön, a zsebóra viselésére.

ÓRGYILKOS, tájdivatos kiejtése ‚orgyilkos' szónak; l. ezt.

ÓRIÁS, (ór-i-as) fn. tt. *óriás-t*, tb.— *ok*, harm. szr. —*a*. Szoros ért. a régi mesék, és népmondák szerént különös emberfaj, kik nagy termetökre és erejökre nézve a többi embereket sokkal fölülmulták, milyenek a hellen mythosok óriásai, kik magát az eget ostromolták. A magyar népmesékben az óriásleány egy magunkféle nagyságu szántó embert ökröstül ekéstül mint valamely különös bogarat kötényébe szedve, mutatóban haza vitte apjának. Szélesb ért. a rendes emberi mértéket jóval tulhaladó nagyságu ember, pl. hét lábnyi magasságu. Ezen szóban, mint jelentése mutatja, alapfogalom a magasság, s gyöke *ór* v. röviden *or* azon szókkal áll rokonságban, melyek ugyanazon gyökből eredvén magasságra vonatkoznak, milyenek a hegyet jelentő hellen ὄρος, szláv *hora, gora, werch worch;* különösen: a magyar *orom, orj, morj, torlik, toromba, gór.* Legrokonabb hozzá a *hóri, hórias*, honnan e kifejezés, *hóri horgas*,= *nagy magas;* továbbá: a magas állványféle *góré.* Képzésre hasonlók hozzá az *uriás, kaczkiás, mordiás*, melyek helyesebben rövidek: *úrias, kaczkias, mordias*, és igy hasonlat szerént az *óriás* is *órias.* Ugyanezen alapértelem és gyök rejlik a német *Riese* szóban, mely Adelung szerént tájszokásilag halmot, ormot is jelent. Cseh nyelven: *obr, zruta.*

Melléknevül használva am. igen nagy a maga nemében, s rendesen öszvetett szót alkot az illető viszonynévvel, mint: *óriás csiga, óriás kigyó.*

ÓRIÁSCSENKESZ, (óriás-csenkesz) ösz. fn. Növényfaj a csenkeszek neméből; bugája bókoló, pongyola; füzérei kalászosak; levelei szélesek, kardformák; nagysága embernyi. (Festuca gigantea. Bromus giganteus. L.).

ÓRIÁSCSIGA, ösz. fn. L. ÓRIÁSKÁMA.

ÓRIÁSFÜRÉSZBOGÁR, (óriás-fürész-bogár) ösz. fn. Bogárfaj, melynek állkapcsai fogasak, csápjai fonaldadak, szárnyai keskenyek, hosszúk, és simán a testhez fekvők. (Sirex. L.).

ÓRIÁSI, (ór-i-as-i) mn. tt. *óriási-t*, tb. —*ak*. Óriás tulajdonságaival biró, különösen nagyságra és erőre nézve. *Óriási termet. Óriási hatalom, erő.*

ÓRIÁSILAG, (ór-i-as-i-lag) ih. Óriási módon, óriás módjára.

ÓRIÁSKÁMA, (óriás-káma) ösz. fn. A kámák neméhez tartozó csigák legnagyobb faja, mely néha ötszáz fontnyira megnő. (Chama gigas. L.).

ÓRIÁSKIGYÓ, (óriás-kigyó) ösz. fn. Rendkivüli nagyságu kigyó, Keletindiában és Áfrikában, mely vastagságra az ember derekához hasonló, hosszuságra húsz, harmincz lábnyi, és oly erős, hogy egy bivalt is képes rátekerődzve megfojtani, melynek csontjait öszvezúzva, az egész testét körülnyálazva elnyeli. (Boa constrictor. L.).

ÓRIÁSMANÓ, (óriás-manó) ösz. fn. Óriás nagyságu kísértetféle szellem a babonakedvelők képzeletében, és népmesékben.

ÓRISÁP, puszta Esztergom m.; helyr. *Óriáp-ra, —on, —ról.*

ÓSÁG, (ó-ság) fn. tt. *óság-ot*, harm. szr. *—a.* 1) Valaminek azon állapota, vagy tulajdonsága, mely szerént már régtől fogva létezik, vagy idejét múlta, a divatból kiment; ellentéte: *újság. A bor becsét emeli az óság. Ezen árut ósága miatt nem veszik meg.* 2) Holmi régi ingó jószágok, háibái szerek, eszközök. *Vas ószágokkal kereskedő zsibárus.*

ÓSÁGÁRUS, (óság-árus) ösz. fn. Régi, elavult dolgokkal, művekkel, különösen ilyen könyvekkel kereskedő. (Antiquarius).

ÓSÁGBARÁT, ÓSÁGKEDVELŐ, (óság-barát, v. —kedvelő) ösz. fn. Aki régi művekben leli kedvét.

ÓSDI, (ós-di) fn. tt. *ósdi-t*, tb. *—ak.* Gúnyos neve az ó, elavult dolgok tulságos kedvelőinek; különösen a politikában, kik a régitől, ha roszabb is az újabb intézményeknél, megválni nem akarnak.

ÓSINKA, erdélyi falu Fogaras vid.; helyr. *Sinká-ra, —n, —ról.*

ÓSVA, (Olcsva) falu Abauj m.; helyr. *Ósvá-ra, —n, —ról.*

ÓSZABÁSU, (ó-szabásu) ösz. mn. Különösen viseletre vonatkozólag am. régi, kiavult divat szerént készült. *Ószabásu magyar mente, dolmány.* Átv. ért. mondhatni személyről, ki a jelenkor szokásaihoz, gondolkozásmódjához nem illeszkedik, hanem a réginél marad, továbbá az ily személy tetteiről. *Ószabásu tisztviselő, gazda, mesterember. Ószabásu eljárás, gazdálkodás.*

ÓSZER, (ó-szer) ösz. fn. Régi, elavult holmi, pl. butorok, edények, szerszámok. L. TARATTYÚ.

ÓSZERŰ, (ó-szerű) ösz. mn. A maga nemében ó, elavult, régies, ószabásu.

ÓT, (ó-t) áth. m. *ót-ott*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—ani.* Ugyanazt jelenti, mit a tisztán kiejtett *olt*, azaz: alut, t. i. bizonyos hig testet merevvé tesz, pl. *tejet olt*; vagy ami égő, azt eloltja, pl. tüzet olt. L. OLT, (1).

—ÓT, (ó-t) ritka használatu ösz. névképző, pl. *boz-ót, szan-ót.*

ÓTA, l. OLTA.

—ÓTA, (ó-ta), vékony hangon: *—őte* (ő-te), mégeddig ritka használatu ösz. főnévképző, p. *mos-óta, szöv-öte*; melyekből megtetszik, hogy eszközt (tevőt) jelent.

ÓTALMATLAN; ÓTALMAZ; ÓTALMAZÁS, ÓTALOM stb. L. OLTALMATLAN; OLTALMAZ; OLTALMAZÁS; OLTALOM stb.

ÓTÁS, (ó-t-ás, azaz: ol-t-ás v. al-ut-ás) fn. tt. *ótás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Cselekvés, midőn valamit ótanak vagyis oltanak. 2) Kecskemét tájékán am. fölözetlen édes tejből készített turó. Ezen szó elemezve *oltás*, mert a 2-ik értelembeli ‚ótás' is rendszerént oltott tejből készül. V. ö. OLT. (1).

ÓTELEK, falu Torontál, puszták Somogy m.; helyr. *Ó-telek-re, —en, —ről,*

Ó-TOHÁN, erdélyi falu Brassó vid.; helyr. *Tohán-ba, —ban, —ból.*

ÓTVAR, (ót-var) ösz. fn. Széles ért. a gyógyuló sebet, fakadást behuzó hártyaféle anyag. Különösen a gyermekek fején kifakadni szokott mérges, turós var, mely, ha nem mérgedzik, *száraz ótvar* a neve; Mátyusföldén: *hompora.* Minthogy az ótvar olyan var, melynek nedvei vagy egészen, vagy legalább egy részt kiszáradtak, legvalószinübb, hogy elemezve *olt-var*, azaz alutt var. V. ö. OLT, (1).

ÓTVARAS, (ót-varas) ösz. mn. Kinek testén, különösen fején ótvar van. *Ótvaras csecsemő, gyermek.* V. ö. ÓTVAR.

ÓTVARASODIK, (ór-varasodik) ösz. k. Ótvarak fakadoznak a bőrén.

ÓV, l. Ó, ige.

ÓVADÉK, l. OVADÉK.

ÓVAKODÁS, (óv-a-kod-ás) fn. tt. *óvakodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Az önmagáról gondoskodó figyelemnek azon neme, mely által bizonyos gonosztól önmagát távol tartani törekszik. *Óvakodással utazni a gyanus pusztai vidéken. Óvakodásra inteni a tapasztalatlan ifjut.*

ÓVAKODIK, (óv-a-kod-ik) k. m. *óvakod-tam, —tál, —ott.* Attól, akit, vagy amit magára nézve veszélyesnek, károsnak, szóval rosznak gyanít, távol tartja magát, vagy úgy cselekszik, hogy az ne lehessen ártalmára. Távolító ragu viszonyneveket vonz. *Óvakodni a gyanus embertől, a veszélytől. Óvakodni a bünre vezető, ingerlő alkalmaktól.* „Óvakodjunk, hogy oly ballépéseket ne tegyünk, mik a népnek, mely tőlünk a renddel párosult szabadság áldásait várja, a végtelen zavarok és anarchia átkát hoznák nyakára." Deák Ferencz. Hogy ezen igében alapfogalom a távozás, távolra menés, onnan is kitetszik, mert a vele rokonértelmü *tartózkodik*, gyöke *tart* szintén am. megy, pl. *Buddának tart*, és: *tartok tőle.* Ezen igében és származékaiban a gyökhangzót azért ejtjük ki inkább megnyujtva, mint röviden, mert az utána következő hangzók rövidek. Egyébiránt elemszerüebben: *ovakodik, ovakodás, ovakodó.* L. Ó, ige.

ÓVAKODÓ, (óv-a-kod-ó) mn. tt. *óvakodó-t.* Aki bizonyos vésztől, kártól, gonosztól stb. óvakodik. *Utonállótól óvakodó vándor.* V. ö. ÓVAKODIK.

ÓVAKODVA, (óv-a-kod-va) ih. Magát bizonyos rosztól, veszélytől, kártól stb. őrizve, visszatartva.

ÓVÁR, (1), (ó-vár) ösz. helynév. Széles ért. régi korban épült, nevezetesen: elhagyott, romnak indult vár. Szorosb ért. város vagy falu neve, melynek hajdan vára, vagy várféle erődje volt.

ÓVÁR, (2), MAGYAR—, mváros Mosony m.; faluk Bars, Nógrád, Vas, puszta Trencsén m.; helyr. *Óvár-ra, —on, —ról.*

ÓVÁRI, (1), (ó-vári) ösz. mn. Óvárról való, azt illető, oda tartozó, arra vonatkozó. *Óvári polgárszületés. Magyar-Óvári urodalom, gasdasági intézet.*

ÓVÁRI, (2), falu Szatmár m.; helyr. *Óvári-ba, —ban, —ból.*

ÓVÁROS, (ó-város) ösz. fn. Valamely városnak legrégiebb része, különböztetésül attól, mely később épült hozzá, pl. Pestnek óvárosa a belső város.

ÓVÁS, (ó-v-ás) fn. tt. *óvás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Széles ért. cselekvés, mely által valamely sérelemtől, gonosztól, vésztől, kártól, vagy ha ilyesek szándékoltatnak, oltalmazólag viseljük, oltalmi állásba helyezzük magunkat. „Óvás emelhető azon ló és lovarja ellen, ki a versenyszabályokat megsérté, rövidre vágott, kiszorított, a versenyt követő méretés után könnyebbnek bizonyult stb. Az ilyen ló a versenyből kimaradtnak tekintetik, s ha első volt is a nyerpontnál, nem nyerhet.“ Bérczy Károly. V. ö. Ó, ige. Törvényi ért. ellenmondó nyilatkozás, melyet valaki az illető közönség, vagy hatóság előtt más valaki ellen tesz, nehogy jogaiba avatkozzék, vagy azok ellen tettleg elkövessen valamit; vagy ha ilyes elkövetés céloztatnék, jogai fentartassanak. Különösebben váltójogi értelemben: hiteles személy által tanubizonyság megszerzése a váltóviszkeresetnek fentartására alapul szolgálandó tényekről, hogy pl. a váltó el nem fogadtatott, vagy ki nem fizettetett, vagy nem kellőleg fogadtatott, fizettetett stb. (Protestation). *Óvást tenni* vagy *fölvenni*. Néha maga az óvási okirat (Protest) is így neveztetik.

ÓVÁSI, (óv-ás-i) mn. tt. *óvási-t*, tb. *—ak*. Óvást illető, arra vonatkozó; óvást tartalmazó. *Óvási díj, óvási oklevél, óvási jegyzőkönyv, óvási költségek.*

ÓVÁSLEVÉL, (óvás-levél) ösz. fn. Okirat, melybe az óvásróli tanubizonyság följegyezve van.

ÓVÁSTÉTEL, (óvás-tétel) ösz. fn. Cselekvény, melylyel az óvási tény végrehajtatik vagy eszközöltetik. V. ö. ÓVÁS.

ÓVAT, (óv-at, vagyis ó-v-at) fn. tt. *óvat-ot*. Nyilatkozat, mely által valaki előlegesen óvást tesz, nehogy jogai egy valaki által megsértessenek, vagy hogy sértési szándok ellenében fenntartassanak. V. ö. ÓVÁS.

ÓVATÉK, (óv-at-ék) fn. tt. *óvaték-ot*, harm. szr. *—a*, v. *—ja*.

ÓVATLEVÉL, (óvat-levél) l. ÓVÁSLEVÉL.

ÓVATOL, (óv-at-ol) áth. m. *óvatol-t*. Óvást teszen, az óvást fölveszi valamely váltó iránt. *Megóvatolni a váltót.*

ÓVATOLÁS, (óv-at-ol-ás) fn. tt. *óvatolás-t*, tb. *—ok*. Cselekvés, midőn valaki óvatol vagyis óvást veszen fel. V. ö. ÓVATOL.

ÓVATOLÁSI, (óv-at-ol-ás-i) mn. tt. *óvatólási-t*, tb. *—ak*. L. ÓVÁSI.

ÓVATOS, (óv-at-os) mn. tt. *óvatos-t*, v. *—at*, tb. *—ak*. Körülnéző, vigyázó, hogy bizonyos gonoszt, veszélyt magától eltávolítson. V. ö. Ó, ige.

ÓVATOSAN, (óv-at-os-an) ih. Körülnézve, figyelve, gondoskodva, hogy valami baj, kár, veszély ne keletkezzék; a gyanított gonosztól magát őrizve, távol tartva.

ÓVATOSSÁG, (óv-at-os-ság) fn. tt. *óvatosság-ot*, harm. szr. *—a*. Tulajdonság, melynél fogva valaki, vagy valami óvatosan viseli magát. „A törvénykezés átalakulása a legnagyobb óvatosságot igényli.“ Deák Ferencz.

ÓVDA, (óv-da) l. ÓVODA.

ÓVHATATLAN, l. ÓHATATLAN.

ÓVHELY, (óv-hely) ösz. fn. Bármely hely valaminek megóvására.

ÓVÍZ, falu Szepes m.; helyr. *Óvíz-én, —re, —ről.*

ÓVODA, (óv-o-da) fn. tt. *óvodá-t*. Nyilvános intézet, melybe nappali órákra a kisded gyermekeket beadják, hogy ott kellő vigyázat alatt legyenek, s felfogási tehetségökhöz képest némi elemi ismereteket szerezzenek, kisdedóvoda, óvóiskola.

ÓVODAI, (óv-od-a-i) mn. tt. *óvodai-t*, tb. *—ak*. Óvodára vonatkozó, azt illető. *Óvodai épület. Óvodai felügyelő. Óvodai szabályok.*

ÓVÓESZKÖZ, (óvó-eszköz) ösz. fn. Minden eszköz, mód, mely által bizonyos kárt, veszélyt, gonoszt eltávolítani akarunk, vagy szoktunk.

ÓVÓRENDSZABÁLY, (óvó-rend-szabály) ösz. fn. Azon szabályok öszvege, melyeknek alkalmazása által némely roszat, vészt elhárítani szándékozunk.

ÓVÓSZABÁLY, (óvó-szabály) ösz. fn. Egyes szabály valamely rosznak, vésznek elhárítása végett.

ÓVÓSZER, (óvó-szer) ösz. fn. Bizonyos gonoszt, pl. kárt, veszélyt, szégyent eltávolító szer. Különösen oly szer, melynek előleges alkalmazása, használása által némi-nemű nyavalyát, betegséget, fájdalmat elmellőzni akarunk. (Praservativum). *Ragályos kór ellen használt óvószerek.*

ÓVRENDSZABÁLY, (óv-rend-szabály) l. ÓVÓRENDSZABÁLY.

ÓVSZABÁLY, (óv-szabály) l. ÓVÓSZABÁLY.

ÓVSZER, (óv-szer) l. ÓVÓSZER.

—ÓZ, (ó-z) igen ritka használatu ösz. névképző, pl. *kal-óz*; kétségen kivül rokon *ócz* névképzővel, pl. *martal-ócz* szóban.

Az Ó-ban van 274 czikk.

Ö

Ö, kisded alakban *ö*, huszonhatodik betü a magyar ábéczében s az önhangzók sorában tizedik. Gömbölyüre zárt ajakkal ejtett rövid hang, a vékonyak osztályából, melynek a magyar hangrend szerént párhuzamos társa a vastaghangu *o*, pl. egyes szókban: *gömb, gomb; göndör, gondor; döbög, dobog; döbben, dobban; ömlik, omlik*; *önt, ont*. Képzőkben és ragokban pedig általánosan. Legközelebbi rokona a félig zárt ajakkal ejtett *e*, melylyel mind gyökszókban, mind képző és módosító ragokban, részint szükebb, részint terjedelmesb szokás szerént s a régieknél is váltakozni szokott. Például a régiségből egy

1557-iki levél „Tisztölendő uramnak szolgálatomath izenöm .... Az Józsa uram jobbágyit az Bégtül ki szörzöttem ... Mindönöstül megleszön az váltság, kéröm ő kegy(elm)ét.... Az pasával mindön jót végeztem, mindönben igön igéri magát " stb. (Szalay Ág. 400 m. l.). Miről részletesen l. É betü, és Előbeszéd 51—52. l. B. alatt.

Mint gyökhangzó, előtéttel, vagy annélkül, értelemre nézve következő osztályu szókban fordúl elé: 1) Valami kerekdedet, gömbölyüt jelentenek: *öb, öböl, csöb, csöbör, döb, döbön, döbör, döbörke, göb, göbör, göbre, göbös, köb, köböl, böd, bödön, göd, gödör, dödöle, pöf, pöfék, pöfeteg, bög, bögre, csög* fordítva *göcs, dögönyöz* (dökönyöz) ököllel ütöget; *öl*, midőn am. sinus, ulna, *ölel, köldök, gölödör, csömör, csömbölyék, dömbicz, göm, gömb, gömböly, gömböcz, gömör, göndör, gyöngy, hömpöly, hömbör, tömlő, szöm, zömök, göny, köny, könyv, könyök, göngyöl, köpü, köpücze, köszöntyü, bötk, bötkös, bötyk, bötykös, öv, övedz, söveg.* Ide tartoznak azon szók, melyekben az *r* gyökhang görbe hajlásra, forgásra vonatkozik, mint: *ör, örv, örvény, csörcse, csörlő, förög, förgeteg, gör, görcs, görbe, gördül, görnyed, görvély, göröngy, kör*, stb. Ezek közől többen különböző szóejtés szerént majd *é*-vel hangzanak, mint: *csébér, débérke, gébre, dédéle, csémér, hémpély, gémér, gébre*, stb. majd *o*-val, mint: *bodon, bog, bogoz, gomb, gomolyú, gyomoszol, zomok, gondor, kondor*, stb. 2) Valami hegyeset, csúcsosat, szurást jelentenek: *köcsöge, pöcz, pöczök, pöczkös, högy*, (cuspis), *öl* ige, honnan *ölő, ölü ölv, bölön, höle, pöle, döf, bök, lök* stb. 3) Egybehalmozott, öszveszorult, vagy gyüjtött sokaságnak értelme rejlik ezekben: *töm, tömör, tömérdek, tömöszöl, tömzsi, csöpörödik, töpörödik, töpörtő, csöröge, ösz, öszve, ösztövér* stb. Egyszersmind. 4) Távolodásra, szétoszlásra, meszszeségre vonatkoznak: *ön, öm, ömt, ömlik, ös, ösvény, özön, özönlik*, stb. 5) Hangutánzók: *ökör, ökrödik, ökrend, ökrendez*, és az *öröm* (röhög).

ÖB, gyök, melyből *öböl*, és ennek származékai, *öblös, öblít, öblöz, öblöget, öblint* erednek. Alapértelme bizonyos kerített üreg, vagyis üreget képező kerekdedség, honnan oly szók alkotó részét teszi, melyek kerekded alaku edényeket jelentenek, mint: *csöbör, döbön, döbörke, göbre, köb, köböl.* Alapfogalomban legrokonabb hozzá az *öv*, mint testet kerítő szer, mely a fejet kerítő *söveg* szóban is rejleni látszik, továbbá a *köpü* és *köpücze* alkatrésze *öp.* Tudniillik az *öb öp*, és *öv*, között oly hangi és fogalmi viszony létezik, mint az *ab, ap* és *av* régi korra vonatkozók között, s valamint ezekben tiszta gyök *a*, mely különféle ajakhangok fölvétele által alapban ugyan egy, de módosításban más-más árnyéklatu értelmet vett fel: hasonlóan az *öb, öp, öv* tiszta gyöke *ö*, mely mind a háromnemü származékban kerekségre vonatkozik. V. ö. Ö.

—ÖB, ritka használatu névképző, pl. *göröb* s talán *küszöb* szóban is. V. ö. —B, szóképző.

ÖBLINT, (öb-öl-int) áth. m. *öblint-ett*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Az ‚öblít' igének kicsinyője.

ÖBLÍT, ÖBLIT, (öb-öl-ít) áth. m. *öblít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Valamely öblös edényt, vagy üreget az által mos, vagy tisztít ki, hogy a benne levő folyadékot ide-oda csapkodja, forgatja, rázza stb. *Kiöblíteni a boreszagu korsót, palacskot. Friss viszszel kiöblíteni a szájt. A kiürített boros hordókat kiöblíteni.* Szélesb ért. mosásban levő holmit, nevezetesen ruhaneműt tiszta vizben megforgat, megmártogat, kifacsar, hogy a rátapadt szappanrészek, vagy más szenny lemenjen rólok. *A megmosott ruhákat kiöblíteni, kifacsarni, és kiteregetni.*

ÖBLÍTÉS, ÖBLITÉS, (öb-öl-ít-és) fn. tt. *öblítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn öblítenek valamit. V. ö. ÖBLÍT.

ÖBLÍTGET, (öb-öl-ít-ég-et) gyak. áth. m. *öblítget-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *öblítgess*. Valamit többször, folytonosan, vagy többeket öblít. *Evés, felkelés után száját öblítgetni. Megtöltés előtt a palacskokat öblítgetni.*

ÖBLÍTGETÉS, (öb-öl-ít-ég-et-és) fn. tt. *öblítgetés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Valaminek többször, folytonosan öblítése; többek öblítése.

ÖBLÍTŐ, (öb-öl-ít-ő) mn. tt. *öblítő-t*. 1) Amivel valamit öblítenek. *Hordókat öblítő meleg vis.* 2) Aki öblít. *Öblítő szolgáló.* V. ö. ÖBLÍT.

ÖBLÍTŐTEKNŐ, (öblítő-teknő) ösz. fn. Teknő, melyben a kimosott ruhaneműt tiszta vizbe mártogatják, hogy a szennytől egészen megtisztuljon.

ÖBLÍTŐÜST, (öblítő-üst) ösz. fn. Üst, melyet öblögetés végett használnak.

ÖBLÍTŐVÍZ, (öblítő-víz) ösz. fn. Hideg, vagy langyos, vagy forró *víz*, melylyel valamit, pl. edényeket, öblítenek, azaz: kimosnak, kitisztítanak.

ÖBLÖGET, (öb-öl-ög-et) gyak. áth. m. *öblöget-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *öblögess*. Bizonyos testnek öblét némi folyadék által gyakran, vagy folytonosan mossa, tisztítja. *Korsókat, palacskokat öblögetni. Saját nyelvével* (nyállal) *öblögetni. A hullámok öblögetik a part oldalát.* Szélesb. ért. akárminemü testeket, nevezetesen ruhaneműeket vízbe mártogatva tisztogat. V. ö. ÖBLÍT. Átv. ért. szaporán beszél, höbög habog, kiről azt mondják: *hibli hubli.* Ez értelemben hangutánzó.

ÖBLÖGETÉS, (öb-öl-ög-et-és) fn. tt. *öblögetés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit öblögetnek. *Öblögetés végett kútra, vagy patakra vinni a kimosott ruhákat.* V. ö. ÖBLÖGET.

ÖBLÖNY, (öb-öl-öny) fn. tt. *öblöny-t*, tb. —*ök*. Öblös edény, ibrik, vagy bármely más szer.

ÖBLÖS, (öb-öl-ös) mn. tt. *öblös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Általán, aminek öble van, minek oldalai kerekdeden kidudorodva bizonyos üreget képeznek. Ellentétei: domboru, lapos, szögletes, szük, keskeny. *Öblös palaczk, korsó. Öblös vizpart. Öblös cserép. Öblös födél a lámpán.* V. ö. ÖBÖL.

ÖBLÖSEN, (öb-öl-ös-en) ih. Öblös állapotban.

ÖBLÖSÍT, ÖBLÖSIT, (öb-öl-ös-ít) áth. m. *öblösít-ett*, htn. *—ni*, v. *eni*. L. ÖBLÖZ, 1).

ÖBLÖSSÉG, (öb-öl-ös-ség) fn. tt. *öblösség-et*, harm. szr. *—e*. Öblöt képező tulajdonsága, vagy állapota bizonyos testnek, vagy térnek. *Gömbölyü kályha, hasas korsó öblössége*. V. ö. ÖBÖL.

ÖBLÖZ, (öb-öl-öz) áth. m. *öblöz-tem*, *—tél*, *—ött*, par. *—s*. 1) Valamit úgy képez, úgy alakít, hogy öble legyen. *Öblözni a busavermet, cserepeket öblözni*. V. ö. ÖBÖL. 2) Baranyában mondják általán a meleg testekről, midőn a hőséget nagy mértékben terjesztik, pl. *öblöz a nap*, am. erősen süt, *öblöz a kemencse*, midőn éget. Ennek törzsöke azon *öböl*, v. *öböly*, mely más vidékeken, nevezetesen a Hegyalja körül nagy hőségből származó ragya-félét jelent, másképp: tájdivatosan *öbö*, *höbö*, a meleget jelentő *hő* gyöktől.

ÖBLÖZÉS, (öb-öl-öz-és) fn. tt. *öblözés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valamely test, vagy tér öblössé alakúl. V. ö. ÖBLÖZ, ÖBLÖS.

ÖBLÖZET, (öb-öl-öz-et) fn. tt. *öblözet-et*, harm. szr. *—e*. Nagyobb, összes öble valaminek. *Duna, tenger öblözete. Útak öblözete.*

ÖBÖL, (1), (öb-öl) fn. tt. *öböl-t*, v. *öblöt*, tb. *öblök*, harm. szr. *öble*. Az önhangzóval kezdődő képzők előtt is jobbára hangugrató: *öblös, öblöz, öblít, öblöget, öblü*. A mássalhangzóval és *é*, *i*-vel kezdődő névragok előtt mint általán a hangugrató nevek, épen marad: *öbölnek, öbölre, öböltől, öbölért, öbölig*, stb. Széles. ért. bizonyos foglalvány közé zárt üres tér, pl. *szoba, pincze, szekrény, edény, palacsk, tintatartó, pohár öble; száj, gyomor öble. Tó, folyóvíz, völgy öble*. Szorosb. ért. kerekded, gömbölyü hajlós foglalványba szorított illetőleg dudoru környezetü üreg, pl. *korsó öble*, mely kidudorodik, *palacsk öble, gömbölyü kályha öble, hajó öble, tenger, folyóvíz* (vagyis *tengerpart, folyampart*) *öble*, melyet a viznek a szárazba nagyobbszerü bekanyarodása okoz, másképen: a vízpartnak kanyaru behajlása képez; *kútbodon öble, gabnaverem öble*, mely dobasz has gyanánt terjed szét a szájon alul; széltől duzzadt *vitorla öble* stb. E szónak alapértelme kerítés, kerekdedség, illetőleg belső gömbölyüség, befelé dudorodás, s elavult gyöke *öb*, melyből *öl* képző által kifejlett az *öböl*, mint az *ök, köb, bög, táv, káty*, gyökökből: *ököl, köböl, bögöly, távol, kátyol*, stb. Egyezik vele a kalmukban: *övör*, a mongolban: *ebör*. (Schoosz; Busen).

ÖBÖL, (2), ÖBÖLY, fn. tt. *öböl-t*, v. *öböly-t*, tb. *—ök*, harm. szr. *—e*. A Hegyalja vidékén a ragyának azon neme, mely a növényeket leginkább meglepi, midőn forró nyári napon eső száll rájok, és legott ismét a napsugarak égetik. De sokszor előáll eső nélkül is, mi másutt is feltünik a dinnyéknél, midőn égető nyári napon, kivált igen porhanyított földben, egyszerre lelankadnak és elvesznek. Másképp: tájdivatosan *öbö*, v. *höbö*. Jelentésénél fogva legvalószinübb, hogy gyöke a nagy melegséget jelentő *hő*, melyből kifejlődött *hövő*, s a *v* hangnak rokon *b*-re általakulásával *höbö, höböl*, s előleh nélkül *öböl*. Hogy e szóban alapfogalom a nagy melegség, kitünik a Baranyában divatos *öblös* igéből. V. ö. ÖBLÖZ. A tüzesség értelme rejlik a rokon jelentésü ragya (uredo, titio) szóban is, miről l. RAGYA.

ÖBÖLKE, (öb-öl-ke) fn. tt. *öbölké-t*. Aránylag kisded öböl. V. ö. ÖBÖL.

ÖBÖLY, l. ÖBÖL, (2).

ÖBÖS, (öb-ös) l. ÖBLÖS.

ÖBÖZ, (öb-öz) l. ÖBLÖZ, 1).

ÖBRED, a székelyeknél Kriza J. szerént keresztúrfiszékbeli tájejtéssel am. ébred; Homoród vidékében: *ébred*, Háromszékben: *ebred, ébred, ébred*.

ÖCS, fn. mely ragozva rendesen *e* utóhanggal toldva divatozik, az első és második személyraggal: *öcsém* (nem: öcsöm), *öcséd, öcsénk, öcsétek, öcséim, öcséink, öcséid, öcséitek*, mintha a törzs *öcse* volna; egyébiránt a harmadik személyragot egyszerü alakjában veszi föl, épen úgy, mint a vérrokonságra vonatkozó *apa, anya, bátya, néne*, elhagyják a véghangzót: *ap-ja, any-ja, báty-ja, nén-je*, tehát: *öcse* (= öcs-je). (A *hug* szó csak tájdivatosan *huga, hugám, hugája*, közönségesebb szokással: *hugom, hugod, huga*). Egy 1510-iki levélben az egyszerü *öcs* az 1-ső személyi raggal rendesen ragoztatik: *öcsöm*. „Továbbá kírlek szerelmes öcsöm, hogy küld(j) ennekem egy jó visslát fírészni (fürjészni) valót." (Szalay Ág. 400 m. l.). Az *öcs* jelent férfiaknál fiatalabb koru férfi testvért, vagy rokont, pl. *testvéröcsém, unokaöcsém*. Szélesb ért. akármely ifjabb koru férfi, pl. az ötven éves ember a hatvan évesnek öcscse. Ez értelemben általán némi bizodalommal járó czim, melylyel az idősb férfi, vagy nő a nálánál fiatalabb férfit szólítja. *Édes öcsém, kedves öcsém, öcsém uram*, (németesen: *uram öcsém*), *szerelmes kis öcsém*. Népszokás szerént az idősebb nőszemély a nálánál ifjabb nőt szintén öcscsének nevezi: *öcsémasszony. Isten hozta kigyelmedet, édes öcsémasszony. Hogy van kedves öcsémasszony?* Így a régieknél is. „Állonak vala kedeg Jézus keresztjénél ű anyja és ű anyjának öcscsei, Kleofásné Mária, és Magdalnai Mária." Régi magyar Passio. (Toldy F. kiadása 57. lapon). Minthogy az *öcs* szóban a kisebb koruság teszi az alapfogalmat: innen okszerüleg állíthatni, hogy rokon, vagy épen azonos a kicsinyítő *öcs, ecs, acs, ocs* képzővel. A keleti török nyelvben Zenker szerént: *öke*; sínai nyelven: *csung, tí*; mandsu nyelven: *teou*; mongolul: *degö*. Tájszokásilag, mely egyszersmind némi nyalkaságra vagy negédességre mutat, ‚öcsém' helyett: *ecsém*, vagy *ícsém*, mit tótosnak annál kevésbé lehet tartani, mert a legtisztább magyarságu vidékeken is pl. a székelyeknél és Debreczen vidékén szokásban van.

ÖCS, (2) falu Veszprém m.; helyr. *Öcs-re, —ön, —ről*.

—ÖCS, kicsinyítő közép képző, pl. *tör-öcs-ke, bőr-öcs-ke*; egyébiránt l. —ACS, (1), kics. képző.

ÖCSE, (öcs-e) l. ÖCS, (1).

ÖCSÉNY, falu Tolna m.; helyr. *Öcsény-be, —ben, —ből.*

ÖCSET, fn. L. ÉCSET, illetőleg ECSET.

ÖCSETEL, áth. L. ÉCSETEL, illetőleg ECSETEL.

—ÖCZ, ritka használatu névképző, pl. *gömböcz*, melyben a *cz* alkalmasint az *s*-ből változott át; v. ö. —ACS, (2); tehát gömböcz eredetileg am. gömbös.

ÖD, gyöke *öd-öng* szónak s azonos *ög* gyökkel, ‚ögyeleg' szóban.

—ÖD, 1) második személyi birtokrag az egyesszámban oly nevek után, melyek gyök-, illetőleg vég törzshangzója *ö*, v. *ü*, pl. *bör-öd, könlöe-öd, körm-öd*, a többi vékonyhangzók után *éd*, v. *ed*, pl. *szém-éd, kincs-ed, kötel-ed.* 2) másod személyi igerag a tárgymutató egyesszámban, pl. *üt-öd, köszön-öd*; hangrendi változattal: *éd, od*, pl. *néz-éd, lát-od.*

—ÖDIK, l. —ODIK.

ÖDÖN, férfi kn. tt. *Ödön-t*, tb. —*ök*. Eugenius. Másképp: *Jenő*; az első t. i. az *Eugen*, a második a *genius* átalakítása által képeztetett. Némelyek szerént *Ödön Eudemius*-nak, vagy *Edmund*-nak felel meg.

ÖDÖNG, (öd-ön-ög) gyakor. önh. m. *ödöngtem, —tél, —ött*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Tunyán, térdeit öszvehajtva, vagy kétoldalra dülöngözve lépdegel. Ez igében az *n* oly közbevetett hang, mely a képző értelmét némileg neveli, öregbíti, mint: *bolyong, tátong, dülöng* stb. igékben is, tehát egyszerübb gyakorlatos alakja *ödög*, s gyöke *öd*, mely lágyítva megvan a rokon értelmü *ögyeleg*, megnyujtva *ögyeleg* igében.

ÖDÖNGÉS, (öd-ön-ög-és) fn. tt. *ödöngés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki ödöng.

ÖDÖNMAJOR, puszta Fehér m.; helyr. —*major-ba, —ban, —ból.*

ÖDZ, Szabó Dávidnál am. edz.

—ÖG, (1), változattal: —ÉG; mély vagy vastag hangon: —OG; l. —G, (1), mint igeképző.

—ÖG, (2), változattal: —ÉG, —EG; mély vagy vastag hangon: —OG, —AG; l. —AG.

ÖGYELÉG; ÖGYELGÉS, lásd ŐGYELEG; ŐGYELGÉS.

ÖGYÍT; ÖGYŰL tájdivatosak; lásd EGYÍT; EGYŰL.

ÖGYVELÍT, tájdivatosan am. egyvelít; l. ezt.

—ÖJT, mély hangon: —OJT, változattal: —EJT, régies igeképzők a mai —ÍT helyett. Például az —*öjt*-re a Carthausi névtelenből: „Kikben kiülbelől ha mi fogyatkozást láttanak, addég onnan el nem mentenek, míg szerével meg nem éppöjtették." (Toldy F. kiadása 16. l.). L. —ÍT, igeképző, és Előbeszéd 133—135. ll.

ÖK, elvont gyök, melyből *ököl, ökle, öklel, ökled, öklik, öklös, öklös, öklödik* származnak, melyekben alapfogalom a bökés, lökés, szurás, taszítás. Értelemre rokonok hozzá az előtétes *bök, lök, dögöny*, (dökön), *dögönyös, dögönyeg*, melyek és az *ököl* között oly hangi és fogalmi rokonság léteszik, mint a latin *pungo, pugnus, pugna, pugio* között, melyekben az ajakhang kihagyásával a tiszta gyök *ug* rokon a magyar *ök* és *ög* gyökökhöz, midőn szurást jelentő szók alakulnak belőlők. Ide tartozik a tót *pichnem* (szurom, bököm) is. Különbözik tőle azon *ök*, mely az *ökrödik, ökrendezik* igében hangutánzó, és talán az *ökör* szóban is, ha csak ezt ezen állatnak öklelő tulajdonságától nem akarnók inkább származtatni. V. ö. ÖKÖR.

—ÖK, (1), névképző, változattal: —ÉK, —EK, —ÉK; mély hangon: —OK, —AK. Lásd Előbeszéd 145. l. és —ÉK, (1), névképző.

—ÖK, (2), névrag, mely többesszámot alkot némely főneveknél, melyek végtagjában *ö*, v. *ő*, avagy *ü*, v. *ű* önhangzók vannak, pl. *kör körök, gyönyör gyönyörök, ökör ökrök, tükör tükrök, ör örök, bör börök; hegedűs hegedűsök* stb. Egyébiránt v. ö. —K, többesszám képzője.

—ÖK, (3), a többes 3-ik személynek, illetőleg birtokosnak egy birtokot jelentő birtokraga magas hangu neveknél, pl. *kérésök, helyök, levelök, beszédök, értelmök, kincsök, kebelök, viszök* stb. Ezen rag csak újabb korban fogadtatott el általánosan ezen *ök* alakban, a régieknél, valamint a köznépnél ma is inkább csak *ék*: *kérések, helyek, viszék* stb. Ha valamely szónál már a többesszám is *ök*-öt veszen föl, akkor a birtokrag *ük* lesz, pl. *kör körök körük, bör börök börük, ökör ökrök ökrük.* Így több azonos önhangzó kikerülése végett is, pl. *öröm örömek örömük* (soha sem: *örömök*). Ha a birtokos név ezen birtokraggal járó nevet közvetlen megelőzi, némely régi példák ellenére a *k* elmarad s az *ö* e-vé változik, pl. *barátim kérése, szüléitek levele, a szók értelme*, minthogy a birtokost jelentő *k*-t, már a birtokos névben (barátim, szüléitek, szók) levő többest jelentő rag, mint a birtokos többségét már eléggé kifejezi; tehát nem: *barátim kérésök* stb.

ÖKLE, (ök-öl-e) fn. tt. *öklé-t*. 1) Molnár A. szerént hal neme, mely latinul *eperlanus*. Sándor Istvánnál am. ‚alburnus', fehér keszeg. Földi szerént ‚cyprinus aphya', téjhal, pelehal. Ha ez utósó értelmét veszszük, valószinü, hogy szurós háttövisétől vette nevét, (valamint a *pele* v. *pöle egér* hegyes arrától), mi szerént *ökle* annyi volna, mint *öklő*, azaz: *öklelő*, am. szurkáló, döfködő. V. ö. ÖK, elvont gyök. 2) ‚Ököl' szó ragosása a harmadik személyi birtokraggal. V. ö. ÖKÖL.

ÖKLED, (ök-öl-ed) önh. m. *ökled-t*. Mondják hegyes, tüskés testről, midőn valamibe akad. *Tövis ökledt a lábába. Tü ökledt as ujjamba. Szeg ökledt a ruhámba.* Ezen jelentésből kitünik, hogy gyöke *ököl* eredetileg olyasmit jelent, ami szúr, bök, vagy mivel szurni, bökni, lökni szoktak. V. ö. ÖK.

ÖKLEDÉS, (ök-öl-ed-és) fn. tt. *ökledés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szurás, bökés, valamely hegyes eszköz, vagy test által. V. ö. ÖKLED.

ÖKLEL, (ök-öl-el) áth. m. *öklel-t*. Általán, valamely hegyes eszközzel szúr, lök, bök, tasszít. *Dárdával, dsidával öklelni az ellenséget. Törrel általöklelni a nyakat.* „Zsidó vitéz szüvedet szulkájával általöklelé." (Kinizsiné imakönyve). Különösen mondják szarvas állatokról, midőn szarvaikkal böknek, szurnak. *Öklel a szilaj ökör. A gulyást megöklelte a bika.* Ezen igének törzsöke nem a főnév *ököl*, melyből az *öklös* ige származik, ámbár ennek alapértelme is lökésre vonatkozik, hanem az elavult *ökl*, v. *ökl* ige, melyből kettőztetett képzővel lett *öklel*, mint *bérl bérlel, érl érlel, kérl kérlel, kés késlel, fogl foglal, kéml kémlel* stb. Átv. ért. mondják bizonyos éles nyavalyákról, melyek kinos szurás által jelentkeznek, különösen az oldalrészekben, és szivben; másképen ez értelemben: *nyilal, szegez.*

ÖKLELDÉZ, (ök-öl-el-d-éz) gyak. áth. m. *öklel-déz-tem, —tél, —ett*, par. —*z*. Folytonosan, vagy gyakran öklel. *A bajvivók dárdával öklelgetik egymást. Egyik bika öklelgeti a másikat.* V. ö. ÖKLEL.

ÖKLELDÉZÉS, (ök-öl-el-d-éz-és) fn. tt. *öklel-dezés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Folytonos, vagy gyakori öklelés, szarvakkal szurkálás.

ÖKLELÉS, (ök-öl-el-és) fn. tt. *öklelés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Valamely hegyes eszközzel való szurás, bökés, lökdösés; különösen, midőn a szarvas állat szarvával bök, szúr. Átv. ért. éles fájdalom, kivált az oldalakban, vagy szív körül, melyet leginkább szuráshoz lehet hasonlítani, honnan másképen: *szegesés, nyilalás.* V. ö. ÖKLEL.

ÖKLELET, (ök-öl-el-et) fn. tt. *öklelet-et*, harm. szr. —*e*. Éles betegség neme, mely úgy jelenkezik, mintha a test belső részét valamely hegyes eszköz szurná, bökdösné.

ÖKLELKÉDÉS, (ök-öl-el-k-éd-és) fn. tt. *öklelkédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szenvedéssel vegyes cselekvés, midőn ketten vagy többen öklelik egymást, pl. a dárdával vivó vitézek, vagy verekedő bikák.

ÖKLELKÉDIK, (ök-öl-el-k-éd-ik) k. m. *öklelkéd-tem, —tél, —ett*. Egymást viszonyosan öklelve verekedik, viaskodik. *Öklelkednek a dsidás bajvivók, a szilaj ökrök, bikák.*

ÖKLELKÉZÉS, (ök-öl-el-kéz-és); ÖKLELKÉZIK, (ök-öl-el-kéz-ik) l. ÖKLELKÉDÉS; ÖKLELKÉDIK.

ÖKLELŐDIK, (ök-öl-el-ő-d-ik) belsz. m. *öklelőd-tem, —tél, —ött*. Valamely hegyes szerrel, nevezetesen fegyverrel, szarvval egymást szurkálja, döfődi, öklelkedik.

ÖKLELŐS, (ök-öl-el-ő-ös) mn. tt. *öklelős-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Mondják oly szarvas állatról, mely vad, szilaj természeténél fogva öklelésre hajlandó. *Az öklelős bikának szarva hegyét elfűrészelik. Az öklelős ökör szarvát kötéllel megkötik.* Átv. tréfás ért. hóbortos, hirtelen, garázda, ki másokba hamar beleköt.

ÖKLELŐZIK, (ök-öl-el-ő-z-ik) lásd ÖKLELŐDIK.

ÖKLEND, tájdivatosan am. ÖKREND.

ÖKLENDÉZ, (ök-öl-en-d-éz; és ökr-en-d-éz) önh. m. *öklendéz-tem, —tél, —ett*. L. ÖKLELŐDIK; és ÖKRENDÉZ.

ÖKLÉSZ, (ök-öl-ész) fn. tt. *öklész-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Bajvivó, ki különösen szorított ökölle bökdösve, lökődve verekedik, milyenek Angolországban vannak. (Boxer).

ÖKLÉSZKÉDÉS, (ök-öl-ész-kéd-és) fn. tt. *öklészkédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Viaskodás neme, mely szorított ökölle megy végbe. Az ángoloknál különösen divatos.

ÖKLÉSZKÉDIK, (ök-öl-ész-k-éd-ik) k. m. *öklészkéd-tem, —tél, —ett*. Egymást szorított ökölle lökdösve, ütögetve viaskodik; továbbá, az ilyetén viaskodást gyakorló életmódot űz.

ÖKLIK, (ök-öl-ik) k. m. *ökl-ött*, htn. —*eni*. Mondják különösen vizről, vagy más folyadékról, midőn bizonyos résen kinyomúl, kifakad, kilöködik, pl. a víz a forrásokban, vagy a bor a hordó száján. Közvetlenül ugyanezen ige gyöke az ‚ököl' szóval áll fogalmi viszonyban, de közvetőleg a lökésre vonatkozik; s hangáttétellel alkalmasint am. *lökik*, vagyis *lökődik*.

ÖKLŐDIK, (ök-öl-ő-d-ik) belsz. m. *öklőd-tem, —tél, —ött*. 1) Bizonyos folyadék valamely résen kitolúl, kilöködik, kinyomódik. *Kútásáskor öklődik a forrásvíz.* Hihetőleg hangáttétellel am. *lökődik*. 2) Tájdivatosan am. a szokottabb ökrödik, s ez értelemben hangutánzó. V. ö. ÖKRŐDIK.

ÖKLÖND, ÖKLÖNDÖZ, tájdivatosak, ezek helyett: *ökrend, ökrendés*, v. *ökröndös*; l. ÖKRENDÉZ.

ÖKLÖS, (ök-öl-ös) mn. tt. *öklös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Kitünőleg nagy és erős ökölle ellátott. A tárgynagyító szók közé tartozik, milyenek a tagokra vonatkozó: *tenyeres-talpas, vállas, csontos, hasas, faros.*

ÖKLÖZ, (ök-öl-öz) áth. m. *öklös-tem, —tél, —ött*, par. —*z*. Valakit, vagy valamit ökölle döföd, lökdös, tasszigál, ütöget. *Az öklészek öklözik egymást. A mérges kocsis öklözi a lovát.* Továbbá: ökölbe szorít. *Öklözött kés.*

ÖKLÖZÉS, (ök-öl-öz-és) fn. tt. *öklözés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Ökölle való lökdösés, ütögetés, döfödés, tasszigálás.

ÖKLÖZKÖDÉS, (ök-öl-öz-köd-és) fn. tt. *öklözködés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szenvedéssel vegyes cselekvés, midőn ketten vagy többen viszonyosan öklözik egymást.

ÖKLÖZKÖDIK, (ök-öl-öz-k-öd-ik) k. m. *öklözköd-tem, —tél, —ött*. Egymást öklözve, ökölle döfödve, lökődve, ütögetve, tasszigálva viaskodik. Szoros értelemben egymás öklét öszveüti, veri, mint *pofoskodik* an. egymást pofon veri.

ÖKLÖZŐ, (ök-öl-öz-ő) mn. és fn. Aki öklöz, vagy öklözködik.

ÖKÖL, (ök-öl) fn. tt. *ököl-t*, v. *öklöt*, tb. *öklök*, harm. szr. —*e*. Személyragozva: *ökl-öm*, *ökl-öd*, *ökl-e* stb. Mássalhangzón kezdődő ragok előtt épen marad: *ököl-nek*, *ököl-ben*, *ököl-t*. Így az önhangzón kezdődő képzők előtt is általán hangugrató, mint: *öklös*, *öklös*, *öklü*; de a mássalhangzón kezdődők előtt nem, pl. *ökölnyi*. Értelme: szorosan öszvehajtott kéz, mely alakban legalkalmasabb arra, hogy vele lökjünk, döfjünk, taszítsunk, üssünk. *Ökölle megdöfni, megtaszítani, hátba, pofon ütni valakit. Ökölbe szorított kézzel fenyegetőzni.* Különbözik tőle: *marok*, mely fogásra vonatkozik, s csak annnyira szorúl öszve, mennyire a megfogandó test bekerítésére szükséges. Az *ököl* szóban alapfogalom a lökés, bökés, szurás, mellékesen; ütés: honnan gyöke *ök* egy az *öklik*, *öklel*, *ökled* igék gyökével. Másod jelentése gömbölyüség, dudorodás, kinyomulás, minthogy az ökölbe szorított kéz ilyetén alakot ölt; továbbá: mennyiben a tenyérhez képest kisebb térbe szorúl, hasonlatkép jelent kicsit is, pl. *oly kis gyermek, mint az öklöm*; v. ö. ÖKÖLNYI. Sínai nyelven: *kiu* (pugillus).

ÖKÖLCSAPÁS, (ököl-csapás) ösz. fn. Csapás, melyet valaki ökölle tesz. *Ökölcsapással kiütni a vivótárs fogát.*

ÖKÖLHARCZ, (ököl-harcz) l. ÖKÖLVIADAL.

ÖKÖLIGAZSÁG, ÖKÖLJOG, (ököl-igazság, v. —jog) ösz. fn. A német „Faustrecht“ után fordított szó. Értelmére nézve l. ERŐJOG.

ÖKÖLMÁJ, (ököl-máj) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. májszinü folt, mely a testen támad, midőn erős ökölcsapás éri; továbbá, ökölcsapás, mint ama foltnak szerző oka. Ily képes kifejezés a *pofleves*, *nyakleves*, ‚pofoncsapás‘ ‚nyakoncsapás‘ helyett.

ÖKÖLNYI, (ök-öl-nyi) mn. tt. *ökölnyi-t*, tb. —*ek*. Akkora, mint az ököl. Midőn a hasonlat oly tárgyra vonatkozik, mely az ökölnél természeténél fogva kisebb szokott lenni, akkor nagyító értelemmel bir, pl. *ökölnyi szemek, ökölnyi czitet gombok, ökölnyi dobzó szilva*; ellenkező esetben kicsinyítő jelentése van, pl. *ökölnyi gyerek*. Székelyes tájszólással, és régiesen: *ökölnye*.

ÖKÖLSUJTÁS, (ököl-sujtás) l. ÖKÖLCSAPÁS.

ÖKÖLVIADAL, (ököl-viadal) ösz. fn. Viadal neme, melyben ökölle ütik, lökdösik, verik egymást az ellenfelek.

ÖKÖLVIVÁS, (ököl-vivás) ösz. fn. l. ÖKÖLVIADAL.

ÖKÖLVIVÓ, (ököl-vivó) ösz. fn. l. ÖKLÉSZ.

ÖKÖR, fn. tt. *ökr-öt*, tb. *ökr-ök*; személyragozva: *ökr-öm*, *ökr-öd*, *ökr-e*, stb. A hangugratók osztályába tartozik. Köz ismeretü négylábu állat a kérődzők neméből, s a szarvasmarhák fajából, melynek az éghajlatok különfélesége szerént sokféle fajtái vannak, pl. a fehér szőrü, sudár szarvu *magyar ökör*, a kis szarvu *csira*, vagy *bige ökör*, stb. A szótárirók nyelvén am. a latin *bos*, német *Ochs*; de szorosan véve az ökör nálunk magyaroknál szükebb értelmü, s jelent herélt bikát; ha t. i. a bikaborjút kiherélik fiatalabb korában, *tinó* a neve, honnan a *bikaborjú*, *tinóborjú*, és *üszőborjú* közti különbség. Ha a tinó már igába fogható, különösen *tulok*-nak mondatik, mi szerént a tulok jelent fölserdült tinóborjút, s ha teljes korra jut, *ökör* a neve, innen a közmondás: *Tanulj tinó, ökör lesz belőled.* A kiherélt vén bikából szintén ökör válik. *Ökröket járomba fogni, kifogni, hajtani, őrizni, legeltetni, etetni, itatni. Ökrökön szántani.*

„Szeretnék szántani, hat ökrőt hajtani,
Ha a rózsám jönne, az ekét tartani.“
(Népd.).

Igyál ökör, tóviz. (Km.). *Még az ökör alatt is borjút keres.* (Km.). *Ökör szántja az abrakot, s a ló ezt meg.* (Km.). *Gulyabeli ökör, jármos ökör, czimeres szarvu ökör. Czáli* v. *czálés ökör*, mely bal felül van befogva, melyet midön így szólítanak: *csa!* v. *czáli!* v. *czálé!* a jobb felül levőt az egyenes irányból félre tereli, mint a lovaknál *tüledre*, másképp: *külső ökör. Hajszásnak* mondják, mely jobb felül van befogva, s ez a *hajsz* v. *ho ide, hojde* szóra jobbról balra nyomúl; mint a ló *hosszád*-ra, mi szerént a *czálé* am. *tüled*, a *hajsz* pedig am. *hosszád*). Az ökrök elnevezésében igen gazdag a népnyelv: *Barna, Bige, Bimbó, Bodor, Bogár, Bagár, Betyár, Böjti, Buta. Csákó, Csonka, Daru, Ficzkó, Gombos, Gyöngyös, Hajas, Hegyes, Hajdár, Jeges, Kajla, Kese, Kökény, Kormos, Körmös, Lamos, Lombár, Nyalka, Pirók, Rendes, Sudár, Szemők, Szarvas, Szőke, Szilaj, Tarcsa, Villás, Villám, Virág* stb. Némely öszvetett szókban oly állatokra, vagy növényekre vonatkozik, melyek az ökörhöz, vagy valamely részéhez némileg hasonlók, pl. *ökörhal, ökörgiz, ökörfarkkóró.* Megvető aljas kifejezéssel am. ostoba, esetlen, idomtalan, bamba; midőn a székelyeknél a hasonlító ragot is elfogadja. „Ők még ökörnél is ökrebbek.“ (Kriza J.). Hangra legjobban egyeznek vele a mongol *üker* (Rind, Rindvieh), a török *öküz* (Ochse; Stier), csagataj *öküz*, német *Ochs*, stb. Valószinü, hogy nevét tompa hangjától vette, melyet a magyar, mongol és török nyelvekben az *ö*, s *ü*, v. *k*-val együtt *ök*, *ük*, a hellen *βοῦς*, latin *bos*, német *Ochs*, szláv *vól vúl* szókban az *o*, *u* és *os*, *och* stb. rokonhangok, v. gyökelemek fejeznek ki; innen az öszvehangzás is a magyar *bög*, a hellen *βοάζω*, a latin *mugio*, a tót *bucsat* között; s a magyar gyermeknyelvben *mú* am. ökör, tehén.

ÖKÖRBÉKA, (ökör-béka) ösz. fn. Nagy faju levelibéka Amérikában, mely igen vastag hangon szól.

ÖKÖRBIKA, (ökör-bika) ösz. fn. Molnár A. szerént „onocrotalus“, melynek a mai természetrajzolók nyelvén a magyar *gödény*, német *Kropfgans* felel meg. Az ‚ökörbika‘ inkább illenék az *ardea stellaris* elnevezésére, mely erős bögő hangja miatt köz nyelven: *bölönbika.*

ÖKÖRBORJU, (ökör-borju) ösz. fn. Herélt bikaborju, melyből, ha megnő, ökör lesz, némely tájakon: *tinóborju.*

ÖKÖRBŐR, (ökör-bőr) ösz. fn. Az ökör nevü szarvasmarha bőre. *Nyers ökörbőr, kikészitett ökörbör. Ökörbőrbe bevarrni valakit.* Átv. ért. *ökörbör a pofája* am. minden becsületérzésből kivetkőzött, ki elpirulni, magát szégyenleni nem képes.

ÖKÖRCSATA, (ökör-csata) ösz. fn. A székelyeknél Homoród vidékében am. ökörcsorda.

ÖKÖRCSORDA, (ökör-csorda) ösz. fn. A mezőn együtt járó, legelő ökrök serege. Aljas megvető kifejezéssel szanaszét járó, rendetlenül menő, ideoda csámolygó emberek sokasága, kiknek t. i. rendben kellene menniök, pl. ünnepélyes menetek alkalmával.

ÖKÖRCSORDÁS, (ökör-csordás) ösz. fn. Nyájőr, ki ökörcsordát őriz; ökörpásztor, ökrész.

ÖKÖRDI, puszta Pest m.; helyr. *Ökördi-be, —ben, —ből.*

ÖKÖRÉH, (ökör-éh) ösz. fn. Igen nagy éhesség; máskép: *farkaséh.*

ÖKÖRÉHES, (ökör-éhes) ösz. mn. Igen nagyon éhes, farkaséhes.

ÖKÖREPE, (ökör-epe) ösz. fn. Az ökör nevü szarvasmarhának tulajdon értelemben vett epéje. V. ö. EPE.

ÖKÖRFARK, (ökör-fark) ösz. fn. 1) Az ökör nevü állatnak farából kinövő mozgékony rész. 2) L. ÖKÖRFARKFŰ.

ÖKÖRFARKFŰ, vagy **ÖKÖRFARKKÓRÓ**, (ökör-fark-fű, v. —kóró) ösz. fn. A farkkórók neméből való növényfaj; szára felálló, sugár, néha az alján ágazó; köröskörül fűzéresen rakva sárga kocsántalan virágokkal; két alsó hímszálai hosszabbak, kopaszak; máskép köz néven: *királygyertya, gyapjufű.* (Verbascum Thapsus).

ÖKÖRFEJ, (ökör-fej) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. az ökörnek feje, vagy az ökörfejhez hasonló fej, pl. némely lovaknál. 2) Természetrajzban, a kürtcsigák egyik faja, melynek vénebb korában olyan formája van, mint az ökörfej. (Buccinum cornutum). 3) Aljas nyelvben am. ostoba, buta fej.

ÖKÖRFÜLFŰ, (ökör-fül-fű) ösz. fn. Molnár A. szerént ‚intubus maculosus.' Diószegi szerént ‚cichorium intybus' am. *mezei katáng*, köz néven: *katángkóró.*

ÖKÖRGÚZS, (ökör-gúzs) ösz. fn. Növényfaj az igliczek neméből; kóróján idősebb ágai tövisesek, szőrösek; alsó levelei hármasak, a felsők egyenesek; virága veres, máskép szintén köz nyelven: *iglicse*, v. *gerlicsetövis, ekeakadály, szamártövis;* növénytani néven: *tövises iglica.* (Ononis spinosa).

ÖKÖRHAJCSÁR, (ökör-hajcsár) ösz. fn. Szoros ért. személy, ki vásárra szállított ökörfalkát hajt. V. ö. HAJCSÁR.

ÖKÖRHAJTÓ, l. ÖKÖRHAJCSÁR.

ÖKÖRHAL, (ökör-hal) ösz. fn. Sándor I. szerént, tengeri hal, mely füvet eszik, s kérőt rág. (Scarus).

ÖKÖRHÓLYAG, (ökör-hólyag) ösz. fn. Az ökör nevü állatnak húgyhólyaga. *Ökörhólyaggal bekötni a beföszöttes palaczkokat. Ökörhólyagban tartani a dohányt.*

ÖKÖRHÚS, (ökör-hús) ösz. fn. A szoros értelemben vett ökörnek húsa, különböztetésül a bika-, tehén-, borjuhústól.

ÖKÖRI, (ökör-i) mn. tt. *ökör-t*, tb. —*ek*. Ökröt illető, ökörre vonatkozó, ökörhöz némileg hasonló. *A szántás ökri munka.*

ÖKÖRIGA, (ökör-iga) ösz. fn. l. ÖKÖRJÁROM.

ÖKÖRISTÁLÓ, (ökör-istáló) ösz. fn. Istáló, melybe ökröket kötnek, különböztetésül a lóistálótól. V. ö. ISTÁLÓ.

ÖKÖRITÓ, faluk Közép-Szolnok és Szatmár m.; helyr. *Ökörító-ra, —n, —ról.*

ÖKÖRJÁROM, (ökör-járom) ösz. fn. Járomféle vonónemű, melybe ökröket fognak. *Vas szeges, csifra bélfás ökörjárom. Ihar fából való ökörjárom.*

ÖKÖRJÁSZOL, (ökör-jászol) ösz. fn. Jászol, milyen az ököristálóban szokott lenni, melynek medre a földet éri, és oly saraglyája nincsen, mint a lójászolnak. *Kerek ökörjászol*, az aklokban, v. szabad ég alatt, melyet az ökrök körülállnak, s úgy esznek belőle.

ÖKÖRKERESKÉDÉS, (ökör-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés neme, melyet valaki ökrök bevásárlása és eladása által üz.

ÖKÖRKERESKÉDŐ, (ökör-kereskédő) ösz. fn. Személy, ki ökrök bevásárlásával és eladásával üzérkedik, nyerészkedik.

ÖKÖRKÖDÉS, (ök-ör-köd-és) fn. tt. *ökörködés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Durva barom-magaviselet. Székely szó.

ÖKÖRKÖDIK, (ök-ör-köd-ik) k. m. *ökörköd-tem, —tél, —ött.* Durva barom módra viseli magát. Székely szó.

ÖKÖRKÚT, puszta Tolna m.; helyr. *kút-ra, —on, —ról.*

ÖKÖRLÉGY, (ökör-légy) ösz. fn. Széles ért. legyek, melyek leginkább az ökrök körül szeretnek szállongni, s rajtok élődni. Szorosb ért. l. BÖGÖLY.

ÖKÖRMEZŐ, falu Máramaros m.; helyr. *mező-re, —n, —ről.*

ÖKÖRNYÁL, (ökör-nyál) ösz. fn. Tulajd. ért. az ökör nevü állatnak nyulós nyála. Átv. ért. ason finom vékonyságu fehér fonalak, melyek meleg őszi napokon a levegőben szállinkóznak, s növényekre akaszkodnak; talán nem egyebek, mint bizonyos pókok hálószálai, máskép: *bikanyál. Ökör nyállal takaródzik.* (Dugonics).

ÖKÖRNYELV, (ökör-nyelv) ösz. fn. 1) Mind az élő, mind a levágott ökörnek nyelve. *Füstölt ökörnyelv tormával. Édesen aprószőlővel elkészített ökörnyelv.* 2) L. ÖKÖRNYELVFŰ.

ÖKÖRNYELVFŰ, (ökör-nyelv-fű) ösz. fn. Növényfaj az atraczélok neméből; levelei láncsásak, fűzérei egysorosak, begöngyölödött végűk, torokbo lto-

zata szőrös, virága kék; máskép: növénytani néven is: *mezei atraczél.* (Anchusa officinalis.). Van köz nyelven: *piros ökörnyelv*, vagy *vad ökörnyelv* is, mely máskép: *pirosítófü*, növénytani néven: *festő atraczél* (Anchusa tinctoria); továbbá: *kerti ökörnyelv*, máskép köz néven: *báránynyelvfü, ugorkaszagufü, kerti atraczél, borrágó*, növénytani néven: *kerti borágó* (borago officinalis).

ÖKÖRPÁSZTOR, (ökör-pásztor) ösz. fn. l. ÖKÖRCSORDÁS.

ÖKÖRPIACZ, (ökör-piacz) ösz. fn. Piacz, vásárhely, melyen ökröket adnak vesznek.

ÖKÖRPOSTA, (ökör-posta) ösz. fn. Posta, mely ökrök által húzott szekeren jár, inkább csak átv. gúnyos értelemben mondják postáról, máskép: csigaposta.

ÖKÖRSÜTÉS, (ökör-sütés) ösz. fn. 1) Cselekvés, midőn bizonyos innepély alkalmával egész ökröt sütnek. 2) Sándor István szerént hajdan a székelyeknél jelentett ökrökből álló adót.

ÖKÖRSZARV, (ökör-szarv) ösz. fn. Az ökör nevü állat szarva. *Sudaras, csákó, kajla, villás, czimeres, bige ökörszarv. A mennykő megtalálja az embert, ha ökörszarvba bújik is.* (Km.).

ÖKÖRSZEKÉR, (ökör-szekér) ösz. fn. Szekér, melybe ökröt szoktak fogni; máskép: *ökrös szekér.*

ÖKÖRSZÉM, (ökör-szém) ösz. fn. 1) Az ökörnek aránylag nagy, és kidudorodó szeme. Átv. ért. nagy emberi szem, mely úgy kidagad, hogy golyóját a szemhéj be nem takarhatja. 2) Az épitészeknél, gömbölyü, vagy tojásdad ablak. 3) A billegények osztályából való, s Európában legkisebb madárfaj, melynek háta olajzöld, hasa fehéres, s fejét vörösszinnel vegyes aranysárga és fekete pártázatu búbocska födi. A csalitokban és sövények körül szeret bujkálni. (Motacilla regulus). A népmonda szerént a madarak közti királyságra nézve a sasnak vetélytársa. 4) L. ÖKÖRSZEMFÜ.

ÖKÖRSZÉM-ARANYVIRÁG, (ökörszém-aranyvirág) ösz. fn. Növényfaj az aranyvirágok neméből; szára felálló, elágazó, levelei szárölelők, láncsásak, fürészesek, vállban bevagdalt fogasak; magvai feketék, fehér csikosak; máskép: köz nyelven *ökörszemvirág, papvirág.* (Chrysanthemum Leucathemum).

ÖKÖRSZÉMFÜ, (ökör-szém-fü) ösz. fn. Növénynem az együttnemzők seregéből és nösözvegyek rendéből; vaczka polyvás; magvai, kivált a szélsők, éles ormu-párkányosak; bóbitája is hasonló párkány; virága sárga, sugaras. (Buphthalmum). Fajai: *füz-, nagy, szives, napvirágu ökörszemfü.*

ÖKÖRSZÉMSZILVA, (ökör-szém-szilva) ösz. fn. Igen szép nagy szemü szilvafaj.

ÖKÖRSZÉMVIRÁG, (ökör-szém-virág); lásd ÖKÖRSZÉM-ARANYVIRÁG.

ÖKÖRVÁSÁR, (ökör-vásár) ösz. fn. Vásár, melyben kizárólag, vagy leginkább ökröket adnak vesznek, milyen a szemczi országos ökörvásár Mátyusföldén.

ÖKÖRVÖLGY, falu Baranya m.; helyr. — *völgy-re, —ön, —ről.*

ÖKÖS, (ök-ös) mn. tt. *ökös-t*, v. —*et*, tb. —*ek.* Domboru, feldudorodott. (Convexus). Ellentéte: *öbös.*

ÖKREND, (ökr-en-d) önh. m. *ökrend-ett*, htn. —*ni*, v. —*eni.* Ezen igének gyöke azon utánzott természeti erös tompa hang, mely bizonyos erőködés következtében, pl. okádáskor, fúladozáskor, rekedten, és szakadozva kinyomúl. Rokon vele a török *tükür-mek*, franczia *cracher.* Alaphangok benne a rezgő *r*, és torokhangu *k*, mint a latin *ructo, ructus*, német *brechen* szókban is. Mondják haragos emberről is, midőn vad, rekedt hangon ordítoz, továbbá a pulykáról, midőn mérgében kiált. Vastaghangon: *okránd* v. *ikránd* am. félelemből, vagy utálatból visszahökken.

ÖKRENDÉS, (ökr-en-d-és) fn. tt. *ökrendés-t*, tb. —*ek.* Állapot, midőn valaki, v. valami ökrend.

ÖKRENDÉZ, (ökr-en-d-éz) gyak. önh. m. *ökrendéz-tem, —tél, —ett*, par. —*s.* Gyakrabban, v. folytonosan ökrend, pl. kit az okádás erőtet, kiből az étel ital felbőfög, vagy a mérgesen kiáltozó pulyka. Átv. ért. haragosan lármász. *Szidalmakat ökrendez.* (Kisfaludy S.). Néhutt: *ökröndös, öklöndöz*, s néha ikesen: *ökrendezik.* Valamivel lágyabb jelentésü a *bokákol*, mint Mátyusföldén mondják, s még lágyabb a *csikákol*, midőn a kis gyermek, vagy macska okádik.

ÖKRENDÉZÉS, (ökr-en-d-éz-és) fn. tt. *ökrendézés-t.* tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* A torokból durván, nyersen, utálatosan kinyomuló hang, különösen okádás alkalmával.

ÖKRÉSZ, (ökör-ész) fn. tt. *ökrész-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* Széles. ért. aki ökrökkel bánik, valamint a lovakkal bánó: lovász, a juhokkal: juhász stb. Szorosb ért. szolga, ostoros, vagy béres, ki ökrökön dolgozik, továbbá, ki az ökröket legelőre hajtja és őrizi. *Az ökrész a kolomp hangjáról megtudja, merre járnak ökrei.*

ÖKRÉSZCSILLAG, (ökrész-csillag) ösz. fn. Csillagzat az égnek éjszaki félboltján, a gönczöl szekere mögött. (Bootes). Szó szerént a görög nevezetnek felel meg; egyébiránt a pásztorok, tehát az ökrészek is, különösen a gönczöl szekerének mozgására és helyzetére vigyáznak, hogy az idő jelen állását megtudják.

ÖKRÉSZTANYA, (ökrész-tanya) ösz. fn. Tanya a közlegelőn, hol az ökrészek, kivált éjjel, az őrtüznél együtt szoktak lenni. V. ö. TANYA.

ÖKRŐDÉS, (ökr-ö-d-és) fn. tt. *ökrödés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* Erőködő, tompa torokhang.

ÖKRŐDIK, (ökr-ö-d-ik) belsz. m. *ökröd-tem, —tél, —ött.* Mondják emberről, midőn okádás, vagy fuladás erőteti, s ennek következtében durva, nyers, tompa hang nyomúl ki torkán; továbbá mondják disznóról, és pulykáról. V. ö. ÖKREND.

ÖKRÖNDI, (ök-ör-ön-di) fn. tt. *ökröndi-t.* A székelyeknél am. buta, bárdolatlan, durva ember. Gúnyos kifejezés. Alakjára olyan, mint *ebhendi, kortyandi* v. *kortyándi, oktondi.*

ÖKRÖNDÖZ, l. ÖKRENDEZ.

ÖKRÖS, (1), (ökör-ös) mn. tt. *ökrös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Ökröket biró, ökrökkel bővelkedő, ökrökön járó. *Ökrös gazda, ökrös béres, ökrös vidék, ország.* 2) Amibe ökröt fognak. *Ökrös szekér, ökrös szán.*

ÖKRÖS, (2), falu Bihar m.; helyr. *Ökrös-re*, —*ös*, —*röl*.

ÖKRÖSPATAK, erdélyi puszta Orbai székben; helyr. —*patak-ra*, —*on*, —*ról*.

ÖL, (1), fn. tt. *öl-et*, harm. szr. —*e*. 1) Azon félöbölforma hajlás, melyet az ülő embernek karjai, czombjai és hasa képeznek. *A gyermeket ölbe venni, ültetni, ölben hintázni, tartani. Amint üle a fa alatt, alma esett ölébe.*

„Csak akkor jutok eszébe,
Ha más leány ül ölébe."
(Népd.).

2) Azon öböl, melyet az öszvehajtott karok a mellel képeznek. *Az anya ölébe veszi gyermekét, midőn szoptatja.*

„Ölébe felkapott, s csókolgatott anyám."
(Népd.).

Ölbe szorítani.

„Kedvem lenne ma, hogy öleden meghaljak."
Arany. (Buda halála).

Innen: *ölelni valakit*, am. átkarolni; *ölelkezni* valakivel, am. egymást karokkal átkulcsolni. *Aki sokat fog ölbe, nem szorít.* (Km.). 3) Átv. ért. bizonyos kerített térnek belseje. *Völgy ölében.* Ez értelemmel rendesen *kebel* használtatik helyette, pl. *vármegye, város kebelében.* 4) Átv. valamely különzárt társulatnak belseje. *Családom ölében boldognak érzem magamat. Az anyaszentegyház ölében nyugottan élni és halni.*

„Az ártatlanság ölében
Életem úgy folydogált."
Kisfaludy S.

Ez értelemben is szokottabb a *kebel*. 5) Valamint a testnek több részei, és alakításai, úgymint: *könyök, láb, marok, arasz, hüvelyk* egyszersmind terjedelmi mértéket jelentenek; hasonlóan az *öl* eredetileg oly hoszmértéket jelentett, melyet a kinyujtott karok egész hosszasága, vagy öszvehajtott körvonala képez, mely az emberi testről vett mértékek között legnagyobb, de alkalmazásilag különféle országokban divatozó meghatározás szerént nem egyforma, pl. a bécsi ölben hat láb, és a lábban tizenkét hüvelyk van. *Négyszögü öl*, oly négyszögü tér, melynek minden oldala egy ölnyi; *köb-* v. *küb-öl*, oly tömeg, melynek széle, hossza és magassága egy ölnyi.

A halmaztestek hoszmérésénél különfélekép alkalmaztatik, pl. *egy öl széna, szalma*, a széna vagy szalma kasalból hosszában kivágott egy ölnyi rész, tekintet nélkül a kasal magasságára, vagy szélességére, miért ez határozatlan mennyiségü mérték; *egy öl fa*, melynek hossza és magassága egy, de mélysége rendszerént csak fél öl; *erdei öl*, mely a rendes hat lábnyi magasságnál egy vagy két lábbal több. 6) Jelenti azon póznát, fából, vagy vasból, mely ezen nemü mértéknek megfelelő eszköze, s rendesen lábakra, és hüvelykekre van osztva. *Öllel mérni az ember magasságát, a tüzelőfát.*

Az eléhozott jelentésekből világos, hogy az *öl* alapfogalomban (1, és 2 sz. alatti jelentésében) valami kerítettet, vagy meghajlottat jelent, s mind gyökhangra, mind fogalomra rokon az *öb, öböl*, és *öv* szókhoz, s képzésre olyan, mint az *al, fel, kül, bel*, s valamint ezek részint palóczos, részint közmagyaros szokással a *v* hangot is fölveszik *l* helyett, pl. a *kívül, bevül* származékokban, hasonlóan az *öl* palóczosan ejtve *öv*, v. *öü*, mi szerént tiszta gyöke *ö*, mint a *fel, kül, bel* szóké *fe, kü, be*, s azon szógyökök osztályába tartozik, melyekben az *ö* hanggal a gömbölyüség, vagy kerekség fogalma egyesül. V. ö. Ö.

Mind hangilag, mind alapjelentésében rokona a török *el* am. kéz; kar; fogantyu; persa *jál;* hellen ὠλήν, ὠλένη (Ellenbogen); honnan a latin *ulna;* ide sorozható a német *Elle* stb.; a német *Ellenbogen*, v. *Elbogen* is első részében régente szinte kart jelentett. (Adelung). Így a törökben *kol* am. kar, és *kolads* am. öl.

ÖL, (2), áth. m. *öl-t*. 1) Valamely élő állatnak akármely módon, vagy szerrel életét veszi. *Embert ölni, barmokat, baromfiakat ölni. Fegyverrel, méreggel megölni valakit. Megöli a bú, a fájdalom. Férgeket, bolhát, tetüt ölni. A kártékony állatokat kiölni. Magát vízbe ölni. A foglyokat kegyetlenül megölni, levölni. Agyon sujtva, fejbe ütve, fojtogatva, éhséggel megölni. Harczban, párviadalban, az ellenfélt megölni.* 2) Átv. ért. mondatik növényekről is. *A nagy szárazság, a sok víz kiöli a fákat, füveket.* Ez értelemben am. irt, pusztít. 3) Képes kifejezéssel leginkább erkölcsi értelemben valaminek létezését megszünteti. *A gyermekből kiölni a szemérmet, a becsületérzést. A nemzeti szellemet elölni.* Ezen igekötővel *bele* am. veszteget, elkölt. *Minden pénzét beleölte a házépítésbe. Vagyonát holmi sikerületlen tervekbe ölte bele.*

Ezen ige a maga nemében oly egyszerü, mint az *ül, foly, ir, ér, bír, sír* stb. Valószinü, hogy eredetileg szükebb értelme volt, s annyit jelentett, mint *szúr, bök*, miért ‚ölni' szoros ért. am. valamely hegyes, éles eszközzel kivégezni, s megfelel a német *stechen, abstechen* igének, honnan a disznót s baromfiakat ölik, az ökröt vágják. E jelentéssel megegyezik az *ölt* igének alapértelme, pl. *tűbe czérnát ölteni* am. beleszúrni; *ruhát felölteni*, am. a karokat annak ujjaiba szúrni, dugni; *kiölteni a nyelvet* am. kifelé szúrni, tolni; *a csiga szarvat ölt*, am. azt hüvelyéből kiszúrja. Ily fogalmi és hangi viszony van a német *stechen* és *stecken* között. V. ö. ÖLT. Egyébiránt sínai nyelven: *lu* (occidere; conviciis proscindere); törökül pedig *öl-mek* am. hal-ni, meghal-ni, és *öldürmek* am. öl-ni (halat-ni).

—ÖL, a) névképző, pl. az *öb-öl, köb-öl, ök-öl* szókban; b) igeképző, pl. *kürt-öl, ör-öl, büv-öl.* Lásd Előbeszéd. 129—30. l.

ÖLBELI, (öl-beli) ösz. mn. Amit ölben szoktak tartani, hordozni. *Ölbeli ebecske.*

ÖLBŐ, puszta Komárom m.; KIS—, NAGY—, falu Vas m.; helyr. *Ölbő-re, —n, —ről.*

ÖLDÖK, (öl-d-ök) fn. tt. *öldök-öt*, harm. szr. *—e.* Egyedül összetételül divatozik a *szem-öldök* szóban, melynek tulajdonságánál fogva valószinü, hogy gyöke azon *öl*, melyben alapfogalom az öblös hajlás, kerítés, minthogy a szemöldök a szemet félkörben keríti, s ezen gyökből lett az *öld* elavult ige, mint a *tol, ken, fen* gyökökből *told, kend, fend*, továbbá: valamint a *szán, szúr* gyökökből keletkeztek *szándék, szándok, szurdék szurdok*, hasonlóan az *öl* v. *öld* alapszókból *öldék öldök.* Ily képzésüek a *köldök, homlok, könyök, marok marék, undok* és több mások. Különbözik tőle az *öldököl* igének törzse *öldök*, miről lásd ÖLDÖKÖL.

ÖLDÖKLÉS, (öl-d-ök-öl-és) fn. tt. *öldöklés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által több embert, vagy más állatokat fosztanak meg életöktől; különösen: kíméletlen, kegyetlenkedő gyilkolás, pl. harczban, verekedésben, véritéletben stb. V. ö. ÖLDÖKÖL.

ÖLDÖKLŐANGYAL, (öldöklő-angyal) ösz. fn. Bibliai képes kifejezéssel, Istentől emberekre és állatokra bocsátott mindenféle csapás, mely életöket veszi.

ÖLDÖKÖL, (öl-d-ök-öl) gyak. áth. m. *öldököl-t*, v. *öldökl-ött*, htn. *—ni*, v. *öldökl-eni.* Akármiféle módon vagy szerrel többeket megöl. *Az ellenségek ágyuval, puskával, karddal, dárdával öldöklik egymást. A fenevadak öldöklik a többi állatokat. A macska az egereket, a gerény a baromfiakat öldökli.* Átv. ért. kinoz, (1), gyötör.

„Így imádni, így szeretni,
És kegyelmet nem lelhetni,
Mint öldökli lelkemet.“

Kisfaludy S.

Ezen igének gyöke *öl*, s törzsöke *öld*, mint: *tol told fen fend, ken kend.* Az *ök* középképző nem egyéb, mint a gyakorlatos *ög, ég, og*, p. e helyett *öldögöl*, mint: *esdegel esdekel, nyeldegel nyeldekel, érdegel érdekel, fuldogol fuldokol, szándogol szándokol, bujdogol bujdokol* stb. Általán a gyakorlatos értelmü igékben a középképző *k* maga a megkeményedett *g*, mely több esetben megtartja eredeti hangját, pl. ezekben: *üldögel, járdogal, mendegel, fujdogal* stb. Lásd —G, gyakor. képző.

ÖLDÖNYVÖLGY, puszta Somogy m.; helyr. *—völgy-re, —ön, —ről.*

ÖLDÖS, (öl-d-ös) gyak. áth. m. *öldös-tem, —tél, —ött*, par. *—s.* Gyakran, egymás után többeket öl. Valamivel szükebb terjedelmü cselekvést fejez ki, mint az *öldököl*, mert ebben hármas, amabban csak kettős képző van. Alakra hasonló a *fogdos, kapdos, nyeldes, csipdes, lökdös, bökdös* igékhez stb. Hogy mindezekben a *d* szintén gyakorlatra vonatkozik, mutatják a *bököd, lököd, csiped* igealakok, melyek szerént az *öldös, bökdös, lökdös, csipdes* stb. annyi mint: *öldös, bökdös, lökdös, csipdes* stb. Az *ös* képzővel egy, t. i. gyakorlatos értelmü, az *ös*, úgymint: *öldös, bökdös, lökdös, csipdés* stb.

ÖLDÖSÉS, (öl-d-ös-és) fn. tt. *öldösés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Gyakori, vagy folytonos cselekvés, mely többeket öl. *Emberek, állatok öldösésébe belefáradni.* V. ö. ÖLDÖS.

ÖLDÖZ; ÖLDÖZÉS, l. ÖLDÖS; ÖLDÖSÉS. Egyébiránt amazokkal szoros rokonságban vannak *üldöz*, és *üldözés* szók is, miért Molnár Albert értelmezése, és székely kiejtés szerént nemcsak *occidit*, hanem *persequitur* jelentése is van; ez értelemben l. ÜLDÖZ.

ÖLÉB, (öl-éb) ösz. fn. Legkisebb fajtáju eb, melyet a kutyakedvelő nők ölben hordoznak.

ÖLEBÉCSKE, (öl-ebécske) ösz. fn. Kicsided, köntösujjba való eb.

ÖLEDÉK, (öl-ed-ék) fn. tt. *öledék-öt*, har. szr. *—e*, v. *—je.* Szabó D. szerént am. ölni való állat.

ÖLÉG, tájdivatos, nevezetesen csalóközi kiejtéssel am. a közönségesebb szokásu *elég.*

ÖLEL, (öl-el) áth. m. *ölel-t.* Meghajlott karral, vagy karokkal, különösen, vonzalmi indulatból melléhez, kebeléhez szorit. *Üdvözletül szivéhez ölelni barátját. Megölelni a kedves gyermeket. O csókollak, és ölellek.* (Csokonai). *A ki sokat ölel, keveset szorit.* (Km.). *Átölelni a fa derekát, a szákot. Kiölelni valakit a kocsiból. Magasról leölelni valakit.*

„Ha fölindít a szerelem,
A szép leányt megölelem.“

Vörösmarty.

Gyöngédebb kifejezéssel: *nőt ölelni* am. vele nemileg közösülni. Gyöke a főnév *öl*, valamint a *karol, markol* igéké a *kar* és *marok.* Átv. ért. mondják olyan tárgyról, mely bizonyos testet, vagy tért körülvesz, bekerít. *Süveg öleli fejét. E kies völgyet hegykör öleli.*

ÖLELÉS, (öl-el-és) fn. tt. *ölelés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által valakit v. valamit ölelünk. *Baráti, testvéri, női ölelés.*

„De mióta lettél kedves feleségem,
Minden ölelésre gyönyörübb vagy nékem.“

Arany J. (Buda halála).

Gyöngédebb kifejezéssel: nemi közösülés. *Törvénytelen, vad ölelésből származott gyermek.*

ÖLELGET, (öl-el-g-et) gyak. áth. m. *ölelgettem, —tél, —ett*, par. *ölelgess.* Gyakran, vagy többeket ölel. *Szeretett gyermekét ölelgeti az anya. Viszontlátáskor barátait ölelgeti.* Különös nemi összönből szorít magához valakit. *Csapodár leányokat, ifjakat ölelgetni.* Képzésre olyan, mint: *karolgat, markolgat.*

ÖLELGETÉS, (öl-el-g-et-és) fn. tt. *ölelgetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori ölelés; többek megölelése.

ÖLELKÉZÉS, (öl-el-k-éz-és) fn. tt. *ölelkezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Viszonyos cselekvés, midőn ketten vagy többen ölelik, ölelgetik egymást, pl. üdvözléskor, nagy örömből, barátságból, szerelemből, stb. V. ö. ÖLELKEZIK.

ÖLELKÉZIK, (öl-el-k-éz-ik) k. m. *ölelkez-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*sél*. Ketten, vagy többen egymást viszonyosan ölelik, ölelgetik. *A jó barátok, a szerelmesek ölelkeznek. A veszélyből menekült bajtársak örömükben ölelkeznek. A kibékült ellenfelek összeölelkeznek.* Átv. ért. két, vagy több tárgy némileg egyesül, különösen erkölcsileg, vagy szellemileg. *A béke és barátság ölelkeznek. A szeretet és gyülölet össze nem ölelkezhetnek.*

ÖLES, (öl-es) mn. tt. *öles-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ölnyi magas, vagy hosszú, vagy széles. *Öles ember. Ez a kasal hat öles. Tiz öles méröláncz.* V. ö. ÖL, (1), fn.

ÖLÉS, (öl-és) fn. tt. *ölés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit vagy valamit megölnek. *Emberölés, állatölés, önölés.* Kötszóval összetéve: *kiölés, megölés, elölés.* V. ö. ÖL, ige.

ÖLEZ, (öl-ez) áth. m. *öles-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*s*. 1) Bizonyos halmaztesteket úgy rak össze, hogy mennyiségöket öllel lehessen mérni. *Ölezni a tüzi fát, a téglát, a köveket, a szénát, szalmát.* 2) Öl nevü mértékkel mér. *Ölezni a katonaujoncsokat. Ölezni a postautakat.* V. ö. ÖL, fn.

ÖLEZÉS, (öl-ez-és) fn. tt. *ölezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit ölbe raknak; vagy öllel mérnek.

ÖLFA, (öl-fa) ösz. fn. Bizonyos hosszuságra, pl. három s több lábnyira vagdalt fahasábok, vagy dorongok, melyeket ölbe raknak, vagyis összerakottan öllel mérni lehet, mint a tüzifát szokták. *Ölfával tüzelni.* A kévékbe kötött ágak neve *rőssefa.* V. ö. ÖLSZÉNA.

ÖLFAMÉRÉS, (öl-fa-mérés) ösz. fn. Mérés, mely által az ölbe rakott fának mennyiségét meghatározzák, valamint azt is, ha a kiszabott mértéket megüti-e.

ÖLFAMÉRŐ, (öl-fa-mérő) ösz. fn. 1) Személy, ki az ölbe rakott fahalmazt megméri. 2) Mérték, nevezetesen öl, melylyel ezen mérést tenni szokták.

ÖLGY, (öl-gy) elavult törzsök, melyből a szintén kiavult *ölgyít, ölgyödik, ölgyül*, és származékaik eredtek. Mai szokás szerént, *elegy, elegyít, elegyedik.* Minthogy ezen szókban alapfogalom több külön tárgyaknak egy tömegbe összesítése, összekeverése: az elemzés szabályai és nyelvhasonlat szerént, ama régibb alak, ha azt nem csupán tájdivatos kiejtésnek vesszük, eredetibbnek látszik, mert gyöke *öl* oly viszonyban áll az *ös* gyökkel, mint az ellenfogalmat kifejező *old* és *oszlik* igékben az *ol* és *os* gyökök, t. i. ami *ölgyül*, az *összevegyül*; és ami *oldódik*, annak részei *szétoszlanak.* V. ö. ÖLGYÍT.

ÖLGYÍT, (öl-gy-ít) áth. m. *ölgyít-ett*, htn. —*ni*, v. —*eni*, par. —*s*. A régieknél, nevezetesen Telegdinél, és Monoszlainál am. vegyít, elegyít, összekever; mai szokással: *elegyít.*

ÖLGYŐDIK, (öl-gy-ő-d-ik) k. m. *ölgyőd-tem*, —*tél*, —*ött*. Régies igealak, jelennen: *elegyedik.* V. ö. ÖLGY.

ÖLGYÜL, v. ÖLGYÜL, (öl-gy-ül) régies önh. ma: *elegyül.* V. ö. ÖLGY.

ÖLKÍGYÓ, (öl-kígyó) ösz. fn. Kisded, fehér bőrü, s fekete gyürükkel tarkázott, ártalmatlan, szelid kígyófaj Keletindiában. Nevét szelid (ölelhető) természetétől kapta. Oly összetétel, mint: *öleb.* (Coluber domicella. L.).

ÖLLE, puszta Pest-Solt m.; helyr. *Öllé-re*, —*n*, —*ről.*

ÖLLEVÖLGY, puszta Somogy m.; helyr. —*völgy-re*, —*ön*, —*ről.*

ÖLMÉRTÉK, (öl-mérték) ösz. fn. Mérték neve, melyet öllel szokás meghatározni, valamint maga ezen mértéket meghatározó póznaféle, vagy kötél, láncz stb. eszköz, különböztetésül a *röf, könyök, sing, marok* stb. mértéktől.

ÖLNYI, (öl-nyi) mn. tt. *ölnyi-t*, tb. —*ek*. 1) Ami folytonos hosszusági, vagy szélességi, vagy magassági irányban egy ölre terjed. *Ölnyi magas ember, fal. Ölnyi magas* (mély) *vís. Ölnyi széles ajtó, ablak. Három ölnyi szélességü köz, szoba. Ezer ölnyi utat tenni.* 2) Több irányban együttvéve: *négyszög-ölnyi tér, koczkaölnyi föld, víz, kő.*

ÖLNYIRE, (öl-nyi-re) ih. Oly hosszuságban, vagy szélességben, vagy magasságban, illetőleg mélységben, mely egy öllel terjed bizonyos ponton túl. *Némely fák több ölnyire felnőnek. Az út szélességét hat ölnyire szabni. Két ölnyire ásott verem. Tiz ölnyire mélyedő kút. Sudz ölnyire lövő fegyver.*

ÖLŐ, (öl-ő) mn. tt. *ölő-t*. Minden, aki, vagy ami legszélesb értelemben öl, azaz életet vesz, vagy létezést szüntet. *Gyermekölő anya, férjölő nő. Ölő fegyverek, ölő méreg. Nemzetölő elkorcsosodás. Patkányölő szerek.* Mint több más melléknevek, használtatik főnevül is, pl. *disznóölő*, személy, ki disznók ölésével foglalkodik.

ÖLÖGET, (öl-ög-et) gyak. áth. m. *ölöget-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *ölögess*. Gyakran, vagy folytonosan többeket öl. Ezen igében némi kicsinyezés, aprózás mellékfogalma rejlik, miért valamivel gyöngédebb, szelidebb értelmü, mint az *öldös*, és a kegyetlenségre vonatkozó *öldököl*; körül-belül egy fokon áll az *ütöget, vereget, csipeget, nyomogat* stb. igékkel.

ÖLSZALMA, (öl-szalma) ösz. fn. Halmazba, vagyis kazalba rakott szalma, melyet öllel fölmérni lehet. V. ö. ÖLSZÉNA.

ÖLSZÉNA, (öl-széna) ösz. fn. Hosszukás halmazba, azaz kazalba rakott széna, melyet öllel fölmérni, vagy ölszámra adni-venni lehet. Különbözik tőle azon kifejezés, midőn az ‚öl' mértéket jelent és ez szám szerént is meg van jelölve, pl. egy, két, három

öl széna stb. mikor nincs helye az összeirásnak. Hasonlók: *ölfa, ölszalma.*

ÖLT, (öl-t) áth. m. *ölt-ött*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. 1) Ujjas ruhát kezeinek, vagy karjainak beletolásával magára vesz. *Mentét, dolmányt ölteni. A köpenyt felölteni. Kesztyüket ölteni. Szük ujjba nehéz a kart beleölteni.* 2) Bizonyos hegyes eszközt, különösen tüt, árt varrás végett bele szúr valamely testbe. *Sokat kell a szabónak ölteni, mig egy köpenyt megvarr. Czérnát, fonalat tübe ölteni.* 3) Szélesb. ért. tájszokásilag, pl. Balaton mellékén, Szatmár vidékén, bizonyos nyiláson betol, bevet, betesz valamit. *A kiszakasztott kenyértésztát kemenczébe ölteni.* 4) Valamely hegyes, vagy hegyesithető testet tokjából, hüvelyéből, öbléből kitol, kinyom. *Nyelvet ölteni, kiölteni valakire. Szarvakat ölteni. Csigabiga, öltsd ki szarvad.* — Mind ezen jelentésekből világos, hogy az *ölt* igében alapfogalom a *szurás, bökés, lökés, tolás*, mert *ruhát ölteni* am. a kart beleszurni ujjába; *tüt ruhába ölteni* am. beleszurni; *tübe czérnát ölteni* am. bele húzni, vagy szúrni; *kemenczébe ölteni a kenyeret* am. betolni; stb. Tehát gyöke az *öl* ige, mely eredetileg am. az életet valamely *szuró, lökő, bökő* eszközzel kioltja. A *t* képző a gyöknek nagyobb hatást, belterjet ad, mint több ily egyszerü igékben a *t* és *d* képzők, pl. *ir* am. metsz, vág, hasit, *irt* am. tövestül kimetsz, kivág; valamit *elér, fölér* am. oda jut; valamit *ért* am. eszével elér, fölér; hasonló viszony létezik a *ken* és *kend, fen* és *fend, mos* és *mosd* (ik), *tol* és *told, von* és *vons*, s több más között. Ezen *t* képző alapértelemben rokon, de módositásban különbözik azon *t* képzőtől, mely több igékben olyanná tevést jelent, milyen a gyök, pl. *romt* rommá tesz, *himt*, himmé tesz, *ömt*, ömmé tesz, *kelt*, kelővé tesz, stb. L. —T, igeképző.

ÖLTÉNY, (öl-t-ő-eny) fn. tt. *öltény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*.

ÖLTÉS, (öl-t-és) fn. tt. *öltés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit beöltenek, illetőleg beszurnak, betolnak valamibe. V. ö. ÖLT.

ÖLTŐ, (öl-t-ő) mn. és fn. tt. *öltö-t*. Aki, vagy ami ölt, vagy amit öltenek, pl. *öltőruha*. Átv. ért. ivadék.

„Hü szolgád vagyok én, az voltam atyádnak;
Harmadik öltő már, hogy a hunok látnak.“
Arany J. (Buda halála).

ÖLTÖNY, (öl-t-öny) fn. tt. *öltöny-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e*. Széles ért. oly ruha, melynek ujjai vannak, s melyet karra szoktunk ölteni, midőn fölveszszük. Alakjára nézve oly képzésü, mint a *subony, köpeny, burkony*. Szorosb ért. külső ujjas ruha, pl. dolmány, kaput, melyet a belsők fölébe szokás ölteni.

ÖLTÖNYKE, (öl-t-öny-ke) fn. tt. *öltönyké-t*. Kicsi szabásu öltöny; kurta dolmány.

ÖLTŐRUHA, (öltő-ruha) ösz. fn. Ujjas ruha, melyet felöltve veszünk magunkra. A lábszárakon, és lábakon való ruha nem öltő, mert azokat ú. m. a gatyát, nadrágot, harisnyát, csizmát, czipőt *felhúzuk*, nem pedig, felöltjük; valamint a fejrevalókat, pl. a süveget, kalapot, sipkát, csákót *föltesszük*.

ÖLTÖZÉK, (öl-t-öz-ék) ösz. fn. tt. *öltözék-et*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. L. ÖLTÖZET.

ÖLTÖZÉS, (öl-t-öz-és) fn. tt. *öltözés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Foglalkodás, midőn a szokott viseletü ruhanemüeket magunkra veszszük. V. ö. ÖLTÖZIK.

ÖLTÖZET, (öl-t-öz-et) fn. tt. *öltözet-et*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. Széles ért. azon ruhanemük összvege, melyeket magunkra veszünk. Szorosb ért. a külső, felső ruhadarabok. *Papi, katonai, polgári, magyar, német, keleties szabásu öltözet. Divatos, külföldi, ócska öltözet. Csinos, piperköcsös öltözet. Férfi, női öltözet. Egy öltözet ruha. Drága, olcsó, szegényes öltözet.* V. ö. ÖLTÖZIK.

ÖLTÖZETLEN, (öl-t-öz-etlen) mn. tt. *öltözetlen-t*, tb. —*ek*. 1) Aki fel nem öltözött, pőre, pongyola; alsó ruhában levő. 2) Kinek öltözete, ruhája nincsen. Határozóként am. öltözetlenül.

ÖLTÖZETLENÜL, (öl-t-öz-etlen-ül) ih. Pőrén, pongyolán, alsó ruhában; a szokás és divat szerént kellő ruhadarabokat magára nem véve. *A reggeli órákat öltözetlenül tölteni. Öltözetlenül kimenni az utczára.* V. ö. ÖLTÖZET.

ÖLTÖZIK, (öl-t-öz-ik) k. m. *öltöz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*zél*. Széles ért. ruhákat, több ruhát vesz magára, honnan: *felöltözik* am. a szokott viseletü ruhadarabokat magára veszi, pl. fehérruhát, mellényt, nadrágot, lábbelit, öltönyt stb. *Divatosan, régiesen öltözni.* Midőn az öltözet bizonyos állapotnak jelét viseli, az állapotjelentő szó tulajdonító ragot vesz föl, pl. *álarczos bálban töröknek, czigánynak, királynak, parasztnak öltözni. Papnak, apácának beöltözni.* Átv. ért. szokott alakját másra változtatja, uj alakot vesz föl. *A természet az év változásai szerént más-más szinbe öltözik. A fák tavasszal zöld szinbe öltözmek.*

ÖLTÖZKÖDÉS, (öl-t-öz-k-öd-és) fn. tt. *öltözködés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Önmagának felöltöztetésével foglalkodás. V. ö. ÖLTÖZKÖDIK.

ÖLTÖZKÖDIK, (öl-t-öz-k-öd-ik) k. m. *öltözköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Öltözéssel foglalkodik, vagyis mindent megtesz, hogy bizonyos viseletü ruhái rajta legyenek. Az *öltözik* igétől annyiban különbözik, hogy amabban a középképző *k* nagyobb gyakorlatra mutat, s a másik középképző *öd* belsőbb, önmagára hatóbb cselekvést fejez ki, mi szerént *öltözködik* am. öltözgeti magát, de ez utóbbi kifejezés nincs szokásban.

ÖLTÖZŐ, (öl-t-öz-ő) mn. tt. *öltöző-t*. 1) Aki öltözik, vagyis bizonyos nemü, viseletü ruhákat vesz magára. *Öltöző leányok. Királynak, szolgának, katonának öltöző színészek. Papnak öltöző ifjak. Bohóczmak, lovagnak öltöző álarczosok.* 2) Ahol öltözni szoktak. *Öltöző szoba, terem a színházaknál.* 3) Széles ért. azon ruhanemüek összvege, melyeket valaki magára vesz. *Egy öltöző ruhát venni. Napjában kétféle öltöző ruhában jelenni meg.* V. ö. ÖLTÖZIK.

ÓLTÖZŐASZTAL, (öltöző-asztal) ösz. fn. Tükörrel, s holmi piperéhez tartozó eszközökkel fölszerelt asztal, melynél különösen a piperkőczök, és nők öltözni, s magukat kicsinosítani, csiczomázni szokták.

ÖLTÖZŐSZOBA, (öltöző-szoba) ösz. fn. Kellő bútornemüekkel, eszközökkel, pipereszerekkel stb. ellátott különös szoba, öltözés, illetőleg csiczomázás, piperézés végett. *Színházi, bálházi öltözőszobák. Úrhölgyek öltözőszobája.*

ÖLTÖZTET, (öl-t-öz-tet) áth. és mivelt. m. *öltöztet-tem, —tél, —ett,* par. *öltöztess.* 1) Valakinek megparancsolja, meghagyja, hogy öltözzék, pl. midőn az úr parancsolja, hogy cselédei egyenruhát vegyenek magukra. 2) Ruhákat ad, vesz valakinek, hogy azokba öltözzék. *A mestelen koldust felöltöztetni.* 3) Öltözéskor valakire a ruhákat ráadja, mást öltözni segít. *A kis gyermeket anyja, a hölgyet szobaleánya, az urat inasa öltözteti.* Ellentéte: *vetköztet.* Midőn *fel* igekötővel egyesül, a cselekvésnek bevégzését jelenti. *Tetőtől talpig felöltöztették.* 4) Bizonyos állapotra mutató ruhákat ad valakire. *Papnak, katonának öltöztetni valakit.*

ÖLTÖZTETÉS, (öl-t-öz-tet-és) fn. tt. *öltöztetés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által valakit öltöztetnek. V. ö. ÖLTÖZTET.

ÖLTÖZTETŐ, (öl-t-öz-tet-ő) mn. és fn. tt. *öltöztető-t.* Aki mást öltöztet, vagyis öltözni segít. *Öltöztető inas, szobaleány. Színházi öltöztetők.*

ÖLÜ, (öl-ü) fn. tt. *ölü-t.* L. ÖLV, (1).

ÖLÜREPŐ, (ölü-repő) ösz. fn. Növényfaj a repők neméből, melynek lombjai háromszor szárnyaltak; levelkéi láncsásak, épélük. Tenyészik irtott erdőkben. (Pteris aquilina. L.).

ÖLV, (1), (öl-v) fn. tt. *ölv-et,* harm. szr. *—e.* Ragadozó, vagyis ormadár neve, melynek alkalmazásában, mint több más madarakéban, a szokás nem egyezik meg. Némelyek szerént a sólymok neme alá tartozik, s am. *falco palumbarius;* Mitterpacher szerént *lanius excubitor;* németül: *Würger,* mely magyarul máskép: *gébics.* Molnár Albertnél: *accipiter lanius,* németül: *Neuntödter.* Legközönségesebben a német ‚Habicht' szóval vétetik egy értelemben. Akármily értelemben vesszük is, nem kételkedhetni, hogy gyöke *öl* ige, minthogy más állatokat öldös, fojtogat, ragadoz, s innen lett *ölő,* módosítva *ölü, ölv;* mint *nyel, nyelő, nyelv; el, elő, elv; fenyő, fenyü, fenyv; hamu, hamv* stb. Ez elemzésből az is kitünik, hogy helyesebben iratik lágyítás nélkül: *ölv,* mint lágyítva: *ölyv.*

ÖLV, (2), tájdivatosan, különösen székelyes kiejtéssel am. a köz magyaros *örv,* és *ölves* am. *örves;* a székelyek t. i. némely más szókban is szeretik az *r* hangot *l*-re változtatni, pl. *ilomba,* e helyett: *iromba.*

ÖLVED, falu Esztergam és Trencsin m.; KIS—, Hont m.; helyr. *Ölved-re, —én, —ről.*

ÖLVES, (1), (öl-v-es) mn. tt. *ölves-t,* v. *—et,* tb. *—ek.* 1) Ölvekkel bővelkedő, ahol ölvek tartózkodnak. *Ölves erdő, vidék.* Innen magyarázandók az *Ölved, Ölves* helységek nevezetei is. 2) L. ÖRVES.

ÖLVES, (2), NAGY—, erdélyi falu Kolos m.; helyr. *Ölves-re, —én, —ről.*

ÖLVÖS, (öl-v-ös) mn. L. ÖLVES.

ÖLYÜ, ÖLYV, l. ÖLÜ, ÖLV.

ÖLYVÖS, falu Ugocsa m.; helyr. *Ölyvös-re, —ön, —ről.*

ÖM, gyök, melyből *öml, ömlik, ömt* (önt) és származékaik erednek. Rokona a vastaghangu *om,* és származékai: *omol, omlik, omt* (omt), előhanggal: *bomol, bomlik, bomt* (bont). Mind ezek alapfogalomban is megegyeznek, mennyiben az egyesítve volt részeknek, különösen higaknak, egymástól eltávolodását, elszéledését jelentik; mi szerént az *öm* gyöknek elvont értelme *terjedés, szétmenés, bizonyos körből, térből, öbölből kinyomulás.* Hogy az *öm* vagy *ömik* hajdan ige is lehetett, gyanittatja az *ömt* (önt) származék, melynek alapjelentése miveltető, mint a *terem, teremt,* a régies *emik* (szop), és *emt* (szoptat) igékben. V. ö. OM, gyök.

—ÖM, (1), névképző, hangrendileg változva *ém, om,* pl. *kör-öm, ür-öm, ver-ém, or-om* stb.

—ÖM, (2), 1) tárgymutató igerag, a jelentőmód jelen idejének egyesszámu első személyében, hangrendi változattal: *ém, om,* pl. *öl-öm, üt-öm, lel-ém, néz-ém, dob-om, lát-om;* 2) első személyi birtokrag az egyesszámban, változattal: *ém, em, am, om,* pl. *bör-öm, szém-ém, fej-em, nyak-am, csont-om.* V. ö. SZEMÉLYRAG.

ÖMLED, (öm-öl-ed) önh. m. *ömled-t.* Mondják kivált hig testről, midőn egy tömegben volt részei szétválnak, egymástól elszakadoznak, szétterjednek. Vastag hangon: *omlad. A megvágott érből ömled a vér.* Minthogy ez igének törzsöke *öml,* az *ed* pedig belcselekvést, működést jelentő képző: innen *ömled* elemzésileg am. ömlővé lesz, vagy tessi maga magát; valamint *ömlesst* am. eszközli, hogy valami ömöljön.

ÖMLEDÉK, (öm-öl-ed-ék) fn. tt. *ömledék-et,* harm. szr. *—e,* v. *—je.* Ami el-, ki- stb. ömlik.

ÖMLEDÉZ, (öm-öl-ed-éz) gyak. önh. m. *ömledéz-tem, —tél, —ett,* par. *—s.* Gyakran, folytonosan, huzamosan ömled. Vastag hangon *omlados.* Leginkább hig, vagy higgatag testekről mondatik. *Ömledez a vágott érből kifolyó vér. Ömledez a szájban elolvadó vajas tészta.* A szilárd testek inkább *omladoznak,* pl. a romlásnak indult épület, a vizmosta gát. Átv. ért. mondják emberről, midőn érzelmeinek, vagy gondolatainak eléadásában igen terjedékeny, midőn az érzelmek és gondolatok mintegy kitörnek és szétáradnak belőle. Ez igében az *és* képző ugyanaz a gyakorlatos *és*-vel, mintha volna *ömledés.* Általán e gyakorlati képzőt veszik föl az *ad ed* végzetü önhatók, mint: *fejled fejledez, terjed terjedez, dagad dagados, fakad fakados* stb.

ÖMLEDÉZÉS, (öm-öl-ed-éz-és) fn. tt. *ömledézés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Belcselekvési állapot,

midőn valami ömledez. *A vér ömledezését meggátolni.* Átv. ért. bőbeszédűség az érzelmek és gondolatok kifejezésében. *Szerelmi ömledezés. Szónoki ömledezéssel beszélni a tudományos dolgokról.* V. ö. ÖMLEDÉZ.

ÖMLEDÉZIK, (öm-öl-ed-éz-ik) k. m. *ömledéztem, —tél, —ett.* Az *ömledez* igétől csak abban különbözik, hogy emez inkább önkéntes cselekvésre, amaz szenvedő állapotra vonatkozik, hogy emennek törzsöke: *ömöl*, amazé pedig *ömlik.* V. ö. ÖMLEDÉZ.

ÖMLENG, v. ÖMLÉNG, (öm-öl-éng) gyak. önh. m. *ömleng-tem, —tél, —ett,* htn. *—ni,* v. *—eni.* Egy értelmű az *ömledez* igével. A gyakorlatos *eg* képző nagyobb hatásul *n* hangot vesz közbe, mint a *meréng, terjéng, tátong, szállong, hajlong,* az egyszerűbb *ömleg, mereg, terjeg, tátog, szállog, hajlog* helyett. Mivel pedig a gyakorlatos *g* szabályszerűleg *o, e, ö* hangzók valamelyikével jár: innen a fennemlített ige is helyesebb ejtéssel: *ömléng,* v. *ömlöng,* nem pedig nyiltan: *ömleng;* ámbár ez utóbbi általánosabb divatu.

ÖMLENGÉS, v. ÖMLÉNGÉS, (öm-öl-éng-és) l. ÖMLEDÉZÉS. Használtatik különösen átv. értelemben, mint az érzelmek és gondolatok túlbőségéből fakadó nyilatkozás. *Költői, szerelmi ömlengések.*

ÖMLÉS, (öm-l-és) fn. tt. *ömlés-t,* tb. *—ek.* Belcselekvés, avagy szenvedő állapot, midőn valami ömöl, vagy ömlik. *Vérömlés, vízömlés.* V. ö. ÖMÖL; ÖMLIK.

ÖMLESZT, (öm-öl-esz-t) áth. m. *ömleszt-ett,* htn. *—ni,* v. *—eni.* Eszközli, hogy valami ömöljön, vagy, ömlővé legyen. *A megeredt felhők ömlesztik a záport. Karddal vért ömleszteni.* Vastag hangon *omlaszt,* mely inkább szilárd testekre vonatkozik, pl. az eső szétomlasztja a porhanyó testeket, a fogak szétomlasztják a rágott eledelt. V. ö. ÖMÖL.

ÖMLESZTÉS, (öm-öl-esz-t-és) fn. tt. *ömlesztés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, mely által valami ömled, vagy ömlővé tétetik. V. ö. ÖMLED.

ÖMLIK, (öm-öl-ik) k. m. *öml-ött,* htn. *—eni.* Általán ezen alakban hangugrató: *ömlöm, ömlém, ömlendem, ömleni, ömleném, ömlő.* Mint ilyen szabatosan véve szenvedő állapotra vonatkozik, s am. bizonyos erőszak és kénytelenség által egy tömegben volt hig, vagy higgadó részei szétválnak, elfolynak. *A repedt edényekből belnyomás következtében ömlik a víz, bor. A vágott érből ömlik a vér. A folyó medréből kiömlik az árvíz.* Nyelvszokás szerént van *ömöl* is, mely ragozásban nem hangugrató, úgymint: *ömölök, ömölék, ömöltem, ömölendek, ömölni, ömölnék, ömölő.* Ez alakban szabatos megkülönböztetéssel némi belcselekvésre vonatkozik, mintha az illető hig testnek részei önerejökből nyomulnának ki, és terjednének szét. Ily viszony van a *bomol* és *bomlik, tiz* és *tizik, csúz* és *csúzik,* s némely mások között.

ÖMLINT, (öm-öl-int) áth. m. *ömlint-ett.* Némi kicsinyített módosítással am. ömleszt. Képzésre hasonló a *legyint, tapint, emelint, öblint* stb. igékhez.

ÖMÖL; ÖMÖLÉS, l. ÖMLIK; ÖMLÉS.

ÖMT; ÖMTÉS, l. ÖNT; ÖNTÉS.

ÖN, személyes névmás, mely nem egyéb, mint a megtoldott harmadik személy *ő,* pl. mint igérag a parancsoló és kapcsoló mód egyes harmadik személyében: *ölj-ön, köss-ön, örülj-ön,* s hangrendi változattal: *adj-on, bocsáss-on, mondj-on; kérj-én, élj-én, keress-én, szenvedj-én.* Hogy az *n* számos szavainkban csak toldalékhang, pl. ezekben: *kicsin, picsin, eleven, mereven* stb. erről l. —N, (2). Önállólag magánosan nem használják, hanem vagy tisztelet czimül a megszólításokban; vagy más szókkal összetételben, vagyis társításban. T. i. 1) Újabb korban szokásba jött ezen névmást a német *Sie,* a francsia *vous,* szláv *vi,* vagy *oni* értelemben használni, pl. *Ön ért engem. Önnek tiszteljője vagyok. Önt már rég nem láttam. Üdvözek legyenek önök. Önnel beszédem van* stb. Régente *kegyelmed* divatozott általánosan; mai napság *kegyed* alakban használják, melynek szószerént a német *euer Gnaden* felelne meg; köz népiesen *kigyelmed, kelmed, kend;* müvelt körökben igen elterjedtek a különböző czimezések, mint *nagyságod, méltóságod, nagyméltóságod* stb. 2) Némely összetételben az *ön* visszaható jelentéssel bir a harmadik személyre, és gyakran megfelel neki a hellen *ἴδιος,* vagy *αὐτός,* a német *selbst,* vagy *eigen,* a szláv *samo,* és a magyar *saját, tulajdon, maga,* pl. *autokrator, önuralkodó, Selbstherrscher, samowlasz; önfejü, magafejü; eigensinnig; ön-* (tulajdon) *akarat, Eigenwille* stb. V. ö. Ő, személynévmás.

—ÖN, (1), állapító névrag, hangrendileg változva: *én, on,* pl. *tűz-ön, kert-én, fal-on.* Megfelel e kérdésre, *hol?* pl. a helynevek után: *Tömörd-ön, Kesthely-én, Arad-on.* Bővebben l. —ON, névmódosító rag.

—ÖN, (2), igerag a parancsoló és kapcsoló mód egyes harmadik személyében. L. ÖN, személynévmás.

ÖNADÓS, (ön-adós) ösz. fn. Személy, ki önmagáért adós, különböztetésül a kezestől, ki más adósságáért áll jót.

ÖNAKARAT, (ön-akarat) ösz. fn. Tulajdon saját, magaakarat. *Önakaratból mondott le a hivatalról. Kit valamire kényszerítenek, annak önakarata nincsen.* V. ö. ÖN.

ÖNAKARATÚ, v. —AKARATU, (ön-akaratú) ösz. mn. 1) Ki saját meggyőződése, vagy belső ösztöne által, nem másoktól erőtetve, határozza el magát valamire; tetteiben független, szabad. 2) Hibás értelemben, nyakas, makacs, fejes, ki akkor is saját esze és ösztöne szerént cselekszik, midőn indokai hibásak, alaptalanok; ez utóbbi értelemben egyszerüen: *akaratos.*

ÖNAKARATÚLAG, (ön-akaratúlag) ösz. ih. Saját meggyőződéséből, vagy belső ösztöne által. V. ö. ÖNAKARATÚ.

ÖNÁLLÁS, (ön-állás) ösz. fn. Független állapot, különösen az életmódban, az elmének és akaratnak működéseiben. *Polgári, egyházi önállás.*

ÖNÁLLÓ, (ön-álló) ösz. mn. *Létezésére nézve mástól nem függő, saját erejéből létező. Az Isten önálló,* mert lehetségének, és valódi létezésének alapja önmagában van. *Az ember önálló,* midőn sorsa, állapota mástól nem függ, midőn gondolkozásában, és tetteiben saját elveit követi. *Önálló a nemzet,* midőn polgári léte, kormánya nem függ egy másiktól, egy külső hatalomtól.

ÖNÁLLÓLAG, (ön-állólag) ösz. ih. Nem mástól függőleg, saját erejéből. *Önállólag működni.*

ÖNÁLLÓSÁG, (ön-állóság) ösz. fn. Másoktól nem függő, magától v. magában létező állapot; különösen bizonyos elveken alapuló sajátság a gondolkozásban és cselekvésben. V. ö. ÖNÁLLÓ.

ÖNÁMÍTÁS, v. —ÁMITÁS, (ön-ámítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki önmagát ámítja. V. ö. ÁMÍT.

ÖNÁRULÁS, (ön-árulás) lásd helyesebben: EGYEDÁRUSSÁG.

ÖNBECSÉRZET, (ön-becs-érzet) ösz. fn. Saját becsének, illetőleg érdemének tudata.

ÖNBECSLÉS, ÖNBECSÜLÉS, (ön-becslés, —becsülés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki saját becsének, illetőleg érdemének tudatával bir, s azt adott alkalommal kellőkép kitünteti.

ÖNBÉNÍTÁS, —BÉNITÁS, (ön-bénítás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki magamagát készakarva teszi bénává.

ÖNBESZÉD, (ön-beszéd) ösz. fn. Állapot, midőn valaki magamagával beszél, *midőn fennszóval* gondolkodik. Ilyen különösen a szindarabokban előforduló *magánbeszéd* (monologus).

ÖNBESZÉLGETÉS, (ön-beszélgetés) ösz. fn. L. ÖNBESZÉD.

ÖNBIRÁSKODÁS, (ön-biráskodás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki a közte és más, vagy mások között fenforgó vitás ügyben magamagát teszi birává, pl. való vagy képzelt birtokháborításban maga szerez magának elégtételt az által, hogy az igényelt birtokba helyezi magát.

ÖNBIZALOM, (ön-bizalom) ösz. fn. Bizalom, melyet valaki saját erejébe, tehetségeibe helyez, vagyis azon öntudat, melynél fogva valaki okszerüleg érzi, és tudja, hogy valamire képes; különbözik tőle a tehetség túlbecsüléséből származó *elbizakodás.*

ÖNBIZODALOM, (ön-bizodalom) ösz. fn. L. ÖNBIZALOM.

ÖNBOSZÚ, v. BOSZU, (ön-boszú) ösz. fn. Bosszú, melyet valaki saját erejével és hatalmával áll valakin, a rendes birószágot elmellőzve. V. ö. BOSZÚ.

ÖNBOSZÚLÁS, v. —BOSZULÁS, (ön-boszúlás) l. ÖNBOSZÚ.

ÖNCSALÁS, (ön-csalás) ösz. fn. Csalás, melyet valaki önmagán mintegy készakarva követ el, midőn saját kárára határoz, vagy cselekszik valamit, vagy midőn készantag hibásan vélekedik.

ÖNCSALÓDÁS, (ön-csalódás) ösz. fn. Gondolkozási, véleményi hiba, melyet valaki önmaga irányában akaratlanul követ el. V. ö. ÖNCSALÁS; és CSALÁS; CSALÓDÁS.

ÖNCSODÁLÁS, (ön-csodálás) ösz. fn. A megütköző, vagy bámuló embernek azon szemlélődése, melynél fogva önmagát csodálja. V. ö. CSODÁL.

ÖNCSONKÍTÁS, v. —CSONKITÁS, (ön-csonkítás) ösz. fn. Önmagán elkövetett sértés, mely alatt valaki bizonyos tagját elvágja, elmetszi, csonkává teszi.

ÖNDICS, (ön-dics) ösz. fn. Önmagára vonatkozó dics. *Öndics végett tenni valamit.*

ÖNDICSEKVÉS, (ön-dicsekvés) ösz. fn. Az öndicséretnek elbizakodóbb neme, mely által valaki holmi, önmagára vonatkozó előnyökkel kérkedik, és kelleti magát. V. ö. DICSEKSZIK.

ÖNDICSÉRET, (ön-dicséret) ösz. fn. Dicséret, melylyel valaki önmagát illeti, magasztalja, mi rendesen mások érdemének elmellőzésével, vagy épen fitymálásával szokott párosulni.

ÖNELÉGÉDÉTT, (ön-elégédétt) ösz. mn. Ki jelen állapotával megelégszik, ki nyugott kedélyü, ki többet nem kiván, mint amivel bir; ki mind anyagi jóllétét, mind szellemi boldogságát önmaga körében fölleli, vagy föllelhetni véli.

ÖNELÉGÉDÉTTSÉG, (ön-elégédéttség) ösz. fn. Kedélyi, és lelki állapot, melyben az van, kinek vágyai kifelé nem terjednek, ki önmagában megnyugszik. V. ö. ÖNELÉGÉDÉTT.

ÖNELÉGÜLT, (ön-elégült); ÖNELÉGÜLTSÉG, (ön-elégültség) l. ÖNELÉGÉDÉTT; ÖNELÉGÉDÉTTSÉG.

ÖNÉLETIRÁS, (ön-élet-irás) ösz. fn. Történeti jegyzetek sorozata, vagy könyv, melyben valaki saját életének körülményeit, tetteit, viszontagságait stb. leirja.

ÖNÉLETIRÓ, (ön-élet-iró) ösz. fn. Személy, ki saját életének körülményeit, viszontagságait stb. leirja.

ÖNÉLETRAJZ, (ön-élet-rajz) l. ÖNÉLETIRÁS.

ÖNELHATÁROZÁS, (ön-el-határozás) ösz. fn. Cselekvési föltétel, melyre az emberi akarat előre bocsátott megfontolás után elszánja magát, s mintegy neki készül a végrehajtásnak.

ÖNELMŰ, v. —ELMŰ, (ön-elmű) ösz. mn. Gondolkozásban önálló, kinek saját, és határozott elvei vannak; mások esze után vakon nem induló. *Önelmü biró, milités.*

ÖNELMŰLEG, (ön-elműleg) ösz. ih. Saját esze és elvei után indulva, nem mások gondolkodását és véleményét szolgailag vagy vakon követve.

ÖNELMÜSÉG, (ön-elmüség) ösz. fn. Állapot, vagy tulajdonság, midőn valaki önelmű. V. ö. ÖNELMŰ.

ÖNEREJŰ, (ön-erejű) ösz. mn. Saját, egyedüli erejéből fennálló, magát fentartó, védelmező.

ÖNEREJŰLEG, (ön-erejűleg) ösz. ih. Saját erejére támaszkodva, abban bízva, azzal működve. *Önerejűleg legyőzni a viszályokat, akadályokat, nehézségeket.*

ÖNEREJŰSÉG, (ön-erejűség) ösz. fn. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki önerejével tesz, vagy képes tenni valamit.

ÖNERŐ, (ön-erő) ösz. fn. Saját, tulajdon, nem idegen, nem segélyerő. *Segéd, bajtárs nélkül, önerővel meggyőzni az ellenfélt. Önerejében bizó vitéz.*

ÖNÉRZÉS, (ön-érzés) ösz. fn. Belérzés, melynél fogva valaki az önmagát illető dolgokról öntudattal bir. Különösen, annak tudása, hogy némi érdemmel, erkölcsi előnyökkel birunk.

ÖNÉRZET, (ön-érzet) ösz. fn. Azon lelki állapot, melyet az önérzés szül. V. ö. ÖNÉRZÉS.

ÖNESZMÉLET, (ön-eszmélet) ösz. fn. Lásd ESZMÉLET.

ÖNESZŰ, v. —ESZŰ, (ön-esző) ösz. mn. Ki saját esze, belátása, elvei szerént gondolkozik, itél. Hibás tulajdonsági értelemben, aki a józanabb okok daczára is önvéleményéhez ragaszkodik, önfejű.

ÖNESZŰLEG, v. —ESZŰLEG, (ön-eszűleg) ösz. ih. Saját eszét, belátását, elveit, gondolkodásmódját követve, nem más után indulva. Túlzott, hibás tulajdonsági ért. véleményéhez makacsan ragaszkodva, önfejűleg.

ÖNESZŰSÉG, v. —ESZŰSÉG, (ön-eszűség) ösz. fn. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki öneszű; vagy, önfejűség, véleménybeli makacsság. V. ö. ÖNESZŰ.

ÖNFEJLŐDÉS, (ön-fejlődés) ösz. fn. L. FEJLŐDÉS.

ÖNFEJŰ, v. —FEJŰ, (ön-fejű) ösz. mn. Saját véleményéhez, józanabb okok daczára, makacsul ragaszkodó, mások véleményét, tanácsát megvető, akaratos, nyakas, fejes.

ÖNFEJŰLEG, v. —FEJŰLEG, (ön-fejűleg) ösz. ih. Makacsul, saját véleményéhez, és határozatához ragaszkodva, nyakasan, akaratosan, mások véleményét, tanácsát elvetve, elmellőzve.

ÖNFEJŰSÉG, v. —FEJŰSÉG, (ön-fejűség) ösz. fn. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki önfejű. V. ö. ÖNFEJŰ.

ÖNFELEDÉS, (ön-feledés) ösz. fn. Cselekvés, vagy állapot, midőn valaki saját érdekével, belső becsével nem gondol.

ÖNFELEDŐ, (ön-feledő) ösz. mn. Ki saját érdekével, belső becsével nem gondol.

ÖNFENTARTÁS, (ön-fen-tartás) ösz. fn. Élő lénynek, különösen embernek működése, mely által eszközli, vagy azon van, hogy élete fenmaradjon, tartson. *Önfentartásra vonatkozó emberi kötelességek.*

ÖNFENTARTÁSI, (ön-fen-tartási) ösz. mn. Önfentartásra vonatkozó, azt illető, abból eredő. *Az önfentartási ösztön megvan minden élő állatban.*

ÖNFÉRTÉZÉS, (ön-fértézés) ösz. fn. Természet elleni buja cselekvés, midőn valaki nemi ösztönét önmagában fölingerli, s nemző magvát kiömlesszi. (Onania).

ÖNFÉRTÉZŐ, (ön-fértező) ösz. mn. és fn. Ki önfertezést követ el, vagy gyakorol. *Önfertező ifjak.* V. ö. ÖNFÉRTÉZÉS.

ÖNFÉRTŐZÉS; ÖNFÉRTŐZŐ; vagy ÖNFÉRTŐZTETÉS; ÖNFÉRTŐZTETŐ, l. ÖNFÉRTÉZÉS; ÖNFÉRTÉZŐ.

ÖNGED; ÖNGEDETLEN stb. tájnyelvi kiejtések, *enged, engedetlen* helyett; l. ezeket.

ÖNGONDOLKODÓ, (ön-gondolkodó) ösz. mn. Ki saját esze, belátása szerént gondolkodik, okoskodik, itél, nem csupán másokat utánozva, önelméjű. *Öngondolkodó bölcsész, tudós.*

ÖNGYILKOLÁS, (ön-gyilkolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki akár közvetlenül egyszerre, akár közvetőleg, fokonként saját életét elvessi, illetőleg megrövidíti, pl. ki fejbe lövi, vizbe öli magát, vagy kicsapongó életmódot követ, stb.

ÖNGYILKOS, (ön-gyilkos) ösz. fn. Szoros betü szerénti értelemben oly személy, ki gyilok, vagy hasonló szuróeszköz által önéletét veszi. Szélesb ért. ki akármely módon, pl. méreggel, vizbe ugrással, kicsapongásokkal megfosztja magát életétől. V. ö. ÖNGYILKOLÁS.

ÖNGYILKOSSÁG, (ön-gyilkosság) ösz. fn. Öngyilkolás, mint végrehajtott tett. V. ö. ÖNGYILKOLÁS.

ÖNGYŰLÖLÉS, v. —GYŰLÖLÉS, (ön-gyűlölés) ösz. fn. Kedélyi állapot, midőn valaki önhibái, bűnei miatt magamagától mintegy elidegenül, neheztel, haragszik önmagára, az önszeretet ösztöne kihal belőle.

ÖNHANGZÓ, (ön-hangzó) ösz. mn. és fn. Ami magamagában hangzatossággal bir; különösen szóhang, melynek kimondására, hangoztatására más szóhang nem kivántatik, ú. m. a magyarban *a, e, é, i, o, u, ö, ü* rövid önhangzók, és *á, é, í, ó, ú, ő, ű* hosszú önhangzók. Mondják csak egyszerűen *hangzó*nak is.

ÖNHASZNÚ, (ön-hasznú) ösz. mn. Saját hasznát illető, arra vonatkozó, azt előmozdító. *Önhasznú vállalat, törekvés.*

ÖNHASZON, (ön-haszon) ösz. fn. Saját maga javát illető haszon.

ÖNHATALMILAG, (ön-hatalmilag) l. ÖNHATALMÚLAG.

ÖNHATALMÚ, v. —HATALMU, (ön-hatalmú) ösz. mn. Kinek hatása, cselekvései, tettei, saját magától függenek, ki elegendő és független erővel bir arra, hogy valamit végrehajtson. *Önhatalmú fejedelem, nemzet, ország. Önhatalmú urak.*

ÖNHATALMÚLAG, (ön-hatalmúlag) ösz. ih. Saját hatalmánál, erejénél fogva, mástól nem függve, nem segítve, nem erőltetve. *Önhatalmúlag legyőzni az ellenséget. Önhatalmúlag uralkodó fejedelem.*

ÖNHATÁSÚ, v. —HATÁSU, (ön-hatású) ösz. mn. Ami önmagában, másnak segitsége, hozzájárulása nélkül hat, pl. önhatásu gyógyszer, mely bizonyos nyavalya ellen kiválólag sikerül. (specificum).

ÖNHATÓ, (ön-ható) ösz. mn. Ami csak önnön magára mint alanyra terjeszti ki munkásságát. Előfordul leginkább az igeszók osztályozásánál, pl. *áll, gyógyul, megy, jár, örül, repül.* Némelyek szerént másképen: *benható, benmaradó.* Ellentéte: *által-* v. *átható, kiható, tárgyható.*

ÖNHITÉGETÉS, (ön-hitégetés) ösz. fn. Ön tehetségeiben, eszében, belátásában tulzó bizakodás. V. ö: ÖNHITT.

ÖNHITÉGETŐ, (ön-hitégető) ösz. mn. Lásd ÖNHITT.

ÖNHITT, (ön-hitt) ösz. mn. Ki öneszében, belátásában, tehetségeiben tulzólag bizakodik, ki többet, nagyobbat képzel maga felől a valóságnál.

ÖNHITTEN, (ön-hitten) ösz. ih. Saját eszébe és tehetségébe tulságosan bizva, elbizakodva.

ÖNHITTSÉG, (ön-hittség) ösz. fn. Tulzottság, melynél fogva valaki önmaga előnyei, tehetségei felől a valóságnál többet, nagyobbat képzel. Az önhittséggel önfejüség, elbizakodás, makacsság, kérkedékenység, mások megvetése stb. szokott járni.

ÖNIGAZGATÁS, (ön-igazgatás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki, vagy valamely testület, különösen úgynevezett törvényhatóság, egyház stb. saját dolgaikat, ügyeiket saját javukra önbelátásuk szerént intézik, mindazáltal az államtörvények korlátai között s az államhatalom felügyelése mellett. Másképen: *önkormányzás.*

ÖNIGAZSÁG, (ön-igazság) ösz. fn. Igazság, melynek okokkal bizonyitása nem kivántatik, pl. legrövidebb az egyenes út; a háromszögnek három oldala van; amik egy harmadikkal egyezők, egymással is egyezők. (Axioma).

ÖNISMÉRET, v. —ISMERET, (ön-isméret) ösz. fn. Isméret, melynél fogva valaki saját, kivált szellemi, erkölcsi tulajdonságairól helyesen itél, azokat úgy fogja fel, mint valódilag léteznek. *Az önisméret szükséges kelléke az erkölcsiségnek.*

ÖNISTENÍTÉS, v. —ISTENITÉS, (ön-istenítés) ösz. fn. Az önhittségnek, vagy önteltségnek legtulsóbb foka.

ÖNJOGÚ, v. —JOGU, (ön-jogú) ösz. mn. Kinek saját jogai vannak, különösen ki a polgári törvények szerént személyes és vagyoni jogai felől szabadon rendelkezhetik, pl. ki ép testtel és elmével teljes nagykorúságot ért.

ÖNJOGÚLAG, v. —JOGULAG, (ön-jogúlag) ösz. ih. *Önjogú módon,* saját személyét illető jogánál fogva.

ÖNJOGÚSÁG, v. —JOGUSÁG, (ön-joguság) ösz. fn. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki önjogú.

ÖNKÉJ, (ön-kéj) ösz. fn. L. ÖNKÉNY, 1).

ÖNKELLŐ, (ön-kellő) ösz. mn. Ön magának tetsző, ki magában mindent jónak, szépnek hisz, talál. *Önkellő hiú, bolond.* Másképen: *öntetsző.*

ÖNKELLŐSÉG, (ön-kellőség) ösz. fn. Tetszés, melylyel valaki önmaga iránt, tulajdonságait tulzólag becsülve, viseltetik.

ÖNKÉNT, (ön-ként, v. ön-kéjént) ösz. ih. Önmagában, magamagától (Szabó D.); más körülmények vagy viszonyok hozzájárulása nélkül. *Önként értetik, következik. Önként elenyészik. Az élőfa, ha az éghajlat és idő kedvez, önként nevekedik.* (Suapte, von sich selbst). Továbbá: önakaratát, saját indulatait (kéjét) követve. (Spontanee, voluntarie. Freiwillig).

„Mint a hajós (mondják), ha támad a vihar,
Engeszteli önként becses marháival."

„Megfogyatád önkint hatalmod egészét,
Hogy a fele árán megváltsd fele-részét."
Arany J. (Buda halála).

ÖNKÉNTÉS, (ön-ként-és) mn. és fn. 1) Ki bizonyos vállalatban saját szabad akaratából, nem erőszakolva vesz részt; különösen: hadi szolgálatot ilyképen vállaló. *Önkéntes vitézek, hadseregek.* 2) Szélesb ért. szabad tetszésből eredő. *Önkéntes részvét, adakozás, lemondás.*

ÖNKÉNTÉSEN, (ön-ként-és-en) ih. Lásd ÖNKÉNT.

ÖNKÉNTI, (ön-ként-i) mn. *tt. önkénti-t,* tb. *—ek.* Önmagában, más körülmények és viszonyok hozzájárulta nélkül történő, természetes. V. ö. ÖNKÉNT.

ÖNKÉNTISÉG, (ön-ként-i-ség) fn. tt. *önkéntiség-et,* harm. szr. *—e.* Oly állapot, midőn valami önmagában, más körülmények és viszonyok hozzájárulta nélkül történik, természetes mód, állapot. (Spontaneitas).

ÖNKÉNTVALÓ, (önként-való) ösz. n. Lásd ÖNKÉNTI.

ÖNKÉNY, (ön-kény) ösz. fn. 1) Általán az akaratnak azon neme, melynek cselekvési rugóit, ösztöneit egyedül saját vágyai, saját czéljai teszik, mely által valaki saját kényét, vagyis kéjét követi; itt helyesebben volna: *önkéj;* innen a régieknél: *önnön kéjén;* l. ezt. 2) Különösen: cselekvésmód, mely által valaki oly ügyben is saját véleménye, és akarata szerént rendelkezik, melyhez másoknak is szólási, beavatkozási joguk volna, vagy melyről a fennálló törvények, kötések stb. másképen rendelkeznek. *Zsarnoki, birói önkény. A kölcsönös szerződések ellen elkövetett önkény.* (Willkühr).

ÖNKÉNYES, (ön-kényes) ösz. mn. 1) Önkényből származó, önmeggyőződésből, indulatból, akaratból, nem külső ösztönből, nem erőtetésből keletkező. *Önkényes lemondás. Önkényes adakozás.* Ez helyesebben: *önkéjes,* vagy *önkéntes.* V. ö. ÖNKÉNT;

ÖNKÉNY; ÖNKÉNYT. 2) Mások beleavatkozási jogait elmellőző. *Önkényes uralkodás. Önkényes rendelkezés a köz ügyekben.* (Willkührlich).

ÖNKÉNYÉSEN, (ön-kényesen) ösz. ih. 1) L. helyesebben: ÖNKÉNT. 2) L. ÖNKÉNYÜLEG.

ÖNKÉNYKÉDÉS, (ön-kénykédés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki önkénykedik, továbbá: az önkény által eszközlött mü, vagy cselekedet. V. ö. ÖNKÉNYKÉDIK.

ÖNKÉNYKÉDIK, (ön-kénykédik) ösz. k. m. *önkénykéd-tem, —tél, —ett.* Valamely köz ügyben mások beavatkozási jogait elmellőzve hatalmaskodik, rendelkezik, intézkedik, nem a köz jogot, vagy akaratot, hanem saját kényét követi, teljesíti. V. ö. ÖNKÉNY.

ÖNKÁNYLEG, (ön-kényleg) lásd ÖNKÉNYÜLEG.

ÖNKÉNYT, (ön-kényt) ösz. ih. Önakaratát, saját indulatait, ösztöneit követve, nem mások által buzdítva, indítva, erőtetve. *Önkényt beállani katonának. Hivatalról önkényt lemondani.* Ez helyesebben: *önként*; s ‚önkényt' szabatosan azt tenné: önkényesen; azonban az irók nagyobb része összevavarja a kettőt.

ÖNKÉNYTELEN, (ön-kénytelen) ösz. mn. Amit valaki saját kénye (kéje), akarata, ösztöne, vágya ellen tesz; amit tennie kell, mert külsőleg erőtetik, kényszerítik rá. *Önkénytelen katonáskodás, lemondás.* Szélesb ért. ami szabad akaratunktól nem függ, milyenek az állati szükségre vonatkozó állapotok, pl. ásítás, böfögés, szunydikálás stb. Helyesebben: *önkéjtelen* volna. Határozóként am. önkénytelenül, vagyis önkéjtelenül, önnön kéje, vagy kedve, akarata ellen.

ÖNKÉNYTELENÜL, (ön-kénytelenül) ösz. ih. Saját kénye, vagyis kéje, kedve, akarata ellen; állati, vagy külső szükség által erőszakolva, nem szabadon. *Önkénytelenül valamely bajba keveredni. Önkénytelenül elkövetni, tenni valamit.* V. ö. ÖNKÉNYTELEN.

ÖNKÉNYTES, helyesebben l. ÖNKÉNTES.

ÖNKÉNYTI; ÖNKÉNYTISÉG, helyesebben l. ÖNKÉNTI; ÖNKÉNTISÉG.

ÖNKÉNYÜ, v. —KÉNYÜ, (ön-kényü) ösz. mn. 1) Szabad akaratból cselekvő, vagy eredő. *Önkényü munkások, vállalkozók. Önkényü adakozás, segedelem,* Helyesebben: *önkéjü*, v. *önkéntes.* 2) Ki mások beavatkozási jogát elmellőzve bizonyos közérdekü ügyben saját véleményét, hajlamát, akaratát követi, vagy ami ily forrásból eredt. *Önkényü uralkodó. Önkényü intézkedések.* (Willkührlich).

ÖNKÉNYÜLEG, v. —KÉNYÜLEG, (ön-kényüleg) ösz. ih. 1) Helyesebben l. ÖNKÉNT. 2) Mások beavatkozási jogát mellőzve. V. ö. ÖNKÉNYES.

ÖNKÉNYÜSÉG, v. KÉNYÜSÉG, (ön-kényüség) ösz. fn. Tulajdonság, vagy cselekvési állapot, midőn valaki önkényt gyakorol.

ÖNKÉPEZDE, (ön-képezde) ösz. fn. Önképző intézet. V. ö. ÖNKÉPZŐ.

ÖNKÉPZŐ, (ön-képző) ösz. mn. Aki vagy ami maga magát mások befolyása nélkül képezi, müveli. *Önképző ifjú.* Önképződést elömozdító. *Önképző társulat, intézet.*

ÖNKÉPZŐDÉS, (ön-képződés) ösz. fn. Állapot, midőn valaki v. valami maga magát mások befolyása nélkül képezi, müveli.

ÖNKI, (ön-ki) ösz. fn. Némelyek által használt szó a bölcseleti értelemben vett ‚subjectum' kifejezésére. L. ALANY.

ÖNKINT, l. ÖNKÉNT.

ÖNKINZÁS, (ön-kinzás) ösz. fn. Kinzás, melyet valaki önmagán követ el. V. ö. KÍNZÁS.

ÖNKÍSÉRLÉS, v. —KISÉRLÉS, (ön-kisérlés) ösz. fn. Cselekvés, mely által valaki saját erejét, tehetségét, természetét bővebb megismerés végett bizonyos módok, szerek által vizsgálat alá veszi, próbára teszi. V. ö. KÍSÉRLÉS.

ÖNKÍSÉRTÉS, v. —KISÉRTÉS, (ön-kisértés) l. ÖNKISÉRLÉS; és v. ö. KÍSÉRTÉS.

ÖNKIVÜLET, (ön-kivület) ösz. fn. Magán kivüli állapot, midőn valaki öntudattal nem bir.

ÖNKIVÜLETÉS, (ön-kivületés) ösz. fn. Magán kivül levő, öntudatlan.

ÖNKORMÁNYZÁS, (ön-kormányzás) lásd ÖNIGAZGATÁS. „A magyar nemzet alkotmányos intézményeinek egyike, az ország köz törvényhatóságainak törvényben gyökerezett önkormányzási joga." Deák Ferencz. 1861-ben.

ÖNLEG, (ön-leg); ÖNLEGÉS, (ön-leg-és) l. ÖNNÖNLEG; ÖNNÖNLEGÉS.

ÖNLEMONDÁS, (ön-lemondás) ösz. fn. Széles ért. lemondás, mely által kinyilatkoztatja valaki, hogy bizonyos előnyt, jogot, birtokot, stb. önként nélkülözni akar. Szorosb erkölcsi ért. lelki erőből származó elhatározás, melynél fogva valaki állati vágyait, ösztöneit mintegy megtagadja, megzabolázza, s némely élvezetektől önként megtartóztatja magát.

ÖNMAGA, (ön-maga) ösz. névmásos mn. Egyedül ő, nem más; vagy, nem mással egyesülve. *Miután mind elmentek volt, önmaga maradt. Önmaga többekkel szembe mert szállani. Önmagára háramlik a szégyen.* Néha csak egyszerüen jelenti a harmadik személyt, másokra vonatkozás nélkül. *Önmagától tudom,* am. ő tőle. *Önmagának mondom meg,* am. neki. Viszonyban vannak vele az első személyre vonatkozó *enmagam, minmagunk,* a második személyü *te-* v. *tenmagad, ti-* v. *tinmagatok,* és többes harmadik személy, *ön-* v. *önnönmaguk.*

ÖNMEGTAGADÁS, (ön-meg-tagadás) ösz. fn. Erkölcsi ért. az akarat működése, midőn valaki saját hajlamait, ingereit, vágyait elnyomja, saját javát, előnyeit elmellőzi vagy csupán maga jó szándékból, vagy mivel az erkölcsi, vallási kötelességek parancsolják. *Ki utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, fogja keresztjét, és kövessen engem.* (Idvezitőnk szavai).

ÖNMEGTAGADÓ, (ön-meg-tagadó) ösz. mn. Aki saját hajlamait, ingereit, vágyait elnyomja. V. ö. ÖNMEGTAGADÁS.

ÖNMEGTARTÓZTATÁS, (ön-meg-tartóztatás) ösz. fn. Az önmegtagadásnak egyik neme, mely szerént valaki bizonyos vágyak, ingerek kielégítésétől magát visszatartja. V. ö. ÖNMEGTAGADÁS.

ÖNMÉRSÉKLÉS, v. —MÉRSÉKLET, (ön-mérséklés, v. mérséklet) ösz. fn. Cselekvés, mindőn valaki saját vágyait, indulatját kellő korlátok közé szorítja, önuralkodás.

ÖNMI, (ön-mi) ösz. fn. Valami önmagában; némelyek által használt szó a bölcseleti értelemben vett ‚objectum' (tárgy) kifejezésére; ellentétben az ‚önki' (= subjectum, alany) szóval.

ÖNMILEG, (ön-mileg) ösz. ih. 1) Önmagában. 2) L. TÁRGYILAG.

ÖNMOZGONY, (ön-mozgony) ösz. fn. Általán gépmű, melynek szerkezete olyan, hogy megindítva nem külső hatásnál, hanem saját bel erejénél fogva mozog, pl. az óramű. Némelyek szerént am. *automat*, élettelen test, mely látszatos ok nélkül mozog, milyen pl. a Kempelen-féle beszélő automat.

ÖNMÜVELŐ, (ön-müvelő); ÖNMÜVELŐDÉS, (ön-müvelődés) l. ÖNKÉPZŐ; ÖNKÉPZŐDÉS.

ÖNN, nyomatékosabb kiejtése az *ön* szónak. V. ö. ÖNNÖN.

ÖNNEN, tájdivatosan am. önnön; l. ezt.

ÖNNEVELÉS, (ön-nevelés) ösz. fn. Magamagának saját erejéből müvelése.

ÖNNÖN, (1), személynévmás, mely az egyszerü harmadik személyre vonatkozó, illetőleg visszaható *ön*-nek nagyobb hatásu kettőztetése; mint az első személyé: *ennen*, a másodiké: *tennen*, mind a háromban a közép *n* hangzatosságból csúszott be, s tisztán: *enen*, *tenen*, *önön*. „Egy pillanatban önön élőttö (coram se) megmarattatának." (Bécsi cod. Dániel. XIV.). „Egy szántó embernek sok fiai valának, mind iffiak; melyek önnen közettek (önnön maguk, vagy őmaguk között, egymás között) visszavonók valának." Pesti Gábor LI. meséje. (Toldy Ferencz kiadása). „Önnen benne" Katalin verses legendájában am. önmagában. Hozzájárulhat a ‚maga' szó is (mint az *en*, *ten*, *min* stb. szókhoz is: *enmagam*, *tenmagad*, *minmagunk* stb.). „Megtanittatván az elfolyt időnek viszontagságai és a már hamvaiban nyugvó II-dik József császár csaknem tíz esztendőbeli önnönmaga tetszése szerént volt hatalmas országlásának példája által, mely félelmes légyen eleinknek bölcs ősi rendeléseitől elállani." Gr. Battyáni József esztergomi érsek 1790-ben. „Ilyen választoth (azaz: választ) irth mineknk, hogy sem ír, sem izen, hanem önnönmaga választoth ir királynak." Levél 1553-ból. (Szalay Ág. 400 m. l.). V. ö. Ő, névmás. A több birtokot jelentő személyraggal: *önnönei*, v. *önnöni* am. övéi, magáéi. „Az föld is, akiket ő maga teremt és szül, azoknak anyja; az, kiket kegyig te palántálsz, mustohája, azért az önnenit inkább neveli." Pesti Gábor meséiben „Aesopusnak élete."

ÖNNÖN, (2), fn. tt. *önnön-t*, tb. —*ök*. Némelyek által használt szó a bölcseleti értelemben vett ‚subjectum' kifejezésére. L. ALANY, 2).

ÖNNÖNKÉJÉN, a régieknél am. a mai ‚önként' helyett.

„És azután önnön kéhjén meghala,
És harmad nap feltámada."

Katalin verses legendája.
(Toldy F. kiadása 113. l.).

ÖNNÖNLEG, (ön-n-ön-leg) ih. Önmagára viszonyítva, alanyilag.

ÖNNÖNLEGÉS, (ön-n-ön-leg-és) mn. tt. *önnönlegés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. L. ALANYI.

ÖNÖS, (ön-ös) mn. tt. *önös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Am. önző. „Valóban nagy szerepet csak egészen erényes, vagy egészen önös ember gyakorolhat a világon — az egyik oly ritka, mint a másik." B. Eötvös J. (Gondolatok. 239. l.).

ÖNÖSSÉG, (ön-ös-ség) fn. tt. *önösség-et*, harm. szr. —*e*. L. ÖNSÉG.

ÖNÖZ; ÖNÖZÉS, l. ÖNZ; ÖNZÉS.

ÖNPRÓBÁLÁS, (ön-próbálás) l. ÖNKISÉRLÉS.

ÖNSÉG, (ön-ség) fn. tt. *önség-et*, harm. szr. —*e*. Tulajdonsága oly embernek, ki önző. V. ö. ÖNZŐ.

ÖNSZÁNTÁBÓL, (ön-szántából) ösz. ih. Saját akaratából, elhatározásából.

ÖNSZERETET, (ön-szeretet) ösz. fn. Szeretet, melylyel valaki önmaga iránt viseltetik, midőn saját előmenetelében, tökélyeiben kedvét leli, azokat előmozdítani iparkodik. Ily értelemben az önszeretetet gyakorolni szabad, sőt kötelesség, t. i. bizonyos határok között, s mások jogainak sérelme nélkül. Ellenkező esetben *önsés* a neve. L. ÖNZÉS.

ÖNT, (öm-t) áth. m. *önt-ött*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. 1) Szoros ért. híg testet bizonyos tartalékból, öbölből, mederből stb. ki, vagy valahová folyat. *A bort pohár mellé önteni. A moslékot utczára, csatornába önteni. A jó forrás folyton önti a vizet. A kútból húzott vizet váluba önteni.*

„Serleg telijéből most oltárra önte,
Lendítve kicsinyég, társára köszönte."

Arany. (Buda halála).

Vérre vonatkozólag, inkább a vastag hangu *ont* divatozik. V. ö. ONT. Igekötőkkel: *beönteni* a megmaradt asztali bort a kancsóba; *elönteni* a levest; *felönteni* a félig üres pohárba; *felönteni* egy ital bort; *kiönteni* a mosdóvizet; *körülönteni* a fa tövét; *leönteni* a ruhát zsirral; *megönteni* husvéthetfőn a leányokat; *összeönteni* a különféle borokat; *vissaönteni* a kútból húzott vizet. 2) A híg testnek folyatása által valamit eszközöl. *Ürgét önteni*, likjából viz által

kiszorítani. Különösen: holmi elolvasztott testekből bizonyos minták által alakít valamit. *Folyó érczből álgyukat, harangokat önteni. Ólomból gyürüt önteni. Betüket, gyertyát önteni.* 3) Szélesb, és nem oly szabatos ért. hiuló részekből álló testet kitölt, kidönt. *Felönteni a buzát a garatra;* honnan átv. ért. és népies tréfanyelven: *felönteni a garatra* am. sokat inni. *A szemetet a kosárból kiönteni.* 4) Átv. *mérgét, haragját, fájdalmát, boszuját kiönteni,* am. szóval vagy tettel kimutatni, amit valaki szivében forral.

„Beleöntöm keservemet
Hegedümnek hurjába."

Kisfaludy S.

A régieknél: *ött,* honnan *ötvös* (azaz: öttvös) is.

Ezen igének elvont gyöke *öm,* melyből egyfelől a cselekvést jelentő *t* képzővel az átható *ömt,* másfelől *l* képzővel az önható *öml ömöl,* s ebből a közép *ömlik* származik. Ily képzési és értelmi viszony van a *bomt bomlik, romt romlik, hámt hámlik, számt számlik, himt himlik* között; a legrokonabb hangu *dömt* igének hasonlatilag megfelelő *dömlik* nincs szokásban, hanem az önható *döl,* melynek ismét a *döjt* (dö-ít) felel meg, miből önként következik, hogy köz gyökük az elvont *dö,* mint a *süt sül, fült fül, hült hül, nyújt nyúl* stb. igéké: *sü, fü, hü, nyu.*

ÖNTAGADÁS, (ön-tagadás) l. ÖNMEGTAGADÁS.

ÖNTELÉK, (öm-t-el-ék) fn. tt. *öntelék-et,* harm. szr. —*e.* Amit bizonyos czélból valahová, valamibe öntenek, pl. bor, melylyel a hordót teleöntik; a garatra öntött buza, stb.

ÖNTELT, (ön-telt) ösz. mn. Aki magáról többet tart, mint illik; aki nagyobbat vagy többet képzel maga tehetségeiről a valóságnál.

ÖNTELTSÉG, (ön-teltség) ösz. fn. Tulajdonság, midőn valaki öntelt.

ÖNTÉS, (öm-t-és) fn. tt. *öntés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* 1) Cselekvés, mely által valamely hig testet folyatnak. Öszvetéve: *beöntés, felöntés, kiöntés, megöntés, visszaöntés.* 2) Mesterséges cselekvés, mely bizonyos hig testből mintában képez valamit. *Ágyuöntés, harangöntés, gyertyaöntés. Ért hozzá, mint hajdú a harangöntéshez.* (Km.). 3) Rendes medréből kiömlött árvíz. *Az öntésekben tapogatókkal halászni. Az öntések elborították az utakat.*

ÖNTÉS, (2), puszta Sopron m.; helyr. *Öntésre, —én, —röl.*

ÖNTET, (1), (öm-t-et) fn. tt. *öntet-et,* harm. szr. —*e.* Amit öntöttek, ami öntés által keletkezett. *Egy öntet érez. Egy kanálnyi ólomöntet. Egy öntetü mü.* V. ö. ÖNT.

ÖNTET, (2), (öm-t-et) miv. m. *öntet-tem, —tél, —ett,* par. *öntess.* Eszközli, rendeli stb hogy valaki valamit öntsön.

ÖNTETSZELGÉS, (ön-tetszelgés) l. ÖNTETSZÉS.

ÖNTETSZELGŐ, (ön-tetszelgő) l. ÖNTETSZŐ.

ÖNTETSZELGŐSÉG, (ön-tetszelgőség) l. ÖNTETSZŐSÉG.

ÖNTETSZÉS, (ön-tetszés) ösz. fn. Tetszés, melyet valaki saját akár valódi, akár képzelt jelességei iránt érez.

ÖNTETSZŐ, (ön-tetsző) ösz. mn. Ki önmagának tetszik, kivált túl becsülve magát. *Öntetsző kevély, hiú ember.*

ÖNTETSZŐLEG, (ön-tetszőleg) ösz. ih. Önmagának tetszve, saját valódi, vagy képzelt előnyeivel megelégedve. *Öntetszőleg fitogatni magát.*

ÖNTETSZŐSÉG, (ön-tetszőség) ösz. fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki önmagának tetszik.

ÖNTŐ, (öm-t-ő) mn. tt. *öntő-t.* Általán, aki valamit önt. Rendesen a viszonynévvel öszvetett szót alkot, s főnevül használtatik, pl. *harangöntő, álgyuöntő, részöntő.* Mondják dolgokról is, melyek által, vagy melyekben valamit önteni szokás, pl. *öntőmesterség, öntőmühely.*

ÖNTŐDE, (öm-t-ő-de) fn. tt. *öntődé-t.* Mühely, gyár, hol érczből, vagy érczekből valamely eszközt, pl. harangot, gépet stb. öntenek.

ÖNTÖGET, (öm-t-ög-et) gyak. áth. m. *öntögettem, —tél, —ett,* par. *öntögess.* Gyakran, vagy folytonosan önt. *A poharakba bort öntögetni.* Öszvetéve *beöntöget, felöntöget, kiöntöget, elöntöget, megöntöget visszaöntöget.* V. ö. ÖNT.

ÖNTÖGETÉS, (öm-t-ög-et-és) fn. tt. *öntögetés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Cselekvés, mely által valamit gyakran, vagy folytonosan öntenek. *Gyertyaöntögetés.* V. ö. ÖNT.

ÖNTŐHUTA, (öntő-huta) ösz. fn. Huta, melyben érczekből különféle szereket, edényeket stb. öntenek. Máskép: *öntőkoh.*

ÖNTŐKOH, l. ÖNTŐHUTA.

ÖNTŐLYUK, (öntő-lyuk) ösz. fn. Egy vagy több lyuk az öntőmintán, mely az elolvasztott ércset a mintába veszi.

ÖNTŐMESTERSÉG, (öntő-mesterség) ösz. fn. Mesterség, melynek foglalkodása érczekből különféle szereket, eszközöket, edényeket stb. önteni. V. ö. ÖNT.

ÖNTŐMINTA, (öntő-minta) ösz. fn. Több érczmiveseknél finom agyagból készített minta, mely által az olvasztott érczből különféle szereket képeznek. Szélesb ért. akármily, hasonló czélra szolgáló minta, pl. a gyertyaöntőknél.

ÖNTŐMŰHELY, (öntő-mühely) ösz. fn. Mühely, melyben érczekből különféle szereket, pl. ágyukat, harangokat, edényeket öntenek, öntőde.

ÖNTŐRÚD, (öntő-rúd) ösz. fn. A pénzverő mühelyekben kifúrt vas rúd, melyben az olvasztott ezüstöt rudakká képezik. (Stabeinguss).

ÖNTÖTT, (öm-t-ött) mn. tt. *öntött-et.* Amit elolvasztott szilárd anyagból készítettek. *Öntött vas, öntött ólomból csinált szerek. Öntött gyertya.*

ÖNTÖZ, (öm-t-öz) gyak. áth. m. *öntöz-tem, —tél, —ött*, par. *—z*. Hig testtel azért öntöget valamit, hogy nedvessé legyen, hogy megázzék. *Utczákat öntözni. Virágokat, kerti veteményeket öntözni. Husvéthetfőn és kedden a fiatalság egymást öntözni szokta. Tüzet öntözni*, hogy elalugyék. *Az eső, az árvíz megöntözi a mezőket. Arczát könyük öntözik. Ágyát könyükkel öntözi.*

ÖNTÖZÉS, (öm-t-öz-és) fn. tt. *öntözés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, melynél fogva valamit többszöri öntés által megnedvesítenek, megáztatnak. V. ö. ÖNTÖZ.

ÖNTÖZGET, (öm-t-öz-g-et) gyak. áth. m. *öntözget-tem, —tél, —ett*, par. *öntözgess*. Gyakran, folytonosan, vagy kicsinyezve öntöz. *A virágokat esténként öntözgetni*. V. ö. ÖNTÖZ.

ÖNTÖZGETÉS, (öm-t-öz-g-et-és) fn. tt. *öntözgetés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, midőn öntözgetünk valamit.

ÖNTÖZKÖDÉS, (öm-t-öz-k-öd-és) fn. tt. *öntözködés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvéssel vegyes szenvedő állapot, midőn ketten, vagy többen öntözik egymást. *Husvéthetfőn és kedden a legények és leányok öntözködni szoktak.*

ÖNTÖZKÖDIK, (öm-t-öz-k-öd-ik) k. m. *öntözköd-tem, —tél, —ött*. Ketten, vagy többen viszonyosan öntözik egymást. *Husvéthetfőn és kedden a legények és leányok öntözködni szoktak.*

ÖNTÖZŐ, (öm-t-öz-ő) mn. tt. *öntöző-t*, tb. *—k*. 1) Aki öntöz. *Öntöző napszámosok a kertészeknél. Virágait öntöző leány.* 2) Amivel öntöznek, mely értelemben a viszonynévvel öszvetett szót alkot. *Öntözőedény, öntözőlapát, öntözőkanna*. Használtatik egyszerűen is főnév gyanánt. *Bádogból készített öntöző*. 3) Minthogy hazánkban, kivévén túl a Dunán, husvéthetfőn és kedden a fiatalság öntözködni szokott, innnen *öntöző hétfő* am. husvéthetfő, midőn a legények a leányokat, *öntöző kedd*, am. husvétkedd, midőn a leányok öntözik a legényeket.

ÖNTÖZŐKANNA, (öntöző-kanna) ösz. fn. Kanna, rendesen bádogból, melylyel a kertészek öntözni szoktak.

ÖNTÖZŐLAPÁT, (öntöző-lapát) ösz. fn. Kertészek lapátja, melylyel a barázdákba eresztett vizet a kerti veteményekre locsolják.

ÖNTÖZŐPAMACS, (öntöző-pamacs) ösz. fn. Vízbe mártott pamacs, melylyel különféle czélból bizonyos testeket befecskendeznek, pl. a molnárok karapolója, melylyel a gabonát megnedvesítik, a kovácsok pamacsa stb.

ÖNTUDAT, (ön-tudat) ösz. fn. Az elmének kifejlett, ép, rendes, éber állapota, midőn érzi, tudja, hogy létezik, vagy működik, midőn magát más tárgyaktól megkülönböztetni, vagy működésének okát adni képes. A csecsemőnek, a forró lázban levőnek, a bolondnak, az ájultnak, az alvónak nincs öntudata. *A kiképzett művész öntudattal szerkeszti műveit*. Szorosb ért. önérzet, melyet valaki saját erkölcsi állapotáról bir. *Nemes öntudat, vétkes öntudat. A méltatlan rágalom ellen legerősb paisz a tiszta öntudat.*

ÖNTUDATLAN, (ön-tudatlan) ösz. mn. Öntudat nélkül levő. *Öntudatlan kisded, lásbetey*. Határozóként am. öntudatlanul, öntudat nélkül. V. ö. ÖNTUDAT.

ÖNTUDATLANSÁG, (ön-tudatlanság) ösz. fn. Lelki állapot, midőn valakinek öntudata nincsen. V. ö. ÖNTUDAT.

ÖNTUDATLANUL, (ön-tudatlanul) ösz. ih. Öntudatlan állapotban; magán kivül; ösztönileg. V. ö. ÖNTUDATLAN.

ÖNTUDATOS, (ön-tudatos) ösz. mn. Kinek öntudata van; öntudattal járó, öntudatból eredő. V. ö. ÖNTUDAT.

ÖNTUDATOSAN, (ön-tudatosan) ösz. ih. Öntudattal, öntudatból, oly állapotban, midőn érzi, tudja, hogy létezik, hogy működik, s miként, mi okból működik.

ÖNTUDATOSSÁG, (ön-tudatosság) ösz. fn. Állapot vagy tulajdonság, midőn valaki öntudattal bir.

ÖNTÚLBECSÜLÉS, (ön-túl-becsülés) ösz. fn. L. ÖNHITÉGETÉS.

ÖNTVÉNY, (öm-t-vény) fn. tt. *öntvény-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Mű, mely öntés által keletkezett, pl. álgyu, harang.

ÖNÚR, (ön-úr) ösz. fn. Korlátlan hatalmu, egyedül uralkodó fejedelem. (Autocrator).

ÖNURALKODÁS, (ön-uralkodás) ösz. fn. 1) Mások beavatkozási joga nélkül korlátlan hatalommal üzött uralkodás. 2) Uralkodás önmagán, saját indulatain és szenvedélyein.

ÖNURALKODÓ, (ön-uralkodó) ösz. fn. Lásd ÖNÚR.

ÖNURALOM, (ön-uralom) lásd ÖNURALKODÁS.

ÖNURASÁG, (ön-uraság) ösz. fn. Korlátlan hatalom, melyet valamely fejedelem bizonyos ország, illetőleg nép fölött mások beavatkozási joga nélkül gyakorol.

ÖNVÁD, (ön-vád) ösz. fn. Vád, midőn valaki saját lelkiismérete előtt bevallja, hogy roszat, vagy bünt követett el.

ÖNVAKÍTÁS, —VAKITÁS, (ön-vakítás) l. ÖNCSALÁS.

ÖNVÉDELEM, (ön-védelem) ösz. fn. Védelem, mely által valaki saját személye és jogai ellen tett megtámadásokat elhárítani törekszik.

ÖNVÉDELMI, (ön-védelmi) ösz. mn. Önvédelmet illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Önvédelmi jog, kötelesség.*

ÖNVÉDELMILEG, ÖNVÉDŐLEG, (ön-védelmileg, v. —védőleg) ösz. ih. Önmagát védelmező állapotban.

ÖNVISELET, (ön-viselet) ösz. fn. Erkölcsi ért. szabad cselekvények öszvege, melyek valakinek

erkölcsi becsét meghatározzák. *Erényes, szerény, férfias, erkölcstelen, pajkos önviselet.* Különösen azon mód, melyet valaki a társadalmi, társalgási viszonyokban követ, gyakorol. *Urias, finom, gyöngéd, pórias, durva, nyers önviselet. Kedves, udvarias, szeretetreméltó önviselet.* Máskép: *magaviselet.*

ÖNZ, (ön-z, vagy ön-öz) önh. m. *öns-ött*, par. *önöss*, htn. —*eni*. Tetteinek indokául és czéljául saját javát, kényét, gyönyörét használja, midőn másokért is kellene valamit tennie; vagy, mások javának ürügye alatt a magáét keresi, eszközli; inkább magához húz, mint, jog, vagy illem szerént, másokhoz.

ÖNZÉS, (ön-z-és) fn. tt. *önzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Önhasznát kereső cselekvés; kivált rosz értelemben, mely mások jogainak csorbításával, vagy mások iránt tartozó illem elmellőzésével történik; az önszeretetnek azon tulságos működése, mely egyedül csak saját javát, kényét, gyönyörét, kényelmét stb. tűzi ki tetteinek czéljául. Van nemesebb önszeretet is, melyről mondja b. Eötvös J. „Azon nagy s állandó befolyásnak, melyet a keresztyénség az emberek erkölcsi kifejlődésére gyakorolt, egyik fő okát abban találhatni, mert természetünk egyik főbb s legáltalánosabb tulajdonát: az önzést, tekintetbe veszi. Önszeretetünk az, mit parancsában, hogy felebarátunkat, mint minmagunkat szeressük — saját s más emberek közötti viszonyaink mérlegéül felállít. Önszeretetünk az, mire még akkor is hivatkozik, midőn az önmegtagadást éltünk főfeladataként tünteti fel, de saját tökéletesbülésünk s boldogságunk érdekében, hogy ekként azon önzés ellenében, mely az embereket az anyaghoz köti, s köstök csak surlódásokat idéz elé, egy más, nemesebb önzés támadjon szivünkben, mely magasabb hajlamaink, vágyaink kielégítése után fárad, s mely által senkivel ellentétbe nem jövünk." (Gondolatok. 25. l.).

ÖNZÉSTELEN, (ön-z-és-te-len) mn. tt. *önzéstelen-t*, tb. —*ék*. Akiben önzés nincsen, ami önzés nélkül történik. *Önzéstelen jótevő, barát. Önzéstelen tett.* Határozóként am. önzéstelenül, önzés nélkül.

ÖNZÉSTELENSÉG, (ön-z-és-te-len-ség) fn. tt. *önzéstelenség-et*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, midőn valaki önzéstelen.

ÖNZÉSTELENÜL, (ön-z-és-te-len-ül) ih. Önzés nélkül, saját hasznát vagy előnyét félretéve, mellőzve.

ÖNZETLEN, (ön-z-et-len) l. ÖNZÉSTELEN.

ÖNZETLENSÉG, (ön-z-et-len-ség) l. ÖNZÉSTELENSÉG.

ÖNZETLENÜL, (ön-z-et-len-ül) l. ÖNZÉSTELENÜL.

ÖNZŐ, (ön-z-ő) mn. tt. *önző-t*. Saját hasznát, kényét, örömét stb. tulzólag, és mások hátratevésével kereső.

„Szivtelen a világ, önző minden ember,
Ki az ember becsét forintonkint méri."

Pompéry.

—ÖR, 1) névképző, pl. *göd-ör, vöd-ör, csöm-ör, gönd-ör* szókban, hangrendi változattal: *ar, er, ér, or*, mint: *av-ar, sav-ar, sik-er, emb-ér, bok-or*, stb. 2) igeképző, pl. *gyöt-ör, pöd-ör*, változattal *ar, er, ér, or*: *tak-ar, csav-ar, kev-er, péd-ér, kot-or*. L. —R, mint képző.

ÖR, gyök, mely különböző értelmü szócsaládok alapját teszi. 1) Oly szók gyöke, melyekben alapértelem világosan a kerekség, forgás, vagy melyeknek tulajdonságai közé a forgás, kerekség, keringés, is tartozik, pl. *örv, örvény, örvös, örs, örök*; menyujtva *ör, öröl, öringel, örjül, örjöng*, előtéttel *dőre*; valószinüleg ide tartozik az *ördög*, v. *ördöng*, is. Vastag hangon *or* forgást jelent az *orsó*, kerek gömbölyüt, a *borsó, korsó* stb. szókban. 2) Az *öreg* származékban különösen távolságra vonatkozva, tulajdonkép am. magas, nagy, kivált a régi emlékekben, s viszonyban áll azon szókkal, melyekben az *or*, vagy *ór* nagyot, magasat jelent, mint *orj, orom, óriás, hóri, gór, góré*, stb. V. ö. OR, gyök. 3) Az *örül, örvend, örröm* valószinüleg hangutánzók. V. ö. ÖRÜL.

ÖRDÖG, fn. tt. *ördög-öt*, harm. szr. —*e*. Keresztény hittani értelemben, gonosz szellem, ellentéte a jó lelkeknek, vagy angyaloknak, mely az embereket rosszra csábítani s erkölcsileg megrontani, megvesztegetni, kárhozatra vezetni törekszik; bibliai nyelven: sátán, s különféle képes kifejezéssel: *csábító, régi kigyó, bukott angyal, kisértő lélek* stb. a neve, és mely nagy számu, s melynek tulajdonképi lakhelye pokolban van. Mint hitregei lényről a nyelvekben általán, és így a magyarban is igen sok jellemző elnevezések és mondatok divatoznak, melyek részint utálatos alakjára, részint gonosz természetére, erkölcstelenséget okozó akaratára, cselekvéseire, részint tartózkodási helyeire stb. vonatkoznak. *Fekete, lólábu, kecskelábu, kalánfülü, sánta ördög. Az ördögöt!* v. *az ördögbe!* csodálkozás valami rosz sikerültén. *Megcsálloita az ördög*, v. *ördög bujt bele*, v. *ördög van vele. Ördöge van. Ördöggel határos, béllelt. Ördögnek való. Ördög a lelke. Ezen ember valódi ördög. Vidd ördög, tartsd pokol.* Közmondások: *Fél tőle, mint ördög a szentelt viztől*, vagy *tömjéntől*; vagy: *kerüli, mint ördög a tömjént*, v. *szentelt viszet. Olyan az ördög, sokat igér, keveset ad. Ördög is úgy ölte meg fiát, enni adott, inni nem. Ördög ebéd, farkas vacsora* (ahol megenni való nincs). *Sok ördög sem ér egy angyalt. Ha ördöggel lakol, ördöggé kell lenned. Ördögben is legrosszabb a sánta. Kifog a sánta ördögön is. Csapd pofon az ördögöt, mondj igazat. Ördöggel álmodik* (ki éhen fekszik le). *Nem olyan az ördög, amint festik* (nem oly rettenetes az ördög, amint irják). *Ördögnek maradt az út*, mikor mind a két szemköztjövő kitér az utból s ez üresen marad. (Erdélyi János). *Ez uttal az ördögnek tartoztunk*, ha valaki eltéved, és vissza kellvén térnie, hiába járt. (Erdélyi J.). *Ördög bujt bele. Angyal a szava, ördög a szive. Rest, mint ördög a jóra. Irigy, mint az ördög. Kerüli, mint ördög a kápolnát. Az ördögnek is kell néha gyertyát gyujtani* stb. *Elvitte*

az ördög. Meghúzza magát, mint ördög az oduban. Ördög kápolnája, am. kocsma stb. *Ördög edénye*, így szidják a hamis, csintalan gyermeket.

A régi halotti beszédben: *n* közbetéttel: *urdung* = *ördöng*, melyből a ma is divatos *ördöngös* származott. Hangokban rokon az *örjöng* szóval, s talán ebből alakult át. Csagataj nyelven Vámbéry szerént *örtüng* am. elrejtett, vagy rejtekezett.

ÖRDÖGBAJ, (ördög-baj) ösz. fn. Népies nyelven am. képzelt baj, semmi baj, kutyabaj. *Tetteti magát, hogy beteg, pedig ördögbaja, vagy ördögbaja sincs.*

ÖRDÖGBOCSKOR, (ördög-bocskor) lásd ÖRDÖGBORDA.

ÖRDÖGBORDA, (ördög-borda) ösz. fn. Az iringók neme alá tartozó növényfaj; szára ágasbogas; gyökérlevelei nyelesek, a többiek nyeletlenek, mind szárnyasan szabdaltak; sallangjai szétberezdtek, kemények, tövishegyük. Megszáradva, és tövéről felszakadva a széltől ide-oda kergetve hengereg, honnan másképen szintén köznéven: *ördögszekér*, v. *ördögbocskor*, v. *ördögoldal*, v. *ördögrokolya*, v. *ördögkeringő*, v. *macska-*, v. *szászfejű*, v. *fejér*, v. *mesei*, v. *boszorkánytövis*, v. *átkozott szamár*; növénytani néven: *mesei iringó*. (Eryngium campestre).

ÖRDÖGFAJ, v. —FAJZAT, (ördög-faj, vagy —fajzat) ösz. fn. Ördög fia, származéka, ivadéka. Átv. ért. ördöghöz hasonló, ördögileg gonosz ember, ördög edénye.

ÖRDÖGFALVA, puszta Heves m.; helyr. *—falvá-ra, —n, —ról.*

ÖRDÖGFI, (ördög-fi) ösz. fn. A népmesebeli ördögnek szülöttje, magzatja, milyenek az Árgirus históriájában az apjok bocskorán és ostorán veszekedő ördögfiak. Átv. ért. ördögi gonosz tulajdonságu ember.

ÖRDÖGHÁLÓ, (ördög-háló) ösz. fn. Különös hálófaj. Átv. ért. cselvetés, cselszövény, leshányás, mely által a gonosz szellem bünbe keveri, roszra csábítja az embert.

ÖRDÖGHARAPTAFŰ, (ördög-harapta-fű) ösz. fn. Növényfaj a sikkantyúk neméből; virágai egyenlők; szára felálló, fölül ágas; ágai egy viráguk; gyökérlevelei tojáskerekek, épek; szárlevelei láncsások, többnyire fogasak; virága gömbölyü, kék, vagy fehér; másképen szintén köz nyelven: *elharapott gyökerü fü*; növénytani néven: *csonkagyökerü sikkantyú*. (Scabiosa succisa).

ÖRDÖG-HENYE, falu Szala m.; helyr. *—Henyé-re, —n, —ről.*

ÖRDÖGI, (ördög-i) mn. tt. *ördögi-t*, tb. *—ek*. Ördög tulajdonságával felruházott, ördög gonoszságához hasonló; ördögtől származó. *Ördögi kevélység, mesterség, gonoszság. Ördögi fajzat.*

ÖRDÖGIDÉZÉS, (ördög-idézés) ösz. fn. Babonaszerü cselekvés, mely által azt akarja, vagy véli eszközölni valaki, hogy az ördög bizonyos helyen és időben megjelenjen.

ÖRDÖGIDÉZŐ, (ördög-idéző) ösz. mn. és fn. Ki bizonyos babonaszerü szertartások által az ördögöt felhivja, kényszeríti, hogy jelenjen meg.

ÖRDÖGILEG, (ördög-i-leg) ih. Ördögi módon, ördögi mesterséggel.

ÖRDÖG-KERESZTÚR, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *—Keresztúr-ra, —on, —ról.*

ÖRDÖGKERINGŐ, (ördög-keringő) ösz. fn. L. ÖRDÖGBORDA.

ÖRDÖGKÚT, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *—kút-ra, —on, —ról.*

ÖRDÖGLAKÁS, puszta Somogy m.; helyr. *—lakás-ra, —on, —ról.*

ÖRDÖGLÓ, (ördög-ló) ösz. fn. 1) L. ÖRDÖGSZEKÉR. 2) Hosszu lábu, karcsu dereku, vékony, átlátszó röpü rovarfaj, mely sebes csapongással röpköd ide s tova. Másképen: *acsa, szitakötő, kígyólepke.* 3) Átv. ért. lótifuti, szeleverdi ember.

ÖRDÖGLOMBA, (ördög-lomba) ösz. fn. Lásd ÖRDÖGSZEKÉR, 2).

ÖRDÖGLUK, puszta Somogy m.; helyr. *—luk-ba, —ban, —ból.*

ÖRDÖGMALOM, puszta Tolna m.; helyr. *—malom-ba, —ban, —ból.*

ÖRDÖGOLDAL, (ördög-oldal) lásd ÖRDÖGBORDA.

ÖRDÖGÖS; ÖRDÖGÖSSÉG, l. ÖRDÖNGÖS ÖRDÖNGÖSSÉG.

ÖRDÖGÖSKÖDIK, (ördög-ös-köd-ik) k. m. *ördögösköd-tem, —tél, —ött.* Ördögi gonoszságot gyakorol; kivált a gyermekekről am. csintalankodik, pajkoskodik.

ÖRDÖGROKOLYA, (ördög-rokolya) lásd ÖRDÖGBORDA.

ÖRDÖGSÉG, (ördög-ség) fn. tt. *ördögség-et*, harm. szr. *—e*. Ördögi dolog, mesterség, gonoszság. Szelidebb köz értelemben: nehézséggel járó, kedvetlen dolog. *Az az ördögség, hogy . . . Nem ördögség, hogy meg ne lehessen tenni.*

ÖRDÖGSZAR, (ördög-szar) ösz. fn. l. BŰZASZAT.

ÖRDÖGSZEKÉR, (ördög-szekér) ösz. fn. 1) l. ÖRDÖGBORDA. 2) Néhutt úgy neveztetik a *ballagó savar* (salsola tragus) is, másképen szintén köznépi nyelven: *barangó kóró*, v. csak *ballagó, balla.* 3) Veszedelmes játék neme, melyet már csak néhutt gyakorolnak a falusi suhanczok, mely egy levert czölöp fölött keringő rúdból áll, s ha sebesen hajtják, a rajta ülőt elszédíti, és legény legyen, hogy le ne röpítse; másképen: *ördögló, ördög lova, ördög lomba.*

ÖRDÖGTEJ, (ördög-tej) ösz. fn. A fütejek neméhez tartozó növényfaj, másképen szintén köz nyelven: *kis sárfü*; növénytani néven: *kissár-fütej.* (Euphorbia esula, Pápai Páriz szerént: esula major).

ÖRDÖGÜZÉS, (ördög-üzés) ösz. fn. Bizonyos szertartással járó cselekvés, mely által a rosz szelle-

met valahonnan eltávolítni törekesznek. Egyházi értelemben megfelel neki az *exorcismus*.

ÖRDÖGÜZŐ, (ördög-üző) ösz. mn. és fn. Ki ördögöt valahonnan el-, vagy valakiből kiűz. Közmondásilag ismeretes az *ördögüző Fábián*. Egyházi ért. exorcista.

ÖRDÖGZSÍR, (ördög-zsír) ösz. fn. Kantában égetett, fekete, büdös repczeolaj, szekérkenésre. Heves vármegyei tájszó.

ÖRDÖNG, l. ÖRDÖG.

ÖRDÖNGÖS, (1), (ördöng-ös) mn. tt. *ördöngös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Kit az ördög megszállott, népies kifejezéssel, kibe ördög bujt. Átv. ért. ördögi tetteket, mesterséget, cselszövényt, gonoszságot üző; szelidebb ért. furfangos. *Ördöngös ficzkó*. Bibliai ért. főnév, tt. *ördöngös-t*, tb. —*ök*. Ördögtől megszállott, zaklatott, üldözött személy. Káldinál: *ördögös*. „Este pedig hozának neki sok *ördögöseket*.“ Máté. 8. 16. „És mikor a tengeren általment volna a gerasénusok tartományába, két *ördögös* jöve elébe.“ Máté. 8. 28. A Müncheni codexben: *ördögvalló*, daemonium habens, mely Károlyi Gáspárnál: *ördöngös*.

ÖRDÖNGÖS, (2), puszta Csongrád m.; helyr. *Ördöngös-re*, —*ön*, —*ről*.

ÖRDÖNGÖSKÖDIK, (ördöng-ös-köd-ik) k. m. *ördöngösköd-tem*, —*tél*, —*ött*. Babonás mesterséget űz, furfangoskodik.

ÖRDÖNGÖSSÉG, (ördöng-ös-ség) fn. tt. *ördöngösség-et*, harm. szr. —*e*. Ördöngös mesterség, babonás mesterség, mely által valaki oly rendkivüli dolgokat űz, mintha az ördöggel czimborálna. Szelidebb ért. cselszövő furfangosság.

ÖREG, (ör-eg) mn. és fn. tt. *öreg-et*, harm. szr. —*e*, v. —*je*. 1) Tulajd. ért. mint Molnár A. értelmezi, és köz divatu népszokás szerént ma is am. a maga nemében a többinél nagyobb, (grandis, magnus). Ellentéte: *kis*, *apró*. Ily jelentése van ezekben: *öreg szemü szilva*, *öreg alma*, *öreg gesztenye*, *öreg dió*, *mogyoró*; *öreg fejsze*, *öreg kés*, *öreg kövecs*; *öregre tört só*, *öregre vágott dohány*; *öreg ujj* (hüvelyk), *öreg háló*, *öreg kötél*; *öreg betü*, *irás*; *öreg csizma*, *öreg szür* (hosszu szür); *öreg cseber*, *dézsa*, *üst*; *öreg vasmacska*, v. *horgony*; *öreg templom*, *öreg oltár*, *öreg mise* stb. „Kik öregbek (qui majores sunt. Tatrosi codex. Máté XX.).“ Továbbá: „De valamely tü közöttetek akaraud öregb lenni (major fieri. Ugyanott).“ „Ment inkább tü öregbek vagytok azoktól (quanto magis vos plures estis illis. Ugyanott. Lukács XII.).“ „A kisebb falukra egy-egy vágó ökröt, az öregb falukra pedig — kettőt, háromat.“ Gr. Eszterházy M. nádor levele 1645-ből. (Tört. Tár VIII. k.). 2) Mondják emberről, ki társadalmi, tiszti, állapoti tekintetben nagyobb fokon áll. *Öreg biró*, ellentéte: *kis biró*; *öreg esküdt*; *öreg pap* (plebánus), ki a káplánnál fölebb áll; *öreg béres*, *öreg dajka*, *öreg bojtár*. Átv. ért. *öreg Isten*, Atyaisten, fő Isten.

„Az öreg Istennek adassék tisztelet.“
Arany. (Buda halála).

3) Másokhoz képest nagyobb koru, vénebb, idősebb, t. i. a természet rendes menete szerént az illető lénynek teljes nagysága, bizonyos korossággal jár. *Öreg fa*, mely kellő nagyságát elérte, *öreg ember*, *öreg úr*, *öreg asszony*, *öreg apa*, máskép: *nagy apa*; *öreg anya*, *öreg néne*; *öreg embernek bor bogara*, *kása pecsenyéje*, (Km.). *Nincs oly öreg*, *ki tovább ne kivánna élni*. (Km.). *Öreg ember előtt kelj föl*. (Km.).

„De az öreg ember csak tövis az ágon,
Látja, hogy ő nem kell esen a világon.“
Arany. (Buda halála).

V. ö. AGG, VÉN.

Ez értelmezésekből kitünik, hogy az *öreg* szóban eredeti alapfogalom a nagyság, és pedig tulajd. ért. a térbeli, átv. ért. az időbeli nagyság. Ennél fogva gyöke *ör* azon szók osztályába sorozható, melyekben a rokon vastaghangu *or* v. *ór* nagyot, magasat jelent, mint az *orj*, *orom*, *mor*, *morj*, *óriás*, *hóri*, *gór*, *góré* szókban. Mi alkatát illeti, arra nézve kétféle vélemény lehetséges, vagy az *ör* tiszta gyökből lett *eg* képzővel *ör-eg*, mint *réteg*, *felleg*, *kéreg*, *féreg*, és több mások; vagy pedig eredetileg *göre* volt, melynek vastag hangon megfelel: *góré*, s átvetve lett belőle *öreg*. Így változkodik a *gör* és *rög*, a *ger* és *reg*, honnan *gerjed* am. ég, és *reggel*, midőn a nap lángja fölemelkedik. Az *öreg* szóhoz legközelebbi rokon a csagataj *ireg*, mely ugyancsak esen nyelvben reggelt is jelent (Vámbéry); de alaphangokban és hangáttétellel szintén rokonok ahhoz a latin *grandis*, német *gross* stb. Kétségen kivül rokon vele gyökben különösebben a 3-ik értelemben a német *ur*, mely régi felső németben, mint *ar*, *ir*, *er* is eléjön, a hollandban: *or*, *oor*, az irland nyelvben: *oer* stb. Figyelmet érdemelnek itt a görög ἀρι-, ἐρι is, mint összvetételekben nagyító értelemmel birók.

ÖREGÁLGYU, (öreg-álgyu) ösz. fn. A maga nemében nagy álgyu, milyenek az ostromálgyuk. „Öreg álgyukot nem vittönk vala magunkkal.“ Gr. Eszterházy M. nádor levele 1648-ból. (Tört. Tár. 192. l.). V. ö. ÖREG.

ÖREGANYA, (öreg-anya) ösz. fn. Apánknak, vagy anyánknak anyja, máskép: *nagyanya*, *másikanya*. *Apai öreganya*, *anyai öreganya*. *Az öreganyák szeretik unokáikat*.

ÖREGAPA, (öreg-apa) ösz. fn. Édesapánknak, vagy anyánknak apja; máskép: *nagyapa*, *másikapa*, *öregatya*.

ÖREGATYA l. ÖREGAPA.

ÖREGB, (ör-eg-b, v. ör-eg-ebb) fn. tt. *öregb-et*, harm. szr. —*je*. Maga az *öreg* melléknévnek második foka, s jelent személyt, ki bizonyos testület tagjai között, mint olyan idősebb (senior). *Mi N. városa sebészeinek öregbjei*. *Az egyetemi karok öregbjei*. Föl-veszi nagyobb határozottság s könnyebb kiejtés végett is az *ik* ragot: *öregbik*, honnan népnyelven *öregbik uram*, am. férjemnek bátyja, *ifjabbik*, v. *kisebbik*

uram am. férjem öcscse. Általán a föntebbi alakban (öregb) jóhangzás okáért rendszerént csak akkor szokott használtatni, ha előhangzós rag vagy képző járul hozzá, pl. *öregb-ít, öregb-edik, öregb-ül, öregb-ik, öregb-et, öregb-ek;* ellenben *öregebb-nek, öregebbtől* stb.

ÖREGBÉDÉS, (ör-eg-b-éd-és) fn. tt. *öregbedés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) Térben, tárgyilagos menynyiségben való nagyobbodás. *A testeknek növés általi öregbedése.* 2) Korbeli, időbeli nagyobbodás, vénhedés. V. ö. ÖREGBÉDIK.

ÖREGBÉDIK, (ör-eg-b-éd-ik) k. m. *öregbedtem, —tél. —ett.* 1) Terjedelmileg nagyobbodik, sokasodik, szaporodik. *A gondok idővel öregbednek.* 2) Korosabbá, vénebbé, idősebbé leszen. *Minnél inkább öregbedünk, annál ovatosabbak leszünk.*

ÖREGBÉL, (öreg-bél) ösz. fn. Végbél, vastagbél. (Intestinum crassum).

ÖREGBÉRES, (öreg-béres) ösz. fn. 1) Széles ért. hat, vagy nyolcz ökrös szekéren járó, és dolgozó béres, kinek segéde *kisbéres*, v. *ostoros*. 2) Szorosb ért. bizonyos majorság béresei között az első, ki a többit igazgatja, s ki rendesen a szerszámcsináláshoz is ért, honnan *faragó béresnek* is hivják.

ÖREGBIK, (ör-eg-b-ik) mn. tt. *öregbik-et*, harm. sz. *—e*, v. *—je*. L. ÖREGB.

ÖREGBIRÓ, (öreg-biró) ösz. fn. A falunak, helységnek főnöke, első birája, ki után a *törvénybiró* következik. *A kisbiró* az öreg birónak segéde, futára; átv. ért lelkiesméret, mint az emberi tettek birája, melyhez képest a mindentudó igaz Isten öregbiró.

ÖREGBÍT, (ör-eg-b-ít) áth. m. *öregbít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—eni*. Valamit a maga nemében nagyobbá tesz, nagyobbít, szaporít, sokasít. *A sok gyermek öregbíti a szülék gondját.* „Akivel (= amivel) maga és édes hazája jovát is öregbéti.“ Gr. Eszterházy M. nádor 1627-ben. (Tört. Tár. VIII. k. 20. l.). „Fizetését öregbítse meg kegyelmetek.“ Báthori István király 1583-ban. (Ugyanott. 228. l.). Mondhatjuk: *öregbíteni a becsületet*, mert mondjuk: *más nevét, hirét, becsületét ne kisebbítsd.* V. ö. ÖREG, ÖREGB.

ÖREGBÍTÉS, ÖREGBITÉS, (ör-eg-b-ít-és) fn. tt. *öregbítés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valami öregbbé, azaz: nagyobbá, többé tétetik; nagyobbítás, sokasítás.

ÖREGBŰL, ÖREGBÜL, (ör-eg-b-ül) önh. m. *öregbül-t*. A maga nemében nagyobbúl, szaporúl, többé lesz. *Öregbülnek növés által a fák.*

ÖREGBŰLÉS, ÖREGBŰLÉS, (ör-eg-b-ül-és) l. ÖREGBÉDÉS.

ÖREG-CSERTŐ, puszta Pest-Solt m.; helyr. *— Csertő-re, —n, —ről.*

ÖREGÉDÉS, (ör-eg-éd-és) fn. tt. *öregedés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Állapot, midőn valaki korra nézve öregedik, korosodás, vénhedés.

ÖREGÉDIK, (ör-eg-éd-ik) k. m. *öregéd-tem, —tél, —ett*. A korban előre halad, idősb, vénebb leszen; vagy, aránylag időnek előtte vénhedik. *Amint valaki öregedik, tapasztalata is növekedik. Megöregedik, elöregedik*, teljes vén korra jut, vagy a vén kornak jelei egészen kifejlődnek rajta.

ÖREGEN, (ör-eg-en) ih. 1) Nagy mértékben, nagy alakban, a maga nemében nagyon. *Öregen vágott dohány. Öregen irt betük. Öregen beszél* am. nagy hangon. 2) Öreg állapotban.

ÖREGÉS, (ör-eg-és) mn. tt. *öregés-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Korra vonatkozólag am. a véneknél szokásos, régi korra mutató. Öreg korba menő. *Öreges viselet, járás, beszédmód. Öreges úr.*

ÖREGÉSEN, (ör-eg-és-en) ih. Öregek módjára *Öregesen jár, beszél.*

ÖREGFALU, falu Torontál m.; helyr. *—falu ba, —ban, —ból.*

ÖREGFEJSZE, (öreg-fejsze) ösz. fn. Hosszu nyelü nagyobbféle fejsze, melytől különbözik a széles bárdforma *szekercze*, és a kisebb nemü *balta. Öregfejszével vágni a fát.*

ÖREGFŰRÉSZ, (öreg-fürész) ösz. fn. Nagy fürész, melyet legalább is ketten húznak, pl. a gerendákat, fenyüszálakat hasogató fürész.

ÖREG-GYÁNT, puszta Tolna m.; helyr. *— Gyánt-ra, —on, —ról.*

ÖREGGYÖNGY, l. SZÉMGYÖNGY.

ÖREGHEGEDŰ, v. —HEGEDŰ, (öreg-hegedü) ösz. fn. Nagyobbféle hegedü, melynél a közönséges hegedű kisebb, olaszul: *viola, viola alta, viola di braccio*, németül: *Bratsche, Armgeige.* Máskép magyarul is: *karhegedü.* (A kishegedü *violino; violine*, a magyarban egyszerüen *hegedü*).

ÖREGHEGY, puszta Fehér m.; helyr. *— hegyre, —ön, —ről.*

ÖREGHORGONY, (öreg-horgony) ösz. fn. Tengeri hajókon levő nagy horgony, melyet vihar, szélvész idején vetnek le.

ÖREGHURKA, (öreg-hurka) ösz. fn. Vastagbél az állatokban, pl. a disznó öreghurkája, melyből töltelékkel leszen a vastaghurka. Máskép: *hurkaból.*

ÖREGÍT, ÖREGIT, (ör-eg-ít) áth. m. *öregít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—eni*. Vén koruvá, vagy vén koruhoz hasonlóvá tesz valakit. *Az idő mindnyájunkat öregít.* Néha am. kimutatja, hogy valaki vénül, korosodik. *A szüléket a felnött gyermekek öregítik.* Néha am. a valóságnál idősebbnek állít. *A fiatalok olykor öregíteni, a vének fiatalítni szeretik magukat.*

ÖREGÍTÉS, ÖREGITÉS, (ör-eg-ít-és) fn. tt. *öregítés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, midőn valakit öregítenek. V. ö. ÖREGÍT.

ÖREGKARSZÉK, (öreg-kar-szék) ösz. fn. Kényelmes, félig fekvő ülésre alkalmas zsellyeszék.

ÖREGLAK, falu Somogy m.; helyr. *—lak-ra, —on, —ról.*

ÖREGLEGÉNY, (öreg-legény) ösz. fn. 1) A czéhbeli iparosoknál, mesteremberekнél korosabb, vagy mesterségében legügyesebb legény, ki a többi között, s az illető műhelyben némi kiváltságokkal bir, s a mesternek első segéde, olykor helyettese is. 2) Szélesb ért. agg legény, nőtelen koros férfi.

ÖREGLIK, (öreg-lik) ösz. fn. Széles ért. a maga nemében nagyobb lik. Boncztani ért. lik a nyakszirton. (Foramen magnum occipitis).

ÖREGMESTER, (öreg-mester) ösz. fn. A czéhtestületnek azon tagja, ki többi társai között, mint felavatott mester legidősb.

ÖREGMISE, (öreg-mise) ösz. fn. Népies nyelven am. nagy mise, énekes mise, mely több szertartással jár, és több ideig tart, mint a *kis mise. Vasárnapon és ünnepen öregmisét hallgatni.* V. ö. MISE.

ÖREG-NÉMA, puszta Győr m.; helyr. *—Néma-ra, —n, —ról.*

ÖREGOLTÁR, (öreg-oltár) ösz. fn. Főoltár, a templom szentélyében levő nagy oltár.

ÖREGRÁSPOLY, (öreg-ráspoly) ösz. fn. A maga nemében nagy ráspoly, melylyel valamit öregében, nagyjában ráspolnak.

ÖREGRESZELŐ, (öreg-reszelő) ösz. fn. Lásd ÖREGRÁSPOLY.

ÖREGSÉG, (ör-eg-ség) fn. tt. *öregség-et*, harm. szr. *—e.* Régente Molnár A. szerént, nagyság, nagysági állapot, vagy tulajdonság; de már ma am. vén koru állapot, vénség. *Tisztes öregség. Öregség, betegség. Legjobb futót is eléri az öregség.* (Km.). *Sok köhögő társal jár az öregség.* (Km.).

„Tisztes öregségben az lesz neme atyja."
Arany J. (Buda halála).

V. ö. ÖREG.

ÖREGSZÉMŰ, v. —SZEMŰ, (öreg-szémű) ösz. mn. Aminek átv. értelemben nagy szeme van. *Öregszemű bab, borsó, lencse, búza. Öregszemű szilva, cseresznye. Öregszemű serét, lőpor.* V. ö. SZÉM.

ÖREGSZIK, (ör-eg-sz-ik) k. Ez alakot csak a jelen időben tartja meg; m. *öregéd-tem, —tél, —ett*, függő m. *öregvém*, v. *öregédém*, par. *öregedjél*, htn. *öregedni.* Igekötőkkel: *elöregszik, megöregszik.* Értelmére nézve l. ÖREGÉDIK.

ÖREGTEMPLOM, (öreg-templom) ösz. fn. Népies nyelven, főtemplom valamely városban, vagy helységben, pl. érseki, püspöki, plébániai templom.

ÖREGTÉNY, puszta Pest-Solt m.; helyr. *Öregtény-be, —ben, —ből.*

ÖREGUJJ, (öreg-ujj) ösz. fn. L. HÜVELYKUJJ.

ÖREGŰL, ÖREGÜL, (ör-eg-űl) önh. m. *öregül-t*, L. ÖREGÉDIK.

ÖREGÜLÉS, ÖREGÜLÉS, (ör-eg-űl-és) fn. L. ÖREGÉDÉS.

ÖREGVAKOLAT, (öreg-vakolat) ösz. fn. Kőmivesi munka, midőn a mészhomokot csak úgy nagyjában, öregében csapkodják a falra, és le nem simítják.

ÖRGÖDÖR, falu Vas m.; helyr. *Örgödör-re, —ön, —ről.*

ÖRJÖNG; ÖRJŰL stb. Lásd ŐRJÖNG; ŐRJŰL stb.

ÖRMÉNY, mn. és fn. tt. *örmény-t*, tb. *—ek.* Örményországi lakos, vagy ezen országnak és népétől származott, s annak nyelvén beszélő, annak szokásait, vallását követő, milyenek az Erdélyben nagyobb számmal lakó örmények. *Örmény nyelv; örmény szertartású keresztények; örmény püspökök.* V. ö. ÖRMÉNYORSZÁG.

ÖRMÉNYES, faluk Közép-Szolnok m.; erdélyi falu Aranyos sz.; helyr. *Örményes-re, —én, —ről.*

ÖRMÉNYORSZÁG, (örmény-ország) ösz. fn. Ázsiai tartomány: Arménia. Mai ösmertebb neve: *Erzerum.*

ÖRMÉNYORSZÁGI, (örmény-országi) ösz. mn. Örményországból való, azt illető, arra vonatkozó, annak határai közt levő, stb. *Örményországi gyarmatok, termények, hegyek, folyók.*

ÖRMÉNY-SZÉKES, erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *—Székes-re, —én, —ről.*

ÖRMÉNYŰL, (örmény-űl) ösz. ih. Örmény nyelven. *Örményül tanulni, beszélni, irni.*

ÖRÖ, tájdivatos, és régies ürü helyett.

ÖRÖG, tájdivatosan am. öreg.

ÖRÖK, (ör-ök) mn. és fn. tt. *örök-öt*, harm. szr. *—e*, v. *—je.* Szoros ért. ami mindenkor volt, és leszen minek idő szerént sem kezdete sem vége. *Az Isten örök valóság. Örök mindenható Isten.* Szélesb ért. halhatatlan, végetlen. *Örök életet élni. Örök üdvösség, boldogság, kárhozat.* Átv. ért. végső időkor ig tartós, maradós. *Örök hirt, dicsőséget szerezni. Örök emlékezetben maradni. Örök időre alkotott mű.* Továbbá ami bizonyos időnek végéig folytonosan tart. *Örök fogságra ítélt ember*, t. i. mig élete tart. *Örök ségyenedre válik*, mig élni fogsz.

„Csakhogy nálunk még örök
Nem lett akkor a török."
Kisfaludy S.

Köz életben némi nagyítással használják rövidebb időről is, midőn azt hosszu gyanánt veszik. *Örök veszekedésben élni. Örök panasz, sirás. Örök mindig másokon alkalmatlankodik.* 2) Vagyonra birtokra vonatkozólag, ami valakinek kiholta után természeti vagy törvényesen kijelelt utódára száll által, apáról fiúra, unokára stb. átmenő jószág. *Ez nekem ősi örököm. Másnak örökét erősakkal elfoglalni.* Szokottabban ugyan az *örökség* használtatik, de hogy az *örök* valóságos főnév, kitünik az *örökös* származékból, mely oly személyt jelent, kinek öröke van, és *örökül* birni valamit am. örök gyanánt. *Örökbe fogadni, venni, tartani valamely gyermeket.*

„Másnak örökébe száll a hitvány fattyú."
Faludi.

Az *örök* szónak mindkét nemü értelmében alapfogalom bizonyos állapotnak folytonos tartása, bizonyos körben való forgása, keringése, melyet soha el nem hagy az illető tárgy; miért valószinüleg állíthatjuk, hogy azon *ör* gyökü szókkal áll fogalmi rokonságban, melyek valami köröset, forgót, keringőt jelentenek, milyenek: *örv, örvény, örvös;* előtéttel: *kör körös, gör görbe* stb. Tudniillik a régiek az örökkévalóság fogalmát gyürü, vagy karika jelvével fejesték ki. Mennyiben az örök firól fira, ágról ágra szálló birtokot jelent, gyökre rokon hozzá a latin *haeres,* és német *Erbe.*

ÖRÖKBEFOGADÁS, (örökbe-fogadás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valakinek természetes örököse nem lévén, idegent veszen föl saját gyermekéül és örököséül.

ÖRÖKBEFOGADOTT, (örökbe-fogadott) ösz. mn. Kit valaki saját gyermeke gyanánt fogad, nevel, és javainak örökösévé tesz. *Örökbefogadott árva.*

ÖRÖKBEN, (ör-ök-ben) ih. 1) Örökös gyanánt. *Örökben tartott, nevelt gyermek.* 2) Örökségül. *Örökben kapott jószág. Ez örökben maradt ránk.*

ÖRÖKBÉR, (örök-bér) ösz. fn. Ha a birtokos állandón, vagy öröklőleg egyedül a föld tulajdona elismeréséül tesz valamely csekély adózást, ezt örökbérnek nevezik; azon földet pedig *örökbéri,* v. *örökbérjószág*-nak, az ez iránt tett szerződést *örökbéri szerződés*-nek, s az örökbér iránti jogot *örökbérlet*-nek; különbözik az *örökhaszonbér.*

ÖRÖKBÉRJÓSZÁG, (örök-bér-jószág) ösz. fn. Örökbér mellett birt, s örökösökre, illetőleg fiúról fiúra is átszálló föld, vagy jószág. V. ö. ÖRÖKBÉR.

ÖRÖKBÉRLET, (örök-bérlet) ösz. fn. Jog valemely örökbér iránt. V. ö. ÖRÖKBÉR.

ÖRÖKBEVALLÁS, (örök-be-vallás) ösz. fn. Régi magyar törvény szerént, nemesi jószágnak, vagy jószágoknak örökös eladásáról valamely hiteles helyen történt bejelentés; továbbá maga az ezen eladásról szóló hiteles okmány. (Fassio perennalis; litterae fassionales).

ÖRÖKÉTIG, (örök-éltig) ösz. ih. Tájdivatos szó, kivált túl a Dunán, a szokottabb *örökké* helyett, olyan mint: *mindétig* = mind-éltig. „Örökéltigh való szolgálotom uthán." Levél 1557-ből. (Szalay Ág. 400 m. l.).

ÖRÖKETLEN, (ör-ök-et-len) mn. tt. *öröketlen-t,* tb. —*ek.* Kinek öröksége nincsen, kire örökség nem marad. *A törvénytelen ágyból született gyermek öröketlen. Öröketlenné tenni az elkorcsosult fiat.*

ÖRÖKHAGYÁS, (örök-hagyás) ösz. fn. Cselekvény, vagy állapot, midőn valaki örökséget hagy, vagy valakinek halála után örökség marad az illetőknek.

ÖRÖKHAGYÓ, (örök-hagyó) ösz. fn. Személy, ki bizonyos vagyont örökségül hagy, vagy kinek halálával örökség marad az illetőknek.

ÖRÖKHASZONBÉR, (örök-haszon-bér) ösz. fn. Ha valakinek valamely jószág haszonvétele, vagyis haszontulajdona öröklőleg oly feltétel alatt engedtetik át, hogy az évenkénti haszonvételeket a jövedelemhez mérsékelt évenkénti pénz, vagy termés, vagy arányos szolgálatbeli adózással viszonozza, ezen adózást örökhaszonbérnek nevezik, s az erről kelt szerződést *örökhaszonbéri szerződés*-nek.

ÖRÖKIFJÚ, v. —IFJU, (örök-ifjú) l. ÖRÖKZÖLD, 2).

ÖRÖKÍT, ÖRÖKIT, (ör-ök-ít) áth. m. *örökített,* par. —*s,* htn. —*ni,* v. —*eni.* E szóban az *örök* tartós időt jelent, s am. örök időre megállapít valamit. *Nevét dicső tettek által örökíteni.*

ÖRÖKÍTÉS, ÖRÖKITÉS, (ör-ök-ít-és) fn. tt. *örökítés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Cselekvés, mely által örökítünk valamit. V. ö. ÖRÖKÍT.

ÖRÖKJOG, (örök-jog) ösz. fn. Törvények által megalapított polgári jog, melynél fogva valaki bizonyos vagyonra, mint egykor rászállandóra, vagy szállhatóra számot tart; vagy pedig különösebben, melynél fogva már valamely hátrahagyott vagyont, hagyatékot birtokba vehet. *Ősi birtokra vonatkozó örökjog. Az örökjog csime, vagy az örökhagyónak nyilvánitott akaratán, vagy örökserződésen, vagy a törvényen alapesik.*

ÖRÖKJÓSZÁG, (örök-jószág) ösz. fn. 1) Minden örökölt jószág. 2) Tulajdon jószág, mely mindkét nembeli örökösökre általszáll, különböztetésül a hűbérjószágtól.

ÖRÖKKÉ, (ör-ök-é, v. ör-ök-vé) ih. 1) Szoros ért. kezdet és vég nélkül. *Az Isten örökké való lény.* 2) Végtelenül, mindig, mindenkor. *Örökké tartandó mennyei boldogság, pokoli kinok. Dicsértessék a Jésus neve mind örökké.*

„Atyafivér vizzé, sőt epeméreggé
Hogy változik által, azt látom örökké."
Arany. (Buda halála).

„Tarts, mondom, örökké a fülbesugóktól."
U. ott.

3) Köz értelemben am. aránylag sokáig, tartósan. *Örökké azon töri fejét, hogy . . . . Örökké nyakunkon van, és alkalmatlankodik.* Valószinü, hogy e szóban a *k* csak nyomatosság végett van megkettőztetve, mint ‚örökkön' szóban, s eredetileg *örök-é,* valamint: *sok sok-á;* ha csak azt nem véljük, hogy a *ké* átalakult *vé* képző, mintha volna *örök-vé.*

ÖRÖKKÉPES, (örök-képes) ösz. mn. Aki valamely örökség átvételére, törvény szerént, jogosítva van. *A moldvai alattvalók, az ausztriai álladalmakban, mindaddig örökképeseknek ismerendők, mig a moldvai kormány ezen álladalmak alattvalói iránt hasonló eljárást követ.* (Ausztriai ált. polg. tkönyv. Függelék. 50.).

ÖRÖKKÉVALÓ, (örökké-való) ösz. mn. 1) Szoros ért. kezdet és vég nélküli, milyen az Isten. *Örökkévaló Isten.* 2) Végtelenül tartandó, halhatatlan. *Örökkévaló élet, mennyei boldogság.* 3) Köz ért. sok időig tartó, folytonos. *Örökkévaló gondok.*

ÖRÖKKÉVALÓSÁG, (örökké-valóság) ösz. fn. Állapot, vagy tulajdonság, mely szerént valami örökkévaló; különösen lelkünknek ez élet utáni állapota, halhatatlanság, másvilág. *Örökkévalóságba költözött.* Máskép: *öröklét.* V. ö. ÖRÖKKÉVALÓ.

ÖRÖKKÖN, l. ÖRÖKÖN.

ÖRÖKLÉS, (ör-ök-öl-és) fn. tt. *öröklés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A birtokszerzésnek azon neme, midőn valaki bizonyos jósságot örökjog szerént általvesz, és azt magáévá teszi.

ÖRÖKLÉSI, (ör-ök-öl-és-i) mn. tt. *öröklési-t*, tb. —*ek*. Öröklést illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Öröklési jog. Öröklési képesség. Öröklési rend.*

ÖRÖKLÉT, (örök-lét) ösz. fn. Végtelen, minden időt túlhaladó lét. Tágabb ért. sokáig, bizonyos időszak fogytáig tartó lét. „Valamint az öröklét, úgy a teljes megsemmisülés, túl fekszik azon határokon, melyek között elménk tiszta fogalmakat talál.“ B. Eötvös J. (Gondolatok). Máskép: *örökkévalóság.*

ÖRÖKLÉTŰ, v. —LÉTŰ, (örök-létű) ösz. mn. Szoros ért. kezdet és vég nélkül létező. *Örökkétű Isten.* Máskép: *örökkévaló, örök éltű.*

ÖRÖKLEVÉL, (örök-levél) ösz. fn. Örök-bevallásról szóló hiteles okmány. V. ö. ÖRÖKBEVALLÁS.

ÖRÖKLIK, (ör-ök-öl-ik) személytelen ige. m. *örökl-ött*, htn. —*eni*. Tartósan késő időre megállapodik, rendesen *meg* igekötővel jár. *A rossz szokások, némely betegségek megöröklenek.* Máskép: *öröködik.*

ÖRÖKLŐ, (ör-ök-öl-ő) mn. tt. *örökl̈-t*. 1) L. ÖRÖKKÉVALÓ. 2) Aki valamit örököl. V. ö. ÖRÖKÖL.

ÖRÖKLŐLEG, (örök-öl-ő-leg) ih. Örökös-, vagy örökségként.

ÖRÖKOSZTÁLY, (örök-osztály) ösz. fn. Birtoklás neme, midőn az örökösök a rájok maradt vagy hagyott örökjószágot maguk között felosztják, s maga részét kiki általveszi.

ÖRÖKÖDÉS, (ör-ök-öd-és) fn. tt. *öröködés-t*, tb. —*ek*. 1) Örökké, azaz tartóssá, maradandóvá levés. 2) Örökösödés. V. ö. ÖRÖKÖDIK.

ÖRÖKÖDIK, (ör-ök-öd-ik) k. m. *örököd-tem*, —*tél*, —*ött*. 1) Tulajdonképen: örök lesz, azaz időre vonatkozólag am. tartóssá, állandóvá, maradandóvá, örökkévalóvá leszen. 2) Használtatik, ámbár nem szabatosan, *örökösödik* helyett is, azaz: bizonyos örökjószágban maga vagy többekkel együtt részt kap. „Nem szabatos értelem“-nek mondók, mert ‚örököd-ik‘ a szófejtés szerént nem tehet mást, mint ‚örök lesz‘; ez pedig sehogy sem jelenti azt, hogy: örökös lesz; valamit ‚örökít‘ is csak azt jelenti: örökkévalóvá tesz, örök időre megállapít valamit.

ÖRÖKÖL, (ör-ök-öl) önh. és áth. m. *örököl-t*, vagy *örököltt*; htn. *örökölni*, vagy *örökleni*. Bizonyos jószágot, mint örököt kap, általvesz. *Apjok végrendelete szerént mindnyájan egyaránt örököltek.* Mint áth. az általános szabály szerént, a viszonynevet tárgyeseti raggal vonzza. *Az apai házat a legkisebbik fia örökölte. Sok pénzt és fekvő birtokot örökölni.* Átvitetik más örökölhető tárgyakra is. *Örökölt nemesség, méltóság. Örökölt betegség.*

ÖRÖKÖLÉS, l. ÖRÖKLÉS.

ÖRÖKÖLHETÉS, (ör-ök-öl-het-és) fn. tt. *örökölhetés-t*, tb. —*ek*. L. ÖRÖKÖLHETŐSÉG.

ÖRÖKÖLHETŐ, (ör-ök-öl-het-ő) mn. tt. *örökölhető-t*. 1) Ki a bevett törvények szerént bizonyos jószágot örök gyanánt kaphat. 2) Amit örök gyanánt általvenni, megkapni lehet. *A hivatallal járó javadalom nem örökölhető.*

ÖRÖKÖLHETŐSÉG, (ör-ök-öl-het-ő-ség) fn. tt. *örökölhetőség-et*. Képesség arra, hogy valaki valamit örököljön. *Ki vagyonszerzésre jogositva van, rendszerént örökölhetőséggel is bír.*

ÖRÖKÖN, (ör-ök-ön) ih. Mindig, végtelenül, vagy bizonyos időszaknak legvégeig. Az *örökké* szóval egyesülve a kifejezés nyomatosságát emeli. *Mind örökön örökké. Amen.* Terjedelmes tájszokás szerént kettőzött *k* hanggal: *örökkön.*

ÖRÖKÖS, (1), (ör-ök-ös) mn. tt. *örökös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) A tágabb ért. vett *örök* származéka, am. sokáig, folytonosan, szüntelenül tartó, maradó. *Örökös békesség, harag, gyűlölség. Örökös kenyér, hivatal, jobbágyság, katonáskodás. Örökös kötés* a nádszóknál, *örökös léc* a nádfödélen. 2) Örökként valakire szálló, vagy szállott. *Örökös jószág. Örökös tartomány.*

ÖRÖKÖS, (2), (mint föntebb) fn. tt. *örökös-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e*. Kire bizonyos dolog, jószág örök gyanánt nés, vagy általszáll. *A gyermekek a szülőknek természetes örökösei. Örökösök osztálya. Örökös társak közti csiválás. Hamis kereménynek kincse nem száll harmad örökösre.* (Km.). Különösen személy, kire bizonyos jog, rang, méltóság, hatalom örök gyanánt vár, vagy már szállott. *Koronaörökös. Örökös főispán. Örökös herczeg. Örökös fejedelem.*

ÖRÖKÖSEN, (ör-ök-ös-en) ih. 1) Minden utóbbi időre. *Örökösen eltávozni valahonnan. Örökösen lemondani valamiről.* 2) Birtokra vonatkozólag, örök gyanánt. *Örökösen birt jószág. Örökösen eladni, adományozni valamit.*

ÖRÖKÖSI, (ör-ök-ös-i) mn. tt. *örökös-it*, tb. —*ek*. Birtokló örököst illető, arra vonatkozó. *Örökösi jog. Örökösi nyilatkozat.*

ÖRÖKÖSÍT, ÖRÖKÖSIT, (ör-ök-ös-ít) áth. m. *örökösít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. 1) Örökös, azaz sokáig, mindig tartó időre megállapít. *Hirét nevét jeles tettek által örökösíteni;* máskép: *örökít.* 2) Birtokra vonatkozólag bizonyos jószágban, dologban örök gyanánt részesít valakit. „Vigságot és örvendezést gyüjt reája, és örökkévaló névvel *örökösíti* őt.“ (Haereditabit illum). Káldi, Sirák fia 15. 6.

ÖRÖKÖSÍTÉS, ÖRÖKÖSITÉS, (ör-ök-ös-ít-és) fn. tt. *örökösítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valami, vagy valaki örökössé tétetik. V. ö. ÖRÖKÖS.

ÖRÖKÖSNÉLKÜLI, (örökös-nélküli) ösz. mn. Mondják hagyatékról, melyre nézve törvényes, különösen vérszerénti, legfölebb hitvestársi örökös nem léteznik. *Örökösnélküli jószág.*

ÖRÖKÖSÖDÉS, (ör-ök-ös-öd-és) fn. tt. *örökösödés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valami, vagy valaki örökösödik. *Örökösödés rende, ideje.* V. ö. ÖRÖKÖSÖDIK.

ÖRÖKÖSÖDÉSI, (ör-ök-ös-öd-és-i) mn. tt. *örökösödési-t*, tb. —*ek*. Örökösödést illető, arra vonatkozó. *Örökösödési jog. Örökösödési törvények.*

ÖRÖKÖSÖDIK, (ör-ök-ös-öd-ik) k. m. *örökösöd-tem*, —*tél*, —*ött*. 1) Folytonosan tartó, késő időre terjedő tulajdonságuvá leszen. Rendesen *meg*, vagy *el* igekötővel jár. *A gonosz szokás megörökösödött benne. Nyavalyája elörökösödött*, elidült. 2) Birtokra vonatkozólag, bizonyos jószág örök gyanánt száll rá. *A gyermekek szüléik halála után örökösödnek.*

ÖRÖKÖSSÉG, (ör-ök-ös-ség) fn. tt. *örökösségét*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, vagy képesség, mely valakit mint birtokló örököst illet. *A szerzetesek lemondanak az örökösségről. A nemesek örökösségéről szóló törvények.*

ÖRÖKÖSTÁRS, (örökös-társ) ösz. fn. Aki valamely hagyatékban közösen örökösödik, pl. anya és gyermekek, fivér és a másik fivér gyermekei, végrendeleti és törvényes örökös.

ÖRÖKÖSTELEN, (ör-ök-ös-te-len) mn. tt. *örökösetelen-t*, tb. —*ek*. Kinek törvényes örököse nincsen; különösen: magtalan, gyermektelen, közvetlen természetes örökös nélkül való, kinek jószága a polgári törvény szerént idegenre száll; máskép: *örökösnélküli*. L. ezt. Határozóként am. örökös nélkül.

ÖRÖKÖSTELENÜL, (ör-ök-ös-te-len-ül) ih. Törvényes örökös, vagy örökösök nélkül; különösebben magtalanul, gyermektelenül.

ÖRÖKÖSTÉTEL, (örökös-tétel) ösz. fn. Az örökhagyónak, vagy végrendelkezőnek nyilvánítása, melynél fogva halála esetére vagyonát egészben, vagy részben egy vagy több személynek mint örökösnek, vagy örökösöknek átengedi (Erbe-Einsetzung); s az ily nyilvánítás az osztrák általános polgári jog elvei szerént egyedül hivatik *végrendelet*-nek; ha pedig valamely végakarat nyilvánításában nincs örökös nevezve, hanem az másnemü intézkedéseket foglal magában, annak azon törvény szerént ‚codicillus' neve van.

ÖRÖKÖSÜL, ÖRÖKÖSÜL, (ör-ök-ös-ül) önh. m. *örökösül-t*. 1) Bizonyos jószágban örökös gyanánt részesül. 2) Időre vonatkozólag, tartóssá, állandóvá, maradandóvá lesz.

ÖRÖKÖSÜLÉS, ÖRÖKÖSÜLÉS, (ör-ök-ös-ülés) fn. tt. *örökösülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Bizonyos jószágban, mint örökségben részesülés. 2) Állandó, legvégső ideig terjedés.

ÖRÖKÖSVALLÁS, (örökös-vallás) l. ÖRÖKÖSTÉTEL.

ÖRÖKPÉNZ, (örök-pénz) ösz. fn. Pénz, mely örökségben szállott valakire.

ÖRÖKRE, (ör-ök-re) ih. 1) Végtelen időre, mely nem múlik el soha. *Örökre üdvözülni, elkárhozni.*

„Född, vad fa! örökre az ifju nevét."
Vörösmarty.

2) Végképen, mindenkorra. *Örökre elveszett. Örökre oda van.*

„Jó gyermekem! a haza szebb idejét,
Elmúlt az örökre, ne zengjed."
Vörösmarty.

ÖRÖKRÉSZ, (örök-rész) ösz. fn. Jószágrész, melyet valaki örökségül kap.

ÖRÖKSÉG, (ör-ök-ség) fn. tt. *örökség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Kezdet és vég nélküli állapot. *Isten öröksége.*

„Az idők az örökségbe,
Mint a vizek a mélységbe,
Lefolytanak."
Kisfaludy S.

„Ezt nem idő, három rövid év ezt nem teszi; percz az
A boldogságnak; de maró bánatnak öröség."
Vörösmarty.

„Üll vala az Isten abban az székiben,
— — — — — —
Thrónusa helyheztetve nagy örökségben."
Gr. Zrinyi M.

2) Tágabb ért. igen sokáig tartó állapot. 3) Birtokra vonatkozva, azon vagyonnak, jószágnak összege, mely örök gyanánt száll valakire. *Örökségen osztozó testvérek, rokonok.* „A mi örökségünk idegenekre szállott." Jeremiás imáds. 2. vers. Káldinál.

„Most Buda országol, (mert ő vala közbül)
Atyja örökségén, három fia közzül."
Arany. (Buda halála).

ÖRÖKSÉGI, (ör-ök-ség-i) mn. tt. *örökségi-t*, tb. —*ek*. Örökséget illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Örökségi jog, törvények. Örökségi rész. Örökségi kereset. Örökségi nyilatkozat.* V. ö. ÖRÖKSÉG.

ÖRÖKSÉGLESŐ, (örökség-leső) ösz. mn. és fn. Ki az illetőnek halálát esennen lesi, várva várja, hogy a rá néző örökséget megkaphassa. *Örökséglesö atyafiak, utódok.*

ÖRÖKSÉGÜL, (ör-ök-ség-ül) ih. Birtokra vonatkozva am. örökségként, vagy gyanánt bizonyos személyt illetőleg. *Örökségül kapott jószág. Örökségül sok pénz és fekvő jószág maradt rá.* V. ö. ÖRÖKSÉG, 3).

ÖRÖKSZERZŐDÉS, (örök-szerződés) ösz. fn. Szerződés valamely leendő hagyaték iránt. *Az örökszerződés az osztrák polgári jog szerént csak házastársak közt engedtetik meg.*

ÖRÖKTELEK, (örök-telek) ösz. fn. Telek, mely örökül fíról fira, ágról ágra száll.

ÖRÖKTŐL, (ör-ök-től) ih. Kezdet nélkül véve bizonyos létezést. *Az Isten öröktől van.* Ugyan ezt jelenti a *való* és *fogva* utószókkal. *Az Isten öröktől való lény, öröktől fogva létemik.*

ÖRÖKÜL, (ör-ök-ül) ih. Mint birtokra vonatkozó örök vagy örökség. *Ez örökül jutott rám.*

ÖRÖKÜL, v. ÖRÖKÜL, (ör-ök-ül) önh. m. *örökül-t.* L. ÖRÖKÖDIK, 1).

ÖRÖKÜLÉS, ÖRÖKÜLÉS, (ör-ök-ül-és) fn. tt. *örökülés-t*, tb. —*ek*. L. ÖRÖKÖDÉS, 1).

ÖRÖKVALLÁS, v. —VALLOMÁS, (örök-vallás, v. —vallomás) l. ÖRÖKBEVALLÁS.

ÖRÖKVÉTEL, (örök-vétel) ösz. fn. Vétel, mely által bizonyos jószágnak birtoklási joga végképen a vevőre, és ennek örököseire általmegy.

ÖRÖKZÖLD, (örök-zöld) ösz. fn. 1) Köz neve némely növényeknek, melyek folyvást zöldellenek, milyenek a közönségesen ismert fenyűk, puszpángok. 2) Átv. és költői értelemben mondják esztényi élet vagy világról, melyben örökké csak tavasz virúl.

ÖRÖM, (ör-öm) fn. tt. *öröm-et*, harm. szr. —*e*. Nemcsak szép hangzat végett helyesebb nyilt *e*-vel ragozni: *örömek, örömem;* hanem *örömest* is mutatja, hogy az állandóbbszokás az *e* ragozást kedveli. Nem hangugrató, mint több társai, pl. *üröm, verem, köröm, korom* stb. 1) A kellemes érzésnek nagy foka, melyet bizonyos jelenlévő élvezet, vagy jövendő jónak élénk képzelete gerjeszt bennünk. *Örömet éresmi; örömre fakadni; örömmel fogadni valamit; örömében ugrálni, nevetni, sírni; másnak örömet szeresmi; nyalták falták egymást, hogy öröm volt őket nézni* (népmesei kifejezés); *örömében nem tudja, hová legyen; öröme telik benne; atyai, anyai öröm; mások örömét zavarni, háborítni; örömet hirdetni; nagy öröm miatt azt sem tudja, mit tegyen, mit szóljon; örömében nem tud hová lenni. Az öröm nyomán jár a szomoruság.* (Km.). *Örömnek gyakran szomoruság a vége.* (Km.).

„A földhöz minket baj, s öröm kötöz."

Vörösmarty.

„Életemnek örömei
Be rövidek valátok."

Kisfaludy S.

„Járatlan útakon ki jársz,
Keblet viharra, vészre társz,
Örömtől idegen."

Vörösmarty. (A Hontalan).

Öröm, ürröm csak egy betűben különbözenek. (Km.). 2) Maga az örömérzetnek nyilatkozata, kitörése. *Beszeg volt öröm. Csak láttad volna azt az örömet.* 3) Azon tárgy, mely örömet gerjeszt. *Te vagy az én örömem, és gyönyörüségem. Minden öröme gyermekeiben van.*

„Szerencsés te, örömeket
Énekelsz, én keserveket."

Kisfaludy S.

4) Jelent különös készséget valamire. *Kedvedért örömmel megtesszek mindent. A vitézek örömmel mentek a csatába.* 5) Összetett szókban oly személyekre vonatkozik, kiket a köz örömből legnagyobb rész illet, pl. *örömapa, örömanya*, továbbá: oly tárgyakra, melyek bizonyos örömre mutatnak, emlékeztetnek, vagy örömet hoznak, pl. *örömév, örömlövés, örömnap, örömóra, örömtüz, örömhír, örömmondás, örömszózat, örömének* stb.

Azt lehetne vélni, hogy ezen szó *ör* gyöke a kereket, forgást, forgót jelentő *örv, örvény* szók gyökével rokon, minthogy az öröm gyakran keringő forgással nyilatkozik: de valószinübb, hogy itt a hangutánzó *ör* rejlik, mely mint gyök *röh* hangátvetéssel megvan a *röhög* igében, mely mind emberről, mind oktalan állatról használtatik, pl. a ló megröhögi az abrakot, midőn örül neki, vagy a csikáját, midőn megtalálja; ez értelemben és hangokban rokonok hozzá a szanszkrit *ram* (gaudere, oblectari); csagataj *ürün* (lovagjáték; mulatság), török *ürla-mak* (dalolni, vigad-ni); a finn *riemu* (öröm; Fábián), *rehotan*, v. *reikotan* (röhögök; Fábián); latin *rideo;* szláv *rada* (öröm), *radost* (örvendezés); mandsu *urgun; f* előtéttel a német *froh, freuen, Freude;* torokhangi előtéttel a mongol-kalmuk *khurim* (Fest, Gastmahl); persa *kharám* (Freude), *khuram*, v. *khurram* (laetus, hilaris). Mind az *öröm*, mind a *harag, és riadás, remegés, rettegés*, legélénkebb, leghirtelenebb, az idegeket egyszerre átvillanyozó indulatok, s ebből fejthetni meg, hogy több nyelvekben ezen érzelmeket kifejező szók alaphangja az *r*, mint: Φραίνω, *Freude, rideo, öröm, rada;* ὀργή, *Zorn, ira, harag, korlátoz;* Φρίττω, *schrecken, horreo, terreor, tremo; remegek, rettegek, strach* stb. Talán azért oly hasonló az *öröm* szóhoz az *üröm* is, mert ennek keserü íze erős idegrázkódást okoz.

ÖRÖMÁLDOZAT, (öröm-áldozat) ösz. fn. Áldozat neme a régieknél, melyet bizonyos örömünnepeken tettek. Ilyenféle volt őseink *áldomása* is. Átv. ért. ajándék, jótétemény, melyet valaki bizonyos élvezett nagy öröm emlékeül nyújt, illetőleg alapít, vagy veszélytől menekülve örömében hoz.

ÖRÖMANYA, (öröm-anya) ösz. fn. Anya, vagy anyai viszonyban levő nőszemély, pl. mostoha, nevelőanya, kinek fia hássasodik, vagy leánya férjhez megy, mennyiben a lakodalmi násznép között főleg őt illeti az öröm.

ÖRÖMAPA, (öröm-apa) ösz. fn. A házasodó legénynek, vagy férjhez menő leánynak apja, vagy oly férfi, ki az illetőkkel apai viszonyban van, s az örvendező lakodalmi népnek mintegy főnöke. Tréfás népnyelven néhutt, nevezetesen túl a Dunán, *öreg vicsori*, v. *vigyori*, mintha örömében neki kellene

leginkább vigyorognia; így a vőfél tréfás neve izgékony, fincsárosó szokásától: *fincsos.*

ÖRÖMATYA, (öröm-atya) ösz. fn. L. ÖRÖMAPA.

ÖRÖMDAL, (öröm-dal) ösz. fn. Lantos költemény neme, melynek tárgyát örömérzet, örvendetes esemény teszi. *Szerelmi, menyekzői, diadalmi örömdalok.* Az ‚örömdal' és ‚örömének' között szabatosan az a különbség van, mely a *dal* és *ének* között. V. ö. DAL, ÉNEK.

ÖRÖMÉLET, (öröm-élet) ösz. fn. Az életnek azon kedvező folyamata, melyben valaki örömekre örömeket élvez, melyet bú, szomoruság stb. nem háborítanak, mely különösen csak élvezeti érzelmekben telik el. *Gyermekek, ifjak öröméletet élnek.*

ÖRÖMÉLV, v. —ÉLVEZET, (öröm-élv, vagy —élvezet) ösz. fn. Az örömnek kedves benyomása az érzékekre.

ÖRÖMÉNEK, (öröm-ének) ösz. fn. Ének, melynek tárgyát örömérzet, örömesemények teszik. Az örömének szabatosan véve magasabb nemü lantos költemény az örömdalnál. *Mózesnek örüméneke*, a vörös tengeren átkelés után. *Dávid örüménekei.* V. ö. DAL, ÉNEK.

ÖRÖMES, (ör-öm-es) mn. tt. *örömes-t*, v. —*et*, tb. —*ek.* Örömmel járó, örömindulatból fakadó, szives. Ez ugyan elavult szó, de él a belőle származott *örömest*, azaz: örömesen, örömmel. Mondhatnók: *örömes látás, fogadás. Örömes szolgálat, munka* stb. Eléjön *örömesb*, vagyis igehatározóilag: *örömesben*, pl. Gr. Eszterházy M. nádornál: „Noha bizony pogányokra mennék örömesben, mint magam nemzetére." (Rákóczy Gy. erdélyi fejedelemhez 1644-ben).

ÖRÖMESBEN, (öröm-es-ben) lásd ÖRÖMESTEBB; és v. ö. ÖRÖMES.

ÖRÖMEST, (ör-öm-es-t) ih. fokozva: *örömestebb*, mint alább. Különös örömmel, szivesen, belső vonzalomból. Leginkább tettekre vonatkozik, melyeket bizonyos készséggel, hajlammal hajtunk véghez. *Kedvedért örömest teszek mindent. Örömest tanulni, dolgozni, másnak szolgálni.*

„Sok, kegyes szív érzetének
Hódol örömest."

Vörösmarty.

A régieknél eléjön *örömetést*, v. *örömetlést* is, pl. a régi magyar Passióban: „Igen örömetöst hálálatot mondanék, avagy adnék teneked." (Toldy F. kiadása, 153. l.). Ellentétei: erőtetve, kényszerítve, kedvetlenül, akaratlanul. E szóban a *t* képző egy értékü és jelentésü az *en an* határzó képzővel: *örömesen*, mint: *vegyest vegyesen, alkalmast alkalmasan, képest képesen.* A régieknél ezen határzó-alak szokottabb volt, mint ma, pl. Kinizsi Pálné imakönyvében: *kivánatost* am. kivánatosan; *méltóságost* (dignanter) *engöm meghallgass, kegyelmest* am. kegyelmesen; a régi magyar Passióban: *elégedetlöst* stb. Néha mindkét képző egyesül, mint a *képesint* (képesent), *alkalmasint* (alkalmasant) szókban.

ÖRÖMESTEBB, (ör-öm-es-t-ebb) másodfoku ih. az *örömest* törzsökből, s am. szivesebben, kedvesebben, nagyobb készséggel, több önkéntes érzelemmel. *Ez a fiú örömestebb tanul, mint amaz. Örömestebb megy templomba, mint színházba.* Másképp: *örömesben.*

ÖRÖMESZTENDŐ, l. ÖRÖMÉV.

ÖRÖMETÉS, (öröm-et-és) l. ÖRVENDETÉS.

ÖRÖMÉV, (öröm-év) ösz. fn. Általán év, melyben valamely nevezetes örömeseményt megünnepelnek. Különösen: *százados, félszázados örömév*, valamely alapitvány, intézet emlékére; *házasároak öröméve*, melyet öszvekeltök huszonötödik, vagy ötvenedik évében ünnepelnek meg. A régi zsidóknál minden ötvened év örömév (annus jubilaris) volt, mely alatt országszerte a szántásvetéstől megnyugodtak, a rabszolgákat szabadon bocsátották, s az eladósodott telkeket régi birtokosaiknak visszaadták. A római egyházban VIII. Bonifácz pápa rendeletéből a XIV-dik századtól kezdve minden század első éve örömév (annus jubilaeus), melyben teljes bucsút engedett azoknak, kik a világváros templomait meglátogatják, s büneiket megbánják. Utódai ezen intézkedést rövidebb időre szabták, nevezetesen VI. Kelemen 1350-ben rendelé, hogy ezután minden ötvened év örömév legyen. VI. Orbán 33-ra, VI. Sixtus pedig 25-re szállította le. Későbbi rendeletek szerént az örömév jótéteményeiben azon hivek is részesülnek, kik akárhol a búcsúnyerés kiszabott kellékeinek eleget tesznek.

ÖRÖMHÁBORÍTÓ, (öröm-háborító) ösz. mn. Aki, vagy ami oly érzéseket gerjeszt másokban, melyek az örömélvezetet zavarják. *Örömháborító gyászhirnök. Örömháborító szerencsétlenség.*

ÖRÖMHAJHÁSZAT, (öröm-hajhászat) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki minden áron, még egészsége rovására is, örömélvezeteket keres.

ÖRÖMHANG, (öröm-hang) ösz. fn. Az örömnek nyilvánulása hallható szóban.

„Oh az egész természetben nincs semmi örömhang,
Nincsen erő többé, mely engem tenne vidámmá."

Vörösmarty. (Omár és Ida).

ÖRÖMHÍR, (öröm-hír) ösz. fn. Hír, mely valamely örvendetes eseményről szól, mely kedves reménynyel kecsegtet, szóval, mely az illetőben örömérzést gerjeszt.

ÖRÖMIDŐ, (öröm-idő) ösz. fn. Idő, melyben örülni kell, vagy lehet, mely leginkább alkalmas arra, hogy örüljünk. *Az egymást szerető új házasok örömidőt élnek. Az ifjú kor örömidő. Legyőztük az ellenséget, vége a veszélynek, itt az örömidő, most örvendjünk.*

ÖRÖMITTAS, (öröm-ittas) ösz. mn. Képes, költői kifejezéssel, am. fölötte örülő, ki örömében némileg a részeghez hasonló, s mintegy édes, kedves mámorban van. Leginkább nemesebb érzelmekre és

élvezetekre vonatkozik, milyekre a szeretet, szerelem, müélvezet gerjeszti a szivet. V. ö. ÖRÖMMÁMOR.

ÖRÖMITTASAN, (öröm-ittasan) ösz. ih. Örömittas állapotban.

ÖRÖMJEL, (öröm-jel) ösz. fn. Általán az arczon, beszédben, taglejtések által mutatkozó jelek, melyekben az öröm mintegy visszatükröződik. *Szemében, arczán, szavában, minden mozdulatán látszanak az örömjelek.*

ÖRÖMKERESÉS, (öröm-keresés) lásd ÖRÖMHAJHÁSZAT.

ÖRÖMKIÁLTÁS, (öröm-kiáltás) ösz. fn. Kiáltás, mely valakiből az örömtárgynak benyomása következtében kitör, mely az egyéniség, müveltség, az öröm foka stb. szerént különböző szokott lenni. Ilyenek: *ijjuh! ujjuh! ujjuju! ijjuju! ihuhú! ihala!*

ÖRÖMKÖNY, (öröm-köny) ösz. fn. Köny, melyet szelidebb, nemesebb, finomabb, gyöngédebb, különösen erkölcsi érzelem fakaszt. *Atyai, anyai, baráti, viszonlátási örömkönyek. Hálából fakadó örömkönyek. Örömkönyektől ázott arcz. Örömkönyekkel öntözni a jótevő kezet, a megtérő fiú arczát.*

ÖRÖMLAK, (öröm-lak) ösz. fn. Átv. költöi ért. mennyország, melyben a boldogultak örök lelki örömet élveznek.

ÖRÖMLAKOMA, (öröm-lakoma) ösz. fn. Valamely örvendetes esemény alkalmával tartott lakoma. *A várva várt kedves vendégek megérkezésére adott örömlakoma.*

ÖRÖMLEÁNY, (öröm-leány) ösz. fn. Szépített, gyöngédebb, s a nemesebb társalgási beszédben, és irásban használható neve a kéjhölgynek, ki alsóbb, köznépi nyelven: *kurva, rima, szajha, ringyó, szabad személy* stb. V. ö. KÉJHÖLGY, KÉJLEÁNY.

ÖRÖMLÖVÉS, (öröm-lövés) ösz. fn. Lövés, valamely örömünnep alkalmával, vagy általán, melylyel bizonyos esetekben örömünket akarjuk kijelenteni, pl. kedves, förangu vendég érkeztekor, valamely szerencsés tett végrehajtása után stb. *Ágyukból, mozsarakból, puskákból örömlövéseket tenni. Örömlövésekkel üdvözleni a diadalmas fejedelmet.*

ÖRÖMMÁMOR, (öröm-mámor) ösz. fn. Képes kifejezéssel, tulságos örömérzetből támadt, szinte elfogultságig nőtt kedélyi állapot, melyben az illető személy eszméletét mintegy mámor homályosítja el. Alapfogalmánál fogva inkább csak érzéki, nem szellemi, nem erkölcsi örömekre alkalmazandó.

ÖRÖMMÁMOROS, (öröm-mámoros) ösz. mn. Kit örömmámor fogott el, érzéki örömekben, élvezetekben elszédült. *Örömmámoros szerelmesek.* V. ö. ÖRÖMMÁMOR.

ÖRÖMMÁMOROSAN, (öröm-mámorosan) ösz. ih. Örömmámoros állapotban.

ÖRÖMNAP, (öröm-nap) ösz. fn. Általán nap, melyen valakit, vagy többeket különös örömérzet lep meg; mely kiváltképen arra van rendelve, hogy örömünket nyilván kijelentsük valami fölött, melyen valamely szerencsés esemény emlékét ünnepeljük, vigalommal, lakomával stb. megülljük. *Sok örömnapot élni. Örömnapra virradni. Viszonlátás, gyözelem örömnapja.*

ÖRÖMPOHÁR, (öröm-pohár) ösz. fn. Átv. ért. maga azon élveset, melynek örömét érezzük; továbbá: áldomás, ital, melyet bizonyos örömélvezet czime alatt megiszunk. *Örömpoharat köszönteni a kedves vendégekre.*

ÖRÖMRÉSZEG, (öröm-részeg) l. ÖRÖMITTAS.

ÖRÖMRIVALGÁS, (öröm-rivalgás) ösz. fn. Széles kedvből fakadó, rikoltozó örömkiáltások. V. ö. RIVALGÁS.

ÖRÖMSUGÁRZÓ, (öröm-sugárzó) ösz. mn. Mondják az arczról, midőn fölötte nagy örömét annyira kitünteti, hogy ez mintegy sugárokban ömledezik belőle. *Örömsugárzó arczczal jött elénkbe.*

ÖRÖMTÁNCZ, (öröm-táncz) ösz. fn. Táncz, melyet valaki örömében jár, mely különösen szökdösés és keringés által szokott, kivált a gyermeteg kedélyüeknél, jelentkezni; örömtombolás.

ÖRÖMTELEN, (ör-öm-te-len) mn. tt. *örömtelen-t*, tb. — *ek*. 1) Kinek öröme nincsen, kinek kedélyét vig érzelmek föl nem villanyozzák. *Örömtelen remete, agg legény, vén leány. Örömtelen atya, kinek szülői örömei nincsenek*, 2) Ami örömmel nem jár. *Örömtelen vénség, élet. Örömtelen fogadás, viszonlátás.*

„Még sokat és búsan szólának örömtelen éjjel."
Vörösmarty. (Omár és Ida).

Határozóként am. öröm nélkül, örömtelenül.

ÖRÖMTELENÜL, (ör-öm-te-len-ül) ih. Örömérzet, örömélvezet nélkül. *Örömtelenül lecélt napok.*

„Vagy zengj, de magadnak, örömtelenül,
Hol vad sas az éjjeli bérczeken ül."
Vörösmarty. (A magyar költő).

V. ö. ÖRÖMTELEN.

ÖRÖMTELI, ÖRÖMTELJES, (öröm-teli, vagy —teljes) ösz. mn. Örömek bőségében levő; sok nagy örömet élvező, vagy hozó, okozó. *Örömteljes ösiv, kebel. Örömteljes szülék, házastársak. Örömteljes ifjusági idők.*

ÖRÖMTELVE, (öröm-telve) ösz. ih. Örömek bőségében.

ÖRÖMTOMBOLÁS, (öröm-tombolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki nagy örömét tombolásban nyilvánítja.

ÖRÖMTŰZ, (öröm-tüz) ösz. fn. Öröm jeléül rakott tüz, pl. hegytetőkön; továbbá: örömünnepélykor csinált tüzjáték.

ÖRÖMUJJONGÁS, (öröm-ujjongás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki örömében ujjong. L. ÖRÖMRIVALGÁS; és v. ö. ÖRÖMKIÁLTÁS.

ÖRÖMÜNNEP, (öröm-ünnep) ösz. fn. Nap, melyen valamely örvendetes esemény emlékét megüllik, pl. *diadalmi, szabadsági örömünnep; viszonlátási örömünnep; fejedelmi vendég tiszteletére tartott örömünnep; egyházi, polgári örömünnep.*

ÖRÖMVADÁSZAT, (öröm-vadászat) l. ÖRÖMHAJHÁSZAT.

ÖRÖMVERS, (öröm-vers) ösz. fn. Lantos költemény, melynek tárgyát bizonyos örömérzet teszi, különösen: *örömdal, örömének.*

ÖRÖMVESZTÈTT, (öröm-vesztett) ösz. mn. Akit örömétől egy vagy más szerencsétlenség megfosztott.

ÖRÖMVESZTÈTTEN, (öröm-vesztetten) ösz. ih. Örömvesztett állapotban.

ÖRÖMZAJ, (öröm-zaj) ösz. fn. Zaj, melyet több örvendező személy üt. *Lakodalmas nép, diadalmas vitézek örömzaja.*

ÖRÖSS, falu Zemplén m.; helyr. *Örösse-re, —ön, —ről.*

ÖRS, (1), (ör-ös) fn. tt. *örs-öt.* Hadtudományi nyelven 1) bizonyos állomásra, pontra őrül kiállított vitéz. *Előörsök*, kik a vonulásban levő sereg előtt mennek (Vorposten). 2) Őrködés, őrhely. *Örsre menni. Örsön állani. Örsre legények! Örscsata.* V. ö. ŐR.

ÖRS, (2), **ALSÓ—**, **FELSŐ—**, **KŐVÁGÓ—**, **KIS—**, faluk Szala, **MEZŐ—**, Győr, **TARNA—**, **TISZA—**, Heves m.; helyr. *Örs-re, —ön, —ről.*

ÖRSI, (1), (ör-ös-i) mn. tt. *örsi-t*, tb. *—ek.* Örsre vonatkozó, örsöt illető; örstől származó. *Örsi csata.*

ÖRSI, (2), puszta Heves m.; helyr. *Örsi-be, —ben, —ből.*

ÖRŰ, l. ÜRŰ.

ÖRÜI, l. ÜRÜI.

ÖRŰL, **ÖRÜL**, (ör-ül) önh. m. *örül-t.* Kedélyét azon kedves érzet izgatja, melyet örömnek nevezünk. V. ö. ÖRÖM. 1) Tulajdonító ragu viszonyneveket vonz. *Örül életének, az ajándéknak. A gyermek örül a játéknak. Örül, mint vak kígyó a fiának.* (Km.). *Örül, mint koldus a fényes garasnak.* (Km.). *Örül neki, mint tót a pogácsának, mint Oláh Gecsi a félszemének.* (Km.).

„De bármily nagy vesztesége,
Örülj csonka mátkádnak."

Kisfaludy S.

Ezen igéről igen számos népies közmondás létezik. Összetéve: *megörül.* 2) Állapító ragu viszonynévvel am. folytonos örömet érez valami fölött. *Más szerencséjén, boldogságán örülni. Felebarátod kárán ne örülj. Azon örül leginkább, hogy . . . Örülök rajta, hogy . . .* 3) Különösen a társadalmi nyájasság, szivesség, vonzalom, szeretet érzelmeinek kifejezésére használtatik. *Örülök, hogy szerencsém van, hogy tisztelhetem. Örülök, örvendek. A lelkem is örül bele, midőn . . . . Szivemből örülök.*

ÖRŰLÉS, **ÖRÜLÉS**, (ör-ül-és) fn. tt. *örülés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Kedélyi állapot, melyben az van, ki valaminek, vagy valamin örül. Különösen azon külső jelek, taglejtések, melyek által az öröm, mint kedélyi működés mutatkozik. V. ö. ÖRŰL.

ÖRV, (ör-v) fn. tt. *örv-et*, tb. *—ek.* Az általános divatu *örves* mutatja, hogy (a törzsben már lévő *ö* miatt különben is jobb hangzásu) *e*-vel ragozandó. Gyürü-, vagy karikaféle nyakkerítő, különösen, milyet az ebek nyakára szokás kötni. *Szijból, vasból, rézből való örv. Szeges örv a komondor nyakán.* Szélesb ért. gyürüalaku körvonal némely állatok nyakán, melyet bőreik, szőreik, tollaik szine képez, honnan: *örves kígyó, örves galamb, örves rigó.* A növényeken is *örv*, v. *gyürü* a levelek, vagy virágok nyelei-, vagy kocsánykáinak a szár vagy kocsán körül egyenlő magasságban való kiindulása, vagyis Diószegi szerént, mikor a virágok a szárat karikában körülveszik. (Verticillus). Átv. ért. bizonyos külszin, mely vagy a valóságot eltakarja, s mintegy körülveszi, hogy ne láttassék, vagy az a czélja, hogy a mutatott külsőség való gyanánt vétessék. *Betegség örve alatt kivonni magát a munka alól. Szegénység örvével kimenteni magát az adózástól. Biztositás örve alatt uti társul szegődni valakihez, azután kiraboini, megölni őt.* Ez másképen: *szin*, vagy *ürügy.*

Ezen szónak gyöke, mint alapfogalmából kitetszik, azon *ör*, mely hangzóváltozattal, több *ar, er, or, ur* gyökü szókban kerekdedet, kört, köröset jelent, különösen ily értelme van az *örvény* származékban, mely nem egyéb, mint körösen tekergő víz, és az általa képzelt mélység, gödör, mint ezt a latin *gurges, vortex, vorago* (forgó), és német *Strudel, Wirbel* bizonyítják. Midőn az *örv* átv. értelemben vétetik, a hasonlítás pontját azon tekervényes cselekvés teszi, mely által a dolog valósága mintegy körülhálóztatik, hogy eltakartassék.

Képzésre nézve hasonló az *orv, terv, szerv, kedv, sérv, nedv, üdv, redv, szarv* stb. nevekhez, melyekben a *v* átalakult *ó ú, ő ü*, ezen hasonlatok szerént: *ölő ölü ölv, nyelő nyelü nyelv, hamó hamu hamv*, és igy *örv* am. *örő* am. valamit körítő, s *örü*-ből lett valószinüleg az *ürügy, ürügy*, s mint néhutt ejtik, *ürüt, ürüd.* A kört jelentő *ör*-höz alapfogalomban rokon azon *öl* főnév, melyből *ölel, ölelkezik* erednek. V. ö. ÖL, fn.

ÖRVEND, (ör-v-end) önh. m. *örvend-ett*, htn. *—ni*, v. *—eni.* Az örül igének némileg nyomatékosabb mása, mely az örömérzetnek nagyobb bellemére (intensio) látszik mutatni, innen az *örülök örvendek*, szólásmód, mely különösen azon részvétet fejezi ki, mely mások örömeből ered bennünk. Ily nagyító értelmüek: *si ri, sivás rivás, bú bánat, dúl fúl.* Mint az *örül*, tulajdonító és állapító ragu viszonyneveket vonz. pl. *Örvendeni felebarátunk szerencséjének. Nem kell azon örvendeni, midőn más háza ég.* (Km.). *Örvendek, midőn hörpentek.* (Km.). *Megérkeséseden örvendek.* Túl a Dunán, nevezetesen Győr vidékén, tárgyesetes viszonynevet is vonz, pl. *Örvendi a tanulást* am. örömest tanúl.

Ezen ige alakra nézve hasonló a *fecskend, ökrend, csikland* igékhez, melyekben, úgy látszik, az *n* becsusztatott hang, vagy pedig az értelmet öregbítő, mint a *kereng, tolong, bolyong* s több másokban.

Gyöke: *ör*, melyből kifejlett: *ör-ü*, *ör-ü-ed*, *örved*, mint, *ol*, *olu*, *oluad*, *olvad*; *ham*, *hamu*, *hamuad*, *hamvad*; *pos*, *posuad*, *posvad*; *koty*, *kotyuad*, *kotyvad*; s *n* közbevetéssel lett: *örvend*. Valószinüleg ezen hasonlat szerént a fentebb említett igék is eredetileg: *csiklad* (csikolad) *fecsked*, *ökred*. Hogy az *ad* képzőjü igéknek nem mindig felel meg *asz* képzőjü, mutatják a *ragad* (rapit), és *fogad*, melyekből nincs rokon értelmü *ragasz*, *fogasz*, s amazok már maguk is átható értelmüek.

ÖRVÉND, falu Bihar m.; helyr. *Örvénd-re*, *—én*, *—ről*.

ÖRVENDÉS, (ör-v-end-és) fn. tt. *örvendés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Igen kedves hatásu érzés nyilatkozása, melyből kitetszik, hogy örvendünk valaminek, vagy valamin. V. ö. ÖRVEND.

ÖRVENDET, (ör-v-end-et) fn. tt. *örvendet-ét*, harm. szr. *—e*. Nagyobbféle örömérzet, különösen, mely bizonyos ünnepély alkalmával, és szertartással nyilatkozik. *Üdvözlő*, *névnapi örvendet*. Továbbá: maga ezen nagy örömérzet tárgya, honnan *örvendetes*, pl. hír, melynek tárgya valamely nagy öröm.

ÖRVENDETÉS, (ör-v-end-et-és) mn. tt. *örvendetés-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Ami különösen nagy örömet gerjeszt, midőn a vágyakat kitünő mértékben kielégíti, vagy váratlan jó által meglepi a kedélyt. *Örvendetes hír*, *isenet*, *tudósítás*. *Örvendetes esemény*. Komjáthinál rokon értelmü az *örömetes*, mint: *kellemetes*, *szerelmetes*, a maguk nemében sajátságos képzésü melléknevek.

ÖRVENDETÉSEN, (ör-v-end-et-és-en) ih. Örvendetes állapotban, nagy örömet élvezőleg. *Örvendetesen tölt el az egész nap*.

ÖRVENDETÉSSÉG, (ör-v-end-et-és-ség) fn. tt. *örvendetesség-et*, harm. szr. *—e*. Tulajdonsága valaminek, melynél fogva örvendetes, azaz: nagy örömet hoz, gerjeszt. *A kivitt szabadság évnapjának örvendetessége*.

ÖRVENDÉZ, (ör-v-end-éz) gyak. önh. m. *örvendéz-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *—z*. Folytonosan, tartósan, többféle jelekkel, szertartásokkal jelenti, nyilatkoztatja, hogy örvend. *A diadal után örvendeznek a vitézek*. *Örömünnep alkalmával örvendez a nép*. *Ujjongva*, *ugrálva*, *víg dalok*, *játékok között örvendezni*. „Örvendezzetek a mi segítő Istenünknek.“ 80. zs. Káldi. „Jertek (jőjjetek el) örvendezzünk az Úrnak.“ 94.(95) zs. Káldi, Károli. Általán bibliai és egyházi ért. am. *jubilat*. Különösen: nyájas társadalmi tekintetben, am. mások örömében részt vesz, s ezen szives indulatát bizonyos módon, és szertartással kifejezi. *Valakinek születési napján örvendezni*.

ÖRVENDÉZÉS, (ör-v-end-éz-és) fn. tt. *örvendézés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Szóbeli, vagy bizonyos szertartással járó nyilatkozás, mely által kimutatjuk, hogy magunk, vagy mások szerencséjén, javán, előmenetelén stb. örvendezünk. V. ö. ÖRVENDÉZ.

ÖRVENDÉZŐ, (ör-v-end-éz-ő) mn. tt. *örvendéző-t*. Aki valakinek, vagy valami fölött örvendez. *Atyjok neve napján örvendező gyermekek*. *A diadalmas hősnek örvendező nép*. V. ö. ÖRVENDÉZ.

ÖRVENDÉZTET, (ör-v-end-éz-tet) mivelt. m. *örvendéztet-tem*, *—tél*, *—ett*, par. *örvendéztess*. Valakit örvendezésre gerjeszt, vagyis eszközli, hogy örvendezzen, midőn olyat mond, vagy teszen neki, mi a kedélyre meglepőleg kedves hatással van. *Az aggódót*, *vésztől*, *remegőt jó hírrel*, *a rabot szabadsággal megörvendeztetni*. V. ö. ÖRVENDÉZ.

ÖRVENDÉZTETÉS, (ör-v-end-éz-tet-és) fn. tt. *örvendéztetés-t*, tb. *—ek*. Eszközlés, midőn valakit valaki, vagy valami megörvendeztet. V. ö. ÖRVENDÉZTET.

ÖRVENDÍT, (ör-v-end-ít) áth. m. *örvendít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—eni*. Örvendővé tesz valakit. Az *örvendít* egyszerü, az *örvendeztet* gyakorlatos értelmü, s ebben különböznek egymástól.

ÖRVÉNY, (1), (ör-v-ény) fn. tt. *örvényt*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Sebes mozgásu, csiga- vagy köralaku forgás, melyet különösen a víz, vagy levegő, illetőleg szél, bizonyos pont körül képez. Továbbá: azon kerek mélység, melyben a víz ilyképen forog. *Az örvény besodorja a vizen úszó testeket*, *csónakot*. Az örvényes levegőt köz nyelven *forgószél*-nek mondják, valamint a vízörvényt máskép: *forgó*-nak. Átv. erkölcsi ért. bonyolodott kedélyi, lelki, erkölcsi állapot, mely bizonyos erőszak által mintegy elsodortatik. *Szenvedélyek*, *bünök örvényébe merülni*.

Gyöke a köralakot jelentő *ör*, törzsöke *örv*, s alapfogalom benne a forgás, keringés, tekergés, és mint ilyenhez rokonok a csagataj *irvam* (forgás; örvény); latin *vortex*, *vorago*, *vortit*; továbbá: *gyrus*, *gurges*; német *Wirbel*; tót *wir*, és *vrátiti* (fordítni) stb.

ÖRVÉNY, (2), TISZA—, puszta Heves m.; helyr. *Örvény-be*, *—ben*, *—ből*.

ÖRVÉNYALAKÚ, (örvény-alakú) ösz. mn. Alakra nézve az örvényhez hasonló, azaz tekervényes, keringős. *A hátgerincz gyürüsete örvényalaku*. *A hajót örvényalaku szélvész elsodorta*. V. ö. ÖRVÉNY.

ÖRVÉNYDED, (ör-v-ény-ded) mn. tt. *örvényded-et*. L. ÖRVÉNYALAKÚ.

ÖRVÉNYÉS, (1), (ör-v-ény-és) mn. tt. *örvényes-t*, v. *—et*, tb. *—ek*. Örvényt, vagy örvényeket képező, hol örvények vannak. *Örvényes helyek a folyóban*. *Örvényes tenger*. Továbbá: örvény által kikotort mélységü.

ÖRVÉNYES, (2), faluk Bihar és Szala m.; helyr. *Örvényes-re*, *—én*, *—ről*.

ÖRVÉNYFŰ, (örvény-fü) l. ÖRVÉNYGYÖKÉR, 1).

ÖRVÉNYGYÖKÉR, (örvény-gyökér) ösz. fn. 1) Növényfaj a sertecsékek neméből; szára magas, fölül ágas; csészepikkelyei tojáskerekek, berzedtek; le-

velei szárölelők, tojáskerekek, ráncsosak, máskép növénytani néven: *örvényesrtecsék.* (Inula helenium.). 2) Ezen növényfajnak gyökere.

ÖRVÉNYKE, (ör-v-ény-ke) fn. tt. *örvényké-t.* Állatnövényfaj, melynek mozgékony, s öszvehuzódó szélei vannak, s midőn kinyúlik, örvényesen mozog. (Brachyonus. L.)

ÖRVÉNYLIK, (ör-v-ény-l-ik) személytelen, m. *örvényl-ett,* htn. —*eni.* Örvényt képez, örvény gyanánt forog, tekerődzik. *Mélységek fölött örvénylik a víz. Örvénylik a forgószéltől felkapott por.* V. ö. ÖRVÉNY.

ÖRVÉNYSÉRTECSÉK, (örvény-sérte-csék) ösz. fn. L. ÖRVÉNYGYÖKÉR, 1).

ÖRVÉNYZIK, (ör-v-ény-éz-ik) személytelen, m. *örvénys-ett,* htn. —*eni.* Örvény alakban forog, tekergőzik; máskép: *örvénylik.*

ÖRVES, (ör-v-es) mn. tt. *örves-t,* v. —*et,* tb. —*ek.* Általán, örvvel, vagy örvalaku jegygyel ellátott. *Örves eb, komondor. Örves nyak. Örves galamb, lúd, rigó,* melyek nyakain a tollak örvet képeznek; *örves kígyó* stb.

ÖRVEZ, (ör-v-ez) áth. m. *örvez-tem,* —*tél,* —*ett,* par. —*s.* Örvvel ellát, örvet köt valamely állat nyakára. *Ebeket, komondorokat örvezni.* Átv. ért. valóság helyett, vagy ennek eltakarására bizonyos külsőt állít elé, a dolgot mintegy körülhálózza. *Alattomos szándékát, terveit, czéljait holmi kifogásokkal, álszinnel örvezi.* V. ö. ÖRV.

ÖRVÖS; ÖRVÖZ, l. ÖRVES; ÖRVEZ.

ÖRZSE, női kn. tt. *Örzsé-t.* Erzsébet, vagy Örzsébet szónak kicsinyített módosúlata, máskép: *Örzsi, Erzse, Erzsi, Bözse, Bözsi, Böske, Pere.* L. ERZSÉBET.

ÖRZSÉBET, 1) L. ÖRZSE. 2) Puszta Fehér m.; hr. *Örzsébet-re,* —*én,* —*ről.*

ÖS, gyöke ÖSVÉNY szónak, azonos az alhangu *os* gyökkel OSON szóban. V. ö. ÖSVÉNY.

ÖS, ÖSI stb. L. ŐS, ŐSI stb.

—ÖS, (1), melléknévképző; l. —AS.

—ÖS, (2), igeképző; l. —OS, (2), —ÉS, (2).

ÖSI, (1); ÖSISÉG, l. ŐSI; ŐSISÉG.

ÖSI, (2), puszta Veszprém m.; helyr. *Ösi-be,* —*ben,* —*ből.*

ÖSKÜ, falu Veszprém m.; helyr. *Öskü-be,* —*ben,* —*ből.*

ÖSME; ÖSMÉR; ÖSMÉRET; ÖSMÉRKEDIK stb. L. ISME; ISMÉR; ISMÉRET stb.

ÖSÖD, falu Hont m.; helyr. *Ösöd-re,* —*ön,* —*ről.*

ÖSSZE; ÖSSZES; ÖSSZESÉG stb. stb. Lásd ÖSZVE; ÖSZVES; ÖSZVESÉG stb.

ÖSSZHANG; ÖSSZPONTOSÍT stb. L. ÖSZHANG; ÖSZPONTOSÍT stb. V. ö. ÖSZ.

—ÖST, l. —OST, és v. ö. ÖRÖMEST.

ÖSTÖR, l. ESTER.

ÖSTÖRPARÉ, v. —PARAJ, v. —PARÉJ, (östör-paré, v. — paraj, v. —paréj) ösz. fn. Máskép: *esterparé.* Népies neve a fejér libatoppnak. (Chenopodium album. Diószegi, Gönczy).

—ÖSTÜL, l. —ASTUL.

ÖSTVE, tájdivatosan am. *estve;* l. ezt.

ÖSVÉNY, (ös-vény) fn. tt. *ösvény-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* A székelyeknél: *ösveny.* Szoros ért. mint Molnár A. értelmezi, kis út, félút, gyalogút; továbbá: azon irányvonal, melyet a járókelő szekerek kerekei vágnak. Mi szerént a mai vaspályákra alkalmazva, azon sinvasak, melyeken a mozdonyok kerekei futnak. *A fő út, szekérút mellett elvonuló ösvények. A szántóföldeket keresztül vágó, vagy elválasztó ösvények. Szőlők közti ösvények.* Átv. ért. *élet ösvénye, erkölcs ösvénye, bünösök ösvénye,* azon irányt fejezi ki, melyet valaki tetteiben követ.

E szónak gyöke a szóképzési hasonlat szerént, elvonva a *vény* képzőt, *ös,* mely valószinüleg egy azon vastag hangu *os* gyökkel, melyből a sietős menésre vonatkozó *oson* származik, t. i. az *os* és *ös* oly viszonyban állanának egymással, mint az *omlik omt, ömlik ömt* igékben az *om* és *öm,* és így *ösvény* vastag hangon annyi, mint *osvány;* így tájdivatosan és Verseghynél is *östörmény* am. ostormény. E föltevést onnan is támogathatni, hogy ‚ösvény' szóban alapértelem a menés, és Molnár A. szerént jelent *megyét* is, melynek gyöke *megy.* Képzésre leghasonlóbbak hozzá: *köszvény, fösvény, posvány.* Törökül: *is* am. ösvény; lábnyom. (Fuszsteig; Fusztapfe).

ÖSZ, gyök, melyből *össve, öszves, összeség,* és származékaik erednek, melyek alapértelméből azt lehet kivonni, hogy az *ösz* valami együvé gyült, egy tömegben, seregben levő sokaságot, többséget jelentett. Némely újonnan alkotott szókban öszvetétel alakjában is előfordul; amidőn nevek előtt am. *összes,* és igék előtt am. *össze;* ilyen szók: *összállam, összfogalom, összhang, összeszerü, összpontosít, összpontosul* stb. melyeket két *ss*-vel irni nem szükséges; de nincs is oka, mert az utóbbi *ss* már az *össze* szóban levő *v*-nek áthasonlásából létesült; *összeállam, összehang* pedig helytelen volna. Megfordítva *ső,* honnan *ső, szövet, szövetkezik, szövetség,* melyek szintén több egynemüek együvé köttetésére vonatkoznak. Mennyiben az *ösz, összeség* szorosb egyesülést jelentenek, rokonaik a *sög,* két vonalnak együvé szorulása, és a *szük,* melynek szélei egymáshoz közelednek. Ha e szót hangszervileg elemezzük, és azt teszszük fel, hogy a magyar a többségnek együvé kapcsolását részint öszvegömbölyödő ajak közől kinyomuló *ö* hanggal akarta utánozni és kifejezni; úgy alaphangban rokonok hozzá: *töm, tömérdek, tömör, töpik, töpörödik, köt* és *kös;* részint az *sz* hangban is a ‚sok' értelmét találjuk, mit mutat a magyar ‚szám' és német *sammt, zusammen* stb. szók is. V. ö. ÖSZVE. Az *össve* származékban a *ve* képző ugyanaz, ami az *együ-ve* szóban; alhangon —*va,* pl. *ho-va,* eredetileg

az *a, e* mutató szócskák. Kinizsy Pálné imakönyvében eléjön *n* toldalékkal: *ösven.*

ÖSZÁLLAM, (ösz-állam) ösz. fn. Valamely állam, minden részeivel, vagyis tartományaival együttvéve. A magyar öszállam magában foglalja a szoros értelemben vett Magyarországon kivül, Erdély-, Horváth-, Szlavonországot, a magyar tengerpartot, a katonai végvidékeket.

ÖSZBIRODALOM, (ösz-birodalom) l. ÖSZÁLLAM.

ÖSZFOGALOM, (ösz-fogalom) ösz. fn. Több, vagy minden fogalom együttvéve.

ÖSZHANG, ösz. fn. 1) A zenészet s énekművészetben több hangnak bizonyos arányu viszonya egymáshoz, melynél fogva az érzékekre többé-kevésbé kellemesen hatnak, s az illető művészet szabályaival megegyeznek. Különbözik az *öszhangzat*, mely több öszhangot foglal magában, s mely idegen nyelven: *harmonia*, az *öszhang* pedig csak *Accord*; de a ‚hangzat' magában szintén megfelel az ‚Accord' szónak. V. ö. HANGZAT. 2) Átv. ért. eszmék, ismeretek, elmemüvek, szépmüvek tulajdonsága, melynél fogva a maguk nemében kellő egészet képeznek, öszveillenek. Ezen értelemben megfelel az idegen ‚harmonia' szónak.

ÖSZHANGOS, (ösz-hangos) ösz. mn. Minek hangjai a hangmüvészet, illetőleg zenészet szabályai szerént öszveillő viszonyban vannak egymással. *Öszhangos karének, zene.* V. ö. ÖSZHANG.

ÖSZHANGÚ, v. —HANGU, (ösz-hangú) lásd ÖSZHANGOS.

ÖSZHANGÚLAG, v. —HANGULAG, (öszhangúlag) ösz. ih. Hangokra vonatkozva, a hangmüvészet, illetőleg zenészet szabályaival egyezőleg. *Öszhangulag szóló zeneszerek. Öszhangulag éneklő nép.* Átv. ért. egyetértőleg, köz szavazattal, egyhangulag. *Öszhangulag megegyezni valamiben.*

ÖSZHANGZÁS, (ösz-hangzás) ösz. fn. Állapot, midőn zenei vagy énekhangok, s átv. ért. a gondolatok, cselekvények stb. egymáshoz kellő arányban állanak, egymással teljesen megegyeznek.

ÖSZHANGZAT, (ösz-hangzat) ösz. fn. 1) Több öszhangból álló zenemü, vagy ének. V. ö. ÖSZHANG. 2) Átv. ért. a szép s általán szellemi müveknek az illető szabályokkal valóságos megegyezése; különösen, midőn alkotó részeik kellő arányban viszonyulnak egymással; ezen átv. ért. egyezik ‚öszhang' szóval.

ÖSZHANGZÓ, (ösz-hangzó) ösz. mn. Több hangszerek, vagy hangszerek, illetőleg hangok, melyek egymással kellő arányban szólanak. *Az énekl5k szózatjai-, a hegedü hürjai-, a zenekar hangszereinek mindig öszhangzóknak kell lenni.* Átv. ért. egymással teljesen megegyező. *A szabályokkal öszhangzó tevékenység.* „Hiányzik az öszhangzó értelem." Madách Imre.

ÖSZHANGZÓLAG, (ösz-hangzólag) ösz. ih. Egymással öszhangzásban. V. ö. ÖSZHANGZÓ.

ÖSZHANGZÓSÁG, (ösz-hangzóság) ösz. fn. Öszhangzó minőség, vagy állapot.

ÖSZLET, (ösz-let) fn. tt. *öszlet-ét.* L. ÖSZVEG.

ÖSZLETÉZ, (ösz-let-éz) áth. m. *öszletéz-tem, —tél, —ett.* L. ÖSZVEGEZ; ÖSZVEAD.

ÖSZNÉV, (ösz-név) l. GYÚNÉV.

ÖSZÖD, falu Somogy m.; helyr. *Öszöd-re, —ön, —ről.*

ÖSZÖDFALVA, falu Ugocsa m.; helyr. *—falvá-ra, —n, —ról.*

ÖSZPONTOSÍT, v. —PONTOSIT, (ösz-pontosít) ösz. áth. Egy pontba öszvehúz vagy von, központosít. (Concentriren).

ÖSZPONTOSÍTÁS, v. —PONTOSITÁS, (öszpontosítás) ösz. fn. Egy pontba öszvehúzás vagy vonás, központosítás. (Concentrirung).

ÖSZPONTOSÚL, v. —PONTOSUL, (ösz-pontosúl) ösz. önh. Egy pontban egyesül.

ÖSZSZE; ÖSZSZEAD; ÖSZSZEAKGAT, stb. stb. L. ÖSZVE; ÖSZVEAD; ÖSZVEAKGAT stb. stb.

ÖSZSZEG, l. ÖSZVEG.

ÖSZSZES; ÖSZSZESEN; ÖSZSZESÉG, l. ÖSZVES; ÖSZVESEN, stb.

ÖSZSZÓ, (ösz-szó) ösz. fn. Általán két, vagy több egyszerü szóból öszvetett szó, pl. *hüsvét = hüsvét, éjfélkor = éj-fél-kor, lábujjhegy = láb-ujj-hegy.*

ÖSZSZERŰ, v. —SZERÜ, (ösz-szerű) ösz. mn. Az idegen ‚concret' magyarítására némelyek által használt szó, amely t. i. olyan fogalomról értetik, mely a tapasztalásban valósággal, minden jegyeivel öszvefoglalva eléfordul; ellentétben az elvont fogalommal. Máskép: *öszvetes.*

ÖSZSZERŰSÉG, v. —SZERÜSÉG, (ösz-szerűség) ösz. fn. Öszszerű állapot, vagy tulajdonság. V. ö. ÖSZSZERŰ.

ÖSZTŐKE, (üs-dög-e, azaz üsdögő, tájejtéssel: üsztöke) fn. tt. *öszlöké-t.* Széles ért. hegyes bot, vagy karóféle eszköz, szurásra, szurkálásra való, honnan *öszlökélni* am. szurkálva menésre, mozgásra, cselekvésre nógatni, ingerelni. Szorosb ért. szántók eszköze, kajla nyelü bot, végén hegyes vassal, melylyel a szántó a csoroszla és szántóvas elől a gaz elpiszkálja, és a kormánydeszkához tapadt földet letisztítja, s néha-néha a lassu ökröt is böködi. Átv. ért. erősebbnemü inger, erőszak, mely cselekvésre üz, hajt, honnan a közmondás: *Veszedelmes az öszlöke ellen rugoldosni.*

E szóban két alapfogalmat találunk, egyik az üzés, nógatás, sürgetés, másik az illető eszköznek szuró bökő alakja, tulajdonsága. Az elsőre nézve megegyeznek vele az *öszlön, öszlönöz*, s hangváltoztatva az *üszkötöl*, és közös gyökük az erősen nógató, *üz*, melyből lett *üsdög, üsdögel; üsdögő, üsdöge, üsztöke, öszlöke*, azaz: üzésre való hegyes eszköz vagyis bot; az *üszkötöl* átvetett szó az *üsztököl, üsdögöl* eredetiből. Tájdivatosan: *esteke* is (Szabó Dávid). A begyesség fogalmára nézve rokon hozzá: *öszlörü*, az Őrségben: *öszlölü*, néhutt: *esteró, esteré*, mely hegyes

karókkal, illetőleg fa vagy más szegekkel ellátott különféle készületeket jelent. Idegen nyelvekben rokonok hozzá a szanszkrit *stak* (steckeu, stoszen), a német *stecken, Stachel, stecken* stb.

ÖSZTÖKÉL, (ösztöke-el) áth. m. *ösztökél-t.* Tulajd. ért. ösztökeféle eszközzel szurkál, sürget, hajt. Átv. erkölcsi erővel nógat, ingerel, buzdít. Tájdivatosan: *ösztökél, esztekél, isztikél.* V. ö. ÖSZTÖKE.

ÖSZTÖKÉLÉS, (ösztöke-el-és) fn. tt. *ösztökélés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Cselekvés, mely által valamit, vagy valakit ösztökélünk; szurkáló nógatás, üzés, tusakolás.

ÖSZTÖN, (üz-tön, vagyis üz-d-ö, üz-d-ön) fn. tt. *ösztön-t,* tb. —*ök,* harm. szr. —*e.* Általában ingerlő valami, mely az embert, vagy állatot a természetnél fogva akaratán kivül indítja, vonja. Különösen 1) Külsőleg ingerlő eszköz, mely az embert, vagy oktalan állatot mozgásra nógatja, buzdítja. *Ösztön ellen rugoldozni.*

„Mit ér rugoldozni mondám, ösztön ellen?"
Zrinyi.

Ilyen eszköz különösen az ösztöke, miért Molnár A. értelmezése szerént: stimulus, és bucentrum. 2) Belérzéki inger. *Természet ösztöne; testi ösztön; nemi ösztön; állati ösztön.* 3) Szélesb átv. ért. mindennemü erkölcsi inger, buzdítás. *Tanulási ösztön. Nemesebb ösztöntől indíttatva tenni valamit.*

Alapértelménél fogva gyöke az erős nógatást jelentő üz. Egyezik vele a szláv *oszten,* és a szigonyt jelentő szerb *osztva.* V. ö. ÖSZTÖKE.

ÖSZTÖNDÍJ, (ösztön-díj) ösz. fn. Általán díj, melyet azért adnak valakinek, hogy szorgalomra, iparra ébreszszék, illetőleg jutalmazzák; különösen ily díj az intézetek növendékeinek számára, vagy azokéra, kik valamely hatóságnál, vagy testületnél mint annak jövendő tagjai képezik magukat.

ÖSZTÖNDÍJAS, (ösztön-díjas) ösz. mn. Ki ösztöndíjat kap. *Ösztöndíjas tanulók, gyakornokok.* V. ö. ÖSZTÖNDÍJ.

ÖSZTÖNÖS, (ösztön-ös) mn. tt. *ösztönös-t,* v. —*et,* tb. —*ek.* 1) Szuróféle eszközzel ellátott. *Ösztönös bot.* 2) Akit, vagy amit ösztönözni kell, hogy valamit tegyen, tunya, lassú. Az igás baromra vonatkozva másképen: *hajtós.*

ÖSZTÖNÖZ, (ösztön-öz) áth. m. *ösztönöz-tem, —tél, —ött,* par. —*z.* Erkölcsi ért. valamire nógat, buzdít; különféle erkölcsi eszközök által tevésre, iparkodásra ingerel. *Dicsérettel, jutalommal ösztönözni a tanulókat. A becsületvágy ösztönözi őt.* V. ö. ÖSZTÖN.

ÖSZTÖNÖZÉS, (ösztön-öz-és) fn. tt. *ösztönözés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Cselekvés, mely által valakit ösztönöznek, tevékenységre nógatnak, buzdítanak. V. ö. ÖSZTÖNÖZ.

ÖSZTÖNSZERŰ, v. —SZERÜ, (ösztön-szerü) ösz. mn. A természeti ösztönnek hódoló, az ösztönt követő. *Ösztönszerü cselekvés, működés.*

ÖSZTÖNSZERŰLEG, v. SZERÜLEG, (ösztönszerüleg) ösz. ih. A természeti ösztönnek hódolva, az ösztönt követve.

ÖSZTÖNZ l. ÖSZTÖNÖZ.

ÖSZTÖNZÉS, l. ÖSZTÖNÖZÉS.

ÖSZTÖR, fn. tt. *ösztör-t,* tb. —*ök.* Lásd ÖSZTÖRŰ.

ÖSZTÖRHAJ, ÖSZTÖRHÉJ, l. ESZTERHA, v. ESZTERHAJ.

ÖSZTÖRJE, fn. tt. *ösztörjé-t.* L. ÖSZTÖRŰ.

ÖSZTÖRŰ, fn. tt. *ösztörü-t.* Másképen: *ösztör, ösztörje, eszteró, eszterü.* Őrségben: *ösztölü.* Elemzésére nézve l. ÖSZTÖKE és ESZTERO. Értelmére nézve jelent általán hegyes karókkal, fa vagy más fogakkal, szegekkel ellátott különféle akasztó készületeket. Innen Arany Jánosnál:

„Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e,
Kit felakasztottak magas ösztörűre."
Arany. (Buda halála).

Ilyenek különösen a) a mészárosok ösztörüje, azaz: fogas állványa, melyre a feltagolt húst akgatják; b) a majorosnők ösztörüje, melyre az üres köcsögöket szurják; c) a madarászok ösztörüje, ágas póznája, melyre a lépveszszőket rakják, vagy Szabó D. szerént ágas-bogas fa, mely lábtó helyett szolgál; d) a timárok ösztörüje, melyen a bőröket kifeszítik, és szárítják; e) a folyóvizeket gátló ösztörű, hegyes czölöpökből csinált gát; ámbár ez utósóra nézve azt is gyaníthatni, hogy öszvetett szó, s am. *ösztörő, ösztörelő,* mivel az áradozó vizet *ösztöreli,* s ez alapfogalomnál fogva rokon volna hozzá: *esztrenga,* juhokat öszvezáró korlátfák, a magyarból elemezve *ösz-terengő,* t. i. több tájszokás szerént az *ösz, ösztve* így is ejtetik: *ész, észve, észzse.* f) A régieknél, pl. a Debreczeni Legendáskönyvben több helyütt is am. kínpad. g) Göcsejben *ösztölü* am. tám- v. gyámfa.

ÖSZTÖVÉR, (ösz-tövér, azaz: ösz-töpér) ösz. mn. tt. *ösztövér-t,* tb. —*ek.* Szoros ért. mondják húsról, mely sovány, melynek zsirosa nincsen; továbbá állatról, mennyiben sovány, vékony húsa van: ellentéte: *kövér, hizott, zsiros. Szegény hástól ösztövér szalonna. Ösztövér, lud, ökör, koncz.* Átv. ért. *ösztövér alku,* mely kevés hasznot hajt. *Jobb az ösztövér alku, mint a birónak kövér végzése.* (Km.).

Minthogy az ösztövér ellentétben a kövérrel, hizottal oly húst jelent, melynek rostjai öszveasztak, öszvetöpörödtek: innen legvalószinübb, hogy öszvetett szó az *ösz* és *töpér* alkatrészekből, s am. *ösz-töpő, öszvetöpő;* t. i. *töpér,* mint igéből képzett szó hasonló a *folyár, fosztár, sugár, hajtár, töltér* stb. szókhoz. Hogy a *p* és *v,* mint rokon ajakhangok egymással fölcseréltetnek, a nyelvekben általán elég példa van rá.

ÖSZTÖVÉRÉDIK, (ösz-tövér-édik) ösz. k. m. *ösztövéréd-tem, —tél, —ett.* Ösztövérré lesen, soványodik; rostjai öszvesugorodnak, zsirja, kövérsége elfogy. V. ö. ÖSZTÖVÉR.

ÖSZTÖVÉREN, (ösz-tövéren) ösz. ih. Ösztövér állapotban, sovány hussal.

ÖSZTÖVÉRÍT, ÖSZTÖVÉRIT, (ösz-tövérít) ösz. áth. m. *ösztövérít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*. v. —*eni*. Ösztövérré tesz, azaz: soványít, zsirjától, kövérségétől megfoszt. V. ö. ÖSZTÖVÉR.

ÖSZTÖVERÍTÉS, ÖSZTÖVÉRITÉS (ösz-tövérités) fn. tt. *ösztövérítés-t*, tb. —*ek*. Ösztövérségétől megfosztás.

ÖSZTÖVÉRSÉG, (ösz-tövérség) ösz. fn. tt. *ösztövérség-et*, harm. szr. —*e*. Ösztövér állapot, vagy tulajdonság, sovány ság. *Az ösztövérség egészségesebb mint a nagy kövérség.* V. ö. ÖSZTÖVÉR.

ÖSZVE, (ösz-ve) igehatározó, illetőleg igekötő. 1) Együvé, egy seregbe, egy tömegbe, egy helyre. *Öszvetalálkozni valakivel. Öszvegyülni a teremben. Pénzt öszvegyüljteni.* 2) Bizonyos sokaságnak, mennyiségnek részeit mind együtt véve. *Összeadni a számokat. Öszveirni az ország lakosait.* Ugyan ily értelme van ezen öszvetételben: *mindöszve.* Különösen am. egészen. *Öszvejárni a várost*, egészen bejárni, egy részét sem hagyván el. *Öszveföl a hús. Öszvehidegszik a teste. Öszveirni az ivet*, egészen *beirni. Öszvekarczolni az asztalt, falat.* 3) Közel, szoros viszonyba, szövetségbe. *Öszvedllani bizonyos terv kivitelére. Öszveröffenni, öszvebeszélni, öszvebújni. Öszveszerkeszteni, öszveragasztani, öszvedllítani holmit.* V. ö. ÖSZ. Ellentétei: *szét, szerte, tétova, külön, részént, nem egészen.*

A régieknél legtöbbször ‚együtt' jelentése van, pl. a Müncheni codexben: *velök öszve, ö fiaival öszve, az erodiánusokkal össve*, am. együtt, egyesülve. Ide tartozik a mai: *mindöszve.* Továbbá Kinizsy Pálné imakönyvében előfordul *n* toldalékkal *öszven* is: „Barátimmal, és ellenségimmel öszven." E szót így is irják: *össze*, de elemzés szerént *öszve* levén s a *v* áthasonulván, némelyek szerént helyesebb volna, öszsze, mint: *neszszel neszszé*, e helyett: *neszvel neszvé*; azonban nem tagadhatni, hogy a *va-ve* végzet csak képző levén, ez a törzszsel szorosabban is öszveforrhat. A latinban, midőn az *öszve* bizonyos egyesült többségre vonatkozik, megfelel neki a *simul* és *summa*, melyekkel gyökben rokonok a szanszkrit *szaman* (együtt), a német *sammt, susammen, sammeln*, és a déli szláv *szaw, szve.*

ÖSZVEAD, (öszve-ad) ösz. áth. Általán két, vagy több külön tárgyat bizonyos egységgé képez, együvé hoz, tesz, köt, stb. Különösen: 1) Szám és mennyiségtani ért. külön-külön számokat, mennyiségeket bizonyos szabályok szerént egy egésszé alkot, melyhez képest amazok részek, pl. midőn ötöt és tizet öszveadunk, az egész leszen tizenöt, melynek öszveadott részei öt és tíz. 2) Akármiféle okból vagy czélra valamit többed magával egy köz tömegbe tesz, fizet, nyujt, ajándékoz stb. *A szegények számára pénzt adni össze. Az ifjak kös mulatságra ezer forintot adtak össze.* 3) Jegyeseket szokott szertartással, ünnepélyesen öszveköt, megesket. *Vén embert ifju leánynyal összeadni. A pap nem adta őket össze, csak úgy élnek együtt.*

ÖSZVEADÁS, (öszve-adás) ösz. fn. Cselekvés, mely által külön tárgyakat öszveadnak. 1) Számtani mennyiségi öszveadás. 2) Bizonyos értékü jószágnak, pénznek egy tömegbe való öszvetevése. 3) Házaspárok esketése. V. ö. ÖSZVEAD.

ÖSZVEADOGÁL, (öszve-adogál) ösz. gyak. áth. Folytonosan, többször adva bizonyos mennyiséget egy tömegbe gyüjt. *Az elégettek számára a vagyonosabbak pénzt, gabonát, ruhákat adogáltak össze.*

ÖSZVEAGGAT l. ÖSZVEAKGAT.

ÖSZVEAKAD, (öszve-akad) ösz. önh. 1) Mozgás, menésközben egy más testtel ütközésbe jön, pl. két ellenkező irányban haladó szekér tengelye. 2) Valakivel véletlenül találkozik. *Összeakadni valakivel az úton. Jó, hogy összeakadtam veled, mondani valóm van. Ovakodjál, hogy többé össze ne akadj velem.*

ÖSZVEAKASZT, (öszve-akaszt) ösz. áth. 1) Külön levő, egymástól elvált, elszakadt stb. testeket, vagy részeket bizonyos eszköz által egymáshoz füz, tüz, köt, csatol, kapcsol, stb. *A meglőtt madarakat szineggel összeakasztani. Az elrepedt ruhát összeakasztani.* 2) Két külön irányban mozgó testet öszveütköztet. *A kocsitengelyt más kocsi tengelyével összeakasztani.*

ÖSZVEAKASZTAL, (öszve-akasztal) ösz. áth. Az illető cselekvésnek valamivel több gyakorlatát fejezi ki. mint az *öszveakaszt*, s tulajdonkép am. öszveakgat. Tudniillik az *akaszt* és *akasztal* között oly különbségü értelemárnyéklat van, mint a *magaszt* és *magasztal, vigaszt* és *vigasztal, nyugoszt* és *nyugasztal, engeszt* és *engesztel* között.

ÖSZVEAKGAT, (öszve-akgat) ösz. gyak. áth. Több külön egymástól független testeket bizonyos esközzel csak úgy nagyjában együvé füz, köt, varr, kapcsol, stb. *Gombostüvel összeakgatni az elrepedt ruhát. Varrás előtt összeakgatni a kiszabott vásznat, posztót. A meglőtt madarakat szineggel összeakgatni.*

ÖSZVEAKLÁL, (öszve-aklál) ösz. áth. Bizonyos gúnyt, és kicsinylést rejtő értelemben am. valamit imígy-amúgy, nagyjában, nagyokat öltve öszveakgat, öszvevarr, mint az ügyetlen, vagy sietve dolgozó varrók, szabók, foltozók tesznek. Tájszokásilag: *összeabdál, összebakgat, fércsel.* V. ö. AKLÁL.

ÖSZVEALKALMAZ, (öszve-alkalmaz) ösz. áth. Különféle idomú holmiket úgy alakít, módosít, hogy egymással öszveilljenek, hogy bizonyos czélra alkalmasakká legyenek. *Összealkalmazni az ó divatú ruhadarabokat az uj divatuakkal. Eszközöket, szerszámokat, gépeket összealkalmazni.*

ÖSZVEÁLL, (öszve-áll) ösz. önh. 1) Többed magával egy csoportba áll, gyülekezik. *Egy körbe összeálltak, és tanácskoztak.* 2) Bizonyos czélból egy testületet képezve többen egyesülnek. *Ama nagy terv kivitelére szükséges, hogy többen összeálljanak. Álljunk össze, hogy az irodalmat előmozdítsuk.* 3) Átv. ért. valamely hig, folyó testnek részei mereven, szilárd tömeggé alakulnak. *Összeáll a tej*, midőn beolt-

ják, midőn megalszik. *Összeáll a kocsonyalé, a megfagyott sár*, stb.

ÖSZVEÁLLÍT, v. —ÁLLIT, (öszve-állít) ösz. áth. 1) Többeket egy tömegbe, seregbe, csoportba, rendbe állít. *Háromsorosan, csapatonként, oszlopokba, összeállítani a katonákat. A tanulókat osztályonként összeállítani.* 2) Törvényes ért. a feleket, vagy büntársakat szembesíti. 3) Átv. ért. különféle dolgokat úgy szerkeszt öszve, hogy bizonyos egészet, egységet képezzenek. *Összeállítani a hástetőt. Bizonyos ismereteket, történeti adatokat rendszeresen összeállítani.*

ÖSZVEÁLLÍTÁS, v. —ÁLLITÁS, (öszve-állítás) ösz. fn. Cselekvés, mely által öszveállítunk valakiket, vagy valamiket. *Seregek összeállítása. Büntársak, felek összeállítása. Gépek, födélfák összeállítása.* V. ö. ÖSZVEÁLLÍT.

ÖSZVEÁLMODIK, (öszve-álmodik) alakjára ösz. k. hanem ezen öszvetételben áthatólag divatos. *Sokat, sokfélét, mindent összeálmodni*, am. általában sok mindenféle zavart képet látni, sok mindenféle képpel tépelődni.

ÖSZVEAPRÍT, v. —APRIT, (öszve-aprít) ösz. áth. Bizonyos testet apró részekre metél, vagdal. *Barmok számára összeaprítani a szalmát, burgonyát, répát.* Különösen, többféle testeket apró részekre vágva kever öszve. *A kenyeret és húst összeaprítani a levesbe. Tököt dinnyehéjjal összeaprítva adni a disznóknak.*

ÖSZVEÁRKOL, (öszve-árkol) ösz. fn. Árokkal öszveköt. *A tavakat lecsapolás végett a legközelebbi folyóval összeárkolni.*

ÖSZVEASZALÓDIK, (öszve-aszalódik) ösz. belsz. Aszalás által öszvetöpörödik, zsugorodik. Szélesb ért. akármily melegség, pl. napsugár által megtöpik, nedvei kiröpülnek, s szükebb teriméjü leszen. Mondatik növényi és állati testekről. V. ö. ASZAL.

ÖSZVEASZIK, (öszve-aszik) ösz. k. Növényi, vagy állati nedvei, nyirkai elfogyván öszvetöpik, összeszárad. Különösen állati, s emberi testre vonatkozva, elsoványodik, bőre össveránczosodik.

ÖSZVEATYAFISODIK, (öszve-atyafisodik) ösz. k. Idegen családdal, nemzetséggel atyafiságba lép, öszvesógorosodik. Szélesb ért. öszvebarátkozik, bizodalmas vissonyt köt valakivel, mennyiben t. i. az *atyafi* népnyelven némi rokon érzetet kifejező csim, mi szerént, kik egymást atyafinak czimezik, erkölcsileg öszveatyafisodtak.

ÖSZVEÁZIK, (öszve-ázik) ösz. k. Mondják oly testről, melyet a nedvesség egészen általjárt, különösen melyet az eső loncsossá tett.

„Öszveázott minden teste lelke,
Hogy facsarni hétszer meg lehetne."

Remete Péter, Czuczortól.

ÖSZVEBAGGAT, v. helyesebben: —BAKGAT (öszve-bakgat) l. ÖSZVEAKLÁL.

ÖSZVEBARÁTKOZIK, (öszve-barátkozik) ösz. k. Valakivel baráti viszonyba lép. *A rokon lelkek hamar összebarátkoznak.* Szélesb ért. nyájas társalgásra szövetkezik, bizodalmas ismeretséget köt. *Az utastársak egymással összebarátkoznak. Mogorva emberrel nehéz összebarátkozni.*

ÖSZVÉBB (ösz-ve-ebb) az ‚öszve' igehatározó másod foka, mint *összébbhúzni, összébbforrni.*

ÖSZVEBÉKÉL, (öszve-békél) ösz. önh. l. ÖSZVEBÉKÜL.

ÖSZVEBÉKÉLTET, (öszve-békéltet) ösz. mivelt. l. ÖSZVEBÉKÜLTET.

ÖSZVEBÉKÜL, v. —BÉKÜL, (öszve-békül) ösz. önh. Kik egymással haragban, gyülölségben, ellenségeskedésben stb. voltak, kölcsönös kiengesztelődés után ismét békére lépnek. *A perlekedő felek, családok, meghasonlott fejedelmek, nemzetek, országok összebékülnek.*

ÖSZVEBÉKÜLÉS, v. —BÉKÜLÉS, (öszvebéküles) ösz. fn. Viszonyos kiengesztelődési cselekvés, vagy állapot, midőn az ellenséges felek egymással békére lépnek, békét kötnek.

ÖSZVEBÉKÜLHETETLEN, v. —BÉKÜLHETLEN, (öszve-békülhet[et]len) ösz. mn. Felekről mondjuk, kik az egymás elleni haragot, gyülölséget le nem vetközhetik.

ÖSZVEBÉKÜLTET, (öszve-békültet) ösz. mivelt. Eszközli, hogy az ellenséges, haragos, perlekedő felek egymással békére lépjenek. *Összebéküllteni az egymással harczoló fejedelmeket. Az egymást üldöző, gyülölő testvéreket, házastársakat összebéküllteni.*

ÖSZVEBÉNGÉSZ (öszve-béngész) ösz. áth. A szedés, szüretelés, aratás után elmaradozott gyümölcsöket, búzafejeket stb. öszvekeresgéli, szedegeti. *A szüretelők után egy kosár szőlőt és szőlőszemet összebengészett.* Átv. ért. mások szellemi müveiből holmi ismereteket gyüjtöget öszve. *Jeles irókból válogatott mondatokat összebengészni.*

ÖSZVEBÉRZENKÉDIK, (öszve-bérzenkédik) ösz. k. Valakivel viszonyosan berzenkedve szembeszáll, öszvevesz; perbe keveredik. Mondják különösen ebekről, macskákról stb.

ÖSZVEBERZESKÉDIK, (öszve-berzeskédik) l. ÖSZVEBERZENKÉDIK.

ÖSZVEBESZÉL, (öszve-beszél) ösz. önh. 1) Bizonyos távolságról, vagy a nagy tömegből kiválva beszél valakivel. *A szemközt lakók az ablakból összebeszélnek.* 2) Valami iránt viszonyos tanácskozás, beszélgetés által egyetértésre határozza el magát másod, vagy többed magával. *A napszámosok összebeszéltek, hogy a leszállított díjért nem dolgoznak.* 3) Beszélve különféle dolgokat öszvehord, öszvezavar. *Sok bolondot, ostobaságot összebeszélt.*

ÖSZVEBESZÉLÉS, (öszve-beszélés) ösz. fn. Értekezés, tanácskozás által véghez vitt egyetértés bizonyos tettnek eszközlése végett; különösen, midőn ez némi titkolódzással történik.

ÖSZVEBOCSÁT, (öszve-bocsát) ösz. fn. Megengedi, meghagyja, hogy a külön választott emberek, vagy állatok együvé mehessenek, egymással lehessenek. *Öszvebocsátani a foglyokat. Párosodás végett a hím állatokat a nőstényekkel öszvebocsátani. Viadaljátékban a bikákat öszvebocsátani.* V. ö. BOCSÁT.

ÖSZVEBOGOZ, (öszve-bogoz) ösz. áth. Valamely szálas testet rendetlen kötözgetés által bogossá, csomóssá tesz. A székelyeknél Ferenczi János szerént két czérna végét öszveköti.

ÖSZVEBOJTOZ, (öszve-bojtoz) ösz. áth. Valamely testnek, szövetnek szőrét, szálait öszvekuszálja, gubanczossá teszi. *A bogácsok, tüskék öszvebojtották a komondor szőrét. Az eső öszvebojtozza a kalpagot.*

ÖSZVEBOLYHOZ, (öszve-bolyhoz) ösz. áth. Különösen, rövid szálu, barkáju szövetnek fölszinét öszveviszálja. *Öszvebolyhozni a posztót, kalapot.* Ellentéte: *lesimít.* Mondják a megfésült hajról is, midőn a szél, vagy akármi más öszvekuszálja. V. ö. BOLYH, BOLYHOS.

ÖSZVEBONT, (öszve-bont) ösz. áth. Valamely testnek szálas, rostos részeit rendes helyzetökben megzavarja, és öszvevisszakeveri, öszvekuszálja, pl. midőn valamely köteléket megoldani akarván azt még bonyolodottabbá teszi.

ÖSZVEBONTÓDIK, (öszve-bontódik) ösz. belsz. Mondják csomóról, kötelékről, midőn oldás alatt öszvekeveredik.

ÖSZVEBONYOLÍT, v. —BONYOLIT (öszve-bonyolít) ösz. áth. 1) Szálas, rostos testet, pl. fonalat, madzagot, kendert, köteléket rendetlenül öszvekever, keresztül kasul egymásba fűz, minél fogva azokat egymástól elválasztani nehéz. *Gombolyításkor öszvebonyolítani a czérnát.* 2) Átv. valamely ügynek menetelét, haladását holmi nehézségek által akadályozza, új meg új szövevényekkel behálózza. Különösen az elmemüvek tárgyait, pl. pereket, tudományos kérdéseket, feladatokat, regényeket meséit rendetlenül, öszvezavarva adja elé.

ÖSZVEBONYOLÓDIK, v. —BONYOLODIK, (öszve-bonyolódík, v. bonyolodik) ösz. belsz. 1) Holmi szálas, rostos testek részei egymással szövevényesen öszvekeveredneck. 2) Átv. ért. valamely ügy, v. elmemű a vele bánónak készakarata, vagy tudatlansága által rendetlenül öszvezavarodik, s kivitele megnehezedik.

ÖSZVEBORÚL, v. —BORUL, (öszve-borúl) ösz. önh. Egymásra befelé hajlik, egyik tárgy vagy egyik rész a másikat beburkolja.

ÖSZVEBORZAD, (öszve-borzad) ösz. önh. A rendkivüli nagy ijedség egész valóját által járja. *A szörnyü csapás hallására öszveborzadt.* V. ö. BORZAD.

ÖSZVEBORZAZ, (öszve-borzaz) ösz. áth. Szörös, hajas, tollas testet öszvekuszál, gubanczos, egymásba kever, zavar. *Öszveborzazni a hajfürtöket. A meggerebenezett csöpüt öszveborzazni. A veszekedő kakasok öszveborzazzák egymás tollait.*

ÖSZVEBÚ, v. —BÚJ, v. —BÚV (öszve-bú v. —búj, v. —búv) ösz. önh. L. ÖSZVEBÚIK.

ÖSZVEBÚIK, v. —BÚJIK, v. —BUIK, v. —BUVIK, (öszve-búik, v. — bújik stb.) ösz. k. Másod, vagy többed magával valamely rejtekhelyen öszvejön, egyesül. *Öszvebúnak, s egymás közt sógnak búgnak. Öszvebúnak, mint a szegény ember malacai.* (Km.). Különösen, titkos szerelmeskedés, nemi ösztön kielégitése végett egyesül.

ÖSZVEBURKOL, öszve-burkol) ösz. áth. Burkolva beföd, betakar.

ÖSZVEBÜDÖSÍT, v. BÜDÖSIT, (öszve-büdösít) ösz. áth. Minden oldalról, egészen büdössé tesz valamit. *Egy szemernyi pézsma az egész szobát, ruhatárt öszvebüdösíti. A disznóaklok öszvebüdösítik a vidéket.*

ÖSZVEBÜDÖSÖDIK, (öszve-büdösödik) ösz. k. Minden részében, egészen büdössé válik. *Forró nyárban öszvebüdösödik az állott hús.*

ÖSZVECSAL, (öszve-csal) ösz. áth. 1) Különféle édesgető, kecsegtető, ravasz eszközökkel, és móddal többeket öszvegyüjt. *Étekkel, sippal, csalókával öszvecsalni a madarakat, hogy törbe, hálóba jöjjenek. Igérettel, pénzzel büntársakat csalni öszve.* 2) Hamis, csaló üzlet, kereskedés által vagyont, pénzt gyüjt.

ÖSZVECSAP, (öszve-csap) ösz. áth. 1) Csattanólag öszveüt. *Bámultában öszvecsapta kezeit.* 2) Többeket egy seregbe, nyájba, csordába öszvehajt. *A falu rideg barmait egy gulyába öszvecsapni.* 3) Önhatólag, egymással sebes rohanva ütközésbe jön, egybekeveredik. *A két ellenfél öszvecsapott. Feje fölött öszvecsaptak a hullámok.*

ÖSZVECSAPÓDIK, (öszve-csapódik) ösz. belsz. Csattanólag egy másikkal öszveütődik. *A hullámok a zátony, a szikla, a hajó fölött öszvecsapódnak.*

ÖSZVECSAPOL, (öszve-csapol) ösz. áth. Csappal öszveköt, öszvefoglal. *Öszvecsapolni a padolatgerendákat.*

ÖSZVECSATOL, (öszve-csatol) ösz. áth. Szoros ért. csatféle eszközzel öszveköt, egybefüz. *Öszvecsatolni a mente szárnyait, a lószerszámokat.* Szélesb átv. ért. külön dolgokat, személyeket szoros viszonyba hoz egymással. V. ö. CSATOL.

ÖSZVECSATTAN, (öszve-csattan) ösz. önh. 1) Két, vagy több tárgy csattanó hangot adva öszveütődik. 2) Szavakkal öszveperel.

ÖSZVECSAVAR, (öszve-csavar) ösz. fn. Csavarva öszvezsugorít, szükebb térben egyesít, csomóba teker. *Öszvecsavarni a papirveket.*

ÖSZVECSAVAROL, (öszve-csavarol) ösz. áth. Csavarféle eszközzel öszveszorít, öszveköt. *Két deszkát, gerendát öszvecsavarolni.*

ÖSZVECSÉMPÉLŐDIK, (öszve-csémpélődik) ösz. belsz. 1) Egy tömegbe gömbölyödik, öszvecsomósodik, pl. a nedves, megázott szőr, az öszvekuszált szösz, kender. 2) Átv. ért. titkos, nevezetesen forradalmi czélra többed magával szövetkezik, egyesül, öszveszüri a levet. Molnár A. szerént: *öszvecsömpölyödik.*

ÖSZVECSÉNGET, (öszve-csénget) ösz. áth. Csengetés által többeket öszvehí, bizonyos helyre idéz. *Összecsengetni a munkásokat. Misére összecsengetni a falu híveit.*

ÖSZVECSERÉL, (öszve-cserél) ösz. áth. 1) Csere által öszvekever, pl. két szekérből az ökröket, vagy lovakat. 2) Csere által bizonyos mennyiségü vagyont, árut öszveszerez.

ÖSZVECSERÉLGET, (öszve-cserélget) ösz. gyakorító áth. Több holmit öszvecserél.

ÖSZVECSIGÁZ, (öszve-csigáz) ösz. áth. Átv. ért. kinzás által igen meggyötör, megkinoz. *Erős munka, verés, koplaltatás által öszvecsigázni a barmot.*

ÖSZVECSIKLANDOZ, (öszve-csiklandoz) ösz. áth. Minden oldalról, igen nagy mértékben megcsiklandoz. *Úgy összecsiklandozták öt, hogy majd bele halt.* V. ö. CSIKLANDOZ.

ÖSZVECSIKORGAT, (öszve-csikorgat) ösz. gyak. áth. Egymás után többször öszvecsikorít. *Öszvecsikorgatott fogak.* V. ö. ÖSZVECSIKORÍT.

ÖSZVECSIKORÍT, v. —CSIKORIT, (öszvecsikorít) ösz. áth. Csikorítva öszveszorít. *Fogait összecsikorítni.*

ÖSZVECSINÁL, (öszve-csinál) ösz. áth. 1) Különálló, de egymáshoz való tárgyakat, dolgokat együvé illeszt, egymáshoz idomít. *Összecsinálni a gép részeit. Öltözetét szépen összecsinálta.* 2) Bizonyos mennyiségü pénzt valamely czélra öszvegyüjt, öszveszerez. *Az égettek számára összecsináltunk szás forintot.*

ÖSZVECSIRÍZEL, (öszve-csirízel) ösz. fn. Csirízzel öszveragaszt. *Összecsirízelni a papirdarabokat, a börszeleteket.*

ÖSZVECSÓKOLGAT, (öszve-csókolgat) ösz. gyak. áth. Gyakran, és ahol éri, mindenütt elborítja csókjaival. *Az anya összecsókolgatja kedves gyermekének száját, orczáját, szemeit, kacsóit.*

ÖSZVECSÓKOLKOZIK, (öszve-csókolkozik) ösz. k. Valakivel viszonyos csókot, vagy csókokat vált. *A szerelmesek, az egymást üdvözlők, a hü barátok összecsókolkoznak.*

ÖSZVECSÓKOLÓDZIK, (öszve-csókolódzik) l. ÖSZVECSÓKOLKOZIK.

ÖSZVECSOMÓSODIK, (öszve-csomósodik) ösz. k. Csomók nőnek, fejlődnek rajta, öszvegöngyölödik. V. ö. CSOMÓSODIK.

ÖSZVECSOPORTOZIK, (öszve-csoportozik) ösz. k. Többen egy csoportba gyülekeznek, öszvejövén egy csoportot képeznek. *Az égő ház körül összecsoportosik a nép.* V. ö. CSOPORT.

ÖSZVECSŐDÍT, v. —CSŐDIT, (öszve-csődít) ösz. áth. Eszközli, hogy többen vagy sokan csődülve öszvegyüljenek. V. ö. CSŐDÍT, CSŐDÜL.

ÖSZVECSŐDŰL, v. —CSŐDÜL, (öszve-csődül) ösz. önh. Valamely új, meglepő eseményre tolongva, sietve, futva öszvegyül. *Lázadás, forradalom alatt, ritka látványra összecsődül a nép.* V. ö. CSŐDŰL.

ÖSZVECSÖMPÖLYÖDIK, (öszve-csömpölyödik) ösz. k. L. ÖSZVECSEMPELŐDIK.

ÖSZVECSUK, (öszve-csuk) ösz. áth. Többeket bizonyos kerített helyen, pl. akolban, házban, udvarban, szobában, börtönben együvé berekeszt, bezár. *Különféle rangu foglyokat összecsukni.* V. ö. CSUK.

ÖSZVECSÚNYÍT, v. —CSUNYIT, (öszve-csunyít) ösz. áth. Valamit minden oldalról, vagy több felől csunyává tesz, nevezetesen, bemocskol, beszennyez, besároz, sth. *Zsirral, olajjal összecsúnyítani a ruhát. Sáros lábakkal összecsúnyítani a szobát. Ganajjal, hugygyal összecsúnyítani a ház elejét.*

ÖSZVECSÚNYÚL, v. —CSÚNYUL, (öszvecsúnyúl) ösz. önh. Szenny, mocsok, piszok, sár, stb. által több, vagy minden oldalról csúnyává lesz. *A szénnel, szurokkal, zsirral, olajjal bánók kezei, ruhái összecsúnyúlnak.* V. ö. CSÚNYÚL.

ÖSZVECSÚSZ, (öszve-csúsz) ösz. önh. Szoros ért. földön, vagy más alapon csúszva egymáshoz közeledik, egymással szoros helyviszonyba jő. *A kigyók a verőfényre összecsúsznak.* Átv. ért. titkos szerelmi viszonyból, a nemi ösztön kielégítése végett egyesül, öszvebúvik.

ÖSZVECZIPEL, (öszve-czipel) ösz. áth. 1) Egy személy többfélét részenként, egymás után czipelve együvé hord, gyüjt. *Elfáradt, mig annyi búzás zsákot összeczipelt.* 2) Többen bizonyos terhü tárgyakat czipelve hordanak öszve. *Égéskor a lakók tüzmentes helyre összeczipelik ingó vagyonaikat.* V. ö. CZIPEL.

ÖSZVEDAGAD, (öszve-dagad) ösz. önh. Több, vagy minden oldalról, igen nagyon megdagad. Mondják különösen állati testről. *A vizkóros ember teste összedagad.*

ÖSZVEDAGASZT, (öszve-dagaszt) ösz. áth Tésztanemü testet gyúrás által minden oldalról dagadóvá tesz. *A kenyérnek valót teknőben összedagasztani.*

ÖSZVEDARABOL, (öszve-darabol) ösz. áth, Az egészet darabokra vagdalja, metéli, hasogatja, s egy halmazzá teszi. *Összedarabolni a fatörzsöket, az ölfa hasábjait.* V. ö. DARAB.

ÖSZVEDOBOL, (öszve-dobol) ösz. áth. Dob szóval, dobolás által többeket öszvehí, bizonyos helyre öszvegyüjt. *Összedobolni az elszéledt, a hásakban szállásoló katonákat. Árverésre, hirdetésre összedobolni a népet.*

ÖSZVEDOHOLLIK, (öszve-dohollik) ösz. k. Dohos szagot kap, vagy mint a dohos gabona, liszt stb. megromlik.

ÖSZVEDOLGOZIK, (öszve-dolgozik) ösz. k. Másokkal együtt közös czélra működik.

ÖSZVEDOLLIK, (öszve-dollik) ösz. k. A székelyeknél am. öszvetorhad, torba, vagy torhadt lesz; talán ‚öszvedohollik' szóból rövidült.

ÖSZVEDÖJT, (öszve-döjt) l. ÖSZVEDÖNT.

ÖSZVEDŐL, (öszve-dől) ösz. önh. 1) Valamely rakott, épített mű, alkotmány részei között az öszvetartó erő megtágul, elromlik, s annak következtében

lerogy, s egy halommá leszen. *Földrengés, árvíz alatt, régiség miatt összedőlnek az épületek. Álgyulövésektől összedőlnek a vár falai.* 2) Mondják emberről, vagy más állatról, midőn nagy fáradság, vagy gyöngülés, ijedség stb. miatt leroskad, lerogy. *Ijedtében összedőlt. Rosz útban nagy teher alatt összedőlnek az igás barmok.*

ÖSZVEDÖNT, (öszve-dönt) ösz. áth. Eszközli, hogy valamely rakott, épített alkotmány, halmaz minden részei között az összetartó kapcsolat megtáguljon, s az egész leroskadjon s rendetlen halmazt képezzen. *Összedönteni a falakat, házakat. A szélvész összedöntötte a kasalokat, asztagokat.*

ÖSZVEDÖRGÖL, (öszve-dörgöl) ösz. áth. 1) Két, vagy több testet egymáshoz dörgöl. *A kajcsos lábu ember összedörgöli térdeit.* 2) Dörgölve apró részekre sodor, zúz, morzsol, tördel. *Ujjak között összedörgölni a földrögöt.* 3) Több, vagy minden oldalról dörgölve koptat, becsúnyít. *A marhák összedörgölik a ház oldalát.* V. ö. DÖRGÖL.

ÖSZVEDÖRZSÖL, l. ÖSZVEDÖRGÖL.

ÖSZVEDUG, (öszve dug) ösz. áth. Bizonyos központ körül, vagy szük helyen egymáshoz közel tol, s mintegy titkolódzva, elrejtve oda helyez. *Fejeiket összedugták, és susogtak. Összedugott kéz* am. öszvetett kéz, vagyis átv. ért. részvétlenség. *Összedugott kézzel nézni a más baját.* V. ö. DUG.

ÖSZVEDÚL, (öszve-dúl) ösz. áth. Bizonyos helyet, tért, vidéket rablás, pusztítás által mindenéből kifoszt, épületeiben rombolást tesz, azt rendetlenül egybe zavart halmazzá teszi. *A dühös ellenség összedulta a várost.* V. ö. DÚL.

ÖSZVEDÜL, v. —DÜL, (öszve-dül) l. ÖSZVEDŐL.

ÖSZVEÉG, (öszve-ég) ösz. önh. Egészen, minden részeiben a tüz martalékává lesz, elég, hamuvá válik. *Egész háza összeégett, csak falai maradtak.*

ÖSZVEÉGET, (öszve-éget) ösz. áth. 1) Egészen eléget, hamuvá tesz. *Pesten évenként több ezer ölfát összeégetnek.* 2) Több oldalról valamely testnek fölszinét megpörköli. *A tüzoltó kezeit, arczát összeégették a csapkodó lángok.*

ÖSZVEEGYEZÉS, (öszve-egyezés) ösz. fn. 1) Véleményi, vagy akarati egység kettő, vagy többek között. 2) Azon viszonyos megnyugvás bizonyos ügy fölött, melyet a meghasonlott felek egymás között kieszközlöttek. 3) Átv. ért. többeknek bizonyos mesterségi vagy művészeti szabályok szerént való összeillése. *A szók összeegyezése a mondatokban. A versek rímek szerénti összeegyezése.*

ÖSZVEEGYEZIK, (öszve-egyezik) ösz. k. 1) Bizonyos dologra nézve mással, vagy másokkal egy véleményben van. *Holmi tudományos kérdésekben összeegyezni.* 2) Társas viszonyban, különösen vágyra, akaratra nézve mással megfér. *Szép, midőn a házastársak összeegyesnek.* 3) Meghasonlás, feleselés után viszonyos engedés, értekezés, elégtétel nyomán egy kös véleményben, akaratban összejön. *A peres felek összeegyeztek.* 4) Átv. ért. bizonyos szabályok szerént együvé illik, pl. összeegyeznek a versek, midőn rímeik hasonlók; a mondatban összeegyeznek a szók, midőn az illető nyelvtan, és szókötés szabályai szerént szerkesztvék.

ÖSZVEEGYEZTET, (öszve-egyeztet) ösz. mivelt. Eszközli, hogy valakik, vagy valamik összeegyezzenek. l. ÖSZVEEGYEZIK. *A különböző véleményeket, a meghasonlott feleket, a szókat, verseket összeegyeztetni.*

ÖSZVEELEGYÉDIK, (öszve-elegyédik) ösz. k. Többekkel, vagy különnemüekkel összevegyül, egy tömegbe, seregbe keveredik. *Népcsődületben mindenféle emberek összeelegyednek. A vis összeelegyedik a borral, a tej a kávéval.* Tájdivatosan: *összeledik.*

ÖSZVEELEGYÍT, (öszve-elegyít) ösz. áth. Többeket, vagy különféléket egy tömegbe, csoportba, vegyít, kever. *Szénát szalmával, búsalisztet rozslisztlel, ecetet vissel összeelegyítni.* V. ö. ELEGYÍT.

ÖSZVEENYVEZ, (öszve-enyves) ösz. áth. Két, vagy több darab testet enyvvel összeragaszt. *Az asztalos összeenyvesi a deszkalemezeket.*

ÖSZVEEPÉZ, (öszve-epéz) ösz. áth. Epével összekever, vegyít, beken, bemocskol.

ÖSZVEÉR, (öszve-ér) ösz. önh. Két, vagy több test egymáshoz közeledő irányban bizonyos ponton találkozik, érintkezik, megilleti egymást. *A külön helységekből jövő kocsik a városi vámnál összeértek. A begombolt ruha szélei összeérnek. A csomag kötelének végei nem érnek össze, mert rövidek.*

ÖSZVEERESZT, (öszve-ereszt) ösz. áth. 1) Külön levő embereket, állatokat összemenni enged, egymással társalogni, illetőleg közlekedni hagy. *Az elzárt foglyokat egy-két órára összeereszteni.* 2) Némely művek, kivált fából készültek részeit egymással szorosan összefüggeszti. *A gerendákat egymással, az ollófákat a gerendákkal, összeereszteni.*

ÖSZVEESIK, (öszve-esik) ösz. k. 1) Összenyomódik, részei kisebb terimét foglalnak el. *A szénakazlak rakodás után összeesnek.* 2) Emberről és állatról szólva am. tömegéből veszít, megsoványodik, megráncosodik, megöregszik stb. 3) Összeroskad. 4) Vagyonában megfogyatkozik. 5) Időrészre vonatkozva am. azonegy időben történik, egy időre esik. *A szénakaszálás és gabnaaratás néha összeesik.*

ÖSZVEESKET, (öszve-esket) ösz. áth. A jegyeseket kellő szertartással, melynek lényege esketésből áll, összeadja.

ÖSZVEESKETÉS, (öszve-esketés) ösz. fn. Egyházi, vagy polgári szertartás, midőn a házasságra lépő jegyesek ünnepélyes eskütétel által összeadatnak.

ÖSZVEESKÜDIK, l. ÖSZVEESKÜSZIK.

ÖSZVEESKÜDT, (öszve-esküdt) ösz. mn. és fn. Aki valamely jó vagy rosz czélnak, vállalatnak kivitelére többed magával eskü által lekötötte magát.

Különösen oly személy, ki a haza, vagy fejedelem vesztére, romlására többed magával titokban szövetkezett.

ÖSZVEESKÜSZIK, (öszve-esküszik) ösz. k. Bizonyos vállalatnak kivitelére többed magával eskü által, és titkon kötelezi magát. Különösen, a haza, fejedelem, vagy más személy romlására, vesztére szövetkezik.

ÖSZVEESKÜVÉS, (öszve-esküvés) ösz. fn. 1) Széles ért. közös eskü által tett igéret, lekötelezés, bizonyos vállalatnak végrehajtására. 2) Szorosb ért. polgári főbenjáró bűn, melyet azok követnek el, kik titkon a törvényes fejedelem, vagy haza romlására, vesztére, elárulására szövetkeznek, s e szövetséget ünnepélyes eskü által erősítik.

ÖSZVEESKÜVŐ, (öszve-esküvő) ösz. mn. Aki többed magával bizonyos vállalatra, különösen a haza, vagy törvényes felsőség vesztére, romlására titkos eskü által szövetkezik. *A vezér ellen összeesküvő katonák.*

ÖSZVEÉSZIK, (öszve-észik) ösz. k. Itt áthatólag am. 1) Bizonyos mennyiségü eledelt egészen elkölt. *Összevett három font húst, egy font kenyeret.* 2) Mindenfélét együvé keverve, nem válogatva eszik. *Tücsköt, bogarat összeeszik.*

ÖSZVEFAGGAT, l. helyesebben: ÖSZVEFAKGAT.

ÖSZVEFAGY, (öszve-fagy) ösz. önh. Fagyasztó hideg által szilárddá alakúl, öszvegöbörödik, jéggé válik stb. továbbá: fagy által öszveragad. *A nedves testek összefagynak, ha kemény hideg van. A tízokok tollai, szárnyai összefagytak.* V. ö. FAGY.

ÖSZVEFAKGAT, (öszve-fakgat) ösz. gyak. áth. Nyomkodva, szorongatva, gyötörve, több, vagy minden oldalról megkinoz, megpuhít. Különösen, holmi gyümölcsféléket öszvenyomkod, ujjaival megpuhít. V. ö. FAKGAT.

ÖSZVEFARAG, (öszve-farag) ösz. áth. Faragással öszveilleszt; vagy: öszvevagdal.

ÖSZVEFARAGÓDIK, (öszve-faragódik) ösz. belsz. Átv. öszvefér, öszvesimúl. *Nem tudnak összefaragódni.* (Szabó D.).

ÖSZVEFÁZIK, (öszve-fázik) ösz. k. A hideg egész testét általjárja. *E vékony ruhában és hideg szobában összefázunk.*

ÖSZVEFEKSZIK, (öszve-fekszik) ösz. k. Ketten, vagy többen egymás mellé feküsznek. *A disznók, malacok az ólban összefeküsznek.* Különösen mondják féfiról és nőről, midőn nemileg közösülnek.

ÖSZVEFEKTET, (öszve-fektet) ösz. mivelt. Eszközli, vagy meghagyja, megparancsolja, hogy ketten vagy többen egymáshoz feküdjenek. *Két gyermeket egy ágyba összefektetni. Lakodalom éjén az új házasokat összefektetni.* Átv. ért. lelketlen tárgyakat egymás mellé, egymás fölé fekvőlegesen helyez. *Deszkákat, zsákokat, könyveket összefektetni.* V. ö. FEKTET.

ÖSZVEFÉR, (öszve-fér) ösz. fn. 1) Többnek együtt bizonyos téren elegendő helye van. 2) Társas viszonyban egygyel, vagy többel megegyezik, zsurlódás nélkül együtt él. *Két hasártos nehezen fér össze.* Máskép: *megfér.*

ÖSZVEFÉRCZÉL, (öszve-férczél) ösz. áth. Úgy nagyjában, ritka öltéseket téve öszveakgat, öszvetűz holmi szöveteket, vagy hasonféle kelméket. *Összeférczelni az elhasadt ruhát.* V. ö. FÉRCZÉL.

ÖSZVEFÉRHETETLEN, v. —FÉRHETLEN, (öszve-férhet[et]len) ösz. mn. Aki, vagy ami mással vagy másokkal öszveférni nem tud, nem képes. *Két dudás egy csárdában összeférhetetlen. A csalás a jó erkölcsel összeférhetetlen. Aljas tett a becsülettel összeférhetetlen.*

ÖSZVEFÉRHETETLENSÉG, v. —FÉRHETLENSÉG, (öszve-férhet[et]lenség) ösz. fn. Állapot, vagy tulajdonság, midőn valami egy másikkal öszveférni nem tud, nem képes.

ÖSZVEFÉRHETŐ, (öszve-férhető) ösz. mn. Aki vagy ami mással, vagy másokkal öszve-, vagy megférni tud, megférni képes.

ÖSZVEFÉRHETŐSÉG, (öszve-férhetőség) ösz. fn. Állapot, vagy tulajdonság, midőn valaki vagy valami mással vagy másokkal öszve tud, vagy képes férni.

ÖSZVEFESZÍT, (öszve-feszít) ösz. áth. Két, vagy több merev állásu testet úgy feszit, hogy egymáshoz érjenek. *Összefeszíteni a márványlapokat.*

ÖSZVEFIRKÁL, (öszve-firkál) ösz. áth. 1) Bizonyos lapot, holmi vakarásokkal, irkafirkával betölt, bemázol. *A gyermekek összefirkálják a papirt, az oskolai padokat, a falakat.* Szokottabban: *befirkál.* 2) A maga nemében haszontalan, oktalan elmeművet készít, melyben öszvefüggés nélkül mindent öszveviszsza hord. V. ö. FIRKÁL.

ÖSZVEFOG, (öszve-fog) ösz. áth. 1) Két, vagy több külön tárgyat, testet kézzel, ölbe hajtott karokkal stb. együvé szorít. *Az ügyes pinczér egyszerre több tányért, palaczkot összefog.* 2) Több üzőbe vett embert, vagy állatot fogoly, rab, martalék gyanánt együvé hoz. *Összefogni a sziványokat. Vadakat, madarakat összefogni.* 3) Több igás barmot egy jármü elé fog. *Csikót lovakkal, tinókat ökrökkel összefogni.* 4) Átv. ért. különféle eszméket, fogalmakat, eszméreteket öszvefüz. Használtatik önhatólag is, tárgyesetes viszonynév nélkül: 1) Bizonyos czélra mással egyesül. *Ha többen összefognak, hamarább czélt érnek.* 2) Egy jármü elejbe ketten, vagy többen befogják vonó barmaikat. *Két szomszédgazda egy szekérbe összefogott.*

ÖSZVEFOGAD, (öszve-fogad) ösz. áth. Szerződés utján többeket bizonyos czélra, munkára öszvegyüjt. *A toborzók összefogadnak a nép minden osztályából ujonczokat. A megszorult gazda minden jöttment napszámost összefogad.*

ÖSZVEFOGAT, (öszve-fogat) ösz. mivelt. Meghagyja, parancsolja, rendeli, hogy többeket öszvefogjanak. *A városi rendőrség öszvefogatja a csavargó gyanús személyeket.*

ÖSZVEFOGDOS, (öszve-fogdos) ösz. gyak. áth. 1) Futókat, szökevényeket, üzőbe vetteket egyremásra öszvefog. *A rablókat, tolvajokat öszvefogdosni.* 2) Kézzel öszvetapogat, nyomkod, szorongat valakit, vagy valamit.

ÖSZVEFOGLAL, (öszve-foglal) ösz. áth. Külön, elvált állapotban levő, egymástól független dolgokat, tárgyakat bizonyos módon, vagy eszköz által öszveköt, együvé fűz, csatol, szerkeszt. *A hordó dugáit abroncsokkal, a deszkákat enyvvel, a gerendákat peterékkel öszvefoglalni. A beszéd, értekezés tartalmát rövid kivonatban öszvefoglalni.*

ÖSZVEFOGLALÁS, (öszve-foglalás) ösz. fn. Cselekvés, mely által valamit öszvefoglalunk, továbbá, ezen cselekvés által eszközlött mű. V. ö. ÖSZVEFOGLAL.

ÖSZVEFOGÓDZIK, v. —FOGÓZIK, (öszvefogódzik, v. —fogózik) ösz. k. Másod vagy többed magával kezet fogva, vagy karöltve lánczolatot képez. *Körjátékban, körtánczban öszvefogódzani. Hárman öszvefogódzva sétálnak.*

ÖSZVEFOGÓZKODIK, (öszve-fogózkodik) l. ÖSZVEFOGÓDZIK.

ÖSZVEFOLTOZ, (öszve-foltoz) ösz. áth. Holmi repedékeket, hasadásokat, likakat bizonyos nemü foltokkal öszveigazít, s az egymástól elvált részeket együvé illeszti. *A repedt edényeket dróttal, plehvel, a rongyos ruhát posztó-, vászondarabbal öszvefoltozni.* V. ö. FOLTOZ.

ÖSZVEFOLTOZGAT, (öszve-foltozgat) ösz. gyak. áth. Valamit több oldalról öszvefoltoz. *A térdeken, ülepen kiszakadt nadrágot öszvefoltozgatni.* Továbbá: többfélét foltoz. *Üngeit, gatyáit öszvefoltozgatja.* V. ö. ÖSZVEFOLTOZ.

ÖSZVEFOLY, (öszve-foly) ösz. önh. 1) Bizonyos nedv, vagy olu egy másikkal egy tömegbe gyülekezik öszve, több vizek, folyók egy köz mederbe szakadnak, ömlenek. *A Dunába sok vís öszvefoly.* 2) Átv. ért. mondják szinekről, melyek hasonlóságuk miatt mintegy öszveolvadnak.

ÖSZVEFON, (öszve-fon) ösz. áth. 1) Szálas, rostos testeket sodrás, viszálás, tekerés által bizonyos alakú egészszé képez. *Öszvefonni a hajat, szijakat, vesszőket korbácscsá, kendert ostorrá öszvefonni.* 2) Különösen rokkán, guzsalyon, gépen kendert, lent, gyapottat stb. fonallá alakít. V. ö. FON.

ÖSZVEFONNYAD, (öszve-fonnyad) ösz. önh. Növényi, vagy állati nedvei kiaszván öszvezsugorodik, héja, bőre megránczosodik. V. ö. FONNYAD.

ÖSZVEFONNYASZT, (öszve-fonnyaszt) ösz. áth. Nedveitől megfosztva héját, bőrét öszvezsugorítja, ránczossá teszi. *A forró nap öszvefonnyasztja a gyönge növényeket. A betegség, vénség öszvefonnyasztja az arczot, kezeket.*

ÖSZVEFONTYORODIK, (öszve-fontyorodik) ösz. k. Öszveránczosodik, töpörödik. V. ö. FONTYORODIK.

ÖSZVEFORDÍT, v. —FORDIT, (öszve-fordít) ösz. áth. Két, vagy több ellenkező irányban helyzett testet egymásfelé fordít, szemközt állít, fektet, helyez, hogy együtt legyenek, vagy érintkezzenek. *A szétdőlt könyveket öszvefordítani.* V. ö. FORDÍT.

ÖSZVEFORDÚL, v. —FORDUL, (öszve-fordúl) ösz. önh. Két, vagy több egymással ellenkező irányban, vagy távolodó, szétváló helyzetben levő test viszás mozdulat által egymáshoz közeledik, egymással érintkezik, pl. a kinyilt ablak, vagy ajtó szárnyai, midőn becsukódnak, vagy a háttal állók szemközt fordulnak.

ÖSZVEFORGAT, (öszve-forgat) ösz. gyak. áth. Nyugállapotban, vagy rendben levő holminek egyes részeit erre arra mozgatja, helyezi, hányja veti. *Öszveforgatni a szobában a bútorokat, a szekrényben a ruhákat, könyveket.* Különösen, irományi, nyomtatványi lapokat általnéz, átvizsgál, majd itt majd ott olvas belőlök.

ÖSZVEFORR, (öszve-forr) ösz. önh. 1) A növényi vagy állati testnek bizonyos sérülés által elvált részei az illető életnedvek működő erejével együvé hegednek. *A bemetélt, beoltott fának kérge öszveforr. A sebek, törött csontok öszveforrnak.* 2) Mondják érczekről, midőn tűz által együvé állanak.

ÖSZVEFORRAD, (öszve-forrad) ösz. önh. l. ÖSZVEFORR.

ÖSZVEFORRASZOL, (öszve-forrasszol) ösz. áth. l. ÖSZVEFORRASZT.

ÖSZVEFORRASZT, (öszve-forrasszt) ösz. áth. Különböző érczeket, vagy érczrészeket forró tüz által szorosan öszveköt. *Öszveforrasztani a vasat. A kovács midőn nádol, a szántóvassal öszveforrasszt egy darab vasat.*

ÖSZVEFŐZ, (öszve-főz) ösz. áth. 1) Egy edényben különfélét öszvevegyítve főz. *Az úgy nevezett haldarálékban többféle halat öszvefőznek.* 2) Igen nagyon megfőz.

ÖSZVEFÚ, v. —FÚJ, (öszve-fú, v. —fúj) ösz. áth. Holmi szállékony könnyü testeket egy halomra, egy rakásba fú. *A szél mindenféle gazt, port, szemetet, rongyot a szögletbe öszvefúvott.*

ÖSZVEFÚR, (öszve-fúr) ösz. áth. Valamely testet több vagy minden oldalról megfúr, általfúr.

ÖSZVEFUT, (öszve-fut) ösz. önh. 1) Másod vagy többed magával futva siet bizonyos helyre. *Rendkivüli látványra öszvefut a nép.* 2) Átv. bizonyos hig testek részei megmerevednek, öszveállanak, megalusznak. *Öszvefut a tej, tejfel, kocsonyalé.* 3) Tárgyesetes viszonynévvel, bizonyos térnek több vagy minden helyeit futva bejárja. *Öszvefutotta az egész várost, még sem találá meg, akit keresc.*

ÖSZVEFÜGG, (öszve-függ) ösz. önh. Mondjuk két, vagy több tárgyról, melyek bizonyos anyagi,

vagy szellemi, erkölcsi köteléknél fogva egymással némi viszonyban állanak, s egységet képeznek. *Összefüggenek a láncz szemei, gyürüi, karikái. A rendszeres elmemü részei, az okoskodási mondatok összefüggenek.*

ÖSZVEFÜGGÉS, (öszve-függés) ösz. fn. Viszonyállapot, midőn bizonyos tárgyak öszvefüggenek. V. ö. ÖSZVEFÜGG. Különösen: szellemi ért. az elme, és akarat müveinek szoros viszonya egymás között, mely rendszeresség, illetőleg következetesség által nyilatkozik.

ÖSZVEFÜGGESZT, (öszve-függeszt) ösz. áth. Különféle, de bizonyos pontban egyező, vagy rokon tárgyakat egymással összeköt, együvé szerkeszt. Nevezetesen, az elme müveit némi rendszerrel, következetesen egy egésszé alkotja.

ÖSZVEFÜSTÖL, (öszve-füstől) ösz. áth. Valamely testet, vagy tért minden oldalról füstössé tesz. *Összefüstölni a szobát, a ruhákat.*

ÖSZVEFÜSTÖLŐDIK, (öszve-füstölődik) ösz. belsz. Minden oldalról, általában füstössé leszen, átjárja a füst. *A szalmánál, nyirkos fánál főtt étel összefüstölődik.*

ÖSZVEFŰZ, (öszvefűz) ösz. áth. Beöltő kötelékkel, pl. fonallal, madzaggal, zsineggel, szíjjal stb. többeket együvé köt, öszvefoglal. *Összefűzni a dohányleveleket, gyöngyszemeket. Lánczczal, szíjjal összefűzni a foglyokat, a vadászebeket.* V. ö. FŰZ.

ÖSZVEG, (ösz-v-eg) fn. tt. *összveg-et*, harm. szr. —*e*. Több öszveadott, együvé tett részekből álló mennyiség. (Summa). Ha az öszvegből egy részt kivonunk, megmarad a többi rész. *Ha tíz és hús forintot összvetesztünk, az összveg harmincz forint lesz.*

ÖSZVEGALYABÍT, v. —GALYABIT, (öszvegalyabít) ösz. áth. Valamit galyabitva öszverak.

ÖSZVEGAZOL, (öszve-gazol) ösz. áth. 1) Bizonyos tért, helyet gazzal beszemetez, vagy valamit gazzal öszvekever. *Összvegazolni az utczát, udvart. Összvegazolni a takarmányt.* 2) Átv. csúf czimül használt ‚gaz' névvel meggyaláz, becstelenít, gazembernek mond valakit. *A perlekedők összvegazolták egymást.*

ÖSZVEGÁZOL, (öszve-gázol) ösz. áth. 1) Lábakkal tiporva öszvezúz, lejár, eltapos valamit. *A ludak, barmok összvegázolják a vetéseket.* 2) Szekérrel, kocsival, lóháton embert, vagy más állatot, vagy növényeket eltipor. *A lóról lecsett katonát összvegázolták lovas társai.* V. ö. GÁZOL.

ÖSZVEGÉL, (ösz-v-eg-él) ösz. áth. m. *összvegél-t.* L. ÖSZVEGÉSÍT.

ÖSZVEGEREBLYÉL, (öszve-gereblyél) ösz. áth. Holmi elszórva heverő szálas, vagy más testeket gereblyével öszvehárít. *Összvegereblyélni a szénát, szalmát, tarlót, gazt. Összvegereblyélni a földön elszórt kavicsokat.* Tréfás népnyelven, férfit és nőt némi erőszakkal, rábeszéléssel saját hajlamuk ellen öszveházasít.

ÖSZVEGÉS, (ösz-v-eg-és) mn. tt. *összvegés-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ami bizonyos öszveget foglal magában. *Összveges szám, költség, jövedelem.*

ÖSZVEGÉSÍT, ÖSZVEGÉSIT, (ösz-v-eg-és-ít) áth. m. *összvegesít-ett*, par. —*s*. htn. —*ni*, v. —*eni*. Egy öszveggé tesz több egynemü részeket, öszverak; öszvead.

ÖSZVEGÉSÍTÉS, ÖSZVEGÉSITÉS, (ösz-v-eg-és-ít-és) fn. tt. *összvegesítés-t*, tb. —*ek*. Öszverakás, öszveadás.

ÖSZVEGÉSÜL, ÖSZVEGÉSÜL, (ösz-v-eg-és-ül) önh. m. *összvegesül-t*. Egy öszveggé lesz, vagy válik.

ÖSZVEGÉZ, (ösz-v-eg-ez) áth. m. *összvegéz-tem*, —*tél*, —*ett*. L. ÖSZVEGÉSÍT.

ÖSZVEGOMBOL, (öszve-gombol) ösz. áth. Ruhaféle darabokat egy vagy több gombbal öszveköt. *Összvegombolni az ing gallérát, a mentét, dolmányt, mellényt.*

ÖSZVEGOMBOLYÍT, vagy —GOMBOLYIT, (öszve-gombolyít) ösz. áth. Szoros ért. fonalnemüből álló tömeget, köteget gombolyagba hajtogat öszve. *A kiszapult, megmosott fonalat összvegombolyítani.* Szélesb ért. holmi gyürékeny testet csomósan öszvenyomkod.

ÖSZVEGOMBOLYODIK, (öszve-gombolyodik) ösz. k. Mintegy magától gombolyagba tekeredik, csomóba göngyölödik.

ÖSZVEGONDOL, (öszve-gondol) ösz. áth. Többféle tárgyak képeit, s azok körülményeit, részleteit gondolatban öszvegyüjti. *Mindent összvegondoltam, még sem találhatám ki.*

ÖSZVEGORNYAD, (öszve-gornyad) l. ÖSZVEGÖRZSED.

ÖSZVEGÖNCZÖL, (öszve-gönczöl) ösz. áth. Holmi szövetnemü testeket öszvegyúr, gyömöszöl, öszvegöngyölít. *Összvegönczölni az ágynemüt.* Máskép: *összvedönczöl.*

ÖSZVEGÖNGYÖL, ÖSZVEGÖNGYÖLGET, ÖSZVEGÖNGYÖLÍT, (öszve-göngyöl, vagy —göngyölget, vagy —göngyölít) ösz. gyak. áth. Lebenyeg, hajlékony testet, vagy testeket gömbölyüen, vagy hengeresen öszvehajtogat, sodorgat. *Összvegöngyölgetni a papirt, vásznat, posztót.*

ÖSZVEGÖRBÍT, v. —GÖRBIT, (öszve-görbít) ösz. áth. Görbén öszvehajt. *A hideg összvegörbítette ujjait. A falba ütött szeget összvegörbíteni.*

ÖSZVEGÖRBÖNGET, (öszve-görbönget) ösz. áth. Többször, vagy többszörösen öszvegörbít.

ÖSZVEGÖRBÜL, v. —GÖRBÜL, (öszve-görbül) ösz. önh. Görbén öszvehajlik. V. ö. ÖSZVEGÖRBÍT.

ÖSZVEGÖRCSÖSÍT, v. —GÖRCSÖSIT, (öszve-görcsösít) ösz. áth. Egészen görcsössé tesz. Görcsbe, vagy görcsökbe öszveszorít.

ÖSZVEGÖRNYED, (öszve-görnyed) l. ÖSZVEGÖRZSED.

ÖSZVEGÖRÖNCZÖL, (öszve-göröncz̈öl) ösz. áth. Dörgölés, zsurlás által több helyen göröncsössé tesz, feltör. *A patkószegek összegöröncsölik a szobapadlót. Sikárlásban összegöröncsölni a későrt.*

ÖSZVEGÖRZSED, (öszve-görzsed) ösz. önh. Nagy teher alatt, vagy betegség, vénség miatt teste meggornyad, vagy görnyed, s mintegy öszveguzsorodik.

ÖSZVEGURÍT, v. —GURIT, (öszve-gurít) ösz. áth. Kerek, vagy hengeralakú, vagy gömbölyü testeket egy helyre gurít. *Karikákat, hordókat összegurítani. Játékgolyókat egy likba öszvegurítani.*

ÖSZVEGURÚL, v. —GURUL, (öszve-gurúl) ösz. önh. Több hengerded, vagy gömbölyü test bizonyos lejtőről megindulva egy köz állapodási helyen öszvegyül.

ÖSZVEGÚZSLIK, (öszve-gúzslik) ösz. k. Gúzszá, vagy gúzshoz hasonlólag öszvetekeredik, pl. a tekergetett nyers ágak.

ÖSZVEGUZSORODIK, (öszve-guzsorodik) ösz. k. Mondják szivos, nyirkos testről, különösen növények ágairól, szárairól, leveleiről, midőn gúzs gyanánt öszvetekerednek; továbbá emberről, vagy más állatról, midőn hideg, betegség, nagy kin miatt öszvehúzza magát, midőn bőre öszveránczosodik, stb. V. ö. GUZSORODIK.

ÖSZVEGYILKOL, (öszve-gyilkol) ösz. áth. 1) Valakit gyilokkal, vagy hasonló eszközzel több helyen megszurkálva életétől megfoszt. 2) Többeket erőszakos halállal végez ki. *A dühös ellenség összegyilkolta az öregeket, kisdedeket, nőket.*

ÖSZVEGYÓGYÚL, v. —GYÓGYUL, (öszvegyógyúl) ösz. önh. A testnek sérülés, vágás, törés stb. által elvált részei öszveforradnak, öszvehegednek.

ÖSZVEGYÖMÖR, v. —GYÖMÖRÖL, (öszvegyömör, v, —gyömöröl) ösz. áth. Valamit erőszakosan öszvegyúr, nyomkod, vacskotol.

ÖSZVEGYÖMÖZ, (öszve-gyömöz) ösz. áth. Öszvenyomkod, öszvegyűr, öszvetöm. *Összegyömöszni a szákba hányt holmi ruhadarabokat.* V. ö. GYÖMÖZ.

ÖSZVEGYÖTÖR, (öszve-gyötör) ösz. áth. Valamely állatot minden tagjában, ízében, részében megkinoz.

ÖSZVEGYÚR, (öszve-gyúr) ösz. áth. 1) Tésztanemű, vagy más ragadós testet kézzel, vagy lábbal nyomkodva, taposva együvé kever, ragaszt. *Összegyúrni a kenyérnek való lisztet. Tapasznak való agyagot polyvával, ganajjal összegyúrni.* 2) Szélesb ért. letapos, lehever, öszvegyömöszöl valamit.

ÖSZVEGYÜJT, (öszve-gyüjt) ösz. áth. Általán, holmi szerte létező tárgyakat egyenként, egymás után együvé hoz, állít, stb. Különösen: 1) Több embert egy helyre, egy seregbe, csoportba öszvehí, öszveparancsol, stb. 2) Vagyont, pénzt, üzlet, gazdálkodás, takarékosság által öszveszerez. 3) Bizonyos czélra, pl. intézetre, szegények számára többek adakozásából öszveszed holmi adományokat. V. ö. GYÜJT.

ÖSZVEGYŰL, v. —GYÜL, (öszve-gyűl) ösz. önh. 1) Több ember egy helyre egy seregbe gyűl. *Köz helyeken, templomban, színházban összegyűl a nép.*

„Úgy lőn, mint akará. És öszvegyülének,
Az egész mennyei gyönyörű seregek.“

Zrinyi.

2) Akármily mozgékony test neméből bizonyos sokaság tódúl, nyomúl egy tömegbe. *A Dunában sok víz összegyűl.* 3) Átv. ért. *összegyűl a pénz*, melyet részenként egymáshoz tesznek; *összegyűl a sok baj*, midőn egyszerre érik az embert. V. ö. GYŰL.

ÖSZVEGYÜLEKÉZIK, (öszve-gyülekézik) ösz. k. Nagyobb mennyiségben, számmal minden irányról, oldalról, folytonosan egy seregbe, egy tömegbe egyesül.

ÖSZVEGYŰR, v. —GYÜR, (öszve-gyűr) ösz. áth. Szövetféle, vagy hasonló testet rendetlenül, ránczosan, öszvenyomkod, csomósan öszveszorongat. *Ülésben összegyürni a ruhát. Összegyürni a tüsre való papirt.*

ÖSZVEGYŰRŐDIK, v. —GYÜRŐDIK, (öszvegyűrődik) l. ÖSZVEGYŰRŐDZIK.

ÖSZVEGYŰRŐDZIK, v. —GYÜRŐDZIK (öszve-gyűrődzik) ösz. belsz. Mondjuk foszlány testekről, ruhanemüekről, midőn gyürés, nyomkodás, szorongatás által öszveguzsorodnak, megránczosodnak stb.

ÖSZVEHABAR, (öszve-habar) ösz. áth. Hig testtel egy másfélét öszvekever, pl. vizzel meszet és homokot. Különösen: gunyosan szólva, imígy-amúgy öszvekotyvaszt valamely ételt. Átv. habogó nyelvvel, értetlen dolgokat öszvehord. *Mindent összehabart, s érteni nem lehetett. Összehabarja a beszédet.*

ÖSZVEHÁBORÍT, v. —HÁBORIT, (öszvehábarít) ösz. áth. Kettő, vagy többek között a csendet, békét megzavarja, egymás ellen felbujtja őket. *Összeháborítani a házastársakat.*

ÖSZVEHÁBORODIK, (öszve-háborodik) ösz. k. Ketten, vagy többen egymással meghasonlanak, s mint ellenfelek öszvekapnak.

ÖSZVEHAJIGÁL, (öszve-hajigál) ösz. gyak. áth. 1) Bizonyos nemü testeket egy helyre, egy rakásra hajigál. 2) Valakit, vagy valamit minden oldalról hajigálva megütöget, megsérteget. *Kövekkel összehajigálni az üldözött embert, a ház ablakait.* V. ö. HAJIGÁL.

ÖSZVEHAJLIK, (öszve-hajlik) ösz. k. Egymásra, vagy egymásba hajlik. *Az ágak összehajlottak.* V. ö. HAJLIK.

ÖSZVEHAJOL, (öszve-hajol) ösz. önh. Egyik a másikra, vagy másik felé hajol. V. ö. HAJOL.

ÖSZVEHAJT, (öszve-hajt) ösz. áth. 1) Több embert, vagy más állatokat egy helyre, egy seregbe hajt, szorít. *A hadi foglyokat egy zárt helyre össze-*

hajtani. Az elszéledt barmokat akolba összehajtani. 2) Foszlány lapos testet rétegesen öszvetesz. *Összehajtani a levelet, posztót, vásznat, ruhát.* V. ö. HAJT.

ÖSZVEHAJTOGAT, (öszve-hajtogat) ösz. gyak. áth. Holmi foszlány testeket rétegesen öszverakosgat. *Összehajtogatni a kivasalt ingeket. Negyed, nyolczad rétbe összehajtogatni a papirveket.*

ÖSZVEHALMOZ, (öszve-halmoz) ösz. áth. Több egyes tárgyat egy halomra gyüjt, egymás fölé tetéz. *Összehalmozni a köveket, a kiásott földet, a letördelt törökbúza csöveit.* Átv. ért. beszédét, irását bőséges mondatokkal szaporítja. *A szónokok példákat, hasonlatokat szeretnek összehalmozni.*

ÖSZVEHANGOL, (öszve-hangol) ösz. áth. A hangszerek hangjait úgy rendezi, úgy intézi el, hogy mélységre és magasságra nézve kellő viszonyban legyenek egymással. *Összehangolni a hegedü, zongora húrjait. A czimbalmot a hegedüvel összehangolni.*

ÖSZVEHANGZÁS, (öszve-hangzás) ösz. fn. Kellő viszony az ének, vagy hangszerek különböző hangjai között, az illető művészet szabályai szerént. Átv. ért. állapot, vagy tulajdonság, midőn valamely elmeműnek, szépműnek részei kellő arányban vannak egymással; vagy midőn a gyakorlati tünemények az elméleti szabályokkal megegyeznek. Másképen: *összhangzás.*

ÖSZVEHANGZIK, (öszve-hangzik) ösz. k. Az ének és zene szervei, illetőleg hangjai kellő viszonyban, és arányban vannak egymással. *A kisérő szénének az énekkel össze kell hangzania.*

ÖSZVEHANGZÓ, (öszve-hangzó) ösz. mn. A zenészet szabályai szerént egyező, kellő viszonyban és arányban levő. *Összehangzó ének, zene. Összehangzó húrok a hegedün.*

ÖSZVEHÁNY, (öszve-hány) ösz. áth. 1) Több tárgyakat, ingóságokat rendetlenül egymásra, egy halomra hány, öszveforgat. *Ruhadarabokat, eszközöket, könyveket egy sugolyba összehányni.* 2) L. ÖSZVEOKÁD.

ÖSZVEHARANGOZ, (öszve-harangoz) ösz. áth. Harangszóval többeket öszvehí, egy helyre gyüjt. *A népet misére, vecsernyére, temetésre összeharangozni.* Különbözik tőle a *beharangoz*, azaz: valamennyi haranggal, vagy ha több nincs egygyel, utolsó jelet ad a templomba menésre. *Elsőt, másodikat harangozni, beharangozni.*

ÖSZVEHARAP, (öszve-harap) ösz. áth. Fogaival több, vagy minden oldalról öszvemarczangol valamit. *Kínjában összeharapta ajkait, nyelvét, kezeit.*

ÖSZVEHARAPDÁL, (öszve-harapdál) ösz. gyak. áth. Gyakran harapva öszvemarczangol valamit.

ÖSZVEHÁRIT, v. —HÁROGAT, (öszve-hárít, v. —hárogat) ösz. áth. Hárítva holmit egy rakásra, egy halomra, egy helyre öszvegyüjt. *Összehárítani gereblyével a szérün szétszórt szalmát.*

ÖSZVEHASAD, (öszve-hasad) ösz. önh. Több, vagy minden oldalról meghasad. *Az ökör böre a sok ostorozástól összehasadt. Tövisek között összehasad a foszlányruha.*

ÖSZVEHASGAT, l. ÖSZVEHASOGAT.

ÖSZVEHASÍT, v. —HASIT, (öszve-hasít) ösz. áth. Több apró részekre, darabokra hasít valamit. *Verekedésben összehasították rajta a mellényt, ingöt.* V. ö. HASÍT.

ÖSZVEHASOGAT, (öszve-hasogat) ösz. gyak. áth. Többet egymás után részekre, darabokra hasít. *Összehasogatni a levágott faderekakat. Kapcsáknak összehasogatni az öcska fehérruhákat.*

ÖSZVEHASONLÍT, v. —HASONLIT, (öszve-hasonlít) ösz. áth. 1) Két, vagy több külön tárgyat a végre állít öszve, hogy kimutassa, kitüntesse azon köz jegyeket, melyekben egyeznek, vagy azon különbséget, melyben egymástól elütnek. *Két művésztől festett képet összehasonlítani.* 2) Hasonló nemünek, becsünek, érzékünek állít. *Ezen árut nem lehet amaszszal összehasonlítani. Oly jeles emberrel hogy lehetne engem összehasonlítani?*

ÖSZVEHASONLÍTÁS, v. —HASONLITÁS, (öszve-hasonlítás) ösz. fn. Cselekvés, az ismérő tehetség működése, mely által külön tárgyakat öszvehasonlítunk. V. ö. ÖSZVEHASONLÍT.

ÖSZVEHASONLÍTHATATLAN, v. —HASONLÍTHATLAN, (öszve-hasonlíthat[at]lan) ösz. mn. L. HASONLÍTHATATLAN.

ÖSZVEHAT, (öszve-hat) ösz. önh. Bizonyos czélra közös erővel működik. *Betegségének kifejlésére több ok összehatott.*

ÖSZVEHATÁS, (öszve-hatás) ösz. fn. Közös erővel, vagy öszhangzólag működés.

ÖSZVEHÁZASÍT, (öszve-házasít) ösz. áth. Házasság által eszközli, hogy férfi és nő öszvekelnek.

ÖSZVEHÁZASODIK, (öszve-házasodik) ösz. k. Házasság által öszvekel. Különösen mondják, midőn különböző családban több személy házasságra lép egymással.

ÖSZVEHAZUDTOL, (öszve-hazudtol) ösz. áth. Hazugnak szid, nevez.

ÖSZVEHÉMBÉRÉG, v. —HÉMPÉRÉG, (öszve-hémbérég, v. —hémpérég) ösz. áth. Hemberegve, vagy henteregve öszvenyom, öszvegyür valamit.

ÖSZVEHÉNGÉRÉG, (öszve-héngérég) ösz. gyak. önh. Hengeregve egy helyre, egy rakásba gyül öszve. *A hegyről leereszteti kődarabok összehengeregnek a völgyben.*

ÖSZVEHÉNGÉRGET, (öszve-héngérget) ösz. gyak. áth. 1) Egymás után gurítva, forgatva, taszigálva stb. többeket egy helyre, egy tömegbe hengerget. *Összehengergetni a hordókat.* 2) Bizonyos hajlékony lapú testet hengeralakban öszvehajt. *Összehengergetni a bört, papirt.* V. ö. HENGERGET.

ÖSZVEHÉNTÉRÉG, (öszve-héntérég) l. ÖSZVEHÉMBÉRÉG.

ÖSZVEHEVER, (öszve-hever) ösz. áth. Tárgyesetes viszonynévvel am. bizonyos testet rajta hever-

ve öszvegyür, öszvenyomkod, lezúz, legyömöszöl. *Összeheverni a vetést, fűvet.* V. ö. HEVER.

ÖSZVEHEVERÉDIK, (öszve-heverédik) ösz. k. *nek. Az utasok összeheverednek a fa árnyékában.* Másod v. többed magával egy helyre fekszik, hogy heverjen. *A kifogott, és jól lakott ökrök összeheverednek.*

ÖSZVEHÍ, v. —HÍV, (öszve-hí, v. —hív) ösz. áth. Többeket hí, hogy együvé, egy seregbe, egy helyre gyüljenek. *Összehívni az ország nagyjait, képviselőit. Ebédre összehívni a mezőn elszéledt munkásokat.* V. ö. HÍ, áth.

ÖSZVEHIDEGSZIK, (öszve-hidegszik) ösz. k. Minden melegsége elszállván, egészen, általában hideggé leszen. Mondják különösen ételről, midőn egészen kihül.

ÖSZVEHÓDÍT, v. —HÓDULTAT, (öszve-hódít, v. —hódultat) ösz. áth. Több népet, országot stb. hatalma alá hajt.

ÖSZVEHORD, (öszve-hord) ösz. áth. 1) Több, vagy különféle anyagot egy helyre, egy halomra, egy tömegbe hord. *Asztagba összehordani a learatott gabonát. Hajóra összehordani a szállítandó árukat. Kézben, vállakon, talicskán, szekéren összehordani holmit.* 2) Szó- vagy irásbeli előadásban különféle tárgyakat előhoz, szoros öszvefüggés, vagy rendszer nélkül együvé állít. 3) *Összehord a puska*, a göbecseket úgy löveli, hogy együtt maradnak. 4) Átv. valakit nagyon meg- vagy kiszid, mindenféle szidalmakkal tetéz; máskép: *lehord.* V. ö. HORD.

ÖSZVEHORDOGAT, (öszve-hordogat) ösz. gyak. áth. Több holmit folytonosan, vagy gyakran hordva egy helyre, egy tömegbe gyüjt. *A kiszántott köveket a föld lábára összehordogatni. A hörcsök nyaranta téli eleségül gabonaszemeket hordogat össze.*

ÖSZVEHORDOZ, (öszve-hordoz) ösz. gyak. áth. Sok-, vagy mindenfelé meghordoz valakit, vagy valamit *Az idegent a város minden részeiben összehordozni.*

ÖSZVEHORDOZKODIK, (öszve-hordozkodik) ösz. k. Másod vagy többed magával, lakás végett egy helyre egy házba, lakba hordozkodik.

ÖSZVEHOZ, (öszve-hoz) ösz. áth. Kettőt, vagy többet együvé, egy helyre hoz; eszközli, hogy öszvejöjenek, találkozzanak, együtt legyenek. *A véletlen sors ismét összehozott bennünket.*

ÖSZVEHUGYOZ, (öszve-hugyoz) ösz. áth. Hugyozva, hugygyal bemocskít, megnedvesít. *Összehugyozni az ágyat. A gyermek összehugyossa magát.* Átv. tréfás ért. többed magával egy czélra törekszik, vagy, mint mondani szokás, *egy fasékba hugyosik, összeszűri a levet.* Ekkor középige: *összehugyosik.*

ÖSZVEHUGYOZIK, (öszve-hugyozik) ösz. k. L. ÖSZVEHUGYOZ alatt.

ÖSZVEHURCZOL, (öszve-hurczol) ösz. áth. 1) Holmit magával hurczolva egy halmazba, egy helyre hord. 2) Többfelé, sokat hurczolva igen elfáraszt, megvisel, elszakgat. *A nyeregből leesett, és kengyelbe akadt katonát összehurczolja a ló. A földön üzött ruhát összehurczolni.* V. ö. HURCZOL.

ÖSZVEHURCZOLKODIK, (öszve-hurczolkodik) ösz. k. Másod, vagy többed magával egy közös lakhelyre hurczolkodik. V. ö. HORDOZKODIK, HURCZOLKODIK.

ÖSZVEHUSZÍT, (öszve-huszít) ösz. áth. Tulajdonkép két, vagy több kutyát egymás ellen ingerel. Átv. embereket biztatás, nógatás által felbújt, hogy egymással veszekedjenek.

ÖSZVEHÚZ, (öszve-húz) ösz. áth. 1) Az egymástól külön, távol, vagy tágan állókat, levőket egy középpont felé húzza. *Összehúzni a kiterjesztett hálót, vitorlát. Szíjjal, madzaggal összehúzni a ruhát. Gerebllyével összehúzni az elszórt szalmát, szénát.* 2) Testét, vagy testének valamely részét szükebb térre szorítja. *Összehúzza magát, homlokát*, azaz: ennek bőrét ráncba szedi. *Kezét, lábát összehúzta a görcs.* 3) Átv. *összehúzni magát*, am. cselekvéseinek, életmódjának szükebb kört szabni, kevesebb kényelemmel, szegényebbül nélkülözve élni. *Jövedelme csökkenvén, kénytelen összehúzni magát.* Továbbá am. nem hetvenkedik, megsunyja, megalázza magát.

ÖSZVEHÚZÓDIK, v. —HUZÓDIK, (öszvehúzódik) ösz. belsz. Az egymástól külön, távol, vagy tág viszonyban levők mintegy belvonzalomnál fogva egymáshoz közelednek, és szorosabban egyesülnek. *A több irányról jövő katonaság egy helyen összehúzódik. Féltében, fástában összehúzódik. Gondolkozásban homloka összehúzódik.*

ÖSZVEIGAZÍT, v. —IGAZIT, (öszve-igazít) ösz. áth. Rendetlenül, helytelenül, idomtalanul álló holmit rendbe szed, öszveilleszt, annak módja szerént elcsinál. *Összeigazítani a szétbomlott hajfürtöket, öltözetet. Összeigazítani a gép részeit.*

ÖSZVEILLESZT, (öszve-illeszt) ösz. áth. Különböző dolgokat úgy állít öszve, úgy rendez, idomít, hogy egymáshoz illjenek. V. ö. ILLESZT, ILLIK.

ÖSZVEILLIK, (öszve-illik) ösz. k. Két, vagy több dolog tetszetes, kellő arányban van egymással, bizonyos viszonyban, és tekintetben összevaló. *A hasonló termetű vitézek összeillenek egy sorba. Némely színek az öltözetben nem illenek össze.* V. ö. ILLIK.

ÖSZVEÍR, (öszve-ír) ösz. áth. 1) Bizonyos sokaságnak egyéneit, mennyiségnek részleteit czimeik, neveik szerént mind följegyzi. *Összeírni a város lakosait. A sár alá vett ingó és ingatlan jószágokat összeírni.* 2) Sok-, mindenfélét irásba tesz, sok könyvet ir. *Naplójában összeírja a napi eseményeket. Sok könyvet összeírt.* 3) Önhatólag am. sürüen rakott betükkel, és sorokban ir. *A régi oklevélírók igen összeírtak.*

ÖSZVEIRÁS, (öszve-irás) ösz. fn. Cselekvés, különösen hivatalos működés, midőn bizonyos sokaságot öszveirnak. *A lakosok összeírásával foglalkodó tisztviselők, biztosok. A meghalt vagyonának összeírá-*

sára kiküldött hites személy. Továbbá: ezen cselekvés eredménye, jegyzékirata. *Az összeirást betenni a levéltárba.*

ÖSZVEIRKÁL, (öszve-irkál) ösz. gyak. áth. Különféle aprólékos, érdektelen, oktalan dolgokat ir összve; vagy: irószerrel holmi vakarintásokat téve bizonyos testnek fölszinét bemocskítja, elrutítja. V. ö. FIRKÁL.

ÖSZVEISZIK, (öszve-iszik) ösz. k. Rendetlenül, mód és mérték nélkül mindenféle itallal él. *Egy ültében sert, bort, pálinkát összeiszik.*

ÖSZVEIZZAD, (öszve-izzad) ösz. önh. A veríték egész testét kiveri, nagyon izzad. *A nagy meleg, és erős dolog miatt összeizzadni.* Áthatólag, tárgyesetes viszonynévvel, izzadás által egészen nedvessé tesz valamit. *Összeizzadni a ruhát, ágyat.*

ÖSZVEJÁR, (öszve-jár) ösz. önh. 1) Másod, vagy többed magával bizonyos helyen és időben találkozni, összejönni szokott. *Ebédre, vacsorára, beszélgetés, társalgás végett összejárni.* 2) Tárgyesetes viszonynévvel bizonyos térnek egyes helyeit mind bejárja. *Összejárni a várost, kertet. Összejárta az egész határt.*

ÖSZVEJEGYEZ, (öszve-jegyez) ösz. áth. Többfélét jegyzékbe veszen.

ÖSZVEJŐ, v. —JÖN, (öszve-jő, v. —jön) ösz. önh. 1) Bizonyos helyen találkozik valakivel. *Az utczán két barátommal jöttem össze. Nem tudom, mikor jövünk megint össze.* 2) Többen valamely kitűzött helyen egybe gyülnek. *A játszótársak esténként összejönnek.* 3) Átv. ért. többféle dolgok egy időben történnek, egy időre esnek. *Ma sok dolgom, bajom, veszödségem jött össze.*

ÖSZVEJÖVET, v. —JÖVETEL, (öszve-jövet, v. —jövetel) ösz. fn. 1) A különféle irányban jövők találkozása egymással. *Véletlen összejövetel.* 2) Többeknek kitűzött helyen és időben való együvé gyülése.

ÖSZVEKALAPÁL, (öszve-kalapál) ösz. áth. Kalapáçscsal verve együvé illeszt, összeállít. *Két darab izzó vasat összekalapálni.*

ÖSZVEKALL, (öszve-kall) ösz. áth. Kallóféle malomban bizonyos szőranyagot valami egészszé csinál, gyárt.

ÖSZVEKALLÓDIK, (öszve-kallódik) ösz. belsz. Kallóban egy tömeggé, kelmévé képződik.

ÖSZVEKAP, (öszve-kap) ösz. áth. 1) Két, vagy több külön testet, hozzájok kapva öszvefog, együvé szorít. *A feldobott játékkövecseket egy marokkal összekapni. A tüs elől holmiját összekapni.* 2) Nyeremény, szerzemény, adomány gyanánt többfélét kap. *Kéregetéssel naponként néhány garast, forintot összekapni. A Balázs vitézei sok szalonnát összekapnak.* 3) Önhatólag, valakivel perbe, verekedésbe, viszálkodásba keveredik, öszvevesz, birkózik. *Összekaptak, s jól meghurczolták egymást.*

ÖSZVEKAPAR, (öszve-kapar) ösz. áth. 1) Lábaival, körmeivel kaparva öszvekever, zavar valamit. *A tyúkok összekaparták a kiterített gabonát.* 2) Egy rakásra, egy halomra kapar. *A gyermekek összekaparják a port, midőn csibést játszanak.* 3) Átv. ért. jószágot, pénzt, fösvény, zsugori módon, uzsorával gyüjt öszve. *Sok pénzt összekapart.*

ÖSZVEKAPARÍT, v. —KAPARIT, (öszve-kaparít) ösz. áth. L. ÖSZVEKAPAR, 3).

ÖSZVEKAPCSOL, (öszve-kapcsol) ösz. áth. Szoros ért. kapocscsal öszveköt, egybefüz. *Összekapcsolni a könyvet, a kapcsos mentét, köpenyt.* Szélesb átv. ért. különböző tárgyakat egymással öszvefüggeszt.

ÖSZVEKAPKOD, (öszve-kapkod) ösz. gyak. áth. Holmit sietve öszvekap. *Az elszórt gyümölcsöt összekapkodják a mohó gyermekek.* V. ö. KAPKOD.

ÖSZVEKARCZOL, (öszve-karczol) ösz. áth. Körmökkel, v. valamely éles eszközzel bizonyos testet több helyen megsérteget. *A veszekedők összekarczolják egymás arczát. Szeggel, késsel összekarczolni a bútorokat.* V. ö. KARCZOL.

ÖSZVEKARMOL, (öszve-karmol) ösz. áth. Körmökkel, karmokkal megkarczol, megsérteget, megszakgat valamit. *A macska összekarmolja az eb arczát.* V. ö. KARMOL.

ÖSZVEKAVAR, (öszve-kavar) ösz. áth. Hig, folyékony testet valamely forgatott eszközzel öszvevegyít, megzavar. *Összekavarni a hig sárt.* V. ö. KAVAR.

ÖSZVEKAZUPOL, (öszve-kazupol) ösz. áth. Öszvetapos valamit. Erdélyi szó.

ÖSZVEKEL, (öszve-kel) ösz. önh. Együtt lakás végett öszvemegy valakivel. *Az elvált szobatársak ismét összekeltek.* Különösen: házassági viszonyba lép valakivel. *A jegyesek kézfogó után két héttel összekeltek.*

ÖSZVEKEN, (öszve-ken) ösz. áth. Ír-, zsír-, tapaszféle testtel beken, becsunyít, bemocskol valamit. *Kezeit, ruháját összekenni.*

ÖSZVEKÉR, (öszve-kér) ösz. áth. Holmi jószágot, pénzt, eszközt stb. többektől kérve öszveszerez, öszvegyüjt. *Lakomához való edényeket, evőszereket az ismerősöktől összekérni.*

ÖSZVEKÉRÉGET, (öszve-kéréget) ösz. gyak. áth. Házról házra járva, többeket megszólítva, különösen koldulóképen kérve, ajándékot, adományt, alamizsnát szerez öszve.

ÖSZVEKERES, (öszve-keres) ösz. áth. 1) Bizonyos téren minden helyet, szöget kikutat, fürkész, hogy valamit találjon. *Összekeresték az egész házat, s nem találták meg a gyanús személyt.* 2) Többfélét azért fürkész ki, hogy együvé gyüjtse. 3) Többet öszveszerez, üzlet, ipar, szorgalom által öszvegyüjt. *Egy évi munkával néhány száz forintot összekeresett.*

ÖSZVEKERESGÉL, (öszve-keresgél) ösz. gyak. áth. Folytonosan, különös figyelemmel, és fáradsággal kutatva keres öszve holmiket. V. ö. ÖSZVEKERES.

ÖSZVEKERGET, (öszve-kerget) ösz. gyak. áth. Több külön levő, elszórt embert, vagy más állatot kergetve egy seregbe, egy helyre futni kényszerít. *A gulyás öszvekergeti az elszéledt barmokat.* V. ö. KERGET.

ÖSZVEKERÍT, v. —KERIT, (öszve-kerít) ösz. áth. 1) Többfélét öszvekeres, hogy együvé hozza, illeszsze. 2) Nőt férfival házasság, vagy tiltott szerelmi viszony végett holmi mellékes, alattomos uton módon öszvehoz, öszveköt.

ÖSZVEKERÜL, v. —KERÜL, (öszve-kerül) ösz. önh. 1) Több helyről együvé gyül. *Ez év a gazdaságra nem kedvező, hanem innen is onnan is majd csak öszvekerül valamicske.* 2) Egymással házasságra lép. *Midőn öszvekerültünk, semmink sem vala.*

ÖSZVEKEVER, (öszve-kever) ösz. áth. 1) Különféle tárgyakat rendetlenül egy tömegbe, halomba kever, vegyít. *Babot, borsót, lencsét öszvekeverni. Szénát szalmával öszvekeverni.* 2) Higgadt, ülepedett, nyugodt állapotban levő folyadékot felzavar. 3) Átv. az eléadás tárgyait rendetlenül öszvevissza forgatja, tárgyhoz nem tartozó dolgokat hord öszve. V. ö. KEVER.

ÖSZVEKÍNOZ, (öszve-kínoz) ösz. áth. Nagyon, többfélekép megkínoz. *Éhséggel, veréssel, erős munkával öszvekínozni a barmot.*

ÖSZVEKOBOZ, (öszve-koboz) ösz. áth. Öszvetép, szakgat. Dulással öszvekaparít. Néhutt am. öszvekutat, keresgél. V. ö. KOBOZ, áth.

ÖSZVEKOCZCZAN, (öszve-koczczan) ösz. önh. 1) Öszveütődés által *kocs*-féle hangot ad. *Öszvekoczczannak a palaczkok, paharak.* 2) Átv. szóval öszvekap, valakivel perlekedő szóváltásba ered, másképen: *öszvekoczódik.*

ÖSZVEKOCZCZANT, (öszve-koczczant) ösz. áth. Két vagy több koczczanó testet öszveüt. *Poharakat öszvekoczczantani.*

ÖSZVEKOCZÓDIK, (öszve-kocződik) ösz. belsz. Valakivel perlekedő szóváltásba ereszkedik. *A gyöngédtelen házastársak néha csekélység miatt öszvekocsódnak.* V. ö. KOCZÓDIK.

ÖSZVEKOLDÚL, v. —KOLDUL, (öszve-koldúl) ösz. áth. 1) Koldulva többet, vagy többfélét öszvegyüjt, öszveszerez. *A hásaló koldus kenyeret, szalonnát, lisztet, pénzt koldúl öszve.* 2) Koldulva bizonyos térnek, vidéknek minden helyeit bejárja. *Öszvekoldulja az egész falut;* másképen: *bekoldúl.*

ÖSZVEKORBÁCSOL, (öszve-korbácsol) ösz. áth. 1) Többeket korbácscsal verve, vagy fenyegetve együvé kerget. 2) Korbácscsal tetőtől talpig, igen megver.

ÖSZVEKOVÁCSOL, (öszve-kovácsol) ösz. áth. Kovácsféle munkával öszveragaszt, öszvekalapál, együvé illeszt. *Öszvekovácsolni a repedt szántóvasat. Két szálvasat öszvekovácsolni.*

ÖSZVEKÖLCSÖNÖZ, (öszve-kölcsönöz) ösz. áth. Kölcsönként bizonyos mennyiséget többektől szed öszve. *A falubeliektől néhány száz forintot öszvekölcsönözött.*

ÖSZVEKÖLTÖZIK, (öszve-költözik) ösz. k. Ketten, vagy többen, elhagyva előbbi lakhelyeiket, együvé mennek lakni.

ÖSZVEKÖT, (öszve-köt) ösz. áth. 1) Szoros ért. kötéllel, madzaggal, zsineggel, lánczczal, s ilyféle kötelékkel együvé szorít. *Övvel öszvekötni a ruhát. Gúzszal öszvekötni a learatott markokat.* 2) Szélesb ért. akármelyféle módon, és eszközzel többfélét kapcsolatba hoz egymással. *A gerendákat öszvekötni.* Átv. ért. társadalmi erkölcsi, vagy eszmei viszonyba hoz. *Kétféle hivatalt öszvekötni. A jegyeseket öszvekötni. Bizonyos eszméket, ismereteket rokonságuknál fogva öszvekötni.* V. ö. KÖT. 3) Átv. ért. egyik a másikba beleköt.

ÖSZVEKÖTÉS, (öszve-kötés) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által valamit öszvekötünk. *A learatott gabona öszvekötésével az úgynevezett kötősök foglalkodnak.* 2) A különféle tárgyak azon viszonya, mely ama cselekvés által létre jön. *Az előmenyi mondatok öszvekötéséből bizonyos következtetést húzni.*

ÖSZVEKÖTÖZ, (öszve-kötöz) ösz. gyak. áth. 1) Valamit több oldalról öszveköt, megköt. *Az elfogott tolvajt öszvekötözni.* 2) Több holmit egy tömegbe, csomóba stb. köt. *A málhadarabokat öszvekötözni.* 3) Sokfélét, vagy ugyanazon nemüeket különkülön csomagokba köt öszve. *Kévékbe öszvekötözni az aratott gabonát, nádat.*

ÖSZVEKÖTTETÉS, (öszve-köttetés) ösz. fn. Viszonyállapot, mely társadalmi, erkölcsi, szellemi, eszmei öszvefüggésre vonatkosik. *A jó barátok levelezési öszveköttetésben vannak egymással. Üzleti, kereskedelmi, tudományos öszveköttetés. Eszmék, gondolatok, ismeretek, okoskodási itéletek öszveköttetése. Megszakasztani az öszveköttetést.*

ÖSZVEKUCZORODIK, (öszve-kuczorodik) ösz. k. Öszvehúzza, megsunyja magát, meghunnyászkodik, gubbaszkodik, öszvegugorodik, zsugorodik. Különösen mondják ülő emberről, ki testét igen szük térbe szorítja, kivált midőn fél, vagy beteges, vagy leselkedik stb.

ÖSZVEKUKORODIK, (öszve-kukorodik) ösz. k. L. ÖSZVEKUCZORODIK; ÖSZVEZSUGORODIK.

ÖSZVEKULCSOL, (öszve-kulesol) ösz. áth. Bizonyos hajlékony sudár testeket egymásba kulcsolva, keresztbe téve öszvefon, együvé köt. *Öszvekulcsolni az úgynevezett kulcsoskalácsnak, vagy kalinkónak való sodrott tésztát. Öszvekulcsolni a kezeket.* V. ö. KULCSOL.

ÖSZVEKUNKORODIK, (öszve-kunkorodik) ösz. k. Mondják különösen növények leveleiről, kacsairól; továbbá: szőr-, hajnemüekről, midőn öszvezsugorodnak, vagy kacskaringósan meghajlanak, öszvebodorodnak. V. ö. KUNKORODIK.

ÖSZVEKUSZÁL, (öszve-kuszál) ösz. áth. Hajas, szőrös, sudár testekből álló tömegnek szálait öszvezavarja, bojtossá, borzassá teszi. *Öszvekuszálni a hajat, kendert, szőrt, fonalat.* V. ö. KUSZÁL.

ÖSZVEKUSZÁLÓDIK, (öszve-kuszálódik) ösz. belsz. Szálai öszvekeveredtek, bojtosokká, borzasakká, gubanczosokká lesznek. *Hajfürtei a nagy szélben öszvekuszálódtak.* V. ö. KUSZÁL.

ÖSZVEKÜRTÖL, (öszve-kürtöl) ösz. áth. Kürtfuvással öszvehí.

ÖSZVEL, (ösz-v-el) áth. m. *öszvel-t.* Különféle dolgokat hasonlítás végett öszvevet. (Combinat).

ÖSZVELÁNCZOL, (öszve-lánczol) ösz. áth. 1) Egy valamit lánczczal több oldalról erősen megköt, öszvesorít. *Öszvelánczolni az elfogott gyilkost.* 2) Több holmit lánczczal fűz öszve. *Öszvelánczolni a szekérre rakott ládákat, a szekér oldalait. Öszvelánczolni a foglyokat, rabokat.*

ÖSZVELAPÁTOL, (öszve-lapátol) ösz. áth. Holmit lapáttal egy halomra, egy rakásba hány, gyüjt. *Öszvelapátolni a homokot, ganajt, sarat, gabonát,*

ÖSZVELAPÍT, v. —LAPIT, (öszve-lapít) ösz. áth. Laposra öszvenyom, vagy ver.

ÖSZVELAPÚL, v. —LAPUL, (öszve-lapúl) ösz. önh. Egészen laposssá lesz. Hasára fekve öszvehúzza magát.

ÖSZVELEG, 1) (ösz-ve-leg) fn. tt. *öszvelég-et.* L. ÖSZVEG.

ÖSZVELEG, (2), (ösz-ve-leg) ih. Többeket együtt, egy tömegben, seregben véve, öszvesen. *Évi jövedelme öszveleg ezer forintra megy.*

ÖSZVELEGÉZ, (ösz-ve-leg-éz) áth. m. *öszvelegéz-lem, —tél, — ett.* L. ÖSZVEGÉSÍT.

ÖSZVELIKGAT, (öszve-likgat) lásd ÖSZVELYUKGAT.

ÖSZVELOP, (öszve-lop) ösz. áth. Lopás által holmit öszvegyüjt. *A tolvajtársak sok pénzt, ruhanemüt, drágaságokat öszveloptak.*

ÖSZVELŐ, v. —LŐDÖZ, v. —LÖVÖLDÖZ, (öszve-lő, v. —lődöz, v. —lövöldöz) ösz. áth. 1) Sok lövést téve minden oldalról megrongál valamit. *Öszvelőni, v. lődözni, v. lövöldözni a sánczokat, várfalakat.* 2) Lövés által sok zsákmányt, illetőleg vadat szerez öszve. *A hajtóvadászok öszvelődöztek száz nyulat.* 3) Önhatólag, többen egy czélra lőnek, egy tárgyat, pontot találnak. *Öszvelődömek az ágyusok, midőn kétfelől keresztüzbe vesznik az ellenséget.*

ÖSZVELUCSKOL, (öszve-lucskol) ösz. áth. Valamit bizonyos nedv, folyadék által egészen lucskossá, loncsossá tesz. *A mosók, mosogatók öszvelucskolják ruhdikat. Sárvizes uton az utasok, lovak öszvelucskolják magukat.* V. ö. LUCSKOL.

ÖSZVELYUKASZT, l. ÖSZVELYUKGAT.

ÖSZVELYUKGAT, (öszve-lyukgat) ösz. gyak. áth. Valamely testen sok lyukat csinál, fúr, lő, szakaszt stb. *Szegekkel öszvelyukgatni a szoba falait. A tárcsát öszvelyukgatják a golyók.*

ÖSZVEMAR, (öszve-mar) ösz. áth. L. ÖSZVEHARAP.

ÖSZVEMARAKODIK, (öszve-marakodik) ösz. k. Marakodva, vagy egymást marva öszvevesz.

ÖSZVEMARCZANGOL, (öszve-marczangol) ösz. áth. Szoros ért. mardosva, fogaival harapdálva öszvekínoz, öszvetép. *A farkas öszvemarczangolja a csikót.* Szélesb ért. kezekkel, körmökkel öszvefakgat, tép, gyötör valamit. V. ö. MARCZANGOL.

ÖSZVEMARÉK, (öszve-marék) ösz. fn. Száraz testek mértékneme, t. i. a mennyi két öszvefogott marékba fér. *A koldusnak lisztet egy öszvemarékkal adni.*

ÖSZVEMAROK, (öszve-marok) l. ÖSZVEMARÉK.

ÖSZVEMÁSZ, (öszve-mász) ösz. önh. Tulajd. ért. mászó állatokról mondatik, midön egymáshoz közelednek. *Öszvemásznak a békák.* A kisdedek is öszvemásznak, midőn még járni nem tudnak, továbbá a felnőtt emberek, midőn négykézláb mennek öszve. Átv. ért. és aljas nyelven, a férfi és nő tiltott szerelmi viszony végett titkon öszvebújik.

ÖSZVEMÁZOL, (öszve-mázol) ösz. áth. Holmi ragadós mocsokkal mindenfelől beken, becsunyít. Gunyos ért. valamit kontárok módjára rajzol, fest. *Néhány képet öszvemázolt, s művésznek hirdeti magát.*

ÖSZVEMEGY, v. —MEGYEN, v. —MÉN, (öszve-megy, v. —megyen, v. —mén) ösz. önh. 1) Távolodási irányban haladva bizonyos helyen többed magával megjelen. 2) Átv. ért. valamely testnek tágan álló részei szükebben öszveszorulnak. *A megáztatott posztó, bőr öszvemegy. A soványodó, az öregedő ember teste öszvemegy.* Különösen a folyadék részei öszvehegednek, megalusznak. *Öszvemegy a tej, tejföl.* Átv. ért. (Id. Mándy Péter szerént) tájdivatosan am. megbukik.

ÖSZVEMÉR, (öszve-mér) ösz. áth. 1) Bizonyos mennyiséget, sokaságot illető mérték által egészen véve meghatároz, mind megmér. *Öszvemérni a falu határát.* 2) Kettőt, vagy többet illető mérték szerént öszvehasonlít, öszveállít. *Két vég posztót, vásznat öszvemérni egymással.* 3) Több külön mennyiséget, melyet ürmértékkel határoznak meg, egy halomba mér. *A szürüben a nyomtatók részét öszvemérni. A több kupaczban álló gabonát öszvemérni.*

ÖSZVEMETÉL, (öszve-metél) ösz. gyak. áth. Valamit apró részekre metél, vagy több oldalról bemetsz. *Öszvemetélni a húst, kenyeret. A fák kérgeit, a bútorokat öszvemetélni.* V. ö. METÉL.

ÖSZVEMOCSKOL, (öszve-mocskol) ösz. áth. Valamit egészen bemocskol, mocsokkal elcsunyít. Átv. erkölcsi ért. valakinek becsületét rútul gyalázza, rágalmazza.

ÖSZVEN, l. ÖSZVE.

ÖSZVENEMFÉRŐ, (öszve-nem-férő) ösz. mn. Aki, vagy ami öszveférni nem akar, vagy nem képes.

ÖSZVENEMILLŐ, (öszve-nem-illő) ösz. mn. Akinek, vagy aminek részei egymással öszve nem egyeznek. Akinek, vagy minek tulajdonsága egy másikétól különbözik.

ÖSZVENŐ, (öszve-nő) ösz. önh. A növényi vagy állati testek, vagy testrészek, melyek külön vált állapotban voltak, az illető életerő által együvé fornak. *Néha két gyümölcs öszvenő. Születnek oly ikrek is, kik öszvenőttek.*

ÖSZVENYOM, (öszve-nyom) ösz. áth. 1) Egyes testnek részeit nyomás által öszveszorítja, öszvezúzza, öszvetömi, gyömöszöli stb. *Marokkal, lábbal, sajtóban öszvenyomni valamit.* 2) Többeket különböző irányról egy középpont felé nyomva egy tömegbe szorít. *A közbevett ellenséget öszvenyomni.* V. ö. NYOM, áth.

ÖSZVEOKÁD, (öszve-okád) ösz. önh. Okádva kiömlött étellel, itallal, epével stb. egészen, vagy nagyon bemocskol valamit. *A részeg emberek öszveokádták egymást. Öszveokádni az asztalt, ágyat.*

ÖSZVEOLVAD, (öszve-olvad) ösz. önh. 1) A melegség által híggá lett testek részei együvé folynak, összevegyülnek. *Forró kemenczében öszveolvadnak az érczdarabok. A felaprított szalonna zsírja öszveolvad a tüzön.* 2) Bizonyos nedvben hig részecskékre feloszlik, s az oszlató nedvvel öszvekeveredik. *A czukor, só öszveolvad a vizzel.* V. ö. OLVAD.

ÖSZVEOLVAS, (öszve-olvas) ösz. áth. 1) Bizonyos mennyiségü irományokat, nyomtatványokat mind elolvas. *Egész levéltárt, könyvtárt öszveolvasott.* 2) Valamit öszvesen számba vesz, megszámlál. *Öszveolvasni a pénzt, a nyájat.* 3) Valamely leirt munkát, másolatot az eredetivel szóról szóra öszvevet, különösen a hivatalos irodákban akképen, hogy egyik irodatiszt a másolatot olvassa, a másik pedig az eredetit tartja szem előtt, ha amaz ezzel egyezik-e, vagy viszont egyik az eredetit olvassa.

ÖSZVEOLVASZT, (öszve-olvaszt) ösz. áth. 1) Melegség, illetőleg tüz által bizonyos testeket higakká, folyékonyakká tesz, s egymással egyesít. *Az ötvös holmi régi ezüst edényeket, eszközöket öszveolvaszt. Rezet és ezüstöt öszveolvasztani.* 2) Valamit hig testek által apró részecskékre oszlat, s velök egyesít, öszvevegyít. *A czukrot vizzel öszveolvasztani.*

ÖSZVEOMLIK, (öszve-omlik) ösz. k. Részei közt az öszvetartó erő megtágulván, szétbomolván, egészen leroskad, ledől, s egy halmazzá leszen. *Öszveomlanak a vismosta falak, házak.* V. ö. OMLIK.

ÖSZVEÖLEL, (öszve-ölel) ösz. áth. 1) Különös vonzalomból többször megölel valakit. *Az anya öszveöleli, öszvecsókolja kedves gyermekét.* 2) Többet egyszerre ölbe szorít. *Az erős ember két teli zsákot öszveölel, és elviszi.* V. ö. ÖLEL.

ÖSZVEÖLELGET, (öszve-ölelget) ösz. gyak. áth. Sokszor, különös vonzalommal, szeretettel megölel valakit, vagy többeket.

ÖSZVEÖLELKÉZIK, (öszve-ölelkézik) ösz. k. Kik egymást viszonyosan megölelik, azokról mondjuk, hogy öszveölelkeznek. *Búcsuzáskor, és viszontlátáskor öszveölelkezni jó barátunkkal.*

ÖSZVEÖNT, (öszve-önt) ösz. áth. Különféle edényekben, tartalékokban levő folyadékokat egy edénybe, tartalékba stb. önt. *Öszveönteni a poharakban maradt bort. A maradéklevest, és becsinálttat öszveönteni.*

ÖSZVEPARANCSOL, (öszve-parancsol) ösz. áth. Többeknek megparancsolja, hogy bizonyos helyen és időben jelenjenek meg, gyüljenek öszve. *Köz munkára öszveparancsolni a helység lakosait.*

ÖSZVEPÁROSÍT, v. —PÁROSIT, (öszve-párosít) ösz. áth. Hím és nő állatot, illetőleg férfit és nőszemélyt nemzési (házassági) viszony végett egyesít.

ÖSZVEPÁROSODIK, (öszve-párosodik) ösz. k. Hím és nőstény állat, különösen férfi és nőszemély nemzésre, illetőleg házasságra vonatkozó viszonyba lépnek egymással.

ÖSZVEPÁROSÚL, v. —PÁROSUL, (öszvepárosúl) ösz. önh. L. ÖSZVEPÁROSODIK.

ÖSZVEPATTAN, (öszve-pattan) ösz. önh. Pattanva öszveomlik, részei egy halomba dőlnek.

ÖSZVEPATTANT, (öszve-pattant) ösz. áth. Valamit úgy nyom, úgy zúz öszve, hogy pattanjon. *Öszvepattantani a hupolagot, tojást.*

ÖSZVEPUFOL, (öszve-pufol) ösz. áth. Többször, több oldalról pufolva jól megver.

ÖSZVÉR, (ösz-vér) ösz. fn. tt. *öszvér-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Korcs állatfaj, melyet ménszamár kanczalóval, vagy ritkábban viszont közösülve nemz, s mely a maga faját tovább nem szaporítja. Mint afféle korcs némely tulajdonságaira nézve apjához, némelyekre anyjához hasonló; fülei hosszúk, s mint a lovat, kocsiba, nyereg alá, különösen teherhordásra használják. A meredek hegyeket különös ügyességgel hágja meg. Az ‚öszvér' általánosabb nyelvszokás szerént, vagyis *lóöszvér* különösen szamármén hágta kanczától eredett. Sokkal ritkább tünemény az oly öszvér, mely ménlótól, és kanczaszamártól származott, mely ama másiknál kisebb, melynek neve: *szamáröszvér.*

Származása módjából legokszerübben állíthatni, hogy nevét a két külön nemü állatok *vérének* öszvekeverésétől vette, s betü szerént am. *ösz-vér*, mint az egy testből és vérből származott emberekről mondjuk, hogy *egy testvérek.* Valamint a szamár, hasonlóan az öszvér is aljas gúnynyelven jelent butát, ostobát. *Öszvérnél öszvérebb.* Némely tájakon: *mula*, a latin *mulus*, v. *mula* után. V. ö. MULA.

ÖSZVERABOL, (öszve-rabol) ösz. áth. Rabolva, ragadozva több zsákmányt öszvegyüjt. *Pénzt, barmokat, drágaságokat öszverabolni.*

ÖSZVERÁG, (öszve-rág) ösz. áth. Apró részekre, morzsákra, porrá stb. rág valamit. *A szú öszverágja a fát, a moly a ruhát.* Különösen eledelt fogaival öszvetép, s egy tömeggé alakít. *Öszverágni a kenyeret, húst, azután lenyelni.* V. ö. RÁG.

ÖSZVERAGAD, (öszve-ragad) ösz. önh. és áth. Két, vagy több külön test némi enyves, szivos, nedves szer által szoros öszveköttetésbe jön egymással. *Az irtapasz öszveragad a bőrrel. A megcsirizelt börök, papirlapok öszveragadnak.* Szélesb ért. valami akadék, vagy szorító eszköz által együvé áll. *Bojtorjántól öszveragad a ló serénye, a komondor szőre, az ember haja. Öszveragadnak az ebek, midőn nemileg közösülnek.* Áthatólag tárgyesetes viszonynévvel, holmit erőszakkal elragadva öszvegyüjt. *Az utonállók sok zsákmányt öszveragadtak.* Továbbá: sebes rántással többet együvé fog, öszvekap. *Holmiját öszveragadta, és elfutott.*

ÖSZVERAGADOZ, (öszve-ragadoz) ösz. gyak. önh. és áth. Több külön test valamely enyves, szivos, nedves szer által folytonosan, gyakran egymás után szorosan egyesül. *A ganajban heverő kuvasz szőre öszveragadoz.* Áthatólag, gyakori rablás által több zsákmányt öszveszerez. V. ö. ÖSZVERAGAD.

ÖSZVERAGASZOL, (öszve-ragaszol) ösz. áth. Sajátnemü tapadó szerrel, pl. enyvvel, szurokkal, csirizzel két, vagy több külön testet öszveköt, egymáshoz szorít.

ÖSZVERAGASZT, (öszve-ragaszt) ösz. áth. 1) L. ÖSZVERAGASZOL. *Enyvvel öszveragasztani a deszkákat, csirizzel a papirlapokat, börszeleteket.* 2) Szélesb ért. akármely közvetítő szerrel szorosan öszveilleszt, öszveköt. *Öszveragasztani egymással a hídhajókat. A födélfákat, gerendákat öszveragasztani.* V. ö. RAGASZT.

ÖSZVERAK, (öszve-rak) ösz. áth. Több elszórt holmit egymásra halmozva, öszveállít, öszvetesz, rendbe szed. *Öszverakni a fahasábokat. Öszverakni a fehérruhát, könyveket. A fösvény sok pénzt öszverak. Az elbontott gépet öszverakni. A szókat mondatokba öszverakni.* V. ö. RAK.

ÖSZVERAKÁS, (öszve-rakás) ösz. fn. Általán cselekvés, midőn holmit öszverakunk. V. ö. ÖSZVERAK.

ÖSZVERÁNCZOL, (öszve-ránczol) ösz. áth. Valamely lebenyeg, foszlány, rostszövetü testet ránczokba hús, vagy szed öszve. *Öszveránczolni a szoknyát, pendelyt, ünggallért. Homloka bőrét öszveránczolja a mély gondolkodás, harag.* V. ö. RÁNCZ.

ÖSZVERÁNCZOLÓDIK, (öszve-ránczolódik) ösz. belsz. Inkább belszervezeténél, mint külső hatásnál fogva ránczokba szedődik. *Idővel a növényi és állati testek börei öszveránczolódnak.*

ÖSZVERÁNCZOSODIK, (öszve-ránczosodik) ösz. k. Általán, akár belszervezeténél, akár külső cselekvésnél fogva ránczossá leszen, ránczokba megy öszve. V. ö. ÖSZVERÁNCZOLÓDIK.

ÖSZVERÁNT, (öszve-ránt) ösz. áth. 1) Holmit sebesen elragadva helyeikről együvé fog, szorít, csuk, zár, stb. *Öszveráncsolni a kiterjesztett madárháló szárnyait. Öszveráncsolni a kötél végeit.* 2) Irásban több betüt egy jegybe öszvevon. V. ö. RÁNT.

ÖSZVERÁZ, (öszve-ráz) ösz. áth. 1) Holmit ide-oda rázva, mozgatva öszvevegyít. *Öszverázni a különféle szerekből álló gyógyitalt. Öszverázni a szénát és szalmát.* 2) Rázás által szükebb körbe szorít. *A zsákba töltött gabonát öszverázni.* 3) Hordás, szállítás által igen megráz, megzötyögtet. *A rögös uton öszverázott a kocsi.* V. ö. RÁZ.

ÖSZVEREKESZT, (öszve-rekeszt) ösz. áth. Többeket egy kerítés közé zár. *Ludakat, réczéket öszverekeszteni egy ketreczbe.* V. ö. REKESZT.

ÖSZVERENDÉL, (öszve-rendél) ösz. áth. Bizonyos hatalomnál fogva rendeli, meghagyja, hogy többen egy kitűzött helyen és időben jelenjenek meg. *Öszverendelni a peres feleket, a tanukat.* V. ö. RENDÉL.

ÖSZVERENDÉZ, (öszve-rendéz) ösz. áth. Többeket úgy állit, helyez, rak öszve, hogy bizonyos rendet képezzenek, hogy kellő irányban és arányban legyenek egymással. *Öszverendezni a könyveket, a természetiek gyüjteményét, a szoba butorait.* V. ö. RENDÉZ.

ÖSZVERENDÉZÉS, (öszve-rendézés) ösz. fn. Cselekvés, mely által holmit rendbe szedünk, öszverendezünk. *A régiségek gyüjteményének öszverendezésével foglalkodni.* V. ö. ÖSZVERENDÉZ.

ÖSZVERENDŰL, v. —RENDÜL, (öszve-rendül) ösz. önh. Igen nagyon, egész testében megrendül.

„Koros ember gyengül, remeg az mindentül,
Egy kicsi szellőre talpig öszverendül."

Arany. (Buda halála).

ÖSZVERÉPŰL, v. —RÉPÜL, (öszve-répül) ösz. önh. Több szárnyas állat különféle irányról repülve egy helyre gyülekezik öszve. *Az útra készülő fecskék a házak födelein öszverepülnek. A dögre sok holló öszverepül.*

ÖSZVERESZEL, (öszve-reszel) ösz. áth. Apró részekre, porrá, morzsákra, egy halomra reszel valamit. *Öszvereszelni a levesbe való tésztát, a húsra való tormát, a vasat.* V. ö. RESZEL.

ÖSZVEREZEL, (öszve-rezel) ösz. áth. Átv. kakálva becsünyít.

ÖSZVERIASZT, (öszve-riaszt) ösz. áth. Riasztva öszvecsoportosít.

ÖSZVEROGY, (öszve-rogy) ösz. önh. Állatokról mondjuk, midőn akárminemü gyöngülés miatt inaik elvesztvén rugósságukat, élettelen test gyanánt leroskadnak. *Vég elgyöngülés, nagy fáradság miatt, teher alatt, ijedve öszverogyni.*

ÖSZVEROGYGYAN, (öszve-rogygyan) ösz. önh. Hirtelenül öszverogy. V. ö. ÖSZVEROGY.

ÖSZVEROGYIK, (öszve-rogyik) ösz. k. Lásd ÖSZVEROGY.

ÖSZVEROHAD, (öszve-rohad) ösz. önh. Valamely növényi, vagy állati test egészen elrohad. V. ö. ROHAD.

ÖSZVEROHASZT, (öszve-rohaszt) ösz. áth. Eszközli, okozza, hogy valami egészen rohadásba menjen.

ÖSZVEROKONÍT, v. —ROKONIT, (öszverokonít) ösz. áth. 1) Vérségi tekintetben, különösen házasítás által rokonokká tesz. *Két külön családot öszverokonítani.* Továbbá: kimutatja, hogy bizonyos személyek, illetőleg családok, nemzetségek, népek egy őstől származnak. 2) Szélesb ért. különböző dolgokat némely hasonlati jegyeiknél fogva egy nem, egy faj, egy fogalom alá egyesít. *Bizonyos nyelveket öszverokonítani.* V. ö. ROKON.

ÖSZVEROKONÚL, v. —ROKONUL, (öszverokonúl) ösz. önh. Vérségi tekintetben valakinek rokonává leszen; különösen házasság által más család tagjával sógorsági, atyafisági viszonyba lép.

ÖSZVEROMBOL, (öszve-rombol) ösz. áth. Szántszándékkal, kártevőleg egészen elront, halomra dönt, rommá tesz valamit. V. ö. ROMBOL.

ÖSZVEROMLIK, (öszve-romlik) ösz. k. Minden részében rommá válik, épségét elveszti. Mondjuk különösen emberi művekről, midőn eredeti rendeltetésökre alkalmatlanokká lesznek. *Öszveromlanak a hásak, bútorok, gépek, eszközök* stb.

ÖSZVERONT, (öszve-ront) ösz. áth. Valamit egészen elront, különösen akármi művet épségétől megfoszt, öszvezúz, szakgat, tör stb. *Öszverontani a falakat, hidakat, hajókat, gépeket, bútorokat, szerszámokat.* Önhatólag és átv. ért. öszveütközik.

„Délczeg hadfiak
Egymást mérő lángszemekkel
Szívre szögzött fegyverekkel
Öszverontanak.“

Vörösmarty.

V. ö. RONT.

ÖSZVEROSDÁSODIK, (öszve-rosdásodik) ösz. k. Rozsda lepi meg minden felül. *Nedves helyen öszverosdásodik a vas.* V. ö. ROSDA.

ÖSZVEROSKAD, (öszve-roskad) ösz. önh. Szoros ért. valamely rakott, fölhalmozott alkotvány, pl. híd, épület, boltozat stb. romokra szakadva öszveől, öszveomlik. *Égéskor öszveroskad a ház födele. Nagy teher alatt öszveroskad a híd, szekér. Az ágyulövésektől öszveroskadnak a várfalak.* Szélesb ért. nagyító kifejezéssel mondjuk emberről, és más állatokról, midőn öszverogynak. A különbség köztök az, ami a *rogy* és *roskad* között, t. i. emez nagyobbszerü romlásra vonatkozik, mint amaz. V. ö. ROGY, ROSKAD.

ÖSZVEROSKASZT, (öszve-roskaszt) ösz. áth. Eszközli, némi erőszakkal véghez viszi, hogy valami öszveroskadjon. V. ö. ÖSZVEROSKAD.

ÖSZVEROTHAD; ÖSZVEROTHASZT, lásd ÖSZVEROHAD; ÖSZVEROHASZT.

ÖSZVEROZSDÁSODIK, l. ÖSZVEROSDÁSODIK.

ÖSZVES, (ösz-v-es) mn. tt. *ösves-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Bizonyos mennyiségnek minden részeit magában foglaló. *Öszves szám*, mely több részszámokból áll. *Öszves kiadás, jövedelem.* E szónak elemzéséből, illetőleg *es* képzőjének elvonása által az tünik ki, hogy törzsöke *ösv*, mely alakjára nézve olyan, mint: sérv, nedv, kedv, redv, ölv, nyelv stb. s így elemzésére nézve különbözik az *ösve* szótól, melyben a *ve* határozói képző.

ÖSZVESAJTÓL, (öszve-sajtól) ösz. áth. Sajtóval öszvenyom, öszveszorít. *Öszvesajtólni az asztalruhákat, a könyvet.* V. ö. SAJTÓL.

ÖSZVESÉG, (ösz-ve-ség) fn. tt. *öszveség-et*, harm. szr. —*e*. Több öszvetett részekből álló sokaság.

ÖSZVESÉGÉS, (ösz-ve-ség-és) mn. tt. *öszvesége-s-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Öszveséget, több részekből öszveállított egész számot, mennyiséget képező.

ÖSZVESÉGGEL, (ösz-ve-ség-vel) ih. Bizonyos mennyiséghez tartozó részeket együtt véve. *Minden kiadása öszveséggel száz forint, húsz krajczár.* Máskép: *öszvesen.* Páriz-Pápai szerént annyit is tesz, mint egész tömegben, nagyban. *Öszveséggel árulni a kalmárárukat, nem részletekben.*

ÖSZVESEN, (ösz-v-es-en) ih. Bizonyos mennyiségnek minden részeit együvé foglalva. *Évi jövedelmei öszvesen ezer forintot tesznek.*

ÖSZVESÉPÉR, (öszve-sépér) ösz. áth. Seprűvel, vagy seprű gyanánt használt más eszközzel öszvegyüjt, öszvehalmoz. *Öszveseperni a szemetet, az elszórt gabonát. Kezekkel öszveseperni a kiolvasott pénzt.* V. ö. SÉPÉR.

ÖSZVESEREGÉL, (öszve-seregél) ösz. önh. L. ÖSZVESEREGLIK.

ÖSZVESEREGLIK, (öszve-sereglik) ösz. k. Több ember, vagy állat egy seregbe öszvegyülekezik. *A kiváncsi népek öszvesereglenek a látvány körül. Télen öszvesereglenek a varjak a majorban.* V. ö. SEREG.

ÖSZVESIET, (öszve-siet) ösz. önh. Többen sietve egy helyre, egy seregbe gyülekeznek. *Dobszóra az elszéledt katonák öszvesietnek.* V. ö. SIET.

ÖSZVESODOR, (öszve-sodor) ösz. áth. Tenyérrel, tenyerek között, vagy bizonyos eszközzel holmi szálas, vagy lágyabbféle, tapadó testeket tekergetve, forgatva egy sudaras testté alakít. *Öszvesodorni a kendert, fonalakat, selyemszálakat. Öszvesodorni a tésztát, agyagot, papirt.* V. ö. SODOR.

ÖSZVESÓGORODIK, (öszve-sógorodik) ösz. k. Házassági kötés által idegen családdal, illetőleg családi taggal sógorságba lép. *Aki házasodik, vagy férjhez megy, házastársának testvéreivel, atyjafiaival öszvesógorodik.* V. ö. SÓGOR.

ÖSZVESÓGOROSÍT, (öszve-sógorosít) ösz. áth. Házasságkötés által eszközli, hogy bizonyos személyek egymásnak sógorai legyenek.

ÖSZVESÓGOROSODIK, (öszve-sógorosodik) ösz. k. L. ÖSZVESÓGORODIK.

ÖSZVESOLLIK, (öszve-sollik, talán: -surlik, v. surlódik, székelyesen: sullódik) ösz. k. Kriza J.

szerént a székelyeknél am. összvetorhad, összvesenyved; *összvesollik-follik* (folyik ?) am. öszveforr, öszvetekerőzik, öszveáll. V. ö. SOLLIK.

ÖSZVESOTÚL, (öszve-sotúl) ösz. áth. L. ÖSZVESAJTÓL.

ÖSZVESÚG, (öszve-súg) ösz. önh. Egymás fülébe titkot mondanak. (Ferenczy J.). Átv. ért. am. alattomban egyet értenek, öszveszűrik a levet.

ÖSZVESÚNY, (öszve-súny) ösz. áth. Öszvehúzza, kuczorítja magát, vagy egyebet. (Kriza J.).

ÖSZVESŰL, v. —SÜL, (öszve-sül) ösz. önh. Erős és tartós tűsnél nedve, zsirja kifolyván igen öszveég, öszveszárad. *A sokáig kemenczében hagyott kenyér, kalács összesül.* Átv. ért. mondják növényekről, midőn a forró naptól öszvefonnyadnak; máskép: *elsül.*

ÖSZVESÜT, (öszve-süt) ösz. áth. Igen megsüt, minden oldalról megéget. *Összesütötte a hust, hogy egészen kiszáradt. A lángok összesütötték a bőrét.* V. ö. SÜT.

ÖSZVESZAKAD, (öszve-szakad) ösz. önh. Viselés, nyüvés, koptatás, tépés stb. által elrongyollik, elmállik, egészen elszakad. V. ö. SZAKAD.

ÖSZVESZAKGAT, (öszve-szakgat) ösz. gyak. áth. Folytonosan viselve, koptatva, nyüve, több helyen megszakasztva stb. egészen rongyossá tesz. Mondjuk leginkább ruhanemüekről.

ÖSZVESZALAD, (öszve-szalad) ösz. önh. Többen szaladva egy helyre gyülekeznek. *Rendkivüli látványra, eseményre összeszalad a nép.* V. ö. SZALAD.

ÖSZVESZALADGÁL, (öszve-szaladgál) ösz. gyak. önh. Többen különféle irányról szaladozva öszvegyülekeznek. Tárgyesetes viszonynévvel, bizonyos térnek helyeit szaladgálva bejárja. *Összeszaladgálni a város utczáit.*

ÖSZVESZALADOZ, (öszve-szaladoz) l. ÖSZVESZALADGÁL.

ÖSZVESZÁLL, (öszve-száll) ösz. önh. 1) Több szárnyas állat egy seregbe repül. *A varjak összeszállnak a fán, kazalon.* 2) Egymásra halmozott, rakott holminek részei alább sülyedve szorosabban egyesülnek egymással, máskép: *összeesik. A kazalba rakott széna, szalma, a halomra hányt föld összeszáll.*

ÖSZVESZÁMÍT, v. —SZÁMIT, (öszve-számít) ösz. áth. Valamely mennyiségnek számát a számvetési szabályok szerént meghatározza. *A kiadást és jövedelmet összeszámítva kitűnt, hogy a tiszta haszon ezer forint, húsz krajczár.* Különbözik: *összeszámít.* V. ö. SZÁMÍT; SZÁMOL.

ÖSZVESZÁMÍTÁS, v. —SZÁMITÁS, (öszveszámítás) ösz. fn. Különféle mennyiségeknek számbavevése a végett, hogy bizonyos végeredményü mennyiség tünjék ki, pl. a számadó, számvevő hivatalokban. V. ö. SZÁMÍTÁS.

ÖSZVESZÁMLÁL, (öszve-számlál) ösz. áth. Bizonyos mennyiségnek részeit különösen számba veszi, és egységbe foglalja. *Összeszámlálni a pénzt forintonként, krajczáronként. Az embereket fejenként összeszámlálni.* V. ö. SZÁMLÁL.

ÖSZVESZÁMOL, (öszve-számol) ösz. önh. és áth. Egymással kölcsönösen számot vetnek. *Midőn összeszámoltunk vala, kitűnt, hogy egyik sem tartozik a másiknak.* Különbösik: *összeszámít.*

ÖSZVESZÁNT, (öszve-szánt) ösz. áth. 1) Két külön osztályu földdarabot, pl. holdat, szántás által öszveragaszt. *A szomszédtól vett földet a magáéval összeszántotta.* 2) Szántáskor a trágyát, tarlót, gazt, stb. a földdel öszvekeveri. 3) A szántást a tábla közepén kezdi, s a barázdákat befelé veti.

ÖSZVESZÁRAD, (öszve-szárad) ösz. önh. Nedvei elszállván rostjai öszvezsugorodnak, s illető teste előbbi szivosságát, és terjedelmét elveszti. V. ö. SZÁRAD.

ÖSZVESZED, (öszve-szed) ösz. áth. 1) Holmiket egyenként, vagy egy-egy fogással helyeikről elvesz, leszakaszt, letép stb. azután egy helyre, egy halomba gyüjti. *Összeszedni az elhagyogatott búzafejeket, az elszórt pénzt, a fáról lehullott gyümölcsöt.* 2) Szélesb ért. öszvegyüjt. *A szegények számára összeszedett száz forintot, tíz zsák burgonyát. Napszámba sok gyülevész csavargót összeszedett.* 3) Átv. *magát összeszedni*, am. bizonyos rendetlen, vagy hiányos állapotát megszüntetni, magát rendbe hozni, tehetségeit kellőleg elévenni, bizonyos épségre, erőre vergődni. *Eszét, erejét összeszedni. Betegség után összeszedni magát. Több kárvallás után nehéz a gazdának összeszedni magát.* V. ö. SZED.

ÖSZVESZEDÉGET, (öszve-szedéget) ösz. gyak. áth. Gyakran, folytonosan szedve gyüjt, halmoz öszve holmit. *Összeszedegetni a fák alól a lehullt gyümölcsöt.* V. ö. SZEDÉGET.

ÖSZVESZEGECSÉL, (öszve-szegecsél) ösz. áth. Kisebb fajta szeggel, vagy szegekkel együvekapcsol.

ÖSZVESZEGEZ, (öszve-szegez) ösz. áth. Két, vagy több külön testet szeggel, vagy szegekkel öszvekapcsol, együvé szorít. *Zsindelyeket léczekkel, és egymással összeszegezni.* V. ö. SZEGEZ.

ÖSZVESZÉMÉLGET, (öszve-szémélget) ösz. gyak. áth. Szemenként öszveszed; különösen: a többi szemek közől a szebbeket kiválogatja, és öszvegyüjti. *Összeszemelgetni a gabonának, szilvának szépét.* V. ö. SZÉM.

ÖSZVESZENTÉL, (öszve-szentél) ösz. áth. Két külön nemü személyt a házassági szentség áldásával öszveköt.

ÖSZVESZÉRÉZ, (öszve-szérez) ösz. áth. 1) Bizonyos mennyiségü vagyont akármely kereseti úton módon, és részenként öszvegyüjt. *Üzérkedve, usorával, családdal sok pénzt összeszerzett. A pazarló, gondatlan gazda mitsem szerez össze.* 2) Közbenjárás, ajánlás, megismertetés által férfit és nőt házasodási viszonyba hoz egymással.

ÖSZVESZERKESZT, (öszve-szerkeszt) ösz. áth. Szerkesztve együvé állít.

ÖSZVESZILÁL, v. —ZILÁL, (öszve-szilál, v. —zilál) ösz. áth. Öszvebont, öszvezavar. Bodrogközi szó. (Mindszenti).

ÖSZVESZORÍT, v. —SZORIT, (öszve-szorít) ösz. áth. 1) Valamely testtömeg részeit szükebb terimébe nyomja öszve. *Sajtóban öszveszorítani a könyv leveleit, a ruha rétegeit. Kötéllel öszveszorítani a málhás zsákot. Valakinek kezét öszveszorítani.* 2) Szükebb, vagy tágabb köz által egymástól elválva levő testeket öszvenyomva, tolva, hajtva stb. szoros érintkezésbe hoz. *A szekérre rakott holmit lánczokkal, kötelekkel öszveszorítani. A bekerített elleneséget öszveszorítani.* V. ö. SZORÍT.

ÖSZVESZORÚL, v. —SZORUL, (öszve-szorúl) ösz. önh. 1) Egyes testtömeg részei szükebb terimébe huzódnak öszve. *A sajtó alá tett könyv öszveszorúl. Félelemben, hidegben öszveszorúl az ember teste.* 2) Több külön testek közel, közvetlen érintkezésbe jönnek egymással, s kellő terjedelmök megkevesbül, helyzetük kényelmetlenné leszen. V. ö. SZORÚL.

ÖSZVESZŐ, (öszve-szö) ösz. áth. Szoros ért. bizonyos eszközzel, géppel, szövőszékben a fonalakat, s hasonnemü szálas testeket egy egésszé viszálja öszve. V. ö. SZŐ.

ÖSZVESZÖGELLIK, (öszve-szögellik) ösz. k. Több test, vagy téres hely szögleteikkel, csúcsaikkal egymást érinti.

ÖSZVESZÖVETKÉZIK, (öszve-szövetkézik) ösz. k. Bizonyos ügyben, és czélra mások vagy többed magával szoros viszonyba lép, s közös segítségre és védelemre kötelezi magát. *A közrend és béke fentartására öszveszövetkeznek a fejedelmek.* V. ö. SZÖVETKEZIK.

ÖSZVESZÚR, v. —SZURKÁL, (öszve-szúr, v. —szurkál) ösz. gyak. áth. Valamely hegyes eszközzel több oldalról megszúr, meglikgat, megsért valamely testet. *Árral öszveszurkálni a bőrt, tűvel a papirt. Arczát, kezeit, lábait öszveszurkálták a tövisek.* V. ö. SZURKÁL.

ÖSZVESZŰR, (öszve-szűr) ösz. áth. Valamely likacsos testen, eszközön többféle nedvet, folyadékot átereszt, és együvé folyat. *A tejet több kücsögből egy fazékba öszveszürni.* Átv. ért. *öszveszürni a levet*, am. titkos, tiltott czélra szövetkezni valakivel; alattomban öszvebeszélni, egyetérteni. V. ö. SZŰR.

ÖSZVETAGOL, (öszve-tagol) ösz. áth. Általán nagyobb terjedelmü testet, vagy tért darabokra oszt, hasít, vág, tagokra választ. Különösen: a mészárosok, hentesek nyelvén, a levágott barmot felkonczolja. Átv. valakit tagról tagra megver.

ÖSZVETAKARÍT, (öszve-takarít) ösz. áth. 1) Bizonyos téren, helyen a rendetlenül elszórt holmit öszverakja, elrendezi, az illető helyet kitisztítja, kisöpri stb. *Öszvetakarítani a szobát, konyhát.* 2) Bizonyos mennyiségü vagyont, különösen eleségnemüeket öszvegyüjt. V. ö. TAKARÍT.

ÖSZVETALÁL, (öszve-talál) ösz. önh. Öszveegyezik, egymásra, vagy egymásba teljesen illik. *Az egyenlő szögletek oldalai öszvetalálnak.*

ÖSZVETALÁLKOZÁS, (öszve-találkozás) ösz. fn. Különböző irányról jövőknek egymással való véletlen öszvejövetele. Átv. ért. bizonyos eseményeknek egy időbeli, egy helybeli feltünése. V. ö. ÖSZVETALÁLKOZIK.

ÖSZVETALÁLKOZIK, (öszve-találkozik) ösz. k. Valakivel bizonyos helyen véletlenül öszvejön. *Úton, utczán öszvetalálkozni valakivel.*

ÖSZVETÁMASZT, (öszve-támaszt) ösz. áth. Két, vagy több szilárd anyagu testet úgy állít öszve, hogy egymásnak viszonyos támaszul szolgáljanak. *A nádkévéket, dorongokat öszvetámasztják, midőn kupaczba állítják. Öszvetámasztani a puskákat.* V. ö. TÁMASZT.

ÖSZVETANÁCSKOZIK, (öszve-tanácskozik) ösz. k. Ketten, vagy többen valamely ügy fölött tanácsot tartanak és határoznak.

ÖSZVETAPAD, (öszve-tapad) ösz. önh. Két, vagy több test valamely közvetítő tapasznemü szer által együvé szorúl. V. ö. TAPAD.

ÖSZVETAPASZT, (öszve-tapaszt) ösz. áth. Két vagy több testet tapaszszal öszveragaszt. V. ö. TAPASZT.

ÖSZVETAPOD, (öszve-tapod) ösz. áth. Lábbal, vagy lábakkal nyomkodva öszvezúz, tör, szorít stb. *Öszvetapodni a földet, gyümölcsöt. A nyeregből lecsett katonát öszvetapodták a lovak. Öszvetapodni a gyönge növényeket.* V. ö. TAPOD.

ÖSZVETAPOS, v. —TAPOZ, (öszve-tapos, v —tapoz) ösz. áth. Többszörösen öszvetapod. V. ö ÖSZVETAPOD.

ÖSZVETÁRSASÍT, v. —TÁRSASIT, (öszvetársasít) ösz. áth. Két vagy több személyt egymással társi viszonyba hoz.

ÖSZVETÁRSÍT, v. —TÁRSIT, (öszve-társít) l. ÖSZVETÁRSASÍT.

ÖSZVETÁRSÚL, v. —TÁRSUL, (öszve-társúl) ösz. önh. Ketten vagy többen társaságba egyesülnek.

ÖSZVETART, (1), (öszve-tart) ösz. áth. 1) Két vagy több testet úgy tart, fog, hogy együtt legyenek, egy tömeget képezzenek, öszveszoruljanak. *Kezeket, lábakat öszvetartani.* 2) Szélesb átv. ért. különböző dolgokat szoros viszonyi állapotban megőriz. *A polgári társaságot a törvények, s illető hatóságok tartják öszve.* V. ö. TART, áth.

ÖSZVETART, (2), (öszve-tart) ösz. önh. Ketten vagy többen mint szövetségesek, barátok, czimborák, egy véleményüek, egy czélra törekvők, szoros viszonyban vannak vagy maradnak egymással. V. ö. TART, önh.

ÖSZVETARTAS, (öszve-tartás) ösz. fn. 1) Cselekvés, mely által két vagy több testet úgy tartunk, hogy együtt, egymáshoz közel, kapcsolatban

legyenek. 2) Szövetségi, társasági, czimborai viszony, egyetértés bizonyos ügyben, működésben; ellentétei: *különválás, meghasonlás.* V. ö. ÖSZVETART, áth. és önh.

ÖSZVETARTÓ, (öszve-tartó) mn. 1) Egymást öszvekapcsoló. 2) Társas viszonyban álló V. ö. ÖSZVETART, áth. és önh.

ÖSZVETARTOZIK, (öszve-tartozik) ösz. k. Egygyel vagy többekkel bizonyos egységet, egészet képez; öszvevaló, öszveillő. Mondják különösen oly dolgokról, melyeket rendbe szokás szedni, vagy együvé állítani, illeszteni. *Ez a két ablakszárny öszvetartozik. A páros testek öszvetartoznak.*

ÖSZVETASZÍT, (öszve-taszít) ösz. áth. Két, vagy több ingó testet, vagy elszéledt holmit egy helyre, halomba, csoportba, rakásra, stb. taszít. *A szekereket öszvetaszítani a félszer alá. A kinyomtatott pelyvás gabonát öszvetaszítani egy garmadába.* V. ö. TASZÍT.

ÖSZVETATAROZ, (öszve-tataroz) ösz. áth. Kitatarozva, kijavítva rendbe hoz, használhatóvá tesz. *A rosz czizmát, köntöst öszvetatarozni.* (Tájszótár). V. ö. TATAROZ.

ÖSZVETEKER, (öszve-teker) ösz. áth. Egy vagy több hajlékony, sudaras testet gúzs gyanánt forgatva szükebb terimébe szorít. *Öszvetekerni a kendőt, papírt, szalmát.* V. ö. TEKER.

ÖSZVETEKERGET, (öszve-tekerget) ösz. gyak. áth. Némi gonddal, vigyázattal, ügyességgel tekerve öszvegöngyölget, hengerget valamit.

ÖSZVETEKERGŐDZIK, v. —TEKERGŐZIK, (öszve-tekergődzik, v. —tekergőzik) ösz. belsz. Mintegy belhajlamnál fogva csavarosan, kacskaringósan, öszvefonódik, öszvekeveredik, öszvekulcsolódik, stb. *Némely növények szárai, indái öszvetekergőznek.* V. ö. TEKERGŐZIK.

ÖSZVETEKERŐDZIK, v. —TEKERŐDIK, (öszve-tekerődzik, v. —tekerődik) l. ÖSZVETEKERGŐDZIK.

ÖSZVETÉP, (öszve-tép) ösz. áth. Valamely testet egészen eltép s rendetlen halmaszá tesz. *Öszvetépni az ócska ruhákat.* V. ö. TÉP.

ÖSZVETÉS, (ösz-ve-t-és) mn. tt. *öszvetés-t*, v. —*ei*, tb. —*ek*. L. ÖSZSZERŰ.

ÖSZVETESTVÉRÍT, v. —TESTVÉRIT, (öszve-testvérít) ösz. áth. Átv. ért. két vagy több külön származásu személyt testvérek gyanánt egymással rokonít, pl. örökbefogadás által.

ÖSZVETESTVÉRŰL, vagy —TESTVÉRÜL, (öszve-testvérül) ösz. önh. Valamely más családbeli személylyel testvér gyanánt rokonúl.

ÖSZVETÉSZ, v. —TÉSZÉN, (öszve-tész, v. —tészén) ösz. áth. 1) Két, vagy több külön helyzetü testet úgy helyez, hogy együtt legyenek, egymással érintkezzenek. *Kezeket, lábakat öszvetenni. Két villával és kanállal öszvetenni.* 2) Egy lakba rendel. *Két, három vendéget egy szobába öszvetenni.* 3) Többen bizonyos mennyiséget adomány gyanánt, vagy más czélra adnak öszve. *Az égettek számára tegyünk öszve valamit.*

ÖSZVETÉT, (öszve-tét) ösz. fn. Amit öszvetesznek, vagy valaki öszvetesz.

ÖSZVETÉTEL, (öszve-tétel) ösz. fn. 1) Két vagy több valaminek egy egészszé öszveállítása, szerkesztése. 2) L. ÖSZVETÉT.

ÖSZVETÉTÉS, öszve-tétés) l. ÖSZVETÉTT.

ÖSZVETÉTT, (öszve-tétt) ösz. mn. Amit több részből egy egészszé képeztek, nem egyszerü. *Öszvetett szók.*

ÖSZVETÉVESZT, (öszve-téveszt) ösz. áth. Különböző tárgyak között egyiket a másikkal fölcs erél akár valóságban, akár csak a gondolatban.

ÖSZVETIPOR, (öszve-tipor) ösz. áth. Lábaival nyomkodva, taposva öszvezúz, apró részekre tördel, illetőleg taposva megfojt, megöl valamit. *Öszvetiporni a fűvet, vetéseket, férgeket. A lovak öszvetiporták a csatában elesetteket.* V. ö. TIPOR.

ÖSZVETÓDÍT, v. —TOLDIT, (öszve-tódít) Mindenfelől tódítva egy helyüvé gyüjt, csődít.

ÖSZVETÓDÚL, v. —TÓDUL, v. TOLDUL, (öszve-tódúl, v. —toldúl) ösz. önh. Mindenfelől sietve, és tolakodva bizonyos sokaság egy helyre gyűl, és szorúl öszve. *Rendkivüli látványokra öszvetódúl a nép.* V. ö. TOLDÚL.

ÖSZVETOL, (öszve-tol) ösz. áth. Több holmit egy helyre, egy halomba, egy rakásra tol. *A szekereket szin alá, a kinyomtatott gabonát csürbe öszvetolni.* V. ö. TOL.

ÖSZVETOLD, (öszve-told) ösz. áth. Két vagy több külön testet bizonyos öszvetartó szer vagy eszköz által együvé fűz, varr, kapcsol stb. egyszersmind bizonyos hiányt, üreget pótol, vagy valamit nagyobbít. *Két rétvásznat öszvetoldani. Két deszkát, gerendát öszvetoldani.* V. ö. TOLD.

ÖSZVETOLDÚL, l. ÖSZVETÓDÚL.

ÖSZVETORLIK, (öszve-torlik) ösz. k. Mondjuk mozgásban levő, különösen víz, vagy szél által hajtott testekről, midőn bizonyos gáton fennakadva egymásra halmozódnak, feltornyosodnak. *A zátonyokon, hidlábaknál öszvetorlik a jég. A partok mentében öszvetorlik a fövény. Zivataros télben az árokpartokon öszvetorlik a hó.* V. ö. TORLIK.

ÖSZVETÖLT, (öszve-tölt) ösz. áth. Többször merített, vagy több edényben, tartalékban levő folyadékot egy öbölbe, egy mederbe stb. tölt. *A palaczkokban maradt bort egy kannába öszvetölteni. Különféle borokat öszvetölteni.* V. ö. TÖLT.

ÖSZVETÖM, (öszve-töm) ösz. áth. Gyéren álló testrészeket tömve, nyomkodva sürü tömeggé alakít. *Zsákban öszvetömni a lisztet, gyapjut, rongyokat* V. ö. TÖM.

ÖSZVETÖPÖRÖDIK, (öszve-töpörödik) ösz. k. Bőre, héja öszvezsugorodik, ránczosodik, mi különösen az illető test nedveinek elrepülése, elfolyása, ki-

száradása miatt történik. *Összetöpörödik az aszalt gyümölcs, az olvasztott szalonna böre, rostja, a vén ember böre.* V. ö. TÖPÖRÖDIK.

ÖSZVETÖR, (öszve-tör) ösz. áth. Valamely szilárd szövetü, kemény testet részekre tör. *Összetörni az állat csontjait, a faedényeket, bútorokat, palaczkokat.* Szélesb átv. ért. meggyötör, megkinoz, megerőtet.

„Öszvetöröm magamat,
Kitöröm a nyakamat,
Még sem hagyom magamat."

(Tánczvers).

V. ö. TÖR.

ÖSZVETÖRDEL, (öszve-tördel) ösz. gyak. áth. Több holmit öszvetör, vagy valami egészet apró részekre tör.

ÖSZVETÖREDÉZIK, (öszve-töredézik) ösz. gyak. k. Folytonosan, vagy gyakran törve apró részekre válik, vagy több holmi törik öszve. *A kerekek alatt összetöredezik az útra hordott kő. A rázós uton összetöredeztek az edények.* V. ö. TÖREDÉZIK.

ÖSZVETÖRIK, (öszve-törik) ösz. k. Bizonyos erőszak, pl. ütődés, nyomás stb. által valamely szilárd szerkezetü, kemény testnek részei eltörnek. V. ö. TÖRIK.

ÖSZVETÖRŐDIK, (öszve-törödik) ösz. belsz. Széles ért. két vagy több szilárd test viszonyos surlódás, rázkódás, ütődés, vergődés, nyomás stb. által megcsorbúl, öszvenyomúl, megzuzódik, részekre válik. *Malomkövek között összetörődik a gabona. A nyomtató lovak lábai alatt összetörődik a búsa szára. A rázós uton összetörődik a gyümölcs, tojás.* Átv. mondják társas viszonyban élő személyekről, midőn erkölcsi surlódás által egymásnak szögletességeit mintegy elkoptatják, s végre öszvesimulnak, megegyeznek. *A viszálkodásban élt házastársak végre összetörődtek.* V. ö. TÖRŐDIK.

ÖSZVETÖRZSÖL, (öszve-törzsöl) l. ÖSZVEDÖRGÖL, v. —DÖRZSÖL.

ÖSZVETRÉFÁL, (öszve-tréfál) ösz. önh. Egyik a másikkal tréfát űz. (Id. Mándy P.).

ÖSZVETÚR, (öszve-túr) ösz. áth. Tulajd. ért. földet, vagy más porhanyós testet orrával túrva öszvehalmoz, vagy bizonyos téren úgy nevezett turásokat csinál. *A vakandokok összetúrják a réteket, kerteket. A disznók összetúrták az udvart, a ganajdombot.* Átv. rendben levő holmit túró állatok modjára öszveforgat, öszveviszsza hány. *Összetúrni a ruhás szekrényt.* V. ö. TÚR.

ÖSZVETURKÁL, (öszve-turkál) ösz. gyak. áth. Folytonosan, vagy gyakran túrva öszvelikgat, öszvekever, öszvehalmoz, mint a disznók és vakandokok tesznek. V. ö. ÖSZVETÚR, TÚR, TURKÁL.

ÖSZVETŰZ, (öszve-tűz) ösz. áth. Szoros tulajd. ért. tüvel öszveakaszt valamit. *Gombostűvel összetűzni az elfeslett ruhát.* Szélesb ért. öszvekapcsol, öszvefűz. Átv. ért. *összetűzni valakivel*, am. veszekedés, verekedés végett egymásba kötni, öszvekapni.

ÖSZVEUGRIK, (öszve-ugrik) ösz. k. ‚Többen egy helyre, egymáshoz közel ugranak. Átv. ért. valamely rugalmas és kinyujtott test hirtelenül öszvehuzódik, pl. a húr.

ÖSZVEUSZÍT, (öszve-uszít) ösz. áth. V. ö. ÖSZVEHUSZÍT.

ÖSZVEÜL, (öszve-ül) ösz. önh. Ketten vagy többen egy sorba, egymás mellé, együvé ülnek. *Pamlagon, asztal mellett, asztal körül összeülni. A birák tanácskozás végett összeültek.* V. ö. ÜL.

ÖSZVEÜT, (öszve-üt) ösz. áth. és önh. Valamit egy másikkal ütés által érintkezésbe hoz. *Összeütni az áldomáspoharakat. Üssük össze kelyheinket.* (Bajza). *Összeüti a bokáját. Fejeiket összeütik*, am. titkolódzva beszélnek. *Két réztányért összeütni.* Önhatólag, *összeütni valakivel*, am. vitába, verekedésbe keveredni.

„Öszveütnek nyúlt dsidákkal,
Szivdöbbentő roppanással."

Vörösmarty.

E két dolog összeütt, am. bizonyos tekintetben megegyezik, pl. egy időre esik, öszvefüggésben van. *A tanuk vallomásai összeütnek.* V. ö. ÜT.

ÖSZVEÜTKÖZÉS, (öszve ütközés) ösz. fn. Szenvedéssel vegyes cselekvési állapot, midőn két vagy több test öszveütközik. Átv. ért. ellenkező irányu dolgoknak állapota, vagy viszonya, midőn egymást akadályozzák. V. ö. ÖSZVEÜTKÖZIK.

ÖSZVEÜTKÖZIK, (öszve-ütközik) ösz. k. Két különböző irányu, és mozgásu test egymásba akad, egymás mozgását fentartóztatja, pl. a szemközt találkozó szekerek, hajók. Különösen, mint ellenfél csatára száll, verekedésbe ereszkedik ellenfelével. V. ö. ÜTKÖZIK.

ÖSZVEÜTŐDIK, (öszve-ütődik) ösz. belsz. Egyik a másikba ütődik. Ezen ige egyes, futólagos ütésre vonatkozik, ellenben az ‚ütközik' igében a visszanyomás, illetőleg megállítás, vagy hátráltatás alapfogalma rejlik. V. ö. ÜTŐDIK, ÜTKÖZIK.

ÖSZVEVADÁSZ, (öszve-vadász) ösz. áth. Jobb hangzással a két *v*-t kikerülve: *összevadász.* 1) Vadászva bizonyos tért, vidéket egészen bejár. *Összevadászni az erdőt, pusztát.* 2) Sok vadat öszvefog, lő. *Száz nyulat, ötven foglyot összevadásztak.*

ÖSZVEVÁG, (öszve-vág) ösz. áth. és önh. Jobb hangzással a két *v*-t kikerülve: *összevág.* Vágó eszközzel, pl. fejszével, baltával, bárddal stb. darabokra, konczokra, falatokra vág. *Összevágni a fahasábokat, a kolbászba való húst.* V. ö. Vág. Önhatólag és átv. ért. mondjuk dolgokról, melyek bizonyos tekintetben megegyeznek, öszveillenek; másképen: *összeütt. A hirmondók tudósításai összevágnak. E tanutételek nem vágnak össze.* V. ö. VÁG.

ÖSZVEVAGDAL, (öszve-vagdal) ösz. gyak. áth. Jobb hangzással *összevagdal.* Gyakran, folytonosan vágva apró részekre, darabokra, konczokra, stb. oszt, valamely testet. *Összevagdalni a moslékba való*

tököt, burgonyát. Továbbá, vágó eszközzel valamely testen sok sérvet, sebet ejt. *A csatában összevagdalták a fejét, arcát.* V. ö. VAGDAL.

ÖSZVEVÁJ, (öszve-váj) ösz. áth. Jobb hangzással: *összeváj.* Kezével, ujjaival turkálva, áskálva összekever valamit.

ÖSZVEVAKAR, (öszve-vakar) ösz. áth. 1) Jobb hangzással *összevakar.* Körmökkel, vagy valamely éles eszközzel karczolva öszvegyüjt valamit. *Összevakarni a teknő oldalához ragadt kovászt.* 2) Valamely testnek minden oldalain karczolásokat csinál. *Összevakarni a beirott papirt, a viszkető bört.* V. ö. VAKAR.

ÖSZVEVALÓ, (öszve-való) ösz. mn. Jobb hangzással *összevaló.* Egymással, vagy többekkel bizonyos tekintetben együvé illő; valaminek mása, párja, hasonlója. *Ezen ablakszárnyak összevalók. Összevaló ökröket fogni az igába. Ezek nem összevaló kestyük.*

ÖSZVEVÁLOGAT, (öszve-válogat) ösz. gyak. áth. Jobb hangzással: *összeválogat.* Valamely sokaság közül többet kiválaszt, s mint bizonyos tekintetben együvé valókat öszveállít, öszveilleszt. *A csordából összeválogatni a tulkokat. A gyümölcsnek szépét összeválogatni.* V. ö. VÁLOGAT.

ÖSZVEVÁR, (öszve-vár) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevár.* Addig vár, mig bizonyos sokaság különféle helyekről öszvegyülekezik. *Várjuk össze az igérkezett vendégeket, aztán együnk.* V. ö. VÁR, ige.

ÖSZVEVARR, (öszve-varr) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevarr.* Likakba öltött, tüzött, füzött, szurkált fonallal, vagy hasonnemü szálakkal két, vagy több külön testet szorosan öszveköt. *Összevarrni az elfeslett ruhát. A bekötni való papiríveket összevarrni.* V. ö. VARR.

ÖSZVEVARROGAT, (öszve-varrogat) ösz. gyak. áth. Jobb hangzással: *összevarrogat.* Gyakran, folytonosan, vagy némi kényelemmel, és könnyeden varrva öszvefüz holmit. V. ö. ÖSZVEVARR.

ÖSZVEVÁSÁRLÁS, (öszve-vásárlás) ösz. fn. Jobb hangzással: *összevásárlás.* Cselekvés, üzérkedés, midőn valaki több árunemüt öszvevesz.

ÖSZVEVÁSÁROL, (öszve-vásárol) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevásárol.* Többféle árut, eladó holmit alku utján, meghatározott áron öszvevesz, öszveszerez. *Búzát, rozsot, árpát összevásárolni. A katonaság számára lovakat összevásárolni.* V. ö. VÁSÁROL.

ÖSZVEVEGYÍT, v. —VEGYIT, (öszve-vegyít) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevegyít.* Külön nemü, faju, minőségü testeket együvé kever. *Szénát árpaszalmával, búzalisztet rozslisztttel, különféle borokat összevegyíteni.* Különösen vegytanilag, bizonyos oszlató, oldó szerrel különböző testekből egy másnemüt hoz létre. V. ö. VEGYÍT.

ÖSZVEVER, (öszve-ver) ösz. áth. Jobb hangzással: *összever.* 1) Többszöri ütéssel holmit öszveszorít. *A nádazók fakalapácscsal összeverik a nádat.* 2) Ütögetve több személyt, vagy állatot egy seregbe, egy helyre öszvehajt. *A csatangoló barmokat összeveri a csordás.* 3) Igen megver. *Tetőtől talpig összeverték.* 4) Többször üt öszve holmit. *Összeveri a bokáit. A poros csipőket összeverni.* V. ö. VER, ige.

ÖSZVEVEREKÉDIK, (öszve-verekédik) ösz. k. Jobb hangzással *összeverekédik.* 1) Ketten, vagy többen öszvekapnak, hogy egymást verjék. 2) Nagy nehezen, sok ügygyel bajjal többen egy helyre, egy seregbe gyülnek öszve; máskép: *összevergődik.* V. ö. VEREKÉDIK.

ÖSZVEVÉRÉZ, (öszve-véréz) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevérez.* Valamit több oldalról vérrel beken, bemocskol. *A mészáros összevérezi magát.* Különösen, az élőállat testét úgy sérti meg, hogy vér foly belőle. *A karmoló macska összevérezte kezemet.* V. ö. VÉRÉZ.

ÖSZVEVERGŐDIK, (öszve-vergődik) ösz. belsz. Jobb hangzással: *összevergődik.* Vergődve, azaz különféle akadékokba ütközve, nagy nehezen többed magával öszvejön valahol. *Az elnéledt erdei vadászok végre összevergődtek a tanyán.* V. ö. VERGŐDIK.

ÖSZVEVERŐDIK, (öszve-verődik) ösz. belszenvedő. Jobb hangzással: *összeverődik.* 1) Egymás után többször öszveütődik. 2) L. ÖSZVEVERGŐDIK.

ÖSZVEVESZ, (öszve-vesz) ösz. önh. Jobb hangzással: *összevesz.* Nyilt *e* hangzóval, mely tájszokásilag *é* (vész), am. egymás ellen haragra gyulad, perbe, verekedésbe keveredik, egymásba kap. *Összevesztek a konczon. A házártos ember hamar összevesz.* Itt a *vesz* igében az *sz* a gyökhöz tartozó hang, miért tehetőben, *vesshet;* ellenben, midőn a *vész* átható cselekvésre vonatkozik, az *sz* hang képző, s gyöke *vé*, melyből: *vehet, vétel, vét, véend* származnak. V. ö. VESZ, önh. és VÉSZ, áth.

ÖSZVEVÉSZ, (öszve-vész) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevész.* 1) Kézzel, marokkal, hón alatt, vagy valamely eszközzel több holmit öszvefog. *Egy kézbe három palacsot összevenni. Egy villaszurással két darab húst összevenni. Hón alatt két könyvet összevenni.* 2) Többféle árukat bizonyos áron és alku szerint sajátjává tesz, öszvevásárol. V. ö. VÉSZ, és VESZ.

ÖSZVEVESZEJT, (öszve-veszejt) ösz. áth. Jobb hangzással: *összeveszejt.* Ingerelve, vagy akármely más módon eszközli, okot ad rá, hogy mások öszveveszszenek. *Ussogatva összeveszejteni az ebeket.* V. ö. ÖSZVEVESZ, önh.

ÖSZVEVESZESZT, (öszve-veszeszt) l. ÖSZVEVESZEJT.

ÖSZVEVESZÍT, (öszve-veszít) l. ÖSZVEVESZEJT.

ÖSZVEVET, (öszve-vet) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevet.* 1) Több holmit egy rakásra, egy tömegbe, egy helyre vet. 2) Számtanilag, vagy általán számítva, bizonyos mennyiségeket öszvead. *Összevetni az évi kiadást, és jövedelmet.* 3) Holmit egymás-

sal összehasonlít. 4) Két, vagy több különböző testet egymásnak támasztva összehelyez. *Összevetni a vállakat. Hátaikat összevetették.* V. ö. VET.

ÖSZVEVÉT, (öszve-vét) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevét.* L. ÖSZVETÉVESZT.

ÖSZVEVISZSZA, (öszve-viszsza) ösz. ih. Jobb hangzással: *összevissza.* Rendetlenül, öszvekeverve, fonákul egymásba fűzve, szőve; majd ezen, majd azon irányban. *Összevissza hányni a szekrényben a könyveket, ruhákat. Összevissza beszélni, írni. Összevissza jártam útat, útfelet.*

ÖSZVEVISSZASÁG, (öszve-visszaság) ösz. fn. Jobb hangzással: *összevissza ság.* Állapot, vagy tulajdonság, mely szerént holmi összevissza van. V. ö. ÖSZVEVISSZA.

ÖSZVEVON, (öszve-von) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevon.* Egymástól távol levő holmit úgy von, hogy egymáshoz közeledjenek, egy egészet képezzenek, szükebb helyet foglaljanak. *Csákkal a csónakokat, gereblével a szénát összevonni. A vitorla szárnyait összevonni.* Átv. *magát összevonni,* am. magát meghúzni, öszvehúzni, összegugorodni; erkölcsi ért. működésének szükebb kört szabni, magát megalázni.

ÖSZVEVONÓDIK, (öszve-vonódik) ösz. belsz. Jobb hangzással: *összevonódik.* Mintegy belső kényszerülés által szükebbre szorúl, öszvehuzódik, összezsugorodik, pl. midőn a kinyujtott rugalmas test részei öszvemennek.

ÖSZVEVONSZ, (öszve-vonsz) ösz. áth. Jobb hangzással: *összevonsz.* Folytonosan, vagy gyakran vonva szükebb térre, vagy együvé von, hoz, szorít valamit.

ÖSZVEVONÚL, v. —VONUL, (öszve-vonúl) ösz. önh. Jobb hangzással: *összevonúl.* Általán, kül, vagy bel erő által vonva több holmi, vagy személy egymáshoz közeledik, egy sereget, tömeget képez. *A bekötött szák szája összevonúl. A tartományi hadak egy helyre vonulnak össze. Farkas láttára a ménes lovai összevonulnak.*

ÖSZVEVONZ, l. ÖSZVEVONSZ.

ÖSZVEZAGYVÁL, (öszve-zagyvál) ösz. áth. Különféle hig testeket öszvekever, zavar, kivált, melyek egymáshoz nem illenek. *Sört borral összezagyválni.* Mondják nevezetesen ételekről, melyeket ízléstelenül kotyvasztanak öszve. V. ö. ZAGYVÁL.

ÖSZVEZAJDÍT, v. —ZAJDIT, (öszve-zajdít) l. ÖSZVEZÚDÍT.

ÖSZVEZAJDÚL, v. —ZAJDUL, (öszve-zajdúl) l. ÖSZVEZÚDÚL.

ÖSZVEZÁR, (öszve-zár) ösz. áth. Többféle holmit, különösen embereket, és más állatokat egy helyre, egy rekeszbe szorít, és elzár. *Pénzt, drágaságot, ruhaneműeket egy szekrénybe összezárni. A foglyokat, rabokat egy börtönbe összezárni.* V. ö. ZÁR.

ÖSZVEZAVAR, (öszve-zavar) ösz. áth. 1) Holmit rendetlenül összevegyít, kever, öszvebonyolít. *Összezavarni a vizet és sarat, iszapot.* Különösen az eszmei, ismereti, erkölcsi viszonyokat öszvebonyolítja. *Beszédében mindent összezavar. A történeti eseményeket kortévesztőleg összezavarni. A társadalmi rendet, viszonyokat, összezavarni.* 2) Kergetve, hajtva egy seregbe űz, egy helyre szorít. *Összezavarni a széledező csordát.* V. ö. ZAVAR.

ÖSZVEZAVARODIK, (öszve-zavarodik) ösz. k. 1) Hig testekre vonatkozólag, idegen anyagokkal öszvekeveredik, s homályossá, tisztátalanná leszen, pl. a víz, midőn fenekéről a fövenyet felkavarják. 2) Átv. öszvebonyolodik, rendetlen állapotba jön, összekötelődzik. V. ö. ZAVARODIK.

ÖSZVEZÉNDŰL, v. —ZENDÜL, (öszve-zéndül) ösz. önh. Átv. ért. hangosan perlekedve összevesz valakivel.

ÖSZVEZÖRDÍT, v. ZÖRDIT, (öszve-zördít) A szók öszvetétele szerént áthatólag am. összeveszejt; azonban szokottabban ‚öszvezördül' önh. ige átv. értelmében használják. *Összezördítettek.*

ÖSZVEZÖRDŰL, v. —ZÖRDÜL, (öszve-zördül) ösz. önh. Zördüléssel öszveütődik. Átv. ért. erős zörgő hangon egyik a másikkal perbe száll. *Házasulás után nem sokára összezördültek egymással.* A hasonlat pontját azon zörgő hang teszi, melyet némely szilárd, kemény testek öszveütközése okoz.

ÖSZVEZÚDÍT, v. —ZÚDIT, (öszve-zúdít) ösz. áth. Ingerelve, buzdítva esz közli, hogy valamely népsokaság zúgjon, zúgolódjék.

ÖSZVEZÚDÚL, v. —ZÚDUL, (öszve-zúdúl) ösz. önh. Igen erős zajra fakadva öszvevesz, vagy haragját, bosszuságát valamely népsokaság közös zúgás által jelenti ki. *A gyülölt szónok ellen összezúdult a lázongó népcsoport.*

ÖSZVEZÚZ, (öszve-zúz) ösz. áth. Taposva, nyomva, szorítva, ütve, stb. egészen meglapít, vagy apró részekre tör, szóval, előbbi épségétől végképen megfoszt. *Lábakkal összezúzni a gyümölcsöt, marokkal a tojást. A malomkő összezúzza a gabonát. Fejét összezúzta a kő, a kerék.* V. ö. ZÚZ.

ÖSZVEZSAROL, (öszve-zsarol) ösz. áth. Erkölcsi erőszak, pl. hatalom, fenyegetés, rimánkodás által holmi vagyont öszveszerez. *Az ellenség a föld népétől bort, kenyeret, barmokat, pénzt, ruhákat összezsarolt. A szemtelen iparlovag sokat összezsarolt.* Különösen zsugorilag, uzsoráskodva gyűjt vagyont.

ÖSZVEZSÍROZ, (öszve-zsíroz) ösz. áth. Zsírral bemocskol, beken valamit. *A hentesek összezsíroznak ruhákat.*

ÖSZVEZSONGORODIK, ösz. k. l. ÖSZVEZSUGORODIK.

ÖSZVEZSÚFOL, (öszve-zsúfol) ösz. áth. Zsúfolva öszvenyom, öszveszorít. V. ö. ZSÚFOL.

ÖSZVEZSUGORÍT, v. —ZSUGORIT, (öszvezsugorít) ösz. áth. Eszközli, hogy valamely hajlós, szivos test gúzsalakulag öszvetekeredjék, öszveránczo-

A nyers bőrt, bürkét a melegség öszvezsugorítja. körcsös vonaglások öszvezsugorítják. Átv. ért. ...ódon bizonyos mennyiségü vagyont öszve... ekupor. V. ö. ZSUGORÍT, ZSUGORI.

ZSUGORODIK, (öszve-zsugorodik) ösz. ...nt öszvetekeredik, öszveránczosodik. ...ódik. Különösen mondják bőrökről, ...UGORODIK.

...MOL, (öszve-zsurmol) ösz. áth. ...amely porlékony testet. *Öszve... a száraz kenyérbélt.*

...ösz-ve-ít) áth. m. *öszvít-ett*, par. —*s*, ... —*eni*. Több mennyiséget, mint egy ...k alkotó részeit, öszvead, öszvefog, öszvetesz.

ÖSZVÍTÉS, ÖSZVITÉS, (ösz-ve-ít-és) fn. tt. *öszvítés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, midőn valamit öszvítünk.

ÖT, (1), sarkszámnév, tt. *ötöt*. Mint gyünév jelent oly számot, melyből ha egyet elveszünk, marad *négy*, ha pedig egyet hozzá teszünk, leszen *hat*, és így sorozatban közép helyet foglal a *négy* és *hat* között. *Öt ember, öt ló, öt forint, öt év, öt hónap, öt nap, öt óra. Öt ujj. Úgy tudom, mint az öt ujjamat.* (Km.). *Ötön venni* szójátékban am. öt ujjával, vagyis csupán kezével, pénz nélkül elkaparítani, lopni.

Ezen számnév némely másokkal együtt különféle családu nyelvekben némi hangmódosítással megvan, melyek közől, a sínain kivül, egyik sem rövidebb a magyarnál, ilyenek a finn családhoz tartozó szuómi *viite*, lapp és szirjan *vit*, vogul *ät*, osztják *vét*; továbbá a sinai *u* (megjegyzendő, hogy a sínai nyelv a mássalhangzót a szónak sőt még a szótagnak végén sem türi); talán ide sorozható a török-tatár *bes*, v. *bis* is, melyben a *t* hang rokon *s*-re változott; az árja családu nyelvek közől pedig a szláv *pet, pjet, pjat piat*, a hellen *πέντε*, melyekben a *p* ajakhang elötétül tünik fel, mint az *aty atya* és *pater* stb. szók öszvehasonlításában. — Ha elemzési alapul azt veszszük, hogy az eredeti számolás ujjak által történt, úgy azt gyaníthatjuk, hogy az *öt* rokon azon *ök* gyökhöz, melyből az *ököl* származik, melyet az öt ujjnak mintegy öklelésre öszvesszorítása képez, sőt azonosnak látszik *üt* igével. Hogy a *k* és *t*, kivált a fejletlen hangszervek által fölcseréltetnek, több példa van rá kivált a gyermeknyelvekben. A szanszkrit *pancsa(n)* görög *πέντε* s több árja eredetü szókat is jeles nyelvészek a kéztől származtatják, mely a szanszkritben *pani*, persában pedig épen *pandsa* am. ököl (pugnus) és *pands* am. öt.

ÖT, (2), az ország nagy részében már elavult áth. ige, melyből két különböző jelentésü származékok erednek, ú. m. a) az *ötlik, ötlés, ötlet, ötlő* származékokban am. *üt*, mi szerént *ötlik* am. ütlik, ütődik, pl. bele ötleni valamibe; s *ötlő* am. ütő, kalapács; b) a régieknél, nevezetesen a Müncheni codexben, *öt, ötlik, ötletik*, am önt, ömlik, öntetik, v. öntődik. *És a bor elötletik.* Máté. 9. *Es az én vérem új törvénye, ki sokakért ötletik.* Márk. 14. *Bele ötvén olajt és bort.* Luk. 10. *Egy cseppenet vér sem marada tebenned, kit mi idvösségönkért ki nem ötöttél volna.* (Kinizsy Pálné 15. imádsága). Innen *kiötletik* am. kiöntetik, v. kiömlik. „Hogy másszor ki ne ötljék en fiamnak vére.“ (Nádor codex). Ugyanitt eléjön *öttetik* is. Sínai nyelven *tuán* am. metalla liquare. A szanszkritban is eléjön *uda* és *und*. Bopp Ferencz szerént a gyök *und*, és am. nedves lenni (madidum esse); ettől származik *uda* am. víz, (v. ö. a latin *udus, unda* szókat) honnan az angol-szász *yd* (unda), szláv *voda*, góth *vató* stb. A magyar nyelvből indúlva, elemzésileg is helyes az *ött önt* helyett, mint *éjette éjente, alatt alant, hosszatt hosszant* stb. A régieknél igen gyakran találjuk ezen alakban is. *És ötté azt az ülönek fejére.* Máté. 26. „Es olajt a tízben (tűzben) ötteni.“ Krisztina élete. (Toldy F. kiadása). „A hallgatóknak szivökben az édös igéknek mézességét mélyen ötték.“ Debreczeni Legendáskönyv.

„Egy nagy bölcs mestert kerestess,
És egy arany képet öttes.“

Katalin verseslegendája.

A prózai legendában már eléfordul ‚entetné‘ is ‚öntetné‘ helyett. (Toldy F. kiadása 260, 261. ll.). Kriza gyüjteményében a szombatos énekekben olvassuk: „Rám ötteté szent olaját.“ Gyarmathy szerént a székelyeknél újabb korban is eléjön: *öthető* am. önthető, és Szabó D. szerént *öttő* am. öntő, *öttöm* am. öntöm, olvasztom, *öttetett* am. öntetett, *öttés* am. öntés. Innen elemzendő a töltött útnak régies neve: *öttevény*, s az ily nevü helység Győrvármegyében, németül: Hochstrasse.

ÖTEN, (öt-en) számnévhatározó, s am. együtt véve öt. Rendesen csak személyekre vonatkosik. *Öten voltunk. Először heten valánk, azután csak öten maradtunk.* Kettőztetve: öten-öten, azaz: öt személyből álló külön csoportokban, vagy sorokban. *Öten-öten ültek egy-egy kerekasztalhoz.*

ÖTENKÉNT, l. ÖTÖNKÉNT.

ÖTESZTENDEI, (öt-esztendei) ösz. mn. Öt évtől létező, öt évig tartó, öt évre vonatkozó. Külön is írhatjuk: *Öt esztendei szolgálat. Öt esztendei jövedelem.*

ÖTESZTENDŐS, (öt-esztendős) ösz. mn. Létkorának, vagy bizonyos állapotának öt esztendejét bevégzett. *Ötesztendős gyermek. Ötesztendős házasember, katona, pap, színész, tisztviselő.*

ÖTÉVEL, (öt-e-vel) ih. Ötöt-ötöt véve egy csoportba, egy seregbe. Mondják különösen apróbb nemü árukról, adományokról. *Ötével adni az almát, tojást*, pl. egy tizesért.

ÖTEVÉNY, (1), (öt-evény) fn. tt. *ötevény-t*, tb. —*ek*. A régi nyelvben jelentett töltött utat, másképen: *öttevény* (öntevény), honnan a győrvármegyei *Ötevény* helység neve, mely hogy csakugyan töltött utat, vagy helyet jelent, bizonyítja német neve: *Hochstrasse*. V. ö. ÖT, elav. ige.

ÖTEVÉNY, (2), l. ÖTTEVÉNY.

ÖTÉVES, (öt-éves) ösz. mn. l. ÖTESZTENDŐS.

ÖTÉVI, (öt-évi) ösz. mn. Öt évre vonatkozó, öt évet illető, öt évre való, stb. *Ötévi munka, fáradság, szolgálat, jövedelem, bér.*

ÖTÉVŰ, (öt-évű) l. ÖTESZTENDŐS.

ÖTFELÉ, (öt-felé) ösz. ih. 1) Öt különböző irányban. *Kéméket ötfelé küldeni.* 2) Öt részre, darabra. *A kenyeret ötfelé vágni. Ötfelé osztani az örökséget.*

ÖTFÉLE, (öt-féle) ösz. különző szám-és mn. Öt különböző nemű, faju, tulajdonságu, módu, szokásu, stb. *Ötféle nyelv, nép. Ötféle étel, bor. Ötféle öltözék.*

ÖTFÉLEKÉP, (öt-féle-kép) ösz. ih. Öt, egymástól különböző módon.

ÖTHÉTI, ÖTHETI, (öt-héti, v. —heti) ösz. mn. Öt hétre vonatkozó, azt illető, addig tartó. *Öthéti várakozás, utazás, szolgálat.*

ÖTHETES, (öt-hetes) ösz. mn. Ki vagy mi már öt héttől fogva él, öt hét előtt született. *Öthetes csecsemő.*

ÖTHÓNAPI, (öt-hónapi) ösz. mn. Öt hónapra vonatkozó, azt illető, addig tartó. *Öthónapi bér. Öthónapi távollét.*

ÖTHÓNAPOS, (öt-hónapos) ösz. mn. Öt hónaptól fogva élő, vagy öt hónapig élt. *Öthónapos csecsemő, csikó. Öthónapos korában meghalt.* Továbbá öt hónapig tartó állapot. *Öt hónapos betegség, táborozás.*

ÖTLEKÉZIK, (öt-l-e-kéz-ik) k. m. *ötlekéz-tem, —tél, —ött,* par. —*zél.* Többször beleötlik valamibe. Képzésre hasonló hozzá *csatlakozik.* V. ö. ÖTLIK.

ÖTLEMÉNY, (öt-l-e-mény) fn. tt. *ötlemény-t,* tb. —*ek.* 1) L. ÖTLET. 2) Némelyek használják ‚tárgy' értelemben is.

ÖTLET, (öt-l-et) fn. tt. *ötlet-et,* harm. szr. —*e.* Eszme, gondolat, mely mintegy hirtelen keletkezik s beleütődik az elmébe. Megfelel neki a német: ‚Einfall'. *Elmés jó ötlet.* V. ö. ÖTLIK.

ÖTLIK, (öt-l-ik) k. m. *ötl-ött,* htn. —*eni.* 1) Valamibe beleakad, beleütődik, belenyomúl. *Tüske ötlött a lábába. Általötlött szivén a hegyes tőr.* (Szabó D). 2) Lövellik, ömlik. *A forrásból ötlik a víz.* Ez értelemben *ötllik* s az *ött* azas, *önt* szóból származott. V. ö. ÖT, ige. 3) Átv. ért. mondjuk eszméről, gondolatról, midőn elménkben mintegy fölvillan, v. beleakad, vagy pedig általán érzéki tárgyakról, midön észrevehetőleg hatnak ránk. *Furcsa gondolat ötlött eszébe, fejébe. Sok gondolatok ötlenek elmémbe.* (Szabó D.). *Úgy annyira szivébe ötlött, hogy el nem felejtheti.* (Ugyanaz). *Megötleni* áthatólag. *Ezen hír egész lelkemet megötlötte.* (U. a). *Egyszerre szemébe ötlött a tenger.*

Ezen igének 1-ső és 3-ik jelentésében alapfogalom az ütődés, s gyöke egy az *üt* igével, mintha volna: *ütlik.* Ez értelemben mind képzésre, mind alapértelemre rokon hozzá a *botlik,* mely szintén ütődést, és törzsöke *bot* ütőeszközt jelent; ily fogalmi és hangi viszonyban állanak a latin *batuo,* és *baculus* (batulus), továbbá a franczia *battre* és *baton* stb.

ÖTLŐDIK, (öt-l-ő-d-ik) belsz. m. *ötlőd-tem, —tél, —ött.* Mintegy nagyobb hatással, és ellenhatást éreszve ötlik valamibe. V. ö. ÖTLIK.

ÖTMÉRETŰ, v. —MÉRETŰ, (öt-méretű) ösz. fn. Használtatik a görög latin ‚pentameter' magyaritására, t. i. melynek mértéke öt lábból áll, pl.

„Isteni | pálmá | dat, | váltja tö | vis koszo | rú."

Berzsenyi.

A közepső és végső egy-egy tag együtt tesz egy lábat

ÖTNAPI, (öt-napi) ösz. mn. Öt napra való, öt napot illető, öt napig tartó, öt napra vonatkozó. *Ötnapi bérét egy nap elköltötte. Ötnapi munka, távollét, útazás.*

ÖTNAPOS, (öt-napos) ösz. mn. Öt naptól fogva élő, vagy öt napig élt. *Ötnapos kisded. Ötnapos korában meghalt.*

ÖTÖD, (öt-öd) osztószám. tt. *ötöd-öt,* harm. szr. —*e.* 1) Sorozatra osztó, pl. első, másod, harmad, negyed, ötöd fejezet valamely könyvben, mint régiesen irták. Ez értelemben mai divat azerént rendesen fölveszi az *ik* toldalékot: *ötödik,* kivált pedig, midőn az illető névtől elszakasztva, vagy utána áll, pl. *Ezen pohárbor volt az ötödik, melyet kiittál. A jelesek között ő az ötödik.* 2) Részekre osztó. *Ötöd rész. ötöd fél,* mely négy egészet és egy felet jelent. 3) A *magam, magad, maga* visszaható névmással oly egészet mutat, mely négyre és egyre van osztva, pl. *Ötöd magával van,* am. négyen vannak, kikhez ő, mint ötödik járul. — Mint osztott rész főnév gyanánt is használtatik, s jelent valamely öt részre osztott egészből egy részt, pl. a *rénes* forintnak ötöde tizenkét régi, az osztrák forinté húsz új kr.; húszból egy ötöd négyet teszen.

ÖTÖDIK, (öt-öd-ik) l. ÖTÖD, 1).

ÖTÖDIKSZER, (ötödik-szer) ösz. sorozó számbeli határozó, s am. ötödik izben, ötödször. *Ma már ötödikszer találkozom veled.* Máskép: *ötödször.*

ÖTÖDÖL, (öt-öd-öl) áth. m. *ötödöl-t.* Valamely egésznek ötöd részét elvessi, kivonja, pl. kinek bizonyos egészből, mennyiségből ötödrész jár. Olyan, mint *kilenczedel, tizedel.*

ÖTÖDÖLÉS, (öt-öd-öl-és) fn. tt. *ötödölés-t,* tb. —*ek.* Valamely egész ötöd részének elvétele, kivonása.

ÖTÖDRÉSZ, (ötöd-rész) ösz. fn. Valamely öt részre osztott egészből egy rész. *Az osztrák forintnak ötödrésze húsz krajczár. Száz forintnak ötödrésze húsz forint.* Egyszerüen: *ötöd,* mint fn. Különbözik a sorozati rendre vonatkozó *ötödik rész.*

ÖTÖDSZÖR, (ötöd-ször) ösz. sorozó számbeli határozó, am. ötöd v. ötödik sorban; ötöd v. ötödik izben; s ebben különbözik tőle az *ötször,* hogy ez

szorozó, azaz sokasító. A különbségi viszony köztök olyan, mint *elősör* és *egyszer* között.

ÖTÖDSZÖRI, (ötöd-szöri) ösz. számbeli mn. sorozó értelemmel, am. ötödik ízbeli.

ÖTÖLÉSHATOLÁS, (ötölés-hatolás) ösz. fn. tt. *ötölést-hatolást*, tb. *ötölés-ék-hatolás-ok*. Zavarodás miatt akadozva beszélés. V. ö. ÖTÖL-HATOL.

ÖTÖL-HATOL, ösz. önh. Akadozva beszél, kivált midőn eszméit nem képes világosan eléadni, vagy hasudni akarván felsül, majd így majd úgy beszél. Ezen képes kifejezésü igében a gyök nem a számnév *öt hat*, hanem az akadozó nyelvnek ide-oda ütődő hangja, habozása; erre vonatkoznak a rokon értelmü *hetel-hatol*, vagy *hetelkatol*, *hetelkotol*, *hetlekotla*, *hebehurgya*, *hebeghabog*, *hímeshámoz*, *hibljhubli* összvetett szók is.

ÖTÖN, (öt-ön) számnévhatározó. Vevésre vonatkozik, különösen kétértelmü tréfás kifejezéssel *ötön venni valamit*, am. lopni, azaz: öt ujjával elkaparítani. Szabó Dávidnál eljön ‚öten' helyett is.

ÖTÖNKÉNT, (öt-ön-ként) osztó számnévi határozó. Egy-egy külön csoportban öt számmal.

ÖTÖS, (öt-ös) mn. és fn. tt. *ötös-t*, v. —*et*, tb. —*ek*; mint fn. tárgyesete: *ötös-t*, többese: *ök*. Öt részből álló. *Ötös szám*, mely öt egységet foglal magában. *Ötös vers*, mely öt lábra van szedve. *Ötös fogat*, midőn öt lovat fognak egy kocsiba vagy szekérbe. Használtatik, mint érintők, főnevül is. *A kártyában az ötös elüti a négyest. Ötösökkel fizetni.* Zenében, illetőleg énekben, öt hangszerrel játszott, vagy öt személy által éneklett hangmü. (Quintett).

ÖTÖZ, (öt-öz) áth. m. *ötöz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*s*. Valamit ötös számmal tesz, helyez, rak. *Ötözni a kévéket*, ötöt-ötöt rakni öszve.

ÖTRÉTŰ, v. —RÉTŰ, (öt-rétü) ösz. mn. Mi öt rétben van öszvehajtva, rakva, kötve, varrva. V. ö. RÉT.

ÖTSZÁZ, (öt-száz) ösz. számnév. A száz ötször véve, öttel sokszorozva. Innen *ötszázadik*, *ötszázszor* stb. a ‚száz' szónak többi származékai és összvetételeivel.

ÖTSZEG, v. —SZÖG, (öt-szeg, v. —szög) ösz. fn. Tömör test, vagy tér, melynek öt szöge van. *Egy darab fát ötszöggé alakítani. Ezen kert ötszöget képez.* V. ö. SZÖG, fn.

ÖTSZÖGLET, (öt-szöglet) l. ÖTSZEG.

ÖTSZÖGŰ, v. —SZÖGŰ, (öt-szögü) ösz. mn. Minek öt szöge van. *Ötszögü torony.*

ÖTSZÖR, (öt-ször) ösz. szorozó számnévbeli határzó. Öt külön-külön izben; bizonyos mennyiséget öt annyiszor véve. *Ötször leirni valamely levelet. Ötször házasodni. Ötször tíz ötven.*

ÖTSZÖRI, (öt-szöri) ösz. mn. Ami öt különkülön izben történt. *Ötszöri intés, felszólítás.* Továbbá, öt annyi, helyesebben: *ötszörös. Ez ötszöri költségbe, munkába kerül.*

ÖTSZÖRÖS, (öt-szörös) ösz. számbeli mn. Ami bizonyos egységet, illetőleg mennyiséget ötször foglal magában, mi öttel fölér a maga nemében, ötannyi. *Ötszörös szám*, mely ötből áll, vagy melyet öttel sokszoroztak.

ÖTSZÖRÖSEN, (öt-szörösen) ösz. számbeli h. Ötször véve, öttel sokszorozva.

ÖTT, régies áth. am. önt; honnan: *öttés*, *öttő* stb. L. ÖT, áth. ige.

ÖTTEVÉNY, falu Győr m.; helyr. *Öttevény-be*, —*ben*, —*ből*. Máskép tájejtéssel: *Ötevény*, régiesen *Eöttevény*.

ÖTTÖZ, régies; lásd ÖNTÖZ, és V. ö. ÖT, áth. ige.

ÖTUJJASHAL, (öt-ujjas-hal) ösz. fn. 1) Chinai halnem. (Coryphena pentadactyla). 2) Egy más halnem, melynek szárnyai ujjakhoz hasonlók. (Polynemus quinquarius).

ÖTÜ, tájdivatos; l. ÜTŐ, ÜTÜ.

ÖTVEN, (öt-ven) tizes számnév, tt. *ötven-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Ötször tíz; félszáz. *Ötven ember*, *forint*, *év*, *nap*. *Már túlhaladta az ötven évet*, vagy *ötvenet*. V. ö. ÖT, számnév.

ÖTVENED, (öt-ven-ed) osztószám, tt. *ötvenedet*. 1) Sorosztó, vagy rendező, pl. valamely fejezetnek ötvened szaka. Fölveszi az *ik* toldalékot: *ötvenedik*. *Az iskolai osztályozatban ötvenedik fiú*. 2) Részekre osztó. *Ötvened rész*. Ez értelemben főnevül is használtatik, mint negyed, kilenczed, tized. 3) A *magam*, *magad*, *maga* visszaható névmással oly egészet jelent, mely negyvenkilenczes gyüszámból, és hozzájáruló egyesből áll. *Ötvened magával megtámadta az ellenörsöket.*

ÖTVENEDIK, (öt-ven-ed-ik) l. ÖTVENED, 1).

ÖTVENEDIKSZÉR, (ötvenedik-szér) ösz. sorozó számbeli határozó. Ötvenedik sorban, ötvenedik ízben. Különbözik töle a csupán csak szorozó *ötvenszér*.

ÖTVENEDSZÉR, (ötvened-szér) l. ÖTVENEDIKSZÉR.

ÖTVENEN, (öt-ven-en) számnév, mely megfelel e kérdésre: *hányan?* s jelent ötvenet együtt véve. *Ötvenen voltunk. Ötvenen harczoltak nyolczvan ellen.*

ÖTVENES, (1), (öt-ven-es) mn. tt. *ötvenes-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Ötvenből álló, ötvenet jelentő. *Ötvenes szám. Ötvenes római számjegy*, t. i. L. 2) Ötven éves. *Az ötvenes katonákat hasa bocsátani.*

ÖTVENES, (2), puszta Arad m.; helyr. *Ötvenes-re*, —*én*, —*ről*.

ÖTVENESZTENDEI, (ötven-esztendei) ösz. mn. Ötven esztendőre vonatkozó, azt illető, addig tartó. Külön is irhatjuk: *Ötven esztendei szerzemény. Ötven esztendei békeség.*

ÖTVENESZTENDŐS, (ötven-esztendős) ösz. mn. Kinek vagy minek létele, élete, kora ötven esztendőre terjedt. *Ötvenesztendős ember*, *elefánt*, *tölgyfa*.

ÖTVENÉVES, (ötven-éves); ÖTVENÉVI, (ötven-évi) lásd ÖTVENESZTENDŐS; ÖTVENESZTENDEI.

ÖTVENFELÉ, (ötven-felé) ösz. ih. 1) Ötven számu, külön-külön irányban, vonalban. 2) Ötven részre.

ÖTVENFÉLE, (ötven-féle) ösz. mn. Ötven különnemü, faju, tulajdonságu, minőségü. *Ötvenféle virágot tenyészteni. Ötvenféle módon változtatni bizonyos mondat kifejezését.*

ÖTVENFÉLEKÉP, (ötven-féle-kép) ösz. ih. Ötven különböző módon.

ÖTVÉNY, (öt-vény) fn. tt. *ötvény-t*, tb. —*ék*. L. ÖTVÖZET.

ÖTVES, tájdivatosan, pl. Szabó Dávidnál am. *ötvös*; l. ezt.

ÖTVÖS, (1), (öt-ü-ös, vagy ött-ü-ös, ön-t-ü ös, ön-t-ö-ös) fn. tt. *ötvös-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e*. Molnár Albert és Pázmán szerént ugyan aranymives, de valamint az élő szokás szerént ezüstmivest is jelent, úgy találjuk ezt a régieknél is. „Kovácsoktól és müvesektől löttenek és semmié egyébbé nem lesznek, hanem csak aszá mié akarják lenni a papok és ötvösök .... Fa és kő és ezüst és arany istenek nem szabadejthatják meg magukat urroktól (orvoktól) és tolvajoktól." (Bécsi cod. Baruth könyve). Zrinyinél is aranymives.

„Mindenképen próbál az Isten bennünket,
Valamint az ötvös tűzben arany művet."
Zrinyi.

E szónak törzsöke, amint kiejtése után állandóan irjuk, *ötü*, gyöke pedig *öt*, mely kétféle jelentésü származékoknak szolgál alapul. Ha az ötvösi mivességnek elnevezéseül azt vették öseink alapfogalmul, hogy az ötvös üt, kalapál, akkor gyöke azon *öt*, azaz *út*, melyből a kalapácsot jelentő *ötü*, *útü*, továbbá az ütődésre vonatkozó *ötlik* (egyik értelmében) származik. Ha pedig főleg azt vették tekintetbe, hogy az ötvösök öntenek, olvasztanak, úgy e szónak gyöke azon *öt*, vagyis *ött*, mely a régieknél csaknem általánosan, s ujabb korban a székelyeknél is am. önt, melynél fogva volna: *öttvös*, azaz: *öntvös*, *öntlös*, vagy *öntös*. V. ö. ÖT, ige.

ÖTVÖS, (2), falu Somogy m.; helyr. *Ötvös-re*, —*ön*, —*ről*.

ÖTVÖSBOLT, (ötvös-bolt) ösz. fn. Arany-, vagy ezüstmives boltja, melyben míveit árulja.

ÖTVÖSFALVA, falu Máramaros m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

ÖTVÖSI, (öt-ü-ös-i, v. ött-ü-ös-i) mn. tt. *ötvösi-t*, tb. —*ek*. Ötvöst illető, ötvösre vonatkozó, ötvöstől származó. *Ötvösi munka, mesterség. Ötvösi ügyesség. Ötvösi készitmény.*

ÖTVÖSJEGY, (ötvös-jegy) ösz. fn. Széles ért. minden jegy, pl. az ötvös nevének első betüi, vagy évszámok, az illető ötvösmüvön. Különösen az aranynak, vagy ezüstnek próbáját mutató jegy.

ÖTVÖSMESTERSÉG, (ötvös-mesterség) ösz. fn. Mesterség, melylyel valaki mint ötvös foglalkozik. *Az ötvösmesterség hazánkban már igen régi.*

ÖTVÖSMUNKA, (ötvös-munka) ösz. fn. Lásd ÖTVÖSMŰ.

ÖTVÖSMŰ, (ötvös-mű) ösz. fn. Mű, vagyis ékszer, melyet ötvös aranyból, vagy ezüstből készit, pl. karpereczek, óra-, nyaklánczok, gyürük, szelenczék stb.

ÖTVÖSMÜHELY, (ötvös-mü-hely) ösz. fn. Mühely, melyben az ötvösök arany, vagy ezüst müveiket, illetőleg ékszereiket készitik.

ÖTVÖSÖL, (öt-ü-ös-öl, v. ött-ü-ös-öl) áth. Ötvösi módon készit, gyárt. Olyan alkatu, mint ‚kovácsol.'

ÖTVÖSÖLÉS, (öt-ü-ös-öl-és, v. ött-ü-ös-öl-és) fn. tt. *ötvösölés-t*, tb. —*ek*. Ötvösi módon készités, gyártás.

ÖTVÖZ, (öt-ü-öz, v. ött-ü-öz) áth. m. *ötvöz-tem*, —*tél*, —*ött*. Aranyat, ezüstöt és más nemesb fémeket csekélyebbekkel vegyit, olvaszt, vagy kovácsol öszve. (Németül: legiren, olaszul: *legare*, a latin ‚ligare' szótól).

ÖTVÖZÉS, (öt-ü-öz-és, v. ött-ü-öz-és) fn. tt. *ötvözés-t*, tb. —*ek*. Mütétel, cselekvés, midőn aranyat, ezüstöt és más nemesb fémeket csekélyebbekkel összveolvasztanak, vegyítenek, kovácsolnak. (Legirung).

ÖTVÖZET, (öt-ü-öz-et, v. ött-ü-öz-et) fn. tt. *ötvözet-et*. Vegyítéke a nemes fémnek más csekélyebbel.

ÖV, fn. tt. *öv-et*, harm. szr. —*e*. Általán kötőféle szer, mely valamely testet körülfog, bekerit, milyen különösen az, melylyel a derekat átkötik, pl. a tüszű gyanánt viselt bőröv, a magyar jelmezhez tartozó *szij-* vagy *sinóröv*, a papok derekát kerítő *szalag* stb. *Övvel átkötni, megszoritani a derekat. Az övet leoldani. Selyemöv. Madzagöv. Szőröv. Szijöv. Habosöv. Pártaöv.* Átv. ért. a földgömbnek bizonyos szélességi körök között foglalt része, az éghajlati mérséklet különbségére vonatkozólag, földöv, égöv. *Két hideg öv*, a földsarkak és sarkkörök között. *Két mérsékelt öv*, a sarkkörök és forkörök között. *Meleg öv*, vagy *forró öv*, a két forkörtől kezdve az egyenlitőig.

Az *öv* legrövidebb szóink egyike, s mind hangzásra, mind értelemre hasonló az *ív* szóhoz. Alapfogalom benne a kerekség, kerités. Rokon hozzá az *öböl* gyöke *öb*, és a *höveder*, vagy szokottabban *heveder* szóban rejlő *öv*, *ev*. Egyezik vele továbbá a megfordított sinai *véi*, finn *wö*, a latin *vieo*, *vinculum*, és szláv *vejem*, *venyecz* (koszorú) gyökei *vi*, *ve*. V. ö. ÖB.

ÖVCSINÁLÓ, (öv-csináló) l. ÖVGYÁRTÓ.

ÖVDÁKOS, (öv-dákos) l. ÖVKÉS.

ÖVÉ, (ö-v-é) harmadik személynévmás birtokot jelentő ragoztatása. *Ez az enyém, ez a tiéd, ez az övé.* Többesben, ha a személy több: *övék*, ha a birtok több: *övei*; ha mindkettő több: *övéik*. Mind az *övé*, mind az *övei* egészen más nevek hasonlatára fölveszik a névragokat: *övének, övét, övéről, övétől, övéhez*; *övéinek, övéit; övéiről, övéitől, övéihez* stb. Régiesen, és tájdivatosan ma is, az ‚övé' másképen *öveje, öveje*

divatozik: „Azt is jól thudja k(egyelmed), hogy sokal (sokkal) sulyosban vagyon az en dolgom, hogy sem mint az öveje (akkori irás szerént: wweye. Levél 1540-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). „Toábbá egh (= egy) hordó méz vagyon itt, kit övejének (eweienek) mond." (Levél 1557-ből. U. o.). A göcseji nyelvjárásban is Vass József szerént: *öveje*, Torkos Sándor szerént pedig: *övejé* (talán: *öveje*), és ez a teljes alak; mert mindenik személynél magát a birtokot jelentő *é* után feltaláltatik saját raga is, így: *eny-é-m* (= én-é-m), *ti-é-d*, v. *ti-e-d* (= të-é-d), *mié-nk*, *ti-é-tek*, tehát *ö-v-é* után szintén helye van az *e*, v. *je* ragnak is: *ö-v-é-e*, v. *ö-v-é-je*; az általánosb és különösen irói nyelvben csak az ‚övé' dívik. Az *ö-v-é-k* szóban már megvan a *k*, de itt megint az *ö* mellől maradt el, mivel ez *ök-é-k*, vagy *ök-é-jök* volna teljes épségében; ez a dunántuli nyelvjárásban Vass J. szerént: *üeji*; s ha a személy is több: *üejik*. V. ö. Ő, névmás.

ÖVEDÉZ, (öv-ed-éz) l. ÖVEDZ.

ÖVEDÉZIK, (öv-ed-éz-ik) l. ÖVEDZIK.

ÖVEDZ, (öv-edz, v. öv-ed-ez) áth. m. *övedz-ett*, htn. —*ni*, v, —*eni*. Értelmére nézve l. ÖVEZ.

„Imígy szólott, sulyos kardját
Oldalára övedzvén."

Kisfaludy S.

Igekötőkkel Molnár Albertnél: *beövedz*, *felövedz*, *hozzáövedz*, *megövedz*, *körül-* v. *környülövedz*. Mi elemezését illeti, azon igék osztályába tartozik, melyek a *z*, illetőleg *az*, *ez*, *oz*, *öz* képzők előtt *d* hangot vesznek föl, mint *kéredzik*, *fedzik* (tegitur. Simainál) stb.; azonban megjegyezzük, hogy mind áthatólag ‚övez' értelemben, mind pedig ikesen *övedzik* mint közép ige szenvedőleg használtatik; de ‚övezik' nincs használatban. V. ö. ÖVEDZIK.

ÖVEDZÉS, (öv-edz-és) fn. tt. *övedzés-t*, tb. —*ék*. 1) Áthatólag am. övezés. 2) Az ‚övedzik' közép igétől származva am. magának övvel körülkötése.

ÖVEDZET, (öv-edz-et) fn. tt. *övedzet-ét*. Lásd ÖVEDZŐ, ÖVEZET, 1).

ÖVEDZETLEN, (öv-edz-etlen) mn. tt. *övedzetlen-t*, tb. —*ék*. L. ÖVETLEN.

ÖVEDZÉTT, (öv-edz-ett) mn. tt. *övedzett-et*. Ami, vagy aki övedzve van.

ÖVEDZIK, (öv-edz-ik, v. öv-ed-éz-ik) k. m. *öveds-ött*, htn. —*eni*. Övvel körülköti magát. Övedzi magát. Alkatra hasonlók hozzá *leveledzik*, *fogadzik* stb. A Nádor-codexben az *ed* és *öz* (= éz) képzők nyilván elválasztva állanak: „Aranyas övvel övedöznek vala."

ÖVEDZŐ, (öv-edz-ő) fn. tt. *övedző-t*. Ami a testet övedzi, vagyis, öv, továbbá a deréknak a csípők fölötti kerülete, melyre az övet kötik, honnan: *övedzőig* v. *övedzetig ér a víz* am. csipőn fölül.

ÖVEG, tájdivatosan am. *üveg* l. ezt.

ÖVÉI, (ö-v-é-i) l. ÖVÉ alatt.

ÖVÉIK, (ö-v-é-i-k) l. ÖVÉ alatt.

ÖVEJE, v. ÖVÉJE, l. ÖVÉ.

ÖVÉLY, (öv-ély) fn. tt. *övély-t*, több. —*ek*. Délamérikai szelid és ártalmatlan emlős állat, melynek fejét, derekát, és farkát szaruféle héj öv gyanánt födi. (Tatu Dasypus).

ÖVERSZÉNY, (öv-erszény) ösz. fn. Az övben alkalmazott erszény. L. TŰSZŰ.

ÖVES, (öv-es) mn. tt. *öves-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Övvel ellátott, körülkerített, diszített: *Öves huszár*. *Öves derék*. *Öves állat*, másképp: *övély*.

ÖVESEN, (öv-es-en) ih. Övvel ellátva, körülkerítve, diszítve.

ÖVETLEN, (öv-et-len) mn. tt. *övetlen-t*, tb. —*ék*. Akinek, vagy aminek öve nincs, övvel körül nem kötött. *Övetlen huszár*. *Övetlen papi köntös*. Határozóként am. öv nélkül, övvel körül nem kötve.

ÖVETLENÜL, (öv-et-len-ül) ih. Öv nélkül, övvel körül nem kötve.

ÖVEZ, (öv-ez) áth. m. *öves-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. Övvel körülkerít, megköt. *Derekát tüszővel*, *kendővel övezi*. Szélesb átv. ért. kerít, körülvesz.

ÖVEZÉS, (öv-ez-és) fn. tt. *övezés-t*, tb. —*ék*. Övvel körülkerítés, övvel megkötés. Szélesb. ért. körülkerítés.

ÖVEZET, (öv-ez-et) fn. tt. *övezet-ét*, harm. szr. —*e*. Az öv, mint testet tettleg körülfogó kötelék, minden egyes, akár lényeges, akár mellékes részeivel. Képzésre, v. alkatra olyan, mint: *öltözet*. 2) Földgömbre vonatkozólag bizonyos körök közötti térség, terület, rövidebben: *öv*. L. ÖV.

ÖVEZETI, (övez-et-i) mn. tt. *övezeti-t*, tb. —*ek*. Övezethez tartozó, arra vonatkozó. *Övezeti bojtok*, *sallangok*.

ÖVGYÁRTÓ, (öv-gyártó) ösz. fn. Mesterember, ki öveket készít; olyan öszvetétel, mint *szíjgyártó*, *nyereggyártó*, *kerekgyártó*.

ÖVI, (öv-i) mn. tt. *övi-t*, tb. —*ek*. L. ÖVEZETI.

ÖVKÉS, (öv-kés) ösz. fn. Kés, melyet némely népek övbe szúrva viselnek. *Szerbek*, *törökök övkései*, másképp: *övdákos*, a török nyelv után: *handsár*.

ÖVÖNCZ, (öv-öncz) fn. tt. *övöncz-öt*. A „Saturnus" bujdosócsillagnak magyar neve, melynek kettős öve, vagy gyürüje van. *Az övöncz még egyszer oly távol körben forog a naptól, mint az égür*. (Jupiter).

ÖVPÁNTLIKA, (öv-pántlika) l. ÖVSZALAG.

ÖVSINÓRZAT, (öv-sinórzat) ösz. fn. Az övhöz tartozó selyem, vagy más kelméből készült sinórok öszvege.

ÖVSZALAG, (öv-szalag) ösz. fn. Derekat öv gyanánt átkötő szalag. *Női öltözékhez való övszalag*.

ÖVSZÍJ, (öv-szíj) ösz. fn. Szíj, melyet valaki öv gyanánt visel derekán. Ilyen a lovak hövedere is.

—ÖZ, igeképző, hangrendi változattal *az*, *ez*, *és*, *oz*, pl. *kör-öz*, *fal-az*, *fel-ez*, *szér-éz*, *sor-oz*. L. —AZ, igeképző.

ÖZDÖGHE, falu Nyitra m.; helyr. *Özdöghé-re*, *—n*, *—röl.*

ÖZE, puszta Szabolcs m.; helyr. *Özé-re*, *—n*, *—röl.*

ÖZÖN, (öz-ön) fn. tt. *özön-t*, tb. *—ök*, harm. szr. *—e*. Széles ért. mint Sándor István értelmezi, bőség, sokaság. Szükebb ért. híg, folyékony, ömlékeny testnek terjedelmes bősége, honnan: *vízözön*, vagy *özönvíz* rendkivül kiterjeszkedő vízáradat (v. ö. ÖZÖNVÍZ); *borözön*, Csúzinál (Sípszó 789. l.) a bornak nagy bősége; *vérözön*, nagy vérontás; *sárözön*; Pázmánnál eléfordúl: *harag özöne*. (Préd. 515. l.). Újabb iróinknál: *csóközön*, *fényözön* stb. „De hiszen a szolgaságig alázott nyomorultnak édes enyhülést nyujt a keservek özönében az is, midőn a részt vevő szánakozásnak forró könnyeit hullani látja.“ Deák Ferencz. (A lengyelek ügyében 1833.). Minthogy e szóban alapfogalom nem csak a folyadéknak, hanem egyéb tárgyaknak is szétterjengő, vagyis egy nagyobb egészbe összevegyült sokasága, innen valószinü, hogy gyöke *ös* rokon, sőt azonos *öss* gyökkel. Egyébiránt idegen nyelvekből legközelebb áll hozzá mongol és kalmuk nyelvben a vizet jelentő *usun*, megfordított gyökben pedig a szintén vizet jelentő török *szu*. Azonban úgy véljük, hogy ezek magával a ‚víz‘ szóval állnak igazi rokonságban, s ‚özön‘-nek valóságos gyöke: *öss*, miként föntebb is érintők; mit különösen a minden korbeli magyar nyelvérzés is támogat; különben nem mondott volna a magyar minden korban ‚vízözön‘-t, ha az ‚özön‘ szintén csak ‚víz‘ jelentéssel birna. Figyelmet érdemlő tünemény, hogy a magyar ‚özön‘ szóval hangokban is egyezik a görög-latin *ocean-us* (görögösen: okeanos), melyet a nyelvészek a szanszkrit *ogha* (am. sokaság; rohanó folyam), vagy *okh* (am. erős, tetemes, vagy hatalmas, németül: kräftig, mächtig) szóktól származtatnak.

ÖZÖNFA, (özön-fa) ösz. fn. A székelyeknél, Kriza János szerént, vízben keménynyé avult fekete fa.

ÖZÖNLÉS, (öz-ön-l-és) fn. tt. *özönlés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e*. Általában több részből álló valamely sokaságnak, különösebben folyadéknak azon állapota, midőn nagy bőségben szétterjed, vagy összevegyül. *Népözönlés*. *Vizözönlés*. V. ö. ÖZÖNLIK.

ÖZÖNLET, (öz-ön-l-et) fn. tt. *özönlet-et*. Az ‚özönlés‘ tárgyilagos, vagy elvont értelemben.

ÖZÖNLIK, (öz-ön-l-ik) k. m. *özönl-ött*, htn. *—eni*. Áradozva kiömlik és szétterjed. *Özönlik a megáradt Duna*, midőn kiönt. *Özönlik a bor*, midőn tulbőségben adják, töltik. *Vad csatákban özönlik a vér*. *Nagy sokadalmakba, látványos mulatságokba özönlik a nép*.

ÖZÖNNEL, (öz-ön-vel) ih. Igen nagy bőségben.

ÖZÖNÖL, (öz-ön-öl) önh. m. *özönöl-t*. Jelentése csak annyiban különbözik az ‚özönlik‘ k. igéétől, hogy ‚özönöl‘ szóban némi önmunkásság rejlik; minél fogva a népről inkább így szólhatnánk: *özönöl a nép*; ellenben a *vís*, *bor*, *vér özönlik*.

ÖZÖNÖZ, (öz-ön-öz) áth. m. *özönöz-tem*, *—tél*, *—ött*, v. *özönz-öttél*, *—ött*; htn. *özönözni*, v. *özönzeni*. Özönnel elborít.

ÖZÖNVÉSZ, (özön-vész) ösz. fn. Vizözön által okozott vész, valamint a szétharapódzó tüz okozta veszély neve: *tüzvész*.

ÖZÖNVÍZ, (özön-víz) ösz. fn. Rendkivüli magasságban, és kiterjedésben áradó, és szétömlő víz, milyen volt különösen az, melyet Mózes a teremtés könyvében, 7. fejezetben leir. — Ezen szó egyike azon összetett szóknak, melyek helyet cserélve is végelemzésben egyet jelentenek, pl. *árvíz*, és *vízár*, *dolmányszür*, és *szürdolmány*, *tüzvész*, és *vésztüz*. Az *özönvíz* is máskép: *vízözön*. Molnár A. mindkettőt följegyzette szótárában; a Müncheni codexben: *vízözön*. (Luk. 17.). „És jövö (= jöve) a víz özön, és elveszte mendeneket;“ mely Pestinél: *árvíz*, és Erdősinél: *az özön vize*. Újabb korban szokottabb, pl. Mikes Kelemennél is, az *özönvíz*. „Itt mindenütt olyan nagy árvíz vagyon, hogy az egész város vizben vagyon. Csak a(z) jó, hogy tiszta idők járnak, másként azt gondolnók, hogy esmét özönvíz leszen.“ Tudniillik, e szóban: *vízözön* lényeges az özön, jelző pedig a víz, tehát jelent vizből való özönt, azaz bőséget, különböztetésül a *borözöntől*, *vérözöntől*; ellenben, midőn ezt mondjuk: *özönvíz*, lényeges a víz, jelző pedig az özön, s am. nagy bőségü víz. Hasonlóan a *szürdolmány* jelent oly dolmányt, mely szürből, nem vászonból, posztóból, selyemszövetből stb. készült; a *dolmányszür* pedig oly szür, mely dolmányformára van szabva, tehát nem *öregszür*, nem *köpönyegszür*, nem *halászszür* stb. Azonban a két alakban csak a hangnyomatéknak van némi szereplése, de tárgyilag véve mindkettő egyet jelent.

ÖZÖNVIZELŐTTI, (özön-víz-előtti) ösz. mn. A történetiróknál, és természettudósoknál am. a Mózes által leirt vízözön előtt létezett. *Özönvízelőtti emberek*, *állatok*. Átv. ért. igen-igen régi, miről keveset tudunk; ó szabásu.

ÖZÖNVÍZI, (özön-vízi) ösz. mn. Az özönvízkor létező, vagy létezett; az özönvízre vonatkozó. *Az özönvízi bárka*. *Az özönvízi időtartam*.

ÖZÖNVÍZUTÁNI, (özön-víz-utáni) ösz. mn. Azon korszakra vonatkozó, mely a Mózes által leirt nagy vízözön után következik. *Az emberi nemnek özönvízutáni története*.

ÖZÖNY, (öz-öny) fn. tt. *özöny-t*, tb. *—ök*. 1) Vízözön. 2) Némelyektől megkísértett alak az ‚ocean‘ (máskép: *világtenger*) kifejezésére.

ÖZVEGY, mn. és fn. tt. *özvegy-et*. 1) Szélesebb értelemben akár férfi, akár nő, ki már házasságban élt, s házastársát elvesztvén még új házasságra nem lépett. *Özvegy ember*, *özvegy asszony*. Gyöngyösi István is énekli a hímmadárról:

„Örült Wesselényi e kedves választnak,
Inkább mint az özvegy madár a tavasznak,
Melyet nőstényétől telek elszakasztnak,
S a puszta erdőkön bánattal agasztnak."

2) Szükebb értelemben, miként Molnár A. értelmezi, férjevesztett állapotban levő nő, (vidua). Csakugyan, midőn az özvegy szóval önállólag élünk, rendesen nőt értünk alatta, pl. *özvegyeket és árvákat gyámolítani kell. Özvegy tartása, özvegy jogai.* „És lőn mikor ez igéket meghallotta volna özvegy Judith, ki vala Merainak leánya." (Bécsi codex). „Özvegynek nem irgalmaznak, sem tesznek jól árváknak." (Ugyanott Baruth könyve). „Mégh jó eghéséghben (egészségben) vagyunk myo is (mü is?) Isten akaratjából mint illyen gyámoltalan ezvegy asszony." (Levél 1560-ból. Szalay Ág. 400 m. l.).

„Mélyen alszik a gazdasszony
Özvegy nyoszolyájában."
Kisfaludy S.

Czimül is csak nőnek szoktuk adni, pl. „Özvegy N. N. asszonynak," és nem „Özvegy N. N. urnak." 3) Átv. ért. a németes *Strohwitwe* (szalmaözvegy) szerént jelent oly férfit, vagy nőt, ki ideiglen, pl. utazásban, távol katonáskodásban el van szakasztva házastársától. — Idegen nyelvekben közel áll hozzá hangokban is a persa *asab* (عزب, - - Beregszászi).

Hellenül az özvegy neve *χήρα*, melylyel egy gyökü a *χῆρος*, puszta, elhagyott, megfosztott, mi szerént a hellenek felfogásaként am. házastársától megfosztott személy. A latin *viduus*, és *vidua* szintén am. megfosztott, elválasztott, s eredetre egy a *divido* öszvetett igének *vido*, vagy *viduo* törzsével. Megegyeznek a latinnal a német *Wittwer*, *Wittwe*, szláv *wdova*, stb. Mi a magyar özvegy szót illeti, ennek gyöke közelebbi hangra (*öz*), és jelentésre nézve inkább oly szókkal van rokonságban, melyek az elválásnak, megfosztásnak ellenkezőjét jelentik, pl. *özön* szükebb értelemben am. nagy ár, terjedelmes víz, így *ösz* együttlevő sokaságra, egészre vonatkozik. Ha tehát e szóban is, mint a hellenek és latinok, az elválást, megfosztást, a házastársak oszlását veszszük alapul, vagy azt lehetne gyanítani, hogy az öszvetett szó öszv-egy am. az öszvesből, együttlevőből, vagy együtt lenni kellőből egy vagy egyik; vagy pedig azt, hogy annak gyöke eredetileg a vastaghangu *osz* volt, melyből t. i. *osslik*, *fosslik* származnak, s ebből fejlett volna ki *ossva*, *osvad*, *osvadt*, (mintegy *oszladt*) s vékonyhangon: *öszvedt*, *özvegy*, *özvegy*. Lehet némi hangáttétellel annyi is, mint *veszte*s, vagy *veszteti*, vagy mély hangon: *fosztott*. Ide látszik mutatni a Nádor-codexbeli példa: „Özveggyé leszek en jegyesemtől", azaz megfosztott leszek. Némelyek a török ‚üzbek' szóból magyarázzák, mely szószerént am. saját ura, maga ura. Figyelmet érdemel a török *öksüz* is, mely árvát (ük- azaz szüle-nélkülit) jelent; és valóban nem igen régente is a magyar özvegyeknek szokásuk vala aláírásaikhoz ‚árva' szót csatolni, pl. *árva Török Erzsébet*. Az ‚ökszüz' szintén változhatott némi hangáttétellel és hangrokonítással ‚özvegy'-gyé. Mások szerént e szónak eredeti jelentését a süviségben (leviratus) lehet keresni, melynél fogva, pl. a hébereknél is szokásban vala, hogy a férjnek holta után annak valamelyik testvére vette el a hátrahagyott nőt. E süviségi viszonynak némi nyomára mutat a még ma is országszerte divatos szokás, melynél fogva a nő saját férjének bátyját *öregbik*, v. *nagyobbik urá*-nak, öcscsét pedig *ifjabbik*, v. *kisebbik urá*-nak czimezi, mit egy népdal szavai is bizonyítanak: „*Nem szeretem az uramat, csak a kisebbik uramat.*" E szerént a magyar özvegy eredetileg és legszorosb értelemben oly nőt jelentett volna, ki férje halála után annak valamelyik testvérével házasságra lépett, vagy lépendő vala, tehát mintegy *ösz-vegyült*, *ösvve-vegyült*. Szélesb ért. jelenthetett oly nőt is, ki *ösz-vegyülendő* vala, vagyis ki süvek hiányában, vagy talán vénsége miatt férjtelen állapotban maradt ugyan, de ösz-vegyülési jogosultsága a népszokás szerént megvala benne; később pedig a nyelvdivat kiterjesztette ezen elnevezést a feleségétől megfosztott férjre is: *özvegy férj*, *özvegy ember*.

ÖZVEGYÁLLAPOT, (özvegy-állapot) ösz. fn. Állapot, melyben oly férfi van, ki feleségét, vagy oly nő, ki férjét elvesztette, özvegység. *Özvegy állapotra jutni. Szomorú özvegyállapot. Rideg az élet özvegyállapotban. Már másodszor van özvegyállapotban.* V. ö. ÖZVEGY.

ÖZVEGYASSZONY, (özvegy-asszony) ösz. fn. Nő, kinek férje meghalt és újolag még férjhez nem ment. *Özvegyasszony panaszai. Özvegyasszonyt venni feleségül.* Másképen: *özvegynő*.

ÖZVEGYEL, (özvegy-el) önh. m. *özvegyel-t*. Özvegyállapotban van, vagy él. Él e szóval Telegdi Hom. I. R. 210. l. V. ö. ÖZVEGYÁLLAPOT.

ÖZVEGYÉLET, (özvegy-élet) ösz. fn. Élet, melyet a férj, vagy nő él, midőn hitvese holta után nem házasodik, vagy még nem házasodott. *Sanyarú özvegyélet*.

ÖZVEGYEMBÉR, (özvegy-ember) ösz. fn. Férfi, ki feleségének holta után nőtelen életet él; másképen: *özvegyférfi*.

ÖZVEGYEN, (özvegy-en) ih. Özvegyállapotban, megholt feleség után nőtelenül, vagy megholt férj után férjtelenül maradva. *Özvegyen maradni, élni, meghalni.* V. ö. ÖZVEGY.

ÖZVEGYESZTENDŐ, (özvegy-esztendő) l. ÖZVEGYÉV.

ÖZVEGYÉV, (özvegy-év) ösz. fn. Év, melyet valaki özvegyállapotban tölt, vagy töltött. Különösen gyászév, melyet valaki nejének, vagy férjének holta után él.

ÖZVEGYFÉRFI, v, ÖZVEGYFÉRJ, (özvegyférfi, v. —férj) l. ÖZVEGYEMBER,

ÖZVEGYI, (özvegy-i) mn. tt. *özvegyi-t*, tb. —*ek*. Özvegyet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó *Özvegyi jog. Özvegyi tartás. Özvegyi állapot. Özvegyi örökösödés a magyar törvény szerént az özvegyjogon kivül illeti az olyan özvegynőt, kinek meghalt férje után gyermekei is maradtak, és abban áll, hogy némely hátrahagyott javakban a gyermekekkel fejenként osztozik.*

ÖZVEGYILEG, (özvegy-i-leg) ih. Özvegyi jogon; özvegyi módon, özvegyi állapotban. *Meghalt férje jószágát özvegyileg birni. Özvegyileg élni.*

ÖZVEGYÍT, ÖZVEGYIT, (özvegy-ít) áth. m. *özvegyít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Özvegygyé tesz, nejétől, illetőleg férjétől megfoszt valakit, mit szoros tulajd. értelemben a halál és halálos események szoktak tenni. A háború sok nőt özvegyít.

ÖZVEGYÍTÉS, ÖZVEGYITÉS, (özvegy-ít-és) fn. tt. *özvegyítés-t*, tb. —*ek*. Özvegygyé tevés.

ÖZVEGYJOG, (özvegy-jog) ösz. fn. Tulajdonképen az özvegyül hátrahagyott nőnek jogai, nevezetesen a birtoklási viszonyokra nézve. *Valamely jószágot özvegyjoggal birni. A magyar törvény szerént az özvegyi jog áll az özvegynőnek illendő lakásában, tartásában*, és (minthogy az özvegynőt úgy kell tekinteni mint a családhoz tartozó leányt), *ha férjhez akarna menni, kiházasitásában, végre a hitbér kiadásában, meghalt férjének azon javaiból, melyekben, vagy mint özvegy* (ha gyermekek is vannak), *vagy mint hitves* (ha gyermekek nincsenek) *nem örökösödik.*

ÖZVEGYKE, (özvegy-ke) fn. tt. *özvegyké-t*. A Tájszótár szerént (Kállay gyüjt.) madár neve.

ÖZVEGYKENYÉR, (özvegy-kenyér) ösz. fn. Képes kifejezéssel am. özvegyélet, özvegyállapot, különösen a hátrahagyott feleségnek sanyarú életmódja, melynél fogva kenyerét maga kénytelen keresni. *Özvegykenyérre jutni. Sokszor keserü az özvegykenyér.*

ÖZVEGYLAK, (özvegy-lak) ösz. fn. Özvegyjognál fogva az özvegyen hagyott és maradott nőt illető lak.

ÖZVEGYLYUK, (özvegy-lyuk) ösz. fn. Tréfás népnyelven, a hajókázható folyók partjain üresen hagyott lyukak, melyekbe a hajókötelet tartó karókat verik.

ÖZVEGYNŐ, (özvegy-nő) l. ÖZVEGYASSZONY.

ÖZVEGYPÉNZ, (özvegy-pénz) ösz. fn. Özvegyjog szerént az özvegyen maradt nőnek tartás fejében járó pénz.

ÖZVEGYSÉG, (özvegy-ség) fn. tt. *özvegység-et*, harm. szr. —*e*. Özvegyélet, özvegyállapot, midőn nejének holta után a férj, s férjének holta után a nő többé új házasságra nem lép, vagy azon időszak, melyet új házassági viszony nélkül töltenek el.

„Szerelmed megemészt végre,
És te maradsz özvegységre.“
Csokonai. (A csikóbőrös kulacshoz).

ÖZVEGYSÉGI, (özvegy-ség-i) fn. tt. *özvegységi-t*, tb. —*ek*. Özvegységet illető, azzal járó; özvegységre vonatkozó. *Az özvegységi jogok a magyar törvények szerént kedvezőbbek a nőkre, mint a férjekre nézve. Özvegységi gondok.*

ÖZVEGYTARTÁS, (özvegy-tartás) ösz. fn. Tartás, vagyis élelmezés, mely, mint az özvegyjognak egyik része, férje halála után az özvegynőt illeti.

ÖZVEGYÜL, (1), (özvegy-ül) ih. Özvegy állapotban; férj, illetőleg feleség nélkül maradva. *Hat évig özvegyül élt, azután megházasodott.*

ÖZVEGYÜL, ÖZVEGYÜL, (2), (özvegy-ül) önh. m. *özvegyül-t*. Özvegygyé leszen, özvegyi állapotra jut, midőn t. i. a férjnek felesége, vagy a nőnek férje meghal. *Dögvész, háboru alkalmával sokan özvegyülnek. Megözvegyül.*

ÖZVEGYÜLÉS, ÖZVEGYÜLÉS, (özvegy-ülés) fn. tt. *özvegyülés-t*, tb. —*ek*. Özvegygyé levés, özvegyi állapotra jutás.

Az Ö-ben van 1525 czikk.

Ő

Ő, kisded alakban *ő*, huszonhetedik betü a magyar ábéczerendben, s az önhangzók sorában tizenegyedik. Hangmértanilag hosszu, s két röviddel ér föl, pl.

„A reszketve jövő nyilnak gonosz éle ledöntött.“
Vörösmarty.

Vastaghangon párhuzamos társa a hosszu *ó*; pl. az igenévképzőben: *ver-ő, varr-ó; mer-ő, mar-ó; ehet-ő, ihat-ó; sziszég-ő, susog-ó*; továbbá az *ődik, ódik* igeképzőkben: *teng-ődik, agg-ódik; vet-ődik, hány-ódik* stb. Tájejtéssel némely szókban fölcseréltetik ü-vel, mint: *bő, bü; nyő, nyü; lő, lü; kő, kü.* Tunya kiejtéssel a szabályos *öl, öly* helyett hangzik, pl. *ölt, őt; költ, kőt; törköly, törkő; bögöly, bögő; kell*, v. *köll, kő; dörgöl, dörgő; elcsúfit, őcsúfit* stb. A palóczos tájbeszédben ikerhangzóként: *eö, eü, eő, öő, öü, üö, üe.* Ő-vel kezdődő gyökszók: *ögy, ön, ör, ös, ösz, ös*; gyakorabbi a mássalhangzóval kezdődő szókban, mint: *bör, csö, döre, fő, lő, nő, ször, tő, tör, bög, csöd* stb.

Ő, harmadik személynévmás; tt. *őt*, v. *ötet*, tb. *ők*. Az ‚ötet‘ alakban kettőztetve van a tárgyeseti *t* rag: ő-t-et (mint az, ez névmásoknál a tájdivatos *az-t-at, ez-t-et* alaku tárgyesetekben, sőt *az-t-at-at, ez-t-et-et* alakokban háromszorozva is); azonban ‚ötet‘ alakot az irodalom is széltiben használja.

Nyomaték végett használtatik, valamint a többi személynévmás az illető ragok társaságában, a 3-ad személyi birtokraggal ellátott szó előtt, pl. *ő háza, ő könyve, ő házai, ő könyvei*; még pedig ha a személy több is: *ő házok, ő könyvök, ő házaik, ő könyveik* (ezek helyett: *ök háza, ök könyve, ök házai, ök könyvei*, ami különben Erdélyben divatos is). Így *Ő Felsége. Ő Nagysága.*

Ő kegyelme. Ő szentsége. Végül: *ő maga, ő neki, ő tőle, ő benne* stb.

Az *ő* igen gyakran eléjön mind némely régieknél, mind tájdivatosan ű alakban is, pl. a régieknél a Nádor-codexben: „Hogy űtet halálra adnák.“ „Űtet neköd nem attok (adtuk) volna.“ A Góry-codexben: „És mene (mennyi) nagy szörnyüségös kín leszön az ű illetése.“ A régi magyar Passióban: „Felele kedeg Judás, ki űtet elárulta.“ „Ű vacsorájok levén kedeg Jézus felvön kenyeret es megáldá, es megtöré, és adá ű tanejtványinak.“ „Es tahát ők szerzének neki harmincz ezüst pénzt.“ A Döbrenteicodexben: „Köd és setét felleg ükörnyőle; igazság és itilet ű székinek segedelme. Üneki tűz előtte megyen és környől ü ellenségit gerjeszti. Ű villámási széles földnek fénylenek“ stb. Néha a régieknél lehet (szelletet) vesz maga elébe, pl. Bátori László bibliájában: „Annak okáért háborgatják vala hűtet (hűtet) . . . Jézus kedeg felele hünekik.“ Szalay Ágoston 400 m. levele közől, pl. 1547-ből: „Hogy hők (hwk) be nem adják külenben.“ „Hogy imár (immár) azt hő be nem tudja szolgáltatnia.“ „De még az viczeespán sem adott az hő jószágából az mostani rovásba csak egy penzt es be.“ „Mert groff uram azt az hő számára vette.“ (Lehet mindenütt ‚hü'-nek is olvasni). A régi Halotti beszédben pedig *v* szellettel: „Tilőtăa ᵛőt igy (egy) fa gyimilcsétől.“ „Mend ᵛő fajának halálőt evék.“ (Toldy F. olvasása szerént). Néha a régieknél utól is találjuk a szelletet. „Az miről szóltam Pozsonban szömélyöm szörént ők (ewh) k(egyelmé)vel.“ „Ércse meg uramtul, mi ők k(egyelmé)nek akaratja ez ith való dolgokból.“ Levél 1557-ből. (Szalay Ág. 400 m. l.). Némely ragokban *ön;* amely *ön* vagy *önnön* egyébiránt ‚maga' szóval társulva visszaható, vagy visszatérő névmás: *önmaga*, v. *önnönmaga;* (v. ö. ÖN), de ez lehet *ő maga* is.

Közelebbi rokonságai a sínai egyik 3-ik személyi névmás: *i* (Schott szerént) vagy *ĭ* (hi? Endlicher szerént); a mandsu *i;* a kurd *au*, vagy *o* (Beregszászi), honnan *óvi* am. övé; a zend *one* (Beregszászi); a török *o*, vagy *ol*, mely egyszersmind távolra mutató névmás is, (a többi esetekben az *l n*-né s az *o* néha *a*-vá változván: *onuñ*, v. *onüñ*, v. *anüñ*, övé, *oña*, v. *aña*, neki, *oni*, v. *ani*, őt, *on-dan*, v. *añdan* (ő)tőle, *on-lar*, v. *an-lar*, ők stb.), az északi tatároknál: *ul*, a krimmi tatároknál: *o*, vagy *u*; a szuómi nyelvben: *hän;* a mongolban az egyes alanyesetben nincs személynévmás, de a többi esetekben az *ene* mutató névmás esetei használtatnak. A perzsában *ó, ói* és *vei;* az arabban *hüwe* (hímnemü), az új arabban: *hua*, v. *hue;* és *hîje* (nőnemü); a héberben: *hu*, v. *hûa* (hímnemü), és *hî*, v. *hie* (nőnemü) stb.

Eredetére nézve, figyelemmel egyedül a magyar nyelvre, alig kételkedhetünk, hogy az nem más, mint a mutató *a* szócska, mely némely származékokban *o*, pl. *o-da, o-tt, o-ly* szókban, s melytől *az*, régente gyakran *oz* is származik. A török-tatár nyelvekben is, mint föntebb láttuk, a puszta gyök: *o*, vagy *a*. Az *o*, vagy zárt magyar *a*, úgy változhatott ö-vé, mint *ő-s* is am. *ó-s*, v. *av-as*. Tudjuk továbbá, hogy a magyarban a közelre mutató szócska: *e*, v. *i*, melytől a szintén közelre mutató *e-z, i-ly* (régiesen: ely) névmások, és *i-de* (régiesen: ede), *i-hol* v. *e-hol* stb. más mutató szók is származtak. Az árja nyelvekben szintén egyik mutató névmástörzs: *i*. (Vergleichende Grammatik v. Franz Bopp. II. B. S. 360. stb.), melyet közönségesen a latin *i-s, i-d*-ben is ösmerünk, s mely némely alakban *e*-re változik, pl. *e-a, e-um, e-o* (pl. *ab eo)* stb. Schott Vilmos szerént is az *ene* mongol mutató névmásban a törzs, vagy gyök *e*, mely a magyar népnyelvben, mint mindnyájan tudjuk, önállóan is divatozik. V. ö. A. (1). Így tehát az *ő* névmást akár az *a*, akár az *e* mutató szócskától származtassuk, mi ellen nem igen lehet kifogás, rokonságokra mind az altaji, mind az árja nyelvekben találunk. Azonban csodálatos találkozás, hogy némely néger nyelvekben is mind a személynévmások, mind a közelre és távolra mutatók szintén az érintett magyar hangrend szerént alakultak. Ide irjuk Steinthal munkájából (Die Mande-Neger-Sprachen) az ide tartozó helyeket.

Személyes névmások:

Soso nyelv	Mande nyelv	Bambara nyelv	Vai nyelv
Egyes 1-ső szem. ę̃ (az ę annyi mint a magyar zárt *é*)	ę̃	ę̃	ę̃
2-ik szem. i	i	e	i
3-ik szem. a	a	a	a
Többes 1. sz. muku (tökéletesen a régi magyar *muk*, ma: *mink*).	ę̃	ę̃	mu (magyar: mü)
2-ik szem. wo	al	e	wu
3-ik szem. i	i	a	a (a-nu)

Mutató névmások, még pedig közel mutatók a Soso nyelvben i v. yi (olvasd *ji* am. *es*), a Mande nyelvben: nyiñ, a Bambarában: ni; távolra mutatók a Soso nyelvben: na (am. *az* és *ott*), a Mande nyelvben: wo (am. *az*) stb. Kiválólag érdekesek magyar nyelvészre 1) a személyes névmások egyes számai: ę̃, mely csaknem tökéletesen egyezik a magyar *én*, régiesen: *en* szóval, mely rövid *e*-vel ma is megvan az en-g-em, eny-é-m (= en-é-m) szók törzsében; a 2-dik személyi i v. e, mely a magyarban a közelre mutató *i*, v. *e* törzsnek felel meg *i-ly, i-de, i-tt, i-hol*, v. *e-hol, e-z* stb. szókban, sőt az önálló népies *e* közelmutató szócskában is; a magyar *te*, vagy *ti*-ben (pl. a *ti-ed* szóban), a toló vagy taszító *t* mellett szintén jellemző hang a közelséget mutató *e*, v. *i*; a 3-ik személyi a pedig épen a távolra mutató magyar *a*. 2) A mutató névmások közt is a ni egészen a közelre mutató magyar *ni*, (mely a sínai nyelvben a 2-dik személyi egyik névmás); s a na, (mely a sínai

nyelvben is távolra mutató névmás) a magyar *no* szóval egyezik, mely, mint tudjuk, tova mozdítást, vagy mozgatást jelent. Ki tagadhatná csak ezekben is az emberi szellem közös működését, bár az egymáshoz legtávolabb álló nyelvekben? főleg pedig a magyar nyelv hasonlíthatlan rendszerességét a távolra és közelre mutatásban, amott a vastag vagy mély, emitt a vékony vagy magas önhangzók által; példák amarra: *a* (a népnyelvben), továbbá: *az, azon, amaz, ahol, oda, ott, oly*, v. *olyan, onnan, amoda, amott, amonnan*; emerre: *e* (a népnyelvben), továbbá: *ez, ezén, emez, ehol*, v. *ihol, ide, itt, ily*, v. *ilyen, innen, emide, emitt, eminnen.*

—Ő, (1), vastaghangon —Ó, jelen és *and, end* ragokkal egyesülve, jövő időbeli részesülőket vagyis igeneveket képez, pl. *kel-ő, jár-ó, kelend-ő, járand-ó.* Részletes tárgyalását l. Előbeszéd, 121—123. l. Egyébiránt itt különösen kiemeljük azon jelenséget, mely szerént a részesülői *-ő* a régieknél számtalanszor átváltozik *-e*, v. *-é*-vé, (mint ma is a ‚szüle' szóban ‚szülő' helyett). „Idvezejténknek mondása szerént." Szent István király legendája. (Carthausi névtelen). „De valamibe kelletem mind az tivé (= tevő) leszek." Drágfy János levele Károly Istvánhoz 1512-ből (Magyar Nyelvemlékek. II. K.). Heltainál is: *jóltevé* am. jóltevő. A Nádor-codexben: *idvösíte* am. idvesítő, *teremte* am. teremtő, *irástörlejte* am. irástörlejtő (azaz: csináló, szerző; a Góry-codexben van ‚verstörlejtő mester') stb.

—Ő, (2), l. —Ó, (2).

ŐCSÖD, falu Békés megyében; helyr. *Öcsödön, —re, —ről.*

ŐG, tájszó Kemenesalon; néhutt: *öveg*; általánosabban: *üveg*; l. ezt. A mondott vidéken több ilynemü összevehuzások is divatoznak, pl. hová *há*, kovács *kács*, savanyó *sónyó.*

ŐGYELÉG, (ögy-el-ég) gyak. önh. m. *ögyelégtem, —tél, —élt.* Czéltalanul, munka nélkül, mintegy unalomból ide-oda jár-kel, csavarog. *Naponnan az utczákon ögyeleg, s mit sem tesz.* A székelyeknél am. idétlenül nyájaskodik, forgolódik valaki körül. Első értelemben valószinüen am. *ingyeleg* = *öngyeleg*, (*i ö*-vel cseréltetvén fel, mint *ismer, ösmer*), végre *ögyeleg* (mint *áncsorog* = *ácsorog*); rokon az *öd-öng* igének is *öd*, vastag hangon pedig és *b* előtéttel *bód-orog* igének *bód* gyökével; az utóbbiban, úgy látszik, mintha eredetileg *édeleg* vagy *enyeleg* volt volna.

ŐGYELGÉS, (ögy-el-ég-és) fn. tt. *ögyelgés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e.* 1) Henye, czéltalan ide-oda járás-kelés, csavargás, kóválygás. 2) Idétlenül édeskés nyájaskodás. V. ö. ŐGYELÉG.

ŐGYELGŐ, (ögy-el-eg-ő) mn. tt. *ögyelgő-t.* 1) Aki czéltalanul, henyeségből ide-oda csavarog. 2) Idétlen nyájaskodó.

ŐK, az *ő* személynévmás többese.

—ŐK, (1), névképző; l. —ÓK, (1).

—ŐK, (2), igerag; l. —ÓK, (2).

ŐKELME, ŐKEME, v. székelyesen ŐKJEME, (‚ő-kegyelme' szókból öszvehúzva) ösz. fn. A köznép ha valamely távollevőről megbecsülve akar szólni, pl. a gyermek az apjáról, vagy anyjáról, akkor a föntebbi szókat használja. *Ökelme nincs itthon. Ökelme meghagyta, hogy vigyázzunk holmira.* Gúnyos értelemben is szokták mondani, kivált a két utóbbi alakban, különösen a Tisza vidékén és a székelyeknél, „mikor (Kriza J. szerént) valaki értelmén, erején, vagy tehetségén felül feszül, feszeng; mikor nagyot akar, mire nem képes; mikor olyat kiván, mire nem tartják érdemesnek; mikor úgy viseli magát, hogy megrovást érdemel." *Szeretné ökeme, ha képviselőnek választanák, pedig nem arra való. Ökeme rosz fát tett a tüzre.*

ŐK MAGUK, l. Ő MAGA alatt.

—ŐL, mély hangon: —ÓL, határozói képző, mely helyből mozgást jelent, noha az —*ul*, —*ül* képzőkkel sokszor öszvezavartatik, pl. *alól* am. alulról, pl. *alól-am*, —*ad*, —*a*, és *alul* am. alatt levő helyen; *így felől és felül; elől* = elölről és *elül.* Innen némely régi iratokban eléjön helyneveknél is, pl. *Pécsöl:* „Jöttenek emberek mind Pécsöl s mind Koppánból." Levél 1560-ból. (Szalay Ágoston 400 m. l.).

ŐLT; ŐLTÉS; ŐLTÖZIK; ŐLTÖZET stb. L. ÖLT; ÖLTÉS; ÖLTÖZIK; ÖLTÖZET stb.

Ő MAGA, (öszve is irathatik: őmaga) több személyre vonatkozva: Ő, v. ŐK MAGUK, visszaható, vagy visszatérő névmások; máskép: *önmaga*, v. *önönmaga; önmaguk*, v. *önönmaguk*; mely a többi névragokat is fölveheti: *ő-*, vagy *önmagát, ömagának, ömagától, ömagából; ömagáé, ömagát, ömagáéi, ömagáéit; ö-*, v. *önmagukat, ömaguknak, ömaguktól, ömagukból, ömaguké, ömagukéi, ömagukét, ömagukéit; ömagukénak* stb. stb.

ŐN, (1), a régieknél igen gyakran eléjön *eve*, v. ikesen *evék* helyett. Olyan, mint *lön*, v. *lön* = leve, *tön*, v. *tön* am. teve; *vön*, v. *vön* am. veve, *hün* am. hive. Többesben: *önek.*

ŐN, (2), fn. tt. *ön-t*, v. —*et*, tb. —*ek.* A pontyok neméhez tartozó halfaj, mely nagyobb tavakban szeret lakni, s ívás idején a folyókba megy. (Cyprinus idus). Szinére nézve ónhoz hasonló, s talán eredetileg *ón* volt, miből vékony hangon lett *ön.*

ŐR, (1), fn. tt. *ör-t*, tb. —*ök*, harm. szr. —*e.* Vonatkozik mind személyre mind tárgyra, illetőleg helyre. 1) Mint személy jelenti azt, kinek feladata bizonyos helyen, ponton, vidéken körülnézni, vigyázni, valamit szemmel tartani, hogy valahonnan kár, veszély ne történjék. Így neveztettek hajdan az ország véghatárain elrendezett fegyveres hadak, pl. a székelyek, a Mosonyvármegyében megtelepített oroszok. Innen ma is Vasvármegye egyik járása *Őrség*nek neveztetik. Összetéve, mint az összetett szókban utóbbi rész: *várőr, koronaör, toronyőr, baromőr, kaszőr.* Ki a helységet éjjel járja, és vigyáz, *éjjeli őr.*

Őröket állítani a királyi lak elé. Őrt váltani. Az örök figyelmét kikerülni. Néha oly hivatalos személyt is jelent, aki valamely tudományos intézetben, pl. a muzeumokban a gyüjteményekre, vagy ezeknek egyik vagy a másik ágára felügyel. *Könyvtárör. Régiségtárör.* Midőn az összetételben elül áH, jelzői jelentése van, s am. vigyázó. *Őrangyal, örember, őrhad, őrsereg, őrvitézek, őreb, őrmadár* am. haris, minthogy éjjel gyakran kiált. E szóban *őrnagy* az őrök főnökét jelenti. V. ö. ŐRNAGY. Továbbá azon helyre vonatkozik, hol vigyázni szokás, vagy hol a vigyázók tartózkodnak: *őrtorony, őrház, őrhegy, őrhely, őrhalom, őrfa,* árboczfa, a tengeri hajókon, melyen az őrkosár szokott lenni, innen a kisebb, folyóvizi hajók orrán árboczféle magas rúd, melyhez a vontató kötelet, alattságot kötik. 2) Mint tárgy am. őrség, őri szolgálat, illetőleg azon hely, melyet valaki vigyázva elfoglal. *Őrt állani, őrt járni, őrre menni, őrálló, őrálld.* Innen több helységek is neveztetnek.

Ezen szó rövid hangzás is lehetett, mint az *őrs* származékból gyanítjuk, mely egyszersmind helynév több vármegyékben, elemezve: *ör-ös* am. *őr-ös* t. i. hely. Alapértelemre nézve azon szók osztályába sorozhatjuk, melyekben az *ör or ur ür* körös mozgást, kerekséget, forgást jelent, s rokonok hozzá a *kerülő* (circitor), *cserkelő, csirkáló,* azaz: körüljáró, körülgető, t. i. az őrnek is ez a fő rendeltetése. V. ö. ŐR, és ŐRJÜL. Csagataj nyelven *aur* v. *ohr* am. vigyázat, s a törökben *aur* am. védelen.

ŐR, (2), faluk Somogy és Szabolcs megyében, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Vas m,; AL—, FEL—, erdélyi falvak Belső-Szolnok m.; MEZŐ—, erdélyi falu Kolos m,; helyr. *Őr-re, —ön, —ről.*

ŐR, (3), a köznépnél *őrl,* v. *őrül* szóból némely ragozásoknál összevúzva, pl. *őrtem* (=őrltem) őrni (= őrlni).

ŐRADÓ, (ör-adó) ösz. fn. Adóféle fizetés, melyet bizonyos őröknek illető díjul adnak, pl. az éjjeli őröknek, határőröknek (csőszöknek) járó adó.

ŐRÁLLÁS, (ör-állás) ösz. fn. Bizonyos helyen őri kötelesség teljesítése.

ŐRÁLLÓ, (ör-álló) ösz. mn. és fn. Ki bizonyos helyen, mint oda rendelt őr, vigyáz. *Őrálló katona. Az őrállókat óránként felváltani.*

ŐRÁLLÓHELY, (ör-álló-hely) ösz. fn. L. ŐRHELY.

ŐRÁLLÓTORONY, (ör-álló-torony) ösz. fn. L. ŐRTORONY.

ŐRANGYAL, (ör-angyal) ösz. fn. Angyal, ki szellemi erejénél fogva valamely személyre, vagy helyre, városra, országra, népre vigyáz, hogy mind testi, mind különösen lelki bajoktól, veszélyektől megóvassanak. *Kisdedek őrangyalai. A magyar nemzet őrangyala.* Átv. ért. személy, ki valakit veszélyek ellen oltalmaz. V. ö. ANGYAL. Másképen: *őrlény, őrszellem, nemtő.*

ŐRBÉR, (ör-bér) l. ŐRADÓ.

ŐRBUTKA, vagy —BUTYKA, (ör-butka, v. butyka) ösz. fn. Az őröknek eső ellen védül szolgáló kis bódé. (Schilderhaus).

ŐRCSAPAT, (ör-csapat) ösz. fn. 1) Őrökből álló csapat. 2) Különösebben egy csapat katona (pl. 50 fegyveresből álló) az ellenségnek megfigyelése, és véletlen támadásának elháritása végett. (Piquet).

ŐRDÍSZELGÉS, (ör-díszelgés) ösz. fn. Katonai őrhelyeken az összes őrök tisztelkedése; némileg, másképen: *őrszemle.*

ŐREB, (ör-eb) ösz. fn. Házi eb, v. kutya, mely a háznál őrként vigyáz és minden idegent megtámad. Széles értelemben így nevezik a nyájak, gulyák, mének mellett őrködő kutyákat is.

ŐREMBER, (ör-ember) ösz. fn. Őr, midőn ez személyt jelent.

ŐRETLEN, (ör-et-len) mn. tt. *őretlen-t,* tb. *—ek.* Kinek, vagy minek őre, felvigyázója nincsen. *Őretlen fogoly. Őretlen helység.* Határozóként am. őr nélkül, öretlenül.

ŐRETLENÜL, (ör-etlen-ül) ih. Őr nélkül. *Őretlenül hagyni a helységet.*

ŐRFA, (ör-fa) ösz. fn. Szoros ért. árboczfa a tengeri hajókon, melyre az őrkosarat, vagy hasonló tartalékot helyezik, honnan a hajóőr biztosság végett körül szokott nézni. Szélesb ért. a folyóvizi kisebb és nagyobb hajók orrán levő árboczféle rúd, melyhez a vontató kötelet kötik. Így nevezik különösebben az úgynevezett repülő hídon is azt a magas állásfát, melyen a hajót tartó kötelet csusztatják. (Kresznerics).

ŐRFACSIGA, (ör-fa-csiga) ösz. fn. Az őrfán alkalmazott csiga, mely a kampókötéllel együtt a lovaskötél fölebb-alábbszállítását közvetíti. (Kenessey Albert).

ŐRFAKUKA, (ör-fa-kuka) ösz. fn. Az őrfa oldalában levő fahorog, mely arra való, hogy a leeresztett lovaskötelet, vagy kukázáskor a kukázókötelet beszedvén, csusztassa; másképen: *őrfamacska.* (Kenessey Albert).

ŐRFAL, (ör-fal) ösz. fn. Valamely térnek, területnek, helynek határát jelelő fal.

ŐRFAMACSKA, (ör-fa-macska) ösz. fn. L. ŐRFAKUKA.

ŐRFÁS, (ör-fás) ösz. mn. Őrfával fölszerelt, ellátott. *Őrfás tengeri, dunai hajók.*

ŐRFÁTLAN, (ör-fátlan) ösz. mn. Minek őrfája nincsen. *Őrfátlan dereglye, csónak, komp.* V. ö. ŐRFA.

ŐRFATOK, (ör-fa-tok) ösz. fn. Talapzat bemélyítve a fölébe illesztendő őrfa számára; másképen: *futró.* (Spur, v. Spuhr des Segelbaumes. Kenessey Albert).

ŐRFŐ, (ör-fő) l. ŐRCSAPAT, 2).

ŐRGÉBICS, (ör-gébics) ösz. fn. Kisebbféle ragadozó madár a gébicsek neméből, mely magát a lombok között meghúzva leselkedik az apróbb madarakra. (Lanius excubitor). V. ö. GÉBICS.

ŐRGÖDÖR, falu Vas megyében: helyr. *Őrgödör-ön, —re, —ről.*

ŐRGRÓF, (ő-gróf) ösz. fn. Hajdan bizonyos határvidék őrseregének főnöke. Utóbb e czimet a német birodalomban oly fejedelmek kezdték viselni, kik ilyes határvidéki tartományt birtak, vagy birnak, pl. Brandenburg, Morvaország őrgrófja. Németül *Markgraf*, melyből alakúlt a Heltainál, és kortársainál eléforduló *morkoláb*, valamint a *Burggraf*-ból lett *porkoláb.*

ŐRGRÓFI, (ő-grófi) ösz. mn. Őrgrófot illető, arra vonatkozó. *Őrgrófi név, méltóság.*

ŐRGÚNYA, (ő-gúnya) ösz. fn. Az örök által hideg és más légviszonyságok ellen használtatni szokott felső öltöny.

ŐRGUNYHÓ, l. ŐRKUNYHÓ.

ŐRHAD, (ő-had) ösz. fn. Hadsereg, hadcsapat, melyre bizonyos helynek, illetőleg erődnek, várnak őrizete van bizva. V. ö. ŐRSEREG.

ŐRHAJÓ, (ő-hajó) ösz. fn. Azon hajó, vagy naszád, mely valamely kikötőben, vagy part előtt áll, hogy minden eseményre ügyeljen, különösen a csempészeket őrszemmel tartsa. Másképen: *kémlelő hajó.* A tengeri hajóhadaknál így nevezik azon hajót, mely a többitől bizonyos távolságra mintegy előőrsül jár.

ŐRHALOM, (ő-halom) ösz. fn. Általán, örök számára kitűzött halom, melyről bizonyos vidékre ellátni lehet. A régi háborus századokban több ily őrhalmok valának, kivált a várak környékein.

ŐRHARANG, (ő-harang) ösz. fn. Ferenczi János szerént a székelyeknél hegyes (éles) víg szavu csengetyű, a melyről az őrző szolgák megkapják erdős helyen is a marhát.

ŐRHÁZ, (ő-ház) ösz. fn. Épület, melyben az őrségre kirendelt személyzet tartózkodik, s honnan bizonyos őrállomásokra egymást váltogatva mennek az illetők; másképen: *őrtanya.* Továbbá: egyes őrnek laka, milyenek pl. a vasut melletti őrházak.

ŐRHEGY, puszta Hont m.; helyr. *Őrhegy-én, —re, —ről.*

ŐRHELY, (ő-hely) ösz. fn. Kitűzött hely az örök számára, hol vigyázniok kell. *Őrhelyen maradni. Az őrhelyet elhagyni keményen tilalmaztatik.*

ŐRHÖLGY, (ő-hölgy) ösz. fn. Némelyek által használt szó a franczia ‚gardedame' magyarítására; azonban ez inkább ‚hölgyőr' volna.

ŐRI, (1), (ő-i) mn. Őrt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Őri szolgálat. Őri szabályok.*

ŐRI, (2), puszta Somogy m.; —SZENT-MÁRTON, —SZENT-PÉTER—, faluk Vas m.; SZIGET —, falu Vas m.; helyr. *Őri-be, —ben, —ből.*

ŐRIDŐ, (ő-idő) ösz. fn. Időszak, mely alatt bizonyos személy mint őr vigyáz. *Huszonnégy órai őridő. Egy huzomban két órai őridőt tölteni valamely állomáson. Szokott őridő elmultával felváltani az őrt.*

ŐRISPÁN, (ő-ispán) ösz. fn. Régiebb századokban valamely határvidéknek, vagy megyének főispánja, máskép: *őrgróf.*

ŐRINGÉL, (ő-ing-él) önh. m. *őringel-t.* A tájszótár szerént Balaton melléki szó, s am. megtaszítás után sebes hedergéssel (forgással) odább halad. *Úgy ment, ugyan őringelt.* (Horváth Zsigmond). Eredetileg alkalmasint ‚őr' szótól származva am. őr módjára megy, vagy jár, s alkatára olyan mint *keringél* (köringél), vagy *kerengél.*

ŐRINGÉLÉS, (ő-ing-él-és) fn. tt. *őringélés-t,* tb. —*ek.* Megtaszítás után sebes hedergéssel odább haladás.

ŐRIZ, (ő-iz) áth. m. *őris-tem, —tél, —ett,* vagy: *őrz-öttem, —öttél, —ött;* htn. *őrizni,* v. *őrzeni,* par. *őrizz.* Talán egyetlen ige *iz* képzővel azok osztályából, melyek *az, ez, ez, oz, öz* képzővel alakulnak; rendes képzés szerént t. i. *őröz,* melynek multja: *őröz-tem, —tél,* v. *őrz-öttem, —öttél, —ött,* v. *őrös-ött.* Mindkét alakban egyaránt használtatik, azonban *őröz* csak tájdivatosan és *ellenőrös* összvetett szóban, *őriz* pedig általánosabban. Általán, valakire, vagy valamire különösen vigyáz. 1) Elmenés, szökés, eltévelyedés ellen szemmel tart. *Őrizni a foglyokat, rabokat.* 2) Bizonyos állatokra vigyáz, azokat egyszersmind legelteti, a szabadban kísérgeti. *Juhokat, lovakat, ökröket, ludakat, nyájat őrizni. Nem őriztem veled disznókat.* (Km.). *Dávid juhokat őrzött.*

„Onnan Buda nyáját őrzi vala békén."
Arany. (Buda halála).

3) Némi kár, veszély ellen oltalmaz. *Házat, határt, kertet őrizni. Kincsét őrzi. Krisztus koporsóját sem őrzik ingyen.* (Km.). Átv. értelemben távolító ragu viszonynevet vonz. *Isten őrizz a gonosztól. Őrizd magad a roszak társaságától.*

„Őrizd magadat te a fülbesugóktól."
Arany. (Buda halála).

4) Vigyázva megtart valamit. *Egészségét őrzeni. Isten parancsolatit megőrizni. Szavaidat hiven megőrzöm. Amit sokan szeretnek, nehés megőrizni.* (Km.). Arabul: *harasa.*

ŐRIZÉL, (ő-iz-él) pl. Molnár Albertnél; ŐRIZÉLÉS, (ő-iz-él-és) l. ŐRIZGET; ŐRIZGETÉS.

ŐRIZÉS, (ő-iz-és) fn. tt. *őrisés-t,* tb. —*ek,* harm. szr. —*e.* Gondos vigyázás, ügyelés, mely által valakit, vagy valamit őrizünk.

ŐRIZET, (ő-iz-et) fn. tt. *őriset-et,* harm. szr. —*e.* 1) Tettleg gyakorlott őrizés; vigyázat. *Isten őrizete alatt biztosak lehetünk. Őriset alatt küldeni el a pénzt.* 2) Őri szolgálatot tevő hadi testület, sereg, különösen a várakban, erődökben, várőrség. *Az őriset számát szaporítani. Várőrisethes tartozó hadosztály.*

ŐRIZETI, (ő-iz-et-i) mn. tt. *őrizeti-t,* tb. —*ek.* Őrizetet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Őrizeti rendelkezések. Őrizeti hadosztály.*

ŐRIZETLEN, (ő-iz-et-len) mn. tt. *őrizetlen-t,* tb. —*ek.* Kinek, v. minek őrizete nincsen. *Őrizetlen foglyok, rabok.* Különösen am. őrsereg nélküli. *Őri-*

zetlen vár. V. ö. ŐRIZET. Határozóként am. őrizet nélkül, őrizetlenül.

ŐRIZETLENÜL, (ŏr-iz-et-len-ül) ih. Őrizet nélkül, nem őrizve, szabadon magára hagyva. *Őrizetlenül hagyni az erődöt. Őrizetlenül bolyongó nyáj, csorda.*

ŐRIZGET, (ŏr-iz-ég-et) gyak. áth. m. *őrizgettem, —tél, —ett,* par. *őrizgess.* Gyakran, vagy folytonosan őriz; tartósan vigyázó szemekkel kísér. *Lovakat őrizgetni.* V. ö. ŐRIZ.

ŐRIZGETÉS, (ŏr-iz-get-és) fn. tt. *őrizgetés-t,* tb. *—ek.* Gyakran, vagy folytonosan őrzés.

ŐRIZKÉDÉS, (ŏr-iz-kéd-és) fn. tt. *őriskedés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Óvakodás neme, midőn valaki vigyáz, nehogy valahonnan baj, veszély, kár, érje. V. ö. ŐRIZKÉDIK.

ŐRIZKÉDIK, (ŏr-iz-kéd-ik) k. m. *őriskéd-tem, —tél, —ett.* Távolító ragu viszonynévvel am. valamitől óvakodik, tartózkodik, hogy káros, veszélyes, hátrányos ne legyen rá nézve. *Őrizkedni a gonoszok társaságától, a csalárd embertől, a csábítótól. Őriskedni a meghülléstől. Házi tolvajtól nehéz őriskedni.*

„No tehát őrizkedj' afféle beszédtől."

Arany. (Buda halála).

ŐRIZŐ, (ŏr-iz-ő) mn. és fn. tt. *őrizö-t.* Ki valakit, vagy valamit őriz. *Libákat, pulykákat őrizö leányka. Éjjel a várost fegyveres őrisők járják.*

ŐRIZŐI, (ŏr-iz-ő-i) mn. tt. *őrisöi-t,* tb. *—ek.* Őrizőt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Őrisöi rendelkezések.*

ŐRJ, elvont törzs *őrjöng,* s *őrjül* szókban, és származékaikban. V. ö. ŐRJÖNG, ŐRJÜL.

ŐRJÁRÁS, (ŏr-járás) ösz. fn. A szoros ért. vett őröknek bizonyos téren föl alá járása, czirkálása, pl. midőn a katonaőrök éjjel a várost bejárják.

ŐRJÁRAT, (ŏr-járat) ösz. fn. 1) L. ŐRJÁRÁS. 2) Maguk a járó örök, akik t. i. bizonyos téren, vidéken a végett járnak kelnek kivált éjjenként, hogy valamire, s általában a köz biztonságra felügyeljenek; máskép: *őrszem.* (Patrouille). V. ö. ŐRJÁRÓ.

ŐRJÁRATI, (ŏr-járati) ösz. mn. Őrjáratot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Őrjárati kötelesség. Őrjárati szabályok.*

ŐRJÁRATVEZETŐ, (ŏr-járat-vezető) ösz. fn. Aki a járó örök közt első.

ŐRJÁRÓ, (ŏr-járó) ösz. mn. és fn. Egyes személy, ki bizonyos téren, vidéken a végett jár kel, hogy valami fölött őrködjék, különösen: hogy a közbiztonságra felügyeljen. *Őrjáró katonák a városokban. Az őrjárók befogják az éji csavargókat.*

ŐRJÖNG, (ŏr-j-öng) gyak. önh. Folytonosan, vagy gyakran őrjülő állapotban szenved; megbolondultában dühöng. Gyöke azon *ör,* melyből *örül, örültség,* előtéttel *dörül, dőre,* származnak. Ehhez a *j* kihangzáskép járult, mint a *terj, gerj, marj, orj* stb. szókhoz. Az *n* közbevetett hang, mint a *kereng, bolyong, csapong, sajong* stb. igékben. V. ö. ŐRJÜL.

ŐRJÖNGÉS, (ŏr-j-öng-és) fn. tt. *őrjöngés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* A bolondulásnak nagyobb és tartósabb foka, mely bőszüléssel, dühöngéssel szokott párosulni. V. ö. ŐRJÜL.

ŐRJÖNGŐ, (ŏr-j-öng-ő) mn. tt. *őrjöngö-t.* Bőszülési, dühöngési fokon bolondozó, vagy eszeveszett, keringő bolond.

ŐRJÜL, v. ŐRJÜL, (ör-j-ül) önh. m. *őrjül-t.* A bolondulásnak, esztelenségnek nagyobb foka lepi meg. Megőrjülni több, mint megbolondulni, mert az őrjülés nemcsak észzavarodással jár, hanem egyszersmind az akaratot féktelen, dühös kitörésekre, tettekre ingerli. A bolond lehet szelid, csendes; ellenben az őrjült kicsapongó, nyugtalan, dühöngő, bősz indulatu szokott lenni. *Mély búban, nagy fájdalomban, haragban megőrjülni.*

Ezen szó, *ŏr* gyökénél fogva, azok osztályába sorozható, melyekben az *ör,* vastaghangon *or,* mint alaphang forgásra, keringésre vonatkozik, milyen az *öröl* (molit) ige is. Tudniillik köz népies felfogás szerént a nagy bolond kering, valamint a szédülésben szenvedő juh megkerdül. Egyébiránt mivel a forgást jelentő *r* alaphangu szók egyszersmind hangutánzók, ezt is ide sorozhatjuk. A rázkódtató *r* teszi a latin *rabies, furor,* a német *rasend* szók alapját is. Tájdivatosan: *örül,* melyet némelyek az irodalomban is így használnak. De minthogy a tájdivatos *örül* az irásban, sőt nyomtatásban is az *ék,* vagy *ü* megtévesztésével igen könnyen változhatik *örül,* vagy *öröl* szókká, nemcsak ajánlatosbnak tartjuk a tiszaias *őrjül* alakot, honnan *őrjülés, őrjült;* hanem e mellett szól az ‚őrjöng' szó, mely általánosabb divatu, s kétségen kivül ugyanazon törzsü.

ŐRJÜLÉS, ŐRIÜLÉS, (ŏr-j-ül-és) fn. tt. *őrjülés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Az észnek és kedélynek túlzott megzavarodása, mely némi dühösséggel, és bőszüléssel szokott párosulni. V. ö. ŐRJÜL.

ŐRJÜLT, ŐRJÜLT, (ŏr-j-ül-t) mn. tt. *őrjült-et.* Nagy mértékben bolond, kinek esze és kedélye a józanság korlátain túl csapong; kit gyakran a dühöngés száll meg. *Őrjült szerelmes. Kinek között megőrjült szenvedő.* V. ö. ŐRJÜL.

ŐRJÜLTEN, ŐRJÜLTEN, (ör-jül-t-en) ih. Őrjült állapotban; eszében és kedélyében fölötte megzavarodva. *Őrjülten kidltosni, ide-oda futkosni.* V. ö. ŐRJÜL.

ŐRJÜLTSÉG, ŐRJÜLTSÉG, (ŏr-jül-t-ség) fn. tt. *őrjültség-et,* harm. szr. *—e.* Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki őrjült. *Őrjültség előjelei látszanak rajta. Őrjültségében neki rohan mindennek.* V. ö. ŐRJÜLT.

ŐRKANONOK, (ŏr-kanonok) ösz. fn. A káptalannak egyik törzstagja, ki különösen az illető székes, vagy társas egyház, és káptalan kincseire felügyel. (Custos).

ŐRKANONOKSÁG, (ŏr-kanonokság) ösz. fn. Őrkanonoki hivatal.

ŐRKAS, (ŏr-kas) ösz. fn. L. ÁRBOCZKAS.

ŐRKATONA, (őr-katona) ösz. fn. Őrszolgálatot teljesítő, őrálló katona.

ŐRKÉNY, falu Pest megyében; helyr. *Őrkény-be, —ben, —ből.*

ŐRKERŰLÉS, v. —KERÜLÉS, (őr-kerülés) ösz. fn. A biztonságra rendelt, nevezetesen katona-őrök körüljárása bizonyos téren.

ŐRKERŰLŐK, v. —KERÜLŐK, (őr-kerűlők) ösz. tb. fn. Valamely őrhelyet őrképen körüljáró csapat, őrjárók. *Éjjeli őrkerülők.*

ŐRKINCS, (őr-kincs) ösz. fn. Bűbájos, babonás szer. Némelyek által használt szó az idegen ‚talisman' kifejezésére.

ŐRKÍSÉRET, v. KISÉRET, (őr-kíséret) ösz. fn. Utazók, vagy némely szállítmány mellé adatott kíséret, hogy az illető személyek vagy holmik biztosságban legyenek. *A vadon erdőségben őrkiséret mellett utazni. Pénzszállító szekerekhez adott őrkiséret.* Máskép, a német Bedeckung után: *födöset.*

ŐRKÖDÉS, (őr-köd-és) fn. tt. *őrködés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Folytonos cselekvés, vagy állapot, midőn valaki, v. valami körül őrködünk. V. ö. ŐRKÖDIK.

ŐRKÖDIK, (őr-köd-ik) gyak. k. m. *őrköd-tem, —tél, —ött.* Őr gyanánt folytonosan vigyáz, felügyel; őri szolgálatot gyakorol. *Isten szeme őrködik fölöttünk. Az örangyalok őrködnek a kisdedek körül. A várkatonák arra valók, hogy őrködjenek.*

ŐRKUNYHÓ, (őr-kunyhó) ösz. fn. Kunyhó, mely az őr tartózkodási helyéül szolgál.

ŐRL, l. ŐRÖL.

ŐR-LADÁNY, falu Szabolcs m.; helyr. —*Ladány-ba, —ban, —ból.*

ŐRLÁMPA, (őr-lámpa) ösz. fn. A hajón éjjel folyton égő mécs, mely szükség esetére mindig készen tartatik.

ŐRLEMÉNY, (ör-öl-e-mény) fn. tt. *őrlemény-t*, tb. —*ek*. Őrlött valami, minden, ami őrölve van, ami őrlés által létesült. Szabó D. szerént annyi is, mint őrleni való.

ŐRLEMEZ, (őr-lemez) ösz. fn. A zárokon a kulcs szakálához alkalmazott vas lemez, mely úgy van alakítva, hogy az illető zárt más kulccsal föl ne lehessen nyitni.

ŐRLÉNY, (őr-lény) ösz. fn. L. ŐRANGYAL.

ŐRLÉS, (őr-öl-és, v. őr-l-és) fn. tt. *őrlés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Széles ért. cselekvés, mely által valamely szilárd, de porhatag testet apró részecskékre törnek, zúznak. *Gabonaőrlés, sóőrlés. Könnyű az őrlés, csak vís legyen hozzá.* (Km.). V. ö. ŐRÖL.

ŐRLÉSI, (őr-öl-és-i) mn. tt. *őrlési-t*, tb. —*ek*. Őrlést illető, őrlésre vonatkozó. *Őrlési rend. Őrlési díj, járadék.*

ŐRLÉSJEGY, (őrlés-jegy) ösz. fn. Czédula, melyet némely malmokban a molnár az illető őrletőnek ad, az általvett gabona mennyisége felől, a netaláni csalás, vagy elcserélés kikerülésére.

ŐRLET, (őr-öl-et, v. őr-l-et) mivelt. m. *őrlettem, —tél, —ett*, par. *őrlese.* Molnárnak, vagy malomféle eszközzel dolgozó személynek meghagyja, megparancsolja, hogy őröljön valamit. *Búzát, rozsot, árpát őrletni. Mákot, kávét, sót őrletni. Télre valót beőrletni. Szitára, parasztra őrletni.* V. ö. ŐRÖL.

ŐRLET, (őr-öl-et) fn. tt. *őrlet-et*, harm. szr. —*e*. Őrlésből eredett. *Egy őrlet* am. egyszeri őrlésből eredett.

ŐRLETŐ, (őr-öl-et-ő, v. őr-l-et-ő) fn. tt. *őrlető-t*. Személy, ki gabonát visz, vagy küld a malomba a végett, hogy megőröljék.

ŐRLŐ, (őr-öl-ő) mn. és fn. Aki, vagy ami őröl. *Őrlő legény. Őrlő kerék. Sokat őrlönek sok korpája vagyon*, (km.), azaz másképen: sok beszéd nehezen készül meg hazudság nélkül (Erdélyi János).

ŐRLŐDIK, (őr-öl-ő-d-ik) belsz. m. *őrlöd-tem, —tél, —ött.* Dörzsölés, dörzsölődés által apró részekre bomlik, mintha malomban őrölnék, porlik, mállik. Átv. ért. kiőrlődik am. nyilvánosságra jö. Gr. Eszterházy Miklósnál am. szorong, szorongásban, szorgos gondban van: „Csaknem meghalok az sok búba, dologban, mivel csak egyetlen egy emberem nincs, az ki ebben segétene; . . . Aszalai jámbor szolgával magam őrlődöm ezekben." (Nemzeti könyvtár. 196. l.).

ŐRLŐFOG, (őrlő-fog) ösz. fn. Így nevezik a zápfogakat, melyek az eledelt mintegy megőrlik, különböztetésül a *metszőfogak*-tól. (Dens molaris).

ŐRLŐS, (őr-öl-ő-ös) fn. tt. *őrlős-t*, tb. —*ök*. L. ŐRLETŐ.

ŐRLÖTT, (őr-öl-ött, v. őr-l-ött) mn. tt. *őrlött-et*. Amit malomban, vagy malomféle eszközzel apróra zúztak, törtek. *Őrlött gabona, só, kávé.*

ŐRLÖTTEN, (őr-öl-ött-en) ih. Őrlött állapotban.

ŐRMADÁR, (őr-madár) ösz. fn. Szokottabban: *haris.* Valamint ezen nevét erős, harsány kiáltásától vette, hasonlóan őrmadárnak is nevezik, mert éjőr gyanánt kiváltképen éjjel szeret kiáltozni.

ŐRMENT, (őr-ment) l. ŐRMENTES.

ŐRMENTES, (őr-mentes) ösz. mn. Ki őrt járni, őrjárásokra menni nem köteles. *Katona tiszték őrmentes szolgái.*

ŐRMENTESEN, (őr-mentesen) ösz. ih. Őrmentes állapotban.

ŐRMENTESSÉG, (őr-mentesség) ösz. fn. Szabadalmi állapot, midőn valaki őrt állani, őrjárásra menni nem köteles.

ŐRMÉNY; ŐRMENYORSZÁG; ŐRMÉNYÜL; l. ÖRMÉNY; ÖRMÉNYORSZÁG; ÖRMÉNYÜL.

ŐRMESTER, (őr-mester) ösz. fn. A hadi testületek tiszti osztályozatában az altisztek között első rangu személy, ki a káplár előtt van. A mai osztrák hadseregeknél az őrmester három csillagot visel kabátja hajtókáján. *Gyalog őrmester, lovas, huszár őrmester.* Régiesen, és egészen idegen szólásmóddal *strázsamester.* Nevét onnan vette, mert eredeti köte-

lessége volt az őrségre fölügyelni; most pedig inkább a századot illető számadásokkal foglalkodik, mint a százados kapitány segéde. Alkalmazott ért. viselik e czimet a vármegyék és a városi hatóságok egyenruhás úgynevezett katonái és hajdui között az első ranguak.

ŐRMESTERI, (őr-mesteri) ösz. mn. Őrmestert illető, arra vonatkozó. *Őrmesteri rang, állomás.*

ŐRMEZŐ, faluk Zabolcs és Zemplén m.; erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Őrmező-re, —n, —ről.*

ŐRNAGY, (őr-nagy) ösz. fn. A főtiszti karhoz tartozó törzstiszt, ki rangra az alezredes után következik, s rendesen egy zászlóaljat vezényel. *Gyalog őrnagy, lovas őrnagy. Első őrnagy, másod őrnagy.* Régiesen: *főstrázsamester.*

ŐRNAGYI, (ür-nagyi) ösz. mn. Őrnagyot illető, arra vonatkozó. *Őrnagyi rang, kötelesség, fizetés.*

ŐRNAGYSÁG, (őr-nagyság) ösz. fn. Őrnagyi rang, tisztség. *Közlegényből őrnagyságra jutni.*

ŐRÖL, (őr-öl, v. őr-l) áth. m. *őröl-t*, v, *őrl-ött*, htn. *—ni*, v. *őrl-eni.* Szoros ért. malomban, t. i. malomkövek, vagy hengerek között, továbbá: malomféle eszközzel valamely szilárd keménységü, de porhatag testet apró részecskékre dörzsöl, lisztté, porrá alakít. Néha az illető testnek csak héját kopasztja le, pl. a köleskása, árpakása őrlésénél. *Búzát, rozsot, árpát, zabot őrölni. A búzát darára őrölni. Szitára* (pitlikre), *parasztra őrleni. Aki előbb jön, előbb őröl.* (Km.).

„Ó te édes molnárom,
Öröld meg a búzámat.“

(Népd.).

Ki mint őröl úgy süt. (Km.). *Úgy szólsz, mint a jól őrlött.* (Km.). *Kávét, sót, mákot őrölni.* Szélesb ért. dörzsölés, rágás által összevezúz valamit. *A rögöt ujjak között összeőrleni. A kutya fogai a csontot is megőrlik.* Átv. ért. sokat beszél, jár a szája, nyelve, mint a malomkő; honnan: *más malomban őrleni*, am. másról beszélni. V. ö. MALOM.

Minthogy az őrlés rendesen a dörzsölő testek forgása, forgatása által történik; legvalószinübb, hogy gyöke *ör* azon *ör* alaphangu szók osztályába tartozik, melyekben alapértelem a forgás, keringés. V. ö. ÖR, gyök. Egyébiránt, hogy hangutánzó is, gyaníttatja a *röródik* ige, mely am. örlődik, horzsolódik. Csagataj nyelven: *orül-mek.*

ŐRÖLÉS, (őr-öl-és) fn. L. ÖRLÉS.

ŐRÖLTET, (ör-öl-tet) mivelt. L. ÖRLET, (2).

ŐRÖLTETŐ, (ör-öl-tet-ő) mn. és fn. L. ÖRLETŐ.

ŐRÖNDE, (ör-ön-de, v. ör-ön-d-e) fn. tt. *őröndé-t.* L. VÁRŐRSÉG. Nem igen van szokásban, de nem is szabályos alkatu.

ŐRÖS, (1), (ör-ös) mn. tt. *örös-t*, v. *—et*, tb. *—ek.* Őrrel ellátott. *Örös hely.* „Kassán a németek által őrös rabságban tartatott.“ (Babocsai. Fata Tarczal).

ŐRÖS, (2), falu Zemplén m.; SAJÓ—, falu Borsod m.; helyr. *Őrös-ön, —re, —ről.*

ŐRÖZ, (ör-öz) áth. m. *öröz-tem, —tél, —ött*, vagy: *őrz-öttem, —öttél, —ött;* htn. *—ni*, v. *őrzeni.* Tájdivatosan am. őriz. L. ŐRIZ. Összetételből eredett származékokban általában is megtartja ez alakot, pl. *ellenőr, ellenőröz.*

ŐRPÉNZ, (őr-pénz) ösz. fn. Pénzben adott díj, bér, melyet bizonyos őröknek fizetnek, pl. kik éjjel a kalmárok boltjait őrzik.

ŐRPOMPA, (ör-pompa) ösz. fn. Lásd ŐRDÍSZELGÉS.

ŐRREND, (ör-rend) ösz. fn. Rend, melyet bizonyos őrsereg, őrcsapat tagjai az illető állomások betöltésében, s egymásnak felváltásában követnek.

ŐRROVANCS, (ör-rovancs) ösz. fn. A hivatalos irodákban külön vezetett jegyzék, melybe a bizonyos időhatár alatt elintézendő tárgyak, vagy ügyek, hogy feledésbe ne menjenek, beiratnak, hogy midőn a beirás szerénti időhatár eltelt, és a tárgy még el nem intéztetett, arra az illető hivatalnokot figyelmeztetni lehessen. (Scontro).

ŐRROVAT, (ör-rovat) ösz. fn. Valamely hivatalos könyvben, pl. az igtató könyvben, egy különös rovat, melynek épen az a rendeltetése, mint a külön vezettetni szokott őrrovancsnak.

ŐRS, fn. és helynév; l. ÖRS.

ŐRSÉG, (ör-ség) fn. tt. *őrség-et*, harm. szr. *—e.* 1) Őri állapot, kötelesség, működés. *Az őrség felelősséggel jár. Éjjeli őrség terhei.* 2) Őrökből álló, őrizetre rendelt csapat, sereg. *Nemzetőrség.* Különösen bizonyos várnak, erődnek oltalmára szolgáló hadnép. *Háboru idején a várbeli őrséget szaporitani.* 3) Vasmegye tótsági járásának délkeleti részén fekvő vidék, melyet sok tekintetben sajátságos beszédü magyarok laknak, kik hajdan az őrispánsághoz tartoztak.

ŐRSEGÉD, (ör-segéd) ösz. fn. Valamely hivatalos, pl. muzeumi őrnek segéde, alőr.

ŐRSEGÉDI, (ör-segédi) ösz. mn. Őrsegédre vonatkozó, azt illető. *Őrsegédi állomás.*

ŐRSÉGI, (ör-ség-i) mn. tt. *őrségi-t*, tb. *—ek.* Őrséghez tartozó, azt illető, arra vonatkozó, abból való. *Őrségi szállások, házak. Őrségi intézkedések. Őrségi tisztek. Őrségi élelmezés. Nemzetőrségi szolgálat, kötelesség.* Különösen: Őrség nevü vidékről való, az ottani lakosokra vonatkozó. *Őrségi magyarok. Őrségi tájszólás.* V. ö. ŐRSÉG.

ŐRSEREG, (ör-sereg) ösz. fn. Hadi sereg, melynek különös rendeltetése valakit vagy valamit őrizni. *Őrsereg a fejedelmi udvarban. Kisérő őrsereg. Várbeli őrsereg. Nemzeti őrsereg.*

ŐRSEREGI, (ör-seregi) ösz. mn. Őrseregot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Őrseregi szabályzat. Őrseregi tisztek.*

ŐRSOR, (ör-sor) ösz. fn. L. ŐRREND.

ŐRSZELLEM, (ör-szellem) ösz. fn. Emberi felfogás szerént felsőbb szellemi lény, mely titkos ere-

jénél fogva az emberek sorsa fölött őrködik, midőn némi belsugalat által a veszély ellen óvatosokká teszi őket, a veszélyt elhárítja tőlök, stb. Ilyenek a bibliai értelmü őrangyalok. Átv. ért. emberi lény is, mely bennünket oltalmaz, vagy valamely nagy veszélyben megvéd, vagy megvédett.

ŐRSZÉM, (ör-szém) ösz. fn. Köz bátorság végett czirkáló őrök, pl. katonaőrök, kik nappal, vagy leginkább éjjel bizonyos területet körüljárnak. Máskép: *őrjárat.* (Patrolle, vagy Patrouille). Ha egyes személyről van szó, ez *őrjáró.* Vadászoknál úgy hivják a zergenyájban azt, mely elül mintegy kémszemlére jár. Átv. ért. *őrszemmel kisérni valamit,* am. folytonos figyelemmel lenni valamire.

ŐRSZEMKÉDÉS, (őr-szemkédés) ösz. fn. L. ŐRJÁRÁS.

ŐRSZÉMKÉDIK, (őr-szémkédik) ösz. k. Mint a köz bátorságra különösen felügyelő ör, bizonyos területen czirkál, és szemfüleskedik. V. ö. ŐRSZEM.

ŐRSZÉMLE, (őr-szémle) ösz. fn. Katonai szemle, midőn az őrködésre kirendelt csapatok összevereglenek, s bizonyos hadi tisztelgések, fordulatok, és illető útmutatások után őrállomásaikra szétoszlanak.

ŐRSZENT, (ör-szent) ösz. fn. A római catholica egyházban szentek közé avatott túlvilági lény, amennyiben erre azon egyház tanjai szerént bizonyos személy vagy hely fölötti őrködés van ruházva.

ŐR-SZENT-MÁRTON, falu Vas m.; helyr. *—Szent-Márton-ba, —ban, —ból.*

ŐR-SZENT-PÉTER, mváros Vas m.; helyr. *—Szentpéter-én, —re, —ről.*

ŐRSZER, (ör-szer) ösz. fn. Általán akármiféle szer, mely bizonyos baj, veszély ellen annak elhárítása végett használtatik; ilyenek a betegség elleni óvszerek. Különösebben a nyakon, vagy testen hordoztatni szokott állitólagos bűvszer, a megigézés, vagy betegségek ellen (Amulet).

ŐRSZÓ, (ör-szó) ösz. fn. 1) A nyomtatott, vagy irt lapnak alsó végére különösen feljegyzett szó, mely a következő lapon, vagy íven kezdődik. (Custos). 2) Háborús időben az együvé tartozók közt megállapított, s az ellenség előtt ismeretlen szó, vagy mondat, hogy amazok, kivált éjjeli találkozáskor egymást megismerjék. (Losung. Losungswort).

ŐRSZOBA, (ör-szoba) ösz. fn. Az őröknek szabad órákban tartózkodásul, nyugvásul, és étkezésül szolgáló szoba.

ŐRTÁLLÓ, (ört-álló) l. ŐRÁLLÓ.

ŐRTANYA, (ör-tanya) ösz. fn. Fő őrhely, hol bizonyos kerületnek őrállomásait ellátó csapat együtt tanyázik, s honnan az őrök kiszabott órákban egymást felváltani kiindulnak.

ŐRTELEN, (ör-telen) mn. tt. *örtelen-t,* tb. *—ek.* Kinek, vagy minek öre nincsen, kit, vagy mit nem őriznek. *Örtelen város, helység. Örtelen foglyok, rabok.* Határozóként am. ör nélkül, őrtelenül.

ŐRTELENÜL, (ör-te-len-ül) ih. Ör, vagy őrök nélkül, nem őrizve. *Őrtelenül hagyott város. Őrtelenül sétáló foglyok.*

ŐRTORONY, (ör-torony) ösz. fn. Torony, melyben ör, vagy őrök laknak, hogy bizonyos veszély idején figyelmeztessék az illető helynek, vidéknek lakosait stb. *Tűzharang az őrtoronyban.*

ŐRTŰZ, (ör-tűz) ösz. fn. Tüz, melyet a szabadban tanyázó őrök szoktak gerjeszteni, kivált hidegebb éjszakákon. Átv. ért. lángként lobogó erősebb szenvedély.

„Szemének harczi őrtüzén
Mint gyúlnak eserek."

Vörösmarty.

ŐRTŰZI, ŐRTÜZI, (ör-tűzi) ösz. mn. Őrtüzre vonatkozó, abból eredő, azt illető. *Őrtüzi világitás. Őrtüzi jeladás.*

ŐRUTASITÁS, (ör-utasitás) ösz. fn. Az őrök szolgálatára vonatkozó, kötelességeiket részletesen meghatározó felsőbb utasítás, rendelet.

ŐRÜL; ŐRÜLT; ŐRÜLTSÉG stb. L. ŐRJÜL; ŐRJÜLT; ŐRJÜLTSÉG stb.

ŐRVÁLTÁS, (ör-váltás) ösz. fn. Őrrendhez tartozó cselekvés, midőn az őrállomáson levő személyt bizonyos idő múlva egy másik követi, s azt ideiglen nyugonni hagyja. Őrváltáskor a kiszolgált ör az utána jövőnek el szokta mondani, mire kell különösen vigyáznia.

ŐRVÉND, falu Bihar m.; helyr. *Őrvénd-én, —re, —ről.*

ŐRVÉNY; ŐRVÉNYES; ŐRVÉNYFŰ; ŐRVÉNYLIK stb. L. ÖRVÉNY; ÖRVÉNYES; ÖRVÉNYFŰ stb.

ŐRVEZETŐ, (ör-vezető) ösz. fn. Személy, ki az őri személyzetre felügyel, és szolgálat alkalmával annak elüljárója.

ŐRVIDÉK, (ör-vidék) ösz. fn. L. HATÁRVIDÉK.

ŐRVISTYE, KIS—, NAGY—, faluk Nyitra m.; helyr. *Őrvistyé-n, —re, —ről.*

ŐRVITÉZ, (ör-vitéz) ösz. fn. Egyes vitéz, katona az őrhadból vagy őrseregből.

ŐRVONAL, (ör-vonal) ösz. fn. Bizonyos területnek határán kitűzött, s őröktől lepett irányvonal, melyen túl lépnie a jövő-menőnek nem szabad. *Őrvonal az ostrom alatt levő vár körül. A dögvész lepte helységnél őrvonalat húsni.*

ŐRZEMÉNY, (ör-iz-e-mény) fn. tt. *őrzemény-t,* tb. *—ek.* Ami őriztetik; különösebben: letét.

ŐRZEMÉNYI, (ör-iz-e-mény-i) mn. tt. *őrzeményi-t,* tb. *—ek.* Őrzeményt illető, abhoz tartozó, arra vonatkozó.

ŐRZÉS, (ör-öz-és, v. ör-iz-és) fn. tt. *őrzés-t,* tb. *—ek,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, melyet oly személy gyakorol, ki őrül van rendelve, vagy ör gyanánt viseli magát. *A ház őrzését hü cselédre, a vár őrzését bátor vitézekre bizni.* V. ö. ŐRIZ.

ŐRZET, l. ŐRIZET.

ŐRZŐ, (őr-öz-ő, v. őr-iz-ő) mn. és fn. tt. *őrző-t.* Őr gyanánt vigyázó, felügyelő. *Juhokat őrző bojtár. Libákat őrző leányka. Őrző eb, komondor. Házőrző. Testőrző. Ellenőrző.*

„Őrző apródja a bölcseségnek a mérséklett hallgatás.“ Faludi.

ŐRZŐANGYAL, (őrző-angyal) ösz. fn. Lásd ŐRANGYAL.

„Hány harczokon forgott bán, és hány veszélyen? De őrzőangyala megtartá ezekben.“ Zrinyi.

ŐRZŐI, (őr-öz-ő-i, v. őr-iz-ő-i) l. ŐRIZŐI.

ŐS, mn. tt. *ős-t*, tb. —*ök*, (nem: *ősek*, mert nincs *őset* tárgyeset, hanem csak *őst*, ennek pedig a többesben általános szabály szerént csak ‚ősök‘ alak felel meg); személyragozva is: *ős-öm*, —*öd*, —*e*, —*ünk*, —*ötök*, v. —*tök*, —*ük*. 1) Hajdani korból való, hajdan élt, létezett. *Ős monda. Ős világ.* 2) Régi korra vonatkozó. *Ős történetek.* 3) Örökség gyanánt az eldődöktől maradt, hagyott. *Ős birtok, ős jószág, ős kincs*, melyeket öszve is írhatunk. 4) Mint főnév, a) széles ért. az apának és anyának eldődei visszafelé a törzsatyáig, miért Molnár A. értelmezése szerént a nagyatya már *ős* (avus), honnan: *ősömnek őse* am. harmadik nagyatyám (tritavus), azaz: nagyatyámnak nagyatyja. *E hasát őseink szerették, és tartották meg. Őseink példáját, erényeit követni. Ősökről maradt jószág, kincs.* „Azért ha jó bizonyságok alatt megbizonyíthatja, hogy az előtt is őseitől maradt nemes öröksége, adasson róla új levelet kegyelmed.“ Báthori István levele 1565-ből. b) Szükebb értelemben a nagyszülék atyja, vagy anyja. Honnan: *Ősanya, ősapa, ősbátya* (nagy apám, vagy anyám fivére) stb.

Az *ős*, és *ősz* kétségen kivül egy eredetüek. *Ős* pedig vastaghangon am. *ós*, (szokottabban: *avas*), melyhez értelemre csakugyan rokon, mert az *ős* nem egyéb, mint *ó, régi*, pl. apa, eldöd. Közel áll hozzá az apát jelentő finn *isi, issa*; szintén rokonok hozzá a lithván: *iss, uš*, régi porosz: *is-*, orosz: *wos-, ot-, iz-*, gäl: *as*; a régi Halotti beszédben *is* alakban fordúl elé: *is-emukut* (= is-emüköt, is-ünket, ös-ünket). ‚Isten‘ szóban is valószinüen ‚ős‘ az első tag. V. ö. ŐSZ, (1).

ŐSÁLLAPOT, (ős-állapot) ösz. fn. A gondolatban azon állapot, melyben az őslények eléállottak és éltek.

ŐSÁLLAT, (ős-állat) ösz. fn. Állat az ős világból különösen a teremtés utáni korból.

ŐSANYA, (ős-anya) ösz. fn. Széles ért. valamely családnak, vagy nemzetiségnek törzsanyja, kitől a családnak, illetőleg nemzetségnek minden tagjai leszármaztak. Szorosb ért. a nagyanyától fölfelé minden anya. Legszorosabb értelemben a nagyanyának anyja (proavia); ennek pedig anyja, ha t. i. egy ízzel fölebb megyünk: *ősnagyanya*; másképen: *ük*; még tovább: *másodősanya*. V. ö. ŐSNAGYANYA.

ŐSANYAG, (ős-anyag) ösz. fn. Ősvilági anyag. Valamely testnek, dolognak első alkatrésze.

ŐSANYAI, (ős-anyai) ösz. mn. Ős anyát illető, arra vonatkozó.

ŐSAPA, (ős-apa) l. ŐSATYA.

ŐSATYA, (ős-atya) ösz. fn. Széles ért. a családnak, vagy nemzetségnek minden törzsatyja, kitől a család, illetőleg nemzetség eredetét számítja. Szorosb ért. a nagyatyától fölfelé minden atya, kiknek származékfonalán bizonyos család, vagy nemzetség leszármazott. Legszorosabb értelemben a nagyatyának atyja (proavus); ennek ismét az atyja: *ősnagyatya*, v. *ősnagyapa* v. másképen: *déd*. V. ö. ŐSNAGYAPA.

ŐSATYAI, (ős-atyai) ösz. mn. Ősatyát illető, arra vonatkozó. *Ősatyai javak.*

ŐSBÁTYA, (ős-bátya) ösz. fn. Ős szüléimnek fia, aki egyszersmind nagyapámnak, vagy nagyanyámnak fivére.

ŐSBIRTOK, (ős-birtok) ösz. fn. Birtok, mely igen régi, melyet ősei után öröklött valaki, ősi birtok.

ŐSBŰN, (ős-bűn) ösz. fn. Bűn vagyis bűnre való hajlam, melyet valaki mintegy szüleitől, illetőleg őseitől, vagy épen az első emberpártól öröklött, ősi bűn.

ŐSELEM, (ős-elem) ösz. fn. 1) Elem az őskorból. 2) Valaminek legeslegelső eleme.

ŐSEMBER, (ős-ember) ösz. fn. Az ősvilágban élt ember.

ŐSERDŐ, (ős-erdő) ösz. fn. Természeti vad állapotban tenyésző s emberek és nagyobb állatoktól áthatlan erdő, melyet emberi kéz soha nem irtott, nem szabályozott, nem ültetett, melynek elavult fatörzsökei magokban elrohadván részint töveikről, részint magvaikról ujak sarjadzanak helyettök.

ŐSEREDETI, (ős-eredeti) ösz. mn. Eredetére nézve a legrégiebbek vagy korra legelsőbbek egyike.

ŐSEREDETILEG, (ős-eredetileg) ösz. ih. Ős-eredeti állapotban.

ŐSERŐ, (ős-erő) ösz. fn. A legelső, vagy leghatalmasb erő. *A világ ős ereje*, melylyel a világ mindjárt kezdetben birt.

ŐSFAJ, (ős-faj) ösz. fn. 1) Az őskorban létező faj. 2) Valaminek legelső faja.

ŐSFI, (ős-fi) ösz. fn. Az ősök nevének és vagyonának természetes örököse (haeres); különbözik tőle az örökbe fogadott fi. Régi szó, pl. a Carthausi Névtelennél. „Kit megtartnak mind ez mai napiglan az ő szerzetében való jámbor ősfiak.“ (Remete szíz Sz. Pál ősönknek kihozásáról). Molnár Albertnél is eléjön.

ŐSFORRÁS, (ős-forrás) ösz. fn. Átv. ért. a legmélyebb alap, melyen más egyebek nyugszanak, pl. *az Isten minden jónak, minden nagynak, minden erőnek ősforrása.*

ŐSGŐG, (ős-gög) ösz. fn. Gög, mely alapját az ősök érdemében keresi.

ŐSHELYSÉG, (ős-helység) ösz. fn. 1) Az ősidőben telepített helység. 2) Ősöktől öröklött helység, ősi helység.

ŐSI, (1), (ős-i) mn. tt. *ősi-t*, tb. *—ek*. Ősökről maradt, hagyott, öröklött, származott. *Ősi birtok, ház. Ősi jogok. Ősi szokások.* Túl a Dunán, nevezetesen Győr vidékén, sőt egyebütt is röviden ejtik: *ösi*, melyet az irodalom is átvett. Egyébiránt v. ö. ŐS.

ŐSI, (2), faluk Bihar és Veszprém m.; puszta Bihar megyében; helyr. *Ősi-be, —ben, —ből.*

ŐSI-PRÉPOST, puszta Bihar megyében; helyr. *—Prépost-ra, —on, —ról.*

ŐSISÉG, (ős-i-ség) fn. tt. *ősiség-et*, harm. szr. *—e*. Általán az ősökről maradt, hagyott, öröklött birtoknak öszvege. Továbbá ezen birtoklást illető jogviszonyok. *Ősiségre vonatkozó régi magyar törvények. Ősiség eltörlése*. Tájdivatosan: *ösiség*, mely az irodalomba is átment.

ŐSISÉGI, ÖSISÉGI, (ős-i-ség-i) mn. tt. *ősiségi-t*, tb. *—ek*. Ősiséget illető, arra vonatkozó. *Ősiségi törvények, szokások. Az ősiségi nyiltparancsot a magyar törvényhozás is elfogadta.*

ŐSJELLEG, (ős-jelleg) ösz. fn. Jelleg az őskorból, vagy amely az őskorbelihez hasonló.

ŐSJOG, (ős-jog) ösz. fn. Ősi birtokra, örökségre vonatkozó jog.

ŐSJOGI, (ős-jogi) ösz. mn. Ősjogra vonatkozó, ősjogot illető. *Ősjogi igények.*

ŐSJÓSZÁG, (ős-jószág) ösz. fn. Jószág, mely az ősidőből származott, melyet valaki az ösöktől örökölött; ősi jószág.

ŐSKÉP, (ős-kép) ösz. fn. L. ESZMÉNY.

ŐSKÉPLET, (ős-képlet) ösz. fn. L. helyesebben: ŐSKÉPZŐDMÉNY.

ŐSKÉPZŐDÉS, (ős-képződés) ösz. fn. Alakulás, melynél fogva az ősanyagok létesültek.

ŐSKÉPZŐDMÉNY, (ös-képződmény) ösz. fn. Dolgok és testekről mondják, melyek az ősképződésnek köszönik lételöket.

ŐSKINCS, (ös-kincs) ösz. fn. Kincs, mely már régóta létezik; vagy mely öseitől szállott valakire.

ŐSKOR, (ős-kor) ösz. fn. Kor, melyben az ősi világot gondoljuk.

ŐSKORI, (ős-kori) ösz. mn. Őskorból való. Őskorra vonatkozó. *Őskori lények, maradványok. Őskori tapogatódzások, kutatások.*

ŐSKÖLTÉSZET, (ös-költészet) ösz. fn. Őskori, vagy őskorból való költészet.

ŐSKŰ, falu Veszprém m.; helyr. *Őskü-be, —ben, —ből.*

ŐSLAK, (ös-lak) ösz. fn. Lak, mely az ősökről szállott valakire. *A pazarló őslaka idegen kézre kerül.*

ŐSLAKÓ, ŐSLAKOS, (ős-lakó, v. —lakos) ösz. fn. Így neveztetnek valamely vidéknek, országnak azon lakosai, kik ott legelsőben megtelepedtek, vagy azt, mennyire a történetekből tudhatni, legrégibb időtől fogva lakják, különböztetésül azon lakosoktól, kik később vándorlottak oda. A vándor népek, mint a történetekből kitünik, többször kiszorították, elűzték az őslakosokat.

ŐSLÉNY, (ös-lény) ösz. fn. Szoros ért. eredeti lény, melytől minden más lények eredtek, milyen maga az Isten. Szélesb ért. minden lény, mennyiben az utána következő lények tőle származtak; ösvilági lény.

ŐSLÉNYTAN, (ös-lény-tan) ösz. fn. Rendszeres tan az ösvilági lényekről.

ŐSNAGYANYA, (ös-nagy-anya) ösz. fn. A nagyszülének nagyanyja, vagy az összülének anyja (abavia); másképen: *ük;* föntebbi ízben: *ükanya*, v. *másodősanya* (atavia); v. ö. ŐSNAGYAPA.

ŐSNAGYAPA, v. —ATYA, (ös-nagy-apa, v. —atya) ösz. fn. A nagyszülének nagyapja, vagy az összülének apja (abavus); másképen: *déd;* fölebb menve: *dédapa, másodősapa* (atavus); még fölebb: *harmadősapa*, v. *dédősapa* (tritavus). A magyar ‚ősnagy' szót nem kell öszvezavarni a német ‚urgrosz, szóval, mely csak a magyar ‚ősapa' szónak felel meg, s a magyar ‚ősnagy' már egy fokkal föntebb áll, s ezt a német ‚urur' fejezi ki. „Der Urgrosz vater, die Urgrosz mutter, zusammen: die Urgrosz ältern, die Ältern der Urgrosz ältern." (Heyse: Handwörterbuch der deutschen Sprache).

ŐSNAGYBÁTYA, (ös-nagy-bátya) ösz. fn. Ősnagyszüléim fia, ki egyszersmind ősapámnak, vagy ősanyámnak növére.

ŐSNAGYNÉNE, (ös-nagy-néne) ösz. fn. Ősnagyszüléim leányszülöttje, aki egyszersmind ősapámnak, vagy ősanyámnak növére.

ŐSNAGYSZÜLE, (ös-nagy-szüle) ösz. fn. Összülém szüléje, vagyis nagyapámnak, vagy nagyanyámnak nagyapja, vagy nagyanyja.

ŐSNÉNE, (ös-néne) ösz. fn. Összüléim leányszülöttje, aki egyszersmind nagyapámnak, vagy nagyanyámnak növére.

ŐSNÖVÉNY, (ős-növény) ösz. fn. Növény az ösvilágból.

ŐSNYELV, (ős-nyelv) ösz. fn. 1) Az emberi nemnek legrégibb, vagy legalább igen régi nyelve, milyen a biblia tanusága szerént a bábel tornyának épitése előtti nyelv volt. 2) Oly eredeti alkotásu nyelv, mely mind szóanyagára, mind szerkezetére, alakjára nézve önálló, sajátnemü, melyről eddig be nincs bizonyítva, hogy egy más nyelvtől származott, vagy annak romjaiból keletkezett volna. Ilyennek tartjuk magyar nyelvünket is.

ŐSNYOMAT, (ös-nyomat) ösz. fn. L. ŐSJELLEG. 2) A könyvnyomtatás első korszakából való nyomat.

ŐSÖD, falu Hont m.; helyr. *Ösöd-ön, —re, —ről.*

ŐSPÁR, (ős-pár) ösz. fn. Az újon teremtett világban az első párember.

ŐSPRÓBA, (ős-próba) ösz. fn. Bizonyítás, mely által valakiről megmutatják, hogy bizonyos ősöktől vette származatát, egyszersmind, hogy bizonyos nevet, czimet, jogokat törvényesen használ.

ŐSRÉGI, (ős-régi) ösz. mn. Igen régi; őskori, őskorból való.

ŐSRENGETEG, (ős-rengeteg) ösz. fn. Az őserdőre értik, midőn igen nagyszerüt akarnak vele kifejezni.

ŐSSZOKÁS, (ős-szokás) ösz. fn. Igen régi, már az ősök által követett szokás, ősi szokás.

ŐSSZÜLE, (ős-szüle) ösz. fn. Nagyszüléim valamelyikének apja, vagy anyja.

ŐSTERMELÉS, v. ŐSTERMESZTÉS, (ős-termelés, v. —termesztés) ösz. fn. Nagyon elhatalmazott kifejezés az idegen ‚Urproduction' magyarítására; holott termelés, vagy termesztés már magamagában nem jelent mást, mint amit az Urproductioval akarnak kifejezni. ‚Productio' pedig általános jelentésében soha sem ‚termelés'; mert a gyártó, mesterember stb. mint ilyen, semmit sem termel, vagy termeszt, hanem készít. Szükségünk van igenis általános kifejezésre, de ezt nem az idegen nyelvek után fogjuk gyártani, hanem saját nyelvünkből teremteni. V. ö. JÖVESZT, JÖVESZTÉS.

ŐSUNOKA, (ős-unoka) ösz. fn. Unokám unokája, kivel én ősi, tulajdonképen ősnagyi viszonyban állok, kinek ősnagyapja vagyok. Olyan alkatu, mint a régies ‚ősfi.' Az unokám fia: *kisunoka.*

ŐSVILÁG, (ős-világ) ösz. fn. Széles ért. a teremtésnek, vagy a lények első alakulásának időkora. Szorosb ért. a teremtés utáni első korszak, nevezetesen a vízözönig. Még szorosb ért. a népeknek legrégibb mesés korszaka.

ŐSVILÁGI, (ős-világi) ösz. mn. Ősvilágból való, ősvilágra vonatkozó. *Ősvilági alakváltozások. Ősvilági kutatások. Ősvilági lények.*

ŐSZ, (1), mn. tt. *ősz-t*, tb. —*ek*. Szoros ért. az emberi testen növő hajról szőrről mondják, midőn eredeti sötétes szinét elvesztvén fehérré leszen. *Ősz haj, ősz fürtök, ősz bajusz, ősz szakál, ősz üstök.* Innen: *ősz fej*, melyet ősz hajak lepnek; *ősz ember*, kinek haja megőszült; *őszbe vegyülni*, máskép: *őszbe csavarodni*, minthogy az őszülő hajszálak meg szoktak tekeredni, vagyis elvesztik ifjúi hajlékonyságukat s rendszerént összevissza állanak. *Ősszel vegyes.*

Az ősz haj rendesen az agg kornak, vagy a köz vélemény szerént az aggodalomnak, az idő előtti elvénülésnek eredménye és jele; honnan valószinü, hogy alapértelménél fogva rokon az *ős*, mint régiségre vonatkozó szóhoz, mely csangós kiejtéssel *s* helyett *sz* hangot vett fel, mint: *dobasz, kopasz, csupasz, horpasz, csepleszi*, és némely mások, melyek a köz magyar nyelvben is divatoznak; de rokonnak tekintethetik *ősz* főnévvel is; v. ö. ŐSZ, (2). A törökben *eszki* am. öreg, régi.

ŐSZ, (2), fn. tt. *ősz-t*, tb. —*ök*. Az évnek azon szaka, mely a nyár és tél között esik, tehát szorosan véve az éghajlat különféle szélessége szerént majd hosszabb, majd rövidebb ideig tartó, pl. oly éghajlat alatt, hol a tél már novemberben beüt, az ősz rövidebb. Különösen az éjszaki félgömb mérséklettebb öve alatt az évnek azon szaka, mely a septemberi éjnapegyenlettől december huszonegyedike körülig tart, midőn a tél kezdődik. *Ősszkor. Ősszel. Őszre kelve. Ősz eleje. Ősz dereka. Ősz farka*, v. *utólja*, v. *hanyatlása.* Innen újabb elnevezés szerént a september *őszelő*, az october *őszhó*, a november *őszutó*; lásd ezeket. E kérdésre: *mikor?* rendesen *ősszel* felelünk; de van *őszkor* is.

„Őszszel szokott a daru elmenni."

(Népd.).

Őszkor szüretelnek, szántanak, vetnek. Az őszi meleg napokat *vénasszonyok nyará*-nak nevezik. Eredetére nézve rokonnak látszik az alhangu *asz*, mint természeti hangot utánzó szóval; vagy pedig, mivel az ősz az emberi élethez hasonlítva az évnek érett, hanyatló szakát jelenti: innen az is valószinü, hogy nevét elavult tulajdonságától vette, s am. *ös*, vastaghangon *ós*, v. *avas*. Törökül: *güz.*

ŐSZ, (3); KIS—, NAGY—, faluk Torontál m.; helyr. *Ősz-re, —ön, —ről.*

ŐSZELLIK, (ősz-ell-ik) személytelen m. *őszellett*, htn. —*eni*. Az idő őszre hajlik, midőn t. i. a nap az éjnapegyenlet után távolabb huzódik tőlünk.

ŐSZELŐ, (ősz-elő) ösz. fn. Némelyek által használt szó ‚september' magyarítására, mint a melyben (21-dike körül) az ősz kezdődik. Mások szerént: *kilenczedhó.* Régiesen: *Szent-Mihályhó*, v. *hava.*

ŐSZES, (ősz-es) mn. tt. *őszes-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Emberi hajról, és szőrről mondják, különösen, midőn őszülni kezd, midőn egyes szálai fehérednek, s mint mondani szokás, őszbe vegyült.

ŐSZHAJÚ, v. —HAJU, (ősz-hajú) ösz. mn. Kinek haja eredeti szinét elvesztvén, megfehéredett. *Őszhajú vén ember. Vannak őszhajú, középkorbeli, vagy fiatal férfiak is.*

ŐSZHÓ, (ősz-hó) ösz. fn. Némelyek által használt szó az idegen ‚october' magyarítására, mely t. i. az ősz derekára esik; tehát tulajdonképen: őszderékhó. Mások szerént: *tizedhó*, régiesen: *Mindszenthó* v. *hava.*

ŐSZI, (ősz-i) mn. tt. *őszi-t*, tb. —*ek*. Őszre, mint évszakra vonatkozó, azt illető, azon korból való, azon korban élő. *Őszi idő, őszi napok. Őszi munka, őszi szántás. Szomorú mint az őszi légy* (km.), mint a mely már vesztéhez közelg. *Majd elviszi az őszi szél.* (Km.). Különösen: növényeket és gyümölcsöket illetőleg, ami ősszel disznik, virágzik, vagy érik meg. *Őszi rózsa, őszi kükörcs, őszi baracsk, őszi széna, őszi dinnye.* Gabonára vonatkozva, amit ősszel szoktak elvetni, különböztetésül a tavaszitól. *Őszi vetés, őszi*

búsa, rosz, repcze. Őszi virág. Tartós mint az őszi virág (gúnyos km.), mint a melyre már a fagy vár. Főnevül is vétetik. *Az őszi igen buja, de a tavaszi silány. Van itt mind őszi, mind tavaszi.* (Km.). *Az őszi nagyon szépen mutatkozik, de a tavaszi hitvány. Őszit porba, tavaszit sárba kell vetni.* (Km.). *Őszi alá szántani.* Gúnyos kifejezéssel: *őszi csibe*, igen fehér haju gyereket jelent.

ŐSZIES, (ősz-i-es) mn. tt. *őszies-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Őszihez hasonló, olyan mint az őszi, őszi természetével biró. *Ez idén nyárban is őszies idők járnak.*

ŐSZIESEN, (ősz-i-es-en) Őszies módon. *Ősziesen öltözködni.*

ŐSZIKE, (ősz-i-ke) fn. tt. *őszikét*. L. KIKERICS alatt. A székelyeknél Háromszékben: *guzsajüllőfü, guzsajvirág;* Marosszékben: *kakasmandikó.* „Elé lehet venni a guzsajat, mert kijött a guzsajüllőfü.“ (Kriza J.).

ŐSZINTE, (ő-szinte) ösz. mn. tt. *őszintét*. Mondjuk emberről, ki magát nem tetteti, ki azon szin alatt mutatkozik, mely valódi igazi természete, tulajdonsága, egyenes, nyilt szivü. Innen az emberi tettekre alkalmazva: *őszinte barátság, beszéd, nyilatkozat, akarat, indulat.* Ezen szónak egyik alkatrésze a hasonlatra vonatkozó *szinte*, mely egyszersmind bizonyos tárgygyal való megegyezést, azonságot jelent, és mely, valamint önmagában ma is csak határozó: úgy régebben az egész öszvetétel is csak határozó volt; másik része a harmadik személynévmás *ő*, miszerént *őszinte* am. *maga szinte*, vagyis *maga szine szerént, szinről szinre*; s melléknévileg: *szinről szinre ő, olyan, mint ő maga valósággal*, t. i. saját eredeti szinében, nem valamely fölvett, hazudott alakban mutatkozó. Régibb szó; s elófordul már a magyar Verbőczben is: *őszintén* (1660. 76. l.), továbbá Molnár Albertnél: *őszintén, őszinte való, őszinteség*, Szabó Dávidnál pedig ‚őszinte‘ épen úgy határozóilag áll, mint ‚őszintén.‘

ŐSZINTÉN, (ő-szintén) ösz. ih. Tettetés, képmutatás nélkül, nyilt, egyenes szivvel. *Őszintén megvallani valamit. Őszintén mondott szavak, adott tanács.* V. ö. ŐSZINTÉN.

ŐSZINTESÉG, (ő-szinteség) ösz. fn. Nyilt, egyenes szívüség; nem tettetett, nem képmutató kedélyi és cselekvési tulajdonság. V. ö. ŐSZINTE.

ŐSZÍT, ŐSZIT, (ősz-ít) áth. m. *ősít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. A hajat, vagy szőrt fehérré teszi. *Némely betegségek, gondok idő előtt megőszítik a hajat.* Minthogy az ősz haj rendesen az agg kornak jele, innen am. aggá, vénné tesz.

ŐSZÍTÉS, ŐSZITÉS, (ősz-ít-és) fn. tt. *ősztés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valami fehérré változtattatik.

ŐSZKOR, (ősz-kor) ösz. ih. Őszi időszakban, midőn ősz van; öszszel.

ŐSZÖD, falu Somogy megyében; helyr. *Őszödön*, —*re*, —*ről.*

ŐSZÖDFALVA, puszta Ugocsa m.; helyr. *Őszödfalvá-n*, —*ra*, —*ról.*

ŐSZÖL, (ősz-öl) önh. m. *őszöl-t*. Az őszi időszakot bizonyos helyen, vagy állapotban tölti. Olyan, mint: *nyaral, telel.*

ŐSZPETE, puszta Somogy m.; helyr. *Őszpetére*, —*n*, —*ről.*

ŐSZSÉG, (ősz-ség) fn. tt. *őszség-et*, harm. szr. —*e*. A hajnak, vagy szőrnek ősz, megfehéredett állapota, vagy tulajdonsága. *A hajak őszségét holmi kenőcsökkel eltakarni.*

ŐSZSZAKÁLÚ, v. —SZAKÁLU, (ősz-szakálú) ösz. mn. Kinek szakálszőrei megfehéredtek. *Őszszakálú aggastyán.*

ŐSZSZEL, (ősz-szel) ih. Őszi időszakban, midőn ősz van. *A vándormadarak őszszel eltávoznak, tavasszal visszatérnek. Oly szomorú, mint őszszel a légy.* (Km.).

„Őszszel szokott a daru elmenni,
Vissza szokott az tavasszszal jönni.“
Népdal.

Képzésileg rokona: *tavasszal;* ellenben a másik két évszak: *télen, nyáron.*

ŐSZTAVASZKUKOJCZA, (ősz-tavasz-kukojcza) ösz. fn. Növényfaj a kukojczák neméből, mely a cserjék közé tartozik; fáján levelei mindig zöldek, kopaszak, tompán fürészesek; virágfürtjei az ághegyeken. (Arbutus unedo. L).

ŐSZUTÓ, (ősz-utó) ösz. fn. Némelyek által használt szó az idegen ‚november‘ magyaritására. Mások szerént: *tizenegyedhó*, v. *végelőhó*. Régiesen: *Szent-Andráshó*, v. *hava.*

ŐSZÜL, ŐSZÜL, (ősz-ül) önh. m. *őszül-t*. Őszszé lesz, őszszé változik. *Megőszül, előszül.* Mondják az évszakról is: *az idén korán őszül.*

ŐSZÜLÉS, ŐSZÜLÉS, (ősz-ül-és) fn. tt. *őszülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Őszszé levés. Őszbe vegyülés. *Megőszülés az öregségben, a bánat miatt.* 2) Az őszneb beállása, őszre kelés, őszre fordulás.

ŐT, (1), tájdivatos kiejtése a teljes *üvölt* igének; különösebben *öt-kidít*, ikerített szóban, mely a Tájszótár szerént am. üvölt-kiált azaz: nagyon kiáltoz.

ÖT, (2); ÖTŐ; ÖTÖZIK, stb. tájdivatosak; l. ÖLT; ÖLTŐ; ÖLTÖZIK. stb.

ÖTÖMÖS, puszta Csongrád megyében; helyr. *Ötömös-ön*, —*re*, —*ről.*

ŐZ, fn. tt. *őz-et*, v, —*t*, tb. —*ek*, v. —*ök*. kicsinyezője: *őzike*, v. *őzecske*. A hasadt körmü állatok rende alá tartozó állatfaj, mely a szarvasnál kisebb, és szürke verhenyes szinü, egyébként alakjára, eledelére, és lakására nézve majd szintén hasonló ahhoz. Makkal, füvel él, kettőt borjazik évenkint, s mintegy húsz esztendeig él. A baköznek szarvai vannak, melyeket őszszel el szokott vetni. *Szelid, félénk ős.* Nevét hihetőleg szürkés szőrétől vette, s mennyiben a szürke az őszböz rokon, innen az *ős*, és *ősz* szók rokonoknak tekinthetők.

ŐZBAK, (őz-bak) ösz. fn. Az özfaju emlős állatnak hime. V. ö. ŐZ.

ŐZBORJÚ, (őz-borjú) ösz. fn. Az öz nevü állatnak fiatal ivadéka. Borjunak nevezik azon viszonynál fogva, mely szerént a nőstény őz neve *tehén.*

ŐZBŐR, (őz-bőr) ösz. fn. Az őz nevü állatnak nyers, vagy kikészített bőre. *Kikészített ősbőrből való lepedő, kesztyü.*

ŐZCSONT, (őz-csont) ösz. fn. Az őz nevü állatnak csontja. Átv. ért. kinövés a lónak hátulsó lábszárán.

ŐZCZIMER, (öz-csimer) ösz. fn. Az öznek czombja, mint sültnek való koncz.

ŐZCZOMB, (őz-czomb) ösz. fn. l. ŐZCZIMER.

ŐZE, puszta Szabolcs megyében; helyr. *Őzé-n, —re, —ről.*

ŐZFI, (őz-fi) ösz. fn. l. ŐZBORJÚ.

ŐZGERINCZ, (öz-gerincz) ösz. fn. Az öznek hátgerincze, mint a maga nemében legizletesebb koncz.

ŐZGIDA, ŐZGÖDÖLYE, (őz-gida, v. —gödölye) ösz. fn. l. ŐZBORJÚ.

ŐZHÁT, (öz-hát) ösz. fn. 1) Az öz nevü állatnak háta. 2) Az innen levágott hús, vagy húsétek.

ŐZHÚS, (öz-hús) ösz. fn. Általán, az öz nevü állatnak húsa, mint eledel. *Őzhús pástétommal.*

ŐZLÁB, (őz-láb) ösz. fn. 1) Az őz nevü állatnak lába. 2) Átv. ért. az őzlábhoz hasonló valami, pl. asztalláb, székláb.

ŐZOLLÓ, (öz-olló) ösz. fn. l. ŐZBORJÚ, és v. ö. OLLÓ, (2).

ŐZPECSENYE, (őz-pecsenye) ösz. fn. l. ŐZSÜLT.

ŐZSÜLT, (őz-sült) ösz. fn. Az öznek húsa sülve.

ŐZSZÍN, (öz-szín) ösz. fn. és mn. Szürke vérhenyes szin, milyen az őz szőrének szine; továbbá, olyan szinü, mint az öznek szőre.

ŐZSZÍNŰ, v. —SZINŰ, (őz-szinű) ösz. mn. L. ŐZSZIN.

ŐZSZŐR, (öz-ször) ösz. fn. Az öznek szürke vörhenyes szinű szőre.

ŐZTEHÉN, (őz-tehén) ösz. fn. Nősténye az öz nevü állatfajnak.

ŐZVADÁSZ, (őz-vadász) ösz. fn. Vadász, ki leginkább őzök lövése s ölésével foglalkodik.

ŐZVADÁSZAT, (őz-vadászat) ösz. fn. Vadászat, mely különösen az őzekre van intézve.

Az Ő-ben van 311 czikk.

A IV-ik kötetbeli czikkek öszvege:

Az	M	betüben	van	7502 czikk
„	N	„	„	1969 „
„	Ny	„	„	1442 „
„	O	„	„	1490 „
„	Ó	„	„	274 „
„	Ö	„	„	1515 „
„	Ő	„	„	311 „
		öszvesen	.	14,513 czikk.

Nyomdai nagyobb hibák a IV. kötetben.

Lap	Czikk	Sor	Hiba	Igazítandó
9	MACZEDÓNIA	4	Maczedoniá-ba	Maczedoniá-ra
18	MAG	13	manet)	manet. Tatr. cod.).
48	MAGYAR	3	elfoglal	elfogad
51	„	6, 7	belefésekelik	belefészkelik
52	„	alulról 21	*Οὐγγρο*	*Οὐγγροι*
85	MALASZT	„ 5, 6	ősemüket	isemüköt
100	MAR	„ 2	*manó*	*maró*
153	MEDVE	„ 12, 13	*metyed*	*medvjed* stb.
188	MEGCSAL	„ 14	Vágy	Vagy
435	MELLÉK	végül	—	4) L. MEJÉK
482	MÉR	alulról 9	irányok	arányok
534	MEZÍTLÁB	12	egyébaránt	egyébiránt
541	MIATT	végén	hasonlása	hasonulása
554	MINAP	végül	—	L. NÉMINAP
615	MOROTVA	„	—	Kalmuk nyelven : *nór* am. tó
641	MÚLAT	22	elmulaják	elmulatják
648	MÚLT IDÖK	14	*vélék vala*	*vélik vala*
„	„	18	*álla vala*	*áll vala*
658	MUST	alulról 3	*nyest, nyust, rost*	némelyek szerént : *nyest, nyust,* továbbá : *rost*
724	NAP	8	mozdítja elé	mozdítja elő
733	NAPOTSZAKA	1	*éjtszaka*	(El)lentéte : *éjtszaka*
791	NÉMA	2	presely	persely
973	NYUGAT	9	*nyugot*	*nyugtot*
1008	OJT	1	l. OLYT ; OLYTÁS	vagy : OLYT ; OLYTÁS ; l. OLT, (2) ; OLTÁS
1021	OLAJ	18	*ἔλχιον*	*ἔλαιον*
1041	OLT	alulról 8	vagy	vagyis lényeges
1093	ORSÓ	„ 2	*örül, örvend*	*örök, örvény*
1149	ÓVATÉK	végül	—	L. OVADÉK.
1171	ÖLTÉNY	„	—	L. ÖLTÖNY.